

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

NYPL RESEARCH LIBRARIES

3 3433 06912601 3

3
B

George B. ~~W.~~

BIBLIOTHECA

CLASSICA LATINA

SIVE

COLLECTIO

AUCTORUM CLASSICORUM LATINORUM

CUM NOTIS ET INDICIBUS

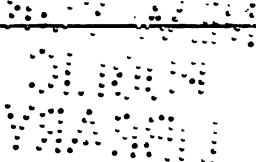
On souscrit, à Paris,

- Chez N. E. LEMAIRE**, Éditeur, rue des Quatre Fils, n° 16, au Marais.
DEBURE frères, libraires du Roi, rue Serpente, n° 7.
TREUTTEL et WURTZ, libraires, rue de Bourbon, n° 17.
F. DIDOT, imprimeur du Roi et de l'Institut, rue Jacob, n° 24.
BOSSANGE père, libraire, rue Richelieu, n° 60.
DONDEY-DUPRÉ, impr.-lib. rue Richelieu, n° 47 bis.
BRUNOT-LABBE, libraire de l'Université, quai des Augustins, n° 33.
JUL. RENOUARD, libraire, rue de Tournon, n° 6.
MONGIE aîné, libraire, boulevard Italien, n° 10.
H. VERDIÈRE, libraire, quai des Augustins, n° 25.
ARTHUS-BERTRAND, libraire, rue Haute-Seuille, n° 23.

Et chez tous les Libraires de France et des pays étrangers.

CAII PLINII SECUNDI
HISTORIÆ NATURALIS
LIBRI XXXVII

**EXCUDEBAT A. FIRMINUS DIDOT,
REGIS ET GALLICARUM ACADEMIARUM TYPOGRAPHUS.**

CAII PLINII SECUNDI
HISTORIÆ NATURALIS

LIBRI XXXVII

CUM SELECTIS J. HARDUINI, DALECAMPII, BODEI, GERARDI, SPRENGELII,
ATQUE ALIORUM NOTIS ET EXCURSIBUS

PARS QUARTA CONTINENS REM HERBARIAM

CURANTE L. DESFONTAINES

REGIÆ SCIENTIARUM ACADEMIÆ SOCIO, NECNON IN HORTO REGIO
PARISIENSI BOTANICES PROFESSORE

VOLUMEN SEXTUM

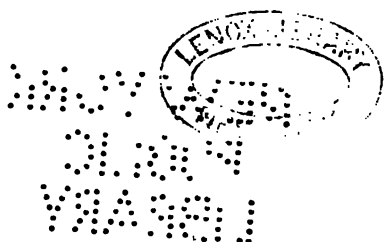
PARISIIS

COLLIGEBAT NICOLAUS ELIGIUS LEMAIRE

POESIOS LATINÆ PROFESSOR

MDCCCXXIX

701

C. PLINII SECUNDI
NATURALIS HISTORIÆ
LIBER XVII.

I. (1.) **N**ATURA arborum, terra marique sponte sua pro-
venientium, dicta est. Restat earum, quæ arte et humanis
ingeniis fiunt verius¹, quam nascuntur. Sed prius mirari
succurrit, qua retulimus penuria² pro indiviso³ possessa
a feris, depugnante cum iis homine circa caducos fru-
ctus, circa pendentes vero et cum alitibus, in tanta deli-
ciarum pretia venisse, clarissimo (ut equidem arbitror)
exemplo L. Crassi atque Cn. Domitii Ahenobarbi⁴. Crassus

I. 1. *Fiunt verius.* Adoptione, in-
sitione, connubio. HARD.

2. *Qua retulimus penuria.* Mirari
subit ea quæ ab feris hominibusque
pariter et ex æquo possidentur, ut
ante retulimus, hoc est, arborum
fructus, perinde ac si annonæ pen-
uria communicare alimenta cum
feris homines cogat, tantis olim ve-
nisse pretiis, in tantis fuisse deli-
ciis. — *Qua*, etc. Sincerissima hæc
est omniam codicam lectio, Reg.
1, 2, Colb. 1, 2, 3, Th. Chifflet.
aliorumque, nunc primum a nobis
restituta: quum interpolatorum sce-
lere in vulgatis libris ita legeretur:
qua abstulimus penuria, vel *pene in-
juria*, labefactata prorsus hujus loci
sententia. Innuit enim Plinius haud
obscure docuisse se aliquanto prius
arborum fetus non hominum mo-
do, sed et ferarum quoque, volu-

crumque usibus destinavor. Atque
sciant verbis conceptis prodidit
ipsi libri superioris exordio, ubi
de pomiferis arboribus agens, id
munus etiam, inquit, feris volucri-
busque dedimus. HARD.

3. *Pro indiviso.* Vide quæ de hac
voce diximus lib. IX, et lib. XVI,
c. 59. HARD. — *Possessa.* Ex MSS.
Regg. Ambrosian. post Rezzonicum
Broterius edidit *possessas*, scil. in
æquo, vel ex æquo. Ed.

4. *Atque Cn. Domitii Ahenobarbi.*
Val. Max. lib. IX, cap. 1 de Lux.
et Libid. DALEC. — *Ahenobarbi.* Sic
enim in nummis scribitur apud Pa-
tin. in gente Domitia, p. 99: CN.
DOMITIVS. IMP. et ex adversa parte,
AHENOBABVS. Sic etiam antiquæ
inscriptiones apud Gruterum, pag.
113 et 119. A rutila barba, ærique
assimili nomen. In hunc dixit Lici-

orator⁵ fuit in primis nominis romani : domus ei magnificæ : sed aliquanto præstantior in eodem⁶ Palatio, Q. Catuli⁷, qui Cimbros cum C. Mario fudit. Multo vero pulcherrima consensu omnium ætate ea in colle⁸ Viminali C. Aquilii, equitis romani, clarioris⁹ illa etiam, quam juris civilis scientia, quum tamen objecta Crasso sua est. Nobilissimarum gentium¹⁰ ambo, Crassus atque Domitius, censuram¹¹ post consulatus¹² simul gessere, anno conditæ

nus Crassus orator, is ipse de quo mox sermo, non esse mirandum quod æneam barbam haberet, cui esset os ferreum, cor plumbeum. Sueton. in Nerone, c. 1, II. H.

5. *Crassus orator.* Is est qui cum Antonio a Cicerone introducit in libris de Oratore : idem M. Crassi patrui, ejus qui Romanorum ditissimus appellatus est, et cum Pompeii et Cæsare triumviratum iniisse dicitur. HARD.

6. *In eodem Palatio.* Monte Palatino, regione Urbis, decima, in qua Palatium fuit. P. Victorius in descriptione Urbis : « Regio X Palatium... Domus Q. Catuli. Domus Ciceronis. » HARD.

7. *Catuli.* Quum Marius pro Catulo rogantibus dixisset, ei moriendum esse, inclusus domi Catulus accensis se carbonibus suffocavit. DALMG. — *Catuli.* Q. Luctatius Catulus Mario adversus Cimbros collega datus a senatu, cum eo vicit ac triumphum egit. Plutarchus in Mario, pag. 413, 421 et 431, et Velleius, lib. II, num. 22. HARD.

8. *In epula Viminali.* P. Victor. in descript. Urbis : « Regio V Exquilina, cum turri et colle Viminali... Domus Aquilii Jurisconsulti, Q. Catuli, et M. Crassi. » Aquilii crebra

mentio apud Tullium, cujus collega in prætura fuisse dicitur. H.

9. *Clarioris.* Qui clarior ob illam domum fuit, quam ob juris civilis scientiam. HARD.

10. *Nobilissimarum gentium.* Crassus, Liciniae : Domitius, Ahenobarbus. Nobilissimi jam tum dicebantur viri discreti genere illustri a cæteris : quamvis in nummis antiquis Cæsarum primus inscribitur Nobilissimus : M. IVL. PHILIPPVS. NOB. CÆS. hoc est, nobilissima gente Marciorum Philipporum, quæ esset vetustior quam Cæsarea. Trahebat enim genus ex Anco Marcio rege Romanorum. Unde et *nobilitas Philippi* alterius, ex eadem gente celebratur a Plinio, lib. IX, cap. 69, et *Marcia princeps Romanarum*, lib. II, cap. 52. HARD.

11. *Censuram.* Censuram nomina, L. LIC. CN. DOMIT. in denariis quinque signata exstant apud Patinum, loco citato. In Fastis, C. Claudio Pulchro, M. Perpenna Coss. iustum fecisse dicuntur LXVI. H.

12. *Post consulatus.* Sic ex MSS. emend. Hard. cons. Chiff. *post consulatum* Gr. et al. Ed. — Quum ante censuram consulatum quisque gessisset : Crassus quidem an. U. C. 659, Ahenobarbus, 658, Ahenobar-

Urbis DCLXII, frequentem jurgiis propter dissimilitudinem morum. Tum Cn. Domitius, ut erat vehemens natura, 3 præterea accensus odio, quod ex æmulatione avidissimum est, graviter increpuit tanti censorem habitare, pro domo ejus sestertium millies¹³ identidem promittens. Et Crassus, ut præsens ingenio semper, et faceto lepore solers, addicere se respondit, exceptis sex arboribus. Ac ne uno quidem denario, si adimerentur, emptam volente Domitio: Crassus, Utrumne igitur ego sum, inquit, quæso, Domiti, exemplo gravis¹⁴, ab ipsa mea censura notandus, qui in domo, quæ mihi hereditate obvenit, comiter¹⁵ habitem: an tu, qui H-S millies¹⁶ sex arbores æstimes? Eæ fuere loti, patula ramorum opacitate lascivæ, Cæcina Largo e proceribus crebro in juvena nostra eas in domo sua ostentante; duraveruntque, quoniam et de longissimo ævo 4 arborum diximus¹⁷, ad Neronis principis incendia, quibus cremavit Urbem¹⁸, annis CLXXX. Postea cultu virides ju-

bi consulatus mentio apud Gruter. in Inscr. p. 113. HARD.

13. *Sestertium millies*. In MSS. *sestertium* tantum legas: numerus tum hoc loco, tum paulo inferius desideratur. Valer. Max. lib. IX, cap. 1, num. 4, scribit a Domitio Crassi domum æstimatam in illo jurgio sexagies sestertium fuisse: mox interrogatum a Crasso, quanto minoris eam æstimaturus esset, decem arbusculis detractis, Domitium tricies sestertium dixisse. Sunt porro sestertium millies centena millia (id enim, ut sæpe monuimus, subintelligendum est), gallicæ monete, libræ 10,000,000, seu decem milliones. Sexagies, 600,000 libræ. Tricies, libræ 300,000. HARD. — *Sestertium millies*. Sic perperam emendatum in recentioribus editionibus, pro *sestertium sezagies*,

quæ verissima, Broterio judice, lectio est, ut ex Valerio Maximo patet, loc. supra cit. ED.

14. *Gravis*. Vet. apud Dal. *gravi*. Gron. et al. adjecta una vocula, *gravis et ab*. ED. — *Exemplo*. Ob pravum exemplum minime ferendus. HARD.

15. *Comiter*. MS. *communiter*, id est, communi et populari modestia. ED.

16. *Qui H-S millies*. Sic perperam emendatum pronuntiat Broterius, pro *sestertium sezagies*. ED.

17. *Diximus*. Lib. sup. cap. 85 sq. HARD.

18. *Cremavit Urbem*. Quo de incendio multa flebiliter Tranquillus in Nerone, cap. xxxviii. Liberat porro ab eo crimine Christianos Plinius, dum Neronem unum incusat. HARD.

venesque, ni princeps ille accelerasset etiam arborum mortem. Ac ne quis vilem de cætero Crassi domum, nihilque in ea jurgante Domitio fuisse dicendum præter arbores judicet, jam columnas quatuor¹⁹ Hymettii²⁰ marmoris, ædilitatis gratia ad scenam ornandam advectas, in atrio ejus domus statuerat, quum in publico nondum essent ullæ marmoreæ. Tam recens est opulentia; tantoque tunc plus honoris arbores domibus afferebant, ut sine illis²¹ ne inimicitarum quidem pretium servaverit Domitius. Fuere ab iis²² et cognomina antiquis: Fronditio militi illi, qui præclara facinora, Vulturum transnatans, fronde capiti imposita, adversus Hannibalem edidit: Stolonum²³ Liciniæ genti²⁴; ita appellatur²⁵ in ipsis arboribus fruticatio inutilis; inde et pampinatio²⁶ inventa primo Stoloni dedit nomen. Fuit et arborum cura legibus prisca: cautumque est XII tabulis²⁷, ut qui injuria cecidisset alienas,

19. *Columnas quatuor.* Sex omnino quidem in ea domo fuere, ut Plinius ipse prodit lib. XXXVI, cap. 3 et 24, et Val. Max. loc. cit. sed non omnes in scenam ædilitatis gratia ornandam advectæ. MSS. constantissime, *quatuor.* HARD.

20. *Hymettii.* Ex Hymetto, Atticæ monte, de quo in Geographicis egimus. HARD.

21. *Ut sine illis.* Ut sinè illis nestare quidem ingenti pretio Domitius voluerit, quod ex inimicitia et æmulatione pro Crassi domo condixerat. HARD.

22. *Fuere ab iis.* Fuere ab arboribus imposita etiam cognomina antiquis. HARD.

23. *Stolonum.* In nummis Liciniæ gentis apud Patinum, pag. 151 et 152: P. LICINIUS. STOLO. IIIVIR. A. A. P. P. De Stolonibus iterum dicitur lib. XVIII, cap. 4. HARD.

24. *Lic. genti.* Varro, I, 2. DAL.

25. *Ita appellatur.* Sic ex MSS. emend. Hard. cons. MS. *ita enim* apud Gron. et al. Ed. — *Ita appellatur.* Stolo igitur, quasi stolidus fruticatio ex arborum radicibus. Unde vox ipsa *stolo*, μεταφορικῶς pro stolido sumitur ab Auson. Ep. iv, 94: « Sed jam non potes, o stolo, doceri. » HARD.

26. *Pampinatio.* Effossio fruticantium stolonum circa arborum radices. HARD.

27. *XII tabulis.* Verba legis, tab. II, c. 4 de arboribus furtim cæsis, sunt ejuscemodi: « Si injuria alienas arbores cæsit, in singulas xxv æris luito. » Hoc est, asses xxv, qui gallicæ monetæ efficiunt asses omnino ex ære vicenos. (Immo hujus ætatis asses xxv efficiunt monetæ nostræ libras xiii. Brot.) Capitale fuisse supplicium arbores alienas

lueret in singulas æris xxv. Quid existimamus, venturasne²⁸ eas credidisse ad supradictam æstimationem illos, qui frugiferas tanti taxaverant? Nec minus miraculum in 6 pomo est, multarum circa suburbana fructu annuo addicto binis millibus nummum²⁹: majore singularum reditu, quam erat apud antiquos prædiorum. Ob hoc insita, et arborum quoque adulteria excogitata sunt, ut nec³⁰ poma pauperibus nascerentur. Nunc ergo dicemus, quo³¹ maxime modo tantum ex his vectigal contingat, veram colendi rationem absolutamque prodituri. Et ideo non vulgata tractabimus, nec quæ constare animadvertimus³²; sed incerta atque dubia, in quibus maxime fallitur vita. Nam diligentiam in supervacuis affectare, non nostrum est. Ante omnia autem in universum, et quæ ad cuncta arborum genera pertinent in commune, de cælo terraque dicemus.

II. (II.) Aquilone maxime¹ gaudent, densiores ab afflatu ejus lætioresque, et materiæ firmioris. Qua in re² plerique

incidere ait Servius ad illud Virg. Ecl. III, vs. 11: «Atque mala vites incidere falce novellas.» Adde his quæ Paulus, Caius, Ulpianus, cæterique Jurisperiti de eo argumento afferunt, Digest. lib. XLVII, tit. 7, arborum furtim cæsarum. HARD.

28. *Venturasne*. Sic ex MSS. em. Hard. cons. Chiff. Gronov. et al. *futurasne*. ED. — *Venturasne*. An putamus credidisse Veteres, venturas lotos ad H-S millies, qui frugiferas æris xxv taxassent? HARD. — Jam supra monuimus, not. 13, cum Brot. legendum esse, ex Val. Maximi testimonio, *sestertium sexagies*, non *sestertium millies*, quam emendationem si receperis, immane tamen et fere incredibile videbitur *sex arbuscularum pretium*. ED.

29. *Binis millibus nummum*. Sive sestertiorum. Nostræ monetæ libras ea ducentas efficiunt. HARD.

30. *Ut nec poma*. Ut poma divitibus tantum nascerentur, qui poma inserere varia, ac veluti fetus arborum adulterare vario insitorum genere nossent. HARD.

31. *Quo. Vet. quonam*. ED.

32. *Animadvertimus*. MSS. omnes, *animo advertimus*. HARD.

II. 1. *Aquilone maxime*. Theophr. de Caus. lib. II, c. 4. Aquilonem interim a septentrione diversum esse scito, uti docuimus II, 46. H.

2. *Qua in re plerique*. Columellæ hæc oratio est, lib. IV, cap. 16: «Palus sic ponendus, ut frigorum et aquilonum excipiat violentiam, vitemque protegat, etc.» HARD.

falluntur, quum in vineis pedamenta non sint a vento³ eo opponenda, et id tantum a septemtrione⁴ servandum. Quin immo tempestiva frigora plurimum arborum firmitati conferunt, et sic optime germinant: alioquin, si blandiantur Austri, defatiscentes, ac magis etiam in flore. Nam si quum defloruere⁵, protinus sequuntur⁶ imbres, in totum poma depereunt: adeo ut amygdalæ et piri, etiam si omnino⁷ nubilum fuit, Austrinusve flatus, amittant⁸ fetus. Circa Vergilias⁸ quidem pluere inimicissimum viti et oleæ: quoniam tunc coitus est earum⁹: hoc est illud quatrimum oleis decretorium, hic articulus Austrinus nubili spurci, quod diximus¹⁰. Fruges quoque pejus maturescunt Austrinis diebus, sed celerius. Illa sunt noxia frigora, quæ septemtrionibus¹¹, aut præposteris fiunt horis. Hiemem quidem¹² Aquiloniam esse, omnibus satis utilissimum. Imbres vero¹³ tunc expetendi evidens causa est, quoniam arbores fetu exinanitas, et foliorum quoque

3. *A vento eo.* Adversus vim ejus venti. HARD.

4. *A septemtrione.* Varro de Re Rust. lib. I, cap. 26: « In omni vinea diligenter observant, ut ridica vitis ad septemtrionem versus figatur. » HARD.

5. *Nam si quum defloruere.* Est hoc apud Theophr. de Caus. II, 3.

6. *Sequuntur.* Sic ex MSS. em. Hard. cons. MS. At Gron. et vulg. sequuntur. ED.

7. *Etiam si omnino.* Si vel nubilum fuerit, Austrinusve flatus: sereno tantum gaudent. Libro sup. c. 46: « Perdunt facillime fructum, ante maturitatem: amygdala, malus, pirus. . . . Pirus et amygdala, etiamsi non pluat, sed fiat Austrinum cælum, aut nubilum, amittunt flores, et primos fructus, si quum

defloruere, tales dies fuerint. » H.

8. *Circa Vergilias.* Hoc est, circa earum exortum, de quo l. XVIII, cap. 66. HARD.

9. *Coitus est earum.* Primus conceptus, de quo lib. XVI, cap. 39, sive germinatio. Et cap. 42: « At vites et oleæ. . . concipiunt Vergiliarum exortu: hoc sidus illarum est. » HARD.

10. *Quod diximus.* Libro XVI, cap. 46. De quatrimum oleis decretorio dicitur libri hujus cap. 30. HARD.

11. *Septemtrionibus.* Ab Aquilone septemtrionem differre supra monuimus. HARD.

12. *Hiemem quidem.* Theophrast. de Caus. lib. II, c. 1, p. 232. H.

13. *Imbres vero.* Theophrastus iterum loc. cit. HARD.

amissione¹⁴ languidas; naturale est avide esurire¹⁵. Cibus autem earum imber¹⁶. Quare tepidam esse hiemem, ut absumpto partu arborum, sequatur protinus conceptus, id est, germinatio, ac deinde alia florescendi¹⁷ exinanitio, inutilissimum experimentis creditur. Quin immo si plures ita continentur anni, etiam ipsæ moriantur arbores, quando nemini¹⁸ dubia poena est in fame laborantium. Ergo qui dixit¹⁹ hiemes serenas optandas, non pro arboribus²⁰ vota fecit: nec per solstitia imbres vitibus⁴ conducunt. Hiberno quidem²¹ pulvere lætiores fieri messes, luxuriantis²² ingenii fertilitate dictum est. Alioqui vota

14. *Amissione.* Chifflet. codex, *emissione.* ED.

15. *Naturale est avide esurire.* Veteres τὰ δένδρα καὶ λάχανα πεινῆν dixerunt, arbores, olera, et alias plantas esurire. Hinc apud Varron. de Re Rust. lib. I, cap. 23: « In pingui rectius quæ cibi sunt majoris, ut olus, triticum, siligo, linum. » DALÉG.

16. *Cibus autem earum imber.* Theophrastus non quidem imbrem cibum esse ait, sed alimenti copiam imbrem frequentem præbere. DAL.

17. *Florescendi.* Florum emissio, quo vis omnis arborum exhauriatur. HARD.

18. *Quando nemini.* Quando dubium nemini est, quin defatiscant ea tandem, quæ in labore careant naturali, familiari, et assueto cibo. Cibus autem arborum imber est. H.

19. *Ergo qui dixit.* Virgilium notat ita canentem, Georg. I, 100: « Humida solstitia, atque hiemes orate serenas, Agricola; hiberno lætissima pulvere farra. » HARD.

20. *Non pro arboribus.* Sane: sed pro farre ac frugibus. Nam de ar-

boribus libro tantum Georgicorum sequenti Virgilius agit, ut ipsius carminis principia indicant, Georg. II, initio: « Hactenus arborum cultus et sidera cæli; Nunc te, Bacche, canam, nec non silvestria tecum Virgulta, et prolem tarde crescentis olivæ. » Plinium hoc loco nonnulli reprehendunt, ac Virgilium aliter interpretantur, quos tu vide apud Lacerdam, in Georgic. lib. I, vers. 100. HARD.

21. *Hiberno quidem.* Festus, verbo *Flaminius*: « Habetur, inquit, in antiquo carmine, quum pater filio de agricultura præciperet: Hiberno pulvere, verno luto, grandia farra metes. » Macrobius, Sat. lib. V, cap. 20: « In libro vetustissimorum carminum, inquit, qui ante omnia quæ a Latinis scripta sunt, compositus ferebatur, invenitur hoc rusticum vetus canticum: Hiberno pulvere, verno luto, grandia farra, Camille, metes. » HARD.

22. *Luxuriantis.* Non utique vera dicentis, si ubique pulverulentam hiemem segetibus optandam putavit. Galliæ certe plurimisque orbis

arborum frugumque communia sunt, nives diutinas sedere. Causa, non solum quia animam terræ²³ evanescentem exhalatione includunt et comprimunt, retroque agunt in vires frugum atque radices: verum quod et liquorem sensim præbent, purum præterea levissimumque, quando nix aquarum cælestium spuma est. Ergo humor ex his non universus²⁴ ingurgitans diluensque, sed quomodo sinitur²⁵ distillans, velut ex ubere alit omnia quæ non inundat. Tellus quoque illo modo fermentescit²⁶, et succi plena, ac lactescentibus satis non effeta, quum tempus²⁷ aperit, tepidis arridet horis. Ita maxime frumenta pinguescunt, præterquam ubi calidus semper aer est, ut in Ægypto. Continuatio²⁸ enim et ipsa consuetudo, idem quod modus aliubi efficit; plurimumque prodest, ubicumque non esse quod noceat. In majore²⁹ parte orbis, quum præcoces excurrere germinationes, evocata indulgentia cæli, secutis frigoribus exuruntur. Qua de causa serotinæ hiemes³⁰ noxiæ, silvestribus quoque: quæ magis etiam dolent

regionibus est id e re agraria maxime, ut, quemadmodum Plinius ait, diutinæ nives sedeant. Nutriri hoc nivium frigore repercussione semina terræ commissa, agnoscunt et agricolæ nostri: et ex nivium copia futuras lætas messes præsagiunt. H.

23. *Animam terræ.* Terrenos halitus, qui radicibus fovendis et nutriendis prosunt: itemque calorem concludens nix coquit arvom. H.

24. *Non universus,* etc. Οὐκ ἀδρόως, non confertim illis et diffuens, sed paulatim colliquescens et terram subiens. Theophrast. DALEC.

25. *Quomodo sinitur.* Pro modo sitis. HARD.

26. *Fermentescit.* Fermentum, putris maza est. Et quoniam putria omnia terram, ut ita dicam, sterco-

rant, ac pro lætamine sunt, *fermentescere* dictum puto pro lætificari, succi plenam fieri, pinguescere. Turneb. Adversar. X, cap. 3, interpretatur: « diluitur, remollescit, putris et soluta redditur. » DALEC.

27. *Quum tempus aperit.* Quum solvuntur nives, et jam ver aperit terras: « Zephyrique tepentibus auris laxant arva sinus, » ut Virgilius canit Georg. II, vers. 330. H.

28. *Continuatio.* Caloris, et mollioris cæli. Hæc vero de conditione cæli solique Ægyptii, etiam Theophrast. habet, de Caus. I, II, c. 2, p. 233. HARD.

29. *In majore.* Theophr. loc. cit. totidem plane verbis. HARD.

30. *Serotinæ hiemes.* Quæ intempestive et serius adveniunt: δὴ καὶ

urgente umbra sua³¹, nec adjuvante medicina : quando vestire teneras intorto stramento in silvestribus non est. Ergo tempestivæ³² aquæ hibernis primum imbribus, deinde 6 germinationem antecedentibus. Tertium tempus est, quum educant poma : nec protinus, sed jam valido fetu. Quæ fructus suos diutius continent, longioresque desiderant cibos³³, his et serotinæ aquæ utiles ; ut viti, oleæ, punicis. Hæ jam pluvix generis cujusque arboribus diverso modo desiderantur, aliis alio tempore maturantibus. Quapropter 7 eisdem imbribus aliqua lædi videas, aliqua juvari, etiam in eodem genere, sicut in piris : alio die hiberna quærunt pluvias, alio vero præcocia, ut pariter quidem omnia desiderent. Hibernum tempus est ante germinationem, quæ Aquilonem Austro utiliolem facit³⁴. Ratio eadem mediterranea maritimis præfert : sunt enim plerumque frigi-

ἐπισθεν χειμῶνες χαλεποὶ τοῖς δένδροις. Theophr. l. c. HARD.

31. *Umbra sua.* Ramorum densitate solem haud admittente: quum et silvestres arbores nemo sit qui curet, nemo qui his medeatur, nemo qui stramento, dum sunt adhuc teneræ, circumvestiat, ut defendat a frigore. Cato, cap. XL : « Stramentis circumdato, alligatoque, ne gelu noceat. » Περιδύντες φλοιούς καὶ καλάμοις, καὶ τοιούτοις, ἔπωσ μὴ ψύχεται, μὴδ' ὑποξηραίνεται, ne frigeant, vel subarescant, inquit Theophrast. Hist. lib. IV, cap. 18. HARD.

32. *Ergo tempestivæ.* Tempestivi omnium maxime imbres hiberni notantur : deinde qui germinationem antecedunt, tertium obtinent locum, qui postquam arbores defloruerunt, accesserint : pabulum enim, consumptionemque fructibus præstare incipiunt, quum non

confestim sequenti sunt, sed ubi fructus convaluerunt. Hæc totidem verbis Theophrast. de Caus. l. II, cap. 3, ubi et singulorum causam investigat. HARD.

33. *Desiderant cibos.* Imbres. Theophrast. loc. cit. Ἦν δὲ οἱ καρποὶ χρονιώτεροι, καὶ πλείονος δρόμοι τροφῆς καὶ πέψιως, τοῦτοις ὄραϊα καὶ τὰ ὀψιαιτέρα (ὕδατα), καθάπερ ἀμπέλω, ῥοῦ, εἰλαίᾳ, τοῖς ἄλλοις. « Quibus vero fructus diuturniores, plusque alimenti coctionisque desiderantes, his seriores etiam imbres tempestivi accedunt : ut viti, punicæ, oleæ cæterisque. » HARD.

34. *Quæ Aquilonem Austro utilis facit.* Expende an sit verior lectio, « quam Aquilo, quam Auster utiliolem facit : » quoniam, ut superius ostendit, fruges quoque pejus maturescunt Austrinis diebus, et paulo supra, « Hiemem Aquiloniam esse) omnibus satis utilissimum. » PIRT.

- diora : et montuosa planis , et nocturnos imbres³⁵ diurnis .
 Magis fruuntur aquis sata , non statim auferente eas sole .
 8 Connexa et situs vinearum , arbustorumque ratio est , quas
 in oras debeant spectare . Virgilius³⁶ ad occasus seri da-
 mnavit . Aliqui sic maluere³⁷ , quam in exortu . A pluribus
 meridiem prohari adverto : neo arbitror perpetuum quid-
 quam in hoc præcipi posse . Ad soli³⁸ naturam , ad loci
 ingenium , ad cæli cujusque mores³⁹ dirigenda solertia est .
 9 In Africa⁴⁰ meridiem vineas spectare , viti inutile , colono

35. *Nocturnos imbres.* Quoniam humorem ebibere largius plantæ valent , quum is a sole non prorsus absumitur . Theophrast. loc. cit. H.

36. *Virgilius.* Ea de re Columella , lib. III , cap. 12 , pag. 109 : « Cæli regionem quam spectare debeant vineæ , vetus est dissensio . Saserna maxime probante solis ortum , mox deinde meridiem , tum occasum . Tremellio Scrofa præcipuam positionem meridianam censente : Virgilio de industria occasum sic repudiante : Neve tibi ad solem vergant vinea cadentem . » Libro nempe Georg. II , vers. 398. HARD.

37. *Aliqui sic maluere.* Democrit. Geopon. lib. V , c. 4 : Μᾶλλον μῖντοι τὰ ἀνατολικά . . . Ἐνίοτε δὲ τὰ δυτικά ἴσται ἀρετώτερα μᾶλλον , ὅταν μακρὰν ὄντα τῆς θαλάσσης ἐπιπνέοντα ἴχαι τὸν ζέφυρον . « Magistamen orientales . . . Aliquando vero et occidentales potiōres erunt , quum procul a mari diasitis Favonium adspirantem habent . » HARD.

38. *Ad soli.* Columell. loc. cit. « Nobis in universum præcipere optimum visum est , ut in locis frigidis meridiano vineata subjiciantur , tepidis orienti advertantur , si tamen non infestabantur Austris , Euris-

que . . . Sin autem regiones prædictis ventis fuerint obnoxia , melius Aquiloni , vel Favonio committentur . » HARD.

39. *Ad cæli . . . mores.* Statim , habitumque aeris . Prius legebatur insulse , *minores* . At præterquam *mores* habent exemplaria omnia manu exarata , Reg. Colb. Thuan. est usu recepta Latinorum ea forma loquendi , *cæli mores* , Plinioque ipsi , lib. XIV , cap. 3 , ubi cæli mores dixit , solique ingenis . Virgilio quoque Georg. I , vers. 51 : « Ventos , et varium cæli prædiscere morem Cura sit , ac patrios cultusque habitusque locorum . » Cæli statim dixit Columella de Re Rust. lib. I , cap. 1. HARD.

40. *In Africa.* Columella Plinio suffragatur , de Re Rust. lib. III , cap. 12 : « Ferventibus provinciis , ut Ægypto et Numidia uni septentrioni rectius opponantur , « vinea sollicit . Quapropter visa longe est potior scriptura codicum MSS. in quibus *colono insalubre* legitur , quam editorum , in quibus , plane contra scriptoris mentem , et a veritate prorsus abhorrente sententia , *colono salubre* . Irreperat et alterum paulo post insigne mendum , præ-

insalubre est, quoniam ipsa meridianæ subjacet plagæ: quapropter qui ibi in occasum aut septentriones conseret, optime miscebit solum cælo. Quum Virgilius occasus⁴¹ improbet, nec de septentrione relinqui dubitatio⁴² videtur. Atqui in Cisalpina Italia magna ex parte vineis ita positis, compertum⁴³ est esse fertiliores⁴⁴. Multum rationis obtinent et venti. In Narbonensi provincia atque Liguria, et parte Etruriæ, contra Circium⁴⁵ serere imperitia existimatur; eundemque obliquum accipere, providentia.

postera interpunctione, quam nos omnium primi sanavimus. Sic enim libri editi exhibent: « Quapropter qui ibi, in Africa, in occasum aut septentriones conseret, optime miscebit solum cælo, quum Virgilius occasus improbet. Nec de septentrione relinqui dubitatio videtur. Atqui in Cisalpina Italia magna ex parte vineis positis, compertum est, nullas esse fertiliores. » Cui vero, amabo, idonea ea ratio videatur, cur probetur occasus in Africa, quod Virgilius occasum improbet? Scribi nempe, ut curavimus, oportuit: « Optime miscebit solum cælo. Quum Virgilius occasus improbet, nec de septentrione relinqui dubitatio videtur: » quam emendationem et ipsa orationis series, et interpretatio nostra corroborat. H.

41. *Quum Virgilius occasus improbet.* Versus est Virgilii, Georg. II, 298: « Neve tibi ad solem vergant vineta castentem. » DALZG.

42. *Nec de septentrione relinqui dubitatio videtur.* MSS. Reg. etc. *reliqua.* Non est, inquit, dubitandi locus, quin vineta male septentrioni opponantur: quandoquidem magis noxius est septentrionalis situs, quam sit occidentalis:

occasum autem improbat Virgilius. Atque nihilominus in Italia Cisalpina, etc. Cisalpinam vocat, non eam quæ cis Apenninum est, spectatque Inferum mare: nam quis Transalpinam quoque Italiam dici posse quisquam arbitretur, quæ trans Apenninum altero latere in Superum seu Adriaticum vergit? sed plane censemus *Italiam Cisalpinam* dixisse eam, pro Gallia Cisalpina, quod sit illa Italiæ pars: quam et Subalpinam idem appellat, lib. sup. cap. 22. HARD.

43. *Compertum est esse fertiliores.* Franzius *nullas esse fertil.* Vocem *nullas* Harduinus Broteriusque ignorant. ED.

44. *Fertiliores.* Apposite Pallad. lib. I, cap. 6: « Aquilo vites sibi objectas fecundat: Auster nobilitat. Ita in arbitrio nostro est, utrum plus habemus, an melius. » Aquilonem Palladius pro septentrione usurpat. Præiverat Columel. l. c. « Democrito et Magone, inquit, laudantibus cæli plagam septentrionalem: quia existiment ei subjectas feracissimas fieri vineas, quæ tamen bonitate vini superentur. »

45. *Contra Circium.* De eo diximus lib. II, cap. 46. HARD.

Is namque æstates ibi temperat : sed tanta⁴⁶ plerumque violentia , ut auferat tecta. (III.) Quidam cælum⁴⁷ terræ parere cogunt : ut quæ in siccis serantur, orientem ac septemtriones spectent⁴⁸ : quæ in humidis, meridiem. Necnon ex ipsis vitibus causas mutantur, in⁴⁹ frigidis
 II præcoces serendo, ut maturitas antecedit algorem. Quæ poma vitesque rores oderint, contra ortus, ut statim auferat sol : quæ ament, ad occasus, vel etiam ad septemtriones, ut diutius eo fruuntur. Cæteri fere rationem naturæ sequuti, in Aquilonem obversas vites et arbores poni suasere : odoratiorem etiam fieri talem fructum Democritus putat⁵⁰. (IV.) Aquilonis situm, ventorumque reliquorum, diximus secundo volumine⁵¹, dicemusque

46. *Sed tanta plerumque violentia,* etc. Circio ædificia quassanti tamen incolæ gratias agunt, tanquam salubritatem cæli sui debeant. Divus certe Augustus templum illi, quum in Gallia moraretur, et vovit, et fecit. DALÉG.

47. *Quidam cælum.* Quidam cælum solo, qualecumque illud sit, servire cogunt : nam quum ratio fere suadeat, ut, quemadmodum paulo ante dictum est, cælum solo misceatur, et quæ seruntur in humido, orienti opponantur, qui sicior est : quæ in sicco, meridiei, hoc est, Austro, qui humidus est : hi contra cælum terræ servire cogunt : atque etiam e sicco solo cæliquestatu uvas ac fruges exposcunt : et ex humido pariter solo cæloque. HARD.

48. *Orientem ac septemtriones spectent.* Legendum puto *occidentem*, non *orientem*. Nam quum sol exsiccandi facultate præditus sit, ut statim sequitur, si ea quæ in siccis

seruntur locis, et rore indigent, in orientem vergant, magis sitient, humorisque magis expertia erunt. PLIN.

49. *In frigidis,* etc. Columella, lib. III, cap. 1 : « Frigidæque aut nebulosæ cæli qualitati duorum generum vites aptabit : seu præcoques, quarum maturitas frugum præcurrit hiemem : seu firmi durique acini, quarum inter caligines uvæ deflorescunt, et gelicidius ac pruinis, ut aliis caloribus, mitescunt. » Sic idem l. V, c. 10 de ficis : « Locis frigidis, autumnii temporibus, et aquosis, præcoques ponito, ut ante pluviam fructum deligas. » Forte, *ante brumam* : quanquam et libro de arboribus, cap. 21, etiam *ante pluviam* legitur. HARD.

50. *Democritus putat.* Alio id certe loco prodidiisse necesse est, quem a Columella paulo ante laudari vidimus. HARD.

51. *Secundo volumine.* Libro II, cap. 46 et 47. HARD.

proximo plura cælestia. Interim manifestum videtur salubritatis argumentum, quoniam in meridiem etiam spectantium semper ante decidunt⁵² folia. Similis et in maritimis causa. Quibusdam locis afflatus maris noxii, in plurimis iidem utiles: quibusdam satis⁵³ e longinquo adspicere maria jucundum: propius admoveri⁵⁴ satis halitum⁵⁵, inutile. Similis et fluminum stagnorumque ratio. Nebulis⁵⁶ adurunt, aut æstuantia refrigerant. Opacitate, atque etiam rigore gaudent, quæ diximus⁵⁷. Quare experimentis optime creditur.

III. A cælo proximum est terræ dixisse rationem haud faciliore tractatu: quippe non eadem arboribus convenit et frugibus plerumque: nec pulla¹, qualem habet Campania, ubique optima vitibus: aut quæ tenues² exhalat nebulas: nec rubrica multis laudata. Cretam in Albensium³ Pom-

52. *Decidunt.* Vet. apud Dalec. *decidunt.* ED.

53. *Quibusdam satis.* Quibusdam frugibus. HARD.

54. *Admoveri.* Sic ex MSS. em. Hard. cons. Ch. At Gron. et vulgg. *admovere.* ED.

55. *Halitum.* Scilicet *maritimum* afflatum. HARD.

56. *Nebulis adurunt.* Emittunt enim flumina stagnaque nebulas, aurasque frigiditas, quæ rubigines deinde creent, vitibus admodum satisque noxias, si ea nempe viciniora sint: eadem aliubi, sata in æstu refrigerant. Quare ad soli naturam dirigenda solertia est. Ita fere Democritus in Geopon. lib. V, cap. 5. Locum hunc partim ope codicum ante laudatorum refinximus, partim ex indubitata conjectura aliter, quam olim interpunximus. Sic enim prius legebatur: « Nebulis adurunt, et æstuantia refrigerant opacitate, at-

que etiam, etc. » In MSS. omnibus aut. Atqui prior pars hujus orationis, *nebulis adurunt*, etc. ad flumina et stagna spectat, ut diximus. Posterior *opacitate atque etiam rigore*, etc. ad arbores, quæ varios cæli situs postulant. HARD.

57. *Quæ diximus.* Lib. XVI, cap. 30 et 31. HARD.

III. 1. *Nec pulla.* Columella in Præf. « Atque in aliis regionibus nigra terra, quam pullam vocant, ut in Campania, est laudabilis: in aliis pinguis rubrica melius respondet, etc. » Et lib. II et X: « Putre solum, quod Campani pullum vocant. » HARD.

2. *Aut quæ tenues.* Virgilium notat ita canentem, Georg. II, 217: « Quæ tenuem exhalat nebulam, fumosque volucres... Illa tibi lætis intextet vitibus ulmos, etc. » H.

3. *Albensium.* Ab Alba Pompeia, de qua lib. III, cap. 7. HARD.

peianorum agro, et argillam, cunctis⁴ ad vineas generibus anteponunt, quanquam præpingues, quod excipitur⁵ in eo genere. Invicem sabulum album in Ticinensi, multisque in locis nigrum, itemque rubrum, etiam pingui terræ permixtum, infecundum est. Argumenta⁶ quoque iudicantium sæpe fallunt. Non utique⁷ lætum solum est, in quo proceræ arbores nitent, præterquam illis arboribus. Quid enim abiete procerius? aut quæ vixisse⁸ possit alia in loco eodem? Nec luxuriosa⁹ pabula pinguis soli semper indicium habent: nam quid laudatius Germaniæ pabulis? et tamen statim subest arena tenuissimo cespitem¹⁰ corio. Nec semper¹¹ aquosa est terra, cui proceritas herbarum: non hercules magis, quam pinguis, adhærens¹² digitis,

4. *Cunctis.* Cunctis terrarum generibus, quæ vineis putantur idonea. HARD.

5. *Quod excipitur.* Quum ea pinguitudo ad vites plerumque damnetur. Columella, lib. III, cap. 11: «Cretosa humus utilis habetur viti: nam per se ipsa creta, qua utuntur figuli, quamque nonnulli argillam vocant, inimicissima est.» H.

6. *Argumenta.* Virgilii nunc fere placita reprehendit, de signis terrarum. HARD.

7. *Non utique.* Ut Virgilius censuit, lib. II, vs. 207: «Aut, unde iratus silvam devexit arator, Et nemora evertit multos ignava per annos, etc.» HARD.

8. *Aut quæ vixisse... in l. eodem?* Nempe, quod abietis umbra, ut dicitur inferius c. 18, subditis frutibus noverca est: et quæcumque attigerit, non dubie venenum est. HARD.

9. *Nec luxuriosa.* Quæ Virgilius laudat Georg. II, 219: «Quæque

suo viridi semper se gramine vestit.... Illa tibi lætis, etc.» HARD.

10. *Cespitem corio.* Arenam cespitem tenuissimum ceapes instar cutis aut crustæ, vel corii. «In Africa quoque ac Numidia, teste Colum. in Præf. putres arenæ fecunditate vel robustissimum solum vincunt.» HARD.

11. *Nec semper.* Virgilii versus eodem libro, vers. 251: «Humida majores herbas alit, ipsaque justo lætior.» HARD.

12. *Adhærens.* Idem vers. 248: «Pinguis item quæ sit tellus, hoc denique pacto Discimus: haud unquam manibus jactata fatiscit, Sed picis in morem ad digitos lentescit habendo.» Virgilio tamen subscribit Columella, l. II, c. 2: «Itaque considerandum erit, ut solum quod excolere destinamus, pingue sit. Per se tamen id parum est, si dulcedine caret, quod utrumque satis expedita ratione contingit discere. Nam perexigua conspergitur aqua gleba,

quod in argillis arguitur. Scrobes¹³ quidem regesta in eos³ nulla complet, ut densa atque rara ad hunc modum deprehendi possit: ferroque omnis¹⁴ rubiginem obducit. Nec gravis¹⁵ aut levior justo deprehenditur pondere: quod enim pondus terræ justum intelligi potest? Nec fluminibus¹⁶ aggesta semper laudabilis, quando¹⁷ senescant sata quædam aqua. Sed neque illa quæ laudatur, diu, præterquam salici¹⁸, utilis sentitur. Inter¹⁹ argumenta stipulæ crassitudo est, tanta alioqui in Laborino Campaniæ nobili campo, ut ligni vice utantur: sed idem solum ubicumque arduum opere, difficile cultu, bonis suis²⁰ acrius pæne quam vitis posset, affligit agricolam. Et²¹ carbunculus⁴

manuque subigitur: ac si glutinosa est, et quovis levisimo tactu pressa inhaerescit, et « picis in morem ad digitos lentescit habendo », ut ait Virgilius, eademque illisa humo non dissipatur: ea res admonet nos, inesse tali materiæ naturalem succum et pinguitudinem. » Idem Palladius, lib. I, cap. 5. HARD.

13. *Scrobes... in eos.* In eos scrobes regesta, unde effossa est. Columella, loc. cit. « Sed et si velis, scrobibus egestam humum recondere, et recalcare, quum aliquo quasi fermento abundaverit, certum erit eam esse pinguem: quum defuerit, exilem: quum æquaverit, mediocrem, etc. » Simile est quod Virgilius præcipit, Georg. II, vers. 226: « Nunc, quo quamque modo possis cognoscere, dicam: Rara sit, an supra morem si densa requiras: Altera frumentis quoniam favet, altera Baccho... sin in sua posse negabunt Ire loca, et scrobibus superabit terra repletis, Spissus ager; glebas cunctantes, crassaque terga Exspecta, et validis ter-

ram proscinde juvencis. » HARD.

14. *Ferroque omnis.* Quum tamen eam solam Virg. damnet, eod. lib. vs. 220: « Nec scabie et salsa lædit rubigine ferrum. » HARD.

15. *Nec gr.* Virg. eod. lib. v. 254: « Quæ gravis est, ipso tacitam se pondere prodit, Quæque levis. » H.

16. *Nec flum.* Virgil. eod. lib. vs. 184: « At quæ pinguis humus... Huc summis liquuntur rupibus amnes, Felicemque trahunt limum. » At videntur aquaticæ arbores celerius interire, ut Plinius ait, lib. XVI, cap. 90. HARD.

17. *Quando.* Quandoquidem senescunt quædam, quæ sunt in aquis sata. HARD.

18. *Præterquam salici.* Nam, ut alibi diximus, cum Virgilio, vers. 110, fluminibus salices nascuntur. H.

19. *Inter.* Inter optimas terras argumenta, crassitudo stipulæ censetur. HARD.

20. *Bonis suis.* Bonitate sua magis fatigat agricolam, quam si magis vitiosum foret. HARD.

21. *Et carbunculus.* Quatuor illa

terra, quæ ita vocatur, emendari vite macra putatur. Nam tofus²² scaber natura friabilis, expetitur quoque ab auctoribus. Virgilius²³ et quæ filicem ferat, non improbat vitibus; salsæque²⁴ terræ multa melius creduntur, tutiora a vitibus innascentium animalium. Nec colles²⁵ opere nudantur, si quis perite fodiat. Nec campi²⁶ omnes minus soles

verba : terra, quæ ita vocatur, delenda; sunt enim manifeste adjecta a lectore exponente quid esset carbunculus. ΠΥΡ.—*Carbunculus*. Carbunculus Vitruvius, lib. II, cap. 6, arenæ genus, quod in Etruria, adusta nimium vehementia vaporis materia, procreatur. Id terræ vitium quomodo vite macra sanetur, docet Cato, cap. xxxvii : « Vineæ, inquit, si macra erit, sarmenta sua concidito minute, et ibidem inarato, aut suffodito. » H. — *Carbunculus terra, quæ ita vocatur*, etc. Arenæ genus quæ solis ardore, et magis adhuc volcanicis ignibus, carbonis colorem induit. BAOT.

22. *Tofus*. Quamlibet a Virg. damnatus, eod. lib. vs. 214 : « Et tofus scaber, et nigris exesa chelydris Creta. » Tofus est lapidis genus molle ac friabile, de quo dicitur uberius lib. XXXVI, cap. 48. Refellere non vacat novitium hominis eruditi commentum, tofum existimantis uliginosam esse palustremque terram. Colum. lib. III, c. 2 : « Quis enim, inquit, vel mediocris agricola nesciat, etiam durissimum tofum, vel carbunculum, simul atque sunt confracti, et in summo regesti, tempestatibus, geluve, nec minus æstivis putrescere caloribus ac resolvi : eosque pulcherrime radices vitium per æstatem refrigerare, succumque retinere? quæ res

alendo surculo sunt accommodatissimæ. » HARD.

23. *Virgilius et quæ filicem ferat, non improbat*. Georg. lib. II, vs. 189 : « Et filicem curvis invisam pascit arstris; Hic tibi prævalidas olim multoque fluentes Sufficiet Baccho vites; hic fertilis uvæ, Hic laticis, qualem pateris libamus et auro. » HARD.

24. *Salsæque*. A Virgilio tamen damnatæ, ibid. 238, quod saporem vini corrumpit, et incrementa vitium virentium veluti quadam scabra rubigine coercet, inquit Colum. lib. III, c. 1, ubi et Virgilio versus ipse recitat : « Salsa autem tellus, et quæ perhibetur amara, Frugibus infelix (ea nec mansuescit arando, Nec Baccho genus, aut pomis sua nomina servat). » At certe in terra salsa palmæ seri oportere docet auct. Geop. II, 9, ipseque Plinius, lib. XIII, cap. 8, et libri hujus cap. 47, palmæ ait et lentiscum salsis aquis ali. Alia multa etiam Theophr. de Caus. II, 7. HARD.

25. *Nec colles*. Vet. nec colles vano opere. Al. *Nec colles temere*. ED. — *Nec colles*. Nec in collibus male opera collocatur, quanquam hos Virgilius improbat, v. 179 : « Difficiles primum terræ, collesque maligni. » HARD.

26. *Nec campi*. Id nempe reprehendit quod vulgus jactitat, venit-

atque perflatus, quam opus sit, accipiunt. Et quasdam pruinis ac nebulis pasci diximus²⁷ vites, Omnium rerum sunt quædam in alto secreta, et suo cuique corde pervidenda²⁸. Quid quod mutantur sæpe judicata quoque ac diu⁵ comperta? In Thessalia²⁹ circa Larissam emisso lacu frigidior facta ea regio est, oleæque desierunt, quæ prius fuerant. Item vites aduri³⁰, quod non antea, Ænos³¹ sensit

que in usum proverbii, et est apud Nasonem, ut citari quidem ab aliis video, tantummodo *perflare altissima ventos*. HARD.

27. *Nebulis pasci diximus vites*. Nempe in Ravennate agro, lib. XIV, cap. 4. HARD.

28. *Pervidenda*. Vet. apud Dal. *prævidenda*. ED.

29. *In Thessalia*. Hæc Theophr. de Caus. lib. V, cap. 20. HARD.

30. *Item vites aduri, quod non antea*. Hæc verba ad præcedentia spectant, ex Theophrasto, de Caus. Plant. lib. V, cap. 20. Proinde cum minore littera scribendum, « item vites aduri, quod non antea. » Theophrasti verba sunt: « Ut apud Larissam Thessaliæ. Prius enim, quod aqua stagnante pigraque campus repletus esset, aer crassior et calidior erat: postea vero aquaeducta colligique prohibita, aer frigidior est redditus, et gelationes plures sequutæ sunt. Cujus rei argumentum afferunt, quod tunc oleæ tum alibi, tum in Larissa oppido, magnæ et optimæ aderant, nunc autem nusquam habentur, et vites quoque tunc numquam congelabantur, nunc persæpe. » Item lego commutatis verbis, « vites aduri, quod non antea sensit. Thracia admoto, etc. » PINT.— *Item vites. . . Ænos sensit admoto Hebro*. Cætera

singularum ejusmodi mutationum causas erudite græcus scriptor prosequitur. De Æno oppido, Hebroque amne, et Philippis diximus in *Geographicis*, lib. IV. HARD.

31. *Thracia sensit admoto Ebro*. Sic alii leg. Sed Ænos sensit, non Thracia sensit, vetus præfert lectio. Ænon autem Thraciæ nobilem urbem ad Ebrum fluvium sitam, omnes geographi et fere historici celebrant. Sciendum tamen est locum hunc a Theophrasto libro citato, misere ibi decurtatum esse, non minus in codice græco quam latino: unde contagione morbus Plinium invasit. Verba Theophrasti subtexam ex translatione Theodori, ut post collationem cum Pliniani constet, quomodo utrobique legendum sit: « Aqua autem non semper agrum reddi frigidiorum, sed etiam his quæ prius jam diximus, argumentum, quod circa evenerat; hæc enim tepidior nunc esse putatur, quia Ebrus amnis propior. » In his Theophrasti verbis desiderari puto civitatis nomen Ænos, legendumque, « Argumentum quod circa Ænon evenit. Hæc enim, etc. » In Plinio vero plura adjicienda ad sensus integritatem videntur. Quæ autem ea sint, liberum unicuique jus censendi esto: mihi satis sit locum indicasse. PINT.

admoto Hebro. Et circa Philippos³² cultura siccata regio mutavit cæli habitum. At in Syracusano agro³³ advena cultor, elapidato³⁴ solo, perdidit fruges luto, donec regressit lapides. In Syria³⁵ levem tenui sulco imprimunt vomerem, quia subest saxum exurens æstate semina. Jam in quibusdam locis similes æstus immodici, et frigorum effectus. Est fertilis Thracia frugum, rigore : æstibus, Africa et Ægyptus. In Chalcia³⁶ Rhodiorum insula locus quidam est in tantum fecundus, ut suo tempore satum demetant hordeum, sublatumque protinus serant, et cum aliis frugibus metant. Glareosum³⁷ oleis solum aptissimum in Venafrano, pinguisimum in Bætica. Pucina vina³⁸ in saxo coquuntur. Cæcubæ vites in Pontinis³⁹ paludibus madent. Tanta est argumentorum⁴⁰, ac soli varietas, ac differentia! Cæsar Vopiscus⁴¹, quum causam apud censores

32. *Et circa Philippos.* Theophr. loc. cit. HARD.

33. *At in Syracusano agro, etc.* Theophrast. de Causis Plant. lib. III, cap. 25 : « Quod illi evenerat qui ex Corintho Syracusas profectus, culturam Corinthii agri in Syracusano servavit : quum enim lapides e segete frugali legisset, reddidit multo deteriorem; frumentum enim exarescebat, quum exemptis lapidibus, nihil haberet quo se protegeret. » DAL.

34. *Elapidato solo.* Quum lapides ex agro sustulisset. HARD.

35. *In Syria.* MSS. et ipse auctor, lib. XI, cap. 6. Theophrast. loco proxime citato. HARD.

36. *In Chalcia.* Sive Chalce, de qua lib. V, cap. 36. HARD.

37. *Glareosum.* Columell. V, 8, pag. 194 : « Aptissimum genus terræ est oleis, cui glareæ subest, si superposita creta sabulo admixta

est. Non minus probabile est solum, ubi pinguis sabulo subest, etc. » HARD.

38. *Pucina vina.* Crescunt, inquit, maturanturque vina Pucina in solo saxoso. Plinius, XIV, 8 : « Livia Augusta LXXXII annos vitæ Pucino vino retulit acceptos..... Gignitur in sinu Adriatici maris, non procul a Timavo fonte, saxeo colle, maritimo afflata, paucas coquente amphoras. » In quibusdam libris *Punica* perperam legas. H.

39. *In Pontinis.* Sive Pomptinis, de quibus lib. III, cap. 9. HARD.

40. *Argumentorum.* Vet. apud Dalec. *agrorum.* ED.

41. *Cæsar Vopiscus.* Varro de Re Rust. lib. I, cap. 7 : « Cæsar Vopiscus ædilitius, causam quum ageret apud censores, campos Rosæ Italiae dixit esse sumen, in quo relicta pertica postridie non appareret propter herbam. » HARD.

ageret, campos Roseæ⁴² dixit Italiæ sumen esse, in quibus perticas⁴³ pridie relictas gramen operiret : sed non nisi ad pabulum probantur. Non tamen⁴⁴ indociles natura nos esse voluit, et vitia confessa fecit, etiam ubi bona certa non fecerat. Quamobrem primum crimina dicamus.

(v.) Terram amaram¹, sive macram, si quis probare⁸ velit, demonstrant eas atræ degeneresque herbæ : frigidam autem, retorride² nata : item uliginosam³, tristitia : rubricam oculi, argillamque, operi difficillimas, quæque rastros ac vomeres ingentibus glebis onerent : quanquam non quod operi, hoc et fructui sit adversum. Item e contrario cineraceam, et sabulum album. Nam⁴ sterilis

42. *Campos Roseæ.* De quibus egimus lib. III, cap. 17. HARD.

43. *In quibus perticas pridie relictas gramen operit.* Ex M. Varrone hoc, de Re Rust. lib. I, cap. 7, ad eajus normam si locum hunc dirigas, sic leges, « in quibus perticas relictas postridie gramen operiret. » PIET. — Conf. Varronis loc. pag. 18, not. 41. ED.

44. *Non tamen.* Non tamen necesse natura nos voluit, quæ sciri oporteret. HARD.

1. *Terram amaram,* etc. Legendum : « Terram amaram probaverim demonstrantia raræ degenerisque herbæ : frigidam autem retorride nata : item uliginosam, tristitia rubricam oculi : argillam, quæ operi difficillima ; quæque rastros aut vomeres ingentibus glebis oneret, quanquam non quod operi, hoc fructui adversum : item e contrario cinericiam et sabulum album. » SALMAS. — *Terram amaram, sive macram.* H. e. sive amaram salsamque, sive macram (sunt enim diversæ) iisdem signis deprehendes.

— *Terram,* etc. Sic totidem plane litteris et apicibus Colbert. 2, 3, et Par. nisi quod *eam* habent, non *eas*. At in Reg. 1, 2, Colbert. 1, Thuan. et aliis, *eas* legitur. In his tamen posterius appellatis mutila sententia est in hunc modum : « Terram amaram probaverim, demonstrant eas, etc. » Unde Salm. ita refingit in Solin. pag. 114 : « Terram amaram probaverim demonstrantia, etc. » HARD.

2. *Retorride nata.* Velut frigore adustæ herbæ, et ut Palladius ait, lib. I, cap. 5, ubi vim ejus vocis explanat, naturalis succi egentes. HARD.

3. *Uliginosam.* Semper humidam, quod in loco præsertim æquo contingit, quum aquæ non habent delapsam, ut loquitur Varro de Re Rust. lib. I, cap. 6. Quod si modice humida terra sit, tunc *dulci uligine læta* intelligitur, qualis e Virgilio laudatur, Georg. lib. II, vs. 184. HARD.

4. *Nam sterilis.* Nam quæ sterilis est terra, densa est, ac *duritie* quæ

densa callo facile deprehenditur, vel uno ictu cuspidis. Cato breviter atque ex suo more vitia determinat: Terram cariosam cave⁵, neve plastro, neve pecore impellas. 9 Quid putamus hac appellatione ab eo tantoperè reformidari, ut pæne vestigiis quoque interdicit? Redigamus⁶ ad ligni cariem, et inveniemus illa, quæ in tantum abominatur, vitia, aridæ, fistulosæ⁷, scabræ, canescentis, exesæ, et pumicosæ. Plus dixit una significatione, quam possit ulla copia sermonis enarrari. Est enim interpretatione vitiorum quædam, non ætate⁸ (quæ nulla in ea intelligi potest), sed natura sua, anus terra: et ideo infecunda 10 ad omnia, atque imbecilla. Idem agrum⁹ optimum iudicat ad radicem montium planitie in meridiem excurrente; qui est totius Italiæ¹⁰ situs: terram vero teneram¹¹ quæ vo-

calli instar est, facile deprehenditur. HARD.

5. *Terram cariosam cave*, etc. Cariosam et variam terram Colum. lib. II, cap. 4, exponit nimis exiguis semimadidam, quum post longas siccitates levis pluvia glebarum superiorem partem madefecit, inferiorem non attingit. DAL. — Colum. ipsum audias inf. n. 7. ED. — *Terram cariosam*, etc. Cato de Re Rust. II, 5, pag. 11: « Terram cariosam caveto ne ares, neve plastrum, neve pecus impellas: si ita non caveris, quo impuleris, triennii fructum amittes. » H.

6. *Redigamus*. Sic em. Hard. cum Pint. ex MSS. *redeamus* Gronov. et al. ED.

7. *Aridæ, fistulosæ*. Columell. II, 4, p. 47: « Quam terram rustici variam cariosamque appellant, ea est, quum post longas siccitates levis pluvia superiorem partem glebarum madefacit, inferiorem

non attingit... Quæ sic subacta sunt arva, continuo triennio sterilitate afficiuntur. » Vide quæ de terra varia dicturi sumus lib. XVIII, cap. 49. HARD.

8. *Non ætate, quæ nulla*. « Falso credidit Tremellius, inquit Colum. II, 1, parentem omnium terram, sicut muliebrem sexum, ætate anili jam confectam, prognerandis fe-tibus esse inhabilem, etc. » H.

9. *Idem agrum*. Cato, cap. 1: « Si poteris, sub radice montis siet, in meridiem spectet. » H.

10. *Qui est totius Italiæ*. Plin. III, 6, de Italia: « Incedit per maria, cæli regione ad meridiem quidem: sed si quis id diligenti subtilitate exigit, inter sextam horam, primamque brumalem. » H.

11. *Terram vero teneram*. Cato, cap. CLI: « Quo pacto cupresseta seri oporteat.... Per ver serito in loco, ubi terra tenerrima erit, quam pullam vocant. » HARD.

cetur pulla. Erit igitur hæc optima et operi¹², et satis. Intelligere modo libeat dictam mira significatione teneram¹³: et quidquid optari debet, in eo vocabulo invenietur. Illa temperatæ ubertatis, illa mollis facilisque culturæ, nec madida, nec sitiens, illa post vomerem nitescens: qualem fons ingeniorum Homerus¹⁴ in armis a Deo cælatam dixit, addiditque¹⁵ miraculum nigrescentis¹⁶,

12. *Et operi, et satis, etc.* Et rarior vomeribus facilis, et frugibus læta. In ed. Parm. *et operi satia*. Hermolaus, *et operi satior*. Reg. 1 et Colb. ac Chifflet. *et operi satia*. Reg. 2 et Tol. *et operiet sata*. Unde Pintiani conjectura fuit, quam consecuti sumus, *et operi, et satis*. Conjecturam egregie firmamus, ex auctore Geop. II, 8, ita statuentem, laudatissimum esse solum terræ nigræ, quia et ad sata percommoda sit, nec repugnet operi, και προς σπόριμα επιτηδείως έχουσα, και μη δυσεργής. Sed et haud paulo validiore argumento, ex ipsius Plinii verbis, qui paulo ante, quum de argilla et rubrica ageret, ubi operi difficillimas has esse dixit, subjecit idem: « Quamquam non quod operi, hoc et fructui sit adversum. » Unde liquido intelligas in probatione terræ dotem hanc geminam ab eo desiderari, scil. ut et operi optima sit, et satis, seu frugibus. HARD.

13. *Teneram, etc.* Facilem et modice resolutam. Colum. lib. II, cap. 2, et lib. I, cap. 11. Pullæ Cato meminit lib. XXIV. Idem terram tenerrimam pullam vocat cap. CLI. Virgil. *putre solum* vocat: « putre solum, namque hoc imitatur arando. » De cujus verbi si-

gnificatione Victor. lib. XII, cap. 23. ΠΙΤΤ. — Virgilius iterum in Georgicis: *Zephyro putris se gleba resolvit*. Turneb. Advv. XVIII, cap. 27. DAL.

14. *Homerus, etc.* Iliados Σ, vs. 541: Ἐν δ' ἴτιθαι νειῶν μαλακῆν, πίσιον ἀρουραν, Εὐραϊαν, τρίπολον· πολλοὶ δ' ἀροτῆρες ἐν αὐτῇ Ζεύγα δινεύοντες ἐλάτρων ἔθθα και ἔθθα. Οἱ δ' ἐπότε στρέψαντες ἰκοῖατο τῶσον ἀρούρης. Τοῖσι δ' ἔπειτ' ἐν χερσὶ δέπας μαλιδίος οἴνου Δόσκων ἀνήρ ἐπιών· τοὶ δὲ σρέψασκον ἀν' ὄγκους, Ἰάμενοι νειῶιο βαθείης τέλσον ἰκίσθαι. « In eo etiam ponebat novale molle, pingue solum, latum, etc. » Noctem e Terra genitam fabulis proditur, quod terræ soli objectæ densitati Mathematici tribuunt, qua de causa poetæ γῆν μιλαιναν Rhodig. lib. XXV, cap. 16. DAL.

15. *Addiditque*. Ibid. vs. 548: Ἡ δὲ μιλαιντ' ἐπισθιν, ἀρηρομένη δὲ ἰώκαι, Χρυσείη παρ ἰούσα· τὸ δὲ περὶ θαῦμ' ἐτίτυκτο. « Novale, quod erat proscissum, nigrescebat a tergo: et aratæ terræ simile erat, quamvis in auro id exhiberetur: id vero ingens miraculum fuit. » HARD.

16. *Nigrescentis*. Nigram apud Theophrastum probat Leophanes. DALEG.

quamvis fieret in auro¹⁷. Illa quam recentem exquirunt improbæ alites, vomerem comitantes, corvique¹⁸ aratoris vestigia ipsa rodentes¹⁹. Reddatur hoc in loco luxuriæ quoque sententia et aliqua in propositum. Certe Cicero, lux doctrinarum altera²⁰: « Meliora, inquit, unguenta sunt, quæ terram²¹ quam quæ crocum sapiunt. » Hoc enim maluit dixisse, quam redolent. Ita est profecto: illa erit optima, quæ unguenta sapiat. Quod si admonendi sumus, qualis sit terræ odor, ille qui quæritur, contingit, sæpe etiam quiescente ea²² sub occasum solis, in quo loco arcus²³ cælestis dejecerit capita sua: et quum a siccitate continua immaduit²⁴ imbre: tunc emittit illum suum halitum divinum ex sole conceptum, cui comparari suavitas nulla possit. Is esse odor in commota debet, reperi-tusque neminem fallat: ac de terra odor optime judicabit. Talis fere est in novalibus cæsa vetere silva²⁵, quæ

17. *Fieret in auro.* MSS. omnes, *ex auro.* HARD.

18. *Corvique.* Id vero corvis familiare idcirco potius quod semina, quam quod recentem terram exquirant. Nam, ut Macrobius ait, Saturn. VII, 5: « corvos videmus universis inhiare seminibus »: quod et sacri codices commemorant, Luc. XII, 24. HARD.

19. *Rodentes.* Vet. *radentes.* ED.

20. *Lux doctrinarum altera.* Post Homerum, qui, ubi dictum proxime, fons ingeniorum fuit. HARD.

21. *Quæ terram.* Vide quæ jam antea diximus lib. XIII, cap. 4. H.

22. *Quiescente ea.* Nec aratro scissa, aut commota. HARD.

23. *In quo loco arcus.* Egimus de ea re jam dudum, lib. XII, cap. 52. HARD.

24. *Immadiit imbre.* Martial. lib.

III, ep. LXV: « Pallidas Eoo thure quod ignis olet: Gleba quod æstivo leviter quum spargitur imbre, etc. » HARD.

25. *Talis fere est in novalibus cæsa vetere silva.* Legend. *incensa vetere silva*, non *cæsa*, ex Theophr. evidenter, lib. VI de Caus. Plant. cap. 25, his verbis: « Siccitas enim est quæ odores vel omnium, vel certe aliquorum facere possit, quod obiter in terra quoque perspicuum est, ubi tempore æstivo solo adusto imbres accesserint. Humor enim admissus, ferventique pulveri permixtus, odorem generat, quod idem in cæteris etiam facit. Nam et quod de arca cælesti referunt, arbores et loca reddere odorata ubicumque constiterit, tale est: reddit enim non in omnibus modis odorata, sed si qua materia

consensu laudatur. Et in frugibus quidem ferendis eadem terra utilior intelligitur, quoties intermissa cultura quievit: quod in vineis non fit: eoque diligentius eligenda est, ne vera existat opinio eorum¹⁶, qui jam Italiæ terram existimavere lassam. Operis quidem¹⁷ facultas in aliis generibus constat et cælo: nec potest arari post imbres aliqua, ubertatis vitio¹⁸ lentescens. Contra, in Byzacio¹⁹ Africæ illum

combusta proxime sit. Nec id forsitan per se agit, sed quodammodo per eventum: impluit enim locis ubi constiterit. Quippe materiam combustæ admixtus humor vaporem quemdam odoremque excitat, neque enim aquæ multum descendit, sed magna parte guttæ irrorant, ita ut caliditatis siccitatisque modus non desit. » Hæc Theophr. Patrociniatur etiam correctioni nostræ Aristot. duodecima Problematum sect. 4, quæst. 3: « Provenit, inquit, odoris ille affectus, non qualitercumque se materies habeat, neque enim in viridi, neque in arida, sed in usta post aquam quæ arcui supervenerit, certam reddi suavitatem odoris pastores referunt. » ΠΙΚΤ. — *Vetere silva*. Quam potissimum Virgilius laudat, ut diximus paulo antea, « Unde iratus silvam devexit arator, Et nemora evortit, etc. » HARD.

26. *Opinio eorum*, etc. Etiamque Tremellii Scrofæ aliorumque, quos Columella appellat; cujus perelegans de hoc argumento oratio est, tum in præf. operis, tum lib. II, cap. 1: « Quæris, inquit, ex me, Publi Silvini, cur, priore libro Veterum opinionem ferme omnium, qui de cultu agrorum locuti sunt, a principio confestim repu-

lerim, falsamque sententiam repudiaverim, consentium longo ævi situ, longique jam temporis exercitatione fatigatam et effetam humum consensuisse. Nec te ignoro, quum et aliorum illustrium scriptorum, tum præcipue Tremellii auctoritatem revereri, qui quum plurima rusticarum rerum præcepta simul eleganter et scite memoriæ prodiderit, videlicet illectus nimio favore priscorum, de simili materia disserentium, falso credit parentem omnium terrarum, sicut muliebrem sexum, ætate anili jam confectam, prognerandis esse fetibus inhabilem, etc. » De Scrofa Tremellio egimus in Auctorum Indice. HARD.

27. *Operis quidem*. Arandi proscindique soli facilitas in aliis terrarum generibus a cælo pendet. H.

28. *Ubertatis vitio*. Ob pinguitudinem, quæ ubertatem facit, quum vomere scinditur, lentescit, nec friabilis est, solubilisque in pulverem. HARD.

29. *In Byzacio*. De eo jam diximus lib. V, cap. 3; sed ibi centesima tantum fruge reddere fenus terra dicitur forte mendose, pro centena quinquagena. Quum lib. XVIII, cap. 21, « e modio, ut ait ipse, in Byzacio Africæ campo,

centena quinquagena fruge fertilem campum, nullis, quum siccus est, arabilem tauris, post imbres vili asello³⁰, et a parte altera jugi, anu vomerem trahente, vidimus scindi. Terram enim terra emendari (ut aliqui³¹ præcipiunt) super tenuem pingui injecta, aut gracili bibulaque super humidam ac præpinguem, dementia operæ est. Quid³² potest sperare qui talem colit?

- 1 IV. (VI.) Alia est ratio, quam Britannia et Gallia invenerunt alendi¹ eam ipsa: quod genus vocant margam². Spissior³ ubertas in ea intelligitur. Est autem quidam terræ adeps, ac velut glandia in corporibus, ibi densante⁴ se pinguitudinis nucleo. (VII.) Non omisere et hoc Græci: quid enim intentatum illis? Leucargillon⁵ vocant candidam argillam, qua in Megarico agro utuntur, sed tantum
2 in humida frigidaque terra. Illam Gallias Britanniasque locupletantem cum cura dici convenit. Duo genera fue-

centeni quinquageni modii redantur. » HARD.

30. *Vili asello.* De asinorum ministerio in arando diximus lib. VIII, cap. 68. HARD.

31. *Ut aliqui.* Apud Theophrast. de Caus. III, 25, quod et ipse Theophrastus probat, argumentis non adeo pœnitendis. Atque id quidem Ubios, quanquam gentium solos, usurpare cap. seq. dicitur. HARD.

32. *Quid potest.* Sic ex MSS. em. Hard. Gronov. et al. *quod enim potest.* ED.

IV. 1. *Alendi eam.* Terram terra alendi. HARD.

2. *Margam.* Ita MSS. omnes. Posteriores *margilam*, mox et *marlan*, unde nostri *marle*, *margne* et *marne*. Edictum Pictense Caroli Calvi, laudatum a D. DU CANGE,

§ 29: « Margilam, et alia quæque carricare. » Multa de ea Cæsius de Mineral. II, 2, p. 144, et Georg. Agricola de Nat. Fossil. II, p. 185, 189. Fossas unde *marga* seu *marla* eruitur, Galli vocant *marnières*. H. — *Margam.* Ejus usum apud nos restituit Bernardus PALISSY. BROT.

3. *Spissior.* Major frugum ubertas in *marga* posita esse deprehenditur. HARD.

4. *Ibi densante.* Ibi densante se et cogente velut in nucleum callumque terræ pinguitudine. HARD.

5. *Leucargillon.* Voce conflata e duabus, λευκός et ἀργίλλος. H. — Argilla candida, nobis *terre à pipe*; et mox *marga* alba, *la marne blancheâtre*; rufa, *rougeâtre*; columbina, *brune*; tofacea, *marne pétrifiable*, *tofeuse*; arenacea, *marne pétrifiable*, *sablonneuse*. BROT.

rant. Plura nuper exerceri cœpta proficientibus ingeniis. Est enim alba, rufa, columbina, argillacea, tofacea, arenacea. Natura duplex: aspera, aut pinguis. Experimenta utriusque in manus⁶; ususque geminus, aut ut fruges tantum alant, aut edant et pabulum⁷. Fruges alit tofacea alba, quæ si sit inter fontes reperta, est ad infinitum fertilis: verum aspera tractatu, et si nimia injecta est, exurit solum. Proxima est rufa, quæ vocatur acaunumarga⁸,³ intermixto lapide terræ minutæ, arenosæ. Lapis contunditur⁹ in ipso campo: primisque annis stipula¹⁰ difficulter cæditur propter lapides. Impendio tamen minimo levitate¹¹, dimidio minoris quam cæteræ, invehitur. Inspertitur rara: sale eam misceri putant. Utrumque hoc genus semel injectum in L annos¹² valet, et frugum, et pabuli ubertate. (VIII.) Quæ pingues esse sentiuntur, ex his præcipua alba. Plura¹³ ejus genera. Mordacissimum, quod supra diximus. Alterum genus albæ cretæ argentaria est. Petitur ex alto, in centenos pedes actis plerumque

6. *In manus.* Manu, ac tractatu, differentia utriusque agnoscitur. H.

7. *Aut edant et pabulum.* Non frugum modo fertiles sint, verum etiam et pabuli. Sic glissomarga versa vice mox dicitur pabuli, quam frugum, fertilior. DAL. — *Fruges alit tofacea alba, quæ si sit,* etc. E MSS. Reg. I, 2, et editione princeps, Broterius edidit « tofacea: albaque, si inter fontes, etc. » Et sic legendum jam optime videbat eruditus Petavius. ED.

8. *Acaunumarga.* Sic MSS. Reg. Colbert. Thuan. Chiffli. non *capnumargos* (ut in Gronovio perperam legitur). Hoc est, citra amarorem marga, ab α privativo, et *αυρός*, amarum, atque ob id malum. H.

9. *Contunditur.* Plerique nunc

sinunt gelu resolvi, et tempestatibus. HARD.

10. *Stipula.* Ægre stipula secatur, messisque peragitur, occursum assiduo lapidum. HARD.

11. *Levitate.* Ob levitatem, dimidio minore quam cæteræ sumptu invehitur. HARD.

12. *In L annos.* In Gallia ad decem tantum, hac ætate. HARD.

13. *Plura ejus genera.* Margæ nimirum albæ: alterum genus mordacissimum, quod et asperum, et exurens solum, de quo proxime dictum est; pingue alterum, e genere albæ cretæ, argentarium vocatur, quoniam nitorem argento reddit, ut dicitur lib. XXXVI, cap. 58; non, uti Cardanus somniavit, quod ex ea creta possit ar-

puteis, ore angustatis¹⁴: intus¹⁵, ut in metallis, spatiante vena. Hac maxime Britannia utitur: durant¹⁶ annis LXXX; neque est exemplum ullius qui bis in vita hanc eidem injecerit. Tertium genus candidæ, glissomargam¹⁷ vocant. Est autem creta fullonia¹⁸ mixta pingui terra, pabuli quam frugum fertilior; ita ut messe sublata ante sementem al-
5 teram lætissimum secetur¹⁹. Dum in fruge est, nullum aliud²⁰ gramen emittit. Durat xxx annis: densior justo Signini modo²¹ strangulat solum. Columbinam Galliæ suo

gentum⁴ detrahi. Utuntur ea fabri argentarii, ad argentea vasa polienda; ut Tripoli, seu Tripolitana terra, ad aurea creave. HARD.

14. *Puteis, ore angustatis*. Sic editio princeps alisæque. Broterius ex MSS. Regg. 1 et 2, *puteis; ore angustatur*. Ed.

15. *Intus, etc.* Intus exspatiante fossura, ut in fodinis metallicis; quarum os pariter angustum, subterranei deinde meatus longissime exspatiatur. HARD.

16. *Durant*. Ita MSS. Albæ nimirum cretæ geminæ. HARD. — Gronov. veteresque editt. *durat*. Ed.

17. *Glissomargam*. Sic restitui- mus eam vocem, ex fide codicum Reg. 1, 2, Colb. 1, 2, 3, Th. Chiff. etsi in editis *Glischomargon* legitur, quod ex Anglico *Glister* fulgere, deduci volunt, qui vocum origines sectantur. Alii a γλύσσων deducunt, quam vocem Aristophanes pro γλυκύτερος, *dulcior*, usurpavit: ut hoc margæ genus videlicet, cum altero collatum, quod *acaunumargam* Veteres dixere, hoc est, sine amaritudine, dulcius eo esse intelligatur. HARD.

18. *Creta fallonia*. Creta illa, *la marne à foulons*. BROU.

19. *Lætissimum secetur*. Gr. et al. *lætissimam*. ED. — *Lætissimum secetur*. Nempè pabulum. HARD.

20. *Nullum aliud*. Gramen aliud nasci non sinit. HARD.

21. *Signini modo*. Glissomarga, inquit, quum densius quam par est, injecta fuerit, Signini operis modo, strangulat, consternit, occluditque solum, ut sata, veluti suffocatum, haud proferat. Signini operis pavimenti- que faciendi ratio a Plinio traditur, lib. XXXV, cap. 48. Prius legebatur, *cymini modo*. Cyminum vero nocere solo nusquam legere me memini. Neque vero *cymini* habent MSS. ulli codices, sed, uti curavimus edi, *Signini*, Reg. 1, 2, Colb. 1, 2, 3, Th. Chiff. vet. Dal. Glissomargam vero recte intelligimus, quum densius justo immittitur, instar pavimenti Signini sua spissitate hoc afferre incommodi, quod Theophr. de Caus. lib. III, cap. 20, p. 293, creari monet ab humido limosoque solo, quum siccatur, ut commissa semina oblinat, obstruatque, adeo ut transmittendi potestatem adimat. Signini operis densitatem, præter ea quæ sumus alibi dicturi, illud Columellæ dictum arguit ex lib. I,

nomine eglecopalam appellant²² : glebis excitatur²³ lapidum modo : sole et gelatione ita solvitur, ut tenuissimas bracteas faciat. Hæc ex æquo fertilis²⁴. Arenacea utuntur, si alia non sit : in uliginosis vero, et si alia sit. Ubios gentium solos novimus²⁵, qui fertilissimum agrum colentes, quacumque terra²⁶ infra tres pedes effossa, et pedali crassitudine injecta lætificent. Sed ea non diutius annis x prodest. Hedui et Pictones calce uberrimos fecere agros : quæ sanè et oleis, et vitibus utilissima reperitur. Omnis 6 autem marga arato injicienda²⁷ est, ut medicamentum rapiatur : et fimi desiderat aliquantulum, quæ primo plus aspera, et quæ in herbas non effunditur : alioqui novitate, quæcumque fuerit, solum lædet, ne sic quidem primo post anno fertilis. Interest et quali solo quæretur. Sicca enim

cap. 6 : « Solum terrenum ... velut Signinum opus, paviculis condensatur. » HARD.

22. *Eglecopalam* appellat. Quidam legunt *Aiglipeliam*, id est, splendidam et lividam : ἀιγλήεις, lucidus; πελιδός, lividus. Cæterum ea vox græca potius fuerit quam gallica. In vetusto legitur, suo nomine a græco (lego, sed et græco) *Pelian* appellat. DALRO. — *Eglecopalam*. Ita MSS. omnes. Celticum nomen esse Plinius aperte monet; quare displicet Hermolai conjectura legentis e græco *pelian* : ut sit sententia, Gallias a græco acceptum nomen corrupisse in suum. Græce enim πελιδός columba dicitur, quæ livido colore : unde et nomen margæ columbinæ. HARD.

23. *Glebis excitatur lapid. modo*; sole et gelatione, etc. E terra majores ejus margæ moles seu glebæ extrahuntur, ut lapides e lapidicinis : eadem in tenues bracteas sole

ac gelu solvuntur. HARD. — *Glebis*, etc. Inde columbina illa marga dicitur quoque *la marnè pierreuse*. BROU.

24. *Hæc ex æquo fertilis*. Pabuli nimirum ac frugum. HARD.

25. *Ubios gentium solos novimus*. Ubii Germanica gens erat, sed in Gallicam ripam a Romanis traducta, quo loco nunc est celeberrima Agrippinensis colonia. GELRO.

26. *Quacumque terra infra tres pedes effossa, et pedali crassitudine injecta lætificent*. Lætum agrum, inquit, uberemque faciunt, quum terram infra tres pedes effossam steriliori solo injiciant pedali crassitudine. HARD.

27. *Omnis autem marga arato injicienda est, ut medicamentum rapiatur*, etc. Ubi jam solum aratum est : ut terra facilius vim margæ medicatam et salubrem hauriat. In libris quibusdam *aratro*, male. HARD.

humido melior, arido pinguis. Temperato²⁸ alterutra, creta vel columbina, convenit.

V. (ix.) Transpadanis cineris¹ usus adeo placet, ut anteponant fimo jumentorum : quod quia levissimum est, ob id exurunt. Utroque tamen pariter non utuntur in eodem arvo, nec in arbustis cinere, nec quasdam ad fruges, ut diximus². Sunt qui pulvere³ quoque uvas ali judicent, pubescentesque pulverent, et vitium arborumque radicibus aspergant. Quod certum est Narbonensi provinciæ, et vindemias certius sic eo coqui, quia plus pulvis ibi, quam sol, confert.

VI. Fimi plures differentię : ipsa res antiqua. Jam apud Homerum¹ regius senex agrum ita suis manibus² lætifi-

28. *Temperato*. Sic ex MSS. em. Hard. cons. MS. Gr. et al. *temperato*. ED.

V. 1. *Cineris usus*. De quo Virg. Georg. I, 80 : « Ne saturare fimo pingui pudeat sola; neve Effetos cinerem immundum jactare per agros. » Quæ porro traduntur a Virgilio agricolationis præcepta, ea sunt ex Italiæ Circumpadanæ ritu petita, ut Plinius adnotavit lib. XVIII, cap. 30. HARD.

2. *Ut diximus*. Cap. 3, his verbis : « Quippe non eadem arboribus convenit et frugibus plerumque. » HARD.

3. *Sunt qui pulvere*. Hanc pulveris excitationem, quæ fossione fit, quum pubescunt uvæ, hoc est, quum nigrescere incipiunt, laudat etiam Theophr. de Caus. III, 22, p. 285 : Τὴν δὲ ὑποκόμισιν ... δταν ἀρχῶνται περᾶζειν οἱ βότρυες, etc. H.

VI. 1. *Ap. Homerum*, etc. Laertes. Cic. de Senect. cap. 54 : « Quid de utilitate loquar stercorandi? Ho-

merus ... Laertem lenientem desiderium, quod capiebat e filio, colentem agrum, et eum stercorantem facit. » Homeri versus est ejusmodi, Odyss. Ω, v. 225 : Τὸν δ' αἶον πατὴρ' εὔρον εὐκτιμένην ἐν ἀλωῇ, λίσρευοντα φυτόν. Ubi illud λίσρευοντα *stercorantem* Cicero et Plinius reddiderunt. HARD.

2. *Suis manibus lætificans reperitur*. Homer. Odyss. Ω : εὐκτιμένην ἐν ἀλωῇ λίσρευοντα φυτόν. In pomario bene structo circumfodientem, radentem, lævigantem arborem (tot enim λίσρευιν significat : unde λίσρον rusticum instrumentum quo id peragitur). Cicero in Catone et Plin. hoc loco aut obliviose, aut negligenter λίσρευιν, κεντρίζιν, stercorare et lætificare exposuerunt. De Ulyssæ id dicitur, qui patrem sic occupatum deprehendit. Ælianus, Hist. lib. VII, cap. 5, recte significatum ejus verbi reddidit : Καὶ Λαέρτης αὐτοῦργῶν ὑπὸ τοῦ παιδὸς πεφώραται, καὶ φυτὸν ξύων, καὶ

cans reperitur. Augeas³ rex in Græcia excogitasse traditur: divulgasse vero Hercules in Italia, quæ regi suo Stercuto⁴ Fauni filio ob hoc inventum immortalitatem tribuit. M. Varro⁵ principatum dat turdorum fimo ex aviariis: quod etiam pabulo⁶ boum suumque magnificat: neque alio cibo celerius pinguescere asseverat. De nostris⁷ moribus bene sperare est, si tanta apud majores fuere aviarum, ut ex his agri stercorarentur. Proximum⁸ Columella² columbariis, mox gallinariis facit, natantium alitum da-

τοι γαράσκων βαθύτατα. « Laertes, quemvis jam extrema senectute, in opere a filio deprehensus est, arborem radens. » A priscis tamen illis stercoratos fuisse agros cognoscimus ex *Odyss.* P: ὄφρ' ἂν ἀγοίεν Δμῶες Ὀδυσσεὺς τίμινος μίγα κοπρήσοντας. Brod. cap. 13. Victor. *Observ.* XXVIII, cap. 4. Adscribendos alios versus Homeri putavi, qui ad hanc rem pertinent: Δὴ τότε καίτ' ἀπόθερος ἀποικομένου Ὀδυσσεὺς ἔν πολλῇ κόπρῳ, ἣ οἱ προκάρειθε θυράων Ἡμιόνων τε, βοῶν τε δμῖς χίχρτ', ὄφρ' ἂν ἀγοίεν, etc. DAL.

3. *Augeas.* Ille Eleorum rex, quem Hercules sustulit. Inde *parremia*, *Augiæ stabulum.* HARD.

4. *Stercutio.* Ita MSS. non *Stercutio.* Isidorus, *Orig.* XVII, 1: « Stercorandi agri rationem primus induxit quidam nomine Stercutus in Italia, cujus ara a Pico dedicata est Romæ. » Sed rectius forte *Sterculus*, uti legimus apud Tertull. *Apol.* c. 25, et lib. II ad *Nat.* cap. 9, et apud Prudentium, in hymno S. Laurentii, v. 450. Macrobius, *Sat.* lib. I, cap. 7, pag. 218, Saturnum hunc fuisse censet, « Stercutum dictum, quod primus stercore secundi-

tatem agris comparaverit. » HARD.

5. *M. Varro.* De Re Rust. I, 38: « Stercus optimum scribit Cassius esse volucrum, præter palustrium ac nantium. De hisce præstare columbinum, quod sit calidissimum, ac fermentare possit terram. Id ut semen aspergi in agro oportere, non ut de pecore acervatim poni. Ego arbitror præstare ex aviariis turdorum ac merularum: quod non solum ad agrum utile, sed etiam ad cibum, ita bubus, ac suibus, ut fiant pingues. » HARD.

6. *Quod etiam pabulo boum.* Ad pabulum et cibum boum suumque. HARD.

7. *De nostris.* Non adeo damnandi mores nostri videntur. HARD.

8. *Proximum.* Colum. de Re Rust. II, 15: « Tria igitur stercoris genera sunt præcipua; quod ex avibus, quod ex hominibus, quod ex pecudibus confit. Avium primum habetur, quod ex columbariis egeritur: deinde, quod gallinæ cæteræque volucres edunt, exceptis tamen palustribus aut nantibus, ut anatis et anseris: nam id noxium quoque est. Maxime tamen columbinum probamus.... Secundum deinde, quod homines faciunt, etc. » H.

mnato. Cæteri auctores⁹ consensu humanas¹⁰ dapes ad hoc imprimis advocant. Alii ex his¹¹ præferunt hominum potus, in coriariorum officinis pilo madefacto. Alii per sese¹², aqua iterum, largiusque etiam, quam quum bibitur, admixta. Quippe plus jam ibi mali¹³ domandum est, quum ad virus illud vini homo accesserit. Hæc sunt certamina, quibus invicem ad tellurem quoque alendam utuntur homines. Proxime¹⁴ spurcitas suum laudant. Columella¹⁵ solus damnat. Alii cujuscumque quadrupedis ex cytiso : aliqui columbaria¹⁶ præferunt. Proximum deinde¹⁷ caprarum est, ab hoc ovium, deinde boum, novissimum jumentorum. Hæc fuere apud priscos differentia, simulque præcepta (ut

9. *Cæteri auctores.* Theophr. Hist. VII, 5. Varro et Colum. ll. cc. H.

10. *Humanas dapes.* Sic alvi proluviem et lotium circumloquitur. Eadem locutione usus est, qui dixit, « Reliquias cibi, et humorem quem profundimus, » Theophr. Hist. lib. II, cap. 9. DALEC.

11. *Alii ex his.* Alii, inquit, humanum lotium anteponunt, cum pilo qui in coriariorum officinis fuerit eo lotio madefactus. Hæc coriariorum recrementa sordesque cum lotio pariter commendat imprimis auctor Geop. II, 20, p. 59 : Καὶ δὲ μάλιστα ἐστὶ, καὶ καθ' ἑαυτὸ μάλιστα ὄφελόν πάντα τὰ φυτά... τὸ οὖρον τὸ ἀνθρώπειον... ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν σκυτοδειψῶν ἀκαθαρσίαν. Quin et Theophrastus addit, de Caus. II, p. 287, eo stercore nonnulla ex silvestrium numero in urbanum habitum transiisse. HARD.

12. *Alii per sese.* Alii lotium seu urinam adhibent solam, ac sine coriariorum recrementis admixtis, tantum aqua, ne agrum perurat. Colum. II, 15 : « Aptior est tamen

surculis hominis urina, quam sex mensibus passus fueris veterascere : si vitibus aut pomorum arboribus adhibeas, nullo alio magis fructus exuberat : nec solum ea res majorem facit ventum, sed etiam saporem et odorem vini pomorumque reddit meliorem. » HARD.

13. *Q. plus jam ibi mali.* Plus, inquit, vitii corrigendum emendandumque est : quum ad virus, quod vinum habet in se, etiam illud accesserit, quod ex humano traxit corpore, per quod potus transmeat. In quibusdam libris male, pessime. HARD.

14. *Proxime spurcitas.* Theophr. l. c. HARD.

15. *Columella solus.* E Latinis : nam e Græcis auctor Geop. I, 29 ; Columellam secutus est Palladius, lib. XXXIII. HARD.

16. *Al. columbaria.* Colum. l. c. Geop. auctor, p. 57. HARD.

17. *Proximum deinde caprarum est.* Cato, cap. xxxvi ; Varro, loc. cit. Auctor Geop. loc. cit. pag. 58. HARD.

invenio) re tali utendi, quando et hic vetustas¹⁸ utilior : visumque jam est apud quosdam provincialium, in tantum abundante geniali¹⁹ copia pecudum, farinae vice²⁰ cribris superinjici, foetore aspectuque, temporis viribus²¹, in quamdam etiam gratiam mutato. Nuper repertum, oleas gaudere maxime cinere e calcariis²² fornacibus. Varro 4 præceptis²³ adjicit, equino, quod sit levissimum, segetes alendas : prata vero graviore, et quod ex hordeo fiat, multasque gignat herbas. Quidam etiam bubulo jumentorum²⁴ præferunt, ovillumque caprino²⁵, omnibus vero asininum²⁶, quoniam lentissime mandunt. E contrario usus

18. *Vetustas utilior.* Utilius est vetustiorum sequi præcepta. Cave enim de stercooris vetustate accipias. Enim vero, ut recte Colum. II, 15 : • Stercus omne, quod tempestive repositum, anno requieverit, segetibus est maxime utile : nam et vires adhuc solidas habet, et herbas non creat. Quanto autem vetustius sit, minus prodest, quoniam minus valet : itaque pratibus quam recentissimum debet injici, quod plus herbarum progneret, etc. • Quæ Pallad. lib. XXXIII, de sterquilinio, totidem fere verbis exscripsit. HARD.

19. *Geniali.* Fecunda. HARD.

20. *Farinae vice cribris superinjici.* In modum farinae cribro agris superinjici. HARD.

21. *Temporis viribus.* MS. vicibus. ED. — *Temporis viribus.* Progressu temporis ac vetustate. HARD.

22. *Oleas gaudere maxime cinere e calcariis,* etc. Quin et calcem ipsam ad emendandum terræ vitium, in qua olea seritur, Columella adhibet, lib. V, cap. 9 : • Solent etiam, inquit, vitio soli fru-

ctum oleæ negare : cui rei sic medebimur. Altis gyris ablaqueabimus eas, deinde calcis pro magnitudine arboris plus minusve circumdabimus, sed minima arbor modium postulat. • HARD.

23. *Varro.* De Re Rust. lib. I, cap. 38 : • Minime bonum equinum, sed in segetes : in prata enim vel optimum, ut cæterarum veterinarum, quæ hordeo pascuntur, quod multam facit herbam. • H.

24. *Jumentorum.* Ut equinum, mulinum. Sic Colum. I, II, c. 15, p. 71. HARD.

25. *Ovillumque caprino.* Suillum, non ovillum præfert nostrum exemplar. PENT.

26. *Omnibus vero asininum.* Desiderari hic puto verbum hoc, *Columella*, ut repetas verbum ante dictum, præfert : sequitur enim • e contrario usus adversus utrumque pronunciat. • In quibus verbis illud *utrumque* non haberet quod referretur, nisi hic adderes *Columella*. Præfert autem Columella stercus asininum cæteris omnibus quæ ex pecudibus fiunt, I, II, c. 15. DAL.

adversus utrumque²⁷ pronunciat. Inter omnes²⁸ constat nihil esse utilius lupini segete, priusquam siliquaratro vel bidentibus versa, manipulisve desectæ radices arborum ac vitium obrutis. Etiam ubi³⁰ pecus, culmo ipso, vel etiam filice, stercorare arbit
 5 Cato³¹: Stercus unde fiat, stramenta, lupinum, fabalia³², ac frondes ilignas, quernasque³³. E segete lito ebulum, cicutam, et circum salicta herbam³⁴ a ulvamque: eam substernito ovibus, frondemque dam³⁵. Vineam si³⁶ macra erit, sarmenta sua com-

27. *Adversus utrumque*. Varronis scilicet et Columellæ placitum modo allatum. HARD.

28. *Inter omnes*. Colum. II, 14: « De lupino nihil dubito, atque etiam de pabulari vicia: si tamen eam viridem desectam confestim aratrum subsequatur, et quæd falx reliquerit, priusquam inarescat, vomis rescindat, atque obruat: id enim cedit pro stercore, etc. » In eodem habitat argumento, c. 16. HARD.

29. *Siliquetur*. Priusquam siliquas faciat. HARD.

30. *Etiam ubi*. Colum. II, 15: « Nec ignoro quoddam esse ruris genus, in quo neque pecora, neque avis haberi possint: attamen ineritis est rustici eo quoque loco defici stercore. Licet enim quamlibet frondem, licet e vepribus competitisque congesta colligere: licet filicem sine injuria vicini, etiam cum officio decidere, et permiscere cum purgamentis cortis. » H.

31. *Cato*. De Re Rust. c. xxxvii, pag. 32: « Stercus unde facias: stramenta, lupinum, paleas, frondem iligneam, querneam. Ex se-

geti vellito ebulum, cicutam circum salicta herbam a ulvamque: eam substernito ovibusque frondem putidam libri omnes, etiam Plinia non *putridam*. HARD.

32. *Fabalia*. Fabales Varro, lib. I, cap. 31, Re Cato, cap. vii, locuti sunt, fabarum, τὰ ἄχρεα καὶ ἀμύνα. ponicis: Τὴν δ' ἀλμυρὰν γῆν χειμῶνος, ὑποτὸ περιγενομένο ἀρότρεις μικροῖς, ἀχύρις δὲ κάλλιον μὲν καταμίνεις. DALZEBALIA. Stipulæ fabales. HARD.

33. *Ilignas quernasque*. B ex MSS. Regg. et editio cipe, *iligneas querneasque*.]

34. *Herbam auctam*.] Reg. 2, Broterius repositi *mactam*, hoc est, herbam q levit. ED.

35. *Frondemque putidam*. que Chiff. *putridam* Gronov Mox pro *vineam si macra erit* Gronov. *vin. si macrae*.

36. *Vinea si*. Cato, cap. « Vineam si macra erit, a sua concidito minute, et inarato, aut infodito. » HA-

et ibidem³⁷ inarato: itemque ubi³⁸ saturus eris frumentum, oves ibi delectato.

VII. Nec non et satis quibusdam ipsis pasci terram \times dicit. Segetem \dagger stercorent fruges; lupinum, faba, vicia. Sicut e contrario cicer, quia vellitur, et quia salsum est: hordeum, fenum Græcum, ervum: hæc omnia segetem exurunt, et omnia quæ velluntur: nucleos in segetem ne indideris. Virgilius \dagger et lino segetem exuri, et avena, et papavere arbitratur.

VIII. Fimeta \dagger sub dio concavo loco, et qui \dagger humorem \times

37. *Et ibidem.* Bene MS. Reg. \dagger , et *indidem inarato.* Brot.

38. *Itemque ubi.* Cato, cap. xxx: « Ubi sementim facturus eris, ibi oves delectato. » Apud Catonem alii legunt *delegato.* Sententia hæc est: oviarium septum, caulasque campestris ibi statuito, ubi fimo locum stercorent. Fimum Latini lætamen appellant, ut inferius dicitur sumus, lib. XVIII, c. 40. H.

VII. 1. *Segetem.* Cato, c. xxxvii: « Quæ segetem stercorent fruges. Lupinum, faba, vicia. » Et paulo ante: « Cicer, quod vellitur, et quod salsum est, eo malum. Hordeum, fenum Græcum, ervum, hæc omnia segetem exurunt, et omnia quæ velluntur. Nucleos in segetem ne indideris. » A Catone et Plinio stat et Saserna apud Colum. de Re Rust. II, 14, pag. 69. HARD.

2. *Virgilius.* Georgic. I, vs. 77: « Urit enim lini campum seges, urit avenæ; Urunt Lethæo perfusa papavera somno. » Vide et Colum. l. c. H. — *Virgilius et lino segetem exuri.* Broterius vocem *lino* pronus ignorat. Gronov. edidit *et ligno et segetem.* Ed.

Vl.

VIII. 1. *Fimeta.* Varr. de Re Rust. lib. I, c. 38: « Sterquilinum secundum villam facere oportet... In eo si in medio robuste aliqua materia sit depacta, negant serpentes nasci. » Colum. II, 15: « Licet depressa fossa, qualem stercorei reponendo primo volumine fieri præcepimus, cinerem, cœnumque cloacarum, et culmos, cœteraque, quæ everruntur, in unum congerere. Sed eodem medio loco robusteam materiam defigere convenit: namque ea res serpentum noxam latere in stercore prohibet. » HARD.

2. *Et qui humorem.* Proditum illud et a Colum. I, 6: « Sterquilinia quoque duo sint: unum quod nova purgamenta recipiat, et in annum conservet, alterum, ex quo vetera vehantur. Sed utrumque more piscinarum devexum leni clivo, et exstructum, pavitumque solum habeat, ne humorem transmittant. Plurimum enim refert non adsiccato succo fimum vires continere, et assiduo macerari liquore: ut si qua interjecta sint stramentis aut paleis, spinarum vel graminum semina intereant, nec in agrum

3

colligat, stramento intecta, ne in sole arescant, palo e robore³ depacto fieri jubent: ita fore ne innascantur his serpentes. Fimum miscere terræ, plurimum réfert Favonio flante, ac luna sitiēte⁴. Id plerique prave intelligunt a Favonii ortu faciendum, ac februario⁵ mense tantum: quum id pleraque sata aliis postulent mensibus. Quocumque tempore facere libeat, curandum ut ab occasu æquinoctiali flante vento fiat, lunaque⁶ decrescente ac⁷ sicca. Mirum in modum augetur ubertas effectusque ejus observatione tali.

IX. (x.) Abunde prædicta ratione cæli ac terræ, nunc de his arboribus dicimus, quæ cura hominum atque arte

exportata segetes herbidas reddant. Ideoque periti rustici quidquid ovilibus stabulisque conversum progresserunt, superpositis virgeis cratibus tegunt, nec arescere ventis sinunt, aut solis incursum patiuntur exuri. » HARD.

3. *Palo e robore*, etc. Robusta aliqua materia in medio depacta. Varro et Colum. DAL.

4. *Luna sitiēte*. Hoc est, sicca, ut Plinius ipse ait, hoc cap. et 24, sine, non imbrifera. Nugantur qui sitiētem, aut siccam dici autumant, Turnebum sequuti, quod lunam æquis ali, sive fluvialibus, sivi marinis Stoici putarent: sitire, quum expers luminis foret: udam, quum plena esset: uti nos siccum pro sobrio, pro ebrio mædidum dicimus. Apud Caton. hodie non *sitiēte*, sed *silente* legitur: tamen *sitiēte* exhibent Plin. MSS. omnes. Catonis verba sunt, cap. xxx: « Stercus sic dividito... quartam partem in pratrum reservato: idque tam maxime opus erit, ubi Favonius flabit: evchito luna silen-

ti, pro *sitiēti*. » Itaque *sitiēte luna* eodem significatu dici nunc a Plinio palam est, quo ipse prius, lib. XIII, cap. 7, *anno sitiēti* dixit: et quo Colum. II, 8, *sitiēti solo*, et *sicco solo*, hoc est, imbrium experte. HARD.

5. *Ac februario*. Columellæ hæc oratio est, lib. II, 18: « Sed in totum curandum est, ut secundum Favonii exortum, mense februario, circa idus, immixtis seminibus feni, macriora loca, et utique celsiora stercorentur. » HARD.

6. *Flante vento fiat, lunaque decrescente*. Sic Geop. auctor, II, 19, et Colum. II, 16. Item Pallad. in Febr. tit. 20. HARD.

7. *Ac sicca*. Hoc est, minime pluvia, ut diximus. Usus est ea voce Propert. II, eleg. 17: « Nec licet in triviis sicca requiescere luna. » Et eleg. 28: « Incipit et sicco fervere terra Cæde. » Ubi Siro exardescente carere pluviis æstatem haud obscure significat: sive, ut Tibullus ait, lib. I, el. 4: « Æstivi tempora sicca Canis. » H.

proveniunt. Nec pauciora¹ prope sunt genera: tam benigne naturæ gratiam retulimus. Aut enim semine² proveniunt, aut plantis radicis, aut propagine, aut avulsione, aut surculo, aut insito et consecto³ arboris trunco. Nam⁴ folia

IX. 1. *Nec pauciora.* Nec pauciora serendi genera ars hominum et cura invenit, quam natura: quæ tribus modis arbores edit, ut diximus lib. XVI, cap. 58. Sponte, aut semine, aut radice: semine, inquam, fortuito labente ex arbore, non facta ex arte et industria seminatione. Sic naturæ paria retulimus. HARD.

2. *Aut enim semine.* Modos sex enumerat, quibus arbores per artem proveniant: hos et Virgilius fere recenset, Georg. lib. II, vs. 23. Theophrastus Plinio consentit, Hist. lib. II, 1. 1° Seminationem. 2° Plantarum cum radice translationem et seminario in alium locum; hunc modum Theophrastus ἐπὶ ῥίζης vocat: plantas radicum Galli, *du plant.* 3° Propagationem, quæ præsertim in vitibus nota est, *provigner, faire des provins.* 4° Avulsionem, qua stolones, *les rejetons*, una cum fibris et radiculis e stirpe aut corpore arboris abscinduntur, et sulcis seu scrobibus mandantur: quod in arboribus ferme omnibus usurpatur. 5° Surculum, sive taleam e cacumine rami amputatam, quæ infossa sine radice crescit ac virescit: vulgo *planter des scions.* 6° Insectionem, quum surculus unius arboris alteri immittitur, quæ quasi in ejus naturam transit: *enter.* HARD.

3. *Aut insito et consecto.* Hoc est, insectione, quæ fit etiam secto ac fissis arboris summo trunco,

quo vel unus, vel plures surculi in fissuram inserantur, *enter en fente.* Forte sincerior lectio Reg. 2 et Tol. quem Pintianus laudat, « aut insito in consecto arboris trunco. » De eo inserendi modo Virg. Georg. II, 78 sq. « Aut rursus enodes trunci resecatur, et alte Finditur in solidum cuneis via; deinde feraces Plantæ immittuntur: nec longum tempus, et ingens Exiit ad cælum ramis felicibus arbos, Miraturque novas frondes, et non sua poma. » Alteram simul inserendi viam, quæ fiebat semine, uti dictum est cap. 22, subobscurè Plinius indicat: quum et altera ratione, hoc est, et consecto arboris trunco, fieri insectionem docet. Cave porro Dalecampium audias, hæc verba, *consecto arboris trunco*, sic interpretantem, *conciso frustulatim et in terram demisso*: quod quemadmodum fieri possit nemo, qui agricolationi studuerit, novit; etsi Dalecampium hac parte Virgilio quosdam interpretes sequutos intelligimus. HARD.— *Aut insito et consecto.* Broter. *insito in consecto*; neque adeo pœnitendum censet MS. Reg. 1 lectionem, *aut insito, aut consecto*, quæ omnia exprimit insectionum genera. ED.

4. *Nam folia palmarum apud Babylonios seri.* Vix credit Theophrastus iis, qui etiam et virgis ἐπὶ τῶν ῥάβδων ἐν Βαβυλωνί palmas provenire aiunt, Histor. lib. II, cap. 2. HARD.

palmarum apud Babylonios seri, atque ita arborem provenire, Trogum credidisse demiror. Quædam autem pluribus generibus⁵ seruntur, quædam omnibus.

X. Ac pleraque ex his ipsa natura docuit, et in primis semen serere, quum decidens exceptumque terra viveret. Sed quædam non aliter¹veniunt, ut castaneæ, juglandes: cæduis² dumtaxat exceptis. Ex semine autem, quanquam dissimili, ea quoque, quæ et aliis modis seruntur: ut vites, et mala, atque pira. Namque iis pro semine nucleus, non ut supra dictis fructus ipse. Et mespila³ semine nasci possunt. Omnia hæc⁴ tarda proventu, ac degenerantia, et insito⁵ restituenda. Interdum etiam castaneæ.

XI. Quibusdam¹ natura contra omnino non degenerandi, quoquo modo serantur: ut cupressis, lauris²: namque et laurus pluribus modis seritur. Genera³ ejus diximus. Ex his Augusta, et baccalis, et tinus, simili modo seruntur. Baccæ mense januario, Aquilonis afflatu siccata leguntur, expandunturque raræ, ne calefiant acervo. Postea qui-

5. *Pluribus generibus.* Pluribus modis e sex proxime appellatis. H.

X. 1. *Sed quædam non aliter.* Quam semine. Virgil. Georg. II, 14: « Pars autem posito surgunt de semine: ut altæ Castaneæ. » H.

2. *Cæduis.* Quæ succisæ, rursus e stirpibus aut radicibus renascuntur. HARD.

3. *Et mespila.* Palladius in Martio, tit. *Mespilum*: « Seritur et semine: sed in longiorem speratur ætatem. » HARD.

4. *Omnia hæc.* Virgil. Georg. II, 57 sq. « Jam, quæ seminibus jactis se sustulit arbor, Tarda venit, semis factura nepotibus umbram; Pomaque degenerant succos oblita priores. » Vide et Palladium, l. III

in Febr. tit. 25. Theophrast. Hist. lib. II, c. 3: Ὅσα δὲ ἀπὸ τοῦ καρπῷ τῶν δυναμένων καὶ οὕτω βλαστάνειν, ἀπανθ' ὡς εἰπαῖν χεῖρω, τὰ δὲ καὶ διὰς ἐξίσταται τοῦ γένους· ὅν ἐμπελος, μῆλα, συκῆ, ῥοά, ἀπιος, etc. « Quæ semine quoque proveniunt, ea fere deteriora redduntur. Quædam etiam omnino degenerant, ut vitis, malus, ficus, punica, pirus. » HARD.

5. *Et insito.* Insitione. HARD.— Vet. apud Dalec. *insita*. ED.

XI. 1. *Quibusdam.* Theophrast. Histor. lib. II, cap. 3, hæc paulo enucleatius. HARD.

2. *Cupressis, lauris.* Vet. *cupressis, palmis, lauris*. ED.

3. *Genera ejus diximus.* Lib. XV, cap. 39. HARD.

dam fimo⁴ ad satum præparatas, urina madefaciunt. Alii in qualo pedibus in profluente deculcant, donec auferatur cutis. Alioquin uligo⁵ infestat, nec patitur nasci. In sulco repastinato⁶ palmi altitudine vicenæ fere acervatim mense martio⁷: eadem et propagine seruntur; ⁸ triumphalisque talea tantum. Myrti genera⁹ omnia in Campania baccis seruntur, Romæ propagine Tarentina. Democritus¹⁰ et alio modo seri docet, grandissimis baccarum tuis leviter, ne grana frangantur, eaque intrita reste¹¹ circumlini, atque ita seri: parietem fore¹² densitatis, ex quo virgulæ differantur. Sic et spinas sepis causa serunt, tomice¹³

4. *Postea quidam fimo.* Sic paulo post fimo diluto macerari semen jubet. In quibusdam libris, *fumo*, male. HARD.—*Ad satum præparatas.* Vet. apud Dalec. *ad serendum paratas.* ED.

5. *Alioquin uligo.* Cuticulæ, quæ baccas vestit, nimius humor erumpere semen inclusum non patitur. H.

6. *Repastinato.* Refosso. HARD.

7. *Mense martio.* Palladius mense februario seri jubet, l. III, sive febr. tit. 23. HARD.

8. *Triumphalisque.* Laurus triumphalis, de qua cum reliquis generibus, lib. XV, cap. 39, talea tantum sive surculo seritur, qui modus est e sex enumeratis quintus. H.

9. *Myrti genera omnia in Campania baccis seruntur, Romæ propagine Tarentina. Democritus et alio modo seri docet.* Scribo diversa distinctione et lectione: « Myrti genera omnia in Campania baccis seruntur, Romæ propagine Tarentinam Democritus, etc. » Nam genus esse myrti Tarentinam supra Plinius docuit, l. XV, cap. 29. ΠΥΤ.—*Myrti genera.* De his egimus, lib. XV, cap. 37. H.

10. *Democritus.* Et Florentinus in Geop. XI, cap. de Plantatione myrti: Οἱ δὲ τῶ σπέρματι προσφάτως ληθόντι περιστρέψαντες αἰρᾶν ἐκ βουτόμου πεπλεγμένην εἰς τάρρον ἐμβάλλουσιν. « Sunt qui baccis recens lectis (sic enim interpretandum. ED.), restem e palustri herba tortum (quam butomum vocant), circumligent: et sic in fossam injiciunt. » H.

11. *Reste circumlini.* Sic ex MSS. emend. Hard. cons. Chiffi. *restem circumlini* Gronov. et al. ED.

12. *Parietem fore.* Sic fore sepe et myrto densissimam, parietis vice, e qua surculi deinde cædi plures possint, qui alio transferantur. H.

13. *Tomice.* Hoc est, junceo, lineo, palmeove funiculo, moris, quæ rubi vel spinæ ferunt, suntque nunc seminis vice, circumligato. Palladius, in Febr. tit. 24 de Hortis: « Circa idus februarias sepes hortorum ex congesto in funibus spinarum semine facienda est, sicut dictum est, quum de munimine loqueremur hortorum. » Nempé, lib. I, tit. 34 de locis horti, pomarii et sepiibus: « Alii spinarum

3 moris spinarum circumlita. Pilas autem¹⁴ laurus et inopia a trimatu tempestivum est transferre. Inter ea semine seruntur, Mago in nucibus¹⁵ operosus est. gdalas in argilla molli meridiem spectante seri jubet; dere¹⁶ et dura, calidaque terra : in pingui aut hūmori, ac sterilesce. Serendas¹⁷ quam maxime fal-

plantas ac semina in munitione disponunt. Sed melius erit rubi semina, et spinæ, quæ rabus caninus vocatur, matura colligere, et cum farina ervi ex aqua macerata miscere : funes dehinc sparteos veteres hoc genere mixtionis sic inducere, ut intra funes semina recepta serventur usque ad verni temporis initia. Tunc ubi sepes futura est, duos sulcos tribus a se pedibus separatos sesquipedis altitudine faciemus : et per utrosque, funes cum seminibus obruemus levi terra. » H.

14. *Pilas autem.* Baccas intelligit laurus ac myrti, tomice sive reste, ut proxime dictum est, in pilæ modum circumlitas, atque ita satas: has, ubi cogit inopia, statim a trimatu ait tempestive transferri.—Sic libri omnes, tum exarati manu, tum typis editi. Has vero pilas concoquere Dalium quum minime posset, nec capere quid eæ sibi vellent, quid ea vox valeret, sic immutare, seu verius pessumdare locum hunc omni opere nitebatur : « Pullas autem lauros et myrtos œnopas, a trimatu, etc. » Lauros deinde ac myrtos, ait, quum sint grandiores, a colore subnigro οἰωνῶνάς vocari. Quosdam legere addit idem : « Pullos autem lauri et myrti in inopia. » Alios, pullulos autem. Sed nec a germana hujus loci scriptura, quam exemplaria omnia præ se ferunt, discessisse

oportuit, et quid pilæ essent, indagare solertius. Est enim loci sententia, ut diximus, lauri myrtique, reste, seu tunc ut dictum est, circumlitas adeo pilarum effigiem exhibi atque ita satas, ubi cogit : statim a trimatu tempestive ferri. Myrtum quidem ita se ex Plinio modo, hoc ipse liquet, sed et ex Florenti Geop. ut diximus prioribus Sic Palladius in Martio, tit. treo : « Potest hinc trima transferri. » HARD.

15. *In nucibus.* Amygdali glandibus, pineisque. HARD.

16. *Gaudere,* etc. Palladius Magone facit, in Jan. l. II, « Amant, inquit, agrum siccum, calculosum, cælesti dissimum : et quia mature flores consueverunt, ita statuendū ut arbores ad meridiem spectent. » HARD.

17. *Serendas.* Palladius, « Sed ipsa amygdala ad porum et nova legamus, et grandæ antequam ponamus, pridie aqua ita ut ne nimis macerent germen exstinguat et melle mordacitas. Alii per triduum nuce cerant : deinde die et nocte patiuntur in mulsa, sed quæ cationem tantum possit habere.

et e novella, fimoque diluto maceratas per triduum, aut pridie quam serantur, aqua mulsa. Mucrone¹⁸ defigi, aciem lateris in Aquilonem spectare: ternas simul serendas triangula ratione, palmo inter se distantes: denis diebus¹⁹ adaquari, donec grandescant. Juglandes 4 nuces porrectæ seruntur commissuris²⁰ jacentibus. Pineæ nucleis septenis fere in ollas perforatas additis: aut ut laurus²¹, quæ baccis seritur. Citrea grano²² et propagine: sorba semine²³, et a radice planta²⁴, et avulsioneveniunt. Sed illa in calidis²⁵: sorba et in frigidis et humidis.

cedinis. » Sic et Florent. in Geop. lib. X, cap. 57, pag. 282. HARD. — *Quam maxime falcatas*, etc. Maxime curvas, et e novella arbore. BROX.

18. *Mucrone*. In carinæ similitudinem composita amygdala est: carinæ acumen Plinio mucro est: acies lateris, carina ipsa ima, latusque, qua falcis aciem imitatur. Aliter tamen Pallad. loc. cit. tit. 16: « Ponemus nuces transversas, ut latus, id est, carina ipsa figatur in terra: cacumen ipsum, quum ponimus nucem, in Aquilonis partem dirigemus. » Stare a Plinio Damogeron videtur, Geopon. lib. XVII, cap. 53. HARD. — *Mucrone defigi*, etc. Amygdalæ defiguntur mucrone, *la pointe*; ita ut acies lateris, *le tail- lant du côté*, in Aquilonem spectet. BROX.

19. *Denis diebus*. Decimo quoque die. Pallad. loc. citat. tit. 25: « Quum in seminario amygdala disponimus, si siccitas intercesserit, ter in mense rigemus, et herbis nascentibus circumfodiendo sæpe purgemus. » HARD.

20. *Commissuris*. Qua parte hi-

fores putaminum valvulæ connectuntur. HARD. — *Porrectæ seruntur commissuris jacentibus*. Juxta suam longitudinem seruntur juglandes nuces, ita ut earum commissuræ, *leurs jointures*, jaceant. BROX.

21. *Aut ut laurus*. Quæ quemadmodum baccis seratur, dictum est principio capitis hujus. HARD.

22. *Citrea grano*. Pallad. lib. IV in Martio, tit. 10: « Mense martio citri arbor quatuor modis seritur: semine, ramo, talea, clava.... Si granis velis serere, ita facies: terram in duos pedes fodies, cinerem miscebis, etc. » HARD.

23. *Sorba semine*. Pallad. in Jan. tit. 15: « Mense januario, februario et martio, locis frigidis... sorba seruntur egregie, ita ut matura in seminario ipsa poma pangantur... Plantas etiam si quis ponere voluerit, habebit arbitrium... Amat loca humida, montana, et frigidis proxima, et solum pinguisimum, etc. » HARD.

24. *Et a radice planta*. Seu plantis radicis, qui secundus modus et sex recensitis serendi generibus. H.

25. *Sed illa in calidis*. Palladius,

- 1 XII. Natura et plantaria demonstravit, multarum¹ radicibus pullulante sobole densa, et pariente matre quas enecet². Ejus quippe umbra turba indigesta premitur : ut in lauris³, punicis, platanis, cerasis, prunis. Paucorum in hoc genere rami parcunt soboli, ut ulmorum, palmarumque. Nullis vero tales pulluli⁴ proveniunt, nisi quarum radices amore solis atque imbris in summa tellure⁵ spatiantur. Omnia ea non statim moris est in sua⁵ locari, sed prius nutrici dari, atque in seminariis adolescere, iterumque migrare. Qui transitus mirum in modum mitigat etiam silvestres : sive arborum quoque, ut hominum natura, novitatis ac peregrinationis avida est : sive discedentes virus relinquunt, mansuescuntque tractatu, ceu feræ, dum radici avellitur planta⁶.

de Citreo, loc. cit. • Amat terram rarioris naturæ, cælum calidum, humoremque continuum..... Sed si quis hoc genus, ut in regione frigida nutriatur, extorquet; loco vel parietibus munito, vel in meridiana parte verso disponat hanc arborem, etc. • HARD.

XII. 1. *Multarum radicibus.* E multarum arborum radicibus. Secundum serendi genus superius memoratum explicat. HARD.

2. *Quas enecet.* Ramorum opacitate. Virgil. Georgic. II, vs. 53 : • Nec nou et sterilis, quæ stirpibus exit ab imis... Nunc altæ frondes, et rami matris opacant, Crescentique adimunt fetus, uruntque ferentem. • HARD.

3. *Ut in lauris.* Virg. Georg. II, vers. 17 : • Pullulat ab radice aliis densissima silva : Ut cerasis, ulmisque; etiam Parnassia laurus Parva sub ingenti matris se subjicit umbra. • HARD.

4. *Talos pulluli.* Stolones. Pullos et Cato vocat, cap. LI : • Propagatio pomorum, aliarumque arborum. Ab arbore abs terra pulli qui nascuntur, eos in terram deprimito, extollitoque primorem partem, uti radicem capiat, etc. • Nos vulgo, *rejetons*. Hinc verbum *pullulare* deductum, quasi pullulos emittere, quod et pullulascere Columell. IV, 21, dixit. HARD.

5. *Non statim moris est in sua locari.* Ita MSS. Reg. Colbert. etc. In sua terra, stabili, certa, in qua semper consistant, unde transferri nefas. HARD.

6. *Dum radici avellitur planta.* Certior lectio, ni fallor, *dum radicis avellitur planta*. Appellat enim *radicis plantam*, viviradicem, ut in initio hujus cap. • Aut enim semine proveniunt, aut radicis plantis. • PIST. — *Dum radici avellitur.* Dum ei terræ eripitur, ubi radices primum egit. HARD.

XIII. Et aliud genus¹ simile natura monstravit, avulsique arboribus stolones² vixere. Quo in genere et cum perna³ sua avelluntur, partemque aliquam e matris quoque corpore auferunt secum fimbriato⁴ corpore. Hoc modo⁵ plantantur punicæ, coryli, mali, sorbi, mespili, fraxini, fici, in primisque vites. Cotoneum ita satum degenerat. Ex eodem⁶ inventum est surculos abscissos serere. Hoc primo⁷ sepis causa factum, sambucis, cotoneo, et rubis depactis: mox et culturæ, ut populis, alnis, salici, quæ vel inverso surculo⁸ seritur. Jam eæ ibi disponuntur, ubi libeat esse eas. Quamobrem seminarii curam ante convenit dici, quam transeat ad alia genera.

XIV. Namque ad id¹ præcipuum eligi solum refert, quoniam nutricem² indulgentiorem esse, quam matrem,

XIII. 1. *Et aliud genus.* Quod ἐπὶ παρασπάδος Theophrast. vocat, Histor. lib. II, cap. 1, avulsione stolonum, sive a radice, sive a corpore. Quartum id serendi genus supra memoratum. A Virgilio tactum, Georgic. II, vs. 23: « Hic plantas tenero abscindens de corpore matrum Deposuit sulcis. » H.

2. *Avulsique arboribus stolones,* etc. Ἀπὸ παρασπάδος Theophrastus, Hist. lib. II, cap. 1. In genere stolones hic tam adnati radici, quam revulsi a matris corpore. Theophr. φυτευτήρια. DALEC.

3. *Cum perna.* Cum parte corporis, seu matricis, quæ sic avulsa pernae similitudinem habet. Calcem idem ipse appellat, cap. 35. H.

4. *Fimbriato.* Sive fibrato, hoc est, cum quibusdam radicum fibris. Theophrast. Histor. lib. II, cap. 7, ὑπόβριζα. HARD.

5. *Hoc modo plantantur punicæ,* etc. Theophrastus, loc. cit. HARD.

6. *Ex eodem.* Ex cotoneo, quod talea quoque et cacumine deciso e ramis, satum provenit. Hic quintus serendi modus e sex superius laudatis. Theophr. Hist. lib. II, c. 1, ἀπὸ κλωνός. Virg. Georg. II, vs. 28: « Nil radices egent aliæ; summumque putator Haud dubitat terræ referens mandare cacumen. » Pallad. in Febr. tit. de Malo: « Serunt aliqui cotoneum cacuminibus et talea: sed tardus est in utroque proventus. » HARD.

7. *Hoc primo.* Theophrastus, de Caus. lib. I, cap. 1. HARD.

8. *Vel inverso surculo.* Ita ut pars acuminator in terram abdatur: εἰς τάνάπαλιν τίθισθαι appellat Theophrast. Hist. lib. II, cap. 8. H.

XIV. 1. *Namque ad id.* Seminarium, sive plantarium. HARD. — Vet. apud Dalec. « Namque et hic principio eligi solum refert. » ED.

2. *Quoniam nutricem.* Nutrix ea tellus appellatur, cui primum se-

sæpe convenit. Sit ergo³ siccum, succosumque, subactum, advenis hospitale, et quam simillimum in quam transferendæ sint. Ante omnia elapidatum nitumque ad incursum etiam gallinacei generis : minime rimosum, ne penetrans sol exurat fibras : vallo⁴ sesquipedum seri : nam si inter se contingant, alia vitia, etiam verminosa⁵ fiunt : ideo sarriri cœ sæpius, herbasque evelli. Præterea semina ipsa frut^a supputare, ac falcem pati consuescere. Cato⁶ et crates imponi jubet, altitudine hominis, ad solem piendum : atque integri culmo ad frigora arcenda : rorum⁸ malorumque semina nutriri, sic pineas : sic cupressos⁹ semine satas et ipsas. Minimis¹⁰ id constat, ut vix perspici quædam possint, non¹¹ omni naturæ miraculo, e tam parvo gigni arbores : tanto

mina committuntur, qualis in seminariis est : mater in quam translata omni deinde sævo degant. H.

3. *Sit ergo.* Cato, c. XLVI, p. 38 : « Seminarium ad hunc modum facito : Locum quam optimum, et apertissimum, et stercorosissimum poteris, et quam simillimum genus terræ ei ubi semina positurus eris, etc. » HARD.

4. *Intervallo.* Cato, loc. citat. « In sesquipedem quoquoversum taleam demittito, opprimitoque pede. » H.

5. *Verminosa.* Columell. lib. V, c. 10 : « Si eodem scrobe duas aut tres arbusculas voles constituere, curato ne inter sese contingant : quoniam mutuo contactu aut putrescent, aut vermibus interibunt. » HARD.

6. *Cato.* Cap. XLVIII : « Eam terram tabula aut pedibus complanato : furcas circum affigito : eo per-ticas intendito : eo sarmenta, aut

crates ficarias imposito, quæ defendant et solem : ubi summo ambulare possit, facite

7. *Solem recipiendum.* U crates eam solem receperint defendant. HARD.

8. *Sic pirorum malorumque* Cato, loc. cit. HARD.

9. *Sic cupressos.* Cato, c. « Semen cupressi quando leri, propagarique oporteat,

10. *Minimis.* Varro, de I lib. I, c. 40 : « Quædam addum sunt usque adeo parva obscura, ut cupressi. No galbuli qui nascuntur, tamquam parvæ corticæ, id sem in his intus primigenia sem dit natura. » Habet eadem phrast. de Caus. loc. cit. I

11. *Non omitendo,* etc. Quæst. Natur. lib. II, cap. cero quoque, de Natura D lib. II. DALEC.

tritici et hordei grano : ne quis fabam reputet. Quid simile ³
 originis suæ habent malorum pirorumque semina? His
 principiis respuentem secures materiam nasci, indomita
 ponderibus immensis prela, arbores velis ¹², turribus mu-
 risque impellendis arietes? Hæc est naturæ vis, hæc po-
 tentia. Super omnia erit, e lacryma nasci aliquid, ut suo
 loco dicemus ¹³. Ergo e cupresso femina (mas enim, ut dixi-
 mus ¹⁴, non gignit) pilulæ collectæ, quibus docui ¹⁵ men-
 sibus, siccantur sole : ruptæque emittunt semen, formicis
 mire expetitur : ampliatio etiam miraculo, tantuli ani-
 malis cibo absumi natalem tantarum arborum. Seritur ⁴
 mense ¹⁶ aprili, area æquata ¹⁷ cylindris, aut volgiolis, den-
 sum ¹⁸ : terraque cribris supercernitur pollicis crassitudine.
 Contra immane pondus attollere se non valet, torquetur-
 que ¹⁹ sub terra. Ob hoc pavitur ²⁰ vestigiis. Leniter rigatur

12. *Arbores velis.* Arbores pro-
 malis dixit, e quibus antennæ et
 vela pendent. HARD.

13. *Suo loco dicemus.* Ut de hip-
 poselino, lib. XIX, cap. 48; de li-
 lio, lib. XXI, cap. 11. HARD.

14. *Ut diximus.* Lib. XVI, cap.
 47. HARD.

15. *Quibus docui.* Nempe c. 11,
 hoc est, mense januario, februario-
 que. HARD.

16. *Seritur mense.* Per ver seri
 Cato ait, loc cit. « Semen cupressi
 Tarentinæ per ver legi oportet :
 maturum est, ubi hordeum flave-
 scit. Semen ubi legeris, in sole po-
 nito, id purgato, id aridum con-
 ditum... Per ver serito in loco, ubi
 terra tenerrima erit, quam pullam
 vocant, etc. » HARD.

17. *Area æquata.* Complanata so-
 lo, vel cylindro, vel pavicula. Co-
 lumella in Hort. X, 319 : « Ocyma
 comprimite, et gravibus densate

cylindris. » Cylindrus, columna est
 lapidea rotatilis, qua rei rustice
 scriptores aream æquari jubent. A
 volubilitate nomen accepit : κλι-
 δειν enim volvere est. Simile instru-
 mentum pavicula est. Utrumque a
 Catone copulatur, c. cxxix : « Ubi
 bene comminuta terra fuerit, cy-
 lindro aut pavicula cœquato. »
 Quamobrem *volgiolis*, vel ut in
 MSS. scribitur, Reg. 1, 2, Colb.
 1, 2, 3, etc. *vulgioalis*, de pavicu-
 la accipiendum putamus. HARD.

18. *Densum.* Cato, c. cli : « Se-
 men serito crebrum, ita ut linum
 seri solet : eo cribro terram incer-
 nito : dimidiatum digitum terram
 altam succernito. » HARD.

19. *Torqueturque.* Sic ex MSS.
 emend. Hard. cons. MS. Gron. et
 Al. *retorquetur.* EV.

20. *Ob hoc pavitur.* Complanat-
 ur pedibus, non rursus cylindro
 æquatur. Sinceriores hanc arbitrati

a solis occasu in trinis²¹ diebus, ut æqualiter bibat, donec erumpant. Differuntur²² post annum dodrantali filo, custodita temperie, ut viridi cælo²³ serantur, ac sine aura: mirumque dictu, periculum eo tantum die est, si rora-
5 verit²⁴ quantulumcumque imbrem, aut si afflaverit. De reliquo tutæ sunt perpetua securitate, aquasque²⁵ odere. Et zizipha²⁶ grano seruntur mense aprili. Tuberes²⁷ melius inseruntur in pruno silvestri, et malo cotoneo, et in calabrice²⁸: ea est spina silvestris. Quæcumque²⁹ optime et myxas recipit, utiliter et sorbos³⁰. (IX.) Plantas ex se-

sumus Chiffi. codicis lectionem, quam librorum hactenus editorum, ob hoc pariter vestigiis: Catonis imprimis auctoritate adducti, a quo manasse hæc videntur. Is enim de Re Rust. cap. CLI, ubi terram supercerni seminibus cribratam jussit; id bene tabula, inquit, manibus aut pedibus complanato: quibus verbis gravius onus excipitur. HARD.

21. *In trinis diebus.* Tertio quoque die, ut cap. I I denis diebus, pro decimo quoque die. HARD.

22. *Differuntur.* Ita etiam MSS. Transferuntur, inquit, post annum, quum jam caule sunt dodrantali, seu pollicum novem. Filum cupressi tenerum caudicem vocare videtur, uti in asparago cymam Columella, lib. XI, cap. ult. stylum vocat. Et in Hortulo, lib. X: «Et asparagi corruda simillima filo.» Vel potius transferri ait in cupresseta post annum, ita ut intervallum dodrantale servetur inter eas, ut de ulmis dicitur cap. seq. quod verius arbitramur. HARD.

23. *Ut viridi cælo.* Sudo ac sereno, et a nubibus ita puro, ut viride appareat. HARD.

24. *Si roraverit. . . . si afflaverit.* Broterius ex MSS. Reg. I, 2, si roravit. . . si afflavit. ED.

25. *Aguasque odere.* Plinius, lib. XVI, cap. 31: «Aguas odere cupressi.» Et Theophr. Hist. II, 8.

26. *Et zizipha.* Pallad. in Aprili, tit. 4: «Locis calidis aprili mense ziziphum conseremus, frigidis vero maio vel junio. Amat loca calida, aprica. Seritur ossibus, etc.» Grana Plinio, Palladio ossa sunt. HARD.

27. *Tuberes.* Pallad. II in Jan. tit. 16, p. 47: «Hoc mense tuberes inseruntur cydoneo.» Et lib. X in Septembri, tit. de pomis: «Mense januario, vel februario, tuborum surculus mirabiliter proficit cydonio insitus. Inseritur autem malis omnibus, et piris, et prunis, et calabrici, melius tranco fisso, quam cortice, etc.» HARD.

28. *Calabrice.* Est *Rhamnus infectorius* (*Pentand. monog. gen. 532, Pers. Rhamn. Juss.*) ED.

29. *Quæcumque.* Cuilibet spinæ apte inseruntur myxæ. Pallad. III in Febr. tit. 25: «Myxa inseruntur mense martio sorbis, vel spinis.» H.

30. *Et sorbos.* Saltem spina alba. Pallad. I. II in Jan. tit. 15: «Mense

minario transferre in aliud³¹, priusquam suo loco ponantur, operose³² præcipi arbitror, licet translatione folia latoria fieri spondeant.

XV. Ulmorum¹, priusquam foliis vestiantur, samara colligenda est circa martias kalend. quum flavescere incipit. Deinde biduo in umbra siccata serenda², densa in refracto³, terra super minutatim cribrata, ⁴crassitudine quæ in cupressis. Pluviæ si non adjuvent, rigandum⁵. Deferendæ⁶ ex arearum venis post annum⁷ in ulmaria, intervallo pedali⁸ in quamque partem. Maritas ulmos⁹ au-

aprili sorba inseruntur in se, in cydoneo, in spina alba, vel trunco, vel cortice. » HARD.

31. *Transferre in aliud.* In alterum seminarium. HARD.

32. *Operose præcipi arbitror.* Cato cap. XLVI. DALEC.

XV. 1. *Ulmorum.* Colum. lib. V, c. 6: « Samaram deinde, quæ jam rubicundi coloris erit, et compluribus insolata diebus, ut aliquem tamen succum et lentorem habeat, injiciemus areis, et eas totas seminibus spisse contegemus: atque ita cribro putrem terram duos alte digitos incernemus, et modice rigabimus, etc. » Digna sunt cætera quæ legantur: longiora, quam ut exscribi hic oporteat. HARD.

2. *Serenda, densa in refracto, terra super minutatim cribrata.* Vetust lectio « serenda densa inarefacta, terra super minuta incribrata. » PRÆT.

3. *In refracto.* Hoc est, in terra bipalio pastinata, diligenter occata et resoluta, et in aream demum composita. His enim verbis Colum. vim ejus verbi explanat, l. c. H.

4. *Crassitudine.* Pollicari, ut dictum est cap. sup. in cupressis. H.

5. *Rigandum.* Columell. loc. cit. « Æstate deinde, priusquam sol oriatur, aut ad vesperum, seminaria conspergi potius, quam rigari debent. » HARD.

6. *Deferendæ.* Ex areolis, ubi crevere, et sulcis iis, in aliud seminarium post annum transferendæ, ut de cupressis dictum est cap. sup. Venas arearum vocat areas ipsas longo tractu ductas. Sic venas in metallis dicimus. Ita porro MSS. R. Colbert. etc. non *differendæ*. Ulmarium Galli vocant, *une ormaie*, locum ulmis consitum. HARD.

7. *Post annum.* Columell. l. c. « Quum ternum pedum plantæ fuerint, in aliud seminarium transferri debent. » HARD.

8. *Pedali.* Columell. « Oportebit non maximos scrobiculos sesquipedale inter se distantes fodere. » H.

9. *Maritas ulmos autumnno.* Queis vites aptius maritantur, ut sunt ulmi Atiniæ, quæ excelsissimæ, ut dictum est l. XVI, c. 29. Colum. loc. citat. « Possunt etiam collectæ cum stirpibus plantæ eadem ratione disponi: quod in Atinia ulmo fieri necesse est, quæ non seritur

tumno serere utilius, quia c
plantis seruntur. In arbustum
transferunt¹³, aut (ut quibus
pedum esse cœperunt. Sulco
altitudine pedum trium, pari
circa positas¹⁵, pedes terni un
Arulas id vocant in Campania
sumuntur. Rariores¹⁷ serenda
Populos et fraxinos, quia fest
quoque maturius convenit, h
et ipsas nascentes. In dispon
ac vineis, quincuncialis¹⁸ ordi

e samera. Sed hæc ulmus autumn
tempore melius quam vere dispo
nitur, etc. » Has plantis radicum
seri dictum est, l. XVI, c. 29. H.

10. *Quia carent semine.* Cato, cap. XXVIII. HARD.

11. *In arbustum.* Arbustum locus est arboribus consitus ad sustinendas vites : qui et arbustinus idcirco locus Columell. dicitur, lib. III, cap. 13, unde et arbustina vitis. H.

12. *Sub urbe.* In agro Romano. H.

13. *Transferunt.* Chifflet. *transferuntur.* ED.

14. *Qui novenarius.* Novenum pedum ambitu : quum sit latitudine, ternum. Columell. l. V, c. 6 : « Igitur in resoluta terra ternum pedum quoquoersus faciendi scrobes : at in densa, sulci ejusdem altitudinis, qui arbores recipiant, præparandi. » HARD.

15. *Circa positas.* Circa arbores novissime translatas, terra adaggratur e vicino solo, atque sulco. Hunc aggerem Campanuli arulam vocant, quasi brevem humilemque aram. HARD.

saria, non perflatu¹⁹ modo utilis, verum et aspectu grata, quoquo modo²⁰ intueare, in ordinem se porrigente versu. Populis²¹ eadem ratio semine, qua ulmos serendi: transferendi quoque e seminariis eadem et silvis.

XVI. Ante omnia igitur in similem¹ transferri terram, aut meliorem oportet. Nec e tepidis² aut præcõcibus in frigidos aut serotinos situs, ut neque ex his in illos. Præfodere scrobes ante (si fieri posset) tanto prius, donec pingui cespite obducantur. Mago ante annum³ jubet, ut solem pluviasque combibant: aut si id conditio largita non sit, ignes in medio fieri ante menses duos, nec nisi post imbres in his seri. Altitudinem eorum in argilloso, aut duro solo, trium cubitorum esse in quamque⁴ partem: 2

nendis arboribus, ab antiquis rei rusticæ magistris. *En échiquier.*

Quincunz.

o	o	o	o	o	o
o	o	o	o	o	o
o	o	o	o	o	o
o	o	o	o	o	o
o	o	o	o	o	o

19. *Non perflatu.* Ventorum flatui admittendo aptior. HARD.

20. *Quoquo modo.* Sic ex MSS. emend. Hard. cons. MS. et Chiff. Gron. et Al. *quocumque.* ED.

21. *Populis eadem.* Forte legendum *Opulis*, ex Columell. lib. V, cap. 5. Populi enim aut nullum, aut rarissime semen ferunt. Vitem vero maxime opulus videtur alere, deinde ulmus, post etiam fraxinus, inquit Colum. HARD.

XVI. 1. *Ante omnia igitur in similem.* Theophrast. Hist. l. II, c. 7: Δεῖ τὰ φυτὰ λαμβάνειν, inquit, ἐξ ὁμοίας γῆς εἰς τὴν μάλιστα φυτεύειν, ἢ ἐὼ χειρόνος. DALRG. — *Ante omnia.* Columell. lib. de Arbor. cap. 20, et lib. III, cap. 9. Virgilius quoque

Georgic. II, vers. 255, et Geop. Auct. II, 46, p. 81. HARD.

2. *Nec e tepidis.* Uti fere neque homini ex salubri loco in gravem, neque gravi in salubrem transitus satis tutus est, inquit Cels. lib. I, cap. 3. HARD.

3. *Mago ante annum.* Et Colum. lib. V, c. 10, et lib. de Arboribus, cap. 19: « Ante annum, quam pomaria disponere velis, scrobes fodito: ita sole pluviaque macerabuntur: et quod posueris, cito comprehendet. Sed si quo anno scrobes feceris, etiam semina ponere voles, minimum ante duos menses, fodito scrobes, postea stramentis eos completo et incendio. » HARD.

4. *Trium cubitorum esse in quamque partem.* Ita quidem libri omnes scripti et editi. Videtur tamen, ut conjecit eruditus Petavius, emendandum: « Altitudinem eorum in argilloso, aut duro solo, trium cubitorum, et duorum pedum latitudinem esse in quamque partem. » Aliter quis intelliget fossuras illas

in pronis⁵ palmo amplius : et ubique caminati ore compressiore sint. Nigra⁷ vero terra di et palmum, quadratis angulis. Eadem mens auctores consentiunt, non altiores quino semij debere, nec latiores duobus pedibus. Nusquam

esse ore compressiores, et mensuram cum græcis auctoribus consentire? BAOR.

5. *In pronis.* In locis declivibus. In libris hæctenus editis modo *pruinis*, modo *prunis* legitur. Nos ex indubitata conjectura *prunis* admisimus : scrobium enim distinctionem ex terreni diversitate facit : præcessit enim : « Altitudinem earum in argilloso, aut duro solo trium cubitorum esse : » unde apposite sequitur, *in pronis vero palmo amplius.* Et plane constat Columell. lib. III, c. 13, acclivibus locis *semipedem* amplius fodiendum, quam campestribus, præcipere. « Campestris locus, inquit, alte duos pedes et semissem infodiendus est : acclivis regio, tres. » HARD.

6. *Caminata.* In modum fornacis, fornicisque arcuata fossura, angusto ore, latiore fundo, Colum. V, 10 : « Scrobs clibano similis fiat, cujus imum summo patentius est, ut laxius radices vagentur, ac minus frigoris hieme, minusque æstate vaporis per angustum os penetret : etiam ut clivosis locis terra, quæ in eum congesta est, a pluviis non abluatur. » Quæ totidem fere verbis repetit, lib. de Arboribus, cap. 19. Plinius supra, cap. 4 : « Puteis ore angustatis, intus spatiantem vena. » HARD.

7. *Nigra.* Ubi vero terra nigra fuerit, *ibi scrobes fiant alti cubita*

duo, et palmum, et et ti. HARD.

8. *Quino semipede.* His integris pedibus, non, uti Dalecampius Casaubonus ad Theop pag. 113, quatuor permisse: Xenophon sin cujus hæc oratio de OEconomico, pag. 86 αὐτῶν εἶδες βαδύτερον ἢ διὰ μὰ Δί' ἔγωγε, ἴσθην, κ « Vidistine, inquit, scrobibus altiores? Sed hercule, inquam, duo et semisse. » Πενόηματι Plinius potuisset sester ut erat in XII Tabulis sio Mæciano : sed græcoluit, *quino semipede* di porro idem Xenophon pronunciare pariter c Τί δὲ, τὸ πλάτος ἤδη πλείον εἶδες; οὐδὲ μὰ Δί' πόδες. « Quid autem? n disti scrobem aliqua latitudo tres pedes exco mo, inquam, non suj des. » HARD.

9. *Nusquam vero.* Pi stra reponere nititur, A vero, contraria plane senius græcos scriptore quorum placita de scrobibus nunc a se ipso pro Xenophon, loc. cit. ἴδι ἀπόκριναι μοι, ἦδη τινὰ

quipede minus altos, quoniam in humido¹⁰ solo ad vicina aquæ perveniat. Cato¹¹: si locus aquosus sit, inquit, latos¹² pedes 3 ternos in faucibus, imosque palmum et pedem, altitudine quatuor pedum: eos lapide consterni¹³, aut si non sit, perticis salignis viridibus: si neque eæ sint, sarmentis: ita ut in altitudinem¹⁴ semipedem trahantur. Nobis adjiciendum

ὅς διαττονα ποδιαίου; οὐδὲ μὰ Δί', ἔφη ἔγωγε, τριημιποδίου. « Age vero, etiam hoc mihi respondeo, quæ non esset pedem unum alta? Immo vero, nullam, quæ non tertium semipedem, hoc est, sesquipedem alta foret, inquam ego. » Ac paulo post denique colligit scrobem fodi nullum, duobus pedibus ac semiase profundiolem, hoc est, quinq; semipede: nullum sesquipede: Οὐτε βαθύτερον πενθημιποδίου· εὐτε βραχύτερον τριημιποδίου. Theophr. quoque Hist. lib. II, cap. 7, τριῶν ἡμιποδίων dixit, ubi recte Gaza, ternis semipedibus, hoc est, sesquipede. Sic lib. XXVI, cap. 46, sesquiobolum Plinius dicit, ubi Dioscorid. lib. IV, cap. 177, τρία ἡμιώβλια. HARD.

10. Quoniam in humido. Si nempe ultra sesquipedem fodias. Dalecampius contra fidem omnium exemplarium, contra scriptoris sententiam, atque adeo contra rem ipsam, scribit, « quamvis in humido solo. » Negat Plinius ultra sesquipedem proferrî fossuram oportere, in humido solo, quoniam ibi nocet aquæ vicinitas. Græcorum disciplinam, ac Xenophontis instituta amplectitur, qui totidem fere verbis l. c. Ἐπει ἐν γῆ ὑγρῇ ὀρύττων βαθύν, ἕδωρ ἂν εὐρίσχοις, καὶ οὐκ ἂν δύναιο εἶναι ἐν ὕδατι φυτῶν. Suffragatur etiam Columell. lib. III, cap. 13,

p. 112: « Nisi tamen, si scaturigo palustris obvia, sicut in agro Ravennate, plusquam sesquipedem prohibeat infodere. » HARD.

11. Cato. Cap. XLIII, cui titulus est: Vites et oleæ, quomodo infodiantur. « Sulcos, si locus aquosus erit, alveatos esse oportet, latos summos pedes tres, altos pedes quatuor, infimum latum pedem unum et palmum. Eos lapide consternito. Si lapis non erit, perticis salignis viridibus quoqueversus collatis consternito. Si pertica non erit, sarmentis colligatis itidem facito. » HARD.

12. Latos pedes. Lati sint scrobes ternos pedes in summa sui parte, in ima palmum et pedem. H.

13. Eos lapide consterni, aut si non sit, pert. salignis, etc. Ut aquæ pluviæ ibi receptæ, detentæque, temporibus siccis refrigerandæ arbori sufficere possint: atque ob eam causam alii sarmenta substernunt, etc. Ita Theophr. de Caus. l. III, cap. 5. HARD.

14. Ita ut in alt. Ita ut sarmenta semipedis altitudine exstent. Hoc illud est, quod ait Columell. lib. de Arborib. cap. 20: « Quum semina depones, dextra ac sinistra singulis, usque in imum scrobem, fasciculos sarmentorum brachii humani crassitudine deponito: ita ut supra terram paululum exstent: per quos

videtur ex prædicta arborum natura, ut altius demittantur ea quæ summa tellure gaudent, tamquam fraxinus, olea.
 4 Hæc et similia quaternos pedes oportet demitti. Cæteris sat est, si altitudinis pedes ternos effecerint. Excide¹⁵, inquit, radicem istam, Papirius¹⁶ Cursor imperator, ad terrorem Prænestinorum prætoris. Destringi secures jussit. Est innoxium¹⁷ abradi partes, quæ se nudaverint. Testas, aliqui lapides¹⁸ rotundos subjici malunt, qui et contineant

æstate parvo labore aquam radicibus subministres. » HARD.

15. *Excide, inquit, radicem istam*, etc. Contra Samnites feliciter is dimicavit, quamvis a pullario monitus pullos non addicere, quum votum fecisset, si superior discederet, vini pocillum Jovi se libaturum, supra lib. XIV, cap. 13; Val. Max. lib. VII, cap. 1; Alex. ab Alexand. cap. 29. Livius lib. IX: « Prænestinus prætor, inquit, per timorem signis suos ex subsidiis duxerat in primam aciem: quem quum inambulans ante tabernaculum vocari jussisset, lictorem expedire securam jussit: ad quam vocem exanimi stante Prænestino, Agedum lictor, excide radicem hanc, inquit, incommodam ambulantiibus. » DAL.— *Excide, inquit, radicem*, etc. Verba hæc ab ordine et instituto rerum propositarum manifeste abhorrent: quod vidit et Hermolaus, sed is agnoscit ea ac legitima ducit, magno, ut ego puto, errore. PRÆT.— *Excide*, etc. Est jocus Papirii Cursoris, quem Plinius refert, ut doceat quæ radices sint excindendæ. In hujus loci distinctione Ill. Huetium sum sequutus; melior enim est ejus distinctio. BROU.— Sic distinguit Broterius: « Excide, inquit, radicem

istam, Papirius Cursor imperator. Ad terrorem Prænestinorum prætoris, destringi secures jussit. » ED.

16. *Papirius*. Aur. Vict. lib. de Viris Illustr. cap. xxxi: « L. Papirius Cursor a velocitate... comis et jocosus studiosus, quum Prænestinum prætorem gravissime increpisset! Expedi, inquit, lictor, secures. Et quum eum metu mortis attonitum vidisset, incommodam ambulantiibus radicem excidi jussit. » HARD.

17. *Est innoxium*. Subintellige, est nempe innoxium radices excidere, quæ se terra nudaverint. Hoc et Theophrast. de Caus. III, 11. In aliquibus MSS. *adradi*. HARD.

18. *Testas, aliqui lapides*. Ita rescriptissimus admonitu codicum Reg. Colb. cæterorumque, quum prius perverse legeretur *terra*. *Aliqui lapides*. Haud dubie Plinius Virgilium notat in Georg. II, vs. 348: « Aut lapidem bibulam, aut squalentes infode conchas: Inter enim labentur aquæ, tenuisque subibit Halitus, atque animos tollent sata. Jamque reperti, Qui saxo super atque ingentis pondere testæ Urgerent: Hoc effusus munimen ad imbres: Hoc, ubi hiulca siti findit Canis æstifer arva. » HARD.

humorem¹⁹, et transmittant : non item²⁰ planos facere, et a terreno arcere radicem existimantes. Glarea substrata inter utramque sententiã fuerit. Arborem nec minorem 5 bima, nec majorem trima transferri quidam præcipiunt : alii, quum annum impleat. Cato²¹ crassiorem quinque digitis. Non omisisset²² idem, si attineret, meridianam cæli partem signare in cortice, ut translata in iisdem et assuetis statueretur horis : ne Aquiloniæ meridianis²³ oppositæ solibus finderentur, et algerent meridianæ Aquilonibus. Quod e diverso²⁴ affectant etiam quidam in vite, ficoque, per-

19. *Qui et contineant humorem.* Qui et quantum satis est, contineant : et quod abundat, lente transmittant. HARD.

20. *Non item.* Existimant enim planos lapides non idem præstare : ac præterea arcere radicem, ne terræ adhærescat. HARD.

21. *Cato.* Cap. xxviii : « Post hæc arbores crassiores digitis quinque quæ erunt, eas præcisas serito, etc. » HARD.

22. *Non omisisset.* Dum plurimum Catoni tribuit, gravissimum scriptorum auctoritati detrahit, qui ita censuerunt facto opus esse. Theophrast. Hist. l. II, c. 7, et Virg. Georg. II, vs. 269 : « Quin etiam cæli regionem in cortice signant ; Ut, quo quæque modo steterit, qua parte calores Austrinos rulerit, quæ terga obverterit axi. Restituant ; adeo in teneris consuescere multum est ! » Quod imitatus deinde Columell. lib. V, cap. 6, pag. 188 : « Hanc observationem, inquit, non solum in vitium positione, sed in ulmorum, cæterarumque arborum præcipio : uti quum de seminario eximuntur, rubrica notetur una pars, quæ nos admo-

neat, ne aliter arbores constituamus, quam quemadmodum in seminario steterint. Plurimum enim refert, ut eam partem cæli spectent, cui ab tenero consueverunt. » II.

23. *Ne Aquiloniæ meridianis.* Id quoque præcipiunt Theophr. Hist. Plant. lib. II, cap. 7 ; Cato de Re Rust. cap. xlv ; Virgil. Georg. II, vers. 265 ; Columell. l. V, cap. 6. Ea est suprema apud Sinenses arborum cultores lex. Mirum ergo est legem illam tantopere a nobis negligi. BAOT.

24. *Quod e diverso affectant etiam quidam in vite, etc.* Theophrast. Hist. lib. II, cap. 8. Græca sunt ejuscemodi : Συμβάλλειν δὲ τούτῳ φασι καὶ ἐπὶ τῆς συκῆς. Οὐ γὰρ ἀποβάλλειν ἀνάπαλιν φυττωθεῖσαν· ἔτι δὲ σὺ-ἐατοτέραν γίνεσθαι, etc. « Hoc idem fieri in fico aiunt : nam si in contrarium permutata seratur, fructum non amittere, scansilemque fieri pronunciant. » Verum permutari in contrarium non idem Theophrasto ac Plinio est : illi est, inverso surculo seri, ut de salice diximus cap. 13. Isti, latus arboris aversum ab ea cæli parte statuere, cui prius adversum erat. HARD.

6 mutantes in contrarium. Densiores enim folio ita fieri, magisque protegere fructum, et minus amittere : ficumque sic etiam scansilem²⁵ fieri. Plerique id demum cavent, ut plaga deputati cacuminis meridiem spectet, ignari²⁶ fissuris nimii vaporis opponi. Id quidem in horam²⁷ diei quintam vel octavam spectare maluerim. Æque latet non negligendum, ne radices²⁸ mora inarescant, neve a septemtrionibus, aut ab ea parte cæli usque ad exortum brumalem vento flante effodiantur arbores, aut certe non adversæ iis ventis radices præbeantur : propter quod emoriuntur, ignaris causæ agricolis. Cato omnes²⁹ ventos, et imbrem quoque in tota translatione damnat. Et ad hæc proderit³⁰ quamplurimum terræ, in qua vixerint, radicibus cohærere, ac totas cespitate circumligari : quum ob id Cato³¹ in corbibus transferri jubeat, procul dubio utilis-

25. *Scansilem.* Ἐσκατσίσην γίνεσθαι, Theophr. loc. citat. Scansilis arbor dicitur, quæ assurgit, ut scandi facile possit : contra δὲ σκατῆς inaccessibleis. HARD.

26. *Ignari.* Non intelligunt, vel sic opponi nimio calori, quo finditur cortex. HARD.

27. *Id quidem in horam, etc.* Hoc est, in regionem cæli, quæ est inter meridiem et ortum brumalem, id est, inter Austrum et Vulturium, atque adeo inter Austrum et Phœnica sive Euronoton. Vel inter meridiem et occasum hibernum, id est, inter Africum et Austrum, vel Libonoton. Geographi, et rei rusticæ scriptores, cæli regiones terrarumque situs ac positionem per horas vulgares designant : primam horam ab ortu æquinoctiali numerantes, sic ut sexta cadat in meridiem, duodecima in occasum : decima octava in septemtrionem :

vigesima quarta in ortum redeat. Vide lib. VI, cap. 3 et 32. DALZC. — *In horam diei.* Hoc est, in eam cæli regionem obverti maluerim, ubi sol, quum undecima est, vel post meridiem secunda, stare videtur. Vide quæ diximus ad l. VI. HARD. — *Horam diei quintam vel octavam.* Hora diei quinta est Euronotus, le Sud-Sud-Est ; octava, Africus, le Sud-Ouest. BROU.

28. *Ne radices.* Ne diuturniore mora, jaceant humi semina cum radicibus, et radices interim inarescant. HARD.

29. *Cato omnes.* Cap. XXVIII : « Caveto autem, ne quum ventussiet, aut imber, effodias, aut seras : nam id maxime cavendum est. » H.

30. *Et ad hæc proderit.* Sic ex MSS. emend. Hard. cons. MS. Gr. et Al. et hoc proderit. ED.

31. *Quum ob id Cato.* Loc. citat. « Oleas, ulmos, ficos, poma, vites,

sime. Idem summam terram³² contentus est subdi. Quidam punicis³³ malis substrato lapide non rumpi pomum in arboribus tradunt. Radices inflexas poni melius³⁴. Arborem ipsam ita locari, ut media sit totius scrobis, necessarium. Ficus, si in scilla³⁵ (bulborum hoc genus est) seratur, ocysissime ferre traditur pomum, neque vermicationi obnoxium: quo vitio carent³⁶ reliqua poma si-

piuos, cupressos quum seres, bene cum radicibus eximito, cum terra sua quamplurima, circumligatoque uti ferre possis: in alveo aut in corbala ferri iubeto. » HARD.

32. *Idem summam terram.* Loco citato: « In scrobe quum pones, summam terram subdito: postea operito terra, etc. » Sic etiam Columella, lib. V, cap. 6: « Arbores ita conserendæ sunt, ut summam terram, quæ aratro subacta sit, semipedem alte substernamus, radices omnes explicemus, et depositas stercoremus, ut ego existimo: si minus, terra subacta operiamus, etc. » HARD.

33. *Quidam punicis.* Palladius, lib. IV in Martio, tit. 10: « Qui in scrobe deponit, si tres lapillos in ipsa radice constituat, providebit ne poma findantur. » Et ante eum Columella, lib. V, cap. 10: « Mala punica, ne in arbore rumpantur, remedio sunt lapides tres, etc. » H.

34. *Radices inflexas poni melius.* Theophrast. Hist. lib. II, cap. 7: Καὶ τὰ μὲν ἔχοντα ῥίζας, ὀρθὰ ἐμείλιεν, ubi περὶ φυτευτηρίας agit. DAL. — *Radices inflexas.* Leviter flexas. Sic alibi, ut notavimus, insectum prosecto dixit. Falluntur enim, qui *inflexas* nove ab eo dictum putant, quasi *non flexas*: etsi Theophrasti auctoritate tueri id omni ope nitua-

tur, ex Hist. lib. II, cap. 7. Tutior in hoc negotio agricolarum fides, quam eruditorum conjecturæ. H.

35. *Ficus, si scilla, etc.* Colum. lib. V, cap. 10, ne tineæ molesta sit ficulneis seminibus, in imum scrobem lentisci taleam demitti jubet, inverso cacumine. DALIC. — *Ficus, si in scilla.* Theophrast. Hist. I. II, c. 7: Ἡ συκῆ δὲ ἐὰν ἐν σκίλλῃ φυτευθῆ, θάττον παραγίνεται, καὶ ἥττον ὑπὸ σκαλίμων κατασθίεται. « Ficus, si in scilla seratur, ocysus crescit, minusque a verminibus infestatur. » Pallad. in Mart. tit. de ficu: « Aliqui multum prodesse confirmant, ut generosiora poma producat, si plantam fici diviso squillæ bulbo intersitam, strictamque vinculis collocemus. » Didymus quoque in Geop. lib. X, cap. 46, pag. 276. Latini veteres *squillam* pro *scilla* scripsere. De scilla dicemus lib. XIX, cap. 30. H.

36. *Quo vitio carent.* Vel ipsa orationis structura clamat superfluere negationem, quæ hoc loco irreperat, *quo vitio non carent*. Eam igitur intrepide erasimus, non admonitu modo codicum Reg. Colb. Thuan. aliorumque, a quibus ea abest, sed Theophrasti magis, docentis, de Caus. lib. V, c. 7 et 11, quæ lentisco aut scillæ inserta terræ mandantur, et meliora evadere, nec vermicationem sentire: Ὅσα δὲ ἐν

militer sata. Radicum ejus magnam adhibendam³⁷ curam, ut exemptas appareat, non evulsas, quis dubitet? Qua ratione et reliqua confessa omittimus: sicuti terram circa radices fistucato³⁸ spissandam, quod Cato³⁹ primum in ea re esse censet: plagam quoque a trunco⁴⁰ oblini fimo, et foliis præligari præcipiens.

XVII. (XII.) Hujus loci pars est ad intervalla pertinens. Quidam punicas¹, et myrtos, et lauros densiores seri jusserunt, in pedibus tamen novenis. Malos² amplius paulo, vel magis etiam piros, magisque amygdalas, et ficus: quod optime dijudicabit ramorum amplitudinis. ratio, locorumque, et umbræ cujusque arboris: quoniam has quoque observari oportet. Breves sunt, quamvis magnarum arborum, quæ in orbem ramos circinent, ut in malis pirisque. Eædem enormes cerasis, lauris.

XVIII. Jam quædam umbrarum proprietates. Juglandium gravis¹ et noxia, etiam capiti humano, omnibusque

σύνω φυτεύουσιν, ἢ σάλλη, πάντα τῆς εὐδαστίας ἐνεκα καὶ εὐτροφίας φυτεύουσιν. . . ἐν σύνω δι' φυτεύμενα, πάνθ' ἤττον σκοληκώδεωτα. HARD.

37. *Radicum ejus magnam adhibendam curam.* Verbum *ejus* puto adjectum esse ab aliquo, qui putavit Plinianum documentum non complecti omnes arbores, sed ficum tantum, quod falsum est. PINT.

38. *Fistucato.* Fistucatione. Fistuca machina est utrimque ansata, qua pavitores utuntur, ut pavimenta magna vi in terram adigantur. Pavitores Galli vocant *hic*, aut *demoiselle*. HARD.

39. *Quod Cato. C. XXVIII.* Oleas, ulmos, ficos. . . in scrobe quum ponas. . . operito terra radicibus feni, deinde calcato pedibus bene, deinde fistucis, vectibusque calcato,

quam optime poteris. Id erit ei primum. Post hæc arbores crassiores digitis quinque quæ erunt, eas præcisas serito, oblinitoque fimo summas, et foliis alligato. HARD.

40. *A trunco.* A summo trunco, ubi plaga deputati cacuminis. H.

XVII. 1. *Quidam punicas*, etc. Hæc Theophrast. Hist. l. II, c. 7, et ubi prolixius multo tractantur, de Caus. lib. III, c. 8, p. 272. H.

2. *Malos amplius.* Theophrast. l. cc. HARD.

XVIII. 1. *Juglandium gravis.* Nervorum afferre solutionem (paralysin vocant) scribit Aldrovandus. Grevinus de Venenis, lib. II, cap. 22, refrigerationem membrorum, maximumque ac diuturnum capitis dolorem: somnia dura, defluviumque capillorum. Marcellus Donat.

juxta satis. Necat ³gramina et pinus² : sed ventis utraque resistit, qua jam³ et protecta vinearum ratione egent. Stillicidia pinus, quercus, ilicis, ponderosissima. Nullum cupressi⁴, umbra minima, et in se convoluta. Ficorum

Hist. Med. Mir. lib. I, cap. 1. H.

2. *Necat germina et pinus.* Theophrastus, de Caus. lib. III, c. 15 : « Pinus omnibus benigna, laurum et myrtum sub se satas fovet, et crescere patitur. » DALZG.— *Necat gramina.* Dissidere videtur a Plinio nostro Pallad. in Novembr. l. XII, tit. 7, cap. de pinu : « Pinus creditur prodesse omnibus quæ sub ea seruntur : » plantis fortasse robustioribus lauro, myrto, non graminibus. HARD.

3. *Qua jam.* Quo genere arborum ideo jam protecta vinearum egent : hoc est, et earum propterea arborum oppositu vineæ jam percommode proteguntur. — *Necat gramina et pinus : sed utraque* (pinus et juglans) *ventis resistit : qua.* Non uno vitio laborabat hic locus, antequam ei medicinam faceremus. Editi hactenus libri, *necat germina* : at MSS. omnes *gramina* incredibili consensu exhibent : et mox auctor ipse graminis se in primis rationem habuisse suadet, quum ait : « Jucunda et platani umbra : licet graminibus credere, haud alia lætius operiente toros. » Partem deinde alteram hujus loci sic libri omnes tum exarati manu, tum editi, repræsentant : « Quoniam et protecta vinearum ratione egent. » Quibus verbis quum nulla subesse legitima sententia possit, alii aliter emendare conati. In editione Elzeviriana satis sane confidenter, vocum sedibus permutatis, nec satis tamen feliciter, quum nulla ob id

elici sententia probabilis possit, legitur : « ventis quoniam resistit, protecta vinearum ratione egent. » Fuit quum legendum putarem, « quoniam protectis (vel *protectis*), vinearum rationes egent, » Pellicerium sequutus in notis MSS. Sed in ea voce *quoniam*, indicari causam cur ventis resistat, vis quidem vocabuli exigit ; at reddi hoc loco nec oratio patitur, nec ratio. Itaque non infelici, ut remur, conjectura *qua jam pro quoniam* restituumus : qua levissima mutatione jam sua constat orationi Plinianæ integritas sententiaque. Vult enim eo nomine, quod ventis arbor utraque resistit, utroque illo genere protecta vinearum egere. Sunt autem *protecta* (sive *projecta*), ut quidam MSS. exhibent, quod idem valet ; nam est vox utraque ejus significatus : quæcumque imbres aut ventos arcent. Sic l. XVI, cap. 14, *projecta*, sive *protecta turguriorum* : est enim protegere, tectum projicere, ut ex Tullio discimus in Topicis. Usus ea voce Ulpianus, leg. Quemadmodum, dig. Ad legem Aquiliam : « Si protectum meum, quod supra domum tuam, et nullo jure habebam, recidisses, etc. » Porro, *qua ratione*, neque enim id omitti debet, familiaris Plinio loquutio est, ut ex Indice apparebit. HARD.

4. *Nullum cupressi.* Feminæ nimirum, quæ in metam fastigiatur, ut dictum est lib. XVI, cap. 60. Hæc nullum mittit stillicidium. H.

(plerumque ipsis, qui posuere, coarguentibus ipsam) totas excidere. Nihil est ¹⁰ foedius agricolis gestæ rei poenitentia, multo ¹¹ jam ut præstet laxius linquere.

- 1 XX. (XIII.) Quædam autem ¹ natura tarde crescit et in primis semine tantum nascentia, et longo astantia. At quæ cito ² occidunt, velocia sunt, ut punica, prunus, malus, pirus ³, myrtus, salix: et antecedunt divitiis. In trimatu enim ferre incipiunt dentes et ante. Ex his lentissima pirus. Ocyssima cypyrus ⁴, et pseudocypyrus frutex. Protinus enim semenque profert. Omnia vero celerius adolescentibus ablatis ⁵, unamque in stirpem redactis alimur.
- 1 XXI. Eadem natura et propagines docuit. Rursumque curvati gracilitate et simul proceritate nimis gunt rursus in terram capita, iterumque nascuntur

10. *Nihil est.* In eam sententiam egregie Colum. I, 8: « Nam quum multum prodest perite quid facere, tum plus obest perperam fecisse. Unum enim ac solum dominatur in rusticatione: quidquid exigit ratio culturæ, semel facere. Quippe quum emendatur vel imprudentia, vel negligentia, jam res ipsa decoxit: nec in tantum postmodum exuberat, ut et rem amissam restituat, et quæstum temporum præteritorum resarciat. » HARD.

11. *Multo.* Ut jam multo satius sit initio peccasse, positus laxius olearum ordinibus. HARD.

XX. 1. *Quædam autem.* Viig. Georg. II, 57: « Jam, quæ seminihus jactis se sustulit arbor, Tarda venit, etc. » Varro de Re Rust. I, 41: « Omnia minuta et arida, ad crescendo tardæ; et quæ laxiora, ca-

et fecundiora: ut feminas: ex proportionem item. Itaque ficus, malus et vitis, propter femineatiam ad crescendo propalma, et cupressus, et crescendo tarda, etc. » F.

2. *At quæ cito.* Plinius, « Omnia autem celerius præfecunda. » HARD.

3. *Malus, pirus.* Ita referrius. Sequitur enim, « Etissima pirus. » HARD.

4. *Cypyrus.* Frutex, si de qua lib. XII, 51. HARD. *Cypyrus et pseudocypyrus.* Geol. Vulgg. *Cypyrus et pseudocypyrus.*

5. *Stolonibus ablatis.* Stolonibus, fructificatio inutil dictum est cap. 1, succunatri, veroque arboris mens. HARD.

sese: repleturi omnia, ni resistat cultura: prorsus ut possint videri homines terræ causa¹ geniti: ita pessima atque execranda res propaginem tamen docuit, ac² viviradicem. Eadem autem natura est ederis. Cato³ propagari præter vitem tradit ficum, oleam, punicam, malorum genera omnia, laurum, prunos, myrtos, nuces avellanas, et prænestinas, platanum. Propaginum duo genera: ramo ab arbore depresso in scrobem quatuor pedum quoquo, et post biennium amputato flexu, plantaque translata post trimatum: quas si longius⁴ ferre libeat, in qualis statim, aut vasis fictilibus defodere propagines aptissimum, ut in iis transferantur. Alterum genus⁵ luxuriosius, radices in ipsa arbore sollicitando, trajectis per vasa fictilia vel qualos ramis, terraque circumfartis⁶: atque hoc blandimento impetratis radicibus, inter poma⁷ ipsa et cacumina (in summa etenim cacumina hoc modo petuntur) audaci in-

XXI. 1. Terræ causa. Ut terram colerent, ac perpurgarent, quod eam ruborum alias silva occuparet, et obrueret. HARD.

2. *Ac viviradicem.* Plantas, quæ cum viva radice seri possint. HARD.

3. *Cato. Cap. LI:* - Propagatio pomorum, aliarumque arborum. Ab arbore abs terra pulli qui nascentur, eos in terram deprimito, extollitoque primorem partem, uti radicem capiat: inde biennio post effodito, seritoque. Ficum, oleam, malum punicum, cotoneum, aliaque mala omnia, laurum, myrtum, nuces Prænestinas, platanum; hæc omnia a capite propagari, eximique, serique eodem modo oportet. - HARD.

4. *Quas si longius.* Cato, c. 111 - Quæ diligentius propagari voles, in aulis aut in qualos pertusos

propagari oportet, et cum iis in scrobem deferri oportet. - H.

5. *Alterum genus.* Et illud Cato pariter habet, cap. cxxxiii his verbis: - In arboribus radices uti capiant, calicem pertusum sumito tibi, aut quasillum: per eum ramulum transerito: eum quasillum terra impleto, calcatoque: in arborem relinquito: ubi bimum erit, ramum tenerum infra præcidito: cum quasillo serito. Eo modo quodvis genus arborum facere poteris uti radices bene habeant. - H.

6. *Circumfartis.* Sic MSS. omnes, non, ut editi, *circumpactis*, nulla plane sententia. HARD.

7. *Inter poma.* Inter ipsa poma, atque in ipso arboris cacumine: nam vel ex ipso summo cacumine rami ad propaginem seliguntur. HARD.

genio arborem aliam longe a tellure faciendi : eodem, quo supra, biennii spatio abscissa propagine, et cum qualis illis sata. Sabina herba propagine seritur et avulsione⁸. Tradunt fœce vini, aut e parietibus latere tuso mire ali. Iisdem modis rosmarinum seritur, et ramo, quoniam neutri semen⁹. Rhododendron, propagine et semine.

XXII. (XIV.) Semine quoque¹ inserere natura docuit, raptim avium fame devorato, solidoque, et alvi tepore madido, cum fecundo fimi medicamine abjecto in mollibus arborum lecticis², et ventis sæpe translato in aliquas corticum rimas : unde vidimus cerasum in salice³, platanum in lauro, laurum in ceraso, et baccas simul discolores. Tradunt et monedulam condentem semina in thesauros cavernarum ejusdem rei præbere causas.

XXIII. Hinc nata inoculatio¹, sutoriæ simili fistu-

8. *Avulsione.* De qua diximus cap. 9. HARD.

9. *Neutri semen.* Fallitur Plinius. Sabina haccifera est : semen autem rosmarinus gerit. DALEC.

XXII. 1. *Semine quoque, etc.* Insectionum hi fere sunt modi, Inoculatio, et quæ generis nomine appellatur Insitio. Inoculatio (*ἐνσθάλμισμός*) eaque duplex ; prisca altera, quæ fit surculo in gemmam subula apertam indito ; nova altera, quæ et Emplastratio dicitur, fitque in gemmæ locum indita. Insitio (*ἐμπτειά, ἐμπτεισμός*), et hæc quoque duplex in truncum et in corticem ; in truncum rursus duplex : altera terebra circumacta (terebatio, sive *ἐγκεντρισμός*), vel stimulo perforata medulla (medullarum applicatio), altera trunco per medium fissa : in corticem vero nostra memoria inventa, corticis fistulosi circumjectus. DAL. — *Semine quoque.* Acinis

nucleisve mali, piri, cerasi, in aliarum arborum rimas immisis. Hunc locum Car. Stephanus in Prædio Rustico, p. 215, perperam interpretatur. HARD.

2. *Arborum lecticis.* Sic partem eam arboris vocat, et caudicis, unde se rami dividunt in brachia. H.

3. *Cerasum in salice.* Theophr. de Caus. lib. II, cap. 23, et lib. V, cap. 4. DAL.

XXIII. 1. *Inoculatio.* Græcis *ἐνσθάλμισμός*, et inde *ἐνσθάλμιζεν*. Recessit omnino nobis hoc inserendi genus ab usu. Altera hæc insitio est, quam Colum. affert, l. V, c. 11, de insitione arborum, p. 203 : « Tria genera porro, inquit, insitionum Antiqui tradiderunt. Unum quo resecta et fissa arbor resectos surculos accipit. Alterum, quo resecta inter librum et materiam semina admittit... Tertium quo ipsas gemmas cum exiguo cortice in partem

la' aperiendi in arbore oculum³ cortice exciso, semenque includendi eadem fistula sublatum ex alia. In ficis autem et malis hæc fuit inoculatio antiqua. Virgiliana⁴ quærit sinum⁵ in nodo gemmæ expulsi corticis, gemmamque ex alia arbore includit. Et hactenus natura ipsa docuit.

XXIV. In sitionem autem casus, magister alius, et pæne numerosior, ad hunc modum. Agricola sedulus casam sepiis munimento cingens, quo minus putrescerent sudes, limen subdidit ex edera. At illæ' vivaci morsu apprehensæ, suam ex aliena fecere vitam, apparuitque⁷ truncum esse pro terra. Aufertur ergo serra æqualiter

sui delibratam recipit, quam vocant agricolæ emplastrationem, vel ut quidam, inoculationem. » H.

2. *Fistula.* Acuto scalpro seu ferramento, quale sutores habent (fistulam vocant), cortex exciditur simul cum oculo sive gemma: non eximitur tamen: in eam deinde plagam semen alterius arboris includitur, eadem fistula sublatum. Est autem hoc loco semen, non acinus nucleusve, qualis in malis, piris, ac cerasis intelligitur: sed surculus ipse inserendus; quo significato familiaris ea in primis Columellæ vox. *Une greffe.* Theophrasto de Caus. I, 170. Sic idem Plinius iterum inferius, cap. 35, de vitium surculis agens: « Interesse, inquit, oportet in plantario sesquipedes inter bina semina. » HARD.

3. *Oculum.* Germis, quibus in flores aut folia arbor protuberat, oculum et gemmam vocant: oculum in primis propter corrugationem corticis, quæ circumplicatam oculorum cuticulam imitatur. *Un bourgeon.* HARD.

4. *Virgiliana.* Georg. II, vs. 73:

« Nec modus inserere, atque oculos imponere simplex. Nam, quæ se medio trudent de cortice gemmæ, Et tenues rumpunt tunicas, angustus in ipso Fit nodo sinus: huc aliena ex arbore germen includunt, udoque docent inolescere libro. » H.

5. *Sinum.* Fissuram. Hæc Virgiliana ratio, nec Veterum inoculatio fuit, nec Posteriorum emplastratio: quanquam ita Dalecampio, aliisque visum est. HARD.

XXIV. 1. *At illæ vivaci morsu apprehensæ, suam, etc.* At illæ sudes fissura et quasi morsu viventis ederæ comprehensæ, ex ea ipsa edera vitam traxere, fuitque ederæ truncus, et alimenti vice. HARD.

2. *Apparuitque.* Proditum hoc et a Theophr. de Caus. II, 19: Ὡσπερ γὰρ γῆ χρῆται τῷ ὑποκειμένῳ το ἐμφτευσόμενον καὶ ἐνοσθλαμιζόμενον. « Surculus qui inseritur, vel inoculatur, truncum subditum loco telluris usurpat, » inquit Gaza. Quod et ante idem Theophr. dixerat, de Caus. I, 6, p. 204: Ὡσπερ γὰρ γῆ χρῆται τῷ ὑποκειμένῳ ἐπέχει τὰ ἐμφτευσόμενα. HARD.

- 2 superficies : lævigatur falce truncus. Ratio³ postea duplex : et prima inter corticem lignumque inserendi. Timebant prisci truncum findere : mox imperare⁴ ausi medio : ipsique in eo medullæ calamum⁵ inprimebant, unum inserentes, neque enim plures capiebat medulla. Subtilior postea⁶ ratio vel senos adjicit, mortalitati⁷ eorum et numero succurrere persuasa, per media trunco leniter fisso, cuncoque tenui fissuram custodiente, donec cuspidatim
- 3 decisis descendat in rimam calamus. Multa in hoc servanda. Primum omnium, quæ patiatum coitum talem arbor, et cujus arboris calamus. Varie quoque et non iisdem in partibus subest omnibus succus⁸. Vitibus⁹ ficisque

3. *Ratio.* Ratio postera inserendi gemina. HARD.

4. *Mox imperare.* Sic MSS. omnes, non, ut editi, *inforare*: quam vocem eo significato, pro *perforare*, Latium non agnoscit. Est enim *inforare* Plauto, in forum vocare. At si pro *perforare* diceretur, *medium* postea, non *medio* subsequi verius foret. At imperare viti, arvis, arboribusque, hoc est, cogere ut id ferant quod volumus, Virgilio, Plinio, et aliis familiare est. Denique nec forari hoc loco truncum, sed findi necesse est. HARD. — *Imperare.* MSS. Regg. 1, 2, et editio princeps, *inforare*. Miror eruditum Harduinum laudare consensum MSS. codicum in verbo, *imperare*. BROU.

5. *Calamum.* Surculum vocant qui inseritur. *Une greffe.* HARD.

6. *Subtilior postea ratio.* Insitio hæc est, quæ fit in scissura trunci, vel fisso trunco, *enter ou greffer en sente*: in quem si plures in orbem surculi immittantur, vulgo appel-

lant, *enter en couronne*. Hæc pariter Colum. V, cap. de insitione arborum, ipso fere principio. HARD.

7. *Mortalitati.* Plures idcirco calami surculive in rimam inseruntur, ut imbecillitati eorum numerus succurrat, ac si quis casus, cælive injuria perdat ex iis aliquos, vel unus superstes remaneat. In quibusdam MSS. *ex numero*, non improbabili lectione. HARD.

8. *Subest omnibus succus.* Humorem Columella vocat, lib. V, 10: « Itaque custodiemus, ut a prædictis locis, quos humorosos rustici vocant, semina legamus, etc. » Gallis, *la sève*. HARD.

9. *Vitibus.* Vitibus et ficis media pars flagelli seu rami siccior: et in summa parte vis omnis concipiendi est. Sentire contra Colum. videtur, l. c. « Feracissima autem semina sunt: non ut veteres auctores tradiderunt extrema pars ejus, quod caput vitis appellant: id est, ultimum ac productissimum flagellum, etc. » HARD.

media sicciora, et e summa parte conceptus, ideo illinc surculi petuntur. Oleis circa¹⁰ media succus: inde et surculi: cacumina sitiunt. Facillime coalescunt¹¹, quibus eadem corticis natura, quæque pariter florentia ejusdem horæ germinationem succorumque societatem habent. Lenta enim res est, quoties humidis repugnant sicca, 4 mollibus corticum duri¹². Reliqua observatio, ne fissura in nodo fiat¹³: repudiat quippe advenam inhospitalis duritia. Ut in parte¹⁴ nitidissima, ne longior multo tribus digitis, ne obliqua, ne translucens. Virgilius¹⁵ ex cacu-

10. *Oleis circa.* Sic ex MSS. em. Hard. Cons. Chiff. Gr. et Alii *Oleis circa medias.* ED.

11. *Facillime coalescant.* Eadem habet Theophr. de Caus. I, 6. Columella vero, l. c. « Omni arbori inseri potest, si non est ei, cui inseritur, cortice dissimilis. Si vero etiam similem fructum, et eodem tempore affert, sine scrupulo egregie inseritur. » Et post quædam interjecta: « Sed quum antiqui negaverint posse omne genus surculorum in omnem arborem inseri, et illam finitionem, qua nos paulo ante usi sumus, veluti quamdam legem sanxerint, eos tantum surculos posse coalescere, qui sint cortice ac libro et fructu consimiles iis arboribus, quibus inseruntur: existimavimus errorem hujus opinionis discutiendum, tradendamque posteris rationem, qua possit omne genus surculi omnibus arboribus inseri, etc. » HARD.

12. *Corticum duri.* Broterius ex editione principis, *corticum dura.* ED.

13. *In nodo fiat.* In arboris nodo, hoc est, crassiore callo eo, circa quem colligati simul se rami pro-

jiciunt. Hoc vero præcepit etiam Virgilius, Georg. II, 78: « Aut rursus enodes trunci reseantur, et alte finditur in solidum cuneis via: deinde feraces Plantæ immittuntur: nec longum tempus, et ingens Exit ad cælum ramis felicibus arbos. » HARD.

14. *Ut in parte.* Colum. l. c. « Arborem quam inserere voles, serra diligenter exsecato ea parte qua maxime nitida, et sine cicatrice est: dabisque operam, ne librum lædas. Quum deinde truncum recideris, acuto ferramento plagam levato: deinde cuneum tenuem ferreum vel osseum inter corticem et materiam ne minus digitos tres, sed considerate demittito, ne lædas aut rumpas corticem, etc. » Et mox: « Si pusillam arborem inserere voles, imam abscindito. . . et medium truncum acuto scalpello permodice findito, ita ut fissura digitorum trium sit in ea, etc. » HARD.

15. *Virgilius.* Loco mox allato, quum plantas solum feraces in hos usus adhiberi jussit: quales fere surculi non sunt, qui cacumen obti-

mine inseri vetat: certumque est, ab humeris arborum orientem æstivum¹⁶ spectantibus surculos petendos, et e feracibus, et e germine novello, nisi vetustæ arbori inserantur: ii enim robustiores esse debent. Præterea ut prægnantes, hoc est, germinatione¹⁷ turgentes, et qui parere illo speraverint anno. Bimi utique, nec tenuiores digito⁵ minimo. Inseruntur autem et universi¹⁸, quum id agitur, ut minor¹⁹ altitudo in latitudinem se fundat. Ante omnia

nent, sed qui humeros potius, seu media arborum. Sic Colum. lib. de Arb. c. III, ad vites serendas semina ait optima haberi a lumbis, secunda ab humeris, tertia summa in vite lecta, quæ feraciora quidem, sed celeriter senescunt. HARD.

16. *Oriente æstivum.* Colum. l. c. « Quum primum germinatum de ramulis anniculis qui solis ortum spectabant, et integri erunt, eos legito, etc. » (Vide inf. not. 17.) Et lib. de Arboribus, cap. xx: « Semina si ex arboribus sumes, de iis potissimum sumito, quæ omnibus annis bonos et uberes ferunt fructus. Observabis autem ab humeris, qui sunt contra solem orientem, ut eosdem decerpas. » HARD.

17. *Hoc est, germinatione.* De germinatione ea dictum abunde est lib. XVI, cap. 39, 40 et 41. — Ita rescripsimus tum ope codicum R. Colb. Th. et Chiffi. tum ipsius Columellæ, libro nempe sexto, c. de insitione arborum: « Ex qua arbore, inquit, inserere voles, et surculos ad insitionem sumpturus es, videto, ut sit tenera, et ferax, nodisque crebris: et quum germinatum tumebunt, de ramis anniculos, qui solis ortum spectabant, et integri

erunt, eos legito crassitudine digiti minimi. Surculi sint bifurci, vel trifurci, etc. » Prius legebatur: *Hoc est, germinatione turgentes... digito medio: quum in MSS. codicibus germinatione et minimo planissime scriptum sit.* Nec tamen *germinatione* legi penitus improbamus, quum ipsam *gemma* legi oporteat, ut ait Colum. l. c. « quæ bene apparebit, certamque spem germinis habebit. » Et Pallad. in Mart. tit. 10, de Pomis: « Melius provenient, si ponendus ramus gemmata jam matre sumatur. » Et in Febr. tit. 17: « Ubi incipit gemma arborum turgescere. » Sed veterum exemplarium vestigijs integra fide insistere magis placet. HARD.

18. *Inseruntur autem et universi.* Broterius ex codicibus Reg. I, 2, et edit. principe, et *inversi*, quod servat Gronovius. — *Bimi utique... minimo.* Ita codd. Hard. Dal. et Ch. Gronovius vero et al. ante Hard. *Bimi utrique... medio.* ED.

19. *Ut minor altitudo in latitudinem se fundat.* Ut instar pumilarum arborum humiles sint, et in latitudinem se fundant: *inversi* seruntur calami, ita ut pars acutior in truncum immittatur: exstet ea, quæ crassior. HARD.

gemmantes nitere conveniet, nihil nusquam hulcerosum esse, aut retorridum²⁰. Spei favet medulla²¹ calami commissuræ, si in matre²² ligni corticisque jungatur. Id enim satius, quam foris cortici æquari. Calami exacutio²³ medullam ne nudet. Tenui tamen fistula detegat, ut fastigatio lævi descendat cuneo, tribus non ampliore digitis. Quod facillime contingit, tinctum²⁴ aqua radentibus. Ne exacuatur in vento, nec cortex a ligno decedat alterutri. Calamus ad corticem usque suum deprimatur. Ne luxetur dum deprimitur: neve cortex replicetur in rugas. Ideo lacrymantes²⁵ calamos inseri non oportet, non hercule magis, quam aridos: quia illo modo labat humore nimio cortex: hoc, vitali²⁶ defectu non humescit, neque incorporatur. Id etiam religionis servant, ut luna²⁷ crescente, ut calamus utraque deprimatur manu. Et alioqui in hoc opere duæ simul manus minus nituntur, necessario ten-

20. *Retorridum*. Non sole, vel aestu, vel gelu etiam torridum et corrugatum. HARD.

21. *Spei favet medulla*, etc. Id est, quod ait Cato, cap. xli: « Quos inseres, medullam cum medulla committito. » DALEG. — *Spei*. Spei commissuræ medulla calami favet, si in matre, sive arbore in quam inseritur, ligno simul corticique jungatur. HARD.

22. *Si in matre*. Sic arborem vocat, in quam inseritur calamus. Nostri vulgo, *le sauvageon*. H.

23. *Calami exacutio medullam ne nudet*. Calamus ita acuatur, ut ne medulla ejus nudetur: tenui tamen fistula, hoc est, scalpello, ut dictum est, deradendus: ut in morem cunei acuminatus, seu fastigatus, leviter trunci fissuram descendat, trium fere digitorum

altitudine. Ita fere Colum. l. c. et Theophr. de Caus. I, 6. HARD.

24. *Tinctum*. Si tinctus aqua calamus radatur. HARD.

25. *Ideo lacrymantes*. Qua de causa vitem aliquot antea diebus præsecant, ut lacryma effluat, neque putrescat, neque vermiculetur, inquit Theophr. de Caus. I, 6, p. 205. HARD.

26. *Hoc vitali*. Hoc modo, vitalis humoris defectu non humescit, nec cum matre coalescit. HARD.

27. *Luna crescente*. Palladius, in Febr. tit. 17: « Sed hoc utrumque genus insitionis vernum est, et fit crescente luna, ubi incipit gemma arborum turgescere. » Sequitur Columellam, lib. de Arb. cap. 26: « Omnes arbores, inquit, simul atque gemmas agere cœperint, luna crescente inserto. » HARD.

peramento. Validius enim demissi tardius ferunt, fortius durant contrarii, ex diverso²⁸. Ne hiscat nimium rima, laxaque capiat, aut ne parum: et exprimat²⁹, aut compressum necet. Hoc maxime præcavendum, ut prævalide
 7 accipientis trunco in media fissura relinquatur. Quidam vestigio³⁰ fissuræ falce in truncis facto, salice præligant marginem ipsum. Postea cuneos figunt, continente vinculo libertatem dehiscendi. Quædam in plantario insita eodem die transferuntur. Si crassior³¹ truncus inseratur, inter corticem et lignum inseri melius, cuneo optime osseo, ne cortice³² rumpatur laxato. Cerasi³³ libro dempto finduntur. Hæ solæ³⁴ et post brumam inseruntur. Dempto³⁵ libro habent veluti lanuginem, quæ si comprehendit in-

28. *Contrarii, ex diverso.* Eorum e contrario diversa ratio est, qui fuerint lentius imbecilliusque demissi: nam et ocyus ferunt ii, intereuntque celerius. HARD. — Broterius ex MSS. Regg. 1, 2, et editione principe, *fortius durant; contraria, ex diverso*; ita ut sensus sit: calami validius demissi, tardius ferunt, fortius durant. Contra vero calami levius demissi, citius ferunt, minus durant. ED.

29. *Et exprimat.* Premendo ejiat, excludatque surculum: aut comprimat: necetque, si angustius habitet. HARD.

30. *Quidam vestigio.* Antequam truncus findatur, quidam fissuræ vestigium in ipso falce signant: deinde truncum ipsum in margine vinculo saligneo præligant. Palladius in Febr. tit. 17: "Plerosque delectat strictum primo sectæ arboris truncum vinculis arctioribus, in medio findere, et ibi surculos ex utraque parte rasos in mo-

dum cunei, ut integra sit medulla, demergere, præmisso ante cuneolo: quo subducto depositus surculus, redeunte in plagam materia, possit adstringi." HARD.

31. *Si crassior.* Si in crassiore trunco fiat insitio. HARD.

32. *Ne cortice.* Ne truncus cortice laxato rumpatur. HARD.

33. *Cerasi.* Truncus nimirum, in quem insitio fit. HARD.

34. *Hæ solæ et post brumam inseruntur.* Pallad. lib. XI, in Octob. titul. 12, pag. 152: "Inseritur (cerasus) mense novembri melius: vel, si necesse sit, extremo januario. Alii et octobri inserenda esse dixerunt." HARD.

35. *Dempto.* Pallad. l. c. "Cerasum Martialis in trunco inseri jubet: mihi inter corticem et lignum feliciter semper evenit. Qui in trunco inserunt, sicut Martialis dicit, omnem lanuginem, quæ circa est, auferre debebunt: quæ si remanerit, insitis nocere manifestat." H.

situm, putrefacit. Incolume³⁶ cuneo adactum utilissime adstringitur. Inserere³⁷ aptissimum quam proximum terræ, si patiatur nodorum truncique ratio. Eminere³⁸ calami sex digitorum longitudine non amplius debent. Cato³⁹ argillæ, vel cretæ arenam, fimumque bubulum admisceri, atque ita usque ad lentorem subigi jubet, idque interponi et circumlini. Ex iis⁴⁰ quæ commentatus est, facile apparet illa ætate inter lignum et corticem, nec alio modo inserere solitos, aut ultra latitudinem duum digitorum calamos demittere. Inseri autem præcipit pira ac mala per ver, et post solstitium diebus L et post vindemiam: oleas⁴¹ autem et ficos per ver tantum, luna sitiente, hoc est, sicca. Præterea post meridiem, ac sine vento Austro.

36. *Incolume*. Si cuneo, vel malleo insitum adigatur, ita ut non lædatur, sed sit incolume, utilissimum tum adstringitur. — Ita MSS. omnes R. Colb. Par. Th. Alii obscuriore, vel plane nulla sententia *incolumi cuneo* legunt. Nostram emendationem interpretationemque adjuvat egregie Theophr. de Caus. II, 6, pag. 205: Καὶ ἕταν σχίσαντες ἐντιθῶσι τὸ ἔνθεμα, σφηνοειδὲς ποιήσαντες, ἐν σφύρα λαβούσων, ὅπως ὅτι μάλιχα προσαχθῆ. Hoc est, interprete Gaza: « Quumque truncoleviter fissis inserendum jam est, surculum cuspidatim deciduum malleo adigunt, ut quam maxime deprimatur, et committatur. » HARD.

37. *Inserere*. De pumiliis præsertim arboribus ita Colum. l. c. « Si pusillam arborem inserere voles, imam abscondito, ita ut sesquipede a terra exeat. » HARD.

38. *Eminere calami sex digitorum longitudine*. Colum. loc. cit. « Sur-

culos sic inserito, ut semipede, nec amplius de arbore extant. » Sunt autem in pede digiti sedecim. HARD.

39. *Cato*. Cat. c. XL: « Argillam, vel cretam coaddito, arenæ paululum, et fimum bubulum: hæc una bene condapsito, quam maxime uti lentum fiat: capito tibi scissam salicem: ea stirpem præcisum circumligato, ne liber frangatur. » H.

40. *Ex iis*. Cato, c. XL: « Surculum aridum præacutum inter librum et stirpem arctito primores digitos duos. Postea capito tibi surculum, quod genus inserere voles: eum primorem præacuito obliquum primores digitos duos, etc. » *Arctito*, est inserito, immittito. HARD.

41. *Oleas*. Cato, cap. XL: « Ficos, oleas, mala, pira, vites inseri oportet luna silenti post meridiem, sine vento Austro. » De luna sive silente, sine sitiente, diximus cap. 8. Sed ex Plinio *sitienti* legi oportere palmam est. HARD.

9 Mirum quod non contentus insitum munisse, ut dictum est⁴², et cespite ab imbre frigoribusque protexisse, ac mollibus bifidorum viminum⁴³ fascibus, lingua⁴⁴ bubula (herbæ id genus⁴⁵ est) insuper obtegi jubet, eamque illigari opertam stramentis. Nunc abunde arbitrantur paleato luto⁴⁶ libro sarcire, duos digitos insito exstante. Verno inserentes tempus urget, incitantibus⁴⁷ se gemmis, præterquam⁴⁸ in olea, cujus diutissime oculi parturiunt,

42. *Ut dictum est.* Nempe proxime, argilla, creta, etc. HARD.

43. *Bifidorum viminum.* Scissam salicem dixit Cato, l. c. HARD.

44. *Lingua bubula.* Miror valde Plinium bubulam herbam, τὸ βούγλωσσον, exposuisse, quum Cato ligulam e corio bubulo factam intelligat: et alioqui sit absurdum linguam bubulam herbam insuper librum alligari, ne cadat, quod ait Cato. DALEG. — *Lingua bubula.* Catonis hæc verba loco proxime citato: « Salicem Græcam amplius circumligato, luto depsto, stirpem oblinito, digitos crassos tres: insuper lingua bubula obtegit, si pluat, ne aqua in librum permanet: eam linguam insuper librum alligato, ne cadat. Postea stramentis circumdato, alligatoque, ne gelu noceat. » HARD. — *Lingua bubula.* Herba illa buglossum est, *la buglose*; neque Cato hic agit de corio bubulo, ut quibusdam placuit. BAOT.

45. *Herbæ id genus.* Plinius βούγλωσσον accepit, de qua dicitur lib. XXV, 40. Hac muniri ac circumlini insita voluit, ut superius, cap. 11, tomice mora spinarum, baccasque lauri. HARD.

46. *Paleato luto.* Cum luto palea admixta plagam sarcire vimine

circumligato, ita ut surculus qui inseritur, duobus digitis exstat. Sic MSS. omnes: prius legebatur, nulla prorsus sententia, aut falsa, *libros sarcire.* Emendationem nostram Columella constabit, lib. de Arb. cap. 26: « Quum omnes surculos, quos arbor patietur, demiseris, libro ulmi vel vimine arborem adstringito. Postea paleato luto bene subacto oblinito totam plagam et spatium quod est inter duos surculos, usque eo, ut duobus digitis insita exstant. » H. — *Libro sarcire.* Ita male MSS. Regg. edit. princeps et recentiores. Bene mediæ editiones et III. Huetius, *libros.* Nec aliter suadet Cato. Id etiam apud nos viget. Insertos enim calamos firmamus libris, *des écorces*, quos paleato luto obducimus. Quis ferat latine dici, *paleato luto libro sarcire*? BAOT.

47. *Incitantibus se.* Erumpentibus, prorepentibus. Sic Columel. lib. IV, 4: « Palmes quem vitis mox in germinatione citaverit. » HARD.

48. *Præterquam in olea.* Hæc iisdem verbis Theophr. de Caus. I, 6, p. 206: Ἐπι δὲ τοῖς μὲν ἄλλοις βράχιδι ὁ καιρὸς, διὰ τὸ ταχέϊαν εἶναι τὴν βλάστησιν. Τῇ εὐαίᾳ δὲ πλείων χρόνος, διὰ τὸ πλείω χρόνον ποιεῖν τοῦ ὀφθαλ-

minimumque succi habent sub cortice, qui nimius insitis nocet. Punicam⁴⁹ vero et ficum, quanquam alias sicca¹⁰ sint⁵⁰, recrastinare minime utile. Pirum⁵¹ vel florentem inserere licet, et in maium quoque mensem protendere insitionem. Quod si longius afferantur pomorum calami, rapo infixos optime custodire succum arbitrantur: servari inter duos imbrices juxta rivos, vel piscinas, utrimque terra obstructos. (xv.) Vitium⁵² vero in scrobibus siccis stramento opertos, ac deinde terra obrutos, ut cacumine existant.

XXV. Cato vitem¹ tribus modis inserit. Præsectam¹, findi² jubet per medullam, in eam surculos exacutos (ut dictum³ est) addi, medullas jungi⁴. Altero⁵, si inter sese vites contingant, utriusque in obliquum latere contrario

μούς. • Sed et cæteris tantum temporis datum propterea est, quia germen celeriter exit. Oleæ plus temporis destinatum est, quum diutius suos parturiat oculos. • H.

49. *Punicam vero.* Theophr. l. c. Χρή δὲ καὶ τῆς ὑγρότητος τῶν αὐτῶν συμμετρίαν τινὰ ὑπάρχειν· διὸ καὶ τὴν μὲν ἄμπλον προαποτίμνουσιν ἡμέραις τισὶ πρότερον, ὅπως προαποθύρῃ τὸ δάκρυον, καὶ μὴ σήπηται, μηδ' εὐρωτιᾷ. Ροὰ δὲ καὶ συκῆ, καὶ ὅσα τούτων ἐστὶ ξηρότερα, παραχρῆμα. • Sed succi quoque et humoris eorum modum observari quemdam oportet. Qua de causa vitem aliquot ante diebus præsecant, ut lacryma effluat, neque putrescat, neque vermiculetur. Punicam, et ficum, quæque his sicciora sunt, protinus inserere solent. • HARD.

— *Punicam vero.* Broterius ex MSS. Regg. 1, 2, et edit. princ. *punica.* ED.

50. *Quanquam alias sicca sint.* Ita editio princeps. MSS. Reg. *quamque*

alia sicca sunt. Broterius certissime emendandum putat, *quæque alia sunt,* ex Theophr. loco sup. laudato: καὶ ὅσα τούτων ἐστὶ ξηρότερα. ED.

51. *Pirum.* Sic Pallad. in Febr. tit. 25. HARD.

52. *Vitium vero.* Subintellige calamos, sive surculos. Gallis, *marcottes.* Habet hæc etiam Colum. lib. IV, cap. 29. Hos sit in scrobibus rite servari, dum inserantur. H.

XXV. 1. *Cato vitem.* Cap. XLI. Eadem habet etiam Colum. l. c. H.

2. *Præsectam findi,* etc. Truncum vitis præsectum, in quem surculus inserendus. HARD.

3. *Ut dictum est.* Sup. cap. H.

4. *Medullas jungi.* Cato: « Quos inseres, medullam cum medulla composito. » HARD.

5. *Altero.* Cato: « Altera insitio est: si vitis vitem contingat, utriusque vitem teneram præradito obliquo, et inter sese medullam cum medulla libro colligato. » H.

adraso junctis medullis colligari. Tertium⁶ genus est, terebrare⁷ vitem in obliquum ad medullam, calamosque addere longos pedes binos, atque ita ligatum insitum, intritaque illitum operire terra⁸, calamis subrectis. Nostra ætas⁹ correxit, ut gallica uteretur terebra, quæ excavat, nec urit; quoniam adustio omnis hebetat: atque¹⁰ ut gemmascere incipiens legatur calamus: nec plus quam binis ab insito¹¹ emerit oculis, ulmeo vimine¹² alligatus, binaque circumcideretur acie a duabus partibus: ut inde potius distillaret mucor¹³, qui maxime vites infestat. Deinde quum evaluissent flagella pedes¹⁴ binos, vinculum insiti incideretur, ubertati crassitudine permissa. Vitibus¹⁵ inse-

6. *Tertium*. Cato et Colum. ll. cc. Græcis est ἰγκαντρισιμός. H.

7. *Terebrare*. Ἐγκαντρίζαν Γραῖς. DAL.

8. *Intritaque illitum operire terra*. Argilla subacta cum fimo et arena.

9. *Nostra ætas*, etc. Colum. hæc multo uberius, lib. IV, cap. 29: «Sed aliud est ferramentum, quo priores vitem perforabant, aliud quod ipse usu nunc magis aptum comperi. Nam antiqua terebra, quam solam veteres agricolæ noverant, scrobem faciebat, perurebatque eam partem, quam perforaverat: deusta porro raro revirescebat, vel cum priore coalescebat... Nos terebram, quam Gallicam dicimus, ad hanc insitionem commenti longe habiliorem, utilioremque comperimus, etc.» Didymus quoque in Geop. lib. IV, cap. 12, hunc insitionis modum explanans, τερήτρῳ τῷ καλουμένῳ Γαλλικῷ utitur: unde recentiore hunc esse scriptorem apparet. Ea terebra Gallis modo *villebrequin*, *ville*. HARD.

10. *Atque ut gemmascere*. Colum.

de Arbor. 8: «Quum vitem inserere voles, optimi generis sarmenta fructuaria tum, quum gemmas agere incipiant, vento Austro a matre præcidito.» HARD.

11. *Ab insito*. Ab insitione non plus quam gemmæ dux exstarent. Plinius, cap. 35: «Oculi, inquit, in arborum surculis proprie vocantur unde germinant.» HARD.

12. *Ulmeo vimine*. Non abludit ab hac ratione Colum. l. c. «Quidquid inserueris viti, diligenter libro ligato, atque luto subacto paleato oblinito... Infra insitionem et alligaturam falce acuta leviter vitem vulnerato ex utraque parte, ut ex his potius plagis humor defluat, quam ex insitione ipsa abundet: nocet enim nimius humor, nec patitur surculos insertos comprehendere.» HARD.

13. *Mucor*. Humor, seu lacryma, ut dictum est ex Theophr. cap. sup. et proxime ex Columella. H.

14. *Pedes binos*. Dalec. *ad pedes*. ED.

15. *Vitibus inserendis*. Colum.

rendis tempus dedere ab æquinoctio autumnō¹⁶ ad germinationis initia. Sativæ plantæ silvestrium radicibus inseruntur natura siccioribus. Si sativæ¹⁷ silvestribus inserantur, de- 3 generant in feritatem. Reliqua cælo constant. Aptissima insitis¹⁸ siccitas. Hujus enim¹⁹ remedium appositis fictilibus vasis modicus humor per cinerem distillans. Inoculatio rores²⁰ amat leves.

XXVI. (xvi.) Emplastri ratio¹ et ipsa ex inoculatione nata videri potest. Crasso autem maxime cortici convenit, sicut est ficis. Ergo amputatis omnibus ramis, ne succum avocent, nitidissima in parte, quaque præcipua cernatur hilaritas, exempta scutula² (ita ne descendat ultra fer-

lib. IV, cap. 29: Tempus inserendi Julius Anticus tradidit ex kalendis novembribus in kalendas julias, quoad posse custodiri surculum, sive gemmam affirmat. Ut ab illo deinde dissideat, edisserit: locum vide. HARD.

16. Ab æquinoctio autumnō. Sic MSS. omnes, ac rursum inferius, lib. XIX, cap. 33, et XXI, cap. 12, etc. Autumnum scilicet pro autumnali Veteres dixere: Autumnum tempus. Manilius: Autumnum frigus. Naso Metam. lib. III: Autumnam tempestatem. Gellius, lib. IX, c. 7: Autumnos fetus. Cod. Theod. lib. II, tit. 8, de Feriis, lege 2. HARD.

17. Si sativæ. Varro de R. Rust. lib. I, cap. 40: Si in pirum silvaticam inseveris pirum quamvis bonam, non fore pirum tam jucundum, quam si in eam quæ silvestris non sit. HARD.

18. Apt. insitis. Colum. lib. V, cap. 11: Hoc genus insitionis æstivo tempore optime usurpatur. HARD.

19. Hujus enim. Nam pro remedio

adversus siccitatem, si nimia sit, apponuntur tantum vasa fictilia, ex quibus modicus humor per cinerem leniter distillet. HARD.

20. Inoculatio rores. Theophr. de Caus. I, 6: Τὸ δ' ἕδωρ τῶ μὲν ἐνοφθαλμισμῶ πολέμιον, etc. Aqua inoculationi vehementer officit: putrefacit enim, etc. HARD.

XXVI. 1. Emplastri ratio. Quam et inoculationem quidam, ut auctor est Columella, sed perperam, appellabant. Tertium, inquit lib. V, cap. 11, insitionis genus est, quo ipsas gemmas cum exiguo cortice in partem sui delibratam recipit arbos, quam vocant agricolæ emplastrationem, vel ut quidam, inoculationem. Galli, enter en écusson. HARD.—Emplastri ratio. Sic MS. Reg. 1 et edit. princeps. Cæteris ex libris Broterius, emplastratio. ED.

2. Exempta scutula. Scutulam corticæam eximimus, lignum tamen non offendentes: alia deinde similis ex altera arbore in locum prioris imprimitur. Quod in scutulæ formam

rum) cortici, imprimitur ex alia cortex par, cum sui germinis³ mamma: sic compage densata, ut cicatrici locus non sit, et statim fiat unitas, nec humorem, nec afflatum recipiens: nihilominus tamen et luto munire, et⁴ vinculo melius. Hoc genus non pridem repertum volunt, qui novis moribus favent. Sed id etiam apud veteres Græcos invenitur, et apud Catonem⁵, qui oleam ficumque sic inseri jussit, mensura etiam præfinita secundum reliquam diligentiam suam: cortices scalpro excidi quatuor digitorum longitudine, et trium latitudine, atque ita coagmentari, et illa sua intrita⁶ oblini: eadem ratione et in malo. Quidam huic generi miscuere fissuram⁷ in vitibus, exempta cortici tessella, surculo a latere plano adigendo. Tot modis insitam arborem vidimus juxta Tiburtes Tullias⁸, omni genere pomorum onustam, alio ramo nucibus, alio bacis, aliunde vite, ficis, piris, punicis, malorumque generibus. Sed huic brevis fuit vita. Nec tamen omnem experimentis assequi naturam possumus. Quædam enim

cortex eximitur, inde Galli insitioni huic nomen fecere. Quod id ipsum, quod inseritur, veluti emplastrum quoddam est, inde Latinis emplastratio dicta est. HARD.

3. *Cum sui germinis mamma.* Mammæ appellatione parvam illam corticis exuberantiam intelligo, unde primum rami prosiliant ac germina. HARD.

4. *Et vinculo.* Lineo, vel, ut olim vimineo: vel tilia denique: nam et e tilia vincula, ut dictum est libro superiore, cap. 25. HARD.

5. *Apud Catonem, qui oleam ficumque sic inseri.* Cap. XLII, p. 36. Ficos et oleas altero modo inserito: Quod genus aut ficum, aut oleam esse voles, inde librum scalpro eximito: alterum librum cum gem-

ma de eo fico, quod genus esse voles, eximito: apponito in eum locum, unde exsecaveris in alterum genus, facitoque uti conveniat. Librum longum facito digitos III. S. (Hoc est, tres et semis. Plinius quatuor solidos dixit:) latum digitos tres: ad eundem modum oblinito, integito: uti cætera. » HARD.

6. *Illam suam intritam.* Luto paleato, uti Plinius ipse ait, cap. 24. H.

7. *Miscuere fissuram.* Vites inseruere gemina ratione: primo fasso cortice in tessellæ modum, quæ emplastratio est: et præterea terebrato trunci latere, insertoque surculo, qui Græcis ἐγκλιτρισµός, a nobis sup. cap. explicatus. H.

8. *Tullias.* MSS. *Thulias.* Sunt qui *tiliam* scribant. HARD.

nasci, nisi sponte nullo modo queunt: eaque immitibus tantum et desertis locis proveniunt. Capacissima⁹ insitorum 4 omnium ducitur platanus¹⁰, postea robur: verum utraque sapes corrumpit. Quædam omni genere¹¹ inseruntur, ut ficus et punicæ. Vitis non recipit emplastra: nec quibus tenuis, ac caducus, rimosusque cortex: neque inoculationem siccæ, aut humoris exigui. Fertilissima omnium inoculatio, postea emplastratio¹². Sed utraque infirmissima. Et quæ cortice nituntur tantum, vel levi aura ocysse deplantantur. Inserere firmissimum¹³, et fecundius, quam serere. (XVII.) Non est omittenda raritas unius exempli. 5 Corellius¹⁴ eques rom. Ateste genitus, insevit castaneam suometipsam¹⁵ surculo in Neapolitano agro. Sic facta est castanea, quæ ab eo nomen accepit inter laudatas. Postea Etereius¹⁶ libertus Corellianam iterum insevit. Hæc

9. *Capacissima*. Quæ plures diversorum generum surculos admittere in se ac recipere possit. H.

10. *Ducitur platanus*. Sic ex MSS. em. Hard. consent. Ch. dicitur . . . corrumpunt Gr. et Al. Ed.

11. *Quædam omni genere*. Omni insitionum genere, quas hactenus attigimus. H.

12. *Emplastratio*. Columel. c. 11, inoculationem ab agricolis vocari emplastrationem tradit: Plinius tamen videtur hanc ab illa distinguere. DAL.

13. *Inserere firmissimum*. Colum. de Arb. cap. 20: « Arbos insita fructuosior est, quam quæ insita non est: id est, quam quæ cum ramis aut plantis ponitur. » HARD.

14. *Corellius*. In Inscript. Gruteri, *Corellus*, non semel. Diversus certe a Corælio Rufo, cujus obitum Plinius alter deslet, ep. l. XII. H.

15. *Suometipsam*. Castaneam in-

sevit exempto surculo ex ea ipsa arbore quæ inserebatur. HARD.

16. *Postea Etereius*. In libris hactenus editis, « postea hærese ejus . . . hæc Corelliana melior. » In MSS. Reg. Colb. Thuan. Par. etc. « Postea hereteius . . . hæc terreiana melior. » Quæ etsi sunt amanuensium vitio inquinata, vestigia tamen nobis monstrare lectionis sincerioris eruendæ: neque hujus tantum loci, sed et alterius, castigandi viam aperuere, lib. XV, nempe cap. 25, in quo quum ad hunc diem legeretur: « Laudatior Corelliana castanea, et ex ea facta, quo dicemus in insitis modo, Meterana, » indubitata conjectura *Etereiana* reposuimus: hunc enim a Plinio signari locum, quem tractamus, minime dubium est. Ex Inscriptionibus Gruteri, p. 678, *Etereius* et *Etercia* familiæ Romanæ nomen fuisse intelligimus. H.

est inter eas differentia : illa copiosior, hæc Etereiana melior.

- XXVII. Reliqua genera casus ingenio suo excogitavit, ac defractos serere ramos docuit, quum pali defixi¹ radices cepissent. Multa sic seruntur², imprimisque ficus, omnibus aliis³ modis nascens, præterquam⁴ talea : optime quidem⁵, si vastiore ramo pali modo exacuto adigatur alte, exiguo super terram relicto capite, eoque ipso arena cooperto. Ramo seruntur⁶ et punica, palis laxato⁷ prius meatu : item myrtus. Omnium horum longitudine trium pedum, crassitudine minus brachiali, cortice⁸ diligenter servato, trunco exacuto.

— *Insevit.* Sic ex MSS. em. Hard. cons. MS. et Chiff. *inseruit* Gron. et Al. Ed.

XXVII. 1. *Pali defixi. Des pieux.* Hunc signare modum Virgilius videtur, Georg. lib. II, v. 24, quum ait : « Hic stirpes obruit arvo, Quadrifidasque sudes et acuto robore vallos. » HARD.

2. *Multa sic seruntur.* Theophr. Hist. lib. II, c. 7, et de Caus. lib. I, cap. 6; Col. lib. V, cap. 10. DAL.

3. *Omnibus aliis.* Sex modis saepius recensitis, cap. 9. HARD.

4. *Præterquam talea.* Hoc est, præciso exacutaque ab utraque parte ligno, quod in terram depangitur. Græci ξύλον. Varro de Re Rust. lib. I, cap. 40, taleam et clavolam vocat : Galli, *bille* : et talia serere, *planter de bille*. — *Præter.* Sic libri omnes etiam manu exarati, quos vidimus : etai contrario sensu, *præterquam talea*, reponere nititur Pintianus. Cum Plinio hoc loco, ut fere alias, Theophrastus facit, cuius hæc verba Hist. lib. II, cap. 1 : Συκῆ δὲ τούτων μὲν ἄλλους τρόπους φύεται

πάντας ἀπὸ δὲ τῶν πρέμνων καὶ τῶν ξύλων οὐ φύεται. Ficus quoque omnibus modis emergit, præterquam ramo avulso, et taleo. » H. — *Talea, una bouture.*

5. *Optime quidem.* Subintellige, nascitur. Hæc totidem verbis Theophr. Hist. lib. II, cap. 7 : Φυτεύεται καὶ ἡ συκῆ, εἴαν τις κρείδαν παλαιὰν ἀποξύνῃσιν σφύρα παίσῃ, ἄχρις οὗ ἂν ἀπολίπῃ μικρὸν ὑπὲρ τῆς γῆς, εἴτ' ἐπ' αὐτὸν ἄμμον βαλὼν ἀνωθεν ἐπιχύσῃ. « Seritur ficus, et si quis ramum vastiorem exacutum malleo adigat, quoad super terram paulum exstet, ac deinde arena superinjecta operiat. » HARD.

6. *Ramo seruntur.* Theophrast. Hist. lib. II, cap. 7 : Ἡ βοὰ τῆς βιάδου. HARD.

7. *Palis laxato.* Palo prius laxari ac dilatari scrobem seu foramen necesse est, quo ramus immititur. Prius paxillo perforato solo, inquit Colum. lib. IV, cap. 16. H.

8. *Cortice diligenter.* Theophr. Hist. lib. II, cap. 7 : Καὶ τὸν φλοιὸν προσεῖναι, *cortice minime detracto.*

XXVIII. Myrtus et taleis¹ seritur: morus talea² tantum, quoniam in ulmo³ eam inseri religio fulgurum prohibet. Quapropter de talearum satu nunc dicendum est. Servandum in eo⁴ ante omnia, ut taleæ ex feracibus fiant arboribus: ne curvæ, neve scabræ, aut bifurcæ: neve tenuiores, quam ut manum impleant: ne minores pedilibus: ut illibato cortice: atque ut sectura⁵ inferior ponatur semper, et quod erit ab radice: accumulaturque⁶ germinatio terra, donec robur planta capiat.

XXIX. (XVIII.) Quæ custodienda in olearum cura¹ Cato

Crassitudinem vero rami brachialem et in olea Columella requirit, lib. V, cap. 9. — *Trunco exacuto*. Pali trunco, qui in terram defigi debet, parte nimirum durissima exacuta. HARD.

XXVIII. 1. *Myrtus et taleis*. Etiam taleis. Theophrast. l. c. Καὶ γὰρ ὁ μόρρινος ἀπὸ τῶν ξύλων καὶ τῶν πρέμων φύεται. HARD.

2. *Morus talea*. Pallad. lib. III, in Febr. tit. 25: «Morus serenda est taleis vel cacuminibus: melius autem taleis sesquipedalibus, etc.» HARD.

3. *Quoniam in ulmo*. De hac religione fulgurum diximus lib. XV, cap. 17. Sincerissima hæc omnium librorum scriptura est, Reg. 1, 2, Colb. 1, 2, 3, Thuan. Par. etc. vetustiorumque etiam editionum, Parm. Ven. et Brix. ante Hermolaum, qui quoniam ramo eam seri maluit: quod subsequenti deinceps editores ultro amplexi sunt: sed frustra. Non serendi, sed inserendi modum Plinius notat, quem fulgurum religio prohibet: quoniam, ut dictum est lib. XV, cap. 17: «Non omnia insitu misceri fas est:» ac ne morus in primis ulmo inse-

ratur, etiam nunc hodie servari audio: et Pallad. in Febr. tit. 25, p. 78, id confirmat, veluti hunc locum subsignans: «Inseritur autem, inquit, morus in fico, et in se tantum sub cortice; ulmo insita comprehendit: sed parturit magnæ infelicitatis argumenta.» H.

4. *Servandum in eo*. Columell. lib. V, cap. 8, cui titulus est: «De seminariis olivarum.» HARD.

5. *Atque ut sectura*. Ut parte ima, et crassiore, et radici propiore, qua secta est ab arbore, et exacuta, terram: cacumine, cælum spectet. Columell. l. c. H.

6. *Accumulaturque*. Dum arbos germinat, terra assidue aggeratur, ad robustam usque ætatem, βλασανόντων δὲ ἀσι προσχωννύειν, ἄχρις οὗ ἂν γίνηται ἄριον. Theophrast. l. c. HARD.

XXIX. 1. *Cura Cato*. Sic ex MSS. em. Hard. cons. Ch. cultura Gr. et Al. Ep.—Cato. Cap. XLV: «Taleas oleagineas, quas in scrobe saturus eris, tripedaneas decidito, diligenterque tractato, ne liber laboret, quum dolabis, aut secabis, etc.» Pedales circiter Varro facit de Re Rust. lib. I, c. 40. H.

judicaverit, ipsius verbis optime præcipiemus. Taleas oleagineas, quas in scrobe saturus eris, tripedaneas facito : diligenterque tractato, ne liber² labore quum dolabis, aut secabis. Quas in seminario saturus eris, pedales facito : eas sic inserito : locus³ bipalio subactus sit, beneque glutus⁴. Quum taleam⁵ demittes, pede taleam opprimito. Si parum descendat, malleo aut mateola⁶ adigito : cave-
 2. Ne liber scindas⁷, quum adiges. Palo prius⁸ locum si feceris, quo taleam demittas, ita melius vivet. Taleæ ubi trimæ sunt, tum denique curæ sint, ubi liber⁹ se vertet. Si in scrobibus, aut in sulcis seres, ternas taleas ponito :

2. *Ne liber laboret.* Hoc est, ut ait Colum. lib. V, cap. 9 : « Ne corticem lædas, aliamve partem, quam quæ serra præciderit. » Ut ipse Cato, cap. XL : « Ne librum convellas. » HARD.

3. *Locus bipalio.* Bipalium Græcis *καπάνη*, instrumentum est ad fodiendum. *Une houë.* HARD.

4. *Beneque glutus.* Cato, cap. XLV : « Beneque glutus siet. » Hoc est, unitus, æquatus, complanatus. H. — *Glutus.* Teste Festo, *glittus*, seu *glutus*, est subactus, levis, tener. Nos dicimus, *terre bien meuble.* BRON.

5. *Quum taleam.* Cato : « Quum taleam demittes, pede tantum opprimito, etc. » HARD.

6. *Mateola.* Nos mateolam, bipalii manubrium interpretamur : aliter alii. HARD.

7. *Ne librum scindas, quum adiges.* Sic post Dalecampium, ex MSS. em. HARD. « Ne librum scindas. Quum adigis palo prius locum feceris. . . ita melius vivet talea. Et ubi trimæ sunt, etc. » Gr. et Al. EN.

8. *Palo prius locum ne feceris* (sic enim in vet. libris legebatur).

Catonis vulgata exemplaria negationem non habent : agnoscunt tamen eam codex scriptus et impressi omnes : vereorque ut in Catone sit error. Nam si in loco subacto palo prius sit locus, quid attinet pede taleam opprimere, et si parum descendat, malleo aut mateola adigere? DAL. — *Palo.* Cato, l. c. totidem apicibus ac syllabis. Plinius supra, cap. 27 : « Palis laxato prius meatu. » H. — *Locum si feceris.* Harduini emendationem rejiculam censet Broterius, qui Regius ex codicibus et editione principe, *locum ne feceris* reposuit. EN.

9. *Ubi liber se vertet.* Cato : « Ubi liber sese vertet. » Catonis sententia est, ut quidem remur, oleas, quum trimæ sunt, priusquam transferantur, rubrica notandas, ut quum serentur, easdem cæli partes liber aspiciat, sive cortex, quas etiam in seminario conspexerat : alioqui frigore vel calore laboraturas ab ea parte, quas præter consuetudinem sub alio tractu expositas habuerant. Ita enim Colum. lib. de Arb. cap. 17, de olivetis. H.

easque divaricato¹⁰ supra terram, ne plus quatuor digitos transversos emineant, gemma vel oculo servato¹¹. Diligenter eximere oleam oportet, et radices quam plurimas cum terra ferre. Ubi radices bene operueris, calcare bene ne quid noceat¹².

XXX. Si quis quærat' quod tempus oleæ serendæ sit, r agro sicco per sementem, agro læto per ver. Olivetum diebus² xv ante æquinoctium vernalis incipito putare. Ex eo die³ dies xl recte putabis. Id hoc modo putato. Qua locus recte ferax erit⁴, quæ arida erunt, et si quid ventus interfregerit, inde ea omnia eximito. Qua locus ferax non erit, id plus concidito⁵, aratoque bene, enodatoque⁶, stirpesque leves facito. Circum oleas⁷ autumnitate ablaqueato,

10. *Eas divaricato supra terram, ne plus quatuor digitos transversos emineant.* Scriptum exemplar, « easque divaricato supra terram ne plus quatuor digitos transversos semine vel oculis serito. » Scribo, « easque divaricato. Supra terram ne plus quatuor digitos transversos emineant gemma vel oculo servato, » ex Catonis loco citato. DAL.

11. *Emineant, gemma vel oculo servato.* Gr. et Al. « Emineant, vel oculos serito. » ED.—*Gemma vel oculo servato.* Oculo uno, seu gemma exstante a terra. Ita ex Catone rescripimus, quum prius insulse legeretur, *vel oculos serito.* Oculum servari, hoc est, gemmam e terra exstare unam præcipit. Sic ipse Plinius de vite imperat, cap. 25 libri huius, ut gemmascere incipiat calamus, nec plus, quam binis ab insito emineat oculis. HARD.

12. *Calcere bene ne quid noceat.* Cato ibidem: « Calcato bene, ne aqua noceat. » DAL.

XXX. 1. *Si quis quærat.* Cato,

c. xxvii et xl, et Colum. lib. V, c. 9: « Plantæ autem in oliveto disponuntur optime, siccis minimeque uliginosis agris, per autumnum: lætis et humidis verno tempore, paulo antequam germinet. » H.

2. *Olivetum diebus.* Cato, c. xliv. H.

3. *Ex eo die.* Cato: « Ex eo die dies quadraginta quinque recte putabis. » HARD.

4. *Qua locus recte ferax erit.* Qui, non qua, in Catone, eodem capite. Et paulo post eodem modo legito. DAL.

5. *Concidito.* Diligentius scilicet fodito, subigito, aratro proscindito. DAL.

6. *Enodatoque.* Ramos inutiles amputato: arborem interlucato: stirpem onere levato. Cato totidem verbis ac Plinius. HARD.

7. *Circum oleas.* Cato, cap. v: « Circum oleas autumnitate ablaqueato, et stercus addito. » MSS. etiam Pliniani omnes *autumnitate*, non *autumno* habent. Usus ea voce iterum Cato, cap. clv. H.

et stercus addito. Qui olivetum⁸ sæpissime et altissime miscebit, is tenuissimas radices exarabit. Radices si sursum abibunt, crassiores fient, et eo⁹ in radices vires oleæ abibunt.

2. Quæ genera olearum, vel in quo genere terræ vivere et seri debeant, quoque spectare oliveta, diximus in ratione olei¹⁰. Mago¹¹ in colle et siccis, et argilla, inter autumnum et brumam seri jussit. In crasso aut humido, aut subriguo, a messe ad brumam. Quod præcepisse eum Africæ intelligitur. Italia quidem nunc vere maxime serit. Sed si et autumnno libeat, post æquinocmium XL diebus ad Vergiliarum occasum, quatuor soli dies sunt, quibus seri noceat¹². Africæ peculiare quidem in oleastro est inserere. Quadam æternitate consenescent¹³ proxima adoptioni¹⁴ virga emissa, atque ita alia arbore ex eadem¹⁵ juvenescente:

8. *Qui olivetum.* Cato, cap. LXI: « Qui olivetum sæpissime et altissime miscebit, is tenuissimas radices exarabit. Si male arabit, radices sursum abibunt, crassiores fient, et in radices vires oleæ abibunt. » HARD.

9. *Et eo.* Et ea re, ob eam rem. H.

10. *Diximus in ratione olei.* Lib. XV, cap. 6. HARD.

11. *Mago.* Et post eum Colum. de Arb. c. 17, de olivetis, ubi Magonem laudat. HARD.

12. *Quatuor soli dies, quibus seri noceat.* Oleas nimirum. Sed quum in libris fere omnibus legatur, *XIV. soli dies sunt*, evenisse id librarium incuria haud temere suspicamur, qui pro *quatuor* legerint *quatuordecim*. Nec felicior Pintiani conjectura, qui leviissimis ductus argumentis, *VIII. soli dies* scribi censet oportere. Detegit utrorumque errorem ipse Plinius, cap. 2 huj. lib.

« Circa Vergilias quidem plures, inquit, inimicissimum vitis et oleæ, quoniam tunc coitus est earum: hoc est illud quatuoriduum oleis decretorium, etc. » Et lib. XVIII, c. 69, illud ipsum argumentum persequutus: « Aliud hoc, inquit, quatuoriduum est... decretorio die florentibus oleis, vitibusque, etc. » H.

13. *Quadam . . . consenescent.* Æterno fere ævo oleæ durant, quoniam virgas seu stolones emittunt quotannis, qui seri alio et transferri possint. Simili sententia Columell. lib. IV, cap. 17: « Neque enim ea quæ seruntur a nobis immortalia esse possunt: attamen æternitati eorum sic consulimus, ut de mortuis seminibus alia substituamus, etc. » H.

14. *Adoptioni.* Sic ex MSS. em. Hard. Gron. et Al. *adoptione.* Ed.

15. *Atque ita alia arbore ex eadem juvenescente.* Scribo *virescente*, non *juvenescente*, ex vetere exem-

iterumque et quoties opus sit, ut ævis eadem oliveta consent. Inseritur autem oleaster calamo¹⁶, et inoculatione.

Olea, ubi quercus¹⁷ effossa sit, male ponitur: quoniam vermes, qui raucæ¹⁸ vocantur, in radice quercus nascuntur, et transeunt. Non inhumare¹⁹ taleas, aut siccare prius quam serantur, utilius compertum. Vetus olivetum ab æquinoctio verno intra Vergiliarum exortum interradi alternis²⁰ annis, melius inventum: item muscum²¹ circum-

plari. Utitur hoc verbo alias Plinius pæsepe, ut in præcedentibus ostensum est. DALR.C.

16. *Inseritur... calamo.* Hoc est, sarculo, quo dictum est modo initio capituli 24. HARD.

17. *Olea, ubi quercus.* Amplius eo Varro dicit de Re Rust. l. I, c. 16, dum ait: « Si ad limitem quercetum habet ager, non posse recte secundum eam silvam seri oleam, etc. » Aliquid similis Colum. l. V, c. de generibus olearum: « Potest, inquit, olea in agro frumentario seri, vel ubi arbutus, aut ilex steterant. Nam quercus etiam excisa radices noxias oliveto relinquit, quarum virus enecat oleam. » Sed de vermibus idem expressius, libro extremo de Arbor. c. 17 de olivetis: « Si olivam posueris eo loco, unde quercus effossa est, morietur: ideo quod vermes quidam sunt, qui in radice quercus nascuntur, et educantur, iique maxime semina oleæ consumunt. » HARD.

18. *Qui raucæ.* Ita etiam MSS. Sunt qui *erucæ* malint: sed imperte, ac nimium confidenter. H.

19. *Non inhumare taleas.* Quamquam ita fieri præcipit Columella, lib. V, cap. 9: « Sed oportebit talearum capita et imas partes mixto

fimo cum cinere oblinire, et ita totas eas immergere, ut putris terra quatuor digitis alte superveniat. Sed binis indicibus ex utraque parte humanantur, etc. » In Chiffi. codice *infumare*, male. HARD. — *Inhumare.* Broterius ex Columella loc. citat. et MS. 2, *infumare.* BAOT.

20. *Interradi alternis.* Quid sit interradi diximus l. XV, c. 2 (vide et ad hunc locum Excurs. nostr. II de oleæ cultura). Somniant vocabulorum concinnatores, qui hac voce præcipi putant, ut qui solet innasci arboribus muscus eradatur. Quod Plinius alternis annis interradi hoc loco ait, tonsuram oleæ alternam vocat ipse, c. 45, quum ramos inutiles olearum vetustiorum jubet, ne alimentum omne in materiem insumatur. Sic Columella, l. V, c. 9 de seminariis olivarum: « Quin etiam, inquit, compluribus interpositis annis olivetum putandum est. . . Quod tamen satis erit octavo anno fecisse, etc. » HARD.

21. *Item muscum.* Colum. l. XI, c. 2: « Hoc eodem mense (maio) in pastinato seminario novissima positio est olearis taleæ: eamque oportet, quum panxeris, fimo et cinere mixtis oblinire, et super-

dare radici. Circumfodi autem omnibus annis a solstitio duum cubitorum scrobe pedali altitudine : stercorari²² tertio anno.

- 4 Mago idem²³ amygdalas ab occasu Arcturi ad brumam seri jubet. Pira non eodem tempore omnia, quoniam non æque florent. Eadem oblonga, aut rotunda ab occasu Vergiliarum²⁴ ad brumam. Reliqua genera media hieme ab occasu Sagittæ, subsolanum, aut septemtriones spectantia. Laurum ab occasu Aquilæ ad occasum Sagittæ. Connexa enim de tempore serendi æque ratio est. Vere et autumnus id magna ex parte fieri decrevere. Est et alia hora circa Canis ortus, paucioribus nota, quoniam non omnibus locis pariter utilis intelligitur; sed haud omit-tenda nobis, non tractus alicujus rationem, verum naturæ
- 5 totius²⁵ indagantibus. In Cyrenaica regione sub Etesia-rum²⁶ flatu conserunt : nec non et in Græcia : oleam maxime in Laconia. Cos insula et vites tunc serit²⁷ : cæteri apud Græcos, inoculare et inserere non dubitant; sed arbores non serunt: plurimumque in eo locorum natura pollet: namque in Ægypto omni serunt mense, et ubicum-

ponere muscum, ne sole findatur, etc. » HARD.

22. *Stercorari.* Columell. loc. cit. « Tertio quoque anno fimo vel pabulandæ sunt olæ. » HARD.

23. *Mago idem.* Et Palladius in Jan. lib. II, tit. 15 : « Amygdalus seritur mense januario, et februario : item locis callidis octobri et novembri. » De occasu Arcturi, lib. XVIII, cap. 74. De occasu Vergiliarum, lib. XVIII, cap. 59. Sagittæ, cap. 74. Aquilæ demum, cap. 69. HARD.

24. *Ab occasu Vergiliarum,* etc. Columellæ Vergiliæ oriuntur vi idus novembris, id est, circa diem

undecimum. Sagitta vero oritur octavo kalend. martii, id est, circa vigesimum februarii, qua ratione occidit circa vigesimum augusti. Aquila oritur septimo idus decembris, id est, circa septimum diem ejus mensis : qua ratione occidit circa septimum maii. DALEC.

25. *Verum naturæ totius.* In MSS. potius. HARD.

26. *Sub Etesiarum.* De his egimus lib. II, c. 47, dicemusque iterum lib. XVIII, cap. 68. HARD.

27. *Cos insula et vites tunc serit.* Sic ex MSS. emend. Hard. Gron. et Al. *Cos insula et vites : tunc seri apud Græcos.* F.D.

que imbres æstivi non sunt²⁸, ut in India et Æthiopia. Necessario²⁹ post hæc autumno seruntur arbores.

Ergo tria³⁰ tempora eadem germinationis, ver, et Canis, 6
Arcturique ortus. Neque enim animalium tantum est, ad coitus aviditas, sed multo major est terræ ac satorum omnium libido : qua tempestive uti, plurimum³¹ interest conceptus. Peculiare utique in insitis, quum sit mutua cupiditas utrimque coeundi³². Qui ver probant, ab æquinoctio statim admittunt, prædicantes germina parturire, ideo faciles³³ corticum esse complexus. Qui præferunt autumnum, ab Arcturi ortu³⁴, quoniam statim radicem quandam capiant, et ad ver parata veniant, atque non protinus germinatio auferat vires. Quædam tamen³⁵ statutum tempus anni habent ubique, ut cerasi et amygdalæ circa brumam, serendi vel inserendi. De pluribus locorum situs optime judicabit. Frigida enim et aquosa verno conseri oportet, sicca et calida autumno.

Communis quidem Italiæ ratio tempora ad hunc modum 7

28. *Æstivi non sunt.* In MSS. *æstivi sunt.* Male. Idem Plinius, l. XIX, cap. 4 : « In desertis adustisque sole Indiæ, ubi non cadunt imbres. » Sic etiam Ctesias in eo volumine, quod de Indicis rebus conscripsit, cujus exstant fragmenta apud Photium in Bibl. quæ sunt sæpius laudata a nobis in hoc opere. HARD.

29. *Necessario.* Columell. lib. V, cap. 10 : « Arbores ac semina cum radicibus autumno serito, hoc est, circa kalendas et idus octobris. » H.

30. *Ergo tria tempora eadem germinationis,* etc. Plinius, lib. XVI, cap. 41 : « Sunt aliæ naturales quibusdam (germinationes), præterque vernas, quæ suis constant sideribus. . . . Hiberna, Aquilæ exortu : æstiva, Canis ortu : tertia, Arcturi :

ri. Has duas quidam omnibus arboribus communes putant, etc. » H.

31. *Plurimum.* Plurimum interest ad conceptum *arborum ac germinationem.* HARD.

32. *Utrisque coeundi.* Vel, ut in MSS. *utrique,* surculo, arborique. HARD.

33. *Ideo faciles.* Ideo cortices, arboris pariter ac surculi insiti, facile coire. HARD.

34. *Arcturi ortu.* De eo dicemus lib. XVIII, cap. 74. HARD.

35. *Quædam tamen.* Columella, lib. XI, cap. 2 : « Possunt etiam his diebus (mense decembri exeunte) cerasi, et tuberes, et Armeniacæ, atque amygdalæ, cæteræque arbores, quæ primæ florent, inseri comode. » HARD.

distribuit : moro ab idibus³⁶ februariis in æquinoctium , piro autumnum : ita ut brumam quindenis nec minus diebus antecedant. Malis æstivis, et cotoneis, item sorbis, prunis, post mediam hiemem in idus februarias. Siliquæ Græcæ³⁷, et Persicis, ante brumam per autumnum. Nucibus³⁸, juglandi, et pineæ, et avellanæ, et græcæ, atque castaneæ, a kalendis martiis, ad idus easdem³⁹. Salici, genistæ, circa martias⁴⁰ kalendas. Hanc in siccis⁴¹ semine, illam in humidis virga seri diximus.

- 8 (XIX.) Est etiam nunc nova inserendi ratio, ne quid sciens quidem præteream, quod usquam invenerim, Columellæ⁴² excogitata, ut affirmat ipse, qua vel diversæ insociabilesque naturæ arborum copulentur, ut fici atque oleæ. Juxta hanc seri ficum jubet non ampliore intervallo, quam ut contingi large possit ramo oleæ quam maxime sequaci atque obedituro; eumque omni interim tempore cdomari meditatione⁴³ curvandi. Postea fico adepta vires

36. *Moro ab idibus.* Columella, lib. V, c. 10 : « Mala, sorba, pruna, post mediam messem usque in idus februar. serito. Mororum ab idibus febr. usque ad æquinoctium vernum satio est. » HARD.

37. *Siliquæ græcæ.* De quibus diximus lib. XV, cap. 26. Columell. loc. cit. « Siliquam græcam, quam quidam *καρπίον* vocant, et Persicum, ante brumam per autumnum serito. » HARD.

38. *Nucibus.* Columell. loc. cit. « Quum ferula fuerit enata, eam findito, et in medulla ejus sine putamine nucem græcam, aut avellanam abscondito, et ita adobruito. Hoc ante kalendas martias facito, vel etiam inter nonas et idus martias. Eodem tempore juglandem, et pineam, et castaneam serere oportet. »

DE HIS NUCUM GENERIBUS DICTUM EST LIB. XV, C. 24. HARD.

39. *Ad idus easdem.* Hoc est, martias. HARD.

40. *Salici, genistæ, circa martias kalend.* Columell. lib. de Arbor. cap. 29 : « Salicem et genistam crescente luna vere circa kalendas martias serito. Salix humida loca desiderat, genista etiam sicca. » H.

41. *Hanc in siccis.* In montibus genistas sponte nasci Plinius ante admonuit, lib. XVI, cap. 30. In fluminibus salices, vel depacto temere surculo, ejusdem libri c. 46, 67, 68. HARD.

42. *Columellæ excogitata.* Columell. locus est, l. V, c. 11. DALEC.

43. *Meditatione curvandi.* ASSUETUDINE. Ut assidue curvata, fissuræ assuefiat. HARD.

(quod evenire trimæ, aut utique quinquenni solet), detruncata superficie⁴⁴, ipsumque⁴⁵ deputatum, et ut dictum est, adraso cacumine, defigi in crure fici, custoditum vinculis, ne⁴⁶ curvatura fugiat. Ita quodam propaginum insitorumque temperamento, triennio communi inter duas matres⁴⁷ coalescere. Quarto anno abscissum totum adoptantis esse, nondum vulgata ratione, aut mihi certe satis comperta.

XXXI. Cætero eadem illa de calidis frigidisque, et humidis et siccis supra dicta ratio¹, et scrobes² fodere mon-

44. *Detr. sup.* Arboris fici præsecto cacumine. Colum. V, 9: «Tum arborem fici detrunca, plagamque læva, et mediam cuneo finde. Cacumina deinde olivæ, sicuti matri cohærent, ex utraque parte abrade, et ita fissuræ fici insere, cuneumque exime, diligenterque ramulos colliga, ne qua vi revellantur. Sic interposito triennio convalescet ficus cum olea: et tum demum quarto anno, quum bene coierint, velut propagines, ramulos olivæ a matre rescabis.» HARD.

45. *Ipsumque.* Ipsum oleæ ramum, matri adhuc adhærentem: sed deputatum tamen, hoc est, ex utraque parte cuspidatim decisum, ut dictum est cap. 24, defigi jubet in ficum, qua parte facta est fissura: hanc *μαρφορικῆς*; crus appellant: alias truncum. HARD.

46. *Defigi in crure fici, custoditum vinculis, ne,* etc. Scribend. videtur *constrictum*, non *custoditum*, ex Columellæ libro tertio, cap. vigesimo, ex cuius auctoritate credo verba illa, «in crure fici constrictum vinculis, ne curvatura fugiat,» errore librarium e proprio loco avulsa esse,

et in totum legendum sic: «eumque omni interim tempore edomari meditatione curvandi in crure fici constrictum vinculis, ne curvatura fugiat. Postea fico adepta vires, etc.» Columellæ verba apponam ut lectoribus quærendi labor adimatur: «In scrobem deinde fici arbusculam deponito, diligentiamque adhibeto, ut robusta et nitida fiat. Post triennium aut quinquennium quum jam satis amplum incrementum ceperit, ramum olivæ qui videatur nitidissimus deflecte, et ad crus arboris ficulneæ religa, atque ita amputatis cæteris ramulis ea tantum cacumina quæ inserere voles, relinque. Tum arborem fici detrunca, plagamque leva, et mediam cuneo finde. Cacumina deinde olivæ, sicuti matri cohærent, utraque parte abrade, et ita fissuræ fici insere, etc.» ΠΙΝΤ.

47. *Communi inter duas matres coalescere.* Brot. e sententia Huetii, *communiter duas matres evalescere.* EN.

XXXI. 1. *Supra dicta ratio.* Sup. cap. 7. HARD.

2. *Scrobes fodere monstravit.* Theophrast. de Caus. l. III, c. 5. DAL.

stravit. In aquis enim neque altos, neque amplos facere expedit: aliter in æstuoso solo et sicco, ut quam maxime accipiant aquam, contineantque. Hæc et veteres arbores colendi ratio est. Ferventibus enim locis accumulanti³ æstate radices operiuntque, ne solis ardor exurat. Aliubi ablaqueant⁴, perflatusque admittunt. Idem hieme cumulis a gelu vindicant. Contra illi⁵ hieme aperiunt, humoremque sitientibus quærunt. Ubicumque circumfodiendi arbores ratio in circuitu⁶ pedes in orbem ternos: neque id in pratis, quando amore solis humorisque in summa tellure oberrant. Et de arboribus hæc quidem fructus gratia serendis inserendisque in universum sint dicta.

XXXII. (xx.) Hinc restat earum ratio¹, quæ propter alias seruntur, ac vineas maxime, cæduo ligno. Principatum in iis obtinent salices, quarum satio fit loco² madido: tamen refosso³ duos pedes et semipedem, talea⁴ sesqui-

3. *Accumulant.* Accumulantur terra radices. Græci προσχωνύται vocant, ut Theophrastus a nobis laudatus, cap. 28. HARD.

4. *Aliubi ablaqueant.* Circum radices terra foditur, ut illæ aere ventisque perflentur. HARD.

5. *Contra illi hieme aperiunt, humoremque,* etc. Columell. lib. V, c. 5: « Ubi semina jam corroborata fuerint, nihil dubium est, quia cælestibus aquis plurimum juventur. Itaque locis quibus clementia hiemis permittit, adaperas vites relinquere, et tota hieme ablaqueatas habere conveniet. » HARD.

6. *In circuitu pedes.* Tò in circuitu, puto hic supervacuum esse, quum verbi circumfodiendi significatio id satis explicet. DALEC. — *In circuitu.* MSS. in circuitum. HARD.

XXXII. 1. *Hinc restat earum ra-*

tio. MSS. Reg. Colb. *natio*, haud ita sincere, ut remur. HARD.

2. *Loco madido.* Vide quæ dicta sunt cap. 30. HARD.

3. *Tamen refosso duos pedes et semipedem.* Columella item de viminali salice, lib. IV, cap. 30: « Ita enim præcipiunt Veteres in duos pedes et semissem salicto destinatum solum. » HARD.

4. *Talea... vel pertica.* Utroque enim modo seritur viminalis, ut mox dicetur. Et de eo genere Columella, lib. IV, cap. 30: « Atque hæc, inquit, vel cacuminibus, vel taleis deponuntur. Perticæ cacuminum modicæ plenitudinis, quæ tamen dipondiarum orbiculi crassitudinem non excedant, optime panguntur. . . Taleæ sesquipedalea terreno immersæ paullulum obruuntur. » HARD.

pedali, vel pertica, quæ utilior, quo plenior. Intervallo esse⁵ debent pedes seni. Trimæ⁶ pedibus binis a terra putatione coercentur, ut se in latitudinem fundant, ac sine scalis tondeantur. Salix enim fecundior est, quo terræ propior. Has quoque omnibus annis confodi⁷ jubent mense aprili. Hæc est viminalium cultura. Perticalis et virga⁸, et talea seritur, fossura eadem. Perticas ex ea cædi justum est, quarto fere anno. Et eæ autem⁹ senescentium propagine resarciunt¹⁰ locum, pertica immersa, ac post annum recisa. Salicis¹¹ viminalis jugera singula sufficiunt xxv vineæ jugeribus. Ejusdem rei¹² causa populus alba seritur bipedaneo¹³ pastinatu, talea sesquipedali, biduo¹⁴ siccata,

5. *Intervallo esse.* Colum. loc. cit. « Riguus locus spatia laxiora desiderat, eaque senum pedum per quincuncem recte faciunt, etc. » H.

6. *Trimæ.* Etiam anniculæ, vel si fuerit ager siccior, bimæ inquit, Col. IV, 31. HARD.

7. *Confodi jubent.* Sunt qui *configi* legant ex quibusd. MSS. male, quum sequatur statim. « perticatis, et virga, et talea seritur, fossura eadem, » nempe quæ in viminali recepta est, de qua nunc sermo. Et Columell. IV, cap. 30: « Fodienda sunt primo triennio salicta crebrius, ut nonnulla vineta: quum deinde convaluerint, tribus fossuris contenta sunt: aliter culta celeriter deficiunt. » HARD.

8. *Et virga.* Hoc est, surculo, de quo dictum est cap. 9, uti de talea, cap. 27. Columell. loc. citat. « Perticalis fere eundem agrum, quem viminalis, desiderat: melior tamen riguo provenit: atque ea taleis conseritur... crebroque foditur, atque exherbatur... sic culta quarto demum anno cæditur. » HARD.

9. *Et eæ autem.* De viminalibus tradit Colum. l. IV, c. 30, p. 162, mergis in terram curvatis defossisque, et post annum decisis a stirpe propagari eas: quod multo est de perticali verius. HARD.

10. *Resarciunt locum.* Broterius ex MS. Reg. 1 et editione principe, *presarciunt.* In MS. Reg. 2, *sarciunt.* ED.

11. *Salicis viminalis.* Columella, loc. cit. « Viminalium, ut Atticus putat, singula jugera sufficere possunt quinque et vicenis jugeribus ligandæ vineæ: arundineti singula jugera vicenis jugandis: castaneti jugerum totidem palandis, quot arundineti jugandis. » HARD.

12. *Ejusdem rei.* Vineæ ligandæ. HARD.

13. *Bipedaneo.* Terra duos pedes refossa. Pastinare est terram fodere. HARD.

14. *Biduo siccata.* Priusquam seratur: contra quam de oleis præceptum est, cap. 31: « Taleas non siccare priusquam serantur, utilius compertum. » HARD.

palmipede intervallo¹⁵, terra superinjecta duorum cubitorum crassitudine.

XXXIII. Arundo¹ etiamnum dilutiore, quam hæ, solo gaudet. Seritur² bulbo radice, quem alii oculum vocant, dodrantali³ scrobe, intervallo duum⁴ pedum et semipedis: reficiturque ex sese vetere arundineto extirpato, quod utilius repertum, quam castrare⁵ sicut antea: namque inter se radices serpunt, mutuoque discursu nentur⁶. Tempus conserendi⁷, priusquam oculi arundinum intumescant,

15. *Palmipede intervallo.* Serantur arbores palmi unius inter se et pedis intervallo. Palmipedalem mensuram vocat Columella, lib. III, cap. 19. HARD.

XXXIII. 1. *Arundo.* Columella eleganter lib. IV, c. 32: « Arundo, inquit, quum sit vivacissima, nec recuset ullum locum, prosperius resolut, quam denso: humido, quam sicco... vallibus, quam clivis: fluminum ripis et limitibus ac vepretis commodius, quam mediis agris deponitur. » Dilutum solum, madidum humidumque intellige. H.

2. *Seritur.* Columell. loc. citat. « Seritur bulbus radice: seritur et talea calami: nec minus toto prosternitur corpore. » Διά τῶν βολβῶν, Geopon. auct. lib. V, cap. 51. De arundinis oculis egimus lib. snper. cap. 67. HARD.

3. *Dodrantali.* Pollicum novenum. HARD.

4. *Intervallo duum.* At Columell. loc. cit. « Bulbus tripedaneis intervacantibus spatiis obrutus, anno celerius maturam perticam præbet. » HARD.

5. *Quam castrare.* Vet. apud Dalecamp. *quam castrato.* Ed. — *Quam castrare.* Qui mos Columellæ ævo

obtinuit. Is castrare quid hoc loco sit, aperit. « Ea est autem (arundineti) senectus, inquit loco citato, quum vel exaruit situ, et inertia plurium annorum: vel ita densatum est, ut gracilis et cannæ similis arundo prodeat. Sed illud de integro refodi debet: hoc potest intercedi et diararari, quod opus rusticarum castrationem vocant, etc. » Castrari igitur arundinetum aiunt, quum ubi densius quam par est satum fuerit, evellantur e silva eæ quæ minus utiles censentur, et sic laxiores arundinum ordines fiunt. H.

6. *Discursu nentur.* Implicantur invicem, dum per terram serpunt discurruntque. Tamen in MSS. *decursu necantur*, ut legendum videatur, *decussu necantur*: sitque sententia, unius arundinis avulsione, quod in castratione fit, et proximas quoque decuti et interire, ob mutuum radicum implicationem. HARD. — *Nentur.* Broterius ex MSS. Reg. et editione principe, *necantur.* Ed.

7. *Tempus conserendi.* Sic MSS. Reg. Colbert. etc. non uti hactenus est editum, *inserendi.* Et sane Columell. IV, 22: « Tempus repastinandi et conserendi est priusquam oculi arundinum egerminent. »

autē kalendas martias. Crescit⁸ ad brumam usque : desinitque, quum durescere incipit : hoc signum tempestivam habet cæsuram. Et hanc autem⁹ quoties et vineam fodiendam putant. Seritur et transversa¹⁰, non alte terra condita : erumpuntque e singulis oculis totidem plantæ. Seritur et deplantata¹¹ pedali sulco : binis obrutis gemmis, ut tertius nodus terram attingat : pronō cacumine, ne rores concipiat. Cæditur decrescente luna. Vineis anno siccata utilior, quam viridis.

XXXIV. Castanea pedamentis¹ omnibus præfertur facilitate tractatus, perdurandi pervicacia, regerminatione cædua vel salice lætior. Quærit² solum facile, nec tamen

Tamen et *inseri* dictum alibi a Plinio pro *conseri* scimus. HARD.

8. *Crescit*, etc. Columel. l. IV, cap. 32 : « Cæditur deinde post brumam : nam usque in id tempus incrementum capit : at tum compeccitur, quum obrigit hiberno frigore. » Geop. lib. V, cap. 51. H.

9. *Et hanc autem*. Columell. loc. cit. « Fodiendum, quoties et vineta, etc. » HARD.

10. *Seritur et transversa*. Diversum ab isto genus, quod affert Theophr. Hist. lib. II, cap. 2 : Φύεται δὲ τις καὶ κάλαμος ἰάν τις διατέμνη τὰς ἡλικίας πλαγίας, ἢ καὶ κατακρύψη κόπρῃ καὶ γῆ. « Provenit etiam quoddam arundinis genus, si quis in obliquum colos præcisas fimo teraque abscondat. » Quanquam Dalecamp. idem putavit. Sed Pliniana hæc arundinis satio a Columella improbat ad fructum, l. de Arbor. cap. 29 : « Sunt qui arundines integras sternant, quoniam ex omnibus nodis satæ arundines emittunt : sed fere hoc genus evanidam, exilemque et humilem arundinem

affert. » Idem lib. IV, pag. 32, *totum prosterni corpore arundinem dixit*. HARD.

11. *Seritur et deplantata*. Translata in sulcum pedalem ita ut gemmæ obruantur, tertia existat terra, etc. Colum. lib. IV, cap. 32 : « Sive recisæ in dipodium et semissemitalæ, sive totæ arundines prostratæ deponantur, exstant earum cacumina oportet : quod si obruta sunt, totæ putrescunt. » HARD.

XXXIV. 1. *Castanea pedamentis*. Pedamenta sunt sustentacula viti fulciendæ, *des échelas*. Columella, lib. IV, cap. 33 : « Castanea roburibus proxima est, et ideo stabilendis vineis habilis. » HARD.

2. *Quærit*. Columella, loc. citat. « Ea pullam terram et resolutam desiderat : sabulonem humidum, vel refractum tophum non respuit... opaco et septentrionali clivo lætatur : spissum solum et rubricosum reformidat. » Pallad. in Novembr. cap. de castaneis : « Amant solum molle et solutum, non tamen arenosum. In sabulone proveniunt, sed

arenosum³ : maximeque sabulum humidum, aut carbunculum⁴ vel tofi etiam farinam, quamlibet opaco, septemtrionalique et præfrigido situ, vel etiam declivi. Recusat eadem glaream⁵, rubricam, cretam, omnemque terræ fecunditatem. Seri nuce diximus⁶ : sed nisi ex maximis non provenit, nec nisi quinis⁷ acervatim satis. Perfringi solum debet supra⁸, ex novembri mense in februarium : quo solutæ sponte cadunt ex arbore, atque subnascuntur.

² Intervalla sint pedalia⁹, undique sulco dodrantali. Ex hoc seminario transferuntur in aliud, bipedali intervallo, plus

humecto. Nigra terra illis apta est, et carbunculus, et tophus diligenter in fractus, etc. » HARD.

3. *Nec tamen arenosum.* Sic MSS. Reg. Colbert. et Chifflet. ipseque Pallad. loc. cit. In editis perperam, nec non arenosum. Ex eorum hæc emendatio officina prodierat, qui sabulonem, quo lætari castanea mox dioitur, ab arena putarunt nihil discrepare : quum sabulum sit arena tenuior, minutiorque. AVarrone cæterisque latinæ auctoribus, arena, sabulo, ceu genera diversa terrarum simul appellantur. De sabulo accipiendum illud est auctoris Geopon. lib. X, cap. 63 : Τὸν κάστανον, ὃ τινες Διὸς βάλανον καλοῦσι, ψαμμάδει γῆ καὶ ψυχροῖς τόποις χάρει. H.

4. *Carbunculum.* De eo diximus cap. 3. HARD.

5. *Recusat eadem glaream.* De castanea loquitur. In libris ad hunc diem editis legitur, *Gallicam*. In MSS. Reg. 1, 2, Colb. 1, 2, 3, et vet. Dal. *galleam* : nos *glaream* certissima conjectura admisimus, adstipulante Palladio in Novembr. l. XII, c. de castanea : « In spisso agro, inquit, et rubrica vix provenit : in argilla et glareæ non potest

nasci. » Columella quoque ipse, l. IV, c. 33 : « Dumosi glareosique montes, atque ea genera terræ quæ diximus (spissum et rubricosum) glandem magis quam castaneam postulant. » HARD.

6. *Seri nuce diximus.* Lib. XV, c. 25, ubi castaneæ excellentiores satu factas Διὸς βάλανους appellatas scribit. HARD.

7. *Nec nisi quinis.* Colum. loc. cit. « Spissius autem semen propter varios casus deponitur : nam interdum priusquam enascatur, aut siccitibus nux inarescit, aut aquæ abundantia putrescit : interdum subterraneis animalibus, sicuti muribus et talpis infestatur, etc. » HARD.

8. *Perfringi solum debet supra, ex novembri mense, etc.* Supra caudicem, procul ab arboris trunco, quo nuces ex arbore solutæ decidant. Colum. loc. cit. « Seritur ab novembri mense per totam hiemem sicca terra, etc. » HARD.

9. *Intervalla sint pedalia.* Ita etiam MSS. omnes. At Colum. loc. citat. « Nuces in ordinem semipedalibus spatiis. . . in altitudinem dodrantis depressis sulcis committuntur, etc. » HARD.

biennio. Sunt et propagines¹⁰, nulli quidem faciliores. Nudata enim radice, tota in sulco prosternitur. Tum ex cacumine supra terram relicto renascitur, et alia ab radice. Sed translata¹¹ nescit hospitari, pavetque novitatem. Biennio fere postea prosilit. Ideo nucibus potius, quam viviradicibus, plantaria cædua implentur. Cultura non alia, quam supradictis¹², fodiendis supputandisque per biennium sequens: de cætero ipsa se colit, umbra stolones supervacuos enecante. Cæditur¹³ intra septimum annum. Sufficiunt¹⁴ pedamenta jugeri unius vicenis vinearum jugeribus, quando¹⁵ etiam ea bifida stirpe fiunt: durantque ultra alteram silvæ suæ cæsuram. Esculus similiter provenit, cæsuræ triennio senior, minus morosa¹⁶ nasci. In

10. *Sunt et propagines.* Propagine, inquit, facilius quam cæteræ arbores, castaneæ proveniunt. Hæc etiam Columell. loc. cit. p. 165. H.

11. *Sed translata.* Colum. loc. cit. • Melius pertica (mergi more) declinata propagata, quam exempta reseritur: hæc enim velut immota sua sede vehementer germinat. At quæ radicitus exempta et deposita est, biennio reformidat. Propter quod compertum est commodius nucibus, quam viviradicibus ejusmodi silvas institui. • HARD.

12. *Cultura... quam supradictis.* Salici et arundinibus. Columella, loc. cit. • Cultus ejusdem est fossionis positionisque, qui vineæ: supputari debet bima, quin etiam trima, etc. • HARD.

13. *Cæditur.* Columell. loc. cit. • Post quinquennium cæsa more salicti recreatur. • HARD.

14. *Sufficiunt.* Columell. lib. IV, c. 30. laudatus a nobis c. 32. H.

15. *Quando etiam.* Paulo aliter Atticus Julius, apud Columellam,

lib. IV, cap. 23: • Taleæ propius stirpem recisæ quadrifidas plerumque: ac deinde secundæ taleæ ejusdem arboris bifidas ridicas subministrant: quod genus fissilis adminiculi manet diutius, quam teres palus. • HARD.

16. *Minus morosa.* Sincerior hæc visa lectio est codd. Reg. 1, 2, Colb. 1, 2, 3, Par. et vet. Dalec. quam librorum hactenus editorum, *nimis morosa.* Sententia enim est, esculum non uti castaneam, recusare glaream, rubricam, cretam; sed, ut proxime subjungitur, *in quacumque terra seri.* Plinius, l. XVI, c. 60 de cupresso, *natu morosæ.* Post paulo, ubi prius legebatur, *læsumque maxime fruticat,* nos *cæsumque* rescripsimus, tum quorumdam admonitu codicum, ipso Dalec. attestante, tum ita postulante inprimis loci illius sententia. Est enim id ab auctore eo loci idcirco additum, quod prolixè subsequatur: • Præter hæc, sunt cædua quæ diximus. • Denique cap. sq. quæ cap. 35 est, sic MSS.

quacumque terra seritur, nascitur e balano¹⁷, sed non nisi esculi : scrobe dodrantali, intervallis duorum pedum : seritur leviter¹⁸ quater anno. Hoc pedamentum minime putrescit, cæsumque maxime fruticat¹⁹. Præter hæc, sunt cædua quæ diximus, fraxinus, laurus, persica, corylus, malus, sed tardius nascuntur : terramque defixa vix tolerant, non modo humorem. Sambucus contra firmissima ad palum taleis seritur, ut populus : nam de cupresso satis diximus²⁰.

1 XXXV. (XXI.) Et prædictis velut armamentis vinearum, restat ipsarum natura præcipua tradenda cura.

Vitium surculis¹, et quarumdam arborum, quibus fungosior² intus natura est, geniculati³ scaporum nodi intersepiunt medullam. Ferulæ ipsæ breves et ad summa bre-

omnium exemplarium fide edidimus : « Et in fico quidem dodrantes paxilli solo patefacto seruntur : » quum prius legeretur, « et in fico quidem dodrantes paxillo solo patefacto seruntur : » quod ipsam quoque nihilominus tolerabile est, ut sententia sit dodrantes circulos (nam hæc vox subintelligi ex superiori sententia commode potest), paxillo prius facta scrobe seri. Sic enim Plinius, c. 27 : « Ramo seruntur et punica, palis laxato prius meatu. » Et cap. 29. Ex Catone : « Palo prius locum si feceris, quo taleam demittas, ita melius vivet. » Columella quoque, l. IV, cap. 16 : « Vel defodiendus est, vel prius paxillo perforato solo altius adigendus. » HARD.

17. *E balano.* E glande. Eadem porro ferme de quercu prodidit Columella, lib. IV : « Potest enim quercus simili ratione seri : verum biennio tardius quam castanea deiditur. » HARD.

18. *Seritur leviter.* Glande una, aut altera, non quinis, aut pluribus, ut in castanea, acervatim satis. HARD.

19. *Cæsumque maxime fruticat.* Quanto sæpius cæditur, tanto fruticosior planta in querceto resurgit. DALEC.—Sic ex MSS. emend. HARD. cons. Vet. et MS. Gronov. et Al. læsum. ED.

20. *Satis diximus.* Lib. XVI, cap. 60. HARD.

XXXV. 1. *Vitium surculis.* Sic ex MSS. emendavit HARD. vulgg. *surculi* ; et mox Gronov. alique, *geniculatis scaporum nodis.* ED.

2. *Quibus fungosior.* Uti est sambuco, quemodmodum dictum est, lib. XIII, cap. 42. HARD.

3. *Geniculati.* Genicula, sive nodi, quibus scapi, seu flagella constant, medullam includunt. Ferulacei vitium caules ipsi breves, sed in summa parte breviores, nodis sive articulis duobus includunt *singula internodia.* HARD.

viores, articulis utique duobus internodia includunt. Medulla⁴, sive illa vitalis anima est, ante se tendit longitudinem⁵ impellens, quamdiu nodi pervia⁶ patet fistula. Quum vero concreti ademere transitum, repercussa erumpit, ab ima sui parte, juxta priorem nodum alternis laterum semper inguinibus, ut dictum⁷ est in arundine ac ferula: quorum dextrum ab imo intelligitur articulo, lævum in proximo, atque ita per vices. Hoc vocatur in vite gemma, quum ibi cespitem fecit⁸. Ante vero quam faciat, in concavo oculus⁹; et in cacumine ipso, germen. Sic palmites, nepotes, uvæ, folia, pampini¹⁰ gignuntur: mirumque firmiora esse in dextra parte genita.

Hos ergo in surculis nodos¹¹, quum seruntur, medios³ secare oportet, ita ne profluat medulla. Et in fico quidem dodrantes paxilli solo patefacto seruntur, sic ut descendant quæ proxima arbori fuerint, duo oculi extra terram emineant. Oculi autem in arborum surculis proprie vo-

4. *Medulla.* Columell. lib. III, cap. 10: « Reliquas trunci partes humor omnis et alimentum, quod a solo ministratur, transcurrit, dum ad ultimum perveniat. Naturali enim spiritu omne alimentum viuentis, quasi quædam anima, per medullam trunci, veluti per siphonem quem δαέντην vocant mechanici, trahitur in summum: quo quum pervenerit, ibi consistit, atque consumitur. » HARD.

5. *Longitudinem.* Palmitis eam longitudinem, quæ inter nodos geminos intercedit. HARD.

6. *Nodi pervia.* Pervia, quæ in ipso nodo est fistula, per quam medulla meat. HARD.

7. *Ut dictum est.* Lib. XVI, cap. 65 in fine, de arundine; de ferula, lib. XIII, cap. 42. HARD.

8. *Quum ibi cespitem fecit.* Quum ibi medulla erumpens globulum fecit, un bourgeon. HARD.

9. *Oculus.* Oculus, l'œil, le bouton. Germen, le germe. Palmites, les sarments. Nepotes, les rejetons. Uvæ, les grappes. Pampini, les pampres, les tenons, les vrilles. BROX.

10. *Palmites, nepotes, uvæ, folia, pampini,* etc. Vitium ii sarmenta sunt, sic appellata, quod in modum palmarum humanarum virgulas quasi digitos edunt. Nepotes, virgæ sunt quas e radicibus aut caudicibus lateribus vitis ciet, quasi nepotum partu grævda: alii sobolem, alii suffraginem dixere. HARD.

11. *Hos ergo in surculis nodos.* Surculi, les marcottes, les boutures. Inter duos nodos secandi sunt, ne profluat medulla. BROX.

cantur, unde germinant. Hac de causa et in pl aliquando eodem anno ferunt, quos fuere laturi fru arbore: quum tempestive sati prægnautes, inchoat ceptus¹² aliubi pariunt. Ita satas ficos, tertio annu ferre facile. Hoc pro senescendi¹³ celeritate attr huic arbori, ut citissime proveniat.

4 Vitium numerosior satus. Primum omnium nihil ex his, nisi inutile, et deputatum in sarmento. Op autem quidquid proxime tulit fructum. Solebat¹⁴ latus utrimque e duro¹⁵ surculus seri: eoque arg malleolus vocatur¹⁶ etiam nunc. Postea avelli cu calce¹⁷ cœptus est, ut in fico: neque est aliud v Tertium genus adjectum etiamnum expeditius sinu propter quod sagittæ vocantur¹⁸, quum intorti pan:

12. *Inchoatos conceptus.* Conceptos jam fetus. Sup. cap. 20, *plurimum interest conceptus*, hoc est, fetus. HARD.

13. *Hoc pro senescendi.* Omnia nempe celerius senescunt præfecunda, ut ait lib. XVI, cap. 51. H.

14. *Solebat.* Sed hic mos postea exolevit, damnatusque est ab agricolis: malleoli tantum mansit appellatio. Colum. lib. III, cap. 17: «Malleolus sic ab antiquis pangebatur, ut novello sarmento pars aliqua veteris hæreret. Sed hanc positionem damnavit usus: nam quidquid ex vetere materia relictum erat, pressum atque obrutum celeriter humore putrescebat... Mox Julius Atticus, et Cornelius Celsus... cum suo capitulo sarmentum depressoerunt.» HARD.

15. *E duro.* E duriori sarmento, sive trunco: surculus cum vetere sarmento junctus. Virgam e duro pariter appellat Columell. lib. III,

c. 6. E duro natam virgam atque alibi passim. HARD.

16. *Malleolus vocatur.* (lib. III, cap. 6: «Malleolus novellus est palme, iunat anni flagello, cognomine similitudine rei: quod in quæ deceditur ex vetere prominens utrimque, malleolus præbet.» Gallis, *crossette*, *mailleton*. HARD.

17. *Cum sua calce.* Cum na dixit, cap. 13. Vide adnotavimus. HARD. — I suo. ED.

18. *Sagittæ vocantur.* (lib. III, cap. 17: «Sagittæ vocantur novissimam partem sive quia longius recessit et quasi enicuit, atque in seu quia cacumine attent dicti teli speciem gerit.» *sagitta* is ipse surculus est intortus pangitur, ut mo HARD.

idem quum recisi nec intorti, trigemmes¹⁹. Plures autem ex eodem surculo hoc modo fiunt. Serere e²⁰ pampinariis sterile est, nec nisi fecundo²¹ oportet. Quæ raros habet nodos, infecunda judicatur. At densitas gemmarum, fertilitatis indicium est. Quidam seri vetant, nisi eos qui floerint, surculos. Sagittas serere²² minus utile, quoniam

19. *Trigemmes*. Colum. lib. III, cap. 19: « Malleolus non ab eo trigemmis dictus est, quod omnino trium oculorum est: quum fere circa plagam qua matri abscissus est, plenus sit gemmarum: sed, quod his exceptis, quibus est frequens in ipso capite, tres deinceps articulos, totidemque gemmas habeat. » H.

20. *Serere e pampinariis*. E pampinario palmitate sagittas serere. Quis palmes ita vocetur, dicemus inferius hoc cap. Interim ex Columell. lib. III, cap. 10, pampinarium sarmentum scito appellari, quod est ex duro trunco enatum. Columell. loc cit. « Hoc, inquit, præceptum a magistris vinitor accepit, ne pampinariam virgam deplautet. » Et mox: « Quamquam et hos surculos seram non in totum sterilitate affectos. Nam confiteor pampinarios quoque, quum e duro prorepserint, tempore anni sequentis acquirere fecunditatem: et ideo in reserem submitti et progenerare posse. » Vinitores nostri vocant, *drageons qui sortent du tronc*. HARD.

21. *Nec nisi fecundo*. Nec malleolum serere oportet, nisi qui fructum tulerit. Columella, lib. III, c. 10: « Nos autem primum rationem sequuti, nunc etiam longi temporis experimentum, non aliud semen eligimus, nec frugiferum esse du-

cius, nisi quod in parte genitali fructum attulerit. Nam illud quidem, quod loco sterili latum robustumque sine fetu processit, fallacem fecunditatis imaginem præfert, nec ullam generandi vim possidet. » Et paucis deinde interjectis: « Itaque ut ad consuetudinem agricularum revertar, ejusmodi surculos, qui nihil attulerint, spadones appellant: quod non facerent, nisi eos suspicarentur inhabiles frugibus: quæ et ipsa appellatio rationem mihi subiecit non eligendi malleolos, quamvis probabili parte vitis enatos, si fructum non tulissent. » Hæc Plinius mirabili brevitate contractius. HARD.

22. *Sagittas serere*. Sagittæ vocantur ii surculi, qui intorti panguntur. De his cum Plinio facit Colum. lib. III, cap. 18: « Vitiosa est, inquit, Julii Attici satio, quæ contortis capitibus malleolum recipit: ejusque rei vitandæ non una ratio est. Primum, quod nulla stirps ante quam deponatur, vexata et infracta, melius provenit, quam quæ integra et inviolata sine injuria deposita est: deinde quidquid recurvum, et sursum versus spectans, etc. » Et cap. 10: « Majores nostri pampinarium et sagittam velut inutiles ad deponendum prudentissime damnaverunt. » HARD.

- 5 in transferendo facile rumpitur quod intortum fuerunt pedali²³, non breviores, longitudine, quinque nodorum. Pauciores²⁴ tribus gemmis in hac mensura non poterunt. Inseri²⁵ eodem die, quo deputentur, simum. Si multo postea necesse sit serere custoditum præcepimus²⁶, caveri utique, ne extra terram posita inarescant, ventove aut frigore hebetentur. Qui in sicco fuerint, prius quam serantur, in aqua pluri diebus revirescant.
- 6 Solum apricum et quam amplissimum in²⁷ semina sive in vinea, bidente pastinari²⁸ debet ternos pedes

23. *Seruntur pedali.* Columella, lib. III, cap. 19, et lib. de Arbor. cap. 3. HARD.

24. *Pauciores.* Colum. loco prius allato. HARD.

25. *Inseri.* Seri, conseri, pangi. HARD.

26. *Uti præcepimus.* Si nempe longius afferantur, ut de pomorum calamis dictum est in fine cap. 24. Colum. lib. III, cap. 19 : « Super cætera illud quoque, sive viviradicem, sive malleolum ferentem præmoneo, ne semina exarescant, immodicum ventum solemque vitare, qui uterque non incommode arceatur objectu vestis, etc. » HARD.

27. *In seminario.* Ex Columella, lib. III, cap. 13, hunc locum sic restituito : « In seminario sive vinea, bidente et bipalio pastinari debet, in longitudinem ternos pedes, teraque rejici, ita ut in pedes binos fossa procedat (alii, *descendat*), quantum patitur latitudo ferramenti. » Bipalium instrumentum ad fodiendum, pala duplo latius, unde nomen. DALZG.

28. *Bidente pastinari.* Columella,

lib. III, c. 18 : « Quidquid soli vineis præparatur, repes vocant. » Gallis, *houer la v* dens instrumentum fossoribus mino dente sic appellatum, *à deux dents.* HARD.

29. *Ternos pedes bipalio marra,* etc. Bipalium bidentis ferrea est, qua terra foditur. lib. V, cap. 5, « Bipalio terstinabimus. » Et lib. IX, « Bipalio, cui est altitudo pedum. » Bipalium non idem Colum. lib. XI, cap. 9 quam duos pedes ferrameum vocat, *altum* Plinius, cui terda. Colum. rursus, lib. de cap. 1 : « Ejusmodi bipalio eodem loco, quo vineam orrus es, facere voles semina tribus pedibus alte repastinagerum. » De marra idem Colum. lib. X de cultu hortorum bene cum glebis vinacem herbam contundat marra, vidente ligonis, Putria manvantur ut ubera campi. » lib. XVIII, cap. 43, marri radi ad solum dixit. Italica,

pallio alto : marra rejici quaternum pedum³⁰ fermento, ita ut in pedes binos³¹ fossa procedat. Fossum³² purgari, et extendi, ne crudum³³ relinquatur : verum et exigi mensura³⁴. Male pastinatum deprehendunt scamna³⁵ inæqualia. Metienda est et ea pars, quæ interjacet³⁶ pulvini. Sarculi seruntur et in scrobe, et in sulco longiore, super

Gallis, *houe et marre de vigneron*. Papias in Vocabul. • Marræ, sappæ, instrumenta rusticorum. • HARD.

30. *Quaternum pedum fermento*. Ita MSS. omnes, non *ferramento*. Hoc est, humus e fossa duum altitudinis pedum extracta, ad pedum quatuor altitudinem debet crescere, quum laxior facta est, pastinationis ope. Colum. l. IV, c. 1 : « Quid quod repastinata humus, dum est recens soluta, laxataque, velut fermento quodam intumescit? quum deinde non longissimam cepit vetustatem, condensata subsidit, etc. » Iterumque : « Ager, si bipalio movetur, altitudo bipedanea fit : deprimuntur deinde semina in regesto, quod est fermentatum plus dupondio semisse : nam semper in plano refusius egesta humus tumidior est, quam gradus soli crudi. » HARD.

31. *Ita ut in pedes binos*. Hæc fossæ altitudo est. Colum. lib. III, cap. 5 : « Ergo mediocris et modice siccus ager vitario est aptissimus, isque bipalio prius subigi debet, quæ est altitudo pastinationis, etc. » HARD.

32. *Fossum purgari*. Terra, quæ effossa est, stirpibus, herbisque noxiis liberanda. HARD.

33. *Ne crudum*. Immotum, quod non sit probe pastinatione solutum et fermentatum. Pallad. lib. II in Januar. tit. 10 : « Pastini vero quod

omne versabitur, trium vel duorum semis pedum altitudine terra universa fodietur, in quo erit diligentia, ne crudum fraude occulta fossor includat. » HARD.

34. *Exigi mensura*. Ad certam regulam, seu mensuram exigi, cujus ad altitudinem humus omnis emota pertingat æqualiter. Hæc multo uberius Colum. l. III, c. 13, cujus verba utique plurimum lucis orationi Plinianæ sunt allatura. « Opus est, inquit, perito ac vigilantissimo exactore, qui ripam erigi jubeat, sulcumque vacuari, ac totum spatium crudi soli cum emota jam terra committi. . . . Sed huic operi exigendo quasi quamdam machinam commenti majores nostri, regulam fabricaverunt : in cujus latere virgula prominens ad eam altitudinem, qua deprimi sulcum oportet, contingit summam ripæ partem. Id genus mensuræ ciconiam vocant rustici. » HARD.

35. *Scamna*. Columella, lib. II, cap. 2 : « Nec ubi crudum solum et immotum relinquat, quod agricolæ scamnum vocant. » Et l. III, c. 13 : « Nec ubi scamna emittantur, et quod est durum summis glebis obtegatur. » Scamna rustici in Gallia vocant *des veaux, des barres*. H.

36. *Quæ interjacet pulvini*. Agri effossi et pastinati quæ pars inter scrobes interjacet. HARD.

7 quos tenerrima ingeritur terra. Sed in gracili solo fr
nisi substrato pinguiore. Nec minus quam duos i
oportet, et proximam attingi terram : eodem³⁷ p
deprimi et spissari. Interesse in plantario sesquipedes
bina³⁸ semina in latitudinem, in longitudinem semis
Ita satos⁴⁰ malleolos quarto et vicesimo mense rec
ad imum articulum⁴¹, nisi ipsi parcatur. Oculorum
materia emieat, cum qua sexto ac tricesimo mense
radix transfertur.

8 Est et luxuriosa⁴² ratio vites serendi, ut quatuor
leoli vehementi vinculo colligentur in parte⁴³ luxur
atque ita vel per ossa bubuli cruris, vel per colla⁴⁴ f
trajecti, obruantur binis eminentibus gemmis. Hume

37. *Eodem paxillo. Sive bipalio. H.*

38. *Inter bina. Inter binos surculos. HARD.*

39. *Semisses. Semipedes. Ut Latini veteres pro integra quacumque re assem dixere, sic pro dimidia semissem. HARD.*

40. *Ita satos. Sic Colum. lib. de Arbor. cap. 3. HARD.*

41. *Articulum, nisi ipsi parcatur. Noduus. Imum articulum quum integrum et illæsum servare volunt, quia sit ad germinationem cæteris fecundior, ei proximum ferro non attingunt, ut is sui projectu injurias, quæ offendere possunt, arceat, et depellat. DALBEC.*

42. *Est et luxuriosa. Quam luxuria monstravit. Tradit hunc modum Columella, quo tales uvæ creantur, in quibus varii generis colorisque reperiantur acini, lib. de Arborib. c. 9 : - Hoc autem, inquit, ratione tali efficitur. Quatuor vel quinque, sive etiam plures voles, virgas diversi generis sumito, easque dili-*

genter et æqualiter composi
ligato ; deinde in tubulum f
vel cornu, arcte inserito, ita
quantum exstent ab utraque
easque partes, quæ exstabu
solvito : in scrobem deinde
nito, et terra stercorata o
et rigato, dofec gemmas
Quum inter se virgæ coha
post biennium, aut trienniu
jam unitate, dissolves tubul
circa medium fere crus, ut
me videbuntur coisse, vite
præcidito, et plagam læva
ramque minutam æggerato
tribus digitis alte plagam
Ex eo caudice quum egerit
duos optimos submittito, i
dejicito : sic uvæ nascentur
proposuimus. - HARD.

43. *In parte luxuriosa. I
læta, ac viridi. HARD.*

44. *Colla. Sic ex MSS. Hard. cons. Chiff. Gronov
coacta. ED. — Colla fictilia.
fictiles. HARD.*

hoc modo, recisque palmitem emittunt. Postea fistula fracta⁴⁵ radix libere capit vires, uvaque fert omnium⁴⁶ corporum suorum acinos. In alio genere inventu novitio finditur malleolus⁴⁷, medullaque erasa, in se colligantur ipsi caules, ita ut gemmis parcatur omni modo. Tum malleolus⁹, in terra fimo mixta seritur, et quum spargere cœpit caules, deciditur, foditurque sæpius. Talis uvæ acinos nihil intus ligni habituros Columella⁴⁸ promittit, quum vivere semina⁴⁹ ipsa perquam mirum sit, medulla adempta. Nasci surculos⁵⁰ etiam, quibus non sit articulatio arboris, non

45. *Fistula fracta.* Seu osse bubulo, seu collo tubuloque fictili, quo inclusi surculi tenebantur. H.

46. *Uvaque fert omnium.* Sic ex MSS. emend. Hard. Gronov. et Al. *Uvaque fert et omnium.* ED.—*Corporum suorum.* Hoc est, omnium surculorum, qui sunt pariter colligati. Tot generum acinis uva constabit, quot fuerint malleoli simul conjuncti: si quaterni, erunt quatuor generum grana in uva: si quini, quinum. Columella, loco citato. HARD.

47. *In alio genere inventu novitio finditur malleolus.* Columell. loc. cit. — Ut autem uvæ sine vinaceis nascantur, malleolum scindito, ita ut gemmæ lædantur, medullamque omnem eradito: tum demum in se compositum colligato, sic ne gemmas allidas: atque ita terra sterco-rata deponito et rigato. Quum caules agere cœperit, sæpe et alte refodito. Adulta vitis tales uvas sine vinaceis creabit. » HARD.

48. *Columella.* Loc. citat. Adde et Pallad. lib. III in Febr. tit. 29, ubi hic modus fuse describitur: et e Græcis Theophrast. de Caus. V,

5, ac Democrit. in Geop. lib. IV, cap. 6. HARD.

49. *Semina. Surculos.* HARD.

50. *Nasci surculos.* Nasci surculos inter se colligatos (ut de vite dictum est proxime), etiam qui sint ex ea arbore, quæ careat medulla, quam articuli nodique intersepiant, quales in vite esse docuimus initio hujus cap. haud omittendum videtur. De hac articulatione rursus l. XVI, c. 41. — *Medulla.* Prius legebatur: « Medulla adempta nasci. Surculis etiam quibusnam sit articulatio arboris, etc. » Nostram emendationem tum MSS. exemplarium confirmat auctoritas, in quibus pertinaciter legitur, *quibus non, non quibusdam,* tum loci ipsius sententia, quæ hactenus inexplicata, nunc primum nitenti suo restituitur. Nam uti prius perquam mirum esse dixit, vivere semina medulla adempta: ita nunc vicissim haud omittendum videri miraculum ait, etiam surculos arboris, cui nulla ea medulla sit, ut in buxo accidit, simul depactos colligatosque provenire. Sequitur enim ejus placiti statim id exemplum: « Namque e buxi tenuissimis

omittendum videtur : namque e buxi tenuissimis senisive colligatis depacti proveniunt. Quondam in civatione erat, ut defringerentur ex imputata buxo, vivere non crediti : detraxere hoc experimenta.

- 10 Seminarii curam sequitur vinearum ratio. Quinquerum hæ : sparsis⁵¹ per terram palmitibus, aut pe vite subrecta, vel cum adminiculo⁵³ sine jugo, aut p simplici jugo⁵⁴, aut compluviatæ quadruplici. Quæ p ratio erit, eadem intelligitur ejus quoque, in qua adminiculo vitis per se stabit. Id enim non fit, ni damenti inopia. Simplici jugo constat porrecto o quem canterium⁵⁵ appellant. Melior ea vino⁵⁶, quanc ipsa non obumbrat, assiduoque sole coquitur, et aff magis sentit, et celerius rorem dimittit : pampin
- 11 quoque et occationi omnique operi facilior. Super

quinis senisive surculis colligatis depacti proveniunt. » Buxo medullam esse nullam, observatum est libro sup. cap. 72. HARD.

51. *Sparsis. Vignes courantes*, de quibus jam egimus, l. XIV, c. 4. De his Columell. lib. V, cap. 4 : « Ultima est conditio stratarum vitium, quæ ab enata stirpe confestim velut projectæ per humum porriguntur. » HARD.

52. *Aut per se. ὀρθάμπιλος*, de qua lib. XIV, cap. cit. « Velut arbusculæ brevi crure per se stantes, » inquit Colum. lib. V. cap. 4. H.— *Vite subrecta. Vigne basse, non échalassés.* ED.

53. *Vel cum adminiculo. Vigne échalassés*, ut jam superius diximus loc. cit. HARD.

54. *Simplici jugo. Quæ pedaminibus adnixa*, inquit Columella, loc. cit. jugo imponitur. Jugum in

vineis quid sit, diximus lib. cap. 68. Ubi jugum simple jugata vinea dicebatur, *simplex* quales eæ sunt, quibus hæ parietes vestiuntur : ubique compluviata : a compluvii metaphora, hoc est, ab ævo, quo pluviam aquæ comtreille à quatre pentes. Quadruplex si circumfirmatam agmina Columell. lib. IV, cap. 17 — *Cum adminiculo sine jugo*, Simplex jugum, *la perche et* Quadruplex jugum, *quatre perches en travers.* Tales vite Germaniæ et Italiæ finibus

55. *Quem canterium.* Et itas vites Colum. loc. cit. l.

56. *Melior ea vino, quæ ipsa non obumbrat*, etc. Hæc fere verbis Columella, lib. cap. 19. HARD.

deflorescit utilius. Jugum fit pertica⁵⁷, aut arundine, aut crine, funiculove, ut in Hispania, Brundisii⁵⁸que. Compluviata copiosior vino est, dicta a cavis ædium compluviis. Dividitur in quaternas partes totidem jugis. Hujus serendi ratio dicetur, eadem valitura in omni genere, in hoc vero numerosior tantum.

His vero tribus⁵⁹ seritur modis: Optime in pastinato, 12 proxime in sulco⁶⁰, novissime in scrobe. De pastinatione dictum est. (XXII.) Sulco latitudo palæ⁶¹ satis est, scrobibus⁶² ternorum pedum in quamque partem. Altitudo in quocumque genere tripedalis⁶³, ideo nec vitis minor transferri debet exstatura⁶⁴ etiamnum duabus gemmis. Emolliri⁶⁵ terram minutis in scrobe imo⁶⁶ sulcis, fimoque misceri, necessarium. Clivosa⁶⁷ altiores poscunt scrobes,

57. *Jugum fit pertica*, etc. Columell. lib. IV, cap. 17. HARD.

58. *Brundisiique*. Sic ex MSS. em. Hard. cons. Chiffli. Gronov. et Al. *Brundisioque*. ED.

59. *His vero tribus*. Colum. l. V, cap. 4. HARD.

60. *Proxime in sulco*. Palladius, lib. II in Januar. tit. 10: « Sulcis melius erit, quia humorem in tota spatia pastinata transmittunt. » H.

61. *Palæ*. Pala, la pelle. BROX.

62. *Scrobibus*. Scrobes ternarios appellat Columell. id est, quoquo versus pedum trium, lib. de Arb. cap. 4. HARD.

63. *Altitudo in quocumque genere tripedalis*. Sive in sulco, sive in scrobe. Columell. lib. V, c. 5: « Scrobs in longitudinem altitudinemque defosus, tripedaneus abunde est: latitudine tamen bipedanea: vel si quaternum pedum spatia inter ordines relicturi sumus, commodius habemus eandem quoquo

versus dare mensuram scrobibus, non amplius tamen quam in tres pedes altitudinis depressis. Cæterum quatuor angulis semina applicabuntur subjecta minuta terra, et ita scrobes adobruentur: » Pallad. quoque loc. cit. HARD.

64. *Exstatura*. Colum. lib. III, cap. 3 et 16: « Duabus gemmis tantum supra terram relictis. » H.

65. *Emolliri*. Columella, lib. de Arbor. cap. 4: « Quum semina depones, imum scrobem, vel succum bidentibus fodito, mollemque reddito. » HARD.

66. *Scrobe imo*. Gronov. et Al. *scrobe ima*. ED.

67. *Clivosa*. Columell. loc. citat. « Campestris locus alte duos pedes et semissem infodiendus est: acclivis regio tres: præruptior vero collis in quatuor pedes vertendus: quoniam quum a superiore parte in inferiorem detrahitur humus, vix justum pastinationi præbet regē-

- præterea pulvinatis⁶⁸ a devexitate labris. Qui ex his longiores fient, ut vites binas accipiant e diverso, alvei vocabuntur. Esse vitis radicem in medio scrobe oportet: sed ipsam innixam solido in orientem⁶⁹ æquinoctialem spectare:
- 13 adminicula prima e calamo⁷⁰ accipere. Vineas⁷¹ limitari decumano XVIII pedum latitudinis ad contrarios vehiculorum transitus, aliisque transversis limitibus denu pedum distingui per media jugera. Aut si major modus sit, totidem pedum cardine⁷², quot decumano, limitari. Semper vero quintanis seminari⁷³, hoc est, ut quinto quoque palo singulæ jugo paginæ includantur.
- 14 Solo spisso, non uisi repastinato, nec nisi viviradicem

stum, nisi multo editiorem ripam quam in plano feceris. » HARD.

68. *Pulvinatis*. Attumulata tellure in pulvini morem, inferiore labro seu ripa scrobis, qua parte vergit in devexitatem clivus. HARD.

69. *In orientem*. Colum. loc. cit. « Vitem quam ponis, fac ad orientem spectet, adminiculo religata. » HARD.

70. *E calamo*. Ex arundine. H.

71. *Vineas limitari decumano XVIII pedum latitud.* Vineas, inquit, æquum est in hortulos ita dividi, ut singularum modus omnis in semijugera dirimatur. Limitentur eadem via seu itinere XVIII pedum latitudinis, ab ortu in occasum procedente (hoc decumanum vocant): ut occurrentia e diverso vehicula faciles transitus habeant. Sint et aliæ semitæ denu pedum transversæ, quibus media vinearum jugera distinguantur, e meridie in septentrionem: has cardinem appellant. Vide Colamell. lib. IV, c. 18, et lib. III, cap. 20, ubi vineas

singulas sit in proprios hortos digerendas, semitisque ac decumanis distinguendas esse. HARD.

72. *Cardine, quot decumano*. De limite decumano et cardine, dicitur lib. XVIII, cap. 77. H. — *Totidem pedum cardine, quot decumano*. Ut videre est apud Festum: « Decumanus appellatur limes, qui sit ab ortu solis ad occasum; alter ex transverso currens appellatur cardo. » BROU.

73. *Semper vero quintanis seminari... ut, etc.* Surculos ita poni in jugata vite et compluviata præcipit, ut compluviato quoque palo seu pedamento, cui suum semen surculusve innititur, jugum imponatur: atque is vineæ jugatæ modus, pagina nuncupatur. HARD. — *Quintanis seminari*. Broterius ex MSS. Regg. 1, 2, 5, et edit. principe, *semitari*. Vineæ quintanis sunt semitandæ, id est, post quintanos palos distinguendæ sunt semita, *un sentier*. Quinque pali jugo juncti efficiunt paginam, *une perchée*. F.D.

seri : tenero et soluto¹, vel malleolum, sulco, vel scrobe. In colles sulcos² agere transversos, melius quam pastinare, ut defluvia palis eorum contineantur. Aquoso cælo, vel sicco solo malleolos serere autumno, nisi si tractus ratio mutavit. Siccus enim³ et calidus autumno poscit seri, humidus frigidusque etiam veris exitu. In arido solo⁴ viviradix quoque frustra seritur. Male et in siccis malleolus, nisi post imbrem. At in riguis, vel frondens vitis, et usque ad solstitium recte, ut in Hispania. Quiescere ventos sationis die utilissimum. Plerique austros optant, Cato abdicat⁵.

Interesse⁶, medio temperamento, inter binas vites oportet pedes quinos : minimum autem læto solo pedes quaternos : tenui, plurimum octonos. Umbri⁷ et Marsi ad vicenos intermittunt arationis gratia in his, quæ vocant porculeta⁸. Pluvio et caliginoso tractu rariores poni⁹, sicco

1. *Tenero et soluto.* Columell. lib. III, cap. 14 : « Potest malleolus in vicem viviradicis conseri, soluta et facili terra. » HARD.

2. *In colles sulcos.* Non declives a vertice collis ad radices, sed ab uno latere transversos ad alterum latus : ut aquarum eluvione terram defluentem pali malleorum, seu viviradicum, contineant. In MSS. R. 1, ut *defluvia tales*; Reg. 2, *defluvia-tiles.* HARD.

3. *Siccus enim.* Colum. lib. III, cap. 14 : « Vere melius, si aut pluvius aut frigidus status cæli est, aut ager pinguis, aut campestris, aut uliginosa planities. Rursus autumno, si sicca, si calida est aeris qualitas, si exilis atque aridus campus, si macer præruptusve collis. »

4. *In arido solo.* Theophrast. de Caus. lib. III, cap. 17 : Διὰ τοῦτο γὰρ

καὶ τὰ μοσχέματα δαῖν ἐς τὰς ἐπομβρίους μᾶλλον ἐμβάλλειν, etc. « Qua de causa viviradices quoque solo pluvio deponendas potius censent, etc. » HARD.

5. *Cato abdicat.* Cap. XL : « Ficos, oleas, mala, pira, vites inseri oportet luna silenti post meridiem, sine vento Austro. » HARD.

6. *Interesse.* Paulo aliter Colum. lib. III, cap. 15, pag. 115. H.

7. *Umbri ... ad vicenos.* Vicenum ii pedum intervallo vitium ordines distinguunt, arationis gratia, quoniam in eo spatium frumenta serunt. HARD.

8. *Porculeta.* Ita pulvinos et areas appellabant agricolæ, in quibus diversi generis olera conserebantur. HARD.

9. *Rariores poni.* Ut solem admittant. DAL.

densiores congruit¹⁰. Subtilitas¹¹ parcimoniae¹² com-
 invenit, quum vinea in pastinato seritur obiter se-
 rium faciendi; ut et viviradix loco suo, et malleol
 transferatur, inter vites et ordines seratur. Quae rati
 16 jugero circiter sedecim millia viviradicum donat. In
 autem¹⁴ biennium fructus, quo tardius in sato pro-
 quam in translato¹⁵. Viviradix posita in vinea post 2
 resecatur¹⁶ usque ad terram, ut unus tantum eminea
 lus, adminiculo juxta affixo, et fimo addito. Simili¹⁷
 et secundo anno reciditur, viresque concipit, et in

10. *Densiores congruit.* Ut a sole
 defendantur. DAL.

11. *Subtilitas.* Affinis huic est ea
 parcimoniae ratio, quam affert
 Colum. lib. III, cap. 13: «Avarius
 quidam ... viviradices, vel deci-
 sos quam recentissimos palmites
 novellos erigunt, consitis complu-
 ribus inter ordinaria seminaria mal-
 leolis, etc.» Et aliquanto planius,
 cap. 16: «Coæquato solo, deinceps
 pastinato, malleolus ordinariis vi-
 tibus interserendus est; eumque
 sat erit medio spatio, quod vacat
 inter vites per unam lineam de-
 pangere ... In eadem deinde linea
 in qua viviradix obtinebit ordinem
 suum, praesidii causa, quorum ex
 numero propagare possit in locum
 demortuae vitis, quinque malleoli
 pangendi sunt.... Tali consitioni Ju-
 lius Atticus abunde putat esse mal-
 leorum sedecim millia.» H.

12. *Parcimoniae compendia.* Com-
 pendium, lucrum est temporis,
 pecuniae, operae.» HARD.

13. *Quae ratio.* Jul. Atticus apud
 Colum. lib. III, cap. 16, sedecim
 malleolorum, non viviradicum, mil-
 lia abunde putat esse: «Nos tamen,

inquit ille, plus quatuor
 conserimus, quia negligent
 rum magna pars deperit,
 ritu seminum caetera quae
 rareseunt.» Et cap. 3: «I
 enim vicena millia malle
 per vineas jugerum inter
 pangimus. Ille (Jul. Atticus
 quatuor millibus deponit,
 Adjicitque singula millia
 cis sestertiis sexcentis rustic
 cari solitos (hoc est, circiter
 monetæ 112 fr. ED.) HARD

14. *Interest aut. bienn. fru-
 tardius in sato provenit.* Co-
 lib. III, cap. 4: «Biennii
 longum esse minime existin
 est, intra quod utique tem-
 tas seminum respondet, etc.

15. *Quam in translato.* Ni
 transfertur saepius versata
 acta terra ad fruticandum
 incitat. DAL.

16. *Resecatur usque ad*
 Varro, lib. I, cap. 31. DAL

17. *Simili modo et secun-
 reciditur, etc.* Damnare h
 lumella videtur, lib. IV, c
 quanquam Virgilio, Saser-
 loni, et Catoni probatum. I

pascit suffecturas¹⁸ oneri : alias festinatione¹⁹ pariendi gracilis atque ejuncida²⁰, ni cohibeatur castigatione tali, in fetum²¹ exeat tota. Nihil avidius nascitur : ac nisi ad pariendum vires serventur, tota fit fetus.

Pedamenta optima, quæ diximus²², aut ridicæ²³ e robore, oleaque : aut si non sint, pali e junipero, cupresso, laburno²⁴, sabuco²⁵. Reliquorum²⁶ generum sudes omni-

18. *Suffecturas oneri*. Tum oneri sarmentorum, tum fructui ferendo, ut loquitur Colum. lib. IV, cap. 17; Varro de Re Rust. lib. I, cap. 31. HARD.

19. *Festinatione pariendi*, etc. Sarmenta et flagella. DAL.

20. *Ejuncida*. Junci instar tenuis, macilenta, exilia. Ita scribimus, pro *emucida* (quam vocem latinitas numquam agnovit, neque hic locus recipit). Sane *ejuncida* in MSS. legitur, Reg. 1, 2, Colb. Th. etc. Et ea vox tenuitatem, maciem, exilitatemque, qualis in juncodeprehenditur, peraccommodate exprimit. Enimvero apud Varro- nem de Re Rust. lib. I, cap. 31 (quem locum Plinius, dum hæc scriberet, habuit certe ante oculos), ita ex optima Stephani editione legitur : « In vitiario primitus quum exit vitis, tota resecari solet, ut firmiore sarmento e terra exeat, atque in pariendis caulibus vires habeat majores. Ejuncidum enim sarmentum propter infirmitatem sterile, neque ex se potest ejicere vitem, quam vocant minorem flagellum : majorem etiam unde uvæ nascuntur, palmam. » Eodem sensu paulo post ipse Plinius : « vitis evocata ad fructum ejunceseit, ac moritur. » Sic palmarum genus a prælonga gracilitate junceum su-

perius appellatum vidimus, lib. XIII, cap. 9. HARD.

21. *In fetum*. In materiem et sarmenta. HARD.

22. *Quæ diximus*. E castanea scilicet, esculo, cæterisque arboribus antea appellatis, cap. 34. H.

23. *Aut ridicæ*. Ridicæ appellantur pedamenta ex olea et robore : ex alia quavis materia, pali. *Des échalas*. Colum. lib. IV, cap. 26 : « Sequitur adminiculandæ jugandæque vinæ cura : cui stabiliendæ melior est ridica palo : neque ea quælibet : nam est præcipua cuneis fissa olea, quercus, et suber, et si qua sunt similia robora. Tertium obtinet locum pedamen teres, idque maxime probatur ex junipero, et lauru, et cupressu. Recte etiam faciunt ad eam rem silvestres pinus : atque etiam sambuci probabilis usus, etc. » HARD.

24. *Laburno*. De eo diximus lib. XVI, cap. 31. Ex eo sane pedamenta optima, et perpetuo durantia factitari scimus apud D. Claudii fanum Sequanorum, ad Vogesum montem, et tractu Segusiano, et Brixino : arcus etiam meliores, quam e taxo fieri, Brixiz Galliz togatæ docent. HARD.

25. *Sabuco*. Sic ex MSS. em. Hard. *sambuco* Gr. et MS. EN.

26. *Reliquorum* . . . *reciduntur*.

bus annis reciduntur. Saluberrima²⁷ in jugo arund nexa fasciculis, durat quinis annis. Quum breviores mites sarmento junguntur inter se funium modo, arcus²⁸ funeta dicuntur.

- 18 Tertius vineæ annus palmitem velocem robustem emittit, et quem facit ætas vitem. Hic in jugum. Quidam tunc excæcant eum, supina falce auferentes, ut longius evocent, noxia injuria²⁹. Utilior enim suetudo pariendi³⁰, satiusque³¹ pampinos adjugatæ gere, usque quo placeat roborari eam. Sunt³² qui tangi proximo anno quam translata sit: neque a mensem falce curari: tunc autem ad tres gemmas. Alii et proximo quidem anno recidunt, sed ut ternosve singulis annis adjiciant articulos, quarto ceterosve³³ perducant ad jugum. Id utrumque³³ fructum ta-

Post putationem vitium retractandæ sunt, partesque eorum putres dedolandæ, inquit Colum. l. c. H.

27. *Saluberrima*. Colum. lib. IV, cap. 17: « Quum jugum in fascem pluribus arundinibus alterna cacuminum vice ordinatum est, fere quinquennii præbet usum. » H.

28. *Ex hoc arcus*. Ex hoc palmitum, ceu funium, nexu, quum ficus in arcum flectitur, Funetum vocant. HARD.

29. *Noxia injuria*. Sic paulo post hoc cap. *suffocante injuria*. H.

30. *Utilior enim consuetudo pariendi*. Ut robustior et firmior vitis evadat. DAL.

31. *Satiusque*. Satius est non ante vineam pampinare, quam fuerit jugata. Sic loquutus etiam Colum. lib. V, cap. 5: « Insequitur pampinator, et supervacuos deterget, etc. » HARD.

32. *Sunt qui vetant tangi anno quam translata*. Colum. IV, cap. 11, pag. 134: « Interem opinionem damnari non esse ferro tangendos a malleolos, quod aciem dent: quod frustra Virg. Saserna, Stolonesque et timuerunt, etc. » HARD.

33. *Id utrumque*. Hæc ratio, inquit, et eorum quomodo anno tangi vetant, et qui tum recidunt, fructum reddit: hoc est, sarmento crementum lentius facit, inodosum ac retorridum, quod in pumilis arboribus. *Scabi torridas plantas* Colum. vol. III, cap. 12, quæ propter siccitatem naturali destituitur mento. Scabras, jejunas, macilentas, perustas vox efficit. HARD.

præterea retorridum et nodosum reddit, pumilionum incremento. Optimum autem, matrem esse firmam, postea fetum audacem. Nec tutum³⁴ est quod cicatricosum, magno imperitiæ errore. Quidquid est tale, plagis³⁵ nascitur, non e matre. Totas enim habet illa vires dum roboratur³⁶ : et annuos accipit tota fetus, quum permissum fuerit³⁷ nasci. Nil natura³⁸ portionibus parit. Quæ quum excreverit, satis firma protinus in jugo collocari debet : sin etiamnum infirmior erit, sub ipso jugo hospitari recisa. Viribus, non ætate decernitur. Temerarium est, ante crassitudinem³⁹ pollicarem viti imperare³⁹. Sequenti anno⁴⁰ palmites sal-

34. *Nec tutum est quod cicatricosum.* In veterana vinea restituenda Columella, lib. IV, cap. 22, inter tertium et quartum pedem a terra viridissimam partem corticis acuto macrone ferramentis vulnerat, ut e plaga pampinus fundatur, cicatriceque germen procedat. Id est scilicet quod Plinius innuit : non esse eliciendum e cicatricosa plaga sarmentum, quamvis id fiat in vite seniore. DAL. — *Cicatricosum.* Quod ex cicatrice repullulascit. Vitem quoque cicatricosam dixit Colum. lib. IV, cap. 27, et lib. V, cap. 5 : « Quidquid circa cicatricem citaverit. » HARD.

35. *Plagis.* Per vim et plagas, non sponte ex matre nascitur. H.

36. *Roboratur.* Putatione, fensione, ablaqueatione, etc. DAL.

37. *Quum permissum fuerit nasci.* Nisi detrahantur oculi. DAL.

38. *Nil natura.* Nihil natura interruptis vicibus parit. HARD.

39. *Viti imperare.* Vitem vel quo lubet flectere, vel resecare, vel quovis modo cogere. Sic Colum. lib. IV, cap. 11 : « Nam post lar-

gos fructus parcendum est vitibus, et ideo anguste putandum : post exiguos, imperandum. » HARD.

40. *Sequenti anno . . . salventur.* Serventur incolumes, cæteris excisis. In libris hactenus editis, *salventur.* Dalecampius *summittantur*, reponere nititur : atque eo pertinere putat Columellæ locum ex lib. IV, cap. 16. Ubi aliud plane tractat argumentum ab eo, in quo nunc Plinius habitat. Nos unius litterulæ obliteratione *salventur* rescripsimus, et orationi alioqui obscuræ lucem addidimus. Usus hæc voce, ne quis barbaram putet, Tullius ipse, orat. in Pison. n. 78 : « Me posse iterum rempublicam salvare, si cessissem : infinitam cædem fore, si restituissem. » Nostram emendationem tum ipsa loci sententia, tum Columellæ verba constabiliunt. Sic enim ille, lib. IV, cap. 21 : « Quum aliquot annis quasi juvenilem ætatem vineæ ceperint, quot palmites relinqui debeant, incertum est. Nam loci lætitia plures, exilitas pauciores desiderat, etc. » HARD. — *Salventur.*

palmitē, semperque fructuarium. Relinquitur⁵⁶ sub jugo et qui vocatur custos. Hic est novellus palmes, non longior tribus gemmis, proximo anno materiam daturus, si vitis luxuria se consumpserit. Et alius juxta eum, verrucæ magnitudine, qui furunculus⁵⁷ appellatur, si forte custos fallat.

- 24 Vitis antequam septimum annum a surculo compleat, evocata ad fructum ejuncescit⁵⁸, ac moritur. Nec veterem placet⁵⁹ palmitem in longum, et ad quartum usque pedamentum emitti, quod alii dracones⁶⁰, alii juniculos vocant,

56. *Relinquitur.* Colum. lib. IV, cap. 24: « Una tantummodo materia jugo proxima, et unus infra eam custos erit summittendus, qui vitem mox in annum renovet. » Idem, cap. 21: « In pollicem tondetur, quem quidam custodem, alii resece, nonnulli præsidarium appellant: id est, sarmentum gemmarum duarum vel trium, ex quo quum processere fructiferæ materiæ, quidquid est supra vetusti brachii amputatur: et ita ex novello palmitē vitis pullulascit. » H.

57. *Qui furunculus.* « Plerumque germen de cicatrice procedit, » inquit Colum. lib. IV, cap. 22, « quod sive longe prosiluerit, in flagellum summittitur: sive brevius, in pollicem: sive admodum exiguum, in furunculum. » Et cap. 24: « Ne verrucæ similis furunculus relinquitur, nisi si jugo superjecta vitis desiderabit ab inferiore parte revocari. » Iterumque: « Sed si resece facultas non erit, circumspiciendus est furunculus, qui quamvis angustissime præcisus in modum verrucæ proximo vere materiam exigat, quam vel in brachium, vel in

fructuarium remittamus. » HARD.

58. *Ejuncescit.* Gracilescit, in junci morem. Ita MSS. R. Colb. non, ut editi, evanescit. HARD.

59. *Nec veterem placet.* Causam hujus placiti mox ipse affert: quoniam quum vitis induruit, operosum est traducere, seu propagare. Traditum istud et a Colum. lib. IV, cap. 22: « At si duramenta (vitis) longius excesserint, aut in quartum, vel etiam in quintum statumen prepererint, majore sumptu restituentur mergis. His namque, quod nobis maxime placet, propagata celerrime provenit. Hoc tamen, si vetus et exesa est superficies trunci, majorem: at si robusta et integra, minorem operam desiderat. » H.

60. *Quod alii dracones, alii juniculos vocant.* Ita vocamus, inquit ipse paulo post hoc cap. palmitē emeritos, pluribusque induratos annis. Colum. l. c. *duramenta.* Masculeta vero dici videntur consita vitibus masculis loca, hoc est, iis quæ non sint subactæ ut alios emittant palmitē, sed crescant altius, et attollere se permittuntur. HARD.

ut faciant quæ masculeta appellant. Quum induruit vitis, pessimum in vinea traducere⁶¹. Quinto anno et ipsi palmites intorquentur, singulæque e singulis materiæ emittuntur⁶², ac deinde e proximis : prioresque amputantur. Semper custodem relinqui melius : sed is proximus viti esse debet, nec longior⁶³ quam dictum est : et si luxuraverint palmites, intorqueri : ut quatuor materias, vel duas, si unijuga⁶⁴ erit vinea, emittat.

Si per se vitis⁶⁵ ordinabitur sine pedamento, qualecumque initio adminiculum desiderabit, dum stare condiscat et recta surgere. Cætera a primordio⁶⁶ eadem. Dividi autem putatione pollices⁶⁷ æquali⁶⁸ examine undique, ne prægravet fructus parte aliqua, obiter⁶⁹ idem depri-

61. *Traducere.* MSS. *transducere* : hoc est, mergis propagare : quum, uti explicat Colum. IV, cap. 15, vitis curvatur, atque ex alto scrobe summersa perducitur ad vicinum palum, etc. HARD. — *Traducere.* *Provigner, faire des provins.* BROU.

62. *Materiæ emittuntur.* Novelli palmites crescere sinuntur. H.

63. *Nec longior.* Nec longior tribus gemmis, ut paulo ante dictum est. HARD.

64. *Unijuga erit vinea.* Simpliciter jugo fulta, canteriata. DALM.

65. *Si per se vitis.* Si jam vitis erectæ et per se stantis ὀρθῶν πάλου ratio exigitur, quæ sine pedamento est. Colam. lib. V, cap. 5 : « Depositam ergo stirpem, id est, malleolum, vel viradicem formare sic convenit, ut vitis sine pedamine consistat. Hoc autem protinus effici non potest. Nam nisi adminiculo teneræ viti atque infirmæ contribueris, prorepens pampinus terræ se applicabit. Itaque posito semini arundo adnectitur, quæ velut in-

fantiam ejus tueatur, atque educet, producatque in tantam staturam, quantam permittit agricola, etc. » H.

66. *Cætera a primordio.* Cultura reliqua a prima terræ pastinatione, eadem quæ hactenus explicata est in hoc ipso capite. HARD.

67. *Dividi autem pollices.* Palmities et brachii euatos, quos et custodes, et resecas, et præsidarios vidimus paulo ante a Columella vocari. Hoc illud porro est, quod idem Columella ait, lib. IV, cap. 24 : « Sed meminisse oportebit, ne in eadem linea, unoque latere brachii esse duas materias, pluresve patiamur : namque id maxime vitem infestat, ubi non omnis pars brachii pari vice laborat, atque æqua portione succum proli suæ dispensat, sed ab uno latere exsugitur : quo fit, ut ea vena, cujus omnis humor assumitur, velut icta fulgure areseat. » HARD.

68. *Æquali.* Æqua portione ab utroquo latere. HARD.

69. *Obiter idem.* Idem utique fru-

mens prohibebit in excelsum emicare⁷⁰. Huic vineæ trium pedum altitudo excelsior⁷¹ nutat : cæteris a quinto, dum
 26 ne excedat hominis longitudinem justam. Iis quoque quæ sparguntur in terra, breves ad innitendum cannas⁷² circumdant, scrobibus per ambitum factis, ne vagi palmites inter se pugnent occursantes : majorque pars terrarum ita supinam in tellure vindemiam metit. Siquidem et in Africa, et in Ægypto, Syriaque, ac tota Asia, et multis locis Europæ hic mos prævalet. Ibi ergo juxta terram comprimi debet vitis, eodem modo et tempore nutrita radice, quo in jugata vinea : ut semper pollices⁷³ tantum relinquuntur : fertili solo, cum tribus gemmis : graciliore, quinis : præstatque multos esse, quam longos. Quæ de nâtura soli diximus, tanto potentiora sentientur, quanto propior fuerit uva terræ.

ctus deprimens vitem eam, prohibebit in excelsum emicare. H.

70. *In excelsum emicare.* MSS. R. et Colb. forte sincerius, *emittere.* H.

71. *Huic vineæ trium pedum altitudo excelsior.* Hoc est, quæ ternos pedes excedat. Et hanc loquendi formam latinitas recipit. Nam Colum. de Arb. cap. 16, non minore decem pedum vitem dixit : et a Plinio rursum inferius hoc ipso capite dicitur, « Nulla fere xx, pedum altiore arbore. » HARD.

72. *Cannas circumdant.* *Cannas* certe, non *caveas*, ut libri omnes pertinaciter retinent, legi oportere ratio ipsa, oratioque Pliniana clamat. Nam *caveis* qui tandem possit vitis inniti, quamvis id gallicus interpres relit? At *cannis* potest. Sic Palladius lib. III in Feb. tit. 11 : « Aliud genus est, in quo *cannis* pluribus circa dispositis, ipsa vitis

per cannas sarmentis ligatis in orbiculos flectitur se sequentes. » Et tit. 14 : « Vites autem, quæ *cannis* in orbem cinguntur, etc. » HARD. — *Cannas.* Broter. ex MSS. Reg. et editione principe, *caveas* ; nec emendatione opus esse judicat. ED.

73. *Ut semper pollices*, inquit Columella, lib. V, cap. 5 : « Jacenti viti, breviores materiæ submitti debent : *reseces* quoque angustius in modum furunculorum relinqui. » DAL.—*Ut semper pollices.* Seu custodes, et *reseces*, uti dictum est paulo ante. Colum. lib. V, cap. 5 : « Nec magna est putationis differentia cubantis, et stantis rectæ vineæ : nisi quod jacenti viti breviores materies submitti debent : *reseces* quoque (*pollices* Plinius, et custodes vocat) angustius in modum furunculorum relinqui. » H.

Genera separari¹, ac singulis conseri tractibus utilis-²⁷ simum. Mixtura enim² generum etiam in vino, non modo in musto discors : aut si misceantur, non alia, quam pariter maturescentia, jungi necessarium. Juga altiora³, quo lætior ager, et quo planior : item roscido, nebuloso, minusque ventoso conveniunt. Contra, humiliora gracili et arido, æstuoso, ventisque exposito. Juga ad⁴ pedamentum quam arctissimo nodo vinciri oportet, vitem levi⁵ contineri. Quæ genera⁶ vitium, et in quali solo cæloque essent conserenda, quum enumerarem naturas earum et vinorum, notavimus.

De reliquo cultu vehementer ambigitur. Plerique æstate²⁸ tota post singulos rores confodi jubent vineam. Alii vetant⁷ gemmantem : decuti enim oculos, tractuque⁸ intrantium deteri : et ob id arcendum⁹ procul omne quidem

1. *Genera separari.* Colum. lib. III, c. 20: « Nihil dubito quin per species dirigendæ vites, disponendæque sint in proprios hortos, semitis ac decumanis distinguendæ. » Horti Columellæ, Plinio tractus sunt. HARD.

2. *Mixtura enim.* Prolixe hæc, et uti solet, eleganter Colum. lib. III, cap. 21. Plinius, lib. XIV, cap. 9: « Dulcia utique inter se non congruunt. » HARD.

3. *Juga altiora.* Hujus rei causas affert, easque probabiles, Colum. lib. IV, cap. 19. HARD.

4. *Juga ad pedamentum.* Sive, ut loquitur Colum. lib. IV, cap. 16, ad statumen : « Statuminibus, inquit, firmiora juga sunt alliganda, easque vel saligneis perticis, vel compluribus quasi fasciculis arundinum connectuntur, ut rigorem habeant, nec pendantur onere fructuum. » HARD.

5. *Vitem levi.* Colum. lib. IV, cap. 13 : « Vinculi genus quale sit, quo religantur semina vitium, plurimum refert : nam dum novella vinea est, quam mollissimo nectenda est : quia, si viminibus salicis aut ulmi ligaveris, increscens vitis se ipsam præcidit. Optima est ergo genista, etc. » HARD.

6. *Quæ genera.* Supra lib. XIV, cap. 4 et 5. HARD.

7. *Alii vetant.* Colum. lib. IV, cap. 27 : « Si palmis incipientibus, progemmantibusque fossorem immiseris, magnam partem vindemiæ decusseris. Igitur antequam gemment, per divortium veris atque hiemis quam altissime fodiendæ vineæ sunt, quo lætius atque hilarius pullulent. » HARD.

8. *Tractuque.* Ita MSS. recte : non tactu. Attracta vestium, ac lanarum decuti gemmas indicat. H.

9. *Et ob id arcendum.* Id vero

- pecus, sed maxime lanatum, quoniam facillime auferat gemmas. Inimicos et pubescente uva¹⁰ rastros: satisque esse vineam ter anno confodi¹¹, ab æquinocio verno: ad Vergiliarum¹² exortum, et Canis ortum, et nigrescente¹³ acino.
- 29 Quidam ita determinant: veterem semel a vindemia ante brumam, quum alii ablaqueare¹⁴ et stercorare satis putent. Iterum ab idibus aprilis, antequam concipiat, hoc est, in vi idus maias. Deinde prius quam florere incipiat, et quum defloruerit, et variante se uva. Peritiores affirmant, si justo sæpius fodiat, in tantum tenerescere acinos, ut rum-pantur. Quæ fodiantur¹⁵, ante ferventes horas diei fo-diendas convenit: sicuti lutum neque arare, neque fodere. Fossione¹⁶ pulverem excitatum contra soles nebulasque prodesse.
- 30 Pampinatio¹⁷ verna in confesso est, ab idibus maiis,

acceptum a Virgilio, Georg. lib. II, vs. 371: «Texendæ sæpes etiam, et pecus omne tenendum, Præcipue dum frons tenera: imprudensque laborum, etc.» HARD.

10. *Pubescente uva.* Quum nigrescere incipit, variante se uva. Pubescentem et quasi adolescentem dixit Colum. lib. IV, cap. 28. H.

11. *Ter anno confodi.* Colum. l. c. «Non inficior plerosque ante me rusticarum rerum magistros tribus fossuris fuisse contentos: ex quibus Græcinius... Celsus quoque et Atticus consentiunt tres esse motus in vite, seu potius in omni surculo, naturales: unum, quo germinet: alterum, quo floreat: tertium, quo maturescat. Hos ergo motus censent fossionibus concitari.» H.

12. *Ad Vergiliarum.* De hoc exortu, quem præpostere assignat Dalecampius, dicemus lib. XVIII, cap. 66. HARD.

13. *Nigrescente acino.* Acinum uvæ nos granum appellamus. H.

14. *Quum alii ablaqueare.* Colum. lib. V, cap. 4, cujus verba retulimus cap. 31. HARD.

15. *Quæ fodiantur.* Colum. lib. de Arb. cap. 12: «Simul atque uva variari cœperit, fodito tertiam fossuram; et quum jam maturescet, ante meridiem, priusquam calere incipiet, et quum desierit, post meridiem fodito, pulveremque excitato: ea res et a sole, et a nebula, maxime uvam defendit. Lutulentam terram, neque arare, neque fodere oportet: quia valde durescit, et finditur.» HARD.

16. *Fossione.* Colum. l. c. et lib. IV, cap. 28. HARD.

17. *Pampinatio.* Pampinorum, seu foliorum vitis, quæ supervacua sunt, avulsio. Vineas pampinare, *épamprer la vigne, ôter les feuilles et les bourgeons superflus.*

intra dies x utique antequam florere incipiat : et eam infra jugum debere fieri. De sequente¹⁸ variant sententiæ. Quum defloruerit, aliqui pampinandum putant : alii sub ipsa maturitate. Sed de his Catonis præcepta decernent. Namque et putationum tradenda ratio est.

Protinus¹⁹ hanc a vindemia, ubi cæli tepor indulget, 31 adoriuntur. Sed hoc fieri²⁰ numquam debet ratione naturæ²¹ ante Aquilæ exortum²², ut in siderum causis docebimus proximo volumine. Immo vero Favonio, quoniam anceps²³ culpa sit præproperæ festinationis. Si saucias recenti medicina²⁴ mordeat quædam hiemis²⁵ ruminatio, certum est gemmas earum frigore hebetari, plagasque

De pampinationis tempore facit cum Columella Plinius, l. c. et Pallad. lib. VI, in Maio, tit. 2 : « Hoc mense, inquit iste, pampinari conveniet : sed tunc est opportuna pampinatio, quum teneri rami digitis stringentibus crepabunt sine difficultate carpentis. » H. 18. De sequente. De secunda pampinatione. HARD.

19. Protinus. Colum. lib. IV, cap. 10 : « Putandi autem duo sunt tempora : melius autem, ut ait Mago, vernum. » Et extremo capite : « Sed nec utique verno omnibus regionibus melior putatio est : ubi vero aprica loca sunt, mollesque hiemes, optima et maxime naturalis est autumnalis, etc. » Item cap. 23 : « Placet ergo, si mitis ac temperata permittit, in ea regione, quam colimus, cæli clementia, facta vindemia secundum idus octobris auspicari putationem : quum tamen æquinoctiales pluvie præcesserint... nam siccitas seriorem putationem facit. » Geop. auctor, lib. V, cap. 23,

VI.

μετὰ τρυγητὸν, post vindemiam. Vineam putare, gall. tailler la vigne. HARD.

20. Sed hoc fieri. Plinius, lib. XVIII, cap. 69, ubi de exortu Aquilæ dixit, statim subjungit : « Nec patitur ratio naturæ quidquam in satis ante eum diem spei esse certæ. » HARD.

21. Ratione naturæ. Ob occultas, quas habet natura, causas. H.

22. Aquilæ exortum. De quo dicemus lib. XVIII, cap. 69. Et de Favonii flatu, eodem libro, c. 59. H.

23. Quoniam anceps. Quoniam dubitari possit, an præpropera festinatione peccatum sit, quum post exortum Favonii contingere adhuc possit quædam hiemis iteratio, quæ suo frigore gemmas hebetet, plagasque findat : prohibeatque ne cortex moveatur, qui cicatricem consanet, ut loquitur Colum. lib. IV, cap. 29. HARD.

24. Recenti medicina. Recenti putatione. HARD.

25. Hiemis ruminatio. Iterata hiemis acerbitas. HARD.

32 findi, et cæli vitio exuri oculos lacryma distillante. Nam gelu fragiles fieri quis nesciat? Operarum ista²⁶ computatio est in latifundiis, non legitima naturæ festinatio. Quo maturius²⁷ putantur aptis diebus, eo plus materiæ fundunt: quo serius, eo fructum uberiolem. Quare macras²⁸ prius conveniat putare²⁹, validas novissime. Plagam³⁰ omnem obliquam fieri, ut facile decidant imbres: et ad terram verti quam levissima cicatrice acie falcis exacta³¹, plaga-

26. *Operarum ista.* Quod gemmæ sic frigore interdum adurantur, non id naturæ tribuendum, sed agricolis, qui in latifundiis nimis præpropere festinant. Namque ubi ruris vastitas (sic loquitur Colum. lib. IV, cap. 23) electionem temporis negat, valentissimam quamque vineti partem frigoribus deputant. » HARD.

27. *Quo maturius.* Colum. l. c. « Nec dubium, quin sit horum virtutorum natura talis, ut quanto maturius detonsa sint, plus materiæ: quanto serius, plus fructus afferant. » HARD.

28. *Quare macras.* Colum. l. c. « Valentissimam quamque partem vineti, frigoribus; macerrimam, vere, vel autumno. » HARD.

29. *Prius conveniat putare.* Sic ex MSS. em. Hard. cons. Ch. *convenit* Gr. et alii. ED.

30. *Plagam omnem obliquam fieri, ut... decid. imbres.* Colum. lib. IV, cap. 9: « Medio fere internodio ea plaga obliqua falce fit; ne, si transversa fuerit cicatrix, cælestem superincidentem aquam contineat. » Et cap. 24: « Plagæ, quas in duro vitis accipit, obliquæ rotundæque fieri debent, etc. » HARD. — *Et ad terram.* Colum. loc. cit. « Sed nec

ad eam partem, qua est gemma, verum ad posteriorem plaga declinatur, ut in terram potius devexa, quam in germen delacrymet; namque defluens humor cæcat oculum, nec patitur frondescere. » H.

31. *Cicatrice acie falcis exacta, plagaque conlævata.* Ductu nempe falcis acutiæ sic effici debet, ut sit levissima cicatrix, et uno vestigio allævetur. « Duris enim, ut ait Col. lib. IV, cap. 24, et acutissimis ferramentis totum istud opus exsequendum est, obtusa et hebes, et mollis falx putatorem moratur, etc. » Et cap. 25: « Tutior et utilior putatio est, quæ ductu falcis, non ictu conficitur. Nam ea plaga quæ sic efficitur, uno vestigio allævatur. » Quo ex loco intrepide, *plagaque conlævata* rescripimus in Pliniano contextu, quum prius *conlævata* legeretur: nulla prorsus, aut inextricabili certe sententia. Sic idem Colum. lib. V, cap. 6, de stirpe arborum: « Post annum præcidi et allævari oportet. » Et mox: « Si fieri poterit, uno ictu arborem præcidi: si minus, serra desecari, et plagam falce allævari oportet », hoc est, lævigari, seu læviorem fieri. Id acuto ferramento fit, ut ait idem lib. V, cap. 11. H.

que conlævata. Recidi³² autem semper inter duas gemmas, ne sit vulnus oculis in recisa parte. Nigram esse eam existimant, et donec ad sincera³³ veniatur, recidendam: quoniam e vitioso materia utilis non exeat. Si macra vitis³³ idoneos palmites non habeat, ad terram recidi³⁴ eam, novosque elici utilissimum. In pampinatione non hos detrahere pampinos, qui cum uva sint: id etenim uvas supplantat, præterquam in novella vinea. Inutiles judicantur in latere nati, non ab oculo: quippe etiam³⁵ uva, quæ nascatur e duro rigescente, ut nisi ferro detrahi non possit. Pedamentum quidam³⁶ inter duas vites utilius putant statui: et facilius ablaqueantur ita: meliusque est unijugæ³⁷ vineæ, si tamen et ipsi jugo sint vires, nec flatu infesta regio. In quadripartita³⁸ quam proximum oneri

32. *Recidi... inter duas.* « Medio fere internodio, inquit Colum. lib. IV, cap. 24, optimum est tondere palmitem, devexamque resectionem facere post gemmam, ne superlacrymet, et gemmantem cæcet oculum. » Et cap. 9: « Putatio non debet secundum articulum fieri, ne reformidet oculus, sed medio fere internodio ea plaga obliqua falce fit, etc. » HARD.

33. *Ad sincera.* Ad tenera, et viridia, inquit Colum. l. IV, c. 24. H.

34. *Ad terram recidi.* Quod in macra vite fieri sapienter monet, id in omni viviradice faciendum olim putarunt Virgilius, Saserna, Stolo, Cato, qui ut recte Colum. animadvertit, lib. IV, cap. 11: « Non solum in eo errabant, quod primi anni capillamenta seminum intacta patiebantur, sed et post biennium, quum viviradix recidenda erat, omnem superficiem amputabant solo tenus juxta ipsum

articulum, ut e duro pullularet: quod ipse merito multis nominibus improbat. HARD.

35. *Quippe etiam.* Quippe etiam inutilis est uva, quæ nascatur e duriore, atque ita rigescente trunco, ut nisi ferro detrahi non possit, non digito decuti. HARD.

36. *Pedamentum quidam.* Sive, ut Columella loquitur lib. IV, cap. 16, medio internodio. HARD.

37. *Unijugæ.* Quæ jugo simplici constat, ut superius diximus, *simple treille.* Colum. lib. IV, cap. 17: « Potest tamen, si vel parum late disposita vinea, vel parum fructuosa, cælumque non turbidum, nec procellosum habeat, uno jugo contenta esse: nam ubi magna vis et incursus est pluviarum, procellarumque... ibi quasi quadrato circumfirmanda est agmine. » H.

38. *In quadripartita.* Vineæ scilicet, quæ unijugæ opponitur, et superius in vinearum divisione

adminiculum esse debet : ne tamen impedimentum sentiat ablaqueatio, cubito abesse³⁹ non amplius : ablaqueari autem prius, quam putari, jubent.

- 34 Cato⁴⁰ de omni cultura vitium ita præcipit. Quam altissimam vineam facito, alligatoque recte, dum ne nimium constringas, hoc modo eam curato : capita vitium putata circumfodito, arare incipito. Ultro citroque sulcos perpetuos ducito. Vites teneras quamprimum propagato, veteres quam minimum castrato. Potius, si opus erit, dejicito, biennioque post præcidito. Vitem novellam reseccari tum erit tempus, ubi valebit. Si vinea ab vite calvata
35 erit⁴¹, sulcos interponito, ibique viviradicem serito. Umbram a sulcis⁴² removeto; crebroque fodito. In vinea veterere serito ocymum⁴³. Si macra erit⁴⁴, quod granum capit ne serito : et circum capita addito stercus, paleas, vinaceas, aut aliquid horumce. Ubi vinea frondere cœperit,

compluviata cognominata est : Columellæ l. c. quadrato quasi circumfirmata agmine. *Vigne à quatre pentes*. Frustra sunt qui brachiatam Columellæ vitem huc putant attingere, de qua ille lib. V, cap. 5. H.

39. *Cubito abesse*. Pedale modo Columella intervallum assignat, lib. IV, cap. 16 : « Prope truncum si defigitur palus, pedali spatio recedendum est, ne aut premat, aut radicem vulneret, et ut fossor ab omni parte semina circumfodiat. » HARD.

40. *Cato*. De Re Rust. c. xxxiii, quod caput ferme integrum simile huic loco Plinii est. HARD.

41. *Calvata erit*. Calvata vinea appellatur, in qua raræ vites seu trunci sunt : ut calvi homines dicuntur, quibus vel nullus est, vel rarus capillus. Colum. lib. IV, cap.

39, vitis calvitium dixit. Item lib. IV, cap. 33 : « Propter quæ, inquit, sæpe novella castaneta calvescunt, » hoc est, rarescunt, et minus frequentia et densa sunt. H.

42. *Umbram a sulcis*. Sunt hæc etiamnum apud Catonem. Herbam temere reponit Delacampius pro umbra. A sulcis, hoc est, a vitibus, quæ sunt in sulcis. HARD.

43. *Serito ocymum*. Broterius ex MSS. Regg. et editione principe, *osinum, du fourrage*, ut mox infra dicitur. ED.

44. *Si macra erit*. Cato : « Si macra erit, quod granum capiat, ne serito : hoc est, si vitis est macrior, ne vineæ interseras id, quod in frugem et granum solet maturescere : sed pabulum vel farraginem, quæ viridia subsecantur, priusquam spicam capiant. H.

pampinato. Vineas novellas alligato crebro, ne caulis præfringatur. Et quæ jam in perticam⁴⁵ ibit, ejus pampinos⁴⁶ teneros alligato leniter⁴⁷, porrigitoque⁴⁸. Ubi recte steterint, ubi uva⁴⁹ varia fieri cœperit, vites subligato.

Vitis⁵⁰ insitio una est per ver, altera quum uva floret: 36 ea optima est. Vineam⁵¹ veterem si in alium locum transferre voles, dumtaxat brachium crassum licebit. Primum deputato. Binas gemmas, nec amplius relinquito. Ex radicibus bene effodito. Et cave radices ne saucies. Ita uti fuerit, ponito in scrobe aut in sulco, operitoque, et bene occulcato. Eodemque modo vineam⁵² statuito, alligato, flexatoque⁵³ uti fuerat, crebroque fodito. Ocymum⁵⁴, quod in vinea seri jubet, antiqui appellabant pabulum, umbræ patiens, quod celerrime proveniat.

45. *Et quæ jam in perticam.* Cui longiora jam sarmenta seu flagella erunt. HARD.

46. *Pampinos.* Palmites. H.

47. *Leniter.* Broterius ex MSS. Regg. et edit. princ. *leviter.* ED.

48. *Porrigitoque.* Cato: « Corrigitoque uti recte spectent. Ubi uva varia fieri cœperit, vites subligato, pampinato, etc. » Hactenus ille, cap. xxxiii. HARD.

49. *Ubi uva.* Ubi mutare colorem uva cœperit. H.—*Porrigitoque.* *Ubi,* etc. Aliter legit distinguitque Broterius ex MSS. Regg. edit. princ. et ipso Catone: *porrigitoque, uti recte stent. Ubi uva,* etc. ED.

50. *Vitis insitio.* Cato, cap. xli, pag. 36, totidem verbis. H.

51. *Vineam veterem.* Hæc deinceps Cato, cap. xlix, plane ad verbum. HARD.

52. *Vineam statuito.* Statuminihus seu pedamentis fulcito. Sic MSS. omnes, et ipse Cato: non,

ut libri editi, *statuminato.* HARD.

53. *Flexatoque.* Ita Cato, et MSS. non *lazatoque.* HARD.

54. *Ocymum.* Differt ocymum ab ocimo, de quo Plin. lib. XIX, cap. 35, et alibi. Utrumque distinguit Varro de Re Rust. lib. I, cap. 31: « Ocymum, inquit, dictum a græco verbo ὀκίω, quod valet cito. Similiter quoque ocimum in horto. Hoc amplius dictum ocymum, quod citat alvum bubus, et ideo iis datur, ut purgentur. Id genus pabuli sunt segetes sectæ virides antequam gerant siliquas. » Vult igitur ocymum æque ac ocimum ab ὀκίω, cito, nomen traxisse: istud, quod celerrime nascatur, ut Plinius mox cit. illud quod bubus alvum citet. Est igitur ocymum boum, equorum, aliorumve animalium pabulum, ex frugum leguminumque mixtura. Nos farraginem vulgo dicimus, *du fouflage.* Vide quæ de farragine dicturi su-

- 37 (XXIII.) Sequitur arbusti⁵⁵ ratio, mirum in modum damnata Sasernæ patri filioque, celebrata Scrofæ, vetustissimis post Catonem, peritissimisque: ac ne a Scrofa quidem, nisi Italiæ, concessa: quum tam longo judicetur ævo, nobilia vina non nisi in arbustis gigni, et in his quoque laudatiora summis, sicut uberiora imis: adeo excelsitate⁵⁶ proficitur. Hac ratione⁵⁷ et arbores religantur. Prima omnium ulmus, excepta⁵⁸ propter nimiam frondem
 38 atinia. Deinde populus⁵⁹ nigra, eadem de causa, minus densa folio. Non spernunt plerique et fraxinum, ficumque, etiam oleam, si non sit umbrosa ramis. Harum satus cultusque abunde tractatus est. Ante tricesimum⁶⁰ sextum mensem attingi falce vetantur. Alterna servantur brachia: alternis putantur annis: sexto anno maritantur. Transpadana Italia, præter supra dictas, cornu, populo⁶¹, tilia, acere, orno, carpino, quercu, arbustat agros⁶². Venetia

mus lib. seq. cap. 10. Catonis locus est e cap. xxxiii, ut ante diximus. HARD.— *Ocimum*. Broterius, *ocinum*. ED.

55. *Sequitur arbusti*. Quid arbustum sit, diximus cap. 15. H. — *Arbusti*. Arbustum (quod retinendum, ut Plinius intelligatur) est locus conaitus arboribus ad sustinendas vites. Quinquennes vites in arhustum transferebantur. — *Sasernæ patri*. MS. Reg. 1, et edit. princeps, a *Saserna patre*. BAOT.

56. *Adeo excelsitate*. Pallad. lib. III, in Febr. tit. 13: « Qui fructum volunt maximum, materias plures per ramos arboris submitunt; qui vinum melius, sarmenta in cacumen extendunt. » HARD.

57. *Hac ratione*. Sic et arbores, inquit, pati vincula docuimus. Prius *cliguntur* in libris editis legebatur:

nos conditiva ac vetusta exemplaria, quæ sunt sinceriora et saniora, sequimur. HARD.

58. *Excepta*. Ne hanc quidem excipit Colum. lib. III, cap. 6. H.

59. *Deinde populus*, etc. De populo nigra et fraxino, eadem Pall. l. c. HARD.

60. *Ante tricesimum*. Col. de Arb. cap. 16: « Ante triennium ferro ne tetigeris... Completis sex et triginta mensibus, ad recipiendam vitem formabis, et supervacuos ramos amputabis, alterna brachia in modum scalarum relinquens, etc. » HARD.

61. *Cornu, populo*. Ita MSS. omnes. De alba populo accipiendum id est; nigræ enim facta jam superius mentio. Alii *opulo* ex *Columella* hic substituunt. H.

62. *Arbustat agros*. Arbustare,

salice, propter uliginem soli. Et ulmus detruncata a medio in ramorum scamna⁶³ digeritur, nulla fere xx⁶⁴ pedum altiore arbore. Tabulata earum ab octavo pede altitudinis³⁹ dilatantur in collibus siccisque agris : a XII in campetribus et humidis. Meridianum⁶⁵ solem spectare palmæ

est arboribus agrum conserere ad maritandas vites. Itaque salices vitatores Veneti conserunt, quod sint uliginosi in eo tractu agri, hoc est, naturali humore madentes, qui nunquam ab ipsis recedit. Sunt autem aquaticæ salices, et in aqua fere satæ, ut dictum est lib. XVI, cap. 17. HARD.

63. *In ramorum scamna.* Scamna ramorum, et tabulata vocat ramos prominentes in arbore, multiplici quasi contigione in circuitum ordinatos. *Branches disposées en divers étages:* Describit hæc Colum. lib. V, cap. 6 : « Ulmum, inquit, novellam sic formare conveniet : loco pingui octo pedes a terra sine ramo relinquendi, vel in arvo gracili septem pedes : supra quod spatium deinde per circuitum in tres partes arbor dividenda est, ac tribus lateribus singuli ramuli submittendi, primo tabulato assignentur. Mox de ternis pedibus superpositis, alii rami submittendi sunt, ita, ne iisdem lineis, quibus in superiore positi sunt : in eademque ratione usque ad cacumen ordinanda erit arbor. » Et paulo ante : « Tabulata inter se ne minus ternis pedibus absint, etc. » HARD.

64. *Nulla fere XX.* Colum. lib. V, cap. 7, detruncari præcipit ad altitudinem xv pedum : « Potest etiam ulmus sic disponi, ut adhuc tenera decacaminetur, ne

altitudinem xv pedum excedat. Nam fere ita constitutum rumpotinetum animadverti, ut ad octo pedes locis siccis et clivosis; ad duodecim, locis planis et uliginosis tabulata disponantur. » HARD.

65. *Meridianum.* A similitudine palmæ, seu volæ manus, palmam vocat in ulmo partem eam teretem trunci, seu caudicis, cujus ab utroque latere rami ceu digiti enascuntur. « Palmites ipsi vitium sarmenta appellantur, inquit Festus, quod in modum palmarum humanarum virgulas quasi digitos edunt. » Palmæ arboris seu caudici primum vitis innititur : mox in ramos etiam palmites diducuntur : ramos spectare orientem solem, vel occidentem convenit, ut meridiano palma objecta sit, vitisque ei applicata plus caloris accipiat, inquit Colum. lib. V, cap. 6, p. 186. Palmas in populo pariter jam superius lib. XIV, cap. 3, Plinius appellavit : « Populus arbor, inquit, cujus tabulata in orbem patula replent, puroque perductæ vites dracone in palmam ejus, inde in subrectos ramorum digitos flagella dispersunt. » Qui palmas hoc loco de sarmentis accipiunt, aut palmites legi suadent, nec quo nunc in argumento Plinius habitat, considerant, et inscitiam suam produunt. Nam de palmitibus vitium inferius verbis conceptis agitur. HARD.

debent⁶⁶. Rami⁶⁷ a projectu digitorum modo subrigi, tonsili in his tenuium quoque virgultorum barba⁶⁸, ne obumbrent⁶⁹. Intervallum⁷⁰ justum arborum, si aretur solum, quadrageni pedes in terga frontemque, in latera vicini. Si non aretur, hoc in omnes⁷¹ partes. Singulis⁷² denas sæpe adnutriunt vites, damnato agricola minus terminis. Maritare⁷³, nisi validas, inimicum, enecante velocivitiū incremento. Serere⁷⁴ tripedaneo scrobe necessarium distantes inter sese arboremque singulis pedibus. Nihil ibi malleolis atque pastinationi, nulla fodiendi impendia: utpote quum arbusti ratio hac peculiari dote præstet, quod in eodem solo seri fruges et vitibus prodest. Superque, quod vindicans se altitudo, non, ut in vinea⁷⁵, ad arcendas

66. *Palmas debent.* Vet. apud Dalec. *palmites.* Ed.

67. *Rami.* Ulmorum, aliarumque arborum, ex quibus arbustum constat: hi sese ab arbore projiciunt. H.

68. *Barba.* Ramuli tenuiores, qui e crassioribus pullulascunt. Virgæ sunt Colum. lib. V, cap. 7: « Plerumque autem ea arbor in tres ramos dividitur, quibus singulis ab utraque parte complura brachia submittuntur: tum omnes pæne virgæ, ne obumbrent, eo tempore, quo vitis patatur, abraduntur. » HARD.

69. *Ne obumbrent. Ne æmula umbra viti noceat,* ut ait Col. lib. V, c. 6. H.

70. *Intervallum.* Colum. lib. V, cap. 7: « Arboribus rumpotinis (hoc est, arbustivis, ut diximus lib. XIV, cap. 3), si frumentum non inseritur, in utramque partem xx pedum spatia interveniunt. At si segetibus indulgetur, in alteram partem xl pedes, in alteram xx relinquntur. » HARD.

71. *Hoc in omnes.* Id est, vicini pedes in omnem partem, Colum. l. c. et cap. 6. HARD.

72. *Singulis.* Singulis arboribus denas sæpe alligant vites: damnatur incuriæ et imperitiæ agricola, qui tantum ternas applicet. H.

73. *Maritare, nisi validas, inimicum, enecante.* Eleganter Colum. lib. V, cap. 6: « At si teneram ulmum maritaveris, novam sufferet vitem: si vetustam vitem applicueris, conjugem necabit: ita sibi pares esse ætate et viribus arbores vitesque convenit. » HARD.

74. *Serere.* Vites nimirum: quas ab arbore sua distare sesquipedis spatio, Palladius jubet, lib. III in Febr. tit. 10, p. 57. Pedali tantum, ut Plinius, ita et Colum. lib. de Arb. 16. HARD.

75. *Non, ut in vinea.* Et in arbusto quoque, nisi in eodem solo satæ sunt fruges, ab injuria pecoris caveis emuniri vites, caute Columella admonet, lib. V, c. 6. H.

animalium injurias pariete, vel sepe, vel fossarum utique impendio muniri se cogat.

In arbusto¹ e prædictis sola viviradicum ratio, item⁴ propaginum, et hæc gemina, ut diximus. Qualorum² in ipso tabulato maxime probata, quoniam a pecore tutissima est. Altera³, deflexa vite, vel palmite juxta suam arborem, aut circa proximam cœlibem⁴. Quod supra terram est e matre, radi jubetur, ne fruticet. In terra non pauciores gemmæ quatuor obruuntur ad radicem capiendam: extra in capite binæ relinquuntur. Vitis⁵ in arbusto quatuor pedes in longo constat, omni sulco tres lato, alto duos cum semipede. Post annum propago inciditur ad medullam, ut paulatim radicibus suis assuescat: caulis⁶ a capite ad duas gemmas reciditur: tertio totus mergus abscinditur, reponiturque altius in terram, ne ex reciso frondeat. Tolli viviradix a vindemia protinus debet.

1. *In arbusto.* Vitis, inquit, in arbusto, viviradice tantum et propagine seritur, propagine quidem gemina, quam cap. 2 explicuimus. HARD.

2. *Qualorum.* Subintellige, ratio vitem propagandi per qualos pertusos, explicata a nobis cap. 21. Hanc rationem optime Palladius l. c. describit: • Est et aliud, inquit, de transferenda ex arbusto vite compendium. Fit ex vimine parva corbicula ... Hæc ad arborem, cui vitis inhæret, fertur: et in fundi media parte pertunditur, quo sarmenti virgam possit admittere. Inducto itaque sarmento vitis ejus, de qua transferre disponis, corbicula ipsa ex aliqua arboris parte suspenditur, et viva terra repletur, ut sarmentum terra possit includi, quod sarmentum prius intorqueatur. Ita, exacto annui temporis

spatio, sarmentum, quod clausum est, radices creabit intra prædictam corbiculam. Tunc sub fundo corbis incisum radicatam sarmentum cum ipsa corbe portabitur ad locum, quem vitibus arbustivis destinabis implere, ibique obruetur circa arboris maritandæ radices. • H.

3. *Altera.* Altera serendæ vitis arbustivæ ratio. HARD.

4. *Cœlibem.* Cui maritata vitis nulla sit. Viduam infra vocat. H.

5. *Vitis in arbusto.* Viti in arbusto serendæ sulcus paratur, in quatuor pedes longus, in tres altus, in dupondium et semissem latius, inquit Colum. lib. de Arb. cap. 16, ex quo corrigendus Plinii locus videtur, ac permutandæ invicem latitudinis altitudinisque mensuræ: nisi diversa cæli ac soli ratio habeatur. HARD.

6. *Caulis.* Palmes. HARD.

- 42 Nuper repertum, draconem serere juxta arborem : ita appellamus palmitem emeritum, pluribusque induratum annis. Hunc præcisum quam maxima amplitudine, tribus partibus longitudinis deraso cortice, quatenus obruatur (unde et rasilem vocant), deprimere sulco, reliqua parte ad arborem erecta : ocyssimum in vite. Si gracilis sit vitis aut terra, usitatum est quam proxime solum decidi, donec firmetur radix : sicut neque roscidam⁷ seri, neque a septemtrionis flatu. Vites Aquilonem spectare debent ipsæ, palmites autem earum meridiem.
- 43 Non est festinandum⁸ ad putationem novellæ : sed primo in circulos materies colligenda, nec nisi validæ putatio admovenda : seriore fere anno ad fructum arbusta vite, quam jugata⁹. Sunt qui omnino putari vetant, priusquam arborum longitudinem æquaverit. Prima falce sex pedes a terra recidatur, flagello infra relicto, et nasci coacto
- 44 incurvatione materiæ. Tres ei¹⁰ gemmæ, non amplius, deputato supersint. Ex his emissi palmites proximo anno imis ingerantur scamnis¹¹, ac per singulos annos ad superiora scandant, relicto semper duramento¹² in singulis

7. *Sicut neque roscidam.* Colum. lib. V, cap. 6 : « Cavendum, ne aut septemtrionalibus ventis, aut rorulentæ, sed siccæ serantur. » H.

8. *Non est festinandum.* Colum. lib. V, cap. 6 : « Proxima putatione melius existimat Celsus ferro abstinere, ipsosque caules in modum coronæ contortos, arbori circumdari, ut flexura materias profundat, quarum validissimum sequente anno caput vitis faciamus. Me autem longus docuit usus, multo utilius esse primo quoque tempore falcem vitibus admovere, etc. » Celsum Columella deserit. HARD.

9. *Quam jugata.* Sic ex MSS.

em. post Pintianum Hard. « Seriora fere anno ad fructum arbusta, quam vitis jugata » Gr. et vulg. Ed.

10. *Tres ei.* Columella, l. c. « Materiam ferro coercendam esse censeo, usque in alteram vel tertiam gemmam, etc. » HARD.

11. *Ingerantur scamnis.* Ita MSS. Reg. Colb. Chiffi. non *inferantur.* H.

12. *Duramento.* Duriore sarmento, quod duramentum et Col. vocat lib. IV, cap. 21; duramentum, cap. 22; materiam lib. V, cap. 6 : « Quum palmites primum tabulatum apprehenderint, proxima putatione disponetur vitis omnibus annis: alioqui in superius tabulatum

tabulatis, et emissario¹³ uno, qui subeat¹⁴ usque quo placuerit. De cætero putatione omni, flagella quæ proxime tulerunt, recidantur: nova circumcisis undique capreolis spargantur¹⁵ in tabulatis. Vernacula¹⁶ putatio dejectis per ramos vitium crinibus circumvestit arborem, crinesque ipsos uvis: Gallica in traduces porrigitur: Æmiliæ viæ in radices¹⁷ atiniarum ambitu, frondem earum fugiens.

Est quorundam imperitia sub ramo vitem vinculo suspendendi, suffocante injuria¹⁸: contineri debet vimine, non

excitabitur, relicta semper una materia, quæ applicata trunco cacumen arboris spectet. » HARD.

13. *Et emissario.* Novello palmitate, cui in putatione parcutur, ut subeat usque quo placuerit. H.

14. *Qui subeat.* Qui scandat. H.

15. *Capreolis spargantur,* etc. Ταῖς ἀλιξί, veluti vitium cincinnis. A capiendo dictos censet Varro, quod serpent ad capiendum locum ut teneant vitem. Probabile tamen a mollitie et teneritate sic vocatos fuisse, quo modo Græci tenellum quidvis μύσχοιν dicunt. Homerus μύσχοιν λύγον, unde Latinis *Mostum* sive *Mustum*, vinum, pomum, ætas, caseus, mustea. Sic ab ὄρχος fit hortus, ab ὄρνιθες, ὄρνιθες, χ in θ mutato. SCALIG. — *Capreolis.* « Capreolus, inquit Varro de Re Rust. I, 31, cauliculus est viteus intortus, ut cincinnus: is enim vites ut teneat serpit, ad locum capiendum: ex quo a capiendo capreolus dictus. » HARD.

16. *Vernacula.* Italica putatio ita peragitur, ut per ramos immissis vitium palmitibus, omnis vite circumvestiatur arbor: atque ex ipsis deinde ramis uvæ dependeant: Galli sic deputant, ut simul in tra-

duces vitis deputata porrigatur: qui viam Æmiliam et Bononiensem agrum colunt, vitem circum radices ulmorum atiniarum alligant, frondibus earum applicare reformidant. De via Æmilia vide Strabonem lib. V. HARD.

17. *Æmiliæ viæ in radices.* Prius legebatur, obscura, vel potius nulla plane sententia: « Æmiliæ viæ in radicas, atinearum ambitu frondem earum fugiens. » Colb. 3, « in radices atinearum, » quem ut sequeremur, et codicis ipsius auctoritas, et sententiæ necessitas fecit. H. — *Æmiliæ viæ in radices.* Ita male eruditus Harduinus e Colbert. 3, quanquam et sic legitur in editione principe. MSS. Regg. 1 et 2, *in radicas.* Vites non possunt porrigi in radices arborum. Recte autem in via Æmilia agroque Bononiensi porrigebantur in radicas, vel in truncos ambitumque atiniarum ulmorum: earum vero frondes vitabantur, ne nimis obumbrarent, et maturitati nocerent. BROU.

18. *Suffocante injuria.* Sic antepaulo, hoc ipso capite *noxia injuria* dixit. Eadem habet Colum. lib. IV, cap. 25: « Ne vinculum

arctari. Quin immo etiam quibus salices supersunt, molliore hoc vinculo facere malunt, herbaque, Siculi quam vocant ampelodesmon¹⁹: Græcia vero universa junco, cypero, ulva²⁰. Liberatam quoque vinculo per aliquot dies vagari, et inconditam spargi, atque in terra, quam per totum
46 annum²¹ spectaverit, recumbere. Namque²² ut veterina a jugo, et canes a cursu volutatio juvat, ita tum et vitium porrigi lumbos. Arbor quoque ipsa gaudet assiduo levata onere, similis respiranti. Nihilque est²³ in opere naturæ, quod non exemplo dierum noctiumque aliquas vices feriatarum velit. Ob id protinus a vindemia putari, et lassas etiamnum fructu edito, improbatur. Putatæ rursus alligentur alio loco: namque orbitas²⁴ vinculi sentiunt, vexatione non dubia. Traduces Gallica cultura²⁵ bini utrimque
47 lateribus, si pars quadrageno²⁶ distet spatio: quaterni, si

incidat, truncumque strangulet. » H.

19. *Ampelodesmon*. A liganda vite ei herbae nomen. Ἀμπέλιδος vitis est, vinculum δισμός. In Sicilia hodieque *Dis* vocari, auctor est Anguilara part. 12, pag. 214. HARD.

20. *Ulva*. Ulva, herba palustris est. Vox nota Virgilio, et aliis. H.

21. *Quam per totum annum*. Sic libri omnes, etiam MSS. Pelicerius tamen in notis marginalibus admonet, sibi videri vocem eam *annum* adjectam a sciolo quopiam: legi *per torum* oportere, hoc est, e cubili arboris requiescendo: allusionem videri *in terra*, et *per torum*. Toros a Columella, lib. V, cap. 6, appellari partes eas vitis, quibus arbori applicatur. Judicent periti. H.

22. *Namque*. Nam ut veterina jumenta, postquam liberata sunt a jugo, et canes post cursum volutatio juvat *in pulvere*, ita et vitium porrigi *palmites*, quasi latera et lumbos. H.

23. *Nihilque est*. Huc spectat illud Nasonis, Heroid. IV, vs. 89: « Quod caret alterna requie, durabile non est. » HARD.

24. *Namque orbitas*. In Colb. 3: « Namque orbita vinculi vexatio est non dubia. » Alii, « namque orbitam vinculi sentiunt, vexationem non dubiam. » Vide Colum. lib. V, cap. 6. HARD.

25. *Gallica cultura*. Ut quidem moris est in arbusculis Galliae Transalpinæ. Traduces sunt palmites ii qui ex una arbore, cui alligantur, deducti, cum palmitibus alterius arboris proximæ connectuntur. H.

26. *Si pars quadrageno*. Si pedibus quadragenis arbores inter se dissideant: quod spatium arationi destinatur. Si vicenis tantum, traduces esse possunt quaterni; quoniam, ut superius dictum est, non ibi aratur. Hoc plane videtur esse quod ait Colum. lib. V, cap. 7, de

viceno²⁷: inter se obvii miscentur, alliganturque una conciliati, virgultorum comitatu obiter rigorati²⁸ qua deficiant: aut si brevitatis non patiat ipsorum, adalligato²⁹ protenduntur in viduam arborem unco. Traducem bimum præcidere³⁰ solebant. Oneratis enim vetustate melius donare tempus, ut transilem³¹ faciant, si largiatur³² crassitudo: alias utile toros³³ futuri draconis pasci.

Unum etiamnum genus est medium inter hoc³⁴ et propaginem⁴⁸: totas supplantandi in terram vites, cuneisque findendi, et in sulcos plures simul ex una propagandi, gracilitate singularum firmata circumligatis hastilibus, nec recisis qui a lateribus excurrant pampinis³⁵. Novariensis agricola traducem turba non contentus, nec copia ramo-

arbusto Gallico: « Curetur ut novi traduces omnibus annis inter se ex arboribus proximis connectantur, et veteres decidantur. Si tradux traducem non contingit, media virga inter eas deligetur: quum deinde fructus pondere urgebit, subjectis adminiculis sustineatur. » HARD. — *Si pars.* Gronov. aliique, *si pes.* ED.

27. *Quadragesimo viceno.* Quadragesimum pedum distantia pingui solo interponitur; cujus beneficio dum solæ vites sic luxuriant, ut arbori vestiendæ sufficiant. At macro tenuique solo vicenum pedum intervallum est, in quo minus ramosæ frondosæque vites ad arborem quatuor perducuntur. DAL.

28. *Rigorati.* Rigidiores, firmioresque facti. Sic Colum. lib. IV, cap. 16: « Compluribus arundinum fasciculis connectuntur, ut rigorem habeant. » Idem lib. V, cap. 7, quod *rigorari* Plinius, *adminiculis sustineri* dixit, ut proxime ante retulimus. HARD.

29. *Adalligato . . . unco.* Junco fortassis sincerius fuerit: quum laudatus a nobis proxime Columella, virgam ad eodem usus adhibeat. HARD.

30. *Traducem bimum præcidere solebant.* Sensus est: Traducem, id est, sarmentum traductioni destinatum in matre priusquam traducerent, bimum putabant, ut eo temporis spatio crassesceret satis, et in arborem transire posset, quod si bimus non adhuc satis validus aut crassus foret, longius dilatata putatione, ejus toros, id est, robur et firmitatem pascebant, et augerent priusquam traducerent. DAL.

31. *Ut transilem.* Ut deduci commode in vicinam arborem possit. HARD.

32. *Si largiatur.* Broterius ex MSS. Reg. 1 et 2, *ni largiatur*, et consentit Chiff. ED.

33. *Toros.* Crassitiem ac robur.

34. *Inter hoc.* Inter traducem et propaginem. HARD.

35. *Pampinis.* Palmitibus. H.

- rum, impositis etiamnum patibulis palmites circumvolvit. Itaque præter soli vitia, cultura quoque torva fiunt vina.
- 49 Alia culpa juxta Urbem Varracinis³⁶, quæ alternis putantur annis: non quia id viti conducat, sed quia vilitate, reditum impendia exsuperant. Medium temperamentum in Carseolano³⁷ sequuntur: cariosasque tantum vitis partes, incipientesque inarescere deputando, cæteris ad uvam relictis, detracto onere supervacuo, pro nutrimento omni est raritas vulneris. Sed nisi pingui solo talis cultura degenerat in labruscam.
- 50 Arbusta arari quam altissime desiderant, etsi tantum frumenti ratio non exigit³⁸. Pampinari ea non est moris: et hoc compendium operæ. Deputantur cum vite pariter interlucata³⁹ densitate ramorum qui sint supervacui, et absumant alimenta. Plagas⁴⁰ ad septemtriones, aut ad meridiem spectare vetuimus: melius, si neque in occasus solis. Diu dolent talia quoque hulcera, et difficile sanescunt, algendo nimis, æstuandove. Non eadem⁴¹ in vite, quæ in arbustis, libertas: quoniam⁴² certa latera est fa-

36. *Varracinis*. Ita MSS. At rectius forsitan *Tarracinis*, ab urbe Tarracina, de qua lib. III in Geographicis: vel *Marracinis* potius, in quarta Italiæ regione positus, in qua et Carseolani. De utrisque egimus lib. III, cap. 17. HARD.

37. *In Carseolano*. Broterius ex MSS. Regg. et editione principe, *Carsulano*. ED.

38. *Etsi tantum frumenti ratio non exigit*. Antiquum exemplar: «Tanta etsi frumenti rationem non exigit.» Scribo, «Tametsi frumenti ratio non exigit.» PINT. — *Etsi tantum*. Etsi frumentum, quo interseritur, tam alte arari non postulat. HARD. — Broterius post Pintia-

num, *tametsi frumenti ratio*. ED.

39. *Interlucata*. Præcisus ramis, qui ob nimiam densitatem luminis officiant. De ea voce egimus cap. 19. HARD.

40. *Plagas . . . vetuimus*. Libri hujus cap. 16: «Plerique id demum cavent, ut plaga deputati cacuminis meridiem spectet, ignari fissuris nimii vaporis opponi. Id quidem in horam diei quintam vel octavam spectare maluerim.» Vide et cap. 7. HARD.

41. *Non eadem in vite*. In vinea, sive pedata, sive per se stante. H.

42. *Quoniam certa latera*. Quoniam infirmiora vitium latera in arbustis facile est abscondere, et

cilius abscondere, et detorquere, quo velis, plagas. In arborum tonsura supiniore⁴³ velut calices faciendi, ne consistat humor.

XXXVI. Viti adminicula addenda, quæ scandat apprehensa, si majora sint. (XXIV.) Vitium generosarum pergulas¹ Quinquatribus² putandas, et quarum servare uvas libeat, decrescente luna tradunt. Quæ vero interlunio sint putatæ, nullis animalium obnoxias esse. Alia ratione plena luna noctu tondendas, quum sit ea in Leone, Scorpione, Sagittario, Tauro: atque in totum serendas plena, aut crescente utique, censent. Sufficiunt in Italia cultores deni in centena jugera vinearum.

XXXVII. At abunde satu cultuque arborum tractato, quoniam de palmis¹ ac cytiso in peregrinis arboribus affatim diximus, ne quid desit, indicanda reliqua natura sit, magnopere pertinens ad omnia ea. Infestantur² nam-

plagas ab æstu et algore, objectu frondium, sub quibus eas detorqueantur, defendere. HARD.

43. *Tonsura supiniore.* Infra cap. 37: « Vitibus in supinum excisis. » Sic tonderi arborem jubet, ut quum tonsura ramorum, sive cæsura, supina sit, hoc est, ita ut cælum spectet, sic fulcis cultrive sinu plaga rursum retrahatur, ut cava quodam modo sit: ita enim decidens imber per illud cavum facilius elabetur. « Nam si transversa foret cicatrix, » ut ait Colum. lib. IV, cap. 9, « superincidentem cælestem aquam contineret. » H.

XXXVI. 1. *Pergulas. Les treilles.* Vide quæ diximus lib. XIV, c. 3. H.

2. *Quinquatribus.* Feriæ sunt Palædi sacræ, de quibus dicitur lib. XVIII, cap. 56. HARD.

XXXVII. 1. *De palmis ac cytiso.*

De palmis quidem lib. XIII, cap. 6; de cytiso, ejusdem libri cap. 47. H.

2. *Infestantur.* Proditæ hæc a Theophrasto, Hist. IV, cap. 16, totidem verbis: Νοσήματα δὲ ταῖς μὲν ἀγρίοις οὐ φασι ξυμβαίνειν, ὑφ' ὧν ἀναίρουνται. Φαύλωσ δὲ διατίθεσθαι, καὶ μάλιστα ἐπιδήλωσ, ὅταν χαλαροκοπηθῆ, ἢ βλαστάνει μείλλοντα, ἢ ἀρχόμενα, ἢ ἀνοῦντα. Καὶ ὅταν ἡ πνεῦμα ψυχρὸν, ἢ θερμὸν ἐπιγίνηται κατὰ τούτους τοὺς καιρούς. Ἰπὸ δὲ τῶν ὡραίων χειμῶνων, οὐδ' ἂν ὑπερβῶλλοντες ὦσιν, οὐδὲν πάσχειν, ἀλλὰ καὶ ξυμφέρειν, etc. « Morbos silvestribus negant accidere, quibus intereant: tamen eas quoque male affici aiunt: ac præcipue, quum vel paulo post germinaturæ, vel germinare incipientes, vel florentes, grandine vexantur: quumque flatus frigidior aut æstuosior his

que et arbores morbis. Quid enim genitum caret his malis? Et silvestrium quidem perniciosos negant esse, vexarique tantum grandine in germinatione aut flore. Aduri quoque fervore, aut flatu frigidiore, præpostero die : quoniam suo³ frigora etiam prosunt, ut diximus. Quid ergo? non et vites algore intereunt? Hoc quidem est, quo deprehendatur soli vitium, quoniam non evenit nisi in frigido. Itaque per hiemes⁴ cæli rigorem probamus, non soli. Nec infirmissimæ arbores gelu periclitantur, sed maximæ : vexatisque ita cacumina prima inarescunt, quoniam præstrictus gelu non potuit eo pervenire humor⁵.

3 Arborum quidam⁶ communes morbi, quidam privati generum. Communis⁷ vermiculatio est, sideratio, ac dolor

iisdem temporibus successerit : tempestiva autem hieme, nec si violentior fuerit, quidquam lædi : sed omnibus algorem prodesset volunt, etc. » HARD.

3. *Quoniam suo.* Suo die ac tempore. Theophrast. ἀλλὰ καὶ ξυμφέρον πᾶσι χειμασθῆναι μὴ χειμασθέντα γὰρ, κακοδραστέτερα γίνεσθαι. « Omnibus albor prodest : quippe nisi alserit, deterius germinant. » In quibusdam MSS. « præpostero die quam suo. Frigora etiam obsunt, ut diximus, » nempe cap. 35, ubi de putatione vinearum. Sed frustra : nam et prosunt, ut dictum est cap. 2, qui locus a Plinio nunc spectatur. HARD.

4. *Itaque per hiemes.* Hunc locum codex unus MSS. sic exhibet : « Ita per hiemes cæli rigorem probamus. Non solum enim infirmissimæ, etc. » Sed adstipulantur cæteri vulgatis ad hunc diem libris : et recte. Est enim hæc istius loci sententia : soli, hoc est, terræ vitio evenire,

ut vites algore intereant : neque enim id accidit, nisi in frigido solo. Itaque per hiemem, inquit, cæli rigorem optamus et probamus : soli vitium seu frigus improbandum damnandumque est. Nec vero infirmissimæ arbores. HARD.

5. *Pervenire humor.* Seu medulla illa vitalis, quæ ab radice serpit ad cacumen, totique arbori præbet alimentum. HARD.

6. *Arborum quidam.* Theophrast. l. c. Ταῖς δὲ ἡμέραις ἐξὶ πλείω νοσήματα. Καὶ τὰ μὲν, ὅσπερ κοινὰ πᾶσιν ἢ τοῖς πλείοσι τὰ δὲ ἴδια καὶ κατὰ γένη κοινὰ. « Urbanis arboribus morbi plures eveniunt : alii omnibus quasi communes, aut pluribus : alii privati, per genera arborum. » Sic et de Caus. lib. V, cap. 9, pag. 334, seq. HARD.

7. *Communis,* etc. Morbus hic tergeminus Theophr. Hist. lib. IV, cap. 16, et de Caus. lib. V, cap. 10 : σκολήκωσις vermiculatio, ἀερόβολησις sideratio, σφακλισμὸς dolor

membrorum, unde partium debilitas : societate nominum quoque cum hominum miseriis. Trunca dicimus⁸ certe corpora, et oculos⁹ germinum exustos, ac multa simili sorte. Itaque laborant et fame, et cruditate¹⁰, quæ fiunt humoris quantitate. Aliquæ vero et obesitate¹¹ : ut omnia quæ resinam ferunt, nimia pinguitudine in tedam mutantur : et quum radices¹² quoque pinguescere cœpere, intereunt, ut animalia, nimio adipe : aliquando et pestilentia per genera, sicut inter homines, nunc servitia, nunc plebs urbana, vel rustica.

Vermiculantur¹³ magis minusve quædam, omnes tamen fere : idque aves¹⁴ cavi corticis sono experiuntur. Jam

membrorum cum partium debilitate. HARD.

8. *Trunca dicimus certe*, etc. Ab animalium, et hominum comparatione. DAL.

9. *Oculos . . . exustos*. Frigore hebetatos dixit cap. 35, ubi de putatione vitium, et cæli vitio exustos. HARD.

10. *Et cruditate*. Caloris inopia, non probe percocto humore. In MSS. quibusdam, et nuditate : male. Theophr. de Caus. lib. V, cap. 11 : δι' ἀκρίβειαν, cruditate. Et c. seq. Ἀτροφαὶ γὰρ τὸ μὴ κρατεῖν, μηδὲ πίπτειν. «Fame laboret necesse est, quod pabulum evincere nequit, et concoquere. » HARD.

11. *Et obesitate*. Theophr. de Caus. lib. V, cap. 15, pag. 340 : δι' ἐπιτροφίαν, καὶ δι' ὑπερβολὴν, nutritionis abundantia et excessu ; affertque exemplum idem de resiniferis arboribus, quæ in tedam mutantur, ut diximus lib. XVI, c. 19. H.

12. *Et quum radices*. Ut in ficu, Theophr. lib. de Caus. cap. 12 :

Τῇ δὲ συκῇ νόσημά τι συμβαίνει περὶ τὰς ῥίζας, ἢ καλοῦσι λοπάδα· τοῦτο δ' εἶναι μύδησις τίς ἐστι τῶν ῥιζῶν, καὶ μικρὴν ἐπάγει, διὰ τὴν πελυυδρίαν. «Ficus morbum quemdam et in radicibus, ac paulo supra radices sentit, quod vocant pinguescere : qui certe morbus ex nimietate humoris solet accidere. » Et Hist. lib. IV, cap. 16 : Καὶ ἐὰν ἐπεμβρία γίνηται, τὰ γὰρ πρὸς τὴν ῥίζαν ὡσπερ μυδᾶ. «Ac si nimii imbres fuerint, quæ sunt ad radicem, quasi humectantur : hoc autem vocant pinguescere : τοῦτο δὲ καλοῦσι λοπάδα vel λιπᾶν. H.

13. *Vermiculantur*. Vermibus infestantur, quos in cortice generant. Hæc Theophr. Hist. lib. IV, cap. 16 : Ἄπαντα γὰρ ὡς εἶπαι καὶ σκόληκαξ ἔχει· πλὴν τὰ μὲν ἐλάττους, τὰ δὲ πλείους, καθάπερ συκῇ, μηλιά, καὶ ἄπιος. «Omnes enim fere vermes etiam gignunt : sed quædam pauciores, quædam plures : ut ficus, malus, pirus. » HARD.

14. *Idque aves*. Maxime vero pici Martii, ut diximus lib. X, cap. 20. H.

quidem et hoc¹⁵ in luxuria esse cœpit : prægrandesque roborum¹⁶ delicatiore sunt in cibo : cossos vocant¹⁷ : atque etiam farina saginati, hi quoque altiles fiunt. Maxime autem¹⁸ arborum hoc sentiunt piri, mali, fici : minus, quæ amaræ sunt et odoratæ. Eorum qui in ficis¹⁹ existunt, alii nascuntur ex ipsis : alios parit, qui vocatur cerastes : omnes tamen in cerasten figurantur, sonumque edunt parvuli stridoris. Et sorbus²⁰ arbor infestatur vermiculis rufis et pilosis, atque ita emoritur. Mespilus²¹ quoque in senecta obnoxia ei morbo est.

15. *Jam quidem et hoc.* Hoc cibi genus luxuria excogitavit. H.

16. *Prægrandesque roborum,* etc. Hieronymus contra Jovinianum scribit in Ponto et Phrygia luxuriam esse τὸ ξυλοφάγιον, nimirum cossos e ligno natos. A cossis rugosis vermicibus dicti Cossinii et Cossautiani. DAL.

17. *Cossos vocant.* Plinius ipse lib. XI, cap. 38 : « Nec enim cossi tantum in eo, etc. » Festus quoque : « Cossi ab antiquis dicebantur natura rugosi corporis homines, e similitudine vermium ligno editorum, qui cossi appellantur. » Idem cosses Plinio lib. XXX, cap. 39. H. — *Cossos vocant.* MSS. Reg. et editio princeps *cosses*. Nunc quoque sunt grandes vermes cum pedibus, qui in truncis arborum reperiuntur, lignumque arrodunt, et vocantur *moutone*. Ii delicatiore in cibo habentur, tum apud nigros, tum apud albos insulæ Franciæ, *l'île de France*, incolas. Tanta est et luxuriæ, et inopiæ etiam in saporibus societas. BRON.

18. *Maxime autem ... odorata.* Tutilem verbis hoc Theophr. l. c.

et de Caus. lib. V, cap. 11. HARD.

19. *Eorum qui in ficis existunt, alii nascuntur ex ipsis : alios parit, qui vocatur cerastes,* etc. De his egimus lib. XVI, cap. 80. Exstant hæc totidem verbis apud Theophr. lib. IV, cap. 16 : Τῶν δὲ σκαλίκων τῶν ἐν ταῖς συκαῖς, εἰ μὴν ἐξ αὐτῆς γίνονται, εἰ δὲ ἐντίκτονται ὑπὸ τοῦ καλυμένου κεράσευ· πάντας δὲ εἰς κεράσην ἀποκαθίστανται· ἐθίγγονται δὲ οἷον τρισμόν. Cerastes itaque vermis in ficu est. Est et serpens ejus nominis, de quo nos lib. VIII egimus. HARD.

20. *Et sorbus.* Pallad. lib. II in Jan. tit. 15, de sorbo : « Si vermes patietur infestos, qui in ea rufi ac pilosi solent medullæ interna sectari, aliquos ex his sine arboris injuria detractos, vicino crememus incendio : creduntur hoc genere vel fugere, vel interire. » Theophr. quoque Hist. lib. III, cap. 12. H.

21. *Mespilus.* Pallad. lib. IV in Mart. c. de mespilo : « Si vermicibus mespilus occupatur, stylo aëreo purgandi sunt, et amurca vel humana veteri urina, etc. » Adde et Theophrast. l. c. HARD.

Sideratio²² tota e cælo constat. Quapropter et grandio⁵ in his causis intelligi debet : et carbunculatio²³, et quod pruinarum injuria evenit. Hæc enim²⁴ verno tepore invitatis, et erumpere audentibus satis mollibus insidens, adurit lactescentes²⁵ germinum oculos, quod in flore carbunculum vocant. Pruinæ²⁶ perniciosior natura, quoniam lapsa persidet, gelatque, ac ne aura quidem ulla depellitur, quia non fit nisi immoto aere et sereno. Proprium⁶ tamen²⁷ siderationis est, sub ortu Canis²⁸ siccitatum vapor²⁹, quum insitæ ac novellæ arbores moriuntur, præcipue ficus, et vites. Olea præter³⁰ vermiculationem, quam æque ac ficus sentit, clavum etiam patitur, sive fungum placet dici, vel patellam. Hæc est solis exustio. Nocere tradit³¹ Cato

22. *Sideratio.* Morbus arborum afflatarum sidere, quocumque id modo acciderit. HARD.

23. *Carbunculatio.* Arborum morbus est, quem vulgari sermone pruina vocamus : quum flores adussit, carbunculum Latini dixerunt. *De la bruine.* HARD.

24. *Hæc enim verno,* etc. Carbunculatio, καύσις. DAL.

25. *Lactescentes.* Lacteo succo turgentes germinum oculos adurit, quod quidem vitium quum florem exussit, carbunculus dicitur. H.

26. *Pruinæ.* Hæc e rore gelido nascitur, a perurendo, quasi perurina dicta, quod fruges perurat : quo genere vites alternis ferme annis in Gallia vitiantur. *La gelée : gelée blanche.* HARD.

27. *Proprium tamen.* Hæc totidem verbis Theophrast. de Caus. lib. V, cap. 10, p. 335. HARD.

28. *Sub ortu Canis.* Ita MSS. Theophr. ὑπὸ ἀκρον. HARD.

29. *Siccitatum vapor.* Sic læsas

arbores ἀσρόβλητα δένδρα, καὶ σφακαλίζοντα Græci vocant : quoniam, ut inquit Aristot. lib. de Juvent. et Senect. τοῦ θέρους ἰσχυρὰ γίνεται καύματα, καὶ μὴ δύναται τὸ σπώμενον ἐκ γῆς ὑγρὸν καταψύχειν· δι' ὃ φθείρεται μαραινόμενον τὸ θερμὸν, καὶ λέγεται σφακαλίζειν, καὶ ἀσρόβλητα γίνεσθαι τὰ δένδρα. Theophr. id fieri tradit, δι' ἀσθίνειαν, ὅταν ἡ γῆ ξηρανθῆ, καὶ μὴ ἔχωσιν ἰλκιν ὑγρότητα. Brod. lib. V, cap. 20. DAL.

30. *Olea præter.* Hæc Theophr. Hist. lib. IV, c. 16 : Ἡ δὲ λαϊὰ πρὸς τῷ τοῦ σκώληκος ἔχειν (εἰ δὲ καὶ τὴν συκῆν διαφθείρουσιν ἐντίκτοντες), φύει καὶ ἦλεν, εἰ δὲ μύκητα καλοῦσιν, ἐνίοι δὲ λοπάδα· τοῦτο δ' ἐστὶν εἶον ἡλίου καύσις. HARD.

31. *Nocere tradit Cato,* etc. Eo quem diximus loco ad lib. XV. Tradit et Columella lib. V, cap. 9 : - Plerumque etiam locis siccis et humidis arbores musco infestantur : quem nisi ferramento resecureris, nec fructum,

et muscum rubrum. Nocet³² plerumque vitibus atque oleis et nimia fertilitas. Scabies communis omnium est. Impetigo³³, et quæ adnasci solent, cochleæ, peculiariora ficorum vitia : nec ubique : sunt enim quædam ægritudines et locorum.

- 7 Verum ut homini³⁴ nervorum cruciatus, sic et arbori, ac duobus æque modis. Aut enim in pedes³⁵, hoc est, radices, irrumpit³⁶ vis morbi : aut in articulos, hoc est, cacuminum digitos, qui longissime a toto corpore exeunt. Inarescunt³⁷ ergo : et sunt apud Græcos sua nomina utriusque vitio. Undique primo dolor, mox et macies earum partium fragilis, postremo tabes, morsque³⁸, non intrante succo, aut non perveniente³⁹ : maximeque id fici sentiunt. Caprificus⁴⁰ omnibus immunis est, quæ adhuc diximus. Scabies⁴¹ gi-

tam frondem olea inducet. • HARD.

32. *Nocet.* Theophr. Hist. lib. IV, cap. 16. HARD.

33. *Impetigo . . . et locorum.* Hæc omnia Theophr. l. c. Ἡ δὲ ψώρα καὶ οἱ προσφυόμενοι κοιλίαι, συκῆς εἰσίν· οὐ πανταχοῦ καὶ τοῦτο συμβαίνει· ταῖς συκαῖς· ἀλλ' ἔσκει καὶ τὰ νεσθήματα γίνεσθαι κατὰ τοῦς τόπους, ὡς περ τῶν ζώων. Est autem ψώρα Græcis scabies, ab impetigine haud multum discrepans : corticis nimirum aspera scabrities, imbris rorisque putrescentia contactu excitata. HARD.

34. *Verum ut homini.* Nunc quid sit σφακλισμὸς, seu dolor membrorum, aperit, Theophrasti verbis, l. c. plane congruenter. HARD.

35. *Aut enim in pedes.* Σφακλισμὸς dicitur, quum pedes, seu radices nigrescunt. Κράδος, quum in articulos, hoc est, in ramos, vis morbi erupit, iique denigrantur. Καλεῖται δὲ σφακλισμὸς μὲν, ὅταν αἰρίζεται μελανθῶσι· κράδος δὲ, ὅταν οἱ

κράδοι. Theophrast. loc. cit. qui et illud adjungit, κλάδους appellari ficulneos ramos : unde et græcum huic morbo nomen. HARD.

36. *Irrumpit.* Sic ex MSS. emend. Hard. cons. MS. Gr. et Al. *erumpit.*

37. *Inarescunt.* Ac postea nigrescunt, ὅταν μελανθῶσι, Theophr. H.

38. *Tabes, morsque.* Sic restitui-mus, pro *tabes morbusque*, tum auctoritate codicum, Reg. 2, Colb. Chifflet. etc. tum ipso admonente Plinio, qui eadem plane sententia de vite dixit, cap. 35, *ejuncescit ac moritur.* HARD.

39. *Aut non perveniente.* Usque ad cacumen arboris et ramorum, digitorumque cacumina. HARD.

40. *Caprificus.* Neque σφακλισμῶ infestatur, neque κράδος, neque scabies, nec denique radicibus vermiculatur. Theophrast. Hist. lib. IV, cap. 16 ; de Caus. l. V, c. 11. H

41. *Scabies.* Theophrast. Histor. lib. IV, cap. 16. HARD.

gnitur roribus lentis post Vergilias⁴². Nam si⁴³ rariores fuere, perfundunt arborem, non scalpunt scabie. Et grossi cadunt, si vel imbres nimii fuere⁴⁴. Alio modo⁴⁵ ficus laborat radicibus madidis.

Vitibus præter⁴⁶ vermiculationem et siderationem morbus peculiaris articulatio⁴⁷, tribus de causis: una, vi tempe-

42. *Post Vergilias.* Nempe post earum ortum. Theophrast. Oriuntur autem Varroni, lib. I, cap. 28, quadragesimo quarto die post æquinoctium vernum, id est, ad vigesimum quintum diem aprilis. DAL.

43. *Nam si rariores.* Si rariores, inquit, fuere rores, arborem totam scabie perfundunt ac vitiant, non eluunt. Eleganter autem Plinius, quum arboris elui scabiem significare vellet, arborem scabie scalpi dixit, quod scalpendo scabies detrahi de corporibus solet. Hactenus legebatur: « Cæterum si cadunt, sive imbres nimii fuere, alio modo, etc. » Plane insulse. Locum miseris modis vitiatum Pintianus exclamat, atque ita refingere nititur, ex Theophrasto: « Nam si rariores fuere, perfundunt arborem scabie. Cæterum si cadunt imbres nimii, eluunt rorem aut scalpunt. » Dalecampius: « Nam si largiores fuere, etc. » tunc enim, inquit, Plinii sequentia verba interpretans, eluunt causam scabiei, non vitiant. Hoc vero est Plinii contextum integerrimum præpostera emendatione depravare, et nihilo meliore interpretatione corrumpere. In MSS. Reg. 1, 2, Colb. etc. constantissime legitur: « Nam si radices fuere, perfundunt arborem, non scalpunt scabiceterossi cadunt, etc. » Unde nos et sinceram lectionem postremæ partis eruimus, et

interpretatione, ut remur, sincera priorem fulsimus. De grossis certe, seu ficis, hic esse sermonem, admonente Theophr. didicimus, totum id tradente, Hist. l. IV, c. 16: Ἡ δὲ ψώρα μάλα γίγνεται, όταν ὕδωρ ἐπὶ Παιάδι μίνηται μὴ πολὺ. Ἐάν δὲ πολὺ, ἀποκλύζεται. Συμβαίνει δὲ τότε καὶ τὰ ἐρινὰ ἀπορῆσθαι, καὶ τοὺς δένδρους. « Scabies potissimum gignitur, quum aquæ parum post Vergilias inceserit: nam si multum fuerit, causa contrahendæ scabiei omnis abluitur: et accidit tunc, ut et caprificus et grossi decidant. » H.

44. *Et grossi cadunt, si vel imbres nimii fuere.* Gron. et Al. « cæterum si cadunt, sive imbres nimii fuere, alio modo. » Ed.

45. *Alio modo.* Vel alio morbo, qui ad radices pertinet: non ad ramos. Diversum hunc esse morbum putamus ab eo, quo radices pinguescere incipiunt, ut Plinius superius annotavit, cum Theophr. de Caus. lib. V, cap. 12, et Hist. lib. IV, cap. 16. HARD.

46. *Vitibus præter.* Theophrast. lib. IV, cap. 16. HARD.

47. *Articulatio.* Ab articulis, hoc est, palmitum nodis, in quibus hæc potissimum tergemina sentitur injuria, ut mox Plinius asseverat, nomen is morbus habet. Inde evenit, ut fructu vites careant, fronde luxurient, et uti Palladius loquitur

statum germinibus ablatis : altera, ut notavit Theophrastus, in supinum excisis⁴⁸ : tertia, culturæ imperitia læsis. Omnes enim earum injuriæ in articulis⁴⁹ sentiuntur. Siderationis genus est in his deflorescentibus, roratio⁵⁰ : aut quum acini, priusquam crescant, decoquuntur⁵¹ in callum. Ægrotant⁵² et quum alsere, læsis uredine⁵³ attonsarum oculis. Et calore hoc evenit intempestivo : quoniam omnia modo constant, certoque temperamento. Fiunt⁵⁴ et culpa

in Novembri, cap. 9, « pauperiem fetuum compensent ubertate foliorum. » Auctor Geop. l. V, c. 13, ὠλομανῶν morbum hunc vocat. Theophrast. Hist. lib. IV, cap. 16, ἡ δὲ ἀμπέλος τραγᾶ, vitis hirculatur. Unde hirculationem pro articulatione legi hoc loco Turnebus voluit, in explicatione Jocorum Cicer. Sed frustra. HARD.

48. *In supinum excisis.* Subintellige vitibus, seu palmitibus, qui vitium articuli. Theophrast. verba hæc sunt, loc. citat. Ἡ δὲ ἀμπέλος τραγᾶ. . . ἡ ὅταν ὑπὸ πνευμάτων βλασφοκισθῆ, ἢ ὅταν τῇ ἐργασίᾳ συμπάθῃ, ἢ τρίτον ὑπὲρ τμηθῆ. HARD.

49. *In articulis.* In nodis palmitum, unde gemma erumpit. Tullius de Senectute, num. 53 : « Ineunte vere in vitibus existit, tamquam ad articulos sarmentorum ea quæ gemma dicitur. » HARD.

50. *Roratio.* Quoties uva deflorescente ros frigidior acinos infestavit : tunc enim hi defluunt : ὡς ἀπορρεῖν τὰς ῥάγας, inquit Theophr. loc. cit. Vulgus nostrum vocat *couleure* ; la *vigne coule*. HARD.

51. *Decoquuntur.* Darescunt, strigosique fiunt et exiles. Libro seq. cap. 69, caloris nimii vitio *præcoqui in callum acinis* ait : nempe nimio

solis vapore. Rura nostra hoc morbi genus in vite vocant *rotissare*, quod uvæ tum torreantur. Theophrast. de Caus. lib. V, cap. 13, κράμβος. HARD.

52. *Ægrotant*, etc. Theophrast. iisdem verbis Hist. l. IV, cap. 16 : ἔνια δὲ καὶ μγώσαντα νοσῶσι, καθάπερ ἡ ἀμπέλος : ἀμβλοῦνται γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς πρωτοτόμου · καὶ πάλιν ὑποθερμανθέντα · ζητῶ γὰρ καὶ τούτων τὴν συμμετρίαν, ὡς περὶ καὶ τῆς τροφῆς. Ὀλιγὸς δὲ πᾶν τὸ παρὰ φύσιν ἐπικινδύνον. Vide de Caus. l. V, c. 13, p. 338. HARD.

53. *Læsis uredine attonsarum oculis.* Gemmis frigore ac gela perustis. HARD.

54. *Fiunt et culpa.* Morbi vitium scilicet. Theophrast. Hist. lib. IV, cap. 16 : Μεγάλα δὲ ζυμβάλλεται καὶ τὰ τραύματα, ἢ καὶ αἱ πληγαὶ τῶν περισκαπόντων, εἰς τὸ μὴ φέρειν τὰς μεταβολὰς, ἢ καυμάτων, ἢ χιμῶνον · ἀσθενεῖ γὰρ ὅν διὰ τὴν ἄλωσιν καὶ τὸν πόνον, εὐχαιρότατόν ἐστι ταῖς ὑπερβολαῖς. « Vulnere quoque ictus circumfodientium magnopere faciunt, ut mutationes æstuum, vel frigorum minime tolerantur : quum enim propter hulcus et laborem debile fiat, facillime ab excessu caloris frigidisque devincitur. » H.

vites colentium, quum præstringuntur⁵⁵, ut dictum est : aut circumfossor injurioso ictu verberavit : vel etiam subarator imprudens luxavit radices, corpusve desquamavit⁵⁶. Est et quædam⁵⁷ contusio falcis hebetioris. Quibus omnibus causis difficiliter tolerant frigora aut æstus : quoniam in hulcus penetrat omnis a foris injuria. Infirmissima⁵⁸ vero malus, maximeque quæ dulcis est. Quibusdam debilitas sterilitatem, non necem, affert : ut si quis pino⁵⁹ cacumen auferat, vel palmæ : sterilescunt enim, nec moriuntur. Ægrotant⁶⁰ aliquando et poma ipsa per se sine arbore, si 10 necessariis temporibus imbres, aut tepores, vel afflatus defuere, aut contra abundavere : decidunt enim, aut deteriora fiunt. Pessimum est⁶¹ inter omnia, quum deflorescentem vitem et oleam percussit imber, quoniam simul defluit fructus.

Sunt ex eadem¹ causa nascentes et erucæ, dirum aui- 11

55. *Quum præstringuntur.* Quum palmes excœcatur, ablati supina falce oculis, ut dictum est c. 35. H.

56. *Desquamavit.* Corticem a corpore vi detraxit. HARD.

57. *Est et quædam.* Recte Columell. l. IV, c. 24 : « Super cætera illud etiam censemus, ut duris tenuissimisque et acutissimis ferramentis totum istud opus exsequamur. Obtusa enim et hebes, et mollis falx putatorem moratur, eoque minus operis efficit, et plus laboris affert vinitori. Nam si curvatur acies, quod accidit molli ; sive tardius penetrat, quod evenit in retuso et crasso ferramento, majore nisu opus est. Tum etiam plagæ asperæ atque inæquales, vites lacerant : neque enim uno, sed sæpius repetito ictu res transigitur. Quo plerumque fit, ut, quod præcidi de-

beat, perfringatur : et sic vitis laniata scabrataque putrescat humoribus, nec plagæ consanentur. » H.

58. *Infirmissima.* Theophrastus, lib. IV, c. 16 : Ἀσθενέστατον ἡ μηλιά ἢ ἡρινή, καὶ τούτων ἡ γλυκαῖα. H.

59. *Ut si quis pino.* Hoc etiam Theophrast. loco citato de picea, quam ipse πίτυν vocat : Ἐάν τις τῆς πίτυος ἀφῶν τὸ ἄκρον, ἢ τοῦ φοίνικος. In palma porro cacumen intellige, trunci cacumen, in quo cerebrum est : hujus enim decacuminatio integra quidem necem affert, ut dictum est lib. XIII, cap. 9, mutilatio levis, sterilitatem. Theophrast. loc. cit. et de Caus. l. V, c. 24. H.

60. *Ægrotant aliquando.* Theophrast. loc. cit. iisdem verbis. H.

61. *Pessimum est.* Theophrastus, loc. cit. et de Caus. l. V, c. 14. H.

1. *Sunt ex eadem.* Theophrastus,

mal, eroduntque frondem, aliæ florem², olivarum quoque, ut in Mileto: ac depastam arborem turpi facie relinquunt. Nascitur hoc malum tepore humido³, et lento. Fit aliud ex eodem⁴, si sol acrior insequutus inussit⁵ ipsum vitium, ideoque mutavit. Est etiamnum peculiare olivis et vitibus (araneum vocant⁶), quum veluti telæ involvunt fructum, et absumunt. Adurunt et flatus⁷ quidam eas maxime, sed et alios fructus. Vermiculationem⁸ et poma ipsa per se quibusdam annis sentiunt, mala, pira, mespila, punica. In

ll. cc. Erucæ, κάμπαι, chenilles. H.

2. *Aliæ florem.* Hoc est, diversi generis erucæ. Theophrast. Histor. lib. IV, cap. 16: Ἐν Μιλήτῳ δὲ τὰς θαιίας, ἔταν ὄσι περι τὸ ἀνθῆϊν, κάμπαι κατασθίουσιν, αἱ μὲν τὰ φύλλα, αἱ δὲ τὰ ἀνθή, ἑτεραὶ τῶ γένει, καὶ φιλοῦσι τὰ δένδρα. HARD.

3. *Tepore humido.* Austrino tempore, madido quidem, sed et eodem tepido: ἔταν ἡ νότια καὶ τὰ εὐδαινὰ. Theophrast. Hist. l. IV, c. 16. H.

4. *Fit aliud ex eodem, etc.* Hic significari puto κράμβον uvarum, id est, morhosam et vitiosam duriem, de qua Theophrast. de Caus. lib. V, cap. 13: Τὰ δὲ τῶν καρπῶν, εἰν τῶν μὲν βοτράων ὁ καλούμενος κράμβος, τοῦτο δ' ὅμοιον τῇ ἐρυσίβῃ· γίνεται γὰρ ἔταν ὑπόσεως ὑγρότητος μετὰ τὰς ψεκᾶδας ἐπικαύση σφοδρότερον ὁ ἥλιος, etc. Id est, «Fructuum quoque morbi sunt, ut racemorum Crambus, rubigini similis. Fit is, quum post imbris guttas acrior sol insequutus exurit, etc.» DALEC.—*Fit aliud ex eodem.* Ex eodem tepore humido aliud malum gignitur, quum sol acrior consequutus ipsas erucas inusserit, et immutarit. Theophrast. Hist. lib. IV, cap. 16, ubi de erucis: Γίνονται δὲ ἔταν ἡ νότια

καὶ τὰ εὐδαινὰ. Ἐὰν δὲ ἐπιλάβῃ καίματα, ἐρήγνεται. «Nascuntur tempore austrino et tepido: et si sol acrior sit insequutus, rumpuntur.» Sic vero ruptæ, alia jam ratione arbores ac fructus infestant, fitque vitium aliud haud levius priore. Non est hujus loci κράμβος Theophrast. de Caus. lib. V, cap. 13. H.

5. *Si sol acrior insequutus inussit, etc.* Sol acrior urit erucas. Tunc enim, teste Theophrasto, loc. cit. dirumpuntur, et pereunt. At mutatum tantummodo est vitium. Putrescentes enim erucarum phalanges, quidquid germinationis reliquum erat in vitibus calida tæbe quandoque consumpsere; ut ipsa experientia Rezzonicum docuit. BROT.

6. *Araneum vocant.* Hoc est, telam araneæ similem. Τὸ ἀράχνην, Theophrast. loc. cit. et Hist. l. IV, cap. 17. HARD.

7. *Adurunt et flatus quidam eas maxime, sed et alios fr.* Calidi videlicet venti, et æstivi. Theophrast. Hist. lib. IV, cap. 17: Ἐπικαύει δὲ καὶ καύματά τινα, καὶ θαιίαν, καὶ βότρυν, καὶ ἄλλους καρπούς. HARD.

8. *Vermiculationem.* Theophrast. loc. cit. HARD.

oliva ancipiti eventu, quando sub cute nati⁹ fructum adimunt: augent, si in ipso nucleo fuere erodentes eum. Gigni illos¹⁰ prohibent pluviae, quae fiunt post Arcturum¹¹: eadem si Austrinae fuere, generant, in drupis quoque¹², quae maturescentes tum sunt praecipue caducae. Id riguis¹³ magis evenit, etiamsi non cecidere, fastidiendis. Sunt et culicum¹⁴ genera aliquibus molesta, ut glandibus, fico, qui videntur ex humore nasci, tunc dulci subdito corticibus. Et aegrotatio quidem fere in his est.

Quaedam temporum¹⁵ causae, aut locorum non proprie¹³ dicantur morbi, quoniam protinus necant: sicut tabes quum invasit arborem, aut uredo¹⁶, vel flatus alicujus regionis proprius, ut est in Apulia Atabulus¹⁷, in Euboea

9. *Quando sub cute nati.* Hoc est, sub pellicula, quae fructum circumvestit. Theophrast. de Caus. lib. V, cap. 13: Ἐάν μὲν ὑπὸ τὸ δέριμα γίνονται, διαφθεύουσιν· ἔξασθίουσι γὰρ· ἐάν δὲ ὑπὸ τὸν πύρην διαφύγωσιν, ὠφελούσιν. Prius hic legebatur, *quando subeant nati.* HARD.

10. *Gigni illos.* Qui nempe sub cute gignuntur, ut ex Theophrasto liquet, mox laudando. HARD.

11. *Post Arcturum.* Post Arcturi ortum, de quo lib. XVIII, c. 74. Sic paulo ante post Vergilias dixit. Theophrast. loc. citat. Κωλύονται δ' ὑπὸ τῶν πνευμάτων εἶναι, ἢ ὑδάτων ἐπ' Ἀρκτούρω γενομένων. Et Histor. lib. IV, cap. 17: Κωλύεται δὲ ὑπὸ τῶ δέριματι εἶναι, ὑδατος ἀπ' Ἀρκτούρου γενομένου. HARD.

12. *In drupis quoque.* Theophrast. loc. cit. De drupis egimus lib. XV, cap. 2. HARD.

13. *Id riguis.* Theophrast. Hist. lib. IV, cap. 17. HARD.

14. *Sunt et culicum.* Theophrast. loc. cit. Ἐγγίνονται δὲ καὶ κνίπες ἐν

τισι τῶν δένδρων, ὡσπερ ἐν τῇ δρυϊ, καὶ τῇ συκῇ, καὶ δοκοῦσιν ἐκ τῆς ὑγρότητος συνίστασθαι τῆς ὑπὸ τὸν φλοιὸν συνισταμένης· αὕτη δὲ ἐς γλυκίαια γινόμεναις. « Gignuntur et culices in quibusdam arborum: ut in robore et fico: et consistere ii ex humore videntur, qui subditus est cortici, dulcisque est illis postquam geniti sunt. » HARD.

15. *Quaedam temporum.* Theophr. loc. cit. totidem plane verbis. H.

16. *Aut uredo.* Quum arbores frigidus afflatus exurit, atque adeo aridas siccisque facit, ut ne sol quidem tempusque longum afficere ita possint: quocirca uredinem vocant: Ἄνεμος ψυχρός· ἀποκαίει γὰρ τὰ δένδρα, καὶ οὕτως ἀβα πικρὰ καὶ ξηρὰ, ὡς οὐδ' ἀρ' ὑρ' ἡλίου καὶ χρόνου πολλοῦ γένοιτ' ἂν· διὸ καὶ καλοῦσι καυθμόν. Theophrast. loc. cit. cujus verba cave nunc existimes a Plinio reddi. HARD.

17. *Atabulus.* Vid. Horat. lib. I, Sat. v, vers. 71: « Incipit ex illo montes Appulia notos Ostentare mi-

- Olympias¹⁸. Hic enim, si flavit circa brumam, frigore exurit arefaciens, ut nullis postea solibus recreari possint. Hoc genere¹⁹ convalles et apposita fluminibus laborant, præcipueque vitis, olea, ficus. Quod²⁰ quum venit, detegitur statim in germinatione: in oliva tardius: sed in omnibus signum est revivescendi, si folia amisere: 14 alioqui, quas putes prævaluisse, emoriuntur. Nonnumquam²¹ inarescunt folia, eademque revivescunt. Aliæ in²² septemtrionalibus, ut Ponto, Phrygia, frigore aut gelu laborant, si post brumam continuavere xl diebus. Et ibi autem, et in reliquis partibus, si protinus editis fructibus gelatio magna consequuta est, etiam paucis diebus necat.
- 15 Quæ injuria²³ hominum constant, secundas habent causas. Pix, oleum²⁴, adeps, inimica præcipue novellis. Cortice in orbem²⁵ detracto necantur, excepto subere²⁶, quod sic etiam juvatur: crassescens enim præstringit et strangulat.

lii, quos terret Atabulus. » Terret, inquam, quoniam frugibus infestus. Alii *torret* legunt, minus recte. H. — *Atabulus*. Atabulus, *le vent du nord-ouest*. ED.

18. *Olympias*. De hoc vento egimus lib. II, cap. 46. Circa brumam eum spirare prodidit Theophrast. loco citato: Ἐν Χαλκίδι τῆς Εὐβοίας Ὀλυμπίας ἔταν πνεύση μικρὸν πρὸ τροπῶν, ἢ μετὰ τροπᾶς χειμερινᾶς. H.

19. *Hoc genere*. Theophrast. loc. cit. Πονοῦσι δὲ μάλιχα τῶν τόπων οἱ κοῦτοι, οἱ αὐλῶνες, καὶ ὅσοι περὶ τοῦς ποταμοῦς, καὶ ἀπλῶς οἱ ἀπνευστάτοι τῶν δένδρων δὲ μάλιχα συκῆ, etc. H.

20. *Quod quum venit*. Theophr. loc. cit. plane ad verbum. HARD.

21. *Nonnumquam*. Theophrast. loc. cit. totidem verbis. HARD.

22. *Aliæ in*. Theophr. loc. citat.

In MSS. *aliæ inter*. Nos *in terris con-jicimus*. HARD.

23. *Quæ injuria*. Genus alterum morborum in arboribus, inquit, illud est, quod ab hominum injuria oritur. HARD.

24. *Pix, oleum*, etc. Hæc apud Theophrastum, de Caus. lib. V, cap. 21. HARD.

25. *Cortice in orbem detracto necantur*. Theophrast. de Caus. lib. V, cap. 24, et Hist. Plant. lib. IV, cap. 18, totidem verbis. H.

26. *Excepto subere*. Theophrast. πλὴν σὶ ἄρα φελλοῦ. Et sane placet hic naturæ solertiam demirari, quæ suberi ad decorticationem natæ arbori duplicem corticem attribuit: ut, eo spoliata, adhuc convestita libro, non nuda remaneret. Vide quæ dicta sunt lib. XVI, c. 13. H.

Nec *adrachne*²⁷ offenditur, si non simul incidatur et cortex. Alioquin²⁸ et *cerasus*, et *tilia*, et *vitis* corticem mittunt, sed non vitalem, nec proximum corpori; verum eum, qui subnascente alio expellitur. Quarumdam²⁹ natura rimosus cortex, ut *platanis*. *Tiliae* renascitur paulo minus quam totus. Ergo his³⁰, quarum cicatricem trahit, medentur luto fimoque. Et aliquando prosunt³¹, si non vehementior frigorum aut calorum vis sequuta est. Quædam tardius ita moriuntur, ut *robora* et *quercus*. Refert et tempus³² anni. *Abieti* enim et *pino*³³ si quis detraxerit, sole *Taurum*³⁴ vel *Geminos* transeunte quum germinant,

27. *Nec adrachne*. In MSS. *andrace*. De ea egimus lib. XIII, c. 40. HARD.

28. *Alioquin*. Theophrast. Hist. I. IV, c. 18: Ἐπι καὶ τοῦ κέρασου περιαιρείται, καὶ τῆς ἀμπέλου, καὶ τῆς φιλύρας· ἐξ οὗ τὰ σχοινία... ἀλλ' ὡχ' ὁ κύριος, οὐδ' ὁ πρῶτος, ἀλλ' ὁ ἐπιπολῆς· ὅς καὶ αὐτόματος ἐνίοτε ἀποκίπτει διὰ τὴν ὑπέφουσιν θατέρου. HARD.

29. *Quarumdam*. Theophr. I. c. Καὶ γὰρ φλειοφραγία μία τῶν δένδρων ἐστίν, ὡσπερ καὶ τῆς ἀδράχνης, καὶ τῆς πλατάνου. HARD.

30. *Ergo his*. His quibus cortex rimosus cicatricem facit, luto medentur, etc. Theophrast. loc. citat. Διαπλάττοντες πηλῶ, καὶ περιδοῦντες ελοιοῖς καὶ καλάμοις, καὶ τοιοῦτοις, ἵσπως μὴ ψύχεται, μὴδ' ἀποξηραίνεται. HARD.

31. *Et aliquando prosunt*. Medicina ea prodest. Theophr. loc. cit. Καὶ ἤδη φασὶ που οὔνα... Δεῖ δὲ ἅμα τῇ τῆς χάρας ἀρετῇ, καὶ τῇ τοῦ αἵρος κράσει τὰ ἐπιγεγόμενα τοιαῦτα εἶναι. Χειμῶνων γὰρ ἢ καὶ καυμάτων ἐπιγεγεμένων σφεδρῶν, εὐθὺς ἀπόλλυνται.

• Etiam nonnumquam restitui ac regerminare sic aiunt... Sed præter virtutem soli, temperamentumque cæli, reliqua quoque respondeant opus est. Frigora enim, aut calores nimii si superveniant, statim intereunt. » HARD.

32. *Refert et tempus*. Hæc rursum apud Theophrastum, loco citato, Διαφέρουσι δὲ καὶ ὥραι, etc. HARD.

33. *Abieti enim et pino*. Hoc Theophrast. de abiete et πύκη, quæ alias ubique Plinio *larix* est, non *pinus*. Sed sunt arbores cognatæ *larix* et *pinus*, ut diximus. H.

34. *Sole Taurum*, etc. Recte. Nam Theophr. scripsit, τοῦ Ἰαργηλιῶνος, ἢ Σκιῆροφωριῶνος. Hic ultimus anni mensis est, circa solstitium, ut Suidas prodidit: hunc Ἰαργηλιῶν antecedit: maium igitur Theophrastus, juniumque designat, quod et Plinius facit. Sic rursum idem Plinius lib. XVI, c. 41, *transeunte Geminis sole* dixit, id quod julio mense peragi intelligitur, ut Theophr. Hist. lib. III, cap. 6, περὶ τὸν Σκιῆροφωριῶνα λέγοντα, circiter diem junii XXI. HARD.

statim moriuntur. Eamdem³⁵ injuriam hieme passæ diutius tolerant. Similiter ilex, et robur, et quercus. Quæ si angusta³⁶ decorticatio fuit, nihil nocetur supra dictis. Infirmitates³⁷ quidem et in solo gracili, vel ab una tantum
 17 parte detractus interimit. Similem et decacuminatio³⁸ rationem habet, cupressi, piceæ, cedri: hæ enim detracto cacumine, aut ignibus adusto, intereunt. Similem et depastio³⁹ animalium. Oleam quidem etiam si lambat capra⁴⁰, sterilescere, auctor est Varro, ut diximus⁴¹. Quædam hac injuria moriuntur⁴²: aliqua deteriora tantum fiunt, ut

35. *Eamdem*. Theophrast. Hist. lib. IV, cap. 18: Τοῦ δὲ χειμῶνος πλείω χρόνον ἀντέχει· καὶ ἔτι μᾶλλον τὰ ἰσχυρότατα, καθάπερ πρίνος, καὶ δρύς. Quercum etiam Plinius addidit. HARD.

36. *Quæ si angusta*. Theophrast. loc. cit. Δεῖ δὲ καὶ τὴν περιαιρίσιν ἔχειν τι πλάτος· πάντων μὲν, μάλιστα δὲ τῶν ἰσχυροτάτων. Ἐπει, ἂν τις εὐτελῶς ποιήσῃ, οὐδὲν ἀποπον τὸ μὴ ἀπολυσθαι. « Latitudinem quoque aliquam decorticatio habeat oportet: omnium quidem, sed maxime robustiorem. Nam si angustam feceris, nihil mirum est, si non interierint. » HARD.

37. *Infirmitates quidem et in solo gracili*, etc. Theophrast. loc. cit. totidem verbis. HARD.

38. *Similem et decacuminatio rationem habet, cupressi, piceæ, cedri*. Aliquot arbores hic omissas puto iudiligentia librarii. Theophrastus, Hist. lib. IV, cap. 19, et de Caus. Plant. lib. V, cap. 24: « Quippe, inquit, decacuminatio abies, pinus, larix et palma dumtaxat per-eunt: quidam et cedrum et cupressum annumerant. » PINX.

39. *Depastio animalium*. Theophr. de Caus. lib. V, cap. 25. HARD.

40. *Etiam si lambat capra, sterilescere auctor est Varro, ut, etc.* Hac de causa in arcem Athenis capræ non agebantur, præterquam semel ad necessarium sacrificium, ne oleam ibi primum editam violarent: tum etiam caprarum victimas Pallas aversabatur. DALHC.

41. *Ut diximus*. Lib. VIII, cap. 76, et lib. XV, cap. 8. HARD.

42. *Quædam hac injuria moriuntur, aliqua deteriora, etc.* Scribendum procul dubio *incuria*, non *injuria*: et pronomen *hac* adventitium est. Theophrast. de Caus. Plant. lib. II, cap. 20: « Evidentissima, inquit, et communissima mutationis plantarum causa est negligentia. Omnia namque fere neglecta immitescunt. Interdum etiam fit ut quasi manca læsaque fuerint, in deterius trans-eant, quum scilicet principio nascens quidquam diminuitur, ceu amygdala; hæc enim amara ex dulci, et dura ex molli sic redditur. Non tamen desunt quæ diminuta posse meliorescere dicunt, ut de piro Phocide Chii referunt. » PINX.

amygdalæ⁴³ : ex dulcibus enim transfigurantur in amaras. Aliqua vero etiam utiliora ; ut apud Chios⁴⁴ pirus, quam Phocida appellant. Nam detruncatio⁴⁵ diximus quibus prodesset. Intereunt⁴⁶ pleraque et fissa stirpe, exceptis vite, malo, fico, punica : quædam vel ab hulcere⁴⁷ tantum. Ficus⁴⁸ hanc injuriam spernit, et omnia quæ resinam⁴⁹ gignunt. Radicibus⁵⁰ amputatis mori, minime mirum est. Pleræque tamen non omnibus, sed maximis, aut quæ sunt inter illas vitales abscissis moriuntur.

Necant invicem⁵¹ inter sese umbra, vel densitate, atque 18
alimenti rapina. Necat et edera⁵² vinciens. Nec⁵³ viscum prodest ; et cytisis necatur eo⁵⁴, quod halimon vocant

43. *Ut amygdalæ.* Sic Theophr. de Caus. lib. V, cap. 25 : Καὶ γὰρ ἡ ἀμυγδαλὴ πικρὰ γίνεται, etc. Et Pallad. in Jan. tit. 15, de amygdalis : - Servandæ sunt a pecore, quia si rodantur, amarescunt. - HARD.

44. *Ut apud Chios.* Ἔνια δὲ καὶ βελτίως καλούμενά φασὶ γίνεσθαι, καὶ καθάπερ οἱ Χίοι τὴν ἄπιον τὴν Φωκίδα. Theophr. de Caus. l. II, c. 20. H.

45. *Nam detruncatio.* Prodesse quidem palmarum generi cuidam, dictum est lib. XIII, cap. 9. Etiam et oleæ, adnascente stolone, qui in arborem adoptatur, quæ vetustas succedat, libri hujus cap. 29. H.

46. *Intereunt.* Hæc pariter ad verbum Theophrast. Hist. lib. IV, cap. 19. HARD.

47. *Quædam vel ab hulcere.* Vel paulo altiore : et in profundo : Ἔνια δὲ, καὶ ἔλωθῃ, καὶ μῆζον καὶ βαθύτερον ἀπολλυται. Theophrastus, loc. cit. HARD.

48. *Ficus, etc.* Theophrast. loc. cit. Συκῆ. . . καὶ εἴ ὤν δὴ τὰς ῥητίνας συλλέγουσιν, οἷον ἰλάτας, τερμίνθους.

49. *Quæ resinam.* Ut abies, pinus,

picea, larix, terebinthus. HARD.

50. *Radicibus.* Theophrast. Hist. lib. IV, cap. 20 : Κενὴ δὲ φθερὰ πάντων, καὶν αἱ ῥίζαι περιεσπῶσιν, ἢ αἱ πλείεσται, καὶ μέγισται, καὶ κυριώταται τοῦ ζῆν. HARD.

51. *Necant invicem.* Theophrast. de Caus. lib. V, cap. 22. Plinius, lib. XVI, cap. 47 : - Facit et densitas sterilitatem. - HARD.— *Necant.* Mallet Brot. *necantur invicem.* ED.

52. *Necat et edera.* Vide quæ dicta sunt lib. XVI, cap. 62. H.

53. *Nec viscum.* Theophrastus, loc. proxime cit. Ἐπίαι καὶ ἡ ἰξία δεκαί, καὶ ὄλωσ τὰ ἐμὲλας ἀνόντα, εθεῖρσιν. HARD.

54. *Et cytisis necatur eo.* Ante legebatur, - et cytisis, nec auro, quod halimon, etc. - Salmasius in Solin. pag. 117 : - Et cytisis necat viro, et quod halimon Græci vocant. - Viro, hoc est, succi improbi virtute cytismus, halimonque, necare ea, quæ sibi viciua, interpretans. At vox ea viro obsoleta Plinii ævo eruditus videri sane potest : quanquam a Lucretio usur-

Græci. Quorumdam⁵⁵ natura non necat quidem, sed lædit odore, aut succi mixtura: ut raphanus⁵⁶, et laurus, vitem. Olfactrix⁵⁷ enim intelligitur, et tangi odore mirum in modum: ideo quum juxta sit, averti et recedere, saporremque inimicum fugere. Hinc sumpsit⁵⁸ Androcydes medicinam contra ebrietates, raphanus ut mandatur præcipiens. Odit et caulem⁵⁹, et olus omne; odit⁶⁰ et corylum; ni procul absint, tristic atque ægra. Nitrum quidem et alumen, marina aqua calida, et fabæ putamina⁶¹, vel ervi, ultima venena sunt⁶².

pata lib. II, vers. 852. In MSS. Reg. Colb. Theophrast. etc. « Et cytissus nec auro quod halimon, etc. » Unde Hermolaus et Gaza nec aurio legendum esse confidenter pronuntiarunt; atque aurionem latine appellari, quod ἄλιμον græce. Nos, adjecta litterula, *necatur eo*. Emendationi nostræ, quæ vel sua se simplicitate defendit, Theophr. verba admodum suffragantur, ex Hist. lib. IV, cap. 20: Καλεπὸς δὲ καὶ ὁ κύτισος ἀπόλλυσι γὰρ πᾶνθ', ὡς εἰπεῖν. Ἰσχυρότερον δὲ τούτου τὸ ἄλιμον ἀπόλλυσι γὰρ τὸν κύτισον. « Molestus et cytissus: nam omnia ferme necat: sed eo valentius est quod halimon vocant: cytissum enim ipsum interimat. » Plin. « Et cytissus necatur eo quod halimon Græci vocant. » Idcirco et Theophrastus idem, de Caus. I. V, c. 22, halimon esse reliquis perniciosius prodidit, quod plus habet salsuginis: Ἰσχυρότερον δὲ τὸ ἄλιμον, διὰ τὸ πλείω ἄλμυρίδα ἔχειν. HARD. — *Necatur eo, quod halimon*. Nobis est etiamnunc *Atriplex Halimus* (*Pentand. digyn. gen.* 656, Pers. *Atriplic. Juss.*) ED.

55. *Quorumdam natura non necat quidem, etc.* Theophr. Hist. Plant.

lib. V, cap. 20, totidem verbis. H.

56. *Lædit odore, aut succi mixt. ut raphanus, etc.* Theophr. I. c. οἷον ἡ ῥάφανος καὶ ἡ δάφνη τὴν ἀμπέλυν. Theophrasto ῥάφανος brassica est: id quod raphanum appellamus, ῥαφανίς. Sed et de raphano id verum esse docebimus lib. XIX, cap. 26. HARD.

57. *Olfactrix*. Sic ex MSS. em. Hard. cons. Dal. *olfactrix* Gr. et Alii. ED. — *Olfactrix*. Ita MSS. De vite loquitur Theophr. I. c. *Et angii mox rectius, quam et tangi*. Et si in Chiff. *et tingui*. HARD. — *Olfactrix*. Broterius ex codicibus Reg. I et 2, *olfactrix*; et mox pro *et tangi*, ex MS. Reg. 1, *et tingui*. ED.

58. *Hinc sumpsit*. Et hæc apud Theophr. I. c. Sed ῥαφάνου nomine, ut monuimus, brassicam intellexit.

59. *Odit et caulem*. Hoc est, brassicam. HARD.

60. *Odit et corylum*. Unde præceptum illud Virgilianum manavit Georg. lib. II, vs. 299: « Neve inter vites corylum sere. » H.

61. *Et fabæ putamina, vel ervi, etc.* Theophrast. de Caus. lib. V, cap. 21. HARD.

62. *Ultima venena sunt*. Vitium. H.

XXXVIII. (xxv.) Inter vitia arborum¹ est et prodigiis² locus. Invenimus enim³ sine foliis natas : vitem et malum punicam stirpe fructum tulisse, non palmite, aut ramis : vitem, uvas sine foliis : oleas quoque amisisse folia baccis hærentibus. Sunt et miracula fortuita. Nam et oliva in totum⁴ ambusta revixit : et in Bœotia⁵ derosæ a⁶ locustis ficus iterum germinavere. Mutantur arbores⁷ et colore, fiuntque ex nigris candidæ, non semper prodigiose⁸ : eæ maxime quæ ex semine nascuntur, ut populus alba in nigram transit. Quidam et sorbum⁹, si in calidiora loca venerit, sterilescere putant. Prodigio autem⁹ fiunt ex dulcibus acerba poma, aut dulcia ex acerbis, e caprifico fico : aut contra : gravi ostento, quum in deteriora mutantur, ex olea in oleastrum, ex candida uva et fico, in nigras : ut Laodiceæ, Xerxis adventu platano in oleam

XXXVIII. 1. *Inter vitia arborum.* Divellenda nonnemini pars prior hujusce sententiæ, a posteriore forsitan videatur, et superioribus connectenda in hunc modum : « Nitrum quidem et alumen . . . ultima venena sunt inter vitia arborum. Est et prodigiis locus, etc. » vel, « ultima venena sunt, et internecio arborum. Est et prodigiis, etc. » Tolerabilior tamen recepta dudum lectio est : quum inter ipsa prodigia arbores ferantur sine foliis natæ, aliisque similibus casibus obnoxie, quæ sane in vitiis non immerito censeantur. Et sane prodigiis arborum ipsis quoque enumeratis subjicit auctor : « Nunc expositis arborum morbis, consentaneum est dicere et remedia : » ut inter morbos arborum ipsa censi prodigia intelligas. HARD.

2. *Invenimus enim.* Ηæc Theoph. Hist. lib. II, cap. 4. HARD.

3. *Nam et oliva in totum, etc.* Pausaniæ in Corinthiacis clava Heraculis ex oleastro actis radicibus regerminavit. DALÆC. — *Nam et oliva.* Theophr. l. c. HARD.

4. *Et in Bœotia.* Theophr. de olea, simile prodigium l. c. refert. H.

5. *A locustis.* Ἰπ' ἀτ-ολάδων. Vide infra lib. XXIX, cap. 29. H.

6. *Mutantur arbores et colore, etc.* Theophr. l. c. et de Caus. lib. V, cap. 8. HARD.

7. *Prodigiose : eæ maxime.* Sic ex MSS. em. Hard. cons. MSS. et Ch. *prodigiosæ et maxime* Gr. et Al. ED.

8. *Quidam et sorbum, si in calidiora loca venerit, sterilescere putant.* Hæc verba falso hic inserta sunt, nec ad præsens institutum pertinent, sed ad materiam capituli prioris de sterilitate arborum. ΠΙΣΤ. — *Sorbum.* Theophr. Hist. lib. II, cap. 3. H.

9. *Prodigio autem.* Theophrast. Hist. lib. II, cap. 4. HARD.

mutata : qualibus ostentis Aristandri apud Græcos volumen scatet, ne in infinitum abeamus : apud nos vero C. Epidii¹⁰ commentarii, in quibus arbores loquuntæ quæ
 3 que reperiuntur. Subsedit in Cumano arbor gravi ostento, paulo ante Pompeii Magni bella civilia paucis ramis eminentibus. Inventum Sibyllinis libris internecionem hominum fore, tantoque eam majorem, quanto propius ab Urbe postea facta esset. Sunt prodigia, et quum alienis locis enascuntur, ut in capitibus statuarum, vel aris, et quum in arboribus¹¹ ipsis alienæ. Ficus in lauro¹² nata est
 4 Cyzici ante obsidionem¹³. Simili modo¹⁴ Trallibus palma in basi Cæsaris dictatoris circa bella civilia ejus. Nec non et Romæ in Capitolio, in capite bis¹⁵ bello Persei enata

10. C. Epidii. In quibusdam MSS. *Cepidii*, male. Γάϊον Ἐπίδιον vocat Dio lib. XLIV. Vide quæ in auctorum syllabo diximus. H.

11. Et quum in arboribus, etc. Pausaniæ in Arcadicis ex una et eadem radice ilex et olea enatæ sunt. DALEC.

12. Ficus in lauro. Sic laurum aliquando in platano provenisse refert Theophr. de Caus. lib. III, cap. 4. HARD.

13. Ante obsidionem. Obsidionem intelligit Mithridatis, qui eam civitatem cum quadringentis navibus resistantem oppugnavit cum equitatu multo et peditum CI millibus. Vide Strab. lib. XII. DALEC.

14. Simili modo. Valer. Max. lib. I, cap. 6, n. 12 : « Palmam viridem, inquit, Trallibus in æde Victoriæ sub Cæsaris statua inter coagmenta lapidum justæ magnitudinis enatam. » Refert hoc et Jul. Obsequens cap. CXXV, L. Paul' : C. Marcello cons. biennio fere ante Cæsaris dictaturam. Dio quo-

que lib. XLI, pag. 182. Simile miraculum istud est in quod egregie ludit Philippus epigrammate non inficeto, Anthol. lib. I, tit. 20 : Φοῖβον ἀγναμένη ποτὲ Δάρηη, νῦν ἀνέτειλε Καίσαρες ἐκ βωμοῦ κλώνια μελαμπέταλον. Ἐκ δὲ θεοῦ θεὸν εἶρον ἀμείνονα Ἀπτοῖδην γὰρ ἔχθηρασα, φιλεῖ Ζῆνα τὸν Αἰνείαδην. Ἕϊζαν δ' εὐκὴ ἀπὸ γῆς μητρὸς βάλων, ἀλλ' ἀπὸ πέτρης. Καίσαρι μὴ τίχταιν οὐδὲ λίθος δύναται. Hoc est, interprete Grotio : « Cæsaris ex ara fundit sua germina Daphne, Quam frustra Phœbi sollicitarat amor. Mutatus meliorem Deo Deus : oderat olim Latoiden : Latium nunc amat ecce Jovem. Radicem non fundit humus, sed saxea moles : Cæsarius partum non negat ipse lapis. » HARD.

15. In capite bis. Forte, in capite Jovis : nam paulo ante in capitibus statuarum dixit. Forte in ara Jovis : nam fragmentum Festi, verbo Religionis præcipua, hæc habet : In Capitolio in ara... sico nata fuerat : supple, bello Persico nata fuerat. H.

palma¹⁶, victoriam triumphosque portendit: hac tempestatibus prostrata, eodem loco ficus enata est, M.¹⁷ Messalæ, C. Cassii censorum lustro. A quo tempore pudicitiam subversam Piso gravis auctor prodidit. Super omnia, quæ umquam audita sunt, erit prodigium in nostro ævo Neronis principis ruina factum in agro Marrucino, Vectii Marcelli¹⁸ e primis equestris ordinis oliveto universo viam publicam transgresso, arvisque inde e contrario in locum oliveti profectis.

XXXIX. (XXVI.) Nunc expositis arborum morbis, consentaneum est dicere et remedia. Ex his quædam sunt communia omnium, quædam propria quarumdam. Communia: ablaqueatio¹, accumulatio², afflari radices³, aut cooperiri, riguis dato potu vel ablato, fimi succo reffectis, putatione levatis onere. Item succo emisso quædam veluti detractio sanguinis⁴: circumrasio⁵ corticis: vitium

— *In capite bis.* Broterius ex MS. Dalec. Jovis. Ed.

16. *Enata palma.* Sic apud Livium, lib. II, Decad. IV, - A P. Sulpitio proconsule literæ ex Macedonia allatæ nuntiârunt in puppi longæ navis enatam laurum. - DAL.

17. *M. Messalæ.* Lustrum hi fecisse LV dicuntur in Fastis ann. Urb. 600. HARD.

18. *Vectii Marcelli.* Hoc jam superius retulit lib. II, cap. 85. H.

XXXIX. 1. *Ablaqueatio.* Ablaqueatio, *σκαπάνη*: accumulatio, *ἐπίχουσι*: potus datus, vel ablatum, *ὕδρα*: fimi succo reffectio, *κόπρωσις*: putatione levatum onus, *διακάρασις*, *ἀφαίρασις*; τῶν ἀβῶν. DAL.

— *Ablaqueatio.* Ablaquantur arbores, vitesque quum circum illas terras foditur, et radices superiores reciduntur: *déchausser la vigne ou les arbres.* HARD.

2. *Accumulatio.* Fit ea quum post hiemem aggeratur terra ac circummuniuntur arbores terra optima, ne calore nimio radices exarescant, *rechausser.* HARD.

3. *Afflari radices.* Radices aperire, ut perflatus ventorum admittant. HARD.

4. *Item succo emisso quibusdam veluti detractio sanguinis.* Emendatius, ut sentio, legeretur, *item succi emissio*, etc. ΠΙΝΤ. — *Succo emisso quædam*, etc. Columella lib. V, cap. 6, sic ulmum vetustam propter ramos vulnerat, et usque in medullam cavat. DAL. — *Item succo.* Uti de ulmo dicitur cap. 43, et de amygdalis et fico. HARD.

5. *Circumrasio.* Quum cortici muscus detrahitur, quo infestatur: id quod vere fit, ut dicitur c. 45. H. — *Circumrasio... extenuatio.* Circumradere corticem, *émousser, ôter la*

extenuatio⁶, et domitura palmitum : gemmarum, retorridas hirtasque fecerit, repumicatio⁷, et quæ litura. Arborum iis⁸ aliæ magis, aliæ minus g veluti cupressus et aquam aspernatur et fimum cumfossuram, amputationemque, et omnia reme quietiam necatur⁹ riguis : et vites, et punicæ¹⁰ f aluntur. Ficus arbor¹¹ ipsa riguis alitur, pomum v

mousse ; vitium extenuatio, la taille de la vigne. HARO.

6. *Vitium extenuatio.* Extenuationem vitium appellat, quam Theophr. de Caus. lib. V, cap. 12, τὴν τῆς τροφῆς ἀραίωσιν. Ea fit pampinatione, ἀποψιλῶσαι, εἰνάρων ἀποκνίσει, palmitum detractio: παρικαθάρσαι τῶν ἀνωτάτω ῥιζῶν, summarum radicum purgatione: summissis sarmentis, κλήμασιν ἐπιβαλλομένοις: propaginibus, τοῖς ἑποκατωρύχαις: fossione, τῇ σκάψει, et ablaqueatione, τῇ τῶν ῥιζῶν γυμνώσει. DAL.—*Extenuatio.* Extenuantur vites, domanturque palmites, quum resecantur in pollices, quum hospitari sub jugo coguntur, quum perniciose luxuries compescitur, ut dictum est superius, cap. 35, et alibi sæpius. HARO. — Mox ἀντι τοῦ *gemmarum*, Gronovius et alii *gemmas*, non alio sensu. ED.

7. *Repumicatio.* Fit ea, quum gemmæ propter frigas retorridæ, hoc est, exustæ, decutiuntur a vite, quæ polituram inde quamdam accipit, quam ex solæ sunt residua, in quibus spes anni est. Texit insignem calumniam adversus Plinium Salmasius in Solin. pag. 517, qui eum legisse asseverat apud Theophr. de Caus. lib. V, cap. 12: ἀποκνίσει τῶν εἰνάρων τῶν μεγίστων,

non ἀποκνίσει, et repum imprudenter reddidisse: ea voce Plinius aberrantes pariter præpos accepisse necesse est, τ τῶν μεγίστων, quas de g torridis a Plinio intelligi sobrius homo nullus dixi neque hunc Theophr. Plinius respexit, quum marum repumicatione constituit: sed alios, quod auctores sequitur, ipsam gravius est, experientia HARO.

8. *Arborum iis.* Iis Traduntur hæc a Theophr. lib. II, cap. 8. HARO.

9. *Quin etiam necatur* novella est, copiosius a Theophr. l. c. Οἶον ἢ ἀσπερ οὐ φιλόκοπρον, εὐδὲ ἀλλὰ καὶ ἀπόλλυσθαί φασι, εἶσαν ἐφουδρεύουσι πολλῶ. ἀμκιλος φίλυδρα. HARO.

10. *Et punicæ.* Pallac in Mart. tit. 10: « Crequit, acida punica fieri, tar assidue: nam siccitas suavitatem præstat, et ejus tamen nimietatis bet humoris apponi. » I

11. *Ficus arbor ipsa rigi* Theophr. l. c. HARO.

marcescit¹². Amygdalæ¹³ si colantur fossione, florem amittunt. Nec insitas circumfodere oportet, priusquam validæ ferre cœperint poma. Plurimæ autem¹⁴ amputari sibi volunt onerosa ac supervacua, sicut nos ungues et capillum. Reciduntur¹⁵ veteres totæ, ac rursus a stolone aliquo resurgunt: sed non omnes, nisi quarum naturam pati diximus¹⁶.

XL. Rigua æstivis¹ vaporibus utilia, hieme inimica, autumno varia, et ex natura soli: quippe quum vindemitor² Hispaniarum stagnante solo uvæ demetat. Cætero majore in parte orbis etiam pluvias autumnæ aquas erivari convenit³. Circa Canis ortum rigua maxime prosunt, ac ne tunc quidem nimia, quoniam inebriatis radicibus nocent⁴. Et ætas modum temperat. Novellæ enim minus sitiunt. Desiderant autem maxime rigari, quæ assuevere. Contra siccis locis genita non expetunt humorem, nisi necessarium.

XLI. Asperiora vina rigari utique cupiunt in Sulmo-

12. *Marcescit*. Fructus deterior sit, τὸν δὲ καρπὸν ἰσχυρὴν χειρόνα. Theophr. Sed ficum idem Laconicam ab eo genere eximit, quæ riguis gaudet in primis. H.

13. *Amygdalæ*. Pallad. in Jan. tit. 15 de amygdalis: «Circumfodi non debent, quoties florent, quia inde flos ejus excutitur.» Sic et Theophr. de Caus. lib. III, c. 23. II.

14. *Plurimæ autem*. Subintellige, arbores. Et hæc Theophr. Hist. lib. II, cap. 8: Διακαθαίρεσθαι δὲ πάντα ζῆται, etc. HARD.

15. *Reciduntur*. Theophr. l. c. H.

16. *Pati diximus*. Ut de lauro in primis, lib. XVI, cap. 56: «Ἰσχυρὴν γὰρ τὸν τρῦνον ἀποκομίζουσι, καὶ ἐπιπλάττουσι, καὶ ἐπιπλάττουσι καὶ ἐπιπλάττουσι, καὶ ἐπιπλάττουσι, καὶ ἐπιπλάττουσι.» De abiete item, eodem libro, cap. 53.

De arundine, cap. 66; de alnis, cap. 67; de punica et malo, c. 90. H.

XL. 1. *Rigua æstivis vaporibus*. Æstivo calore. Vide lib. II, c. 40. H.

2. *Vindemitor*. Broterius ex MSS. Regg. et editione principe, *vindemiator*, et mox ἀντὶ τοῦ *erivari*, *erivare*. ED.

3. *Erivari convenit*. Rivis factis educi: quoniam eæ tum satis arboribusque inutiles. Idcirco mense novembri elices et sulcos aquarios fieri Columella præcipit, lib. XI, cap. 2. HARD.

4. *Inebriatis radicibus nocent*. Utitur hac metaphora Theophrast. de Caus. lib. V, cap. 21, ἀλλὰ καὶ τοῦτο (sub ὑδωρ) ἐνίοτε τῶ πλείθει διαφθείρει, σῆπρον τὰς ῥίζας καὶ λίαν ἰκμαθίσκον. DAL.

nensi Italiæ agro, pago Fabiano, ubi et arva rigant rumque, herbæ aqua illa necantur, fruges alunt riguus² pro sarculo est. In eodem agro bruma, magis si nives jaceant, geletve, ne frigus vites a circumfundunt riguis³, quod ibi tepidare vocant: rabili natura in amne solo⁴. Sed idem æstate vix to rigoris.

XLII. (xxvii.) Carbunculi ac rubiginum remed monstrabimus¹ volumine proximo. Interim est² scar quædam in remediis: quum macie corticis ex ægr adstringente se, justoque plus vitalia³ arborum c mente, exactam falcis aciem utraque manu imprim perpetuis incisuris deducunt, ac veluti cutem laxa lutare⁴ id fuisse, argumento sunt dilatatæ cicatri internato corpore expletæ.

XLIII. Magnaque¹ ex parte similis hominum m

XLII. 1. *Arva rigant.* Sic ex MSS. em. Hard. *rigantur* Gronov. Ed.

2. *Et riguus.* Rivus ex amne ductus, et vitibus circumfusis, dum harum radicibus adnascentes herbas necat, sarculi vice est. H.

3. *Circumfundunt riguis.* Rivus ex amne deductis, cujus aqua hieme tepidior, cujusmodi puteorum fontiumque est. HARD.

4. *In amne solo.* Sulmonenses, de quibus hic agitur, est Sulmo, oppidum Pelignorum, nunc *Solmona*, Ovidii patria. Amnis autem est Sagrus, nunc *Sangro*, laudatus ab Nasone, *Trist.* IV, x, 3: «Sulmo mihi patria est, gelidis uberrimis undis, Millia qui novies distat ab Urbe decem.» BROT.

XLII. 1. *Demonstrabimus.* Libro seq. cap. 45 et 70. HARD.

2. *Est scarificatio.* Apertio facta

scalpello. In indice huj castratio legitur, ex MSS. mus sequenti: at iidem h scariphatio, præ se ferunt catio dicitur a Theod. P lib. II, part. II, cap. 1. H

3. *Vitalia arborum.* Pul teriorem, materiam, ac lam. HARD.

4. *Salutare id.* Ad crass arbori parandam: nam di catrices expletæ sunt ipso corpore ac ligno, quod i est. HARD.

XLIII. 1. *Magnaque ex p lis hominum medicina et arb quando earum quoque terebra* Quinque ultima verba su ex vetere lectione: prim dine in eadem scripta sun gnaque ex parte similis c num medicina et arboran

et arborum est, quando earum² quoque terebrantur ossa. Amygdalæ ex amaris³ dulces fiunt, si circumfosso stipite, et ab ima parte circumforato defluens pituita abstergeatur. Et ulmis⁴ detrahitur succus inutilis, supra terram foratis usque ad medullam in senecta, aut quum alimento nimio abundare sentiuntur. Idem et ficorum turgido cortice incisuris in obliquum levibus emittitur: ita fit ne decidant fructus. Pomiferis⁵ quæ germinant, nec ferunt fructum, fissa radice inditur lapis, fertilesque fiunt. Hoc idem⁶ et amygdalis, e robore cuneo adacto. In piris sorbisque, e teda⁷, ac cinere et terra cooperto. Etiam radices⁸ circumcidisse prodest vitium luxuriantium ficorumque, et circumcisis cinerem addidisse. Fici serotinæ⁹ fiunt, si primæ

2. *Earum quoque terebr. ossa.* Ut hominum scilicet, ubi carie vitata sunt. De terebra ad eos usus idonea, Celsum vide, lib. VIII, c. 3. H.

3. *Amygdalæ ex amaris.* Sic Theophr. Hist. lib. II, cap. 8, et auctor Geop. lib. X, cap. 59. E Latinis Pallad. lib. II, in Jan. t. 15, p. 46. Causam hujus rei aperit idem Theophr. de Caus. lib. II, cap. 19, p. 255. Simile est quod de ceraso Palladius prodit in Octobri, t. 12: Si cerasus concepto humore putrescit, in trunco foramen accipiat, quo possit educi. » HARD.

4. *Et ulmis.* Columell. lib. V, cap. 6: « Quum deinde arbor (ulmus) vetustatem fuerit adeptæ, propter ramum vulnerabitur, ita ut excavetur usque in medullam, qua sit exitus humori, quem ex superiore parte conceperit. » HARD.

5. *Pomiferis.* Theophrast. Hist. lib. II, cap. 8. HARD.

6. *Hoc idem.* Theophr. et Pallad. ll. cc. HARD.

7. *In piris sorbisque e teda.* In his, inquit, e teda fit cuneus, qui adigatur. Colum. lib. V, cap. 10: « Pirus ut sit ferax, quum adoleverit, alte eam ablaqueato, et juxta ipsam radicem truncum findito, et fissuram cuneo tedæ pinæ adigito, et ibi relinquito; deinde absumpta ablaqueatione, cinerem supra terram injcito. » Eadem Palladius habet, l. c. pag. 45, de sorbo: « Si miuus ferre cæperit, tedæ cuneus ejus radicibus inseratur; vel circa partem ultimam fossa facta cumulo ingesti cineris adæquetur. » H.

8. *Etiam radices.* Theophrast. Hist. lib. II, cap. 8, et Pallad. lib. IV in Martio, tit. 10, pag. 98. H.

9. *Fici serotinæ.* Colum. l. c. « Si voles ficum, quamvis non natura, seram facere, tum grossulos, prioremve fructum decutito: iterum alterum edet, quem in hiemem differet. Nonnumquam etiam, quum frondescere cæperunt cacumina fici, ferro summa prodest amputare; »

grossi, quum fabæ magnitudinem excessere, detraha subnascuntur enim quæ serius maturescunt. Eædem¹⁰ frondere incipiunt, si cacumina rami cujusque detraha firmiores fertilioresque fiunt: nam caprificatio¹¹ matu

XLIV. In ea culicēs¹ nasci e grossis manifestum quoniam quum evolavere, non inveniuntur intus quæ in eos versa apparet. Exeundi² tanta est avidita plerique aut pede relicto, aut penna pariter³ erum Est et aliud⁴ genus culicum, quos vocant centrinās, apium similes ignavia malitiaque, cum pernicie ver et utilium⁵: interimunt enim illos, atque ipsi⁶ moriuntur Vexant et tineæ semina ficorum. Contra quas remedi in eodem scrobe defodere taleam lentisci⁷, inversa quæ fuerit a cacumine. Uberrimas⁸ autem ficus ru

sic firmiores arbores et feraciores fiunt, etc. » Pallad. item in Martio, lib. IV, t. 10, de ficu. HARD.

10. Eadem quum. Colum. et Pallad. ll. cc. HARD.

11. Nam caprificatio. Locum ita postulante sententia eo modo interpunximus, divisimus; quum prius conjunctim sic ea legerentur: « Nam caprificatione maturata in ea culices, etc. » MSS. omnes, « caprificatio maturat in ea, etc. » H.

XLIV. 1. In ea culices. Hæc ad verbum Theophrast. Hist. lib. II, cap. 9. De his jam antea egimus lib. XV, cap. 21. HARD.

2. Exeundi tanta. Theophr. l. c.

3. Penna pariter erumpant. Broterius ex MSS. Regg. 1, 2, et editione principis, *penna parte erumpant*. ED.

4. Est et aliud. Theophr. Γένος δέ τι καὶ ἐτερόν ἐστι τῶν ψηφῶν, ὃ καλοῦσι κεντρίνας. Hesychius, Κεντρίνας, γένος τι ζώου. Et MSS. Reg. Colbert. Th. *centrinās*. Et paullo

post, *fucis apium*, non, *ap*

5. Verorum et utilium. Vē culicum, qui caprificatione utiles, quos illi qui fucorum tiam ignaviamque simulantur terimunt. Theophr. l. c. HARD.

6. Ipsi moriuntur. Theophr. *ἴψαυ μοιραντῶν, ἐναποδνήσων*

7. Taleam lentisci. Sic res non dubitavimus, etsi librinus editi habeant, *italicam lentisquam* in MSS. Reg. aliisque dandi auctores, Colum. lib. V, 10: « Ac ne tineæ molesta sit nibus ficulneis, in imum scrobis lentisci taleam inverso cacumine demittito. » Quod iterum 1 lib. de Arb. cap. 20. Palladius quoque lib. IV in Martio, et de ficu: « Ne vermes patiantur ramum terebinthi, vel lentisquam cum plantis ficis cacumine ponemus inverso. » HARD.

8. Uberrimas. Colum. de Rust. lib. V, cap. 10: « Si

amurca diluta, et cum fimo infusa radicibus frondere incipientium, facit. Caprificorum⁹ laudantur maxime nigræ, et in petrosis, quoniam frumenta plurima habeant: caprificatio¹⁰ ipsa post imbrem.

XLV. In primis autem cavendum, ne ex remediis vitia fiant: quod evenit nimia aut intempestiva medicina. Interlucatio¹ arboribus prodest: sed omnium annorum trucidatio inutilissima. Vitis tantum tonsuram annuam quærit, alternam vero myrtus, punicæ, oleæ, quia celesiter fruticescunt. Cæteræ rarius tondentur, nulla autumno. Ac ne raduntur² quidem, nisi vere. Putatione³ plagæ ad vitalia sunt omnia quæcumque non supervacua.

XLVI. Similis fimi ratio. Gaudent eo, sed cavendum ne in fervore solis admoveatur, ne immaturum, ne validius quam opus sit. Urit vineas suillum, nisi quinquennio interposito, præterquam si riguis diluatur: et e¹ coriario-

conveniet, simul atque folia agere cœperint ficus, rubricam amurca diluere, et cum stercore humano ad radicem infundere: ea res efficit uberiores fructum et farctum fici pleniores ac meliores. » HARD.

9. *Caprificorum.* Sic Theophrast. Hist. lib. II, cap. 7: Τὰ μέλαινα τὰ ἐκ τῶν πιτρωδῶν χορτῶν. Frumenta vero grana sunt ficorum: qua voce jam antea usus, lib. XV, c. 21. H.

10. *Caprificatio.* Post imbrem ea recte peragitur, ἔταν ὕση. Th. H.

XLV. 1. *Interlucatio.* Quid ea sit diximus cap. 19. HARD.

2. *Ac ne raduntur.* Raduntur arbores, ut muscus detrahatur, quibus infestantur: « Muscus, qui more compedis crura vitium devincta comprimit, situque et veterino macerat, distringendus et eradendus est », inquit Colum. lib.

IV, cap. 24. Pallad. in Febr. tit. 12: « Muscus radatur, ubicumque repertus. » Idem Colum. lib. XI, cap. 2 in Maio: « Oleæ putantur, et emuscantur. » Salsasium miror, contra librorum omnium fidem, legi hic velle: « Ac ne eradicantur quidem, » quum præsertim tonsuræ ac putationi rasio belle componatur: eradicatio nullo modo. HARD.

3. *Putatione plagæ.* Dum vites, inquit, et arbores putantur, plagæ fiunt usque ad vitalia omnia, quæ non sunt supervacua. Hoc est, lignum omne materiesque demitur in ramis, usque ad eam quæ non sit omnino supervacua. Brevius, deputatur quidquid inutile. H.

XLVI. 1. *E coriariorum.* De his egimus cap. 6. Theophr. de Caus. lib. III, cap. 25, σκυροδελφικὴ dicitur. HARD.

rum sordibus, nisi admixta aqua : item² largius. Justum existimant in denos pedes quadratos, tres modios. Id quidem soli natura decernet.

XLVII. Columbino ac suillo plagis quoque arborum medentur. Si mala punica¹ acida nascantur, ablaqueatis radicibus² fimum suillum adhibent : eo anno vinolenta, proximo dulcia futura. Alii urina³ hominis aqua mixta riganda censent quater anno, singulis amphoris : aut cacumina spargi vino lasere diluto. Si findantur⁴ in arbore, pediculum intorqueri. Ficis utique⁵ amurcam affundi. Cæteris arboribus⁶ ægris fæcem vini, aut lupinum circum radices earum seri. Aqua quoque lupini decocti circumfusa pomis prodest. Fici, quum Vulcanalibus tonuit⁷, cadunt. Remedium est, ut ante stipula hordeacea areæ stringantur⁸. Cerasos præcoces facit, cogitque mature-

2. *Item. Item quodvis fimum vineas urit, si largius sit.* HARD.

XLVII. 1. *Si m. punica.* Colum. lib. V, cap. 201 : « Quod si acidum, aut minus dulcem fructum feret, hoc modo emendabitur. Stercore suillo et humano, urinaque veteris radices rigato. Ea res et fertilem arborem reddit, et primis annis fructum vinosum, et post quinquennium dulcem et apyrenum facit. Nos exiguum admodum laseris vino diluimus, et ita cacumina arboris summa oblevimus : ea res emendavit acorem malorum. » Hæc quoque Palladius, aliaque suggerit similia medicamenta, lib. IV in Martio, t. 9. HARD.

2. *Ablaqueatis radicibus, etc.* Colum. lib. V, cap. 10. DALC.

3. *Alii urina.* Pallad. l. c. H.

4. *Si findantur.* Colum. l. c. « Mala punica ne in arbore rumpantur . . . ramulos, quibus depen-

dent, intorqueto : eodem modo servabuntur incorrupta etiam toto anno, » Pallad. item l. c. H.

5. *Ficis utique.* Pallad. l. c. tit. 10 de ficu, post Columell. lib. V, cap. 10. HARD.

6. *Cæteris arboribus.* Pallad. lib. XI in Octob. t. 12, de pomis : « Si ægra est arbor, fæces vini veteris ablaqueatæ oportet infundi, etc. » De piro similiter, in Febr. t. 25. H.

7. *Vulcanalibus tonuit.* Vulcanalia Augusto celebrantur : quo tempore fiebat tertia satio. Colum. lib. XI, cap. 3. DAL. — *Vulcanalibus.* De his libro sequente, cap. 35. HARD.

8. *Areæ stringantur.* Sic MSS. editique omnes : recte. Sententia est, adversus vim tonitruui, ne ficus decidant, remedium illud a rusticanis hominibus adhiberi : areæ nimirum stipula hordeacea spisse ac dense spargi. Id enim vox ea, *stringi*, hoc loco sonat. HARD.

scere calx admota radicibus. Et hoc autem⁹, et omnia poma intervelli melius est, ut quæ relicta sint, grandescant. (XXVIII.) Quædam pœna emendantur, aut morsu¹⁰ excitantur, ut palmæ et lentisci. Salsis enim¹¹ aquis aluntur. Salis vim et cineres, sed leniorem, habent : ideo fici asperguntur¹², rutaque, ne fiant verminosæ, neve radices putrescant. Quin et vitium¹³ radicibus, aquam salsam jubent affundi, si sint lacrymosæ : si vero fructus¹⁴ earum decidant, cinerem aceto aspergi, ipsasque illini, aut sandaracha, si putrescat uva. Si vero fertiles¹⁵ non sunt, aceto acri subacto cinere rigari atque oblini. Quod¹⁶ si fructum³ non maturent, prius inarescentem, præcisarum ad radices plagam, fibrasque, aceto acri et urina vetusta madefacere,

9. *Et hoc autem.* Sic ex MSS. em. Hard. et hæc ante omnia poma Gr. et Al. Ed. — *Et hoc autem, et omnia.* Cerasum, inquit, et alia poma. Hoc illud est, quod Palladius ait in Julio, t. 5, « Nunc pira, vel mala, ubi ramos multa poma densabunt, interlegenda sunt quæcumque vitiosa, ut succus qui ingratis his posset impendi, ad meliora vertatur. » Affinis est earum vocum significatio, « interlegi, intervelli, interradi. » Vide quæ de hac postrema diximus lib. XV, c. 2. *Intervelli* dixit pariter Columella, lib. IV, cap. 33. HARD.

10. *Aut morsu.* Si acria affundantur radicibus, quibus hæ quasi morsu ac vellicatione quadam excitantur. Theophr. de Caus. lib. III, cap. 23, p. 287 : Αἱ δὲ ῥίζαι δίδονται τῆς ἀναδύξεως . . . Καὶ γὰρ ταύτας παραχέουσι καὶ τὸν οὖρον, καὶ τὴν σκυροδέψικην παραβάλλουσιν. « Et radices arborum morderi desiderant . . . Idcirco his affundunt urinam,

et pellium fæces accumulunt. » H.

11. *Salsis enim.* Vide quæ diximus cap. 3. HARD.

12. *Ideo fici asperguntur.* Sic ex MSS. em. Hard. cons. MS. et Ch. « ideo ficis asperguntur ruta, ne » Gr. et Al. Ed. — *Ideo fici . . . rutaque.* Hoc de ruta speciatim Pallad. in Martio, t. 9. Fico idem, ne verminosa fiat, amurcam affundit, aut veterem urinam. HARD.

13. *Quin et vitium.* Auctor Geop. lib. V, cap. 37 : Περὶ ῥυζῶν ἀμπέλων. HARD.

14. *Si vero fructus.* Geop. l. c. H. — *Aspergi.* Broterius ex MSS. Reg. I et 2, *conspergi.* Ed.

15. *Si vero fertiles.* Geop. lib. V, cap. 35. HARD.

16. *Quod si fructum.* Geop. lib. V, cap. 32 et 33. Pallad. lib. IV, in Mart. t. 7 : « Ægras vites, vel quibus fructus arescit, circumfodies, et urinam veterem suffundes. Item cinerem sarmenti vel querci aceto mixtum subjice, etc. » HARD.

atque eo luto obruere, sæpe fodere. Olearum¹⁷, si parum promiserere fructus, nudatas radices hiberno frigori opponunt, eaque castigatione proficiunt. Omnia hæc annua cæli ratione constant: et aliquando serius poscuntur, aliquando celerius. Nec non ignis¹⁸ aliquid prodest, ut arundini: ambusta namque densior mitiorque surgit. Cato¹⁹ et medicamenta quædam componit, mensuræ quoque distinctione, ad majorum arborum radices amphoram, ad minorum urnam amurcæ, et aquæ portionem æquam, ablaqueatis prius radicibus paulatim affundi jubens. In olea hoc amplius, stramentis antea circumpositis: item fico. Hujus præcipue vere²⁰ terram adaggerari radicibus: ita futurum, ut non decident grossi; majorque fecunditas, nec scabra proveniat. Simili modo²¹, ne convolvulus fiat in vinea,

17. *Olearum*. Plura sterilitatis olearum remedia suggerit auctor Geop. lib. IX, cap. 10. HARD.

18. *Nec non ignis*, etc. Theophr. Hist. lib. IV, cap. 12. DAL.

19. *Cato*. Cap. xciii: « Olea, si fractum non feret, ablaqueato: postea stramenta circumponito. Postea amurcam cum aqua commisce-to æquas partes. Deinde ad oleam circumfundito: ad arborem maximam amphoram committi sat est: ad minores arbores pro ratione indito. Et idem hoc si facies ad arbores feraces, eæ quoque meliores fiunt: ad eas tamen stramenta ne addideris. » HARD.

20. *Hujus præcipue vere*. Ita MSS. Cato, cap. xciv: « Fici uti grossos teneant, facito omnia, quo modo oleæ, et hoc amplius. Quum ver appetet, terram adaggerato bene. Si ita feceris, et grossi non cadent, et fici scabræ non fient, et multo feraciores erunt. » Prius insulse

veterem terram in libris hactenus editis legebatur. HARD.

21. *Simili modo*. Et hoc Cato totidem verbis, cap. xcvi: « Convolvulus in vinea ne siet, amurcam condito, puram bene facito, in vas ahenum indito congios duos: postea igni leni coquito, rudicula agitato crebro, usque adeo dum fiat tam crassum quam mel. Postea sumito bituminis tertiarium, et sulphuris quartarium. Conterito in mortario seorsum utrumque. Postea infriato quam minutissime in amurcam caldam, et simul rudicula misceto, et denuo coquito sub dio. Nam si in tecto coquas, quum bitumen et sulphur additum est, excandescet. Ubi erit tam crassum quam viscum, sinito frigescat. Hoc vitem caput et sub brachia unguito, convolvulus non nascetur. » Convolvulus Græcis ἴξ, ἰξὸς dicitur: vermiculus vitium foliis sese involvens: quocirca in-

amurcæ congios duos decoqui²² in crassitudinem mellis: rursusque cum bituminis tertia parte, et sulphuris quarta sub dio coqui, quoniam exardescat²³ sub tecto. Hoc vites⁵ circa capita ac sub brachiis ungi: ita non fore convolvulum. Quidam contenti sunt fumo hujus mixturæ suffire vineas secundo flatu, continuo triduo. Plerique²⁴ non minus auxilii et alimenti arbitrantur in urina, quam Cato in amurca, addita modo aquæ pari portione, quoniam per se noceat. Alii volucre²⁵ appellant animal prærodens pubescentes uvas: quod ne accidat²⁶, falces, quum sint exactæ, fibrina pelle detergent, atque ita putant: sanguine ursino liniri volunt post putationem easdem. Sunt arborum pestes et formicæ. Has abigunt²⁷, rubrica ac pice

volvulum Plautus appellat in Cistel. act. IV, sc. 2, v. 63: « Imitatur nequam bestiam et damnificam. PH. Quamnam? amabo. LA. Involvulum, quæ in pampini folio intorta, implicat se. » Et Festus: « Involvulus, vermiculi genus, qui se involvit pampino. » HARD.

22. *Decoqui*. Sic ex MSS. em. Hard. cons. Ch. *decoctos* Gr. et Alii. ED.

23. *Exardescat*. Ita MSS. sat recte. Cato, haud magis proprie, *exardescet*. HARD.

24. *Plerique non*. Colum. lib. V, cap. 9, de olea: « Sed et sine ablaqueatione adjuvanda est amurca insulsa, cum suilla vel nostra urina vetere; cujus utriusque modus servatur: nam maximæ arbori, ni tantumdem aquæ misceatur, urna abunde erit. » HARD.

25. *Alii volucre*. Diversum a convolvulo animal. Neque enim convolvulus pubescentes prærodit uvas: sed vermiculus erucæ minimæ specie, colore cinereo, ex ipsius

erucæ ovis natus. Pedunculos φθῖρας vocat auctor Geop. lib. V, cap. 30, pag. 147. — Alii. Sic MSS. Reg. 1, 2, Colb. 1, 2, 3, Th. et cæteri omnes. *Volucrem*, ut in libris impressis legitur, plane nullus. Quin et Colum. de Arb. cap. 15, *volucram* vocat. « Genus est animalis, inquit, volucra appellatur: id fere prærodit teneros adhuc pampinos et uvas: quod ne fiat, falces, quibus vineam putaveris, peracta putatione sanguine ursino linito: vel si pellem fibri habueris, in ipsa putatione quoties falcem acueris, ea pelle aciem detergit, atque ita putare incipito. » HARD.

26. *Quod ne accidat*. Colum. lib. de Arb. cap. 15, et Geop. auctor l. c. Pallad. lib. I, cap. 35, p. 28, ursinum adipem pariter ad eos usus laudat. HARD.

27. *Has abigunt*. Pallad. lib. IV in Martio, t. 10, c. de ficu: « Si formicæ molestæ sunt, rubrica, butyro, et pice liquida mixta circa truncum debet induci. Alii coraci-

liquida perunctis caudicibus : nec non et pisce suspenso
 6 juxta in unum locum congregant : aut lupino trito cum
 oleo radices linunt. Multi ²⁸ et talpas amurca necant :
 contraque erucas ²⁹, et mala ne putrescant, lacertæ viridis
 felle tangi cacumina jubent. Privatim autem ³⁰ contra erucas
 ambiri arbores singulas a muliere ³¹ incitati mensis ³², nudis
 pedibus, recincta. Item ne quod animal pastu malefico
 decerpat frondem, fimo boum diluto aspergi folia, quoties
 imber interveniat, quoniam ³³ ita abluatur virus medica-
 minis; mira quædam excogitante solertia humana. Quippe
 quum averti carmine grandines credant plerique : cujus
 verba inserere non equidem serio ausim, quanquam a
 Catone prodita ³⁴, contra luxata membra, jungenda arun-
 dinum fissuræ ³⁵. Idem arbores ³⁶ religiosas lucosque suc-

num piscem contra formicas in
 arbore suspendendum esse confir-
 mant. » Idem et lupinum ad eam
 rem commendat lib. I, t. 35. H.

28. *Multi et talpas.* Alia adversus
 illas remedia Palladius affert in
 Martio, tit. 9 : « Contra talpas
 prodest catos frequenter habere in
 mediis carduetis. Mustelas habent
 plerique mansuetas. Aliqui forami-
 na illarum rubrica et succo agrestis
 cucumeris impleverunt. Nonnulli
 juxta cubilia talparum plures ca-
 vernas aperiunt, ut illæ territæ
 fugiant solis admissu. Plerique la-
 queos in aditu earum setis penden-
 tibus ponunt. » HARD.

29. *Contraque erucas.* MSS. om-
 nes, ubique *urucas* præferunt. H.

30. *Privatim autem.* Vide quæ di-
 citur sumus lib. XXIX, cap. 13. H.

31. *Muliere incitati mensis.* Mulieri
 quæ in menstruis est, cui menses
 fluunt. HARD.

32. *Incitati mensis.* Vet. apud

Dalec. cod. *incitatis mensibus.* ED.

33. *Quoniam ita abluatur.* Quo-
 niam adveniente mox imbre fimo
 virus omne abluitur. HARD.

34. *A Catone prodita.* Cap. CLX
 de Re Rust. « Luxum si quod est,
 hac cantione sanum fiet. Arundinem
 prende tibi viridem p. iv aut v
 longam. Mediam diffinde, et duo
 homines teneant ad coxendices.
 Incipe cantare in malo. S. F. (hoc
 est, sanitas fracto) motas danata
 daries dardaries astataries. Dic una
 pares usque dum coeat... Ubi
 coierint, et altera alteram tetigerit,
 etc. » HARD.

35. *Arundinum fissuræ.* Carmini
 adjungitur arundo fissa : luxato
 membro applicatur : carmen reci-
 tatur, dum arundo gemina coeat.
 HARD.—*Arundinum fissuræ.* Fissura
 arundinum est sane quum arundi-
 nes in assulas finduntur, ut luxata
 firmentur membra. Hæc nos dicimus
des éclisses. Arundinibus utebatur

cidi permisit, sacrificio prius facto : cujus rei rationem³⁷ precationemque eodem volumine tradidit.

Augustus, ut videre est apud Suetonium in August. cap. LXXX. Præter arundinum fissuras, earum quoque radix, aceto illita, luxatis medetur. Vid. Plin. lib. XXIV, cap. 11. ΒΑΟΥ.

36. *Idem arbores.* Cato de Re R. cap. CXXXIX : « Lucum conlucare romano more sic oportet. Porco piculo facito. Sic verba concipito. Si Deus, si Dea es, quorum illud sacrum est, uti tibi jus fiet porco piculo facere illiusce sacri coercedi ergo, etc. » Luci sacri scilicet erant, incædui. Ovid. Metam. lib. VIII, v. 743 : « Ille etiam Cereale nemus violasse securi Dicitur, et

lucos ferro temerasse vetustos. » Itaque modum voluit docere Cato, quo rite et sine piaculo id fieret : « Conlucare, inquit Festus (verbo *sublucare*), est succisis arboribus locum implere luce. Sublucare arbores, est ramos earum supputare, et veluti subtus lucem mittere. » Et verbo ipso *conlucare*. « Conlucare dicebant, quum profanz silvæ rami deciderentur officientes lumini. » Glossæ Græco-Latinæ : Διαλαδαίρει δένδρον, conluco. ΗΑΡΔ.

37. *Rationem.* Sic ex MSS. em. Hard. *rationem quoque eodem Gr. et Alii. Ed.*

limentque cornua elephantum, et uri: saxo rhinoceros, et utroque apri dentium sicas⁶, sciantque ad nocendum se præparare animalia: quod tamen eorum tela sua, excepto homine, venenis tingit? Nos et sagittas⁷ tingimus, ac ferro ipsi nocentius aliquid damus. Nos et flumina inficimus, et rerum naturæ elementa. Ipsum quoque quo vitur, aerem⁸ in perniciem vertimus. Neque est ut putemus ignorari ea ab animalibus, quæ quidem⁹ quæ præpararent contra serpentium¹⁰ dimicationes, quæ post prælium ad medendum excogitent, indicavimus. Nec ab ullo præter hominem, veneno pugnatur alieno. Fateamur ergo culpam, ne iis quidem, quæ nascuntur contenti: etenim quando plura¹¹ eorum genera humana manu fiunt. Quid? non et homines¹² quidem ut venena nascuntur? Atra ceu serpentium lingua vibrat, tabesque animi¹³ contrectata adurit,

6. *Apri dentium sicas.* Dentes acutissimos, gladiis similes, exsertos. Seneca, de Ira, lib. I, c. 1: « Spumant apris ora, et dentes acuuntur attritu. » DAL.

7. *Nos et sagittas.* Is Scytharum mos est. DAL. — *Sagittas.* Sagittas tinxisse Gallos medicamento, quod venenum cervarium appellabant, dicitur lib. XXVII, cap. 76. Ellebore quoque lib. XXV, c. 25. H.

8. *Aerem in perniciem.* Tum tetro halitu oris, tum emisso letali spiritu e scrobibus, quos homines ipsi fodiunt, tum alias ob causas, tum ut metalla eruant. HARD.

9. *Quæ quidem desunt in MSS.* Reg. 1, 2, et edit. princeps. BROX.

10. *Contra serpentium.* Vide lib. VIII, cap. 36, 41, etc. HARD.

11. *Quando plura.* Broterius ex emendatione Huetii, quanto plura. Gronov. et al. ante Hard. etenim complura. ED.

12. *Quid? non et homines.* Sic Gronov. et al. vett. Broterius ex cod. Reg. 1, *Quin et homines*; et mox Vet. spud Dalec. non ita improbanda lectione: « Quid? non et homines quidam ad venena nascuntur. » ED.

13. *Tabesque animi.* Et livor animi adurit omnia quæ contrectat: livor, inquam, hominum, culpantium omnia, ac dirarum volucrum more, quæ tenebris quoque suis, et ipsi noctium quieti obstrepunt, invidentium cæterorum hominum laudi et quieti, vel solo gemitu, quæ sola vox eorum hominum est: ita ut inauspicatarum avium ritu, vel occursu suo vetent agere, ac prodese hominibus. Itaque livor animi, et invidia, omnia quæ contingit, veluti adurens, quando culpatur omnia. HARD. — *Contrectata.* Chifflet. cod. *contracta*; Broterius ex eodem Reg. 2, *contacta.* ED.

culpantium omnia, ac dirarum alitum modo¹⁴, tenebris quoque suis, et ipsarum noctium quieti invidentium, gemitu, quæ sola vox eorum est: ut inauspicatarum¹⁵ animantium vice obvii quoque vetent agere, aut prodesse vitæ. Nec ullum aliud abominati spiritus¹⁶ præmium no- vere, quam odisse omnia. Verum et in hoc eadem naturæ majestas, tanto plures bonos genuit ac frugi, quanto fertilior in iis quæ juvant aluntque, quorum æstimatione et gaudio nos quoque, relictis æstuationi suæ¹⁷ istis hominum¹⁸ turbis, pergemus excolere vitam: eoque constantius, quo operæ¹⁹ nobis major, quam famæ, gratia expe-

14. *Dir. alitum modo.* Ovid. Met. V, 550: «Ignavus bubo, dirum mortalibus omen.» Noctiluges apud Festum vocat Lucilius. DAL.

15. *Ut inauspicatarum.* Nam inauspicatarum avium animantiumque occurso dirimebantur auspicia, hoc est, irrita fiebant, dissolvebantur, discutiebantur, ac disturbabantur. Plin. lib. II: «Soricum accentu dirimi auspicia, annales refertos habemus.» Et l. X, c. 16: «Bubo funebris, et maxime abominatus publicis præcipue auspiciis, deserta incolit: nec tantum desolata, sed dira etiam et inaccessa: noctis monstrum, nec cantu aliquo vocalis, sed gemitu. Itaque in urbibus, aut omnino in luce visus, dirum ostentum est.» HARD.

16. *Abominati spiritus.* Ingenia detestatione, exsecratione digna. Plin. X, 16: «Bubo abominatus publicis auspiciis.» Horat. Epod. XVI, vs. 8: «Parentibusque abominatus Hannibal.» HARD.

17. *Relictis æstuationi suæ.* MSS. Reg. Colbert. Chiff. *exustioni suæ*, quod defendi quoque potest, ut

respondeat ei, quod prius dixerat, *contractata adurit.* HARD. — *Æstuationi suæ.* MSS. Reg. Colb. Chiff. et editio princeps, *exustioni suæ.* Male emendatum in recentioribus edit. *æstuationi*; nec satis latina vox *æstuatio.* BROX.

18. *Hominum turbis.* In MSS. *hominum urbis.* Quid si *hominum umbris* dicam scripsisse Plinium videri? sicut de iisdem paulo ante, *tenebris quoque suis invidentium dixit?* Vel *hominum turbas* appellat, qui in humano genere turbas cient, ceu faces generis humani. H. — *Hominum turbis.* Bene MS. Reg. 2, *hominum rubis.* Hi homines sunt ut rubi spinis horridi, et flammis pariter addicti. BROX.

19. *Operæ.* Operam utiliter collocatam, quam famem avidius quæsitam gratulari nobis homines molumus. Huc referenda Livii castigatio, quæ a Plinio facta in præf. ad Tit. «Profiteor mirari me T. Livium... sic orsum: satis jam sibi gloriæ quæsitum... Majus meritum esset, operis amore, non animi causa perseverasse, etc.» HARD.

titur. Quippe sermo circa rura est, agrestesque usu quibus²⁰ vita honosque apud priscos maximus fuer.

II. (11.) Arvorum sacerdotes¹ Romulus in primituit, seque duodecimum fratrem appellavit inter ill Acca Laurentia nutrice sua genitos, spicea coronavitta alba colligaretur, in sacerdotio eis pro religio insigni data, quæ prima apud Romanos fuit coronosque is non nisi vita² finitur: et exsules etiam capcomitatur. Bina tunc jugera³ populo romano satis nullique majorem⁴ modum attribuit: quo servos ante principis Neronis, contemptis hujus spatii viri

20. *Sed quibus vita honosque.* Quoniam frugibus tantum, non conquisitis epularum deliciis, arentur. DALEC.

II. 1. *Arvorum sacerdotes.* Vide hujus rei historiam apud Liliu Gyraldum. « Arvales sacerdotes, inquit Cujacius, lib. X, cap. 34, et lib. XI, cap. 5 Observat. *οι πρι επι ερων διαραται* terminorum sacrorum et finium jurgii terminandis præerant, et interveniebant. » DALEC. — *Arvorum.* Gellius, lib. VI, c. 7: « Sabinus Masurius in primo Memorialium...Accam Laurentiam Romuli nutricem fuisse dicit. Ea, inquit, mulier ex duodecim filiis maribus unum morte amisit. In illius locum Romulus Accæ Laurentiæ sese filium dedit, seque et cæteros ejus filios Fratres Arvales appellavit. Ex eo tempore collegium mansit Fratrum Arvalium numero duodecim, cujus sacerdotii insigne est spicea corona, et albæ infulæ. » Varro de L. L. lib. IV: « Fratres Arvales dicti sunt, qui sacra publica faciunt propterea, ut fruges ferant arva. » Inde Festus:

« Ambarvales hostiæ appellatæ quæ pro arvis a duobus sacrificabantur. » HARD.

2. *Non nisi vita.* Sic Au et Pontificale sacerdotium tua fuere munera, nec vita eripi potuerunt. Vide in Aug. xxxi, et Senec. c. lib. I, cap. 10. Sic in Gall stratibus summis, cancellatas, et aliæ quædam ea donrogativa sunt. HARD.

3. *Bina tunc jugera.* Var Rust. lib. I, cap. 10: « noster ager ante bellum pendebat bina jugera, quomulo primum divisa diceb ritum, etc. » H. — *Bina jugeri longitudo* ducentorum dragenorum pedum erat, centenorum vicenorumque duo jugera, pro nostrate atandi ratione, efficiunt 54 centiars. ED.

4. *Majorem modum.* mensuram: modus enim dicitur mensura. Horatius, Sat. vi: « Hoc erat in votis agri non ita magnus. » H.

piscinas juvat habere majores : gratumque, si non aliquem et culinas. Numa⁵ instituit Deos fruge colere, et mola salsa⁶ supplicare : atque (ut auctor est Hemina) far torrere, quoniam tostum⁷ cibo salubrius esset. Id uno modo consequutum, statuendo non esse purum ad rem divinam, nisi tostum. Is et Fornacalia⁸ instituit farris torrendi ferias, et æque religiosas⁹ terminis agrorum¹⁰. Hos enim Deos tunc maxime noverant : Seiamque¹¹ a serendo,

5. *Numa instituit deos fruge colere.* Græci hordei primitiis, libo-que, et placentis ex hordeo sale consperso ; unde κριθολόγχι dicti. DALÆC.

6. *Mola salsa.* Far sale mixtum id fuit, ut docet Ovidius, Fast. I, 127 : « ... Quum cereale sacerdos imponit libum, mixtaque farra sali. » HARD.

7. *Quoniam tostum.* Ovid. Fast. II, 521 : « Usibus admoniti flammis torrenda dedere, etc. » H.

8. *Fornacalia.* Festus : « Fornacalia, feriæ institutæ sunt farris torrendi gratia : quod ad fornacem quæ in pistrinis erat, sacrificium fieri solebat. Fornacalia sacra erant, quum far in fornaculis torrebant. » Excogitata simul Fornace dea ; quod in fornacibus precarentur farra recte torreri. Ovidius, Fast. II, vers. 525 : « Facta dea est Fornax : læti Fornace coloni Orant, ut fruges temperet illa suas. Curio legitimis nunc Fornacalia verbis Maximus indicit, etc. » Non erant hæ feriæ statæ, sed inductitiæ. » H.

9. *Æque religiosas.* Ferias alteras notat, Terminalia appellata, a deo agrorum Terminio. Ovid. Fast. II, vers. 639 : « Nox ubi transierit, solito celebretur honore, Separat

indicio qui deus arva suo. Termine, sive lapis, sive es defossus in agro Stipes, ab antiquis sic quoque nomen habes. Te duo diversa domini pro parte coronant ; Binaque sarta tibi, binaque liba ferunt, etc. » Februario mense Terminalia peragebantur. HARD.

10. *Terminis agrorum.* Ara deo Terminio statuebatur a dominis utrimque : ligna concisa foco imponebantur : igni fruges canistro inspergebantur : puella favos porrigebat, alii et vinum. Numæ lege nullum animal immolabatur ex Plutarcho et Halicarn. Ovidius, lib. II Fast. agnam et porcã sacrificari tradit. Horat. Ep. II, 59 : « Vel agna festis cæsa Terminalibus. » Prudentius, Terminum cingi fasciis solitum, et rogari pulmone gallinæ scribit. GYRALDUS. — Vetus lex, « Qui Terminum exarassit, ipsus et boveis sacrei sunt. » De ejus sacro, et quibus ex rebus fieret, prolixè Alex. ab Alex. lib. II, cap. 21. DALÆC.

11. *Seiamque a serendo.* Infra lib. XXXVI, cap. 22, Fortunæ, quam Seiam appellant, meminit Plinius. DAL. — *Seiamque.* Ita libri omnes, recte. August. de Civ. Dei, lib. IV, cap. 8 : « Sata frumenta, quamdiu

Segestam a segetibus appellabant: quarum simulacra in Circo¹² videmus. Tertiam ex his¹³ nominare sub tecto

sub terra essent, præpositam voverunt habere Seiam: quum vero jam super terram essent et segetem facerent, deam Segetiam: frumentis vero collectis atque reconditis, ut tuto servarentur, deam Tutelinam præposuerunt. » HARD.

12. *In Circo.* In Circo maximo, regione Urbis undecima. HARD.

13. *Tertiam ex iis*, etc. Quidam hic τὸν Διόνυσον intelligunt, quem, ut ait Plutarchus, ἕπὸ στείγην οὐκ ὀμνύουσιν, Pithæus *Tertium* legit, et ad Terminum refert, nominateque ad sacra pertinere arbitrantur, ut apud Horat. « male nominatis, Parcite verbis, » id est, irreligiose contra fas et morum sacrorum pronuntiat. Quidam legendum censent, « Terminum ex XII nominari sub tecto religio est. » Nam de Terminum multa duodecim tabulis cauta fuisse cuivis notum, in quas etiam fortassis credibile fuerit, translata veterem Numæ sanctionem, ut Terminum non nisi sub divo sacrificaretur, quod nefas putaret Terminum intra tectum consistere. Hæc ad me D. Reginaldus, vir singularis doctrinæ. Eadem et religio fuit jurandi Diem Fidium, ut ex Catone tradit Nonius. Juraturi enim in compluvium prodibant. Apud eundem Varro de Lib. educ. « Itaque domi rituis nostri qui per Diem Fidium jurare vult, prodire solet in publicum. » Fortunam Calvam quoque sub tecto nominare religiosum fuisse tradidit Alexand. ab Alex. lib. I, cap. 13. Hanc fortassis Plinius innuit. DALÆC. — *Tertiam.*

Segestam, quæ ex diis proxime appellatis tertium locum obtinet, nempe post deum agrorum Terminum, Seiamque. Tutelinam, cujus Augustinus et alii meminere, eam esse deam, quam nominare sub tecto religio fuit, existimant Turnebus Advers. lib. XX, cap. 36, et Cœl. Rhod. lib. XXI, cap. 29, quoniam fortassis, ut Macrobius admonet, Sat. lib. I, cap. 16, p. 264: « Apud Veteres qui nominasset Salutem, Semoniam, Seiam, Segetiam, Tutelinam, ferias observabat. » Verum ex eo ipso Macrobii testimonio plane efficitur, non aliam hac in parte Tutelinæ deæ, quam Seiæ, Segestæque conditionem fuisse: quum tamen dispares eas fuisse hac silentii religione sub tecto, Plinius velit. Ecce autem non liceret Tutelinam nominare, quam et in navi, et in ædibus passim nominari et advocari cernimus apud Petronium in Satyrico? Nam Tertullian. lib. de Spectac. cap. 8: « Singula, inquit, ornamenta Circi, singula templa sunt. . . Sessias a sementationibus, Messias a messibus, Tutelinas a tutela fructuum sustinent columnæ. Ante has tres aræ trinis diis parent, magnis, potentibus. Eosdem Samothracas existimant. » Ut igitur Sessia in Seiam, sic Messias dea, quæ altero nomine Segesta appellata fuit, forte in Meiam commutata: propterea quod ea vox putidum quid olet ac sonat, sub tecto eo nomine nominare religio fuit? Sed Segestam ipsam verius, ut arbitrator, intellexit, quam nominari sub tecto

religio est. Ac ne degustabant¹⁴ quidem novas fruges, aut vina, antequam sacerdotes primitias libassent.

III. (III.) Jugum vocabatur¹, quod uno jugo boum in die exarari posset. Actus, in quo boves agerentur cum aratro, uno impetu justo. Hic erat cxx pedum : duplica-

idcirco religio fuit, quod ad aliam vocem molliendam, quæ turpicula foret, vel inauspicata, nempe *Egesta*, vel *Egestas*, conficta illa existimaretur. Sic enim et de Sicilia oppido Festus refert : « Segesta, quæ nunc appellatur, oppidum in Sicilia est, quod videtur Æneas condidisse, præposito ibi Egesto, qui eam Egestam nominavit. Sed præposita ei s littera est, ne obsceno nomine appellaretur, ut factum est in Malevento, quod Beneventum dictum est. » Sane si eam, quam nominari sub tecto religio est, non ipse jam appellasset, minime nunc ipse diceret, *Tertiam ex his* : nam quid est aliud, *ex his*, quam ex proxime appellatis diis ? HARD.

14. *Ac ne degustabant*, etc. Fuit et Ambarvale sacrum, quo maturis frugibus quum lacte, vino, favo libatum fuisset, porca gravida, aut vitula immolabatur, velut et Cereri porca præcidanea, priusquam seges meteretur: Alex. ab Alex. lib. III, cap. 12. Vide Scalig. in Festum, voce *Amtermini*. DALEC. — *Ac ne degustabant*. Sic etiam Censorinus in præf. Tibull. I, El. 1, v. 14: « Et quodcumque mihi pomum novus educat annus, Libatum agricolæ ponitur ante deo. » HARD.

III. 1. *Jugerum vocabatur*. Agros, et in agris jugera, perticis olim metati sunt Itali. Propert. « Abstu-

lerat miseræ pertica tristis opes. » Barbari vero apud Herod. funibus, quos Romani, *Arvipendia* nominarunt, id est, ut Glossarion vetus exponit, γαυματρικὸς σχοίνους : et inde Gallis *arpent*, jugerum, πλέθρον, quasi Arvipennium, n pro d, ut apud Plautum in Milite, *dispen-nite*, pro *dispendite*. SCALIGER. — Legendum hoc in loco, *jugum*, recte monet ex Varron. de Re Rust. lib. I, c. 10, vir restituendis bonis auctoribus singulari natus fato Fulv. Ursinus. (Ex Variorum notis.) — *Jugum vocabatur*. Aliud jugum, aliud jugerum est. Jugum hodie Arverni vocant, *joug de terre*. — Prius legebatur *jugerum* : at *jugum* scribi oportere vel ex eo est perspicuum, quod de jugero postea agitur. Adde Varronem de Re Rust. cap. 10, ita scripsisse : « Modos, inquit, quibus metirentur rura, alius alios constituit. Nam in Hispania ulteriore metiuntur jugis : in Campania versibus : apud nos in agro Romano ac Latio, jugeris. Jugum vocant, quod juncti boves uno die exarare possunt. Versum dicunt centum pedes quoquoersum quadratum. Jugerum, quod quadratos duos actus habet. Actus quadratus qui et latus est pedes cxx et longus totidem : is modus Aenua latine appellatur. » Lege *Agna*, ex Columella, lib. V, cap. 1, ubi et agna quid sit, et porca, definit. HARD.

tusque in longitudinem² jugerum faciebat. Dona amplius imperatorum ac fortium civium, quam tum quis ut plurimum circumaravisset. Item quartarii farris³, a minæ, conferente populo. Cognomina etiam prima Pilumni⁴, qui pilum pistrinis invenerat : Pisonis, a sendo. Jam Fabiorum⁵, Lentulorum, Ciceronum, ut que aliquod optime genus sereret. Juniorum familiæ bulcum⁶ nominaverunt, qui bubus optime utebatur. et in sacris nihil religiosius confarreationis⁷ vinculo

2. *In longitudinem.* « Ergo duo actus, inquit Columella, lib. V, cap. 1, jugerum efficiunt longitudine pedum cxxl, latitudine pedum cxx. Galli semijugerum *arepennem* vocant. » Bætica quoque, teste Isidoro, lib. XV, cap. 15. Nunc vero quod Gallis jugerum dicitur, perticis centum constat : perticæ singulæ pedibus octo et decem : jugerum igitur, pedum est *MDCCC, unarpent*. Sed varia est in Galliis pro regionum diversitate arpentis mensura : qua de re Du-Cangium in Glossario consule, verbo *Arapennis*. Notæ, quæ vulgo Tironis dicuntur, pag. 163 : *Jugerum, Aripennis, Juctus*, forte pro *Actus*. HARD.

3. *Quartarii farris.* Hæc vocabantur *Adoreæ dona*, quorum paulo post meminit hoc ipso capite, et cap. 8 ejusdem libri. DALEC. — *Item quartarii.* Fuit quartarius conggii pars quarta : uti sexta, sextarius. De congio, lib. XVI, cap. 19. De hemina, lib. XXI, cap. 109. H.

4. *Pilumni.* Pilumnus deum Varro nominat, ac Pitumnus. Vide Politian. Miscell. c. 89. et Lilius Gyraldus. Vide et Sigonius lib. de Nominibus Roman. Rhod. lib. XXIV, cap. 6 ; Alex. ab Alexand.

lib. I, cap. 9. DALEC. — De eo Servius, initio lib. I « Pilumnus, inquit, pinæ menti usum invenit : unde ribus colitur. Ab ipso etiã dicitur. » HARD.

5. *Jam Fabiorum.* Ergo serendis Fabiorum, a lentilulorum, seu *Lentinorum*, 1 habent : Ciceronum, a cicerid quidem quod in vultu gere vulgus existimat, sed quod optime sereret gentis ejus cognomen inventum. At rum quoque a fabis, quia legitur in nummo vetere ætinum, in Roscia gente, de esse, vulgo, sed falso, crec

6. *Bulcum.* In Junia gemiliæ unius cognomen Bubi fuit : ex qua C. Junius Bubis consul, post dictator æster equitum, apud Livium Et inter ædiles anni 297, C. L. F. C. N. Brutus Bubi Pighii Fastis. HARD.

7. *Confarreationis.* Usus Tacitus, lib. IV : « Patriciarreatis parentibus genito mox : » Ommissa confarreatione, aut inter paucos et Est autem confarreatio, n

novæque nuptæ farreum⁸ præferabant. Agrum male colere, censorium⁹ probrum judicabatur. Atque (ut refert Cato¹⁰) quem virum bonum colonum dixissent, amplissime laudasse existimabant. Hinc et locupletes dicebant, loci, hoc est, agri plenos. Pecunia ipsa¹¹ a pecore appellabatur. Etiam nunc in tabulis censoriis pascua di-

conjugum, aut amicorum, adhibito libo farreo, conjunctio. Contra, diffarreatio, conjugii, amicitiae, auctore Festo, per idem libum farreum dissolutio. Vide Dion. Halic. Ant. Rom. lib. II. Festus: « Farreum, genus libi ex farre factum. » Isidori Glossæ: « Confarreatio, consacratorum communicatio. Confarreatus, consociatus. » Glossæ Philoxeni, *confarreatus*, Συμδιώσιως χάρων ζευχθείς. Vide Glossar. V. Clar. Du-Cangii. HARD.

8. *Novæque nuptæ farreum*, etc. Festo et Boethio matrimonia contrahebantur farreo libo adhibito, Plin. prælato. Itaque farreum hic libum plures ejusmodi exponunt. Servatur mos ille præferendi libum ante prodeuntes sponsas etiamnum apud rusticos Lugdunenses. Fortasse *farreum* hic fictilis est sartago, in qua far torrebatur, τὸ φρύγιτον. Julius Pollux: Σλων δὲ τὰς νύμφας ἰούσας ἐπὶ τὸν γάμον, ἐκέρουσι φρύγιτον φέρειν σπυρίον. Tiberius multa de confarreatis parentibus et confarreati modo disserit. Dionysius sacras illas nuptias tradit, quod illis tantum flamines uterentur. Idem et Boethius in Topicis, uxorem tribus modis haberi solitam scribens, farre, sive confarreatio, quæ peculiaris erat pontificibus: coemptione, quo solo modo dicebatur materfamilias; et usu. « Farre con-

veniebatur in manum certis verbis, præsentibus decem testibus, solemnino sacrificio facto, et adhibito pane farreo, » inquit Ulpianus. Vide Rhodig. lib. XXVIII, cap. 27; Alex. ab Alex. lib. II, cap. 5; Rævardum, Varior. lib. IV, cap. 12 et 16, et apertius exp. 21 in lib. XII tabul. Sigonium, de antiquo jure civ. Rom. lib. I, c. 9. DALEC.

9. *Agrum m. col. censorium probrum judicabatur*. Hoc est, animadversione, ignominia et castigatione censoria dignum. Notationem censoriam dixit Cicero pro Cluentio, n. 128. Castigationem censoriam Plinius hoc libro, cap. 7. Gellius, lib. IV, cap. 12: « Si quis agrum suum passus fuerat sordescere, eumque indiligenter curabat, ac neque araverat, neque purgaverat; sive quis arborem suam vineamque habuerat derelicti, non id sine pœna fuit: sed erat opus censorium, censorisque ærarium faciebant, etc. » HARD.

10. *Ut refert Cato*. Cato in præf. lib. de Re Rust. « Et virum bonum, inquit, quum laudabant, ita laudabant: Bonum agricolam, bonumque colonum: amplissime laudari existimabatur, qui ita laudabatur. » HARD.

11. *Pecunia ipsa*. Vide quæ dicturi sumus lib. XXXIII, cap. 13. HARD.

que Cereri necari juebant, gravius quam in homicidio convictum : impubem Prætoris arbitrato¹⁵ verberari, noxiamque duplione decerni. Jam distinctio¹⁶ honosque civitatis ipsius non aliunde erat. Rusticæ¹⁷ tribus laudatissimæ eorum, qui rura haberent. Urbanæ vero, in quas transferri ignominia esset, desidiæ probro. Itaque quatuor¹⁸ solæ erant a partibus urbis, in queis habitabant, Suburrana¹⁹, Palatina, Collina, Exquilina. Nundinis²⁰ ur-

des interpretatur : Qui frugem aratro partam furtim noctu paverit immaturam, vel maturam secuierit, Cereri sacer et devotus suspensio necator. Impubes tamen si id fecerit, arbitrio prætoris verberator, damnumque datum in duplum sarcito. HARD. — *Capitale erat.* Brot. ex cod. Reg. 2, cons. Chiff. *capital erat.* ED.

15. *Prætoris arbitrato verberari.* Hoc est, iudicis, sive consulis. Nam regibus exactis iidem erant prætores, qui consules : iidem quoque a iudicando dicti iudices. Ita vulgo statuunt eruditi, sed falso, opinor : quæ multo tractata prolixius vide apud Vossium in Etymol. HARD.

16. *Jam distinctio,* etc. Livius, lib. I, in tribuum distinctione non nihil dissentit a Varrone, Festo, Asconio, Plutarcho. De earum cognomine et origine prolixè Alex. ab Alex. lib. I, cap. 17. Vide et Turneb. lib. XXX, cap. 17. DAL.

17. *Rusticæ.* Columella in præf. — At mehercule vera illa Romuli proles... semper rusticam plebem præposuit urbanæ. Ut enim, qui in villis intra concepta morarentur, quam qui foris terram molirentur, quaviores habitus : sic eos qui sub umbra civitatis intra mœnia desi-

des cunctarentur, quam qui rura colerent... *segniore visis.* HARD.

18. *Itaque quatuor.* Tres modo fuisse, aliisque nominibus scribit Asconius Ped. in orat. III contra Verrem, nempe Tatiensem unam a Tatio rege : Ramuensem alteram a Romulo : Lucerem aliam a Lucumone : post de nominibus Sabinarum plures fuisse : ad postremum XXX et quinque factas. Sed Varro de Ling. Latin. lib. IV : « Ab hoc quoque quatuor partes Urbis, tribus dictæ, ab locis : Suburrana, Collina, Palatina. » Et Festus : « Urbanas tribus appellabant, in quas Urbs erat dispartita a Servio Tullio rege : id est, Suburrana, Palatina, Esquilina, Collina. » H.

19. *Suburrana.* Et tribus, et regio Urbis sic est appellata auctore Festo, quasi Succurrana, a stativo præsidio quod solitum esset succurrere Exquiliis, infestantibus eam partem Urbis Gabinis. Fuisse in regione Urbis tertia, auctor est P. Victor. Palatium, a qua Palatina, in regione decima fuit : Exquilix, cum porta Collina, in quinta. H.

20. *Nundinis urbem,* etc. Sæculis prioribus nundinæ frequentiores, ac tertio quoque die mercatus frequens. Alex. ab Alex. lib. III, cap.

bem revisitabant²¹, et ideo comitia nundinis²² haberi non licebat, ne plebs rustica avocaretur. Quies²³ somnusque in stramentis erat. Gloriam²⁴ denique ipsam a farris honore adorem appellabant. Equidem ipsa etiam verba priscae significationis admiror. Ita enim est in commentariis Pontificum: Augurio canario²⁵ agendo dies constituentur priusquam frumenta vaginis exeant²⁶, et antequam in vaginas perveniant.

IV. Ergo iis moribus¹ non modo sufficiebant fruges

11. — *Ne plebs rustica avocaretur.* Ne a legibus accipiendis, quæ trinundino dabantur, plebs avocaretur: ne interpellarentur nundinatores, ut rusticis in urbem euntibus componere transigereque lites commode liceret. De comitiis Centuriatis, Curiatis, Calatis, Tributis, longam narrationem vide apud Alexandrum ab Alexand. cap. III, IV. DALEC.

21. *Revisitabant*, etc. Vet. apud Dalec. «revisabant, et ideo comitia non nisi nundinis haberi licebat.» ED.

22. *Et ideo comitia nundinis.* Qui nisi nundinis reponi volunt, et omnium exemplarium auctoritati refragantur, et Festo in Fragm. p. 21: «Nundinas feriatum diem esse voluerunt antiqui, ut rustici convenirent mercandi vendendique causa: eumque nefastum, ne si liceret cum populo agi, interpellarentur nundinatores.» Qui suam emendationem Varronis, Columellæ et Dionysii Halicarnassei testimonio corroboratam putant, recentiore Urbis morem cum prisco majorum instituto commutant. H. — *Haberi.* Broterius ex MSS. Reg. et edit. princeps, *habere.* ED.

23. *Quies.* Ovidius, Fast. I, vers. 205, de Saturni ævo: «Nec puto in stipula placidam cepisse quietem. Nec fœnum capiti supposuisse suo.» Et Fast. III, vs. 183, de Romulo: «Adspice de canna straminibus quæ domum. In stipula placidi carpabat munera somni: Et tamen ex illo venit in astra toro.» HARD.

24. *Gloriam.* Festus: «Adorem laudem, sive gloriam dicebant: quia gloriosum eum putabant esse, qui farris copia abundaret.» Vel potius, qui farre a populo donatus esset: nam, ut Plinius paulo ante, dona populi amplissima fuere quartarii aut heminæ farris. Horatius, Carm. IV, IV, 41: «Et pulcher fugatis Ille dies Latio tenebris, Qui primus alma risit adorea.» HARD.

25. *Augurio canario.* Sacrum id erat, quod ex rufa cane fiebat, uti fusius docebimus cap. 69. HARD.

26. *Vaginis exeant.* «Primitus spica quum oritur, in vagina est,» inquit Varro, de Re Rust. lib. I, cap. 48. Idem, cap. 32: «Frumentum dicunt quindecim diebus esse in vaginis, quindecim florere, quindecim exarescere, quum sit maturum.» HARD.

IV. 1. *Ergo iis moribus.* Egregie

nulla provinciarum pascente Italiam, verum etiam anno-
næ vilitas incredibilis erat. Manius² Marcius ædilis plebis
primum frumentum populo in modios assibus donavit³. Mi-
nucius Augurinus⁴, qui Sp. Melium coarguerat, farris pre-
tium in trinis nundinis ad assem redegit undecimus plebei
tribunus: qua de causa statua⁵ ei extra portam Trigeminam⁶,

hæc amplificat Columella in præf.
p. 7. HARD.

2. *Manius Marcius*. Contigisse id
Pighio videtur anno U. C. 298,
h. e. M. Val. Maximo, Sp. Virgi-
nio Tricosto coss. Exstat hujus M.
Marcii nummus ex ære apud Patin-
um, p. 166, quem Marcum Mar-
cium, pro Manio Marcio falso ap-
pellat. HARD.

3. *Assibus donavit*. Tunc æs erat
gallicæ monetæ assium 10 1/2.
BAOR.

4. *Minucius Augurinus*. In denarii
vetustialtera parte columna sculpta
est, cum duabus spicis ad basim,
statua in fastigio, imagine hinc
prope columnam Augurini lituum
in manu tenentis, illinc Spur. Melii
pedem imponentis orbi, cum his
litteris: T. MINVCI. C. F. AVGVRII.
In alius denarii aversa parte ex-
pressa est eadem columna, cum di-
midiato corpore leonum duorum,
et spicis duabus ad basim, statua
in summo, imagine prope colu-
mnam hinc tenentis lituum, illinc
panes utraque manu tegentis. DAL.
— *Minucius*. Lucius ei prænomen
est in codd. Reg. Colb. Thuan. In
aliis MSS. et in libris editis nullum
habet prænomen. Vide l. XXXIV,
cap. 11, ubi *Publius* est. An. U. C.
317, præfectus annonæ Sp. Melii
cousilia retexit, qui tum regnum
largitionibus affectabat. Liv. IV, 16:

«L. Minucius bove aurato extra
portam Trigeminam est donatus,
ne plebe quidem invita, quia fru-
mentum Melianum, assibus in mo-
dios æstimatum plebi divisit. Hunc
Minucium apud quosdam auctores
transisse a Patribus ad plebem, un-
decimumque tribunum plebis co-
optatum seditionem, motam ex Me-
liana cæde, sedasse, invenio.—Quum
Minucium Plinius tradit undeci-
mum fuisse tribunum plebei, cave
propterea credas unicum umquam
fuisse, ac sua ipsius ætate, tribu-
num plebis, non plures simul. H.

5. *Statua ei*. Exstat insigne hujus
rei monumentum in vetere nummo
familiæ Minuciæ, apud Patinum,
p. 179, expressa ei columna, cui
imposita viri statua est, adjecto
annonæ symbolo, spicis duabus,
etc. Dicitur de eo iterum XXXIV,
11. Aurato præterea bove dona-
tum, ut diximus, prodidit Livius,
loc. laud. Simile grati animi mo-
numentum in simili beneficio Ner-
væ nummus exhibet cum hac epi-
graphe: PLEBRI. VRBANÆ. FRVMENTO.
CONSTITVTO. HARD.

6. *Trigeminam*. Qua tergemini
fratres Horatii exierunt. Inde ei
portæ nomen. Eadem Ostiensis ab
Ammiano, Procopio, cæterisque
ejus ævi scriptoribus appellatur.
Hodie porta S. Pauli, ab æde vici-
na. HARD.

- ² a populo stipe collata statuta est. Trebius⁷ in ædilitate assibus populo frumentum præstitit : quam ob causam et ei statuæ in Capitolio ac Palatio dicatæ sunt : ipse supremo die populi humeris portatus in rogum est. Verum quo anno⁸ Mater Deum advecta Romam est, majorem ea æstate messem⁹, quam antecedentibus annis decem, factam esse tradunt. M. Varro auctor est, quum L. Metellus¹⁰ in triumpho plurimos duxit elephantos, assibus singulis¹¹ farris modios fuisse : item vini¹² congios, ficique siccæ pondo xxx, olei pondo x, carnis pondo xii.
- ³ Nec e latifundiis¹³ singulorum contingebat arcentium vicinos : quippe etiam lege Stolonis Licinii incluso¹⁴ modo

7. *Trebius*. Anno U. C. 345. Trebii apud Gruterum frequens mentio : Treii nulla, quem hoc loco substitiñere quidam volunt. H.

8. *Verum quo anno*. M. Corn. Cethego, P. Sempronio Tuditano cons. anno U. C. 550, qui belli Punici secundi quintus decimus fuit, inquit Livius, lib. XXIX. HARD.

9. *Majorem ea æstate messem*. Aberrat hæc vox postrema *messem*, a libris omnibus ad hunc diem editis, mutila idcirco obscuraque sententia. Adjecimus eam ductu admonituque codd. MSS. Reg. etc. in quibus *majorem ea astatem esse* legimus : quod et ante nos Turnebus vidit, *Advers.* lib. I, cap. 20. H.

10. *L. Metellus*. Diximus VIII, 6, contigisse id anno U. C. 604, bello Punico primo. Quia et Catonis ævo, scribens de fertilitate et copia Gallicæ Cisalpinæ Polybius, lib. II : « Suis etiam temporibus, ait, medimnum frumenti siculum quatuor obolis veniisse : hordei, duobus : metretam autem vini, tantidem quanti hordeum. » Lipsium vide de

Magnit. Rom. lib. IV, cap. 9. H.

11. *Assibus singulis*. Tunc imminutum erat as, et valebat tantum gallicæ monetæ denarios $11 \frac{3}{4}$. Quanta tum fuit annonæ vilitas ! BROR.

12. *Item vini*. Assibus fuisse subintellige, quod et subsequentium mercium tum pretium fuit. De hac annonæ vilitate dictum lib. XV, cap. 1. HARD.

13. *Nec e latifundiis*. Nec tanta vilitas annonæ contingebat e latis amplisque fundis, quales nunc singuli possident, qui et vicinos suos arcent, immodica possidendi cupiditate. HARD.

14. *Incluso modo*. Definita agri mensura quingentis jugeribus. Varro de Re Rust. lib. I : « Nam Stolonis illa lex quæ vetat plus quingenta jugera habere civem romanum, et qui propter diligentiam culturæ Stolonum confirmavit cognomen, etc. » Val. Max. lib. VIII, cap. 6, n. 3 : « C. Licinius Stolo... quum lege sanxisset, ne quis amplius quam quingenta agri jugera possi-

quingentorum jugerum, et ipso sua lege damnato, quum substituta filii persona amplius possideret. Luxuriantis jam reipublicæ fuit ista mensura. Manii quidem¹⁵ Curii, post triumphos immensumque terrarum adjectum imperio, nota concio est: «Perniciosum intelligi civem, cui septem jugera non essent satis.» Hæc autem mensura plebei post exactos¹⁶ reges assignata est. Quænam ergo tantæ ubertatis causa erat? Ipsorum tunc manibus¹⁷ imperatorum colebantur agri: ut fas est credere, gaudente terra vomere laureato et triumphali aratore: sive illi eadem cura semina tractabant, qua bella; eademque diligentia arva disponebant, qua castra: sive honestis manibus omnia lætius proveniunt, quoniam et curiosius fiunt. Serentem invenerunt dati honores¹⁸ Seranum, unde cognomen.

deret, ipse mille comparavit: dissimulandique criminis causa, dimidiam partem filio emancipavit. Quam ob causam a M. Popilio Lænote accusatus, primus sua lege cecidit: ac docuit, nihil aliud præcipi debere, nisi quod quisque sibi imperaverit. » Decem millibus æris damnatum a Popilio, hoc est, monetæ gallicæ libris quadringentis, Livius prodidit, lib. VII, p. 126, quod emancipando filium legi fraudem fecisset. Vide et Columellam, lib. I, cap. 3, et Plutarchum in Camillo, pag. 150. HARD.

15. *Manii quidem.* Vide Plutarch. in Apophth. p. 194, Μάνιος Κούριος, etc. Valer. Max. lib. IV, cap. 3, de Manio Curio: «Decretis a senatu decem jugeribus agri populo, sibi autem quinquaginta, popularis assignationis modum non excessit: parum idoneum reipublicæ civem existimans, qui eo quod reliquis tribueretur, contentus non esset.»

Idem etiam refert Columella, I, 3, p. 18. De eo jam diximus lib. VII, cap. 15. HARD.

16. *Post exactos reges.* Varro, l. c. «Ejusdem gentis Stolonum C. Licinius tribunus plebis quum esset post reges exactos annis 365, primus populum ad leges accipiundas in septem jugera forensia e comitio eduxit.» HARD.

17. *Ipsorum tunc manibus,* etc. Senec. Epist. LXXXVIII, de Scipione Africano: «In hoc agello ille Carthaginis horror, cui Roma debet, quod tantum semel capta est, abluerat corpus laboribus rusticis fessum. Exercebat enim opere se, terramque, ut mos fuit priscis, subiebat.» DALEC.

18. *Dati honores.* Nempe consulatus, quem gessit is cum Cn. Corn. Blasio, anno U. C. 497. Fuit ei M. Attilius Regulus nomen: cognomen Seranus, a serendo, ut volunt: quo Maro allusit, Æn. VI, vers. 844:

Aranti¹⁹ quatuor sua jugera in Vaticano, quæ Prata Quintia appellantur²⁰, Cincinnato viator attulit dictaturæ

«Et te sulco, Serane, serentem.» Tamen in nummis veteribus quam plurimis Atiliæ gentis, Saranum scribi, non Seranum vidimus. Vide et apud Patinum in fam. Atilia, p. 42. Vide Valer. Max. lib. IV, cap. 4. HARD.

19. *Aranti.* Non minus eleganter Livius, III, 26 : «Spes unica imperii populi romani L. Quintius trans Tiberim..... quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quintia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens palæ innixus, seu quum araret : operi certe, id quod constat, agresti intentus, salute data invicem ; redditaque : rogatus ut... togatus mandata senatus audiret, admiratus, rogatusque, Satin' salva essent omnia? togam proferre e tugurio proferre uxorem Reciliam jubet : qua simul, absterso pulvere ac sudore, velatus processit, etc.» Vide etiam Columellam in Præf. Gessit is dictaturam anno Urbis 296, ut Fasti quidem prodiderunt. HARD.

20. *Prata Quintia appellantur.* Festus : «Quintia Prata dicta sunt a Quintio Cincinnato, quod sibi damnato filio venditis omnibus quatuor jugerum agrum trans Tiberim paraverat.» Fuere hæc prata inter vineam Mediceam et molem Hadriani, sive castellum S. Angeli, hodieque campo ei nomen, *i Prati*. In nummis familiæ Quintiæ ap. Pat. p. 236, num. 3, ex ære mediocri, legitur in ambitu : T. QVINCTIVS. CRISPINVS III VIR. A. A. A. P. P. In medio, sc. In altera parte, intra

coronam querceam, ob civitatos, AVGVSIVS TRIBVNIC. P. Verum perpulchrum et singulare alterum ex auro vidimus nunc hac urbe, apud D. DE CLA qui nummus fuit hactenus quariis inexploratus. Prior scilicet vultum exhibet hujus Quinti Cincinnati, quem Plinius nunc lebrat : impexa cæsariæ, hauri uti haud dudum rasa : sic ut præferat vix quadraginta. In pagina stat Victoria alata, palmam gestans, dextra coracqualis omnino pingitur in nummo Alexandri Magni. Latere de QVINCTI, *Quinctius* : sine præno vel cognomine : quæ nota ut caput hunc fuisse Quintiæ indicat : ut et Victoria, hoc reipublicæ domitorem in dira : et capilli sponte flexi, Cnatum : quod ei cognomen datum ex joco, postea laugloriæ fuit. Quum esset igitur Quintius sub Augusto trium auro, argento, ære flando ferri in honorem illius ex atavis qui esset celebratissimus, et esse genus trahere gloriaretur, num cudit aureum istum exinfecitque ejusdem ponderis, sunt Alexandri M. aurea numta. Vultum virorum insigninummis ferri Romæ non licite Pompeii tempora : antequorum vultus in nummismis, ab eorum posteris, siquod triumviri monetales essent, a rumdem jussu vel permissu, scilicet : hunc sub Cæsariibus

quidem, ut traditur, nudo²¹, plenoque pulveris etiamnum ore. Cui Viator, « Vela corpus, inquit, ut proferam senatus 5 populique romani mandata²². » Tales tum etiam viatores erant²³: quod ipsum nomen inditum est subinde et ex agris senatum ducesque arcessentibus. At nunc²⁴ eadem illa victi pedes²⁵, damnatæ manus²⁶, inscriptique vultus exer-

rem obtinere, in auro, vel argento; ut in nummis Sullæ Felicis observavimus. HARD.

21. *Ut traditur nudo, etc.* Turneb. Advers. lib. XXX, cap. 18: *Nodo manus pleno, quæ nuntia morum.* Scilicet manus comprehensione, quoniam is manu stivam aratri tum tenebat. Sed refragantur libri omnes tum scripti, tum editi. ED.

22. *Viator, Vela corpus, inquit, ut proferam senatus pop. rom. mandata.* In optimo Chiff. est *perferam*. Nec dubito, quin rectius. Neque enim perlata sunt, priusquam audita et pronuntiata: et pronuntiando traduntur, quod quid aliud, quam perferuntur. Similiter apud Juvenalem, Sat. VI, v. 390, *dictataque verba Pertulit*, genere loquendi Satyram admodum decenti in precibus præsertim parum probatis a sacerdote præeunte ad deos scilicet secundum consuetudinem, ut habet Vetus Scholiastes. Non ergo *proferam*. GRON.—*Cui viator. Un huissier.* Columella in Præf. « Illis, ait, temporibus proceres civitatis in agris morabantur: et quum consilium publicum desiderabatur, a villis arcessabantur in senatum. Ex quo, qui eos evocabant, Viatores nominati sunt. » Vide etiam Festum, verbo *Viatores*. HARD.

23. *Viatores erant.* De illorum

officio et ministerio Alex. ab Alex. lib. I, cap. 27. DALEC.

24. *At nunc.* Eadem Columellæ conquestio oratione pereleganti, præfatione operis: « Nec posthæc reor intemperantia cæli nobis iata; sed nostro potius accidere vitio, qui rem rusticam pessimo cuique servorum, velut carnifici noxiæ dedimus, quam majorum nostrorum optimus quisque tractaverit. » Cætera consule. HARD.

25. *Vincti pedes.* Vinctos olim compeditos, alligatos, deligatos vocaverunt. Apuleius, Apolog. I: « Quindecim liberi homines populum faciunt, totidem servi familiam, totidem vincti ergastulum. » Hoc genus servorum, qui ruri in compedibus agerent, Plautus in *Mostellaria* lepide *genus ferratile* vocat. Servos autem ruris *instrumenta vocalia* Jurisconsulti esse aiunt, ut *plaustra muta, hoves semivocalia*. DALEC.

26. *Damatæ manus.* Sic eos servos appellat, quos Columella, lib. I, et cap. 3, *de lapide noxios*, fures percussores: qui virginem constuprassent, vitiosos, gravis criminis reos, noxæ deditos, venireque ad lapidem ideo iussos: nam præcone in lapide stante, et pretium faciente, venibant servi probi, malique. Plaut. Bacch. IV, 7, 16: « O stulte,

cent²⁷ : non tamen surda²⁸ tellure, quæ parens appellatur, colique dicitur ipsa : honore²⁹ his assumpto, ut non invitata, et indignata³⁰, credatur id fieri. Sed nos miramur-

stulte, nescis nunc vendi te Atque in eo ipso adstas lapide, ubi præco prædicat. • Græci vocabant *κατήρα λίθον*; Pollux, Plutarchus in Solone: *κατήραν* vero, in quam conscendebant, qui vendebantur, Aristoph. Brod. lib. VI, cap. 5; Alexand. ab Alexand. lib. III, cap. 16. Idem auctor, lib. III, cap. 20, omnia pœnarum genera recenset, quibus nequam servos, maleficos, flagitiosos olim ulcisci solebant, et apud diversas gentes varia servorum nomina : et cap. 25 ejusdem lib. servorum conditionem a Rhodigino descriptam explicat. DAL.

27. *Inscriptique vultus exercent.* Stigmatiæ, vel Stigmatici, mancipia ob insigne aliquod flagitium inustus signis notata, præcipue litteris, quamobrem *litterata* etiam vocaverunt, quomodo, et equos nunc *κοππατίας*, nunc *samphoras*, a notis K et Z, Rhodig. lib. VII, cap. 31. Atheniensibus captivis imaginem equi Syracusanos cauterio impressisse notum est : Athenienses vero Samiorum fronticandente ferro inscripsisse noctuam : quamobrem et Samium notatum servum dici idem Rhodiginus censet, lib. XI, c. 11, lib. XV, cap. 27. Samios Atheniensium captivis noctuam inussisse, et Athenienses Samiis Samænam, quod navigii genus est, docet Brod. l. IV, cap. 24; Alex. ab Alexand. lib. IV, c. 18. Plutarch. auctor est Thracas in ultionem Orphei suas uxores notare solitos. Valer. Max. • Servus ab eo vinculorum pœna coercitus,

inexpugnabilique litterarum nota per summam oris contumeliam inustus. • Phocylides, *Στίγματα μὴ γράφης ἰκοναδίζων θεράποντα*. Pithæus, lib. II, cap. 9. Ejusmodi servos *stigmaticos* Cicero, Offic. II. *Cicatrice stigmaticos* Plinius Junior. Epist. lib. V. *Litteratos* Plantus appellat. • Alexander Phereus quam infinito amore Thebes uxoris tenebatur, ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbaram compunctum notis Threiciis, stricto gladio jubebat anteire. • Val. Max. l. IX, cap. 15. DAL.—*Inscriptique.* Notata frons stigmatæ, quod inuri servis soleret. Ausonius de Pergamo scriptore servo ac fugitivo : • Tam segnisscriptor, quam lentus, Pergame, cursu Fugisti, et primo captus es in stadio. Ergo notas scripto tolerasti, Pergame, vultu : Et quas neglexit dextera, frons patitur. • De hisce stigmatibus vide Gothofr. in Cod. Theodos. lib. IX, tit. 40, de pœnis, p. 294. HARD.

28. *Non tamen surda.* Quanquam vilissimorum hominum manibus colitur, quod ipsa pocitur, benigne producit. HARD.

29. *Honore.* Honorem iis • nominibus, sibi habitum tellus sumit ultro, eoque contenta est : • ut non ab invita ea et indignata fieri istud credatur, • quod fructus edat quos rogatur, nec surda sit. • HARD.

30. *Et indignata.* Sic ex MSS. emend. Hard. et indignante Chiff. et indigne ferente Gronovius et Alii. FD.

ergastulorum non eadem³¹ emolumenta esse, quæ fuerint imperatorum.

V. Igitur de cultura agri præcipere principale fuit et apud externos. Siquidem et reges² fecere, Hiero, Philometor Attalus³, Archelaus : et duces Xenophon, et Pœnus etiam Mago : cui quidem tantum honorem senatus noster habuit Carthagine capta, ut quum regulis Africæ bibliothecas donaret, unius ejus duodetriginta volumina censeret in latinam linguam transferenda, quum jam M. Cato præcepta condidisset : peritisque linguæ punicæ³ dandum negotium, in quo præcessit omnes vir clarissimæ⁴ familiæ

31. *Ergastulorum non eadem*, etc. Sic *μαστορυμαχῆς* servos appellabant, qui in villarum ergastulis, id est, cellis subterraneis obscuris custodiebantur. Vide Brissonium, l. II, cap. 9. DALRG.

V. 1. *Siquidem et reges*. De his egimus in Auctorum Indice. H.

2. *Philometor Attalus*. Æstimandum sintne duo auctores *Philometor* et *Attalus*, an unus tantum. Nam Plinius hic duos accipere videtur, ut apparet etiam ex Indice præsentis libri, ubi tam in exemplari scripto, quam in impressis sic habetur : « Externis, Hesiodo, Theophrasto, Aristotele, Democrito, Hierone rege, Philometore rege, Attalo rege. » Videtur etiam Columella hujus esse opinionis, lib. I, cap. 1 : « Siculi quoque, inquit, non mediocri cura negotium istud prosequuti sunt, Hieron. et Epicharmus discipulus, Philometor et Attalus. » At M. Varro, lib. I, cap. item 1, unum tantum intelligit Philometorem Attalum his verbis : « Hi sunt quos habere in consilio poteris, quum quid consulere vo-

les : Hiero Siculus, et Attalus Philometor. » A Varrone autem magistro ; nam Attalus rex Asiæ, studiosus rei rusticæ, amicus populi romani, quem post mortem reliquit heredem, Philometor cognominatus est, ob pietatem puto erga matrem, ut colligitur ex Strabone, l. XIII, et Trogo Pompeio, lib. XXXVI. ΠΙΝΤ. — *Philometor Attalus*. Sic et Turneb. At Gron. et al. distinctim, *Philometor, Attalus* ; et ita ex MS. Reg. 2, Broterius et Rezzon. En.

3. *Peritisque linguæ Punicæ*. MSS. Reg. etc. *peritisque punicæ*, ut sit adverbium, sicut *græce, latine*. H.

4. *Clarissimæ familiæ*. Nam ex ea familia fuere, ut jam diximus, A. Licinius Nerva Silanus, triumphator monetalis sub Augusto : Silanus, Orienti præfectus, in nummis ANTIΟΧΕΩΝ, sub Tiberio : M. Silanus, nepos neptis Augusti apud Plinium, lib. VII, cap. 11, et ex eo natus Ælius Silanus, frater Nervæ imp. in nummo inscripto ÆSII-LAS, quem alibi explicuimus. Clarissimæ igitur familiæ *Decimus Silanus* iste fuit. HARD.

D. Silanus. Sapientes vero complures, quos⁵ sequentes prætexuimus in hoc volumine, non ingræte⁶ nominando M. Varrone, qui octogesimum⁷ primum vitæ annum agens, de ea re prodendum putavit. (iv.) Apud Romanos multo senior vitium cultura esse cœpit. Primoque, ut necesse erat, arva tantum coluere : quorum nobis ratio nunc tractabitur non vulgari modo : verum, ut adhuc fecimus, et vetustis et postea inventis omni cura perquisitis, causaque rerum et ratione simul eruta. Dicemus et sidera, siderumque ipsorum terrestria signa dabimus indubitata : quandoquidem qui adhuc ea diligentius tractavere, quibusvis⁸ potius, quam agricolis, scripsisse possunt videri.

VI. Ac primum omnium oraculis majore ex parte agemus, quæ non in alio vitæ genere plura certiorave sunt. Cur enim non videantur oracula, a certissimo¹ die maximeque veridico usu profecta ? Principium autem a Catone sumemus. (v.) Fortissimi² viri et milites strenuissimi ex agricolis gignuntur³, minimeque male cogitantes. Prædium

5. *Quos sequentes.* Qui priorum tempora subsequuti sunt, quosque hujus operis initio appellavimus, nempe lib. I. In MSS. Reg. 2, *quos sequeremur*, scriptura haud penitus improbanda. HARD. — Broterius, *quos sequeremur*, ex MS. R. 2, edit. principe et Rezzonic. EN.

6. *Non ingræte.* Ex infinito numero libenter Varronem appellamus. In MS. Reg. 2, *non in grege*, quasi extra gregem nominando, quia antecellit. HARD.

7. *Octogesimum primum.* Varro statim in ipso operis progressu, de Re Rust. lib. I, cap. 1 : « Cogitans, inquit, esse properandum, quod (ut dicitur) si est homo bulla, eo magis senex. Annus enim octogesimus admonet me, ut sarcinas col-

ligam, antequam proficiscare vita. » In quo Varronis loco unitatis notam excidisse e numero annorum Varronis, Fulv. Ursinus in nott. p. 10, recte admonuit. HARD.

8. *Quibusvis potius.* Sic ex MSS. emendavit Hard. *quibusvis oratoribus potius* Gronov. et Al. Ed.

VI. 1. *Certissimo die.* Nam dies usum affert, qui optimus omnium est magister. MSS. omnes, *die*, recte : non, *deo*, ut Lipsio visum. In hanc sententiam Colum. egregie, lib. I, cap. 1 : « Usus et experientia dominantur in artibus : neque est ulla disciplina, in qua non peccando discatur, etc. » HARD.

2. *Fortissimi.* Hæc Cato in præf. libri de Re Rust. HARD.

3. *Ex agricolis gignuntur.* Cato,

ne cupide emas. In re rustica operæ ne parcas, in agro emendo minime. Quod male emptum est, semper pœnitet. Agrum paraturos ante omnia intueri oportet aquam⁴, viam, et vicinum. Singula magnas⁵ interpretationes habent, nec dubias. Cato⁶ in conterminis hoc amplius æstimari jubet, quo pacto niteant: in bona enim, inquit, regione bene nitent. Atilius Regulus⁷, ille Punico bello⁸ bis consul, aiebat, neque fecundissimis locis insalubrem agrum parandum, neque effetis saluberrimum. Salubritas loci non semper incolarum colore detegitur, quoniam assueti etiam in pestilentibus durant. Præterea sunt quædam partibus anni salubria; nihil autem salutare est, nisi quod toto anno

cap. I et II; Vegetius, lib. I de militum delectu; vide et Alex. ab Alex. lib. I, cap. 20. DAL.

4. *Aquam, viam, et vicinum.* In MSS. Reg. aliisque *aquam, vim.* In editis, *aquarum vim*, male. Cato in præf. de Re Rust. *aquam, viam*, scribendum suggerit. « Loco, inquit, salubri ager siet, bonumque aquarium (alii codd. *boumque aquarium*) oppidum validum prope siet, aut mare, aut amnis, qua naves ambulent, aut via bona celebrisque. » Columella quoque, lib. I, cap. 3: « Post hæc duo principalia subjungebat Cato illa non minus intuenda: viam, et aquam, et vicinum. Multum conferre agris iter commodum: primum, quod est maximum, ipsam præsentiam domini, qui libentius commeaturus sit, si vexationem viæ non reformidet: deinde ad vehenda et exportanda utensilia. . . De honitate aquæ ita omnibus clarum est, ut pluribus non sit disserendum. . . De vicini commodo non est quidem certum, quem nonnumquam mors,

aliæque nobiscum diversæ causæ mutant, etc. » HARD.

5. *Singula magnas interpretationes habent, nec dubias.* Has interpretationes ex Columella dedit Hard. not. 4 sup. ED.

6. *Cato.* Cato, loc. cit. « Vicini quo pacto niteant, id animum advertito; in bona regione bene nitere oportebit, etc. » HARD.

7. *Atilius Regulus.* Hæc iisdem verbis Columella, de Re Rust. l. I, c. 4: « In universum tamen quasi testificandum, atque sæpius prædicandum habeo, quod primo jam Punico bello dux inclytissimus M. Atilius Regulus dixisse memoratur: fundum, sicuti ne fecundissimi quidem soli, quum sit insalubris: ita nec effeti sit, si vel saluberrimus sit, parandum. Quod Atilius ætatis suæ agricolis majore cum auctoritate suadebat peritus usu. Nam Pupiniæ pestilentis simul et exilis agri cultorem fuisse eum loquuntur historiæ. » De eo multa Seneca lib. de Consol. ad Helv. cap. 12. H.

8. *Punico bello.* Primo. HARD.

salubre. Malus⁹ est ager, cum quo dominus luct Cato¹⁰ inter prima spectari jubet, ut solum sua vi valeat, qua dictum¹¹ est positione : ut operariorum¹², prope sit, oppidumque validum : ut navigiorum ev vel itinerum : ut bene ædificatus et cultus, in quo
 4 plerosque video. Segnitiam enim prioris domini proptore esse arbitrantur. Nihil est damnosius deserto : Itaque Cato¹³ : De bono domino melius emi, nec te contemnendam alienam disciplinam ; agroque, ut hoc quamvis quæstuosus sit, si tamen et sumptuosus, multum¹⁴ superesse. Ille in¹⁵ agro quæstuosissimam cat vitem : non frustra, quoniam ante omnia de imp
 5 ratione cavet. Proxime hortos riguos : nec id falso, si oppido sint. Et prata¹⁶ antiqui parata dixerunt. Idei

9. *Malus est ager.* Columella, I, 3. HARD.

10. *Cato inter.* Catonis verba loc. cit. « Uti bonum cælum habeat, ne calamitosum siet : solum bonum sua virtute valeat. » HARD.

11. *Qua dictum est.* Quo proxime dictum est, situ, juxta amnem, aut mare, iterque commodum, etc. vel quo dictum est, lib. XVII, cap. 3, agrum optime situm esse oportere. HARD.

12. *Ut operariorum.* Cato, loc. cit. HARD.

13. *Itaque Cato.* Loc. cit. « Caveto alienam disciplinam temere contemnās. De domino bono colono, bonoque ædificatore melius emetur... Videto, quam minimi instrumenti, sumptuosusque ager ne siet. Scito idem agrum, quod hominem, quamvis quæstuosus siet, si sumptuosus erit, relinqui non multum. » H.

14. *Non multum superesse.* Post factas impensas non multum super-

esse fructuum, et quæstus.

15. *Ille in agro.* Cato, loc. Varro, de Re Rust. lib. I, c. « Cato quidem, inquit, gratæ præponens, alium alio agrum liorem dicit esse in novem minimibus : quod sit primus, et neæ possint esse bono vino eto : secundus, ubi hortus irri tertius, ubi salicta : quartus oliveta : quintus, ubi pratatum, ubi campus frumentarius primus, ubi cædua silva : octo ubi arbustum : nonus, ubi glæ silva. Scrofa : Scio, inquit, sc illum : sed de hoc non consens omnes, quod alii dant prim bonis pratis, ut ego quoque : antiqui prata parata appellat etc. » HARD.

16. *Et prata... parata.* « protinus essent parata, inquit lumella, de Re Rust. lib. II, nec magnum laborem des rent. » Vel quod paratas et a

Cato¹⁷ interrogatus, quis esset certissimus quæstus, respondit, si bene pascas. Quis proximus? Si mediocriter pascas. Summa omnium in hoc spectando fuit, ut fructus is maxime probaretur, qui quam minimo impendio constaturus esset. Hoc ex locorum occasione aliter alibi decernitur. Eodemque¹⁸ pertinet, quod agricolam vendacem esse oportere dixit. Fundum¹⁹ in adolescentia conserendum⁶ sine cunctatione, ædificandum non nisi consito agro: tunc²⁰ quoque cunctanter; optimumque est (ut vulgo dixere) aliena insania frui; sed ita, ut villarum tutela non sit oneri. Eum tamen²¹ qui bene habitet, sæpius ventitare

sit hic terræ fetus: nam et idcirco *fenum quoque pratorum*, auctore Festo: « a fenore est appellatum, quando id ipsum manens, quotannis novum parit. » HARD.

17. *Idemque Cato.* Refert id quoque Columella, lib. VI in præfat. « Ut etiam, inquit, M. Cato credit, qui consulenti quam partem rei rusticæ exercendo celeriter locupletari posset, respondit, si bene pasceret: rursusque interroganti quid deinde faciendo satis uberes fructus percepturus esset, affirmavit, si mediocriter pasceret. » Refert hoc ipsum Tullius, de Offic. lib. II, n. 88. HARD.

18. *Eodemque pertinet.* Cato de Re Rust. cap. II: « Patrem familias vendacem, non emacem esse oportet. » Et paulo ante: « Vendat oleum... vinum, frumentumque quod super sit. Vendat boves vetulos, etc. » H.

19. *Fundum.* Verba Catonis plena elegantiam, lib. de Re Rust. c. 3: « Prima adolescentia patremfamilias agrum conserere statim studere oportet: ædificare diu cogitare oportet, conserere cogitare non

oportet: sed facere. Ubi ætas accessit ad annos xxxvi, tum ædificare oportet, si agrum consitum habeas. » HARD.

20. *Tunc quoque cunctanter; optimumque est, ut vulgo dixere, aliena insania frui, sed ita ut villarum tutela non sit oneri.* Pintianus in ordine verborum peccatum fuisse censet, scribendumque pronuntiat: « Tunc quoque cunctanter, et ita ut villarum tutela non sit oneri. Optimumque est, ut vulgo dixere, aliena insania frui. » Sed minime emendatione opus est, quum sibi optime in vulgg. constet sententia. ED.

21. *Eum tamen.* Cato, cap. IV: « Ruri si recte habitaveris, libentius, et sæpius venies: Fundus melius erit: minus peccabitur, fructus plus capies, Frons occipitio prior, » hoc est, potior, meliorque. Sic ille Persa apud Xenophontem in OEcon. interrogatus, quæ res potissimum saginaret equum, respondit, Oculus domini, *δισπότου ὄφθαλμός*. Festive ut semper Phædrus, lib. II. fab. 8: « Cervus nemorosis excitatus latibulis, etc. » Sic Columella, I,

in agrum; frontemque domini plus prodesse quam pitium, non mentiuntur.

1 VII. (VI.) Modus¹ hic probatur, ut neque fundus v^o quærat, neque villa fundum. Non ut fecerunt² juxta versis eadem ætate exemplis L. Lucullus, et Q. Scævola³ villa Scævolæ fundus careret, villa Luculli Quo in genere censoria castigatio⁴ erat, minus s

1, *eleganter*: « Ac ne ipsa quidem præsidia... tantum pollent, quantum vel una præsentia domini: quæ nisi frequens operibus intervenerit, ut in exercitu quum abest imperator, cuncta cessant officia: maximeque reor hoc significantem Pœnum Magonem suorum scriptorum primordium talibus auspiciis sententis: qui agrum parabit, domum vendat; ne malit urbanum, quam rusticum larem colere. Cui magis cordi fuerit urbanum domicilium, rustico prædio non erit opus. » Et lib. IV, cap. 18: « Oculi et vestigia domini, res agro saluberrima. » H.

VII. 1. *Modus hic*. *Ædificandi* videlicet. Cato, cap. III: « Ita ædifices, ne villa fundum quærat, neve fundus villam. » Sic et Colum. lib. I, cap. 4, ex Catone. Quærit fundus villam, quum villa minus magna est, quam modus fundi postulat. Quærit villa fundum, quum major est villa: quæ tuenda est sumptu majore. Ita fere Varro de Re Rust. lib. I, cap. 11. Villam hoc loco urbanam intellige, hoc est, eam partem, quam ruri dominus sibi recepit: quæ quia elegantius instrui solet, urbana dicitur, quasi urbani nitioris, *maison de campagne*. HARD.

2. *Non ut fecerunt*. Columella de

Re Rust. lib. IV, cap. 20: « enim deerrasse memoria præstantissimos viros Lucullum et Q. Scævola, quæ alter majores, alter minus a quam postulavit modus agrum extruxit, quam utrumque intra rem familiarem, etc. » I.

3. *Quum villa*. Nam et illæ fructibus deerat, quum nimis esset: villam Lucullum et magnificam vix amplius tur ager. HARD.

4. *Censoria castigatio erat*. quod Cicero libro de Legibus censorum officia hæc fuerunt: puli avitates, suboles, famulatus, cælibes esse prætoris. » De hac re vide Lipsius 1. Varro, « Censoria nota hensus senator, senatu amittitur: equiti facinoroso equus abatur: plebeius in Ceritum referrebat, nempe ærarius et comitiis suffragioque peritur. » De censorum creatio munere prolixè disserit Alex. Alex. cap. XIII. Vectigalia censoria nova statuere, vetera eda mandare, publicanis et actoribus locare, quantum conferendum æris esset, jurisdictionum munus etiam fieri Athenis τῶν ἀποδεκτῶν. DAL.

quam verrere. Nec hoc sine arte quadam est. Novissimus villam in Misenensi⁵ posuit C. Marius septies consul, sed peritia castrametandi; sic ut comparatos ei cæteros etiam Sulla Felix cæcos⁶ fuisse diceret.

Convenit⁷ nec juxta⁸ paludes ponendam esse, neque adverso⁹ amne: quanquam Homerus¹⁰ omnino e flumine semper antelucanas auras insalubres verissime tradidit. Spectare¹¹ in æstuosis¹² locis septemtriones debet, meridiem in frigidis: in temperatis exortum æquinoctialem. Agri ipsius bonitas¹³, quibus argumentis judicanda sit, quanquam de terræ optimo genere disserentes abunde

seris. Censorum animadversioni obnoxias erat qui lautiozem villam pararet, quæ verri deberet, quam ampliozem agrum, quem araret. H.

5. *In Misenensi.* In Campania. Vide lib. III, cap. 9. De hac Misenensi villa multa disserit Plutarchus in Mario, p. 424. HARD.

6. *Sulla Felix cæcos fuisse diceret.* Cæcos ideo, quod quum Marius novissimus in Misenensi villam ædificaret, tamen commodissimo eam situ posuit, quem alii præoccupare neglexissent ob imperitiam eligendi. Id testimonium eo gravius fuit, quia ab inimico prolatum. GELLEN.

7. *Convenit.* Columella de Re Rust. lib. I, cap. 5: «Nec paludem quidem vicinam esse oportet ædificiis... quod illa caloribus noxium virus eructat, et infestis aculeis armata gignit animalia, quæ in nos densissimis examinibus involant. Tum etiam naticum serpentiumque pestes, hiberna destitutas uligine, cœno et fermentata colluvie, venenatas emittit, ex quibus sæpe contrahuntur cæci morbi... sed et anni toto tempore situs atque hu-

mor instrumentum rusticum, suppellestemque, et inconditos conditosque fructus corrumpit.» Varro de Re Rust. lib. I, cap. 12: «Advertendum etiam si qua erant loca palustria, et quod arescunt, et quod in iis crescunt animalia quædam minuta, quæ non possunt oculi consequi, et per aera intus in corpus per os ac nares perveniunt, atque efficiunt difficiles morbos.» H.

8. *Nec juxta paludes.* Vitruvius, lib. VI, cap. 8. DALZG.

9. *Neque adverso.* Columella, loc. cit. «Cavendum tamen erit, ut a tergo potius, quam præ se villa flumen habeat... quum plerique amnes æstate vaporatis, hieme frigidis nebulis caligent.» HARD.

10. *Homerus.* Odyss. E, vs. 469, frigidas esse auras antelucanas scribit: ἄδρη δ' ἐκ ποταμοῦ ψυχρὰ πνέει: ἤδητι πρό. HARD.

11. *Spectare.* Columella, lib. I, cap. 5. HARD.

12. *Æstuosis.* Ch. æstivosis. ED.

13. *Agri ipsius bonitas.* Columell. lib. I, cap. 3; Theophrastus, de Caus. lib. II, cap. 5. DAL.

dixisse¹⁴ possumus videri, etiamnum tamen traditas notas subsignabimus, Catonis¹⁵ maxime verbis : Ebulum¹⁶, vel prunus silvestris, vel rubus, bulbus minutus, trifolium, herba¹⁷ pratensis, quercus, silvestris pirus, malusque, frumentarii soli notæ. Item nigra terra, et cinerei coloris. Omnis creta coquit, nisi permacra; sabulumque, nisi id etiam pertenuè est : et multo campestribus magis, quam clivosis, respondent eadem.

- 3 Modum¹⁸ agri in primis servandum antiqui putavere : quippe ita censebant; « Satius esse minus serere, et melius arare » : qua in sententia et Virgilium fuisse video. Verumque confitentibus latifundia perdidere Italiam, jam vero

14. *Abunde dixisse.* Libro super. cap. 3.

15. *Catonis.* Hæc apud Catonem hucusque minime reperta. Sunt quædam ex iis apud Columellam, lib. II, cap. 2 : « Plurimos antiquorum, inquit, qui de rusticis rebus scripserunt, memoria repeto, quasi confessa, nec dubia signa pinguis ac frumentorum fertilis agri prodidisse, dulcedinem soli propriam, herbarum et arborum proventum, nigrum colorem vel cinereum, etc. » Et post quædam interposita : « Multa sunt quæ terram frumentis habilem significant, ut juncus, ut calamus, ut gramen, ut trifolium, ebulum, rubi, pruni silvestres et alia complura, quæ etiam indagatoribus aquarum nota, nonnisi dulcibus terræ venis educantur. » HÆRD.

16. *Ebulum*, etc. De his suo loco dicemus. De bulbo inprimis, XIX, 30. Herba pratensis Catoni, Columellæ ac cæteris gramen est. H.

17. *Herba pratensis.* Lotus vel Medica : nam hæc in pinguissimis agris proveniunt. Gramen Colum.

numerat, lib. II, cap. 2, itemque juncum et calamum : ut fortassis eas plantas herbam pratensem vocet Cato. DALRG.

18. *Modum agri.* In eam rem scite et eleganter Columella, l. I, c. 3 : « Nos ad certa præcepta illud adjicimus, quod sapiens unus de septem in perpetuum posteritati pronuntiavit, μέτρον ἀριστον, adhibendum modum mensuramque rebus : idque ut non solum aliud acturis, sed et agrum paraturis dictum intelligatur : ne majorem, quam ratio calculorum patiat, emere velit. Nam huc pertinet præclara nostri poetæ sententia : *Laudato ingentia rura, Exiguam colito.* Quod vir eruditissimus, ut mea fert opinio, traditum vetus præceptum numeris signavit : quippe antiquissimam gentem Pœnos dixisse convenit, imbecillio rem agrum quam agricolam esse debere : quoniam quum sit collectandum cum eo, si fundus prævaleat, allidi dominum. Nec dubium quin minus reddat laxus ager non recte cultus, quam angustus eximie. » HÆRD.

et provincias. Sex domini semissem¹⁹ Africæ possidebant, quam interfecit eos Nero princeps : non²⁰ fraudando magnitudine hac quoque sua Cn. Pompeio, qui nunquam agrum mercatus est conterminum. Agro empto²¹ domum vendendam, inclementer atque non ex utilitate publici status Mago censuit, hoc exordio præcepta pandere ingressus, ut tamen appareat assiduitatem desideratam ab eo.

Dehinc peritia villicorum in cura habenda est ; multa⁴ que de iis Cato²² præcepit. Nobis satis sit dixisse, quam proximum²³ domino corde esse debere, et tamen sibimetipsi non videri. Coli rura ab ergastulis pessimum est, et quidquid agitur a desperantibus. Temerarium videatur unam vocem antiquorum posuisse, et fortassis incredibile penitus æstimetur²⁴ : Nihil minus expedire, quam agrum optime colere. L. Tarius²⁵ Rufus infima natalium humi- 5

19. *Semissem Africa.* Mediam Africæ partem, hoc est, Zengitanæ regionis, de qua dictum est lib. V, cap. 3. HARD.

20. *Non fraudando.* Familiaris scriptori nostro loquendi modus : sic paulo ante, cap. 5, *non ingratis nominando M. Varrone*, etc. Quo loco, inquit, fraudari non debet merita laude Pompeius, etc. H.

21. *Agro empto.* Columella, I, cap. 1 : « Nisi præsentia domini frequens operibus intervenerit, ut in exercitu quum abest imperator, cuncta cessant officia. Maximeque reor hoc significantem Pœnum Magonem, suorum scriptorum primordium talibus auspiciatum sententiis : Qui agrum parabit, domum vendat : ne malit urbanum, quam rusticum larem colere : cui magis cordi fuerit urbanum domicilium,

rustico prædio non erit opus, etc. » HARD.

22. *Cato præcepit.* Libro de Re Rust. cap. 5. HARD.

23. *Quam proximum domino corde.* Peritia quam simillimum domino esse debere. *Egregie cordatus homo*, egregie peritus. Optime scire oportet villicum, quæ dominus velit, ut obsequatur, et possit aliis præcipere : et tamen sibimetipsi non videri : hoc est quod Cato c. v dicit : « Ne plus censeat sapere se, quam dominum ; consideretque, ut quæ dominus imperaverit, fiant. » H.

24. *Et fortassis incredibile penitus existimetur.* Lego, *fortassis incredibile ut penitus existimetur*, ex vetere exemplari. DALEC. — Sic edidit Gron. et Al. ante Hard. ED.

25. *L. Tarius Rufus.* Ejus in condemnando parricida filio mitiorem

litate, consulatum militari industria meritis, a
alias parcimoniæ, circiter millies²⁶ H-S liberalitat
Augusti congestum, usque ad detrectationem²⁷ I
exhaustit, agros in Piceno coemendo, colendoque. In
internecionem²⁸ ergo famemque censemus? Immo
les, Modum²⁹ judicem rerum omnium utilissimum
colere necessarium est : optime, damnosum, præte
sobole³⁰, suo colono, aut pascendis. Alioqui colen
mino aliquas messes colligere non expedit, si³¹ comp
impensum operæ. Nec temere³² olivam : nec qu
terras diligenter colere, sicut in Sicilia³³, tradunt :
decipi advenas.

VIII. Quonam igitur modo utilissime colentur¹

sententiam lege apud Senecam, lib.
de Clementia, cap. 15. ΔΑΛΚ. —
L. Tarius Rufus. Anno U. C. 737,
gessit consulatum ex kalendis Ju-
liis, Augusti principatu, ut quidem
Fasti tradunt. HARD.

26. *Millies H-S.* Millies centena
sestertium millia ; quæ gallicæ mo-
netæ faciunt libras, ut vocant,
10,000,000, seu miliones decem.
HARD. — Immo millies sestertium
sunt gall. monetæ libræ 19,455,025.
BROT.

27. *Ad detrectationem.* Ut gerere
se pro herede eo mortuo, nemo
non detrectaret. HARD.

28. *In gloria internecionem.* Ne-
glectum agri. Numquid satius igitur,
ut negligenter agrum colendo
dominus esuriat? H. — *Colendoque
in gloriam.* Internecionem ergo. Ita
bene MSS. Reg. 1 et 2, et editio
princeps. Male recentiores, *colen-
doque.* In gloria internecionem ergo.
BROT.

29. *Modum judicem.* Μέτρον ἀρι-
στον esse censuerim. HARD.

30. *Præterquam sobole.*
colendum agrum opera lil-
utatur, vel coloni sui, aut
quos alioqui pasci alique a
opus sit. HARD.

31. *Si computetur.* Quo-
ptus fructum superet, si co-
se dominum ipsum oportet

32. *Nec temere olivam.* S-
lige, diligenter colere oportet
niam non ulla est oleis culti-
ex Virgilio observavimus,
vers. 28. HARD.

33. *In Sicilia.* Theophras-
lib. VIII, cap. 6 : Παρ' ἄλλ-
λίαν ἐργάζεσθαι βλάπτει, κα-
Σικελίᾳ. « Apud alios cultu
obest, uti in Sicilia. » Ad-
dem Theophrasti histori-
Caus. lib. III, cap. 25, de
illo Corinthio in Syracus
cultura aberrante ; quam F-
antea retulit, lib. XVII,
et nunc iterum indicat, qu-
jungit, itaque decipi advena.

VIII. 1. *Colentur.* Brot.
Reg. 1, coluntur. ED.

Ex oraculo scilicet, malis bonis. Sed defendi æquum est abavos, qui præceptis suis prospexere vitæ. Nam quum dicerent malis, intelligere voluere vilissimos. Summum providentiæ illorum fuit, ut quam minimum esset impendii. Præcipiebant enim ista, qui triumphali² denas argenti libras in supellectile crimini dabant: qui, mortuo³ villico, relinquere victorias, et reverti in sua rura postulabant: quorum prædia⁴ colenda suscipiebat respublica; exercitusque ducebant, senatu illis villicante. Inde illa reliqua² oracula: Nequam agricolam esse, quisquis emeret, quod præstare ei fundus posset. Malum patrem familias, quisquis interdium faceret, quod noctu posset, nisi in tempestate cæli. Pejorem, qui profestis diebus ageret, quod feriatis⁵ deberet. Pessimum, qui sereno die sub tecto potius operaretur, quam in agro.

2. *Qui triumphali.* Hoc est, triumphali viro. Quem Plinius notet hoc loco indicabimus lib. XXXIII, c. 50. Signat hoc tempus egregio versiculo Ovidii, Fast. lib. I, v. 208: «Quum levis argenti lamina crimen erat.» H. — *Qui triumphales denas.* Ita bene MSS. Reg. 1 et 2, et editio princeps. Frustra in recentioribus emendatum *triumphali*. Id a censoribus crimini datum Cornelio Rufino bis consuli et dictatura functo, anno U. C. 478. Brot.

3. *Qui mortuo.* Atilium Regulum intelligit, qui maritimo ac terrestri prælio fractis Carthaginensium viribus, postea victus ab iis et in acie captus, anno U. C. duodequingentesimo. Valer. Max. lib. IV, cap. 4, num. 6: «Ejusdem nominis et sanguinis Atilius Regulus, primi Punici belli gloria cladesque maxima: quum in Africa insolentissimæ Carthaginis opes crebris victoriis con-

tunderet, ac prorogatum sibi ob bene gestas res in proximum annum imperium cognosset: consulibus scripsit, villicum in agello, quem septem jugerum habebat, mortuum esse, occasionemque nactum mercenarium amoto inde rustico instrumento discessisse: ideoque petere ut sibi successor mitteretur, ne deserto agro non esset unde uxor ac liberi sui alerentur. Quas postquam senatus a consulibus accepit, et agrum Atilii illico colendum locari, et alimenta conjugij eius ac liberis præberi, resque, quas amiserat, redimi publice jussit.» HARD.

4. *Quorum prædia.* MSS. *heredia*. Forte, *heredia*, ut visum est Turnebo, Advers. lib. XXX, c. 18. HARD. — Heredium, parvum est prædium, quod hereditate obvenit. EN.

5. *Quod feriatis.* Ut Virgilius ce-

- 3 Nequeo mihi temperare, quo minus unum ex antiquitatis afferam, ex quo intelligi possit, apud patiam de culturis agendi morem fuisse, qualiter fendi soliti sint illi viri. C. Furius Cresinus⁶ et liberatus, quum in parvo admodum agello multo fructus perciperet, quam ex amplissimis vi in invidia magna erat, ceu fruges alienas pellice⁴ neficiis. Quamobrem a Sp. Albino⁷ curuli die dictuens damnationem, quum in suffragium tribus ret ire, instrumentum rusticum omne in forum et adduxit familiam validam, atque (ut ait Piscuratam ac vestitam, ferramenta egregie facta, ligones, vomeres ponderosos, boves saturos. Post

cinit Georg. I, v. 268 : « Quippe etiam festis quædam exercere diebus Fas et jura sinunt : rivos deducere nulla Religio vetuit, segeti præstendere sæpem, Insidias avibus moliri, incendere vepres, Balantumque greges fluvio mersare salubri. » • Quamquam pontifices, inquit Columella, negant segetem feriis sepiri debere : vetant quoque lanarum causa lavari oves, nisi propter medicinam. . . . Feriis autem ritus majorum etiam illa permittit : far pinsere, faces incidere, candelas sebare, etc. • Et Cato, cap. 11 : « Per ferias vero fossas veteres tergeri, viam publicam muniri, vepres recidi, hortum fodiri, etc. » • M. Porcius Cato, inquit Columella, l. c. mulis, equis, asinis nullas esse ferias dixit, etc. • HARD.

6. *Cresinus*. MSS. *Cresimus*. Apud Gruterum, pag. 35, *Cresusina Secundus* legitur. Habet aliquid huic narrationi persimile Plinius, de Remmio Palæmone, lib. XIV, c. 5. Ad hanc gentem Furiam nummus

pertinet argenteus e Musæ et apud Patinum, pag. 1 in quo Jani bifrontis in cum epigraphe, M. PVM Tropæum portis civitatum : hinc aquila legionis Roma stans galeata, sinist gerit, sive sceptrum, de nam imponit tropæo. R MA. Inde, PHLI, pro PI est hic Furius cognomin Certè si nomen his litteri retur, *Philus* esset, non vt SANGI scribi solet, pr et cætera similiter omni sententia est : *M. Furius L Philippis Legionem Impos diariam scilicet, post præ lippense, anni U. C. 71 :*

7. *Sp. Albino*. Sp. Pos bino, sædili tum curuli. I ratione, quum prius leg liam validam, reposuimus validam : admoniti dicto quod ex lib. de Re Ru desumptum Noster pro dat, *Ne familiæ male sit.*

Veneficia mea, Quirites, hæc sunt : nec possum vobis ostendere, aut in forum adducere lucubrationes meas, vigiliisque, et sudores. Omnium sententiis absolutus itaque est. Profecto, opera, non impensa, cultura constat. Et ideo majores fertilissimum in agro oculum⁸ domini esse dixerunt.

Reliqua præcepta reddentur suis locis, quæ propria 5 generum singulorum erunt. Interim communia, quæ succurrunt, non omittemus. Et in primis Catonis humanissimum utilissimumque : Id agendum⁹, ut diligant vicini. Causas¹⁰ reddit ille : nos existimamus nulli esse dubias. Inter prima idem cavet, ne familiæ malæ sint. Nihil¹¹ sero faciendum in agricultura omnes censent, iterumque suo quæque tempore facienda. Ex tertio præcepto, prætermissa frustra revocari. De terra cariosa¹² exsecratio Catonis abunde indicata est. Quanquam prædicere non cessat is : Quidquid per asellum fieri potest, vilissime constat. Filix¹³ biennio moritur, si frondem agere non patiaris. Id

8. *Oculum domini.* Vide quæ in eandem sententiam attulimus cap. 6 extremo. Quibus adde hunc Æschyli versum, Ὀμμα γὰρ δόμων νομίζω, διαπότου παρουσίαν. HARD.

9. *Id agendum.* Cato, cap. IV : « Vicinis bonus esto, etc. » HARD.

10. *Causas reddit... ne familiæ,* etc. Ita libri hactenus vulgati, cum Reg. I cod. forte propter illud Catonis, cap. IV : « Vicinis bonus esto : Familiam ne siveris peccare, nimirum in vicinos. Si te libenter vicinitas videbit, facilius tua vendes, operas facilius locabis, operarios facilius conduces. Si ædificabis, operis, jumentis, materia juvabunt, etc. » In Reg. 2 cod. haud minus forte sincere, *Ne familiæ male sit.* Propter istud ejusdem scriptoris,

cap. V : « Familiæ malæ ne sit, provideat : ne algeat, ne esuriat, etc. »

11. *Nihil sero.* Cato, c. V : « Opera omnia mature conficias face. Nam res rustica sic est, si unam rem sero feceris, omnia opera sero facies. » His adde quæ ex Columella diximus lib. XVII, cap. 19. HARD.

12. *De terra,* etc. Eam Lugdunenses agricolæ vocant *terre pouilleuse*, quasi pediculorum : quoniam dum palis et ligonibus colitur, intimis venis velut quamdam cariem putrium lignorum ostendit, pediculorum lentiumque sordibus, ac colluviei similem. DAL. — *De terra cariosa.* Diximus de ea lib. XVII, cap. 3. HARD.

13. *Filix biennio.* Columella, II, 2. HARD.

efficacissime contingit, germinantis ramis baculo decussis. Succus enim ex ipsa defluens, necat radices. Aiunt et circa solstitium avulsas non renasci, nec arundine sectas, aut exaratas vomeri arundine imposita. Similiter¹⁴ et arundinem exarari filice vomeri imposita præcipiunt. Juncosus¹⁵ 7 ager verti pala¹⁵ debet, at in saxoso bidentibus. Fruteta¹⁶ igni optime tolluntur. Humidiorem¹⁷ agrum fossis concidi atque siccari, utilissimum est : fossas¹⁸ autem cretosis locis apertas relinqui : in solutiore terra sepibus firmari, ne procidant : aut supinis¹⁹ lateribus procumbere : quasdam²⁰ occæcari, et in alias dirigi majores patentioresque : si sit occasio, silice vel glareâ sterni. Ora²¹ autem earum binis utrumque lapidibus statuminari, et alio superintegi. Silvæ exstirpandæ rationem Democritus prodi-

14. *Similiter.* Arundinis cum filice odia et ἀντιπρόσταν altero vide exemplo firmata, lib. XXIV, cap. 50. Habet hæc quoque Dioscorides, lib. IV, cap. 187. HARD.

15. *Juncosus ager verti pala.* Pastinari Columella, l. c. HARD.

16. *Fruteta.* Columella, loc. cit. « Nemorosi, fruticosique tractus duplex cura est, vel exstirpandis radicibus arboribus, et removendis: vel, si raræ sint, tantum succidendis, incendendisque, et inarandis.» HARD. — *Fruteta.* Broter. ex MSS. Regg. 1, 2, et editione principe, *Fructa.* ED.

17. *Humidiorem.* Columella, II, 2 : « Si locus humidus erit abundantia uliginis, ante sicceatur fossis. Earum duo genera cognovimus, cæcarum et patentium. Spissis atque cretosis regionibus apertæ relinquuntur. Aut ubi solutior humus est, aliquæ sunt patentis : quædam etiam obcæcantur, ita ut in patentis

ora hiantia cæcarum competant, etc. » HARD.

18. *Fossas autem cretosis.* Columella, lib. II, cap. 2, et Theophr. de Caus. lib. V, cap. 7. DALM.

19. *Aut supinis.* « Declives fossas, inquit Columella, loco citato, et ad imum solum coarctatas, imbricibus supinis similes facere conveniet : nam quarum recta sunt latera, celeriter aquis vitiantur, et superioris soli lapsibus replentur, etc. » HARD.

20. *Quasdam occæcari.* Obtegi nempe, in subterranei cuniculi modum. HARD.

21. *Ora autem earum binis utrumque lapidibus statum.* In principio atque exitu fossæ, bina saxa pilarum vice constituentur, et iisdem singula superimponentur, more ponticulorum : ut ejusdem constructio ripam sustineat, ne præcludatur humoris illapsus, atque exitus. Colum. loc. cit. HARD.

dit, lupini flore in succo cicutæ uno die macerato, sparsisque radicibus.

IX. (VII.) Et quoniam præparatus est ager, natura nunc indicabitur frugum. Sunt¹ autem duo prima earum genera. Frumenta, ut triticum, hordeum: et legumina, ut faba, cicer. Differentia vero notior quam ut indicari deceat.

X. Frumenti ipsius totidem genera, per² tempora satu divisa. Hiberna, quæ circa³ Vergiliarum occasum sata terra per hiemem nutriuntur, ut triticum, far, hordeum. Æstiva, quæ æstate ante Vergiliarum exortum seruntur, ut milium³, panicum, sesama, horminum, irio, Italiæ dumtaxat ritu. Alioqui in Græcia⁴ et Asia omnia Vergiliarum occasu seruntur. Quædam autem utroque tempore in Italia. Ex his⁵ quædam et tertio, veris scilicet.

IX. 1. *Sunt autem duo.* Ab hisce verbis ad eum locum *Ex hordeo alterum caput*, etc. exhibet omnia Theophrastus, Hist. lib. VIII, cap. 1, 2, et quidem cap. 1: Δύο δὲ γίνη τὰ μέγιστα συγγένει· τὰ μὲν γὰρ σιτάδην, ὄλον πυροί, κριθαί, etc. Σίτος igitur frumentum est, *du blé*. Πυρὸς triticum, *du froment*. Κριθὴ hordeum, *de l'orge*. HARD.

X. 1. *Per tempora satu divisa.* Vel *satus*: hoc est, sationis tempore inter se discreta ac divisa Theophrasto: ἔσραι δὲ τοῦ σπόρου τῶν πλείστων δύο. «Satus vel sementis tempora ut plurimum duo notantur.» H.

2. *Vergiliarum occasum.* De quo dicitur c. 59; de exortu, cap. 66. Colamellam et Virgilium sequitur. Isenim de Re Rust. lib. II, cap. 8: «Placet nostro poetæ, inquit, adorem, atque etiam triticum, non ante seminare, quam occiderint Vergiliæ: quod ipsum numeris sic

edisserit: «At si triticeam in messem, robustaque farra, Exercebis humum, solisque instabis aristas: Ante tibi Eos Atlantides abscondantur.» Absconduntur autem altero et trigesimo die post autumnale æquinoctium, quod fere conficitur nono kalendas octobris: propter quod intelligi debet tritici satio diebus sex et quadraginta, ab occasu Vergiliarum, qui fit ante diem ix kalendas novembris, ad brumæ tempora.» HARD.

3. *Milium.* Virg. Georg. I, 215: «Vere fabis satio; tum te quoque, Medica, putres Accipiunt sulci: et milio venit annua cura.» Vide Senecam, epist. 87. DALÉC.

4. *In Græcia.* In Bœotia, ut dicitur cap. 56. HARD.

5. *Ex his quædam.* Ut milium, ita Virgilio, Georg. I, vers. 215: «Vere fabis satio... Et milio venit annua cura.» HARD.

Aliqui verna, milium, panicum, lentem, cicer, alicam⁶ appellant. Sementiva⁷ autem, triticum, hordeum, fabam, napum, rapam. Et in tritici genere pars aliqua pabuli est quadrupedum causa sati, ut farrago⁸; et in leguminibus, ut vicia. At commune quadrupedum hominumque usui, lupinum.

2. Legumina⁹ omnia singulas habent radices, præter¹⁰ fabam, easque surculosas¹¹, quia non in multa¹² dividuntur: altissimas autem cicer. Frumenta¹³ multis radicantur

6. *Alicam*. Frumentum, e quo fit alica: nempe siliginem. Quidam legunt *Arincam*, quidam *Alicastrum*, ex Columella; lib. II, cap. 8. DAL. — *Alicum* appellant. Et genus esse tritici alica hic videtur, ut ait Galen. de Alim. fac. tom. VI, c. 6, pag. 314, τοῦ γίνους τῶν πυρῶν ἐστὶν ὁ χόνδρος, etc. Nempe alicam Plinius, tum hoc loco, tum lib. XXII, cap. 61, pro ea fruge accipit, ex qua sorbitio, seu puls ejusdem nominis concinnatur. Et a Catone pariter sic videtur accipi, c. LXXVI: « Placentam sic facito: farinæ siliginæ libras II... farinæ libras IV et alicæ primæ libras II. Alicam in aquam infundito, etc. » Et capite rursum 85. HARD.

7. *Sementiva*. Theophrast. Hist. lib. VIII, cap. 1: Πρωίσπορα μὲν εἶν ἐστὶ, πρὸς κριθῆ. . . κύμας, etc. « Quæ mature seri oportet triticum, hordeum, faba, etc. » Unde intelligas, quæ sementiva proprie appellantur. HARD.

8. *U' farrago*. Vulgo *du fourrage, de la dragée*, ut diximus superiore libro, cap. 35, de ocymo. Festus: « Farrago appellatur id quod ex pluribus satis pabuli causa datur jumentis. » Colum. lib. II, cap. 11:

« Farraginem in restibili stercoratisimo loco. . . serere convenit. Ea fit optima, quum cantherini hordei decem modis jugerum observetur. . . Frigoribus quum alia pabula defecerunt, ea bubus, cæterisque pecudibus optime desecta præbitur. » Fit ex farre, hordeo, tritico, vicia, etc. Vide cap. 41. HARD.

9. *Legumina omnia*. Legumina omnia singulari nituntur radice, eamque radicem lignosam habent, quia non in multos superne ramos ea legumina dividuntur, nec numeroso caule et ramulo se attollunt, præter fabam. Frumenta vero e diverso multis radicantur fibris, sed quæ ramos minime mittant. Hæc Plinii, hæc Theophrasti mens, Hist. lib. VIII, cap. 4: Τὰ μὲν χέδρεα ξυλώδη, μονόρριζα, διὸ καὶ πολύκαυλα, καὶ πολύκαυλα, καὶ πολλὰς ἀνωθεν ἀπὸ τῶν καυλῶν ἀποφύσεις ἔχοντα, πλὴν κύμας. Τὰ δὲ σιτηρὰ ἐναντίας, πολύρριζα, καὶ ἀπαράβλαστα. H.

10. *Præter fab.* Ea quum se aperit nascendi gratia, nascire dicitur Festo, quod navi forma tum sit similis. DALÆC.

11. *Surculosas*. Lignosas. H.

12. *In multa*. In multos ramos. H.

13. *Frumenta multis*, etc. « Fru-

fibris, sine ramis. Erumpit a primo satu hordeum die septimo: legumina quarto, vel quum tardissime, septimo: faba¹⁴ a xv ad xx; legumina in Ægypto tertio die. Ex hordeo¹⁵ alterum caput grani in radicem exit, alterum in herbam, quæ et prior floret. Radicem¹⁶ crassior pars grani fundit, tenuior florem. Cæteris seminibus eadem pars, et radicem, et florem¹⁷.

Frumenta¹⁸ hieme in herba sunt: verno tempore fastigantur¹⁹ in stipulam, quæ sunt hiberni generis: at milium et panicum in culmum geniculatum et concavum, sesama vero in ferulaceum²⁰. Omnium²¹ satorum fructus, aut spicis continetur, ut tritici, hordei; muniturque vallo aristarum quadruplici²²: aut includitur siliquis, ut leguminum: aut vasculis, ut sesamæ, ac papaveris. Milium,

menta, inquit Theophrastus, prætenuibus ac multis radicibus nituntur: ideoque surculos non mittunt: legumina vero et ὑροβοιδῆ, ramosa, quia lignosa eorum radix. » DAL. — *Erumpit.* Theophrast. Histor. lib. VIII, cap. 1. Vide et Varro-nem de Re Rust. I, 45. HARD.

14. *Faba a XV ad XX.* Theophrast. « Faba, inquit, quibusdam in locis die xv, alias etiam vicesimo: hæc enim omnium difficillime provenit; ac si frequens post sationem imber successerit, omnino difficillius proventu redditur. » Κύαμος δὲ ἐνιαχοῦ καὶ πεντεκαίδεκα τοῦ ὄρου δὲ καὶ εἰκοσίου, etc. HARD.

15. *Ex hordeo.* Theophrast. Hist. lib. VIII, cap. 2. HARD. — *Alterum in herbam, quæ et prior floret.* Pars altera grani hordeaci, quæ superior est, prior, herbam emittit, ex qua flos emicat; pars altera, inferior, exit in radicem. Ex notis ineditis Cl. Gerardi. ED.

VI.

16. *Radicem.* Theophrastus, loc. cit. HARD.

17. *Et florem.* Hoc est, ut dictum est proxime, in herbam exit, quæ et prius floret, sive germinat. Theophrast. loc. cit. « et radicem et caulem seu spicam » dixit. Κύαμος καὶ τὰ ἄλλα χειροπὰ, οὐχ ὁμοίως, ἀλλ' ἐκ τοῦ αὐτοῦ τὴν ῥίζαν καὶ τὸν καυλόν. « Faba, cæteraque legumina non eodem modo emittunt: sed eadem ex parte radicem fundunt, et caulem. » H.—Vid. not. 15 fin. ED.

18. *Frumenta hieme.* Theophrast. loc. cit. et cap. 3. HARD.

19. *Fastigantur in stipulam.* Sic ex MSS. emendav. Hard. *spicantur* Chifflet. cod. *fastigiantur* Gronov. et al. ED.

20. *In ferulaceum.* Ut et erysimum. Theophr. DAL. EC.

21. *Omnium satorum.* Theophr. Hist. lib. VIII, cap. 3. HARD.

22. *Quadruplici.* Vet. *quadrifido.* Alii Vett. *quadrifidi.* ED.

13

et panicum tantum pro indiviso²³, et parvis avil
situs est²⁴. Indefensa quippe membranibus²⁵ cor
Panicum²⁶ a paniculis dictum, cacumine languide
paulatim extenuato culmo pæne in surculum²⁷,
4 acervatur granis, cum longissima pedali obba
comæ granum complexæ fimbriato²⁹ capillo c
Sunt et panico genera : mammosa, e pano
racemata paniculis, et cacumine gemino. Quin
distinguitur; candido, nigro, rufo, etiam purpu
multifarie et e milio³¹ fit, e panico rarus³². Se

23. *Pro indiviso*. Hoc est, ex æquo. Diximus de ea voce IX, 64. H.

24. *Expositum est*. Gron. et Alii *exposita sunt*. Ev.

25. *Membranibus*. Membrana, ἡ ὑμῖν. Theophrastus, Hist. lib. I, cap. 18. DALZC.

26. *Panicum a paniculis*. Grani minuti genus, milii instar: nostris *Panis*. Joh. de Janua: « Panicum, a panis derivatur... quoddam genus annonæ, quod in quibusdam locis eo homines sustentantur vice panis: unde dicitur panicum, quasi panis vicium, quod vice panis fungatur, secundum quosdam. Gothorum rex Vitiges « de horreis Ticinensibus et Dertonensibus panicum populo esurienti distrahi præcepit, » auctore Cassiod. Varr. lib. XII, ep. 27. H.—*Panicum miliaecum* (*Triand. digyn. L. gen. 161* Decand. *Gramin. Juss.*), et mox *milium* Plinii *Panicum Italicum* nobis hodie dictum. Ed.

27. *In surculum*. In duritiem ligni. HARD.

28. *Pedali obba*. In MSS. *obsa*. Libentius multo agnoverim, litteris permutatis *soba*, vel potius *phoba*.

Est enim φέλη Theoph lib. VIII, cap. 3, aruma frugum omnium, et similitudinem accedunt ζάχυν· τὰ δὲ χυδροπῆ, κηχρῶδα, φέλη. Ἡ γὰ ἀπέρσαις, ζέλη. Hanc Plinius ipse plane HARD. — Brot. *phoba*.

29. *Fimbriato capillium fimbriarumque*, possint. HARD.

30. *Mammosa e panico* Chiff. *sunt et panico. mar e pano*.—*Mammosa*. Si MSS. Hard. Ed.—*Mamnici* genus est, inquit inest racemosus, exigens paniculis. Panico sativam Dalecampii in pag. 16, et idem vu pag. 215. HARD.

31. *Et e milio fit*. I pulte usus, qualis olinsto, « quum puls milia forma appellaretur: c fastidienda, » inquit C. 9. In panificio raro usus, teste etiam C. 9: « Panis, inquit, e

frumentum ponderosius³³ est, aut quod coquendo magis crescat : LX pondo panis e modio reducunt, modiumque pultis ex tribus sextariis madidis. Milium³⁴ intra hos decem annos ex India in Italiam invectum est, nigrum colore, amplum grano, arundineum culmo. Adolescit ad pedes altitudine septem, prægrandibus culmis : lobas³⁵ vocant : omnium frugum fertilissimum. Ex uno grano terni sextarii gignuntur. Seri debet in humidis.

Framenta³⁶ quædam in tertio genu spicam incipiunt 5 concipere, quædam in quarto, sed etiamnum occultam. Genicula autem sunt tritico quaterna, farri sena, hordeo octona. Sed non ante supra dictum geniculorum numerum conceptus est spicæ : qui³⁷ ut spem sui fecit, quatuor aut quinque tardissime diebus florere incipiunt ; totidemque³⁸ aut paulo pluribus deflorescunt. Hordea³⁹ vero quum tardissime septem. Varro⁴⁰ quater novenis diebus fruges absolvi⁴¹ tradit, et mense nono meti.

antequam refrigerescat, sine fastidio potest absumi. » HARD.

32. *Rarus.* Gronov. et al. *rarius.* ED.

33. *Sed nullum frumentum ponderosius.* Nam Plinius milium quoque frumenti genus facit, ut ex quo tum panem rustica plebs conficeret, quum hodie in pulte sit ejus usus, in panificio raro. HARD.

34. *Milium intra hos.* De milio indico eximie magnitudinis, culmique arundinei, vide Philostrate de vita Apollonii, lib. III, cap. 2, pag. 112. Hoc *Surgum* vocari apud populares suos auctor est Scaliger Exercitt. 292, pag. 869. Quidam malunt esse, *le blé d'Inde.* H. — *Holcus Sorghum?* (*Polygam. monæc. L. Gramin. Juss.*) Vid. inf. not. 10, p. 201. ED.

35. *Lobas vocant.* Ita MSS. om-

nes. Rectius tamen *phobas* dixeris, ex laudato proxime Theophrasti loco, qui leguminibus, χιθροποις λοβόν, miliaceis φόβην assignat. H.

36. *Framenta quædam.* Habet hæc et Theophr. Hist. lib. VIII, cap. 2; Columella, lib. II, cap. 12. Genua porro, sive genicula, sunt veluti nodi et articuli, quibus herbacei caules et stipulæ distinguuntur. H.

37. *Qui ut spem.* Qui conceptus scilicet, seu spicæ partus. Theophr. loc. cit. HARD.

38. *Totidemque.* Post dies totidem elapsos. Theophrastus, loco citato. HARD.

39. *Hordea vero.* Theophrastus, πικρὸν καὶ χριθῆν, triticum hordecumque. HARD.

40. *Varro.* In libris deperditis.

41. *Absolvi tradit.* Ex quo florere cœperant. DALRC.

Fabæ in folia exeunt, ac deinde caulem emittunt, nullis⁴¹ distinctum internodiis. Reliqua⁴³ legumina surculosa sunt. Ex his⁴⁴ ramosa, cicer, ervum, lens. Quorumdam caules sparguntur in terram, si non habeant adminiculum, ut pisorum. Quod si non habuere, deteriora fiunt. Leguminum⁴⁵ unicaulis faba sola, unus et lupinis : cæteris ramosus⁴⁶ prætenui surculo : omnibus vero fistulosus. Folum quædam ab radice mittunt, quædam a cacumine. Frumentum⁴⁷ vero, et hordeum, viciaque, et quidquid in

41. *Nullis distinctum.* Nullis certe geniculis interseptum, glabrum, manentemque caulem fabæ cernimus, etsi Theophrastus, Hist. lib. VIII, cap. 1, γυνωδὲ καλὸν καλεῖται vocat. H. — *Nullis distinctum internodiis.* Si exortum ramulorum spectes, ea tantum parte, qua procedunt, geniculum revera conspicitur, id quod ait Theophrastus: si vero uodum vocamus articulum, qui omni ex parte caulem ambit, et internodia separat, in fabæ caule nullus est. Itaque quamvis geniculatus is sit, nullis tamen internodiis distinguitur. Quidam legunt, *multis distinctum.* DALEC.

43. *Reliqua... surculosa sunt.* Hoc est, plures e sua radice caules emittunt: τὰ μὲν χερσῶν πεδύκαλα. Theophrast. loc. cit. HARD.

44. *Ex his ramosa.* Πελάδαδ, quorum caulis in plures se fundit ramulos. H. — *Cicer, ervum, etc.* Ne sæpius eadem repetantur, suum cuique leguminum generi nomen a Recentioribus inditum affligemus, quum de unoquoque singulatim Noster, ut solet, tractabit. EN.

45. *Leguminum unicaulis.* De faba græca loquitur, seu latina: ei enim quam nos fabam vulgo dicimus,

caulem non unum ex singulari radice erumpere, ut unicum lupino, experientia commonstrat. H. — *Leguminum, etc.* Quum sit non exigua differentia inter ramosum et surculosum ut monstrant verba, quæ statim ante præcesserunt: dixit enim, « reliqua legumina surculosa sunt. Ex his ramosa cicer, ervum, lens »; qua ratione consistet hæc sententia? « Cæteris ramosus prætenui surculo; » videntur enim verba inter se pugnare. Nimirum inverti debent, ut arbitror, dictiones, legendumque, « unus et lupinis prætenui surculo, cæteris ramosus. » Pint. Theophrastus, Hist. lib. VIII, cap. 2. DALEC.

46. *Ramosus.* Cæteris, inquit, caulis in ramos spargitur, ligno prætenui, sed eodem instar fistule concavo. HARD.

47. *Frumentum.* Prius legebatur: *frumentum et hordeum utrumque*: ubi se torquet mirum in modum Dalecampius, ut quoddam sit hordeum utrumque, explanet. Nos sinceram hanc lectionem ope cod. Colb. 3, et Par. representamus. H. — *Frumentum et hordeum, etc.* Frumentum et hordeum nascitur, ternaque prodit (ἀκρότα), unico folio =

stipula est, in cacumine unum folium habet. Sed hordeo scabra sunt, cæteris lævia. Multiplicia contra fabæ, ciceri, piso. Frumentis⁴⁸ folium arundinaceum, fabæ rotundum, et magnæ leguminum parti. Longiora erviliæ⁴⁹, et piso. Faseolis⁵⁰ venosa, sesamæ⁵¹ et irioni sanguinea. Cadunt folia lupino tantum, et papaveri. Legumina⁵² diutius florent, et ex his ervum ac cicer : sed diutissime faba XL diebus. Non autem singuli⁵³ scapi tamdiu, quoniam alio desinente alius incipit; nec tota seges, sicut frumenti, pariter. Siliquantur⁵⁴ vero omnia diversis diebus, et ab ima primum parte, paulatim flore subeunte.

Frumenta⁵⁵ quum desloruere, crassescunt, maturanturque quum plurimum diebus quadraginta : item faba ;

pisum, faba, cicer, multis. Theophrast. Mirum, auctorem de radice frumentaceorum et leguminum nihil prodere. Quod autem ait, *hordeum utrumque*, intellige distichon et polystichon : vel nudum, quod *ῥυμνόςκρον* vocant, et gluma sua vestitum. DALC.

48. *Frumentis*. Theophrast. Hist. lib. VIII, cap. 3. HARD.

49. *Erviliæ*. *Ervilia* Græcis ἔρχρος est, pisum minus est. Nostris, *des pois*. H. — *Vicia Ervilia* (*Diadelph. dec. gen.* 1356 Willd. *Legum. Juss.*) ED.

50. *Faseolis*. In MSS. rectius *phasiolis*. De his egimus lib. XVI, cap. 92. HARD.

51. *Sesamæ*. MSS. ubique *sesimæ* : Græci tamen *σίσαμον* vocant, nempe ut *Μασσαλίαν* Massiliam Latini dixere, et *Μιθραδάτην*, quem nos Mithridatem. H. — *Sesamæ*, etc. Nusquam, quod sciam Theophrast. horum folia rubere, sed pinguia esse et amara scripsit. Iri-

nis quidem est sanguineus caulis, sed non folium. DAL. — *Sesamum orientale* (*Didyn. angiosp.* L. gen. 119 Willd. *Bignon. Juss.*) ED.

52. *Legumina diutius*. Theophr. Hist. VIII, 2. HARD.

53. *Non a. singuli*. Theophr. l. c.

54. *Siliquantur*. Siliquas faciunt, Theophrastus, loc. cit. Neque ut frumenti, sic et fabarum scapi singuli, aut seges integra simul floret, sed particulatim. H. — *P. flore subeunte*. Paulatim flos ab ima scapi parte ad summam subit. ED.

55. *Frumenta*. Theophrast. Hist. VIII, 3. Columella, II, 12, p. 67 : « Omne autem frumentum et hordeum, quidquid denique non duplici semine est, spicam a tertio ad quartum nodum emittit : et quum totam edidit, octo diebus deflorescit ac deinde grandescit diebus quadraginta, quibus post florem ad maturitatem devenit. Rursus quæ duplici semine sunt, ut faba, pisum, lenticula, diebus quadraginta

paucissimis cicer. Id enim⁵⁶ a semente diebus XL perficitur. Miliu⁵⁷ et panicum, et sesama, et omnia æstiva, XL diebus maturantur a flore, magna terræ cælique differentia. In Ægypto enim hordeum sexto a satu mense, frumenta septimo metuntur. In Hellade⁵⁸, hordeum. In Peloponneso octavo, et frumenta etiamnum tardius. Grana⁵⁹ in stipula crinito textu spicantur. In faba leguminibusque, alternis lateribus siliquantur. Fortiora⁶⁰ ad hiemes frumenta, legumina in cibo.

9 Tunicæ frumento plures. Hordeum maxime nudum, et arinca⁶¹, sed præcipue avena. Calamus altior frumento, quam hordeo. Arista mordacior hordeo. In area exteruntur triticum, et siligo, et hordeum. Sic et seruntur⁶² pura, qualiter moluntur, quia tosta non sunt. E diverso far, milium, panicum purgari, nisi tosta, non possunt. Itaque hæc⁶³ cum suis folliculis seruntur cruda. Et far in vaginulis suis servant ad satus, atque non torrent.

1 XI. Levissimum ex his hordeum, raro¹ excedit xv libras, et faba xxii. Ponderosius far, magisque etiamnum

florent, simulque grandescunt. • H. —De frumentis vid. n. 10, p. 201.

56. *Id enim.* Theophr. l. c. H.

57. *Milium.* Theophr. l. c. H.

58. *In Hellade hordeum.* Hoc est, septimo mense metitur. Theophr. Ἡγορεῖ δὲ ἐν τῇ Ἰβηδίῳ ἡ ἀρίνη τὴν Ἑλλάδα, καὶ οὐαί. HARD.

59. *Grana.* Grana in stipulis spica continentur, quæ subtiliter textitur, desinitque in crinem. In faba, et leguminibus, modo dextro latere, modo laevo, siliqua semina continentur. HARD.

60. *Fortiora.* Theophrastus, loc. cit. Validiora, inquit, ἰσχυροτέρα contra hiemem, cælique mutationes varias, frumentacea sunt, τὰ σπυρα. Legumina vero in cibis va-

lentiora putantur, πρὸς δὲ τὴν τροφήν, τὰ χυδροτέρα. Vide Celsum, II, 18 : • Ex leguminibus valentior rapa, napique, et omnes bulbi, etc. • HARD.—*Ad hiemes.* Brot. non ad, sed contra legit ex MSS. ED.

61. *Et arinca.* Dicitur de ea, c. 20. HARD.

62. *Seruntur pura.* Sine suis folliculis. HARD.

63. *Itaque hæc.* Inprimis far, sive adorem, quod in siccis humidisque locis seri Columella ait, lib. II, cap. 8 : • Quoniam folliculum, quo continetur, firmum et durabilem adversus longioris temporis humorem habet. • HARD.

XI. 1. *Raro excedit.* In singulos nimirum modios. HARD.

triticum. Far² in Ægypto ex olyra conficitur. Tertium genus³ spicæ hoc ibi est. Galliæ quoque suum genus farris dedere, quod illic bracem vocant⁴, apud nos sandalam⁵, nitidissimi grani. Et alia differentia est, quod fere quaternis libris plus reddit panis, quam far aliud. Populum romanum farre tantum e frumento ccc annis usum, Verrius⁶ tradit.

XII. Tritici genera plura, quæ fecere gentes. Italico¹,

2. *Far... ex olyra.* Far cibus hoc loco est, non, uti acceptum est hactenus, singulare aliquod frumenti genus. Far e frumento Plinius mox agnoscit, hoc est, ex iis frumenti generibus quæ commemoravit initio capitis superioris. Far ex olyra nunc etiam in Ægypto. Far ex hordeo, Palladius, I, tit. 29, de Phasianis. Modum conficiendi farris docet Archigenes apud Aetium, lib. 9, cap. 45, pag. 124. H. — *Far in*, etc. Cibus et triticea ptisana: molitum et deglubitum granum, ad pultes et hominum cibum idoneum, qualis ex farris grano decorticato in Italia vulgo paratur, vocaturque etiam nunc *farro*. DALEC.

3. *Tertium genus.* Post triticum, hordeumque. HARD.

4. *Bracem vocant.* Ita MSS. Colb. Thuan. Chiffi. non ut editi, *brance*, *le blé blanc du Dauphiné*. Vide Nic. CHORIER, Hist. Delphin. pag. 54. H. — *Galliæ quoque suum*, etc. Ex olyra, sive siligine, ut et Ægyptus. Ea vero siligo gallica, e qua *brance*, sive *sandalum*, crimni genus fiebat, arinca fortassis est, memorata cap. 8 hujus libri. Arincam autem olyram esse auctor scribit infra lib. XXII, cap. 25. Brancen

Galliæ rustici hodie *blanche* vocant. Allobroges *blancheen*. Sandalum quoque inter Italos, præsertim Etruscos, veteris appellationis vestigia retinet, *scandella*. DAL.

5. *Sandalum.* Sic MSS. Colbert. Thuan. aliique libri vulgati *sandalum*. *Sandalium* charta Rogerii regis Siciliæ, anno 1137, apud Ughellum, tom. VII, pag. 564. H.

6. *Verrius tradidit.* Varro, non Verrius vetus codex præfert. PRÆT.

XII. 1. *Italico.* Insignis propterea liberalitas Augustorum fuit, quum triticum plebi romanæ erogarent. Ejusmodi largitionis mentionem faciunt nummi duo in primis eximii, prave hactenus intellecti. Prior est Pertinacis Augusti, alter Severi Alexandri Cæsaris. Prior est argenteus in Thesuro Regio, a Seguino delineatus, p. 124 primæ editionis: IMP. CAES. P. HELV. PERTIN. AVG. *Imperator Cæsar Publius Helvius Pertinax Augustus* .). (Stat dea Liberalitas, ut pingi solet in nummis inscriptis, LIBERALITAS AVG. cum tabella, quam dextra manu gerit, quæque modicum tritici pretium indicaret: et cum cornucopiæ, quod lævo brachio tenet. Inscriptio LIBERATIS CIVIBVS. Ejus hæc inscriptio est: LIBERALITAS Augusti Triti-

nullum equidem comparaverim candore ac pondere, quo maxime discernitur : montanis modo comparetur Italiae agris externum, in quo² principatum tenuit Bœotia³, deinde Sicilia, mox Africa⁴. Tertium pondus erat Thracio, Syrioque⁵, deinde et Ægyptio, athletarum⁶ cum decreto, quorum capacitas jumentis similis, quem diximus ordinem fecerat. Græcia⁷ et Ponticum laudavit, quod in Italiam non pervenit. Ex omni eadem genere

cum Italicum Suppeditavit CIVIBVS. Alioquin titulus non conveniret cum argumento, sive pictura. Alterius nummi, qui est Severi Alexandri, ingeniosior aliquanto inscriptio est, M. AVREL. ALEXANDER. CAES. Caput nudum. Corona laurea, in qua S. P. Q. R. Hanc tenet Aquila Romana. In circuito, ΜΕΤΡΟΠΟΛΙΣ. Hoc est, *Munificentissime Erogato Tritico Romanæ Plebi, Omnium Liberalitatem Imperatorum Superavit, scilicet Cæsar Alexander.* Est hic nummus, ut prior, argenteus, apud Oeconem, pag. 409. H.

2. *In quo principatum, etc.* Theophrasto ex iis, quæ in Græciam convehantur, gravissimum Siculum fuit: eo tamen gravius Bœoticum, ve eo argumento, quod athleteæ quum vix in Bœotia tres semisextarios consumerent, Athenis plus quam quinque esitabant, Hist. lib. VIII, cap. 4. DAL.

3. *Bœotia.* Consentit Theophr. de Caus. lib. IV, cap. 10, p. 310: Τοῦ μὲν ἄλλου πυροῦ δοκεῖ τοῦ Ἀθήναζε καταπλιόντος, ὁ Σικελικὸς ἰσχυρότατος εἶναι· τοῦτου δ' ἔτι βαρύτερος μᾶλλον ὁ Βοιωτικὸς, ὡσπερ ἐν ταῖς ἰσορραῖς εἴρηται. HARD.

4. *Mox Africa.* Libycum vocat Theophrastus, et in spica brevi

manere, calamumque tenuem emitte scribit. Idem auctor Thracium, Syrium, Alexandrinum memorat, nulla facta vel bonitatis mentione, vel ponderis. DAL.

5. *Syrioque.* Defuit anno uno in Syria, quum agris Sidoniorum arrendis triticum suppeditavit Antonius Severus Augustus: quamobrem percussere ejus honori nummum ex ære magno, qui est in Cimelio D. DE BOZE, hoc titulo: ΑΝΤΩΝΙΝΟΥ ΒΕΝΕΦΙΚΤΩΝ ΣΙΔΩΝΙΩΝ ΔΑΤΩΝ. Hoc est, *Sidonius datum.* Implet nummi aream modius, e quo spicæ emicant. Pars prior, cum Antonini Severi capite, hos exhibet titulos: M. AVREL. ANTONINVS PIVS AVG. PRB. MAX. *Parthicus Britannicus Germanicus Maximus.* HARD.

6. *Athletarum.* Athletis ita censentibus, quorum edacitas, seu voracitas potius, jumentorum similis, hunc quem modo diximus in pondere frumentorum ordinem fecit. Theophrastus, Hist. lib. VIII, c. 4. In Bœotia, inquit, ternos semisextarios tritici absumunt: Athenis Siculi, facile quinos. HARD.

7. *Græcia et Ponticum laudavit.* Ponticum Theophrasto levissimum est, Hist. lib. VIII, cap. 4, et de Caus. lib. IV, cap. 10. DALEC.

grani prætulit dracontiam⁸, Strangium, et Selenusium, argumento crassissimi calami: ita pingui solo hæc genera assignabat. Levissimum et maxime inane, seu tenuissimi calami, in humidis seri jubebat, quoniam multo egeret alimento. Hæc fuere sententiæ Alexandro Magno regnante, quum clarissima fuit Græcia, atque in toto terrarum orbe potentissima: ita tamen, ut ante mortem ejus annis fere⁹ cXLV, Sophocles poeta in fabula Triptolemo¹⁰ frumen-

8. *Dracontiam*. Pro his tritici generibus Theophrastus affert, Hist. lib. VIII, c. 4, Καγγροδίαν, Στελιγγύον, Αλεξάνδρειον. HARD.

9. *Fere CXLV*. Egit ergo Sophocles eam fabulam Olympiad. 88 anno quarto, ætatis suæ vicesimo, si Suidæ credimus. Obiit enim Alexander Olympiad. 120 anno primo, Olympiadibus Pliniano calculo computatis, anno U. C. 442. HARD.

10. *Triptolemo*. In ea fabula Triptolemem Ceres edocet, quantum terrarum necesse sit peragrari seminandis a se datis frugibus, Italiamque præ cæteris laudat. Vide Dion. Hal. Ant. Rom. p. 10. H. — *Triptolemo*. Homines olim a Cerere, ut vulgo traditur, frumenti usum edoctos, nemo non novit, qui paulisper voverit veteres poetas, indiligenti etiam manu. Sed inter viros rerum antiquarum peritissimos, sunt qui Triptolemo id muneris acceptum referant; sunt qui dicant frumenta quidem Cererem invenisse, ob id inter deas relatam; Triptolemem vero serendi ea colendique artem edocuisse. Diodorus Siculus frumenta non a Cerere inventa tradit, sed ab Ægyptiaca Iside; neque a cæteris tamen auctoribus dissentit, Polydoro Virgilio

teste, quum Ceres ipsa cum Iside eadem sit. Athenienses, prona semper in suas laudes natio, nobilissimam artem in Attica initium cepisse affirmare nulli dubitabant; refragantibus sane Cretensibus, et Siculis, et Ægyptiis, qui eandem hanc gloriam proprio quasi jure sibi vindicabant. Nec defuere, qui palmam adjudicarent Siculis; Siciliam nempe ex omni memoria patriam Cereris dictam; memoratas antiquissimis carminibus Cereris raptæque filiæ in Sicilia sedes; Siculos primum, tum deinde Græcos, externos homines, a Cerere frugum colendarum artem edoctos; et innumera afferunt ex poetarum figmentis, quibus opinionem stabilire suam sibi videantur. Quod si paucorum sententiæ auscultaveris, Cererem primum ex Sicilia Creatam, ex Creta deinde Græciam migrasse certum fuerit. Quæ mera opinionum commenta, non sine aliqua tamen ratione passim divulgata deprehendes, si credideris, ut non unum Herculem, tam multis decantatum gentibus, sic quoque non unam Cererem exstitisse; nec Plinius ipse noster abnuat, qui aliam Cererem Siculam, aliam Atticam dicit, lib. VII, cap. 57, ni

tum Italicum ante cuncta laudaverit, ad verbum tu sententia :

Et fortunatam Italiam frumento canere candido.

corruptus sit, emendandusque locus. Tandem sunt viri, et hi quidem doctissimi, qui contendant acriter frumenti usum longe apud Ægyptios repertum, antequam ulla in Græcia civitas nobilis exsisteret: nec quidquam esse quod opinioni huic vero similiori opponamus, fateri debemus. Etenim Ægyptus, inter prima humani generis incunabula, multis abhinc sæculis scientiarum laude armorumque gloria florebat, priusquam Græci *Autochthones*, rudes adhuc et vagi, ut ipsi confitentur, ab istis Ægyptiis adventitias artes acciperent. Ægyptus autem, dum res romana viguit, Romæ Italiæque nutrix nuncupabatur; et in nuperiori ætate, ni pæne oblitterata esset veteris disciplinæ notitia, frugum copia solique ubertate, terræ cuilibet par videri poterat. Nostris vero temporibus, colitur frumentum in Ægypto, et in ea præcipue quæ nobis dicitur Barbaria, paucisque aliis Africa tractibus; colitur in omni fere Europa, et in septentrionali Americæ parte. Inter eas, quæ frumentorum fertilitate gaudent, regiones, honoris causa nominandæ sunt: Anglia, Francia, Polonia, Russici imperii pars meridionalis, cui caput est, celeberrimum jam nunc emporium, Odessa; et fœderatæ Americæ septentrionalis civitates. Si ad varia respexerimus frumentorum genera, ne leguminum dicam, quæ frugibus Noster adnu-

merat, apparebit nihil e Græcis Latinisque invidentiana frumentorum generum aut varietates, hæc ferè 1° *Hordeum*, hibernum: æstivum, seu trimestre: *polenta* Græcis, et Romanis, cujus usus validissimus, musque tantopere probatum *Triticum*, hibernum ipsum æstivum; hoc Græcis *set* quo *tragum*, pisanum in Italia instar, et *amylum*, in Italia inventum: plures laudantur tates, et in primis triticum forsitan *robustum* Columellæ *ramosum*, et quod *centigium* vocabant, utrumque fert 3° *Far*, sive adonum, et panis olim conficiebatur, qua longo tempore vixis feruntur: plures farris et varietates, et in primis in Galliæ propria; *sandalum* vocabant. 4° *Siligo*, ex simus panis, et pistrina laudatissima. De farre magna doctos inter viri versia; quanquam plerisque est, nihil aliud quam triticates esse. Ex siligine aut tritico *similago*. 5° *Ari* tantum memorata; an triticas? an eadem cum olyris ipse non satis sibi constat tritici nostratis species, et Campani vocabant; ex hatur præstantissima illa herrima *alica*, qua potis

Quæ laus peculiaris hodieque Italico est. Quo magis admiror, posteros Græcorum nullam mentionem hujus fecisse frumenti.

riabatur Italia. 7° *Bromos*, solo nomine laudato; an Græcorum *bromos*, seu *avena*? *siligo* Ægyptia; *tragos*; externa omnia, ab Oriente advecta, oryzæ similia. An tritici species? ex quibus Ægyptii conficiebant *similaginem*, et *ptisanam*, quæ apud Indos ex oryza, apud cæteros mortales ex hordeo fiebat. 8° *Olyra*, quam eandem esse cum *Oryza* Tarranius credit; an *farris* tritici varietas? • Far in Ægypto ex *olyra* conficitur: tertium genus species hoc ibi est. • *Olyram* cum *crinica* eandem habuisse Plinium sup. vidimus. 9° *Secale*, quod deterrimum frumenti genus, ventriculo ingrattissimum, delicatiore luxuria in cibis damnatum, Taurini *Asiam* vocabant. 10° *Tiphe*, a Græcis culta: hanc alii ad secale, alii ad triticum referunt. 11° *Sesama*, ex India oriunda; *erysimo* seu *irioni* similis; ejusdem naturæ *horminum*; sed hæc medicaminibus adnumeranda potius quam frugibus. 12° *Milium*, ex quo puls candida panisque prædulcis. Novam milii speciem laudat Noster, grano amplam, arundineam culmo, etc. an *Holcus Sorghum*? 13° *Panicum*, quo Aquitanicæ Transpadanæque Italiæ gentes præcipue in cibo utebantur. 14° *Avena*, Græcis *bromos* dicta: hanc Noster sæpius confudit cum *avena sterili* aut *fatua*, quod primum omnium frumenti vitium est. Non videtur Italiæ Plinioque ipsi satis nota: fiebat tamen frumenti instar; quippe Germaniæ populi non alia

vivebant pulte, quam *avenæ*. 15° *Oryza*, Indis propria ac peculiaris. An eadem cum *olyra*, ut vult Tarranius? Rem in ancipiti relinquere satius est, quam nihil certi afferre. Non nostri operis est omnia enumerare frumentorum genera, tum antiquitus cognita, tum recens advecta, quæ nostris temporibus notro in orbe coli solent: attamen hic subsignare libet frumentorum genera et species, ut Latinis olim et Græcis, sic Gallis hodieque nota, ut uno eodemque intuitu pars divitiarum nostrarum aliqua, cum tota Veterum copia conferri possit. Pleraque ex *triandria dignyiu* Linn. *Gramin.* Juss. Numeri generum et specierum ex *Synopsi Floræ Gallicæ* desumpti, auct. LAMARCK et DRACANDOLLE. 1° *Hordeum* vulgare, hexastichon, distichon, zeocriton? (gen. 191, sp. 1680-83.) 2° *Triticum* sativum (æstivum, hibernum, pluresque aliæ varietates), compositum? spelta (gen. 187, sp. 1656-58.) 3° *Secale* cereale, villosum? (gen. 188, sp. 1672-73.) 4° *Panicum* Italicum, miliaceum (gen. 161, sp. 1499, 1502). 5° *Avena* sativa, nuda, fatua! (gen. 171, sp. 1545-47). 6° *Holcus Sorghum* (*Polygam. monœc.* L. 7° *Oryza* sativa; sed hæc hexandra est, et tantum in Pedemontio Italiæ contermino colitur. In operis decursu, prout opus fuit, compendii gratia, suum cuique nomen a Recentioribus inditum, frumento affiximus, quod Plinius laudavit. Eu.

3 Nunc ex his generibus, quæ¹¹ Romam invehuntur, le-
vissimum est Gallicum, atque e Chersoneso advectum :
quippe non excedunt in modium vicenas libras, si quis
granum ipsum ponderet. Adjicit Sardum selibras¹², Alexan-
drinum et trientes¹³ : hoc et Siculi¹⁴ pondus. Bœoticum
totam libram addit : Africum et dodrantes¹⁵. In Transpa-
dana Italia scio vicenas quinas libras farris modios pen-
dere : circa Clusium¹⁶ et senas. Lex certe naturæ, ut in
quocumque¹⁷ genere pani militari tertia portio ad grani
pondus accedat : sicut optimum frumentum esse, quod
4 in subactu¹⁸ congium aquæ capiat. Quibusdam generibus
per se pondus, sicut Balearico : modio¹⁹ panis pondo xxxv
reddit : quibusdam²⁰ binis mixtis, ut Cyprio et Alexan-
drino, xx prope libras²¹ non excedentibus. Cyprium fu-
scum est, panemque nigrum facit : itaque miscetur Alexan-
drinum candidum, redduntque xxv pondo. Thebaicum²²

11. *Quæ Romam.* MSS. omnes, Romæ. H. — Broter. Romæ. ED.

12. *Selibras.* Dimidiam libram. H.

13. *Et trientes.* Gallici, inquit, tritici pondus, non selibra tantum, sed præterea triente, hoc est, tertia libræ parte, ab Alexandrino Siculoque superatur. HARD.

14. *Siculi pondus.* Vide Budæum lib. IV de Asse. DAL.

15. *Et dodrantes.* Et præterea dodrantem, hoc est, libræ partes tres quartas. HARD.

16. *Circa Clusium.* Hoc est, circa Clusium farris modios pendere non vicenas quinas tantum libras, sed et senas : hoc est, vicenas senas. Dalecampius perperam existimat *senas* hoc loco Senensis esse in Etruria oppidi nomen. De farre Clusino, ejusque parandi modo, vide Aetium, serm. 9, cap. 45, p. 325. Columella, lib. II, cap. 6 : « Far,

quod appellatur Clusium, caudo-
ris nitidi. » Martialis, in Xeniiis, lib. XIII, epigr. VIII, far : « Imbue plebeias Clusinis pultibus ollas, etc. » HARD.

17. *Ut in quocumque.* Ut cujuscumque frumenti modius in panem subactus militarem, sive castrensem (*le pain de munition*), triente toto, seu tertia parte ponderosior sit, quam granum ipsum, priusquam molatur, et subigatur in panem. HARD.

18. *Quod in subactu.* Dum subigitur in panificio. HARD.

19. *Modio panis.* Broterius ex cod. Reg. 1, 2, et editione principe *modio tritici panis.* ED.

20. *Quibusdam binis.* Subintellige pondus est. HARD.

21. *XX prope libras.* Antequam in panem subigantur. HARD.

22. *Thebaicum libras.* Sive gra-

libras adjicit. Marina aqua subigi, quod plerique maritimis in locis faciunt, occasione lucrandi salis, inutilissimum. Non alia de causa opportuniora morbis corpora²³ existunt. Galliæ et Hispaniæ²⁴ frumento in potum²⁵ resoluta, quibus diximus²⁶ generibus, spuma ita concreta pro fermento utuntur. Qua de causa levior illis, quam cæteris, panis est.

Differentia est et calami. Crassior quippe melioris est 5 generis. Plurimis²⁷ tunicis Thracium triticum vestitur, ob nimia frigora illi plagæ exquisitum. Eadem causa et trimestre²⁸ invenit, detinentibus terras nivibus, quod tertio fere a satu mense et in reliquo orbe metitur. Totis hoc Alpibus notum, et hiemalibus provinciis nullum hoc frumento lætius. Unicalamum²⁹ præterea, nec usquam capax;

num ipsum per se alteri e duobus istis miscetur, Cyprio, vel Alexandrino: sive cum altero subigatur, libram ad pondus adjicit. Thebaicum porro ex Ægypto intellige. H. — Frumentum Thebaicum reddit libras xxvi. Id quoque apud nos experientia compertum, mixtis farinis, crescere panis pondus. Crescit magis, si tritici et secalis farinæ miscantur. Brot.

23. *Opportuniora morbis corpora.* Non ob salem, qui quidem saluberimus est: sed ob vitium aquæ marinæ, quæ putrefactorum piscium aliorumque id genus sæditatibus inquinatur. Brot.

24. *Galliæ et Hispaniæ.* Zythum et Curmi intelligit. DAL.

25. *Frumento in potum.* Quum e madida fruge parant sibi potus, zythum scilicet, Gallis *bière*, Hispanis *cerveza*. HARD.

26. *Quibus diximus.* Tritico nempe Balearico, in Hispaniis: in Gal-

liis, farris genere, quod bracem vocabant, ut dictum est, tum isto capite, tum sup. H. — *Spuma ita concreta.* Spuma illa concreta cervisiæ, *la levure*. Qua pro frumento uti iterum cœpimus ab anno 1670, lege senatus Parisiensis. Levioerem quidem panem facit, sed non utilioerem corporibus. Brot.

27. *Plurimis tunicis.* Theophrast. Hist. lib. VIII, cap. 4, ὁ Θράκιος πολυκάλαμος. HARD.

28. *Et trimestre.* Sic ex MSS. emend. Hard. cons. Dalecamp. *et trimestria* Gronov. et al. Ed. — *Et trimestre.* Tritici genus, quod intra tres menses, maturescit: bimestre, quod intra binos. De his Theophr. loc. cit. Καὶ τὸ τῶν τριμῶνων καὶ τὸ τῶν διμῶνων, καὶ εἴ τι γένος ἐν ἑλάττωσιν ἡμέραις τελειοῦται. Trimestre, siliginis genus esse docet Columell. lib. II, cap. 6 de Generibus seminum. HARD.

29. *Unicalamum.* Unicum e ra-

6 seriturque non nisi tenui terra. Est et bimestre³⁰ circa Thraciæ Ænum, quod quadragesimo die, quam satum est, maturescit: mirumque, nulli frumento plus esse ponderis, et furfuribus carere. Utitur eo et Sicilia, et Achaia, montuosis utraque partibus. Eubœa quoque circa Carystum. In tantum fallitur Columella³¹, qui ne trimestris quidem proprium genus existimaverit esse, quum sit anti-quissimum. Græci setanion³² vocant. Tradunt³³ in Bactris grana tantæ magnitudinis fieri, ut singula spicas nostras æquent.

1 XIII. Primum ex omnibus frumentis seritur hordeum. Dabimus et dies serendo¹ cuique generi, natura singulorum exposita. Hordeum Indis sativum et silvestre, ex quo panis² apud eos præcipuus, et alica. Maxime qui-

dice calamum trimestre id triticum emittit: nec potest ferre plures. Theophrastus, loc. cit. Τρίμηνοι δὲ πολλοί... μονοκάλαμοι, κατὰ τὴν ἔκφρασιν, καὶ τὸ ἕλον ἀσθενεῖς. H.

30. *Est et trimestre.* Theophr. loco citato, etsi de Æno Thraciæ silet: in Eubœa solum reperiri illud affirmat, et in Sicilia, Achaiaque. HARD.

31. *Columella.* Ita etiamnum legitur apud Columellam, lib. II, cap. 9: « Neque enim est ullum, sicuti multi crediderunt, natura trimestre: quippe idem jactum autumno melius respondet. » Non negat is peculiare tritici genus dictum ab antiquis esse trimestre: sed ab eo quod autumno seritur, quodque melius ita provenit, differre negat. Et cap. 6, triticum trimestre, et trimestre alicastrum agnoscit. HARD.

32. *Græci setanion vocant.* Ita MSS. Reg. non *trimenon*, ut editi.

Σητάνιος πύρος, sive σητάνιος, triticum quod hoc anno, id est, vere ineunte satum est. Vide Robert. Constantin. in Lexico. HARD.

33. *Tradunt in Bactris.* Theophr. loco citato, nucleis olivæ singula Bactrici frumenti grana æquiparat. HARD.

XIII. 1. *Serendo.* Sic ex MSS. emend. Hard. cons. Chiffi. *serendi* Gronov. et al. ED.

2. *Ex quo panis.* Prius legebatur, « panis apud eos præcipuus Italica maxime quidem, etc. » Atque ita sane codices exarati omnes præ æferunt, sed rejecta interpunctionis nota post vocem *Italica*. Dalecampius scribendum ita conjiciebat: « Oryza quidem maxime ut Itali gaudent. » Alii aliter, Salmesius nihil. Facilis tamen emendatio, vel litterulæ unius immutatione, ut patet. Auctor emendandi Theophr. Hist. lib. IV, cap. 5: « Est, inquit, et hordeum, et triticum: et genus

dem oryza gaudent, ex qua ptisanam³ conficiunt, quam reliqui mortales ex hordeo. Oryzæ⁴ folia carnosa, porro similia, sed latiora : altitudo cubitalis, flos purpureus, radix gemmæ rotunditatis.

XIV. Antiquissimum¹ in cibus hordeum², sicut Atheniensium³ ritu Menandro auctore apparet : et gladiatorum cognomine⁴, qui hordearii vocabantur. Polentam⁵

quoddam aliud hordei silvestris, ex quo panis præcipue suavitatis, et alica perbona. » Κριθαί δι, και πυροί, και άλλο τι γίνος άγρίων κριθών, έξ ών και άρτοι ήδεις, και χόνδρος καλός. Peculiaria Indiæ semina ibi græcus scriptor persequitur. Mox subjicit, paucis admodum interjectis : μάλιν δι σπείρουσι τὸ καλούμενον άρυσεν, έξ ού τὸ έψημα· τούτο δι έμοιον τῆ ζειά, και περιπτισθάν, άον χόνδρος. « Maxime quidem oryzam serunt, similem zææ : tamquam alica pinsitur, etc. » Ex oryza et oleum facere Indos dictum est XV, 7. H. — *Et alica*. Hoc est, ptisana ex hordeo indico, ut ipse loquitur lib. XXII, cap. 66. H. — *Maxime quidem*. Theophrast. Hist. IV, 8. H.

3. *Ex qua ptisanam*. Ptisana pulvis genus est, quod ex farina fit hordeacea, aliisque frugibus. Hanc quæ ex oryza conficitur, nostri ipsius oryza nomine, *du riz* vocant : quæ ex hordeo, *orge mondé*.

4. *Oryzæ*. Depictam vide apud Dodonæum, p. 500. HARD.

XIV. 1. *Antiquissimum*. Vide Dion. Halic. A. R. II, p. 95. H.

2. *Hordeum*. Κριθή άπό τού διακριθῆναι vocatum, quod eo reperto, et in usum recepto, glandibus spretis, a brutis homines distincti sint. Hordeum siccatum, frixum.

mola fractum, Græci κάγχρον et καγχρούδιον vocant. Rhodig. II, 1. DAL. — *Hordeum vulgare*. ED.

3. *Atheniensium*. Quoniam in Eleusinio certamine præmium victori hordeum fuit, uti testatur Pindari Scholiastes, Olympiad. od. ix, pag. 93 : Άγασσι δι αύτόθι (de Eleusine loquitur) άγών Κόρης και Δημήτηρος, ές καλείται έλευσίνα· ού έπαθλον κριθαί. Hoc ipsam scribunt Aristides, Suidas, et auctor Etymologici. HARD.

4. *Et gladiatorum cognomine*. Et præterea, inquit, id ex quodam gladiatorum genere intelligitur, qui hordearii appellantur, quod vetustiore ævo eo cibi genere uterentur. Milites etiam qui parum « in armorum prolusione profecerant, » inquit Veget. l. XIII, « pro frumento hordeum cogebantur accipere : nec ante eis in tritico reddebatur annona, quam sub præsentia tribunorum experimentis datis ostendissent se omnia, quæ erant in militari arte, complesse. »

5. *Polentam*. Polentam Græci άφι:τα vocant, torrefacti hordei farinam. In Gallia vocant, *du gruau*. Spissandis carniis juribus venalis circumfertur : cæpitque et ex avena retorrda fieri, et eadem nominis ambage proferri. HARD.

quoque Græci non aliunde præferunt. Pluribus⁶ fit hæc modis. Græci perfusum aqua hordeum siccant nocte una, ac postero die frigunt, deinde molis⁷ frangunt. Sunt qui vehementius tostum rursus exigua aqua aspergant, et siccant prius, quam molant. Alii vero virentibus spicis decussum hordeum recens purgant⁸, madidumque in pila tundunt, atque in corbibus eluunt, ac siccatum sole rursus tundunt, et purgatum molunt. Quocumque autem genere præparato, vicenis hordei libris, ternas seminis lini, et coriandri selibram, salisque acetabulo⁹, torrentes ante omnia miscent in mola. Qui diutius volunt servare, cum polline ac furfuribus suis condunt novis fictilibus. Italia sine perfusione tostum in subtilem farinam molit, iisdem additis, atque etiam milio. Panem ex hordeo antiquis usitatum vita damnavit, quadrupedumque fere cibus est.

XV. Ptisanæ¹ inde usus validissimus saluberrimusque tantopere probatur. Unum laudibus ejus volumen dicavit Hippocrates² e clarissimis medicinæ scientia. Ptisanæ bonitas præcipua Uticensi. In Ægypto vero est, quæ fit ex hordeo, cui sunt³ bini anguli. In Bætica et Africa

6. *Pluribus fit hæc modis.* Curiosam illam hordei præparandi rationem ex Pherecrate recitat Eustathius his verbis: τὰς κριθὰς δεῦ πτίσσειν, tundere, pinsere: φρύγειν, torrere: ἀποθράττειν, in cerniculo cribrare, aut corbe: ἀνείν, aqua rursus aspergere: ἀλέσαι, molere: μάξαι, manu subigere: παραδίναί, edendam apponere. DAL.

7. *Deinde molis.* Vide quæ dicenda sunt cap. 23. HARD.

8. *Purgant.* A pulvere, lapillis, et id genus reliquis sordibus. DAL.

9. *Acetabulo.* De hoc mensuræ genere dicitur lib. XXI, cap. 109. HARD.

XV. 1. *Ptisanæ inde.* Πτισάνην

Athenæus, lib. X, dictum vult ἀπὸ τοῦ πτίσσειν καὶ ἀνείν, a tundendo et madefaciendo. De ptisana idem auctor hunc gryphum recitat: κριθῆς ἀφλείου ὀργάσας χυλὸν πίε. « Hordei decorticati et tusi cremorem bibe. » DAL.

2. *Hippocrates.* Hic liber est, qui alias de ptisana, ut auctor est Athenæus, II, p. 57, nunc de victu in morbis acutis, vel contra Cnidias sententias inscriptus legitur, tomo undecimo operum Galeni, qui quatuor in eum librum commentarios edidit. HARD.

3. *Cui sunt bini anguli.* Ex hordeo disticho, cui sunt bini ordines, ut mox loquetur, et versus. DAL.

genus, ex quo fiat, hordei, glabrum appellat Turranius. Idem olyram et oryzam eandem esse existimat. Ptisanæ conficiendæ vulgata ratio est.

XVI. Simili modo ex tritici semine¹ tragum fit in Campania dumtaxat et Ægypto.

XVII. Amylum¹ vero ex omni tritico ac siligine, sed optimum² e trimestri. Inventio ejus Chio insulæ debetur; et hodie laudatissimum inde est : appellatum³ ab eo, quod sine mola fiat : proximum⁴ trimestri, quod e minime ponderoso tritico. Madescit⁵ dulci aqua ligneis vasis, ita

XVI. 1. *Ex tritici semine.* Hoc est, ex zea, ut ipse explicaturus est. Galen. in Comment. I ad librum Hippocratis de victu in morbis acutis, tom. XI, pag. 14 : Ζῆαι, ἡ ὄνδ καλούμενος τράγος γίνεται. In India hujus loci, Plinius, de trago. Celsus, lib. IV, cap. 4, de difficultate spirandi, inter cibos non nimium acres, cum lenticula, ptisanaque tragum recenset. HARD. — *Tragum.* Tragos nunc fruges est, alicæ similis Dioscoridi : vulgo *zê turquet* : nunc olyræ ptisana Galeno, lib. de Alimentis, nunc zea ptisana, id est, alica Galeno Comment. librorum de ratione victus in acutis : « Ptisanam, inquit, recte præferunt frumentaceis eduliis, pami, chondro et zea, ex qua fit tragos. » Hic tragos ptisana est triticea. Cassianus in Geopon. lib. III, cap. 13, tragum conficit ex Alexandrino frumento et olyra. DAL.

XVII. 1. *Amylum vero.* Et ex zea parari amyllum scribit Dioscorides, lib. II, cap. 123. Gallis, *amidon*. H. 2. *Sed optimum*, etc. Alii putant id ad siliginem referendum, alii ad triticum. DAL. — *E trimestri.* Hoc

est, ex trimestri tritico, de quo cap. 12. Sic Dioscorides loc. citat. Ἄριστον δὲ ἐστὶ τὸ σκυαζόμενον ἐκ πυροῦ σπτανίου.

3. *Appellatum ab eo.* Dioscorid. loc. citat. Ἄμυλον ἀνόμασται διὰ τὸ χωρὶς μύλου κατασκευάζεσθαι. H.

4. *Proximum trimestri.* Sic totidem plane litteris apicibusque Reg. cod. cæterique, quibus usi sumus : et Tolet. quoque, quo Pintianus. Est enim sententia, primas tribui amylo, quod fit e trimestri : dixerat enim proxime antea, « amyllum vero ex omni tritico ac siligine, sed optimum e trimestri. » Secundas vero a trimestri tribui amylo, quod fiat e tritico minime ponderoso. Hactenus libri editi sic habuere : « Proximum e trimestri quodam minime ponderoso tritico. » Atqui hanc præcipuam esse tritici trimestris dotem ac laudem, paulo ante Plinius insinuarat, cap. 12, ut nulli frumento plus esset ponderis : ex interpolatorum igitur officina prodit trimestre illud ponderosum non ex Musæo Pliniano. HARD.

5. *Madescit.* Dioscorides, loco citato. HARD.

ut integatur, quinquies in die mutata. Melius si et rita ut misceatur pariter. Emollitum, prius quam ac linteo⁶ aut sportis saccatum, tegulæ infunditur illit mento, atque ita in sole densatur. Post Chium⁷ m laudatur Creticum, mox Ægyptium: probatur: lævove, et lævitate; atque ut reoens sit: jam et (dictum⁸ apud nos.

XVIII. Hordei¹ farina et ad medendum utuntur rumque, in usu jumentorum, ignibus durato, ac molito, offisque humana manu demissis in alvum, res vires, torosque corporis fieri. Spicæ quædam² ordines habent, quædam plures usque ad senos. (ipsi³ aliquot differentiæ: longius, leviusque, aut br aut rotundius, candidius, nigrius, vel cui purpur

6. *Linteo aut sportis saccatum.* Hoc est, per saccum colatum: quomodo vinum Hippocraticum colant pharmacopolæ. Non *siccatum*, ut in libris omnibus legitur, qui sunt hactenus editi. Erroris admo-nuit Dioscorides, lib. II, cap. 123 de amylo: Καὶ τὸ λοιπὸν διηθήσαντας ἐμβάλλειν εἰς ὕλιςπυρα, διωλίσσαντας δὲ εὐθὺς ψόγειν· ἐπὶ καραμίδων καινῶν ἐν ἡλίῳ ἔξυτάτω. Ἐνικμον γὰρ, κᾶν ἐπ' ὀλίγον μείνη, ὀξίζει. - Reliquum vero colo trajiciendum: moxque ut excolatum fuerit, super tegulis novis ardentissimo sub sole siccari, densarique oportet. Namque si paulisper udum manserit, escavit. - Est autem ea vox *saccatum* Plinio cæteroquin perfamiliaris: qua rursus abutitur, XX, 79; XXIX, 39. H.

7. *Post Chium.* Creticum pariter laudat Dioscor. loc. cit. mox Ægyptium: Chii non meminit. Alexandrinum commendat et Theodorus Priscianus, lib. IV. HARD.

8. *Catoni dictum apud nos* res sit exotica amyllum, jam tum ætate tamen Catonæ id cognitum est. Ver sunt Catonis, cap. LXXXVI: lum sic facito. Siliginem bene, etc. - HARD.

XVIII. 1. *Hordei farina.* rium dolorem utitur ea M Empiricus, cap. IX, pag. pluribus vero morbis Galen in Indice Brassavoli leges.

2. *Spicæ quædam.* Hordei Theophrastus, Hist. I. VII Τῶν μὲν κριθῶν αἱ μὲν εἰσι αἱ δὲ τρίγυα... πλείους καὶ *Hordeum vulgare* (gen. 191, Decandoll.), flosculis omnium maphroditis, aristatis, ind ordinibus; *H. hexastichon* hermaphrod. aristat. spicæ sexfariam sulcata; *H. di flosc.* lateralibus masculis elongata, compressa. EN.

3. *Grano ipsi.* Theophr.

ultimo ad polentam⁴. Contra tempestates⁵ candido maxima infirmitas. Hordeum frugum omnium mollissimum est : seri⁶ non vult, nisi in sicca et soluta terra, ac nisi læta. Palea⁷ ex optimis : stramento vero nullum comparatur. Hordeum ex omni frumento minime calamitosum, quia ante tollitur, quam triticum occupet rubigo. Itaque sapientes agricolæ triticum cibariis⁸ tantum serunt. Hordeum⁹ sarculo seri dicunt, propterea celerrime redit; fertilissimumque, quod in Hispaniæ Carthagine aprili mense collectum est : hoc seritur eodem mense in Celtiberia, eodemque anno bis nascitur. Rapitur omne a prima statim maturitate festinantius, quam cætera. Fragili enim stipula et tenuissima palea granum continetur. Meliorem¹⁰ etiam polentam fieri tradunt, si non excocta maturitate tollatur.

4. *Ultimo ad polentam.* Postremum, hoc est, purpurascens, imbecille in polenta : etsi plurimum farinæ reddit : Αἰ δὲ ἐπιπορφυρίζουσαι, αἴπερ καὶ πολυάλφιτοι δακτύσιν εἶναι. Theophrast. loc. cit. HÆRD.

5. *Contra tempestates.* Contra hiemem, ventosque, et cæli mutationes varias. Theophr. de putrescente hordeo : Καὶ πρὸς τοὺς χειμῶνας δὲ, τὰ πνευμάτα, καὶ ὄλωσ τὸν αἶρα τῶν ἰσχυρῶν ἰσχυρότεροι, candido firmius.

6. *Seri non vult.* MSS. *seri non volet*, forte pro *non volt*. Non placet certe legi, *non valet*. HÆRD.

7. *Palea ex optimis.* Palea ex tritico suavior, quam ex hordeo, quia mollior, et magis succulenta. Theophrastus, Hist. lib. VIII, cap. 4. Didymus in Geop. lib. VIII, cap. 14, pag. 114, ad certos quosdam usus hanc reliquis anteponit : τῶν δὲ σιτίων τὰ χρίθινα αἰρατώτερα. H.

8. *Cibariis tantum.* Tantum tritici serunt, quantum ad familiæ cibaria

satis est. H.—De tritico tantum egimus pag. 201, not. 10, ubi plures laudavimus varietates, de quibus Noster cap. seq. ED.

9. *Hordeum. Hordeum sacculo*, legit Turnebus, Adversar. lib. I, cap. 24, quod non cibariis, ut triticum, sed loculis seratur, et foris vendatur. Alii legunt *seculo*, quia φιλόζωος, id est, alendis pascendis-que animalibus gratum. Columella, lib. II, cap. 9, hordeum altero sulco seminari tradit. Ex illo auctore videtur hæc linea transcripta. *Sarculo*, interpretor, terra levissime mota et tantum suspensa, ut fit sarriendo. DAL — *Hordeum sarculo*. Terra levissime mota, ac veluti suspensa quemadmodum fere fit sarriendo : sarculo opus est, non aratro : atque idcirco celerrime erumpit, et maturescit. • Agros findere sarculo • dixit Ploratus, lib. I, Od. 1, vs. 11. HÆRD.

10. *Meliorem etiam.* Galenus quo-

XIX. (VIII.) Frumenti genera non eadem ubique ubi eadem sunt, iisdem nominibus. Vulgatissima, quod adorem² veteres appellavere, siligo, triticum plurimis terris communia. Arinca³ Galliarum pro copiosa et Italiae est. Ægypto autem ac Syriae, C que et Asiae, ac Græciæ peculiare zea, olyra⁴,

que lib. de Anim. fac. t. VI, c. 11, p. 317, ex recenti hordeo mediocriter friso laudatissimam fieri potentam docet: odoris etiam eximii, si arista non omnino sicca: Ἐκ τῶν νέων κριθῶν φρυγισῶν συμμέτρως τὸ κάλλιστον ἀφίτον γίνεται. . . . μάλις ἂ ἴστιν εὐώδη τὰ ἐκ τῶν ἀρίστων καὶ νέων κριθῶν γιγνώμενα, μὴ πᾶνυ ξυρὸν ἔχουσῶν τὸν σάχυν. HARD.

XIX. 1. *Far*. Hæc peritiores ac distinguunt, triticum mutica spica est: adorem, sive far, aristata, apud Vetricum in voce Restibilis. Triticæ genera tria Columellæ, robus, ponderosioris, ac nitidioris grani: siligo hiberna, sive sementiva, et siligo trimestris. Farris autem quatuor genera: Clusinum grano nitido et candido. Venuculum rutilum, Venuculum candidum, utrumque ponderosius Clusino: et omnia hæc tria hiberna: adorem trimestre, sive alicastrum. DALZC.

2. *Adorem*. Adde et hæc, si libet, hic quæ supra diximus ad cap. 3 hujus libri, de adorea. Adoream Veteres appellarunt omnes fructus, omnem proventum ex agris. Sulpitius apud Varronem: « Plebei rura largiuntur adorem: » Plautus in Amph. I, 1, 38: « Præda atque agro, adorea que adfecit populares suos. » Ex eodem Varrone Nonius, adorem dictum ab eo putat, quod cibi ora, id est, principium sit far:

dixerat autem paulo ante frumentum esse. DALZC.— *Quod a Unde adorea liba* apud Mæneid. VII, vers. 109. 1 « Ador, farris genus, odor quo appellatum ab edendo: ve aduratur, ut fiat tostum: et sacrificio mola salsa efficitur

3. *Arinca*. Nunc corrupte vocabulo, in Delphinatu et genus tritici appellant. NICOLAI, pag. 54. De arinca dicemus cap. 20. H.

4. *Zea, olyra, tiphæ*. Tipolyram rem alii eandem es diversam, Veteres prodiderunt ferente eorum sententias Gale cap. 13, pag. 319, περί τῆς ὀλυρῶν, καὶ ζειῶν. Ipse Gale in explic. voc. Hippocr. παρὰ Ζείας, ὀλύρας interpretatur, et ac si res una sit, nominibus sis. Hæc tria tamen et non et re distinguit Anguillars, 1 pag. 98. Tiphæ sit Italica *aspelta*: olyram, *scandella*: *farro*: Asclepiad. apud Galenam κατὰ τόπους, IX, 3, Φάρμακων λούσι ζείαν. Et quod Straboni pag. 242, ζεία dicitur, id Paganus cap. 29, far appellat. Et Dic Halic. A. R. lib. IV, p. 95, ὃ καλοῦμεν ἡμεῖς ζείαν. Ægypti ro panem ex τῶν ὀλυρῶν fecitor est Herodotus, Euterp. 128, n. 77. HARD.

Ægyptus similaginem conficit e tritico suo, nequaquam *Italicæ* parem. Qui *zea* utuntur, non habent⁵ far. Est et hæc *Italicæ* in *Campania* maxime, semenque appellatur. Hoc habet nomen res præclara, ut mox⁶ docebimus: propter quam *Homerus*⁷ ζείδιωρος ἄρουρα dixit: non ut aliqui arbitrantur, quoniam vitam donaret. Amylum quoque ex ea fit, priore⁸ crassius. Hæc sola differentia est. Ex omni genere durissimum far, et contra hiemes firmissimum. Patitur frigidissimos locos, et minus subactos, vel æstuosos⁹, sitientesque. Primus¹⁰ antiquis *Latio* cibus, magno argumento in adorea donis, sicuti¹¹ diximus. Pulte autem¹², non pane, vixisse longo tempore Romanos ma-

5. *Non habent far.* Sed zeam pro farre habent. Nam et ipsa *zea* far est: nec semen tantum appellatur, ut *Plinius* ait, sed cum farre nomen alterum commune habet, adorem, teste *Isidoro*, lib. XVII, cap. 3: « Adorem, tritici genus, quod idem vulgo semen dicitur. » H.

6. *Ut mox docebimus.* Cap. 29, ubi e *zea* quæ conficitur, alicam commendat. HARD.

7. *Homerus.* *Iliad.* B, τέλει δὲ ζείδιωρος ἄρουρα, alma tellus: alii, quod ait *Plinius*, reponunt βειδιώραν καὶ κριθάριον. *Nonnus* in *Dionysiaca* τὸ ὕδωρ appellavit ζείδιωρον, aquam vivificam. Sic *Venerem* et *Empedocles* vocavit. *Plutarchus* in *Amatorio.* *Johannes Grammaticus* terram sic dictam putavit παρὰ τὸ ζεῖσθαι καὶ θερμαίνεσθαι ὑπὸ τοῦ ἡλίου. *Rhod.* lib. XV, cap. 18. DAL.—*Homerus.* *Iliad.* B, vers. 548, et alibi passim. Quod ζεῖαν ferret: ἀπὸ τοῦ ζῆν vivere. H. — *Zea* nunc *Triticum Speltz*: (gen. 187, sp. 1658. *Decand.*) EN.

8. *Priore crassius.* Priore amylo, de quo cap. 17. HARD.

9. *Æstuosos.* In MSS. ubique æstivosos. HARD.

10. *Primus antiquis.* Vide *Dion. Hal. A. R.* lib. II, p. 95, ubi far zeam esse docet. HARD.

11. *Sicuti diximus.* Cap. 3. H.

12. *Pulte autem, non pane.* Fiebat puls ex æquis partibus farinæ, frumenti, et fabarum aut hordei. *Alex.* ab *Alex.* III, 11. *Pultiphagos* ideo Romanos *Plaut.* vocat in *Mostell.* I, 2, 142: « Non enim hæc pultiphagus opifex opera fecit barbarus. » Idem in *Prol. Pœnuli*, v. 53: « *Carchedoni* vocatur hæc comœdia, latine *Plautus*, *Patruus pultiphagonides.* » *Pultem* *Varro* vel a græco πολλός ducit, vel a sono quem edit cum aqua ferventi insipitur, i. e. inspergitur, ut ap. *Pompon.* in *Atellana*: « Facite ut ignis fervat, ligna insipite, far concidite. » Quum ita sonat, bibire amphoram *Nævius* dixit: παφλάζειν. *Eupolis* apud *Athenæum*, λοιπὰς παφλάζει βαρβάρῳ χαλμάτι. SCAL.—*Juven. Sat.* XI, 58: « ... pultes, *Coram* aliis dictem puero, sed in aure placen-

nifestum, quoniam inde et pulmentaria¹³ hodieque datur. Et Ennius antiquissimus vates obsidionis famem et mens, offam eripuisse¹⁴ plorantibus liberis patres memorat. Et hodie sacra prisca, atque natalium¹⁵

tas. Martial. XIII, 8, 1: « Imbue plebeias Clusinis pultibus ollas, Ut satur in vacuis dulcia musta bibas. » Juvenal. Sat. XIV, 169: « ... sed magnis fratribus horum A scrobe vel sulco redeuntibus, altera cœna Amplior, et grandes fumabant pultibus ollas. » Ap. Plaut. ll. supra cc. Scalliger, vir ob acumen ingenii perspicacissimi, non sine honore laudandus, *pultiphagum* et *pultiphagoidem* Pœnum interpretatur. Pultis enim avidissimam eam gentem fuisse argumento est puls Pœnica, cujus conficiendæ rationem Cato docet cap. LXXXV. Quod vero pertinet ad Martial. distichon, Mustum missum in ollas imbutas farris pulte veluti conditur, ad bonitatem proficit, et ideo commendatur. Theophr. certe lib. de Odorib. scribit, demissis in dolia farris offis vinum domari, mollescere, et cum saporis gratia mitescere. Turneb. Adv. lib. XXV, cap. 28. DAL. — *Pulte autem*. Val. Max. lib. II, c. 5, § 5: « Erant majores nostri adeo continentia intenti, ut frequentior apud eos pultis usus, quam panis esset. » Et ad hunc veterem morem Juvenalis respiciens, Sat. XIV, v. 171: « Grandes fumabant pultibus ollar. » HARD.

13. *Pulmentaria*. Varro de Ling. Lat. lib. IV: « Pulmentum, inquit, quod idem cum pulte essent, » hoc est, cum pulte conederent: « inde pulmentarium dictum. »

Pulmentarium igitur obs quodvis dicebatur, non quod pulte esset, ut lexicorum aibus videtur; sed quod, uti cum pane, sic olim cum ederetur: inde nomen. (προσπάγιον inde dictum est, addatur panis, ut notat Eras cap. 21 Johannis, ubi latin terpres pulmentarium tra Joh. de Janua: « pulmenti pulmentarium dicitur quilibus citra panem. » Apud Phas III, fab. 7, vs. 1, canis ad l « Affertur ultro panis; de sua Dat ossa dominus; frustra familia, Et, quod fastidit qu pulmentarium. » Et Seneca caricas pulmentarii vicem dixit, obsonii Plinius, ut a vimus lib. XV, cap. 21. HARD. 14. *Offam eripuisse*. Offa antiquis fuit, auctore Festo qu glomerata puls. HARD.

15. *Atque natalium*. Subint natalium sacra. Sequioribus temporibus superstitione cre etiam cruentas in natalitiis hostias mactavere. Horat. Od 11, 6, die natali Mæcenatis « ara castis Vincita verbenis immolato Spargier agno. » pridius in Alex. Sev. « Quo natalem aruspices commend dixerunt eum summam reru turum: idcirco quod hostiæ villa, quæ esset Severi Im ductæ essent. » HARD.

*fritilla*¹⁶ conficiuntur; videturque tam puls ignota Græciæ fuisse, quam Italiæ polenta.

XX. Tritici semine avidius¹ nullum est, nec quod plus alimenti trahat. Siliginem² proprie dixerim tritici delicias: candor est, et sine virtute, et sine pondere, conveniens humidis tractibus, quales Italiæ sunt, et Galliæ Comatæ. Sed et trans Alpes in Allobrogum tantum Meminorumque³ agro pertinax: in cæteris ibi partibus biennio in triticum transit. Remedium⁴, ut gravissima quæque grana ejus serantur. (IX.) E siligine⁵ lautissimus panis, pistrinarumque⁶ opera laudatissima. Præcellit in Italia, si Campana Pisis natæ misceatur. Rufior illa, at Pisana candidior, ponderosiorque cretacea⁷. Justum est e grano Campanæ,

16. *Pulte fritilla*. Sic MSS. omnes: forte pro *fritilla*, seu *fritili*, a frigendo, quoniam esset ea puls e farina fricta. An huc pertinet, quod habet Varro, de vita pop. R. lib. IV, apud Nonium, n. 291: « Quod kalendis junii et publice, et privatim fatuam pultem Diis macerat. » Apud Arnobium, VII, pag. 230, *fitilla* dici videtur. HARD.

XX. 1. *Avidius nullum*. Quod ex terra alimenti trahat. HARD.

2. *Siliginem*. Candidi, levissimique tritici genus, vulgo *blé blanc*. Juvenalis, Sat. V, 70: « Sed tener, et niveus, mollique siligine factus servatur domino, » panis videlicet. Colum. II, 6, de generibus seminum: tritici genera complura cognovimus; « Verum ex his maxime serendum est, quod robus dicitur, quoniam pondere et nitore præstet. Secunda conditio est habenda siliginis, cujus species in pane præcipua pondere deficitur. » Et cap. 9, humido statu cæli recte hanc provenire ait. HARD.

3. *Meminorumque*. Sequanorum: alii, Avernorum. In Sequanorum agro siligo certe frequentissima est, quam ab incolis *blé blanc* appellari diximus: apud Allobrogas *blancheen* ob candorem, vel quasi brancen: supra cap. 7 hujus libri. DAL. — *Meminorumque*. Broterius ex codice Regio 2, et editione principe, *Remorumque agro* (Remi, Rheims). MS. Reg. 1, *Memorum*; unde emendatum *Meminorum*. ED.

4. *Remedium*. Colum. II, 9, p. 55, ubi et post tertiam sationem omne triticum solo uliginoso converti ait in siliginem. HARD.

5. *Siligine*, etc. Siligine, frumento: vel etiamnum castrata farina. DAL. — *Siliginem* enim nihil aliud quam *Tritici sativi* varietatem esse certum est. ED.

6. *Pistrinarumque*. Vet. *pistorumque opera lautissima*. ED. — *Pistrinarumque*. Huc pertinet CORPVS PISTORVM SILIGINARIORVM, cujus mentio in inscript. veteri ap. Grut. p. 81. H.

7. *Cretacea*. Cui ob candorem

quam vocant castratam⁸, e modio⁹ redire sextarios quatuor siliginis¹⁰, vel e gregali sine castratura sextarios quinque, præterea floris semodium : et cibarii¹¹, quod secundarium vocant, sextarios quatuor : furfuris sextarios totidem. E Pisana autem siliginis sextarios quinque : cætera¹² paria³ sunt. Clusina, Aretinaque etiamnum sextarios siliginis assumunt¹³ : in reliquis pares¹⁴. Si vero pollinem¹⁵ facere libeat, xvi pondo panis redeunt, et cibarii¹⁶ tria, furfurumque semodius. Molæ discrimine hoc constat. Nam quæ sicca moluntur, plus farinæ reddunt : quæ salsa aqua sparsa, candidiorem medullam¹⁷ : verum plus retinent in furfure. Farinam a farre dictam nomine ipso apparet. Siliginæ farinæ modius gallicæ¹⁸ xxii libras panis reddit,

cretæ similem, inditum id nomen videtur : aut cui creta potius Campana admixta est, ad conciliandum alicæ candorem, ut dicitur cap. 29. HARD.

8. *Vocant castratam.* Purgatam, diligentiusque excretam cribro polinario. *Bluter la farine.* H.

9. *E modio.* Capit modius sextarios sedecim. Nam amphora, seu quadrantale, sextarii sunt duodequingenta, inquit Festus : amphora eadem modios tres continet, auctore Volusio Mæciano. De sextariis diximus lib. XIV, cap. 6. H.

10. *Siliginis.* Farinæ scilicet e siligine. HARD.

11. *Et cibarii.* Cibarium appellat farinam crassiorem, quæ post pollinem vel florem excutitur, quam furfures sequuntur. Ex ea panis conficitur, quem cibarium quoque et secundarium vocant, *panis.* HARD.

12. *Cætera paria.* Ut in Campana siligine, quæ reddit in modios sin-

gulos, floris semodium, cibarii sextarios quatuor, etc. H.

13. *Siliginis assumunt.* MSS. *adsciunt.* Forte, *adjiciunt.* Clusina, inquit, et Aretina farinæ reddunt non sextarios modo quinque, ut Pisana, verum etiam senos. De Clusino farre dictum est cap. 12. HARD. — *Siliginis assumunt.* Brotterius ex MSS. Regg. et editione principe, consent. Chifflet. *adsciunt.* ED.

14. *In reliquis pares.* Reddunt nimirum floris semodium, cibarii sextarios quatuor, etc. H.

15. *Si vero pollinem.* Hoc est, si tenuissimam libet farinam excernere, quæ tenuitate etiam id superet, quod florem farinæ siliginæ diximus appellari. HARD.

16. *Et cibarii.* Quid cibarium vocetur, paulo ante diximus. H.

17. *Medullam.* Farinam. H.

18. *Gallicæ.* E gallica siligine, quam arincam et bracem vocant. DALRC.

Italicæ¹⁹ duabus tribusve amplius in artopticio²⁰ pane: nam furnaceis binas adjiciunt libras in quocumque genere.

(x.) Similago¹ ex tritico fit laudatissima. Ex Africo ju-
stum est e modis redire semodios, et pollinis sextarios
quinque. Ita autem appellant in tritico, quod florem in
siligine. Hoc ærariæ² officinæ chartariæque utuntur. Præ-
terea secundarii sextarios quatuor, furfurumque tantum-
dem. Panis vero e modio similaginis CXXII³, et floris modio
CXVII. Pretium huic annona⁴ media in modios farinæ, XL as-
ses⁵: similagini castratæ octonis⁶ assibus amplius, siligini
castratæ duplum⁷. Est et alia⁸ distinctio similaginis, tempore
L. Pauli⁹ nata, prima XVII pondo panis reddere visa; se-

19. *Italicæ*. Farina, inquit, e siligine Italica, panis libras reddit XXIV, aut etiam vicenas quinas, si sit artopticus panis. De eo panis genere dicemus cap. 27. H.

20. *Artopticio pane*. Artopticus panis, pain cuit dans la tourtière. ED.

1. *Similago ex tritico*, etc. Σημί-
λις, græce, vulgo *semoule*. DAL.

— *Ita autem*. Similaginem, inquit, appellant in tritico, quod in siligine florem. *Fleur de farine de froment*.

HARD. — *Appellant in tritico*, etc.

on meminit Plinius superiori ca-
p. 17, de siligine pollen se dixisse.

vide Budæum 5, de Asse. DAL.

2. *Hoc ærariæ . . . utuntur*. Quæ farina cum argilla mixta operum suorum formas effingunt, ut recte Dalecampius. HARD.

3. *CXXII*. Subintellige, pondo, seu libræ redeunt. HARD.

4. *Annona media*. Moderatiore annona, quum nec omnino gravis est, nec omnino laxa. H.

5. *XL asses*. E nostris assibus, asses sunt XXXII. HARD.

6. *Octonis . . . amplius*. H. e. XLVIII

assibus: monetæ nostræ asses effi-
ciunt circiter octo et triginta. H.

7. *Duplum*. Hoc est, asses xcvi, monetæ gallicæ asses circiter LXXVI. HARD. — *Duplum*, etc. Duplum illud non significat asses xcvi, ut placuit erudito Harduino; sed asses tantum sedecim, qui efficiunt gallicæ nostræ monetæ asses xv, cum denariis 4. BROU.

8. *Est et alia*. Est et alia boni-
tatis distinctio in similagine, semel tempore L. Pauli nata, quum XVII libras panis reddere primum visa est: *secunda* bonitas, quum XVIII: tertia, quando XIX cum triente. H.—Locus hic mirum in modum corruptus est in scriptis editisque libris. Quam meliorem putavi emendandi rationem sum sequutus. Si quis meliora reperire valeat, experiatur. BROU. cujus emendationem, certe claram, sequimur. ED.

9. Hard. legit *dist. semel temp. L. P. nata, XVII pondo pan. r. visa, XVIII. Tertia*, etc.—Exemplarium MSS. vestigia summa fide sequuti sumus: sic enim habent Reg. I, 2,

cunda xviii; tertia¹⁰ xix cum triente: et secundarii panis quinas selibras, totidem cibarii, et furfurum sextarios sex.

- 5 Siligo nunquam maturescit pariter, nec ulla segetum minus dilationem patitur, propter teneritatem, iis quæ maturuere, protinus granum dimittentibus. Sed minus, quam cætera frumenta, in stipula periclitatur, quoniam semper rectam habet spicam; nec rorem continet, qui rubiginem faciat.
- 6 Ex arinca¹¹ dulcissimus panis: ipsa spissior, quam far, et major spica, eadem et ponderosior. Raro modius grani non xvi libras implet. Exeritur¹² in Græcia difficulter: ob id jumentis dari ab Homero¹³ dicta. Hæc enim est, quam olyram vocat. Eadem in Ægypto¹⁴ facilis, fertilisque. Far sine arista est¹⁵: item siligo, excepta¹⁶ quæ Laconica appellatur. Adjiciuntur his genera, bromos¹⁷, siligo excepta,

Colb. 1, 2, 3, Th. etc. « Semel tempore L. Pollinatam xvii, » cæteraque, ut edidimus: discrepante ab his longissime librorum editorum scriptura, quæ est ejuscemodi: « Similago L. pollin. autem xvii pondo panis reddere visa, tritici xxx, cum triente, etc. » Ambustum nihilominus hunc locum, nec satis adhuc sanum esse non negaverim: sed jactura, ut reor, facili. HARD.

10. *Tritici.* Similago sub. nam ex aliis frugibus, farre et siligine fieri ostendit, quod ait capitis principio, ex tritico fieri laudatissimam. DAL.

11. *Ex arinca.* De ea diximus cap. sup. HARD.

12. *Exeritur.* In area difficulter teritur. HARD.

13. *Ab Homero.* Iliad. E, v. 195: Παρά δὲ σφιν ἰκάσῃ δίφυγες ἵπποι Ἐρᾶσι, κρὶ λευκὸν ἱρεπτόμενοι καὶ

δύρας. Ubi Didymus interpres: Ὀλύρας, εἶδος κριθῶδους καρποῦ. Τισὶ μὲν βικία, καὶ βικίον· τισὶ δὲ ζιὰ, καὶ ζία. Id rursus Homerus habet Iliad. B, v. 560. HARD.

14. *In Ægypto facilis.* Haud difficulter exeritur. HARD.

15. *Far sine arista est.* In Ægypto, non alibi. In Italia triticum muticum est, far aristas habet. DAL.—De farre vid. n. 10, p. 201. ED.

16. *Exceptitia. Exceptitiam* vocat a reliquo genere siliginis exceptam, id est, sejunctam, et separatam—ideo quod aristis careat. Aliæ namque siliginis species, illa dempta aristis spicam horridam gerunt = DAL.—*Siligo excepta.* Ita MSS = non *excepticia.* Laconicam siliginem intelligit, diversi generis = communi siligine, propter peculiaritatem aristam. HARD.

17. *Bromos.* Hoc est, avena sativa, de l'avoine, bromos Galeno de

et tragos, externa omnia ab oriente invecta, oryzæ similia. Tiphē¹⁸ et ipsa ejusdem est generis, ex qua fit in nostro orbe oryza¹⁹. Apud Græcos est zea; traduntque eam ac tiphen, quum sint degeneres, redire ad frumentum, si pistæ serantur²⁰: nec protinus, sed tertio anno.

XXI. Tritico nihil est fertilius, hoc ei natura tribuit,¹ quoniam eo maxime alebat² hominem: utpote quum e modio, si sit aptum solum, quale in Byzacio³ Africæ campo, centeni quinquageni modii³ reddantur. Misit ex eo loco Divo Augusto procurator ejus ex⁴ uno grano (vix

alim. Fac. lib. 1, cap. 14, p. 322, t. VI, semen est in Asia frequens, præsertim in Mœsia supra Pergamum: jumentorum cibus, non hominum, nisi in fame. HARD.

18. *Tiphē*. Scaliger Exerc. 292, p. 268, existimat esse nostrum sæcale, *le seigle*: sed falso. De secali dicemus cap. 40. HARD.

19. *In nostro orbe oryza*. Hoc est, *ptisana* oryzæ similis. HARD.

20. *Si pistæ serantur*. Hoc est, si purgatæ, sive decorticatæ. Theoph. Hist. lib. II, cap. 5: Ἡ τῖψη καὶ ἡ ζεία μεταβάλλουσιν εἰς πυρὸν, ἰὰν πισθαίῃσαι σπείρονται. Varia hujus vocis πτίσσειν significatio est. Hesyehius: Πτίσαι, κόψαι, πτίσαι, κόψαι, πτίσαι, ἀποδερματίσαι. Πτίσσειν igitur Græcis est tundere, pinsere, purgare, decorticare. H.

XXI. 1. *Alebat*. Sic ex MSS. em. Hard. cons. Ch. *alat* Gr. et vulg. ED.

2. *In Byzacio Africæ*, etc. Ob eam Africæ fertilitatem imperatores romani, qui ei provinciæ præferant, aut in ea res gesserant, Africam signabant capite obvoluto pelle elephantis capiti detracta cum

promuscide, adjecta spica et subdito aratro, cum cultro. Ursinus, 38. DAL. — *Quale in Byzacio*. Supra, lib. XVII, cap. 3: « In Byzacio Africæ illum centena quinquagena fruge fertilem campum, etc. » HARD.

3. *Centeni quinquageni modii*. Nunc non tanta est Byzacio fertilitas. Vulgo reddit tantum 12 pro 1. Quandoque tamen major est abundantia, viditque Cl. SHAW in urbe *Alger* octoginta stipulas ex uno grano natas (SHAW, *Voyag.* t. I, pag. 283 et 286). In Etruria anno 1741, post maximam Arni fluminis, *l'Arno*, inundationem quæ anno 1740 contigit, agri prope *Massa* reddidere 30 pro 1, teste Cl. TOZZETTI, *Viaggi*, tom. I, pag. 3. BROU.

4. *Procurator ejus ex*. Procurator Cæsaris, Dioni lib. XVII, δὲ τὰ αὐτοκρατορικὰ χρήματα διοικῶν, ex equestri origine deligebatur, quod Tacitus in vita Agricolæ monstrat. Ejus officium fuit vectigalia colligere: fisci jura tueri, eaque persequi judicio, cum privatis æquo, in provinciis. Idem munus fuit in

credibile dictu) quadringenta⁵ paucis minus germina⁴ stantque de ea re epistolæ. Misit et Neroni similiter c stipulas ex uno grano. Cum centesimo quidem et I tini Siciliae campi⁷ fundunt, aliique, et tota Bætica in primis Ægyptus⁸. Fertilissima tritici genera, ramo aut quod centigranium vocant. Inventus est jam et se unus centum fabis onustus.

urbe Præfecti ærarii. Fuit et procurator rei privatorum, sive patrimonii imperatoris. De quo Capitolinus in Macrino, Brissonius, lib. III, cap. 18, 19, 20. DAL.

5. *Quadringenta paucis minus*. Bene MSS. Regg. et editio princeps, *CCCC paucis minus*, etc. Male eruditus Harduinus, *quadraginta*. Anno 1758 in Britannia, l'Angleterre, grænum unum tritici, sine ulla præparatione, inter cepas natum produxit 5600 grana. Quod, ut recte observant Britanni, non probat soli fertilitatem, sed quid possit tellus ferre, quum læta sunt omnia. Conf. Cl. DUNAMEL, *Elémens d'Agriculture*, t. I, pag. 258. BROU. — « Ces exemples de fertilité extraordinaire, qui nous sont présentés comme particuliers à certaines régions privilégiées, cessent de paraître aussi merveilleux, lorsqu'on prend le parti de les soumettre à un examen attentif. Il est bien prouvé par des expériences répétées de nos jours, qu'un seul grain de blé, planté dans des circonstances favorables, et convenablement traité aux différentes époques de sa végétation, est susceptible de produire chez nous un grand nombre de tiges, et chaque tige une grande quantité de grains; d'où il résulte qu'il est possible d'obtenir avec une

culture soignée quelques centaines de grains d'un grain isolé, en prenant les précautions convenables pour cet essai, et qu'on néglige généralement dans une culture ordinaire. C'est probablement ce qui est arrivé dans les endroits cités ci-dessus. l'on a pu conclure au général que quelques faits particuliers, dus à la fertilité du sol, ne peuvent être au hasard. Ces faits allègués au moins suspects d'exagération. Plura vide apud D. YVART, *sur Olivier de Serres, second titre*

6. *Germina*. Stipulas, sive stipulae. HARD.

7. *Leontini Siciliae campi*. Fertilitas Siculos ad omne durum genus sic effudit, ut in eis voluptatum generibus pro modum addicti forent ac discant. Hinc Platoni *Sicula mensæ*, *Italicae* et *Thessalæ*, lautissimi maxime opiparæ, quemadmodum et *Asianæ*. — *Centesimo quibus Leontini*, etc. Vulgo tamen, Ciceronis ætate, messes illarum stabant tantum 10 pro 1. Cf. in Verr. III, 47. BROU.

8. *Ægyptus*. Inde proverbium « Arenas Libyæ non curat pterus. » Antiphilus, Καρπείας οἱ δίοισιν ἐρίζομεν· οὐδὲ γὰρ αὐλαξίτου Διθύης ψάμμου ἐπιερὶ Rhod. XXIX, 11. DAL. — *Ranaut*, etc. Vid. not. 10, p. 201

XXII. Æstiva¹ frumenta diximus, sesamam, milium, panicum. Sesama² ab Indis venit: ex ea et oleum³ faciunt: color ejus candidus. Huic simile est in Asia Græciaque erysimum⁴; idemque erat, nisi pinguius esset; quod apud nos vocant irionem⁵: medicaminibus annumerandum potius, quam frugibus. Ejusdem naturæ⁶ et horminum⁷, a Græcis dictum, sed cymino⁸ simile, seritur cum sesama: hoc⁹, et irione, nullum animal vescitur virentibus.

XXIII. Pistura non omnium facilis: quippe Etruria spicam farris tosti pisente pilo præferrato, fistula¹ serrata,

XXII. 1. *Æst. frumenta diximus.* Initio cap. 10. HARD.

2. *Sesama.* Theophrast. Histor. lib. VIII, cap. 5. DAL.

3. *Ex ea et oleum.* Σήσαμον Diosc. lib. II, cap. 121: Γίνεται δὲ καὶ ὀλεον ἐξ αὐτοῦ, ἢ καὶ Αἰγύπτου γινώσται. HARD.

4. *Erysimum.* Ἐρύσιμον Theophr. lib. VIII, cap. 7: Ἔστι δὲ τὸ μὲν ἐρύσιμον ἄμειον σησάμῳ, καὶ λίπος ἔχει. Hoc de semine accipiendum, non de caule. Gallis *Cameline*, a Dodonæo pingitur, pempt. 4, lib. II, cap. 23, pag. 523. Irio Latinorum est: vidimus in Horto Regio. HARD.

5. *Irionem* Plinius hoc non satis distinguit. Irio Latinorum, Græcorum est erysimum fruges, pingui grano, ut sesama Theophrasto: erysimum vero herba, planta quam a Gallis Velarum dici scribit lib. XXII, cap. ult. Unde etiam hic *irionem*, non *trionum*, legendum esse, contra Turnebi opinionem, qui ex manuscripto id et Theoph. libro de Odoribus probare contendit, manifestum est. Idem enim cum sesama esse, nusquam Theo-

phr. scripsit, sesamæ similem esse et pinguiusculum Hist. lib. VIII, cap. 7. DAL.

6. *Ejusdem naturæ.* Theoph. Hist. lib. VIII, cap. 1 et 7. DAL.

7. *Horminum.* Ὁρμινον Theoph. Hist. lib. VIII, cap. 10; Diosc. lib. III, cap. 145, ἕρμινον. Nostris *orvale* et *toute-bonne*. A Dodonæo delineatur pag. 290. Genus illius alterum pag. 292. HARD.

8. *Sed cymino.* Theophr. l. c. Τὸ δὲ ὄρμινον κυμινώδεις, μέλαν σπείρεται δὲ ἅμα καὶ τὸ σησάμῳ. HARD.

9. *Hoc, et irione.* Hormino scilicet et irione. De sesama quidem et irione id Theophr. asseverat, de Causis, lib. VI, cap. 19, pag. 374. De hormino considerandum ait. Hist. lib. VIII, cap. 7. H.

XXIII. 1. *Fistula serrata.* Fistula in rustico instrumento, quid esset, diximus lib. XVII, 23, sed hæc serrata dicitur, in quo ab illa altera discrepat. Fistulam serrariam appellat Cato, cap. x. Ait igitur Plinius in extremo ambitu præferrati pili fistulam esse serratam, sive cultri serrati similitudinem, præ-

et stella intus² denticulata, ut nisi intenti pisant, concidantur grana, ferrumque frangatur. Major pars Italiæ ruidus³ utitur pilo: rotis etiam quas aqua verset obiter, et molat. De ipsa ratione pisendi⁴ Magonis proponetur sententia: Triticum ante perfundi aqua multa jubet, postea evalli⁵, deinde sole siccatum pilo repeti. Simili modo hordeum. Hujus sextarios xx spargi duobus sextariis aquæ. Lentem torrere prius, deinde cum furfuribus leviter pisi. Aut addito in sextarios xx lateris crudi frusto, et arenæ semodio. Erviliam iisdem modis, quibus lentem: sesamam in calida maceratam exporrigi: deinde confricari, et frigida mergi, ut paleæ fluctuent⁶, iterumque exporrigi in sole super lintea; quod nisi festinato peragatur, lurido colore mucescere. Et ipsa autem, quæ evalluntur, variam pisturarum rationem habent. Acus⁷ vocatur, quum per se⁸ pi-

tereaque in medio denticulata stellæ effigiem: ut nisi erecto semper pilo pinsatur, frangi ferrei isti denticuli possint. HARD.

2. *Intus*. In mortario scilicet, in pila. DALHC.

3. *Ruidus*. Ferrum non habente, aspero, impolito. *Panis ruidus* Plauto, crustosus, non satis coctus. Vide apud Apuleium lib. IX Asini, elegantem descriptionem pistrini, et servorum, atque adeo jumentorum pistoriorum. DAL.

4. *Pisendi*. Sic MSS. ubique: *pisendi*, et *pisente*, et *pisant*, et *pisi*: nusquam, ut nunc fere usus obtinuit, « pinsendi, pinsente, pinsant, pinsi. etc. » HARD.

5. *Postea evalli*. Vallo suo excludi, deglubi, gluma, corticeque suo spoliari. *Gluma* proprie hordei tunica est, apud Festum. H. — *Gluma* ap. recentiores, eodem sensu ad *gramineas* omnes pertinet. EP.

6. *Ut paleæ fluctuent*. MSS. omnes, *fluctuentur*. HARD.

7. *Acus*. Inde *far acerosam* Lucilio, Satyr. lib. XX: « Vivere quæ gallam, ac rugas conducere ventris, Farre aceroso, oleo decumano, pane coegit Cumano. » Aurum non acere, sed palea citissime ardescere noster auctor scribit, lib. XXXIII, cap. 3. DAL.

8. *Quum per se*. A calamo, stipula, stramento, decisa ac separata. *Acus*, aceris, est tritici purgamentum, glumam complectitur, aristam, et spicæ scapum. Græcis, ἄχυρον. Hinc *acerosum far* apud Nonium, ex Lucilio. Festusque, verbo « Obacerare, inquit, obloqui atque alterius sermonem moleste impedire: quod sumpsum videtur a paleis, quas Græci ἄχυρα vocant. Itaque et frumentum, et panis non sine paleis, acerosus dicitur: item lutum aceratam, paleis mixtum. » H.

situr spica, tantum aurificum ad usus⁹. Si vero in area teritur cum stipula, palea, ut majore in terrarum parte ad pabula jumentorum. Milii, et panici, et sesamæ purgamenta, apludam¹⁰ vocant, et alibi aliis nominibus.

XXIV. Milio Campania¹ præcipue gaudet, pultemque candidam ex eo facit. Fit et panis² prædulcis. Sarmatarum quoque gentes hac maxime pulte aluntur, et cruda etiam farina, equino lacte³, vel sanguine e cruris venis admixto. Æthiopes non aliam frugem, quam milii hordeique, novere.

XXV. Panico¹ et Galliæ quidem, præcipue Aquitania¹ utitur. Sed et Circumpadana Italia addita² faba, sine qua nihil conficiunt. Ponticæ gentes nullum panico præferunt cibum. Cætero æstiva frumenta riguis magis etiam, quam imbribus gaudent. Milium et panicum³ aquis minime, quum in folia exeunt. Vetant ea inter vites arboresve frugiferas seri, terram⁴ emacrari hoc satu existimantes.

9. *Aurificum ad usus.* Forte quoniam, ut Plinius ipse scribit lib. XXXIII, cap. 19, palea citissime ardescit aurum, hoc est, *acere*: nam *acurus*, *palea est* Varroni. Apud Festum, « et quædam paleæ de frumento acus dicuntur. » H.

10. *Apludam.* Festus: « Apluda est genus minutissimæ paleæ frumenti, sive panici, etc. » Vix Gellium audio, qui lib. XI, *apludum*, ait, « veteres rusticos frumenti furfurem appellasse. » HARD.

XXIV. 1. *Milio Campania.* Vide quæ diximus cap. 10. Colum. lib. II, cap. 9, pag. 56: « Milium quoque pultem, maxime cum lacte, non fastidiendam præbet. » HARD.

2. *Fit et panis prædulcis.* Vide Galenum de Alim. fac. lib. I, cap. 15, pag. 323, t. VI, et ea

adjice quæ diximus cap. 10. HARD.

3. *Equino lacte*, etc. Virg. G. III, 463: « Et lac concretum cum sanguine potat equino. » Martial. de Spect. III, 3: « Venit et epoto Sarmata pastus equo. » Sidon. « Ant ad Caucasigenas Alanos, aut ad equimulgos Gelanos. » Brod. V, 31. DAL.

XXV. 1. *Panico.* De eo diximus cap. 10. HARD.

2. *Addita faba.* Paulinus, ep. III, ad Severum: « Fabam intrivit panicio. » Et infra: « Fabam tantum milio, panicioque confundens. » HARD.

3. *Milium et panicum.* Theophr. Hist. lib. VIII, cap. 7. H. — *Panicum miliaceum et Italicum* (gen. 161, sp. 1502 et 1499. *Decand.*), ex India oriunda. ED.

4. *Terram emacrari.* MSS. Reg.

1. XXVI. (XI.) Milii præcipuus¹ ad fermenta usus², e musto³ subacti in annum tempus. Simile fit ex tritici ipsius furfuribus minutis et optimis, e musto albo triduo maturato⁴ subactis, ac sole siccatis. Inde pastillos in pane faciendo dilutos, cum similagine⁵ seminis fervefaciunt, atque ita farinae miscent, sic optimum panem fieri arbitantes. Græci in binos semodios farinae satis esse besse fermenti⁶ constituere. Et hæc quidem genera vindemiis⁷ tantum fiunt. Quo libeat vero tempore, ex aqua hordeoque bilibres offæ ferventi foco, vel fictili patina torrentur cinere et carbone, usque dum rubeant. Postea operiuntur² in vasis, donec acescant: hinc fermentum diluitur. Quum fieret autem panis hordeaceus, ervi aut cicerculæ farina ipse fermentabatur⁸: justum erat, duæ libræ in quinque

Colb. etc. *emactari*. Forte *emaciari*: qua voce Colum. usus lib. II, cap. 10, de lupino. HARD.

XXVI. 1. *Milii præcipuus*. Ita plane Geop. auctor, lib. II, cap. 31: *Εἰ δὲ θάλας εἰς ἔτος ἄλον εἶναι ζύμην*, etc. • Si vero in totum annum, inquit, fermentum habere vis, quum in doliis mustum ebullierit, spumosum illud quod efferbuit, eximito, cum farina milii commisceto, diligenterque trita in massas cogito, quas ad solem siccatas in humido loco repones; et inde sufficienti accepta quantitate pro fermento utitor. • HARD.

2. *Ad ferm. usus*. Perlepide Plaut. in Cas. II, 5, 18, de muliere, quæ ira et indignatione exardescibat: • Nunc in fermento tota 'st, ita turget mihi. STAL. Ædepol, ego illam mediam diruptam velim. • Sufflatum militem vel gloria turgidum eadem significatione ait in Bacch. IV, 2, 22: • PAR. Sufflatus ille huc

veniet. FIST. Diruptum velim. • DAL.

3. *E musto*. Cum musto tritici. H.

4. *Triduo maturato*. Musto recenti et triduo. MSS. quidam, *macerato*, male. HARD. — *Musto*, etc. Mustum album triduo maturatum, *le moût*, *l'écume du vin blanc prise dans les premiers jours*. Mirum sane est regiones nostras vitiferas id fermenti genus non experiri. BROU.

5. *Cum similagine seminis*. Ejus frumenti, e quo panis conficitur, vel *zæ*, quam semen peculiari nomine vocant. Supra cap. 8 proximo, et mox eod. hoc capite. DAL.

6. *Besse fermenti*. Uncias octo, seu duas tertias, ut vocant, libræ partes. HARD.

7. *Vindemiis*. Vindemiæ tempore. HARD.

8. *Erviliæ aut cicerculæ farina ei præfermentabatur*. Hoc est, erviliæ aut cicerculæ farina fermentum ei præparabatur. GELLEN.

semodios. Nunc fermentum fit ex ipsa farina, quæ subigitur prius quam addatur sal, ad pultis modum decocta, et relictæ donec acescat. Vulgo vero nec suffervefaciunt, sed tantum pridie asservata materia utuntur: palamque est naturam⁹ acore fermentari: sicut et validiora esse corpora, quæ fermentato pane aluntur: quippe quum apud veteres ponderosissimo cuique tritico præcipua salubritas perhibita sit.

XXVII. Panis ipsius varia genera¹ persequi supervacuum videtur: alias ab obsoniis appellati², ut³ ostrearum: alias a deliciis, ut artolagani⁴: alias a festinatione, ut speustici⁵: nec non a coquendi ratione, ut furnacei⁶, vel artopticii, aut in clibanis cocti: non pridem etiam e Par-

9. *Palamque est naturam.* Ita MSS. Reg. cæterique. Naturam vocat subactam farinam, quæ interveniente acore fermentatur. H.

XXVII. 1. *Panis ipsius varia genera.* Athenæo Messapii πανίαν πλησμονήν vocaverant: πανία πλῆσματα, et πανὸν ἄρτον. Olim panus, glomus Festo, in sacris crustulum. Græcis τολύπη, qualia memorat Clemens Alexandrinus in Protreptico, σπασμάς, πυραμίδην, πόπανα, πολυόμφαλα. SCAL.

2. *Appellati.* Chiff. codex, *appellari.* ED.

3. *Ut ostrearum.* Quo genere panis vesci cum ostreis Veteres solebant. HARD.

4. *Artolagani.* Delicati panes, quos e vino modico, pipere, lacte, oleo, vel adipe, et farina parari solitos, ait Athenæus, lib. III, p. 113. Ἄρτος panem, λάγανον placentam sonat. HARD.

5. *Speustici.* Α σπύδω, accelero: quod nec fermentum apponitur,

nec calefit aqua: sed statim subacta farina igni committitur. Is esse videtur, quem Cato, cap. LXXIV, depsticum vocat: « Panem depsticum sic facito. Manus, mortariumque bene lavato. Farinam in mortarium indito: aquæ paulatim addito, subigitoque pulchre: ubi bene subegeris, defingito, coquitoque sub testu. » HARD.

6. *Furnacei.* Qui in furnis coquantur ἰπνίτας appellat Tryphon apud Athenæum, lib. III, p. 108. Ἄρτοπτίαι apud eundem, p. 113, nomen habent a vase, sive testu, in quo ii excoquebantur, quod et ἄρτοπτίον et ἄρτόπτην vocabant. Pollux, lib. X. Denique κριθανίτην (sic enim Attici pronuntiant apud eundem Athenæum, pag. 109) in clibanis coctum vocant, hoc est, in furnaculo ferreo, σπεονε, sive testaceo, in quo pruna subjecta, vel superne congesta, panificium coquitur: vulgo, *four de campagne, ou tourtière.* HARD.

this invecus⁷ quem aquaticum vocant, quoniam aqua trahitur⁸, tenuem et spongiosa inanitate, alii Parthicum.

2. Summa laus siliginis bonitate et cribri tenuitate constat. Quidam ex ovis aut lacte subigunt. Butyro vero⁹ gentes etiam pacatæ, ad operis pistorii genera transeunte¹⁰ cura. Durat sua Piceno in panis inventione gratia, ex alicæ materia¹¹. Eum novem diebus macerant¹²: decimo ad speciem tractæ¹³ subigunt uvæ passæ succo: postea in furnis, ollis inditum, quæ rumpantur ibi, torrent; neque est ex eo cibus, nisi madefacto, quod¹⁴ fit lacte maxime mulso.

1. XXVIII. Pistores Romæ non fuere¹ ad Persicum us-

7. *Invecus*. Sic ex MSS. emend. Hard. cons. Chiff. *invecio* Gron. et al. Ed.

8. *Aqua trahitur*. Dum in panificum massa subigitur, aqua plurima addita diducitur, protrahiturque: et ante coctionem levis spongiosusque redditur. H. — *Tenuem et spongiosa inanitate*. Broterius ex MS. Reg. 1, *a tenui et spongiosa*. Ed.

9. *Butyro vero*, etc. Olei, et, ut ait Cato, unguinis loco. DAL.

10. *Transeunte cura*. Bellorum immunes, ad opera pistoria transferunt curam. HARD.

11. *Ex alicæ materia*. Ex eodem frumenti genere, quo fit et alica. De pane Picentino, Martialis mox appellandus. HARD.

12. *Macerant*. Aqua. « Placentum, inquit Cato, cap. LXXVI, sic facito. . . Alicam in aquam infundito, etc. » HARD.

13. *Ad speciem tractæ*. Tracta, ut ex Catone liquet, subacta manibus farina est, depsita, agitata, in longum protracta: ut ea agitatione melius fermentetur. Cato, loc. cit. « Alicam in aquam infundito: ubi

bene mollis erit, in mortarium parum indito, siccatoque bene. Deinde manibus depsito: ubi bene subactum erit, farinæ libras quatuor paulatim addito: id utrumque tracta facito. In qualo ubi arescant, componito, etc. » Tracta neutro genere Cato pronunciauit: tractam feminino Plinius. Turneb. *Advers.* lib. XXII, cap. 10, p. 775, putat esse quam *Tarram* vulgo vocant, cui minime nos assentimur. Vide Rob. Constant. in Lexico, verbo Τραχτόν. HARD.

14. *Quod fit lacte mulso*. Hoc est, melle admixto. Eo lacte madefactus panis turgebat eximie, et erat sic in deliciis, Martialis, lib. XIII, ep. XLVII, cujus lemma, *Panes Picentini*: « Picentina Ceres niveo sic nectare crescit, Ut levis accepta spongia turget aqua. » H. — *Lacte maxime mulso*. Vet. *lacte maxime, aut mulso*. Ed.

XXVIII. 1. *Pistores Romæ non fuere*. Varro in τὰρῆ Μυρίππου, referente Nonio: « Nec pistorem ullum nossent, nisi eum qui in pistrino pinseret farinam. » Et lib. I

que² bellum, annis ab Urbe condita super DLXXX. Ipsi panem faciebant Quirites : mulierumque id opus³ erat, sicut etiam nunc in plurimis gentium. Artoptam⁴ Plautus appellat in fabula, quam Aululariam scripsit : magna ob id concertatione eruditorum, an is versus poetæ sit illius; certumque fit, A. Atteii Capitonis sententia, coquos⁵ tum panem lautioribus coquere solitos; pistoresque tantum eos,

de vita pop. rom. « Nec pistoris nomen erat, nisi ejus qui far pinsebat, » hoc est, molebat. Nam, ut Festus ait, « Pistum a pinsendo pro molitum Antiqui usurpabant. » Sic Plautus pistor fuit, quum molas trusatiles versando operam locaret. Minutius Felix : « Octavius homo Plautinæ prosapiæ, ut pistorum præcipuus, ita postremus philosophorum. » Ævo tamen subsequente, florente rep. ac deinceps, pistores, ut notum est, ἀρτοποιοὶ appellati. Apud Plautum sane, coquum sæpius, pistorem numquam offendas, nisi pro eo qui far pinsit, hoc est, qui molit. HARD.

2. *Ad P. u. bellum.* Usque ad bellum cum Perseo, Macedonum rege, quod quidem tam illius, quam totius Macedonici imperii clade ac servitute finitum est, anno U. C. 586, Macedonia in provinciæ formam cedente. HARD.

3. *Mul. id op. erat.* Pistrices ejusmodi feminas vocabant. Lucil. in XIII fragment. ex incert. lib. sat. « Pistricem validam, si nummi supeditabunt, Addas empleuron, mamphulas quæ sciat omnes. » Mamphula, panis Syriacus lautissimus. DAL.

4. *Artoptam Plautus*, etc. Locus Plauti citatus a Plinio est in Aulularia, act. II, sc. VIII, v. 4 : « Ego

hinc artoptam ex proximo utendam peto. » Quidam ineptissime panificam mulierem *Artoptam* exponunt. *Artopta* vas fuit, in quo panis tostus, sive artopticus, coquebatur. Hoc autem vas quum in Quiritium ædibus esset, argumentum est ipsos sibi panem coxisse. Panis certe a ratione diversa coquendi, tria genera fuerunt Athenæo, furnaceus, clibanites, sive testaceus, artopticus. DALÆC. — *Artoptam*. In MSS. Plinianis omnibus, *Artoptasiam* hoc loco legitur : ut pro muliere panifica accepta ea vox a Plinio videatur, desumptaque ex alio quopiam Plauti versiculo, qui ex ea fabula nunc exciderit : vel pro ipsa arte coquendi, ut Fulvio Ursino visum, in appendice ad lib. P. Ciacconii, de Triclinio, p. 160. HARD.

5. *Coquos tum.* Ita recte Turneb. emendavit, Advers. lib. XXVIII, cap. 42, pag. 1027, quum prius legeretur, *tostum*. In Reg. 2, *costum*. Non placet Fulvii Ursini conjectura loc. cit. legentis, *testu panem* : etsi Vossius approbat in Etymologico. Quos pistores scilicet posterior appellavit ætas, prisca coquos vocitabat. Festus : « Coquum et pistorem apud Antiquos eundem fuisse accipimus. Nævius : Coquus inquit, edit Neptunum, Venerem,

qui far pisebant, nominatos. Nec coquos vero hab in servitiis, eosque ex macello conducebant. Cribi genera Galli e setis equorum invenere, Hispani e li cussoria⁶ et pollinaria, Ægyptus e papyro atque jur

XXIX. Sed inter prima dicatur et alicæ ratio¹, stantissimæ saluberrimæque : quæ palma frugum in tata Italiam contingit. Fit sine dubio et in Ægypto admodum spernenda. In Italia vero pluribus locis, Veronensi Pisanoque agro : in Campania² tamen l tissima. Campus est subjacens montibus nimboris, quidem XL M. passuum planitie. Terra ejus (ut pr soli natura dicatur) pulverea summa, inferior bibu pumicis vice fistulosa³ : montium quoque culpa in b cedit. Crebros enim imbres percolat atque trans nec dilui, aut madere⁴ voluit propter facilitatem cul Eadem acceptum humorem nullis fontibus reddit temperat, et concoquens intra se vice succi continet ritur toto anno⁶, panico semel, bis farre. Et tamer segetes⁷, quæ interquievere, fundunt rosam odorat

Cererem: Significat per Cererem, panem: per Neptunum, pisces: per Venerem, olera. » HARD.

6. *Excussoria*. Excussoria sunt, quæ ad excutiendam farinam facta: pollinaria, quæ ad purgandum pol linem. H. — *Excussoria et pollina ria*. Gallice vulgo, *des bluteaux, ou des tamis*. ED.

XXIX. 1. *Alicæ ratio*. Alica apud Plinium duo significat: frumentum, *l'épeautre*; et cibum, *le gruau d'é-peautre*. Alicæ usus maxime viguit estate Augusti. BROU. — *Italiam contingit*. Chiff. *Italix contingit*. ED.

2. *In Campania*. Hinc « alicariæ meretrices, et alicariorum pistrina in Campania, » auctore Festo. H.

3. *Fistulosa*. Sic ex MSS. emend.

Hard. *fistulans* Gronov. et :

4. *Nec dilui aut madere*. Plutum abiret, non tam facil culturæ. HARD.

5. *Vice succi continet*. MS nes, *vice fusi*. HARD.

6. *Seritur toto anno*. Strab græce, l. V, p. 242, de Can agro : ἱστέριται δ' ἐνια τῶν σπαίρεισθαι δι' ἔτους, δις μὲν : τὸ δὲ τρίτον ἑλύμα· τινὰ δὲ κα νύσθαι τῷ τατάρω σπόρω. ditum memoriæ est quædan panis arva toto anno conse zea: tertium panico: quædan quarto satu olera producere. far appellavit zeam perspicu ho. HARD.

7. *Segetes*. Seges hic ipsa

sativa : adeo terra non cessat parere! Unde vulgo dictum, ³
Plus apud Campanos unguenti ⁸, quam apud cæteros olei
feri. Quantum autem universas terras campus Campanus
antecedit, tantum ipsum pars ejus, quæ Laboriæ ⁹ vo-
cantur, quem Phlegræum ¹⁰ Græci appellant. Finiuntur ¹¹
Laboriæ via ab utroque latere consulari, quæ a Puteolis,
et quæ a Cumis Capuam ducit.

Alica ¹ fit e zea, quam semen ² appellavimus. Tunditur ⁴
granum ejus in pila lignea ³, ne lapidis duritia conterat.

est, quæ ad accipiendum semen
apta est. Hæc Plinius ait in eo tra-
ctu, quum interquievit a frugibus,
sponte rosam fundere, quæ sit odo-
rator sativa. HARD.

8. Plus. . . . unguenti. Quoniam
rosæ in unguenta transeunt. H.

9. Quæ et Laboriæ. Plinius, III,
cap. 9, § 8 : « Ibi Laborini campi
sternuntur, et in delicias alicæ popu-
latur messis. » Vide quæ ibi dixi-
mus in Notis. HARD.

10. Phlegræum. Phlegræum vo-
cant ἀπὸ τοῦ φλέγειν, quod toto illo
tractu passim ignis emicet, scatu-
riant calidi fontes, sulphur confi-
ciatur, tanquam accenso sub terris
sulphure deflagret ea regio : illic
pugnasse cum gigantibus Herculem
narrant, gente fera, et in peregrino-
s sævissima, ac inter præliandum
tonuisse crebro, jactaque de cælo
fulmina, unde fabulæ occasio. Alii
id gestum ad Pallenen Thraciæ,
quæ et Phlegra vocata est, malunt.
Rhod. lib. XXX, cap. 38. DALEC.

— Phlegræum. Campos Phlegræos
egregio opere illustravit Clar. ΗA-
ΜΙΣΤΟΝ, recteque observavit terram
illam superne pulveruleam, inferne
bibulam, et pamicis instar fistulo-
sam, trahere suam fertilitatem a

volcanicis ignibus quibus olim
conflagravit. Tot post annos durat
adhuc illa fertilitas. BAOR.

11. Finiuntur. Laborini campi
finiuntur, inquit, utrimque via ge-
mina consulari : quarum altera a
Capua Puteolos, altera Cumas duc-
cebat. Plinium hoc loco carpit im-
merito Cluverius, Ital. Antiq. IV,
2. HARD.

1. Alica. Alica Plinio genus sor-
bitionis ac pultis est, cujusmodi
fere nos ex oryza conficimus. H.

2. Fit e zea, quam semen. Cap. 19.
Zeam Strabonis farrem esse Plinia-
num jam aute monuimus. Idem
Strabo loc. cit. fieri alicam e tritico
ait in hoc ipso Campaniæ tractu,
omni oryza potiozem : Δίγω δὲ τὸν
πύρινον σίτην, ἐξ οὗ καὶ ὁ χόνδρος
κρείττων ὢν πάσης καὶ ὀρύζης. Diosc.
lib. II, cap. 118, e zea : Ὁ δὲ χόν-
δρος γίνεται μὲν ἐκ τῆς καλουμένης
δικόκκου ζέας, etc. HARD.

3. In pila lignea. Pila, sive mor-
tarium, un mortier, vas concavum,
quo Antiqui siccata frumenta pin-
sebant, ac contundebant. Cato,
cap. xiv, in rustico instrumento
recenset, « paululum latam pilam,
ubi triticum pinsant, unam : fullo-
nicam, unam : » et c. x : « Pilam

Nobilius, ut notum est, pilo, victorum pœnali opera — Primori⁴ inest pyxis ferrea. Excussis inde tunicis, iterum iisdem armamentis nudata conciditur⁵ medulla. Ita fiunt alicæ tria genera⁶: minimum, ac secundarium: grandissimum vero aphærema⁷ appellant. Nondum habent candorem suum quo præcellunt: jam tamen Alexandrinæ præferuntur. Postea (mirum dictu) admiscetur creta, quæ transit⁸ in corpus, coloremque et teneritatem affert. Invenitur hæc inter Puteolos et Neapolim, in colle Leucogæo⁹ apud

ligneam unam, fullonicam unam dixerat. Marcell. Empir. cap. xxvi, ad calculosos: «Hoc medicamentum, inquit, tunditur, vel componitur in pila lignea, et pilo ligneo.» H. — *Ne lapidis.* Ne duritia lapideæ pilæ, ferreique pili farinæ in modum grana conterat: quæ nunc satis est ita contundi, ut suis truncis, aut folliculis spoliarentur, solaque medulla supersit, detritis utriculis. H.

4. *Primori.* In extrema pili ferrei parte. HARD.

5. *Conciditur medulla.* Non conteritur, ut farina, ad lævorem usque: sed in particulas quaternas, quinasve grana singula franguntur, *con-casser.* HARD.—*Zea, l'épeautre,* non in farinam redigebatur, sed in partes concidebatur. . . Partes minimæ suppedibant aliculam, a Martiale, XII, epigr. LXXXIII, memoratam: minores, secundariam alicam: majores, alicam, seu *aphærema.* BAOR.

6. *Ita... tria genera.* Infra, quod in farinario cribro primum remansit, grandissimum est: quod arctiore deinde cernitur, secundarium vocatur: quod angustissimo, cribrarium ac minimum. Nunc vero grandissimum alicæ genus appellatur,

quod leviter tusum est, cui excussis modo sunt tunicæ: secundarium medulla ipsa in crassiores particulas concisa: minimum, in tenuiores. H.

7. *Aphæroma.* Ἀφαίρημα, fortiter cortice, seu tunicis zææ ablatis. H.

8. *Transit in corpus.* Nempe in corpus et naturam alicæ, cui colorem et teneritatem affert. Sic in fine hujus capituli, candorem alicæ, conferre lactis incocti mixtura, *ice* cretæ, dicitur. H. — *Creta,* que transit in corpus. Non ita mirum cretam esse edulem, et quæ in corpus transeat, quum pisces vermesque terra vescantur. Immo edulis terra videtur ubique diffusa. Vidit Cl. Adansonius Africanos, les Nègres, qui terram comederent. Nostras in insulas translatis edules aliam terram reperere, quæ in insula Martinica appellatur *ocouac*, et publice venalis est. BAOR. — *Transit.* In alicam scilicet. Unde vir alias perspicax Broterius dicit, cretam humano corpori teneritatem et colorem afferre? ED.

9. *Leucogæo.* A terræ seu cretæ albedine id ei colli nomen. Vide Camill. Pellegrin. in Campania Felice, pag. 245 et 266. HARD.

pellato: exstatque Divi Augusti decretum, quo annua vicena¹⁰ millia Neapolitanis pro eo numerari jussit e fisco suo, coloniam deducens Capuam: adjecitque causam afferendi, quoniam negassent Campani alicam confici sine eo metallo¹¹ posse. In eodem reperitur et sulphur; emicantque fontes¹² Oraxi oculorum claritati, et vulnerum medicinæ, dentiumque firmitati.

Alica adulterina¹³ fit maxime quidem e zea, quæ in⁶ Africa degenerat. Latiores ejus spicæ, nigrioresque, et brevi stipula. Pisunt cum arena, et sic quoque difficulter deterunt utriculos, fitque dimidia¹⁴ nudi mensura: posteaque gypsi¹⁵ pars quarta inspargitur; atque ut¹⁶ cohæsit, farinario¹⁷ cribro subcernunt. Quæ in eo remansit, exceptitia appellatur, et grandissima est. Rursus quæ transit, arctiore cernitur, et secundaria vocatur. Item cribraria, quæ simili modo in tertio remansit cribro angustissimo, et tantum arenas¹⁸ transmittente. Alia ratio ubique adulterandi. Ex tritico candidissima et grandissima eligunt grana, ac semicocta in ollis, postea arefaciunt sole ad initium¹⁹, rursusque leviter aspersa molis frangunt. Ex zea

10. *Annua vicena.* In MSS. *anno ad vicena.* Forte *annua ducena.* H.

11. *Sine eo metallo.* Quidquid e terræ visceribus effoditur, id metallum dicitur. Multa affert exempla Rosweyduus noster, in Nott. ad Paullin. p. 859. HARD.

12. *Fontes Oraxi.* MSS. *Arazi,* et ita Broterius edidit. ED.

13. *Alica adulterina.* Prorsus hunc alicæ conficiendæ modum Geop. Auctor expressit, lib. III, cap. 7, pag. 90, tit. *Χόνδρου ποίνης.* HARD.

14. *Fitque dimidia.* Nudati tunicis suis grani mensura dimidio minor est, quam erat circumvestiti.

15. *Gypsi.* Tenuissime cribrati. Geop. Auct. loc. cit. HARD.

16. *Ut cohæsit.* Ubi cum farina probe permixta est, et in unum corpus veluti coit. HARD.

17. *Farinario,* etc. Lepide Plautus in Pæn. III, 1, 10, in lentos et tardius ambulantes: « Nam iste quidem gradus succretu' est cribro pollinario, Nisi cum pedicis condicistis sic hoc grassari gradu. » DAL.

18. *Et tantum arenas.* Admixtas scilicet, ut dictum est prius: *Pisunt cum arena,* etc. HARD.

19. *Ad initium.* MSS. Reg. Colb. Chiff. *ad initium.* Forte, *ad motum.* HARD.

pulchrius, quam ex tritico, fit granum²⁰, quamvis id²¹ alicæ vitium sit. Candorem autem ei pro creta lactis incocti mixtura confert.

XXX. (XII.) Sequitur natura leguminum, inter quæ maximus honos fabæ¹: quippe ex qua tentatus sit etiam panis. Lomentum² appellatur farina ea, aggravaturque pondus³ illa, et omni legumine. Jam vero et pabulo⁴ venalis fabæ multiplex usus omnium quadrupedum generi, præcipue homini. Frumento⁵ etiam miscetur apud ple-rasque gentes, et maxime panico⁶ solida, ac delicatius⁷ fracta. Quin et prisco ritu fabacia⁸ suæ religionis Diis in

20. *Fit granum.* Vel potius graneum, quod pulvis vel ptisanæ genus e tritico fuisse videtur.—*Granum.* MSS. Reg. 1, Colb. 1, *granum.* MSS. Reg. 2, et Thuan. *gracum.* Colb. 2, omnium optime, *granum.* Cato, cap. LXXXVI: « Graneum triticeum sic facito: Selibram tritici puri in mortarium purum indat, lavetque bene, corticemque deterat bene, eluatque. Postea in ollam indat, etc. » Turnebus, Advv. II, 42, p. 1027, legendum putabat, *Fit tragum.* Sed de trago jam superius pronuntiatum a Plinio est, cap. 16: « Simili modo e tritici semine tragum fit, etc. » HARD.

21. *Quamvis id alicæ.* Quamvis hæc sit alica inferioris notæ, minusque nutriat. HARD.

XXX. 1. *Honos fabæ.* Quæ faba Veterum fuerit, haud ita est proclive statuere: palam enim est non esse eam quam eo nomine vulgus indigitat, *fève*: cui faseoli nomen accommodari verius censet Dodonæus, Pempt. 4, lib. II, cap. 505. Certe Græcorum *κόσμον*, Latino-rumque fabam, et rotundam esse,

et exigus molis, ex variis Antiquorum testimoniis perspicuum est: quæ dos utraque a faba nostra vulgari abest. H.—*Faba vulgaris* (*Dia-delph. decand. L. Legum. Juss.*) ED.

2. *Lomentum.* Farina fabacea, *ἰπί-γμινον ἄλευρον*, et *ἄλευρον*. H.

3. *Aggravaturque pondus.* Frumenti, vel panici, cui immisce-tur in panificio. HARD.

4. *Jam vero et pabulo.* Pellicerius conjiciebat in Nott. sincerio-rem forte lectionem fore: « Jam vero et pabulo venalium, fabæ, etc. » Nos vix assentimur. HARD.

5. *Frumento.* Quem morem hodieque Allobroges tenent, ut fiat solidior panis. HARD.

6. *Et maxime panico.* Vide quæ diximus cap. 25. HARD.

7. *Delicatius.* Levius, molliusque fracta, nec in tenuem omnino fa-rinam. HARD.

8. *Fabacia.* A jactandis fabis deducta vox, ut suspicari quidem licet ex eo Varronis loco, de vita populi rom. ap. Nonium, I, 2: « Quibus temporibus, inquit, in sacris fabam jactant noctu, ac di-

sacro est⁹, prævalens pulmentari cibo¹⁰, et hebetare¹¹ sensus existimata, insomnia quoque facere. Ob hæc Pythagorica¹² sententia damnata : ut alii tradidere, quoniam mortuorum animæ sint in ea. Qua de causa parentando¹³

cunt se Lemures domo extrajanuam jacere. » Fabacia pulte Carnæ deæ, Jani uxori, sacrificari solitum, kalendis juniis, quas fabarias appellabant, auctor est Macrobius, Saturn. I, 12, hunc ritum institute Tarquinio post exactos reges. In MSS. Reg. Colb. Thuan. non *fabacia*, sed *fabata* legitur : et Græci recentiores fabas coctas hodieque *πέβρον* vocant : et pultem *fabatam* Festus appellat, verbo *Refriva*. Apicius tamen, V, 6, fabacias virides, fabacias frictas, fabacias Baianas in obsonium parandi modum edocet. HARD.

9. In sacro est. Cato, cap. cxxxiv, in sacro porcæ præcidanæ far, triticum, hordeum, fabam, semen rapicium adhibet. In Vinalibus pollucebantur suffimenta ex faba, milioque molito, et mulso consperso. DALEC.

10. Pulmentari cibo. Pulmentarii vice. Vide quæ diximus cap. 19. HARD.

11. Et hebetare. Didymus in Geop. lib. II, cap. 33, pag. 69 : *Οἱ δὲ φυσικοὶ φασὶ τὸς κνάμους ἀμύλωνιν τὰς καρδίας τῶν ἐσθιόντων αὐτοῦ· διὸ καὶ ἐμποδίζειν τὰς εὐθυνορίας νομίζονται, εἰσὶ γὰρ πνευματώδεις.* HARD.

12. Pythagorica sententia. Fabæ nomine a Pythagora quidam intellectum *ovum* putant, quod in eo sit ἡ τῶν ζώων κίνησις, animalium fectura, ac inde dictum κνάμων. Parscelus Pythagoras esse dicebat

ἰσθίειν κνάμους κεφαλὰς τε τοκήων. Rhod. XXVII, 17; Cato, cxxxiv. DALEC. — Pythagorica. Pythagorici hujusce placiti quæ sententia fuit, fuse disputatur a Gellio, IV, 11, pag. 296. Facit cum Plinio Apollonius, Hist. comm. c. 46, et Tullius de Divin. lib. I, c. 30 : « Jubet Plato, inquit, sic ad somnum proficisci corporibus affectis, ut nihil sit, quod errorem animis, perturbationemque afferat. Ex quo etiam Pythagoricis interdictum putatur, ne faba vescerentur, quod habet inflationem magnam is cibus, tranquillitati mentis, quærentis vera, contrariam. » Et lib. II, n. 119 : « Faba quidem Pythagorici utique abstinere; quasi vero eo cibo mens, non venter infletur. » Trahit alio eam Pythagoræ sententiam Plutarch. de Educ. puer. p. 12, rursumque in Quæ Rom. pag. 286. HARD. — Pythagorica sententia. Broterius ex MSS. Regg. 1 et 2, *Pythagoricæ sententiæ*. ED.

13. Parentando utique. In Lemuribus, quæ maio per trinodium fiebant, fabam nigram lotis manibus pedibusque nudis, per ora versantes, ære tinniente, post terga rejiciebant, Lemures domo se ejicere clamantes, et ut abiret novies orantes, expiari sic Manes arbitrati : in parentalibus, faba vescerentur : in pervigiiliis, cicere : pro ferali, cæna nudo silici sepulchrorum offam ex lente imponebant, quum inferias solverent. Alex. ab

utique assumitur. Varro et ob hæc Flaminem¹⁴ ea non vesci tradit, et quoniam in flore ejus litteræ lugubres reperiantur. In eadem peculiaris religio; namque fabam utique e frugibus referre mos est auspicii causa, quæ ideo referiva¹⁵ appellatur. Et auctionibus¹⁶ adhibere eam lucrosam putant. Sola certe¹⁷ frugum etiam exesa repletur crescente luna. Aqua marina¹⁸, aliave salsa non percocquitur. Seritur ante¹⁹ Vergiliarum occasum leguminum prima, ut antecedit hiemem. Virgilius²⁰ eam per ver seri jubet, Circumpadanæ Italiæ ritu. Sed major pars malunt

Alex. II, 12. DAL. — *Parentando*. Parentalibus sacrificiis fabas adhiberi solitas, Festus affirmat. Parentalia autem epulæ erant, in parentum aut propinquorum funeribus datæ. HARD.

14. *Flaminem*. Gellius, X, 15, pag. 530, ex Fabii Pictoris Annalibus: « Fabam neque tangere Diali mos est, neque nominare. » Quæ verba Festus transcribens, etiam causas adjicit: « quod ea putatur ad mortuos pertinere: nam et lemuralibus jacitur larvis, et parentalibus adhibetur sacrificiis, et in flore ejus litteræ apparere videntur. » Vide Erasm. Chil. I, Cent. 1, pag. 15, Adag. « A fabis abstineto. » Adde auctorem Geop. II, 33, p. 70. HARD.

15. *Quæ ideo referiva*. Ita MSS. Reg. Colb. Th. non *refrina*. Festus: « Refrina (vel referiva potius), faba dicitur, ut ait Ciucius, quæ ad sacrificium referri solet domum ex segete auspicii causa, quasi revocet fruges. Ælius dubitat an ea sit, quæ prolata in segetem domum referatur, an quæ refrigeratur, quod est, torreatur. Sed opinionem

Cincii adjuvat, quod in sacrificiis publicis, quum puls fabata Diis datur, nominatur refriva. » Dicit Plinius adstipulatur. HARD.

16. *Et auctionibus*. Et in venditionibus publicis, si faba simul proponeretur venalis, lucrum ex ea re, et *ex eo omine*, maximum futurum putabant. HARD.

17. *Sola certe*. Didymus l. c. Φησὶ δὲ τὸν κωάμον ἐκερωθέντα ἀναπληροῦσθαι πάλιν τῆς σελήνης αὐξουμένης. HARD.

18. *Aqua marina*. Didymus l. c. Et pisa nos observavimus puteana etiam aqua vix, fluviali haud ægre coqui. HARD.

19. *Seritur ante*. De Vergiliarum occasu, cap. 59. Pallad. lib. XI, in Novemb. tit. I, pag. 61: « In principio novembris fabam spargimus, etc. » HARD.

20. *Virgilius*. Georg. I, 215: « Vere fabis satio. » Seneca, epist. 86, § 15: « An uno tempore (vere) ista ponenda sint, et an utriusque (fabæ et medicæ) verna sit satio, hinc æstimes licet. Junius mensis est, quo tibi scribo, jam proclivus in Julium: eodem die vidi fabam

fabalia²¹ maturæ sationis, quam trimestrem fructum. Ejus namque siliquæ caulesque gratissimo sunt pabulo pecori. Aquas²² in flore maxime concupiscit: quum vero defloruit, exiguas desiderat. Solum, in quo²³ sata est, lætificat stercoreis vice. Ideo circa²⁴ Macedoniam, Thessaliamque, quum florere cœpit, vertunt arva. Nascitur et sua sponte plerisque in 4 locis, sicut septemtrionalis Oceani insulis, quas ob id nostri Fabarias²⁵ appellant: item in Mauretania silvestris passim, sed prædura, et quæ percoqui non possit. Nascitur et in 5 Ægypto²⁶ spinoso caule²⁷: qua de causa crocodili oculis timentes refugiunt. Longitudo²⁸ scapo quatuor cubitorum est, amplissima crassitudo²⁹: nec genicula³⁰ habet, molli

metentes, milium serentes. » DAL.

21. *Fabalia*. Siliquas fabales, seu grandiores culmos, ex quibus siliquæ pendent. Colum. lib. II, c. 10, de faba: « Post brumam parum recte seritur: pessime vere: quamvis sit etiam trimestris faba, quæ mense februario seratur . . . sed exiguas paleas, nec multam siliquam facit. Veteres itaque rusticos plerumque dicentes audio, malle se matura fabalia, quam fructum trimestrem. » HARD.

22. *Aquas in flore*. Theophr. Hist. VIII, 6. HARD.

23. *Solum, in quo*. Theophr. Hist. VIII, 9. Colum. II, 10, pag. 57: « Sunt etiam qui putent in arvis hanc eandem vice stercoreis fungi: quod sic ego interpretor, ut existimem non sationibus ejus pinguescere humum, sed minus hanc quam cætera semina vim terræ consumere. Nam certum habeo frumentis utiliorem agrum esse, qui nihil, quam qui istam siliquam proximo anno tulerit. » Vide etiam Pallad. in Nov. tit. I, p. 161. H.

24. *Ideo circa*. Theophr. l. c. H.

25. *Fabarias*. Vide lib. IV, 17.

26. *Nascitur et in Ægypto*. Hæc Theophr. IV, 10, quæ transcripsit Athenæus, III, p. 27. A solo, in quo provenit, faba Ægyptia vocitatur: sed colocasiam esse cave credas. HARD.

27. *Spinoso caule*. Theophr. l. c. non *caule spinoso* dixit, sed *radice spinosa*. Ἰσχυρὰ γὰρ ἡ ῥίζα, καὶ οὐ πόρρω τῆς τῶν καλάμων, πλὴν ἑπακανθίζουσα· καὶ κροκόδειλος φεύγει, μὴ προσκόψη τῷ ὀφθαλμῷ, τῷ μὴ δέξῃ καθορᾶν. Legisse Plinius videtur apud scriptores alios, καυλὸς δ' ἑπακανθίζων. H.—Quæ sit illa faba spinoso caule, definire omnino non possumus; nisi ad quamdam *acaciæ* aut similis cujusdam generis speciem aculeatam referamus. ED.

28. *Longitudo*. Theophr. l. c. H.

29. *Crassitudo*. Digitalis, πάχος δὲ δακτυλαίος. Theophr. H.

30. *Nec genicula*. Non habet genicula, sed calamum mollem: ὅμοιος δὲ καλάμῳ μαλακῷ ἀγονάτῳ. Theophr. HARD.

calamo : simile caput papaveri³¹, colore roseo : in eo fabæ non supra tricenæ³² : folia ampla : fructus ipse amarus et odore : sed radix³³ perquam lauta incolarum cibis, cruda, et omnino decocta, arundinum radicibus similis. Nascitur et in³⁴ Syria, Ciliciaque, et in Torone Chalcidis lacu.

1. XXXI. Ex leguminibus¹ autem novembri seruntur lens : et in Græcia, pisum. Lens amat² solum tenue magis, quam pingue, cælum utique siccum. Duo genera ejus in Ægypto³, alterum rotundius nigriusque, alterum sua figura⁴. Unde vario usu translatum est in lenticulas⁵ nomen. Invenio apud auctores, æquanimitem⁶ fieri vescentibus

31. *Simile caput papaveri*, etc. Caput simile vesparum rotundo favo : flos duplo major quam papaveris, colore omnino roseo, Theophr. In medio cujusque fabæ amarum quidpiam et viride est, contortum, e quo faba sata caulis prodit laudatam Dioscoridi, Gale- no, Celso ad oculorum et aurium dolores, non autem faba tota amara. DAL. — *Simile caput*. Flos scilicet. τὸ δὲ ἄνθος διπλάσιον, ἢ μίκρονος χρώμα δὲ ὁμοιον ῥόδῳ κατακερὶς. Theophr. HARD.

32. *Non supra tricenæ*. Πλεῖθος δὲ εἰ πλείους τριάκοντα. H.

33. *Sed radix*. Theophr. l. c. et Athen. HARD.

34. *Nascitur et in*. Theophr. et Athen. ll. cc. HARD.

XXXI. 1. *Ex leguminibus*. In MSS. Reg. Colb. Th. « Ex leguminibus autumno vere seruntur, » forte pro « autumno et vere. » Nam lentis duas sationes agnoscit Columella, II, 10 : « Sationes ejus duas, inquit, servamus ; alteram maturam, per mediam sementum : seriore alteram, mense februa-

rio. » De februario etiam subscribit Palladius in Febr. III, tit. 4, pag. 51 : « Hoc etiam mense lenticulam seres, etc. » HARD.

2. *Lens amat*. Ita Colum. II, 10, p. 59 : « Lentem sementi media, crescente luna usque in duodecimam, solo tenui et resoluta, vel pingui et sicco maxime loco seri convenit : nam in flore facile luxuria et humore corrumpitur. » H. — *Ervum lens* (*Diadelph. decand. gen.* 699 L. *Legum. Juss.*), *lentille*. ED.

3. *In Ægypto*. De ea lente Virgil. G. I, 228 : « nec Pelusiacæ curam adspernabere lentis. » Et Martial. XIII, ep. 9 : « Accipe Niliacam, Pelusia munera, lentem. » H.

4. *Sua figura*. Qualis est lenti vulgari. HARD.

5. *In lenticulas*. Maculas in facie quas et lentigines vocant : Græci φακίας : ut lentem ipsam, cujus a similitudine deductum lenticulæ nomen, φακόν. HARD.

6. *Æquanimitem*. Auctor Geop. II, 35, pag. 71 : Ἡ δὲ Αἰγυπτία φακὴ, εὐθυμίαν παρέχει τοῖς ἐσθίουσιν ; « Ægyptia lens in cibo sumpta læ-

ea. Pisum ⁷ in apricis seri debet, frigorum impatientissimum. Ideo in Italia, et in austeriore cælo non nisi verno tempore, terra facili ac soluta.

XXXII. Ciceris natura est gigni cum salsilagine ¹: ideo solum ² urit; nec nisi ³ madefactum pridie, seri debet. Differentiæ plures ⁴, magnitudine, figura, colore, sapore. Est enim arietino capite simile, unde ita appellatur ⁵, album nigrumque ⁶. Est et columbinum, quod alii Venerium vo-

titiam affert vescentibus ea. • Lenticulam videri volunt sic appellatam, quoniam lenes, et lentos, et moderatos reddit eos, qui eam in cibos adhibent. HARD.

7. *Pisum*, etc. Colum. II, 10, p. 57: • Similis quoque ratio est pisi: quod tamen facilem et solutam terram desiderat, tepidumque locum, et cælum frequentis humoris. • Vulgo, *pois*. HARD.

XXXII. 1. *Cum salsilagine*. Cum quodam liquore salis, qui ei legumini peculiaris et insitus: quem si nimii imbres abluant, ipsum tabe interit, et ab erucis erosum perit, inquit Theoph. Hist. VIII, 6: Ἐρίβινθοι ἀποκλυθεῖσιν τῆς ἄλμυς σφαλιζόντες, καὶ ὑπὸ καμπῶν κατασθίονοι. H. — *Cicer arietinum* (*Diadelph. decand.* L. gen. 700. *Legum. Juss.*), *pois chiche*. ED.

2. *Ideo solum*. Colum. II, 10, pag. 60. HARD.

3. *Nec nisi*. Colum. l. c. Pallad. in Mart. IV, tit. 4, pag. 85, et auctor Geop. II, 34, pag. 78. H.

4. *Differentiæ plures*. Plinius hoc inconsiderate. Cicerum tria genera arietinum, nigrum, Etruriæ frequentissimum; in quo genere nullum candidum est: orobison, columbinum Plinio: malim orobi-

num aut ervinum, colore, non magnitudine orobi, sicut urinarum ὀροβοσιδῆ ὑπόστασιν dixit Hippocrates, in cujus specie nullum album est: tertium ἀνὰ μέσον, colore inter nigrum et orobison medio. Præter hæc omnia et album dulcissimum, inquit Theophrast. ἐπι πᾶσι: quæ voces Plinium fefellerunt, putantem significari, in omnibus generibus album reperiri, quum significant potius, præter omnia genera memorata candida inveniri. Orobison Columella, lib. II, cap. 10, *punicum* vocat, non, ut vulgo legitur, *Punicum*. DALEC. — *Differentiæ*. Theophr. Hist. VIII, 5. H.

5. *Unde ita appellatur*. Cicer arietinum, Columellæ l. c. Theophr. κριοὶ ἐρίβινθοι. Athen. II, pag. 54: τῶν ἐρίβινθων τινὰς καλοῦσι κριοὺς. Iconem arietini ciceris habet Dodonæus, p. 515. HARD.

6. *Album nigrumque*. In his regionibus non sunt arietini ciceris differentiæ ullæ ex colore: est enim omne ex purpura subnigrum. Neque vero Theophrasti verba ista, quibus similia Plinius hoc loco habet, in arietino genere nigrum candidumque esse persuadent: Οἱ δὲ ἐρίβινθοι καὶ... τοῖς χρώμασι, καὶ ταῖς μορφαῖς διαφέρουσιν.

cant, candidum, rotundum, leve, arietino minus, quod religio pervigiliis adhibet. Est et cicercula⁷ minuti cicceris, inæqualis, angulosi, veluti pisum. Dulcissimum autem id, quod ervo simillimum⁸; firmissusque⁹ quod nigrum et rufum, quam quod album.

- XXXIII. Siliquæ¹ rotundæ cicceri, cæteris leguminum longæ, et ad figuram seminis latæ: piso cylindrata²: faseolorum³ cum ipsis manduntur granis. Serere eos qua velis terra licet ab idibus octobris in kalendas novembres. Legumina, quum maturescere cœperunt, rapienda sunt, quoniam cito exsiliunt, latentque quum decidere, sicut et lupinum; quanquam prius⁴ de rapis⁵ dixisse conveniat.

οἷον οἱ κρεῖτοι, ὀροβιαῖοι . . ἐπὶ πᾶσι δὲ τὰ λευκὰ γλυκύτερα. Nam ἐπὶ πᾶσι non in omni genere cicceris, album reperiri significat, sed in omni leguminum genere, ut in cicere, lente, aliisque, album nigro antecellere. HARD.

7. *Est et cicercula.* Dioscoridi, II, 126, ἰρίβινθος ὁ πικρὸς, ciccer sativum, ut dicemus XXII, 72. Colum. II, 10, pag. 60: «Cicercula, quæ piso est similis.» H.

8. *Quod ervo simillimum.* ὀροβίαν et ὀροβιαῖον Græci vocant. Hoc cicceris genus Galen. lib. VI. Simpl. et reliqui medici, acre, calidum, et amarum esse tradunt; sed arietinum cæteris διουρητικώτερον εἶναι. DAL. — *Quod ervo.* Unde ὀροβιαῖος ἰρίβινθος a Theophr. appellatur, ab ervi similitudine, quod Græci ὀροβῶν vocant. HARD.

9. *Firmissusque.* Theophr. Hist. VIII, 6. HARD.

XXXIII. 1. *Siliquæ*, etc. Theophrast. Hist. lib. VIII, 5, totidem verbis: Καὶ οἱ κλωύμενοι λοβοί,

σχεδὸν ἀκλωθεὶ τοῖς σπέρμασιν εἶσιν, etc. HARD.

2. *Cylindrata.* Theophr. κωνιδροδεις, id est, ad similitudinem cylindri. HARD.

3. *Faseolorum.* Subintellige, *siliquæ.* Faseolos porro eos intellige de quibus egimus XVI, 92, vulgo *severoles.* Dioscoridi, II, 176, σμδαξ κηπαῖα est, cuius siliquam cum semine, asparagi modo elixam, oleris instar edi pariter prodidit. Græci scriptores alii δολίχους et φασιόλους vocant. Virgilius, vilem faseolam, uti ex Plinio liquet, faseolos appellante libri hujus cap. 56, quos poeta faseolos vocat. H.—*Phaseolus vulgaris*, de quo jam egimus sup. vol. V, p. 639, ex India oriundus; nunc in hortis olitoriiis colitur. ED.

4. *Quanquam prius.* Quam de lupino dicamus. HARD.

5. *De rapis.* Rapa Varroni, de Ling. Latina, IV, quasi *ruapa*, quod e terra ruantur. Verisimilius est etύμον a græco ῥάπυς, confer Athen. lib. IX. DALEG.

XXXIV. (XIII.) In transcurso ea attigere nostri, paulo diligentius Græci, et ipsi tamen inter hortensia : si justus ordo fiat, a frumento protinus aut certe faba dicendis, quando alii¹ usus præstantior ab his non est. Ante omnia² namque cunctis animalibus nascuntur, nec in novissimis satiant ruris alitum quoque genera, magisque si decoquantur aqua. Quadrupedes et fronde eorum gaudent. Et homini non minor rapaciorum³ suis horis gratia, quam cymarum : flavidorum⁴ quoque, et in horreis enecatorum, vel major quam virentium. Ipsa vero durant et in sua terra servata ; et postea passa⁵, pæne ad alium⁶ proventum, famemque sentiri prohibent. A vino, atque messe, tertius hic Transpadanis fructus. Terram non morose eligit, pæne ubi nihil aliud seri possit. Nebulis, et pruinis ac frigore ultro⁷ aluntur, amplitudine⁸ admirabili. Vidi XL⁹ libras ex-

XXXIV. 1. *Quando alii.* Quum aliud nullum sit legumen præstantioris usus, quam rapa : de iis statim post frumentum fabamque instituenda videbatur oratio. Rapa Græcis γογγύλις et γογγύλη, nostris *unc rava*. HARD.

2. *Ante omnia.* Colum. II, 10, « Boves pascunt, inquit, præcipue in Gallia, etc. » HARD.

3. *Rapaciorum.* Rapacia, sive rapicia, cauliculi sunt teneri raparum, qui decocti sumuntur in cibis : sicuti cymæ, ipso teste Plinio, XIX, 41, sunt brassicæ caulium teneriores pariter, delicatioresque cauliculi. De rapaciis Cato, cap. xxxv : « Rapinam et caules rapicii unde fiant, et raphanum in loco stercoato bene, aut in loco crasso serito. » HARD.

4. *Flavidorum.* Ita MSS. omnes, non *flaccidorum*. Vide quæ de voce *flavescere*, quæ Plinio familiaris

est, conguessimus lib. XV, c. 36. H.

5. *Postea passa.* Sub dio siccata. HARD.

6. *Ad alium.* Usque ad aliam messem. HARD.

7. *Ac frigore ultro.* Martial. lib. XIII, ep. 16 : « Hæc tibi brumali gaudentia frigore rapa Quædamus, in cælo Romulus esse solet. » Adde Nicandrum in Georg. II, cujus carmen recitat Athenæus, XIV, pag. 133. HARD.

8. *Amplitudine.* Quoniam incrementum omne, non in folia, sed in radicem vertitur, ut ait Theoph. Hist. lib. VIII, cap. 4. HARD.

9. *Vidi XL.* Matthiolus in lib. II Dioscor. cap. 104, vidisse se innumera scribit, quæ xxx libras penderent, et quibusdam locis centenas : magno certe naturæ miraculo, e tam exiguo semine, tribus fere mensibus tantas radices gigni. HARD.

cedentia. In cibis quidem nostris pluribus modis commendantur : durantque ad alia, sinapis acrimonia¹⁰ domita, etiam coloribus picta, præter suum, sex aliis, purpureo
 3 quoque : neque aliud in cibis tingi decet. Genera¹¹ eorum Græci duo prima fecere, masculum, femininumque, et ea serendi modo ex eodem semine : densiore enim¹² satu mascullescere, item in terra difficili. Semen¹³ præstantius, quo subtilius. Species vero omnium tres. Aut enim in latitudinem¹⁴ fundi, aut in rotunditatem globari. Tertiam speciem¹⁵ silvestrem appellavere, in longitudinem radice procurrente, raphani similitudine, et folio anguloso scabroque, succo acri : qui circa messem¹⁶ exceptus oculos

10. *Sinapis acrimonia domita.* De conditura illorum vide Columellam lib. XII, cap. 54. Muria condidi tradit Dioscorides. DAL. — *Sinapis.* Ita Nicander in Georg. l. c. HARD.

11. *Genera eorum.* Theophr. l. c. a quo et Athenæus accepit, IX, 369. HARD.

12. *Densiore enim.* Theophr. totidem verbis : Γίνεσθαι δὲ ἐκ τοῦ αὐτοῦ σπέρματος ἄμφο. Πρὸς δὲ το ἀποθηλύνεσθαι, πηγῦναι δὲ ἰμανάς. Ἐάν γὰρ πικνιάς, πάσας ἀπαφρένεῦσθαι, τὸν αὐτὸν δὲ τρέπον, καὶ ἐν γῆ μολυθῆσθαι σπαρῶσι. HARD.

13. *Semen.* Theophrast. Βέλτιον λεπτόν. HARD.

14. *In latitudinem.* Tale rapi genus, cujus radix oblonga, radiculam nostram imitatur. Itali hodie colunt in hortis. DAL. — *Aut enim in.* Hanc speciem Nicander prætermisit : reliquas expressit eo carmine quod Athenæus recitat l. c. Γογγυλίδος διόση γὰρ ἰδ' ἐκ βαφάνειο γενέθλη, Μακρὴ τε, σιφρὴ τε φαίνεται ἐν πρασιῇσι, etc. Tria hæc raporum

genera depicta vide apud Dalecamp. Hist. lib. V, pag. 640. H.

15. *Tertiam speciem, etc.* Lapsus hic est Plinii nostri haud dubius, sed memoriæ, ob idque venia dignus : nam quod Theophrastus, lib. VII, cap. 6, et Dioscorides, lib. II, tribuunt lactucæ silvestri, Plinius rapo silvestri tribuit. Erroris causa fuit, quod de utroque Theophrastus pariter disserit : a quo frequenter in hac plantarum commentatione mutuo accipit Plinius. Ejus verba sunt : « Rapa vel radice longa et modo raphani brevique caule consistit. Lactuca folio brevior quam sativa est, idque consummatum aculeatur et caule modo breviori perficitur. Succum acrem ac medicatum habet : nascitur inter arva : liquatur per messem tritici, et purgare aquam inter cutem dicitur, et caliginem arcere ab oculis et argemam auferre cum lacte mulieris. » ΠΙΚΤ.

16. *Qui circa messem.* Et hanc vim lactucæ silvestris folio Theophrastus attribuit, l. c. Plinius ex

nedeaturque caligini, admixto lacte mulierum. dulciora fieri existimantur et grandiora¹⁸: tefolia exeunt²⁰. Palma in Nursino²¹ agro nascentitio in libras sestertii singuli, et in penuria²² bini. in Algido²³ natis.

1. Napi¹ vero Amiternini, quorum eadem fere¹ gaudent æque frigidis. Seruntur et ante kalendas in jugero sextarii² quatuor. Diligentiores quinto pum seri jubent, rapa quarto, utrumque sterapa lætiora fieri, si cum palea seminentur. Seum volunt, precantem sibi et vicinis serere se. ique generi justus⁴, inter duorum numinum dies

bus, et raporum succo, le exciso excipitur. H. ore. Nicander, Georg. Athen. Theophr. Hist. sp. 4, et Martialis allate epigrammate. H. rdiora. In radicem alirti. Theophr. DAL. ore. Austrino tempore m omne et succus abitin in radicem. Theophr. olia exeunt. In caulem. DAL.

ia in Nursino. Colum. in Quin et Tardipedi sate solutis, Nube nova ili pendentibus undis, lustrum mittit quam Nur-

Quæque Amiterninis mias arvis. • H. nuria bini. Bini sestertii, stræ asses sunt quaterni. s rapum emisse a Cocco Ludovicum XI, rearam, ferunt. H.

lglido. Mons est in agro, conjunctus Albano, urbe Roma xv mill.

pass. quem ab algendo dictum Grammatici volunt. Vide Strabonem, V, pag. 257. HARD.

XXXV. 1. Napi, etc. Columella, lib. II, cap. 10. DALZC. — Napi vero. Martialis, XIII, ep. 20, cujus lemma, Napi: « Nos Amiternus ager felicibus educat hortis; Nursinas poteris parcius esse pilas. » Nursinæ pilæ rapa sunt in rotunditatem globata, de quibus dictum est proximo capite. Napus Græcis, et Columellæ paulo ante laudato, βουιάς; nostris, un navet. Pingitur a Dodonæo, p. 663. Ut olim porro Nursinis, sic modo Sabaudis rapis Lemovicisque palma tribuitur. H. — Brassica Napus (Tetradyn. siliq. gen. 1245 Willd. Crucif. Juss.) ED.

2. In jugero sextarii. Colum. II, 10, p. 61. HARD.

3. Quinto sulco. Terram ante quinquies arandam, quam napus seratur. Vide infra cap. 49: Quarto seri sulco, etc. HARD.

4. Satus utriusque generi justus. In locis riguis Columella seri jubet a solstitio: siccis vero ultima parte

festos, Neptuni atque Vulcani⁵: feruntque subtili vatione, quota luna⁶ præcedente hieme nix prima cecidit si totidem luminum die intra prædictum temporis serantur, mire provenire. Seruntur et vere in calidius que humidis.

XXXVI. (xiv.) Lupino¹ est usus proximus², quam homini³, et quadrupedum generi ungulas habenti, munis. Remedium ejus⁴, ne metentes fugiat⁵ exsiliut ab imbre tollatur. Nec ullius⁶, quæ seruntur, 1

mensis Augusti, vel prima septembris. DAL.

5. *Neptuni atque Vulcani.* In kalendario rustico apud Gruterum, pag. 139, Augusto mensi Neptunalia: Vulcanalia septembri dicantur. Et pag. 133, Vulcanalia decimo kalend. sept. Neptunalia decimo kal. Aug. HARD.

6. *Quota luna.* Si tot diebus post Neptuni festum serantur, quota luna fuerat præcedente hieme, quum nix prima cecidit. H.

XXXVI. 1. *Lupino.* Nostri lupin, Græci θερμὸν ἡμερον vocant. H. — *Lupinus albus* (*Diadelph. decand. L. gen.* 675 *Decand. Leguminos. Juss.*) ED.

2. *Usus proximus.* Post rapa, quæ cunctis pariter animalibus nasci diximus cap. 34: « Boves enim lupinum, inquit Colum. II, 10, pag. 56, per hiemem coctum maceratumque probe alit: Famem quoque, si sterilitate annonæ incessit hominibus, commode propulsat. » Qui promiscuus hoc loco quam proximus legi maluit, et a MSS. fide, et a Plinii mente desciscunt. H.

3. *Et homini.* Præsertim Cynicis olim, de quibus Horat. Ep. I, VII, 23, « quid distent æra lupinis. » Le-

gumen enim id in perage stare solebant. Unde Aristoteli οὐκ ἀπρῶς γὰρ Κράτης, οὐ φησὶν, πῆρα δύναμιν τλίχην ἐμῶν τε χοίριξ. Turneb. lib. cap. 29. DALB.

4. *Remedium ejus.* Lupiniquit Theoph. Hist. VIII, 1: prius metunt, quam imber serit: quoniam alioqui intendum e vaginulis exsiliret ita periret semen. Sic etiam Geopon. II, 37, p. 72. Perventes, aere madefacto demeti oportere scribit Theop. de Caus. IV, 14, p. 311

5. *Ne metentes fugiat,* etc phrast. Hist. lib. IX, cap. 1: vius, « Nonnulli proprie lupinorum alas dici putant Ælius: alas ex lupino, surculi foliis. Cato in Originibus, lupino. Memini tamen Varro de Lingua Latina, alam lupinorum dicere. » Hæc Servius

6. *Nec ullius, quæ seruntur,* terra assensus terræ mirabilior, illa verba assensus terræ, opinio esse legitima. PRIN. — *Ne ullius eorum quæ seruntur,* terra ei admodum faventior est. HARD.

assensu terræ⁷ mirabilior est. Primum omnium⁸ cum sole quotidie circumagitur, horasque agricolis etiam nubilo demonstrat. Ter præterea⁹ floret: terram amat¹⁰, terraque operiri¹¹ non vult. Et unum hoc seritur non¹² arato. Quærit¹³ maxime sabulosa, et sicca, atque etiam¹⁴ arenosa. Coli¹⁵ utique non vult. Tellurem¹⁶ adeo amat, ut quamvis fructuoso solo conjectum inter folia vepresque, ad terram tamen radice perveniat. Pinguescere hoc satu arva vineasque diximus¹⁷. Itaque adeo¹⁸ non eget fimo, ut optimi vicem repræsentet: nihilque aliud nullo impendio constat, ut quod ne serendi quidem gratia opus sit afferre. Protinus seritur¹⁹ ex arvo: ac ne spargi quidem postulat decidens

7. *Assensu terræ.* MSS. *adsensu terræque.* HARD.

8. *Primum omnium.* Hæc totidem verbis Geop. auct. ex Apuleio, l. c. HARD.

9. *Ter præterea.* Geop. l. c. H.

10. *Terram amat.* Theophr. lib. IX, cap. 10, et lib. I, c. 12. DAL.

11. *Terraque operiri.* Theophr. Hist. lib. VIII, cap. 11: *Καὶ τὸ θεὸν δὲ οὐκ ἰθαλεὶ θερμὸς κρύπτεσθαι τῆ γῆ· διὸ καὶ οὐχ ὑπαρκοῦντες σπείρουσι.* Vide et ejusdem scriptoris Hist. lib. I, cap. 12. HARD.

12. *Non arato.* Subintellige, solo. Sic etiam Geop. auct. l. c. Colum. II, 10: « Crudis novalibus licet ingeras: et qualitercumque obruas, sustinet coloni negligentiam. » HARD.

13. *Quærit.* Hoc iterum inculcat cap. 46, ut et Theophr. Hist. VIII, 11. HARD.

14. *Etiam arenosa.* Infra, cap. 17, ultimo hujus libri: « In solo autem rubricoso, vel pullo, vel arenoso, si non sit aquosum, lupinum serendum. » DAL.

15. *Coli.* Theophr. et Geop. auct. ll. cc. HARD.

16. *Tellurem.* Theophr. l. c. H.

17. *Vineasque diximus.* Lib. XVII, cap. 6, 7. Colum. II, 10, de lupino: « Maxime ex iis quæ seruntur, juvat agrum. Nam vineis jam emaciatis, et arvis optimum stercus præbet, etc. » HARD.

18. *Itaque adeo.* Auctor Geop. l. c. HARD.

19. *Protinus seritur arvo.* Scribo *area*, non *arvo*. Theophrastus, lib. VIII, cap. ultimo, « Lupinum, inquit, licet robustissimum sit, tamen nisi protinus ab area terræ mandaveris, male provenit, quemadmodum dictum est. » Et Columella, lib. XI, cap. 10. PRÆT. — *Ex arvo.* Unde metitur. Ita MSS. omnes, librique editi: non *ex area*, uti reponere nititur Pintianus, contra scriptoris sententiam; etsi emendationi suffragari Columella videtur, II, 10, p. 56: « Spargitur, inquit, statim ex area. Atque id solum omnium leguminum non desiderat requiem in horreo,

- ³ sponte : primumque omnium ²⁰ seritur, novissimum tollitur : utrumque septembri ²¹ fere mense : quia si non antecessit hiemem, frigoribus obnoxium est. Impune præterea jacet, vel derelictum etiam, si non protinus sequuti obruant imbres, ab omnibus animalibus amaritudine ²² sua tutum. Plerumque tamen levi sulco integunt. Ex densiore ²³ terra rubricam maxime amat. Ad hanc alendam post tertium florem verti debet, in sabulo post secundum.
- ⁴ Cretosa tantum, limosaque odit, et in iis non provenit. Maceratum ²⁴ calida aqua homini quoque in cibo est. Nam bovem unum ²⁵ modii singuli satiant, validumque præstant : quando etiam impositum puerorum ²⁶ ventribus, pro remedio est. Condi in fumo ²⁷ maxime convenit, quo-

sive septembri mense, etc. » HARD.

^{20.} *Primumque omnium.* Theophr. VIII, 1. HARD.

^{21.} *Septembri.* Colum. l. c. « Sive septembri mense ante æquinoctium, seu protinus a kalendis octobris crudis novalibus ingeras, qualitercumque obruas sustinet coloni negligentiam : teporem tamen autumnii desiderat, ut celeriter confirmetur. Nam si non ante hiemem convaluerit, frigoribus affligitur. » Adde Geop. l. c. HARD.

^{22.} *Amaritudine sua.* Theophr. Hist. lib. VIII, cap. 7 ; auct. Geop. l. c. HARD.

^{23.} *Ex densiore.* Colum. II, 10, pag. 57 : « Lupinum exilem amat terram, et rubricam præcipue : nam cretam reformidat, limosoque non exit agro. » HARD.

^{24.} *Maceratum.* Galen. de Fac. simpl. med. VI, pag. 177 : Θερμός ἐσθίεται μὲν ἐψηθεὶς τε, καὶ πολλαῖς ἡμέραις ἀναποθέμενος ὕδατι τὴν πικρότητα. « Lupinum edi potest co-

ctum, multis ante diebus per macerationem amaro in aqua deposito. » Auctor Geop. l. c. farina hordei aut frumenti admixta, panificio aptum esse prodidit. Multum alere id cibi genus, Diphilus Siphnius medicus, apud Athenæum, II, p. 55. HARD.

^{25.} *Nam bovem unum.* Annuo bovis cibario modios lupini sexaginta Cato requirit, cap. LX, pag. 44. HARD.

^{26.} *Puerorum ventribus.* Marcellus Emp. cap. xxviii, pag. 199 : « Farina lupinorum decocta ex aqua, et more cataplasmatibus ventri imposita lumbricos vel tineas necat. » Sic etiam auct. Geop. l. c. Τὸς ἄμινθας ἐκβάλλουσιν. Galenus autem, non impositum modo, sed etiam ex melle potum, ei morbo mederi scribit, l. c. Ἀναίρει δὲ καὶ ἄμινθας ἐπιπλαττόμενός τε, καὶ μετὰ μέλιτος ἐκλαιχόμενος, etc. HARD.

^{27.} *Condi in fumo.* Colum. II, 10, pag. 56 : « Reliquum, quod

niam in humido vermiculi umbilicum ejus in sterilitatem castrant. Si depastum sit in fronde, inarari protinus solum opus est.

XXXVII. (xv.) Et vicia¹ pinguescunt arva, nec ipsa² agricolis operosa : uno sulco³ sata, non sarritur, non stercoratur, nec aliud quam deoccuratur⁴. Sationis⁵ ejus tria tempora : circa occasum Arcturi⁶, ut decembri⁷ mense pascat : tunc optime⁸ seritur in semen. Æque namque fert depasta. Secunda satio mense januario est : novissima martio : tum ad frondem utilissima. Siccitatem⁹ ex omnibus, quæ seruntur, maxime amat : non aspernatur etiam umbrosa. Ex semine ejus, si lecta matura est, palea cæteris præfertur. Vitibus præripit succum ; languescuntque, si in arbusto seratur.

seminis superest, in tabulatum, quo fumus pervenit, optime reponis ; quoniam si humor invasit, vermes gignit, qui simul atque oscilla lupinorum ederunt, reliqua pars nasci non potest. » Palladius quoque lib. VII, in Junio, tit. 3, pag. 123. Rodunt igitur vermes umbilicum (*le germe*) et sterilem reddunt. H.

XXXVII. 1. *Et vicia*. Varro de R. R. I, 31 : « Vicia dicta a vinciendo, quod item capreolos habet, ut vitis, quibuscum sursum vorsum serpit, ad scapum lupini, aliumve ; quem ut hæreat, id solet vincire. » Vide plura apud Vossium in Etym. Gallis, *de la vesce*. Arva ea pinguescere jam diximus, XVII, 7. H.— *Vicia sativa* (*Diadelph. decand.* L. gen. 697 *Decand. Legum.* Juss.) EN.

2. *Uno sulco*. Terra semel tantum proscissa. HARD.

3. *Deoccuratur*. Glebæ confringuntur, et comminuuntur. Varro l. c. « Occare, id est, comminuere, ne sit gleba : quod ita occidunt, occare

dicunt. » Rura nostra vulgo, *her-ser*. HARD.

4. *Sationis*. Duo priora serendi tempora agnoscit etiam Colum. II, 11, pag. 63 ; alterum, circa æquinoctium autumnale ; januario mense alterum, vel serius etiam. H.

5. *Arcturi*. De quo cap. 74. H.

6. *Ut decembri . . . pascat*. Ut eo mense, viciam tenera depascat in herba molle pecus, ut cecinit Virg. Georg. I, 112. HARD.

7. *Tunc optime*. Circa Arcturi occasum. HARD.

8. *Siccitatem*. Colum. de R. R. II, 11, pag. 63 : « Id genus præcipue non amat rores, quum seritur : itaque post secundam diem horam, vel tertiam, spargendum est, quum jam omnis humor sole ventove detersus est : neque amplius projici debet, quam quod eodem die possit operiri : nam si nox incessit, quantulocumque humore, prius quam obruatur, corrumpetur. » HARD. — *Si in arbusto*. Si

- 1 XXXVIII. Nec ervi¹ operosa cura est. Hoc amplius, quam vicia, runcatur²: et ipsum medicaminis³ vim obtinens. Quippe per ervum Divum Augustum curatum, epistolis ipsius memoria exstat. Sufficiunt⁴ singulis boum jugis modii quini sati. Martio mense⁵ satum, noxium esse bubus⁶ aiunt, item autumno gravedinosum: innoxium autem fieri primo vere satum.
- 1 XXXIX. (xvi.) Et silicia¹, hoc est, fenum græcum, scarificatione² seritur: non altiore quatuor digitorum sulco: quantoque pejus tractatur, tanto provenit melius. Rarum dictu, esse aliquid, cui prosit negligentia. Id au-

in loco serantur, ubi vites sunt arboribus applicitæ. HARD.

XXXVIII. 1. *Nec ervi.* Ervum Græcis ἔρβορος, Gallis *ers*, a Dodonæo ciceris sativi nomine describitur, p. 514; a Dalecampio, Hist. Plant. IV, 47, pag. 468. H.

2. *Runcatur.* Runcare segetes, est herbas e segetibus expurgare, quod Græci ὑπορίζειν et βοτάνιζειν vocant: runcationem ipsam βοτάνισμὸν, ipso teste Plinio, cap. 47. *Nétayer les blés, en arracher les méchantes herbes.* HARD.

3. *Et ipsum medicaminis vim,* etc. Ervi medicinas, inde de ervo quædam, et deinceps. DAL. — *Medicaminis.* Vide lib. XXII, cap. 73. H.

4. *Sufficiunt.* Colum. de R. R. lib. II, cap. 11, pag. 64. H.

5. *Martio mense.* Colum. l. c. « Mensem martium universum negant agricolæ huic legumini convenire: quod eo tempore satum pecori sit noxium, et præcipue bubus, quos pabulo suo cerebroso reddat. » Pallad. in Febr. lib. III, tit. 7: « Martio ervum serendum non est,

ne pastu suo pecoribus noceat, et boves reddat insanos. » Theophr. Hist. II, 5, primo vere satum ait esse innoxium: autumno gravedinosum. HARD.

6. *Noxium esse bubus.* Pabulo suo eos reddere cerebroso Columella tradit, lib. II, cap. 11, id est, gravedinosos. DAL.

XXXIX. 1. *Et silicia.* In Indice, *silicia.* Columella, lib. II, cap. 11, *siliqua.* Plinio ipsi, lib. XXIV, c. 120, ex MSS. omnibus, *silica.* Gallis, *sencgré* vel *fenugrec.* Pingitur a Dodonæo, p. 526. H. — *Trigonella Fenum Græcum* (*Diadelph. decand. L. gen. 1386 Willd. Legum. Juss.*) ED.

2. *Scarificatione.* Hoc est, proscissa leviter tellure, nec alte arata. Columella, loc. cit. de feno græco: « Datur opera, ut spisse terra aratur, nec tamen alte: nam si plus quatuor digitis adobrutum est, semen ejus non facile prodit: propter quod nonnulli prius quam serant, minimis aratris proscindunt, atque ita jaciunt semina, et sarculis adobruunt. » HARD.

tem quod *secale* ac *farrago*³ appellatur, occari tantum desiderat.

XL. *Secale* Taurini sub Alpibus *asiam* vocant, deterrimum, et tantum ad arcendam famem¹: fecunda, sed *græcili* stipula, nigritia triste, sed pondere præcipuum. Admiscetur² huic far, ut mitiget amaritudinem ejus; et tamen sic quoque ingratisimum ventri est. Nascitur quâlicumque solo cum centesimo grano; ipsumque pro lætamine³ est.

XLI. *Farrago*¹ ex recrementis² farris prædensa seritur, admixta aliquando et vicia. Eadem in Africa fit ex hordeo. Omnia hæc *pabularia*³: degeneransque ex leguminibus quæ vocatur *cracca*⁴: in tantum columbis grata, ut pastas ea negent fugitivas illius loci fieri.

XLII. Apud antiquos erat *pabuli* genus, quod¹ Cato *ocymum* vocat, quo sistebant² alvum bubus. Id erat³ e

3. *Secala ac farrago.* Res sunt **duæ** diversissimæ, quod Plinius evidenter ostendit, utriusque historiam seorsim persequutus: et de utroque diversissima prodens. H.— **Secale.** Apud Gallos veteris nomenclaturæ vestigia retinet, *le seigle*: ut recte Dodonæus, a quo pingitur. P. 290, et Joh. Ruellius, aliique. H.— **Secale Cereale** (gen. 188 Decand. Gramin. Juss.) Ed.

XL. 1. *Deterrimum et tantum ad arcendam famem utile. Teterrimum, non deterrimum,* rectius credo, ut protinus sequentia indicant. PINT.

2. *Admiscetur.* In panificio. H.

3. *Pro lætamine.* Fimi loco est. Nam lætamen pro fimo dicitur, quod agros lætos, hoc est, pingues et uberes facit. Usus est ea voce Pallad. in Febr. tit. 20, aliique. H.

XLI. 1. *Farrago.* De ea diximus c. 10. Ex hordeo quoque cantheri-

no, sive hexasticho, fieri Colum. lib. II, cap. 11, admonet. HARD.

2. *Recrementis.* Purgamentis. H.

3. *Pabularia.* Pabulo animalium nata. HARD.

4. *Cracca.* Sic MSS. omnes, tum hoc loco, tum in Indice. Vicia id genus adulterium videtur. H.— *Vicia cracca* (gen. 697 Decand.) Ed.

XLII. 1. *Quod Cato.* Cap. LV et LX, atque alibi passim. De ocymo egimus lib. XVII, cap. 35. H.

2. *Quo sistebant.* Ita libri omnes: at Varro, de Re Rust. lib. I, c. 3r, quo ciebant. Varronis verba retulimus lib. XVII, cap. 35. Forte citabant hic agnoscendum: aut, quod aliis quoque accidit, alia vis ei inest, si parcius: alia, si sumatur largius. HARD.

3. *Id erat e pabulis, segete viridi,* etc. Id erat e fabali segete viridi desecta antequam gignat siliquas. »

pabulis, segete viridi desecta, antequam gelaret⁴. Sura Mamilius id aliter interpretatur, et tradit fabæ modios decem⁵, viciæ duos, tantundem erviliæ in jugero autumnò misceri et seri solitum. Melius et avena græca⁶, cui non cadit semen, admixta. Hoc vocitatum ocymum⁷, boumque causa seri solitum. Varro⁸ appellatum a celeritate proveniendi, e græco quod *ὠκέως* dicunt.

¹ XLIII. Medica externa etiam¹ Græciæ est, ut a Medis

Ex Varrone ad verbum, lib. I Rei Rust. cap. 31, ocymum Græcis dictum, vel quod crescat et desecetur celeriter, vel quod alvum citet pecudibus. Latinis, farrago, quasi *ferrago*, quod ferro præpropere demetatur, vel a farre, quod far in eum usum principio satum sit. Est autem pabulum quadrupedum, præsertim equorum, mulorum, boum, vere collectum e segete viridi præcisa: Monspeulanis *ferrage*. Fiebat olim a fabali segete sola. Quidam, ut Manilius scripsit, addiderunt viciam et erviliam, utriusque partem quintam: quidam avenam græcam. Varro miscet hordeum, viciam, et alia legumina. Monspepuli tritici, avenæ, hordei, et siliginis, quam *Paumole* vocant, purgamenta mixta seruntur: quum seges in tantum adolevit, ut propemodum caulis tenellis articulis incipiat distingui, pecus alligata fune, et ad statutum palum vel arborem revincta, immittitur quod depascat, ea medicina toto anno, ut credunt, valitura, et a morbis tuta immunisque futura. DALEC.

4. *Antequam gelaret*. Ita MSS. at ex Varrone sincerius, *antequam siliquaret*, vel *generaret siliquas*. Itaque ocymum ex fabali caule, ervo, vi-

cia, cæterisque ejusmodi parabatur, quæ siliquas habent. HARD.

5. *Modios decem*. Modius, sive modium, ea mensura est, quam Parisienses vocant, *un boisseau*. H.

6. *Avena græca*. Non silvestri, quam sterilem Virgilius appellavit. Avena græca bromos: avena cui semen cadit, ægilops. DALEC. — *Avena sativa* (gen. 171 Decand. Gram. Juss.) ED.

7. *Vocitatum ocymum*. Apud Nonium in Cogere. Varro, Virgula Divina, pancarpinion vocat: — Sed pancarpinio ocymo subacto, Libamenta legens caduca veris. — Sic autem vocatum fuit, quod ex quovis frugis, ac leguminis genere seratur. DALEC.

8. *Varro*. Loco proxime citato.

XLIII. 1. *Medica externa etiam*, etc. Theophrastus, Hist. lib. VIII, cap. 8. Columella, lib. II, cap. 12. DALEC. — *Medica*. Nunc trifolium magnum vocant, fenumque Burgundicum, *grand trèfle*, vel *foin de Bourgogne*, vel *luzerne*: vulgatiore vero nomenclatura, *sainfoin*. A Clusio pingitur rarior. Plant. VI, p. 242, vocaturque Medica Legitima. II. — *Medicago sativa* (*Dia-delph. decand. gen. 1387 Willd. Leguminos. Juss.*) ED.

advecta per bella Persarum, quæ Darius² intulit: sed vel in primis dicenda, tanta dos³ ejus est; quum ex uno satu amplius quam tricenis annis duret. Similis est⁴ trifolio: caule, foliisque geniculata: quidquid in caule⁵ assurgit, folia contrahuntur⁶. Unum de ea et cytiso volumen Amphilochnus fecit, confusum. Solum, in quo⁷ seratur, ² elapidatum purgatumque subigitur autumn⁸: mox aratum, et occatum, integitur crate iterum ac tertium, quin diebus interpositis, et fimo addito. Poscit autem siccum succosumque, vel riguum. Ita præparato seritur mense maio⁹: alias pruinis obnoxia. Opus est densitate seminis omnia occupari, internascentesque herbas excludi. Id præstant in jugera modia vicena. Movendum¹⁰ ne aduratur, terraque protinus integri debet. Si sit humidum solum herbosumve, vincitur, et desciscit in pratium. Ideo ³ protinus altitudine unciali herbis omnibus liberanda est, manu potius, quam sarculo. Secatur incipiens florere, et quoties reffloruit. Id sexies¹¹ evenit per annos, quum mini-

2. *Quæ Darius.* Darius Hystaspæ F. vel Xerxes, si credimus Isidor. *Origg.* lib. XVII, cap. 4: « Medica dicta, quia a Medis translata est in Græciam tempore quo eam Xerxes, rex Persarum, invasit. » H.

3. *Tanta dos.* Vide Columellam, lib. II, cap. 11, p. 62, ex quo Isidorus accepit, loc. cit. et Pallad. in Aprili, tit. 1. Non hi *tricenis*, sed *denis* habent. H. — Medicaginem *denis* durare annis certum est: de *tricenis*, dubitandum. ED.

4. *Similis est.* Dioscorides, l. II, c. 177. HARD.

5. *Quidquid in caule.* Caule crescente fiunt angustiora folia, *πρῶτα γυνεα δὲ στενερυλλώτερα γίνεσθαι*, etc. Diosc. loc. cit. HARD.

6. *Folia contrahuntur.* Id poiro

est, quod ait Dioscorides, quin recens prodit, pratensi trifolio similem esse: quum assurgit, foliis angustioribus fieri. DAL.

7. *Solum, in quo.* Iisdem fere verbis Columella, loc. cit. HARD.

8. *Subigitur autumn.* Proscinditur circa kal. octobr. Colum. DAL.

9. *Mense maio.* Mense ultimo aprili, Colum. et Pallad. lib. V in Aprili, tit. 1. HARD.

10. *Movendum.* Semen scilicet, terræ commissum. Ita MSS. non *movendum*, ut editi. Columella, loc. cit. « Ligneis rastris: id enim multum confert, statim jacta semina obruantur, nam celerrime sole aduruntur. » HARD.

11. *Id sexies.* Colum. et Pallad. ll. cc. HARD.

4 mum, quater. In semen maturescere prohibenda est, quia pabulum utilius est usque ad trimatum. Verno seri¹² debet, liberarique cæteris herbis : ad trimatum, marris¹³ ad solum radi. Ita reliquæ herbæ intereunt sine ipsius damno, propter altitudinem radicum. Si evicerint herbæ, remedium unicum est aratio, sæpius vertendo, donec omnes aliæ radices intereant. Dari non ad¹⁴ satietatem debet, ne deplere sanguinem necesse sit. Et viridis utilior est. Crescit surculose¹⁵, ac postremo in pulverem inutilem extenuatur. De cytiso¹⁶, cui et ipsi principatus datur in pabulis, affatum diximus inter frutices. Et nunc frugum omnium natura peragenda est ; cujus in parte de morbis quoque dicatur.

1 XLIV. (XVII.) Primum omnium frumenti¹ vitium avena² est : et hordeum in eam³ degenerat : sicut ipsa

12. *Verno seri debet.* Nullo modo videtur legi posse *seri* : nam dictum ante est *seri* mense maio, qui æstatis mensis est, non veris : quapropter *sarriri* legendum esse arbitrator, non *seri*. PINT. — *Verno seri.* Ita etiam MSS. sed *sarriri* malim. H.

13. *Marris.* Columella, loc. cit. — Atque, ut dixi, ligneis rastris sarriendus, et identidem runcandus est, ne alterius generis herba invalidam medicam perimat. — HARD.

14. *Dari non ad.* Columella, loc. cit. pag. 63 : « Teneram jumentis præbeas, sed inter initia parcius, dum consuescant, ne novitas pabuli noceat : inflat enim, et multum creat sanguinem. » Sic etiam Palladius, loc. cit. HARD.

15. *Arescit surculose.* Utilior est, inquit, dum virescit : nam quum cœpit arescere, lignosa tota est. H.

16. *De cytiso.* Lib. XIII, c. 47. Vid. Excurs. de *Cytiso* ad finem lib. XIII, tom. V, pag. 261. ED.

XLIV. 1. *Vitium avena.* Non

Avena sativa, ut credidit Hard. sed *Avena fatua*. Vid. not. 10, pag. 201 fin. ED.

2. *Avena.* Αἰγδοψ Theophrast. *Avena calamina* est tibia. Martialis, VIII, 3, 22 : « Dum tua multorum vincat avena tubas. » *Avena* est culmus, stipula Virgil. Georg. I, 226 : « Expectata seges vanis elusit avenis. » *Avena*, herba segetes necans eidem Virgil. Eclog. V, 37. Symmachus : « Nec rubigo segetibus obfuit, nec avena fruges necavit. » Turneb. XVII, 3. — *Avena est.* Hæc ipsa sativa, ex qua pultem hodieque conficiunt rustici. Græcis βῆδος, ut diximus cap. 20, *l'avoine*. Aliunde certe hæc Plinius hausit, quam a Theophrasto : nam quæ ille de ægilope retulit, Hist. lib. VIII, cap. 8, quæ spectari nunc a Plinio nonnulli putant, eadem, sed aliunde accepta, recitat, ægilopem appellans : quam festucam verius appellari latine ipse monet. H.

3. *Et hordeum in eam*, etc. Nus-

frumenti fit instar : quippe quum Germaniæ populi serant eam, neque alia pulve vivant. Soli maxime cælique humore hoc evenit vitium. Sequentem⁴ causam habet imbecillitas seminis, si diutius retentum est terra, prius quam erumpat. Eadem est ratio, si cariosum⁵ fuit, quum sereretur. Prima autem statim eruptione agnoscitur, ex quo apparet in radice esse causam. Est et aliud⁶ ex vicino avenæ vitium, quum amplitudine inchoata granum, sed nondum matura, prius quam roboretur corpus, afflatu noxio cassum et inane in spica evanescit quodam abortivo⁷.

Venti autem⁸ tribus temporibus nocent frumento et hordeo : in flore, aut protinus quum defloruere, vel maturescere incipientibus⁹. Tum enim exinaniunt¹⁰ grana : prioribus causis¹¹ nasci prohibent. Nocet et sol¹² creber e nube. Nascuntur¹³ et vermiculi in radice, quum semen-

quam id Theophrast. sed de Caus. lib. IV, cap. 1, triticum et hordeum sola in lolium degenerare scribit. DAL.

4. *Sequentem. Secunda causa, cur in avena semen degeneret, oritur ex imbecillitate seminis. H.*

5. *Si cariosum. Si vetustum, aut exesum fuit. HARD.*

6. *Est et aliud. Avena hæc silvestris est, quæ sativæ similis, asperiores tantum, longioresque aristas habet, et in folliculis fere vacuis semen evanidum. De hac Virg. Ecl. V, 37, cecinit : « Infelix lolium, et steriles dominantur avenæ. » « Steriles, inquit Servius, ad discretionem earum, quæ seruntur. » Avenam hanc inter frumenti vitia Naso quoque enumerat, Pastor. lib. I, v. 691 : « Et careant loliis oculos vitiantibus agri ; Nec sterilis culto surgat avena solo. » HARD.*

7. *Quodam abortivo. Ita MSS.*

omnes ; hoc est, quodam abortivo partu, quodam abortu. HARD.

8. *Venti autem. Hæc Theophr. Histor. lib. VIII, cap. 10. H.*

9. *Maturescere incipientibus. Angescente fructu, συναδρυνομένου τῷ καρποῦ : quum magna et diuturna flatuum vis fuerit. Theophrastus. DALIC. — Vel maturescere. Ἐν τῷ ἀδρύνεσθαι, quum crassescunt, inquit Theophrastus. HARD.*

10. *Exinaniunt. Exsiccat et arefacit grana vis venti vehementior, quæ tunc ingruit, quum maturescere ea cœperunt : ξηραίνει καὶ ἀραιαίνει. Theophrast. HARD.*

11. *Prioribus causis. Quum vel in flore, vel protinus ubi defloruerint, venti vehementiores incidunt. H.*

12. *Nocet et sol. Theophrastus, loc. citat. Ἀπόλλυσι δὲ καὶ ἥλιος ὁ ἐκνήφιος ἄμφω, hordeum scilicet, triticumque. HARD.*

13. *Nascuntur. Altera ratione,*

tem imbribus sequutis¹⁴, inclusit repentinus calor humorem. Gignuntur et in grano, quum¹⁵ spicæ pluviis calor infervescit. Est et cantharis¹⁶ dictus scarabæus parvus, frumenta erodens¹⁷. Omnia¹⁸ ea animalia cum cibo deficiunt. Oleum, pix, adeps, contraria seminibus, cavendumque ne contacta eis serantur. Imber in herba¹⁹ utilis tantum : florentibus autem frumento et hordeo nocet, leguminibus innocuus, præterquam ciceri. Maturescentia²⁰ frumenta imbre læduntur, et hordeum magis. Nasctitur et herba alba, panico similis, occupans arva, pecori quoque mortifera. Nam lolium²¹, et tribulos, et carduos, lappasque, non magis quam rubos²², inter frugum morbos

inquit, vermis ingiguitur, quum humor imbrium effundi nequit conclusus siccitate aeris circumfusi. Tunc enim calor confecta putredine animal contrahit. Theophrastus, de Caus. lib. III, cap. 27, p. 293. H.
14. *Imbribus sequutis*. Theophr. Caus. lib. III, cap. 27, quum post sementem Auster crebro spiraverit. Rationem, quam hic Plinius reddit, Theophrastus affert, cur in erviliis, cicercula et piso vermes nascantur, εταν, inquit, υγρανωδσι, και θερμημεριαι γινονται. DAL.

15. *Quum...pluviis*. Quum calore imbres sequuto spica fervescit. H.

16. *Est et cantharis*. Hoc tantum Theophrastus, Hist. lib. VIII, cap. 10 : Επιγινεται και η μὲν κανθαρις εν τῷς πυρωις. At sane simile veri est, erodendo plus, quam insidendo, animal id officere frugibus. Est autem id non muscarum generis, quas vulgo cantharidas dicimus : sed scarabæorum, de quibus l. XI, c. 34. HARD.

17. *Frumenta erodens*. Theophr. quidem Hist. lib. VIII, cap. 10, in

ervo phalangium, in tritico nasci cantharidem scribit, sed nusquam a cantharide triticum ro-li. DAL.

18. *Omnia... cum cibo*. Cibo consumpto ac deficiente intereunt. H.

19. *Imber in herba*. Hæc totidem verbis Theophr. Hist. VIII, 6. H.

20. *Maturescentia*. Theophr. l. c.

21. *Nam lolium*. Habuit hoc Virgili carmen ante oculos, e Georg. lib. I, vs. 150 : « Mox et frumentis labor additus : ut mala culmos Esset rubigo, segnisque horreret in arvis Carduus : intereunt segetes ; subit aspera silva, Lappasque, tribulique, interque nitentia culta Infelix lolium et steriles dominantur avenæ. » H. — De tribulis, carduis, etc. lib. XXII, suo nempe loco fusius agemus. ED.

22. *Rubos*. Spinas, sentes, quibus terra occupatur, horrescit, squalet, et stat. His pestibus addit Festus, scandulacam, volvuli genus, frugibus inimicum, quod eas edere modo implicando necat : quidam orobanchen interpretantur. Idem Festus senticeta ea vespices

potius, quam inter ipsius terræ pestes numeraverim. Cæleste²³ frugum vinearumque malum, nullo minus noxium est rubigo²⁴. Frequentissima²⁵ hæc in roscido tractu, convallibusque, ac perflatum non habentibus: e diverso²⁶ carent ea ventosa et excelsa. Inter vitia segetum et luxuria est²⁷, quum oneratæ fertilitate procumbunt. Commune autem omnium satorum vitium urica²⁸, etiam²⁹ ciceris, quum salsilaginem ejus abluendo imber dulcius id facit.

Est herba³⁰, quæ cicer enecat et ervum, circumligando se: vocatur orobanche³¹: triticum simili modo

appellari dixit, quoniam spicatæ sunt, id est, aculeis munitæ et armatæ. DALEC.

23. *Cæleste frugum vinearumque.* Theophrastus, Hist. lib. VIII, cap. 10, et de Caus. lib. III, cap. 27. DALEC.

24. *Rubigo.* Vitii genus, quo culmi nigrescunt: *nielle*. E rore nascitur, quum solis superventus excalectus putrescit. HARD.

25. *Frequentissima.* Tradidit hæc et Theophrastus, Hist. VIII, 10.

26. *E diverso.* Theophrastus, loc. cit. HARD.

27. *Luxuria est.* Non foliorum modo, quod Theophrastus, Hist. lib. VIII, cap. 7, φυλλομανεῖν vocat: sed et spicarum, quum gravidis procumbit culmen aristis, ut Virgilius canit, Georg. I, v. 1111. H.

28. *Urica.* Σφακελισμός, Theophrasto. Locus ex cap. 10 hic est: Τῶν δὲ σπερμάτων νοσήματα, τὰ μὲν κοινὰ πάντων ἴσιν, οἷον ἐρυσίβη, τὰ δ' ἴδια τινῶν οἷον σφακελισμός τῷ ἐρεβίνθου καὶ τὸ ἀπὸ καμπῶν ἰσθίεσθαι, καὶ ὑπὸ ψυλλῶν θηρίων, etc. DALEC. — *Urica.* Ita Veteres appellavere, quam nos erucam dicimus, Græci

κάμπην, nostri *chenille*, ut ante nominimus lib. XI, cap. 37. HARD.

29. *Etiam ciceris.* Vide quæ diximus cap. 32. HARD.

30. *Est herba.* Sic Theophr. Hist. lib. VIII, cap. 8, et Geopon. auct. lib. II, c. 41, p. 75: Ἡ ὀροβάγγη φθεῖραι τοὺς κικέρους, καὶ τοὺς ἐρεβίνθους περιπλεκομένη. HARD.

31. *Orobanche.* Orobanches circumplexu necari cicer, et ervum tradit Plinius auctoritate Theophrasti nixus, de Caus. lib. V, cap. 22. Alia orobanche est Dioscoridis, ut ejus descriptio monstrat. Hic tamen ex Theophrasti loco supra citato, contra quam multi putant, censendum est, lolium complexu suo triticum minime necare, sed quod, ut idem diserte ait, simul cum eo proveniat. Vide Histor. lib. VIII, cap. 8. DALEC. — *Orobanche.* Quod ὀροβὸν ἀγγί, ervum necat, ὀροβάγγη dicta. Sed alia est Dioscoridis ὀροβάγγη, quæ a Dodonæo pingitur, p. 543, ut recte admonuit Anguil-lara, part. 5, p. 89, et post eum Dodonæus loc. cit. Hanc quæ ervi pestis est, Dodonæus idem delineavit sub aphacæ nomine, p. 535.

æra³² : hordeum festuca, quæ vocatur ægilops³³ : lentem herba³⁴ securidaca³⁵, quam Græci a similitudine³⁶ pelecionon vocant. Et hæ quidem complexu necant³⁷. Circa Philippos³⁸ ateramnon nominant in pingui solo herbam,

Nam et ἀράκη Dioscoridis est, non Theophrasti. Est autem hæc, ut arbitror, quæ Festo *scandulaca* dicitur, « genus herbæ frugibus inimicæ. » H.—An *Polygonum convolvulus* (*Octandr. trig. gen. 785 W. Polygon. Decand.*)? ED.

32. *Triticum... æra*. Hoc est, lolium, quæ Græcis αἶρα. Utralibet voce Plinius promiscue utitur, Geopon. auct. loc. citat. τὸ ζιζάνιον τὸ λεγόμενον αἶρα, φθείρει τὸν σῖτον. H.—*Æra*. Theophrastus, de Causis lib. V, cap. 22. Lolium non complexu triticum necat, sed, ut ait idem auctor, quia simul provenit. DAL.—*Lolium temulentum* (*Triand. dig. L. gen. 147 Willd. Gramin. Juss.*) ED.

33. *Hordeum... ægilops*. Theophrastus, Hist. lib. VIII, cap. 8 : Καὶ ὁ αἰγίλωψ δοκεῖ μᾶλλον ἐν ταῖς κριθαῖς. Geopon. auct. loc. cit. Τὰς δὲ κριθὰς βλάπτει αἰγίλωψ. In eam rem multa egregie Galenus de Alim. fac. tom. VI, cap. 37, p. 333. Rustici in Gallia *coquiole* vulgo vocant. Avenam spica refert, unde et ei aliquando apud Latinos id nomen : glossæ Philoxeni : Αἰγίλωψ, *avena*. Et in Nothis Dioscoridis, p. 472 : Αἰγίλωψ, οἱ δὲ βρόμος, Ἰωμαῖται ἀβένα. HARD.—*Avena sterilis* (*Triand. digyn. gen. 142 Willd. Gram. Juss.*) ED.

34. *Lentem herba*. Auctor Geopon. loc. cit. Φακὴν (lego ex Plinio φακὸν) βλάπτει ἢ πελακίος καλουμένη βοτάνη. In MSS. *securiclata*. HARD.

35. *Securidaca*. Theophrasto, Hist. lib. VIII, cap. 8, *securidaca* aphacam necat, non lentem. DAL.—*Biserrula pelecinus* (*Diadelph. decand. gen. 1380 Willd. Legumin. Juss.*), inter lathyros spontanea. ED.

36. *A similitudine*. Quoniam ejus siliquæ sunt instar securularum, quas Græci πελάκιος vocant. Diosc. lib. III, cap. 146. HARD.

37. *Complexu necant*. Non quidem quod circumligent se, ut oroblanche : sed quod densitate sua fruges complectantur et obruant. H.

38. *Circa Philippos*. Hoc loco Plinium supinæ negligentis arguit Dalecampius, eumque sequutus Salmasius, in eo libro, quem sic inscripsit, *Præfatio ad Plinium*. Ruelius utrique prævit, de Natura stirpium, lib. II, p. 337. Censent enim ii descriptum ac perperam ab eo acceptum hunc locum Theophrasti e lib. IV de Causis. c. 14, p. 316 : Μαρτυρεῖ καὶ τὸ περὶ Φιλίππου συμβαῖνον περὶ τοῦ κλάμου. Ἐκεῖ γὰρ σφόδρα ψυχρὸν πνεῦμα· καὶ ἀτεράμονες τινες γίνονται. « Testatur et illud quod apud Philippos evenit fabis : ventus enim eo loco vehementer frigidus est, ideoque fabæ incoctiles nonnullæ efficiuntur. » Id quod Plutarchus quoque narrat Sympos. VII, quæst. 2, pag. 701 : Ἐνιαχοῦ δὲ καὶ πνεῦμα λιχωμένους ἐπιγινόμενον, ἀτεράμονας ποιῶ, διὰ τὸ ψυχὸς ὡσπερ ἐν Φιλίπποις τῆς Μακεδονίας ἰσοροῦσιν. « Quam ventus quidam ventilantibus supervenit, fri-

qua faba necatur : teramnon, qua in macro, quum udam quidam ventus afflavit. *Æræ*³⁹ granum minimum est in cortice aculeato. Quum est in pane⁴⁰, celerrime vertigines 6 facit; aiuntque in Asia et Græcia balneatores, quum velint turbam pellere, carbonibus id semen injicere. Nascitur et phalangion⁴¹ in ervo, bestiola aranei generis, si hiems aquosa sit. Limaces nascuntur in vicia; et aliquando e terra cochleæ minutæ, mirum in modum erodentes eam. Et morbi quidem fere hi sunt.

XLV. Remedia eorum¹, quæcumque pertinent ad herbas, in sarculo²: et quum semen³ jactatur, cinere. Quæ vero in semine et circa radicem consistunt, præcedente cura⁴ caventur. Vino ante⁵ semina perfusa minus ægro-

gore suo fruges præduras et incoctiles facit, quod Philippis Macedoniæ oppido aiunt evenisse. Itaque quum fabas ii dicant alias coctiles esse, alias incoctiles, sive quæ coqui nisi admodum ægre non possent: *τεράμνας* et *ἀτεράμνας* Græci vocant: ex his duabus vocibus herbarum duo nomina, vel Plinium, vel libertum ejus, qui græca volumina scriberet, pueriliter somniasse pronuntiant. At longe ex alio fonte hæc hausisse Plinium quam ex Theophrasto, duo præter alia apertissime produnt: primum est, macri pinguisque soli discrimen, cujus apud eum scriptorem nullum vestigium exstat: alterum, quod teramnon ex indiviso pariter, et ateramnon ex vitio dicatur esse: quum fabas coctiles sive *τεράμνας* ille palam in pretio ponat, nec sane immerito. HARD.

39. *Æræ granum.* Lolii, ut modo diximus. HARD.

40. *Quum est in pane.* Auctor

Geopon. lib. II, cap. 41, pag. 75, de æra seu lolio: *ἀρτοῖς δὲ μίγνυμένη, σκοτὶ τοῦς ἰσθίοντας*, panibus admixtum obducit tenebras vescentium oculis. HARD.

41. *Nascitur et phalangion.* Theophrastus, Hist. lib. VIII, cap. 10. Ælianus quoque Hist. Anim. IX, 39, *ὀρόβῳ γιννᾶται φάλαγγια ἄττα.* De phalangio lib. XI, cap. 28. H.

XLV. 1. *Remedia eorum.* Colum. lib. II, cap. 9. DAL.

2. *In sarculo.* Instrumentum rusticum, quo purgantur et sarruntur segetes. *Un sarcloir, un instrument à sarcler.* HARD.

3. *Et quum semen.* Et quando simul cum semine cineres jactantur. Ad illud Virgilianum alludit, Georgic. I, vs. 80: « Ne saturare fimo pingui pudeat sola; neve Effetos cinerem immundum jactare per agros. » HARD.

4. *Præcedente cura.* Adhibita cura ante sationem. HARD.

5. *Vino ante.* Apuleius in Geop.

tare existimant. Virgilius⁶ nitro et amurca perfundi jubet fabam : sic etiam grandescere promittit. Quidam⁷ vero, si triduo ante satum urina et aqua maceretur, præcipue adolescere putant⁸. Ter quidem sarritam modium⁹ fractæ e modio solidæ reddere. Reliqua semina¹⁰ cupressi foliis tuis si misceantur, non esse vermiculis obnoxia : nec si interlunio¹¹ serantur. Multi ad milii remedia¹², rubetam noctu arvo circumferri jubent, prius quam sarriatur, defodique in medio inclusam vase fictili : ita nec passerem, nec vermes nocere : sed eruendam prius quam metatur, alioqui amarum fieri. Quin et armo talpæ contacta semina

lib. II, cap. 16, pag. 54 : Τὰ εἰνὼ ἐπιρρανθέντα σπέρματα, ἑλαττον νοσῶσι, etc. HARD.

6. *Virgilius*. Georg. I, vs. 193 : « Semina vidi equidem multos medicare serentes, Et nitro prius, et nigra perfundere amurca: Grandior ut fetus siliquis fallacibus esset. » Fabarum nempe siliquis. Columella, lib. II, cap. 10, *Priscis rusticis*, etc. Vide locum jam laudatum a Pintiano in animadversione præcedente. Et Palladius, lib. XII in Novemb. tit. 1, p. 161 : « Græci asserunt fabæ semina... nitrata aqua respersa, cocturam non habere difficilem. » HARD.

7. *Quidam vero*. Auctor Geop. lib. II, cap. 16, p. 15. HARD.

8. *Præcipue adolescere putant. Præcipuus* forma comparativa, et quidem notanda, in nostro codice legitur. DAL.

9. *Modium fractæ*. F. modio fabæ integræ cum tenui cuticula qua involvitur, modium fractæ seu molitæ, sive furfuribus rediturum. Columella, l. II, c. 12 : « Adeoque fabam sarriendam censeo, ut exi-

stimem debere ter sarri. Nam sic cultam comperimus non solum multiplicare fractum, sed exiguam portionem in valvulis habere: fræsæque ejus et expurgatæ modium pæne tam plenum esse, quam integræ, quum vix minuatur mensura detractis putaminibus. » HARD.

10. *Reliqua semina*. Auctor Geop. totidem verbis loc. citat. pag. 53 : Εἰ δὲ φύλλα κυπαρίσσων κόψας, ἀναμίξεις τοῖς σπέρμασιν, ἄβρωτα ταῦτα φυλαχθήσεται. Simile quiddam refert Columella, lib. II, cap. 9. H.

11. *Nec interlunio*. Geop. auctor, loc. citat. nec si luna semiplena : ἄβρωτα δὲ μένει καὶ τὰ ἐν διγερμῆνι σπειρῶμενα. Interlunium de coitu silentis lunæ accipiendum. HARD.

12. *Ad milii remedia*. Ne vermiculi aut passeris milio nocent. Habet hæc totidem fere verbis auctor Geopon. loc. cit. pag. 55. Sed uti circumferendam ait arvo rubetam, priusquam arvom fodiat, sic et eruendam monet, prius quam seratur, ne fructus amarescat. MSS. omnes, *ad milia*. unde quidam *ad similia* augurantur, male. HARD.

uberiora esse. Democritus¹³ succo herbæ, quæ appellatur aizoon, in tegulis nascens tabulisve, latine vero sedum, aut digitellum, medicata seri jubet omnia semina. Vulgo vero, si dulcedo¹⁴ noceat, et vermes radicibus inhæreant, remedium est¹⁵, amurca pura, ac sine sale spargere, deinde sarrire: si in articulum¹⁶ seges ire cœperit, runcare, ne herbæ vincant. Pestem a milio atque panico sturnorum passerumve agmina, scio abigi herba, cujus nomen ignotum est, in quatuor angulis segetis defossa: mirum dictu, ut omnino nulla avis intret. Mures abiguntur cinere mustelæ, vel felis diluto, et semine sparso, vel decoctarum¹⁷ aqua. Sed redolet virus animalium eorum etiam in pane. Ob id felle¹⁸ bubulo semina attingi utilius putant. Rubigo¹⁹ quidem, maxima segetum pestis, lauri ramis in arvo defixis, transit in ea folia ex arvis. Luxuria segetum²⁰ castigatur dente

13. *Democritus*. Tradit hoc rursum, cap. 19. De aizoo dicemus lib. XXV, cap. 102. Colum. XI, 3: « Veteres quidam auctores, ut Democritus, præcipiunt semina omnia succo herbæ, quæ sedum appellatur, medicare, eodemque remedio adversus bestiolas uti: quod verum esse experientia nos docuit. » Iterumque lib. II, c. 9, p. 53: « Quædam etiam subterraneæ pestes adultas radicibus subsectis enecant. Id ne fiat, remedio est aquæ mixtus succus herbæ, quam rustici sedum appellant: nam hoc medicamine una nocte semina macerata jaciuntur. » Adde et Geop. auct. XII, 7, et II, 16. HARD.

14. *Si dulcedo*. Soli dulcedo, vermes generans. HARD.

15. *Remedium est*. Colum. l. c. H.

16. *Si in articulum*. Quum genicula seu nodos culmi ostendunt. Columella, lib. II, cap. 12, de sarritione:

ne: « Transacto æquinocio verno statim peragi oportet intra dies viginti, ante quam seges in articulum eat: quoniam serius sarrita corrumpitur insequentibus æstivis siccitatibus et caloribus. » H.

17. *Vel decoctarum*. Mustelæ et felis. HARD.

18. *Ob id felle*. Sic radices arborum felle taurino oblini auctor Geop. jubet, X, cap. ult. ut nec senescat cito, nec vermes producat. Apuleius, ibidem XIII, 5, felle bubulo semina illinit, ne mures attingant. HARD.

19. *Rubigo*. Apuleius in Geop. lib. V, cap. 31, pag. 150: Ἐὰν δάφνης ἐν τῇ ἀρούρα κλάδους βάλῃς, μεταβαίνειν εἰς αὐτοὺς τὴν βλάβην τῆς ἰρυσίθης. « Si lauri ramos in arvum projeceris, transit in ipsos rubiginis noxa. » HARD.

20. *Luxuria segetum*. Sunt et hæc apud Theophr. Hist. lib. VIII, 7,

pecoris in herba dumtaxat : et depastæ quidem, vel sæpius, nullam in spica injuriam sentiunt. Retonsarum etiam²¹ semel omnino certum est granum longius fieri, sed
 5 inane cassumque, ac satum non nasci. Babylone²² tamen bis secant, tertio depascunt²³ : alioqui folia tantum fierent. Sic quoque cum quinquagesimo fenore messes reddit exilitas soli²⁴ : verum diligentioribus cum centesimo²⁵. Neque est cura difficilis²⁶ ; quam diutissime aquari gaudet²⁷, ut præpinguis et densa ubertas diluatur. Limum autem²⁸ non invehunt Euphrates Tigrisque, sicut in Ægypto Nilus. Nec terra²⁹ ipsa herbas gignit. Ubertatis³⁰ tamen tantæ sunt, ut sequente anno sponte restibilis³¹ fiat seges, impressis³² vestigio se-

descripta ex Virg. Georg. I, 111 : « Quid, qui, ne gravidis procumbat cultus aristis, Luxuriam segetum, tenera depascit in herba, Quum primum sulcos æquant sata? » H.

21. *Retonsarum etiam.* Theophr. loc. cit. HARD.

22. *Babylone.* Theophr. l. c. H.

23. *Tertio depascunt.* Hoc est, in segetes pecus immittunt: τὰ πρόβατα ἐπαφιᾶσιν. Sic enim caulem mittit, alioquin foliis tantum luxuriat, φυλλομανεῖ, Theophr. HARD.

24. *Exilitas soli.* Ubi maxime exile solum, et leviter cultum. H.

25. *Cum centesimo.* Theophr. Γίνεσται δὲ μὴ καλῶς ἐργασαμένοις πενητηκοντόχοι τοῖς δὲ ἐπιμαλῶς, ἑκατηκοντόχοι. HARD.

26. *Neque est cura difficilis.* Culture modus, inquit Theophr. ut quam diutissime restagnet, et maneat aqua, ejusque mora multus limus fiat, etc. ὡς πηλὸν (non ὕλην) ποιήσῃ πολύν. DALEC.

27. *Aquari gaudet.* Nempe solum, quod quum per se crassum et pingue sit, dilui copiosa aqua necesse

est. — Multo id sincerius visum, uti est in editione Parmensi, quam *aqua rigandi*, ut in cæteris. Favet enim admodum tum ipsa per se orationis structura, tum ipse etiam Theophrastus. Sic enim ille, Hist. VIII : ἢ δὲ ἐργασία, τὸ ὡς κλιζὸν χρόνον ἐμμένειν τὸ ὕδωρ... κτιστὴν γὰρ ὕδατι καὶ πυκνὴν τὴν γῆν, δεῖ ποιῆσαι μανίην. « Cultura omnis in eo est, ut quam diutissime aqua permaneat : quum enim ea terra crassa, spissaque sit, raram atque solutam reddere opus est. » H.

28. *Limum autem non invehunt.* Theophr. l. c.

29. *Nec terra.* Theophr. H.

30. *Ubertatis.* Theophr. l. c. H.

31. *Restibilis.* Seges restibilis ager appellatur, cujus fecunditas non uno anno exhausta, in sequentem etiam annum perseverat, etiam si segnius aretur. HARD.

32. *Impressis vestigio.* Vel conculcatis, inquit, depressisque seminibus : ut cum exercitu trans-eunte decussa semina in terram corruunt. Theophrast. loc. cit. H.

mimbus : quæ tanta soli differentia admonet terræ genera in fruges describere.

XLVI. Igitur Catonis¹ hæc sententia est : in agro crasso¹ et læto frumentum seri : si vero nebulosus sit idem², raphanum, milium, panicum. In frigido³ et aquoso prius serendum, postea in calido. In solo⁴ autem rubricoso, vel pullo, vel arenoso, si non sit aquosum, lupinum. In creta⁵ et rubrica, et aquosiore agro, adorem⁶. In⁷ sicco et non herboso, nec umbroso, triticum. In solo⁸ valido, fabam. Viciam vero quam minime in aquoso herbidoque. Siliginem et triticum in loco aperto editoque, qui sole⁹ quam diutissime torreatur. Lentem in fructoso et rubricoso, qui non sit herboidus. Hordeum⁹ in novali, et in arvo, quod restibile¹⁰ possit fieri : trimestre, ubi sementem maturam facere non possis, et cujus crassitudo sit restibilis. Subtilis¹¹ et illa sententia : Serenda ea in tenuiore

XLVI. 1. Igitur Catonis. Cap. vi, pag. 12. HARD.

2. Si vero nebulosus sit item, raphanum, milium, panicum. Adde verbum rapa, ex Catone, cap. vi : « Idem rapa, raphanos, milium, panicum, etc. » PINT.—Vid. not. seq. ED.

3. In frigido. Hæc a superiore sententia, quicum temere connectebantur antea, divelli sejungique, ex Catone liquet. Sic enim ille, cap. vi, pag. 12 : « Ubi ager crassus et lætus est sine arboribus, quum agrum frumentarium esse oportet : idem ager, si nebulosus est, rapa, raphanos, milium, panicum, id maxime seri oportet. » Hæc tantum eo loci affert. Mox legimus cap. xxxiv : « Redeo ad sementim. Ubi quisque locus frigidissimus, aquosissimusque erit, ibi primum serito. In calidissimis locis sementim

postremum fieri oportet. HARD.

4. In solo. Cato, cap. xxxiv. H.

5. In creta. Cato, l. c. H.

6. Adorem. Far, frumentum. Hæc quæ antea, cap. vi, edixerat, cap. xxxiv Cato repetit. DAL.

7. In sicco. Cato, l. c. H.

8. In solo valido. Quæ deinceps sequuntur, sunt et apud Catonem, cap. xxxv, usque ad ea verba, « Subtilis et illa sententia. » H.

9. Hordeum in novali. Plutarchus libro de Causis naturalibus pro-verbium rusticorum memorat, σίτον ἐν πηλῷ, κριθὴν δ' ἐν κόμαι. In luto triticum, hordeum in pulvere, id est, levi ac solubili terra. DAL.

10. Q. restibile. Quod anno etiam sequente ferre fruges possit. H.

11. Subtilis. Varronis sententia, loco mox citando, et auctoris Geop. lib. II, cap. 10, pag. 49. H.

terra, quæ non multo¹² indigent succo, ut cytissus : et cicere excepto¹³, legumina quæ velluntur e terra, non subsecantur. Unde et legumina appellata, quia ita leguntur.

³ In pingui¹⁴ autem, quæ cibi sunt majoris, ut olus, triticum, siligo, linum. Sic ergo tenue solum hordeo dabitur : minus enim alimenti radix poscit : lenior terra, densiorque tritico¹⁵. In loco humili¹⁶ far adorem, potius quam

12. *Non multo . . . succo.* Succum et Plinius, et Varro appellant alimentum quod *seges* ad nutritionem attrahit, sugitque e terra. Τροφήν appellat Theophr. de Caus. III, 26 : Αἱ μὲν γὰρ δάκτυνος καὶ κουφοτέρως δέονται τροφῆς· αἱ δὲ πλείονος καὶ σωματωδέστερας. Plinius etiam *inox cibum* vocat. HARD.

13. *Et cicere excepto.* Hæc leguntur et apud Varronem. — Perturbata admodum sententia prius legebatur, « et cicere exceptis leguminibus, etc. » Admonuit erroris Varro : sunt enim hæc illius verba de Re Rust. I, 23 : « Neque in pingui terra omnia seruntur recte, neque in macra nihil. Rectius enim in teneriore terra ea, quæ non multo indigent succo, ut cytissum, et legumina, præter cicere : hoc enim quoque legumen, et cætera, quæ velluntur, legumina dicta. In pingui rectius, quæ succi sunt majoris, olus, triticum, siligo, linum. » HARD.

14. *In pingui.* Varro de Re Rust. I, 23. HARD.

15. *Lenior terra densiorque tritico.* Scribendum puto *lenior*, non *levior*, ut paulo ante dixit ex Catone seri. Nam *levior* et *densior* videntur inter se repugnare. PRÆT. — *Lenior terra.* Magis tractabilis. — *Lenior.* Ita

recte MSS. R. cæterique, non uti prius legebatur in editis, *levior*. Nam pugnant inter se *levior*, *densiorque*. Adde Theophr. Hist. lib. VIII, cap. 9, emendationi huic mire suffragantem : Πυρρὸς, inquit, ἀγαθὴν ζητεῖ χῶραν, ἢ δὲ κρητὴ δύναται καὶ ἐν ταῖς ψαραρωτέραις ἐκέρπειν. Multo expressius Plutarchus in Qu. Natt. Διὰ τί πυροφόρος ἡ πῖσις καὶ βαθεῖα χῶρα, κρητοφόρος δὲ μᾶλλον ἢ λεπτογέως ; « Quare pinguis et profunda terra tritici ferax est : hordei ea potius quæ tenuior est ? » Quum præsertim, eodem Plutarcho teste, illud agricolis in ore ait : Σίτον ἐν πηλῷ φυτεύεται, τὴν δὲ κρητὴν ἐν κόνῃ. « Triticum in cæno serito, hordeumque in pulvere. » Lenior autem terra, uda est, et madida hoc loco, et aqua copiosa diluta, solutaque. HARD.

16. *In loco humili.* Atque adeo humido : namque in loca depressa aquæ conflunt. Colum. II, 6, pag. 49 : « Triticum autem sicco loco melius cpaescit : adorem minus infestatur humore. » Et Varro, I, 9 : « Itaque periti in loco humidioris far adorem potius serunt. » Quare videndum an in contextu Pliniano *humido* quoque sincerius fuerit. Nam *temperato*, quod proxime sequitur, non humile, sed

triticum, seretur : temperato, et triticum, et hordeum. Colles¹⁷ robustius, sed minus, reddunt triticum. Far et siligo¹⁸, et cretosum, et uliginosum solum sortiuntur. (XVIII.) Et frugibus¹⁹ ostentum semel (quod equidem invenerim) accidit, P. Ælio²⁰, Cn. Cornelio coss. quo anno superatus est Hannibal : in arboribus enim tum nata produntur frumenta.

XLVII. Et quoniam de frugum terræque generibus abunde diximus, nunc de arandi ratione dicemus, ante omnia Ægypti facilitate commemorata. Nilus ibi coloni vice fungens, evagari incipit, ut diximus¹, solstitio, et

humidum opponitur. MSS. tamen omnes, *humili*. HARD.

17. *Colles*. Colum. II, 9, pag. 52 : « Collis enim, quamvis robustius aliquanto, minus tamen tritici reddit. » HARD.

18. *Far et siligo*. Colum. I. c. « Densa, cretosaque, et uliginosa humus, siliginem et far adorem non incommode alit. » HARD.

19. *Et frugibus . . . semel*. At etiam postea, quo tempore in Numantia res male gestæ, Bononiæ fruges in arboribus natas refert Julius Obseq. cap. LXXXV, p. 45. Iterumque cap. xc, pag. 49. Et Julius Capitolinus in Antonino Pio, inter ostenta, p. 20 : « Hordeum, inquit, in Mœsia in culminibus arborum natum est. » HARD.

20. *P. Ælio*. P. Ælio Pæto, Cn. Corn. Lentulo coss. ann. Urb. 553, quo finitum esse bellum Punicum secundum, auctor est Livius, lib. XXX, pag. 367, victo Hannibale a Scipione Africano majore. H.

XLVII. 1. *Ut diximus*. Lib. V, cap. 10. Nilus hic caute coloni vice fungi dicitur, non tamen ha-

beri pro deo dicitur. Itaque cave te fallat nummus ex ære minimo, qui est in Thesouro regio sic inscriptus, DEO SANCTO SERAPIDI. Caput Serapis, cui modius est impositus. (DEO SANCTO NILO. Flavii decumbentis effigies, qua urnæ innititur, arundinem dextra tenet, sinistra Cornu Copiæ. Infra, ALE. Flavii Claudii Juliani Augusti gratia cusus hic nummus est, non Ægyptiæ certe, sed prorsus perelegantis fabricæ, hoc est, Gallicanæ. Cusus, inquam, ALE; hoc est, *Primæ Lugdunensis Edicto*, ad amnem Rhodanum. Sententia prioris inscriptionis hæc est : *Dudum Expetitum Orbi, Servator Primæ Narbonensis, Civitatum Tutator Omnium, Serapis Julianum Dedit Imperatorem*. Ista posterioris : *Dudum Expetitum Orbi, Serapis Primæ Narbonensis Civitatum Tutator, Omnibus Negotiatoribus Julianum Liberatorem Obtulit*. Fluvius hic depictus certe Nilus non est, quum crocodilus hippopotamusque absit : sed Rhodanus est, Ararisve, qui Lugdunensem primam alluunt, vel se-

nova luna : ac primo lente, deinde vehementius, quamdiu in Leone sol est. Mox pigrescit in Virginem transgresso, atque in Libra residet. Si duodecim² cubita non excessit, fames certa est. Nec minus, si sedecim exsuperavit. Tanto enim tardius decedit, quanto abundantius crevit, et sementem arcet. Vulgo credebatur, ab ejus decessu serere solitos innox sues impellere vestigiis semina deprimentes in madido solo : et credo³ antiquitus factitatum. Nunc quoque non multo graviora opera⁴ : sed tamen inarari certum est abjecta prius semina in limo digressi amnis, hoc est, novembri mense incipiente : postea pauci runcant, quod botanison⁵ vocant. Reliqua pars⁶ non nisi

cant. Nihil vatem moramur, qui apud Athenæum, V, pag. 503, cecinit Αἰγύπτῳ Ζεῦ Νεῖλῳ. Nec *Deus Sanctus* quid sit, intellexere falsorum numinum cultores, ac ne sic quidem eorum aliquis verba hæc duo copulavit. Et gravi demum errore ducuntur recentes Grammatici, qui sine teste idoneo scriptore latino, produnt aut ab *Apis* in genitivo casu *Apidis*, aut a *Serapis*, *Serapidis* posse deduci. *Apis* in eo casu Plinius habet, VIII, 71. Strabonem, similesque Græculos, qui Σαραπίδος scripsere, nec tamen ausi sunt Ἄπιδος sic inflectere, haud magni facimus, quum Plinius ipse, XXXVI, 11, templum *Serapis* scribat, non *Serapidis*. Tamen ævo Gallieni et Postumi video nummos inscriptos, SERAPIDI COMITI AVG. sed ex inscitia fortassis Grammaticorum posterioris illius ævi. H. — *Solstitio, et nova*. Brot. ex MSS. et edit. principe, a *solst. aut nova*. ED.

2. *Si duodecim*. Vide quæ diximus loco mox citato lib. V. De Nili

fluentis, quum intra duodecim tantum cubitum excrevisset, nullam aquæ partem elici ruptis aggeribus, sub ignis pœnæ vetuit Arcadius Imperator anno Christi 409, l. 1, de Nili aggeribus lib. IX Cod. Theod. tit. 23, quo anno fames, seu annonæ penuria ingens Constantinopoli fuit, teste Marcellino, in Chron. HARD.

3. *Et credo ... factitatum*. Ita sane prodidit Herodotus, Euterpe, lib. II, pag. 95, n. 14. Diodorus Siculus Biblioth. I, pag. 52, immitteri pecora ait, τὰ βοσκήματα. H.

4. *Graviora opera*. Sic MSS. quos vidi, editique : Dalec. in suis, *graviores opera*, quod non displicet. HARD.

5. *Botanison*. Βοτανίζειν dixit etiam Theophrast. ὑποτίλλειν τὴν βοτάνην. Rustici Lugdunenses, *herboriser*. Victor. lib. XXXVI, cap. 8. DALEC.

6. *Reliqua pars*. Reliqui, inquit, ne runcant quidem segetes : nec arva revisunt post sementem, nisi cum falce, ad messem. HARD.

cum falce arva visit paulo ante kalendas aprilis. Peragitur autem messis maio, stipula nunquam cubitali : quippe sabulum subest; granumque⁷ limo tantum continetur. Excellentius Thebaidis regioni frumentum, quoniam palustris Ægyptus⁸. Similis ratio, sed felicitas major Babylonis Seleucis, Euphrate atque Tigri restagnantibus, quoniam rigandi modus ibi manu temperatur. Syria quoque⁹ tenui sulco arat, quum multifariam in Italia octoni boves¹⁰ ad singulos vomeres anhelent. In omni quidem parte culturæ, sed in hac quidem maxime, valet oraculum illud : Quid quæque¹¹ regio patiat.

XLVIII. Vomerum¹ plura genera : culter² vocatur, prædensam, priusquam proscindatur, terram secans, futurisque sulcis vestigia præscribens incisuris, quas resupinus in arando mordeat vomer. Alterum genus est vulgare, rostrati vectis³. Tertium in solo facili, nec toto porrectum dentali⁴, sed exigua cuspe in rostro. Latior

7. *Granumque...continetur.* Alitur, nutritur, sustinetur. HARD.

8. *Ægyptus.* Pars Ægypti inferior, quæ proprie Ægyptus, et uomine alio Delta. HARD.

9. *Syria quoque.* Theophrast. de Caus. III, 25, et aliud adiicit. καὶ μικροῖς ἀρότροις οἱ Σύροι χρῶνται.

10. *Octoni boves ad singulos vomeres anhelent.* Non illi quidem sub jugam unum missi, hoc est, alii post alios juncti. HARD.

11. *Quid quæque.* Ad illud Virgilii Georg. I, 53 : « Et quid quæque ferat regio, et quid quæque recuset. » Hæc multo tractat uerberius Colum. in præf. operis. H.

XLVIII. 1. *Vomerum.* Vomer, id ferrum dicitur, quod in aratro liras facit, et utrimque vomit : unde nomen. *Soc de charrue.* HARD.

2. *Culter vocatur.* Brevioris vomeris genus, quod nostri agricolæ vocant, *coutre.* In lege Salica, tit. 29, § 12, cultellus dicitur : « Si quis aliemp... » Hinc *cultellare agrum* Frontino de limitibus agrorum, est « agrum eminentiorem ad planitiem redigere, » et quasi cultello decidere tumores. HARD. — *Prædensam.* Brot. ex MSS. et edit. principe, *inferius prædensam.* EN.

3. *Rostrati vectis.* Seu pali e ferro rostrati. HARD.

4. *Dentali.* Dentale lignum illud est, ad quod vomer includitur, inquit Servius ad illud Virgilii Georg. I, 172 : « Binæ aures duplici aptantur dentalia dorso. » Usum ea voce Columella, II, 2 : « Celsus, inquit, reformidans impensam,

hæc⁵ quarto generi, et acutior in mucronem fastigata, eodemque gladio scindens solum, et acie laterum radices herbarum secans. Non pridem inventum in Rhætia Galliæ⁶, ut duas adderent alii rotulas, quod genus vocant planarati⁷. Cuspis effigiem palæ habet. Serunt ita non nisi culta terra, et fere nova. Latitudo vomeris cespites versat. Semen protinus injiciunt, cratesque⁸ dentatas supertrahunt. Nec sarrienda sunt hoc modo sata. Sed protelis⁹ binis ternisque sic arant. Uno boum¹⁰ jugo cen-

quæ scilicet largior est amplioribus armentis, censet exiguis vomeribus ac dentalibus terram subigere, quo minoris formæ bubus administrari id possit. • HARD.

5. *Latior hæc quarto generi. Cuspis videlicet.* HARD.

6. *In Rhætia Galliæ.* In parte Rhætici, quæ Galliæ Togatæ adscripta est, uti Verona, etc. H.

7. *Planarati.* Rectius *plaustrarati*, ob rotulas aratro additas, similitudinemque plaustrum vel currus. — Sic libri fere omnes editi, tantum post Frobenium: priores *plammorati* habent. — Colb. aliique, *Plaumorati*. Goropius Bezanus Gallicorum lib. p. 11, mavult *Plomerat* legi: quod Cimbrorum lingua, seu vetere Gallica *Plograt* aratri rotam notet, *Plog met rat* aratrum cum rota. Nos simplicius *Plaustra rati* malimus. Servius ad Georg. I, v. 173, Mantuæ, quæ in Gallia Togata et Cisalpina existit, aratra habuisse rotas, ex eo Virgilii versu colligit: • Cæditur et tiliæ ante jugo levis, altaque fagus. Stivaque, quæ currus a tergo torqueat imos. • Currus autem dixit, inquit Servius, propter morem provincie suæ, in qua aratra habent

rotas, quibus juvantur. • Ut minime mirum sit, gentes eas latine composita voce, quæ significatum ejus ac usum exprimeret, *Plaustrarati* extulisse. Rhæti enim, ut Galli Togati, latina lingua, vel Plinii certe tempore, utebantur. Verum non uni huic dumtaxat voculæ, sed et sententiæ integræ medicinam attulimus, quæ prius ita legebatur: • Id non pridem inventum in Rhætia. Galliæ duas addiderunt tali rotulas, quod genus vocant planarati. • HARD. — Brot. ex MSS. et edit. principe, *plaumorati*. ED.

8. *Cratesque.* Crates pro occa accipitur, *une herse*. Quid sit occare diximus cap. 37. Virgilius, Georg. I, 94: • Munus adeo rastris glebas qui frangit inertes, Vimineasque trahit crates, juvat arva. • H.

9. *Sed protelis.* Ita rescripsimus ex MSS. Reg. Colb. etc. pro *porcellis*. Sic Plinius ipse, IX, 17, • protelis boum extrahi pisces vastæ molis • dixit: ubi vide quæ sunt a nobis adnotata. HARD.

10. *Uno boum jugo censerî anno fac. soli*, etc. Unum boum jugum arandis jugeribus quadragenis, si solum est facile, par est: si difficile, tantum tricenis. HARD.

seri anno facilis soli quadragena jugera, difficilis tricena, justum est.

XLIX. (XIX.) In arando magnopere servandum est ¹ Catonis' oraculum : Quid est primum? Agrum bene colere. Quid secundum? Bene arare. Quid tertium? Stercorare. Sulco ² vario ne ares. Tempestive ares. Tepidioribus ³ locis a bruma proscindi ⁴ arva oportet : frigidioribus ab æquinoctio verno; et maturius sicca regione, quam humida. Maturius densa terra, quam soluta; pingui, quam macra. Ubi siccae et graves aestates, terra cretosa aut gracilis, utilius inter solstitium et autumnii æquinoctium aratur. Ubi leves aestus, frequentes imbres, pingue herbosumque solum, ibi mediis caloribus. Altum et grave solum etiam hieme moveri placet : tenue valde et aridum, paulo ante sationis tempus.

Sunt et hic suæ leges : Lutosam ⁵ terram ne tangito. ²

XLIX. 1. *Catonis*. Cap. LXI, ex veteri cod. Meursii, « Quid est primum? Agrum bene colere. Quid secundum? Arare. Quid tertium? stercore. » HARD.

2. *Sulco*. Varro de Re Rust. II, cap. 39 : « Qua aratrum vomere lacunam fecit, sulcus vocatur (*un rayon*). » Quod est inter duos sulcos, dicitur porca (*un sillon*). » Sulcum varium dicit, qui in terra varia imprimitur, id est, superne tantum et leviter in superficie irrorata, penitus et inferne sicca, quam describit Columella, II, 4, disertissime : « Sed quodcumque arabitur, inquit, observabimus, ne lutosus ager tractetur, neve exiguis nimbis semimadidus, quam terram rustici variam cariosamque appellant. Ea est quum post longas siccitates levis pluvia superiorem partem glebarum madefacit, inferiorem

terram non attingit, etc. » Vide quæ de cariosa diximus lib. XVII, c. 3. Theophr. de Caus. III, 28, pag. 293, id terræ genus ἀμπίστρον vocat et vehementer improbat. Catonis verba sunt l. c. « Agrum frumentarium quum aras, bene et tempestive ares : sulco vario ne ares. » H.

3. *Tepidioribus*. Virgil. Georg. I, 43 : « Vere novo, gelidus canis quum montibus humor Liquitur, et Zephyro putris se gleba resolvit, Depresso incipiat jam tum mihi taurus aratro Ingemere, et sulco attritus splendescere vomer. » Vide Colum. lib. II, cap. 4 : « quo anni tempore campi arandi sint. » H.

4. *A bruma proscindi*. Theophr. de Caus. lib. III, c. 35; Cato, cap. xxxv; Colum. lib. III, cap. 2, libro II, capite 4; Virgilius, Georg. I. DALEC.

5. *Lutosam*. Palladius lib. II in

Vi omni arato : prius quam aras , proscindito ⁶. Hoc utilitatem habet, quod inverso cespite herbarum radices necantur. Quidam utique ab æquinoctio verno proscindi volunt. Quod vere semel aratum est, a temporis argumento, vervactum ⁷ vocatur. Hoc in novali æque necessarium est. Novale est ⁸, quod alternis annis seritur. Araturos boves ⁹ quam arctissime jungi oportet, ut capitibus sublatis arent : sic minime colla contundunt. Si inter arbores vitesque aretur, fiscellis ¹⁰ capistrari, ne germinum tenera præ-

Jan. cap. 3, pag. 38 : « Observandum est, ne lutosus ager aretur ... Nam terra, quæ lutosam tractatur in primordio, fertur toto anno non posse tractari. » Columellam sequitur lib. II, cap. 4 : « Quodcumque arabitur, observabimus ne lutosus ager tractetur, neve exiguis nimbis semimadidus, quam terram rustici variam cariosamque appellant. Nam quæ limosa versantur arva, toto anno desinunt posse tractari; nec sunt habilia sementi, aut occationi, aut sationi. At rursus quæ varia subacta sunt, continuo triennio sterilitate afficiuntur. » HARD.

6. *Proscindito*. Varro, I, 19 : « Terram quum primum arant, proscindere appellant. » HARD.

7. *Vervactum*. *Rudis terra* Varroni, lib. I, cap. 44, quæ jam diu culta non est : *restibilis*, quæ quotannis obsita fuerit : *vervactum* in exemplaribus Columellæ manuscriptis *veteretum*, quæ requiescit interdum. DALÉC. — *Vervactum*. Quasi vere actum, id est, aratum. HARD.

8. *Novale est, quod alternis, etc.* Ager novalis proprie is est, qui numquam antea proscissus, numquam

cultus. Sic Plinius ipse alibi vocat agrum novallem, unde vetus silva excisa est : sed usu tamen auctorum jam vox traducta est ad signandam agrum illum, qui alternis cessat, alternis seritur. Gaius, lib. L Dig. tit. de verb. sign. leg. *Silva* : « Novalis est terra præcisa, quæ anno cessavit, quam Græci *νίαυν* vocant. » Lege, *νίαυν*. Glossæ : *νίαυν*, « novalia, novalis terra. » Festus : « Novalis ager, novæ relictus æmenti. » Isidor. « Novalis ager est primum proscissus, sive qui alternis vacat, novandarum sibi virium causa. Novalia enim semel cum fructu erant, et semel vacua. » H.

9. *Araturos boves, etc.* Varro, lib. I, cap. 19 et 20. DALÉC. — *Araturos*. Colum. de Re Rust. II, 2, pag. 42 : « Igitur in opere boves arcte junctos habere convenit, quo speciosius ingrediantur sublimes, et elatis capitibus, ac minus colla eorum labefactentur : jugumque melius aptum cervicibus insideat : hoc enim genus juncturæ maxime probatum est. » HARD.

10. *Fiscellis*. Sunt veluti sportæ quædam e viminibus funiculive contextæ, quibus ora boum, equorum, mulorumque cernimus capi-

cerpant. Securiculam¹¹ insitivam pendere, qua intercidi-
dantur radices. Hoc melius, quam convelli aratro, bovesque
luctari¹². In arando versum peragi¹³, nec strigare¹⁴ in

strari. Cato, cap. LIV : « Boves fiscellas habere oportet, ne herbas sectentur, quum arabant. » Græcis *ρῆμας* dicitur. HARD.

11. *Securiculam*, etc. Falculam rustariam Cato vocat, qua ruri secantur rabi per agrum serpentea. Turn. lib. XIII, cap. 26. *Insitivam* hic quidam exponunt, urvo aut clavo insertam, ut ex eo pendeat. Quidam legunt *incisitivam* ab incidendo, sive, ut ait, intercicendo. DAL. — *Securiculam*. Dolabram vocat Columella, l. c. pag. 45 : « Nec minus dolabra, inquit, quam vomere bubulcus utatur, et præfractas stirpes, summasque radices, quibus ager arbusto consitus implicatur, omnes refodiat, ac persequatur. » MSS. omnes, *sericulam*, forte pro *serriculam*, quam serrulam minorem in instrumento rustico Palladius vocat, l. c. ult. HARD. — *Insitivam*. Ita MSS. quidem : sed cum Pintiano malim *in stiva*. ED.

12. *Bovesque luctari*. Græci ἀμπερῶσις id dicunt, nempe maximo nisu trahere, ἀπὸ τοῦ ἀμπερῶς, fane quo boves trahunt, vel ligno jugali, cui collum inserunt. Vide Rhodig. lib. XXVI, cap. 18. DAL.

13. *Versum peragi*. Versus peragitur, quum sulco ad finem perducto, iterum eo reditur, unde arationis principium est susceptum, qua ratione μεταφορικῶς Varro dixit solstitium esse, quum sol ad versum proxime stat : et Pausanias βωρορῶσιν γράφειν dixit eo modo scribere, contra quam nobis mos

sit. DAL. — Columell. II, 2. H.

14. *Nec strigare*. Nec requiescere, aut cessare imperfecto sulci versu, qui uno veluti spiritu agendus est. Scripserat Hermolans contra omnium codicum fidem, editionumque Parm. aliarumque vetustarum : « Nec striare in actu sapius. » Antiquam sinceramque lectionem representamus, ex Reg. 1, 2, Colb. aliisque exemplaribus : eandem V. Cl. Guil. Pellicerii iudicio defendimus, cujus hæc verba Turnebus recitat, Advv. XXIV, 1 : « Est, inquit, strigare in actu spiritus, in agendo sulco interquiescere : nam striga, Hygino auctore in libello de castrorum metatione, ordo est et series eorum in castris tendentium. Ut autem in striga quiescunt equi, et ut in strigam dum collocantur, strigare dicuntur : ita quoque quum in versu, qui uno spiritu agendus est ad interspirandum requiescunt, strigare dicuntur. » Utitur in eundem pæne sensum de labore strenuo, sed gravi, metaphorice strigandi verbo Senec. ep. 31 : « Quid ergo bonum ? Laboris contemptio. Itaque in vanum operosos culpaverim : rursus ad honesta nitentes, quanto magis incubuerint, minusque sibi vinci ac strigare permiserint, admirabor : et clamabo, Tanto melior surge, et respira : et clivum istum uno, si potes, spiritu exsupera. » Adjicitur et nos ad ea, ne videamur ἀσύμβολοι, lepidam Phædri fabellam, e tertio libro depromptam : *Musca*

actu spiritus. Justum est proscindi sulco dodrantali¹⁵ jugerum uno die, iterari sesquijugerum, si sit facilitas soli: si minus, proscindi semissem¹⁶, iterari assem, quando et animalium labori natura leges statuit. Omne arvum¹⁷ rectis
4 sulcis, mox et obliquis subigi debet. In collibus¹⁸ transverso tantum monte aratur, sed modo in superiora, modo in inferiora, rostrante vomere¹⁹: tantumque est laboris

in temone sedit, etc. quam ibi consule. Hoc illud est quod pariter præcipit Columella, II, 2, sub finem: « Ne in media parte versuræ *bubulcus* consistat; detque requiem in summa, ut spe cessandi totum spatium bos agilius enitatur. Sulcum autem ducere longiorem, quam pedum cxx, contrarium pecori est, quoniam plus æquo fatigatur, ubi hunc modum excessit. Quum ventum erit ad versuram, in priorem partem jugum propellas, et boves inhibeas, ut colla eorum refrigescant, quæ celeriter conflagent, nisi assidue refrigerentur, etc. » HARD.

15. *Sulco dodrantali*. Sulco novem pollicibus alto, seu pedis unius, ut vocant, tribus quartis. Inter duos porro sulcos terra eminens, id enim monere operæ pretium est, porca vocatur: hoc est, « medius cumulus, qui inter duos latius distantes sulcos, » ut ait Colum. I, 4, « siccam sedem frumenti præbet. » HARD.

16. *Proscindi semissem*. Hoc est, jugeri partem mediam proscindi: iterari totum. As enim pro integra quacumque re accipitur, quam in semisses duas, unciasque duodecim, et partes alias, ita ut assem, antiqui dividebant. HARD.

17. *Omne arvum*. Præceptum

illud Virgilianum est, e Georg. I, 95: « neque illum Flava Ceres alio nequidquam spectat Olympo; Et qui, proscisso quæ suascitat æquore terga, Rursus in obliquum verso prorumpit aratro, Exercetque frequens tellurem, atque imperat arvis. » Adi et Colum. II, 2: « Bubulcum autem per proscissum ingredi oportet, alternisque versibus obliquum tenere aratrum, et alternis recto plenoque sulcare: sed ita necubi crudum solum relinquat et immotum, quod agricolæ scamnum vocant. » HARD.

18. *In collibus*. Aliquantò planius Columella idem, II, 4: « Sed in arando maxime est observandum, semper ut transversus mons sulcetur. Nam hac ratione difficultas acclivitatis infringitur, laborque pecudum et hominum commodissime sic minuitur. Paulum tamen quotiescumque iterabitur, modo in elatiora, modo in depressiora clivi, obliquum agi sulcum oportebit, ut in utramque partem rescindamus, nec eodem vestigio terram moliamur. » HARD.

19. *Rostrante vomere*. Rostrum oblique impingente vomere. Vel rostrato forte vomere dixit, hoc est, simplici, non aurito, quo utuntur in planis, auctore Palladio, l. c. ext. etc. HARD.

homini, ut etiam boum vice fungatur. Certe sine hoc animali montanæ gentes sarculis arant²⁰. Arator, nisi²¹ incurvus, prævaricatur. Inde translatum hoc crimen in forum. Ibi itaque²², caveatur ubi inventum est. Purget vomerem subinde stimulus cuspidatus rallo²³. Scamna²⁴ inter duos sulcos cruda ne relinquantur, glebæ ne exsulent. Male aratur²⁵ arvum, quod satis frugibus occandum est. Idemum²⁶ recte subactum erit, ubi non intelligitur utro vomer ierit. In usu est et collicias²⁷ interponere, si ita locus poscat, ampliore sulco, quæ in fossas aquam educant.

20. *Sarculis arant.* Ut ante dictum est, cap. 18. HARD.

21. *Arator, nisi.* Proverbii speciem, inquit Erasmus, Chil. 4, Cent. 5, adag. 85, habet quod refert Plinius: Arator, nisi incurvus, prævaricatur. Præcipit ut arator arvum primum rectis sulcis proscindat: mox et obliquis subigat: id fieri vix potest, nisi toto corpore incumbat labori, unde et Virgilio dictus *curvus arator*. Cæterum prævaricari est a recto sulco divertere. Unde et in causis prævaricari dicuntur, qui causam diversam adjuvant. Videlicet hoc est illud quod ait Plinius: « Inde translatum hoc crimen in forum. » H.

22. *Ibi itaque.* In agro, unde in forum translata parsœmia. H.

23. *Cuspidatus rallo.* Hoc est, rallo præfixus. Est autem rallum ferramentum, quo raditur vomer, et inhærente terra liberatur, atque purgatur, ut Turnebus admonet, Advv. XXIV, 1. HARD.

24. *Scamna.* Agricolaæ scamna appellant grandiores glebas, quæ solent excitari prima aratione, quum in proscisso crudum solum immotumque relinquitur: quod

cavendum esse præcipit lex rusticationis. Hac voce utitur Columella, II, 2, ut paulo ante retulimus, et alibi passim. HARD.

25. *Male aratur.* Colum. II, 4: « Sed et compluribus iterationibus sic resolvatur vervactum in pulverem, ut vel nullam, vel exiguam desideret occationem, quum seminaverimus. Nam veteres Romani dixerunt male subactum agrum, qui satis frugibus occandus sit. » H.

26. *Idemum.* Colum. I, c. « Pingues campi tam frequentibus densisque sulcis arandi sunt, ut vix dignoscatur in utram partem vomer actus sit: quoniam sic omnes radices herbarum perruptæ necantur. » HARD.

27. *Et collicias.* In agris collicia sunt sulci ampliores, qui et porcæ dicti, per quos aquam delibrabant. In urbibus collicia, sive conlicia, sive colliquia, dicebantur olim canales, qui aquam e stillicidio defluentem excipiebant. Colum. II, 8: « Cavebitur, ut patentes liras, crebrosque sulcos aquarios, quos nonnulli elices vocant, faciamus, et omnem humorem in colliquias, atque inde extra segetes derive-

- 5 (xx.) Aratione¹ per transversum iterata, occat quitur, ubi res poscit, crate vel rastro; et sato iteratio. Hæc quoque ubi consuetudo patitur, crata³, vel tabula aratro adnexa, quod⁴ vocant lirariente semina: unde primum appellata deliratio. Quarto seri sulco⁶ Virgilius existimatur voluisse.

mus. » Festus: « Elices, sulci aquarii, per quos aqua collecta educitur e liris. » Simili forma et indices dicti canales, « in quos aqua confluit in viis lapide stratis, ab eliciendo dicti, » ex eodem Festo. H.

1. *Aratione*. . . . *iterata*, *Offringi* autem terra dicitur, auctore Festo, quum iterum transverso sulco aratur. HARD.

2. *Occatio*. Occare Verrio ab occedendo, quod grandes glebas cedant et comminuant, quod etiam Varroni lib. I de Re Rust. scriptum est. Ciceroni vero in Catone majore, et Sereno apud Nonium, ab occedendo, quod jactas satasque fruges occulat, abdat, tegat, et quasi occæcet. Prius etymon sequutus Gaza in vertendo Ciceronis Catone βολαισπίαν appellavit. Plautus in Captivis: « Sartor satorque sceleurum, et messor maxime. B. Non occatorem prius audebas dicere, Nam semper occant priusquam sarrunt rustici. » Victor. I. II, c. 24. Scaliger in Festum *occare* dictum putat ab occa, id est, rastro. DAL.— *Occatio sequitur*. *Occare Galli, herser*: occa, uno herse: unde hercia et herciare: de quibus V. Cl. Du-Cangius in Glossario consulendus. HARD.

3. *Crata dentata*. Hinc *bidentare* Veteres occare dicebant quod occa dentata infringebantur iterum glebæ. Glossæ Philoxeni: Σαφισός.

« Fossura, bidentatio, occatio. » HARD.

4. *Quod vocant lirare*. Re Rust. lib. I, cap. 29: quum arant jacto seminilirare dicuntur, id est, cum additis ad vomerem, simul frumentum operiant in ꝑ sulcant fossas, quo pluvia delabatur. » HARD.

5. *Deliratio*. Delirare qua rectoque sulco discedere.

6. *Quarto seri sulco*. post quartam arationem, t est cap. 35. Virgillii loc Georgic. I, vers. 47: « Idem votis respondet at colæ, bis quæ solem, bis sensit. » Qua loquendi forma aliud voluit is intelligi, quater sive quadruplo proscin oportere: ut bis diurnum tempestatis teporem, bis num ejusdem frigus sen longe aliter hunc poetæ locus interpretum accipit. Si I, c. 11, « primo vel alio seri ciceram dixit, mense Hoc est, terra semel iterata. Plinius ipse supra, d c. 35: « Diligentiores qui napum seri jubent, rapa. Et cap. 37: « Vicia uno non sarritur, etc. » Atque loco plane statim, quinto etc. HARD.

dixit optimam esse segetem, quæ bis solem, bis frigora sensisset. Spissius solum, sicut plerumque in Italia, quinto sulco seri melius est, in Tuscis vero nono. At fabam et viciam non proscisso serere sine damno, compendium operæ est.

Non omitemus unam etiamnum arandi rationem, in Transpadana Italia bellorum injuria excogitatam. Salassium quum subjectos Alpibus depopularentur agros, panicum miliumque jam excrescens tentavere⁷. Postquam respuebat natura, inararunt. At illæ messes multiplicatæ docuere, quod nunc vocant artrare⁸, id est, aratrare, ut credo tunc dictum. Hoc fit vel incipiente culmo, quum jam is bina ternave emisit folia. Nec recens subtrahemus exemplum, in Treverico agro tertio ante hunc annum⁹ compertum. Nam quum hieme prægelida captæ segetes essent, reserverunt, resarrientes campos mense martio, uberrimasque messes habuerunt. Nunc reliqua cultura tradetur per genera frugum.

L. (XXI.) Siliginem, far, triticum, semen, hordeum, occato, sarrito, runcato, quibus dictum erit¹ diebus. Singulæ operæ² cuique generi in jugero sufficient. Sarculatio³ induratum hiberno rigore soli tristitiam laxat temporibus vernis⁴, novosque soles admittit. Qui sarriet⁵, caveat

7. *Tentavers.* Subintellige, depopulari, immissio, ut fit, exercitata. HARD.

8. *Artrare.* Hoc est, segetes jam natas rursus arando proscindere. H.

9. *Ante hunc annum.* Qui Urbis annus erat 830, ut diximus XIV, 5. HARD.

L. 1. *Quibus dictum erit.* Cap. 5. HARD.

2. *Singulæ operæ.* Paulo aliter Columella, lib. II, cap. 13, cui titulum fecit, « Pro modo cujusque

agri quot operæ desiderentur. » H.

3. *Sarculatio.* Sive sarritio. H.

4. *Soli tristitiam laxat temporibus vernis.* Teporibus verior lectio, quam temporibus: præcessit enim hiberno rigore. PINX.

5. *Qui sarriet.* Columella, l. II, c. 12. Palladius, lib. II in Januar. c. 9: « Sarculanda frumenta: quod opus plerique negant fieri debere, quia radices eorum detegantur, aut incidantur, et necentur, frigore subsequuto: mihi autem videtur hier-

ne frumenti radices suffodiat. Triticum, hordeum, et fabam bis sarrire⁶ melius. Runcatio⁷, quum seges in culo⁸ est, evulsis inutilibus herbis, frugum radices dicat, segetemque discernit a cespite. Leguminum⁹ eadem, quæ far, desiderat. Faba runcari¹⁰ non quoniam evincit herbas lupinum, runcatur¹¹ tantum lium, et panicum occatur, et sarritur: non iteratur a runcatur: silicia¹² et faseoli occantur tantum. Sunt g terræ, quarum ubertas pectinari¹³ segetem in herbat (cratis et hoc genus, dentatæ stilis ferreis): ea que nihilominus et depascuntur¹⁴. Quæ depasta:

bosis locis tantum esse faciendum. »
HARD.

6. *Fabam bis sarrire*. Ter sarriendam monet Columella, l. II, c. 12, pag. 66. Palladius, bis: lib. II in Jan. tit. 9. HARD.

7. *Runcatio*. Columella, lib. II, cap. 12: « Subjungenda sarritioni runcatio, etc. » De runcatione dixi cap. 38. HARD.

8. *Quum seges in articulo*. Quum seges in articulum ierit, ut loquitur Columella, loc. cit. hoc est, quum nodum fecerit. Plinius ipse supra, cap. 45: « Si in articulum seges ire cœperit. » HARD.

9. *Leguminum cicer eadem quæ far desiderat*. Faba, non far, vetus exemplar. PINT.

10. *Faba runcari*. Cur porro faba runcari non gestiat, in causa est, inquit Columella, lib. II, cap. 12, ex Corn. Celsi sententia, quod internatæ herbæ sero reserventur. At Columella frugibus his detrahi plurimum scribit, si runcatio relinquatur. — *Faba*. Locum hunc sic interpunximus, adducti tum re ipsa, tum scriptorum veterum auctori-

tate. Columella enim, l. II, « Excepto lupino, inquit, semini contraria est sarritio nam unam radicem habet sive ferro succisa est, seu vultus frutex emoritur. Quod non fieret, supervacuum tamen cultus, quum sola hæc res non infestetur herbis, ut ipsas perimat. » Palladius in J lib. II, tit. 9: « Lupinus vix unam radicem habet, si sarritio extinguitur: quod nec desiderat quia herbas præter auxilium toris affligit. » Sic locus ille legebatur, ut ea verba, quæ evincit herbas, priori affigere sententiæ, quæ de faba est.

11. *Runcatur tantum*. Non latur. HARD.

12. *Silicia*. Hoc est fenum cum, de quo cap. 39. HARD.

13. *Pectinari*. Dentata cratis hanc rem: « Et tonsam raro perverrit humum. » HARD.

14. *Nihilominus et depascuntur*. Immissis, ut dictum est, in pecudibus. HARD.

sarculo iterum excitari necessarium. At in Bactris, Africa, Cyrene, omnia hæc supervacua fecit indulgentia cæli, et a semente non nisi messibus¹⁵ in aream redeunt; quia siccitas coercet herbas, fruges nocturno tactas rore nutriens. Virgilius¹⁶ alternis cessare arva suadet: et hoc, si patiantur 3
 ruris spatia, utilissimum procul dubio est. Quod si neget conditio, far serendum, unde et lupinum, aut vicia, aut faba sublata sint, et quæ terram faciant lætiorem. In primisque et hoc notandum, quædam propter alia seri obiter; sed parum provenire priori diximus¹⁷ volumine, ne eadem sæpius dicantur: plurimum enim refert soli cuiusque ratio.

LI. (XXII.) Civitas Africæ in mediis arenis, petentibus Syrtes Leptinque magnam, vocatur Tacape¹, felici super

15. *Non nisi messibus.* Hoc est, messis tempore. — *Et a semente.* In libris hactenus editis, *non nisi nonis mensibus.* At vox ea *nonis* abest a MSS. exemplaribus, Reg. Colb. Chiff. etc. palamque est crevisse eam ex superioris vocabuli, *nonisi*, perquam importuna repetitione. *Messibus* vero haud cunctanter rescribendum esse, ut fecimus, suadet tum Plinius ipse, tum Colum. Is enim, lib. II, cap. 12, ubi de sarritione agit: « Sed nec istud ubique, inquit, fieri censemus; verum incolarum consuetudine uti. Sunt enim regionum propria munera, sicut Ægypti et Africæ, quibus agricola post sementem, ante messem segetem non attingit, quoniam cæli conditio, et terræ bonitas ea est, ut vix ulla herba exeat, nisi ex semine jacto: sive quia rari sunt imbres, seu quia qualitas humi sic se cultoribus præbet. » Præterea facit, ut dixi, id quod ipse Plinius

superius insinuavit de Ægypti incolis, c. 47: « Reliqua pars, inquit, non nisi cum falce arva visit, paulo ante kalendas apriles: peragitur autem messis maio. » Quid quod et in MSS. iisdem non *in aream*, sed *in area* legimus? ut *in arva* legi probabilius merito cuiquam videatur. H.

16. *Virgilius.* Georg. I, vers. 71 sq. « Alternis idem tonsas cessare novales, Et segnem patiære situ durescere campum. Aut ibi flava seres, mutato sidere, farræ, unde prius lætum siliqua quassante legumen, aut tennes fetus viciæ, tristisque lupini Sustuleris fragiles calamos, silvamque sonantem. » HARD.

17. *Priori diximus.* Libro super. initio cap. 7: « Nec non et satis quibusdam ipsis pasci terram dixit. Segetem stercorant fruges, lupinum, faba, vicia, etc. » HARD.

LI. 1. *Tacape.* Supra lib. XVI, cap. 27, vites etiam triferas esse docens. « Hoc autem, inquit, evenit

omne miraculum riguo solo : ternis fere millibus p
 in omnem partem fons abundat, largus quidem, &
 tis horarum spatiis dispensatur inter incolas. Pal
 prægrandi subditur olea, huic ficus, fico Punica, il
 sub vite seritur frumentum, mox legumen, deind
 omnia eodem anno; omniaque aliena umbra a
 2 Quaterna² cubita ejus soli in quadratum, nec ut
 rectis metiantur digitis, sed in pugnum contractis; (i
 nis denariis³ venundantur. Super omnia est, biferar
 bis anno vindemiare. Et nisi multiplici partu exin
 ubertas, pereunt luxuria singuli fructus. Nunc ve
 anno metitur aliquid; constatque fertilitati non oc
 homines. Aquarum quoque differentia magna rigi
 in Narbonensi provincia nobilis fons, Orge nomi
 in eo herbæ nascuntur in tantum expetitæ bubus, ut
 capitibus⁴ totis eas quærant. Sed illas in aqua na
 certum est, non nisi imbribus ali. Ergo suam quise
 ram aquamque noverit.

1 LII. (XXIII.) Si fuerit illa terra, quam¹ appell
 teneram, poterit sublato hordeo milium seri: eo
 rapa: his sublatis, hordeum, vel triticum, sicut in
 pania; satisque talis terra aratur, quum seritur
 ordo, ut ubi adorem fuerit, cesset quatuor mens
 bernis, et vernam fabam recipiat, ita ut ante² hi

perpetuo in Tacapensi Africæ agro,
 de quo plura alias: ea est soli fer
 tilitas. • DALEC.

2. *Quaterna cubita.* Petita men
 sura ex hominis videntis cubito,
 ac ne porrectis quidem digitis, sed
 iisdem in pugnum contractis. H.

3. *Quaterna denariis.* Id est,
 monetæ nostræ 2 fr. 80 c. En.

4. *Ut mersis capitibus.* In Ligeri
 aene, qua per Vellaunios fluit,
 passim hoc idem boves faciunt, et

in Sebusianorum piscini

LII. 1. *Quam appella
 neram.* Conf. supra lib. X
 3. HARD.

2. *Ita ut ante hiemale*
 ante hiemalis fabæ prove
 ret. Hiemalis faba ea est,
 perius dixit, cap. 30,
 Vergiliarum occasum, ut
 hiemem. Verina, quam
 seri jubet per ver, Circu
 Italiæ ritu. — *Ita ut. Sic*

ne cesset. Nimis pinguis alternari potest ita, si frumento sublato, legumen tertio seratur. Gracilior, et in annum tertium cesset. Frumentum quidam seri vetant, nisi in ea quæ proximo anno quieverit.

LIII. Maximam hujus loci partem stercorationis obtinet ratio, de qua et priori diximus¹ volumine. Hoc tantum enim in confesso est, nisi stercolato seri non oportere, quanquam et hic leges sunt propriæ. Milium, panicum, rapa, napus, nisi in stercolato non serantur. Non stercolato² frumentum potius quam hordeum serito. Item in novalibus, tametsi in illis fabam seri volunt, eandem ubicumque quam recentissime stercolato solo. Autumno aliquid saturus, septembri mense fimum inaret³ post imbrem. Utique si verno erit saturus; per hiemem fimum disponat. Justum est⁴ vehes octodecim jugero tribui: dispergere autem prius quam arescat⁵, aut jacto semine.

mus ex cod. MSS. fide, ita etiam loci ejus postulante sententis. Legebatur ante in editis, « Aut ante hiemalem ne cesset. Nec non minus pinguis, etc. » Sed vocula *nec non* nusquam in MSS. exstat: et de pingui nimium terra nunc agi vel ex eo liquet, quod vel tergemine anno uno sationi par esse dicitur: et mox gracilior eidem opponitur, quæ in tertium usque annum e contrario cessare præcipitur. HARD.

LIII. 1. *Priori diximus.* L. XVII, cap. 6. HARD.

2. *Non stercolato.* Theophrastus, Hist. lib. VIII, cap. 6. HARD.

3. *Fimum inaret.* Columella, II: « Disjectum protinus fimum inarari et obrui convenit, ne solis halitu vires remittat: et ut permixta humus prædicto alimento pinguescat, etc. » HARD.

4. *Justum est.* Columella, loc. cit.

« Jugerum autem desiderat, quod spissius stercoratur, vehes quatuor et viginti: quod rarius, duodeviginti. » Idem lib. XI, cap. 2 in Novembri subdit: « Vehes autem stercoris habet modios octoginta. » Vehis aliud nihil fuit quam plaustris onus, *une charrette*, et quidem quantum protelo boum vehi solet. Cod. Theod. lib. XIV, tit. 6, leg. 1: « Coctoribus calcis per ternas vehes singulæ amphoræ vini præbeantur: Vecturariis vero amphora. . . . A Vecturariis etiam trecentos boves præcipimus dari. » HARD.

5. *Prius quam arescat.* Ne solis halitu, ut dictum est, vires remittat: « Itaque, ut subdit Columella, loc. cit. quum in agro disponentur acervi stercoris, non debet major modus eorum dissipari, quam quem

Si hæc ommissa sit stercoratio, sequens est⁶, prius sarriat, aviarii pulvere. Quod ut hanc⁷ quoque ei determinemus, justum est singulas vehes fimi denario in singulas pecudes minores: in majores denas: nisi tingat hoc, male substravisse pecori colonum appa-
Sunt qui optime stercorari putent, sub dio nunc reti inclusa pecorum mansione. Ager¹⁰ si non stercor alget: si nimium stercoratus est, aduritur; satiusqu id sæpe, quam supra modum facere. Quo calidius¹¹ est, eo minus addi stercoris, ratio est.

babulæ eodem die possint obruere. Sed disjectum protinus finum in- arari et obrui convenit, ne solis halitu vires amittat, et ut permixta humus prædicto alimento pingue- scat. • HARD.

6. *Nequius est.* Secunda stercora- tio fiet aut sarritionem, jacto pul- vere ex aviariis. — *Si hæc.* In MSS. Reg. 1, *priusquam sarriat*; Reg. 2, *sarriat*. In editis, *priusquam serat*, *ante pulverem*, nulla penitus senten- tia. At Columella, lib. II, cap. 61: • Si tamen aliqua causa, inquit, tempestivam stercorationem fieri prohibuerit, secunda ratio est, an- tequam sarriat, more seminantis ex aviariis pulverem stercoris per se- getem spargere. Si et is non erit, caprinum manu jacere, atque terra sarculis permiscere: ea res lætas segetes reddit. • Quamobrem non jam ullus de nostra emendatione dubitandi locus, quum hæc ster- coratio, quæ nunc præcipitur, in subaidium sit prioris, quæ præter- missa fuerit. Nam quum illa prior peracta jam satione fieri opportune poterit, hæc quæ sequens appel- latur, qui fieri tandem possit, prius- quam seras? HARD.

7. *Quod ut hanc.* Hoc est, *hanc.* Cicero, lib. XVI, epi- • Quod utinam minus vitæ ex fuisse. • HARD.

8. *Denario.* Hoc est venire rio singulas fimi vehes, quas nis diebus singulæ pecudes m efficiunt: denario item denas pecudes majores pariter mens dunt. Columella, lib. II, cap. • Parum autem diligentes ex esse agricolas, apud quos in singulæ pecudes tricenis dieb nus quam singulas, itemque res denas vehes stercoris effi etc. • HARD.

9. *Retibus.* Vel, ut fere fit tibus. HARD.

10. *Ager.* Columella, II • Nec ignorare colonos oport uti refrigerescere agrum, qu stercoretur: ita peruri, si ni stercoretur: magisque con- agricolæ frequenter id potius immodice facere. • HARD.

11. *Quo calidius.* Columell citat. • Nec dubium quin ager majorem stercoris coj siccus minorem desideret: quod assiduis humoribus hoc adhibito regelatur: alter

LIV. (xxiv.) Semen¹ optimum, anniculum, bimum deterius, trimum pessimum, ultra sterile. Et in uno omnium definita genere ratio est: quod in ima² area subsedit, ad semen reservandum est. Id enim optimum, quoniam gravissimum: neque alio modo utilius discernitur. Quæ spica per intervalla semina habebit, abjicietur. Optimum granum³ quod rubet, et dentibus fractum, eundem habet colorem: deterius, cui plus intus albi est. Certum⁴ terras alias plus seminis recipere⁵, alias minus: religiosumque inde primum colonis augurium⁶, quum avidius accipiat, esurire creditur, et comesse semen. Sationem locis humidis celerius fieri ratio est, ne semen imbre putrescat:

per se tepens siccitatibus, hoc assumpto largiore torretur: propter quod nec deesse ei talem materiam, nec superesse oportet. » HARD.

LIV. 1. *S. optimum.* Hæc Theophrastus, Hist. lib. VIII, cap. 11. Eadem habet auctor Geop. lib. II, cap. 14. HARD.

2. *Quod in ima.* Tractat hoc disertè Columella, lib. II, cap. 9: « Optimam quamque spicam legere oportet... et semper quod propter magnitudinem ac pondus in imo subsederit, ad semen reservandum... Neque enim dubium est, ex robusto semine posse fieri non robustum: quod vero protinus exile natum sit numquam robur accipere manifestum est. Ideoque Virgilius, quum et alia, tum et hoc de seminibus præclare disseruit: Vidi ego lecta diu, et multo spectata labore, Degenerare tamen, ut vis humana quotannis Maxima quæque manu legeret: sic omnia fati In pejus rure, ac retro sublapsa referri. » HARD. — *Discernitur.* Vet. Dalec. cod. *dispertitur*; et mox pro den-

tibus fractum, exhibet dein fract. ED.

3. *Optimum granum.* Columella, lib. II, cap. 9: « Granum autem rutilum, si quum diffusum est, eundem colorem interiorem habet, integrum esse non dubitamus. Quod extrinsecus albidum, intus etiam conspicitur candidum, leve ac vanum intelligi debet, etc. » H.

4. *Certum terras.* Theophrastus, Histor. lib. VIII, cap. 6. H.

5. *Plus seminis recipere.* Colum. II, 13. DALEC.

6. *Religiosumque inde primum colonis augurium.* Scribendum reor, « Religiosumque id et pessimum colonis augurium. » Theophrastus, lib. VIII, cap. 6: « Quanquam dici soleat alias plus, alias minus eandem recipere segetem, infaustoque augurio capiant quum plus receperit. Terram enim esurire atque esitare protinus semen existimant. » Addit autem exemplar antiquum verbum *videtur*; « Religiosum id videtur, et pessimum, etc. » PRYT. — *Religiosumque.* Ridet id merito Theophrastus, loc. cit. HARD.

siccis serius, ut pluviae sequantur; ne diu jacens non concipiens, evanescat: itemque festinata sationum spargi semen, quia tarde concipiat: serotina res quia densitate nimia necetur. Artis quoque cujusdam aequaliter spargere⁷. Manus utique congruere debet gradu, semperque cum dextro pede. Fit quoque⁸ quorum occulta ratione, quod sors genialis atque fecunda est transferendum est ex frigidis locis semen in calida, ex praecocibus in serotina; idque in contrarium perere quidem falsa diligentia.

LV. Serere in jugera¹ temperato solo justum est, aut siliginis modios v farris, aut seminis (quod frugis genus ita² appellamus) x; hordei vi; fabae³ quintanum tem amplius quam tritici: viciae xii⁴; ciceris et ciceris et pisi, iii; lupini x⁶; lentis iii, sed hanc cum fimo ari-

7. *Aequaliter spargere.* Ut in terram aequali copia cadant, et tempore, tam curiosa in hoc Veterum diligentia, ut quae in projecta vel cornua bouum ferirent (*κρασβόλα* vocabant) existimarent ἀφώρα, ἀτιλῆ, dura, ἀτίραμνα, et minime bonae frugis. Theophr. Plutarchus, Rhodigin. lib. XXX, cap. 1, qua ratione et Plato *κρασβόλον* hominem appellavit horridum, agrestem, inconditum. Hac aequalitate cavent et *πισπορίαν*, malum ingens, quum exceptum jam terrae semen, alterum injicitur. DAL.

8. *Fit quoque.* Fit ex arte quadam occulta, inditoeque a natura solerti membrorum motu, satio laeta et fecunda. HARD.

LV. 1. *Serere in jugera.* Colum. lib. II, cap. 9: «Jugerum agri pinguis, plerumque modios tritici quatuor: mediocris, sive temperati, quinque postulat: adorei modios

novem, si est laetum solum Idem de hordeo: «Jugerum modios postulat.» Vide et nem, de Re Rust. lib. I, c.

2. *Ita appellamus.* Appellane sane cap. 19. HARD.

3. *Fabae.* Ita fere Colum 10. HARD.

4. *Vicia XII.* Subintelligit dios, ut in sequentibus. H.

5. *Cicerulae*, etc. Colum 10: «Cicerulae, quae piscem milis... tres modios jugerum plent.» Ac paulo post de «Jugera modii tres abunde De lupino, «Jugerum deoei occupant.» Et de lente: «Jugri paulo plus quam modius cupat.» Et de faseolis idem Plinio sentit: de milio quoque panico vide rursus eumdem mellam in Octobri, l. XI,

6. *Lupini X.* Columella cap. 10 de lupino: «Juge-

volunt : ervi VI⁷ ; siliciæ VI⁸ ; faseolorum IIII ; pabuli XX ; milii , panici sextarios quatuor. Pingui solo plus , gracili minus. Est et alia distinctio : in denso⁹ , aut cretoso , aut uliginoso solo , tritici aut siliginis modios sex : in soluta terra nuda , et sicca , et læta , quatuor. Macies enim¹⁰ soli , nisi rarum culmum habeat , spicam minutam facit et inanem. Pingua arva ex uno semine fruticem numerosum fundunt , densamque segetem e raro semine emittunt. Ergo inter quatuor et sex modios pro natura soli , alii quinque non minus seri , pluresve præcipiunt : item in consito , aut clivoso , ut in macro. Huc pertinet oraculum illud magnopere custodiendum : Segetem ne defruges¹¹. Adjecit iis Accius in Praxidico , ut sereretur , quum luna esset in

cem modii occupant. • Et mox de ipso : • Eadem mensura jugerum , vel modio minus quam phaselum , licet obserere. • HARD.

7. *Ervi VI*. Quinque dumtaxat modios desiderat Palladius , lib. II in Januar. cap. 8 de ervo. H.

8. *Silicia VI*. Hoc est , feni græci. Ita Palladius , loc. cit. cap. 7. H.

9. *In denso*. Defendit hanc scripturam librorum omnium mira consensio , contra Pintianum , cui *modios quinque* legi verius videtur , quoniam Columella , lib. II , c. 9 : • Siliginis autem , inquit , vel tritici , si medioeriter cretosus , uliginosusque ager est , etiam paulo plus quam , ut prius jam dixi , quinque modii ad sationem opus est. At si siccus et resolutus locus , idemque vel pinguis , vel exilis est , quatuor , etc. • Sed suo ipsius telo perimitur Pintianus : nam quum paulo plus quinque modii Columella exposcat : mox vero Plinius inter quatuor et sex pro ratione soli sationis modum definiendum pronuntiet , quis non

intelligit *modios sex* hoc loco scribi oportuisse? HARD.

10. *Macies enim*. Columella , II , c. 9 : • Et e contrario macer locus tantumdem seminis poscit. Nam nisi rare conseritur , vanam et minutam spicam facit. Ac ubi ex uno semine pluribus culmis fruticavit , et ex rara segete densam facit. • H.

11. *Segetem ne defruges*. Cato de Re Rust. lib. I , cap. 5 : • Segetem ne defruget : nam id infelix est. • Defrugare segetem videtur , inquit Hermolaus , qui vel nimia fetura exinanivit agros , vel per inscitiam , aut negligentiam perdit. MSS. quidem omnes , *defruges* , præ se ferunt. At Catonis , ut quidam aiunt , antiqui libri , *defrudet*. Atque ut defrugat , sive defrandat genium suum homo , qui sibi non indulget , et misere vivit , et tamquam demenso suo detrahit : idem facit , inquit , qui segeti et agro culturam et opera justa non tribuit : sed vel de aratione , vel lætamine , vel semente , deducit. HARD.

Ariete, Geminis, Leone, Libra, Aquario. Zoroastres sole duodecim partes Scorpionis transgresso, quum luna esset in Tauro.

- 1 LVI. Sequitur huic dilata et maxima indigens cura de tempore fruges serendi quæstio, magnaue ex parte ratione siderum connexa. Quamobrem sententias omnium in primis ad id pertinentes exponemus. Hesiodus, qui princeps omnium de agricultura præcepit, unum tempus serendi tradidit a Vergiliarum occasu. Scribebat enim in Bœotia Helladis, ubi ita seri diximus¹. Inter diligentissimos convenit, uti in alitum quadrupedumque genitura, esse quosdam ad conceptum impetus et terræ: hoc Græci ita 2 definiunt: quum sit calida et humida. Virgilius³ triticum et far a Vergiliarum occasu seri jubet, hordeum³ inter æquinoctium autumnii et brumam: viciam vero⁴, faseolos et lentem, Boote occidente: quo fit, ut horum siderum aliorumque exortus et occasus⁵ digerendi sint in suos dies.

LVI. 1. *Ita seri diximus.* Initio cap. 10. HARD.

2. *Virgilius.* Et eum sequutus Columella, lib. II, cap. 8: «Placet nostro poetæ adorem, atque etiam triticum, non ante seminare, quam occiderint Vergiliæ: quod ipsum numeris sic edisserit: «At si triticeam in messem, robustaque farra Exercebis humum, solisque instabis aristis: Ante tibi Eoæ Atlantides abscondantur.» Absconduntur autem altero et trigesimo die post autumnale æquinoctium, quod fere conficitur nono kalend. octobris, etc. » HARD.

3. *Hordeum inter.* Virg. Georgic. I, vs. 208: «Libra die somnique pares ubi fecerit horas, Et medium luci atque umbris jam dividit orbem: Exercete, viri, tauros; serite

hordea campis Usque sub extremum brumæ intractabilis imbrem.» HARD.

4. *Viciam vero.* Idem, vs. 227: «Si vero viciamque seres, vilemque faseolum, Nec Pelusiæ curam adspernabere lentis: Haud obscura cadens mittet tibi signa Bootes: Incipe, et ad medias sementem extendende pruinas.» Hoc est ab occasu Bootæ ad brumam usque seri viciam, lens, faseolum potest. Bootæ porro occasum. Arcturi intelligo, quæ stella in Boote est. Dicemus de occasu eo, cap. 74. HARD.

5. *Exortus et occasus,* etc. Hieme sicca et suda, vere pluvio et humido fecundam segetem esse monstrat hoc carmen veteris poetæ apud Festum: «Hiberno pulvere, verno luto, grandia farra, Camille, metes.»

qui et ante Vergiliarum occasum seri jubeant, dum in arida terra, calidisque provinciis: custodiri⁶ enim, corrumpente humore⁷, et a proximo imbre uno umpere. Alii statim ab occasu Vergiliarum sequi, a septimo fere die. Aliqui in frigidis ab æquinotio: in calidis serius, ne ante hiemem luxurient. Inter 3 autem convenit circa brumam serendum⁸ non esse: o argumento, quoniam hiberna semina, quum ante im sata sint, septimo die erumpant: si post brumam, iadragesimo. Sunt qui properent⁹, atque ita pronun-

ut et Virgilius illam sententiam versibus: « hiberno ia pulvere farra, Lætus ager; ntm se Mysia cultu Jactat, suas mirantur Gargara mesato: « Agro sicco per seminato per ver. » Plutarchus in nat. Διά τί λέγεται, σίτον ἐν κρύοις, τὴν δὲ κριθὴν ἐν κόνει; it, quod πυρφόρος χώρα πίων εἶα, κριθοφόρος δὲ μάλλον λε- .: Camillus, παῖς ἀμφιθαλῆς, atrimus matrinusque. DAL. Custodiri. Custodiri enim in vrra semen, quemadmodum e o humore corrumpitur. H. orumpente humore. Quod alio- iumore corrumpetur. Sunt ud Columellam, l. II, c. 8: ri sunt imbres, quamvis si- olo recte semen committitur: stiam in quibusdam provin- bi status cæli talis est, usur- Namque quod sicco solo in- et innocatum est, perinde repositum in horreo, non ipitur. Atque ubi venit im- aultorum dierum sementis e surgit. » Eodem fere sensu : posset, non corrumpente hu- IARD.

8. Inter omnes autem convenit cir- ca brumam serendum non esse. Le- gendum videtur alterutro modo, aut circa brumam serendum esse, aut ultra brumam serendum non esse. M. Varro, lib. I, cap. 34: « Post bru- mam nisi qua necessaria causa coe- gerit non serere: quod tantum in- tersit, ut ante brumam sata qua- dragesimo die vix exeant. » PIRAT. — Circa brumam. Emendat hunc locum Fulv. Ursinus in Nott. ad Varr. pag. 46, ac circa brumam, ex Varrone de Re Rust. lib. I, cap. 34, legi præcipit. At quidquid de- mum aut senserit Varro, aut sentire porro debuerit, defendit egregie librorum omnium constantem scri- pturam Columellæ locus e lib. II, cap. 8, Quod sit seminandi tempus: « Sic enim servant, inquit, pruden- tes agricolæ, ut quindecim diebus prius quam conficiatur bruma, tot- idemque post eam confectam, ne- que arent, neque vitem, aut arbo- rem putent, etc. » Idem Varro, I, 35, diebus ante et post brumam quindecim, quidquam seri vetat, præter ulmos. HARD.

9. Sunt qui properent. Columell. de Re Rust. lib. XI, cap. 2: « Sed

tient, festinatam sementem sæpe decipere, serotinam per. E contrario alii, vel vere potius serendum, quam autumnò; atque ubi fuerit necesse, inter Favonium
 4 vernum æquinoctium. Quidam ommissa cælesti cur inutili, temporibus definiunt. Vere linum¹¹, et ave et papaver: atque uti nunc etiam Transpadani seu usque in Quinquatrus¹²: fabam, siliginem novembri m̄ far septembri extremo usque in idus octobris. Alii hunc diem in kalendas novembris. Ita his nulla n̄ cura est: illis nimia, et ideo cæca subtilitas: quæ inter rusticos geratur, litterarumque expertes, non
 5 siderum. Et confitendum est, cælo maxime constat quippe Virgilio jubente prædisci ventos ante omni siderum mores¹³: neque aliter, quam navigantibus, se Spes ardua et immensa, misceri posse cælestem divitum imperitiæ¹⁴: sed tentanda tam grandi vitæ emento. Prius tamen sideralis difficultas, quam se etiam periti, subjicienda contemplationi est: quo cælestior mens discedat a cælo, et facta sentiat, quæ prænosci non possint.

LVII. (xxv.) Primum omnium dierum ipsorum

tum omnia in agricultura strenue facienda sunt, tum maxime sementis. Vetus agrorum proverbium: Maturam sationem sæpe decipere solere: seram numquam, quin mala sit. » HARD.

10. *Inter Favonium.* Quo tempore Favonii spirent, diximus II, 47. H.

11. *Vere linum.* Virgilius tamen Georg. I, v. 212, lini ac papaveris sationem autumnò adjudicat. H.

12. *Quinquatrus.* Dies festus Minervæ fuit: sic dictus, quod esset post diem quintum idus martias, hoc est, XIV kalend. aprilis. Vide Vossian. in Etymol. De his multa

Ovidius, Fastor. lib. III, v. Festus verbo, *quinquatrus*, HARD.

13. *Ad siderum mores.* Virgilii est Georgic. I, v. Præterea tam sunt Arctur nobis Hædorumque dies seri et lucidus Anguis, Quam in patriam ventosa per æquæctis Pontus, et ostriferi fau tantur Abydi. » HARD.

14. *Miscere posse cælestem tatem imperitiæ.* Addendum *rusticæ*, ex codice scripto, *tiam rusticæ*. PINT. — *Sed tam grandi*, etc. Sic quoque

solisque motus prope inexplicabilis ratio est. Ad CCCLXV adjiciunt etiamnum intercalarios¹ diei noctisque quadrantes. Ita fit, ut tradi non possint certa siderum tempora. Accedit confessa rerum obscuritas, nunc præcurrente², nec paucis diebus, tempestatum significatu, quod προχίμασιν Græci vocant: nunc postveniente, quod ἐπιχίμασιν: et plerumque alias citius, alias tardius cæli effectum ad terram deciduo: vulgo serenitate³ reddita, confectum sidus audimus. Præterea quum omnia hæc statis sideribus, cæloque affixis constent, interveniunt motu stellarum grandines⁴, imbres, et ipsi non levi effectum, ut⁵ docuimus, turbantque conceptæ spei ordinem. Idque ne nobis tantum putemus accidere, et reliqua fallit animalia sagaciora⁶ circa

et libri ante Hard. editi. Broterius ex codd. Regg. 1 et 2, et editione pr. *sed contemplanda tam*, etc. Ed.

LVII. 1. *Intercalarios*. Dies intercalarius is est, qui quarto cuique anno vertenti accessit, quem sex horæ appendices quater ductæ, hoc est, diei unius quadrans, seu quarta pars quater repetita colligit. HARD.

2. *Nunc præcurrente*. Nunc maturius et ante sui sideris tempus, ortumve et occasum, hiberna, æstivaque, ac cæteræ deinde tempestatæ antevenerunt: id quod Græci προχίμασιν: nunc tardius eisdem alio anno recurrunt, quod ἐπιχίμασιν, vel ut alii μεταχίμασιν vocant. Festus, Paulusve: « Præsiderare dicitur, quum maturius hiberna tempestatæ movetur, quasi ante sideris tempus. » Vegetius, lib. IV, cap. 40: « Aut enim circa diem statutum, aut ante, vel postea, tempestatæ fieri, compertum est: unde præcedentes, προχίμασιν: nascentes die solemnî, ἐπιχίμασιν:

subsequentes μεταχίμασιν, græco vocabulo nuncupaverunt. » Eleganter Columella, in Præf. « Neque enim semper eundem cælum et annus velut ex præscripto habitum gerunt: nec omnibus annis eodem vultu venit æstas, aut hiems, etc. » H.

3. *Vulgo serenitate*. Quum a sideribus oriri tempestatæ vulgus existimet, ubi hæc præteriere, et sua cælo reddita serenitas est, tunc sidus confectum dicitur. HARD.

4. *Interveniunt motu stellarum grandines*. Lege, « Interveniunt motus stellarum, grandinum, imbrum, et ipsi non levi effectum. » Interveniunt motus stellarum, qui et ipsi non levem effectum habent grandinum et imbrum: nam licet siderum motus majore effectum sint, non levi tamen et ipsi sunt stellarum motus, in excitandis imbribus et grandinibus. SALM.

5. *Ut docuimus*. Lib. XVII, cap. 2. HARD.

6. *Sagaciora*. In eo præsensensionum genere alioqui sagacissima. HARD.

hoc, ut quo vita eorum constet : æstivasque alites præ-
 3 posteri aut præproperi rigores necant, hibernas æstus. Ideo
 Virgilius⁷ errantium quoque siderum rationem ediscen-
 dam præcipit, admonens observandum frigidæ Saturni
 stellæ transitum. Sunt qui certissimum veris indicium ar-
 bitrentur ob infirmitatem animalis, papilionis proventum.
 Id eo ipso anno⁸, quum commentaremur hæc, notatum
 est, proventum eorum ter repetito frigore⁹ extinctum,
 advenasque volucres¹⁰ a. d. VI kalendas februarii spem veris
 4 attulisse, mox sævissima hieme conflictatas. Res anceps:
 primum, omnium a cælo peti legem : deinde eam argu-
 mentis¹¹ esse quærendam. Super omnia est mundi¹² con-
 vexitas, terrarumque globi differentia, eodem sidere alio
 tempore aliis aperiente se gentibus : quo fit ut causa¹³ ejus
 non iisdem diebus ubique valeat. Addidere difficultatem et
 auctores diversis in locis observando, mox etiam in iisdem
 diversa prodendo. Tres autem fuere¹⁴ sectæ : Chaldæa,

7. Ideo Virgilius. Georg. I, 335 :
 « Hoc metuens, cæli menses et si-
 dera serva : Frigida Saturni quo se-
 se stella receptet, etc. » HARD.

8. Id eo ipso anno. Urbis 830,
 ut diximus lib. XIV, cap. 5. H.

9. Proventum eorum ter repetito
 frigore extinctum. Elegantius et magis
 ex consuetudine Pliniana casu
 auferendi, proventu eorum ter repe-
 tito frigore extincto, et verba quæ
 paulo ante præcedunt, ob infirmita-
 tem animalis, non esse Pliniana existi-
 mo, sed expositionem super ver-
 bum extincto. PINT.

10. Advenasque volucres. Hirun-
 dines. HARD.

11. Argumentis. Certis signis H.

12. Mundi. Cæli. HARD. — Con-
 vexitas. Gronov. et al. ante Hard.
 convexitate. ED.

13. Causa. Vis ejus et efficientia.

14. Tres autem fuere. Apud Chal-
 dæos astrologiæ inventorem fuisse
 Abrahamum, auctor est Eusebius
 Præp. IX, 17, et Berosus apud
 ipsum, c. 16. De Chaldæis, Ægy-
 ptiisque Cicero de Divin. n. 93 :
 « Egyptii et Babylonii in campo-
 rum patentium æquoribus habitan-
 tes, quum ex terra nihil emineret,
 quod contemplationi cæli officere
 posset, omnem curam in siderum
 cognitione posuerunt. » Græci ab
 utraque gente Calendaria et ἡμερο-
 λογία acceperunt. Sic enim Theon de
 iis scribit, in Διοσημεία Arati : Ἐδί-
 ξαντο δὲ αὐτὰ Ἕλληνας παρὰ Αἰγυπτίων,
 καὶ Χαλδαίων. Chaldaica anni forma,
 eadem ac Judaica est. De Ægyptia
 autem et Græca vetere, vide Hero-
 dotum, lib. II. HARD.

Ægyptia, Græca. His addidit apud nos quartam Cæsar dictator¹⁵, annos ad solis cursum redigens singulos, Sosigene perito scientiæ ejus adhibito. Et ea ipsa ratio postea 5 comperto errore¹⁶ correctæ est: ita ut XII annis continuis non intercalaretur, quia cœperat sidera annus morari, qui prius antecedebat. Et Sosigenes ipse trinis commentationibus, quanquam diligentior cæteris, non cessavit tamen addubitare, ipse semet corrigendo. Auctores prodidere ea, quos prætexuimus¹⁷ volumini huic, raro ullius sententia cum alio congruente. Minus hoc in reliquis mirum, quos diversi excusaverint tractus. Eorum qui in eadem regione dissedere, unam discordiam ponemus exempli gratia: occasum matutinum Vergiliarum Hesiodus (nam hujus quoque nomine exstat Astrologia¹⁸) tradidit fieri, quum

15. *Cæsar dictator.* Suetonius in Julio, cap. XL: «Fastos correxit, jampridem vitio pontificum, per intercalandi licentiam adeo turbatos, ut neque messium feriæ æstati, neque vindemiarum autumno competere, annumque ad cursum solis accommodavit, ut cccclxv dierum esset, et intercalario mense sublato unus dies quarto anno intercalaretur, etc.» HARD.

16. *Et ea ipsa ratio comperto errore correctæ est.* Hæc quæ angustiore sermone Plinius contraxit, fusius a Macrobio explicantur. Sacerdotes sibi errorem novum ex ipsa emendatione fecerunt. Nam quum oporteret diem, qui ex quadrantibus confit, quarto quoque anno confecto, antequam quintus inciperet, intercalare, illi quarto non peracto, sed incipiente intercalabant. Hic error sex et triginta annis permansit; quibus annis intercalati sunt dies duodecim, quum

deberent intercalari novem. Sed hunc quoque errorem sero deprehensum correxit Augustus: qui annos duodecim sine intercalari die transigi jussit: ut illi tres dies, qui per annos triginta et sex vitio sacerdotalis festinationis excreverant, sequentibus annis duodecim, nullo die intercalato, devorarentur. Post hoc unum diem, secundum ordinationem Cæsaris, quinto quoque incipiente anno intercalari jussit: et omnem hunc ordinem æræ tabulæ ad æternam custodiam incisione mandavit. Iisdem pæne verbis rem narrat Solinus, cap. 1. Vide apud Petav. de Doctr. temp. IV, 3, diagramma, in quo bissextiles dies tam vitiosi, quam emendati apertissime subjiciuntur oculis. HARD.

17. *Quos prætexuimus.* Supra N. V. HARD.

18. *Astrologia.* Laudatur hic Hesiodi liber a Theone, et vocatur ἄστρο-

- æquinotium autumni conficeretur, Thales vigesimo quinto die ab æquinotio, Anaximander vigesimo nono, Euctemon¹⁹ XLVIII. Nos sequemur observationem Caesaris: maxime hæc erit Italiæ ratio. Dicemus tamen et aliorum placita: quoniam non unius terræ, sed totius naturæ interpretes sumus; non auctoribus positis (id enim verbum est) sed regionibus: legentes tantum meminerint, brevitatis gratia, quum Attica nominata fuerit, simul intelligere Cycladas insulas; quum Macedonia, Magnesium, Thraciam; quum Ægyptus, Phœnicen, Cyprum, Ciliciam; quum Bœotia, Locridem, Phocidem, et finitimos semper tractus; quum Hellespontus, Cherronesum, et cōtinentia usque Atho montem; quum Ionia, Asiam, et insulas Asiæ; quum Peloponnesus, Achaiam, et ad Hesperum²⁰ jacentes terras. Chaldæi Assyriam et Babyloniam demonstrabunt.
- 7 Africam, Hispanias, Gallias sileri non erit mirum. Nemo enim observavit in iis, qui siderum proderet exortus. Non tamen²¹ difficili ratione dignoscentur in illis quoque terris digestionem circularum, quam in sexto volumine fecimus: qua cognatio cæli, non gentium modo, verum urbium quoque singularum intelligitur, nota ex his terris, quas

κ) βίβλος: idque Hesiodi genuinum opus fuisse Callimachus docet in Epigrammate, quod exstat in Arati vita, quam Petavius edidit in Uranologio, p. 270. De hac Hesiodi, Thaletisque et Anaximandri sententia eundem Petavium consule, Varr. Diss. in Uranol. II, 9. H.

19. Euctemon. Εὐκτῆμων. De eo in Auctorum Indice. Sic libri omnes. Perperam Eadæmon reponere nititur Pithœus, Adv. II, 13. H.

20. Et ad Hesperum. Elidem, Arcadiam, Messeniam. HARR.

21. Non tamen difficili ratione dignoscentur, etc. Tamen in prom-

ptu ratio est, qua id noscatur, per segmenta scilicet et circulos, ut est a nobis libro sexto extremo traditum: unde et cæli habitus, et positio non gentium modo, sed quod majoris diligentis est, singularum urbium, cognoscitur. Assumpta enim per Africam exempli gratia, aliasve terras, quas observator adierit, convexitate circuli, hoc est, delecto segmento, vel ex gnomone, vel ex quantitate diei et noctis: regionem deinde vel urbem desumet, paribus umbris respondentem: unde pares colliget siderum ortus atque occasus. HARR.

nominavimus, sumpta convexitate circuli, pertinentis ad quas quisque quæret terras, et ad earum siderum exortus, per omnium circulorum pares umbras. Indicandum et illud, tempestates ipsas ardores suos²² habere quadrinis annis: et easdem non magna differentia reverti ratione solis: octonis vero augeri easdem, centesima revolvente se luna.

LVIII. Omnis autem ratio observata est tribus modis: exortu siderum, occasuque, et ipsorum temporum cardinibus¹. Exortus occasusque binis modis intelliguntur. Aut enim adventu² solis occultantur stellæ et conspici desinunt, aut ejusdem abscessu proferunt se. Emersum hoc melius, quam exortum consuetudo dixisset, et illud occultationem potius, quam occasum. Alio modo³, quo die incipiunt

22. *Ardores suos habere quadrinis annis.* Legendum reor *cardines*, non *ardores*, ut paulo post: «Cardo temporum quadripartita anni distinctione constat.» PINTIAN. — *Ardores suos*, etc. Regressus, ac vices majori cum vi et efficientia. Id ex Eudoxi manasse schola ipse antea prodidit, lib. II, cap. 48. Redire vices easdem tempestatum, annorum quaternum circuitu, videtur etiam sensitse Colnmella, lib. III, cap. 6, extremo: «Quo tempore, inquit, sol in eandem partem signiferi per eosdem numeros redit, per quos cursus sui principium coeperat: quem circuitum meatus dierum integrorum mille quadringentorum sexaginta unius ἀνοκατάρασιν vocant studiosi rerum caelestium.» HARD.

LVIII. 1. *Cardinibus.* Qui cardines anni vocentur, mox aperit. H.

2. *Aut enim adventu.* Aut adventu solis orientis, occultantur stellæ,

nec tam is occasus stellarum, quam occultatio dici debet. Aut ejusdem solis occidentis abscessu proferunt sese stellæ omnes, immenso illo cæli tractu quem cernimus: atque is emersus potius quidam dici decet, quam exortus. Nihil dum Plinius hoc loco de ortu matutino vespertinoque stellarum, seu vero, seu heliaco, et apparente: quamquam ita visum viris alias eruditis. Quum nihil aliud velit auctor, quam quod lib. II, cap. 11, dixit, *affixas cælo stellæ solis fulgore non cerni interdum.* Neque in tota hac concertatione subtilitatem nimiam affert, quum, ut ipse præmonuit, cap. 56, res inter rusticos geratur, litterarumque expertes. HARD.

3. *Alio modo.* Hic alter modus ortus occasusque stellarum, bifariam dividitur. Ortus matutinus dicitur, quum apparere stella incipit, paulo ante solis ortum horizontem superans. Ortus vespertinus,

apparere vel desinunt, oriente sole, aut occidente, matutini vespertinive cognominati, prout alterutri eorum mane vel crepusculo contingit. Dodrantes⁴ horarum quum minimum intervalla ea desiderant ante solis ortum, vel post occasum, ut aspici possint. Præterea bis⁵ quædam exoriuntur et occidunt: omnisque sermo de his est stellis, quas adhærere cælo diximus.

LIX. *Cardo temporum*¹ quadripartita anni distinctione constat, per incrementa lucis. Augetur hæc a bruma, et æquatur noctibus verno æquinoctio diebus xc, horis tribus. Deinde superat² noctes ad solstitium diebus xciii, horis duodecim, usque ad æquinoctium autumnii. Et tum æquata

quum occidente sole ab horizonte ortivo stella emergit. Occasus matutinus, quum stella infra occiduam horizontem conditur, sole exoriente. Occasus vespertinus, quum paulo post solis occasum, in eundem occiduam horizontem, demergitur. H.

4. *Dodrantes*. Tres horæ quadrantes. HæRD.

5. *Præterea bis quædam*. Ut Arcturus maii idibus, juniisque, occidit matutino, ut dicitur cap. 69. Aquila bis exoritur, ut dicemus cap. 69. HæRD.

LIX. *Cardo temporum*. Cardinem vocat, unde anni quarta quæque pars incipit: ver, æstas, etc. H.

1. *Deinde superat*. Ita libri omnes, etiam manu exarati: sed manifestissimo mendo locus hic tenetur. Desideratur enim intervalli circumscriptio, quod a solstitio æstivo ad autumnale pertinet. Legendum itaque: "diebus xciii, horis duodecim: et inde minuitur diebus xcii, horis duodecim, usque ad æquinoctium autumnii."

Nam tria intervalla, quæ in vulgatis libris exprimentur, dies conficiunt 262, horas 18. Ea detracta de diebus 365 $\frac{1}{4}$ residuos faciunt dies 92, horas 12. Quare ex mente Plinii Julius Cæsar annua hæc intervalla descripsit: Ab æquinoctio verno ad solstitium dies 93, horas 12. A solstitio ad æquinoctium autumnale d. 92, h. 12. A bruma ad vernal æquinoctium, d. 90, h. 3. Quod si æquinoctium vernal statuatur in xxv martii, ut Columella Pliniusque asseverant, additis diebus 93, calculus desinet in 25 junii, $\frac{1}{2}$. Ab eo die exclusive, ad æquinoctium autumnale, quod conjicietur in 26 septembris, dies 92, horæ 12. A die 26 septbr. ad brumam in 24 decembr. $\frac{1}{2}$ dies 89, horæ tres: ut inde exclusive ad vernal æquinoctium 25 martii $\frac{1}{2}$ dies reliqui sint 90 $\frac{1}{4}$, minima aliqua diversitate neglecta. Ita fere Petav. Varr. diss. II, 5, pag. 81, et Riccioli Almag. t. I, lib. III, 135. HæRD.

die procedit ex eo ad brumam diebus LXXXIX, horis tribus. Horæ nunc in omni accessione æquinoctiales³, non cujuscumque diei significantur; omnesque eæ differentiæ fiunt in octavis partibus⁴ signorum. Bruma Capricorni, a. d. VIII⁵ kalendas januarii fere: æquinoctium vernum, Arietis: solstitium, Cancri: alterumque æquinoctium, Libræ: qui et ipsi dies raro non aliquos tempestatum significatus habent. Rursus hi cardines⁶ singulis etiamnum articulis⁷ tempo-

3. *Æquinoctiales*. Duodecim, in quas diem prisci Romani dividerunt, quod ut Gal. scribit lib. de peccatorum cujusque cognitione, numerus ille sit commodissimus, quia dimidium contineat, duplum, quartum, sextum, duodecimum, quæ nullus alius, usque ad vigesimum quartum. Quamobrem in erciscenda hæreditate, ponderibus et mensuris, potius quam alius quivis usurpatus est Magius, V, cap. 15. DAL. — *Æquinoctiales*. Græcis ἰσημερινὰς vocant, horas inter se æquales, cujusmodi sunt æquinoctiali die: quum hora quælibet diurna cuilibet nocturnæ per se est æqualis. Aliæ præterea sunt Inæquales dictæ, et Temporales, quarum quælibet duodecima pars est diei cujusvis, noctivæ, seu brevior illa, seu longior sit. Harum in Italia hodieque usus. Ex dierum noctiumque inæqualitate, bruma vel solstitio, die vel nocte, horarum hujusmodi inæqualitas oritur. H.

4. *In octavis partibus*. Quum sol octavum signi cujuspian gradum perlustrat. Verum quum priscis illis scriptoribus visum est cardines annuos, non in signorum initiis, sed in octavis partibus statuere: non tam eos ad exacta

solis æquinoctia, solstitiave, respexisse arbitror, quam uti populo servirent, cui accommodata magis ea ratio fuit, ad tempestatum significatus: quod non in ipso præcise signi capite, sed aliquantum in eo spatio provectus vim suam efficientiamque monstraret. Audi Colum. IX, 14: « Nec me fallit Hipparchi ratio, quæ docet solstitia et æquinoctia, non octavis, sed primis partibus signorum confici. Verum in hac ruris disciplina sequor nunc Eudoxi et Metonis, antiquorumque fastos Astrologorum, qui sunt aptati publicis sacrificiis: quia et notior ista vetus agricolis concepta opinio, etc. » HARD.

5. *A. d. VIII*. Hoc est, ante diem octavum kalend. Ita Sosigenes solis ingressum in Arietem, VIII kal. apr. seu xxv martii: in Capricornum, VIII kal. jan. seu xxv dec. et sic de aliis constituendum censuit: quod quamobrem ita censuerit, explicat eruditè Petavius, de Doctr. temp. IV, 27, p. 369. Verus tamen et ἀριεῖς solis ingressus non in hos dies incidit. H.

6. *Rursus hi cardines*. Hæ quatuor anni partes intervallis aliis et sectionibus singulæ dividuntur. H.

7. *Articulis temporum*. Intervallis

apparere vel desinunt, oriente sole, aut occidente tutini vespertinive cognominati, prout alterutri mane vel crepusculo contingit. Dodrantes⁴ horarum minimum intervalla ea desiderant ante solis ortum post occasum, ut aspici possint. Præterea bis⁵ quæ exoriuntur et occidunt: omnisque sermo de his est: quas adhærere cælo diximus.

LIX. *Cardo temporum*¹ quadripartita anni distincta constat, per incrementa lucis. Augetur hæc a brumæ æquatur noctibus verno æquinotio diebus XC, horis Deinde superat² noctes ad solstitium diebus XCIII, duodecim, usque ad æquinotium autumnii. Et tum a

quam occidente sole ab horizonte ortivo stella emergit. Occasus matutinus, quam stella infra occiduam horizontem conditur, sole exoriente. Occasus vespertinus, quam paulo post solis occasum, in eundem occiduam horizontem, demergitur. H.

4. *Dodrantes*. Tres horæ quadrantes. HARD.

5. *Præterea bis quædam*. Ut Arcturus maii idibus, juniisque, occidit matutino, ut dicitur cap. 69. Aquila bis exoritur, ut dicemus cap. 69. HARD.

LIX. *Cardo temporum*. Cardinem vocat, unde anni quarta quæque pars incipit: ver, æstas, etc. H.

2. *Deinde superat*. Ita libri omnes, etiam manu exarati: sed manifestissimo mendo locus hic tenetur. Desideratur enim intervalli circumscriptio, quod a solstitio æstivo ad autumnale pertinet. Legendum itaque: "diebus XCIII, horis duodecim: et inde minuitur diebus XCII, horis duodecim, usque ad æquinotium autumnii."

Nam tria intervalla, quæ in libris exprimentur, dies 302, horas 18. Ea detractis diebus 365 $\frac{1}{4}$ residuos faciunt 92, horas 12. Quare ex Plinii Julius Cæsar annua intervalla descripsit: Ab æquinotio verno ad solstitium dies 92, horas 12. A solstitio ad æquinotium autumnale d. 92, h. 12. A æquinotio verno ad æquinotium autumnale d. 92, h. 3. Quod si æquinotium statuatur in xxv martii, ut mella Pliniusque asseverant, diebus 93, calculus desinat in diebus junii, $\frac{1}{2}$. Ab eo die exoritur ad æquinotium autumnale conjicietur in 26 septembris, horas 12. A die 26 septembris ad brumam in 24 decembris, horas 89, horæ tres: ut inde exoritur ad vernal æquinotium in 21 martii, dies reliqui sint 92, horæ 12. In summa aliqua diversitate est. Ita fere Petav. Varr. diss. pag. 81, et Riccioli Alman. lib. III, 135. HARD.

die procedit ex eo ad brumam diebus LXXXIX, horis tribus. Horæ nunc in omni accessione æquinoctiales³, non cujuscumque diei significantur; omnesque eæ differentiæ fiunt in octavis partibus⁴ signorum. Bruma Capricorni, a. d. VIII⁵ kalendas januarii fere: æquinoctium vernum, Arietis: solstitium, Cancri: alterumque æquinoctium, Libræ: qui et ipsi dies raro non aliquos tempestatum significatus habent. Rursus hi cardines⁶ singulis etiamnum articulis⁷ tempo-

3. *Æquinoctiales*. Duodecim, in quas diem prisci Romani dividerunt, quod ut Gal. scribit lib. de peccatorum cujusque cognitione, numerus ille sit commodissimus, quia dimidium contineat, duplum, quartum, sextum, duodecimum, quæ nullus alius, usque ad vigesimum quartum. Quamobrem in erciscunda hæreditate, ponderibus et mensuris, potius quam alius quivis usurpatus est Magius, V, cap. 15. DAL. — *Æquinoctiales*. Græcis ἰσημερινὰς vocant, horas inter se æquales, cujusmodi sunt æquinoctiali die: quum hora quælibet diurna cuilibet nocturnæ per se est æqualis. Aliæ præterea sunt Inæquales dictæ, et Temporales, quarum quælibet duodecima pars est diei cujuscavis, noctivæ, seu brevior illa, seu longior sit. Harum in Italia hodieque usus. Ex dierum noctiumque inæqualitate, bruma vel solstitio, die vel nocte, horarum hujusmodi inæqualitas oritur. H.

4. *In octavis partibus*. Quum sol octavam signi cujuscumque gradum pertransit. Verum quæ præcis illis scriptoribus sunt cardines annorum, in signis initialibus, non sunt.

solis æquinoctia, solstitiave, respexisse arbitror, quam uti populo servirent, cui accommodata magis ea ratio fuit, ad tempestatum significatus: quod non in ipso præcis signi capite, sed aliquantum in eo spatio provectus vim suam efficientiamque monstraret. Audi Colum. IX, 14: «Nec me fallit Hipparchi ratio, quæ docet solstitia et æquinoctia, non octavis, sed primis partibus signorum confici. Verum in hac ruris disciplina sequor nunc Endoxi et Metonis, antiquorumque fastos Astrologorum, qui sunt aptati publicis sacrificiis: quia et notior ista vetus agricolis concepta opinio, etc.» HARO.

5. *A. d. VIII*. Hoc est, ante diem octavam kalend. Ita Sosigenes solis ingressum in Arietem, VIII kal. apr. seu XXV martii: in Capricornum, VIII kal. jan. seu XXV dec. et sic de aliis constituendum censuit: quod quamobrem ita censuerit, explicat erudite Petavius, de Doctr. temp. IV, 27, p. 369. Verus tamen et ἀκριβῆς solis ingressus non in hos dies incidit. H.

6. *Rursus hi cardines*. Hæ quæ anni partes intervallis aliis et omnibus singulæ dividuntur. H. *Articulis temporum*. Intervallis

rum dividuntur, per media omnes dierum spatia. niam inter solstitium et æquinoctium autumni, Fidis occasus autumnum inchoat die XLVI⁸. At ab æquinoctio ad brumam, Vergiliarum matutinus occasus hieme XLIV⁹. Inter brumam et æquinoctium die XLV flatus III¹⁰ vernum tempus. Ab æquinoctio verno initium a die XLVIII¹¹ Vergiliarum exortu matutino. Nos incipit a sementibus frumenti, hoc est, Vergiliarum occasu matutino. Nec deinde parvorum siderum mentione credenda¹² ratio est, et difficultas rerum augenda, quum vehemens¹³ Orionis iisdem diebus longo decedat spatia

et sectionibus temporum. Varro a cap. 27 ad 37 lib. I. DAL.

8. *Inchoat die XLVI.* Ita MSS. Reg. Colb. alique: sic quoque ratione calculi exposcente. Colum. IX, 2: « Pridie idus Augusti, Fidis occidit mane, et autumnus incipit. » HARD.

9. *Hiemem die XLIV.* Ita MSS. ipseque Plinius, II, 47, ubi et id tempus in III idus novembr. ait incidere. Etsi Colum. lib. XI, 2: « Sexto idus novembris, solis exortu, Vergiliæ mane occidunt significat tempestatem, hiemat. Quinto idus novembris, hiemis initium. » HARD. — XLIV. Gron. et al. XLIII. ED.

10. *Dies XLV flatus Favonii.* Is dies sextus est ante februiarias idus, ut dictum est lib. II, cap. 47. H.

11. *Æstatis die XLVIII.* Colum. XI, 2: « Septimo idus maias, æstatis initium ... Sexto idus, Vergiliæ totæ apparent. » De matutino exortu hæc accipe. Consule etiam ea quæ dicturi sumus cap. 66. H. — *Exortu matutino.* Gron. et al. *exortus matutinus.* ED.

12. *Concidenda.* Breviter dienda. HARD.

13. *Sidus vehemens Orionis.* ὄρεον, θρασύς Ὀρίων, Homer Ὀρίωνες. Sic porro vocaverunt, quod Pleionem matrem cum persequi traditum vim afferat. De Vergiliis I, II, cap. 41. DAL. — *Sidus mens.* De quo Maro, *Æn.* I « Quum subito assurgens nimbosus Orion. » Et Ho I, 28, ubi austrum pluvium vocat occidentis Orionem quoque devexi rapidus conis, Illyricis Notus obruit. Constat id sidus stellis quingentis, telescopio deperiturarum insignes sex esse in Orionis ense jam pridem tate: aliæque tres in quas S. Jacobi baculum, Reges agricolæ vulgo vocantur occasu illius decetur cap.

14. *Longo decedat spatia.* non decedat, in antiquo ex hoc est, occidat. PINX. — Longum cæli spatium quum occidit. HARD.

LX. Sementibus tempora plerique præsumunt¹, et ab undecimo die autumnalis æquinoclii fruges serunt, adveniente Coronæ exortu², continuis diebus certo prope imbrium promisso. Xenophon³ antequam Deus signum dederit. Hoc Cicero⁴, novembris imbre fieri interpretatus est; quum sit vera ratio non prius serendi, quam folia cœperint decidere. Hoc ipso Vergiliarum occasu fieri putant aliqui, a. d. III idus novembris, ut⁵ diximus: servantque id sidus etiam vestis institores⁶, et est in cælo notatu facillimum. Ergo ex occasu ejus de hieme augu-

LX. 1. *Tempora plerique præsumunt.* Varro, lib. I, cap. 34; Columell. lib. II, cap. 2. DAL. — *Præsumunt.* Antevertunt. HARU.

2. *Coronæ exortu.* Borealis scilicet, sive Gnossiæ, Thesei, aut Ariadnæ. Quo die oriatur dicemus cap. 74. Hunc exortum Coronæ matutinum Virgilius intellexit, ac sementis initium esse voluit, Georg. I, 222: « Ante tibi Eosæ Atlantides abscondantur, Gnosiaque ardentis decedat stella Coronæ, Debita quam sulcis committas semina: quamque Invitæ properes anni spem credere terræ. » Democritus tamen in Geop. II, 12, p. 50, circa Coronæ occasum seri jubet, quia tunc imbres plurimi: Δημόκριτος δὲ ... περι τὴν τοῦ Σταράνου δύσιν σπείρειν συμβουλεύει· τότε γὰρ οὐ μόνον ὄμβροι ἐκπέμπουσαι πολλοὶ εὐδάσαι, κ. τ. λ. H.

3. *Xenophon.* Legitur in OEcon. pag. 860, de sementis tempore: Ἐπιδᾶν γὰρ ὁ μετεπωρινὸς χρόνος ὄλη, πάντες που εἰ ἀνθρώποι πρὸς τὸν θεὸν ἀποδέλπουσιν, ὅποτε βρέξας τὴν γῆν ἀφήσει αὐτοῦς σπείρειν. « Quum autumnus tempus advenerit, homines omnes ad Deum respiciunt,

quando, terra irrigata, seminandi potestatem eis facturus sit. » H.

4. *Hoc Cicero.* In MSS. Reg. 1 et 2, Cicero NR. At editiones omnes, Romana an. 1470, Parmensis, Veneta, aliæque vetustissimæ, novembris imbre, rectissime, ut suadet quod proxime sequitur, a. d. III idus novembris. H.

5. *Ut diximus.* Lib. II, 47, Vergiliarum ergo occasu in diem D. Martini festum incidit: qui dies solemnus πειθογιῶν, in quo dolia relinuntur, et potum vini recentis gustandum amici propinant. H.

6. *Vestis institores.* Mercatores. Apud Juven. Sat. VII: « institor hibernæ tegetis. » — *Servantque.* Hunc locum ex fide codicum Reg. et Colb. repræsentamus. Præpostera interpunctione perturbata omnia prius erant mirum in modum, quum sic legeretur: « Vergiliarum occasu fieri putant. Aliqui ad III idus novembris, ut diximus, servant? quoniam id sidus, etiam vestis institor est, etc. » Ubi sidus vestis institorem appellari Sipontinus existimavit, aliique post eum. Nugæ meræ. HARU.

rantur, quibus est cura⁷ insidiandi negotiatoris avaritia.
 2 Nubilo occasu pluviosam hiemem denuntiat; statimque
 augment lacernarum pretia: sereno asperam, et⁸ reliquarum
 vestium accendunt. Sed ille indocilis⁹ cæli agricola, hoc
 signum habeat inter suos vepres, humumque suam aspi-
 ciens, quum folia viderit decidua. Sic indicatur anni tem-
 peries, alibi tardius, alibi maturius. Ita enim sentitur, ut
 cæli locique afficit natura; idque in hac ratione præcellit,
 quod eadem et in mundo publica est, et unicuique loco
 3 peculiaris. Miretur hoc, qui non meminerit ipso brumali
 die pulegium in carnariis¹⁰ florere: adeo nihil occultum
 esse natura voluit. Et serendi igitur hoc dedit signum.
 Hæc est vera interpretatio, argumentum¹¹ naturæ secum
 afferens. Quippe sic terram peti suadet, promittitque
 quamdam stercoreis vicem, et contra rigores terram fla-
 tusque operiri¹² a se nuntiat, et monet festinare.

7. *Quibus est cura.* Sincerius forte ac planius fuerit, « Quibus est cura insidiandi negotiatoribus, avaritia. » Adjectitiam illam esse Pintianus sensit *avaritiæ* voculam: sic Plinius, cap. 74, damnat sævitiam insidiantium caritati annonæ. HARD.

8. *Et reliquarum.* Hoc est, et tum reliquarum vestium pretia augment, annonamque urunt. H.

9. *Indocilis.* Qui cæli signa nosse nequit. HARD.

10. *In carnariis.* Carnarium locus est, ubi salitæ carnes domi reponuntur. Interim id observandum, quod in carnariis suspenso pulegio accidere Plinius ait, id in tectis pariter suspenso contingere ab eodem observatum jam antea, II, 41. — *Carnariis.* Placuit nounullis, *cornariis* potius legi, quam *carnariis*.

Frustra. In carnariis suspendi carnes mos antiquus fuit: quo more et suspendi pulegium nunc Plinius innuit. Colum. XII, 53: « A duodecima die ad lacum salsuram deferri oportebit, et salem prius excuti, deinde aqua dulci diligenter perlui, necubi sal inhæreat, et paululum assiccata in carnario suspendi. » Varro de Re Rust. I, 54, de uvis pensilibus: « Alia, inquit, quæ in piscinam in amphora picata descendat: alia quæ in aram, ut in carnarium ascendat. » Corrigo, « quæ in horreum, ut in carnariis ascendat. » HARD.

11. *Argumentum.* Signum a natura datum. HARD. — *Quippe sic terram peti suadet.* Quidam, « quippe sic terra se peti suadet promittitque, etc. » Ed.

12. *Operiri.* Foliis cadentibus. II.

LXI. Varro in fabæ¹ utique satu hanc observationem¹ custodiri præcepit. Alii plena² luna serendam. Lentem vero a vigesimo quinto ad trigesimum. Viciam³ quoque iisdem lunæ diebus : ita demum sine limacibus fore. Quidam pabuli causa sic seri jubent, seminis autem vere. Est et alia manifestior ratio, mirabiliore naturæ providentia, in qua Ciceronis⁴ sententiam ipsius verbis subsignabimus :

Jam vero semper viridis⁵, semperque gravata
Lentiscus, triplici solita est grandescere fetu :
Ter fruges⁶ fundens, tria tempora monstrat arandi.

LXI. 1. *Varro in fabæ.* Varro de Re Rust. I, 34 : « Fabam optime seri in Vergiliarum occasu. » H.

2. *Alii plena.* Pallad. XII, in Nov. tit. 1, pag. 161. HARD.

3. *Viciam quoque.* Colum. II, 11 : « Viciæ autem duæ sationes sunt. Prima, quam pabuli causa circa æquinoctium autumnale serimus, septem modios ejus in unum jugerum. Secunda, qua sex modios mense januario, vel etiam serius jascimus semini prognerando . . . observandum erit, ne ante quintam et vigesimam lunam terræ mandetur. Aliter satæ fere limacem nocere comperimus. » HARD.

4. *Ciceronis sententiam,* etc. Exstat nunc ea in Divin. lib. I, n. 15. HARD.

5. *Jam vero semper viridis.* Constant. in Geoponicis, lib. XI : Ἡ δὲ σχίνος τρεῖς καρπὸς φέρει, καὶ εἰ μὲν ὁ πρῶτος καρπὸς καλῶς γίνηται, τὸν πρῶτον σπορὸν καλῶς καρποφορεῖν σημαίνει, ὁμοίως δὲ ἐπὶ τῶν ἄλλων. Aratus : . . . οὐδὲ μέλαινα Σχίνοι ἀπειρήται... Τριπλόα δὲ σχίνος κώϊει τρισσαὶ δὲ αὐξαι γίνονται καρποῖο,

φέρει δὲ τε σίμαδ' ἐκάστη. Ἐξίτης ἀρότω, καὶ γὰρ ἀροτήσιον ὄρην Τριπλόα μίρονται μέσσην καὶ ἐπ' ἀμφοτέρ' ἀκρας. Idem et de scilla quam etiam ut lentiscum σχῖνον vocant, prodidit Theophr. Hist. lib. VII, cap. 12, quod et rursus confirmat Aratus his verbis : Ὅσα δ' ἐπὶ σχίνου ἀροτῆρ' ἐπιθράσασατο καρπῶ, Τέσσα καὶ ἐν σχιλλῆς τεκμαίριται ἀνθεὶ λευκῶ. « Lentisci in fructu quod servat rusticus, albo In flore et scillæ servandum existimat idem. » DALLÉC.

6. *Ter fruges.* Ita libri omnes, etiam MSS. ipseque Tullius, apud quem carmen illud occurrit, de Divin. lib. I, n. 15. An vero nihilominus, *ter flores*, sincerius videri possit, considerandum. Nam post eos versiculos subjicit Cicero statim : « Ne hoc quidem quæro, cur hæc arbor una ter floreat, aut cur arandi maturitatem ad signum floris accommodet. » Tamen Geop. auct. XI, 13 : Ἡ δὲ σχίνος τρεῖς καρπὸς φέρει, etc. post Aratum, quem Cicero transtulit : Τριπλόα δὲ σχίνος κώϊει, etc. HARD.

Ex his unum hoc erit, idem et lino⁷ ac papaveri serendo.

2 Cato de papavere ita tradit : Virgas et sarmenta, quæ tibi usioni supererunt, in segete comburito. Ubi eas combusseris, ibi papaver serito silvestre, quod in miro⁸ usu est melle decoctum ad faucium remedia : visque somnifera etiam sativo. Et hactenus de hiberna semente.

1 LXII. (XXVI.) Verum ut pariter omnis culturæ quoddam breviarium¹ peragatur, eodem tempore convenit et arbores stercorare, accumulare item vineas : sufficit² in

7. *Lino*, etc. De lino fusius Noster ager initio sequentis libri. ED. — *Virgas*.... quæ tibi usioni, etc. Hoc est, quæ supererunt post tuum usum. In libris vulgatis hactenus legebatur, « quæ tibi in satione superant. » MSS. Reg. 1, *Quæ tibi cisioni*. Reg. 2, *quæ tibi osioni*. Verum ex Catone ipso, qui eadem habet, *usioni* legi oportere, perspicuum est. Sic enim ille, de Re Rust. cap. xxxviii, pag. 34 : « Si ligna et virgas non poteris vendere, neque lapidem habebis, unde calcem coquas, de lignis carbones coquito : virgas et sarmenta, qui tibi usioni supererunt, in segete comburito : ubi eas combusseris, ibi papaver serito. » Usionis autem voce usus est iterum idem Cato, cap. cxlv, ubi de lege oleæ faciendæ : « Si viride oleum fiet, facito accedat oleum et sal suæ usioni, quod satis siet et vasa viminea. » Et rursus cap. cxlix. Scævola quoque apud Gellium, IV, 1, p. 271 : « Quæ longæ usionis gratia contrahuntur et reconduntur. » Sic et abusionem, pro abusu dicimus. H.

8. *Quod in miro usu*. Q. Seren. Samonicus, c. Uvæ, faucibus, etc. medendis : « Disce etiam miram

ex humili medicamine curam : Actiaco melli jungas agreste papaver, Decoctumque simul mandes, mansumque vorabis. » De vi papaveris somnifica dicitur inferius suo loco. HARD.

LXII. 1. *Quoddam breviarium*. Quod Veteres summarium, Græci epitomen, nunc vulgus compendium vocat. Hujus vocis usus apud Suet. in Augusto, cap. cx, et in Galba, cap. xii. Seneca, ep. xxxix, pag. 241 : « Commentarios, quos desideras, diligenter ornatos, et in angustum coactos, ego vero componam. Sed vide ne plus profectura sit oratio ordinaria, quam hæc quæ nunc vulgo breviarium dicitur, olim quum latine loqueremur, summarium vocabatur. » HARD.

2. *Sufficit ... opera*. *Opera*, pro diurno opere, seu labore diei unius accipi, tralatitium est. Sic Colum. II, 13 : « Pro modo cujusque agri quot operæ designentur. » Et mox : « Legumina occupant opera lx, id est, menses duos. » Et paulo ante : « Segetes sarruntur sesquiopera. » Et IX, 2, in Octobri : « Antiqui singulis operis singula jugera sarriri et occari volunt : quod an recte fieri possit, affirmare non ausim. »

jugerum opera : et ubi patietur loci ratio , arbusta ac vineas putare , seminariis solum bipalio præparare , incilia³ aperire , aquam de agro pellere , torcular lavare⁴ et recondere . A kalendis novembris gallinis ova supponere nolito , donec bruma conficiatur . In eum diem⁵ ternadena subjicito æstate tota , hieme pauciora , non tamen infra novena . Democritus talem futuram hiemem arbitratur , qualis fuerit brumæ dies , et circa eum terni : item solstitio æstatem . Circa brumam plerisque bis septem⁶ , halcyonum fetura , ventorum quiete , mollius cælum : sed et in his et in aliis omnibus ex eventu significationum intelligi sidera debebunt , non ad dies utique præfinitos expectari tempestatum vadimonia .

LXIII. Per brumam¹ vitem ne colito . Vina tum defæcari , vel etiam diffundi² Hyginus suadet , a confecta

Galli dicunt : *par journées*. HARD.

3. *Incilia*. Incilia sunt principia fossarum , quibus e flumine , vel e lacu deduci aquæ possint . Cato , cap. CLV : « Per hiemem aquam de agro depellere oportet . Quum vero pluere incipiet , familiam cum ferreis sarculis exire oportet , et incilia aperire , aquam diducere in vias , et segetem curare oportet , uti fiat . » Elices et sulcos aquarios appellat Columella , l. c. Incilia idem , lib. V , 9 : « Si olea in clivo sit , incilia excitentur , quæ limosam aquam deducant . » HARD.

4. *Lavare*. Sic libri omnes tum publici , tum etiam conditivi , ante Dalecampium , quo auctore in libris deinceps editis *lavare* legitur . Sed sane perperam . Nam Columella , II , 11 , quum hujus ipsius intervalli rusticum opus definit , « Opercula , cola , et cætera sine quibus probe confici mustum non potest ,

diligenter lota marina et aqua salsa - tum jubet esse : « Torcularia vero et fora diligenter emundata , lotaque . » HARD.

5. *In eum diem*. Vide lib. X , cap. 74 et 75. HARD.

6. *Bis septem*. Diebus scilicet circa brumam . Id vero plerisque ita visum esse ait , nam aliis aliter . Colum. XI , 2 , halcyoneos dies in extremum februarium rejiciente : « VIII kalendas maias , inquit , halcyonei dies vocantur : in Atlantico quidem mari summa tranquillitas notata est . » HARD.

LXIII. 1. *Per brumam*. Varro de Re Rust. I , 35 : « Septimo intervallo inter Vergiliarum occasum , et brumam . . . vineas , arbustumque putare : dum in xv diebus ante et post brumam . . . ne facias . » Colum. lib. de Arbor. 5 : « Per brumam vitem ne colito , etc . » H.

2. *Vel etiam diffundi*. Quid sit

ea³ septimo die, utique si septima luna competat. Cerasa⁴ circa brumam seri. Bubus glandem⁵ tunc aspergi convenit in juga singula modios. Largior valetudinem infestat, et quocumque tempore detur, si minus xxx diebus continuis data sit, narrant verna scabie pœnitere. Materiei⁶ cædendæ tempus hoc dedimus. Reliqua opera nocturna maxime vigilia constant, quum sint noctes tanto ampliores. Qualos, crates⁷, fiscinas texere : faces incidere⁸ : ridicas præparare interdiu xxx, palos lx. In lucubratione⁹ vespertina ridicas v, palos x, totidem antelucana.

1. LXIV. A bruma¹ in Favonium Cæsari² nobilia sidera

vina diffundi diximus lib. XIV, cap. 16. HARD.

3. *A confecta ea.* Post brumam confectam. HARD.

4. *Cerasa.* Varro de Re Rust. I, 39 : « Circiter solstitium inseri ficus solet : nec non brumalibus diebus cerasus. » HARD.

5. *Bubus glandem.* Cato, cap. civ : « Ubi sementem patraueris, glandem parari legique convenit, et in aquam conjici. Inde semodios singulis bubus in dies dari oportet, etc. » Colum. XI, 2 in Octobri : « Glandis quoque non inutile est singulis jugis modios singulos dare : nec tamen amplius, ne laborent : nec minus diebus xxx præbueris. Nam si paucioribus diebus detur, ut ait Hyginus, per ver scabiosi boves fiunt. » HARD.

6. *Materiei cædendæ tempus hoc dedimus.* Libro nempe XVI, cap. 74. HARD.

7. *Qualos, crates.* Colum. XI, 2 in Decemb. « Sed etiam longis noctibus ad diurnum tempus aliquid adjiciendum est. Nam multa sunt quæ in lucubratione recte

aguntur. Sive enim vineas possidemus, pali et ridicæ possunt dolari, exacunque . . . sive palmæ spartivæ fecunda est, fiscinæ, sportæque, seu virgultorum corbes ex vimine, etc. » HARD.

8. *Faces incidere.* Virgilii hoc præceptum est Georg. I, 291 : « Ét quidam seros hiberni ad luminis ignes Pervigilat, ferroque faces inspicat acuto. » HARD.

9. *In lucubratione.* Colum. XI, 2 in Febr. pag. 370 : « Item ad lucubrationem vespertinam palos decem, vel ridicas quinque conficere : totidemque per antelucanam lucubrationem, etc. » HARD.

LXIV. 1. *A bruma.* Concinnavit Kalendarium vetus Romanorum, notato ortu occasuque stellarum, ex hoc Plinii libro, e Columella, Ovidiique Fastis, Petavius noster in Uranologio, pag. 102, seqq. H.

2. *Cæsari . . . significant.* Ex sententia Cæsaris, tempestatem, aut aliud quidpiam præsignificant. Frequens ea loquutio et familiaris Ptolemæo, lib. de Appar. Καίσαρι ἐπισημαίνει. Καλίππῳ ἐπισημαίνει,

significant, tertio kalend.³ januarii matutino Canis occidens. Quo die Atticæ et finitimis regionibus Aquila vesperi occidere traditur. Pridie nonas januarii Cæsari Delphinus⁴ matutino exoritur, et postero die⁵ Fidicula, quo Ægypto Sagitta vesperi occidit. Item ad VI idus januarii ejusdem Delphini vespertino occasu continui dies hiemant Italiæ, et quum sol in Aquarium sentitur transire, quod fere XVI⁶ kalendas februarii evenit : VIII kalendas stella regia⁷ appellata Tuberoni in pectore Leonis occidit matutino. Et pridie nonas⁸ februarias Fidicula vesperi. Hujus⁹ temporis⁹ novissimis diebus, ubicumque patietur cæli ratio, terram ad rosarum et vineæ satum vertere bipalio oportet. Jugero operæ LX sufficiunt. Fossas purgare, aut

etc. Simplex, at celebris est vox apud Græcos *ἰπσημασία*, *præsignificatio*, seu simpliciter *mavis*, *significatio* : quod sidera nempe, prout oriuntur, aut occiderent, *significent*, tum tempestates, quibus arandum, metendum, simile quid agendum foret : tum dies, quibus speraretur, metuereturve pluvia, ventus, aut vis quæpiam in aere. Notanda hic Columellæ verba IX, 2, p. 369 : « Siderum occasus tempestatem facit : interdum tantummodo significat. » HARD.

3. *Tertio kalend.* Colum. l. c. p. 388 : « Tertio kalend. januaris Canicula vespere occidit, tempestatem significat. Quarto kalend. januar. Aquila vespere occidit : hiemat. » De ortu et occasu stellarum matutino aut vespertino abunde egimus, cap. 58. HARD.

4. *Delphinus.* Ovidio, Fast. I, 457, VI idus oritur matutino. H.

5. *Et postero die.* Nempe nonis. Ita Columel. « Nonis januariis Fidis

exoritur mane : tempestas varia. » Ovidius quoque Fastorum I, 315 : « Institerint Nonæ : missi tibi nubibus atris Signa dabunt imbres exoriente Lyra. » HARD.

6. *Quod fere XVI.* Columel. l. c. « XVII kal. jan. sol in Aquarium transit : Leo mane incipit occidere XVI : kal. hiemat. » Plinio concinit Ovid. Fast. I, 651. HARD.

7. *Stella regia.* Quæ et Cor Leonis a situ vocatur, et βασιλικός, seu regulus : quod quibus ea in ortu præest, ii regiam habere nativitatem videantur, inquit Gemin. Elem. Astron. cap. 11, pag. 12. Colum. XI, 2 in jan. « VI kal. jan. Leonis quæ est in pectore clara stella occidit : nonnumquam significatur hiems bipartita. » Ovidio, ut videtur, Fast. I, 655, VIII quoque kal. januarii ea stella occidit. H.

8. *Et pridie nonas.* Columell. *Tertio nonas.* HARD.

9. *Hujus temporis.* Colum. XI, 2 in Febr. pag. 371, 372. H.

novas facere. Antelucanis¹⁰ ferramenta acuere, manubria aptare, dolia quassa sarcire, ipsorumque¹¹ laminas scabendo purgare, aut novas facere.

- LXV. A Favonio in æquinoctium¹ vernum Cæsari significat, XIV kalendas martii triduum varie². Et VIII kalendas³ hirundinis visu⁴, et postero die Arcturi exortu vespertino. Item tertio nonas martii Cæsar Cancrī exortu id fieri⁵ observavit. Major pars auctorum Vindemitoris⁶ emersu, VIII idus⁷ Aquilonii piscis exortu, et postero die Orionis⁸. In Attica Milvum apparere observatur. Cæsar

10. *Antelucanis*. Colum. l. c. in decembri. HARD.

11. *Ipsorumque laminas*. MSS. omnes, *lanas*. Ut ut est, tabulas, aaseresque intelligit, quibus dolia compinguntur. HARD.

LXV. 1. *In æquinoctium*. Varro lib. I, cap. 29. DAL.

2. *Triduum varie*. Per triduum varia tempestas. — *XIV kalend.* Prius legebatur *XVII kalendas*. At sedecim omnino kalendas sunt martiæ, etiam quum intercalatur annus: nam tum *bis sexto kalendas* dicitur. HARD.

3. *Et VIII kalendas*. Subintellige, varia tempestas est, quo die hirundo conspicitur: et postero, quo Arcturus vespertino exoritur. Colum. l. c. *VII kalendas martias*, ventosa tempestas: *hirundo conspicitur*. Ex quo hic forte, *Et VII kalendas* scribendum, ut dixi II, 47: « Et prius, IX kalend. mart. Arcturus prima nocte oritur: frigidus dies Aquilone vel Coro interdum pluvia. » Arcturum biduo posterius oriri Plinius facit. HARD.

4. *Hirundinis visu*. Ab hirundinis visu et Chelidonium, et Ornithium

olim Favonium vocaverunt. Supra lib. II, cap. 47. DAL.

5. *Cancrī exortu id fieri*. Variam tempestatem, nunc Africo flante, nunc Austro, nunc ventis septemtrionalibus, nunc Favonio. Colum. DAL. — *Id fieri observavit*. Nempe varium incertumque tempus. Et Colum. l. c. pag. 373: « IV nonas martii Favonius, interdum Auster hiemat. » HARD.

6. *Vindemitoris*. Ita MSS. Ovidius quoque, Fast. III, 407, « At non effugiet Vindemitor, quem oriri is ait, tertio nonas martias. Colum. sexto, l. c. « VI nonas martii, Vindemitor apparet, quem Græci *τρυντρίρα* dicunt. Septemtrionales venti. » Emersum porro intellige matutinum. HARD.

7. *VIII idus*. Subintellige, ut prius, varia tempestas. Colum. l. c. « III idus martii, Piscis Aquilonius desinit oriri. Septemtrionales venti. » De exortu matutino hæc accipe. HARD.

8. *Orionis*. Sidus id Plantus in Amphitruone *Jugulam* vocat, quod, ut ait Festus, cæteris sit amplior nucis juglandis magnitudine. Locus Plauti citatur, lib. II, cap. 8. DAL.

et idus martias ferales⁹ sibi annotavit Scorpionis¹⁰ occasu : xv vero kalendas aprilis Italiæ Milvum ostendi¹¹ : duodecimo kalendas Equum¹² occidere matutino.

Hoc intervallum temporis vegetissimum¹³ agricolis, maximeque operosum est, in quo præcipue falluntur. Neque enim eo die vocantur ad munia, quo Favonius flare debeat, sed quo cœperit. Hoc acri intentione servandum est. Hoc illo mense signum Deus habet, observatione minime fallaci aut dubia, si quis attendat. Unde autem spiret is ventus, quaque parte veniat, diximus¹⁴ secundo volumine, et dicemus mox paulo operosius. Interim ab eo die (quisquis ille fuerit) quo flare cœperit non utique vi idus februarii¹⁵, sed sive ante, quando prævernat, sive post, quando hiemat¹⁶ : post eam diem, inquam, innu-mera rusticos cura dstringat, et prima quæque peragantur,

9. *Idus martias ferales.* De idibus martiis, quo die Cæsar in senatu dicitur interfectus, vide Plutarch. in Cæsare, p. 737. Celebratum eo die Cæsaris funus fuisse, Plinius eo verbo indicat. At non eo pertinere nummum inscriptum *AVT. IMP. Brutus Imperator*, cum vultu Bruti prioris : et altera parte, *ED. MAR.* cum pileo inter pugiones duos ; jamdudum monuimus. H.

10. *Scorpionis occasu.* Nempe vespertino. Colum. l. c. = Idibus martii : Nepa incipit occidere : significat tempestatem. = Nepa, Scorpio est. HARD.

11. *Milvum ostendi.* Oriri matutino Milvum, alii Cyenum et Olorem : Milvum Naso vocat, unoque die ortum ejus stellæ anticipat : assignat enim decimo sexto kalendas aprilis, Fastor. III, 793 : = Stella Lycaoniam vergit declivis ad Arcton Milvius : hæc illa nocte videnda

venit. Quid dederit volucris, si vis cognoscere, cælum, etc. = H.

12. *Equum occidere.* Colum. l. c. pag. 374 : = XII kalendas aprilis, Equus occidit mane. = HARD.

13. *Vegetissimum agricolis.* Opportunissimum, tempestivissimum ad obeunda ruris opera, ἑρπύρατων. DALEC.

14. *Diximus.* Lib. II, 46, 47. H.

15. *Non utique sexto idus februarii.* Legendum videtur VII idus, non VI, ex M. Varrone, lib. I, cap. 23, et Columella, lib. II, cap. 2, quorum traditionem videtur refellere. PIET.

16. *Sed sive ante quando prævernat, sive post hiemem.* Quando prævernat, id est, quando præmature ver incipit. Quando hiemat, hoc est, quando hiems nondum desæviit. In priore verbo elegans est compositio : posterius ex græco ἑρπύρατων translatus est. GLEN.

quæ differri nequeunt. Trimestria¹⁷ serantur. Vites putentur, qua diximus¹⁸ ratione. Oleæ curentur. Poma serantur inseranturque. Vineæ pastinentur. Semina digerantur, instaurentur alia. Arundines, salices, genistæ serantur, cædanturque. Serantur vero ulmi, populi, platani, uti dictum est¹⁹. Tum et segetes convenit purgare, sarrire hi-
4 bernas fruges, maximeque far. Lex certa in eo²⁰, quum quatuor²¹ fibrarum esse cœperit. Faba vero non antequam trium foliorum²². Tunc quoque²³ levi sarculo purgare verius, quam fodere. Florentem utique xv primis diebus non attingere. Hordeum²⁴ nisi siccum ne sarrito. Puta-

17. *Trimestria*. Hæc hujus intervalli opera, quæ verna dicuntur, eadem Varro præcipit de Re Rust. lib. I, cap. 29 et 30; Columella, lib. XI, cap. 2 in Febr. et Pallad. in Febr. tit. 3. HARD.

18. *Qua diximus*. Lib. XVII, c. 35. HARD.

19. *Serantur vero ulmi, populi, platani, uti dictum est. Lego fraxini, non platani*, tum quia superius lib. XVII, cap. 11, de populo, ulmo, fraxino disseruit; quem locum videtur hic demonstrare, quum dicit *Uti dictum est*, tum quia patet evidenter desumptum ex Columella hunc locum lib. II, cap. 2: « Populos, inquit, et salices et fraxinos priusquam frondescant, plantasque ulmorum tunc ponere utile. » Porro verbum *vero* superfluit ex codice antiquo. PINT. — *Uti dictum est*. Lib. XVII, cap. 15, et de ulmis ibi, populis, fraxinisque actum est: non de platani: sed et harum par ratio est: quum seminaria omne genus ut serantur hoc temporis intervallo, Varro præcipiat l. c. H.

20. *Lex certa in eo*. In sarriendo

sarrire. Columella, lib. II, cap. 12: « Triticum et adorem, quum quatuor fibras habere cœperint, hordeum quum quinque: faba et cætera legumina, quum quatuor digitis a terra exstiterint, recte sarriuntur. » Palladius, lib. II in Januar. tit. 9: « Triticum et far sarriuntur quatuor foliorum: hordeum quinque, etc. » HARD.

21. *Quum quatuor*. Quum quatuor fibras radix habere cœperit. H.

22. *Faba vero non antequam trium foliorum*. Scribo, « faba vero non antequam quatuor digitorum, » ex Columella, lib. II, cap. 2, his verbis: « Sed et faba eadem curam exigit, si jam coliculus ejus in quatuor digitos altitudinis creverit. » PINT.

23. *Tunc quoque*. Hæc vero non ad fabam tantum, verum ad omnia quæ sarriuntur, refert Columella, lib. II, cap. 12, sicut et de florentibus non attingendis. « Curandum, inquit, ne florentem segetem tangamus: sed antea, aut mox quum defloruerit. » HARD.

24. *Hordeum*. Columella, loc. cit.

tionem²⁵ æquinotio peractam habeto. Vineæ²⁶ jugerum quaternæ operæ putant alligantque : in arbusto singulæ operæ arbores xv. Eodem hoc tempore hortorum²⁷ rosariorumque cura est, quæ separatim proximis voluminibus dicitur : eodem et topiariorum. Tunc optime scrobes fiunt. Terra in futurum proscinditur, Virgilio²⁸ maxime auctore, ut glebas sol coquat. Utilior sententia, quæ non nisi temperatum solum in medio vere²⁹ arari jubet : quoniam in pingui³⁰ statim sulcos occupant herbæ, gracili insequuti æstus exsiccant : tum namque succum venturis seminibus auferunt. Talia autumno melius arari certum est.

Cato verna³¹ opera sic definit : Scrobes fieri, seminaria 6

Locum hunc ope codicum Reg. et Colb. sanavimus, in quibus *serito* legitur, adstipulante Columella, II, 12 : « At aliæ segetes, quæ vel humidæ moveri possunt, melius tamen siccæ sarriuntur, quoniam sic tractatæ non infestantur rubigine : hordeum vero nisi siccissimum tangi non debet. » Palladio quoque II in Jan. tit. 9 : « Hoc mense serentis et siccis diebus, dum gelicidium non est, sunt sarculanda frumenta... si siccas segetes sarculaveris, aliquid contra rubiginem præstitisti : maxime si hordeum siccum sarrietur. » Prius legebatur, *ne serito*. At de sarritione et purgatione hibernarum segetum hic sermo est, non de satione. HARD.

25. *Putationem*. Columella, lib. XI, cap. 12 : « A kalendis martiis eximia est vitium putatio, usque in decimum kalendarum aprilium, si tamen se gemmæ nondum moveant. » HARD.

26. *Vineæ jugerum*. Columella, lib. de Arbor. cap. 5 : « Jugerum valentis et jam constitutæ vineæ

quatuor operis putatur, sex alligantur. Arbusto nihil ejusmodi potest apte finiri, etc. » HARD.

27. *Hortorum*, etc. Columella, loc. cit. « Rosarium serotinum perfossum et cultum habere tempus jam est. » Et paulo ante : « His diebus commode instruuntur horti, etc. » HARD.

28. *Virgilio*. Georg. I, vers. 63 : « Ergo age, terræ Pingue solum, primus extemplo a mensibus anni Fortes invertant tauri, glebasque jacentes Pulverulenta coquat maturis solibus æstas. » Primos anni menses appellat, quod paulo antea ver novum dixerat. HARD.

29. *In medio vere*. Anni tempore jam jam incalescente, inquit Colum. lib. II, cap. 4. HARD.

30. *Quoniam in pingui*. Quæ duo gemino versu complexus est eleganter Virgilius, Georg. I, vers. 69 : « Illic, officiant lætis ne frugibus herbæ : Hic, sterilem exiguus ne deserat humor arenam. » HARD.

31. *Cato verna*. De Re Rust. XI : « Per ver hæc fieri oportet. Sulcos

propagari³² : in locis crassis et humidis ulmos, ficos, poma, oleas seri : prata stercorari luna sitiente³³ : quæ rigua non erunt : ab afflatu Favonii defendi, purgari, herbas malas radicatus erui, ficus interpurgari³⁴, seminaria fieri, et vetera sarciri. Hæc antequam vinea florere incipiat : itemque³⁵ piro florente arare incipiat macra arenae. Postea uti quæque gravissima et aquosissima³⁶ : ita postremo arato. Ergo hæc aratio has habebit notas, lentisci³⁷ primum fructum ostendentis, ac piri florentis. Erit et tertia in bul-

et scrobes fieri seminariis : vitariis locum verti. In locis crassis et humectis ulmos, ficos, poma, oleas seri oportet, etc. » HARD.

32. *Scrobes fieri, seminaria propagari*, etc. Vitiatissimus locus, et omissis non paucis verbis mutilatus. Monstrat hoc Cato ipse cap. XL : « Per ver, inquit, hæc fieri oportet : sulcos et scrobes fieri : seminariis vitariisque locum verti, vites purgari : in locis crassis et humectis ulmos, ficos, poma, oleas seri oportet. » Ex quibus verbis liquet paulo infra post verbum *oleas* addendam esse vocem *seri*. PINT. — *Oleas seri : prata*, etc. Sic ex MSS. emend. Hard. *oleas, prata stercorari* Gron. et Al. Ed.

33. *Luna sitiente*. Cato, cap. L, *luna silente*, ut puto, mendose. De priore voce diximus l. XVII, c. 8. Posteriorem Plinius ipse interpretatur, lib. XVI, cap. 74. Catonis verba hæc sunt, quæ institutam a nobis hujus loci interpunctionem defendunt : « Prata primo vere stercorato, luna silenti, quæ irrigua non erant. Ubi Favonius flare cœperit, tum prata defendes : depurgato, herbasque malas omnes radi-

cus effodito... Ficos interputato, et in vinea ficos succidito alte.... Seminarium facito, et vetera resarcito. Hoc facito antequam vineam defodere incipias. » HARD.

34. *Ficus interpurgari*. Scribe, *interputari*. Cato, cap. L, *ficus interputato*. Eodem verbo usus est Varro, lib. I, cap. 30 : « Oleam seri interputarique oportet. » PINT.

35. *Itemque piro*. Cato, c. cxxxI : « Dapem pro bubus piro florente facito. Postea verno arare incipito : ea loca primum arato, quæ rudecta arenaeque erunt : postea uti quæque gravissima atque aquosissima erunt, ita postremo arato. » HARD.

36. *Postea utique gravissima et aquosissima ; ita postremo arato*. Scribo, *uti quæque*, non *utique* : et *crassissima*, non *gravissima*. Cato eodem cap. L : « Verno arare incipito et loca primum arato quæ siccissima erunt : et quæ crassissima et aquosissima erunt, ea postremum arato, dum ne prius obdurescant. » H. — *Postea uti quæque*. Sic ex MSS. emend. Hard. *postea utique* Gron. et Al. Ed.

37. *Lentisci*. Ut dictum est cap. 61. HARD.

borum satu, scillæ³⁸. Item in coronamentorum, narcissi: namque et hæc ter florent³⁹, primoque flore primam arationem ostendunt, medio secundam, tertio novissimam, quando inter sese alia aliis notas præbent. Ac non in novissimis cavetur, ne fabis florentibus attingatur edera: id enim noxium et exitiale ei est tempus. Quædam vero et suas habent notas, sicuti ficus. Quum folia pauca in cacumine acetabuli modo⁴⁰ germinent, tunc maxime sendas ficus.

LXVI. Æquinoctium vernum a. d. VIII kalendas aprilis, peragi videtur. Ab eo ad Vergiliarum exortum matutinum, Cæsari¹ significant kalendæ aprilis III, nonas aprilis in Attica Vergiliæ vespere occultantur. Eædem postridie in Bœotia: Cæsari autem et Chaldæis² nonis: Ægypto Orion et gladius ejus incipiunt abscondi. Cæsari sexto idus³ significatur imber Libræ occasu: XIV kalendas maii⁴ Ægypto Suculæ occidunt vesperi, sidus vehemens, et terra marique turbidum: decimo sexto Atticæ: XV Cæsari, continuoque

38. *Scillæ*. Subintellige, florentis. Nam uti lentiscum, sic etiam ter florere scillam Aratus prodidit, in Διουσημαία: Ὅσσα δ' ἐπὶ στίβου ἀροτῆρ ἐπιδράσασατο καρπῶ, τόσσα καὶ ἐν σκδλλῆς τεκμαίρεται ἀνθεὶ λουκῶ. De narcisso prodit idem Theophrastus, Hist. lib. VII, cap. 12, ut quidem videtur. HARD.

39. *Hæc ter florent*. Lentiscum et narcissum ter florere, nec verum est, nec aliquis scribit. Lentiscum autem constat, trino veluti conatu, quem concepit, fructum maturare et perficere. Id quod ostendit arandi tria tempora. DALEG.

40. *Acetabuli modo germinent*. Quum frondes e gemma cœperint aperire sese, et explicare: ac cali-

culorum similitudinem quamdam præ se ferre. HARD.

LXVI. 1. *Cæsari significant*. Tempestatem. Scripserit in calendario suo Cæsar, kalendis aprilis: *Tempestas*. HARD.

2. *Et Chaldæis nonis*. Postridie Columellæ lib. IX, c. 2: « Octavo idus aprilis, Vergiliæ vespere celantur. » HARD.

3. *Cæsari sexto idus*. Biduo post Columellæ loc. cit. « Quarto idus aprilis, sole oriente Libra occidere incipit: interdum tempestatem significat. » HARD.

4. *XIV kalend. maii*. Sic etiam Columellæ loc. cit. « XIV kalendas maias, Suculæ se vesperi celant: pluviam significat. » HARD.

prehendi, ut ob id petulantiae¹⁸ sales etiam cum primo vere ludantur¹⁹. Auspicio tamen detestabiles videntur. Adeo minima quæque in agro naturalibus trahuntur argumentis. Extremo autem²⁰ hoc tempore panici miliique satio est. Justum est hoc seri maturato hordeo; atque etiam in eodem arvo est²¹ signum illius maturitati, et horum sationi commune, lucentes vespere per arva cicindelæ²². Ita appellant rustici stellantes volatus, Græci vero lampyridas, incredibili benignitate naturæ.

LXVII. (XXVII.) Jam Vergilias¹ in cælo notabiles cæterva fecerat: non tamen his contenta, terrestres fecit alias, veluti vociferans: Cur cælum intuearis agricola? cur sidera quæras rustice? jam te brevior somno fessum premunt noctes: Ecce tibi inter herbas tuas spargo peculiare stellas², easque vespere et ab opere³ disjungenti ostendo: ac ne possis præterire, miraculo sollicito⁴. Videsne ut fulgor igni similis alarum compressu tegatur, secumque lucem habeat et nocte? Dedi tibi herbas horarum indices: et ut ne sole⁵ quidem oculos tuos a terra avo-

18. *Petulantia*. Suadet pudor, ut multo malim ex alio te, optime lector, quam ex me discere, quos petulantia sales appellet. Itaque, si ita lubet, Erasmus adi, Chil. 4, cent. 5, Ad. 84, *cuculus*, p. 869. H.

19. *Primo vere ludantur*. Id est, ineunte, novo Virgil. πρώτου και νέου ἔαρος: ut medio, vel adulto, ἀμαύζοντος, μισοῦντος; provento, senescente, extremo, prono, præcipiti, παυομένου, λήγοντος, ἀπιόντος, φθίνοντος. Summam hiemem, mediam brumam Cicero dixit pro lege Manilia. Hadrian. Junius, l. I, cap. 19. DAL.

20. *Extremo autem*. Confer ista cum iis quæ habet Columella, lib. II, cap. 9, fere sub finem,

de milii ac panici satione. HARD.

21. *Atque etiam in eodem arvo est*, etc. Gron. et Al. *atque etiam in eodem arvo. Estque s. i. maturitatis*. ED.

22. *Cicindelæ*. De his lib. XI, cap. 34. *Stellantes volatus* lepide appellat lucida stellarum instar animalcula, quæ subsiliant, ac volitent. HARD.

LXVII. 1. *Jam Vergilias*. In Galliis vulgus appellat, la *Poussière*. HARD.

2. *Peculiare stellas*. Nimirum cicindelæ. HARD.

3. *Ab opere disjungenti*. Quum vesperi cessas ab opere rustico. H.

4. *Sollicito*. Hoc te prætereuntem fulgore sollicito ac moneo. HARD.

5. *Ne sole*. Ne solis quidem cau-

ces, heliotropium ac lupinum circumaguntur cum illo. Cur etiam nunc altius spectas, ipsumque cælum scrutaris? ² Habes ante pedes tuos ecce Vergilias ⁶. In certis eæ diebus proveniunt, durantque fœdere ⁷ sideris hujusce: partumque eas illius esse certum est. Proinde quisquis æstivos fructus ante illas severit, ipse frustrabitur sese. Hoc intervallo et apicula procedens fabam florere indicat: fabaque florescens eam evocat. Dabitur et aliud finiti frigoris indicium. Quum germinare videris ⁸ morum, injuriam postea frigoris timere nolito.

Ergo opera ⁹, taleas olivarum ponere, ipsasque oleas ³ interraderere ¹⁰, rigare prata, æquinocitii diebus primis. Quum herba creverit in festucam, arcere aquas: vineas pampinare. Et huic lex sua ¹¹, quum pampini quatuor digitos

sa. Ne vel propter solem cælum aspicias. HARD.

6. *Ecce Vergilias.* Cicindelas, quæ quum Vergiliarum tempore orientur, instar earum esse possint.

7. *Fœdere.* Quasi icto fœdere cum Vergiliis. HARD.

8. *Quum germinare videris, etc.* Theophrast. Caus. lib. I, cap. 21. DALRG. — *Quum germinare.* Ideo sapientissima arborum dicta morus, quod nisi exacto frigore non germinat, ut dictum est lib. XVI, cap. 41. Passeratius in eam rem carmine singulari de moro: « Sit pudor insanis, Morus sapit, illa doloso nil temere credit Zephyro: nam veris adulti Jæm certum exspectans solem, non germinat ante, Frigoris infesti quam cuncta recesserit aura: Tum floretque viretque simul: longæque rependit Damna moræ: atque una totam se nocte profundit. » Et mox: « Insidias cæli ne tunc vereare sereni Amplius, et

vasto quæ cæca pericula ponto: Ut bene subductam deducas navita pinum, Sint tibi Vergiliæ, videas quum germina mori. » HARD.

9. *Ergo opera.* Varro, lib. I, cap. 30 et 31; Cato, cap. XL; Colum. lib. II, cap. 2. DAL.

10. *Interradere.* Sive ut Cato loquitur, cap. CL, *interputare.* Egi-mus de hac voce lib. XV, cap. 2. Columella, lib. XI, cap. 2, *Oleæ putantur et emuscantur.* Palladius in maio, tit. 4: « Nunc locis prægelidis et pluviosis oleæ putantur, et eis muscus abraditur. » H. — *Interradere.* De hac voce vide quid diximus post Cl. Gerardum in Exc. II de oleæ cultura, ad finem lib. XV, tom. V, pag. 472 sq. ED.

11. *Et huic lex sua.* Columella, lib. de Arborib. cap. 5: « Vineam novellam omnes gemmas agere sinito: simul atque pampinus instar quatuor digitorum erit, tum demum pampinato, etc. » HARD.

longitudine expleverint. Pampinat una opera jugo Segetes iterare¹². Sarritur vero diebus viginti. Ab noctio sartura nocere et vineæ et segeti æstimatu oves lavandi¹³ hoc idem tempus est.

4 A Vergiliarum exortu significant Cæsari, post Arcturi¹⁴ occasus matutinus; tertio idus¹⁵ maii Fidis exortus: XII kalendas junii Capella vesperi occidens, Attica Canis. XI kalendas Cæsari Orionis gladius occidit: tertio nonas junii Cæsari et Assyriæ Aquila vesperi oritur: octavo idus Arcturus¹⁶ matutino occidit, nono idus sexto: et quarto idus Delphinus vesperi exoritur: de quinto idus septimo kalendas julii gladius Orionis oritur, quod Ægei gladius Cæsari occidere incipit: VIII kalendas julii longissima dies totius anni, et nox brevissima solstitii conficiunt.

5 In hoc temporis intervallo vineæ pampinantur: et turque ut vinea vetus semel fossa sit, bis novella. Lupini tondentur: lupinum stercorandi causa vertitur: terra scinditur: vicia in pabulum secatur: faba metitur¹⁷,

12. *Segetes iterare*. Iterato sarrere. Vide Colum. lib. II, cap. 12. H.

13. *Et oves lavandi*. Columella, lib. XI, cap. 2 in Aprili: « Oves Tarentinæ radice lanaria lavari debent, ut tonsuras præparentur. » H.

14. *Postridie Arcturi*. Hoc est, v idus maias, occidit matutino Arcturus. Et his occasus tempestatem significat. Nam vi idus Vergiliæ oriuntur. H. — Sic ex MSS. emend. Hard. *Arct. occ. matutini* Gron. et Al.

15. *Tertio idus*. Columella, loc. cit. « Tertio idus maias, Fidis oritur, significat tempestatem. » H.

16. *Octavo idus Arct.* Colum. l. c.

17. *Faba metitur, deinde concuti-*

tur. Legendum ex scripto concuditur, non concutitur, adstipulatur etiam Comici proverbio, « hęc cudetur faba. » Πικτ. — concutitur. Ita libri omnes, MSS. quos videre licuit: emendando Pintiano, *dein ei* nec merito in eam sententiam Comici trahente, « In me hęc detur faba. » Nam Palladius ipsa hujus intervalli opera concuditur, lib. VII in Junio, tit. 123: « Colligemus viciam, in fenum græcum resecahimus. » Nunc et faba luna metitur, te velletur. Ante lucem sarritur ante quam luna procedat, e

concutitur. (xxviii.) Prata circa¹⁸ kalendas junii cæduntur, 6
 quorum facillima agricolis cura ac minimi impendii, hæc
 de se postulat dici. Relinqui debent¹⁹ in læto solo vel hu-
 mido, vel riguo, eaque aqua pluvia rigari via publica.
 Utilissimum simul et herbæ arare, deinde cratire, serere
 florem ex fenilibus, atque ex præsepibus feno dilapsum
 spargere, prius quam cratiantur. Nec primo anno rigari,
 nec pasci ante²⁰ secunda fenisecia, ne herbæ vellantur,
 obrituque hebetentur. Senescunt prata²¹, restituique de- 7
 bent faba in his sata, vel rapis, vel milio. Mox insequente
 anno frumento, rursusque in prata tertio relinqui. Præ-
 terea quoties secta sint, siciliri²², hoc est, quæ fenisece
 præterierunt, secari. Est enim in primis inutile, enasci
 herbas sementaturas²³. Herba optima in prato trifolii,

et refrigerata ponatur. Ita gurgulio nos non patietur infestos. » H.

18. *Prata circa*, etc. Cato, c. 1 et LIII; Varro, lib. I, cap. 49; Columell. lib. II, cap. 17, 18, 19; Pallad. cap. 10 Septembris. DAL.

19. *Relinqui debent*. Relinqui dicuntur prata, quum solum nec aratur, nec conseritur, sed ad herbæ fenique proventum summittitur. DALEG. — *Relinqui debent*. Tractat hæc etiam Columella lib. II, c. 17; Pallad. in Sept. tit. 10. H.—*Arare*. Utile est herbæ arare prata, antequam florem ex fenilibus severis; inutilissimum vero, quum jam herba creverit. Hic, ut sæpe alias, cepitavit POISSINET DE SIVRY. Ex Gerardi not. inedit. ER.

20. *Nec pasci ante*. Nec immitti pecora, nisi post fenisecia anni secundi. Columella, lib. II, cap. 18: « Nec pecora quidem oportet teneris adhuc et subsidentibus pratis immittere: sed quoties herba prosilue-

rit, falcibus desecare: nam pecudes molli solo infigunt ungulas, atque interruptas non sinunt herbarum radices serpere, et condensare. Altero tamen anno minora pecora post fenisecia permittemus admitti.... Tertio deinde, quum pratum solidius ac durius erit, poterit etiam majores recipere pecudes. » H.

21. *Senescunt prata*. Eleganter hæc Columella de Re Rust. lib. II, cap. 18: « Igitur eum locum, quem prato destinaverimus, etc. » HARD.

22. *Siciliri*. Hinc sicilimenta de prato Cato vocat, de Re Rust. c. v, ea desegmina. Veteres *sicilire*, pro *secare* usurpabant. Varro de Re Rust. lib. I, cap. 49: « Quo facto sicilinda prata, id est, falcibus connectanda quæ fenisece præterierunt: ac quasi herba tuberosum reliquerunt campum. » HARD.

23. *Sementaturas*. Sementare est semen producere. Gallis, *grainer*, venir à grain. HARD.

proxima graminis, pessima mimmul²⁴: siliquas
 8 diras ferentis. Invisa et equisetis²⁵ est, a similitudine
 nã setæ. Secandi tempus, quum spica deflorescere co
 atque roborari: secandum²⁶, antequam inarescat. C
 fenum, inquit, ne sero seces: prius quam semen mati
 sit, secato. Quidam pridie rigant, ubi sunt rigua. Noc
 roscidis²⁸ secari melius. Quædam partes Italiæ post
 sem secant.

9 Fuit hoc quoque majoris impendii apud priores.
 ticus tantum²⁹ transmarinisque cotibus³⁰ notis, nec
 oleo falcis aciem excitantibus. Igitur cornu propter o

24. *Mimuli*. Quidam *mimmulum* esse volunt herbam latis, longis, magnis, duris foliis, proceram, nascentem in paludosis pratis, quam vix boves comedunt, nedum equi. Rustici vocant *des lèches*. Genus ferme id caricis est. Alii legunt *nummulum*, et herbam esse putant, quam a rotunditate foliorum nummis pari etiamnum officinæ *nummulariam* vocant, tam noxiam pecori, ut ea degustata oves ulceratis pulmonibus tabidæ intereant. Herbam et morbum rura vocant *la clavelée*. DAL.—*Pessima mimuli*. Haud satis compertum herbæ genus.—*Herba*, etc. Significat non caule modo, sed et siliqua nocere in prato mimmulum. Sunt qui *ranunculi* legi suspicentur commodius posse: vetant MSS. codices: quorum ex fide, quum illi exhibeant diserte, *siliqua etiam dira ferentis*, hunc locum ita expressimus. In libris hactenus editis: «Pessima mimuli: siliqua etiam dira: feniseis invisã et equisetis est.» HARD.

25. *Et equisetis*. De qua XXVI, 83: «Equisetum, hippuris a Græcis

dicta, et in pratis vituperata etc.» HARD.

26. *Secandum*. Columella, cap. 19: «Fenum autem den optime antequam inarescat et largius percipitur, et ju rem cibum pecudibus præbe

27. *Cato*. Cap. LIII: «F ubi tempus erit, secato: cav ne sero seces. Priusquam maturum fiet, secato: et quomum fenum erit, scorsum cor HARD.

28. *Noctibus roscidis*. Vir Georg. I, vers. 289: «Noct stipulæ melius, nocte arida Tondentur: noctes lentus non cit humor.» HARD.

29. *Creticis tantum*. Quacuendas falces non nisi C et trans mare vectis cotibus foret. De his cotibus lib. XX cap. 47, ubi et de aquariis tur. HARD.

30. *Transmarinisque cotibus* barbaros eas ferre, tamquacitas merces prohibet Briss lib. IV, c. 4, l. *Cotem*, § *illicif. public*. DALBEC.

ad crus ligato fenisex incedebat. Italia aquarias cotes dedit, limæ vicem imperantes ferro. Sed aquariæ protinus virent. Falcium ipsarum duo genera : Italicum brevius, æc vel inter vepres quoque tractabile. Galliarum latifundia majoris compendii : quippe medias cædunt herbas, brevioresque prætereunt. Italus fenisex dextra una manu secat. Justum est³¹ una opera jugerum in die desecari : alligarique manipulos mille ducentos, quaterna pondo. Sectum verti³² ad solem, nec nisi siccum construi oportet : nisi fuerit hoc observatum diligenter, exhalare matutino nebulam quamdam, metasque mox³³ sole accendi, et conflagrare certum est. Rursus rigari³⁴ desecta oportet, ut secetur autumnale fenum, quod vocant cordum. Intermnæ in Umbria quater anno secantur : etiam non rigua. Ter vero plerisque in locis : et postea in ipso pabulo³⁵ non minus emolumentum est, quam a feno. Armentorum id cura,

31. *Justum est.* Colum. XI, 2, in Maio : « Per hos dies feniseciæ instituendæ. Bonus operarius prati jugerum desecat, nec minus mille ducentos manipulos unus obligat, qui sint singuli quaternarum librarum. » HARD.

32. *Sectum verti.* Colum. II, 19 : « Nonnumquam etiam quam cecidimus, imber oppressit : quod si permaduit, inutile est udum movere, meliusque patiemur superiorem partem sole siccare : tunc demum convertemus, etc. » H.

33. *Metasque mox.* Colum. II, 19 : « Est autem modus in siccando, ut neque peraridum, neque rursus viride colligatur : alterum, quod omnem succum si amisit, stramenti vicem obtinet : alterum, quod si nimium retinuit, in tabulato putrescit : ac sæpe concaluit,

ignem creat et incendium ... Certe quiquid ad eum modum, quo debet, siccatum erit, in metas extrahi conveniet, easque ipsas in acutissimos vertices exacui. Sic enim commodissime fenum defenditur a pluviis ; quæ etiamsi non sint, non alienum tamen est prædictas metas facere, ut si quis humor herbis inest, exsudet, atque excoquatur in acervis. » Meta porro dicitur feni congeries vel strues in acutissimum verticem exacuta. H.

34. *Rursus rigari.* Colum. II, 17, totidem verbis. HARD.

35. *In ipso pabulo.* Colum. II, 17 : « Pratum, inquit, minimi sumptus egens, per omnes annos præbet redditum : neque eum simplicem ; quum etiam in pabulo non minus reddat, quam in feno. » HARD.

proxima graminis, pessima mimmul²⁴: siliquas
 8 diras ferentis. Invisa et equisetis²⁵ est, a similitudine
 nã setæ. Secandi tempus, quum spica deflorescere
 atque roborari: secandum²⁶, antequam inarescat. (Fenum, inquit, ne sero seces: prius quam semen ma-
 sit, secato. Quidam pridie rigant, ubi sunt rigua. Ne
 roscidis²⁸ secari melius. Quædam partes Italiæ post
 sem secant.

9 Fuit hoc quoque majoris impendii apud priores
 ticus tantum²⁹ transmarinisque cotibus³⁰ notis, ne
 oleo falcis aciem excitantibus. Igitur cornu propter

24. *Mimmuli*. Quidam *mimmulum* esse volunt herbam latis, longis, magnis, duris foliis, proceram, nascentem in paludosis pratis, quam vix boves comedunt, nedum equi. Rustici vocant *des lèches*. Genus ferme id caricis est. Alii legunt *nummulum*, et herbam esse putant, quam a rotunditate foliorum nummis pari etiamnum officinæ *nummulariam* vocant, tam noxiam pecori, ut ea degustata oves ulceratis pulmonibus tabidæ intereant. Herbam et morbum rura vocant *la clavelée*. DAL.—*Pessima mimmul*. Haud satis compertum herbæ genus.—*Herba*, etc. Significat non caule modo, sed et siliqua nocere in prato mimmulum. Sunt qui *ranunculi* legi suspicentur commodius posse: vetant MSS. codices: quorum ex fide, quam illi exhibeant diserte, *siliqua etiam dira ferentis*, hunc locum ita expressimus. In libris hactenus editis: «*Pessima mimmul*: siliqua etiam dira: fenisecis invisæ et equisetis est.» HARD.

25. *Et equisetis*. De qua XXVI, 83: «*Equisetum, hippuris a Græcis*

dicta, et in pratis vituperat etc.» HARD.

26. *Secandum*. Columella cap. 19: «Fenum autem de optime antequam inarescat et largius percipitur, et jurem cibum pecudibus præ-

27. *Cato*. Cap. LIII: «] ubi tempus erit, secato: ca ne sero seces. Priusquam maturum fiet, secato: et quum fenum erit, scorsum etc.» HARD.

28. *Noctibus roscidis*. V. Georg. I, vers. 289: «Noctis stipulæ melius, nocte arida Tondentur: noctes lentus nec cit humor.» HARD.

29. *Creticis tantum*. Quæ acuetas falces non nisi et trans mare vectis cotibus foret. De his cotibus lib. X cap. 47, ubi et de aquariis tur. HARD.

30. *Transmarinisque cotibus* barbaros eas ferre, tamquam citas merces prohibet Brissonius lib. IV, c. 4, l. *Cotem*, § *illius ff. public*. DALRC.

ad crus ligato fenisex incedebat. Italia aquarias cotes dedit, limæ vicem imperantes ferro. Sed aquariæ protinus virent. Falcium ipsarum duo genera : Italicum brevius, ac vel inter vepres quoque tractabile. Galliarum latifundia majoris compendii : quippe medias cædunt herbas, brevioresque prætereunt. Italus fenisex dextra una manu secat. Justum est³¹ una opera jugerum in die desecari : alligarique manipulos mille ducentos, quaterna pondo. Sectum verti³² ad solem, nec nisi siccum construi oportet : nisi fuerit hoc observatum diligenter, exhalare matutino nebulam quamdam, metasque mox³³ sole accendi, et conflagrare certum est. Rursus rigari³⁴ desecta oportet, ut secetur autumnale fenum, quod vocant cordinum. Interamnæ in Umbria quater anno secantur : etiam non rigua. Ter vero plerisque in locis : et postea in ipso pabulo³⁵ non minus emolumentum est, quam a feno. Armentorum id cura,

31. *Justum est.* Colum. XI, 2, in Maio : « Per hos dies feniseciæ instituendæ. Bonus operarius prati jugerum desecat, nec minus mille ducentos manipulos unus obligat, qui sint singuli quaternarum librarum. » HARD.

32. *Sectum verti.* Colum. II, 19 : « Nonnumquam etiam quam cecidimus, imber oppressit : quod si permaduit, inutile est udum movere, meliusque patiemur superiorem partem sole siccare : tunc demum convertemus, etc. » H.

33. *Metasque mox.* Colum. II, 19 : « Est autem modus in siccando, ut neque peraridum, neque rursus viride colligatur : alterum, quod omnem succum si amisit, stramenti vicem obtinet : alterum, quod si nimium retinuit, in tabulato putrescit : ac sæpe concaluit,

ignem creat et incendium ... Certe quiquid ad eum modum, quo debet, siccatum erit, in metas extrui conveniet, easque ipsas in acutissimos vertices exacui. Sic enim commodissime fenum defenditur a pluviis ; quæ etiamsi non sint, non alienum tamen est prædictas metas facere, ut si quis humor herbis inest, exsudet, atque excoquatur in acervis. » Meta porro dicitur feni congeries vel strues in acutissimum verticem exacuta. H.

34. *Rursus rigari.* Colum. II, 17, totidem verbis. HARD.

35. *In ipso pabulo.* Colum. II, 17 : « Pratum, inquit, minimi sumptus egens, per omnes annos præbet reditum : neque eum simplicem ; quum etiam in pabulo non minus reddat, quam in feno. » HARD.

jumentorumque progeneratio suum cuique consilium dabit³⁶, optimo maxime quadrigarum quæstu.

1. LXVIII. Solstitium¹ peragi in octava parte Canc octavo kalendas julii diximus. Magnus hic anni c magna res mundi. In hoc usque a bruma dies creve sex mensibus. Sol ipse ad Aquilonem scandens, a ardua enixus ab ea meta incipit flecti, et digredi a strum, aucturus noctes aliis sex mensibus, ablatur
2. diei mensuram. Ex hoc deinde rapiendi convehen fructus alios atque alios tempus, et præparandi se c sævam feramque hiemem : decebatque hoc discrimi dubitatis notis signasse naturam. Quam ob rem ea nibus ipsis agricolarum ingessit, vertique jussit ip: folia, et esse confecti² sideris signum : nec silvestriu borum remotarumque, ne in saltus devios mont eundum esset quærentibus signa : non rursus urbana et quæ topiario tantum coluntur, quanquam et in h
3. visantur. Vertit oleæ ante pedes satæ, vertit tiliæ ad usus petendæ : vertit populi albæ etiam vitibus n Adhuc parum, inquit : ulmum vite dotatam habe hujus vertam. Pabulo³ folia ejus stringis, vitem de

36. *Consilium dabit*, etc. Sic ex MSS. em. Hard. « consilium dabit optimum, maxime » Gr. et Al. Ed.

LXVIII. 1. *Solstitium peragi in octava parte..... diximus.* Libri hujus cap. 59. HARD.

2. *Et esse confecti.* Confecti solstitii. Sic XVI, 36 : « Mirum in primis id, quod ulmo, tiliæque, et oleæ, et populo albæ, et salici evenit. Circumnaguntur enim folia earum post solstitium : nec alio argumento certius intelligitur sidus confectum. » Vide etiam Varronem de Re Rust. I, 46; Gellium quoque IX, 7 : « Vulgo et scriptum,

inquit, et creditum est, foliorum arborum brumali et so die converti : et quæ pars fuerat inferior atque occultic supra fieri atque exponi ad c et ad solem, quod nobis c semel atque iterum experiri tibus ita esse propemodum est. » Adde et Schol. Nican Ther. p. 32 : Ἡ ἐλαία τὰ τῶν φύλλων ἀνω ἔχει ἐν θέρος c δὲ μῦθον, χειμῶνος. HARD.

3. *Pabulo.* Jumentorum quæ diximus XVI, 38. Tu porro folia dici pro decuteritium est. Virgilius in Ec

Aspice, et tenes sidus. Alia parte cælum respiciunt, quam qua spectavere pridie. Salice omnia alligas, humillima arborum, ipse toto capite altior : et hujus circumagam. Quid te rusticum quereris? Non stat per me, quo minus cælum intelligas, et cælestia scias. Dabo et auribus signum. Palumbum utique exaudi gemitus. Transisse solstitium caveto putes, nisi quum incubantem videris palumbum.

A solstitio ad Fidiculæ occasum sexto kalendas⁴ julii 5 Cæsari Orion exoritur; zona autem ejus quarto nonas Assyriæ: Ægypto vero Procyon matutino æstuosus: quod sidus apud Romanos non habet nomen, nisi⁵ Caniculam hanc velimus intelligi, hoc est, minorem Canem, ut in astris pingitur. Est autem⁶ magnopere pertinens, sicut

• Hic ubi densas Agricolaë stringant frondes. • HARD.

4. Sexto kalendas junii, etc. Leg. Sexto kalendas julii Cæsari Orion exoritur, Zona autem ejus quarto nonas, Assyriæ; Ægypto vero Procyon, etc. hoc est minorem Canem, ut in astris pingitur, ad æstum magnopere pertinens. • Προκύων Græcis μικρὸς κύων dicitur, *minusculam canem* vocat Vitruvius. Ergo Canicula Plinio qui Græcis Προκύων sic dictus, quod ante Canem oriatur, vel quod indicet Canis ortum. Vide SALM.—Julii. Vett. editt. junii. ED.

5. Nisi Caniculam. Nisi Caniculam, inquit, appelles, quæ vox minorem canem sonat. Caniculam Plinius vocat, quem alii Σείριον, quæ stella est lucidissima et fragrantissima in ore majoris Canis: quæ et Προκύων dicta est, quod ante Canem oritur. Ita Galenus Epid. Hipp. I, Sirium προκύωνα vocat. Κύων μὲν γὰρ, inquit, τὸ σύμπαν ἄστρον ὃ δὲ ἐπὶ τοῦ γένους αὐτοῦ Σείριος, ὃν ἐρῶς ἂν τις ὀνομάζοι τὸν

Προκύωνα. Sirium addit appellari a nonnullis κύων, quod totius nomen est sideris: rectius tamen *Antecanem*, Προκύωνα appellari, quam canem. Hæc et alia multa Lælius Bisciola soc. Jesu Horar. subces. XII, 2, t. II: «Est enim benignum,» Plinii verbis utor, «et plenum ingenui pudoris, fateri per quos profeceris, non ut plerique faciunt. Scito enim conferentem auctores me deprehendisse,» a Salmasio in Solin. p. 430, hæc aliaque quam plurima ex Bisciola transcripta ad verbum, nec Bisciolam tamen nominatum. HARD.

6. Est autem. Magna vis hujus sideris est, lateque pertinet, magnaque efficientia. — De Sirio sive Canicula agitur. Ita porro MSS. omnes, quos quidem vidimus. At scripsit in ora codicis sui Pellicerius, *Ad æstum magnopere pertinens*, ut jamdudum observavit Petavius, Varr. Diss. in Uranol. II, 10. Pertinere ad æstum dicitur, si vera eæ lectio est, quod ingentem æstum

6 paulo mox⁷ docebimus. Tertio nonas⁸ Chaldeis Co occidit matutino, Atticæ Orion totus eo die exoritur die idus julii et Ægyptiis Orion desinit exoriri : xv kendas Augusti Assyriæ Procyon exoritur. Dein⁹ pos fere ubique confessum inter omnes sidus indicans, Canis ortum vocamus, sole partem primam¹⁰ Leon gresso. Hoc fit post solstitium xxiii die¹¹. Sentium maria¹² et terræ, multæ vero et feræ, ut suis locis mûs¹³. Neque est minor ei veneratio¹⁴, quam descrip Deos stellis. Accenditque solem, et magnam æstus ol

denuntiat, immo et ex parte facit. Hinc Hor. Od. III, 29 : « Jam Procyon furit, Et stella vesani Leonis, sole dies referente siccos. » Procyonem Horatius, quemadmodum et Plinius, pro Sirio accipit, quoniam prima hæc asterismi Canis stella ante cæteras, adeoque ante totam ipsum Canem apparet. H.

7. *Sicut paulo mox.* His verbis proxime fere sequentibus : « Sentiant id maria . . . et magnam æstus obtinet causam. » HARD.

8. *Tertio nonas.* Colum. XI, 2 : « Quarto nonas julias Corona occidit mane. » HARD.

9. *Dein postridie.* Hoc est, xv kalendas Augusti. Sic ipse, II, 47 : « Ardentissimo autem æstatis tempore exoritur Caniculæsidus, solem primam partem Leonis ingrediente, qui dies xv ante Augustas kalendas est. » Adde his ca, quæ ibi diximus. — *Dein.* Sic libri omnes, etiam MSS. Sic et ratio calculi exigit, uti ex Plinio ipso docuimus. Unde Cæsaris Tabulam emendabis, ex qua Hadr. Junius, et post ipsum Salmasius in Sol. pag. 430, post triduum legi malunt. HARD.

10. *Sole partem primam.* Veterum sententia scripsit. anno primo Juliano, ortu matutinus heliacus, de quo sermo est, Romæ contigit in Leonis 7. 43'. Augusti fere 2 in Leonis 20. 40'. incurrit, et circiter 14. Itaque Canicu dierum initium ab ortu illo descendit : ac semper longius recedet. Hanc μεταπρωσιν stellati, seu progressionem rum in consequentia, pris ignorabat : ideoque designa mel a majoribus suis ortus o que constanter tenebat. HAS

11. *XXIII die.* Hoc iter petit cap. sq. Est igitur is die julii, sive, ut dictum est I 47, xv kalendas Augusti.

12. *Sentiant id maria.* I argumento vide Geminum XIV, pag. 58, et Petaviun Diss. in Uranol. lib. II, 10

13. *Ut suis locis diximus.* I cap. 40; IX, 25. His adde Cicero habet de Divin. I, 1 et Manil. I, v. 388. HARD

14. *Ei veneratio.* De sidu niculæ et augurio canari

causam. XIII kalend. Augusti¹⁵ Ægypto Aquila occidit matutino, Etesiarumque¹⁶ prodromi flatus incipiunt, quod Cæsar x kalendas sentire Italiam existimavit. Aquila Atticæ¹⁷ matutino occidit : III kalendas regia in pectore Leonis stella matutino Cæsari immergitur¹⁸. VIII idus Aug.¹⁹ Arcturus medius occidit : III idus Fidicula casu suo autumnum inchoat, uti is adnotat : sed ut vera ratio id fieri invenit, sexto idus ejusdem.

In hoc temporis intervallo res summa vitium agitur, 8 decretorio uvis sidere illo, quod Caniculam appellavimus. Unde carbunculare²⁰ dicuntur, ut quodam uredinis carbone exustæ. Non comparantur huic malo grandines, procellæ, quæque numquam²¹ annonæ intulere caritatem.

multa apud Rhodig. lib. XVII, cap. 27. Ejus augurii meminit Festus. Ceos quotannis ortum Caniculæ diligenter servare, conjecturamque capere, ut scribit Ponticus Heraclides, salubrisne, an pestilens annus futurus sit, tradit Cicero, lib. I de Divinat. Cujus moris initia vide apud Victorium, lib. XIX, cap. 21, explicata ex interprete Apollonii II Argonaut. Κίω δ' ἐτι νῦν ἱερῆς Ἀντολείων προπάρουσι κυνός ῥέζουσι θυλάς. DALÆC.

15. XIII kalend. Augusti. In libris omnibus editis, plurimisque MSS. legitur, XVIII kal. At quis hunc diem XVIII kalendas Augustas vidit umquam? Nos audacter, dempta quinarum nota, XIII rescribimus : tum quia series dierum ita postulat : nam dixit antea de XVI kalendas : quare nunc aliquis subsequen-
tium dierum nominari debet : tum quia XIII kalendas Augusti Etesias flare ipse admonuit, II, 47, his verbis : « Post biduum vero exortum, etc. » HARD.

16. Etesiarumque prodromi flatus incipiunt. De his egimus lib. II, cap. 147. HARD.

17. Aquila Atticæ. Colum. quoque IX, cap. 2 : « Tertio kalendas Augustas Aquila occidit, tempestatem significat. » HARD.

18. Cæsari immergitur. Matutinum exortum hæc verba demonstrant, quem pridie Colum. statuit, l. c. « Quarto kalendas Augusti, Leonis in pectore claræ stellæ exoriuntur, interdum tempestatem significat. » In MSS. immergit. Mallem, emergit. HARD.

19. VIII idus Aug. Colum. l. c. « VII idus Augusti Aquarius (lege Arcturus) occidit medius : nebulosus æstus. Pridie idus Augusti, Fidis occidit mane, et autumnus incipit. » HARD.

20. Unde carbunculare. De carbunculatione diximus lib. XVII, cap. 37. HARD.

21. Quæque numquam. Sic MSS. quos vidimus. Forte, quæque umquam. HARD.

Agrorum quippe mala sunt illa : carbunculus autem regionum late patentium, non difficili remedio, nisi calumniari naturam rerum homines, quam sibi prodesse, mal-
 9 lent. Ferunt Democritum²², qui primus intellexit, ostenditque cum terris cæli societatem, spernentibus hanc curam ejus opulentissimis civium, prævisa olei caritate ex futuro Vergiliarum ortu²³, qua diximus²⁴ ratione, ostendemusque jam plenius²⁵, magna tum vilitate propter spem olivæ, coemisse in toto tractu omne oleum, mirantibus qui paupertatem et quietem doctrinarum ei sciebant in primis cordi esse. Atque ut apparuit causa, et ingens divitiarum cursus, restituisse mercedem anxietatis et avidæ dominorum penitentiam²⁶, contentum ita probasse, opes sibi
 10 in facili, quum vellet, fore, Hoc postea Sextius²⁷ e romanis sapientiam assectatoribus Athenis fecit eadem ratione. Tanta litterarum occasio est : quas equidem miscebo agrestibus negotiis, quam potero dilucide atque perspicue. Plerique dixere rorem inustum sole acri, frugibus rubi-

22. *Ferunt Democritam*. Thaleti hoc Cicero adscribit de Divin. II, p. 201; Aristot. quoque Polit. I, 7, et Laertius in Thalete. Plinius omne oleum coemisse ait : Cicero omnem oleam, antequam florere cœpisset : Aristoteles et Laertius, τὰ δαιουργία, hoc est, trapeta, sive torcularia oleo premo. H.

23. *Prævisa olei caritate ex futuro Vergiliarum ortu*. Puto luxatum esse verborum ordinem, legendumque, « prævisa olei caritate futura ex Vergiliarum ortu, » quanquam verbum *futura* adjectivum puto. PINT.

24. *Qua diximus*. Initio capitis superioris. HARD.

25. *Ostendemusque jam plenius*. Vetus lectio *planius*, non *plenius*,

quod et rectius : quia sequitur paulo infra, « Quas equidem miscebo agrestibus negotiis, quam potero, dilucide atque perspicue. » PINT.

26. *Restituisse mercedem anxietatis et avidæ dominorum penitentiam*. Lege *mercem*, non *mercedem*, ex veteri lectione, et paulo post *Assectatoribus*, non *sectatoribus*, in eadem : et ita sane loqui magis Plinius consuevit. PINT. — *Restituisse mercedem*. Ita MSS. Forte *sincerius*, *mercem*. HARD.

27. *Sextius e romanis sapientiam assectatoribus*. De eo Seneca, Ep. 59 : « Sextium ecce quum maxime lego, virum acrem, græcis verbis, romanis moribus philosophantem, etc. » Q. *Sextium* patrem appellat, ep. 64. HARD.

ginis causam esse, et carbunculi vitibus : quod ex parte falsum arbitror, omnemque uredinem frigore tantum constare, sole innocio. Id manifestum fiet attendentibus; nam primum omnium non hoc evenire, nisi noctibus et ante solis ardorem, apprehenditur, totumque lunari²⁸ ratione constat : quoniam talis injuria non fit nisi interlunio, plenave luna, hoc est, prævalente : utroque enim habitu plena est, ut sæpius diximus²⁹ : sed interlunio omne lumen, quod a sole accepit, cælo regerit. Differentia utriusque habitus magna, sed manifesta : namque interlunio æstate calidissima est, hieme gelida. E diverso in plenilunio æstate frigidæ faciunt noctes, hieme tepidas. Causa evidens : sed alia redditur a Fabiano, græcisque auctoribus. Æstate enim interlunio necesse est, quum sole nobis proximo circulo currat, igne ejus cominus recepto candens : eademque interlunio absit hieme, quando abscedit et sol. Item plenilunio æstivo procul abeat adversa soli : hieme autem ad nos per æstivum circulum accedat. Ergo per se roscida quoties alget, infinitum quantum illo tempore cadentes pruinas congelat.

LXIX. Ante omnia autem duo genera esse cælestis injuriæ meminisse debemus. Unum quod tempestates vocamus, in quibus grandines, procellæ, cæteraque similia intelliguntur : quæ quum acciderint, vis major¹ appellatur.

28. *Totumque lunari.* A luna vitium rubiginis oritur. Theophr. de Causis. III, 27 : Ἡ δὲ ἐρυσίθη, σαπρότης τις οὐδὲν δὲ σαπρὸν ἀνευ θερμότητος ἀλλοτρίας· μάλιστα δὲ ἐρυσισθεύεται σίτος ταῖς πανσελήναις. Διὸ καὶ τὴν σελήνην τῇ θερμότητι σήπειν τῆς νυκτός. - Rubigo autem putredo quædam est : nec putridum esse quidquam potest sine alieno calore. Triticum pleniluniis potissimum rubiginem capit. Ratio in calore

est, quo etiam noctu luna putrefacere potest. * Hæbd.

29. *Ut sæpius diximus.* Inprimis lib. II, 6, ubi in ipso coitu non cerni lunam admonet, * quoniam haustum omnem lucis aversa illo regerat, unde acceperat. * H.

LXIX. 1. *Vis major.* Græci θειῶ βίαν vocant; latine vim divinam dixit Ulpianus, leg. *fluminum*, § *servus*, Dig. *damni infecti*. Idem, leg. 19, Dig. tit. 2, *locati conducti*, § *Ex*

Hæc ab horridis sideribus exeunt, ut sæpius diximus, veluti Arcturo, Orione, Hædis. Alia sunt illa, quæ silente cælo serenisque noctibus fiunt, nullo sentiente, nisi quum facta sunt. Publica hæc, et magnæ differentiæ a prioribus, aliis rubiginem, aliis uredinem, aliis² carbunculum appellantis, omnibus vero sterilitatem. De his nunc dicimus, a nullo ante nos prodita, priusque causas redemus.

2. (XXIX.) Duæ sunt præter lunarem, paucisque cæli locis constant. Namque Vergiliæ privatim attinent ad fructus, ut quarum exortu³ æstas incipiat, occasu hiems, semestri spatio intra se messes vindemiasque et omnium maturitatem complexæ. Est præterea in cælo, qui vocatur lacteus circulus, etiam visu facilis. Hujus defluvio⁴, velut ex ubere aliquo, sata cuncta lactescunt, duorum siderum observatione, Aquilæ in septemtrionali parte, et in austrina Caniculæ, cujus mentionem suo loco fecimus⁵. Ipse circulus fertur per Sagittarium atque Geminos, solis centro his æquinoctialem circulum secans, commissuras eorum obtinente hinc Aquila, illinc Canicula. Ideo effectus utriusque ad omnes frugiferas pertinent terras: quoniam in

conducto, vim tempestatis calamitosa. Et § *Culpa autem*, eodem titulo: « Vis major quam Græci θισῶ βίαν appellant, non debet conductori damnosa esse, si plus quam tolerabile est, læsi fuerint fructus. » Cæli vim majorem appellat Colum. I, 7. HARD.

2. *Aliis carbunculum. Caniculam* legit Turneb. Adversar. lib. XXIV, cap. 23, eamque interpretatur siderationem et carbunculationem qua sata afflantur et ad sterilitatem castrantur, quum Canicula insana messes coquat, æstuosoque impetu suo omnia torreat. DALRC.

3. *Ut quarum exortu æstas incipiat, occasu hiems*, etc. Sic Aratus, et qui Aratum transtulere, Tullius et Avienus. Vide Petavium, Varr. diss. II, 9, in Uranol. p. 100. H.

4. *Hujus defluvio, velut ex ubere aliquo, sata cuncta lactescunt.* Hoc Veterum commentum hodie merito Philosophi rident. Vide DE FROMOND Meteorol. II, art. ult. pag. 86. HARD.

5. *Suo loco fecimus.* Cap. sup. circa initium. Mox centra solis ac terræ vocat, cæli terræque partem mediam a sole signatam, quum circulum æquinoctialem describit. H.

his tantum locis solis terræque centra congruunt⁶. Igitur horum siderum diebus, si purus atque mitis aer genitalem illum lacteumque succum transmiserit in terras, læta adulescunt sata. Si luna, qua dictum est⁷ ratione, roscidum⁴ frigus asperserit, admixta amaritudo, ut in lacte, puerperium necat⁸. Modus in terris hujus injuriæ, quem fecit in quacumque convexitate comitatus utriusque causæ. Et ideo non pariter in toto orbe sentitur, ut nec dies. Aquilam diximus⁹ in Italia exoriri a. d. XIII kalendas januarii. Nec patitur ratio naturæ quidquam in satis ante eum diem spei esse certæ. Si vero interlunium incidat, omnes hibernos fructus et præcoces lædi necesse est.

Rudis fuit priscorum vita atque sine litteris: non⁵ minus tamen ingeniosam fuisse in illis observationem apparebit, quam nunc esse rationem. Tria namque tempora fructibus metuebant, propter quod instituerunt ferias, diesque festos, Rubigalia¹⁰, Floralia¹¹, Vinalia.

6. *Centra congruunt.* Orbis quo sol vehitur, quam terra et suæ conversionis spatio inæqualiter a terra discedit. Solis vero centrum cum terræ centro congruit, quo momento fiunt æquinoctia. Æquinoctiorum enim principia, et, ut aiunt vulgo, puncta, centrum terræ Mathematici vocant, quoniam in his mediam terram æqualiter sol dividit. DAL.

7. *Qua dictum est.* In fine c. sup.

8. *Puerperium necat.* Puerperium de prole quoque ipsa, fetuque, dicitur. Plinius, VII, 9: « Uno partu duodecim puerperia egesta. » Et cap. 3: « Aut puerperæ, aut puerperio. » HARD.

9. *Aquilam diximus.* Ante mensam januarium, sed non appellato die, oriri Aquilam subobscurè innuit, lib. XVI, cap. 42, ubi

amygdalam concipere Aquila exoriente ait, eamdem florere mense januário. HARD.

10. *Rubigalia.* Varro de Ling. Lat. V: « Rubigalia dicta ab Robigo. Secundum segetes huic Deo sacrificatur, ne rubigo occupet segetes. » Paulus ex Festo: « Rubigalia, dies festus, septimo kal. maias, quo Robigo Deo suo, quem putabant rubiginem avertere, sacrificabant. » Ovid. Fast. IV, 907: « Flamen in antiquæ lucum Rubiginis ibat, Exta canis flammis, exta daturus ovis. Protinus accessi, ritus ne nescius essem, Edidit hæc flamen verba, Quirine, tuus. Aspera rubigo, parcas cerealibus herbis, etc. » Vetus inscriptio apud Reines. pag. 218: ROBIGO. ET. CEREREI. ET FLORAE. SACRVM. HARD.

11. *Floralia.* Varro de Re Rust.

Hæc ab horridis sideribus exeunt, ut sæpius diximus, veluti Arcturo, Orione, Hædis. Alia sunt illa, quæ silente cælo serenisque noctibus fiunt, nullo sentiente, nisi quum facta sunt. Publica hæc, et magnæ differentiæ a prioribus, aliis rubiginem, aliis uredinem, aliis² carbunculum appellantis, omnibus vero sterilitatem. De his nunc dicimus, a nullo ante nos prodita, priusque causas redemus.

2. (XXIX.) Duæ sunt præter lunarem, paucisque cæli locis constant. Namque Vergiliæ privatim attinent ad fructus, ut quarum exortu³ æstas incipiat, occasu hiems, semestri spatio intra se messes vindemiasque et omnium maturitatem complexæ. Est præterea in cælo, qui vocatur lacteus circulus, etiam visu facilis. Hujus defluvio⁴, velut ex ubere aliquo, sata cuncta lactescunt, duorum siderum observatione, Aquilæ in septemtrionali parte, et in austrina Caniculæ, cujus mentionem suo loco fecimus⁵. Ipse circulus fertur per Sagittarium atque Geminos, solis centro his æquinoctialem circulum secans, commissuras eorum obtinente hinc Aquila, illinc Canicula. Ideo effectus utriusque ad omnes frugiferas pertinent terras: quoniam in

conducto, vim tempestatis calamitosa. Et § *Culpa autem*, eodem titulo: • Vis major quam Græci θειῶ βίαν appellant, non debet conductori damnosa esse, si plus quam tolerabile est, læsi fuerint fructus. • Cæli vim majorem appellat Colum. I, 7. HARD.

2. *Aliis carbunculum. Caniculam* legit Turneb. Adversar. lib. XXIV, cap. 23, eamque interpretatur siderationem et carbunculationem qua sata afflantur et ad sterilitatem castrantur, quum Canicula insana messes coquat, æstuosque impetu suo omnia torreat. DALRC.

3. *Ut quarum exortu æstas incipiat, occasu hiems, etc.* Sic Aratus, et qui Aratum transtulere, Tullius et Avienus. Vide Petavium, Varr. diss. II, 9, in Uranol. p. 100. H.

4. *Hujus defluvio, velut ex ubere aliquo, sata cuncta lactescunt.* Hoc Veterum commentum hodie merito Philosophi rident. Vide DE FROMOND Meteorol. II, art. ult. pag. 86. HARD.

5. *Suo loco fecimus.* Cap. sup. circa initium. Mox centra solis ac terræ vocat, cæli terræque partem mediam a sole signatam, quum circulum æquinoctialem describit. H.

his tantum locis solis terræque centra congruunt⁶. Igitur horum siderum diebus, si purus atque mitis aer genitalem illum lacteumque succum transmiserit in terras, læta adollescunt sata. Si luna, qua dictum est⁷ ratione, roscidum⁴ frigus asperserit, admixta amaritudo, ut in lacte, puerperium necat⁸. Modus in terris hujus injuriæ, quem fecit in quacumque convexitate comitatus utriusque causæ. Et ideo non pariter in toto orbe sentitur, ut nec dies. Aquilam diximus⁹ in Italia exoriri a. d. XIII kalendas januarii. Nec patitur ratio naturæ quidquam in satis ante eum diem spei esse certæ. Si vero interlunium incidat, omnes hibernos fructus et præcoces lædi necesse est.

Rudis fuit priscorum vita atque sine litteris: non⁵ minus tamen ingeniosam fuisse in illis observationem apparebit, quam nunc esse rationem. Tria namque tempora fructibus metuebant, propter quod instituerunt ferias, diesque festos, Rubigalia¹⁰, Floralia¹¹, Vinalia.

6. *Centra congruunt.* Orbis quo sol vehitur, quam terra et suæ conversionis spatio inæqualiter a terra discedit. Solis vero centrum cum terræ centro congruit, quo momento fiunt æquinoctia. Æquinoctiorum enim principia, et, ut aiunt vulgo, puncta, centrum terræ Mathematici vocant, quoniam in his mediam terram æqualiter sol dividit. DAL.

7. *Qua dictum est.* In fine c. sup.

8. *Puerperium necat.* Puerperium de prole quoque ipsa, fetuque, dicitur. Plinius, VII, 9: « Uno partu duodecim puerperia egesta. » Et cap. 3: « Aut puerperæ, aut puerperio. » HARD.

9. *Aquilam diximus.* Ante menssem januarium, sed non appellato die, oriri Aquilam subobscura inuuit, lib. XVI, cap. 42, ubi

amygdalam concipere Aquila exoriente ait, eamdem florere mense januario. HARD.

10. *Rubigalia.* Varro de Ling. Lat. V: « Robigalia dicta ab Robigo. Secundum segetes huic Deo sacrificatur, ne rubigo occupet segetes. » Paulus ex Festo: « Robigalia, dies festus, septimo kal. maias, quo Robigo Deo suo, quem putabant rubiginem avertere, sacrificabant. » Ovid. Fast. IV, 907: « Flamen in antiquis lucum Rubiginis ibat, Exta canis flammis, exta daturus ovis. Protinus accessi, ritus ne nescius essem, Edidit hæc flamen verba, Quirine, tuus. Aspera rubigo, parcas cerealibus herbis, etc. » Vetus inscriptio apud Reines. pag. 218: ROBIGO. ET. CERERI. ET FLORAE. SACRVM. HARD.

11. *Floralia.* Varro de Re Rust.

Rubigalia¹² Numa constituit anno regni sui XI, quæ nunc aguntur a. d. septimum kalendas maii, quoniam tunc fere segetes rubigo occupat. Hoc tempus Varro¹³ determinat, sole Tauri partem decimam obtinente, sicut tunc ferebat 6 ratio. Sed vera causa est, quod post dies undeviginti¹⁴ ab æquinotio verno, per id quadriduum¹⁵, varia gentium observatione in IV kalendas maii, Canis occidit, sidus et per se vehemens¹⁶, et cui præoccidere¹⁷ Caniculam necesse

I, 1: « Quarto invoco Rubigum ac Floram, quibus propitiis neque rubigo frumenta, atque arbores corrumpit, neque non tempestive florent. Itaque publicæ Robigo feriæ, Robigalia: Floræ ludi Floralia sunt instituti. » Arnobius advers. gent. IV: « Flora illa genitrix et sancta, obscenitate ludorum bene curat, ut arva florescant. » Ludorum Floraliū mentio est in nummo Serviliæ gentis argenteo apud Patinum, in Famil. p. 260, n. 4, et in Museo nostro. Hinc duos exhibet gladiatores: in imo C. SERVIL. M. F. (quas duas postremas litteras Patinus omisit; vidit etiam, ut in nostro sunt, Begerus in Thesauro Brandenburgico, pag. 585). In altera parte caput Dææ Floræ est: retro lituus, insigne C. Servilii auguratus: inscriptio FLORAL. PRIMVS. Quod cave legas, ut vulgo lit, *Floralia primus*? nam ubi verbum, aut quale subintelligitur? Lege ergo FLORALia PROpriis IMPensis Veneri Sacravit: nempe *Sereilius*, cujus nomen in parte nummi priore legitur. In tutela Veneris sunt horti, ut Varro dicit infra, tit. 2. HARD.

12. *Rubigalia*. Varro, lib. I, cap. 1, Agricult. DALREC.

13. *Hoc tempus Varro*. De hac Varronis sententia Petavium vide, Varr. Diss. II, 10. HARD.

14. *Post dies undeviginti*. Ita MSS. omnes: at rectius forte, ut Petavius emendavit, Varr. Diss. II, 10, in Uranol. p. 104, *post dies unum et triginta*. A VII kalendas maias ad quartum, totum hoc quadriduum frugibus decretorium esse Plinius dicit: et ab æquinotio verno dies numerat undeviginti. At æquinotium vernum ipse contulit in VIII kal. april. a quo die secundus et trigesimus dies est VI kalend. maias. HARD.

15. *Per id quadriduum*. A VII kalendas ad IV. HARD.

16. *Et per se vehemens*. Ut in ortu suo immodicos æstus excitare Caniculam, sic occidentem frigora et inimicas frugibus pruinas commoverè, Plinius his verbis significat. Colum. XI, 2: « Pridie kalend. maias: Canis se vespere celat, tempestatem significat. » Hoc Manilius voluit, I, 388: « Subsequitur rapido contenta Canicula cursu, Quo nullum terris violentius advenit astrum. Nec gravius cedit. » H.

17. *Præoccidere Caniculam*. Rutiliani canem immolari necesse est ad placandum sidus. — Hac voce

sit. Itaque iidem Floralia quarto¹⁸ kalendas ejusdem instituerunt, Urbis anno DXVI¹⁹, ex oraculis Sibyllæ, ut omnia bene deflorescerent. Hunc diem Varro determinat, sole 7 Tauri partem quartam decimam obtinente. Ergo si in hoc

Caniculam, Sirium hoc loco rursum intelligi, seu Procyonem, pronuntiat Salmasius, in Solin. p. 435, quam stellam ante Canem oriri ait, et occidere. At ejus viri errorem quisquis ad pictam spheram et globum oculos applicet, quamvis plumbeus sit, intelliget. Etenim quæ ad Boream declinant stellæ, earum quæ ad Austrum vergunt, uti ortus antecedant, sic occasus sequuntur, præsertim si boreales situ posteriores sunt: ut in Procyone et Cane contingit. Canis quippe hoc tempore positus est in gradu circiter nono Cancrici, et ad Austrum declinat: Procyon ad Boream situs est in gradu fere 21 Cancrici: ergo ille prius oritur, quam Canis: occidit autem post ipsum. Quod autem Plinius ait canis sideri præoccidere caniculam necesse esse, id rectissime interpretamur de canario sacrificio, in quo ad placandum caniculæ sidus frugibus inimicum, rufæ canes immolabantur, ut fruges flavescerent ad maturitatem perducerentur: unde et *catularia* porta nomen accepit, ut auctor est Paulus ex Festo, verbo *Catularia*. Atque idem Festus in fragm. p. 93: « Rutilæ canes, id est, non procul a rubro colore immolantur, ut ait Atteius Capito, canario sacrificio pro frugibus, deprecandæ sævitæ causa sideris caniculæ. » Ob unam nominis affinitatem, ea sacra illi delecta hostia est. Ovid. Fast. IV, vs. 939: « Est canis,

11.

Icarium dicunt, quo sidere moto Tosta sitit tellus, præripiturque seges: Pro cane sidereo canis hic imponitur aræ: Et quare fiat, nisi nisi nomen habet. » In Rubigalibus feriis hæc cerimonia peragebatur, ut Plinius significat, quod in id tempus Caniculæ occasus incideret. Itaque Robigō Deo canis mactabatur, ut rubiginem averteret: Colum. X, de Cultu hort. « Hinc mala rubigo virides ne torreat herbas, Sanguine lactentis catuli placatur, et extis. » Atque ipse Naso, l. c. « Flamen in antiquæ lucum Rubiginis ibat, Extæ canis flammis, exta daturus ovis. » Et mox: « Thura focis, vinumque dedit, fibrasque bibentis, Turpiaque obscenæ vidimus exta canis. » HARD.

18. *Floralia quarto kalendas ejusdem instituerunt*, etc. Floralia primus fecit Caius Servilius, Cæii filius, anno 545, anno eo magister equitum, dictatore T. Manlio Torquato deinde ædilis curulis. Livius, lib. XXVII. DAL.

19. *Urbis anno DXVI*. Ita libri omnes, quanquam auctor est Velleius, « Torquato, Sempronioque coss. Brundisium » colonos missos esse » et post triennium Spoletium, quo anno Floraliū ludorum factum est initium. » Incidit autem prior illi consulatus in annum Urbis 510 ex Liviana chronologia: quo fit, ut triennio interjecto Floraliū celebritas ludorum occurrat in annum 513. HARD.

quatrimum incidere plenilunium, fruges et omnia quæ florebunt, lædi necesse erit. Vinalia²⁰ priora, quæ ante hos dies sunt ix kalendas maii degustandis vinis²¹ instituta, nihil ad fructus attinent: nec quæ adhuc diximus, ad vites oleasque; quoniam earum conceptus exortu Vergiliarum incipit a. d. vi idus maii, ut docuimus²². Aliud hoc quadrimum est, quod neque rore sordere velint: exhorrent enim frigidum sidus Arcturi postridie occidens²³; et multo minus plenilunium incidere.

8 iv nonas²⁴ junii iterum Aquila exoritur vesperi, de-

20. *Vinalia*. Vinalia, dies quo Jovi calpar, id est, vinum novum demptum ex dolio sacrificii causa, offerebant in his verbis apud Catonem, « Macte hocce vino inferio esto, » ne reliquum, unde calpar promptum fuerat, sacrum esset, eripereturque humanis usibus, sed libato calpari religione solveretur. Vocabatur et id Sacrima præsertim quum polluxissent, et adolevissent suffimenta ex faba, et milio molito, sparsa mulso. Vinalia Græcis πιθοίγια, festus dies, inquit Proclus, quo doliis reseratis cum servis et mercenariis vini potum communicabant, precantes ἀδελφῆ καὶ σωτήριον αὐτοῖς τὴν τοῦ φαρμάκου χρῆσιν, quemadmodum et Romani musto primum gustato dicebant ominis gratia, « Vetus nonum vinum bibo, veteri novo morbo medeor. » Johannes Grammaticus πιθοίγια in mensem ληναῖον, vel ληναιῶνα incidere putavit, id est, januarium. Fiebant vero Athenis undecima die Prostaterii. De his sequentes Hesiodi versus exponunt: Ἀρχομένου δὲ πίθου, καὶ λήγοντος κορέσασθαι, Μεσοῦ δὲ φεῖδασθαι δεινὴ δ' ἐνὶ πυθμένι φεῖδῶ. Rhodig. lib. XXVIII, cap.

25. Plutarchus Symp. Τοῦ νέου οἴνου Ἀθήνησι μὲν ἑνδεκάτῃ μηνὸς κατάρχονται, πιθοίγια τὴν ἡμέραν καλοῦντες· καὶ παλαι γὰρ, ὡς ἴουκεν, εὐχετό, τοῦ οἴνου πρὶν ἢ πίνειν ἀποσπένδοντας, ἀδελφῆ καὶ σωτήριον αὐτοῖς τοῦ φαρμάκου τὴν χρῆσιν γενέσθαι. Idem lib. VIII ejusdem: Γλεύκος δὲ ζέοντος αἰ: ἀφαιρῆσθαι καὶ τοὺς ἰργάτας διδύτας ὀρωμεν. DALEC.

21. *Degustandis vinis*. Et antequam degustarent, libandis. Nam in his festis vinalibus, priusquam e dolio vinum gustarent, Jovi libabant: ni ita fecissent, reliquum omne vinum sacrum fiebat, et usibus humanis eripiebatur. Festus: « Calpar, vinum novum, quod ex dolio demitur sacrificii causa antequam gustetur. Jovi enim prius sua vina libabant, quæ appellabant Festa Vinalia. » HARD.

22. *Ut docuimus*. Tum lib. XVI, c. 42, tum hujusce libri c. 66. H.

23. *Postridie occidens*. Nempe x kalendas maii: ut etiam sensit Colum. lib. XI, cap. 2. HARD.

24. *IV nonas*. Columella, loc. cit. « iv nonas julii, Aquila exoritur, tempestas ventosa, et interdum pluvia. » HARD. — Brot. ex MSS.

cretorio die florentibus oleis vitibusque, si plenilunium in eum incidat. Equidem et solstitium VIII kalendas junii simili causa duxerim, et Canis ortum post dies a solstitio XXIII, sed interlunio accidente; quoniam vapore²⁵ constat culpa, acinique præcoquantur²⁶ in callum. Rursus plenilunium nocet a. d. IV nonas julii, quum Ægypto Canicula exoritur; vel certe XVI kalendas²⁷ Augusti, quum Italiæ. Item XIII⁹ kalendas Augusti, quum Aquila occidit, usque in X kalendas ejusdem. Extra has causas sunt Vinalia²⁸ altera, quæ aguntur a. d. decimum tertium kalendas septembris. Varro a Fidicula incipiente occidere mane, determinat, quod vult initium autumnii esse²⁹, et hunc diem festum tempestatibus leniendis institutum. Nunc Fidiculam³⁰ occidere a. d. VI idus Augusti servatur.

Regg. et edit. principe, Julii. ED.

25. Quoniam vapore. Calore, ut diximus lib. II, cap. 40. HARD.

26. Acinique præcoquantur. Sup. libro, c. 37: «Siderationis genus est in vitibus... quum acini priusquam crescant, decoquantur in callum.» HARD.

27. Vel certe XVI kalend. Biduo ante Columell. loc. citat. hoc est, idibus, Procyonis, sive Caniculæ exortum matutinum assignat. H.

28. Vinalia altera. Nempe rustica. Varro de L. L. lib. V, p. 47: «Vinalia a vino. Hic dies Jovis, non Veneris. Hujus rei cura non levis in Latio. Nam aliquot locis vindemiæ primum a sacerdotibus publice fiebant, ut Romæ etiam nunc, etc.» Et pag. 48: «Vinalia rustica dicuntur ante diem XII kal. (lego XIII) septembr. quod tum Veneri dedicata ædes, et horti ejus tutelæ adsignantur, ac tum sunt feriati olitores.» Festus quoque:

«Rustica Vinalia appellantur, mense augusto, quarto decimo (leg. XIII, tertio decimo, non XIV), kalend. septembr. Jovis dies festus, quia Latini bellum gerentes adversus Mezentium, omnis vini libationem ei deo dedicaverunt: eodem autem die Veneri templa sunt consecrata... quia in ipsius deæ tutela sunt horti.» HARD.

29. Autumnii esse. Autumnus ab augendo: unde et Græcis τελεσφόρος ὄρα, et Latinis autumnitas fructuum proventus Varro in Quinquatribus: «Cape ad hanc caducam Liberi mollem dapem De fronde Bromiæ autumnitatis nobilem.» Nonius. SCAL. — Autumnus, quasi auctumnus, ut farctor, farctor, autor, auctor, sartor, sarctor. DALEC. — Initium autumnii. Jam id attingit c. 59. H.

30. Nunc Fidiculam. Quæ et LYRA dicitur, ut ante monuimus. Pridie idus oriri Columella existimat, loc. cit. HARD.

- 10 Intra hæc constat cælestis sterilitas. Neque negaverim posse eam permutari arbitrio legentium, locorum æstimatorum naturas. Sed a nobis rationem demonstratam esse satis est : reliqua observatione cujusque constabunt. Alterutrum quidem fore in causa, hoc est, plenilunium aut interlunium, non erit dubium. Et in hoc³¹ admirari benignitatem naturæ succurrit : jam primum hanc injuriam omnibus annis accidere non posse, propter statos siderum cursus : nec nisi paucis noctibus anni, idque quando futurum sit, facile nosci. Ac ne per omnes menses timeretur, earum quoque lege³² divisum, æstate interlunia præterquam biduo segura esse, hieme plenilunia : nec nisi æstivis brevissimis noctibus³³ metui, diebus non idem valere.
- 11 Præterea³⁴ tam facile intelligi, ut formica minimum animal interlunio quiescat, plenilunio etiam noctibus operetur. Avem parram³⁵, oriente Sirio, ipso die non apparere, donec occidat. E diverso vireonem³⁶ prodire ipso die solstitii. Neutrum vero lunæ statum noxium esse, ne noctibus quidem, nisi serenis, et omni aura quiescente ; quoniam neque in nube, neque in flatu cadunt rores : sic quoque non sine remedio.

31. *Et in hoc mirabilem admirari benignitatem.* (Sic libb. vett. ante Hard. editi). Brevior et magis Pliniana ejusdem lectio : « Et in hoc mirari benignitatem natura succurrit. » Cætera superflua. PINT.

32. *Earum quoque lege.* Noctium earum, quæ sunt metuendæ frugibus, hanc legem, hanc conditionem esse : ut interlunia noctu non nisi duo æstate, plenilunia hieme, nisi biduo pariter, metuenda sint : quum uti dictum est supra roscidum frigus luna forsan adpersit, admiscetque amaritudinem satis. II.

33. *Brevissimisque noctibus.* Ut

minor sit nocendi mora. HARD.

34. *Præterea... intelligi.* Quando interlunium sit. HARD.

35. *Avem parram.* De parræ et vireone vide quæ diximus X, 45. H. — Parræ, *moteux*, vel *cu-blanc* ; vireo, *loriot*. ED.

36. *E diverso vireonem prodire ipso die solstitii.* Scribo *chlorionem*, non *vireonem*, tum ex eodem exemplari, tum ex ipso Plinio, lib. X, c. 29. Aristoteles quoque, de Nat. Anim. lib. IX, cap. 22, *chlorionem* vocat. Theodorus *vireonem* vertit, unde nata est, ut sit sæpius, occasio depravandi Plinii. PINT.

LXX. Sarmenta¹, aut palearum acervos, et evulsas¹ herbas fruticesque, per vineas camposque, quum timebis, incendito: fumus medebitur. Hic e paleis et contra nebulas auxiliatur, ubi nebulæ nocent. Quidam tres² caneros vivos cremari jubent in arbustis, ut carbunculi non noceant. Alii siluri³ carnem leviter uri a vento, ut per totam vineam fumus dispergatur. Varro auctor est, si Fidiculæ occasu, quod est initium autumnus, uva picta consecretur inter vites, minus nocere tempestates. Archibius ad Antiochum Syriæ regem scripsit: Si fictili⁴ novo obruatur rubeta rana in media segete, non esse noxias tempestates.

LXXI. Opera rustica¹ hujus intervalli, terram iterare, arare, arbores circumfodere: ubi æstuosa regio poscat, accumulare. Germinantia, nisi in solo luxurioso, fodienda non sunt. Seminaria purgari sarculo. Messem hordeaceam facere. Aream² ad messem creta præparare, Cato

LXX. 1. *Sarmenta*. Nunc remedia proponit adversus rubiginem, quæ et Colum. lib. de Arb. c. 13: « Ne rubigo vineam vexet. Palearum acervos inter ordines verno tempore positos habeto in vinea: quum frigus contra temporis consuetudinem intellexeris, omnes acervos incendito: ita fumus nebulam et rubiginem removebit. » Habet hoc ipsum et Diophanes in Geop. lib. V, cap. 31. HARD.

2. *Quidam tres*. Sic Apuleius in Geop. loc. cit. HARD.

3. *Alii siluri*. Auctor Geop. loc. cit. Τινὲς δὲ σιλουρον τὸν ἰχθὺν κατατιμόντες, κείουσι κατὰ ἀνεμόν, κατὰ πᾶν μέρος τοῦ χωρίου τὴν ὄσμην ποιούντες. « Quidam silurum piscem concisum urunt secundum ventum, ac per omnes regionis partes odorem spargunt. » HARD.

4. *Si fictili novo obruatur rubeta rana*. Ultimum verbum non esse auctoris existimo, sed expositionem præcedentis a lectore insertam. PINT.

LXXI. 1. *Opera rustica*. Varro, lib. I, cap. 33; Columell. lib. XI, cap. 2. DALEC.

2. *Aream. creta præparare*. Cato, cap. cxxix: « Aream, ubi frumentum teratur, sic facies. Confo-diatur minute terra, et amurca bene conspergatur, ut combibat quamplurimum. Ubi bene comminuta terra fuerit, et amurcam combiberit, cylindro aut pavicula cœquato, etc. » Cato cretam non nominat: sed Plinius cretam dixit amurca temperandam. Virgilius vicissim amurcam non nominat, sed cretam: Georg. I, v. 178: « Area cum primis ingenti æquanda cy-

nis sententia amurca temperata³, Virgilio operosius. Majore ex parte æquant tantum, et fimo bubulo dilutiore illinunt. Id satis ad pulveris remedium videtur.

LXXII. (XXX.) Messis ipsius ratio varia. Galliarum¹ latifundiis valli² prægrandes dentibus in margine infestis, duabus rotis per segetem impelluntur, jumento in contrarium juncto : ita direptæ in vallum cadunt spicæ. Stipulæ³ alibi mediæ falce præciduntur, atque inter⁴ duas

lindro, Et vertenda manu, et creta solidanda tenaci, Ne subeant herbæ, neu pulvere victa fatiscat. » H. — *Creta*. Quæ formicarum et herbarum inimica est, talparum venenum. Varro. DAL.

3. *Amurca temperata*. In MSS. Regg. et edit. principe, *amurca temperatam*. Et sic edidit Broterius. ED.

LXXII. 1. *Galliarum*. « In Galliarum fundis latioribus, fit vehiculum, seu carpentum, in vanni seu valli grandioris modum, cujus in fronte seu margine denticuli plurimi ac rari sint: id duabus rotis brevibus fertur, impellente bove, qui capite in vehiculum verso a tergo ipsius jugo aptetur et vinculis, qui sit mansuetus, nec modum compulsoris excedat. Hic ubi vehiculum per messes cœpit impellere, omnis spica in carpentum denticulis comprehensa decidit, abruptis relictisque paleis: et ita per paucos itus ac reditus brevi horarum spatium tota messis impletur. » Ita fere Pallad. lib. VII in Jun. tit. 2. H.

2. *Valli*. Vallus hoc loco vehiculum nobis esse videtur, vanni grandioris instar, compactum. Vallum pro vanno Varro de Re Rust. lib. I, cap. 52, dixit. HARD.

3. *Stipulæ alibi mediæ falce*. Aliter Varro: « Falce, inquit, secundum terram succidunt stramentum, et manipulum quemque, ut subsequerentur, ponunt in terra. Ubi eos fecerunt multos, iterum eos percensent, ac de singulis secant interspicas et stramentum. Spicas conijciunt in corbem atque in aream mittunt. Stramenta relinquuntur in segete, unde tollantur in acervum. » DALC. — *Stipulæ*. Varro de Re Rust. lib. I, cap. 56, sub urbe Roma id fieri solitum ait. H.

4. *Inter duas mergites*. *Mergas* appellat Columella, lib. II, c. 21, p. 78, ferramenta metendis frugibus idonea. « Sunt autem, inquit, metendi genera complura; multi falcibus vermiculatis, atque iis vel rostratis, vel denticulatis, medium culmum secant: multi mergis: alii pectinibus spicam ipsam legunt, etc. » Festus: « *Mergæ*, *Furculæ*, quibus acervi frugum fiunt, dictæ a volucris mergis, quia ut illi se in aquam mergunt, dum pisces persequuntur; sic messores eas in fruges demergunt, ut elevare possint manipulos. » Plautus in Pœn. act. V, scen. II, vers. 58: « Palas vendendas sibi ait, et mergas dadas. Ut hortum fodiat, atque ut fru-

mergites spica dstringitur. Alibi ab radice vellunt : quique id faciunt, proscindi ab se obiter agrum interpretantur, quum extrahant succum. Differentia hæc : Ubi stipula domos contegunt, quam longissimam servant. Ubi feni inopia est, stramento paleam quærent. Paniculi culmo non tegunt. Milii culmum fere inurunt. Hordei stipulam bubus gratissimam servant. Panicum et milium singulatim pectine manuali legunt Gallix⁵. Messis ipsa⁶ alibi tribulis⁷ in area⁷, alibi equarum⁸ gressibus exteritur, alibi⁹ perticis flagellatur. Triticum, quo serius metitur, copiosius invenitur : quo celerius vero, hoc speciosius¹⁰ ac robu-

mentum metat. » Johan. de Janua : « Merga a merges dicitur, id est, furca, cum qua cona segetis portatur. » HARD.

5. *Pectine manuali sigillatim legunt Gallix.* Mergis et pectine quosdam spicas legere, idque facilitum esse in rara segete, difficultimum in densa, Columella scribit. *Pectinem manualem* auctor vocat manubrio affixum. DALEC. — *Pectine manuali.* Cum pectine subdito, ut fit in tondendis hominum capillis, exstantes spicæ præsciuduntur, et singulæ quidem, nec, ut fit in frumentis, plures comæ, vel jubæ simul. H. — Sic ex MSS. emend. HARD. *sigillatim* Gron. et al. ED.

6. *Messis ipsa.* Seges, seu fruges demessæ. HARD.

7. *Tribulis in area.* Tribula, sive tribulum, vehiculum est terendis frumentis destinatum : unde nomen quoque suum habet, velut teribula, quoniam terat et extundat. Virgil. Georg. lib. I, v. 164 : « Tribulaque, traheæque, et iniquo pondere rastræ. » Ubi Servius : « Tribula genus vehiculi omni parte dentatum, unde

teruntur frumenta, quo maxime in Africa utuntur. » Varro neutrius generis facit de Re Rust. lib. I, cap. 52 : « E spicis, inquit, in aream excuti grana : quod fit apud alios jumentis junctis, ac tribulo : id fit e tabula lapidibus aut ferro exasperata, quæ imposito auriga, aut pondere grandi trahitur jumentis junctis, ut discutiatur e spica grana : aut fit ex assibus dentatis cum orbiculis : quod appellant plaustrum Pœnicum. » Nonius feminini cap. 3 : « Tribulæ, inquit, femininum : Virgil. Georg. I : Tribulaque, traheæque, etc. » HARD.

8. *Alibi equarum.* Varro, loc. cit. « Apud alios exteritur grege jumentorum inacto, et ibi agitato perticis, quod unguis e spica exteruntur grana. » Sic pariter Colum. lib. II, cap. 21. HARD.

9. *Alibi perticis.* Uti nunc maxima parte Galliarum. Has perticas etiamnum flagella vocant, *des fléaux*, baculis extundi, ac tundi fustibus dixit Columella, lib. II, c. 21. H.

10. *Hoc speciosius.* In area et in acervo melius quam in agro fru-

stius. Lex aptissima¹¹, antequam granum indurescat, et quum jam traxerit colorem. Oraculum vero, biduo celerius messem facere potius, quam biduo serius. Siliginis¹² et tritici etiam ratio in area horreoque. Far, quia difficulter excutitur, convenit cum palea sua condi : et
 3 stipula tantum, et aristis liberatur. Palea plures gentium pro feno utuntur. Melior ea, quæ tenuior, minutiorque, et pulveri propior : ideo optima e milio¹³, proxima ex hordeo, pessima ex tritico, præterquam jumentis opere laborantibus. Culmum saxosis locis quum inaruit, baculo frangunt, substratu animalium¹⁴. Si palea defecit, et culmus teritur. Ratio hæc : maturius desectus, muria diu respersus, dehinc siccatus in manipulos convolvitur, atque ita pro feno bubus datur. Sunt qui accendant in arvo et stipulas, magno Virgillii¹⁵ præconio. Summa autem¹⁶ ejus ratio, ut herbarum semen exurant.

menta grandescere, ac si tempestive decisa sint, postea capere incrementum, auctor est etiam Colum. loc. cit. HARD.

11. *Lex aptissima.* Columell. loc. cit. • Recrastinari non debet, sed æqualiter flaventibus jam satis, antequam ex toto grana indurescant, quum rubicundum colorem traxerunt, messis facienda est, ut potius in area et in acervo, quam in agro grandescant frumenta. » HARD.

12. *Siliginis.* Hoc eum arbitror velle, quod statim ex Columella diximus in area et in acervo magis quam in agro, frumenta grandescere. HARD.

13. *Ideo optima e milio.* Ad pabulum scilicet jumentorum. Colum. lib. VI, cap. 3 : « Minus commode tuetur armentum paleis, quæ ubique et quibusdam regionibus solæ

præsidio sunt : eas probantur maxime e milio, tum ex hordeo, mox etiam ex tritico. » HARD.

14. *Substratu animalium.* Ut stramenti vice animalibus substernatur in hiberna stabulatione. H.

15. *Virgillii præconio.* Georg. I, vers. 84 : « Sæpe etiam steriles incendere profuit agros, Atque levem stipulam crepitantibus urere flammis : Sive inde occultas vires et pabula terra Pinguia concipiunt : sive illis omne per ignem Excoquitur vitium, atque exsudat inutilis humor, etc. » HARD.

16. *Summa autem.* Præcipua, inquit, optimaque ratio Virgillii est, ut herbarum inutilium semina igne exurantur. Hunc igitur intellectum Plinius putavit esse horum verborum. • omne per ignem Excoquitur vitium. » Alii *summa autem ratio*

diversitatem magnitudo facit messium, et caritas iorum¹⁷.

XIII. Connexa est ratio frumenti servandi. Horrea se¹ tripedali crassitudine, pariete lateritio, exædiubent aliqui. Præterea superne² impleri, nec afflatus tere, aut fenestras habere ulla. Alii ab exortu tantivo, aut septentrione³, eaque sine calce⁴ construi, am sit frumento inimicissima : nam quæ⁵ de amurca perint, indicavimus. Alibi contra⁶ suspendunt gralinea columnis, et perflari undique malunt, atque a fundo. Alii omnino pendente tabulato extenuari⁷ m arbitrantur : et si tegulis subiaceat, confervescere. ventilari⁷ quoque vetant : curculionem enim non

, dempta vocola ejus : ut sit ia ; prætermissam ab eo vate m validissimam, quæ hunc probaret. Sed MSS. omnes ant. HARD.

Caritas operariorum. Sic ex mend. Hard. Gronov. et Al. operarum. ED.

XIII. 1. *Horrea operose*, etc. ella, lib. I, cap. 6 ; Varro, cap. 57 ; Vitruv. lib. VI, DALEC.—*Horrea... tripedali.* di contentus Palladius, l. I, 9, p. 18. H. — Sic ex MSS. .Hard. *operosa tripedali* Gron. ED.

Præterea superne. Non per fe- 1, sed per tabulatum, came- 1, in horreum grana conjici. H. *Aut septentrione.* Hunc situm bat Vitruv. lib. I, cap. 4. H. *Eaque sine calce.* Amurcam cet calci Columell. loc. citat. um sternendum, pavimenta- 1, mentanda. Item Geopon. 1, lib. II, cap. 25. HARD. *Nam quæ... indicavimus.* Lib.

XV, cap. 8. Adde iis Columellam, lib. I, cap. 6 : « Neque me præterit sedem frumentis optimam quibusdam videri horreum camera contentum, cujus solum terrenum priusquam consternatur perfossum, et amurca recenti, non salsa, madefactum, velut Signinum opus, paviculis condensatur. » HARD.

6. *Alibi contra.* Sic libri omnes. Varro de Re Rust. lib. I, cap. 57 : « At triticum condi oportet in granaria sublimia, quæ perflentur vento ab exortu, ac septentrionum regione, atque nulla aura humida ex propinquis locis adspiret. » Et paulo post : « Granaria in agro quidam sublimia faciunt, ut in Hispania citeriore, et in Apulia : ita ut non solum a lateribus per fenestras, sed etiam subtus a solo ventus regirare possit. » HARD.

7. *Multi ventilari.* Colum. lib. I, cap. 6 : « Sic emunita sola et latera horreorum, ut retuli, prohibent curculionem : quod genus exitium quum incidit, multi opinantur ar-

descendere⁸ infra quatuor digitos, nec amplius periclitari. Columella⁹ et Favonium ventum conferre frumento præcipit : quod miror equidem, siccissimum¹⁰ alioqui. Sunt qui rubeta rana¹¹ in limine horrei pede e longioribus suspensa, invehere jubeant. Nobis referre plurimum tempestivitas condendi videbitur. Nam si parum tostum atque robustum collectum sit, aut calidum conditum, inimica in-
3 nasci¹² necesse est : diurnitatis¹³ causæ plures : aut in ipsius

ceri posse, si exesse fruges in horreo ventilentur, et quasi refrigerentur. Id autem falsissimum est : neque enim hoc facto expelluntur animalia, sed immiscentur totis acervis : qui si maneant immoti, summis tantum partibus infestantur : quoniam infra mensuram palmi non nascitur curculio : longeque præstat id solum, quod jam vitiatum est, quam totum periculo subjicere, etc. » HARD.

8. *Curculionem enim non desc.* Refert hoc ipsum Palladius l. c. ex Columella, Virg. Georg. I, vs. 185 : « populatque ingentem farris acervum Curculio. » Vermis est frumenta corrodens, vulgo *calendre*, *charançon*. Plautus in ea fabula, quam de parasiti cujusdam nomine Curculionem inscripsit, act. IV, scen. IV, vers. 30 : « Ubi nunc Curculionem inveniam ? ca. In tritico facillime Vel quingentos curculiones pro uno faxo reperias. » HARD.

9. *Columella.* Lib. II, cap. 21, pag. 79 : « At ubi paleis immixta sunt frumenta, vento separentur. Ad eam rem Favonius habetur eximius, qui lenis, æqualisque, æstivis mensibus perflat. » Sic etiam auctor Geopon. lib. II, cap. 25. H.

10. *Siccissimum.* Tepidum Favo-

nium, sed subsolano tamen sicciorem esse dixit, lib. II, c. 48. H.

11. *Sunt qui rubeta rana.* Rursus hio et ubicumque post octavam librum adjecta fuerit vox *rana*, persuasum habeo superfluere. Neque enim est brevitatis Plinianæ, quum abunde in octavo descriperit rubetam, ranam, toties in sequentibus inculcare *rubeta rana*, quasi de industria vellet tundere. ΠΛΗΤ.

12. *Inimica innasci.* Formicam, et curculionem. HARD.

13. *Diurnitatis.* Theophrastus, de Causis lib. IV, cap. 16 : Πρὸς δὲ θησαυρισμὸν ἄριστα μὲν κέγχρος, καὶ λυμός, καὶ σήσαμον, καὶ θέρμος, καὶ ἐρίβινθος. Τὰ μὲν, ὅτι πολυχίτωνα καὶ ξηρά, τὰ δ' ἔτι λιπαρά. Ὁ δὲ θέρμος καὶ ὁ ἐρίβινθος πικρότητα τινα ἔχουσι καὶ δριμύτητα καὶ διατηροῦσι δὲ ταῦτα ἀπαθῆ, ὥσπερ εἴρηται. « Omnium optime recondi possunt, milium, panicum, sesama, lupinum, cicer. Milium et panicum, quia tunica multiplici integuntur, et sicca sunt : sesama, ob succi pinguitudinem : lupinum et cicer amaritudinem quamdam et acrimoniam habent, quæ conservare ea sine noxa possunt, ut dictum est. » Cicerculam Theophrasti ἐρίβινθον dici obiter animadvertit. HARD.

grani corio, quum est numerosius, ut milio; aut succi pinguedine, qui pro humore sufficit tantum, ut sesamæ: aut amaritudine, ut lupino et cicerculæ. In tritico maxime crescunt animalia, quoniam spissitate sua concalescit, et furfure crasso vestitur. Tenuior hordeo palea, exilis et legumini: ideo non generant. Faba crassioribus tunicis operitur, ob hoc effervescit. Quidam¹⁴ ipsum triticum diuturnitatis gratia aspergunt amurca, mille modios quadrantali. Alii Chalcidica aut Carica creta, aut etiam absinthio¹⁵. Est¹⁶ et Olynthi, ac Cerinthi Eubœæ terra, quæ corrumpi non sinat. Nec fere condita in spica læduntur. Utilissime tamen servantur in scrobibus, quos siros¹⁷ vocant, ut in Cappadocia, et in Thracia. In Hispania et Africa, ante omnia ut sicco solo fiant, curant: mox ut palea substernatur. Præterea cum spica sua conduntur. Ita frumenta si nullus spiritus penetret, certum est nihil

14. *Quidam ipsum.* Varro de Re Rust. lib. I, cap. 57: « Quidam ipsum triticum amurca conspergunt, quum addant in circiter mille modium, quadrantal amurcæ. Item alius aliud adfriat, aut adspergit: ut Chalcidicam, aut Caricam, cremam, aut absinthium. » De quadrantali seu amphora dixi lib. XIV, cap. 5. HARD.

15. *Absinthio.* Coriandrum et conyzam laudat Palladius. DALEC.

16. *Est et Olynthi.* Creditur et terram apud quosdam haberi, inquit Theophrastus, Hist. lib. VIII, cap. extr. qua illitum triticum servari unice potest: Δοκεῖ δὲ καὶ γὰρ τις εἶναι παρὰ τισιν, ἥ διαπατρομένη συντηρεῖ τὸν πυρόν. Ὡσπερ ἦτα ἐν Ὀλύνθῳ, καὶ ἐν Κερύνθῳ τῆς Εὐβοίας.

17. *Siros.* Cryptas Vitruv. appellat lib. VI, cap. 8. DALEC. — *Quos siros vocant.* Varro, l. c. « Quidam

granaria habent sub terris, speluncas, quas vocant σιροὺς, ut in Cappadocia ac Thracia. Alii, ut in Hispania citeriore puteos, ut in agro Carthaginensi et Oscensi. Horum solum paleis substernunt, et curant ne humor aut aer tangere possit, nisi quum promitur ad usum: quo enim spiritus non pervenerit, ibi non oritur curculio. » Habet eadem Columella, lib. I, cap. 6. Hesych. Σιροῖς, ὀρύγματα, ἐν οἷς κατατίθεντο τὰ σπέρματα. HARD. — In calidis regionibus triticum optime servari in his puteis, quos hodieque *silos* appellamus, auctor est Σηλαῦ, Voy. tom. I, p. 287. Repertum est in Herculansibus ruinis triticum in fictilibus vasis conditum ante annos 1700. Alia multa habemus exempla tritici per triginta quadragintave, aut etiam centum et decem annos servati. Vid. *Mémoir. de l'A-*

maleficum nasci. Varro¹⁸ auctor est, sic conditum triticum durare annis quinquaginta, milium vero centum. Fabam¹⁹ et legumina in oleariis cadis oblita²⁰ cinere, longo 5 tempore servari. Idem fabam a Pyrrhi regis ætate, in quodam specu Ambraciæ usque ad piraticum Pompeii Magni bellum durasse, annis circiter centum viginti. Ciceri tantum nullæ bestiolæ in horreis innascuntur. Sunt qui urceis²¹ cinere substratis, et illitis acetum habentibus, leguminum acervos superingerant, ita non nasci maleficia²² credentes. Alii²³, qui in salsamentariis cadis gypso illinant; alii, qui lentem aceto laserpitiato respergant, siccataque oleo inungant. Sed brevissima observatio, quod vitii carere velis, interlunio legere. Quare plurimum refert, condere quis malit, an vendere. Crescente enim luna²⁴, frumenta grandescunt.

cadémie des Scienc. ann. 1708. ED.

18. *Varro. Loc. cit. In Bibliotheca Cæsarea Viennæ Austriæ capsulam asservari, scribit Lambecius ei Bibliothecæ præfectus, lib. VI, p. 316, qua in capsula frumentum sit conditum, quod anno 1664, trecentorum jam ac tricenum esset annorum, ut ex affixis ei capsæ publicis instrumentis ac monumentis liquet. HARD.*

19. *Fabam et legumina. Theophr. Hist. lib. VIII, cap. 10, ad Apolloniam maris Ionii, fabam nullo pacto rodi scribit, et ideo quam diutissime servari. DAL. — Fabam, etc. Varro de Re Rust. I, 58. H.*

20. *Oblita cinere. Illitus e cinere fiebat, cinere in modum gypsi temperato, id est, aqua spissius diluto et commixto. Columella, lib. XIII, cap. 43. DALC.*

21. *Sunt qui urceis. Fictilibus, æneisve vasis, coopertis, intus ace-*

tum habentibus, foris cinere illitis, inferne cinere rursus substratis. H.

22. *Maleficia. Bestiolas frugibus inimicas. HARD.*

23. *Alii, qui in. Quod de leguminibus generatim Plinius et univ-
erse pronuntiat, hoc in primis de lente Columella, lib. II, cap. 10: « Ea, inquit, ne curculionibus absumatur, in sole siccetur, et radice silphii trita cum aceto adspargatur, defriceturque: atque ita rursus in sole siccata, et mox refrigerata recondatur, si major est modus, in horreo: si minor, in vasis oleariis, salsamentariisque, quæ repleta confestim gypsata sunt. Quandocumque in usus prompserimus, integram lentem reperiemus. Potest tamen etiam citra istam medicationem cineri mixta commode servari. » H.*

24. *Crescente enim luna. Frumenta luna crescente lecta grandescunt in area. HARD.*

LXXIV. (xxxI.) Sequitur ex divisione temporum, autumnus a Ficulæ occasu ad æquinotium, ac deinde Vergiliarum occasum, initiumque hiemis. In his intervallis significant¹, pridie idus Augusti Atticæ Equus oriens vesperi : Ægypto et Cæsari Delphinus² occidens. xi kalendas septembris³ Cæsari et Assyriæ, stella, quæ Vindemitor⁴ appellatur, exoriri mane incipit, vindemiæ maturitatem promittens. Ejus⁵ argumentum erunt acini colore mutati. Assyriæ v kalendas et Sagitta occidit, et Etesiæ desinunt. Vindemitor Ægypto nonis exoritur, Atticæ Arcturus matutino, et Sagitta occidit mane. Quinto⁶ idus septembris Cæsari Capella oritur vesperi. Arcturus vero medius pridie idus, vehementissimo⁷ significatu terra

LXXIV. 1. *Significant.* Hoc est, ut sæpe diximus, tempestatum significatus habent dies aut sidera mox appellanda. HARD.

2. *Delphinus occidens.* Occasu vespertino : quem idibus Columella adjudicat : « Idibus Augusti, Delphini occasus, tempestatem significant. » Et postero die, « XIX kal. septembr. ejusdem sideris matutinus occasus tempestatem significat. » HARD.

3. *XI kal. septemb.* Quatriduo post Columellæ, XI, 2 : « VII kal. sept. Vindemiator exoritur mane, et Arcturus incipit occidere : interdum pluvia. » HARD.

4. *Vindemitor.* Sic ex MSS. em. Hard. *Antevindemiator*, προτρυγητήρ Ptolem. προτρυγητός et *Provindemiator* Vitr. τρυγητήρ Hesiod. *vindemiator* Gr. et al. En.

5. *Ejus argumentum erunt acini colore mutati.* Scribo, *Ejus argumentum erunt vinaceo colore mutata.* Columella, lib. II, cap. 2 : « Naturalis autem maturitas est, si

quum expresseris vinacea, quæ acinis celantur, jam infuscata et nonnulla propemodum nigra fuerint. Nam colorem nulla res vinaceis potest afferre nisi maturitas, præsertim quum ita in media parte acinorum sint, ut et a sole æstuante et a ventis protegantur ; humorque ipse non patitur ea præcoqui atque infuscari nisi suapte natura. » PINT.

6. *Quinto idus.* Columellæ, « Septima idus Capra exoritur, tempestatem significat. » HARD.

7. *Vehementissimo.* Plautus in *Rudente*, Prol. v. 69 : « Incepui libernum, et fluctus movi maritimos. Nam Arcturus signum sum omnium acerrimum : Vehemens sum exoriens : quum occido, vehementior. » Stella est eximie conspicua in signo Bootæ sive Arctophylacis, post caudam majoris ursæ : unde nomen habet, quasi ἀρκτος οὐρά. Cicero in *Flænom.* de *Arctophylace* : « Arctophylax vulgo qui dicitur esse Bootes. . . . Huic autem subter præcordia fixa videtur

marique per dies quinque. Ratio ejus hæc traditur : si Delphino occidente imbres fuerint, non futuros per Arcturum. Signum orientis ejus sideris servetur hirundinum abitus : namque deprehensæ⁸ intereunt. Decimo sexto kalendas octobris Ægypto Spica, quam tenet Virgo, exoritur matutino, Etesiæque desinunt. Hoc idem⁹ Cæsari xiv kalendas, xiiii Assyriæ significant : et xi kalendas Cæsari commissura¹⁰ Piscium occidens, ipsumque æquinoctii sidus¹¹ viii kalendas octobris. Deinde consentiunt (quod est rarum) Philippus, Callippus, Dositheus, Parmeniscus, Conon, Criton, Democritus, Eudoxus, iv kalendas octobris Capellam matutino exoriri, et iii kalendas Hædos. Sexto nonas octobr. Atticæ Corona exoritur mane. Asiæ et Cæsari v kalendas Heniochus occidit matutino. Tertio kalendas Cæsari Corona exoriri incipit; et postridie occidunt Hædi vesperi. viii idus octobris Cæsari fulgens in Corona stella oritur. Et iii idus Vergiliæ vesperi. Idibus Corona tota. Sexto kalendas novembris Suculæ vesperi exoriuntur. Pridie kalendas Cæsari Arcturus occidit : et Suculæ exoriuntur cum sole. Quarto nonas Arcturus 4 occidit vesperi. Quinto idus novembris gladius Orionis occidere incipit. Deinde iii idus Vergiliæ occidunt. In his temporum intervallis opera rustica, napos, raphanos serere, quibus diebus diximus¹². Vulgus agreste et rapa post ciconiæ¹³ discessum male seri putat. Nos omnino

Stella micans radiis, Arcturus nomine claro. » HARD.

8. Namque deprehensæ. Quæ ab eo sidere deprehenduntur, nec ante abierint, quam exoritur, frigore intereunt. HARD.

9. Hoc idem Cæsari. Et Columellæ, lib. XI, cap. 2, p. 381 : «xiv kalend. octobr. Spica Virginis exoritur.» HARD.

10. Commissura Piscium. Ea tæ-

niola est, qua uterque piscis connectitur, ut quidem in globo pingitur. Columella eodem die Pisces occidere matutino ait. HARD.

11. Æquinoctii sidus. Sol æquinoctium faciens. HARD.

12. Quibus diebus diximus. Cap. 35, « inter duorum numinum dies festos, Neptuni atque Vulcani. » H.

13. Post ciconiæ. De ejus discessu diximus cap. 31. HARD.

Vulcanalia, et præcocia¹⁴ cum panico. A Fidiculæ n occasu viciam, faseolos, pabulum¹⁵ : hoc silente¹⁶ seri jubent. Et frondis præparandæ tempus hoc est. ; frondator quatuor frondarias fiscinas complere in ustum habet. Si decrescente luna præparetur, non scit : aridam colligi non oportet. Vindemiam¹⁷ annumquam existimavere maturam ante æquinodium : passim rapi cerno. Quamobrem et hujus tempora argumentisque signentur. Leges ita se habent : n calidam ne legito, hoc est, in ejus siccitate, ac imber¹⁸ intervenerit. Hanc ne legito rorulentam, hoc si ros nocturnus fuerit ; nec prius, quam sole discurr. Vindemiare incipito, quum ad palmitem¹⁹ panis procumbere cœperit, aut quum exempto acino exitate intervallum non compleri apparuerit, acinum augeri. Acinos plurimos²⁰ fert, si contingat crescente vindemiare. Pressura²¹ una culeos²² xx implere de-⁶

Et præcocia. Rapa nimirum, panico, quod seri diximus Vergiliarum exortum, initio o. HARD.

Pabulum. Sive ocymum, quod n est lib. XVII, 35 : « Ocy- quod in vinea seri Cato juncti qui appellabant pabulum, HARD.

Hoc silente luna. Hoc est, in initio, ut dictum est lib. XVI, de Marbodæum, lib. de Lap. cap. 19, qui lunam silentem primam interpretatur. H.

Vindemiam antiqui, etc. Varro cap. 13 ; Columella, lib. XII ; cap. XXIII ; Palladius, cap. XI DALEC.

Ac nisi imber. Simile est quod præcipit, cap. CXII de vino aciendo : « Uvas relinquito in

vinea, sinito ut bene coquantur : et ubi pluerit, et siccaverit, tunc deligito, etc. » HARD.

19. *Quum ad palmitem,* etc. Quum vinacea, sive grana acinorum, fusca vel nigra fuerint. Pallad. DALEC.

20. *Acinos plurimos fert.* Sic ex MSS. em. Hard. *acino plurimum refert* Gr. et al. ED.

21. *Pressura.* Pressuram vocat, quantum uvarum in superposita cavea pedibus pressarum lacus vinarius accipit. DALEC.

22. *Culeos.* Culeus 20 amphoras continet, et urnas 40. Fannius : « Est et his decies quem conficit amphora nostris culeus : hoc nulla est major mensura liquoris. » De mensuris liquidorum vide annotat. Philandri in lib. VI Vitruvii, c. 9.

inventum, parvis prelis, et minori torculari, eviore, et malo³⁶ in medio decreto,³⁷ tympana naceis superne toto pondere urgere, et super prela 'congeriem'³⁸. Hoc et poma colligendi tempus, 8
io, quum aliquod maturitate, non tempestate, hoc et fæces exprimendi : hoc et³⁹ defrutum silente luna noctu : aut si interdiu, plena : cæ- s aut ante exortum lunæ, aut post occasum. vella vite, aut palustri, nec nisi e matura uva, liis despumandum : quia si ligno contingatur um ac fumosum fieri putant. Justum vinde- pus ab æquinoctio ad Vergiliarum occasum dies odem die oraculum occurrit, frigidum⁴¹ picari lucentium. Sed jam et kalendis januarii, defectu 9 vindemiantes vidi, piscinisque musta condi, aut di priora⁴², ut dubia⁴³ reciperentur. Hoc tam entu nimio evenit, quam sævitia insidiantium ili. Sed æqui patrisfamilias modus est, annonæ nni uti. Id peræque etiam lucrosissimum. Reli-

8 ; Neronis, tertio : actor commentabatur
ARD.

o. Malus torcularius in ar, *la vis du pressoir*. H. una. Asseres planos ac quæ sunt premendæ
RD.

riem. Vel tignorum, quorum gravitas pon-
ALEC.

defrutum. Ita Colum.
RD.

n vindemiæ tempus, le Re Rust. lib. I,
ID.

lum, etc. Frigido pil-
luci. Eo sensu, inu-
sse, intempestivum et

nihili, vasa, dolia fricare, radere, picæ linire, ad excipiendum vinum præparare, quum jam cælum frigidum esse incipit, ut septembri mense, quum autumnus iniit : opus enim id rusticum faciendum est adhuc æstuoso cælo, longe antequam vindemiæ tempus advenerit.
DALEC.

42. *Vina effundi priora*. Quum apotheca plena est vini veteris, nec condendo musto vasa parata et vacua sunt. Turn. lib. XXX, cap. 34. DALEC.

43. *Ut dubia*. Nova scilicet, quibus vetusta vina præstant. Sunt enim ea dubiæ bonitatis, quorum tam sera pressura, quæque serius sunt vasis condita. HARD.

LXXVI. (XXXIII.) Ventorum¹ paulo scrupulosior. Observato solis ortu quocumque libeat die, stantibus hora diei sexta², sic ut ortum eum a sinistro humero habeant, contra mediam faciem meridies, a vertice septemtrio erit. Qui ita limes per agrum currit, cardo³ appellatur. Circumagi deinde melius est, ut umbram suam quisque cernat : alioqui post hominem erit. Ergo permutatis lateribus, ut ortus illius diei a dextro humero fiat, occasus a sinistro, tunc erit hora sexta, quum minima umbra contra medium fiet hominem. Per hujus mediam longitudinem duci sarculo sulcum : vel cinere lineam, verbi gratia, pedum viginti conveniet; mediamque mensuram, hoc est, in x pede, circumscribi circulo parvo, qui vocetur umbilicus⁴. Quæ pars fuerit a vertice umbræ, hæc erit ventus septemtrionalis. Illo tibi, putator, arborum plagæ ne spectent, neve arbusta vineæve, nisi in Africa, Cyrenis, Ægypto. Illinc flante ne arato, quæque alia⁵ præcipimus.

LXXVI. 1. *Ventorum.* Arist. lib. de Mundo, cap. 3. DAL.

2. *Hora diei sexta.* Quæ nobis meridies est, et duodecima diei hora. HARD.

3. *Cardo.* Limiti, fossæ, viæ, quæ a meridie ad septemtrionem ducebatur, cardinis nomen inditum est a mundi cardine, ut Hyginus admonet initio libri de Limitibus constituendis. HARD.

4. *Qui vocetur umbilicus.* Umbilicum Plinius admonet appellari, spatium instar circuli circumscriptum, in medio agro, vel regionis. Sic lib. III, cap. 17, *Cutiliæ lacum* dixit idem a Varrone appellari *Italia umbilicum*. Eo sensu etiam in Cantico Canticorum dicitur, VII, 2 : « Umbilicus tuus crater tornatilis, nunquam indigens poculis. » Nam ibi populus Juda Hierosoly-

mitanæ toparchiæ præconium facit, et Bethlehem oppidam, quod in medio illius toparchiæ sive regionis est, cisternam dicit habere similem crateri bene tornato, quo nihil effici possit rotundius, nec unquam potus egentem. Cisterna hæc, cujus fit mentio Reg. II, XXXIII, 15 : « Desideravit ergo David, et ait : O si quis mihi daret potum aquæ, de cisterna, quæ est in Bethlehem juxta portam ! Pocula enim pro ipso potu dixere latinitatis auctores optimi. Sic *viuentia pocula* dixit Plinius, lib. XXVIII, 2. Sic etiam Horat. II, Sat. 6, v. 70 : « Siccat inæquales calices conviva, solutus legibus insanis : seu quis capit acria fortis Pocula, seu modicis humescit lætius. » HARD.

5. *Quæque alia præcipimus.* Scribendum haud dubie *præcipimus*,

ars lineæ fuerit a pedibus umbræ, meridiem spectans ventum Austrum dabit, quem a Græcis Notum s vocari. Illinc flatu veniente, materiam, vineam- 3 gricola, ne tractes. Humidus aut æstuosus Italiæ icæ quidem incendia cum serenitate affert. In hunc almites spectent, sed non plagæ arborum vitiumve. oliveti metator Vergiliarum quadriduo, hunc caveat calamis, gemmisque inoculator. De ipsa regionis ora præmonuisse conveniet. Frondem media die, or, ne cædito. Quum meridiem adesse senties, æstate contrahente se umbra, pecudem a sole in cogito⁷. Quum æstate⁸ pasces, in occidentem 4 ante meridiem, post meridiem in orientem: aliter 1, sicut hieme et vere⁹ si in rorulentum duceres. tra septemtrionem paveris supra dictum¹⁰. Clota¹¹, lippiuntve ab afflatu, et alvo cita pereunt. ninas¹² concipi voles, in hunc ventum spectantes gito.

pimus: reservat enim præna caput proximum, ut ex bit. PINT.

c... quadriduo. Quo de quadriduo lib. XVII, 2. H. *tate contrahente se umbra, sole in opaca ducito*. Aliet vetus codex, "Æstate ate se umbra solis, pecudes ducito." PINT.

um æstate. Vide quæ in diximus lib. VIII, 75. ladium, lib. XIII in Nov. 171. HARD.

ut hieme et vere. Morbum itudinis seu gravedinis et, non flatui septemtrionis, niemis verisque Columella b. VII, cap. 3. PINT. — 16. Colum. loc. cit. • Hieme

et vere, matutinis temporibus intra septa contineantur, dum dies arvis gelicidia detrahat: nam pruinosa iis diebus herba pecudi gravedinem creat, ventremque proluit, etc. • Vide et cap. 5 ejusdem libri; Palladium quoque l. c. HARD.

10. *Supra dictum*. Libentius agnovverim, sit prædictum: quasi dicat, prædoctus esto, ut cap. sq. Quo enim loco id ante dixerit, non occurrit. HARD.

11. *Clodunt ita*. Oculos nimirum, ut qui nictatione laborant. Inde fortassis Clodia gens apud Romanos nomen traxit. HARD.

12. *Qui feminas*. Scribendum, "Qui mares concipi voles, etc." alioquin committes Plinium cum Columella, et quod gravius est,

LXXVII. (XXXIV.) Diximus¹ ut in media linea designaretur umbilicus². Per hunc medium transversa currat alia. Hæc erit ab exortu æquinoctiali ad occasum æquinoctialem : et limes qui ita secabit agrum, decumanus³

cum Aristotele, ex quibus Columella, lib. VII, cap. 3 : « At si res, inquit, exigit ut plures mares progenerandi sint, Aristoteles vir callidissimus rerum naturæ præcepit admissuræ tempore observare aiccis diebus halitus septemtrionales, ut contra ventum gregem pascamus, et cum spectans admittatur pecus. At si feminæ generandæ sunt, austrinos flatu captare, ut eadem ratione matricis ineanant. » Hæc Columella. Aristoteles autem libro de Generatione Animal. IV, c. 2, sic disserit : « Flatibus item aquiloniis magis quam austrinis mares gignuntur. » Et mox paulo post : « Nec non pastores aiunt interesse ad maris ac feminæ pecoris feturam, non solum si ita accidit, ut initus aquiloniis austrinisve flatibus fiat, sed etiam si quum pecus coit, spectat ad Aquilonem aut Austrum. » Probat id quoque auctoritate Didymi Heron græcus auctor lib. Geopon. XVIII. Nec tantum a prædictis scriptoribus Plinius dissentiret, sed quod esset intolerabile, a se ipso, qui capite sequente mares aquiloniis flatibus ; feminas austrinis procreari tradit. Sed persuasum habeo verba hæc Pliniana non esse. Cur enim anticipasset hic Plinius quod statim cap. proximo dicturus erat. ΠΙΝΤ.— *Qui feminas ... ventum.* In septemtrionem videlicet, qui noxius est, non in Aquilonem, qui salubrior : in quem quæ spe-

ctare coguntur oves, mares edunt, ut diximus ex Aristotele, cæterisque, lib. VIII, 72, dicimusque iterum cap. sq. HARD.

LXXVII. 1. *Diximus.* Cap. sup. HARD.

2. *Umbilicus.* Vide γρόμων in lexico Const. Hæc machina respondere videtur æneo gnomoni (Sextus Pompeius *Gnomon* vocat) in amussis medio collocato, quem Vitruvius describit lib. I, cap. 6. Indagatorem umbrarum, *σκαθίρα*, id instrumentum Græci vocant. DALZC.

3. *Decumanus.* Jurisconsultis limites qui populo iter præbent, alii sunt decumani, lati pedes 40; alii cardines, lati pedes 20; alii Actuarii, lati pedes 12; alii subrunciavi, lati pedes 8. Cujacius, cap. 2 Observat. Vide Politianum, Miscell. cap. 86. Antiquis *decumanus* dicebatur *dextratus* et *sinistratus*, quod orientem ad dextram habeat, occidentem ad sinistram. DALZC. — *Decumanus vocabitur.* Festus quoque : « Decumanus appellatur limes, qui sit ab ortu solis ad occasum : alter ex transverso currens, appellatur cardo. » Atque eam ob causam, quoniam litteræ X figuram exhibet, quæ nota denarii est, decumano limitu factum id nomen. Alia causa appellationis decumani ovi, decumanique fluctus, apud Festum, quem consule. Vide plura apud Vossium in Etymol. H.

itur. Ducantur deinde aliæ duæ lineæ in decusses
 iæ, ita ut a septemtrionis dextra lævaque ad Austri
 um lævamque descendant. Omnes per eundem cur-
 umbilicum, omnes inter se pares sint, omnium in-
 la paria. Quæ ratio semel in quoque agro ineunda
 vel si sæpius libeat uti, e ligno facienda, regulis
 is in tympanum⁴ exiguum, sed circinatum, adactis.
 ne qua doceo, occurrendum ingeniis quoque impe-
 m est. Meridiem excuti placet, quoniam semper est
 : sol autem quotidie ex alio cæli momento, quam
 , oritur : ne quis forte ad exortum capiendam putet
 n. Ita cæli exacta parte, quod fuerit lineæ caput 3
 ntrioni proximum a parte exortiva, solstialem ha-
 exortum, hoc est longissimi diei, ventumque Aquil-
 i⁵, Boream Græcis dictum. In hunc ponito arbores
 ue. Sed hoc flante ne arato : frugem ne serito : se-
 ie jacito. Præstringit enim atque percellit hic radices
 um, quas positurus afferes. Prædoctus esto : alia ro-
 prosunt, alia infantibus. Nec sum oblitus, in hac 4
 ventum Græcis poni, quem Cæciam vocant. Sed idem
 teles, vir immensæ subtilitatis, qui id ipsum fecit,
 em convexitatis mundi reddit, qua contrarius Aquilo
 flat. Nec tamen eum toto anno in prædictis timet
 la. Mollitur sidere⁶ æstate media, mutatque nomen,
 sias vocatur. Ergo quum frigidum senties, caveto :
 acumque Aquilo prædicatur, tanto perniciosior se-
 rio est. In hunc Asiæ⁷, Græciæ, Hispaniæ, maritimæ

⁴ *tympanum*. Hoc est, tabulam
 i, ac planam. HARD.
⁵ *Aquilonem, Boream*. De va-
 ellatione ventorum diximus
 lib. II, cap. 46, etc. H.
⁶ *tollitur sidere*. Aquilo nimi-
 ui Etesias appellatur : de quo

jam antea Plinius, lib. II, cap. 47 :
 « Aquilones, inquit, quos Etesias
 appellant. Mollire eos creditur solis
 vapor geminatus ardore sideris. » H.
⁷ *In hunc Asiæ*. In Aquilonem,
 aut Cæciam, non in septemtrio-
 nem. HARD.

Italiæ, Campaniæ, Apuliæ, arbusta vineæque spectent. Qui mares⁸ concipi voles, in hunc pascito, ut sic ineuntem ineat. Ex adverso Aquilonis ab occasu brumali Africus flabit, quem Græci Liba vocant. In hunc⁹ a coitu quum se pecus circumegerit, feminas conceptas esse scito.

5 Tertia a septemtrione linea, quam per latitudinem umbræ diximus, et decumanam vocavimus, exortum habebit æquinoctialem, ventumque Subsolanum, Græcis Apelioten dictum. In hunc salubribus locis villæ vineæque spectent. Ipse leniter pluvius: tamen est siccior Favonius, ex adverso ejus ab æquinoctiali occasu, Zephyrus Græcis nominatus. In hunc spectare oliveta Cato jussit¹⁰. Hic ver inchoat, aperitque terras tenui frigore saluber. Hic vites putandi, frugesque curandi, arbores serendi, poma inserendi, oleas tractandi jus dabit, afflatuque nutritium exercebit¹¹.

6 Quarta a septemtrione linea, eadem Austro ab exortiva parte proxima, brumalem habebit exortum, ventumque Vulturum, Eurum Græcis dictum, sicciozem et ipsum, tepidiorzque. In hunc apiaria et vineæ Italiæ, Galliarumque, spectare debent. Ex adverso Vulturni flabit Corus ab occasu solstitiali et occidentali latere septemtrionis, Græcis dictus Argestes, ex frigidissimis et ipse, sicut omnes qui a septemtrionis parte spirant. Hic et grandines infert, cavendus et ipse, non secus ac septemtrio. Vulturum si a serena cæli parte cœperit flare, non durabit in noctem: at Subsolanus in majorem partem noctis extenditur. Quisquis erit ventus, si fervidus sentietur, plu-

8. *Qui mares. . . . in hunc.* In Aquilonem adhuc, aut Cæciam. Vide quæ dicta sunt lib. VIII, cap. 72. HARD.

9. *In hunc a coitu,* etc. Scilicet in Africum. HARD.

10. *Cato jussit.* Ut diximus XV. 6. HARD.

11. *Nutritium exercebit.* Tenui frigore nutritium, arborum agricolam exercebit. Hic Pinetus, ut sæpe, cespitat. HARD.

tribus diebus permanebit. Aquilonem prænuntiat¹² terra siccescens repente, Austrum humescens rore occulto.

LXXVIII. (xxxv.) Etenim prædicta ventorum ratione, ¹ ne sæpius eadem dicantur, transire convenit ad reliqua tempestatum præsagia, quoniam et hoc placuisse Virgilio¹ magnopere video. Siquidem in ipsa messe sæpe concurrere prælia ventorum damnosa imperitis refert. Tradunt eundem Democritum metente fratre ejus Damaso² ardentissimo æstu orasse, ut reliquæ segeti parceret, rape-retque desecta sub tectum, paucis mox horis sævo imbre vaticinatione approbata. Quin immo et arundinem non nisi impendente pluvia seri jubent, et fruges insequuturo imbre. Quamobrem et hæc breviter attingemus, scrutati maxime pertinentia: primumque a sole capiemus præsagia. Purus oriens³, atque non fervens, serenum diem nuntiat: at hibernam pallidus grandinem. Si et occidit⁴ pridie seren-us, et oritur, tanto certior fides serenitatis. Concavus oriens⁵ pluvias prædicit: idem ventos⁶, quum ante ex-orientem eum nubes rubescunt: quod si et nigræ ruben-

12. *Aquilonem prænuntiat terra, etc.* Legit Robertus Stephanus in Dictionario: « Aquilonem pronuntiat terra siccescens, sed rorescens repente Austrum immiscet humescens in rore occulto. » Unde hanc lectionem eruo: « Aquilonem prænuntiat terra siccescens: humore occulto rorescenti, repente Auster imminet. » DALEC.

LXXVIII. 1. *Virgilio. Georgic. I, vers. 313:* « Sæpe ego ventorum concurrere prælia vidi. » H.

2. *Damaso.* Refert hoc ipsum Cl. Alexand. Strom. lib. VI, p. 631, ubi et Damasum fratrem Democriti vocat: Laertius quoque in Democrito, lib. IX, pag. 247. H.

3. *Purus oriens, etc.* Conf. Theophrast. lib. de Sign. seren. pag. 128. HARD.

4. *Si et occidit.* Theophrast. loc. cit. HARD.

5. *Concavus oriens.* Sol abditus in cavo nubis. Theophrast. lib. de de Sign. vent. p. 118. Virgilius, Georgic. I, vers. 441: « Ille ubi nascentem maculis variaverit ortum Concavus (conditus) in nubem, medioque refugerit orbe, Suspecti tibi sint imbres, etc. » HARD.

6. *Idem ventos.* Festus Rufus Arati interpres, v. 256: « Ignea si fulgor præcurrit plurimus ora, Flamina crebra salis quatiant vada, etc. » HARD.

tibus intervenerint, et pluvias. Quum orientis⁷ atque occidentis radii rubent, coire pluvias. Si circa occidentem
 3 rubescunt nubes, serenitatem futuræ diei spondent. Si in exortu⁸ spargentur partim ad Austrum, partim ad Aquilonem, pura circa eum serenitas sit licet, pluviam tamen ventosque significabunt. Si in ortu aut⁹ in occasu contracti cernentur radii, imbrem. Si in occasu ejus pluuet, aut radii in se nubem trahent, asperam in proximum diem tempestatem significabunt. Quum oriente radii non illustres eminebunt, quamvis circumdati nube non sint,
 4 pluviam portendent. Si ante exortum nubes globabuntur, hiemem asperam denuntiabunt. Si ab ortu repellentur, et ad occasum abibunt, serenitatem. Si nubes solem circumcludent, quanto minus luminis relinquunt, tanto turbidior tempestatem erit: si vero etiam duplex orbis fuerit, eo atrocior. Quod si in exortu fiet, ita ut rubescant nubes, maxima ostendetur tempestatem. Si non ambibunt, sed incumbent, a
 5 quocumque vento fuerint, eum portendent. Si a meridie, et imbrem. Si oriens cingetur orbe, ex qua parte is se aperit, expectetur ventus. Si totus defluerit æqualiter, serenitatem dabit: si in exortu longe radios per nubes porriget, et medius erit inanis, pluviam significabit. Si ante ortum radii se ostendent, aquam et ventum. Si circa occidentem candidus circulus erit, noctis levem tempestatem: si nebula, vehementiorem: si candente sole, ventum: si atè circulus fuerit, ex qua regione is ruperit se, ventum magnum.

7. *Quum orientis atque occidentis radii rubent*, etc. Theophr. lib. de Sign. pluv. et vent. pag. 111. HARD.

8. *Si in exortu spargentur partim ad Austrum*, etc. Festus Avienus, v. 242, de sole: "Sed non ora cavo similis, medioque recedens Orbe

quasi, vel si radios discingitur ultro, Figat ut australem porrecto sidere partem, Ac Borean rigidi jaculetur laminis igne, Et vento et pluviis reparata luce carebit." H.

9. *Si in ortu aut in occasu cernentur radii, imbrem*. Ruf. Avienus, loc. cit. HARD.

LXXIX. Proxima sint jure lunæ præsagia. Quartam eam¹ maxime observat Ægyptus. Si splendens² exorta puro nitore fulsit, serenitatem: si rubicunda³, ventos: si nigra⁴, pluvias portendere creditur. In quinta cornua ejus obtusa, pluviam: erecta et infesta ventos semper significant: quarta tamen maxime. Cornu ejus septemtrionale acuminatum atque rigidum, illum præsagit ventum: inferius, Austrum: utraque recta, noctem ventosam. Si quartam orbis rutilus⁵ cingit, ventos et imbres præmonabit. Apud Varronem ita est: Si quarto die luna erit directa, magnam tempestatem in mari præsagiet, nisi si coronam circa se habebit, et eam sinceram: quoniam illo modo non ante plenam lunam hiematurum ostendit. Si plenilunio per dimidium pura erit, dies serenos significabit: si rutila, ventos: nigrescens, imbres. Si caligo³ orbis nubem incluserit, ventos, qua se ruperit: si gemini orbes cinxerint, majorem tempestatem. Et magis, si tres erunt, aut nigri, interrupti atque distracti. Nascens luná, si cornu⁶ superiore obatro surget, pluvias decrescens dabit: si inferiore, ante plenilunium: si in media nigritia illa fuerit, imbrem in plenilunio. Si plena circa se habebit

LXXIX. 1. *Quartam eam maxime*, etc. Vide Festum Avienum, v. 135-174. HARD.

2. *Si splendens*. Virg. Georg. I, vers. 432: « Sin ortu in quarto, namque is certissimus auctor, Pura nec obtusis per cælum cornibus ibit, Totus et ille dies, et qui nascuntur ab illo, Exactum ad menssem, pluvia ventisque carebunt. » HARD.

3. *Si rubicunda*. Virgil. Georgic. I, v. 430: « At si virgineum suffuderit ore ruborem, Ventus erit: vento semper rubet aurea Phœbe. » HARD.

4. *Si nigra*. Virg. Georg. v. 427: « Luna revertentes quum primum colligit ignes, Si nigrum obscuro comprehenderit aera cornu, Maximus agricolis pelagoque parabitur imber. » HARD.

5. *Si quartam orbis rutilus*. Virg. « Sin ortu quarto, namque is certissimus auctor. » Aratus tertium æque ac quartum spectat usque ad *διχόμενον*. Theophrastus, *τετράδας, ἰγδοάδας, καὶ πανσελήνεος*. Brod. lib. III, cap. 13. DALMG.

6. *Si cornu. . . . obatro*. MSS. *obatrato*. HARD. — Broterius, *obatrato*. ED.

orbem, ex qua parte is maxime splendet, ex ea ventum ostendet. Si in ortu cornua crassiora fuerint, horridam tempestatem. Si ante quartam non apparuerit, vento Favonio flante, hiemalis toto mense erit. Si decimo sexto vehementius flammea apparuerit, asperas tempestates præ sagiet. Sunt⁷ et ipsius lunæ octo articuli, quoties in angulos solis incidit, plerisque inter eos tantum observantibus præ sagia ejus, hoc est, tertia, septima, undecima, decima quinta, decima nona, vigesima tertia, vigesima septima, et interlunium.

1 LXXX. Tertio loco stellarum observationem esse oportet. Discurrere eæ videntur² interdum, ventique protinus sequuntur, in quorum parte ita præ sagivere. Cælum quum æqualiter totum erit splendidum, articulis² temporum, quos proposuimus, autumnum serenum præ sagibunt, et frigidum. Si ver et æstas³ non sine riguo aliquo transierint, autumnum serenum et densum, minusque ventosum facient. Autumni serenitas ventosam hiemem facit. Quum repente stellarum fulgor obscuratur, et id neque nubilo, neque caligine, pluvia aut graves denuntiantur tempestates. Si volitare⁴ plures stellæ videbuntur, quo feruntur albe-

7. *Sunt... octo articuli.* Octo veluti puncta, seu stationes, ac positi lunæ, unde si una cum sole a terra conspiciatur, diversos tum octo angulos facere ambo videntur. Aspectum octilem astronomi, seu octogonum vocant. HARD.

LXXX. 1. *Discurrere eæ videntur.* Aristot. in Probl. cap. 25. DALZC. — *Discurrere.* Vide quæ in eam rem diximus, lib. II, cap. 6 et 36. H.

2. *Articulis... quos proposuimus.* Cap. 59 his verbis: "Rursus hi cardines singulis temporum articulis dividuntur, per media omnes dierum spatia. Quoniam inter solsti-

tium et æquinotium autumni, Fidiculæ occasus autumnum inchoat, etc." HARD.

3. *Si ver et æstas.* Vid. Theophrastus, lib. de Sign. temp. H.

4. *Si volitare.* Virgil. Georgic. I, v. 365: "Sæpe etiam stellas vento impendente videbis Præcipites cælo labi, noctisque per umbras Flammæ longos a tergo albescere tractus." Recte vero admonuit Seneca, Nat. Quæst. lib. I, cap. 1, p. 832: "Argumentum tempestatis nautæ putant, quum multæ transvolant stellæ: quod si signum ventorum est, ibi est, ubi venti sunt,

1, ventos ex iis partibus nuntiabunt. Aut si cursi-
 , certos : si id pluribus partibus fiet, inconstantes
 effundent. Si stellarum errantium aliquam orbem
 rint, imbres. Sunt in signo⁵ Cancri duæ stellæ 3
 , Aselli appellatæ, exiguum inter illas spatium ob-
 nubecula, quam Præsepia appellant. Hæc quum
 ereno apparere desierit, atrox hiems sequitur. Si
 1 earum Aquiloniam caligo abstulit, Auster sævit :
 rinam, Aquilo. Arcus quum sunt⁶ duplices, pluvias
 at : a pluviis, serenitatem non perinde certam :
 novi circa sidera aliqua, pluviam.

KXI. Quum æstate vehementius tonuit quam ful-
 atos ex ea parte denuntiat : contra si minus tonuit,
 1. Quum sereno cælo fulgetræ⁷ erunt et tonitrua,
 abit. Atrocissime⁸ autem, quum ex omnibus qua-
 rtibus cæli fulgurabit. Quum ab Aquilone tantum,
 erum diem aquam portendit. Quum a septem-
 ventum eum. Quum ab Austro, vel Coro, aut
 3, nocte serena fulguraverit, ventum et imbrem ex
 regionibus demonstrabit. Tonitrua matutina ven-
 gnificant, imbrem meridiana.

KXII. Nubes quum sereno cælo feruntur, a qua-
 3 parte id fiet, exspectentur venti : si eodem loco

n aere, qui medius inter
 terram est. Vide etiam
 , v. 361 et seqq. HARD.
 in signo. Geminus in Elem.
 . II, p. 12 : Ἐν τῷ Καρκίνῳ
 ἰ σὺς ροφῆ ἰοικότες καλοῦν-
 . οἱ δὲ πλείστον αὐτῆς δύο
 ἰσσοί, ὅνοι προσαγοραύονται.
 illæ in Cancro nebulosæ,
 congregatione similes
 untur Præsepe: duæ stellæ
 ricinæ vocantur Asini. •
 festum Avienum, v. 325

et seqq. et Theophrastum de Sign.
 pluv. et vent. p. 113. HARD.

6. Arcus quum sunt. Aratus in
 Prognosticis interprete Avieno, v.
 371 : « si discolor Iris Demittat ge-
 mino se fornice... Pluribus abra-
 ptis fundetur nubibus imber. » H.

LXXXI. 1. Fulgetræ. Sic ex MSS.
 emend. HARD. fulgurat Vet. fulget,
 pluvia erunt, et tonitrua, et hiemabit
 Gron. et AL. ED.

2. Atrocissime. Theophrast. lib.
 de Sign. ventor. pag. 119. H.

globabuntur, appropinquante sole discutientur. Et hoc s̄ ab Aquilone fiat, ventos: si ab Austro, imbres portendent — Sole occidente si ex utraque parte ejus cælum petent — tempestatem significabunt. Vehementius atræ ab oriente — in noctem aquam minantur: ab occidente, in posterum diem. Si nubes, ut vellera¹ lanæ, spargentur multæ ab oriente, aquam in triduum præsentent. Quum in cacuminibus² montium nubes consident, hiemabit. Si cacumina pura fient, disserenabit³. Nube gravida candicante, quod vocant tempestatem albam, grando imminet. Cælo quamvis sereno nubecula quamvis parva ventum procellosum dabit.

LXXXIII. Nebulæ e montibus descendentes, aut cælo cadentes vel in vallibus¹ sidentes, serenitatem promittunt.

LXXXIV. Ab his terreni ignes proxime significant: pallidi namque, murmurantesque, tempestatum nuntii sentiuntur: pluvie etiam in lucernis fungi¹. Si flexuose

LXXXII. 1. Si nubes, ut vellera. Aratus, loc. citat. • Vellera si cælo volitent, etc. • Theophr. quoque l. de Sign. pluv. et vent. p. 111. H.

2. Quum in cacuminibus. Theophr. lib. de Sign. temp. Ὅρειων κορυφαὶ κατιγόμεναι ὑπὸ νεφελῶν, χειμέριον. HARD.

3. Disserenabit. Dies serenus erit. Theophrast. lib. de Sign. seren. Τὰ θρη.... εὐάν τὰς κορυφὰς καθαρὰς ἔχουσιν, εὐδὶαν σημαίνει. • Montes quum habent pura cacumina, serenitatem significant. • HARD.

LXXXIII. 1. Vel in v. sedentes. (Sic Gron. et Al. ante Hard. Ed.) Verior lectio sidentes, ut illud Ovidianum, subsidere valles. Favet et vetus exemplar. PINT.

LXXXIV. 1. Fungi. Fungus is uligo et favilla est, cum fumo

egressa, quæ aeris crassitie cohibita, in lucerna residet ac manet, atque fungi imaginem reddit. Virgil. in loco infra laudato. Aristophan. ἐν Σφηξί· Κοῦκ ἐστ' ἄπως οὐκ ἡμερῶν τεττάρων τὸ πλεῖστον ἕδωρ ἀναγκαίως ἔχει τὸν θεὸν ποιῆσαι· ἔπεισι γαῖν τοῖσι λόγχοις οὐτοὶ μύκητες· Φιλί δ', εὐάν ἢ τουτὶ, ποιῖν ὑετὸν μάλιστα. Victorius, lib. XVIII, cap. 14, et lib. XXXIII, cap. 21. Aratus, ἢ λόγχοιο μύκητες ἀγίρονται περὶ μύξαν. Callimach. εὐτ' ἀν' λόγχοιο δ' αἰρομένου ἀδδην ἐγένοντο μύκητες. Theophrast. libello de Sign. ventor. et pluv. etc. Καὶ οἱ μύκητες, εὐάν νότια ἢ, ὑδωρ σημαίνουσι. DALRG.—In lucernis fungi. Virg. Georgic. I, vers. 390: • Nec nocturna quidem carpentes penia puellæ Nescivere hiemem, testa quum ardente viderent Scintillare

volitet flamma, ventum; et lumina² quum ex sese flammæ elidunt, aut vix accenduntur. Item quum in eo pendentes coacervantur scintillæ: vel quum tollentibus ollas carbo adhærescit³: aut quum contactus ignis e se favillam discutit, scintillamve emittit: vel quum cinis in foco concrevit, et quum carbo vehementer perlucet.

LXXXV. Est et aquarum significatio. Mare si tranquillum in portu a cursu stabit, et murmuraverit intra se, ventum prædicat. Si identidem, et hiemem, et imbrem. Littora ripæque si¹ resonabunt tranquillo, asperam tempestatem: item maris ipsius tranquillo sonitus, spumæve dispersæ, aut aquæ bullantes. Pulmones marini in pelago, plurimum dierum hiemem portendunt. Sæpe et silentio intumescit, flatuque² altius solito jam intra se esse ventos fatetur.

LXXXVI. Equidem et montium sonitus, nemorumque¹ mugitus prædicunt: et sine aura, quæ sentiatur, folia ludentia¹. Lanugo² populi, aut spinæ, volitans; aquisque

oleum, et putres concrescere fungos. » HARD.

2. *Et lumina.* Theophrastus lib. de Sign. temp. p. 124. HARD.

3. *Carbo adhærescit.* Apud Aratum et Theophrastum ollæ impositæ suo tripodi complures scintillæ. DALEC.

LXXXV. 1. *Littora ripæque si,* etc. Theophrastus, ἀκτὴν βεῶσαν, ἀγριὰδὸν ἤχωντα dixit. DALEC. — *Littora ripæque.* Theophrast. loc. cit. et lib. de Sign. vent. p. 118. Virg. Georgic. I, vers. 356: « Continuo ventis surgentibus, aut freta ponti Incipiunt agitata tumescere, et aridus altis Montibus audiri fragor: aut resonantia longe Littora misceri, et nemorum increbrescere murmur. » HARD.

2. *Flatuque altius.* Forte, *inflatuque.* HARD.

LXXXVI. 1. *Folia ludentia.* Virg. Georg. I, vers. 368: « Sæpe levem paleam, et frondes volitare caducas, Aut summa nantes in aqua colludere plumas. » HARD.

2. *Lanugo. . . . aut spinæ.* Spinæ albæ. Aratus in Διοσημεία, p. 117: Ἦδη καὶ πάπποι λευκῆς, γρίταιον ἀκάνθης. Sic enim apud aliquem græcum scriptorem Plinius legisse intelligitur, et λευκῆς de populo alba accepisse: et quidem recte. Sunt autem albæ spinæ, quam Arati Scholiast. κίναραν vocat, pappi, carduorum flores, ut Festus explanat. Avienus Aratum sic reddidit, vers. 360: « Jamque super latices florum volitare senectam, etc. » Mox suis

pluma innatans. Atque etiam in campis tempestatem venturam præcedens suus fragor : cæli quidem murmur non dubiam habet significationem.

1. LXXXVII. Præsagiunt et animalia. Delphini¹ tranquillo mari lascivientes, flatum, ex qua veniunt parte : item spargentes aquam turbato, tranquillitatem. Loligo² volitans, conchæ adhærescentes, echini³ affigentes sese, aut arena saburrantes, tempestatibus signa sunt. Ranæ⁴ quoque ultra solitum vocales. Et fulicæ⁵ matutino clangore. Item mergi, anatesque, pennas rostro purgantes, ventum ; cæteræque aquaticæ aves concursantes : grues⁶ in mediterranea festi-

fragor idem valet, ac peculiaris, qui in campis audiri solet fragor. H.

LXXXVII. 1. *Delphini tranquillo.* De hac re vide multa prodita a Rhodigino, lib. VIII, cap. 6. DAL.— *Delphini.* Cicero, de Div. lib. II, pag. 270 : « Lorigines et Delphini exsultantes tempestatem futuram significant. » HARD.

2. *Loligo volitans.* Plutarchus in Quæst. Nat. p. 916 : Διὰ τί τρυφίς φαινόμενη σημεῖόν ἐστι μεγάλου χειμῶνος. « Cur loligo conspecta signum est magnæ tempestatibus? » Causam ejus rei investigat. Adi et Theophr. lib. de Sign. tempor. p. 124. H.

3. *Echini.* Vide lib. IX, c. 51. H.

4. *Ranæ.* Cicero, lib. II ep. ad Atticum, « Equidem etiam pluvias metuo, si prognostica nostra vera sunt. Ranæ enim ῥητορεύουσι. » Aratus, ἡ μᾶλλον δειλαὶ γενναὶ ὑδροῖσιν ἐνεῖα, Αὐτόθεν ἐξ ὑδάτων πατέρες βοᾶουσι γυρίων. Mur. Variar. lib. I, cap. 20. DALEC.— *Ranæ quoque.* Sic Aratus, interprete Avieno, loco citato, v. 370 : « Si repetunt veterem ranæ per stagna querelam. » Et Virgilius, Georg. I, vers. 378 :

« Et veterem in limo ranæ cecinere querelam. » HARD.

5. *Et fulicæ.* Ἡ τρύζει ὄρθριον ἱερμαίη δολυγῶν, Aratus. Theophrast. vero, καὶ ἑσπέριος ὄρθριον ἐπαιγγόμενος ὑδωρ ἢ πνεῦμα σημαίνει. Turnebus, lib. XXV, cap. 13 : Ἐσπέριος Cicero fulicam, κίωρον. Mergum Virgilius reddit τὴν αἰθυσίαν. Item tamen Theophrast. scribit, καὶ δολυγῶν ἀδουσα μόνη ἐν ἀκρωρείαις, χειμέριον. DAL.— *Et fulicæ.* Idem Arati interpres, v. 350 : « Et quum parva fulix trepido petit arva volatu, Stagna sinens, longasque iterat clangore querelas, Indicat insanis freta mox canescere ventis... Latipedemque anatem cernes excedere ponto Sæpius. » De mergis et anatibus, Theophrast. lib. de Sign. pluv. et ventor. pag. 112, et lib. de Sign. vent. p. 118. HARD.

6. *Grues in.* Aratus, eodem interprete, v. 442 : «... si Threicis per aperta Spoute græs trepidant, nec sese audacibus æthræ Commitunt pennis... Mox tempestatibus et nubila tetra centur. » Adde et Ælian. Hist. Anim. l. VII, c. 7. H.

: mergi maria⁷ aut stagna fugientes. Grues⁸ silentio, a
 blime volantes, serenitatem : sic noctua⁹ in imbre
 a : at sereno, tempestatem ; corvique¹⁰ singultu quo-
 atrantes, seque concutientes, si continuabunt, ven-
 ii vero carptim vocem resorbebunt, ventosum im-
 Graculi¹¹ sero a pabulis recedentes, hiemem. Et
 ives¹², quum congregabuntur. Et quum¹³ terrestres
 es contra aquam clangores dabunt, perfundentes
 sed maxime cornix¹⁴. Hirundo tam juxta aquam

mergi maria. Lucanus elegan-
 V, vers. 552 : « Nec placet
 qui provocat æquora Del-
 Aut siccum quod mergus
 quodque ausa volare Ardea
 pennæ confisa natanti. »
 irgilium, Georg. lib. I, vs.
 : Cassiodor. Varr. Ep. lib.
 . 48. HARD.

rues silentio. Theophrast. de
 ren. pag. 128, et Ælian. ll.
 D.

noctua. Theophr. et Ælian.
 HARD.

Corvique, etc. De corvi præ-
 ceophrasti editum exemplar
 est. Turnebus, lib. XXV,
 sic legisse visus est : Κόραξ
 σταβάλλειν εἰσὼς φωνάς, ταύ-
 τες φθίγγεται, καὶ ἐπιφροί-
 αὐτὸν τινάξει, ἂν διατελῆ,
 σημαίνει : ἂν δὲ μιμῆται τῆ
 ε σαλαγμοῦς, καὶ ἂν μὴ τὴν
 φωνὴν ἴη, καὶ ἐπιφροίβδην,
 ἐφροίξειν de pennarum susur-
 dore exponit. Avien. de voce
 is : « ... et tenui quum stri-
 tture corvi. » Ego vero per
 præciam interpretor, vocem
 ices refluxentem, revocatam,
 i strangulatam edere, ut
 lent interiori gutture mur-

murantes. DAL. — *Corvique.* Avien.
 v. 388 : « Agmine quum denso cir-
 cumvolitare videtur Graculus, et
 tenui quum stridunt gutture corvi,
 Convenit instantes prænoscere pro-
 tinus imbres. » HARD.

11. *Graculi.* Theophr. de Sign.
 temp. p. 125. HARD.

12. *Et albæ aves.* Theophrastus,
 loc. cit. et Ælianus. HARD.

13. *Et quum terrestres.* Serv. in
 Georgic. lib. I, vers. 375 : « Hic
 locus, inquit, omnis de Varrone
 est, Atacino scilicet, ille enim sic :
 Tum liceat pelagi volucres, tardæ-
 que paludis Cernere inexplato stu-
 dio certare lavandi : Et velut inso-
 litum pennis infundere rorem : Aut
 arguta lacus circumvolitavit hiru-
 do, etc. » De hirundine etiam Theo-
 phrast. lib. de Sign. pluv. et vent.
 p. 111. HARD.

14. *Cornix.* De cornice Aratus.
 In terra prope littus eminens, quum
 tempestas incipit, demisso capite,
 cornix stat : παρ' ἧσὶν προουόση Χεί-
 ματος ἐρχομένου, χέρσῳ ὑπέκψη κορώ-
 νη. Virg. G. I, 389 : « Et sola in sicca
 secum spatiat arena. » Theophr.
 Κορώνη ἐπὶ πέτρας καθιζομένη (alii,
 κορυασσομένη, crocicans), ἢν κύμα
 κατακλύζει, ὕδωρ σημαίνει : in scopu-

volitans, ut penna sæpe percutiat: quæque in¹⁵ arboribus habitant, fugitantes in nidis suis: et anseres¹⁶ continuo clangore intempestivi. Ardea in¹⁷ mediis arenis tristic.

LXXXVIII. Nec mirum, aquaticas, aut in totum volucres præ sagia aeris sentire. Pecora¹ exsultantia, et indecora lascivia ludentia, eandem significationem habent. Et boves cælum² olfactantes, sequē³ lambentes contra⁴ pilum;

lo, vel saxo, quod undæ circumverberant, cornix sedens, pluviam nuntiat. DALC. — *Maxime cornix*. Geopon. auct. lib. I, cap. 3, p. 7: Καὶ κορώνη ἐπ' αἰγιαλοῦ τὴν κεφαλὴν διαβρέχουσα, ἢ πᾶσα νηχμίνη. . . . ἔμβροτος προμνήσι. Lucanus, lib. V, v. 555: « Quodque caput spargens undis, velut occupet imbrem, Instabili gressu metitur littora cornix. » HARD.

15. *Quæque in arboribus*. De querquedula id Varro in Sarrano: « Aut frigidos nimbos aquæ caduciter ruentis, Præinnuere aquatiles querquedulæ natantes. » Scalig. apud Nonium. DALC.

16. *Et anseres*. Theophr. I. c. pag. 124. HARD.

17. *Ardea in mediis*. Ut milvus. Varro in Sesquiuylisse: « Lugere volitans milvos visus, aquam e nubibus tortam indicat fore, ut tegillum sibi sumat pastor. » Nonius. Virg. de ardea: « ... notasque paludes Deserit, atque altam supra volat ardea nubem. » DAL.—*Ardea*. Inter signa tempestatis Lucanus illud affert, V, 549: « quodque ausa volare Ardea sublimis pennæ confusa natanti. » HARD.

LXXXVIII. 1. *Pecora*. Hoc illud est, quod Virgilius dicit, I, 423: « Et lætæ pecudes, etc. » Aratus, in-

terprete Avieno, v. 513: « Pastor id indicium pluvialis frigoris edet, Et si persultans aries lascivius herbas Appetat: aut sese sustollant saltibus hœdi; Vel si jure gregi cupiant hære, etc. » HARD.

2. *Et boves cælum, etc.* Arist. Histor. Anim. lib. VI, cap. 21. DAL.—*Et boves*. Virg. Georg. I, v. 375: « aut bucula cælum Suspiciens, patulis captavit naribus auras. » Id quod ex Varrone Atacino hausisse Virgilius auctor est Servius in eum locum, ubi Varronis carmen laudat ejusmodi: « Et bos suspiciens cælum, mirabile visu, Naribus aereum patulis decerpit odorem. » Theophr. quoque lib. de Sign. pluv. et vent. p. 111. HARD.

3. *Seque lambentes*. Theophrast. καὶ τὴν προσθίαν ἐπὶ τὴν λειζᾶς, et anteriorem ungulam pedis lingens: sententia valde diversa. DAL.

4. *Contra pilum*. Sic pecti capillos dixit Cæl. Aurel. II, 4, nunc pro capillatura, nunc contra capillaturam. MSS. omnes, *contra pluviam*. Diversa paululum sententia Avien. v. 520: « Bubus arator item trahit atræ signa procellæ, Lambere si lingua prius hos vestigia forte Viderit, aut dextrum prosternere corpus in armum. » HARD.

turpesque porci⁵ alienos sibi manipulos feni lacerantes; segniterque et contra industriam suam absconditæ formicæ, vel concursantes, aut ova progerentes⁶. Item vermes terreni⁷ erumpentes.

LXXXIX. Trifolium quoque inhorrescere, et folia i contra tempestatem subrigere certum est.

XC. Necnon et in conviviiis mensisque nostris, vasa i quibus esculentum additur, sudorem repositoriis¹ linq̄uentia, diras tempestates prænuntiant.

5. *Turpesque porci.* Explicat id Politianus, in Rust. « Quum sibi non factos sus dissipat ore manipulos. » HARD.

6. *Aut ova progerentes.* Plutarch. de animal. Prud. Τὰς δὲ τῶν σπερμάτων ἐκδίσεις καὶ διαψύξεις ἐκτός, βαιτεῦ ποιῆται σημεῖον Ἀρατος. Καὶ κοίτης μύρμηκες ὄχης ἐξ ὧσα πάντα θᾶσσον ἀννήγχαντο, etc. Καὶ τινὲς οὐκ ὧσα γράφουσι, ἀλλ' ἦτα, τοὺς ἀποκειμένους καρπῶς, ὅταν εὐρώτα συνάγοντας αἰσθῶνται, καὶ φοβηθῶσι φθορὰν καὶ σῆψιν ἀναφέρειν. Idem et Theon Arati interpres. Politianus: « Progerit ova cavis patiens for-

mica laborum. » DALEC.—*Aut ova progerentes.* Atacinus Varro, l. c. « Nec tenuis formica cavis non evehit ova. » Virg. Georg. lib. I, vs. 380: « Sæpius et tectis penetratibus extulit ova, Angustum formica terens iter. » HARD.

7. *Vermes terreni.* Aratus, σκόληκες Κεῖνοι τοὺς καλίουσι μαλαίνης ἐντρα γαίης. DAL.—*Item vermes.* Theophr. lib. de Sign. temp. pag. 124. HARD.

XC. 1. *Repositoriis.* Quid repositorium olim diceretur, aperiemus opportunius, lib. XXXIII, cap. 49. HARD.

C. PLINII SECUNDI
TURALIS HISTORIÆ
LIBER XIX.

ERUM quoque tempestatumque ratio, vel impeli, atque indubitato modo monstrata est; vereque entibus non minus¹ conferunt rura deprehendendo quam sideralis scientia agro colendo. Proximam portorum curam fecere: nobis non protinus trans ista tempestivum videtur; miramurque quosdam² e gratia, eruditionis suæ gloriam ex his petentes ultra præterisse, nulla mentione habita tot rerum curave provenientium, præsertim quum plerisque, pretio usuque vitæ, major etiam, quam frugihibeatur auctoritas. Atque ut a confessis ordiamur ibus, quæque non solum terras omnes, verum etiam replevere; seritur, ac dici neque inter fruges, ne hortensia potest, linum³. Sed in qua non occurret arte, quodve miraculum majus, herbam esse³ quæ eat Ægyptum Italiæ; in tantum, ut Galerius a freto Alexandriam septima die pervenerit, Babilius⁴

Non minus, etc. Vide quæ argumento præclare et oritur auctor, lib. sup. c. 69. *H. um. Est Linum usitatissimum rryophyllæis affine Juss. Pent. gen. 590 Willd.). Eo. bam.* Textis ex ea herba velis. Græci, Latini et Galli pariter herbam vulgo notam, quæ modo tunditur in lanæ

mollitiem, ad linteorum texturas. H. 4. *Babilus.* De eo Seneca, *Natt. Quæ. IV, 2*: « Babilus virorum optimus, in omni litterarum genere rarissimus, auctor est, quum ipse præfectus obtineret Ægyptum, Heracleotico ostio Nili quod est maximum, spectaculo sibi fuisse, etc. » Delphinorum pugnam describit cum crocodilis, de qua nos dixi-

sexta, ambo præfecti : ætate vero proxima Valerius Marianus ex prætoris senatoribus, a Puteolis nono die lenissimo flatu? Herbam esse, quæ Gades⁵ ad Herculis columnas septimo die Ostiam afferat, et citeriorem⁶ Hispaniam quarto, provinciam Narbonensem tertio, Africam altero: quod etiam mollissimo flatu contigit C. Flavio⁷, legato Vibii Crispi proconsulis? Audax vita, scelerum⁸ plena! aliquid seri, ut ventos procellasque recipiat : et parum⁴ esse fluctibus solis vehi. Jam vero nec vela satis esse majora navigiis. Sed quamvis amplitudini antennarum singulæ arbores sufficiant, super eas tamen addi velorum alia vela, præterque alia in proris, et alia in puppibus pandi, ac tot modis provocari mortem. Denique tam

mus lib. VIII, cap. 38. Favore Agrippinæ Ægypto præfectum a Nerone fuisse auctor est Tacitus Annal. XIII. Babilum astrologum, ut opinor, Suetonius vocat, in Nerone, cap. xxxvi. Prænomen ei Caio fuit. HARD. — Broterius ex MSS. Regg. *Babillus*. ED.

5. *Gades*. Gronov. præeunte Pintiano, *Gadeis*. ED.

6. *Et citeriorem Hisp.* Et merces a citeriore Hispania Ostiam afferat die quarto, etc. HARD.

7. *C. Flavio*. Ita MSS. omnes : non *Flacco*. Is esse omnino videtur, C. FLAV. HEMIS. qui prius fuisse legatus proprætore, LEG. PROPR. legitur in nummo argenteo Q. Cæpionis Bruti imp. Q. CAEP. BRVT. IMP. apud Patinum in Famil. pag. 113. HARD.

8. *Audax vita, scelerum plena*, etc. Legend. • *Audax* id, at scelerum plenum aliquid seri ut ventos, procellas ut capiat, nec parum esse et fluctibus solis vehi; jam vero

nec vela satis esse majora navigiis, sed, etc. tam non alte ab tellure tolli : neque id viribus suis niti, sed fractum tusumque et in mollitiam læsæ coactum injuria et summa audacia eo pervenire. • *Linum*, inquit, non suis viribus nititur ut orbem terrarum ultro citroque portet, sed eo pervenit injuria asi, et hominum audacia summa : injuria sui, quod frangitur, tunditur, et in mollitiam læsæ cogitur; semper enim injuria fit melius : audacia summa hominum, qui ad tales usus id converterunt. *Illi robor et æs triplex*. Nulla exsecratio sufficit contra inventorem dictum suo loco nobis. SALM. — *Audax vita*. *Audax*, ut ille cecinit, *Ispeti genus!* Nam vitam dicere pro hominibus, seu mortalium genere, familiare Plinio est. Quid hic Salmasius movet, dum pro acri ea oratione, illud jacens et languidum obtrudit, in Solin. p. 260 : • *Audax* id, at scelerum plenum? • HARD.

semine nasci, quod orbem terrarum ultro citroque tam gracili avena, tam non alte a tellure tolli, id viribus suis necti; sed fractum tusumque⁹ et in unam lanæ coactum, injuria ac summa audacia, eo ire¹⁰. Nulla exsecratio sufficit contra inventorem suo loco¹¹ a nobis: cui satis non fuit hominem in honori, nisi periret et insepultus. At nos priore⁵ imbres et flatus cavendos, frugum causa victusque, nebamus. Ecce seritur hominis manu, metitur non hominis ingenio, quod ventos in mari optet. ea ut sciamus favisse pœnas¹³, nihil gignitur facit sentiamus nolente id fieri¹⁴ natura, urit¹⁵ agrum, remque etiam terram facit.

1.) Seritur sabulosis maxime¹, unoque sulco²: nec rursus festinat aliud. Vere satum³ æstate vellitur; et hanc

fractum tusumque. Nam ut aqua, tunditurque, semina melius, ut dicitur in 3. — Ita rescripsimus ex 2, quum prius legeretur, *m tusumque* (apud Gronov.). Adstipulatur ei lectioni in lib. de remediis saluam quem Salmasius quoque Solin. pag. 261. Sic enim in locum hunc totum sit: « Parvo ergo semine, quod orbem terrarum roque portet, tam gracili tam non alte a tellure succum viribus suis nexum, actum tusumque, et in unam lanæ coactum. » H. *o pervenire.* Ut nempe orarum vel sic ultro citroque. HARD.

Dietum suo loco. Lib. VII, : « Vela Icarus, malum et non Dædalus invenit, etc. »

Huc etiam refer quod habet Horat. Od. I, 3: « Illi robur et æs triplex, etc. » HARD.

12. *At nos priore libro.* Superiore lib. XVIII, 76, et alias passim. H.

13. *Favisse pœnas.* Hoc est, ea ultro crescere, quæ gignuntur in hominum pœnam. HARD.

14. *Nolente id fieri.* Ita MSS. omnes. Alii, *nolente id seri.* H.

15. *Urit agrum.* Vide quæ diximus, XVII, 7. HARD.

II. 1. *Seritur, sabulosis maxime.* Pingui et læto solo, humidior, non sitiens. Colum. lib. II, cap. 10. Pinguissimo loco, et modice humido, Pallad. XI, 1. DALEC. — *Sabulosis.* Nec macrum respuit, inquit Columella, loc. cit. H.

2. *Unoque sulco.* Terra vel semel arata. HARD.

3. *Vere satum.* Gratius in Cynege. v. 57: « Idcirco et primas linorum tangere messes Ante vetant, quam

quoque terræ injuriam⁴ facit. Ignoscat tamen aliquis Ægypto serenti⁵, ut Arabiæ Indiæque merces importet: itane et Galliæ censentur hoc reditu⁶ montesque⁶ mari oppositos esse non est⁷ satis, et a latere Oceani obstare ipsum quod vocant inane⁸? Cadurci, Caleti, Ruteni, Bituriges, ultimique hominum existimati Morini, immo² vero Galliæ universæ vela texunt⁹. Jam quidem et Transrhenani hostes¹⁰: nec pulchriorem aliam vestem eorum feminæ novere. Qua admonitione succurrit, quod M. Varro tradit, in Seranorum familia gentilitium esse, feminas linea veste non uti. In Germania¹¹ autem defossi atque sub terra id opus agunt. Similiter et in Italia regione¹²

maturis accenderit annus Ignibus, et claro Pleias se prompserit ortu. » Vergiliarum exortu æstatem incipere superiore libro diximus, cap. 69. HARD.

4. *Et hanc ... injuriam.* Quod nempe velli a radice illud oporteat, non ut frumenta meti: quod dum ita fit, terræ succus omnis extrahitur, ut Plinius admonuit libro superiore, cap. 72: « Alibi, inquit, frumenta ab radice vellunt; quique id faciunt, proscindi ab se obiter agrum interpretantur, quum extrahant succum. » HARD.

5. *Ægypto serenti.* Laudat Ægyptia vela Hermippus apud Athen. I, pag. 27. HARD.

6. *Montesque.* Nec satis fuit, ne maria Galli tentarent, oppositos a natura montes Mediterraneo mari, Alpes ac Pyrenæos: ab Oceani vero parte ipsum inane, spatiumque illud æquoris et aeris immense fusum, in quo nullum occurrere creditur littus adversum, quo possit appellari. HARD.

7. *Non est satis.* Nisi et mari na-

vigando linum serat Gallia. DAL.

8. *Inane.* Inane, et de mari et aere dici, vide apud Turneb. Adversar. lib. XI, cap. 9. DALZG.

9. *Vela texunt.* Vet. apud Dalec. *telas ex eo texunt.* ED.

10. *Transrhenani hostes.* Batavos, opinor, intelligit, qui insulam Rheni amnis colunt, Cattorum quondam populum, dum trans Rhenum degerent, ut Tacitus ait, lib. de moribus Germanorum. Etiam nunc Hollandicum linum, et candore, et firmitate, et filamentorum exilitate præfertur cæteris omnibus. *Toile de Hollande, toile de Frise.* Parisiis secunda palma. HARD.

11. *In Germania.* Sed et in Gallia quoque: propter frigus, æstusque, lino inimica. HARD.

12. *Regione Alliana.* Ex qua linis nomen Allianis: quibus post Retovina mox palma defertur. Prius legebatur *ratione alia.* In Reg. 1, 2, *ratione aliena.* In Colb. 2, *regione aliena.* HARD. — Broterius, post Rezzonicum, *regione Aliana.* Regio Aliana, juxta Bernardum Saccum,

ia inter Padum Ticinumque amnes, ubi a¹³ Setabi in Europa lino palma : secundam enim in vicino is capessunt Retovina¹⁴, et in Æmilia via Faventina. ore Allianis semper crudis Faventina¹⁵ præferuntur : 3
rinis tenuitas summa densitasque, candor æque ut tinis, sed lanugo nulla, quod apud alios gratiam, alios offensionem habet. Nervositas¹⁶ filo æqualior quam araneis, tinnitusque, quum dente¹⁷ libeat iri : ideo duplex, quam¹⁸ cæteris, pretium.

Hispania citerior habet splendorem lini præcipuum, 4
atis in quo politur natura, qui alluit¹⁹ Tarraconem. nuntias mira, ibi primum carbasis repertis²⁰. Non

rem Ticinensem, nunc est *vellina*, adhuc lino celebris. et. et edit. princeps, *Allianis*.

A Setabi. Setabis oppidum iæ in edito monte situm, ssimi lini proventu nobile, is Strabo et alii quidam flusse dicant. Catullus ob sudataba per illiberalem jocum a Asinio hendecasyllabos mi.

Had. Jun. lib. IV, cap. 28. — *A Setabi.* Post lina Setaba, bus egimus in Præfat. ad T.

. De Setabi oppido diximus, cap. 4. Silius Ital. lib. III: is et telas Arabum sprevisse a, Et Pelusiaco filum comlino. » Gratius quoque in st. vers. 41 : « Hispanique ectantur Setabes usu. » H. *Retovina.* Ab oppido Retovio, tobio, quod Livio dici Li-, lib. XXXII, Cluverius ar in Ital. ant. p. 78. H.

Allianis semper crudis Favenc Maro in Æn. IX, 743, corrudum dixit pro viridi. H.

16. *Nervositas.* Firmitas ei filo est, æqualitasque, hoc est, lævor, ac perpetua sine ulla offensione politura. HARD.

17. *Quum dente.* Vel *oris*, quod magis probo, vel *pectinis*, ut quidam exponunt. DALRG. — *Quum dente.* Si dente, seu morsu filumprehendas, idemque digito tendas, ac subinde quatias, dente tum tinnitum sentias, sonitumque. HARD.

18. *Duplex, quam.* Hac loquendi forma usus etiam Colum. lib. I, cap. 8. HARD.

19. *Qui alluit Tarraconem.* Flumine Subi allui Tarraconem diximus lib. III, cap. 4. HARD.

20. *Carbasis repertis.* Carbasus lini genus tenuissimi in Hispania repertum, quo texebatur vestis magni pretii, antiquis in deliciis habita, ut sericea nobis. Virg. Æneid. XI, 776 : « ... chlamydemque, sinusque crepantes Carbaseos, fulvo in nodum collegerat auro. » Q. Curt. lib. VIII, 9, 24 : « Carbaso Indi corpora usque pedes velant : eorumque rex aurea lectica, margaritis

dudum ex eadem Hispania Zoelicum²¹ venit in Italiam, plagis utilissimum. Civitas ea Gallæciæ et Oceano propinqua. Est sua gloria et Cumano²² in Campania, ad piscium et alitum capturam. Eadem et plagis²³ materia. Neque enim minores cunctis animalibus insidias, quam nobismet ipsis²⁴ lino tendimus. Sed Cumanæ plagæ concidunt
 5 apros²⁵, et hi casses²⁶ vel ferri aciem vincunt: vidimusque jam tantæ tenuitatis, ut anulum hominis cum²⁷ epidromis

circumpendentibus recubat: distincta sunt auro et purpura carbasa, quæ indutus est. » Guill. Quidam id genus linei panni esse putant, quod telam *Baptistæ*, et telam Hollandicam, et telam Cameracensem vocant. Hæc postrema advehitur ex Hispania. Apud Ciceronem Verres æstate summa tabernacula carbæseis intenta velis in littore collocari jubet, ubi totos dies cum impudicis mulieribus perpotaret. DALÆC. — *Carbæsis*. Velis e tenuissimo. De carbasi voce Servius ad illud *Æn.* III, 357: « et auræ Vela vocant, tumidoque inflatur carbæsus austro. Carbæsus genus lini est, quod abusive plerumque pro velo ponitur. » Quam telam *Baptistæ*, *toile de baptiste*, Galli vocant, primæ tenuitatis, hanc latine carbæsum merito appellaris. HARD.

21. *Zoelicum*. A Zoelis Hispaniæ populis, de quibus l. III, c. 4. H.

22. *Est et Cumano*. Gratius in *Cyneg.* v. 34: « Optima Cinyphiæ, ne quid cunctere, paludes Lina dabant: bonus Æoliæ de valle Sibyllæ Fetus, et aprico Tuscorum stupea campo Messis, etc. » HARD.

23. *Eadem et plagis*. Plagæ, retia sunt ad capiendas feræ: quæ retia funibus tenduntur circa imam et

summam partem. *Des toiles*. Unde familiares eæ venatoribus formulæ, *mettre les bêtes noires dans les toiles: tendre les toiles: tirer les toiles: lever les toiles*. HARD.

24. *Quam nobismet ipsis*. Qui post inventa e lino vela mortem provocamus navigatione mari suscepta, ut dictum est cap. sup. HARD.

25. *Concidunt apros*. Erunt fortassis, quibus magis arideat, *concludunt*. Est enim concludere in venatione usitata vox. Gratius in *Cyneg.* vers. 49: « Includas retibus ursos. » Et Seneca de *Clem.* lib. I: « Sic feræ lineis et pinna conclusas contine. » Sed concidi plagis apros quum dixit auctor, concludi eo loco intellexit, in quo concidi nullo negotio deinde possint; quod sola ferri acies præstare non valeret: itaque, ut statim subjungit idem, ferri aciem eo nomine hi casses vincunt. HARD.

26. *Et hi casses*. Prius legebatur, *et hæ cassesve ferri*, etc. MSS. *et etasceve*. Nos ex conjectura ita rescripsimus. In MSS. *ve pro vel* nobis haud semel occurrit, ut alibi rursum monituri sumus. HARD.

27. *Cum epidromis*. Hoc est, cum imis summisque funibus, quibus tenduntur retia, ipsa per hominis

irent, uno portante multitudinem qua saltus cingere (nec id maxime mirum, sed singula earum stamina no quinquageno filo constare) : sicut paulo ante Lupo, qui in præfectura Ægypti obiit. Mirentur hoc antes in Ægyptii quondam regis, quem Amasim vorthorace²⁸, in Rhodiorum insula ostendi in templo rvæ, CCCLXV filis singula fila constare : quod se exim²⁹ nuper Romæ prodidit Mutianus ter consul, usque jam reliquias ejus superesse hac experientia. Italia et Pelignis etiamnum linis honorem habet, ullonum tantum in usu³⁰ : nullum est candidius, ve similis; sicut in culcitis³¹ præcipuam gloriam Cai obtinent. Galliarum hoc³², et tomenta pariter, inim. Italiæ quidem mos³³ etiam nunc durat in appellæ stramenti.

transibant: itaque nullo nevel unus homo cassium muli gestandæ par fuit, qua salteger cingeretur, ut Julius fecit. HARD.

Thorace. Thoraces militum olim fuisse probat hic Alcæi apud Athenæum, pag. 310, ἡ τε νεώλινοι, ex novoque lino res. DALEC.

Quod se expertum. Vet. apud quod exemplum per se e. n. ED.

Fullonum tantum in usu. Vel fullones qui fere nudi, et ala linea tantum tecti, pannerunt et calcant pedibus, eo ali ad indusia conficienda uterentur, vel quod ex eo lino vestes in fulloniis officinis solæ purtatur et polirentur. DALEC. — quia ex eo lino culcitas concinunt (fullones), opplebantque e stramine, seu tomento. H. *Culcitis.* Gronov. et al. ante *culcitris.* ED.

32. *Galliarum hoc*, etc. Nimirum tomentum Lingonum, culcita Cadurcorum inventum fuit. Unde alterum tomentum *Lingonicum* et *Lingonicum stramen* dictum est, uti monuimus l. VIII, c. 73, ex Martiali. Culcitam Veteres nomine gentis, quæ invenit, cadurcum vocavere. Juvenal. Sat. VII, v. 221 : « Institor hibernæ tegetis, niveique cadurci. » Idemque, Sat. VI, v. 535 : « Magnaque debetur violato pœna cadurco. » Sulpitia poetria in vetere epigrammate *cadurcas fascias*, e lino cadurcino fascias vocat. « Ne me cadurcis destitutam fasciis Nudam Caleno concubantem proferat. » H.

33. *Italiæ quidem mos.* Ita MSS. Salmasius in Solin. pag. 938, vox legi, non mos jubet. Frustra. Qui mos fuerit antiquus Italiæ, inquit auctor, vel ex quotidiano sermone palam est : nam torum saltem castrensem vulgo stramentum vocamus, quoniam, ut dictum est lib.

- 6 *Ægyptio lino minimum*³⁴ firmitatis, plurimum lucri. Quatuor ibi genera : Taniticum, ac Pelusiaticum, Buticum, Tentyriticum, cum regionum nominibus, in quibus nascuntur. Superior pars *Ægypti* in Arabiam vergens gignit fruticem, quem aliqui gossipion vocant, plures xylon³⁵, et ideo lina inde facta xylina. Parvus est, similemque barbatae nucis³⁶ defert fructum, cujus ex interiore bombyce³⁷ lanugo netur; nec ulla sunt eis candore mollitiave præferenda. Vestes inde sacerdotibus³⁸ *Ægypti* gratissimæ.

VIII, cap. 73, « antiquis torus e stramento erat, qualiter etiam nunc in castris, » ubi hæc potissimum stramenti appellatio perseverat. H. — *Stramenti*. Stramentum, quod homini et animalibus quieturis et dormituris substernitur, nempe fenum, vel palea. DAL.

34. *Ægyptio lino minimum*. Gratius in *Cyneget.* « Vix operata suo sacra ad Bubastia lino, Velatur sonipes æstivi turba Canopi. » Sic autem Isiacos sacerdotes vocat, Saliorem modo per Bubaston urbem saltantes, et sistris personantes : de quibus Plutarch. Οὗτοι φιλοσόφους πωγωνοτροφαί και τριβωνοφοραί ποιούσιν, οὗτ' ἰσιακούς αἱ λινοφοραί και ξύρησις. Ion poeta in Phœnice *Ægyptum* λίνουλκον vocat. Had. Jun. lib. IV, cap. 29. DALÆC.

35. *Xylon*. Ἐύλον lignum sonat : quare Ulpianus in leg. *Si cui lana legetur*, Digest. de leg. 3, ἐπίξυλον ligneam lanam reddit. HARD.

36. *Barbatae nucis*. Cujusmodi sunt Ponticæ nuces, quas mollis barba protegit, ut dictum est XV, 24. Sic etiam Jul. Pollux, lib. VII, cap. 17 : Ἡδη δὲ και παρ' Αἰγυπτίους ἀπὸ ξύλου τι θριον γίνεται, ἐξ οὗ τὴν ἰσθητα λίνου ἂν τις μᾶλλον φαιν προ-

σεικίναί, πλὴν τοῦ πάχους· ἔτι γὰρ παχύτερος· τῷ δένδρῳ καρπὸς ἐπιφύεται, καρὸφ μάλισα προσσεικίως, etc.

37. *Ex interiore bombyce*. Hoc est, lanugine, quam Itali *bombace* appellant, nos *coton* dicimus : unde *bombazin* vocamus telas bombacinas, aut lintea ex *bombace* confecta. Jacobus de Vitriaco, lib. I, cap. 85 : « Sunt ibi in Oriente præterea arbusta quædam quæ seminantur, ex quibus colligunt *bombacem*, quæ Francigenæ *cotonem* seu *coton* appellant : et est quasi medium inter lanam et linum : ex quo subtilia vestimenta contextuntur. » Nascitur hic frutex jam in Gallia, ex India delatus : *cotonem* pariter vocant, *le coton*. In horto Regio pomum vidimus, quod quum patens dehisceret, inculcatum flocci glomum exponeret. H. — De *gossypio egimus* XII, 21, pag. 33, t. V; et in *Exc.* ad calcem ejusdem libri, p. 104. ED.

38. *Vestes inde sacerdotibus*, etc. Apuleius *Apologia* prima de lineo texto : « Purissimum est rebus divinis velamentum; quippe lana segnissimi corporis excrementum pecori detracta, jam inde Orphei et Pythagoræ scitis, profanus vestitus est : sed enim mundissima lini

um genus³⁹, Orchomenium appellant. Fit e palustri arundine, dumtaxat panicula ejus⁴⁰. Asia⁴¹ e genista lina ad retia præcipua, in piscando durantia, frutice facto denis diebus. Æthiopes, Indique e malis⁴², Arucurbitis, in arboribus, ut diximus⁴³, genitis.

. Apud nos¹ maturitas ejus duobus argumentis intur, intumescente semine, aut colore flavescente. evulsum, et in fasciculos manuales² colligatum, sic in sole, pendens conversis superne radicibus uno nox quinque aliis, in contrarium inter se versis facacuminibus, ut semen in medium cadat. Inter²amina huic vis, et in³ quodam rustico ac prædulci Transpadanæ cibo, sed jam pridem sacrorum⁴ tan-

inter optimas fruges terra, non modo indutui et amictissimis Ægyptiorum sabbus, sed opertui quoque inde sacris usurpatur. » DAL. — *inde*. Ex gossypio, qui regionis peculiaris frutex, lini viset. HARD.

Quartum genus, etc. *Lego*, *sti genus Orchomenium*, etc. nis quidem panicula, ut gluscere, sarciri culcitra potest, e ac stramento sive palea, autem texti non possunt. Ex aum concisis foliis tomentum

Circense, quod in Circoibus sternebatur, indicantus Martialis, XIV, ep. 160: *ntum concisa palus Circense*: : Hæc pro Leuconico strapauper habet. » DALC. — *senium*. De arundine Orchodiximus lib. XVI, c. 66. H.

Panicula ejus. Lanosam comilio, panico, arundine, em in arvis complures herin palustribus junci gerunt,

Latini paniculam, Græci ἀνθήλην dixere. De ea voce diximus XVI, 64. HARD.

41. *Asia e genista*. Vide quæ dicturi sumus lib. XXIV, c. 40. H.

42. *E malis*. Arboribus lanigeris, in quarum foliis convolutis lanugo nascitur. DAL. — Vide Excursum de gossypio ad calcem libri duodecimi, p. 104, t. V. ED.

43. *Ut diximus*. Lib. XII, 21. H.

III. 1. *Apud nos*. In orbe romano, qui Arabum Indorumque terris opponitur. HARD.

2. *Fasciculos manuales*. Qui manum impleant. Δειμάτιον χειρόπληθες, fasciculum manualet appellat Hippocrates in Veterin. p. 879. H.

3. *Et in... cibo*. Galen. de alim. Fac. lib. I, cap. 32, tom. VI, lini tosto semine, obsonii vice, quosdam vesci tradit ex sale et garo: itidem melle conspersum edi: panibus denique a nonnullis inseri, ἐπιπάττοις δὲ ἔνιοι καὶ τοῖς ἄρτοις αὐτό. H.

4. *Sacrorum... gratia*. Forte ad suffimenta, ut quidam volunt: vel

tum gratia. Deinde post messem triticeam virgæ ipsæ merguntur in aquam solibus tepefactam, pondere aliquo depressæ : nulli enim levitas major. Maceratas indicio est membrana laxatior. Iterumque inversæ, ut prius, sole siccantur : mox arefactæ in saxo tunduntur stupario malleo⁵. Quod proximum cortici fuit, stupa appellatur
 3 deterioris lini, lucernarum fere luminibus aptior. Et ipsa⁶ tamen pectitur ferreis hamis, donec omnis membrana decorticetur. Medullæ⁷ numerosior distinctio, candore, mollitia. Linumque nere et viris decorum est. Cortices quoque decussi clibanis et furnis præbent usum. Ars depectendi⁸ digerendique : justum e quinquagenis fascium libris quinas denas carminari. Iterum deinde in filo politur, illisum crebro in silice⁹ ex aqua ; textumque rursus tunditur clavis¹⁰ ; semper injuria¹¹ melius.

1 IV. Inventum jam¹ est etiam, quod ignibus non ab-

potius ad epulas sacras, quas feriatis diebus privatus quisque domi institueret. HARD.

5. *Stupario malleo.* Quo lina stupæque tunduntur. HARD.

6. *Et ipsa.* Linum ita pectere Galli dicunt, *serancer du lin, du chanvre* : ferreum hamum, *un seran*. H.

7. *Medullæ.* Delicioris substantiæ, quæ ad nendum reservatur. H.

8. *Ars depectendi.* Margo Varior. *ars est depectendi.* ED.

9. *In silice.* In alvo siliceo, sive lapideo. HARD.

10. *Clavis.* Capitatis fustibus, clavæ similibus. DAL.

11. *Injuria melius.* Sic de salice pronuntiavit, lib. XVI, cap. 69 : « Mirumque contuso liguo alicui majores ad vincula esse vires. » H.

IV. 1. *Inventum... quod ignibus.* De lino asbestino non vetustatis

modo plena monumenta sunt, sed et idonea eruditorum hujus ævi testimonia. « Habeo et ego in Museo, inquit Kircherus noster, tom. II Mundi subterr. lib. VIII, p. 87, integrum scrinium asbestinis frustis plenum. Chartam ex hisce confectam habeo, quæ litteris scribendis servit, quas ubi in ignem injeceris, consumptis mox litteris, charta veluti igne lota, integra et candidior exit, novisque litteris inscribendis servit. Donavit et mihi Eminent. Cardinalis de Lugo redimiculum asbestino lino contortum, quod igni injectum, si sordibus pollutum fuerit, inde nitidissimum exit. Memini quoque me ellychnium hujusmodi asbestinum lucernæ inditum ad biennium conservasse, sine ulla sui consumptione, haud dubie perpetuo duraturum, nisi nescio quo

retur². Vivum id vocant, ardentisque in focis convi-
m ex eo vidimus mappas, sordibus exustis splen-
ntes igni magis, quam possent aquis. Regum inde
res tunicæ, corporis favillam ab reliquo separant
e. Nascitur in desertis adustisque sole Indiæ, ubi non
at³ imbres, inter diras serpentes; assuescitque vivere
ido, rarum inventu, difficile textu propter brevitatem.
s de cætero colos, splendescit igni. Quum inventum
æquat pretia excellentium margaritarum. Vocatur
n a Græcis asbestinum⁴ ex argumento naturæ. Anaxi-
auctor est, linteo eo circumdatam arborem, surdis
is, et qui non exaudiantur, cædi. Ergo huic lino prin-
us in toto orbe. Proximus byssino⁵, mulierum maxi-

l subductum esset, etc. » Vide
rovand. de Metall. IV, 26. H.
quod ignibus non absumeretur.
g. lib. XVIII, cap. 31, quo
m leges ac mores fuse narrat,
illos vestibus ex eo lino textis
: quod parum crebibile est,
in tantam longitudinem trahi
at, ut vestes ex eo conficiantur.
DALZC.

Ubi non cadunt. Vide quæ
ns lib. XVII, c. 30. Colum.
c. 6 : « Ætas in transmarinis
ibus pluvia caret. » HARD.

Asbestinum. Tale fuit in aurea
s, quam Athenis Callimachus
oleo non nisi post exactum
d dissipato, licet semper ar-
Pausanias in Atticis. Plutar-
lib. de oracul. Defectu, in
tia rupe lino id gigni tradit,
et lapilleo filo, e quo man-
retia et reticula capitis tegu-
conficerentur. DAL.— *Asbe-*
- ἄσβεστον, quæ vox græca *in-*
tum sonat. HARD. — *Vocatur*
reis asbestinum. Nobis *asbeste*,

vel *amiante.* Cf. XXXVII, 54. Ed.

5. *Byssino.* Byssus Suidæ et
Theocriti interpreti coloris gena,
unde byssina vestis, bysso infecta.
Byssus quibusdam pretiosissima la-
na, colore nitoreque auri. *Byssus*
Philostrato, lino, quod Indi ex
arbore legunt, trunco populis si-
mili, foliis salici, etiam Arriano
auctore, Apollonioque oculato teste.
Rhodig. lib. XXIII, cap. 8. Est et
Amorgis lini species, unde Amor-
gina vestis memorata Æschini con-
tra Timarchum, Aristophani in Ly-
sistrata, Eupolidi. DAL.— *Byssino.*
Byssus genus fuit lini tenuissimi,
ex quo textæ vestes purpuream
colorem non raro imbiberent : un-
de in sacris paginis toties byssus,
et purpura, vel purpura et byssus
pro purpurea bysso, per figuram,
ἐν δὲ διὰ θυοῖν. Inde factum, ut byssus
ab Hesychio et Suida pro purpura
accipiatur. Rectius vero Pollux, loc.
cit. Καὶ μὴν καὶ τὰ βύσσιννα καὶ ἡ
βύσσοσ λίνου τῆ ἀίδος παρ' Ἰνδοῖς. Phi-
lostrato de vita Apollon. lib. II,

me deliciis circa Elim⁶ in Achaia, genito : quaternis⁷ denariis scripula ejus⁸ permutata quondam⁹, ut auri, reperio. Linteorum lanugo¹⁰, e velis navium maritimarum maxime, in magno usu medicinæ est : et cinis spodiï vim habet. Est et inter papavera genus quoddam¹¹, quo candorem lintea præcipuum trahunt.

V. Tentatum est tingi linum quoque, et vestium insaniam accipere, in Alexandri Magni primum classibus, Indo amne navigantis, quum duces ejus ac præfecti in certamine quodam variassent insignia navium; stupueruntque littora, flatu versicoloria implente. Velo purpureo¹ ad Actium cum M. Antonio Cleopatra venit, eodemque effugit. Hoc fuit imperatoriæ navis insigne.

VI. Postea in theatris¹ tantum umbram fecere : quod

cap. 9, ex arbore βύσσοις legitur, quæ altitudine populi, folio salicis est. HARD.

6. Circa Elim. Pausanias in Eliaci prior. negat uspiam tota Græcia byssum nasci, nisi in Eleo agro, de quo egimus, lib. IV, cap. 6. H.

7. Quaternis denariis. Monetæ nostræ 2 fr. 80 c. ED.

8. Scripula ejus. Libra scripula continet 288. HARD.

9. Permutata quondam. Priorum scilicet Cæsarum ævo, quo denarius aureus argenteis denariis quinque et viginti æstimabatur, ut dicemus lib. XXXIII, cap. 13. Sic Aureliani ævo libra auri libra serici fuit, et auro fila pensabantur, inquit Vopiscus in Aureliano, p. 224. HARD.

10. Linteorum lanugo. Ὀθονίων ξύσμα : unde fiunt ξυσσοί μοτοί Galeno III, κατὰ τόπους, in remediis Heraclidæ, quæ sanguinem fluentem e naribus sistunt. DALZC.

11. Inter papavera genus quoddam. Heraclæum, sive ἀρρῶδες esse putant, quod et radicis sive struthio simile est et semen valde catharticum habet. Ejus nomen facultatis nomen meminit Dioscorides. DAL. — Est et inter papavera. De hac redicemus lib. XX, cap. 79. H.

V. 1. Velo purpureo. Alia sunt vela regia purpurea, gemmis et auro intertexta, quibus reges et summi principes in suis palatiis utuntur suspensis, ut et Attalicis aulæis. Rævardus, Varior. lib. V, cap. 11. DAL. — Velo purpureo. Huc refer et Agrippæ vexillum cæruleum, de quo Dio lib. LI, p. 458. HARD.

VI. 1. Postea in theatris. Hunc morem inducendi vela theatris describit eleganter Lucretius, lib. IV, v. 73 : « Et vulgo faciunt id lutea, rufaque vela, Et ferrugina, quum magnis intenta theatris Per malos vulgata trabesque tremantia pendent. Namque ibi consessum caveai

us omnium¹ invenit Q. Catulus, quum Capitolium
aret. Carbasina deinde vela primus in³ theatro
se traditur Lentulus Spinter⁴ Apollinaribus ludis.

Cæsar dictator totum forum romanum intexit,
que Sacram ab⁵ domo sua et clivum usque in Capi-
m⁶, quod inunere⁷ ipso gladiatorio mirabilius visum
int. Deinde et sine ludis Marcellus Octavia sorore
asti genitus, in ædilitate sua, avunculo xi consule
kalendas Augusti, velis forum inumbravit, ut salu-
litigantes consisterent : quantum mutatis moribus
nis censorii, qui sternendum quoque forum⁸ muricibus

, et omnem Scenalem speciem
m, matrumque, deorumque
ant, coguntque suo fluitare
:, etc. » HARD.

Quod primus omnium. Valer.
n. lib. II, cap. 4, n. 6 : « Q.
us Campanam imitatus luxu-
primus spectantium conses-
velorum umbraculis textit. »

Capitolium Sylla mortuo de-
m diximus l. VII, c. 44. H.
Vela primus in, etc. Inde ve-
theatra Juvenali. DALEC.

Lentulus Spinter. Plus hoc etiam
iit : nam teste eodem Valerio
loc. cit. *argentatis choragiis*,
est, scenarum instrumentis,
Lentulus Spinter adornavit
m, quum translaticium antea
pœnicis indui tunicis. » H.

Viamque Sacram ab. Sacra qui-
ea dicta est, quod fœdus in ea
Romulum et Tatium ictum
t; vel quod per eam sacra in
a quot mensibus deferrentur :
uod augurium in ea captare-
er eam in Capitolium frequens
fuit, triumphorum pompa,
tis gentibus, domitisque na-

PI.

tionibus, quum præda captiva, et
spoliis hostium solemnè apparatu
procedebat. DALEC.—*Viamque Sa-
cram.* Fuit ea in quarta Urbis re-
gione, teste P. Victore, in Descript.
urbis Romæ. Sericis cortinis inum-
bratam fuisse, auctor est Dio, lib.
XLIII, pag. 226 : Παπατέροματα
σερικὰ βρασιπέτασα. HARD.

6. *Et clivum usque in Capitolium.*
MSS. Regg. et ita Broterius edidit
post Rezzonicum : al. *ad clivum
usque Capitolinum.* ED.

7. *Munere.* Quod munus a Sue-
tonio describitur in Julio, c. xxxix.
Quod vero Plinius addit, kalendis
Augusti forum fuisse a Marcello
velis inumbratum, Augusto xi con-
sule ; significare videtur, id ob re-
centem appellationem mensis Au-
gusti, qui prius Sextilis dicebatur,
factum fuisse : A. U. scilicet 735,
vel sequente. HARD.

8. *Forum muricibus censuerat.* Nam
Plutarchus, lib. de Fenore, forum
esse scribit ἀσθεῶν χώραν : Anachar-
sis, locum destinatum explendæ
avaritiæ, et ad fallendum. Rhodig.
lib. XXVIII, cap. 9. Forum triplex

censuerat? Vela nuper⁹ colore cæli, stellata, per rudentes iere etiam in amphitheatro¹⁰ principis Neronis. Rubent in cavis ædium¹¹, et muscum a sole defendunt. Cætero¹² mansit candori pertinax gratia. Honor et Trojano—

Romæ fuit. Martialis: « Atque erit in triplici par mihi nemo foro. » Id. « Et fora tot numeras Jane quot ora geris. » Seneca: « Adjice nunc publica perjuriam gentium, circumscriptioes, fraudes, inficiationes, quibus trina fora non sufficiunt. » Quartum Trajanus addidit. Fuit et forum Domitianitransitorium, quod a Suetonio *Methodium* dictum volunt. Rhod. l. XXVIII, p. 10. DAL. — *Muricibus*. Acutis lapidibus, ne fora litigiosa tam crebro litigantes adirent. Muricem Veteres dicebant saxi acumen. Virg. *Æneid.* V, 205: « Concussæ cautes, et acuto murice remi Obnixi crepuere, illis que prora pependit. » Ubi id Servius adnotat; et ejusdem loci auctoritate Nonius Marcellus: « Murices, inquit, vetustas etiam saxorum asperitates dici voluit. » HARD.

9. *Vela nuper*. Vela nuper, inquit, coloris cærulei visa, ac distincta stellis, per rudentes extenta currere, in amphitheatro Neronis. Saut et rubra in cavis ædium, quæ muscum virentem a solis ardore defendant. HARD.

10. *In amphitheatro*. Hoc amphitheatrum esse censuerim, quod Tranquillus in Nerone, cap. XII, ligneum fuisse dicit, in regione Martii Campi intra anni spatium fabricatum. De quo et Tacit. *Annal.* XIII, p. 208: « Nerone secundum, L. Pisone coss. pauca memoria digna evenere: nisi cui libeat, laudandis fundamentis et trabibus,

queis molem amphitheatri apud Campum Martis Cæsar extruxerat, volumina implere. » De velis ibi extensis, Dio LXIII, dum res gestas iis diebus enumerat, quibus a Nerone Armeniæ regnum Tiridati concessum est: Τάχα μὲν παραπετάσματα τὰ διὰ τοῦ αἵρος διατεθέντα, ὅπως τὸν ἥλιον ἀπερύχοι, ἀλοργὰ ἦν· καὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν ἄρμα διαόντων ὁ Νέρων ἐνέεικτο· περὶ δὲ ἀετῖρες χρυσοὶ ἐπίλαμπον. « Vela per aerem extensa, solis arctendi causa, purpurea erant: quorum in medio Nero acu pictus currum agitabat: circa hunc undique sidera lucebant aurea, etc. » H.

11. *Cavis ædium*. Cavædium, seu cava ædium (tot enim modis proferunt) quasi ædium cavea, Varro lib. IV de Ling. Latin. locus tectus et patulus intra parietes ad omnium communem usum. Ut in theatro cavea locus fuit, e quo ædens populus ludos et publica munera spectabat: sic cavædium ambulatio et porticus, monachorum peristyllis similis, e qua, qui spatiantur, proditurum dominum expectantes, impluvium, id est, aream in quam impluit, aspiciunt. Græci μέσων vocant: et recte quidem, quoniam in medio est totius ædificii, nempe cœnaculorum, cellarum, et cubiculorum, ut aperte Varro indicat. DALÉC.

12. *Cætero*. Diuturnior fuit gratia candoris in lino: sive candor in lino cæteris coloribus potior visus est. HARD.

bello. Cur enim non et præliis intersit, ut naufragiis? Thoracibus lineis paucos tamen¹³ pugnasse, testis est Homerus. Hinc fuisse et navium armaimenta apud eundem interpretantur eruditiores: quoniam quum sparta¹⁴ dixit, significaverit sata.

VII. (II.) Sparti quidem¹ usus multa post secula cœptus¹ est: nec ante Pœnorum arma², quæ primum Hispaniæ intulerunt. Herba et³ hæc sponte nascens, et quæ non

13. *Thoracibus lineis paucos tamen*, etc. *Iliad.* B: Δακρῶν δ' ἠγεμόνιεν Ὀλῆος ταχὺς Αἴας Μείων· οὗτι τοσὸς γὰρ ὅσος Τελαμώνιος Αἴας, ἄλλὰ πᾶσι μείων· ὀλίγος μὲν ἴην λινοθώραξ. Rursum eodem lib. Τῶν τῆρ' ἄδραστος... καὶ ἄμφω λινοθώραξ. *MITALRE.* — *Homerus.* Δινοθώραξ ejusmodi heliadores vocat. Et listeam lorica m indoisse Galbam Trauquillus scribit, cap. XIX, quanquam non dissimulantem parum adversus mucrones profuturam. *HARD.*

14. *Quoniam quum sparta.* Hic versus ille Homericus, quem respicit ex *Iliad.* B, vers. 135: Καὶ διδούρα σείσηται νεῶν, καὶ σπάρτα λείνεται. Error hic fuit eruditorum illorum, quos Plinius nunc appellat, qui τὰ σπάρτα in eo versu *sata* interpretati sunt, aut funes rudentesque nauticos ex rebus sativis factos, uti ex lino, stupa, cannabe; quia σπείρειν serere significat. Σπάρτα νεῶν *Homerus* vocat, funiculos e lino vel cannabe, quibus suebantur naves, non quia e sativis rebus nectebantur: sed quia ad nectendum idonei. Nam σπείρειν Græcis, ut *serere* Latinis, non solum terræ semen committere, sed et nectere significat, et conjungere invicem. Τὸ σπαρτὸν est sativum, quod seri potest:

στὰ σπάρτων est funis qui seritur, id est, nectitur. *HARD.*

VII. 1. *Sparti quidem.* Hoc spartum Latinorum diversum est a sparto Græcorum. *HARD.* — *Sparti.* *Stipæ* sc. *tenacissimæ* (*Triand. digyna.* gen. 141 *W. Gram. Juss.*). Memoratur a Clusio, *Hist.* II, pag. 220. *An Lygeum Spartum?* *ED.*

2. *Pœnorum arma.* Helio Punico secundo, quo totam intra flumen Iberum Hispaniam sibi subjecit Hannibal. *HARD.*

3. *Herba et.* Spartum duplex est: alterum juncus Ibericus, sive Hispanicus, ἀκάνθη, ἀκαρπος, ἀφωλός, ad nexum tantum utilis: alterum genista, quam Græci τὴν σπάρτην καὶ τὸ σπάρτων, et τὸ σπάρτιον dixerunt. Et hæc duplex: altera silvestris, sine foliis, in agro Monspensulano frequens, qua olim Asiatici ἰδίσηται τὰς ἀμπέλους, vites reliabant, unde et ἀμπιλοπλοικιῆς nomenclatura, et mulis, bobus, camelis, in attritu pedum subluvie, et aliis id genus morbis calceos et soleas nectebant, quas *crabattinas* Aristoteles videtur appellare. *Hist. Anim.* lib. II, c. 1. Altera foliosa: et hæc rursus duplex: prior in hortis sata, ejusdem prorsus generis et usus cum supra scripta, sed

queat seri⁴, juncusque⁵ proprie aridi soli⁶, uni terræ⁷ dato vitio: namque id malum telluris est: nec aliud ibi seri aut nasci potest. In Africa exiguum et inutile gignitur. Carthaginiensis Hispaniæ citerioris portio⁸, nec hæc tota, sed quatenus parit, montes quoque sparto operit. Hinc strata⁹ rusticis eorum, hinc ignes facesque, hinc calcea-

cultus mangonio vestita foliis paucis et exiguis, quæ desunt alteri, in aridis et squallentibus locis natæ, floris odore jucundissimo gravissimoque apibus: quamobrem et prope alvearia plantatur, melle nonnunquam ejus odorem referente lib. XI, cap. 8. Genistam Florentinam vocat Gallia: alii Hispaniam. Posterior silvestris, in macris et arenosis ubivis luxurians, foliis multis et densius congestis operata, ramulis vieticis, prætenuibus, graviter olentibus, quibus etiam ad vincendum uti liceat. Guilandinus non satis diligenter has species distinxit. Ibericos funes sparteos Flaccus vocat: «Ibericis peruste funibus latus:» quamvis ineptum et ridiculum oratorem fuisse scribat, qui pro sparto *herbas Ibericas* dixisset. Turneb. lib. XIV, cap. 9. DALBEC.

4. *Et quæ non queat seri.* Contra seri Varro jubet, de Re Rust. lib. I, cap. 32: «Sic ubi cannabim, inquit, seras, linum, juncum, spartum, unde lineas, funes facias, etc.» Sed ægre admodum scimus ex semine pullulare. HARD.

5. *Juncusque.* Ob folia juncea, et aspera. HARD.

6. *Aridi soli.* Siticulosi, aquarum penuria laborantis. Strabo, lib. III, p. 60 de campo spartario: Τούτο δ' ἐστὶ μέγα καὶ ἄνυδρον, τὴν σχεῖνοπλεκτὴν φύον σπάρτον, ἐξαγωγὴν ἔχου-

σαν εἰς πάντα τόπον, καὶ μάλιστα εἰς τὴν Ἰταλίαν. HARD.

7. *Uni terræ.* Hispaniæ. Præcedenti tamen capite auctor scripsit e genistâ, id est, sparto, Asiam præcipua lina facere, etc. Auctor, lib. XXIV, c. 9, an genista, spartum sit, dubitat. Vide locum. DALBEC.

8. *Carthaginiensis Hispaniæ citerioris portio.* Campum amplum et ἄνυδρον. Strabo, lib. VI, vocat nunc ἰσχυρίων, juncarium latino vocabulo, nunc πεδίον σχεῖνοῦν, nunc ἀισχεινοῦν, Marathronio a fenicali copia dicto proximum. DALBEC. — *Carthaginiensis.* Gignit nunc quoque hæc regio ab limitibus Granatensis regni, seu Bæticiæ sine, usque ad eam urbem, quæ nunc Murcia dicitur. Fuit eo tractu, campus Spartarius, Carthagoque nova, *Carthago* et ipsa inde a Plinio, XXXI, 43, et ab Isidoro, lib. XV, cap. 1, Spartaria appellata: Καρχηδῶν Σπάρταγινῆς Appiano, in Iber. p. 261. Crescit et in Valentino Hispaniæ regno spartum. HARD.

9. *Hinc strata.* Eodem est hodie apud Hispanos usu: nam ex crudo exsiccatoque sparto tapetes sive aulae, storeas, corbes, rudentesque conficiunt. Corbes ii certe, in quibus ficus et uvæ passæ advehuntur, e sparto contexti sunt. Ex eo denique in lini morem aqua macerato, deinde siccato, tusoque, calcea-

mina, et pastorum vestis : animalibus noxium, præterquam cacuminum teneritate. Ad reliquos usus laboriose evellitur, ocreatis cruribus, manu, textisque¹⁰ manicis, convolutum osseis iligneisve conamentis¹¹. Nunc jam in hiemem juxta¹². Facillime tamen ab idibus maiis in junias : hoc maturitatis tempus.

VIII. Vulsum¹ fascibus in acervo animatum biduo, tertio resolutum, spargitur in sole siccaturque, et rursus in fascibus redit sub tecta. Postea maceratur aqua marina optime, sed et dulci, si marina desit; siccaturque sole iterum rigatur. Si repente² urgeat desiderium, perfusum calida in solio³, ac siccatum stans, compendium operæ fatetur. Hoc autem tunditur, ut fiat utile⁴, præcipue in aquis marique invictum. In sicco præferunt e cannabi funes. At spartum alitur etiam demersum, veluti natalium

menti genus paratur, quod ipsi *Alpergatus* vocant. Hæc omnia ex *Closio*, qui vidit, loc. citat. H.

10. *Manu, textisque manicis*. Sic ex MSS. emend. Hard. cons. Chiff. Gron. et Al. *manibusque textis manicis*. Ed.

11. *Iligneisve conamentis*. Conamenta ossea ligneave interpretor, ossa, ligneosque fustes teretes, quibus spartum convolvitur, ut vellentium conatus juvetur, et minustur labor. Ita sane libri omnes etiam MSS. Nugantur, qui *nucamentis*, vel *cum amentis* malunt. HARD.

12. *Nunc jam in hiemem juxta*. Subintellige, vellitur pariter hieme, ut æstate : sed multo facilius ab idibus maiis, etc. Ita porro MSS. omnes : non ut edd. vett. et Gron. *in hiemem viz.* HARD.

VIII. 1. *Vulsum*. Ita libri omnes : hoc est, nondum exanime, sed viride adhuc et integrum : cum eo

spiritu, quem exhalat, quum recens est : atque uti de palmæ fructu Plinius ait, lib. XIII, cap. 9, *cum sui ardoris anima*. Resolvi deinde porro necesse est, vertique ad solem, uti de feno dictum est, lib. XVIII, cap. 67, alioqui, ut fenum, sic et spartium incensa illa anima nebulam exhalaret, accendereturque et conflagraret. Dalecampius et post eum Salmasius, legunt *manuatam*, interpretanturque, ut Plinius ipse loquitur initio cap. 3, in fasciculos manuales colligatum : quod vereor, ut cuiquam probent. H.

2. *Si repente*. Si statim uti sparto desideras. HARD.

3. *In solio*. Solium pro vase iliguo aut abiegno ponitur. Sic vasa ea, in quibus cum lixivio calido et cinere pannos emaculamus, folia dicimus. HARD.

4. *Ut fiat utile*. Quod ob eum usum *σχοινοπλακικόν* dicunt. DALC.

sitim⁵ pensans. Est⁶ quidem ejus natura interpolis; rur—
susque quam libeat vetustum novo miscetur. Verumtamen
complectatur animo, qui volet miraculum aestimare
quanto sit in usu, omnibus terris, navium armamentis
machinis ædificationum, aliisque desideriis vitæ. Ad hos
omnes usus quæ sufficiant, minus triginta millia passuum
in latitudinem a littore Carthaginis novæ, minusque c in
longitudinem⁷ esse reperientur. Longius vehi⁸ impendia
prohibent.

x IX. Junco Græcos ad funes usos¹ nomini² credamus,
quo herbam eam appellant: postea palmarum foliis, phi-
luraque³, manifestum est: et inde translatum a Pœnis
sparti usum, perquam simile veri est.

x X. Theophrastus¹ auctor est, esse bulbi genus circa
ripas amnium nascens, cujus inter summum corticem,
eamque partem qua vescuntur, esse laneam naturam, ex²

— *Utile.* Funiibus texendis, cæte-
risque usibus. HARD.

5. *Natalium sitim.* Quoniam in
arido solo, ut dictum est, nascitur.

6. *Est natura. . . . interpolis.* Ea
sparti natura, ut interpolandis, re-
sarciendis, renovandis operibus,
quæ ex eo fiunt, aptissime adhi-
beat, et vetustum secure miscea-
tur novo. Interpolis mulier a Plau-
to appellatur ea, quæ se pigmentis
interpolat, atque reconcinnat, ut
ex vetusta anu nova quasi puella
fiat, in Mostellar. Act. I, scen. III,
vers. 117. HARD.

7. *Minusque C in longitudinem.*
Sic Apuleius in Herbario suo: quod
etiam Salmasius vidit, in Solinum
pag. 261: "Ad quos omnes usus
minus xxx μ . pass. in latitudinem
e littore Carthaginis novæ. . . cen-
tum in longitudinem nascitur." H.
— Longitudo major esse forte de-

bet. Nam nos docuit BOWLES, *In-
trod. à l'Hist. nat. d'Espagne*, p.
239, spartum crescere in maxima
Hispaniæ parte. BROX.

8. *Longius vehi.* Ex interiore Hi-
spaniæ tractu advehi, impendia ter-
restris itineris vetant. H. — *Vehi.*
Nunc Lutetiam advehitur spartum;
ibique instituta an. 1776 spartaria
officina. BROX.

IX. 1. *Junco Græcos.* Συκῖνος et
funem significat, et juncum: quo-
modo et spartum nunc restem, nunc
plantam e qua restes fiunt. DALEC.

2. *Nomini credamus.* Συκῖνος. Vide
Rob. Constant. in Lexico. HARD.

3. *Philuraque.* Hoc est, tenuissi-
mis arboris tilisæ membranæ, seu
tuucis: hæc enim φιλύρα Græcis
dicitur. HARD.

X. 1. *Theophrastus.* Hist. lib. VII,
c. 13, et ex eo Athen. lib. II, p. 64.

2. *Ex qua impilia.* Ita MSS. Reg.

qua impilia vestesque quædam conficiant. Sed neque regionem, in qua fiat, neque quidquam diligentius, præterquam eriophoron³ id appellari, in exemplaribus, quæ quidem invenerim, tradit; neque omnino ullam mentionem⁴ habet, cuncta cura magna persequutus cccxc annis⁵ ante nos, ut jam et alio loco diximus: quo apparet, post id temporis spatium in usum venisse spartum.

XI. Et quoniam a miraculis rerum cœpimus, sequemur eorum ordinem, in quibus vel maximum est, aliquid nasci aut vivere sine ulla radice. Tubera¹ hæc vocantur, undique terra circumdata, nullisque fibris nixa, aut saltem capillamentis, nec utique extuberante loco in quo gignuntur, aut rimas agente: neque ipsa terræ cohærent. Cortice etiam includuntur, ut plane nec terram esse possimus dicere, nec aliud quam terræ callum. Siccis hæc fere et

Colb. Chiff. Thuan. non, ut editi perperam, *mapalia*. Sunt autem *impilia* socculi. Theophrasto ποδεία. Ἰραίνεται δὲ ἐξ αὐτοῦ, inquit, καὶ ποδεία, καὶ ἄλλα ἱμάτια. Ποδεία sunt pedum tegumenta, ex coacta lana. Impilia igitur coactilia erunt, pedibus involvendis, calceandisque utilia. *Des chaussons de feutre*. Pollux, lib. II, cap. 4: Ποδεία δὲ τοὺς περὶ τοῖς ποσὶ πέλους. Hesych. Νάκτα, τοὺς πέλους καὶ τὰ ἱμπίδια. Usus hac voce *impilia* Ulpianus. Vide Turneb. *Advers.* lib. XI, cap. 14. HARD.

3. *Eriophoron*. Ἐριόφορον, ob tomenti copiam, quam gerit, quæ lanæ modo in stamina deduci potest. Bulbi eriophori geminam iconem exhibet Dodonæus, pag. 681. Ex his alterum in Regio horto vidimus, qualem et Clusius pinxit. Peruanum præterea alterum, et tertium Orientalem appellatum. H. — *Eriophorum angustifolium* (Triand.

mon.g. 115 W. *Cyperoid*. Juss.). Ed.

4. *Neque mentionem*. Ejus nimirum quod nunc describitur. HARD. — *Mentionem habet*. Theophrastus, *Histor.* lib. I, cap. 8, λιννοπάρτου meminit inter ea, quibus cortex multis tunicis constat. Id autem aliud esse non potest quam spartum pro lino usurpatum ad varios usus vitæ. Quidam eo loco divisionem legunt *linum, spartum*. In hac ergo memoria lapsus Plinius est. DAL.

5. *CCCXC annis*. Nempæ A. U. C. 440, ut dictum est lib. XIII, cap. 30, et lib. XV, cap. 1. Hæc vero Plinius commentabatur anno 830, ut ipse fatetur lib. XIV, c. 5. Quare a Theophrasto ad Plinium intervallum fuit 390 annorum, non ut libri hactenus editi exhibent, 490, addita perperam centenarii nota, quæ superfuit. HARD.

XI. 1. *Tubera*. Vulgo, *des truffes*. — Vid. Not. II de Tubericibus. En.

sabulosis locis, fructectosisque nascuntur. Excedunt sæpe
 2 magnitudinem mali cotonei, etiam librâli pondere. Duo
 eorum genera, arenosa dentibus inimica, et altera sincera.
 Distinguuntur et colore, rufo, nigroque, et intus candido :
 laudatissima Africæ. Crescant, anne vitium id terræ (ne-
 que enim aliud intelligi potest) ea protinus globetur ma-
 gnitudine, qua futurum est : et vivantne, an non, haud
 facile arbitror intelligi posse. Putrescendi enim ratio
 communis est iis cum ligno. Lartio Licinio² prætorio viro
 jura reddenti in Hispania Carthagine, paucis his annis
 scimus accidisse, mordenti tuber, ut deprehensus intus
 denarius primos dentes inflecteret : quo manifestum erit,
 terræ naturam³ in se globari. Quod certum est, ex iis
 erunt⁴ quæ nascantur, et seri non possint.

1 XII. (III.) Simile¹ est et quod in Cyrenaica provincia
 vocant misy, præcipuum suavitate odoris ac saporis, sed
 carnosius : et quod in Thracia² iton, et quod in Græcia
 geranion.

2. *Lartio Licinio.* Vetus inscriptio, sed suspecta illa quidem nobis apud Gruterum, p. 180 : LARTIVS. LICINIVS. CVM. GVBERNASSET. HISPAN. HVNC. AQVAEDVCTVM. IVSSIT. AEDIFICARI. Apud Plinium Juniorem, lib. II, epist. 14, Largius Licinius, pro Lartio mendose appellatur. H.

3. *Terræ naturam.* Substantiam tenuiorem, ex qua tuber nascitur, sic in se convolvi, ut incidentia quoque includat. De hoc argumento vide dissertationem D. GEORFFROY Junioris, in Hist. Academiæ Regiæ Scientiarum, anni 1711, p. 23. H.

4. *Ex iis erunt.* Ex eorum genere tubera erunt, quæ seri non possint. HARD.

XII. 1. *Simile est misy.* Tuberis genus, et iton, et geranion. H. — Geranion est *Geranium tuberosum*

(*Monad. decand. L. Geran. Juss.*) En.

2. *Et quod in Thracia.* Mutilus hic locus in libris hactenus editis fuit, hoc modo : « et quod in Thracia ceraunium. » Nos refiniximus fideliter, ut remur, ex libri hujus indice in quo diserte legitur, ex MSS. omnium fide, *Misy, iton, geranion.* Nec paulo sane certius ex ipso Theophr. hæc tria tuberum genera iisdem fere verbis laudante, apud Athenæum, lib. II, p. 62 : Δέγει δὲ περὶ αὐτῶν Θεόφραστος. Τὸ ὕδρον δὲ καλοῦσι τινεὶ Γεράνιον, καὶ εἴτι ἄλλο ὑπόγειον. Καὶ πάλιν ἡ τῶν ἐγγεστοκόων τούτων γέννησις ἀμα καὶ φύσις, εἶν τοῦ τε ὕδρου, καὶ τοῦ φυσμένου περὶ Κυρήνην, δὲ καλοῦσι μίσυ. Δοκεῖ δ' ἡδὺ σφόδρα τοῦτ' εἶναι, καὶ τὴν ὄσμην εἶχειν κρεώδη. Καὶ τὸ ἐν τῇ Θράκη δὲ γενομένον ἴσεν, etc. « De

XIII. De tuberibus¹ hæc traduntur peculiariter : quum fuerint imbres autumnales, ac tonitrua² crebra, tunc nasci, et maxime e tonitribus : nec ultra annum durare : tenerima autem³ verno esse. Quibusdam locis⁴ accepta riguis feruntur : sicut Mitylenis negant nasci, nisi exundatione fluminum invecto semine ab Tiaris. Est autem is locus, in quo plurima nascuntur. Asiæ nobilissima circa Lampsacum, et Alopeconnesum : Græciæ vero, circa Elin.

XIV. Sunt et in fungorum genere a Græcis dicti pezicæ⁵, qui sine radice aut pediculo nascuntur.

tuberibus hæc Theophrastus. Tuber quod geranion quidam uncupant, et si aliud sub terra generatur. Ac rursum : Eorum quæ sub terra pariuntur, ejusmodi natura est ac generatio : quemadmodum tuberis et misy : sic enim vocant quod circa Cyrenem gignitur, et suavissimi gustus esse credunt, et odore carnis. Est et ejusmodi iton, quod in Thracia effodiunt, etc. » Adde et Apuleium, qui quum librum suum de salutaribus herbarum remediis (ut alii multa sua volumina) ex Plinio concinnarit, hunc locum integrum fere sic repræsentat : ut Salmasius etiam vidit in Solinum, p. 708 : « Simile est quod in Cyrenaica provincia vocant misy, præcipuum suavitate odoris ac saporis : et quod in Thracia iton, et quod in Græcia geranion. » Eustathius in Iliad. A, tuber geranium pariter vocari auctor est : Ἐστὶ γὰρ κατὰ τὸν μύκητα, καὶ τὸ ὄδνον τὸ καὶ γεράνειον κατὰ τινας. HARD.

XIII. 1. De tuberibus. Hæc totidem verbis Athenæus, lib. II, p. 62, ex Theophrasto. HARD.

2. Ac tonitrua. Sic etiam sensit Juvenalis, Sat. v, vers. 116. Vide

et Plutarch. Sympos. Quæst. I. IV, cap. 2. HARD.

3. Tenerima autem, etc. Τὴν δὲ χρεῖαν, καὶ τὴν ἀκμὴν ἔχει τοῦ ἤρος. « Verno autem maxime vigent, atque tempestiva sunt. » Ex Athenæo. DALEC.

4. Quibusdam locis. Quibusdam in locis tuberum origo debetur aquis, et exundationibus fluminum, semina secum devehentium. Theophrast. apud Athenæum, loc. cit. Οὐ μὴν ἀλλ' ἐνίοι γε ὡς σπειρατικῆς εὐσεψ τῆς ἀρχῆς ὑπολαμβάνουσιν· ἐν γούν τῷ αἰγιαλῷ τῶν Μιτυληναίων οὐ φασὶ πρότερον εἶναι πρὶν ἢ γενομένης ἐπομβρίας τὸ σπέρμα κατενεχθῆ ἀπὸ Τιαρῶν, τοῦτο δ' ἐστὶ χωρίον ἐν ᾧ πολλὰ γίνεται... Φυίται δὲ καὶ περὶ Δάμψακον, καὶ ἐν Ἀλωπεκοννήσῳ, κέν τῇ Ἰδαίῳ. Quæ totidem verbis apud Plinium latine legimus. Tiaræ porro collis nomen fuit, imminētis littori Mitylenæorum. In nummis antiquis, ΜΙΤΥΛΗΝΑΙΩΝ scribitur. HARD.

XIV. 1. Pezicæ. Πεζίται, inquit Athenæus, ἀβήριζοι καὶ ἀκαυλοὶ ὄντες τυγγάνουσι (non ut legitur, καὶ αὐτοὶ τυγγάνουσι) nec caulem habent, nec radicem : fungus vero ortus sui

XV. Ab his proximum dicitur auctoritate clā laserpitium, quod Græci silphion¹ vocant, in² C provincia repertum : cujus succum vocant laser ficum in usu medicamentisque, et ad pondus denarii pensum. Multis jam annis⁴ in ea terra i nitur : quoniam publicani⁵, qui pascua conducu ita lucrum sentientes, depopulantur pecorum Unus omnino caulis nostra repertus memoria

principium habet in longum porre- ctum caulem, et in summo ejus veluti crure distenditur. Pezias Itali vocant *Prugnoti*, Galli *mousserons* (*Helvella* aut *Morchella esculenta*? Spreng.), terræ semper incumbente ac instra- to globoso capitulo, nec in caulem aliorum modo se attollente : statim primis veris imbribus erumpentes, et toto genere salubres ac innoxios. Quidam *pezitas* esse volunt rufos fungos, castaneis potissimum adna- scentes, quos *auriculas* Galli vocant. DALEC. — *Pezicæ*. Πέζιας appellat Theophrast. apud Athen. lib. II, p. 61, quasi fungos sessiles dixeris : sunt ii globosæ formæ, et instar rotundi orbis terræ adherent, nullo pede aut cauliculo fulti : qui dum resiccati rumpuntur, tenuissimum pulverem instar fumi evomunt : vulgo lupi crepitus (*Lycoperdon*) vo- cant : nec sunt ii fungi edules. H.

XV. 1. *Græci silphion*. Colum. lib. VI, cap. 17 : « Et radix quam Græci σιλφίον vocant, vulgus autem nostra consuetudine laserpitium ap- pellat. » Aliquando et ea caulis ejus plantæ appellatio fuit. Dioscorides, lib. III, cap. 94 : Ἐνιοὶ δὲ τὸν μὴ καυλὸν σιλφίον ἐκάλεσαν. Pro tota planta Galenus de Morb. ac. IV, comment. 95 : Τὴν ῥίζαν τοῦ σιλφίου

καλεῖν ἔθος τοῖς ἀνθρώποις διὰ τῆ βοτάνης. HARD.

2. *In Cyrenaica*. In laserpiciferas vocat Cati pro *laserpitiferis*. HARD.

3. *Cujus succum* in Nempe *Ferulæ Tingit digyn.* gen. 539 Willc Juss.), de qua vide not hujus libri. ED. — *Lase* vid. Exc. III ad calc. h

4. *Multis jam annis*. S c. 58 : « Exstincto omn silphio, ut diximus. » LARGUS, qui Tiberii ætat xvi ad anginam, compo- dicamenta autem simpli hæc faciunt : Laser C si potest inveniri : sin riacum aqua dilutum,

5. *Quoniam publicani*. avaritia non patitur las caulem assurgere, quia pulantur pecorum pabu unus caulis, qui pecoris fefellerat, pro miraculo missus. Statim in heri caule depascuntur pecu sinunt in ferulam assur, bant prius ipsi incolæ g planta, ne florem depa radicemque suffoderen riano, de Exped. Alex.

principi missus est. Si quando incidit pecus in spem nascens, hoc deprehenditur signo : ove, quum comederit, dormiente protinus, capra sternuente : diuque jam non aliud ad nos invehitur laser, quam quod in Perside⁶, aut Media, et Armenia nascitur large, sed multo infra Cyrenaicum : id quoque adulteratum gummi, aut⁷ sagapeno⁸, aut faba fracta. Quo minus omittendum videtur, C. Valerio⁹, M. Herennio coss. Cyrenis advecta Romam publice laserpitii pondo xxx; Cæsarem vero dictatorem initio belli civilis, inter aurum argentumque protulisse ex ærario laserpitii pondo M. D¹⁰. Id apud auctores¹¹ Græciæ evidentissimos invenimus natum imbre piceo¹² repente madefacta tellure, circa Hesperidum hortos¹³ Syrtinque majorem, septem annis ante oppidum Cyrenarum, quod conditum est Urbis nostræ anno CXLIII¹⁴. Vim autem illam

6. *Quod in Perside.* De lasere Media, Eustathius in Dionys. v. 1017, p. 127. De Syria, Media, Armeniaque Dioscorides, lib. III, cap. 94. Apicius, lib. I, cap. 30, laser Parthicum vocat. H. — Est Ferula Assa fetida, de qua vide not. ad calcem huj. lib. Ed.

7. *Aut.* Sic Franzius ex Dalec. Hard. et Brot. omisso τῆ aut, sagapeno, et sacopenio. Ed.

8. *Aut sagapeno.* Sic Dioscorid. lib. III, cap. 94 : Δολιῦται δὲ πᾶς ἐπὶ πρὸ τοῦ ξηρανθῆναι σαγαπηνεῦ μνημονίου, ἢ ἀλαίου ἱριγμινεῦ, etc.

9. *C. Valerio.* C. Valerio Flacco, de quo Val. Max. lib. VI, cap. 9. DALEC. — *C. Valerio.* In annum Urbis 661 incidit consulatus C. Valerii Flacci, et M. Herennii. Vide Cassiod. Jul. Obseq. et Fræg. Capitol. HARD.

10. *Pondo M. D.* Hoc est, pondo mille quingenta. Ita MSS. Reg. 2,

et Colb. non, ut editi, pondo CXI. H. — Brot. ex MSS. CXI. Ed.

11. *Id apud auctores.* Est et apud Theophrast. Hist. lib. VI, cap. 3. H. — *Evidentissimos.* Vet. ap. Dalec. *vetustissimos.* Ed.

12. *Piceo.* Crasso et nigro picis modo. DALEC.

13. *Hesperidum hortos.* Vide lib. V, cap. 5. Theophrast. loc. cit. ut quidem in libris editis vulgo habetur, περὶ τὴν Σύρτιν ἀπὸ τῶν Ἑσπερίδων, circa Hesperiam, seu Benericem oppidum Syrti vicinum. H.

14. *Anno CXLIII.* Olympiadis xlv annus hic secundus fuit. Theophrastus loc. cit. conditam Cyrenam ait annis fere trecentis autequam Archon Athenis Simonides foret : fuit autem is Archon Olymp. cxvii anno secundo, urbis Romæ 442. Quare cum Plinio Theophrastus facit, quum a trecentorum annorum numero unicus desideretur. Soli-

per quatuor millia¹⁵ stadium Africæ valuisse. In e-
pitium gigni solitum, rem feram¹⁶ ac contumacer
coleretur, in deserta fugientem¹⁷: radice multa cr-
caule ferulaceo, aut simili crassitudine¹⁸. Hujus
maspetum vocabant, apio maxime similia. Seme-
4 foliaceum, folium ipsum vero²¹ deciduum. Vesci²²
solita, primoque purgari, mox pinguescere, car-
bilem in modum jucunda. Post folia amissa²³, ca-

nus urbis Cyrenes ortum adscribit Olympiadi v et xl, post Trojam cap-
ptam ann. 586. Eusebius in Chronico vicennio ante Olymp. xxxvii, ann. 4: « Battus, inquit, Cyrenen condidit. » HARD.

15. *Quatuor millia.* Theophrast. πλείω ἢ τετρακισχίλια σταδία. Sunt ea passuum l millia. HARD.

16. *Rem feram.* Quæ cultum aspernetur omnem, et loca culta fugiat: vel, uti de cupresso dictum est, quæ sit natu morosa. HARD.

17. *In deserta fugientem.* Ἐξαναρῶσαν, evanescentem, exarescentem, deserta, derelictaque sua sede. Theophr. DALEC.

18. *Aut simili crassitudine.* Ita MSS. omnes Reg. Colb. Thuan. et Chiffi. non uti hactenus editi, *haud simili.* Favet Theophr. Hist. l. VI, cap. 3: Τὸν δὲ καυλὸν ἄλικον νάρθηξ, σχεδὸν τι τῷ πάχει παραπλήσιον. H.

19. *Hujus folia.* Theophr. l. c. Τὸ δὲ φύλλον, ὃ καλοῦσι μάσπετον, ὅμοιον τῷ σελίνο, etc. Pollucis, VI, 10, pag. 287, eadem sententia est, ἢ δὲ ῥίζα σιφιων... τὸ δὲ φύλλον μάσπετον. Diosc. vero III, 94, caulem maspetum: Οὗ ὃ καυλὸς μάσπετον καλεῖται, ἰμφορῆς νάρθηκι. Idem nihilominus aliorum sententiam recitat: Ἔνοι δὲ τὸν καυλὸν σιφιων

ἐκάλεσαν, τὴν δὲ ῥίζαν μτὰ δὲ φύλλα μάσπετα. HAI
20. *Semen... foliaceum.* Σπέρμα δ' ἔχει πλατὺ, φύλλ τὸ λεγόμενον φύλλον. Et ipsum que semen a planitie folium est appellatum, ut dicemus statim. HARD.

21. *Vero.* Hactenus 1 batur: unde arrepta staticis, quos Salmasius sœi in libello, cui titulum fœtionis ad Plinium, p. 101 scribendi, perverse omnia esse a Plinio hæc Theophrastus, ex Hist. VI, 3, ἄμ τῷ ἦρι τὸ μάσπετον ἀφίνα ille non amitti vere, sed potius folia significat. Alnem omnem erroris abtulectio codic. MSS. Reg. Chiffi. etc. in quibus vero legitur. Quo porro tempocidant, Plinius ipse pdeclarat: « Folia aurei csemine fuisse, cadentia ortu Austro flante. » Cui Theophrastus ipse suffri in prioribus Notis monu

22. *Vesci pecora.* Theophrastus, 23. *Post folia amissa.* enim ea a Canis ortu, Ate, quidam tradidere. HAI

et homines vestebantur decocto, asso, elixoque²⁴: eorum quoque corpora XL primis diebus purgante a vitiiis omnibus. Succus duobus²⁵ modis capiebatur, e radice, atque caule. Et hæc duo erant nomina: rhizias²⁶, atque caulias vilior illo ac putrescens. Radici cortex niger²⁷. Ad mercis adulteria²⁸, succum ipsum in vasa conjectum, admixto furfure²⁹, subinde concutiendo, ad maturitatem³⁰ perducebant; ni ita fecissent, putrescentem. Argumentum erat⁵ maturitatis, color, siccitasque sudore finito³¹. Alii tradunt laserpitii radicem fuisse majorem cubitali, tuberque³² in ea supra terram. Hoc inciso³³, profluere solitum succum,

24. *Asso, elixoque.* Theophr. ἴφρον, ὀπτόν. HARD.

25. *Succus duobus.* Theophr. l. c. et Diosc. totidem verbis, καυλίαν vocant succum, qui e caule, ῥιζίαν qui ex radice exprimeretur. H.

26. *Rhizias.* Constans hæc est exemplarium omnium scriptura, Reg. Colb. Th. Chifflet. etc. qua succum cauliam appellatum viliorum esse, præstantiorem esse rhizias, haud obscure declaratur. Favet Theophr. Hist. IX, 2, qui eadem habet: Καλοῦσι δὲ τῶν ὀπῶν τούτων τὸν μὲν καυλίαν, τὸν δὲ ῥιζίαν, καὶ ἐστὶ βελτίων ὁ ῥιζίας, καθαρὸς καὶ διαφανής, καὶ ξηρότερος. Ὁ δὲ καυλίαν ὑγρότερος. Nequidquam refragante Apuleio, qui dum locum transcriberet ex vitioso codice, in lib. de Remediis herbarum, vilior ille, legitur in eo videtur. HARD.

27. *Radici cortex niger, etc.* Eum detrahi solitum scribit Theophrast. quapropter eo relicto mercem ab impostoribus adulteratam interdum fuisse. DAL.

28. *Ad mercis adulteria.* Ad mercem eam sive succum adulteran-

dum. Legit Salmasius in Solin. p. 1024, « ad merces ad ultra, » et ad ultra esse ait, quod Græci εἰς τὰ πέραν dicant. At id quis unus, amabo, dixit idoneus satis latinitatis auctor? HARD.

29. *Admixto fursure.* Theophr. admixta farina, ἄλευρα μίξωσι. H.

30. *Ad maturitatem.* Ad perfectionem integritatemque eam, quam hominum industria ac opera obtineret, ut a putredine defenderetur. HARD.

31. *Sudore finito.* Omni humore succi excocto, siccato. HARD.

32. *Tuberque in ea.* In eaque radice extuberare capitulum quoddam, quod sublime penitus exstet, ut fere in summa tellure esse appareat: Οἱ δὲ τοῦ σιλιφίου τὴν ῥίζαν φασὶ γενέσθαι πηχυαίαν ἢ μικρῆ μείζονα. Ταύτην δὲ ἔχειν ἐπὶ τοῦ μέσου κερφάλιον ὃ καὶ μετεωρότατόν ἐστι, καὶ σχεδὸν ὑπὲρ γῆς, κ. τ. λ. Theophr. l. c. HARD.

33. *Hoc inciso.* Theophr. l. c. Sed quem ex Plinio aliisque sic legas: Μετὰ ταῦτα δὲ τὸν καυλὸν καλιῖσθαι δὲ μαγύδαριν· ἐκ δὲ τούτου

- est. Quos in medicina usus habeat, suo dicemus.
- XVIII. At quæ¹ vocatur radícula, lavandis lanis succum habet: mirum quantum conferens mollitiæque. Nascitur sativa ubique, sed sponte² præcipue in Asia Syriaque, saxosis et asperis locis. Trans Euphratem tamen laudatissima, caule ferulaceo, tenui, cibis indigenarum expetito, et unguentis³, quiddam cum quo decoquatur: folio oleæ. Struthion Græci floret æstate, grata aspectu: verum sine odore, siccum et caule lanuginoso. Semen ei nullum, radix magis conditur ad quem dictum est⁴ usum.
- XIX. (IV.) Ab his superest reverti ad hortorum et suapte natura memorandam, et quoniam an nihil prius mirata est, quam Hesperidum hortos,

9. *Suo dicemus.* Lib. XXIV, cap. 56. HARD.

XVIII. 1. *At quæ ... radícula.* Diosc. II. 139: Στρούθιον ... ἢ εἰ ἐπιπλάται πρὸς κάθαρσιν τῶν ἰρίων.
• Struthium sive radícula, qua fullones purgandis lanis utuntur. • Ea est quæ communi officinarum consensu saponaria dicitur, quoniam eluendis vestimentorum maculis, sordibusque lanarum expurgandis, saponis vicem exhibet. Quidam herbam fullonum etiam nominant, *l'herbe au foulon*, quod ea interpolandis vestibibus, et manigonio poliendis fullones utuntur. Eadem apud Diosc. in Nothis: Στρούθιον, Ῥωμαίσις ἔρβα λαναρία, ἢ ῥάδιξ λαναρία. Et Colum. XI, 2, in Aprili: • Oves Tarentinæ radice lanaria lavari debent, ut tonsuræ præparentur. • HARD. — Plerisque botanicis videtur esse Radícula *Gypsophila Struthium* (*Decand. digyn. gen. 891 Willd. Caryoph.*

Juss.), etsi Cl. Gerardus Pliniano, nec sine ratione negatur; nisi Plinius ipse in tantis auctoribus græcis errarit. ED.

2. *Sed sponte.* Hoc est, vestris est, et alterius ferulaceo caule nempe ferulaceo qualem saponaria non habet radice eam Syriacam præcipue et στρούθιον vocant. H.

3. *Et unguentis.* Libri editi et *tingenti*. MSS. omnes Colb. Th. etiam quos vidit, *unguenti*: quod ille etiam ac veteri more dictum præcipue putat. Nos ex conjectura caulem eum, et unguentum interpretamur, sit cum quo decoquatur, seu liliium, aliudve simile quod unde unguenta constant: nissima hujus loci sententia.

4. *Ad quem dictum est* vandas scilicet lanas. HARD.

gum Adonis¹ et Alcinoi² : itemque pensiles³, sive illos Se-

XIX. 1. *Adonis*. Est hic *Adonis* in genitivo, ex græco Ἄδων, Ἄδωνος. Tamen Adonidis hortos Antiqui vocant, in quibus alsiosæ plantæ educantur, intra περιφραγίδας testas, seu dolia. Ἀδωνίαι κήποι, inquit Suidas, pag. 83, λέγονται ἐν μετέωροις κήποις. Meminit et Plato in Phædro. Fuit Adonis Cinyræ filius Cypriorum regis, ut fabulæ ferunt. At apud Ezech. VIII, 14, « mulieres plangentes Adonidem, » feminæ sunt lamentantes, velut ob Lunæ morbum, nempe ob virium lunæ imbecillitatem, usque ad ipsam quintam lunam totam : unde die *quinta mensis* factum hoc vidit Propheta, Ez. VIII, 1. Triplex abominatio a Judæis patrata describitur eo capite, et gradatim refertur. Prima est, thurificatio idolorum, v. 9, 10, 11. Altera, plangens Adonidis, 11, 13, 14. Tertia, adoratio solis orientis, 15, 16. Judææ ergo mulieres sic Lunam colebant, ut viri solem, abominatione hi certe majore : nam viros idololatris se contaminare tetrius est, quam feminas. Hæ præterea faciebant *placentas reginæ cæli*, Lunæ scilicet, Jerem. VII, 18. Eidem sacrificabant et viri « in urbibus Juda et in plateis Jerusalem, » acceptum ei referentes, quod *abundant panibus*, ibidem XLIV, 11, quo nomine et Ceres vocatur a Virgilio, in ipso initio lib. I Georgicon. *Adonis* propterea Luna appellatur, hoc est, Dominatrix : facto nomine eo feminino ex Hebræo masculino *Adon* אָדוֹן. Adonis ergo Luna, eo quod in segetes dominatur, ut di-

ctum est. *Quinta mensis* autem hoc se vidisse Ezechiel testatur, quod « sexta die abunde virium habeat Luna, » ut Plinius loquitur, qui propterea ab ea die « mensium annorumque initia » fecisse Druidas in Galliis refert, lib. XVI, c. 95. Quamobrem dies illa *quinta mensis* ab Ezechiele idcirco notata credi potest admodum verisimiliter, quod usque ad eam ipsam totam protraherent mulieres lamentum Adonidis, hoc est, Lunæ. Apud Virgilium autem, Ecl. X, vs. 11, *Adonis* nomen pastoris est, quem *Adoneum* Plautus vocat in Menæchmis, act. I, sc. 2, vs. 34; sed defletum eum a mulieribus aut viris, neuter dicit. Fabulosus alius Adonis est, quem Theocritus, Bion, alique commemorant. Sed quid cum illo Judæis mulieribus, præsertim Ezechielis ævo? HARD.

2. *Alcinoi*. Phæacum regis in insula Corcyra ditissimi, cujus silvas laudat Virg. Georg. II; *pomaria* Statius, Silv. lib. I, vs. 3; pometum Tertullianus, de Pallio : sequuti omnes Homerum in Odyssea. HARD.

3. *Itemque pensiles*. De pensilibus Babylonis hortis multa poetæ, multa historici narrant. Describit eos luculenter Diod. Bibl. II, 99 : item Philo Byzantius, lib. de septem orbis spectaculis, pag. 3. Berosus lib. III rerum Chald. apud Josephum, Ant. Jud. X, 11, ait saxæas moles fuisse, quæ montium speciem referrent, superne consitas variis arborum generibus, etc. Pendentes recte dixeris in aere silvas. HARD.

miramis⁴, sive Assyriæ⁵ rex Cyrus fecit, de quorum alio volumine dicemus⁶. Romani quidem reges ipsi c Quippe etiam Superbus Tarquinius⁷ nuntium ill vum atque sanguinarium filio remisit ex horto. tabulis legum nostrarum nusquam nominatur villa per in significatione ea⁸ hortus: in horto vero, heres Quam rem comitata est et religio quædam hortoq

4. *Sive illos Semiramis.* Supersunt ex Berosi annalibus monumenta, proxime apud Josephum laudata, in quibus scriptum est, non Semiramidem, Cyrumve, sed Nabuchodonosorum ex spoliis quæ ex Judæa devastata reportarat, templum Belo extruxisse, urbemque Babylonem pro majestate imperii auctam coctilibus cinxisse muris: ad hæc hortos aërios, et nemora pensilia fecisse, in gratiam uxoris, quæ in montanis Mediæ educata, silvas spectare, in edito quæ essent, amabat. Berosum sequitur Cedrenus in synopsi historica. Curtius, V, n. 5, « Syriæ (hoc est, Assyriæ) regem Babylone regnantem, quisquis demum is fuerit, hoc opus esse molium, » scribit. HARD.

5. *Sive Assyriæ.* Cujus olim metropolis Babylon fuit. Strabo, XVI, pag. 743. HARD.

6. *Alio volumine dicemus.* Morte præventus non præstitit fidem: neque est illud in Indice voluminum ab eo exaratorum, quem Plinius Junior concinnavit. HARD.

7. *Tarquinius.* Rem narrat admodum eleganter Valer. Max. VII, 4, n. 2, pag. 350. Vide quæ dicturi sumus c. 53. Quum Superbi nomen Plinius Tarquinio præponit, cognomen id ei fuisse admonet in ipso

principatu datum, ob matiam. HARD.

8. *In significatione ea.* « Hortus apud Antiquos or dicebatur, quod ibi qui ar possent, orientur. » HARD.

9. *Heredium.* In Tab Legis quartæ hæc tantu verba supersunt: ΜΟΡΤΥΑ ΔΙΥΜ... ΤΥΓΥΡΙΥΜ... Varr R. I, 10: « Antiquus as ne bellum Punicum pendeb jugera, quod a Romulo divisa dicebantur viritū quod heredem sequebant dium appellarunt. » Festi redium, prædium par Vide plura apud Vossium mol. verbi Heres. HARD.

10. *Hortoque et foco.* Sit plane apicibus ac litteris, tu campio, Chiffi. codex, sic e batissimi, quos habemus.

gebatur: « Hortosque et tum contra invidentium tiones dicari videmus, in satyrica signa. » Salmasit in Solin. pag. 310, *Hortoq* mavult: cætero a nobis fitos certe dicari ac fores, nrum monumenta indican signa, tralatitium est: u hac inscriptione palam e Gruterus affert, pag. 66,

foco tantum contra invidentium¹¹ effascinationes dicari videmus in remedio satyrica signa¹², quanquam hortos

AVG. SIGNVM. SILENI. ET. SATYRI.
 Ut vero *horto et foco*, cum MSS. exemplaribus, quam *horto et foro*, ex Salmasii conjectura, quam nullis ille argumentis constabit, libentius amplectamur, hæc faciunt. Primum conditorum exemplarium auctoritas, a quibus discedere religio est. Deinde quod fabri quoque ante caminos ipsi suis suspendere soliti erant signa ejusmodi, resque turpículas, arcendæ invidiæ causa: Græci *προβακάνια*, *mutonia* Latini dixerunt, in veteri Glossario. Testis Jul. Pollux, VII, 24, pag. 351, Πρὸ δὲ τῶν καμίνων τοῖς χαλκεῦσιν θεὸς ἢ γαλοῖά τινα καταρτᾶν, ἢ ἐκιδέσθαι, ἐπὶ φθόνου ἀποτροπῇ· ἑκαλτο δὲ βακάνια, etc. Ut ab interiorum ædium focus ad fabrorum officinas hæc consuetudo transisse videri possit. Denique quod fluxisse hic mos a nobis credatur, ab illo foci exemplo, quod a Plinio recitatur XXXVI extremo, his verbis: « Non præteribo et unum foci exemplum, romanis litteris clarum. Tarquinio Prisco regnante tradunt repente in foco ejus comparuisse genitale e cinere masculini sexus: cumque, quæ insederat ibi, Tanquilis reginæ ancillam Ocrisiam captivam, consurrexisse gravidam. Ita Servium Tullium natum, qui regno successit. Inde et in regia cubanti puero caput arsisse visum creditumque Laris familiaris filium. Ob id compitalis et ludos Laribus primum instituisse. » Hoc et alii scriptores referunt, quos ibi appellaturi sumus. Quid porro simi-

lius veri, quam ob id quoque foco deinceps dicata signa Satyrica fuisse, quæ ipsa esse τὰ αἰδοῖα in Notis prioribus animadvertimus? H.

11. *Contra invidentium.* Invidiæ magnam vim ad nocendum Antiqui putabant, quum eam sola voluntate, et ipso afflatu, ac contagione, maleficam et venenatam esse, et hominibus, quibus male vellet, obesse graviter censerent. Superstitiose. HARD.

12. *Satyrica signa.* Quidam legunt *Saturnia*, præsertim Scaliger, lib. V Varr. de Ling. Lat. id quod nonnulli exposuerunt, Priapi, quoniam is deus Saturni modo pingereetur cum falce. Turnebus suis adnot. in Varronem legit *Satyrica*, eaque similia fuisse putat Phallis, et Ithyphallis, quos in pompa Bacchi ferebant: universaque hæc omnia *oscilla* Virgilio vocata fuisse G. II, 389: « Oscilla ex alta suspendunt mollia quercu. » Sic inauspicatas aves foribus affixas fascinum depellere vetustas credidit, et alia quædam turpia, ut asinæ cranium. Vide quæ adnotata sunt in lib. XXV, cap. 9, et Lilius Gyraldum in Priapo. DALZC. — *Satyrica signa.* Perinde est, sive Satyrorum intelligat ipsa signa, hoc est, simulacra, Priapive, qualis in eo lapide pingitur, qui in Grutero memoratur, pag. 95, cum hac epigraphe, quæ et effigiem dei et muneris luculenter expedit: ΙΘΥΦΑΑΔΩΝ. ΚΟΡΥΝΗΦΟΡΩΝ. ΚΗΠΟΦΥΛΑΚΙ. ΚΑΕΝΤΟΜΑΚΤΙΠΙ, etc. Sive τὰ αἰδοῖα tantum virilia, figu-

tutelæ Veneris¹³ assignante Plauto¹⁴. Jam quidem horum nomine in ipsa urbe delicias, agros, villasque pudent. Primus hoc instituit Athenis Epicurus otii¹⁵ magi. Usque ad eum moris non fuerat in oppidis habitari¹⁶. Romæ quidem per se hortus ager pauperis erat.

3 Ex horto plebei macellum¹⁷, quanto innocentiore vi-

ramque illam, ut Martial. ait Ep. III, LXVIII : « Custodem merito statuit quam villicus horto, Opposita spectat quam proba virgo manu. »

13. *Tutelæ Veneris*. Rustica Vinalia mense Augusto Veneri dicata sunt, illi eadem die consecrata fuit ædes : jumenta, olitores, omnes horti in ejus tutela sunt. Itaque jumenta coronata ab opere cessabant Consualibus, quæ sequenti ac proximo die celebrabantur. Scalig. in Festum, pag. 161. DALÉG.

14. *Assignante Plauto*. Quo loco Plautus id prodat, nobis hæctenus incompertum. At Varro, tum lib. V de L. L. pag. 48 : « Horti, inquit, Veneris tutelæ assignantur, » hoc est, munditiei, elegantiae, venustatis; tum lib. I de Re R. c. 1. Et in hortis Sallustianis Romæ fuisse templum Veneris accepimus, cui hæc apposita epigraphe fuerit, pag. 39 : AEDITVI. VENERIS. HORTORVM. SALLVSTIANORVM. HÆRD.

15. *Otii magister*. In MSS. *hortorum magister*. Emit quidem certe hortum minis octoginta, in eoque philosophiæ ludum aperuit, Laertio teste in ejus vita, lib. X, pag. 271. Meminit Pausanias in Atticis regiunculæ Athenarum, quam *Hortos*, κήπους, fuisse appellatam scribit : eam verisimili conjectura, propter hæc Plinii verba, de hortis Epicuri Gassendus accepit, lib. de vita Epi-

curi, cap. 6. Si codicum lectio arriserit, *hortorum Magister* Epicurus sane dicatur, quæ hortis doctrinæ magisterium cuit. HÆRD.

16. *In oppidis habitari rursus* veteres etiam in hortis tarunt. Apud Tacitum, XVI, seas in hortis agebat, quum sperascente jam die consulis stor ad eum missus. Apud St. Claudius, abjecta spe digni ad otium concessit modo in et suburbano, in Campani cesso delitescens. Hortorum : cia voluptaria, et amœnitatis exstructa, in quæ sui colli causa secedebant, Romani vocarunt, Græci *zetes*, ut ex Lampridio in Heliogabalo τοῦ ζῆν, nisi fallor. Brisse lib. III, cap. 13. DAL.

17. *Ex horto plebei macellum* Ex hortis et oleribus feracula stissime apud Plautum in Fcoquus memorat : « Non iter nam condio, ut alii coqui mihi condita prata in patinis ferunt : Boves qui convivas faherbasque aggerunt : Eas hherlis aliis porro condiunt, Licoriandrum, feniculum, allatrum olus : Apponunt rumi brassicam, betam, blitum, etc — *Ex horto plebei macellum*. aliud plebi macellum quam h

Mergi enim, credo, in profunda satius est, et ostrearum genera naufragio exquiri, aves ultra Phasidem¹⁸ amnem peti; et fabuloso¹⁹ quidem terrore tutas, immo sic pretiosiores, alias in Numidiam, atque Æthiopiæ²⁰ sepulcra: aut pugnare cum feris, mandique capientem²¹ quod mandat alius. At hercule quam vilia hæc, quam parata voluptati satietatique; nisi eadem quæ ubique, indignatio occurreret! Ferendum sane fuerit exquisita nasci poma, alia sapore, alia magnitudine, alia monstro²², pauperibus interdita: inyeterari vina, saccisque castrari²³; nec cuiquam adeo longam esse vitam, ut non²⁴ ante se genita potet: e frugibus quoque²⁵ quoddam alimentum sibi excogitasse luxuriam, ac medullam tantum earum; superque²⁶ pistri-

fuit: non aliunde fercula. Eodem sensu Tullius in Catone, n. 56: « Jam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellat. » HARD.

18. *Ultra Phasidem.* Phasianas intelligit, e Colchis olim peti solitas, ut superius dictum est lib. X, cap. 67. HARD.

19. *Et fabuloso.* Quanquam deterriti ab earum avium aucupio homines poterant jure videri, vel solo terrore, quem de iisdem avibus, totoque cæli tractu quem incoherenter, fabulæ injecissent. H.

20. *Atque Æthiopiæ.* Mennonidas aves signat, de quibus lib. X, cap. 37. Quum in Numidiam dicit, Meleagridas, de quibus eodem libro, cap. 38. HARD.

21. *Mandique capientem.* Dum apros venatur. HARD.

22. *Alia monstro.* Quorum natura e cæterorum pomorum conditione dispar, ut sunt spadonia, item melofolia, cæteraque, de quibus lib. XV, cap. 15, vel intempestive orta Plinius, XVII, cap. 1:

« Ob hoc insita, et arborum quoque adulteria excogitata sunt, ut nec poma pauperibus nascerentur. » HARD.

23. *Saccisque castrari.* Vina olim tum sacco percolaturum, tum nive frangebantur, ut mitiora lenioraque, defecata et liquida forent, atque ideo plus biberetur; σακκίζειν et σακκίλιζειν Græci vocant. DAL. — *Saccisque castrari.* Sacco frangi vini vires, ut dictum est supra lib. XIV, cap. 28.

24. *Ut non.* Ut non et vetustiora multo vina potet. HARD.

25. *E frugibus quoque.* Alicam intelligit, de qua prolixè Plinius. lib. sup. c. 29: « Sed inter prima dicatur et alicæ ratio, præstantissimæ saluberrimæque: quæ palma frugum indubitata Italiam contingit. » Et: « Alica fit e zea... Nudata conciditur medulla, etc. » HARD.

26. *Superque pistrinarum.* Pistrinarum opera ac cælaturas interpretor, varias rerum imagines, quas panificiis suis, crustulisque, quod

macelli vectigal majus fuit Romæ, clamore plebis incusantis apud omnes principes³⁸, donec remissum est portorium mercis hujus; compertumque non aliter³⁹ quæstuosius censum haberi aut tutius, ac minore Fortunæ jure, quum credatur pensio ea pauperum⁴⁰. Is in solo sponsor est⁴¹, et sub dio reditus, superficiesque cælo quocumque gaudens.

- 7 Hortorum Cato prædicat caules. Hinc primum agricolæ æstimabantur prisci, et sic statim faciebant judicium, nequam esse⁴² in domo matrem familias (etenim hæc cura feminæ dicebatur⁴³), ubi indiligens esset hortus: quippe e carnario, aut macello⁴⁴ vivendum esse. Sed nec caules, ut nunc, maxime probabant, damnantes pulmentaria,

vultum Imperatoris exhibet: *IMPOCKET AVCI*. Sententia est *IMPerator Optimus Claudius, Eduorum Tutor, Augustodunensibus Vectigalium Concessit Immunitatem*. In parte nummi aversa litteræ sunt usu detritæ. De titulo Imperatoris Optimi, vide lib. VII, cap. 28, et quæ alibi diximus. *HARD.*

38. *Principes*. Imperatores. *H.*

39. *Compertumque non aliter*. Subintellige, non aliter quam si res herbaria immunis ab omni vectigali foret. *HARD.*

40. *Pensio ea pauperum*. Quoniam ex eo reditu pauperes extunderent, unde capitis tributum penderent. Vide quæ diximus supra lib. XVI, c. 12. *HARD.*

41. *Is in solo sponsor est*. Nam prædia quasi prædes sunt et sponsores dominorum. Vide Turn. *Adversar.* lib. IV, cap. 12. *DALEC.* — *Is in solo sponsor*. Hortus, inquit, pro sponsore est, soli bonitate. Satis lauta res familiaris est hominis illius, cui hortus est solo

feraci: nec alio is sponsore eget. *HARD.* — *Cato*. Nunc lib. de *R. R.* cap. CLVI, CLVII, ubi de brassica. *HARD.*

42. *Nequam esse*. Hoc est, parum frugi, nec ad rem augendam satis acrem, ut recte Budæus, lib. III, cap. 68. *HARD.*

43. *Dicebatur*. Sic etiam *MSS.* non dicebatur. *HARD.*

44. *Quippe e carnario, aut macello*. Carnarium dicebatur is locus, ubi carnes: macellum vero nunc, ubi olera distrahebantur. Varro lib. IV de *Liug. Lat.* pag. 35: « Forum olitorium: hoc erat antiquum macellum, ubi olerum copia. Ea loca etiamnum Lacædemonii vocant *μακέλλωτας*: sed Iones ostia hortorum et castelli, *μακέλλου*. Secundum Tiberim ad Junium, Forum piscarium... Hæc omnia postquam contracta in unum locum quæ ad victum pertinebant, et ædificatus locus, appellatum macellum, ut quidam scribunt quod ibi fuerit hortus, etc. » *HARD.*

erent alio pulmentario. Id erat oleo parcere : nam desideria etiam in exprobratione erant. Horti maxime sunt, quia non egerent igni, parcerentque ligno, exes et parata semper : unde et acetaria⁴⁶ appellantur, concoqui, nec oneratura sensum cibo, et quæ miscenderent desiderium panis. Pars eorum⁴⁷ ad coniecta pertinent fatetur domi versuram fieri solitam ; non Indicum piper quæsitum, quæque trans maria. Jam quoque in fenestris suis plebs urbana in imagine in quotidiana oculis rura præbebant, antequam⁴⁸ prospectus omnes coegit multitudinis innumeræ trocinatio. Quamobrem sit aliquis et his honos, 9 uictoriatem rebus vilitas adimat, quum præsertim

am gari. De garo dicemus I, cap. 43. HARD.

ide et acetaria appellantur. *aidam acedaria* legunt et t, quæ sine cura provectaria dicta *λάχανα*, quæ aceto edebantur, Græci appellantur. SALMAS.

ars eorum ad condimenta. scilicet. Ut piper Indic condimenta trans mare sibi gulæ proceres comogebantur plerumque foris facere, hoc est, pellinde mutuari. At homines sobrios, qui condimento suo nascentibus erant domi versuram facere antequam Plinius, quasi qui erent, non ex aliena arca, suos condirent. Hæc Salpreatio est, in Confut., pag. 119. Multo simpliciorque Petavii, in Mastipag. 10. Eleganter ille, versuram domi facere, hoc orto fenerari scribit eum,

qui ut gulæ, tamquam *δανειῆ* satisfaciatur, non ab alio quam ab horto suo mutuam accipit. Ita versura proprie est creditoris mutatio. HARD.

48. *Præfigi.* Præcludi *pergulas vel fenestras, quibus prospectus pateret in vicum.* Præfigere interdum præcludere est. Caius in Dig. VIII, tit. de Servitut. urbanorum prædiorum, lege 6 : « Hæc autem jura. Veluti si ædes tuæ, inquit, ædibus meis serviant, ne altius tollantur, ne luminibus mearum ædium officiat : et ego per statutum tempus fenestras meas præfixas habuero, vel obstruxero, ita demum jus meum amitto, etc. » Virgil. Georg. III, vs. 398 : « Multi jam excretos prohibent a matribus hædos, Primaque ferratis præfigunt ora capistris. » Prospectus vero pergulæ est, seu fenestra, seu quilibet situs altus, unde prospicere in vicum licet. Infra lib. XXI, cap. 7 : « Populus, quæ præferebatur funus, flores ex prospectu omni sparsit. » H.

etiam cognomina procerum inde nata videamus, Lactucinosque in Valeria familia⁴⁹ non puduisse appellari : et contingat aliqua gratia operæ curæque nostræ, Virgilio quoque⁵⁰ confesso, quam sit difficile verborum honorem tam parvis perhibere.

XX. Hortos villæ jungendos non est dubium, riguosque maxime habendos, si contingat, præfluo amne : si minus, e puteo rota², organisve pneumaticis³, vel tollenonum haustu rigandos. Solum proscindendum a Favonio : in autumnum præparandum est post XIV dies, iterandumque ante brumam. Octo⁴ jugerum operis palari⁵ justum est, fimum tres pedes alte cum terra misceri, areis distingui, easque resupinis pulvinorum toris⁶, ambiis singulas trauitum sulcis, qua detur accessus homini, scatebrisque decursus.

49. In Valeria familia. In una gente plures fuerunt familiæ agnominibus distinctæ : Volusiorum, qui et Publicolæ postea appellati : Maximorum, in quibus Lactucæ, seu Lactucini. Apud Diodor. XII, pag. 74, consul legitur M. Valerius Lactuca : Μέγρον Ουαλίριον Δακρυκάν vocat. Eidem et Maximi cognomen fuit : gessit consulatum ann. Urb. 298. HARD.

50. Virgilio quoque. Georg. IV, vs. 6 : « In tenui labor. » H.

XX. 1. Hortos villæ jungendos, etc. Cassianus, libro XII Geopon. c. 2 et 3. DALZC.

2. E puteo rota. Sic recte Turnebus, ex MSS. vestigiis, Advv. lib. XI, cap. 20, quum prius *pertica* insulse legeretur. Rota ea machina est ad hauriendam aquam, quæ a Vitruvio describitur cum tympano, lib. X, cap. 9. HARD.

3. Pneumaticis. Inter machina-

rum genera, πνευματικὸν fuit, seu spiritale, quod vi flatus ac spiritus aquam hauriret et attraheret : cujusmodi fistulæ nostræ sunt, vulgo *pompes*. Aliud κολώνιστον appellatum, juxta puteos positum, ad hauriendam facilius aquam, alteram partem prægravante pondere : tollenonem pariter vocant Festus et Vegetius : Galli, *une bascule*. Vide Vegetium, lib. IV, cap. 21. HARD.

4. Octo. Operas octo jugerum unum pastinare æquum est. H.

5. Palari. Hoc est, ut Plinius ait, lib. super. cap. 8, verti pila, seu pastinari. Est enim pala rusticum instrumentum ad fodiendam terram. HARD.

6. Pulvinorum toris. Sic l. XVII, cap. 35 : « Pulvinatis a devexitate labris. » Pulvinus dicitur areolæ terra elata inter duos sulcos in hortis, a similitudine pulvinorum, in quibus sedemus : idcirco et torus

XXI. In hortis nascentium alia bulbo¹ commendantur, alia capite², alia caule³, alia folio, alia utroque, alia semine, alia cortice⁴, alia cute, aut cartilagine, alia⁵ carne, alia tunicis⁶ carnosis.

XXII. Aliorum fructus in terra est, aliorum et extra, aliorum non nisi extra. Quædam jacent crescuntque, ut cucurbitæ et cucumis. Eadem pendent, quanquam graviora multo etiam iis quæ in arboribus gignuntur: sed cucumis cartilagine. Cortex huic uni maturitate transit in lignum. Terra conduntur raphani, napique, et rapa; atque alio modo inulæ, siser, pastinacæ. Quædam vocabimus ferulacea, ut anethum, malvas: namque tradunt¹ auctores, in Arabia malvas septimo mense arborescere², baculorumque usum præbere extemplo. Sed et arbor est malva³ in Mauretania Lixi oppidi æstuario, ubi Hesperidum horti fuisse produntur cc pass. ab Oceano, juxta delubrum Herculis, antiquius Gaditano, ut ferunt. Ipsa altitudinis pedum xx, crassitudinis quam circumplecti nemo possit. In

dicitur. *Couche de jardins, de melons, de concombres*, etc. » HARD.

XXI. 1. *Alia bulbo*. Rotundæ radices suis membranis tunicatæ, bulbi nominantur: sive pluribus capitulis coagmententur, uno folliculo omnes ambiente, sive quædamtenus distinctæ separentur: quales sunt croci, liliorum, narcissi, scillæ, arundinum. Hæ bulbosæ radices sic sub terra crescunt, ut ad novam quotannis sobolem decerpi aliqua portio possit. HARD.

2. *Alia capite*. Id quod sursum deorsumve in globum extuberat, aut in orbem glomeratur, caput dici consuevit: ut in papavere: si magnitudine ceserit, capitulum: a quo multa herbarum capitulata videntur fastigia. Radices nonnullæ,

ut porri et ceparum, extuberant in capita: unde et capitatum porrum sibi nomen arrogavit. HARD.

3. *Alia caule*. Quem et scapum Latini vocant. HARD.

4. *Alia cortice*. Cortice, ut cucurbitæ: cortice et cartilagine, raphani: ut dicetur inferius, cap. 26. H.

5. *Alia carne*. Ut poma, pira, pepones. HARD.

6. *Alia tunicis*. Ut cepæ. H.

XXII. 1. *Namque tradunt auctores*, etc. Theophrast. Histor. lib. I, cap. 5. HARD.

2. *Malvas septimo mense arborescere, baculorumque usum præbere extemplo*. Theophrast. Histor. lib. I, cap. 5, cultura id fieri auctor est, nulla privatim facta Arabiæ mentione. DALEC.

simili genere habebitur et cannabis³. Necnon et carnosæ aliqua appellabimus, ut spongias⁴ in humore pratorum enascentes. Fungorum enim callum, in ligni arborumque natura diximus⁵, et alio genere tuberum paulo ante⁶.

XXIII. (v.) Cartilaginei generis¹, extraque terram est cucumis², mira voluptate Tiberio³ Principi expetitus. Nullo quippe non die contigit ei, pensiles⁴ eorum hortos pro-moventibus in solem rotis olitoribus; rursusque⁵ hibernis diebus intra specularium⁶ munimenta revocantibus. Quin

3. *Et cannabis.* Et beta quoque, si Theophrasto fides, loc. cit. H.

4. *Ut spongias.* Conservam intelligit, de qua lib. XXVII, c. 45. H.

5. *Diximus.* Lib. XVI, c. 11. H.

6. *Paulo ante.* Cap. 11, 12, 13 et 14 hujus libri. HARD.

XXIII. 1. *Cartilaginei generis.* Nam radices quædam cartilagineæ sunt, ut raphani, beta. Vide l. XX, cap. 1 et 2. DALEC.

2. *Cucumis.* Ut apud Græcos *κίωρος*, sic apud Latinos cucumis late patentis significatus est: nam et quos proprie cucumeres appellamus, *corcombres*: et pepones, *pepons*: et melones denique complectitur, *melons*. Quum magnitudine excesserunt, aut in longitudinem processere, quales multis locis nascuntur, pepones quondam vocari cœperunt, ut inter omnes constat, a maturitate ducto nomine; ita ut veri cucumeres, qui quanto maturescunt magis, tanto solidiore cartilagine constant, lignosaque crusta durantur, in pristinae nomenclationis ambage remanserint. Sed qui jam mites ac teneri maturitate flaccescunt, pristino nomine defuncti, pepones dici voluerunt: quasi mites et maturitate teneri cucumeres. Sed quum formam

et effigiem mali referunt, et humi rotundantur, melopepones Græci vocant, facto ex pepone et malo nomine: quasi inter eos nihil nisi figuræ varietas intersit. Ita fere Ruellius, lib. I, p. 87. HARD.

3. *Tiberio.* Columella, lib. XI, cap. 3: « Possunt etiam cucumeres, si sit operæ pretium, vasis majoribus rotulæ subjici, quo minore labore producantur, et rursus intra tecta recipiantur. Sed nihilominus specularibus integri debent, ut etiam frigidibus, serenis diebus, tuto producantur ad solem. Hac ratione fere toto anno Tiberio Cæsari cucumis parabatur. Nos autem levioere opera, etc. » Gustus illa insignis voluptas Tiberio expetita, meloni nostro, quam cucumeri, aptius competit. HARD.

4. *Pensiles. . . . hortos.* Sic vasa majora vocat, Gallis, *des caisses*, cujusmodi fere sunt, quibus aurei mali continentur. HARD.

5. *Rursus hibernis.* Eadem fere Theophrast. Caus. lib. V, cap. 6, memorat, quo loco docet hieme cucumeris semen in canistris serere, ut celerius fructus proveniat. DAL.

6. *Intra specularium.* De specularibus dicemus lib. XXXVI, c. 45.

lacte mulso⁷ semine eorum biduo macerato, apud antiquos Græciæ⁸ auctores scriptum est seri oportere, ut dulciores fiant. Crescunt⁹ qua coguntur forma. In Italia virides, et quam minimi : in provinciis quam maximi : et cerini¹⁰ aut nigri. Placent copiosissimi Africæ, grandissimi Mœsiæ : quum magnitudine excessere, pepones vocantur. Vivunt hausti¹¹ in stomacho in posterum diem, nec perfici queunt in cibis, non insalubres tamen plurimum. Natura oleum odere mire : nec minus aquas diligunt. Desecti quoque ad³ eas modice distantes adrepunt : aut si quid obstet versi pandantur, curvanturque : id vel una nocte deprehenditur, si vas cum aqua¹² subjiciatur a quatuor digitorum

Horum vicem ac similitudinem referunt vasa vitrea, quibus melones integimus, *des cloches*. Lepide conqueritur Martialis, lib. VIII, epig. 14, se pejus ab amico exceptum, quam soleat esse hortus pensilis, in quo tenera arborum semina sunt : ut qui non haberet in cella specularia, quibus vim ventorum, et injurias temporum propulsaret. H.

7. *Quin et lacte mulso*. Hoc est, lacte in quo mel additum. Colum. loc. cit. « Cucumis tener et jucundissimus fit, si ante quam seras, semen ejus lacte maceres : nonnulli etiam, quo dulcior existat, aqua mulsa idem faciunt. » Palladius, lib. IV in Martio, tit. 9 : « Nunc melones serendi rarius... semina mulso et lacte per triduum maceranda sunt, et tunc jam siccata ponenda : hinc suaves efficiuntur. Odorati autem fiunt, etc. » HARD.

8. *Apud antiquos Græciæ*. Theophrast. Hist. lib. VII, cap. 1, et de Caus. lib. III, cap. 12, p. 277. Hodieque id fit in satu nostrorum

melonum : quorum genus illud, quod dulcedinem gustui repræsentat, vulgus inde *sucrinos*, quasi saccharinos appellat : *melons sucrés*. Hæc præmaceratio seminis in cucumerum nostratum satu non adhibetur. HARD.

9. *Crescunt*. Pallad. loc. citat. de cucumere : « Si ejus florem sicut in sua vite est, in forma fictili clauseris, ac ligaveris, qualem vultum forma vel hominis vel animalis habuerit, talem cucumis figuram præstabit. » HARD.

10. *Et cerini*. Sic recte Thuanæus codex : minus recte prius, *citri*ni legebatur. De ea voce egimus XV, 12. HARD.

11. *Vivunt hausti*. Vide Athen. lib. III, pag. 74, ubi eadem de cucumere Diphilus Siphnius medicus fere commemorat, quæ Plinius. HARD.

12. *Si vas cum aqua*. Palladius, loc. cit. pag. 89 de cucumeribus : « Longi, inquit, et teneri cucumeres fiunt, si aquam in patenti va-

intervallo, descendentibus ante posterum diem: at si¹³ oleum eodem modo sit, in hamos curvatis. Iidem in fistula¹⁴ flore demisso, mira longitudine crescunt. Ecce quum maxime nova forma eorum in Campania provenit mali cotonei 4 effigie. Forte primo natum ita audio unum: mox semine ex illo genus factum: melopeponas¹⁵ vocant. Non pendent hi, sed humi rotundantur. Mirum in his¹⁶, præter figuram coloremque, et odorem, quod maturitatem adepti, quanquam non pendent, statim a pediculo recedunt. Columella suum tradit commentum¹⁷, ut toto anno contingant. Fruticem rubi quam vastissimum in apricum locum transferre, et recidere, duum digitorum relicta stirpe, circa vernal æquinoctium: ita in medulla rubi semine cucumeris insito, terra minuta fimoque circumag-

sculo sub eis ponas, duobus palmis inferiorem, ad quam festinando tales efficiuntur. » HARD.

13. *At si oleum.* Palladius, loc. cit. de cucumere: « Oleum sic metuit, ut si juxta posueris, velut hamus plicetur. » HARD.

14. *Iidem in fistula.* Pallad. loc. cit. « Aliqui florem cucumeris cum viticulae suae capite cannae inserunt, cui prius omnes nodos perforaverint: ibi cucumis nascetur in nimiam longitudinem tensus. » H.

15. *Melopeponas.* Alii melones, ut diximus, quasi μήλωνας, id est, pomosos: quod fere nomen in omnem Italiam et Galliam abiit. Melones Hostienses laudat Jul. Capitol. in Albino, pag. 83. A Theophrast. σίκυοι, a Julio Polluce quandoque σπερματιαί, quasi seminarii nominantur. Et Hesychius: Σικυός σπερματιαί, ὃν ἡμεῖς μελοπέπονα. H.

16. *Mirum in his.* In melonibus.

17. *Columella tradit suum com-*

mentum. Scribo, « Columella tradit Mendesium commentum. » Columellae verba sunt, lib. XI, cap. 3: « Nos autem levioere opera istud fieri apud Ægyptiæ gentis populum Mendesium legimus, qui præcipit aprico et stercoroso solo alternis ordinibus ferulas, alternis rubos in hortis consitos habere. Deinde eas confecto æquinoctio paululum infra terram secare, et ligneo stylo luxatis vel rubi vel ferulae medullis stercus immittere, atque ita semina cucumeris inserere, quæ scilicet incremento suo coeant rubis et ferulis. Nam non sua, sed quasi macerata radice aluntur; sic insitam stirpem frigoribus quoque cucumeris præbere fructum. » PRIN.—*Columella.* Et ex Columella Palladius, lib. IV in Martio, tit. 9. H. — *Columella suum tradit commentum.* Excogitam scilicet a se rationem, ut melopeponas toto anno habere liceat. HARD.

geratas resistere frigori radices. Cucumerum Græci¹⁸ tria⁵ genera fecere : Laconicum , Scytalicum , Bœoticum. Ex his tantum Laconicum¹⁹ aqua gaudere. Sunt qui²⁰ herba, quæ vocatur culix nomine, trita, semen eorum maceratum seri jubeant, ut sine semine nascantur.

XXIV. Similis et cucurbitis natura¹, dumtaxat in nascendo. Æque hiemem odere. Amant² rigua ac fimum. Seruntur ambo³ semine in terra sesquipedali fossura, inter æquinoctium vernum, et solstitium : Parilibus⁴ tamen aptissime. Aliqui malunt ex kalendis martii cucurbitas, et nonis cucumeres, et per quinquatrus⁵ serere, simili modo reptantibus flagellis scandentes parietum aspera in tectum usque, natura sublimitatis avida. Vires sine adminiculo standi non sunt, velocitas pernix, levi umbra cameras ac pergulas operiens. Inde hæc duo prima genera : camera-

18. *Cucumerum Græci.* Theophr. l. VII, c. 4, ubi hæc cucumerum tria genera : Λακωνικός, Σκυταλίας, Βοιωτικός. HARD.

19. *Ex his tantum Lacon.* Ex his Laconicum melius rigatum provenire : reliqua non rigata præstantiora esse. Τούτων δὲ ὁ Λακωνικός ὑψηλόμενος βελτίων· οἱ δὲ ἑταροὶ ἀνόηστοι. Theophrast. loc. citat. H.

20. *Sunt qui herba.* Pallad. loc. cit. de cucumeribus : « Sine semine nascentur, si prius eorum semina oleo sabino perungantur, et herba ea, quæ culex dicitur, trita confricentur. » Ubi pro oleo sabino, legimus oleo sesamino, ex auctore Geop. eadem referente, lib. XII, cap. 17. Culex porro forsitan eadem est, quæ φύλλον et pulicaris dicitur, l'herbe aux puces. Hosce cucumeres ex eventu rei σύνοχίας appellat Plato Cornicus apud Athenæum, lib. II, p. 68. HARD.

XXIV. 1. *Similis et cucurbitis natura.* Theophrast. Hist. lib. VII, cap. 4, et Causs. lib. V, cap. 6 ; Columell. lib. XI, cap. 3. DALBEC. — *Similis et cucurbitis.* Vulg. courges. HARD.

2. *Amant.* Palladius, loc. citat. p. 91. HARD.

3. *Seruntur ambo.* Cucumeres, cucurbitæque. Pallad. loc. cit. H.

4. *Parilibus.* Ita libri omnes, etiam MSS. Sic lib sup. cap. 66, *Parilicium* scribi monuimus oportere, non *Palilicium*. Auctor Marini Victorini, Art. Grammat. lib. I, p. 2470 : « Parilia dicuntur, non Palilia : non a Pale dea, sed quod eo tempore omnia sata, arboresque, et herbæ parturiant, pariantque. »

5. *Quinquatrus.* Columella, IX, cap. 3, pag. 402 de cucumere : « Satio secunda ejus seminis Quinquatribus observatur. » De quinquatribus dixi lib. XVIII, 56. H.

rium⁶ : et plebeium, quod humi repit. In priore⁷ mire tenui
 pediculo libratur pondus immobile auræ. Cucurbita quoque
 omni modo fastigatur, vaginis⁸ maxime vitilibus, coniecta
 in eas postquam defloruit; crescitque qua cogitur forma
 plerumque et draconis intorti figura. Libertate vero pen-
 sili concessa, jam visa est novem pedum longitudinis.
 Particulatim⁹ cucumis floret, sibi ipse superflorescens :
 et sicciore locos patitur, candida lanugine obductus
 3 magisque quum crescit. Cucurbitarum numerosior usus -
 Et primus¹⁰ caulis in cibo. Atque ex eo¹¹ in totum naturam
 diversa. Nuper in balinearum usum venere urceorum vice,
 jam pridem vero etiam cadorum ad vina condenda. Corte-
 viridi tener : deraditur nihilominus in cibis. Cibos salu-
 bres¹² ac lenes pluribus modis existimant, qui perfici hu-
 mano ventre non queant, sed non intumescant. Semina
 quæ¹³ proxima collo fuerint, proceras pariunt : item a

6. *Camerarium.* Quod in cameras, testitudinesve, et pergulas scandit. Pergulæ, *des treilles et des cabinets de jardin.* HARD.

7. *In priore.* In camerario genere. HARD.

8. *Vaginis... vitilib.* Forte rectius, *ficilibus.* Nam forma fictili includi cucumeres Palladius jubet, paulo ante laudatus a nobis, ut crescant qua coguntur forma. Vase testaceo auctor Geop. lib. XII, cap. 19. H.

9. *Particulatim.* Non tota simul planta flores emittit, sed partes aliæ deinceps ex aliis flore induuntur. HARD.

10. *Et primus.* Et primus quidem caulis in cibos admittitur. At ex eo tempore, et postquam increvit et induruit, omnino diversæ naturæ ille est, et nec in cibis ultra recipitur. Ut in brassicis cymæ, qui

delicatiores sunt ipsorum caulium, tencioresque caulicali, ut dicitur cap. 41. Forte haud perperam legas, et primus, caulis in cibo. Primus usus scilicet. HARD.

11. *Atque ex eo.* Sic MSS. omnes non, ut vulgati libri, et ex eo totum diversa natura : quæ ne OEdipus quidem explanarit. Familiaris hæc Plinio loquendi formula *in totum* HARD.

12. *Cibos salubres.* Vide Ruelium, lib. II, p. 378. HARD.

13. *Semina quæ.* Pallad. lib. IV in Martio, tit. 9, p. 91 : Hoc in cucurbitis insigne est, quod longæ faciant et exiles semina quæ in earum cervice nascuntur : quæ in ventre fuerant faciunt cucurbitas crassiores : quæ in fundo, latas, si inversis cacuminibus obruantur. Quæ ratione ex eodem seminio hæc va-

sed non comparandas supra dictis : quæ in medio, idas; quæ in lateribus, crassas brevioresque. Siccantur umbra, et quum libeat serere, in aqua macerantur. , quo longiores tenuioresque, eo gratiores; et ob id riores, quæ pendendo crevere; minimumque seminis habent, duritia¹⁴ ejus in cibus gratiam terminante. quæ semini¹⁵ servantur, ante hiemem præcidi non est Postea fumo siccantur, condendis hortensiorum¹⁶ sebus rusticæ suppellectili. Inventa est ratio¹⁷, qua cibus ue servarentur; eodemque modo cucumis, usque ad pæne proventus; et id quidem in muria fit¹⁸. Sed et æ¹⁹, opaco in loco arena substrato, fenoque siccos, ac deinde terra, virides servari tradunt. Sunt et stres²⁰ in utroque genere, et omnibus fere hortensiis : et his medica²¹ tantum natura est. Quam ob rem diffitur in sua volumina.

XV. Reliqua cartilaginum naturæ terra occultantur ia. In quibus de rapis abunde¹ dixisse poteramus vini, nisi medici² masculini sexus facerent in his rotunda; ra vero et concava feminini, præstantiora suavitate,

fieri possit, suo carmine Cola demonstrat, lib. X in HARD.

. Duritia. Duritia seminis gratia in cibus cucurbitis auferente.

. Eas quæ semini. Pallad. loc. Quæ seruntur ad semina, ad hiemem in sua vite demant : deinde sublatae in sole stur, aut fumo : aliter semina facta depereunt. » HARD.

. Hortensiorum. Ita MSS. hortensia sunt quæ in hortis tur. HARD.

. Inventa est ratio. Describit fuse Nicaander in Georgic. II

apud Athen. lib. IX, p. 372. H.

18. In muria fit. Modum edocet auctor Geopon. loc. cit. p. 344. H.

19. Sed et scrobe. Sic etiam auctor Geop. loc. cit. p. 443. HARD.

20. Sunt et silvestres. Cucumer silvestris, colocynthis. DAL.

21. Sed et his medica. Nullus horum in cibus usus : omnis in medicina. HARD.

XXV. 1. De rapis abunde. Lib. XVIII, cap. 34. H. — Brassica Rapa, et mox, Napus, Eruca (Trad. siliquos. gen. 1245 W. Crucifer. Juss.). ED.

2. Nisi medici. Medicis prævit Theophrast. Hist. lib. VII, cap. 4.

et ad condiendum³ faciliora; quæ sæpius sata⁴ transeunt in marem. Idem naporum⁵ quinque genera fecere: Corinthium, Cleonæum, Liothasium⁶, Bœoticum, et quod per se viride⁷ dixerunt. Ex iis⁸ in amplitudinem adolescit Corinthium, nuda fere radice. Solum enim hoc genus superne tendit, non ut cætera in terram. Liothasium⁹ quidam Thracium appellant, frigorum patientissimum. Ab eo Bœoticum¹⁰ dulce est, rotunditate etiam brevi notabile, neque ut Cleonæum prælongum. In totum quidem¹¹, quorum tenuia folia, ipsi quoque dulciores; quorum scabra, et angulosa, et horrida, amariores. Est præterea¹² genus sil-

Medicos fuisse Græcos ipse Plinius admonuit loco proxime appellato. HARD.

3. *Et ad condiendum.* De condiendis rapis vide Pallad. in Decembri, tit. 5. HARD.

4. *Quæ sæpius sata.* Ita MSS. quoque, Theophr. loc. cit. monet si densius spissiusve serantur, in marem transire. Γογγυλίδος δὲ οἱ μὲν φασὶν εἶναι γένη, οἱ δ' οὐ φασὶν· ἀλλὰ καὶ τῷ ἄρρηνι, καὶ τῇ θηλείᾳ διαφέρειν· γίνεσθαι δὲ ἐκ τοῦ αὐτοῦ σπέρματος ἄμφω· πρὸς δὲ τὸ ἀποθλιύνεσθαι, πηγῦναι δὲ μανάς. Ἐὰν γὰρ πυκνάς, πάσας ἀπαρθεύσθαι. HARD.

5. *Idem naporum.* Igitur ii medici, quorum nunc placita referuntur, napor appellavere, quos raphanos sive radicales verius appellasset: nam Theophrast. Histor. lib. VII, cap. 4, quinque hæc ipsa τῶν ραφανίδων genera agnoscit, ita prodeunte Athenæo, lib. II, p. 56, ex quo Theophrasti locus, qui nunc in mendo cubat, refingi debet: Θεόφραστος δὲ ἐν τοῖς περὶ φυτῶν, inquit, γένη ραφανίδων ἑπτα εἶναι πέντε. Κορινθίαν, Λαιθασίαν, Κλειω-

ναίαν, Ἀμώριαν, Βοιωτίαν· καλεῖσθαι δ' ὑπὸ τινῶν τὴν Λαιθασίαν Ὀρεκίαν, etc. *Des raiforts.* HARD.

6. *Liothasiam.* Sic Athen. mox citatus. Theophrastus, loco citato, Λιευθαλάσσιον, cui favere Hesychius videtur, in Ἄπλυτοι ραφανίδες. Hæc ipsas tamen, quæ illorum ἀπλυτοι vocitantur, Θεασίας Athenæus vocat. HARD.

7. *Et quod per se viride.* Id videtur esse, quod Ἀμώριον Athenæus appellat. HARD.

8. *Ex iis.* Theophrast. loc. citat. de raphanis. Εὐαυξιστάταν δὲ φασὶ τὴν Κορινθίαν, ἢ καὶ τὴν ῥίζαν ἐπιγυμνήν· ὠθειέσθαι γὰρ εἰς τὸ ἄνω, καὶ οὐκ ὡς αἱ ἄλλαι κάτω. HARD.

9. *Liothasium.* Theophrastus, ex Athenæo, loco proxime allato. H.

10. *Ab eo Bœoticum.* Theophrast. loc. cit. iisdem verbis. HARD.

11. *In totum quidem.* Theophrast. loc. cit. Ὅσων δ' ἂν ἤλαϊα τὰ φύλλα, etc. HARD.

12. *Est præterea.* Theophrast. Γένος δὲ τι παρὰ ταῦτά ἐστιν ὁ ἔχει τὸ φύλλον εὐζώμφω ὁμοιον. De eruca, lib. XX, cap. 49. HARD.

¹³, cujus folia sunt erucæ similia. Palma Romæ Ami-
is¹⁴ datur, inde Nursinis : tertia nostratibus¹⁵. Cætera
tu eorum in rapis dicta sunt¹⁶.

LVI. Cortice¹ et cartilagine constant raphani; multis-
rum cortex crassior etiam, quam quibusdam arborum.
itudo² plurima illis est, et pro crassitudine corticis.
a quoque aliquando lignosa. Et vis mira³ colligendi
im, laxandique ructum : ob id cibus illiberalis, uti-
proxime olus mandatur : si vero cum olivis drupis,
ructus fit, minusque fœtidus. Ægypto⁴ mire cele-
r propter olei fertilitatem, quod e semine ejus fa-
Hoc maxime cupiunt serere, si liceat : quoniam et
us plus quam a frumento, et minus tributi est,
nque copiosius oleum.

nera raphani⁵ Græci fecere tria, foliorum differen-

Genus silvestre. Genus qui-
c Theophrast. memorat : sed
vel esse, vel appellari mini-
bit. DALEC.

Amitermius. Vide quæ dixi-
ro superiore, cap. 35. Rapi
proprie sunt, non raphani,
res. HARD.

Tertia nostratibus. Romani
ARD.

In rapis dicta sunt. Lib. sup.
j. HARD.

¶ I. 1. Cortice.... raphani.
Græci *ραφανίδας* vocant :
les raiforts. Radices quæ sunt
, multa carne sunt indutæ,
raphani, napi, rapa : immo
hæ quamdam cartilaginis
i præ se ferre conspiciun-
apropter et cartilagineæ no-
ar, ut raphani. HARD. —
i sativi var. (*Tetrad. siliq.*
147 W. *Crucifer.* Juss.). EN.
'maritudo. *Αριμύτης*, acrimo-

nia dicitur a Theophr. loc. cit. Sed
amaritudinem appellare eum sspo-
rem acutum, qualis in raphano
sentitur, familiare Plinio est. H.

3. *Et vis mira.* Inflationem ha-
bere hunc cibum ait, ac vim cien-
di ructus. Quod et Dioscorides
edocet, II, 137 : *ραφανίς καὶ αὐτὴ*
πνευμάτων γεννητικὴ... ἐρυστικὴ δὲ,
etc. HARD.

4. *Ægypto.* Plinius ipse, XV,
7 : « Plurimum autem in Ægypto
fit oleum e raphani semine. » H.

5. *Genera raphani,* etc. Brassicæ.
Theophr. Hist. lib. VII, cap. 4.—
Genera raphani. Genera ejus quod
Græci *ράφανον* appellarunt, fecere
illi tria. Verum ne quempiam no-
menclatio remoretur, attendendum
est apud Atticos appellatione raphani
brassicam venire : sic Aristophanem,
et alios plerosque pro brassica con-
stat usurpasse. Atque ut in Theo-

tia, crispata, et tertium silvestre. Atque huic lævia⁶ quidem, sed breviora ac rotunda, copiosaque, atque fruticosa⁷: sapor autem asper, et medicamento instar ad eliciendas alvos⁸: et in prioribus⁹ tamen differentia a semine est; quoniam aliqua pejus, aliqua admodum exiguum ferunt. Hæc vitia¹⁰ non cadunt, nisi in crispa folia.

3 Nostri alia fecere genera: Algidense¹¹ a loco, longum atque translucidum. Alterum rapi figura, quod vocant Syriacum, suavissimum fere ac tenerrimum, hiemisque patiens. Præcipuum tamen est, quod e Syria non pridem advectum apparet, quoniam apud auctores non reperitur: id autem tota hieme durat. Etiamnum unum¹² silvestre

phrasto potissimum morer, cujus orationem similem esse Plinianæ perspicuum est, sic ille habet Hist. VII, 4: Τῆς δὲ ῥαφανὸς τριῆ διαιρουμένης, οὐ λειψόλλου τε, καὶ λειψόλλου, καὶ τρίτης τῆς ἀγρίας, etc. Ea brassicæ, non raphano proprie dicto referuntur: siquidem Marcus Cato ultima voluminis parte, quam brassicæ dicavit, tria fecit eadem illius vestigia: tres pariter notas attulit. Prima est lævis, altera crispa, tertia quæ proprie crambe nominatur: singula deinde genera suis notis describit, quas omnes Theophrasti verbis suffragari constat. Hesychius: ῥαφανίς, καὶ ῥαφανός διαφέρει παρὰ τοῖς Ἀττικαῖς: ῥαφανός μὲν γὰρ ἡ κρᾶμνη· ῥαφανίς δὲ παρ' ἡμῶν ῥαφανός. Habet eadem Apollodorus Carystius apud Athen. I, pag. 34. Vide plura in eam rem apud Galen. de alim. Fac. II, 44, pag. 361. HARD.

6. Atque huic lævia. Theophrast. iisdem verbis, de brassica. HARD.

7. Atque fruticosa. Ramόσα, πολύκλαδος Theophr. HARD.

8. Ad eliciendas alvos. Ad deiciendam, ad ciendam alvum, et purgandam. De brassica Theophr. I. c. Ἐπι δὲ χυλὸν ἔχουσα δριμύνη καὶ φαρμακώδη· διὸ καὶ πρὸς τὰς κοιλίας αὐτῶν χρῶνται οἱ ἰατροί. HARD.

9. Et in prioribus. In crispa, lævique brassica. Theophr. I. c. de brassica: ὁμοίως δὲ... εἶναι δακτύλοις διαφεροῖ καὶ ἑτέροι· ἐπεὶ ἀσπερμόνη γένος αὐτῶν ἔστιν, ἢ κακόςπερμον, etc. HARD.

10. Hæc vitia. Seminis parvitas, aut imbecillitas. HARD.

11. Algidense. Ab Algido monte Romæ vicino, de quo nos alibi. Sed nunc de Italis vernaculisque raphanis, atque adeo veris et proprie dictis agit, non de brassica. H.

12. Etiamnum unum. Raphani nimirum, non brassicæ, silvestre genus. Philoxenus in Glossis: ῥαφανίδεις, armoracia. Isidor. XVII, 10, armoraciam esse lapsanam falso putat. Utramque distinguit Colum. IX, 4: - Jam vero, inquit, notæ villioris innumerabiles nascuntur herbæ... ut vulgares lapsanæ, nec

i agrion vocant, Pontici armon, alii leucen, nostri raciam, fronde copiosius quam corpore. In omnibus i probandis maxime spectantur caules : immitium rotundiores crassioresque, ac longis canalibus. Folia ristiora, et angulis horrida.

i vult raphanus terra soluta, humidâ. Fimum odit, 4 contentus. Frigore adeo gaudet, ut in Germania ium puerorum magnitudinem æquet. Seritur post ebr. ut vernus sit : iterumque circa Vulcanalia¹³, quæ nelior. Multi et martio, et aprili serunt, et septembri. ente incremento, confert alterna folia circumobruere, vero accumulare¹⁴. Nam qui extra¹⁵ terram emersit, fit atque fungosus. Aristomachus¹⁶ detrali folia per m jubet; et, ne lacunæ stagnet, accumulare : ita atem grandescere. Quidam prodidere, si palo adacto 5 na palea insternatur sex digitorum altitudine, deinde ien fimumque et terra congeratur, ad magnitudinem is crescere. Præcipue tamen salsis aluntur. Itaque talibus aquis irrigantur, et in Ægypto¹⁷ nitro spar- r, ubi sunt suavitate præcipui. In totum quoque sal- : amaritudo eorum eximitur, fiuntque coctis similes;

stiosior armoracia. • Italia antiquarum parens, adhuc aci et *Remolaci* nominat, nguillara, Part. 7, p. 112. *aria Armoracia*.) Dioscor. II, Ραφανίς ἀγρία, ἢ Ῥωμαϊκὴ ἰάν καλοῦσι, etc. HARD. *Circa Vulcanalia*. Columell. : « Cæterum Augusto circa alia, tertia satio est : eaque radices (hoc est, raphani), , itemque napi, et siseris, ac multo post : « Raphani nis anno seritur : februario, quum vernum fructum ex- nus : et Augusto mense circa

Vulcanalia, quum maturius. Sed hæc satio sine dubio melior habetur. • HARD.

14. *Ipsos vero accumulare*. Aggerare terram, circumfundere. Colum. loc. cit. HARD.

15. *Nam qui extra*. Colum. iisdem verbis, l. c. HARD.

16. *Aristomachus*. Theophr. de Caus. V, 5, pag. 330. HARD.

17. *Et in Ægypto*. Plinius, lib. XXXI, cap. 46 : « Salis vice utuntur ad raphanos nitro Ægyptio : teneriores eos facit : olera viridiora : » ubi raphanos ab oleribus, hoc est, a brassica secernit. H.

namque et cocti dulcescunt, et in naporum vicem transcunt. Crudos medici suadent, ad colligenda acria viscerum, dandos cum sale¹⁸ jejunis esse, atque ita vomitionibus præparant meatum. Tradunt et præcordiis necessarium hunc succum: quando phthisin¹⁹ cordi intus inhærentem non alio potuisse depelli compertum sit in Ægypto, regibus corpora mortuorum ad scrutandos morbos insecantibus. Atque, ut est græca vanitas, fertur in templo Apollinis Delphis adeo cæteris cibis prælatus raphanus, ut ex auro dicaretur, beta ex argento, rapum e plumbo. Scires non ibi genitum Manium Curium²⁰ imperatorem, quem Samnitium legatis²¹ aurum repudiaturo afferentibus, rapum torrentem in foco inventum annales nostri prodidere. Scripsit et Moschion²² græcus unum de raphano volumen.

18. *Dandos cum sale.* Eadem de raphano Dioscor. lib. II, cap. 137: Ἄραξι δὲ καὶ τοῖς ἐμὲν μάλλοισι προσθεομένη. De radícula Celsus, ut dicemus lib. seq. cap. 13. H.

19. *Phthisin.* Lentam ea vox tamen sonat. De hoc cordis vitio egimus lib. XI, cap. 69. — *Phthisin* certe, ut libri omnes editi habent, hoc est, tamen, congruere huic loco aptius, quam phthiriasim, hoc est, morbum pedicularum, nemo, opinor, inficitias ierit. Tamen, ne quid dissimulem, in MSS. Reg. 1, *tiriasin*, in Reg. 2, *phthiriasin* diserte legimus. Quin Plinius alter, Valerianus appellatus, de Re medica, IV, 1, hunc Plinii nostri locum exscribens, legisse sic omnino videtur. Nam de raphani virtutibus disputans, « Contra phthiriasin, inquit, succus ejus adhibetur, qui solus potest tenuitate subtili ad imi corporis liniamenta cor penetrare. Ægyptii enim reges,

quibus erat studium scrutari corpora mortuorum, et causas valetudinum occulta fide recognoscere, in corde ipso nasci ejusmodi vitium prodiderunt. » Quid si φθιρίάσεως, seu pedicularis morbi causas, quod medicis omnibus adhuc latet, ex pravo cordis habitu repeti jubeat? HARD.

20. *Manium Curium.* Rem narrat eleganter, ut solet, Valer. Maxim. IV, 3, p. 208; Cicero in Catone, cap. 16; Megacles quoque, lib. de Viris illustribus apud Athen. X, p. 419; Plutarch. in Apophth. et Freinsh. Suppl. Liv. I. XIV, c. 49.

21. *Quem Samnitium legatis.* In exercitu duos tantum calones pro servis, famulis, ministris, ei fuisse scribit Alexand. ab Alexand. lib. III, cap. 11. DAL.

22. *Scripsit et Moschion.* Fuit ejus nominis medicus, cujus libellum latine versum vidimus nondum publicatum. GLEN.

mi in cibis hiberno tempore existimantur; iideinque is semper inimici, quoniam atterant. Eborā certe : Odium²³. his cum vite maximum, refugitque atos.

VII. Lignosiora sunt reliqua, in cartilaginum genibus nobis posita; mirumque, omnibus vehementiam inesse. Ex iis pastinacæ unum¹ genus agreste sponte it : staphylinos græce dicitur². Alterum³ seritur vel semine, primo vere vel autumno : ut Hygino februario, augusto, septembri, octobri, solo quam re refosso. Annicula utilis esse incipit, bima utilior,

Odium his. Raphanis scilicet minus brassicæ, uti ex vidimus, lib. XVII, cap. c. Plinio ipso visuri sumus V, cap. 1 : « Pernicialia ot cum vite odia. » Pallad. ug. t. 5 : « Raphanum tate brassicam, constat esse inimicum : nam si circa se, natura discordante refu- *Ράφανον* de brassica recte Sed et raphano proprie *ο* est, *ράφανιδι* vis eadem ».

I. 1. Ex iis pastinacæ unum. pastinacæ nomine Latinis i sit plantas quatuor : pridem pastinacam sativam : agrestem, in pratis nascentem hibiscum hic vocat, agriam, lib. XXI, cap. 4 : aucum staphylinum, altirteusem, memoratum Gal. VI Simpl. vulgo *carotam* daucum staphylinum a, officinis notissimum. Et hæc romano more tracta- ubjungit statim Græcos etiam genera dauci sta-

tuere, nempe tria descripta a Dioscoride, et quartum daucum staphylinum, quem post Ligusticum Dioscorides explicat, silvestrem scilicet, nulla usquam facta mentione sativi, aut pastinacæ, vel sativæ, vel agrestis, quasi ignotæ Græcis illæ plantæ fuerint, quamvis staphylinum apud Dioscoridis interpretes vertant pastinacam. Staphylinum tamen suum Dioscorides epitheto peculiari *στυριν* vocat, id est, erraticum, tamquam si et *ήμαρον* sativum cognovisset. Pastinacam Romani Gallicam vocabant, quod, ut etiam nunc fit, in Gallia tum passim diligentissime coleretur. DAL.

2. *Staphylinos græce dicitur.* Officinis staphylinus agrestis. — *Staphylinos.* *Σταφυλίνο*; Athen. IX, p. 371. Hæc pastinaca tenuifolia silvestris pingitur a Dodonæo, p. 668. — *Daucus Mauritanicus* (*Pent. dig. gen. 530 W. Umbellif. Juss.*). ED.

3. *Alteram.* Pastinaca sativa, quæ in Gallia vulgo *panais* nominatur. Dodonæo, pag. 669, pastinaca sativa latifolia est. HÆRD.—*Pastinaca*

gratior autumno, patinisque maxime, et sic quoque virus⁴ illi intractabile est. Hibiscum⁵ a pastinaca gracilitate distat, damnatum in cibis, sed medicinæ utile. Est et⁶ quartum genus in eadem similitudine pastinacæ, quam nostri Gallicam vocant, Græci vero daucon : cujus genera etiam quatuor⁷ fecere : inter medica dicendum.

1 XXVIII. Siser et¹ ipsum Tiberius princeps nobilitavit, flagitans omnibus annis e Germania. Gelduba² appellatur castellum Rheno impositum, ubi generositas præcipua. Ex quo apparet frigidis locis convenire. Inest longitudine nervus, qui decoctis extrahitur, amaritudinis tamen magna parte relicta : quæ mulso in cibis temperata, etiam in gratiam vertitur. Nervus idem et pastinacæ majori, dumtaxat anniculæ. Siseris satus mensibus februario, martio, aprili, augusto, septembri, octobri.

1 XXIX. Brevior his est, sed torosior¹, amariorque

sativa (*Pent. digyn. gen. 558 W. Umbellif. Juss.*). ED.

4. *Virus*, etc. Scilicet sapor. H.

5. *Hibiscum*. Pastinaca latifolia silvestris Dodonæi hæc est, p. 669. *Panais sauvage*. HARD.

6. *Est et quartum*. In quo genere est illud haud postremum, quod vulgo notum *carotæ* nomine, et dauci officinarum, ut recte Anguillara, part. 7, pag. 129, prædulci radice, odorata, lutea, rufa, vel interdum purpurea, quam cum farina et oleo frigunt ad mensarum usus, aut coctam in aceto et oleo mandunt. Tenuifolia sativa pastinaca dicitur Dodonæo, p. 667. H.

7. *Cujus genera etiam quatuor*. De his dicemus opportunius lib. XXV, cap. 64, inter medica. ut Plinius ait. HARD.

XXVIII. 1. *Siser et*. Dioscorid.

II, 139, *Σισαρον*. Nostris, *chervis*. Iconem Dodonæus exhibet p. 670. Quanquam an siser Græciæ, cum sisere Geldubæ sive Germanorum sit idem, subdubitat Anguillara, part. 7, pag. 112. H. — *Sium Sisarum* (*Pentand. digyn. gen. 544 Willd. Umbellif. Juss.*). ED.

2. *Gelduba*. Ex Tacito Geldubæ situm agnovimus haud procul fuisse Novesio, *Nuys*, in citeriore Rheni ripa, ubi nunc pagus est cum prisca nominis vestigio *Gelb*. Vide Tacit. Hist. IV, pag. 95 sq. Castra Rheno imposita scito plurima fuisse, in quibus romanæ cohortes præsidii causa excubarent. In Conc. Agrippinensai, anno 346 : « Epistola plebis Agrippinensium, sed et omnium castrorum Germaniæ secundæ. » HARD.

XXIX. 1. *Torosior*. Carnosior.

inula², per se stómacho inimicissima : eadem dulcibus mixtis saluberrima. Pluribus modis³ austeritate victa gratiam invenit; namque et in pollinem tunditur arida, liquidoque dulci⁴ temperatur : et decocta posca⁵, aut asservata, vel macerata pluribus⁶ modis, et tunc mixta defruto; aut subacta melle, uvisve passis, aut pinguibus caryotis. Alio rursus modo cotoneis malis, vel sorbis, aut prunis, aliquando pipere aut thymo variata, defectus præcipue stomachi excitat, illustrata maxime Juliæ Augustæ⁷ quotidiano cibo. Supervacuum⁸ ejus semen : quoniam⁹ oculis

2. *Amariorque inula.* H. e. acrioris succi. Sic Horat. Sat. II, 11, vs. 44, « acidas inulas » appellat, de quibus idem postea, Sat. VIII, vs. 51 : « inulas ego primus amaras Monstravi incoquere. » Græcis ἰλίγιον dicitur : nostris, de l'aunée. HARD. — *Inula Helenium*, de qua Noster, XX, 19. ED.

3. *Pluribus modis.* Tres quatuorve inulæ condituras, quibus amaritudinem dimittat omnem, affert Colum. XII, 46. HARD.

4. *Liquidoque dulci.* Liquore aliquo dulci. HARD.

5. *Decocta posca.* Decoqui inulam jubet ex posca. Poscam Latini vocant id quod Græci ὀξύχατον, quod potionis genus ex aquæ et aceti mixtura fit. Decoqui ex aceto Columella præcipit l. c. quod idem est : nam aceti solius nomine sæpe posca exprimitur. Plautus in Rud. « Sed hic rex cum aceto pransurus est, et sale. » Spartianus in Pescennino : « Jussit vinum in expeditione neminem habere, sed aceto universos esse contentos. » Vulcatus in Avidio : « Præter laridum, et buccellatum, et acetum. » H.

6. *Macerata pluribus.* Præsertim

muria ex Columella. Cum succo rutæ, schola Salernitana : « Enula Campana reddit præcordia sana, Cum succo rutæ succos si sumitur ejus, Affirmant ruptis quod prosit potio talis. » HARD.

7. *Juliæ Augustæ.* Quæ Cæsaris Augusti filia, Tiberii Augusti conjux fuit. Vixit illa perhonorifice usque ad quartum saltem Tiberii Augusti annum, teste nummo singulari, ex ære minimo, apud D. Abb. DE FORTENU : hac epigraphe græca in corona laurea TIB. KAI CAP. In aversa parte spica erecta, fertilitatis Judææ symbolum : hinc IOY. inde AIA. infra L. Δ. anno quarto Juliæ Tiberii conjugis, cujus causa imperium ille in Judæa obtinebat. Nam Cæsar ipse fuit et heres Augusti ob illud conjugium. Adde achaten Tiberianum, ut appellant, quem alibi explicuimus; et nummum perrarum argenteum ex Museo nostro, et consecrationis ejus indicem, DIVA. IVLIA. AVGVSTA. ut jam superius diximus ad lib. VII, cap. 46. HARD.

8. *Supervacuum ejus semen.* Sationi inutile. HARD.

9. *Quoniam oculis.* Sine bulbis,

ex radice excisis, ut arundo, seritur. Et hæc autem, et siser, et pastinaca, utroque tempore, vere et autumno, magnis seminum intervallis: inula ne minus¹⁰ quam ternorum pedum, quoniam spatiose fruticat. Siser autem transferre melius.

- 1 XXX. Proxima¹ his est bulborum natura, quos Cato in primis serendos præcepit, celebrans Megaricos². Verum nobilissima est scilla³, quanquam medicamini nata, acetoque⁴ exacuendo. Nec ulli amplitudo major, sicut nec vis asperior. Duo genera medica: masculum albis foliis, femina nigris. Et tertium⁵ genus est cibus gratum: epime-

ut diximus lib. XVI, cap. 67. Palladius in Febr. tit. 24: «Hoc mense inula seritur, quo canneta ponuntur. Seritur oculis, sicut calami, etc.» HARD.

10. *Inula ne minus*. Colum. XI, 3: «Pastinaca, siser atque inula convalescunt alte pastinato, et loco stercorato: sed quam rariissime ponenda sunt, ut majora capiant incrementa. Inulam vero intervallo trium pedum seri convenit, quoniam vastos facit frutices.» Sic enim Palladius l. c. «Seritur inula oculis, sicut calami, quos abscindere, et terra leviter debemus obruere, terra fossa et subacta, excitatis ad lineam pulvinis, quibus ejus oculos oportet infodere: trium pedum inter se spatio separantur.» HARD.

XXX. 1. *Proxima ... bulborum*. Diosc. II, 200, βολβός γνώριμος πᾶσιν, ὅν τισίονεν. Bulborum facies notior est visa Dioscoridi, Plinioque, quam quæ deberet repræsentari: nunc incognita omnibus fere quum medicis, tum officinis habetur; quoniam bulbi omnes ii edi jam

desiere. Inveniuntur tamen hodieque cepæ modo tunicati bulbi, quibus rura sibi vorandi facultatem moliantur: miram enim excitant aviditatem: quare appetitum appellationem in agris sibi vindicarunt. HARD.—*Proxima*. Vide infra XX, 9, paulo ante finem. DAL.

2. *Megaricos*. Μεγαρήας βολβός laudat etiam Nicander, apud Athen. II, p. 64. Damnat Ovidius, ob Venerem scilicet, quam mirum in modum stimulat, his numeris, in Rem. Am. 797: «Daunius, an Libycis bulbus tibi missus ab oris, An veniat Megaris: noxius omnis erit.» HARD.

3. *Scilla*. Squillam exemplo Varronis omnes nunc vocant officinæ. Græci σκίλλαν et σκώλλαν. Scilla Hispanica Clusii est, Rarr. Planti. II, p. 171, radice alba. Vidimus in horto Regio. HARD.—*Scilla maritima* (Hexand. monog. gen. 640 W. Liliac. Juss.). ED.

4. *Acetoque*. Fit enim ex ea acetum scillinum, uti dicemus lib. XX, 39. HARD.

5. *Et tertium*. Neque omnem

1⁶ vocatur, angustius folio, ac minus aspero. Seminibus omnibus. Celerius tamen proveniunt satæ bulbis latera natis. Et ut crescant⁷, folia quæ sunt his amplexa circa obruuntur: ita succum omnem in se it capita. Sponte nascuntur copiosissime in Balearibusque insulis, ac per Hispanias. Unum de iis volu-² condidit Pythagoras philosophus, colligens medicas quas proximo reddemus libro. Reliqua⁹ bulborum differunt colore, magnitudine, suavitate. Quippe¹⁰ quidam crudi mandantur, ut in Cherroneso Taur^{ost} hos in Africa¹¹ nati maxime laudantur, mox Apulia Græci¹² hæc fecere; bulbinen, setanion, pythion, orion¹³, ægilopa, sisyrinchion. In hoc mirum¹⁴ imas adices crescere hieme: verno autem, quum appa-
viola, minui et contrahi, tum deinde bulbum pin-
ære. Est inter genera¹⁵, et quod in Ægypto aron vo-³

radicem in cibis approbat
ir. Hist. VII, 11. Sed illius
quæ Epimenidia appella-
λά τῆς Ἐπιμενιδίου καλουμέ-
æ angustiore folio ac læviore
ισφυλλοτέρας καὶ λειοτέρας. H.
Epimenidium vocatur. Theo-
is, Hist. lib. VII, cap. 11.
It ut crescant. Theophr. l. c.
num de iis volumen, etc. Ejus
fit apud Laertium in Pytha-
quo loco perperam legitur
καὶ κῆρας eum scripsisse, non
καὶ κῆρας. Muretus, lib. IX
cap. 20. DALEC.
Reliqua bulborum. Theophr.
II, 13. HARD.
Quippe quum. Theophr. l. c.
Athen. lib. II, pag. 64. H.
Post hos in Africa. Διευκύνει
pariter Athenæus, l. c.
s, Dauniosque, sive Apulos,

Ovidius paulo ante appellatus. H.

12. *Genera Græci*. Theophr. in
primis l. c. ubi hæc genera recen-
sentur. Τὸ λευκῶιον, καὶ βολβίνη, καὶ
ὁ πυθίων, καὶ κῶϊξ, καὶ τρέπον τινὰ
τὸ σισυρίγγιον. Rectius forsân, σισυ-
ρίγγιον, a rostri suilli similitudine.
Hujus iconem apud Dodonæum
vide, p. 210. Est et in Eystettensii
horto. HARD.

13. *Acrocorion*. An *Acroscorodon*?
Ut ut est, bulborum ejuscemodi
ignota facies, ut et pythionis. H.

14. *In hoc mirum*. Nempe in sisy-
rinchio. Hæc Theophr. l. c. H.

15. *Est inter genera*. Nempe
bulborum. De aro autem Ægyptiaca
loquitur, quæ diversa a Diosco-
ridis aro vulgari. Ægyptiaca colo-
casis genus est alterum, quod cum
faba Ægyptia plerique confade-
runt: Plinius apte distinguit. Pin-

cant, scillæ proximum amplitudine, foliis lapathi, caule recto duum cubitorum, baculi crassitudine, radice mollioris naturæ, quæ edatur¹⁶ et cruda. Effodiuntur bulbi ante ver¹⁷, aut deteriores illico fiunt. Signum maturitatis, folia inarescentia ab imo; vetustioresque improbant: item parvos et longos. Contra rubicundis rotundioribusque laus, et grandissimis. Amaritudo plerisque in vertice est. Media eorum dulcia. Bulbos non nasci, nisi e semine, priores tradiderunt. Sed et in Prænestinis campis sponte nascuntur, ac sine modo etiam in Remorum arvis.

XXXI (VI.) Hortensiis¹ omnibus fere singulæ radices, ut raphano, betæ, apio, malvæ. Amplissima² autem lapatho, ut quæ descendat ad tria cubita. Silvestri³ minor et

gitur a Dodonæo, pag. 318. Vidimus in horto Regio. HARD.

16. Quæ edatur. Theophr. Hist. VII, 11. HARD.

17. Effodiuntur bulbi ante ver. Bulbis salaciores fieri ostendunt Martialis versus: « Quum sit anus conjux, quum sint tibi mortua membra, Nil aliud bulbis quam satur esse potes. » Ex iis cum nucleis pineis, eruca, pipere in nuptiali cœna sponso ferculum parari solitum scribit Alex. ab Alex. lib. II, 5, ut apud quosdam e papaveris semine cum lacte et melle, et apud Athenienses, sponsæ, priusquam mariti thalamum adiret, cyclonium malum gustare morem fuisse, ut halitu animaque suaviori virum osculetur. DALLER.

XXXI. 1. Hortensiis... ut raphano. Theophr. Hist. Pl. I, 9: Σχεδὸν δὲ καὶ λαχανωδῶν τὰ πλείεστα μονόβριζα, οἷον ῥάφανος, τεύτλον, etc. ῥάφανος, ut sæpe monuimus, brassica Theophrasto est, non raphanus, quem ille ῥαφανίδα vocat. Verum

aut ῥαφανίς hoc loco scripsit, aut raphanum nunc ipse intellexit: nam brassicam μονόβριζον esse falsum est. Et sane idem, Hist. VII, 2, ubi ea recenset, quæ singulari radice constant, appellat σέλινον apium, τεύτλιον betam, ῥαφανίδα raphanum, γογγυλίδα rapam: ῥάφανον non appellat. HARD.

2. Amplissima. Theophr. Hist. VII, 2: Μονόβριζότατον δὲ τούτων πάντων τὸ λάπαθον... ἔχει γὰρ μείζων τριῶν ἡμιπέδιων, « majores habet radices terno semipede, » hoc est, sesquipede. HARD.

3. Silvestris minor. Nempe silvestri lapatho. Perperam in libris editis, « silvestris minores tumidæ, » quum sequatur proxime, « effossa quoque diu vivit. » In MSS. Reg. etc. « minore tumida. » Firmat emendationem Theophr. Hist. VII, 2: Τὸ δὲ ἀγρίον βραχυτίραν. Πελοχρονιώτερον τε τοῦ ἀγρίου... ἔχει δὲ σαρκώδη τὴν σάρκα, καὶ ἐνικμεν. Διὸ δὲ ἐξαίρετῆσα ζῆ πλὴν χρόνον. HARD.

la : effossa quoque diu vivit. Quibusdam tamen carne⁴, ut apio, malvæ : quibusdam surculosæ⁵, ut ocimo. carnosæ, ut betæ⁶, aut magis etiamnum croco⁷ : aliis⁸ ex cortice et carne constant, ut raphano, rapis : imdam geniculatæ⁹ sunt, ut graminis. Quæ¹⁰ rectam habent radicem, statim plurimis nascuntur capillas, ut atriplex, et blitum. Scilla autem, et bulbi, et allium, non nisi in rectum radicanur¹¹. Spontentium¹² quædam numerosiora sunt radice, quam folio, aspalax, perdicium, crocum. Florent confertim¹³ ser-

Capillatæ. Quæ fibras haeroc est, minores radículas, as, in capilli modum exte-, in quas velut extremas, res effusæ sparguntur. H.
Surculosæ. Hoc est, lignosæ. hr. Hist. lib. VII, 3 : Τῶν ξυλωδέσται πασῶν αἱ τοῦ καθάπερ ὁ καυλός. Addit ap. 2, blitum, atriplicem, 1, anethum, brassicam, com, et Hist. I, 10, magnam iam partem. HARD.
Et betæ. Theophr. Hist. VII, 10.

Croco. Theophr. Hist. I, 2 : ἐν σαρκώδεις καθάπερ βρασανίγγυλίδες, ἄρου, κρέκου. Idem : Hist. lib. VII, cap. 3. H.

Aliquibus. Theophr. Hist. I, 10.

Geniculatæ. Genuculatæ rorocantur, quæ nodis quibus-aterstinctæ protuberant, ro-et leviter capitulatæ. Γουα-, Theophr. Hist. I, 10. H.

Quæ rectam. Theophr. Hist. HARD.

In rectum radicanur. Radicum est a lateribus radículas undere, quas ἐπιφύδας ap-

pellamus, inquit Theophr. I, 10 : at ejusmodi nullam bulbi habent. Omnes enim radices bulborum in rectum tendunt : nec a latere funduntur, sed a capite. H.

12. *Sponte nascentium,* etc. Theophr. Hist. lib. I, cap. 11, τῶν πωδῶν, earum quæ herbæ vulgari simile folium, id est, longam et angustum habent, quales sunt crocus, perdicium, aspalax. Tamer de perdicio tantum hoc idem scribit, non de croco, aut aspalace. Sed et sunt, qui ejusdem perdicion esse volunt ornithogalon Dioscoridis, et pro aspalace *asphodelum* legant. Utrumque certe πῶδε; est. DALEC.

13. *Florent confertim.* Hoc est, simul universam florem emittunt, non particulatim. — Prius legebatur, « florent cum fraxino. » Atqui florere fraxinum mature, et quidem priusquam serpentes prodeant, ipsemet admonuit, lib. XVI, cap. 24. Sero abrotonum serpyllumque : abrotonum certe æstate, ut ait ipse lib. XXI, cap. 34. Ex Theophrasto medicinam huic loco fecimus. Sicut enim ille, Hist. VII, 3 : Ἄνθεϊ δὲ τῶν μὲν ἄλλων ἔκαστον ἀθρόον. Τὸ δὲ κατὰ

pyllum, abrotonum, napi, raphani, menta, ruta : et cætera quidem quum cœpere, deflorescunt : ocimum¹⁴ autem particulatim et ab imo incipit : qua de causa diutissime floret. Hoc et in heliotropio¹⁵ herba evenit. Flos¹⁶ aliis candidus, aliis luteus, aliis purpureus. Folia cadunt¹⁷ a cacuminibus, origano, inulæ, et aliquando rutæ injuria læsæ. Maxime concava¹⁸ sunt cæpæ, gethyo.

XXXII. Allium cæpasque inter Deos in jurejurando habet Ægyptus¹. Cæpæ genera³ apud Græcos : Sardia,

μέρος κάτω πρώτον· εἶθ' ὅταν ταῦτα ἀπανθήσῃ, τὰ ἄνω· τὸ δὲ πολυχρόνιον ἐν τῷ ἀνθίῳ καθάπερ κώμος, καὶ τῆς πύας τὸ ἡλιότροπιον, etc. Ubi perspicuum est, tum a græco scriptore, tum a Plinio, opponi ea inter se, quæ confertim, seu primum ab imo florescunt. Id enim latinus auctor statim subjicit, « Ocimum autem particulatim, et ab imo incipit. » HARD.

14. *Ocimum*. Th. Hist. VII, 9.

15. *Hoc et in heliotropio*. Theophr. Hist. VII, 3. HARD.

16. *Flos aliis*. Theophr. Hist. VII, 9. HARD.

17. *Folia cadunt*. Theophr. Hist. I, 15, quem locum Gaza non satis fideliter vertit. HARD.

18. *Maxime concava*. Theophr. Hist. I, 16 : Ἰδιὸν δὲ ἐπὶ τῶν λαχωνιδῶν, ὅσον κρομμύου, γηθύου, τὸ κοιλόφυλλον. HARD.

XXXII. 1. *Allium cæpasque Ægyptii*, inquit, quum jurant per deos suos, simul per opes suas jurant, quæ sunt allium et cæpæ. Non dicit inter deos reponi vel coli ab Ægyptiis allium et cæpas : quantumvis scribat Juvenalis, Sat. XV, 1 : « Quis nescit, Volusi Bithynice, qualia demens Ægyptus

portenta colat? ... Porrum et cæpas violare, et frangere morsu. O sanctas gentes, quibus hæc nascuntur in hortis Namina! » De his Prudentius quoque eleganter, *περὶ σιφάνων*, hymno 10 in S. Romanum v. 255, et lib. II in Symmach. v. 866, quem consule. At Horat. lib. I, ep. 12 : « Verum seu pisces, seu porrum, et cæpe trucidas, » jocosè dixit atque ironice, pro eo quod est, si nihil aliud occidit in cœnam. Hoc tantum. HARD.

2. *In jurejurando habet Ægyptus*. Zeno Stoicus per capparim jurabat, Teleclides per brassicam. Plutarchus lib. de Isid. et Osir. Cæpam quidem Ægyptii sacerdotes aversebantur, quod lacrymas eliciendo, festos dies celebrantibus molesta sit, et excitata siti incommoda sit iis, qui religionis causa potu ciboque abstinent. Plutarchus ibid. præterea quia luna decrescente viget et augetur. DALEC.

3. *Cæpæ genera*. Theophr. Hist. VII, 4, a quo hæc enumerantur : Σάρδεια, Κνιδία, Σαμοθράκεια, καὶ πάλιν Σητάνια, καὶ Σιγιά, καὶ Ἀσκάλωνια. *Des oignons*. Alsidenorum mentio alibi nulla. HARD.—*Allium sativum*, *Cepa* (Alexand. monog.

Samothracia, Alsidena, Setania, Schista, Ascalonia, ab oppido Judææ nominata. Omnibus etiam odor lacrymosus⁴, et præcipue Cyprii⁵, minime Gnidiis. Omnibus⁶ corpus totum pinguitudinis earum cartilagine. E cunctis⁷ setania minima, excepta Tusculana, sed dulcis. Schista autem et Ascalonia condiuntur. Schistam hieme cum coma sua relinquunt, vere folia detrahunt, et alia subnascuntur iisdem divisuris: unde et nomen⁸. Hoc exemplo⁹ reliquis quoque generibus detrahi jubent, ut in capita crescant potius, quam in semina. Ascaloniarum¹⁰ propria natura. Etenim velut¹¹ steriles sunt ab radice, et ob id semine seri illas, non deponi jussere Græci. Præterea serius circa ver, quum germinant, transferri: ita crassescere, et tunc properare præteriti temporis pensatione. Festinandum¹² autem in his est, quoniam maturæ celeriter putrescunt. Si deponantur¹³, caulem mittunt et semen, ipsæque evanescent. Est et colorum differentia. In Isso enim¹⁴ et Sar-

gen. 626 Willd. *Liliac.* Juss.) ED.

4. *Odor lacrymosus.* Lacrymas ciens. Lucilius Sat. lib. V: «Flebile cæpe simul, lacrymosæque ordine tallæ.» Tallas Festus appellat interiores cæparum tunicas. Vaporem lentum ac tenuem exspirat cæpa, qui ad oculos irreptans lentitia cohæret, et sui tenuitate læscinans dolorem excitat, et sic lacrymas exigit. Vide Ruell. lib. II, pag. 399. HARD.

5. *Cyprius.* Cyprias cæpas laudat Marcellus Empiricus, cap. xv, ad anginam, p. 105. HARD.

6. *Omnibus... cartilagine.* Subintellige, constat: vel *e cartilagine* legito. HARD.

7. *E cunctis.* Theophr. l. c. H.

8. *Unde et nomen.* Ut nempe $\epsilon\chi\iota\sigma\tau\alpha\iota$, hoc est, cæpæ fissiles

appellentur. Sic Theophr. l. c. H.

9. *Hoc exemplo.* Pallad. lib. III in Febr. tit. 24, p. 68: «Si capita voluerimus his esse majora, folia omnia debemus auferre, et sic succus ad inferiora cogetur.» HARD.

10. *Ascaloniarum.* Has adhuc hodie nominant *échalottes*, quasi *Ascalotas*, relictis pristini vocabuli rudimentis. Vide Gloss. Du-Cangii, voce *Aloigna*. HARD.

11. *Etenim velut.* Apud nos tamen et radice melius, seu bulbo seruntur. HARD.

12. *Festinandum.* Cito evellendæ: alioqui putrescunt: Πολὺν δὲ χρόνον ἐσθίντα ἐν τῇ γῆ σῆπεται. Theophr. l. c. HARD.

13. *Si deponantur.* Si plantentur, $\phi\upsilon\tau\epsilon\upsilon\theta\acute{\iota}\nu\tau\alpha$. Theophr. HARD.

14. *In Isso enim et Sardibus, etc.*

dibus candidissimæ proveniunt. Sunt in honore et Creticæ, de quibus dubitant, an eadem sint, quæ Ascaloniæ, quoniam satis¹⁵ capita crassescunt : depositis, caules et semina. Distant sapore tantum dulci. Apud nos duo prima genera. Unum condimentariæ, quam illi gethyon¹⁶, nostri pallacanam vocant. Seritur mensibus martio, aprili, maio. Alterum capitatæ¹⁷, quæ ab æquinoctio autumnii, vel a Favonio. Genera ejus austeritatis ordine, Africana, Gallica, Tusculana, Ascalonia, Amiternina. Optima autem, quæ rotundissima. Item rufa acrior, quam candida : sicca, quam viridis, et cruda quam cocta, sicca quam condita. Seritur Amiternina frigidis et humidis locis, et sola alii modo capite, reliquæ semine. Proxima quæ æstate nullum semen emittunt, sed caput tantum, quod inarescit. Sequenti autem anno permutata ratione semen gignitur, caput ipsum corrumpitur. Ergo omnibus annis separatim semen capæ causa seritur, separatim capæ seminis. Servantur autem optime in paleis. Gethyum¹⁸ pæne sine capite est, cervicis tantum longæ, et ideo totum in fronde ; sæ-

Prius legebatur, • Samo enim et Sardibus. • In MSS. Reg. Colbert. Chiff. • differentia : amisso enim et Sardibus. • Nostram egregie constabit conjecturam Theophr. Histar. VII, 4 : Ἐν Ἰσσοφ γὰρ μὲν ἄλλα ἕμια τοῖς λευκοῖς· λευκὰ δὲ σφόδρα τῇ χροιᾷ. Φέρειν δὲ φασὶν ἕμια τοῖς Σαρδιανοῖς. HARD.

15. Quoniam satis. Hoc est, quoniam quum seruntur semine, capita eis crassescunt : σπειρόμενον μὲν, inquit Theophr. cui φυτεύμενον opponitur, depositum sive deplantatum. HARD.

16. Gethyon. Γέθυον, quod fere sine capite est, cervicis tantum longæ ; ideoque totum in frondem

luxuriat. Vulgus nostrum sua consuetudine *cebulam*, quasi *cepulum* vocat ; alii *ciboulam*, *ciboule* ; nonnulli *civas*, vel *civones*, quasi capinas vernaculo sermone proferunt. HARD.

17. Alterum capitatæ. Quod fere citra cervicem in caput extaberat. Hanc vocant unionem veteres rustici, ut testatur Columella, XII, 10 : quod nomen apud Gallos velut triviale hactenus usurpatum est : siquidem quod singulari constat capite, nec pluribus coagmentatur bulbis, unionem gallica lingua nominat, *oignon*. HARD.

18. Gethyum pæne. Theophrast. Hist. lib. VII, cap. 4. HARD.

piusque resecatur, ut porrum. Ideo et illud serunt, non 5 deponunt. Cætero cæpas¹⁹ ter fosso solo seri jubent, extirpatis radicibus herbarum, in jugera²⁰ denas libras. Intermisceri²¹ satureiam, quoniam melius proveniat. Runcari²² præterea, et sarriri, si non sæpius, quater. Ascaloniam²³ mense februario serunt nostri. Semen²⁴ cæparum nigrescere incipiens, antequam marcescat, metunt.

XXXIII. Et de porro¹ in hac cognatione dici conveniat, præsertim quum sectivo nuper auctoritatem dederit Princeps Nero, vocis gratia, ex oleo statis mensium omnium diebus, nihilque aliud, ac ne pane quidem vescendo. Seritur semine ab æquinocio autumno: si sectivum facere² libuit, densius. In eadem area secatur, donec deficiat, stercoraturque semper. Si nutritur in capita³, ante-

19. *Cætero cæpas.* Columell. lib. XI, cap. 3. HARD.

20. *In jugera.* Denas seminis cæparum libras in singula jugera seri jubet. HARD.

21. *Intermisceri.* Colum. l. c. et Pallad. lib. III in Febr. tit. 24. H.

22. *Runcari.* Colum. loc. cit. H.

23. *Ascaloniam.* Sic Colum. l. c.

24. *Semen..... marcescat.* Colum.

« Sed nec patiendum est, ut perarescat, etc. » HARD.

XXXIII. 1. *Et de porro.* Pallad. cap. 24 Februar. DALZC. — *Et de porro.* *Allium porrum*, v. 6 *sectile* (*Hexand. monog. gen. 626 W. Liliac. Juss.*). ED.—*Vocis gratia.* Cui splendorem affert: ut dicitur lib. XX, cap. 21. HARD.

2. *Si sectivum facere.* Colum. lib. XI, cap. 3: « Porrum si sectivum facere velis, densius satum præceperunt priores relinqui, et ita, quum increverit, secari. Sed nos docuit usus, etc. » Porrum

sectivum est, quod sæpius secatur, demetiturque in usum culinæ. *Sectile porrum* Juvenalis appellat: *Martialis, tonsile: sectum*, auctor Moreti. Rursum de hoc *Martialis*, lib. XIII, epigr. XVIII, cujus lemma: *Porri sectivi*: « *Fila Tarentini graviter redolentia porri Edisti quoties, oscula clausa dato.* » HARD.

3. *Si nutritur in capita.* Si vis porrum esse capitatum. Capitatum porrum a radice quæ in caput extuberat sibi nomen usurpavit. — *Si nutritur.* Voculam *si*, quam libri hactenus editi omiserunt, magno totius sententiæ detrimento, ex R. cod. et Colb. supplevimus, et quod certius aliquanto est, ex Columella. Sic enim ille, lib. XI, cap. 3: « In eo autem porro, quod magni capitis efficere voles, servandum est, ut antequam translatum deponas, omnes radículas amputes, et fibrarum summas partes intoudeas. Tum testulæ vel conchæ, etc. »

quam secetur, quum increvit, in aliam aream transfertur, suminis foliis leviter recisis ante medullam, et capitibus retractis, tunicisve extremis. Antiqui silice⁴ vel tegula subjecta capita dilatabant⁵: hoc item in bulbis. Nunc sarculo leviter convelluntur radices, ut delumbatæ alant, neque distrahant. Insigne, quod quum fimo lætoque solo gaudeat, rigua odit; et tamen proprietate quadam soli constant.

3 Laudatissimus in Ægypto, mox Ostiæ, atque Ariciæ⁶. Sectivi duo genera: herbaceum folio incisuris ejus evidentibus, quo utuntur medicamentarii. Alterum⁷ genus pallidioris folii, rotundiorisque, incisuris levioribus. Fama est, Melan⁸ equestris ordinis, reum ex procuratione a Tiberio Principe accersitum, in summa desperatione succo porri ad trium denariorum argenteorum pondus hausto, confestim exspirasse sine cruciatu. Ampliorem modum negant noxium esse.

1 XXXIV. Allium¹ ad multa ruris præcipue medica-

Fibras pro foliis eo capite haud raro usurpat. HARD.

4. *Antiqui silice.* Ita Sotion in Geop. XII, cap. 29, pag. 351: Ὁμοίως τὰ πράσα ἔσαι μεγάλα, εἰ μεταφυτεύων αὐτὰ, ὄγρακον ἢ λίθον πλατὸν ὑποθήσεις, καὶ μὴ ποτίσεις. « Similiter porri magni fiant, si dum ipsos transfers, testam, latumve lapidem supposueris, nec rigabis. » Columella quoque, lib. XI, cap. 3: « In eo autem quod magni capitis efficere voles, servandum sit, ut antequam translatum deponas, omnes radículas amputes, et fibrarum summas partes intondeas. Tum testulæ vel conchæ, quasi sedes in singulis subjectæ seminibus adohruuntur, ut fiant capita latioris incrementi. » HARD.

5. *Subjecta capita dilatabant.* Inde

κεφαλῶν πρᾶσον. Auctor Moreti: « Hic siser, et capiti nomen debentia porra. » In Priapeis: « Crescensve semper in suum caput porrum. » DALEG.

6. *Atque Ariciæ.* Mart. lib. XIII, ep. XIX, cui titulus: *Porri capitati*: « Mittit præcipuos nemoralis Aricia porros, In niveo virides stipite cerne comas. » HARD.

7. *Alterum . . . pallidioris folii.* Hoc est, dilutioris viriditatis. In MSS. *suavilioris*. Forsan *flavidioris*: qua de voce diximus lib. XVIII, cap. 34, ut viridiori herbaceo opponatur. HARD.

8. *Fama est Melan.* Mela is falso esse creditur cujus Geographici nunc manibus omnium teruntur libri. HARD.

XXXIV. 1. *Allium.* Sim. Sethi

a prodesse creditur. Tenuissimis, et quæ separantur, iversum velatur membranis: mox pluribus coagmen- nucleis², et his separatim vestitis. Asperi saporis: plures nuclei fuere, hoc est asperius. Tædium huic ue halitu, ut cæpis: nullum tamen coctis. Generum ventia³ in tempore: præcox maturescit sexaginta die- tum in magnitudine⁴. Ulpicum quoque in hoc ge- Græci appellavere allium Cyprium, alii antisco- a, præcipue Africæ celebratum inter pulmentaria⁵ ru- randius allio. Tritum in oleo et aceto, mirum quan- crescat spuma⁶. Quidam ulpicum et allium in plano retant, castellatimque⁷ grumulis imponi, distantibus

Alim. tit. Σκόροδα ex Galeno, vocat θηριακὴν τῶν ἀγρετῶν, am rusticorum. HARD.

Nucleis. Ὀνυχας vocat Aetius, ., cap. 21; καλλιίδας, Paulus sta, lib. IV, cap. 33. DALZC. eleis. Cohærentes bulbi, in illi caput extumuit, quo seor- nsiti novam creant sobolem, lei, et spicæ, latinis aucto- ppellantur: sicut Græcis γλ- ἀγλίδας grana dicuntur, qui- illi caput compactum est. hr. Hist. lib. VII, cap. 4, ic. lib. II, pag. 182. H. fenerum differentia. Quoniam præcox, aliud serotinum, , καὶ ἔψιμον. Theophr. loc. cit.

Tum in magnitudine. Diffe- tiam magnitudine et parvi- agnitudine siquidem præstat : genus illud quod Cyprium : καὶ μεγάλαι, καὶ μικρότητι. ρ τῶ μεγάλαι γένος τι διαφέρειν ὄδας διὰ τὸ Κύπριον καλούμενον v. Theophr. loc. cit. HARD. icum. In eo est illud genere,

quod cæteris mole capitis antecellit. Colum. in Hortulo: «Alliaque in- fractis spicis et olentia late Ulpica.» Et lib. XI, cap. 3: «Ulpicum, quod quidam allium punicum vocant, Græcia autem ἀπροσκόροδον appellant, longe majoris est incrementi quam allium. . . habet velut allium plures cohærentes spicas, etc.» HARD.

5. Pulmentaria. In moretis utuntur, inquit Gaza illud Theophrasti ver- tens πρὸς τοὺς μυττωτοὺς χρῶνται. Recte: est enim id pulmentarium ruris moretum, cui allium immix- tum intritumque est: inde ei *alliato* nomen. Meminit Plautus in Mostell. act. I, sc. 1, vs. 44: «Tu tibi istos habeas, turtures, pisces, aves: Sine me alliato fungi fortunas meas.» HARD.

6. *Increscat spuma.* Hinc ἀπροσκό- ροδον, ut arbitror, alii apud Columeliam vocant. HARD.

7. *Castellatimque.* Castellatim idem fere quod acervatim, σωρηδόν. Grumulos sive cumulos spicarum allii seri jubet ita, ut cumuli multis in orbem constant granis: inter

inter se pedes ternos. Inter grana digiti interesse debent; ³ simul atque ⁸ tria folia eruperunt, sarriri. Grandescunt, quo sæpius sarriuntur. Maturescentium ⁹ caules depressi in terram obruuntur : ita cavetur ne in frondem luxurient. In frigidis ¹⁰ utilius vere seri, quam autumnō. Cætero, ut odore ¹¹ careant, omnia hæc jubentur seri, quum luna sub terra sit : colligi, quum in coitu. Sine his ¹² Menander e Græcis auctor est, allium edentibus, si radicem betæ in pruna tostam superederint, odorem exstingui. ⁴ Sunt qui et allium, et ulpicum inter Compitalia ¹³ ac Saturnalia seri aptissime putent. Allium et semine ¹⁴ provenit, sed tarde. Primo enim ¹⁵ anno porri crassitudinem capite

grana singula digiti unius interval- lum sit : ternum pedum inter cum- ulos singulos : qui cumuli sic dispositi castellorum speciem quam- dam referunt. Namque in limitibus Imperii ad finium custodiam ad- versus incursiones hostium castella statuebantur, aliquot inter se dis- creta passibus. Anonymus auctor, de rebus hellicis : « Est præterea inter commoda rei publicæ utilis limitum cura, ambientium ubique latus Imperii. Quorum tutelæ assi- dua melius castella prospicient : ita ut millenis interjecta passibus sta- bili muro et firmissimis turribus erigantur, etc. » Usus ea voce Li- vius, lib. XVII, ubi *castellatim dis- positos circa collem* milites ait. Aliter seri præcipit Colum. loc. cit. H.

8. *Simul atque.* Colum. lib. XI, cap. 3 : « Quum ternas fibras emiserunt spicæ, sarriantur : nam quo sæpius id factum, majus semina capiunt incrementum. » Sic Pallad. in Novh. t. 6. HARD.

9. *Maturescentium.* Colum. loc. cit. « Ante quam caulem faciant,

omnem viridem superficiem intor- quere, et terram prosternere con- veniet, quo vastiora capita fiant. » HARD.

10. *In frigidis.* Vid. Colum. l. c.

11. *Cætero, ut odore.* Colum. loc. cit. « Sed quancumque conseremus . . . servabimus . . . ut luna infra terram sit : nam sic sata, et rursus sic recondita, existimantur neque acerrimi saporis existere, neque mandentium halitus inodorare. » Idem habet Auct. Geop. l. XII, c. 30 : Ἄνοσμα δὲ ἔσαι, etc. Pallad. in Novh. t. 6.

12. *Sine his.* Hoc est, citra hanc operam, sive hac præceptione neglecta, quam proxime attulimus, ut sint allia odoris expertia. H.

13. *Compitalia.* In kalendario rustico ap. Gruter. pag. 133, Compitalia, sexto nonas maii ; Saturnalia, decimo sexto kalendas januarii assignantur. HARD.

14. *Allium et semine.* Theophr. Hist. lib. VII, cap. 4. HARD.

15. *Primo enim.* Theophr. loc. cit. HARD.

efficit : sequenti dividitur¹⁶, tertio consummatur; pulcrusque¹⁷ tale existimant quidam. In semen exire non debet, sed in torqueri caulis satus gratia¹⁸, uti caput validius fiat. Quod si diutius allium cæpamque inveterare libeat, aqua salsa tepida unghenda sunt. Ita diuturniora fient, melioraque usui, sed in satu sterilia. Alii contenti sunt 5 primo super prunas suspendisse, abundeque ita profici arbitrantur, ne germinent: quod facere allium cæpamque extra terram quoque certum est, et cauliculo acto evanescere. Aliqui et allium palea optime servari putant. Allium est et in arvis¹⁹ sponte nascens, alium hoc vocant: quod adversus improbitatem alium depascentium semina coctum, ne renasci possit, abjicitur; statimque quæ devoravere aves, stupentes manu capiuntur; et si paulum²⁰ commovere, sopitæ. Est et silvestre²¹, quod ursinum vocant, odore molli, capite prætenui, foliis grandibus.

XXXV. (VII.) In horto satorum¹ celerrime nascuntur ocimum, blitum, napus, eruca; tertio enim die erumpunt: anethum quarto, lactuca quinto, raphanus sexto,

16. *Sequenti dividitur.* Hoc est, discernitur in nucleos, γαλιούται.

17. *Pulcrusque.* Quum nihil sit eo deterius, quidam tamen præstantius putant, quam si deponatur, sive plantetur: Καὶ εὐδὲν χεῖρον ἄλλ' ἐνίοι γε καὶ κάλλιόν φασὶ τοῦ πακτοῦ. HARD.

18. *Satus gratia.* Nucleis enim serere satius est, quam semine. H.

19. *Allium est, et in arvis.* Illud esse arbitrantur, quod agreste allium et ὀφιοσκέροδον Galen. de Fac. simpl. med. VIII, p. 280; Diosc. II, 182, alique vocant. Nos suspicamur esse silvestre tenuifolium Dodonæi, pag. 672, quale visum a nobis in Horto Regio. H.—*Allium*

arenarium (Hexand. monog. gen. 626 W. Liliac. Juss.). ED.

20. *Etsi paulum.* Si ita satum aves esse vel paululum commoverint. In MSS. etsi fortasse rectius, commoventur. HARD.

21. *Est et silvestre.* Allium silvestre latioris folii, sive allium Ursinum Dodonæi, loc. cit. in prædicto etiam horto observatum a nobis. HARD. — *Ursinum.* Servat nomen. ED.

XXXV. 1. *In h. sator.* Quæ hoc capite continentur totidem fere verbis sunt in Theophr. Hist. VII, cap. 1: Τάχιζα μὲν οὖν ὄκιμον, etc. Causas singulorum idem investigat, de Caus. IV, 3. HARD.

cucumis et cucurbitæ septimo, prior cucumis : nasturtium ac sinapi quinto, beta æstate sexto, hieme decimo : atriplex octavo, cæpe XIX, aut vigesimo, gethyum decimo, aut duodecimo. Contumacius² coriandrum. Cunila quidem³, et origanum post XXX diem. Omnium autem difficillime apium : quadragesimo enim die quum celerrime, 2 quinquagesimo majore ex parte emergit⁴. Aliquid et seminum⁵ ætas confert, quoniam recentiora maturius gignuntur, in porro, gethyo, cucumi, cucurbita : ex vetere autem celerius proveniunt apium, beta, cardamum, cunila, origanum, coriandrum. Mirum in betæ semine : non enim totum eodem anno gignit, sed aliquid sequente, aliquid tertio. Itaque ex copia seminis modice nascitur. Quædam anno tantum suo pariunt, quædam sæpius, sicut apium, porrum, gethyum. Hæc enim semel sata pluribus annis restibili fertilitate⁶ proveniunt.

1 XXXVI. Semina plurimis¹ rotunda, aliquibus oblonga, paucis foliacea et lata, ut atriplici. Quibusdam angusta et canaliculata, ut cumino. Differunt et colore, nigro candidoque; item duritie surculacea². In folliculo sunt³, ra-

2. *Contumacius*. Difficilius, morosius. Causam cur ægre proveniat, aperit Theoph. de Caus. IV, 3. H.

3. *Cunila quidem*. Theophr. Hist. VII, 1 : Θύμπερα δὲ καὶ ὀριγανός, etc. HARD.—*De Satureia, Thymbra*, etc. vid. cap. 50. ED.

4. *Majore ex parte emergit*. Idque omnibus sementibus. In omnibus enim quidem densius serunt. Theophr. DALIC.

5. *Aliquid et seminum*. Theophr. loc. cit. Apii vetus semen celerius nasci, novellum serius, scribit etiam Pallad. lib.V in Aprili, t. 3, p. 110. HARD.

6. *Restibili fertilitate*. Assidua

plurium annorum fertilitate. Διαιμίνει χρόνον πλείονα, καὶ οὐκ ἔστιν ἐπίτεια. Theophr. HARD.

XXXVI. 1. *Plurimis*. Hæc deinceps etiam Theophr. Hist. VII, 2. H.

2. *Item duritie surculacea*. Hoc est, lignosa, ut alibi monuimus. Theophr. Hist. VII, 3 : Τὰ μὲν μέλανα, τὰ δὲ λευκότερα, καὶ τὰ μὲν ἐυλώδη. Sic enim scripsisse eum oportet : etsi in libris vulgatis traiectione laborat hic locus. HARD.

3. *In folliculo*. Quadruplex seminum genus distinguit : 1° quod in folliculis ; 2° quod nudum ; 3° quod obductum cortice ; 4° quod lanugine continentur. Theophr. loc.

phano, sinapi, rapo. Nudum semen apii⁴, coriandri, anethi, feniculi, cumini. Cortice⁵ obducta bliti, betæ, atriplicis, ocimi. At lactucis⁶ in lanugine. Nihil ocimo⁷ fecundius : cum maledictis⁸ ac probris serendum præcipiunt; ut lætius⁹ proveniat, sato pavitur terra. Et cuminum¹⁰ qui serunt, precantur ne exeat. Quæ in cortice¹¹ sunt, difficillime inarescunt, maximeque ocimum et gith : siccantur¹² omnia, ac sunt fecunda. Utique meliora¹³ nascuntur acervatim sato semine, quam sparso. Ita certe porrum et allium serunt in laciniis¹⁴ colligatum. Apium etiam¹⁵ paxillo ca-

cit. ἄλλοσπέρματα, ἢ γυμνόσπερματα, ἢ ἐμφλοισπέρματα, ἢ παπποσπέρματα. Παραγίς μὲν γάρ, καὶ νόπυ, καὶ γογγυλὶς, ἄλλοσπέρματα, etc. H.

4. *Nudum semen apii.* Γυμνόσπερμα Theophrast. Histor. lib. I, cap. 18. DALEC. — *Nudum.* Theophr. loc. cit. Γυμνόσπερματα, quæ nec folliculo, nec vasculo continentur. HARD.

5. *Cortice.* Theophr. loc. cit. H.

6. *At lactucis.* Θριδακίη δὲ, παπποσπέρματων. Theophr. HARD.

7. *Nihil ocimo.* Ita libri omnes, etiam manu exarati : reponere frustra curante Pintiano : « Nihil cumino fecundius. » Facit enim pro recepta lectione Theophr. Hist. VII, 3, πολυκαρπώτατον δὲ τὸ ὄκιμον. H. — *Ocimum Basilicum* (*Didynam. gymnosper.* gen. 1121 Willd. *Lab. Juss.*). Perperam ad *Polygonum Fagopyrum* retulit Tragus, Hist. II, 25. EN.

8. *Cum maledictis.* Et hoc de cumino Theophr. Hist. VII, 4; de ruta Pallad. lib. IV in Mart. t. 9.

9. *Ut lætius.* Colum. lib. XI, cap. 3 : « Fere etiam his diebus ocima serantur, quorum quum semen oluratum est diligenter, incul-

catar pavicula vel cylindro : nam si terram suspensam relinquant, plerumque corrumpitur. » Idem et in Horto repetit. HARD.

10. *Et cuminum.* Theophr. IX, 9.

11. *Quæ in cortice.* Δυσξηραντότερα δὲ τὰ ἐμφλοισπέρματα, καὶ τούτων μάλιστα ὄκιμον. Theophr. VII, 3. H.

12. *Siccantur ... fecunda.* Hoc est, atque ita fiunt fecunda. Theophr. Πάντα δὲ ξηρανθέντα πολυκαρπώτερα γίγνεται : διὸ καὶ προεφαρμύζοντες αὐτὰ ξηραίνουσιν. HARD.

13. *Utique meliora.* Theophr. Εἰς τὸ ἀβρόον τιθέμενα ... οὕτω γὰρ τὸ τοῦ πράσου, καὶ τὸ τοῦ σελίνου τιθεῖσιν, ἀπεδύσαντες εἰς ὄκιον. H.

14. *In laciniis.* In lineteolo. De apio. Colum. XI, 3 : « Quod si quis velit apium lati folii facere, quantum seminis possunt tres digiti comprehendere, raro lineteolo illiget, et ita in areolas dispositum releet. »

15. *Apium etiam.* Quum apium transfertur, adigi paxillum tam alte præcipiunt, quam apium fieri magnum placet. Quin etiam et apii semen panniculo exceptum, stercore terraque pleno, in cavernam paxillo jam antea reclusam dimittit. Sic Theophr. Hist. VII, 3. Plinius

3 verna facta, ac fimo ingesto. Nascuntur autem¹⁶ omnia aut semine, aut avulsione¹⁷. Quædam semine¹⁸, et surculo: ut ruta, origanum, ocimum: præcidunt enim et hoc, quum pervenit ad palmum altitudinis. Quædam¹⁹ et radice, et semine, ut cæpa, allium, bulbi, et si quorum radicem²⁰ anniferorum relinquunt. Eorum vero²¹ quæ a radice nascuntur, radix diuturna et fruticosa est, ut bulbi, gethyi, 4 scillæ. Fruticant alia²² et non capite²³, ut apium et beta. Caule reciso fere quidem omnia regerminant, exceptis²⁴

supra, XVII, 27: « Pali laxato prius meatu. » Et Colum. IV, 16: « Prius paxillo perforato solo. » H.

16. *Nascuntur autem.* Theophr. sic ista deinceps Hist. VII, 2. H.

17. *Avulsions.* Avulsionem fieri nunc intellige, quum vel ramus e matre avulsus cum parte radicis aliqua, in terram depangitur, quod in brassica fieri Theophrastus admonet loc. cit. Φύεται δὲ πάντα τοῦ σπέρματος: ἓνια δὲ καὶ ἀπὸ παρασπάδος, καὶ κλωνός, καὶ ῥίζης: ἀπὸ μὲν παρασπάδος, ἢ ῥάφανος: αἱ γὰρ τι καὶ ῥιζώδες προσλαβεῖν. H.

18. *Quædam semine, etc.* Theophr. loc. cit. Ἀπὸ δὲ τῶν βλαστῶν, πύγανον, ὀρίγανον, ὤκιμον. Ἀποφυτεύουσι γὰρ καὶ τοῦτο, ὅταν σπιθαμιαῖον ἢ μαιζὼν γένηται, ταμόντες εἰς τὸ ἤμισυ. « Ramo seruntur, ruta, origanum, ocimum: transferunt enim et hoc, quum pervenit ad palmum, aut plus altitudinis, mediumque præcidunt. » Apud nos recusat ita provenire ocimum: novo quotannis semine nascitur: plantaque annua est: in Græcia, de qua Theophrastus hæc scripsit, diuturnior. Colum. XI, 3: « Mense autem februario, vel planta, vel semine ruta, etc. » HARD.

19. *Quædam et radice.* Theophr. loc. cit. HARD.

20. *Et si quorum radicem, etc.* Annifera vocat, τὰ ἑπιτωκάκωλα, quorum annuus caulis est: apposite quidem, sed significatu minus proprio, quum *annifera* etiam intelligere possimus, quæ fructum aut florem quotannis ferunt. DALZC. — *Et si quorum.* Hoc est, et quorum radices longiori temporis spatio durant, quanquam annuo tantum caule constant. Sic enim Th. loc. cit. Φύεται δὲ καὶ εἰ τινῶν αἱ ῥίζαι διαμένουσιν ἐπὶ πλείονα χρόνον, ἑπιτωκάκωλων ὄντων. HARD.

21. *Eorum vero.* Theophr. loc. cit. Fruticosa porro radix vocatur, quæ sub terra crescit ita, ut ad novam sobolem decerpi quotannis ex ea portio aliqua possit, ut alii nuclei sive spicæ. HARD.

22. *Fruticant alia.* Theophr. Παραβλαστάνει δ' ἓνια καὶ τῶν μὴ κεφαλοῤῥίζων, χρονιωτέρων δὲ, εἰς σάβινον, καὶ τεύτλιον. HARD.

23. *Et non capite.* Non radice fruticant, quam capitatam non habent: sed coma, quæ secta regerminat. HARD.

24. *Exceptis.* Ἰδὴ τῶν λειτοκάκωλων. Scilla tamen, apium, lapathumque,

non scabrum caulem habent : et in usum²⁵ vero ocimæ, raphanus, lactuca. Hanc etiam²⁶ suaviorem putant regeneratione. Raphanus utique²⁷ jucundior detractis antequam decaulescat²⁸. Hoc et in rapis. Nam et in direptis foliis cooperta terra crescunt, durante quietate.

CXXVII. Singula genera sunt ocimo, lapatho, blito, rutio, erucæ, atriplici, coriandro, anetho. Hæc enim eadem sunt, neque aliud alio melius usquam. Rursum furtivam tantum provenire fertilius putant, sicut furtivas pessime. Nascuntur etiam non sata, mentha, nepeta, intubum, pulegium. Contra, plura genera sunt eorum quæ diximus, dicemusque : et in primis (VIII.) Id enim quod sponte in humidis nascitur he-

nt lævi caule, deciso caule regerminant. HARD.

Et in usum. Manifestum vero maxime regerminare caule, quæ in usum quotidianum : cujusmodi sunt ocimum, raphanus, lactuca. In brassica Theophrasti, non in raphano exerosuit : Ἐμφανίστατα δὲ ὡς περὶ χρῆσιν, ὠκίμων, θρίδαξ, ῥάπιδος. HARD.

Hanc etiam. Theophr. loc. cit. αὶ τῆς μὲν θρίδακος ἡδίους ἕως παλιβλάστους εἶναι καυλοῦς. ctucæ quidem regerminatos suaviore esse affirmant. — De variis apud Antiquos speciebus, vid. Excurs. IV hujus libri, ex notis rardi. ED.

Raphanus utique. Ut Plinium reprehendant, de raphano se ea fingunt, quæ de brassica Theophrastus prodidit, loc. cit. quæ omnia fœde miscuisse.

Verum tam sunt affinia quæ Theophrastus, et quæ Plinius refert, quam ovum est ovo simile. Quæ de raphano rapisque nunc adstruuntur, sunt verissima, et ex alio fonte, quam ex Theophrasto, hausta. H.

28. *Antequam decaulescat.* Sive caulescat. Nam idem est. Sic ἰκκαυλίω apud Græcos, et erumpere in caulem sonat : et simul est contrariæ significationis : quoniam ἰκκαυλίω etiam dicuntur ea, quorum caules marcescunt. HARD.

XXXVII. 1. *Singula genera.* Conf. Theophr. Histor. Plant. lib. VII, cap. 4. HARD. — De his fuscus Noster lib. seq. ED.

2. *Rutam.* Pallad. in Mart. t. 9, p. 90 : « Hoc mense ruta seritur... sed ut asserunt, melius furtiva proveniet. Sub fici arboris umbra libentius acquiescit. » HARD.

3. *Sicut apes.* Plin. lib. XI, cap. 15, de apibus : « Et furem odere. » HARD.

lioselinum⁴ vocatur, uno folio, nec hirsutum⁵. Rursus in siccis hipposelinum⁶, pluribus foliis, simile helioselino. Tertium est oreoselinum⁷, cicutæ foliis, radice tenui, semine anethi, minutiore tantum. Et sativi autem⁸ differentiæ in folio denso, crispo, aut rariore et levio⁹: item caule tenuiore aut crassiore. Et caulis aliorum¹⁰ candidus est, aliorum purpureus, aliorum varius.

4. *Helioselinum*. Ἑλιοςέλινον, hoc est, apium palustre, et apium idem officinarum: Gallis, *ache*. A Dodonæo pingitur, pag. 683. A paludibus nomen habet: Theophr. Hist. VII, 6: Τὸ μὲν γὰρ ἑλιοςέλινον, τὸ παρὰ τοῦ ὀχητοῦς καὶ ἐν τοῖς ἑλισσι φύμενον, μανόφυλλον τε καὶ οὐ δασὺ γίνεται. « Paludarium enim, quod apud aquæductus, et in paludibus provenit, folio raro, nec hirsuto constat. » Ubi μανόφυλλον legisse perperam Plinius aiunt. Rectius multo Palladius in Aprili, tit. 3, Theophrastum accurate interpretatus: « Heleoselinon molli folio, et caule tenero, quod nascitur in lacunis, et hipposelinon durius austeriusque » dixit. HARD. — *Helioselinum*. Est *Apium graveolens* (*Pentand. dig. gen.* 563 W. *Ombellif. Juss.*). ED.

5. *Uno folio, nec hirsutum*. Th. lib. VII, cap. 7, μανόφυλλον, raris foliis, pro quo legit Plinius μανόφυλλον, uno folio. DALZC.

6. *Hipposelinum*. Theophr. loc. cit. Τὸ δ' ἵπποσέλινον, φύλλον μὲν ἑμπερὶς τῷ ἑλιοςέλινῳ, δασὺ δὲ καὶ μεγαλόκαυλον. Officinæ petroselinum Macedonicum vocant. Depingitur a Dodonæo, pag. 686, et a Lobelio in Obs. pag. 406. HARD.

7. *Oreoselinum*. Ὀρεισέλινον, a

locis montuosis, in quibus nascitur, nomen adeptum, Apium montanum: quod delineatur a Dodonæo, pag. 684; a Clusio, lib. VI rarior. Plant. p. 195. Pliniana hæc oreoselini descriptio etiam apud Theophrast. est loc. cit. Anguillara, part. VII, pag. 123, existimat esse vulgare *Cerfoglio*. HARD.

8. *Et sativi autem*. Apii videlicet hortensis, quod vulgo *persil* dicimus, seu petroselinum. Iconem apud Dodonæum vide, pag. 682. Aliud crispum, latifolium aliud in horto Regio vidimus. HARD.

9. *Et levio⁹*. Sic pertinaciter libri omnes habent. Verum, an *leviore* rectius? nam læve, nec hirsutum, heleoselini folium paulo ante commendat. An *latiore* sincerius? Nam Theophr. Hist. VII, 4: « Apii, inquit, tum in foliis, tum in caulibus discrimen constat: aliud enim folio spisso, crispo, densoque: aliud rariore ac latiore, cauleque majore. » Τῶν δὲ σέλινων καὶ ἐν τοῖς φύλλοις, καὶ ἐν τοῖς καυλοῖς αἱ διαφοραὶ. Τὸ μὲν γὰρ πυκνὸν καὶ εὐλον καὶ δασὺ τὸ φύλλον ἔχει. Τὸ δὲ μανώτερον καὶ πλατύτερον · καυλὸν μαίζω. HARD.

10. *Et caulis aliorum*. Theophr. Hist. VII, 4, de generibus apii: Τούτων δὲ πάλιν τὰ μὲν λευκόκαυλα, τὰ δὲ πορφυρόκαυλα, ἢ σκουρόκαυλα.

XXVIII. Lactucae Græci² tria fecere genera : unum in valis, adeo ut ostiola² olitoria ex his factitari prodit. Folium his³ paulo majus herbaceo, et angustissimum, ut alibi consumpto incremento. Alterum rotundissimum : tertium sessile⁴, quod Laconicon vocant. Alii color, et tempore satus, genera discrevere. Esse enim nigrarum semen mense januario seratur : albas, quarum martio : rubentes, quarum aprili. Et omnium earum, sicut et as post binos menses deferri. Diligentiores plura generata faciunt : purpureas, crispas, Cappadocas⁶, Græcas. Majoris has folii, caulisque lati : præterea longi et angustissimi, intubi similis. Pessimum autem genus cum exprobratione amaritudinis appellavere picrida⁷. Est etiamnum

XXVIII. 1. *Lact. Græci.* Th. candida lactucae, quæ dulciorque est, tria hæc genera dmonet : Γένη δὲ λευκῆς ἴσιν τρία · τό τε πλατύκαυλον, καὶ λεπύκαυλον, καὶ τρίτον Λακωνικόν. *itues.* HARD.

Adeo ut ostiola. Theophr. loc. ἰν δὲ πλατείων οὕτω τινὲς πλατοὶ γίνονται, ὡς ἐνίουσ φασὶ καὶ χρῆσθαι κηπερικαῖς. • Inter latas as quædam adeo laticaulas ut pro valvis hortorum his illi atantur. • HARD.

Folium his. His, inquit, candidi caulis lactucis folium majus est, quam herbaceis, ceu rotundissimum : idemque angustum, consumptum alibi, nempe in caulem, serento. Et hic multi falso Plicocarguunt, quos refellere nec fert, nec ingenium. HARD. *Tertium sessile.* Sessilis lactuca, quæ in altum non assurget in caulem crescit : sed in linem potius, et in plano se

spargit. Græci γυμαίηλον vocant. Sunt qui sessilem vocent, quam alii capitatam appellant, *laitue pommée* : sed errore illi ducti hand sane levi. Sessiles lactucas Martialis quoque commendat, inter beati copias ruris, lib. III, ep. XLVII. HARD.

5. *Alii colore.* Apud Columellam hæc multo uberius tractata, XI, 3, atque etiam in Hortulo, X, numeris elegantibus, pag. 351 : • Altera crebra viret, fusco nitet altera crine, etc. • HARD.

6. *Cappadocas.* Viles Cappadocæ, Martialis, V, 79. Colum. in Hort. • Tertia quæ spisso, sed puro vertice pallet, Hæc sua Cappadocæ servat cognomina gentis. • Et lib. XI, cap. 3 : • Cappadocia, quæ pallido, et pexo, densoque folio viret, etc. • HARD.

7. *Picrida.* Est enim πικρίζων Græcis amarescere. Exod. 12 : Φάγονται τὰ κρέα τῆ νυκτὶ ταύτη ὅπτα πικρὶ, καὶ ἄζυμα ἐπὶ πικρίδων ἔδονται. *Vulgata* : • Edent carnes hac nocte

alia distinctio atræ, quæ meconis⁸ vocatur, a copia lactis soporiferi, quanquam omnes somnum parere⁹ creduntur. 3 Apud antiquos Italiæ hoc solum genus earum fuit, et ideo lactucæ¹⁰ nomen adeptæ. Purpuream maximæ radicis, Cæcilianam¹¹ vocant. Rotundam vero ac minima radice, latis foliis, astytida: quidamque¹² eunuchion, quoniam hæc maxime refragetur Veneri¹³. Est quidem natura omnibus refrigeratrix¹⁴, et ideo æstate gratæ stomacho fastidium 4 auferunt, cibi que appetentiam faciunt. Divus certe Augustus lactuca conservatus in ægritudine¹⁵ fertur prudentia

assas igni, et azymos panes, cum lactucis agrestibus. » Vide quæ diximus VIII, 41. HARD.

8. *Quæ meconis.* Dicemus de ea lib. XX, cap. 26. HARD.

9. *Somnum parere.* Diosc. II, 165, 166, sativam, silvestremque lactucam *βρωτικήν* esse pariter admonet. Galen. de alim. Fac. II, 40, pag. 359 t. V, lactucam vespere commanducatum fuisse sibi adversus vigilias remedio singulari prodit. HARD.

10. *Et ideo lactucæ.* Quod abundantia lactis exuberent, inquit Pallad. in Jan. II, t. 14, p. 44. H.

11. *Cæcilianam.* Cæcili de nomine dicta Metelli, ut canit in Hortulo Columell. pag. 351, ejus nimirum qui primo Punico bello Romæ consulatum gessit, ann. U. 503. H.

12. *Astytida: quidamque.* Astytida legi oportere, non uti prius *Astytida*, Eustathii locus evincit, in Iliad. X, pag. 849. HARD.

13. *Veneri.* Genituræ profluvium cobibere, auctor est Galenus, loco mox citando. Vide et Marcellum, cap. xxxiii, p. 228. HARD.

14. *Natura omnibus refrigeratrix.*

Ea de causa Veteribus postrema mensa sumebatur, ut ebrietatem et capitis gravitatem arceret frigiditate. Martialis, XIII, epigr. xiv: « Claudere quæ cœnas lactuca solebat avorum, Dic mihi, Cur nostras inchoat illa dapes? » Rhodig. lib. XXVII, cap. 20 et 26. Apud Athenæum Aristoxenus quum vesperi lactucas œnomelite perfudisset, virides placentas a terra summissas se habere, mane jactabat. In lactuca occultatum Adonin a Venere Callimachus, Phaona Cratinus scribit. Pythagoræi lactucam vocant, *εὐνοῦχον*; Eubulus mortuorum cibum; mulieres *ἀρύλαδα*, quia τὸν στῶλον, id est, penem, arrigere prohibeat. Rhodig. lib. XXVII, cap. ult. Auctor Moreti: « Grataque nobilium requies lactuca ciborum. » DAL. — *Est quidem natura.* Dioscor. II, 165; Galenus de Fac. simpl. med. VI, p. 178, alii que. HARD.

15. *In ægritudine.* Idcirco lactuca Columellæ dicitur ea esse, « Tristia quæ relevet longi fastidia morbi. » In Hortulo, p. 351. Incidit in morbum eum Augustus, ann.

medici¹⁶, quum prioris Cameli¹⁷ religio nimia eam
et : in tantum recepta commendatione, ut¹⁸ servari

J. 731, ipso undecimum,
nio Pisone *oss.* ut quidem
nit, lib. III, pag. 517, et
in August. cap. LXXXI. H.

Musæ medici. Fuit is Anto-
lusa, cui idcirco statnam
llato, juxta signum *Æscula-*
phæ statuit, ut auctor est
illius in Augusto, cap. LIX.

hujus libellus, de herba
ica, cum notis Humelbergii.
rursum dicemus lib. XXIX,
HARD.

Quum prioris Cameli. Prioris
, quo usus ante Musam Au-
, fuisse id nomen videtur.—
nobis potior ea lectio est,
quam recepta haecenus, exco-
ab Hermolao est, « quum
; caverent, religione nunc
caret. » In codice Reg. I,
n priores cameli religio mi-
nime caret. » Apuleius, lib.
nediis salutaribus, qui non-
ditus in lucem, exstat in
heca Regia, totus ex Plinii
concinatus, hunc locum ita
sit : « Divus certe hac lactu-
servatus in ægritudine fer-
videntia Musæ medici, quum
Cameli religio nimia ei ab-
t », vel ipso teste Salmasio,
riter vidit in Solin. p. 1270.
ifflet. cod. « Cameli religio
omni caret. » Cameli nomen
dico videtur fuisse ; et in
i sane inscriptionibus Came-
aud semel legimus. Cur in
um plane conjecturam Her-
; abiret, causa hæc fuit,
ab esu lactuæ abstinuisse

Veteres existimaret, religione du-
ctos, quoniam sub ea sepultum
Adonin ferunt, ab apro interfe-
ctum : quam ob rem et mortuo-
rum edulium *νεκίων βρώμα* ab Eu-
bulo in Astytis, lactuca nominatur,
apud Athen. II, pag. 69. Unde et
Pellicerius in Nott. MSS. num re-
stitui locus hic ita posset, ambige-
bat : « Quum prior ætas eam reli-
gione Adonis nimia devitaret. »
Sed hæc abesse nobis visa sunt
longissime a vestigiis veterum co-
dicum, qui instituisse propius vide-
mur. Quanquam et vox illa *prioris*
haud facit animo satis delicato ;
visumque aliquando satius legi,
« Quum Artorii Cameli¹⁷ religio,
etc. » Artorium enim Augusti me-
dicum in castris Philippensi prælio
fuisse tradunt Eusebius in Chron.
Lactant. II, 8 ; Cæl. Aurelian. lib.
III, 11, 14 ; Vell. Paterculus, II ;
Val. Max. VII, 1. Utrum igitur ita
legi præstabilius fuerit, permitti-
mus legentium arbitrio. Ut in la-
ctuca porro, sic in beta ægris
danda, priscorum religio fuit, de
qua Plinius ipse hujus libri c. 40 :
« Medici nocentio rem betam, quam
olus esse judicaverunt. Quam ob rem
appositas non meminimus : degustare
etiam religio est, ut validis potius
in cibo sint. » HARD.

18. *Ut servari.* Muria condiri
solitas auctor est Dioscorides, loc.
citato. De usu lactuæ in mensis
Veterum, Martial. Epigr. XIII,
14. Vid. sup. not. 14. Conf. Mar-
tial. tom. III, pag. 99 editionis
nostræ. ED.

etiam in alienos menses eas oxymelite repertum sit. Sanguinem quoque augere creduntur. Est etiamnum, quæ vocatur caprina lactuca, de qua¹⁹ dicemus inter medicas. Et ecce quum maxime cœpit irrepere sativis admodum probata, quæ Cilicia vocatur, folio Cappadocæ, nisi crispum latiusque esset.

1. XXXIX. Neque ex eodem genere possunt dici, neque ex alio intubi¹, hiemis patientiores, virusque præferentes, sed caule non minus grati. Seruntur verno plantæ eorum: ultimo vere transferuntur. Est et erraticum² intubum, quod in Ægypto cichorium vocant, de quo plura³ alias. Inventum omnes thyrsos⁴, vel folia lactucarum, prorogare
2. urceis conditos, ac recentes in patinis coquere. Seruntur lactucæ⁵ anno toto lætis et riguis, stercoratisque, binis mensibus inter semen, plantamque, et maturitatem. Legitimum tamen, a bruma semen jacere, plantam Favonio transferre: aut semen Favonio, plantam æquinocio verno. Albæ maxime hiemem tolerant. Humore omnia hortensia gaudent, et stercore præcipue lactucæ, et magis intubi.

19. *De qua dicemus.* Lib. XX, cap. 24. HARD.

XXXIX. 1. *Intubi.* Intybus sativa, sive endivia vulgaris, a Dodonæo pingitur, pag. 623. Cichorium hortense vulgus appellat. De hoc Colum. XI, 3: « Eadem est ratio etiam intybi, nisi quod hiemem magis sustinet: ideoque vel frigidis regionibus autumno seri potest. » HARD.—*Cichorium Intybus et Endivia* (*Syngenes. æqual. gen. 1427 W. Chicorac. Juss.*). ED.

2. *Est et erraticum.* Erratica dicuntur, quæ sua sponte nata, omni humano cultu carent, nullaque olitoris lege coercita, libere vagantur et errant. HARD.

3. *De quo plura alias.* Lib. XX,

cap. 29; lib. XXI, cap. 52. HARD.

4. *Omnes thyrsos.* Caules, qui in virgulæ modum, seu teli rectitudinem consurgunt, thyrsi nomen sibi vindicant. Hos itaque urceis conditos in alienos quoque menses prorogabant, viridesque servabant: extractosque urceis quasi recentes percoquebant. Vide quæ de brassica dicenda sunt cap. 41, ac de serulæ semine, cap. 56. H.

5. *Seruntur lactucæ.* Pallad. II in Jan. t. 14, p. 43: « Mense januario lactuca serenda est, vel decembri, ut planta ejus februario seritur, ut possit aprili mense transferri. Sed certum est eam toto anno bene seri, si locus sit lætus, stercoratus, irriguus. » HARD.

Seri etiam⁶ radices illitas fimo interest, et repleri⁷ ablaqueata humo. Quidam et aliter amplitudinem augeat: rescisis, quum ad semipedem excreverint, fimoque suillo recenti illitis. Candorem vero⁸ putant contingere iis dumtaxat quæ sint seminis albi, si arena de littore a primo incremento congeratur in medias, atque increscentia folia contra ipsas religentur.

XL. Beta hortensiorum levissima est. Ejus quoque¹ a colore duo genera Græci faciunt, nigrum, et candidius, quod præferunt, parcissimi seminis; appellantque Siculum, candoris sane discrimine præferentes et lactucam. Nostri betæ genera faciunt, vernum et autumnale, a temporibus satus, quanquam et junio seritur. Transferuntur autem in planta hæ quoque, et oblini fimo radices suas, locumque similiter madidum amant. Usus iis et cum lente² ac faba, idemque qui oleris: et præcipuus, ut lenitas excitetur acrimonia sinapis³. Medici nocentior³ quam

6. *Seri etiam.* Pallad. l. c. « Antequam pangantur, radices ejus reseceamus æqualiter, et liquido fimo linamus: vel quæ jam pactæ sunt, nudatæ lætamen accipiant. » HARD.

7. *Et repleri.* Fimo videlicet, sive lætamine, ut Palladius vocat.

8. *Candorem vero.* Pallad. l. c. « Candida fieri putantur, si fluminis arena, vel littoris, frequenter spargatur in medias, et collectis ipsæ foliis alligentur. » HARD.

XL. 1. *Ejus quoque.* Theophrast. Hist. lib. VII, c. 4: « Inter betas, inquit, candida sapore præstat nigra, et paucioris est seminis: hanc Siculam quidam appellarunt. Pari modo in genere lactucarum candida dulcior atque tenrior est. » Ἐὐχολό-
τερον δὲ καὶ τῶν τευτλίων τὸ λευκόν

τοῦ μέλανος, καὶ διηγοσπεριμέτερον, ὃ καλοῦσιν τινες Σικαλικόν. Ἰσαύτως δὲ καὶ τῆς θριδακίνης· ἡ γὰρ λευκὴ γλυκύτερα καὶ ἀπαλωτέρα. Gallis, de la poirée, ou bette. Carnosæ foliorum partes in cibis familiares, des cardes de poirée. In officinis vetere retento nomine, beta alba sicla nominatur. HARD. — Beta Sicla aut vulgaris (Pentand. digyn. gen. 498 Willd. Atrippl. Juss.). ED.

2. *Acrimonia sinapis.* Condiebant olim vino et pipere. Unde Martial. « Ut sapiant fatuæ, fabrorum prandia, betæ, O quam sæpe petet vina piperque cocus. » Fabris betas parari solitas ostendit et hic Columella versus: « Ulpica, quæque habilis beta est fabrilibus escis. » DAL.

3. *Medici nocentior.* Galenus quidem, de Aliment. fac. lib. II,

olus⁴, esse judicare. Quamobrem appositas non memini: degustare etiam religio est, ut validis potius in cibo sint. Gemina iis natura, et oleris et capite⁵ ipso exsiliensis bulbi: 3 species summa in latitudine⁶. Ea contingit⁷, ut in lactucis, quum cœperint colorem trahere, imposito levi pondere. Neque alii hortensiorum latitudo major. In binos pedes aliquando se pandunt, multum et soli natura conferente. Hæ quidem in Circeiensi agro amplissimæ proveniunt. Sunt qui betas⁸ Punica malo florente optime seri existiment: transferri autem, quum quinque foliorum esse cœperint. Mira differentia⁹, si vera est, candidis solvi alvos modice, nigris inhiberi. Et quum brassica corrumpatur in dolio vini sapor, odore betæ foliis demersis restitui.

XLI. Olus caulesque, quibus nunc principatus hortorum, apud Græcos in honore fuisse non reperio. Sed¹ Cato

cap. 43, stomacho noxiam ait esse, si largius sumatur. HARD.

4. *Quam olus.* Hoc est, brassicam. Tamen melioris succi esse betam quam brassicam, et magis alere, auctor est Diphilus Siphnius medicus, apud Athenæum, lib. IX, p. 371: Δίφιλος δ' ὁ Σίφνιος τὸ τεύτλόν φησιν εὐχολότερον εἶναι τῆς κράμβης, καὶ θρηπτικώτερον. Et sane Pliniani codices MSS. hoc loco *innocentio* exhibent: sed *nocentio* legi sententia poscere videtur. HARD.

5. *Et capite ipso.* Radicis capite in quo est aliqua similitudo bulbi. H.

6. *In latitudine.* In Priapeis, epigrammi. LI: «Nec hortus educat latas meus betas.» DALEC.

7. *Ea contingit.* Imposito lapillo latiore, aut testa fictili, quo pondusculo cohibitam betam in latum se distendere, candoremque contrahere Sotion adseverat in Geop. lib. XII, cap. 15. HARD.

8. *Sunt qui betas.* Colum. lib. XI, cap. 3: «Beta florenti Punico malo semine obruitur, et simul atque quinque foliorum est, in brassica differtur æstate, si riguus est hortus: at si siccaneus, autumno, quum jam pluviam incesserint, disponi debet.» HARD.

9. *Mira differentia.* Habet quidam simile Diphilus Siphnius, loc. cit. quum ait, alvos candida beta magis solvi: nigra vehementius urinos cieri: Εὐκοιλιώτερον δὲ τὸ λευκὸν, τὸ δὲ μέλαν εὐρηπτικώτερον. Sed aperte Diocles Carystius apud eundem Athenæum, lib. III, p. 120, hoc discrimen agnoscit: betam candidam egestionem irritare: nigram, cohibere: Τεύτλον τὸ λευκὸν ἐκχρίσεις πικρῆν· τὸ δὲ μέλαν καθαρτικὸν εἶναι ἐκχρίσεως. Ita et Dioscorid. lib. II, cap. 249. HARD.

XLI. 1. *Sed Cato.* Lib. de Rust. cap. CLVI et CLVII. HARD.

icæ miras canit laudes, quas in medendi loco red-
s. Genera ejus facit² tria : unam extentis foliis,
magno : alteram, crispo folio, quam apianam³ vo-
tertiam minutis caulibus, lenem, teneram, minime-
robat. Brassica toto anno seritur, quoniam et toto
ur. Utilissime tamen ab æquinoctio autumnii; trans-
que, quum quinque⁴ foliorum est. Cymas⁵ a prima
ne præstat proximo vere. Hic est quidam ipsorum,
im delicatior teneriorque cauliculus, Apicii⁶ luxuriæ,

Tenera ejus facit. Cap. CLVI :
c uti cognoscas naturam eo-
prima est lævis, quæ nomi-
ταία, grandibus et latis foliis,
magno : validam hæc habet
m, et vim magnam habet.
est crispa, apiacon vocatur :
ita natura et ad aspectu bona :
ationem validior est, quam
pra scripta est. Item est ter-
uæ lenis vocatur (vet. cod.
ii et ed. Aldi, quæ *χράμην*),
is caulibus, tenera (vet. cod.
us, *tenuioribus foliis*), et acer-
mnium est istarum, tenui
vehementissima. » HARD.

Apianam. Ita Reg. cod. At
rt. Thuan. et Cliff. *Apiacam.*
αδης a Catone vocatur, cap.
ob similitudinem apii. Fo-
densitate et crispitudine hæc
æ cum apio similitudo con-
st Dodonæi brassica selinoi-
ag. 661, *choux frisés.* H.

Transferturque, quum quinque.
1. lib. XI, cap. 3 : « Brassica
vi foliorum erit, transferri
, etc. » HARD.

Cymas. Cymæ quidem sunt
um delicatiores, ut Plinius
merioresque cauliculi. Nam-
ibi vernum tempus appetit,

primo quoque foliorum pullulatu,
præclusis adhuc florum calicibus,
quosdam quasi turiones olus sub-
ministrat, in quibus floris primum,
mox seminis fetus concluditur.
Græci *κύνμαζ* quasi partum dicunt,
teste Galeno de alim. Fac. lib. II,
cap. 58, p. 365, et contracte *κύνμα*,
ducta felici translatione a ventrem
ferentibus feminis ab brassicam,
quæ ineunte vere turgens succo,
et plurimum cymosa sobole gravi-
da, cauliculos enititur. Cyma porro
licet muliebri sexu frequentius so-
leat usurpari, nonnumquam genere
neutro Græcorum imitatione legi-
tur, ut apud Columell. carmine,
quod hortorum cultui nuncupavit,
lib. X : « Frigoribus caules, et veri
cymata mittit. » Tamen idem et
cymam vocat, lib. XI, cap. 3, et
lib. XII, cap. 7. H.—*Cymas.* Præ-
cipuas undecim varietates memorat
Willd. *Brassicæ oleraceæ* (*Tetradyn.*
siliq. gen. 1245; *Crucifer.* Juss.),
de quibus nunc Plinius agit. Ed.

6. *Apicii.* De eo diximus l. VIII,
cap. 77. Est et alter Apicius, cujus
libri exstant, de obsoniis et condi-
mentis, sive de arte coquinaria :
cymas et coliculos condiendi mo-
dum is edocet, lib. III, cap. 9. De

et per eum Druso Cæsari fastiditus, non sine castigatione Tiberii patris. Post cymam ex eadem brassica contingunt æstivi autumnalesque cauliculi, mox hiberni, iterumque cymæ, nullo æque genere multiferæ, donec sua fertilitate consumatur. Tertia circa⁷ solstitium: ex qua si humidior locus est, æstate: si siccior, autumnno plantatur. Humor fimusque si defuere, major saporis gratia est: si abundavere, lætior fertilitas. Fimum asininum maxime convenit.

3 Est hæc quoque res inter opera ganæ: quapropter non pigebit verbosius persequi. Præcipuus fit caulis sapore ac magnitudine, primum omnium si in repastinato seras: dein si terram fugientes cauliculos seces, a terraque attollentes se proceritate luxuriosa exaggerando aliam⁸ accumulales, ita ne plus quam cacumen emineat. Tritianum hoc genus vocatur, his computabili impendio, tædioque.

4 Cætera genera complura sunt. Cumanum⁹ sessili folio, capite patulum. Aricinum¹⁰ altitudine non excelsius, folio numerosius, quam tenuius. Hoc utilissimum existimatur, quia sub omnibus pæne foliis fruticat¹¹ cauliculis peculiaribus. Pompeianum¹² procerius, caule ab radice tenui,

his Martialis quoque, lib. V, epigr. LXXIX, inter cænæ fercula: « Pone- tur digitis tenendus unctis Nigra cauliculus virens patella, Argentem modo qui reliquit hortum. » H.

7. Tertia circa. Nempe tertia cyma. HARD.

8. Exaggerando aliam. Terram aggerando ac circumfundendo. H.

9. Cumanum. Brassicarum hæc genera, aliaque commemorat Columella, lib. X, qui de cultu horticorum agit: « Quæ pariunt veteres cesposo littore Cumæ, Quæ dulcis Pompeia palus vicina salinis Herculeis, vitreoque siler qui defluit anni: Quæ durioræbent cymosa stirpe Sabelli, Et Turni lacus, et pomosi

Tiberis arva, Brutia quæ tellus, et mater Aricia porri. » Et nostra ætas non pauciora quoque observat, forma vel colore dispari. In horto Regio amplius vicena notata a nobis. Cumanam brassicam, sive rubram, a Dodonæo delineatam, p. 610, Galli vocant *chou rouge*. H.

10. Aricinum. Ab Aricino agro, de quo lib. III, cap. 9. HARD.

11. Fruticat. Cauliculos edules profert. Id genus esse voluit, quod in Geoponicis Constantinus vocat ἀσπαργώδη κράμβη. DAL.

12. Pompeianum. A Pompeiis, Campaniæ oppido, de quo lib. III, cap. 9, uti ex Columella mox vidimus. Videtur hæc Dodonæo, pag

intra folia crassescit. Rariora hæc angustioraque : sed teneritas in dote, si frigora non tolerat : quibus etiam aluntur Brutiani¹³, prægrandes foliis, caule tenues, sapore acuti. Sabellico¹⁴ usque in admirationem crispa sunt folia, quorum crassitudo caulem ipsum extenuat : sed dulcissimi perhibentur ex omnibus. Nuper subiere Lacuturres¹⁵ ex convalle Aricina, ubi quondam fuit lacus, turrisque quæ remanet : capite prægrandes, folio innumeri : alii in orbem porrecti, alii in latitudinem torosi. Nec plus ullis capitis post Tritianum, cui pedale aliquando conspicitur, et cyma nullis serior. Cuicumque autem generi¹⁶ pruinæ plurimum suavitatis conferunt; et nisi obliquo¹⁷ vulnere defendatur medulla, plurimum nocent. Semini destinati non secantur. Est etiam sua gratia nunquam plantæ habitum excellentibus : halmyridia vocant¹⁸, quoniam nisi in maritimis non proveniunt, navigatione quoque longinqua viridibus adservatis. Statim desecti ita ne humum attingant, in cados olei quam proxime siccatos, obturatosque conduntur, omni spiritu excluso. Sunt qui plantam¹⁹ in transferendo

613, brassica cauliflora, *chou-fleur*. Sed peregrina hæc Italiæ est; semenque optimum caulifloræ Alepo Syriæ oppido asportatur, diligenterque coli vult, aut a propria laude degenerat. HARD.

13. *Brutiani*. Frigoribus, inquit, Brutii agri caules aluntur. HARD.

14. *Sabellico*. Huic generi a Sabellicis nomen, qua de gente egimus lib. III, cap. 17. Crispa Dodonæi brassica, p. 611. Lobelio in Observ. p. 124, fimbriata. *Chou crépu*. H.

15. *Lacuturres*. Et hoc genus Columellæ superius memoratum vidimus. Ruellius, lib. II, p. 360, hos esse putat quos vulgaris sermo noster *choux cabus*, quasi capitulatos

appellat, quoniam in capitis formam extuberant. HARD.

16. *Pruinæ*. *La gelée blanche*. H.

17. *Obliquo*. Quomodo secantur. H.

18. *Halmyridia* vocant. Eorum meminit Eudemus apud Athen. in lib. IX de Oleribus, gignique tradit Eretriæ, Cumis, Rhodi, Cnidi, Ephesi. DALEC. — Brassica marina ea est, quam Lobelius delineat describitque in Advers. p. 92. Locis Angliæ maritimis nascitur : vidimus et in horto Regio. Italis, *soldanella*, teste Anguill. part. VII, p. 113. H. — *Crambe maritima* (*Tetradyn. silicul. gen. 1220*. W. *Crucifer. Juss.*). F. O.

19. *Sunt qui plantam*. Columella, lib. XI, cap. 3 : « Brassica, quomodo

7 alga subdita pediculo, nitrove trito, quod tribus digitis
 capiatur, celeriore ad maturitatem fieri putent. Sunt qui
 semen trifolii²⁰ nitrumque simul tritum aspergant foliis.
 Nitrum in coquendo²¹ etiam viriditatem custodit : aut
 Apiciana coctura, oleo ac sale, prius quam coquantur,
 maceratis. Est inter herbas genus inserendi²², præcisis ger-
 minibus caulis, et in medullam semine ex aliis addito. Hoc
 et in cucumere silvestri. Nec non olus quoque silvestre
 est trium foliorum, Divi Julii carminibus præcipue jocis-
 que militaribus celebratum : alternis quippe versibus ex-
 probravere lapsana²³ se vixisse apud Dyrrachium, præ-
 miorum parsimoniam cavillantes : est autem id cyma
 silvestris.

sex foliorum erit, transferri debet, ita ut radix ejus liquido fimo prius illita, et involuta tribus algæ tæniolis pangatur : hæc enim res efficit, ut in coctura celerius madescat, et viridem colorem sine nitro conservet. » Refert id quoque Palladius ex Columella, lib. III in Febr. tit. 24. HARD.

20. *Semen trifolii*. Deceptus est Plinius, sive potius ejus libertus scriba, voce τριφύλλον, quod patet ex hoc loco Constantini, lib. XII, cap. 17 : Εἰδέναι γὰρ ὅτι τὴν κράμβην ἐν ἀμυρῶ τόπῳ σπείρειν προσήκει· διὸ γὰρ τριφύλλω ταύτῃ γενομένην ἵτρον λεῖον ἢ ἀμυρίδα γῆν διὰ κοσκίνου κατασεισθεῖσαν πάσσειν, ὡς δοκεῖν αὐτὴν πεπαχῶσθαι· τούτῳ γὰρ τῷ τρόπῳ καὶ ὑψανώτερα γίνεται. Pro τριφύλλω κράμβῃ Plinius triphylli semen immiscuit. DALEC. — *Sunt qui semem*. Ad celeriore scilicet maturitatem promovendam. HARD.

21. *Nitrum in coquendo*. Apicius, lib. III, cap. 1 : « Omne olus smaragdinum fiet, si cum nitro coqua-

tur. » Palladius, loc. cit. « Celerius coquitur virore servato, si dum est trium vel quatuor foliorum, nitrum tritum cribello desuper spargas, ut speciem pruinae candentis imitetur. » Sic totidem fere verbis auctor Geopon. lib. XII, cap. 17. Et Martial. lib. XIII, epigr. XVII, cui lemma. *Cauliculi* : « Ne tibi pallentes moveant fastidia caules, Nitrata viridis brassica fiat aqua. » HARD.

22. *Genus inserendi*. Id Græci vocant ἐπισπείρειν, ut in arboribus ἐμφυτεύειν, et ἐνεφθαλίμειν. *inseminare* Gellio. Vide Lexic. Constant. DAL.

23. *Lapsana*. Dioscorid. lib. II, cap. 142. Λαμψάνη dicitur olus silvestre, cujus folia caulesque in cibo coquuntur : Λάχανόν ἐστιν ἀγρίον... ἐὰν τὰ φύλλα καὶ ὁ καυλὸς ἐσθίεται ἐφθά. Dion. Exig. in vita S. Pacomii, cap. 8 : « Lapsanas enim, id est, agrestia olera, et herbas alias præter oleum consueverant dare. » Porro præter id olus, quod trium foliorum fuisse Plinius ait, et cymam silvestrem, aliud in cibis Cæsariani milites

XLII. Omnium hortensiorum lautissima cura asparagis¹. De origine eorum in silvestribus curis abunde² dictum, et quomodo eos juberet Cato in arundinetis seri. Est et aliud genus incultius asparago, mitius corruda, passim etiam montibus nascens, refertis superioris Germaniæ campis, non inficeto Tiberii Cæsaris dicto, herbam ibi quamdam nasci simillimam asparago. Nam quod in Neside³ Campaniæ insula sponte nascitur, longe optimum existimatur. Hortensium⁴ seritur spongiis⁵: est enim plu-

adhibere: radicem nimirum edulem, pani conficiendo idoneam, cujuscmodi lapsanæ radix non est, tenuis et lignosa. Hanc radicem Cæsar ipse de Bell. Civ. lib. III, *charam* vocat. « Est etiam genus radicis, inquit, inventum ab iis qui fuerant cum Valerio, quod appellatur chara, quod admixtum lacte multum inopiam levabat: id ad similitudinem panis efficiebant: ejus erat magna copia. Ex hoc effectos panes, quum in colloquiis Pompeiani famem nostram objectarent, etc.» (*Crambe tatarica* ? Willd. Vid. not. V ad calcem hujusce libri. ED.). Sueton. in Jul. c. LXVIII: « Dyrrachina munitione Pompeius, viso genere panis ex herba, quo sustinebantur, cum feris sibi rem esse dixit. » Diceret fortean *ex radice* commodius: quanquam et eo verbo utitur Appianus, Bell. Civ. lib. II, p. 465, id ipsum narrans, τὴν πύαν ἀρτοποιεῖν. Ea nobis videtur esse pastinaca gallica, quam Dioscorid. in Noth. p. 454, ab aliis κέρως, a Romanis καρόταμ vocitari tradit: quo nomine etiamnum vulgo nota. Insigniter errant, qui hoc trium foliorum olus, de quo nunc agitur, aut cum armoracia confundunt; de

qua cap. 26, quæ fronde copiosa est, aut cum eo genere pastinacæ, quod pariter πολύφυλλον. HARD.

XLII. 1. *Asparagis*. Græci ἀσπάραγον et ἀσφάραγον dicunt. Nostri, *asperge*. Apud Dodonæum iconem vide, p. 691, asparagi hortensis. H. — *Asparagus officinalis* (*Hexand. monog. gen.* 646 Willd. *Liliac. Juss.*). ED.

2. *Abunde dictum*. Lib. XVI, 67. — *Inc. asparago, mitius corruda*. Vid. Exc. VI ad calc. huj. libri. ED.

3. *In Neside*. Meminit hujus insulæ Seneca, epist. 53, pag. 268. Cicero quoque, epist. ad Atticum, lib. XVI, epistol. 1, statim initio. Hodie *Nisita*, haud procul Puteolis. Vid. Cluver. Ital. ant. p. 1167. H.

4. *Hortensium*. Genus intelligo, quod alii hortense vocant. HARD.

5. *Spongiis*. Radicibus. Pallad. lib. IV in Martio, tit. 9: « Hoc mense asparagos seremus, circa apriles kalend. Sed expeditior ratio est, si asparagorum spongias ponas, quæ cito fructum ministrent. Hæc sic fient: semina asparagi quanta tribus digitis comprehendere possis, post idus febr. pingui et stercoreato solo in singulis fossis ponis, et leviter obruis. His coeuntibus, radix

rimæ radicis, altissimeque germinat. Viret thyrsoprimum enicante : qui caulem educens, tempore ipso fastigatus in toros⁶ striatur. Potest et semine seri. Nihil diligentius comprehendit Cato⁷, novissimumque libri est, ut appareat repentinam ac novitiam viro curam fuisse. Locum subigi jubet humidum et crassum : semipedali⁸ undique intervallo seri, ne calcetur. Præterea⁹ ad lineam grana bina aut terna paxillo demitti : videlicet semine tum tantum serebantur : id fieri secundum æquinoctium vernum. Stercore satiari, crebro purgari, caveri ne cum herbis evellatur asparagus. Primo anno stramento ab hieme protegi : vere aperiri, sarriri, runcari : tertio¹⁰ incendi verno. Quo maturius incensus est, hoc melius provenit. Itaque arundinetis maxime convenit, quæ festinant incendi¹¹. Sarriri jubet idem, non antequam asparagus natus fuerit, ne in sarriendo radices vexentur. Ex eo velli asparagum ab radice : nam si defringatur, stirpescere, et intermori : velli, donec in semen eat. Id autem¹² maturescere ad ver, incendi que : ac rursus, quum apparuerit asparagus, sarriri ac stercorari. Ac post annos novem, quum jam vetus sit, digeri subacto solo stercoratoque.

connexa nascetur : quæ appellatur spongia, etc. • Implicatas radices, quæ quasi unitatem faciunt, sic illicatas, atque connexas, olitores spongas vocant, inquit Columella, lib. IX, p. 3. HARD.

6. *In toros.* Toros appellat, ut quidem videtur, spicam asparagi maxime cibis expetitam : hæc caro, hæc pulpa asparagi, etc. HARD.

7. *Cato.* Lib. de Re R. c. GLXI, ea exstant, quæ Plinius hoc loco refert, ad ea usque verba, *Nec quidquam postea tentatum*, etc. HARD.

8. *Semipedali.* Cato : • Quum areas deformabis, hoc est, delineabis, in-

tervallum facito inter eas semipedem latum in omnes partes, deinde serito. • HARD.

9. *Præterea.* Cato, loc. cit. • Ad lineam palo grana bina aut terna demittito. • Sic Pallad. loc. cit. et Didymus in Geop. XII, 18. H.

10. *Tertio.* Cato : • Post annum tertium quam severis, incendio vere primo. • HARD.

11. *Quæ festinant incendi.* Plin. lib. XVII, cap. 47 : • Nec non ignis aliquid prodest, ut arundini : ambusta namque densior mitiorque surgit. • HARD.

12. *Id autem...* ad ver. At Cato

Tum spongiis¹³ seri, singulorum pedum intervallo. Quin 4 et ovillo fimo nominatim uti, quoniam aliud herbas creet. Nec quidquam postea tentatum utilius apparuit, nisi quod circa idus¹⁴ februarii defosso semine acervatim parvulis scrobibus serunt, plurimum maceratum fimo. Dein nexis inter se radicibus spongas factas post æquinoctium autumnii disponunt pedalibus intervallis, fertilitate in denos annos durante. Nullum gratius his solum quam Raven- natium¹⁵ hortorum. Indicavimus¹⁶ et corrudam. Hunc enim 5 intelligo silvestrem asparagum, quem Græci¹⁷ hormenum, aut myacanthon¹⁸ vocant, aliisve nominibus. Invenio¹⁹ nasci et arietis cornibus tasis atque defossis.

maturum id fieri ad autumnum dixit, ut quidem videtur, rectius, ita rerum natura exigente. HARD.

13. *Tum spongiis.* Hoc est, radicibus, ut ante monuimus. Cato : « Deinde fossulas facito, qua radices asparagi demittas : intervallum sit ne minus pedes singulos inter radices asparagi. » HARD.

14. *Nisi quod circa idus.* Colum. et Pallad. ll. cc. HARD.

15. *Ravennatium.* Vel silvestribus tamen asparagis cedere hos innuit Martialis in Xenii, lib. XIII, epigr. XXI, cui titulus, *Asparagi* : « Mollis in æquorea quæ crevit spina Ravenna, Non erit incultis gratior asparagis. » Sativus, inquit, asparagus, non erit silvestri gratior. « In totum spina est asparagus, » inquit Plinius, lib. XXI, cap. 54. HARD.

16. *Indicavimus.* Tum lib. XVI, cap. 67, tum etiam libri hujus cap. 19. Corrua porro silvestris asparagus est foliis acutis, qualis a Clusio depingitur, Rarior. Plant. l. V, c. 68, p. 177. Hanc toto Castellæ

Granatensique regno nasci prodit : nos hic in Horto Regio vidimus. Sed et sativum asparagum a rusticis corrudam appellari Columella est auctor, lib. XI, cap. 3. HARD.

17. *Græci hormenum.* Apud Hesyech. ἄρμνος legitur. ὄρμνος, inquit, ὄνομα κύριον, καὶ πόλις Θεσσαλίας... οἱ δὲ τὸν ἀγρίον ἀσπάραγον. Julius Pollux, lib. VI, cap. 9, non silvestrem, sed sativum ἄρμνον vocari scribit : nimirum ut corrudæ apud Latinos, sic apud Græcos ἄρμνου communis utriusque generi appellatio fuit. HARD.

18. *Myacanthon.* Quasi muris spinam Dioscorid. lib. II, cap. 152 : Ἀσπάραγος πετραῖος, ἢ μυακάνθαν καλοῦσι. Galen. de Fac. simpl. med. lib. VI, p. 160 : ἀσπάραγος πετραῖος, ἢ μυακάνθινος. HARD.

19. *Invenio.* Nempe apud auctores haud sane satis idoneos, quorum fidem hac in parte Dioscorides ele- vat, loc. cit. quamvis suffragari iis videatur Didymus in Geop. l. XII, cap. 18. HARD.

- XLIII. Poterant videri dicta omnia quæ in pretio sunt, nisi restaret res maximi quæstus, non sine pudore dicenda. Certum est quippe carduos apud Carthaginem magnam, Cordubamque præcipue, sestertium¹ sena millia e parvis reddere areis: quoniam portenta quoque terrarum in ganeam vertimus, etiam ea quæ refugiunt quadrupedes consciæ. Carduos ergo² duobus modis serunt: autumnopianta, et semine ante nonas martias; plantæque ex eo disponuntur ante idus novembris, aut in locis frigidis circa Favonium. Sercorantur³ etiam, si diis placet, lætiusque proveniunt: condiunturque aceto melle diluto, addita laseris radice; et cumini, ne quis dies sine carduo sit.
- XLIV. Cætera in transcurso dici possunt. Ocimum¹ Parilibus optime seri ferunt: quidam et autumnopiant, quum hieme seratur, aceto semen perfundi. Eruca quoque³ et nasturtium, vel æstate, vel hieme facillime

XLIII. 1. *Sestertium sena millia.* Quæ monetæ nostræ gallicæ efficiunt libras sexcentas. HARD.

2. *Carduos ergo.* Eos intelligit, quorum e genere scolymus est, uti ex oratione Plinii liquet, lib. XX, c. 99, ubi de carduorum medicinis agit, quorum nunc tempora satus explanat, in primisque scolymi, *l'artichaut* (*Cynara Scolymus*; *Syng. æqual.* gen. 1436 W. *Cynaroceph.* Juss. Ed.), quam Latini cinaram quoque appellarunt. Nam quæ de carduorum satu nunc afferuntur a Plinio, eadem ferre retulit Colum. de cinara, lib. XI, c. 3: «Cinaræ sobolem, inquit, melius per autumnopiant æquinoctium disponemus: semen commodius circa kalendas martii seremus, ejusque plantam circa kalendas novembris deprime-mus et multo cinere stercorabimus: id enim genus stercoris huic oleri

videtur aptissimum. » Est et cinara spinosa, quæ Matthiolo in lib. III Dioscorid. p. 667, carduus aculeatus dicitur, *cardon d'Espagne*. H.

3. *Sercorantur.* Pallad. lib. IV in Martio, tit. 9, pag. 87: «Terram stercoratum et solutam diligit carduus, quamvis in pingui possit melius provenire.» HARD.

XLIV. 1. *Ocimum.* Basilicum Lobelio dictum, in Advv. p. 215, et Gallis quoque *basilic.* A Matthiolo in lib. II Diosc. p. 533, pingitur accurate, et ocimum medium nuncupatur. In horto Regio vidimus. Parilia Romæ celebrata 11 kalend. maias, diximus sup. libro, cap. 66. Colum. XI, 3, seri ocimum circa idus jubet. HARD.

2. *Quidam et autumnopiant.* Colum. XI, 3. Etiam aprili quum seritur, ut cito nascatur, aqua calida perfundi Pallad. jubet in Aprili, t. 3.

nascuntur. Eruca⁴ præcipue frigorum contemptrix, diversæ est, quam lactuca, naturæ, concitatrix⁵ Veneris: idcirco jungitur illi⁶ fere in cibis, ut nimio frigori par fervor immixtus temperamentum æquet. Nasturtium⁷ nomen accepit a narium tormento⁸. Et inde vigoris significatio proverbio⁹ id vocabulum usurpavit, veluti torporem excitantis. In Arabia miræ amplitudinis dicitur gigni.

XLV. Ruta quoque¹ seritur Favonio, et ab æquinocio¹ autumni: odit hiemem², et humorem, ac fimum. Apri-

3. *Eruca quoque*. Ita Palladius, lib. II in Jan. t. 14, p. 44. Nostris, *roquette*. A Matthiolo pingitur in lib. II Dioscor. pag. 530. H.

4. *Eruca*. In Priapeis: « Nam quamvis videar satis paratus, Erucarum opus est decem maniplis, Fossas inguinis ut teram. » Quin et eruca sacra Priapo est, atque ideo prope eum seritur. Columella in Horto: vid. paulo post. Et in Priapeis: « Et ipse longe nocte dormiat solus, Libidinosis incitatus erucis. » Auctor Moreti: « Intybaque et Venerem revocans eruca morantem. » Ovid. in Amor. « Ex horto quæ venit herba salax. » Idem: « Nec minus erucas aptum est vitare salaces. » DALRC.

5. *Concitatrix*. Sic Diosc. II, 170; Galen. de alim. Fac. II, 53, p. 364. Columella in Hortulo: « Et quæ frugifero seritur vicina Priapo, Excitet ut Veneri tardos eruca maritos. » Marcellus Emp. cap. LXXXIII: « Ad abundantiam seminis præparandam erucam decoctam bibat, quoties quisque inopia seminis se laborare perspexerit: vel potius assidue incoctam manducet. » Idcirco *salaces erucas* Ovidius vocat. HARD.

6. *Jungitur illi*. Lactuca scilicet. Hoc ipsum fieri Galenus præcipit l. c. HARD.

7. *Nasturtium*. « Nasturtium nonne vides, inquit apud Nonium Varro, ab eo dici quod nasum torqueat? » Et auctor Moreti: « Quæque trahunt acri vultus nasturtia morsu. » Porro nasturtii iconem apud Lobelium vide, in Observ. pag. 107. Nostris, *resson alenois*: Narbonensibus, *nasitort*. H.

8. *Narium tormento*. Καρδαμον, καρδαμον, quia caput acri calore suo tentat. Unde in pigros, ignavos, et desides Græcis est proverbium, καρδαμον ἴσθαι. Nasturtium comede.

9. *Proverbio*. Vossium vide in Etymol. verbo *Nasturtium*. Auctor Geop. lib. XII, 27: Φασι δὲ τοὺς ἰσθιοντας καρδαμον, δευτέραν τὴν διάνοιαν γίνεσθαι. « Aiant vescentes nasturtio mentis acumine subtiliores evadere. » HARD.

XLV. 1. *Ruta quoque*. Pingitur a Lobelio ruta hortensis in Observ. p. 506. Gallis, *de la rue*. Et hanc autumnò seri, differri mense martio præcipit Colum. lib. XI, cap. ult. HARD.

2. *Odit hiemem*. Theophr. Hist. VII, 5: « Aquas et fimum, inquit,

cis³ gaudet et siccis, terra quam maxime lateraria⁴. Cinere vult⁵ nutrirī : hic et semini miscetur, ut careat erucis. Auctoritas etiam peculiaris apud antiquos ei fuit. Invenio mustum rutatum populo datum a Cornelio Cethego, in consulatu⁶ collega Quintii Flaminini, comitiis peractis. Amicitia est ei et cum fico⁷, in tantum, ut nusquam lætior² proveniat, quam sub hac arbore. Seritur et surculo, melius in perforatam⁸ fabam indito, quæ succo nutrit comprehendendo surculum. Seritur et a se ipsa⁹ : namque incurvato cacumine alicujus rami, quum attigerit terram, statim radicatur. Eadem et ocimo¹⁰ natura, nisi quod difficilior crescit. Sed durata runcatur non sine difficultate, pruritivis hulceribus¹¹, ni munitis manibus id fiat, oleove de-

omnia olera diligunt, præter rutam. » Φύλδρα δὲ πάντα τὰ ἄλλα λάχανα, καὶ φιλόκοπρα, πλὴν πηγάνου.

3. *Apricis*. Pallad. IV in Martio, t. 9, p. 90 : « Prosequuntur etiam maledictis, et maxime in terra soluti lateris ponunt, quod prodesse certissimum est. » Colum. XI, 3. H.

4. *Terra quam maxime lateraria*. Lateritios parietes dicimus, ex lateribus constructos. *Laterariam terram*, quæ apta sit fugendis lateribus. GELEN.

5. *Cinere vult*. Pallad. l. c. « Hoc mense ruta seritur locis apricis, solius cineris inspersione contenta. » HARD.

6. *In consulatu*. AN. U. 421. Sed vitio facti consules abdicarunt, in Fastis quidem est adnotatum. H.

7. *Amicitia est ei et cum fico*. In fico rutam inseri Theophr. refert, lib. V, cap. 7 de Caus. DAL. — *Amicitia*. Pallad. l. c. « Sub fici arboris umbra libentius acquiescit. » Adde et Arist. sect. XX, probl. 18, quærentem ; Quam ob causam

ruta insita in ficum pulcherrima, plurimaque proveniat ? HARD.

8. *Melius in perforatam*. Pallad. l. c. « Nonnulli ramulos rutæ pertusæ fabæ inserunt, vel bulbo, atque ita obruunt, alieno vigore servandos. » HARD.

9. *Seritur et a se ipsa*. Nempe propagine, uti fere de rubis dictum est, XVII, 21. Sic etiam Pallad. l. c. HARD.

10. *Eadem et ocimo*. Ut propagine nimirum, æque atque ruta seratur. HARD.

11. *Pruritivis hulceribus*. Natis hulceribus ex prurigine. In libris hactenus editis, *provenientibus hulceribus*. In MSS. Reg. et Colb. *pruritivis*. Unde nos *pruritivis* effecimus. Adjuvat Colum. XI, 9 : « Sed velata manu debet runcari, quam nisi contæxeris, perniciose nascuntur hulcera. Si tamen per ignorantiam nuda manu runcaveris, et prurigo atque rumor incesserit, oleo subinde perungito. » II.

XLVI. I. *Ab æquinotio*. Pallad.

onduntur autem et ejus folia, servanturque

Ab æquinocio¹ verno seritur apium, semine
in pila pulsato². Crispus sic putant fieri, aut
calcetur cylindro pedibusve. Proprium ei, quod
nutat. Honos ipsi³ in Achaia, coronare victores
aminis Nemeæ⁴.

l. Eodem tempore¹ scriitur menta planta: vel si
germinat, spongia. Minus hæc² humido gaudet.

t. 3, et Colum. XI, 3. H.
a *pulsato*. Hoc est, in
o, sive mortario, pinsi
e est. De pilæ vocis
collectu, alibi egimus.

3: « Si crispæ frondis
maluerit, semen ejus
æ, et saligneo palo pin-
diatumque in linteolis
uet. Potest etiam circa
n fieri crispum qualiter-
am, si quum est natum,
m ejus circumvoluto
erceat. » Sic etiam Pal-
t Theophr. Hist. II, 5,
V, 6. HARD.

ipsi. Juvenal. Sat. VIII,
Graiæque apium me-
næ. » Idcirco Nemæum
indro dicitur in Theriac.
l. t. II, p. 213, Νεμέας
arch. Symp. V, quæst. 3,
e quæ diximus XV, 5. H.
æ. Illic viridi vivoque
antur, in Isthmiis vero
cta pinu, Herculis insti-
imachus apud Plut. in
αί μιν Ἀλητίδαι πευλὸν γε-
ῶδα παρ' Αἰγείωνι θεῶ
γῶνα Θήσουςι, νίκης σύμ-
λάδος, Ζελοῦτων Νεμέηθε,
ροτιμήσουσι, ἢ πρὶν ἀγω-

νιζὰς Ἰστέρι τοὺς Ἐφόρης. Had. Jun.
lib. IV, cap. 21. Vide quod aduo-
tatum est lib. XX, cap. 11. Olym-
picos ludos Hercules in honorem
Pelopis instituit. Corona in his fuit
ex oleastro, vel olea callistephano.
Pythios Delphis Diomedes in hon-
norem Apollinis, qui Pythonem
serpentem interemisset. Corona,
laurus. Isthmios in Isthmo, et
Megarensium sinu, juxta Corin-
thum, ad Neptuni delubrum, inter
Ægæum et Ionium mare, Theseus,
æmulatione Herculis. Corona prin-
cipio ex apio, deinde ex pinu, ac
tandem victori præmium centum
drachmæ, ut Olympionicis quin-
gentæ. Nemæos in honorem Arche-
mori Lycurgi filii, a serpente ne-
cati, quum super apium reptaret,
celebrarunt. Corona apium. Alex.
ab Alex. V, cap. 8. DAL.

XLVII. 1. *Eodem ... planta.*
Transferri mentam in planta ait
æquinocio verno: ac si nondum
germinaverit, radice seu spongia,
ut diximus. Pingitur a Dodonæo,
ut diximus. Pingitur a Dodonæo,
menta prima, pag. 95. H. — *Menta*
sativa (*Didyn. gymn. gen. 1102 W.*
Lab. Juss.). De hac specie, ut de
sq. fusius agemus in libb. sq. Ev.

2. *Minus hæc.* Ita sanc libri

Æstate viret, hieme flavescit. Genus ejus silvestre mentastrum³ est. Et hoc propagatur, ut vitis, vel si inversi rami⁴ serantur. Mentæ nomen⁵ suavitas odoris apud Græcos mutavit, quum alioqui mintha vocaretur, unde veteres nostri nomen declinaverunt. Grato menta mensas odore percurrit in rusticis dapibus. Semel sata, diutina ætate durat. Congruit pulegio⁶, cujus natura in carnariis refflorescens sæpius dicta est. Hæc quoque servantur simili genere, mentam dico, pulegiumque, et nepetam⁷. Condi-

omnes. At ego libentius multo agnovverim, « Non minus hæc humido gaudet, » ut ad apium, de quo proxime sermo, respiciat : illud enim perinde ac mentam humido lætari Columella scribit, XI, 3 : « Apium, inquit, præcipue aqua lætatur, et ideo secundum fontem commodissime ponitur. » Et paulo post : « Menta dulcem desiderat uliginem : quam ob causam juxta fontem mense martio recte ponitur. » Nisi forte, id quod simile veri arbitramur, de cælo, non de solo humido, intellexit auctor, quoniam proxime sequitur, æstate viret.

3. *Mentastrum*. Diosc. III, 42, ἡδύσμον ἀγριον, menta silvestris : officinis, alba menta. Iconem exhibet idem Dodonæus, p. 96. Græci καλαμίνθη vocant, inquit Apuleius, cap. 91. Gallis, *menthe sauvage*. In Nothis Diosc. p. 454 : Τὸ δὲ ἡδύσμον ἀγριον, ἢ Ῥωμαῖοι μεντάστρον καλοῦσι. H. — *Mentha silvestris* ? Σισυμβρίου, II, 153, .var. ? Ed.

4. *Vel si inversi rami*. Colum. XI, 3 : « Mentæ si forte semina defecerunt, licet de novalibus silvestre mentastrum colligere, atque ita inversis cacuminibus disponere ; quæ

res feritatem detrahit, atque edomitam reddit. » HARD.

5. *Mentæ nomen*, etc. Καμίνθη νόμην Oppianus III Ἀλιευτικῶν vocat, quod Mintham Cocyti filiam, Plutonis amicam adventanti Proserpinæ infensam et minitantem, Ceres in κακὴν βοτάνην mutavit. Eadem fere leguntur apud Strab. VIII, de monte Minthe. Improbam herbam vocat Oppiani interpres, quod ante coitum apposita mulierum genitalibus, conceptum impedit ; vulnera, si inferatur, curari prohibet ; lacti mixta ante coagulum, densari non patitur, quæ Florentinus lib. XII Geoponicos tradit. Rhodig. lib. X, cap. 22. DAL. — *Mentæ nomen*. Diosc. III, 41 : ἡδύσμος, εἰ δὲ μίνθη. Et Galen. de simpl. med. Fac. VI, p. 176 : ἡδύσμον, εἰς δὲ μίνθη εὐώδη προσαγορεύουσιν. HARD.

6. *Congruit pulegio*. Nostri *pouliot* vocant. Regium vulgatum, *pouliot royal*: delineatur a Lobelio, in Obs. p. 266. De pulegio porro in carnariis refflorescente diximus XVIII, 60. HARD.

7. *Et nepetam*. Quæ silvestre pulegium etiam appellatur, *pouliot sauvage*. Vide Dodonæum, pag. 98.

mentorū tamen omnium fastidiis cuminum⁸ amicissimum. Nascitur in summa tellure vix hærens, et in sublime tendens. In putridis et calidis maxime locis, medio serendum vere. Alterum ejus genus silvestre, quod rusticum vocant, alii Thebaicum : si tritum ex aqua potetur, in dolore stomachi⁹ prodest. In Carpetania¹⁰ nostri orbis maxime laudatur : alioqui Æthiopico¹¹ Africoque palma est. Quidam huic Ægyptium præferunt.

XLVIII. Sed¹ præcipue olusatrum miræ naturæ est. Hippo-
selinum Græci vocant, alii smyrnium. E lacryma
caulis sui nascitur. Seritur et radice. Succum ejus² colli-

Alia est nepeta vulgaris officinarum, quæ menta cataria, *l'herbe au chat*. Alii uepitam scribunt. H.

8. *Cuminum*. Cuminum Latini, juxta et Galli vocant : Hebræi ipsi **כמון** *cammon* : rura nostra, *cumin*. Utrumque genus sativum et silvestre, quale nos vidinus, a Dodonæo pingitur, p. 298. HARR.

9. *In dolore stomachi*. Adversus tormina et inflationes, bibi tritum ex aqua : ex vino ad imbecillitatem stomachi, jubet Diosc. III, 69. H.

10. *In Carpetania*. Diosc. l. c. in Carthagine Hispaniæ oppido. Tole-
tum in Hispania est Carpetanorum caput. HARR.

11. *Æthiopico*. Quod Hippocrates regium vocat, quoniam illud palmare putat, inquit Diosc. III, cap. 68, secundas defert Ægypto.

XLVIII. 1. *Sed ... olusatrum*. Sive atrum olus, sic dictum a semine et radice atra. Colum. XI, 3 : « Atrum olus, quod Græcorum quidam vocant *ἵπποσάλινον*, nonnulli *σσυρνιον*, etc. » Adde Apuleium lib. de Virtutibus herbarum, cap.

107. In Græcis vero Hesychius : *Συρνιον*, τοῦ ἵπποσάλινου ὁ καρπὸς, καὶ αὐτὴ ἡ βοτάνη. Schol. Nicandri in Theriac. pag. 39 : Τὸ Συρνιον ὁμοίον ἐστὶ τῷ μεγάλῳ σελίνῳ· ὃ καὶ ἵπποσάλινον καλεῖται· συρνιον δὲ, ἐπειδὴ ἑμπερὲς ἐστὶ τῆς συρνῆς κατὰ τὴν ὁσμὴν. Et Galen. de Fac. simpl. med. VIII, pag. 230 : *Συρνιον*, οἱ δὲ ἵπποσάλινον ὀνομάζουσιν ἄγριον. Cave porro agi nunc existimes de hipposelino, de quo instituta est oratio cap. 37, quanquam et illud smyrnium nuncupatum sit teste Diosc. III, 78. De smyrnio vere ac proprie dicto nunc sermo est, cui etiam in Cilicia hipposelini tributa est appellatio, ut prodidit ipse Diosc. cap. sq. Hippo-
selinum illud Theophrasti est, idemque smyrnion Dioscoridis, a Matthiolo delineatum, pag. 773, quale in horto Regio visum a nobis. De eo rursum lib. XXVII, cap. 109. H.

2. *Succum ejus*. Theophr. Hist. VII, 6 : Γίνεται δὲ καὶ τὸ δάκρυον ἐξ αὐτοῦ ὁμοίον τῆς μύρρης, οἱ δὲ φασὶν ὀλωσ μύρραν. « Lacryma ex eo fluit myrrhæ assimilis : quidam omnino

gunt, myrrhæ saporem habere dicunt: auctorque³ est Theophrastus, myrrha sata natum. Hipposelinum⁴ veteres præceperant in locis incultis, lapidosis, juxta maceriam seri: nunc et repastinato seritur, et a Favonio post æquinoctium autumnii. Quippe quum cappar⁵ quoque seratur siccis maxime, area in defossu cavata, ripisque undique circumstructis lapide: alias evagatur per agros, et cogit solum sterilescere. Floret⁶ æstatè: viret usque ad Vergiliarum occasum, sabulosis⁷ familiarissimum. Vitia⁸ ejus, quod trans maria nascitur, diximus inter peregrinos frutices.

XLIX. Peregrinum et Carcum¹, gentis suæ nomine

myrrham id esse asseverant. E radice potius quam e caule succum manare scimus. HARRD.

3. *Auctorque*. Verba hæc sunt Græci scriptoris, Hist. IX, 1: Καί τινες ἀκούσαντες ὡς ἐντεῦθεν ἡ σμύρνη, ἠγεῖνται βλαστάνειν ἐξ αὐτῆς ἰπποσελίνον. Φυτεύεται γὰρ καὶ ἀπὸ θαλάσσης τὸ ἰπποσελίνον. « Quum ex hipposelino myrrham nasci quidam audivissent, hipposelinum ex myrrha provenire etiam putarunt, quæ lacryma hipposelini est. Seritur et hipposelinum sua lacryma. » H.

4. *Hipposelinum veteres*. Colum. l. c. de hipposelino, quod et olustrum et synrynum pariter appellat: « Pastinato, inquit, loco semine debet conseri, maxime juxta maceriem: quoniam et umbra gaudet, et qualicumque convalescit loco. »

5. *Quippe quum cappar*. Cappar neutro genere dicitur, et cappar^{is} feminino. Colum. XI, 3: « Cappar^{is} ... si serenda fuerit, siccum locum desiderabit: isque debebit ante circumdari fossula, quæ replatur lapidibus et calce, vel Punico luto, ut sit quasi quædam

lorica, ne possint eam perrumpere prædicti seminis frutices: qui fere per totum agrum vagantur, nisi munimento aliquo prohibiti sint... Et noxium virus habent, succoque suo sterile solum reddunt. » Cappar^{is} in Gallia, *un câprier*, vel ut aliis visum est efferre, *un câpier*. Cappar^{is} retuso folio apud Lobel. in Observ. pag. 359. Monspellii in hortis pulcre et copiose fruticat. H. — *Cappar^{is} spinosa*, de qua fusius Noster agit, XX, 59. Ed.

6. *Floret ... viret*, etc. Hæc quoque Theophr. Hist. VI, 5. H.

7. *Sabulosis*. Theophrast. l. c. Καίτοι δι' ὑψάμμους καὶ λεπτογυίας χωρίους. HARRD.

8. *Vitia ejus*. Lib. XIII, 44. H. XLIX. 1. *Carcum*. Apicio quoque, VII, 2, *Carcum*. Diosc. III, 66, Κάρες. Pingitur a Dodonæo, pag. 297. In officina carvi nominari: apud Germanos Bohemosque, non in Caria modo, unde origo nominis, frequens nasci prodit. H. — *Carum Carvi* (*Pentand. dign. gen.* 561 Willd. *Ombellif. Juss.*). Vid. Exc. VII ad calc. huj. libri. Ed.

appellatum, culinis principale. In quacumque terra seritur, ratione eadem, qua olusatrum. Laudatissimum tamen in Caria, proximum Phrygia.

L. Ligusticum¹ silvestre est in Liguriæ suæ montibus: seritur ubique: suavius sativum, sed sine viribus. Panacem² aliqui vocant. Cratevas³ apud Græcos cunilam bubulam eo nomine appellat: cæteri fere conyzam, id est, cunilaginem: thymbram vero, quæ sit cunila. Hæc apud nos habet vocabulum et aliud, satureia dicta⁴ in condimentario genere. Seritur mense februario, origano æmula. Nusquam utrumque additur, quippe similis effectus. Sed cunilæ Ægyptium origanum tantum præfertur.

LI. Peregrinum fuit et lepidium¹. Seritur a Favonio: dein quum fruticavit, juxta terram² præciditur; tunc run-

L. 1. *Ligusticum*. Diosc. III, pag. 58: Διγυρικὸν φύεται μὲν πλείστον ἐν Διγυρίᾳ, ὅθεν καὶ τὴν προσωνομίαν ἐσχίσκειν. Πανακίς δὲ αὐτὸ καλοῦσιν οἱ ἐπιχώριοι, etc. Eadem habet Oribasius, lib. XI, f. 204. Siler montanum Dodonæi est, a quo accurate delineatur, quale in horto Regio vidimus, pag. 308. Gallis, *sermontaine*. Officinis nonnullis, *séséli*, sed falso. HARD. — *Ligusticum Levisticum* (*Pentand. dig. gen. 542 W. Umbellif. Jus*). ED.

2. *Panacem*. Quoniam pauaci heracleotico et viribus simile est, et radice atque caule, inquit Diosc. l. I. HARD.

3. *Cratevas*. Græcorum inconstantiam in assignandis plantarum nominibus obiter indicat, non usquequaque approbat. Et falso quidem cunilæ bubulæ nomen esse ligustico inditum, diserte movet, lib. XX, 60. HARD.

4. *Satureia dicta*. Thymbra igitur gemina, et utraque affinis alteri:

altera Græcorum, Latinorum altera, quæ et satureia, thymbræ quidem æmula, et cunila appellata: sed discrepans tamen a thymbra. Colum. IX, 4: « Thymbræ, vel nostratis cunilæ, quam satureiam rustici vocant. » Et in Hortulo: « Et satureia thymi referens, thymbræque saporem. » Scribonius Largus, Comp. cxxiv: « Cunila, quam satureiam quidam vocant. » Satureiam seu cunilam Galli nunc *sarriette* nominant. Pingitur a Dodonæo, p. 288. Thymbra, p. 287. Utramque Regio in horto vidimus. Thymbra in Græcia frequens, maximeque in Chio, teste Anguilara, part. 12, p. 203. HARD.

LI. 1. *Lepidium*. Gallis, *passerage*. Iconem vide apud Dodonæum, pag. 704: nos plantam ipsam in horto Regio vidimus. HARD.

2. *Juxta terram*. Colum. XI, 3: « Lepidium velut porrum sectivum demetere poteris, rarius tamen, etc. » HARD.

catur, stercoreturque : per biennium hoc. Postea iisdem fruticibus utuntur, si non sævitia hiemis ingravat, quando impatientissimum est frigorum. Exit et in cubitalem altitudinem, foliis laurinis, sed mollibus; ususque ejus non sine lacte³.

1 LII. Gith pistrinis¹, anisum et anethum culinis et medicis nascuntur. Sacopenium² et ipsum in hortis quidem, sed medicinæ tantum.

1 LIII. Sunt quædam comitantia aliorum satus, ut papaver: namque cum brassica seritur, ac portulaca, et eruca cum lactuca. Papaveris sativi tria genera. Candidum¹, cujus semen tostum in secunda mensa² cum melle apud antiquos dabatur. Hoc et panis³ rustici crustæ inspergitur, affuso ovo inhærens, ubi inferiorem crustam⁴ apium githque cereali sapore condiunt. Alterum⁵ genus est papaveris 2 nigrum, cujus scapo inciso lacteus succus excipitur. Tertium genus⁶ rhœam vocant⁷ Græci, id nostri erraticum.

3. *Non sine lacte.* Columella in horti poemate. Dioscoridi in muria servatum cum lacte estur. Lepidio injecto oxygala fieri scribit Columella, lib. XII, cap. 8. DAL.

LII. 1. *Gith pistrinis.* Gith Diosc. III, 93, μιλάνθιον dicitur, cujus semen inspergi gratissime panibus condiendis monet: idcirco pistrinis nascitur. De eo rursum, XX, 71. Sativum melanthium depictum vide apud Dodon. p. 301. Gallis, *de la nielle*: etsi dubitat Anguil-lara, parte 12, pag. 216. H.

2. *Sacopenium.* De eo dicemus XX, 75. HARD.

LIII. 1. *Candidum. Pavot blanc.* Vide ap. Dodon. pag. 442. HARD.

2. *In secunda mensa.* Cocetum, inquit Festus. edulii genus ex melle et papavere factum. H.

3. *Hoc et panis.* Annon idcirco dictum est a Virgilio, *Cereale papaver*? HARD.

4. *Inferiorem crustam.* Polluci, ἰψιδία inferior panis crusta, quæ qua furnum attingit et ψώθιον: crusta vero superior, magna ex parte vesicis bullata, et pustulata ἀττάραχος, sive ἀττάραχος. DAL.

5. *Alterum genus. Pavot noir,* apud eundem Dodonæum, l. c. H.

6. *Tertium genus.* Quod libro sequente, cap. 77, inter silvestria sativæque medium genus facit. Est illud erraticum Dodonæi, pag. 444; Lobelii quoque, in *Observ.* p. 143. Apud Gallos, *coquelicot*, vel *pavot sauvage*. HARD.

7. *Rhœam vocant.* Galen. de *Fac. simpl. med.* VII, p. 207, ῥοιὰς ὀνομαζέται. Et paulo post, ὀνομαζέ-

quidem, sed in arvis⁸ cum hordeo maxime nascitur, simile, cubitali altitudine, flore rufo et protinus o: unde et⁹ nomen a Græcis¹⁰ accepit. De¹¹ reliquis bus papaveris sponte nascentis dicemus in medicinæ Fuisse autem in honore apud¹² Romanos semper, est Tarquinius¹³ Superbus, qui legatis¹⁴ a filio decutiendo papavera in horto altissima, sanguinallud responsum hac facti ambage reddidit.

7. Rursus alio comitatu æquinoctio autumnii se-
coriandrum, anethum, atriplex, malva, lapathum,
lium, quod pæderota¹ Græci vocant: et acerrimum

ιδα. Rhœada sane rectius sed latino ritu ac sono effluit, quod et alias ei faest. Sic Q. Serenus, cap. p. 150, de *ischia* inscribitur *de ischiade* ars Græco-tulet. HARD.

l in arvis. In segetibus, *ἐν φώταις*, inquit Diosc. IV, no iisdem fere verbis de, uti et a Theophr. Hist. HARD.

de et. Ἀπὸ τοῦ ῥέειν, quod ic decidere sonat. Diosc. *βοϊαίς ὀνόμασαι δὲ διὰ τὸ τὸ ἄνθος ἀποβάλλειν.* H. *omen a Græcis accepit.* Platon Plinii. Dioscoridi sic quod ex eo fluat lacteus Cæterum omnibus generi-paveris id commune est.

re reliquis. Lib. XX, 76. H. *in honore apud,* etc. *Cereale* Virgilius appellat, vel quod effligies in templis id manu, vel quod in segetibus sererent, ut deæ offerretæus, lib. II, cap. 29. DAL.

l.

13. *Tarquinius.* Simile Thrasybuli factum inaudierat, de quo Herod. Terps. V, pag. 324. Vide Livium, I, p. 19; Florum, I, 7, pag. 18; Frontin. Strateg. 1; Valer. denique Max. VII, 4, n. 2. Dissidet a cæteris scriptoribus Ovidius, qui in liliis id factum ait, quod in papaveribus alii, Fastor. II, v. 703, sqq. « Hortus odoratis suberat cultissimus herbis, Sectus humum rivo lene sonantis aquæ. Illic Tarquinius mandata latentia nati Accipit, et virga lilia summa metit. Nuntius ut rediit, decussaque lilia dixit: Filius, Agnosco jussa parentis, ait. Nec mora, principibus cæsis ex urbe Gabina, Traduntur ducibus mœnia nuda suis. » HARD.

14. *Qui legatis a filio,* etc. Tale fuit consilium Thrasybulo datum a Periandro, nimirum, ἡ τῶν ὑπερέχόντων σαχύων κολούσις: quod ut exsequeretur, ostracismum instituit, qui, ut ait Aristot. in Politicis, τὴν αὐτὴν ἔχει δόναμιν, τρόπον τινα, τῷ κολούειν τοὺς ὑπερέχοντας, καὶ φυγαδεύειν. Victorius, IV, c. 5. DAL.

LIV. 1. *Quod pæderota.* Sic Apu-

sapore², ignei effectus³, ac saluberrimum corpori, sinapi⁴, nulla cultura, melius tamen planta⁵ tralata. Quin e diverso vix est sato semel eo liberare locum, quoniam semen cadens protinus viret. Usus ejus etiam pro pulmentario in patellis decocto, citra⁶ intellectum acrimoniæ. Coquantur et folia⁷, sicut reliquorum olerum. Sunt autem trium⁸ generum: unum gracile, alterum simile rapi foliis, tertium erucæ. Semen optimum Ægyptium. Athenienses⁹ napy appellaverunt, alii thapsi, alii saurion.

leius, cap. 104: « Græci pæderota vocant... Latini cærefolium. » Colum. in Hortulo: « Jam breve chærephyllum. » Et lib. XI, 3: « Chærephyllum, itemque olus atriplicis, circa kalendas octobris obrui oportet non frigidissimo loco... Papaver et anethum eandem habet conditionem satiationis, quam chærephyllum et atriplex. » Gallis, *cerfeuil*. A Dodonæo delineatum pag. 688. Aliud porro ab isto olere acanthi genus est, de quo dicturi sumus, XXII, 34, quamquam et istud sliqui, ut Plinius admonet, pæderota similiter vocant. H.

2. *Et acerrimum sapore.* Ad sinapi hæc pertinent, de quo statim fit mentio, quanquam ad cærefolium Plinius alter retulit, de Remed. IV, 37: « Cerifolio, inquit, ignea vis et acerrima est. » Falso. HARD.

3. *Ignei effectus.* Impositum certe corpori pustulas, instar ignis, excitat: quod in quibusdam morbis expetitur: atque hæc curatio σινάπισμός dicitur, de qua Cælius Aurelianus, Celsusque ipse passim. H.

4. *Sinapi. Moutarde.* Vide iconem apud Lobelium in Obs. pag. 100: « Sinapi sativum erucæ aut rapi folio. » HARD.

5. *Melius tamen planta.* Pallad. lib. XI in Oct. t. II, p. 150: « De quo semen legere disponis, suo loco esse patieris: quod ad escam parabis, robustius facies transferendo. » HARD.

6. *Citra.* Sine ullo sensu verimonie. HARD.

7. *Coquantur et folia.* Et cyrus, de quibus Columella, lib. XI, cap. 3. HARD.

8. *Sunt autem trium.* Hoc tergeminum sinapis genus, nec Dioscoridi, nec Theophrasto notum. H.

9. *Athenienses.* Νάπυ, Attici, pro σινάπι dixere, teste Athenæo, IX. De prima appellatione νάπυος, suo loco egimus: θάψι, ob similitudinem cum ferulæ thapsiæ semine; qua de egimus XIII, 45, dici suspicabamur σάπυον, quod acrimonia sua, cæc lacerta, mordeat: est enim Græcis lacerta σαῦρα. Quam ob causam et σαυρίδιον dixere nasturtium, quod nares torquet. Verum pro thapsi, nam legi thlaspi ait satius, considerandum: nam lib. XXVII, 113, thlaspi quidam napy vocant: et Hesychius, Θλασπίς, inquit, πέα, ἢ ἐντεὶ σαύριον. Dictum vatem thlaspi tum sinapi fuerit, a θλάω, quod molitur, frangiturque. H.

V. Serpyllo¹ et sisymbrio montes plerique scatent,² in Thracia : utique deferunt ex his avulsos ramos, atque³. Item Sicyone³ ex suis montibus, et Athenis ymetto. Simili modo⁴ et sisymbrium serunt. Lætissim⁵ nascitur in puteorum parietibus, et circa piscinas agna.

VI. (ix.) Reliqua sunt ferulacei generis, ceu fenicu-¹, anguibus, ut diximus², gratissimum, ad condienda ma, quum inaruit : eique perquam similis thapsia, ua diximus³ inter externos frutices. Deinde utilissima us cannabis⁴ seritur a Favonio⁵. Quo densior⁶ est, eo

1. *Serpyllo*. Nostris *serpolet* vocatur. Pingitur a Matthiolo in Diosc. 724.—Ita libri omnes: quantum sunt qui malint: « montes que scatent. » Sed non admoveat ei conjecturæ Theophr. in Hist. Plant. VI, cap. 4: Ὀλοὶς δὲ ἐρη πλήρη καὶ τόποι, καὶ ἐν τῇ Θράκῃ. Quod porro ne sequitur apud Plinium, et in Thracia : utique deferunt ex his avulsos ramos, serunt: sic restitutum a nobis intoto, quum prius legeretur, aquæ deserunt... seruntque », insulsum per se apparet. In « ut eaque deferunt. » At Theophr. l. c. et nostram fulcit lationem, et quæ sit loci sitia, aperit: Καὶ γὰρ ἱερὸς ἀγρὸς, ἐν κομιζόντες ἐκ τῶν πεταύουσι καὶ ἐν Σικυῶνι, καὶ ἐν ἐκ τοῦ Ἰμέττου. « Et sereno silvestre est, quod deferunt montibus, seruntque : item Sicyone ex suis montibus, et Athenis ymetto. » HARD.

Seruntque. Planta serunt. Palmarum Mart. t. 9 : « Nunc etiam

serpyllum seritur plantis et semine. » Colum. XI, 3 : « Thymum et transmarina cunila et serpyllum... hæc tres et semine, et plantis circa æquinocmium vernum seruntur. » HARD.

3. *Item Sicyone*. Theophr. Hist. VI, 7. HARD.

4. *Simili modo*. Hoc est, etiam planta. Auctor Geopon. XII, 35. Σισύμβριον Theophr. I, 1. Dicemus de eo lib. XX, cap. 91. HARD.

5. *Lætissimum*. Theophr. Hist. VI, 7 : Εὐαυξίστατος δὲ ἐστὶν ἑράρα. H.

LVI. 1. *Feniculum*. Græcis μάραθρον, *fenouil*, vulgo notum. Pingitur a Dodonæo, pag. 295. HARD.

2. *Ut diximus*. Lib. VIII, 41. H.

3. *De qua diximus*. Lib. XV, 43.

4. *Cannabis*. *Chanvre*. Iconem vide apud Dalec. Hist. Plant. IV, 64, pag. 467. HARD.

5. *A Favonio*. Ultimo mense februuario seri Palladius præcipit, lib. III in Febr. tit. 5. HARD.

6. *Quo densior*. Ita scribi oportere, non *tenerior*, rei fides historiae comprobatur, non modo in cannabi, sed in omni plantarum

tenuior. Semen ejus⁷ quum est maturum, ab æquinoctio autumnii dstringitur, et sole, aut vento⁸, aut fumo siccat. Ipsa cannabis vellitur post vindemiam, ac lucubrationibus⁹ decorticata purgatur. Optima Alabandica¹⁰, plagarum præcipue usibus. Tria ejus ibi genera. Improbatur¹¹ cortici proximum, aut medullæ: laudatissima est e medio, quæ mesa¹² vocatur: secunda Mylasea¹³. Quod ad proceritatem quidem attinet, Rosea¹⁴ agri Sabini arborum altitudinem æquat. Ferulæ¹⁵ duo genera in peregrinis fruticibus diximus. Semen ejus¹⁶ in Italia cibus est. Conditur quippe, duratque in urceis vel anni spatio. Duo ejus¹⁷ ge-

genere, ut quo densius spissiusque sata sunt, eo graciliora surgant: alioqui quid cannabis teneritate opus, quando in usum cibi planta non veniat? HARD.

7. *Semen ejus.* Prima germinatione, etiamnum pastores in Etruriæ maritimis cerebrum eximunt, qui luteo durato simile, idque lintheo vel charta involutum, et sub cineribus assatum, ex pipere et sale comedunt. Non solum gustui cibus is gratissimus est, sed, ut aiunt, ad excitandam Venerem efficacax. DAL.

8. *Aut vento.* Gratius in Cynege. « Illa vel ad flatus Helices appende serenæ, Vel caligineo laxanda reponito fumo. » HARD.

9. *Ac lucubrationibus.* Lucubratione vespertina, vel antelucana, ut dictum est lib. XVIII, cap. 63. Est enim illud e nocturnis operibus, quæ vigilia constant, quum sint noctes tum tanto ampliores. « Malus est autem paterfamilias, ut dictum est lib. sup. cap. 8, quisquis interdium faceret quod nocte posset, nisi in tempestate cæli. » H.

10. *Alabandica.* Grat. in Cynege. vers. 46: « At pauper rigui custos Alabandicus horti Cannabis nutrit silvas, quam commoda nostro Armamenta operi! gravis est tutela sed ipsis, Tu licet Æmonios includas retibus urso. » Valide, inquit, prædam sibi concreditam tuebuntur plagæ ex cannabi: Alabandica, ne qua perrumpat; ne Æmonii quidem ursi. HARD.

11. *Improbatur.* Stupa vocatur, id quod lini cannabisve cortici, vel medullæ est proximum. HARD.

12. *Quæ mesa.* Mion Græcis media est. HARD.

13. *Mylasea.* A Mylasis oppido Cariæ, de quo lib. V, cap. 29. H.

14. *Rosea.* Id ei cannabi nomen a Roseæ campis, de quibus in agro Sabino dictum est, lib. III, 17, et XVII, 3. HARD.

15. *Ferulæ...* diximus. Lib. XIII, cap. 42. HARD.

16. *Semen ejus.* Sic umbellam vocat, quæ semen complectitur cum cauliculis. HARD.

17. *Duo ejus genera.* Ejus nempe seminis, seu fructus, qui edulis

nera : caules, et racemi. Corymbiam¹⁸ hanc vocant, corymbosque¹⁹ quos condiunt.

LVII. (x.) Morbos hortensia quoque sentiunt, sicut reliqua terræ sata; namque et ocimum¹ senecta degenerat in serpyllum, et sisymbrium in calamintham². Et ex semine³ brassicæ veteris rapa fiunt, atque invicem. Et necatur cuminum ab limodoro⁴, nisi repurgetur. Est autem unicaule, radice bulbo simili, non nisi in solo gracili nascens. Alias privatim⁵ cumini morbus scabies. Et oci-

est, duo sunt genera: alterum e caulibus petitur, alterum e racemis quos condiunt. De ferulæ conditura Columellam vide, lib. XIII, cap. 7. HARD.

18. *Corymbiam*, etc. Corymbiam ferulam, quam in caulem surgere permittebant, ut corymbos, sive umbellas nascentes ad condituram colligerent. Nam alioqui caulem gliscentem, tenellum, et adhuc convolutum demetebant, ut vel recentem comederent, vel in condimento servarent. DAL.

19. *Corymbosque*, etc. Corymbi proprie dicuntur ederarum uvæ, dependentibus acinis coactæ: transferuntur tamen ad multos herbarum fructus, quarum fastigia acini jucunda vetustate comant. HARD.

LVII. 1. *Namque et oc.* Pallad. V in Aprili, tit. 3: « Rem miram de ocimo Gargilius Martialis affirmat, quod modo purpureos, modo albos flores, modo roseos pariat: et ex eo semine frequenter seratur, modo in serpyllum, modo in sisymbrium mutetur. » Hoc vero Theophr. habet de Caus. V, 8. H.

2. *In calamintham.* Quam superius mentastrum, et silvestre mentæ genus vocavit, cap. 47. In

mentam mutari, εἰς μίνθην dixit Theophr. Hist. II, 5; VI, 7, et de Caus. II, 8. Uterque recte. H.

3. *Et ex semine.* Hæc totidem verbis Varro de Re Rust. I, 40, p. 65, et Pallad. III in Febr. tit. 24, p. 68. HARD.

4. *Ab limodoro.* Limodorum statim ab radice cumino adnasci, nec caule esse absimili prodidit Theophrast. Histor. VIII, 8, οὗ ἀπειριρῆς τῷ καυλῷ, etc. — *Et cuminum.* Hactenus editum, « ab imo dorso », quod plane insulsum est. Auctor emendandi exstitit Theophr. Hist. VIII, 8: Τὸ δὲ ὑποφύομενον εὐθὺς ἐκ τῆς ρίζης τῷ κυμίνῳ... τὸ λιμόδορον, μονόκαυλον... ρίζαν δὲ ἔχει ὑπερρόγυλον. « Quod autem statim ab radice cumino subnascitur, et limodorum vocatur, unicaule est... et radice subrotunda innititur. » Sic enim in ed. Ald. et Bas. legitur. Alii αἰμόδερον, ἰμόδερον alii legi malunt, ut Dalecampius in Hist. Plant. p. 485. Sed λιμόδορον omnino scribendum cum Pellicerio sentimus, in notis marginalibus MSS. ad Theophrasti l. c. H.

5. *Alias privatim.* Theophr. Hist. VIII, 10: Ἐντα δὲ καὶ ψώρας, καὶ ἄλμας, καθάπερ τὸ κύμινον. « Non-

mum⁶ sub Canis ortu pallëscit. Omnia vero⁷ accessu mulieris menstrualis flavescunt⁸. Bestiolarum quoque genera innascuntur. Napis culices⁹, raphano erucae, et vermiculi. Item lactucis et oleri: utrisque hoc amplius, limaces et cochleae. Porro vero privatim¹⁰ animalia, quae facillime stercore injecto capiuntur, condentia in id se; ferroque non expedire tangi rutam, cunilam, mentam, ocimum, auctor est Sabinus Tiro in libro Cepuricon, quem Mæcenati dicavit.

1. LVIII. Idem contra formicas, non minimum hortorum exitium, si non sint rigui, remedium monstravit, limum marinum, aut cinerem¹, obturandis earum foraminibus. Sed efficacissime heliotropio herba necantur. Quidam et aquam diluto latere crudo inimicam eis putant. Naporum medicina est, siliquas una seri², sicut olerum cicer³: arcet enim⁴ erucas. Quo si omisso jam natæ sint, remedium est absinthii succus decocti inspersus, et sedi⁵ quam aizoum

nulla etiam scabie atque salsugine pereant, ut cuminum. » HARD.

6. *Et ocimum.* Theophr. Hist. VII, 5: Ἰπὸ δὲ τὸ ἀστρον ὀκίμου λυθαίνεταί. HARD.

7. *Omnia vero.* Vide quæ diximus lib. XVII, cap. 13. HARD.

8. *Flavescunt.* Ita MSS. recte, ut diximus lib. XV, cap. 36. H.

9. *Napis culices.* Auctor Geop. XII, 7, et Theophr. Hist. VII, 5. HARD.

10. *Porro vero privatim.* Quæ in porro animalia nascuntur, ἐν τῷ πράσῳ, inde παρασκουρίδες appellantur: hæc sterCUS avide appetunt, in illudque subeunt, et ibi quiescunt. Tunc venari ea facile est: alias capiendi facultas nulla datur. Theophrast. Hist. Plant. lib. VII, cap. 5. HARD.

LVIII. 1. *Aut cinerem.* Pallad. I, cap. 35, p. 28. HARD.

2. *Siliquas una seri.* Præcipue ervinas Theophrast. loc. cit. Pallad. loc. cit. « Ut olera animalia infesta non generent. . . . præstare fertur ervum aliquantulum satum, præcipue ubi radices et rapa nascuntur. » Eadem habet Anatolius in Geopon. lib. XII, cap. 7. HARD.

3. *Sicut olerum cicer.* Pallad. loc. citat. « Cicer intra olera, propter multa portenta serendum est. » H.

4. *Arcet enim.* Arcet erucas ab olera cicer. Has tamen ciceri ipsi innasci auctor est Ælianus, Histor. Anim. lib. IX, cap. 39. HARD.

5. *Et sedi.* Subintellige, quam herbam. Id vero jam superius attigit, lib. XVIII, cap. 45. Vide quæ ibi diximus. Columella, lib. XI,

nt: genus hoc herbæ diximus. Semen olerum si succo madefactum seratur, olera nulli animalium obnoxia ra tradunt. In totum vero⁶ nec erucas, si palo imponur in hortis ossa capitis ex equino genere, feminæ taxat. Adversus erucas⁷ et cancrum fluviatilem in iø horto suspensum auxiliari narrant. Sunt qui san- eis⁸ virgis tangant ea, quæ nolunt his obnoxia esse. stant culices hortos riguos præcipue, si sint arbusculæ uæ. Hi galbano⁹ accenso fugantur. (xi.) Nam quod ad³ autationem¹⁰ seminum attinet, quibusdam ex iis fir- s major est, ut coriandro, betæ, porro, nasturtio, pi, erucæ, cunilæ, et fere acribus. Infirmiora autem atriplici, ocimo, cucurbitæ, cucumi; et æstiva iã hibernis magis durant: minime autem gethyum. ex his quæ sunt fortissima, nullum ultra quadrana- utile est, dumtaxat serendo. Culinis¹¹ et ultra tem- va sunt.

b, p. 405: « Ubi apricis regio- post pluvias noxias incesse- animalia, quæ a nobis appel- erucæ, græce autem χάρπαι- antur, vel manu colligi de- vel matutinis temporibus fru- olearum concuti... Id tamen vacuum est facere, si ante sa- m semina, uti jam prædixi, herbæ sedi macerata sunt: enim sic medicatis nocent eru- HARD.

In totum vero. Pallad. lib. I, 35, pag. 31: « Omnia semina vel agri feruntur ab omnibus et monstris tuta servari, si calvaria, sed non virginis, hortum ponatur, vel etiam; creduntur enim sua præsen- tandare quæ spectant. » H. Adversus erucas. Pallad. loc.

cit. p. 28: « Aliqui fluviales cancos pluribus locis intra hortum clavis figunt. » HARD.

8. *Sunt qui sanguineis. E sanguineo frutice, de quo XVI, 30. H.*

9. *Hi galbano. Palladius, lib. I, cap. 35, p. 29. HARD.*

10. *Nam quod ad permutationem. Adversus permutationem, ne mutantur, ne vetustate deteriora fiant. Theophrast. Hist. lib. VII, cap. 6: Τῶν δὲ σπυρμάτων τὰ μὲν ἴσιν ἰσχυρότερα, τὰ δὲ ἀσθενέστερα πρὸς διαμωνήν, etc. Nam quæ reliquis hoc cap. continentur, ea totidem verbis græce habet. HARD.*

11. *Culinis. Ad usum culinarum. Libri antehac editi, cunilis, inepte. Errorem Theophrast. reteggit, Hist. lib. VII, cap. 6, ubi in eodem argumento habitat: Πρὸς δὲ τὴν μαγει-*

LIX. Peculiaris¹ medicina raphano, betæ, rutæ, cunilæ, in salsis aquis, quæ et alioqui plurimum suavitati et fertilitati conferunt. Cæteris dulcium² aquarum rigua prosunt. Utilissimæ ex iis, quæ frigidissimæ, et quæ potu suavissimæ. Minus utiles e stagno³, et quas elices⁴ inducunt, quoniam herbarum semina invehunt. Præcipue tamen imbres alunt: nan⁵ et bestiolæ innascentes necantur.

LX. (XII.) His horæ¹ rigandi, matutina atque vespera, ne infervescat aqua sole. Ocimo tantum² et meridiana: etiam satum celerrime erumpere putant, inter initia ferventi aqua aspersum. Omnia autem³ translata meliora grandioraque fiunt, maxime porri, napique. In transla-

ρικὴν χρειάν ἐπὶ πλείω διαμένει. « Ad usum culinarium, sive cibarium, diutius perdurant. » Vidit hoc ante nos Pintianus. HARD.

LIX. 1. *Peculiaris*. Theophrast. de Caus. lib. II, c. 7: « In olerum genere, inquit, humoribus salsis juvantur ῥάφανος, ταύτιον, πήγανον, εὐζωμος, brassica, beta, ruta, eruca. Hæc enim quum aquis salsis rigantur, longe meliora evadunt. » H.

2. *Cæteris dulcium*. Reliqua deinceps Theophr. Hist. I. VII, c. 5. H.

3. *Minus utiles e stagno*. Pessimæ salsæ, et quæ difficile rarescunt, καὶ δυσμανῆ. Theophrast. Plin. legit καὶ τῆς λίμνης. Legitur et apud Theophrast. utiles esse, εὐχρηστὰ, quæ canalibus ducuntur, quoniam herbarum semina invehunt. Plinius legit ἄχρηστὰ: aut fortassis id vocabulum mutandum putavit, quod alienas herbas videret hortis esse noxias, ut id quidem in pratis sit optandum, fugiendum in horto. At Theophrasti mens fuit aquas illas terram etiam nudam herbis vestire invectorum earum semine: quod si præstant,

multo magis sperandum in horto culto et consito genitales fore, et alioquin quævis aqua, dum cruda non sit, etiam pluvia, tantopere laudata Theophrasto, herbas ubivis gignit. DAL. — *Minus utiles e stagno*. Verba hæc sunt græci scriptoris, loc. citat. Χειριστὰ δὲ τὰ ἀλυκά, καὶ δυσμανῆ. (Theophr. male in Stapel. ed. δυσμανῆ. ED.). Plin. vero καὶ τῆς λίμνης, aliunde accepit, ut cætera.

4. *Et quas elices*. Elices sunt sulci aquarii, teste Columella, lib. II, cap. 8. Theophrast. loc. citat. Δὲ καὶ ἐκ τῶν ὀχιτῶν ἦττον εὐχρηστὰ συμπεριφέρει γὰρ σπέρματα τῆς πόας.

5. *Nam et bestiolæ*. Theophrast. Ἀγαθὰ δὲ τὰ ἐκ Διός. Ταῦτα γὰρ δοκί καὶ φθεῖρην τὰ θηρία γινόμενα, τὰ γόνιμα κατασθιόντα. HARD.

LX. 1. *His horæ*. Et hæc Theophrast. Hist. lib. VII, cap. 5. H.

2. *Ocimo tantum*. Theophrastus, loc. cit. et Pallad. lib. V in Aprili, tit. 3, p. 110. HARD.

3. *Omnia autem*. Theophrastus, loc. citat. qui pro napis, ῥαφανίδαται habet, raphanos. HARD.

tionē⁴ et medicina est, desinuntque sentire injurias, ut gethyum, porrum, raphani, apium, lactucæ, rapæ, cucumis. Omnia autem silvestria⁵ fere sunt et foliis minora, et caulibus, succo acriora: sicut cunila, organum, ruta. Solum vero⁶ ex omnibus lapathum silvestre melius: hoc in sativis rumex⁷ vocatur, nasciturque fortissimum: traditur certe semel satum durare, nec vinci umquam a terra, maxime juxta aquam. Usus ejus cum ptisana tantum in cibis levio- rem gratioremque saporem præstat. Silvestre⁸ ad multa medicamina utile est. Adeoque nihil omisit cura, ut carmine quoque comprehensum reperiam, in fabis⁹ caprini fimi singulis cavatis, si porri, erucæ, lactucæ, apii, intubi, nasturtii semina inclusa serantur, mire provenire. Quæ sunt silvestria¹⁰, eadem in sativis sicciora intelliguntur et acriora.

LXI. Namque et succorum saporumque dicenda differentia est, vel major in his quam pomis¹. Sunt autem acres² cunilæ, organi, nasturtii, sinapis. Amari, absinthii, centaurei. Aquatiles³, cucumeris, cucurbitæ, lactucæ. Acuti,

4. *In translatione.* Theophrastus, loc. cit. ubi pro raphano, ῥάφανον in exemplum affert, hoc est, brassicam: quam Plinius vocabulo græco expressit. HARD.

5. *Omnia autem silvestria.* Hæc Theophrast. Hist. lib. VII, cap. 6, ubi pro cunila θύμβρον adducit, de qua diximus cap. 50. HARD.

6. *Solum vero.* Lapathum silvestre, inquit Theophrast. loc. cit. sativo suavius est ad gustum; succo tamen acidiore est; Τὸν δὲ χυλὸν ὁμοῦς ἐξυ- τερὸν ἔχει. HARD.

7. *Hoc in sativis rumex.* Quum in hortis seritur. Vide infra lib. XX, cap. 85. HARD.

8. *Silvestre.* Dicemus de eo lib. seq. cap. 85. HARD.

9. *In fabis caprini.* In globulis fimi, fabæ magnitudine, si cujusque generis semina condantur. H.

10. *Quæ sunt silvestria.* Theophr. Histor. lib. VII, cap. 6: Πάντα δὲ καὶ ξηρότερα τῶν ἡμέρων καὶ ἴσως αὐτῶ τούτῳ πολλὰ καὶ δριμύτερα, καὶ ἰσχυρότερα. HARD.

LXI. 1. *Quam pomis.* Quot in pomis saporum sint genera, dictum est antea, lib. XV, cap. 32. H.

2. *Sunt autem acres.* Theophrast. Hist. lib. I, cap. 19: Οἱ δὲ δριμύεις, οἶον ὀριγάνου, θύμβρον, καρδάμου, νάπυος: οἱ δὲ πικροὶ, ἀψινθίου, κενταυρίου. HARD.

3. *Aquatiles.* Theophrastus, loc. citat. Ἄλλη δὲ ὑδαρής... οἶον σικύου, κολοκύνθης, θριδακίνης. HARD.

thymi⁴, cunilæ. Acuti et odorati⁵, apii, anethi, feniculi. Salsus tantum e saporibus non nascitur, aliquando extra insidit pulveris modo⁶, ut cicerculis tantum⁷.

LXII. Atque ut intelligatur vana, ceu plerumque, vitæ persuasio : panax piperis saporem reddit, et magis etiam siliquastrum, ob id piperitidis nomine accepto. Libanotis¹ odorem thuris, smyrnium myrrhæ². De panace³ abunde dictum est. Libanotis⁴ locis putribus et macris ac roscidis

4. *Acuti, thymi.* Prius legebatur, *acuti tantum cunila.* At in MS. R. 1, Colbert. etc. *acuti tami*, etc. In R. 2, *acuti tami.* Nos *thymi* auctore Theophrast. rescripsimus. Sic enim ille, *Histor. lib. 1, cap. 19: Αἱ δὲ ἄθρα δριμύτητά τινα ἔχουσι· καθάπερ ἢ τοῦ θύμου καὶ θύμβρας.* « Nounulli acrimoniam quamdam sortiuntur, ut thymus et satureia. » HARD.

5. *Acuti et odorati.* Theophrast. loc. cit. *Αἱ δὲ καὶ εὐωδίαν, ὡσπερ αἱ τοῦ σαλίου, ἀνίθου, καὶ τῶν τοιοῦτων.* HARD.

6. *Insidit pulveris modo.* Hanc comparisonem velut incidentis pulveris Plinius suo sensu excogitavit. Ea nusquam Theophrastus utitur: quamvis multis locis scribat, in cicercis superficie quamdam salsuginem colligi, qua pluviis abluta dum floret, et fructum gerit, planta statim emoritur. DALEC.

7. *Ut cicerculis tantum.* Theophrasti ἐρεβίνθους, Plinius cicerculas ubique vocat. Insigniter corruptus ad hunc diem locus hic exstitit, quom ita legeretur, *et circulis tantum aquæ.* Auctor emendandi fuit Theophr. lib. de Caus. Plant. c. 14, p. 366: *Οὐδὲν τῶν φρομένων ἀλυκόν· ὡς καὶ ἐν ἑαυτῷ τοιοῦτον ἔχει τὸν χυλόν· ἀλλ' ἐν τοῖς περὶ τὰ ἔξω γίνεταιί τις ἀλμυρός, οἷον καὶ τοῖς ἐρεβίνθοις.* « Nihil in

genere plantarum salsum percipitur: scilicet ita ut in se talem habeat saporem. Sunt enim quorum summam partem dumtaxat salsugo quædam obducit, ut cicer. » Hujus loci vitium subodoratus est ante nos Pintianus, qui ex eodem Theophrasti loco legi censuit oportere, « ut cicercis tantum cuti. » H.

LXII. 1. *Libanotis.* Libanotis Diosc. quadruplex: prima folio feniculi, semine, quod cachrin vocant, et radice candidis: secunda folio similis, semine et radice nigris: tertia folio similis, sed absque caule, flore, semine; ἀκαρπος quarta Theophrast. folio lactucæ. Præter has libanotis est coronaria, sive rosmarinus, quam Plinius confundit cum superioribus. Theophrastus tantum duo genera statuit, fructiferam, folio helioselini, semine et radice candidis: et sterilem, folio lactucæ. DALEC.

2. *Smyrnum myrrhæ.* Subintellige, saporem reddit. Prius legebatur, *myrrha myrrhæ*, insulse. Ipsa loci sententia prodit, tergemina modo plantam laudari, libanotidem, siliquastrum, smyrnium: quarum naturæ deinceps explanantur. H.

3. *De panace.* Lib. XII, c. 58. H.

4. *Libanotis.* Oribasii interpres, lib. XI, cap. 204: « Libanotis vero,

seritur semine. Radicem habet⁵ olusatri, nihil a thure differentem. Usus ejus post annum stomacho saluberrimus. Quidam eam nomine alio rosmarinum appellant. Et smyrnium⁶ olus seritur iisdem locis, myrrhamque radice respicit. Eadem et siliquastro satio. Reliqua a cæteris et odore et sapore differunt, ut anethum : tantaque est diversitas atque vis, ut non solum aliud alio⁷ mutetur, sed etiam in totum auferatur. Apio⁸ eximunt coqui obsoniis acetum : eodem cellarii in saccis odorem vino gravem. Et hactenus³ hortensia dicta sint, ciborum gratia dumtaxat. Maximum quidem opus in iisdem naturæ restat, quoniam⁹ proventus tantum adhuc, summasque quasdam tractavimus. Vera autem cujusque natura non nisi medico effectu pernosci potest, opus ingens occultumque divinitatis, et quo nullum reperiri possit majus. Ne singulis id rebus contexeremus, justa fecit ratio, quum ad alios medendi desideria pertinerent : longis utriusque dilationibus futuris, si miscuissemus. Nunc suis quæque partibus constabunt, poteruntque a volentibus jungi.

quam rosmarinum Romani vocant, qua utantur ii qui coronas nectunt. Est seseli Æthiopicum herba Dodonsi, p. 310, non rosmarinum hortense nostrum, quod vulgo *rosmarin* appellamus. Libanotidem in Horto Regio vidimus. HARD.

5. *Radice[m] habet.* Foris nigricantem, intus candidam, Dioscorides, lib. III, cap. 87 : ῥίζα καὶ λευκὴ εὐμεγέθης, ἔξουσα λιβάου. Et paulo ante, genus libanotidis alterum agnoscit, quod radicem habeat, ῥίζαν, ἐκ μὲν τοῦ ἐκτὸς μελαιναν· θλαστίσαν δὲ λευκὴν. HARD.

6. *Et smyrnium.* Illud nimirum, de quo superius dictum est, c. 48,

De eo rursus Plinius, lib. XXVII, cap. 109. Radicis odor myrrhæ habet qualitatem : unde et nomen. Galen. de alim. Fac. tom. II, cap. 52, p. 363, τὸ σμύρνηιον αἶτ, Romæ maxima copia distrahi, et habere quiddam aromaticum, καὶ τὴν καὶ ἀρωματώδεις ἔχει. HARD.

7. *Aliud alio.* Alius sapor alio vincitur. HARD.

8. *Apio.* Apio admixto in obsoniis coqui mitigant aceti vim. H.

9. *Quoniam proventus tantum,* etc. Quoniam uti quæque proveniant, explicuimus : ac de singulorum natura summatim ac generatim tractavimus. HARD.

EXCURSUS I

DE SPARTO.

Ad ea Plinii verba, lib. XIX, cap. 7, pag. 371:

Sparti quidem usus multa post sæcula cœptus, etc.

Stipa tenacissima (*Triand. digyn. gen. 141 Willd. Gramin. Juss. vel Lygeum Spartum, gen. 118*), λινόσπαρτον est Theophr. Hist. I, 8, spartum Plinio, quo ad conficiendas sportulas et storeas utebantur; alienum plane a σπάρτῳ Aristotelis, Hist. Anim. lib. IX, cap. 40, cujus floribus apes lætentur, quod sine dubio est *Spartium scoparium* (*Diadelph. decand. gen. 1332 Willd. Legumin. Juss.*). Classicus autem locus de *stipa* existit in Strabone, III, 243, ubi de σχινοπλοκικῇ σπάρτῳ sermo est, quæ inter Saguntum et Setabin Hispaniarum uberrime crescit. SPRENGEL.

Spartum frequens nascitur in collibus arenosis inter *Vasna* et *Alcalá-Real*, atque aliis Bæticæ locis; sed omnium abundantissime ab initio Granatensis regni, seu Bæticæ limitibus, usque ad Murgim urbem, vulgo *Murçia*, ut non sine causa totus ille tractus Veteribus appellatus sit *spartarius Campus*, quo etiam Nova Carthago, vulgo *Cartagena*, continetur: hæc etiam a nonnullis *Spartaria* cognominata est, ob *sparti*, ut credibile est, in eo agro nascentis abundantiam. Nascitur et Valentino agro, atque illud quidem superiore (græco scilicet sparto) longe uberius et lætius.

Est vero *spartum* hoc, quod Hispanis, apud quos nascitur, etiamnunc *sparto* dicitur; eodem enim in usu hodieque est, quo fuit Plinii temporibus. Nam ex crudo et exsiccato tapetes seu aulæ, storeas, corbes, rudentes aliosque funes Hispani conficiunt: corbes etiam illi in quibus ficus et uvæ passæ advehuntur, ex eo sparto confecti sunt. Sed ex illo quoque aqua instar lini macerato, deinde siccato et tuso, calceamenti genus paratur, quod *alpergates* ipsi appellant, funes etiam et alia subtiliora opera. Præfertur autem quod in regno Valentino crescit. Conf. Clus. Rarior. Plant. Hist. lib. VI, pag. cccx. Ed.

EXCURSUS II

DE TUBERIBUS.

Ad ea Plinii verba , lib. XIX , cap. 11, pag. 375 :

Et quoniam a miraculis rerum cœpimus, sequemur eorum ordinem, in quibus vel maximum est aliquid nasci aut vivere sine ulla radice. Tubera hæc vocantur, undique terra circumdata, etc.

Idem cap. 12 , pag. 376 : *Simile est et quod in Cyrenaica provincia vocant misy... et quod in Thracia iton, et quod in Græcia geranion.*

Iterum cap. 13 , pag. 377 : *De tuberibus hæc traduntur peculiariter; quum fuerint imbres, etc.*

Quum omnia hæc similibus fere verbis expresserit Athenæus ex Theophrasto, ut adnotat Harduinus, nobis non inutile visum est, ad locc. citt. interpretationem, nonnulla ex Doct. SCHWETZIGER commentariis excerpere, quæ Theophrasto, Athenæo Plinioque ipsi non dubiam, ut remur, lucem afferre possunt.

Θεόφραστος. τὸ ὕδρον, ἢ καλοῦσι τινες γεράνειον, καὶ εἴ τι ἄλλο ὑπόγειον. Latus dubitandi locus, si conferas cum his quæ hodie apud Theophr. Hist. Plant. I, 10, sic leguntur : Καὶ τὸ ὕδρον δὲ, ἢ καλοῦσι τινες ἀσπίον, καὶ τὸ οὐγγον, καὶ εἴ τι ἄλλο ὑπόγειόν ἐστι, ἢ οὐδὲν ἐστι βίβα. Quæ autem mox ex eodem citantur verba, ἢ τῶν ἐγγιστόρων, etc. eorum prorsus nullam vestigium hodie in Theophrasti libris, quatenus quidem publicam lucem viderunt, comparet : qui quum infinitis locis adeo misere sint corrupti mutilatique, optandum etiam atque etiam est, ut, si qua etiamnum, de quo desperare nemo debet, latent in bibliothecarum umbris remedia, ea in lucem denique protrahantur, et omnino subtiliore quodam iudicio, quam a Bodæo factum est (cui quidem viro doctrina minime defuerat), castigata instaurataque summi Philosophi opera ad naturæ cognitionem spectantia a Schneidero aliquo aut Corayo naturæ et bonarum litterarum studiosis hominibus in manus tradantur. Casaubonus, prolatis superioribus Theophrasti ex Hist. Plant. I, 10 verbis, hæc

subject: = Disputat eo loci Philosophus de radicis natura, aitque: Si pro radice haberi debeat quidquid sub terra conditum latet, quum alia inter radices fore numeranda..... tum in his etiam tuber quod *ἀσχιον* vocatur, et vingum, et si quid aliud simile his sub terram gignitur; quorum omnium nihil est radix. (Nempe *ὅν οὐδὲν ἴσσι* legebat. Salmasius contra in Exercit. Plin. pag. 499, legebat: *ὅ οὐδὲν ἴσσι ἢ ῥίξα*, quod nihil nisi radix est). *Vingum Ægypti* non semel alibi commemorat Theophrastus; *aschium* invenies nusquam: et simul mirum est, vestigium nullam in hac periodo apparere vocis *γεράνειον*, quam reperisse constat Deipnosophistam in suo codice Theophrasti. — Pro *γεράνειον* apud Athenæum *καράνιον* legendum cum Dalec. censuerat Bodsus, pag. 31 sq. nempe ex Plin. XIX, 3, 12. At ibi *geranium* veram esse scripturam, non *ceranium*, quum ex Indice libri XIX Pliniani, tum ex Apuleii testimonio, qui sua e Plinio hausit, evicit Salmas. Exercit. pag. 498, et Harduin. in Emendd. ad Plin. lib. XIX, num. 4. Quo minus apud Nostrum sollicitari constans librorum scriptura debuit, quam eandem et paulo ante libri omnes pariter agnoscunt, et ex hoc ipso loco Eustathius repetiit. Jam, quod ait τὸ ὕδρον, ὃ καλοῦσι τινες γεράνειον, id ita accepit Eustath. quasi omne ὕδρον fuisset γεράνειον a nonnullis appellatum: quod quum pugnare videatur cum superioribus, ubi ὕδρον et γεράνειον distinxerat Athenæus, suspicatus est Salmas. pag. 499 legendum esse τὸ ὕδρον καὶ ὃ καλοῦσι, etc. At potest etiam relativum ὃ apud Nostrum restrictivè accipi, ut sit = illud genus tuberum, quod geranium nonnulli vocant: cum quo non utique pugnat, quod paulo superius seorsim nominatum sit primo *tuber*, dein *geranium*. Quæ sequuntur de *misy* et *iton*, quæ apud Theophr. desiderari dixi, habet eadem Plinius, XIX, 3, 12. Inde pro olim edito *μισόν*, *μισόν* se correxisse ait Casaubonus, quod quidem et MSS. ipsius agnoscebant, quibus nostri adsentiuntur. Iidem pariter ἴρον dedere (ut est apud Plin.), pro mendoso ἴσρον, quod editiones omnes occupaverat. Præter rationem a Dalecampio huc tractum esse *actum* Plinio memoratum, XXI, 15, 52, et εἰγγον, vel potius εἰτόρον Theophrasti, I, 11, et alibi, docuere Casaub. et Salmas. Cf. Hesych. in Οὔϊτόν. Quod ait τὴν ὀσμὴν εἶναι κριώδη, non placuit Palmeriò, qui *καρυώδη* legendum contendit, Exercit. lib. II, pag. 485, id est, *nucum* vel *juglandum* habere *saporem*; quod et verum est, inquit, in tuberibus. Sed *carnosum* in tubere, cui *misy* nomen, *odorem saporemque* Plinius pariter adnotavit l. c. Non ferendum fore talem *saporem*, Palmerius ait. At *morillis* etiam, haud ingratis sane palato, pariter *carnosum* esse *odorem saporemque* recte dici posse videtur.

Περὶ δὲ τούτων ἰδίῳν τι λέγεται, etc. Hæc, et quæ sequuntur, ad verbum propemodum in latinum sermonem convertit Plinius eodem loco, XIX,

3, 13 : « De tuberibus, inquit, hæc traduntur peculiariter : quæ sunt imbres autumnales, ac tonitrua crebra, etc. » εταν αἱ βροταί, ὡς ταύτης αἰτωρίας οὐσης. « Observa numeri enallagen : nisi malis scribere, ὡς ταύτης τῆς αἰτίας αἰτωρίας οὐσης ». CASAUB. — De *tonitruum* vi ad gignenda tubera vulgatam fuisse Veterum opinionem ex Juvenal. V, 116 seqq. docuit idem Casaub. Conf. Plutarch. Sympos. IV, 2 : ἀλλ' ἐπίτευον εἶναι. Intellige φυτόν : ni malis ex pervulgata ellipsi pronominis τι, aut nominis χερῆμα, interpretari. Post χώρα ὑπαμμος in editis libris ita legebatur, καὶ γὰρ αἰτία τοιαῦται : quæ verba, utpote absurda, in versione prorsus præterit Dalec. Eadem vero et a Casaub. sine animadversione prætermissa esse mireris. Ex utroque nostrorum codicum enotata est hujusmodi scriptura, αἱ τι cum nescio quo litterarum nexu litteris τι superne adpicto : unde nullo negotio intelligebatur, sic oportuisse ut a nobis est editum, καὶ γὰρ αἱ Τίαραι τοιαῦται, id est, nam *Tiara sunt tales*, scil. χώρα ὑπαμμος. Quam eandem scripturam nunc etiam a sagacissimo COMANX ex ingenii conjectura commendatam video. E corruptis verbis ἐν τῇ Ἀκαρινίδῃ, nisi ἐν τι τῇ (vel ἐν τι) Ἀκαρινίδι aut simile quid oportuit, nihil extrico. Ea ipsa verba apud Plinium l. c. prætermissa sunt, ubi tamen et Lampsacus, et Alopeconnesus, et Elis commemorantur.

In Matronis versu (quem laudat Athenæus : Ὀστραὶ τ' ἤναιεν, Θέτιδος Νηρηίδος ὕδνα. « Ostreaque attulit, Thetidis Nereidis tubera ») duricam ionicamque formam ἤναιεν nostri codices dedere. Idem, in Diphili verbis, vocabulum φύσει ignorant. In illis, ἐν Ἑλλησπόντῳ, φησὶν, οὕτω ὕδνα γίνεσθαι, οὕτω γλαυκίσκον, οὕτω θύμον, nihil mutant libri : nam quod ex θύμον, *thynnium*, Natalis fecit, ni id prorsus operarum erratum est, ex ingenio interpretis fluxit. Miratus est igitur Casaubonus *glaucisum*, piscem, medium inter duas plantas, *tubera* et *thynnium* nominari ; quumque γλαυξ apud rhizotomos herbæ nomen sit (conf. Hesych. in Γλαυξ, et ibi Interpp. not. 22), eo inclinabat, ut suspicaretur ab illa voce deductum fortasse nomen γλαυκίσκος quod hic ponitur. Cujus ego quidem vel dubitationis, vel suspicionis nullam causam vidi : *tubera*, et *glaucisici* (pisces) sunt ex edulibus delicatioribus ac paulo pretiosioribus (vide de *glaucisico*, ne longius abeam, III, 102, b. et 103, b.) : *thymus*, cœρα, vel allium agreste ; vulgatissimus præter mazam, nec is ingratus, tenuiorum Atheniensium cibus ; unde de *amicis* et familiaribus inter tenuiores, eodem *thymo vesci*, proverbialiter dictum apud Aristophan. in Plut. 253. Quis deinde sit Nausiclides, qui commemoratur, prorsus mihi incompertum ; nisi Νηυσικράτην oportuisse suspicari licet. In hujus dicto, quisquis fuerit, ubi ait μήτε ἕαρ, μήτε φίλους, quod pro φίλους *folia* posuit Natalis, quasi φύλλα legisset ; idcirco variare libros, ait Casaubonus, et hanc lectionem sibi perplacere proficitur. In quorum neutro mihi probatur docti

virī ratiō : nam nec commendabile quidquam habitura illa lectio videtur, si vel maxime vetus aliquis codex exhiberet ; et Natalis, sic reddens hunc locum , « unde neque ver, neque folia Nausiclidis desertum », satis ostendit, primum, se nullum alium codicem h. l. nisi Venetam editionem ob oculos habuisse ; tum vero, ipsum, quid vel legeret, vel diceret, perinde nescivisse. Corruptam illam scripturam δὲ Ναυσικλίδεως ἐρημίαν nullus codex MS. agnoscit : nostri recte cum eis quibus Casaub. usus est, sicut in φύλους consentiunt, ita et in id quod edidi, δὲ Ναυσικλίδην (vel Ναυσικλίδην, ut e suis citat Casaubon.) εἰρηκίνας. Dicto vero illi, de quo quærimus, vocabulo *εἰρ* tropica quadam notione accepto, hanc fere vim inesse suspicatus sum : « non licere in illa regione vitam (in juventute præsertim) læte degere ; nec esse ibi amicos, quibuscum aut laute obsonari, aut saltem tennem cæpam lætus comedere possis ».

Ἰδιόφυλλον, *herbari quæ supra tubera nascatur*, commemoravit etiam Hesych. h. v. An hodie rei herbariæ peritis comperta talis sit herba, quæ tuborum in terra latentium index sit, nescio.

Λειόφλοια, καθάπερ ὕδνον, μύκης, πίζις, γεράνειον. In πίζις, quod corrupte apud Theophr. legitur, latere id fungi genus quod πίζις vel πίζις apud Nostrum, apud Plinium *pesica* dicitur, a Casaub. aliisque monitum est, et paulo ante a nobis observatum. Etiam κράνιον in Theophrasti libris haud dubie corruptum est : pro quo γεράνειον ex Athenæo, apud quem mox idem vocabulum eodem modo repetitur, Casaubonus legendum censuit ; a quo parum discessit Salmasius, γεράνιον legens, Exercit. Plin. pag. 498. Esse autem γεράνειον (quam scripturam apud Athen. agnoscit etiam Eustath. ad Iliad. O, pag. 1020, 40) *tuberis* (ὕδνου) speciem quamdam, mox ipse Athenæus declarare videtur.

J. SCHEIGWAEUSER, *Animadversiones in Athenæi Deipnosophistas*, tom. I, pag. 416, seqq.

EXCURSUS III

DE LASERE VETERUM.

Ad ea Plinii verba, lib. XIX, cap. 15, pag. 378 :

Ab his proximum dicitur auctoritate clarissimum laserpitium, quod Græci silphion vocant, in Cyrenaica provincia repertum : cujus succum vocant laser ; magnificum in usu medicamentisque, etc.

Asa fatida, Off. σίλφιον Dioscoridis et Theophrasti, ἐπέος Hippocratis, ἐπέος Μένδου, Παρθύος, Κυρηναϊκός nonnullorum, *laser* et *laserpitium* Plinii et Latinorum, *althit* Avicennæ, σκородάσαρον quorumdam recentiorum Græcorum, *hingh* Persarum et Indorum, *stercus diaboli* nonnullorum. Est gummi-resinæ species compacta, ceræ instar lenta et sequax, ex variis splendentibus grumis, partim albicantibus aut flavescentibus, partim rufescentibus, incarnatis aut violaceis, in glebas grandiores coacta ; odore viroso, ad allium accedente, sed vehementiore ; sapore amaro, acri, mordace. Hujus duæ species prostant in officinis : una impura, turbida ac sordescens ; altera pura, subrubens, translucens, quæ multas elegantes, albas lacrymas habet. Ex Persia et India orientali ad nos transportatur. Probatur recens, fragrans et fœtida, non nimis pinguis, lacrymis, seu grumis puris et translucidis referta. Vetus, unctuosa, nigra, opaca ; arena, corticibus, similibusque coinquinata rejicienda est.

Celebris fuit ille succus apud Veteres non solum ad medicamenta, sed etiam ad intinctus et embammata. Ejus duæ species distinguebantur, ratione loci ubi nascebatur : alius Cyrenaicus, qui in Cyrenaica Africæ provincia colligebatur, præstantior : alius Medicus et Persicus, qui ex Media et Perside afferebatur, vulgatiore ; et minoris pretii. Cyrenaicus odorem myrrhæ vehementem spirabat, teste Dioscoride : Persici odor magis virosus, ad allii vel porri odorem accedens, unde scordolasarum dictus fuit. Non multum a sagapeni odore discrepabat ; quandoquidem Dioscorides sagapeni odorem medium esse inter silphii et galbani odorem, et silphium sagapeno adulterari narrat. Cyrenaicus itaque a Persico differebat, quod odorem minus virosus haberet, halitum oris,

sicut vulgaris, non adeo inficeret, nec diu odorem in ore superstitem relinqueret.

Succus Cyrenaicus jam Plinii tempore non amplius reperiebatur. Unus tantum caulis laserpitii tunc temporis in Cyrenaica provincia repertus Neroni principi missus fuit. Nec jamdiu Romam aliud invehabatur laser, quam quod in Perside, Media aut Armenia large nascebatur, sicut hodie adhuc ibi nascitur.

Magna fuit inter scriptores controversia de assa fœtida, Off. utrum illa esset silphium, laser, et succus Cyrenaicus Veterum, necne? Hæ autem fuerant eorum dubitandi rationes:

1° Quod laser apud Veteres tanta esset in existimatione, ut Cyrenæi Batto fundatori suo, obsequii et gratitudinis causa, silphii plantam obtulerint; et namisima cusum fuerit, in quo ex una parte Batti effigies expressa erat, ab altera Cyrenæi regnum et silphium Batto offerentes apparebant. Unde proverbia: Batti silphium, et silphio dignus. Lidemque Cyrenæi Delphis Apollini quotannis silphii caulem ex agri sui opibus offerebant.

2° Quod inter condimenta palato magis grata, et inter medicamenta præstantiora, tum Cyrenaicum, tum Persicum et Medicum laser recenserentur. Quod Plinius testatur, lib. XIX, cap. 15: - Ab his (tuberibus nempe et fungis) proximum dicitur auctoritate clarissimum laserpitium, quod Græci silphion vocant, in Cyrenaica provincia repertum: cujus succum vocant laser; magnificentum in usu medicamentisque, ad pondus argenti denarii pensum. Multis jam annis in ea terra non invenitur, etc. Dique jam non aliud ad nos invehitur laser, quam quod in Perside aut Media et Armenia nascitur large, sed multo infra Cyrenaicum, etc. -

3° Quod præstantissimum silphium, Cyrenaicum nempe, odore blando et gustu grato donatum fuisse a pluribus diceretur, in quo longe videretur discrepare ab assa fœtida nostra, utpote graveolente, fœtidissima, et omnibus nunc præsertim Europæis adeo exsecranda, ut stercus diaboli nominetur.

Verum si tanti fuerit pretii silphium apud Cyrenæos, Græcos et Latinos; non minor est apud Persas et Asiaticos populos ferme omnes assæ fœtidæ æstimatio: ea enim cibus deorum ab ipsis nuncupatur. Nec ad illam obtinendam durum illius messis laborem recusant, super aspera montium juga, seu deurentis solis ardoribus per plures dies pererrantes.

Nec assa fœtida silphium palato magis gratum fuit, quum odorem adeo virosam et vehementem exhalaret, ut *καύσικον φυτόν* a nonnullis dictum fuerit. E contra Indi, quibus assæ fœtidæ esus familiaris est, suaveolentem eam judicant et pro re lautissimi saporis habent.

Præterea non exigenda hæc res est ad gustum nostrum. Multa enim, qua odore, qua sapore placuisse antiquo ævo liquet, quæ hodie ingrata sunt ac fortent. Mali citrei odorem plerosque Veterum execratos esse scimus. Hæc gustuum morosa diversitas hodie quoque regnat. Multi ab allio in tantum abhorrent, ut halitum eorum pati nequeant, qui id esitaverint; tantum abest ut ipsi gustare sustineant. Aliis tamen adeo sapidum condimentum est, ut in carnes quibus vescuntur, illud passim infarciunt: adeo verissimum est super saporibus non movendam esse disputationem. Eandem in odoribus levitatem nostra vidit ætas. Tam grata ante quinquaginta annos ex Moscho aromata ita obsoleverunt, ut posteris forsân illius indoles obscura futura sit, quibus scilicet ejusdem graveolentiam seu noxium odorem cum pristina suavitate componere difficillimum videbitur.

Nec aliter judicandum est de illo silphio præstantissimo Cyrenaico, cui nonnulli comparative sane odorem blandum et saporem gratum assignaverunt. Dioscorides succum Cyrenaicum Persico minus virosum esse dicit; sed odorem virosum non omnino illi denegat. A Persico in eo tantum differre pronuntiat, quod animum non adeo inficeret, nec diu odorem in ore superstitem relinqueret, et quod lenissimum halitum daret.

Quum igitur de Persia ut loco natali laseris et assæ fœtidæ hodie fere omnes conveniant; quum usus hodie idem sit apud Indos assæ hujus, qui apud Veteres laseris fuit, existimatio eadem; quum assa in Perside hæc ætate eodem prorsus modo præparetur, quo olim silphii succus; ac denique quum Cyrenaici silphii succus a Persico non differat, nisi fœtoris remissione: ideo concludendum est silphium, laser et succum Cyrenaicum Veterum, atque fœtidam assam officinarum, non esse succos diversi generis, et inter eos perparum interesse discriminis.

Planta, quæ Græcis silphium dicebatur, Latinis vero laserpitium, secundum Theophrastum et Dioscoridem, radice erat multa crassaque; caule, qui *maspetum* vocabatur, simili ferulæ; folio apio simili; semine lato et foliaceo: unde a quibusdam φύλλον, folium dicebatur; succus vero ex caule et radice profluens a quibusdam Græcorum ὀπὸς per excellentiam, et ὀπὸς αλφίου, a Latinis laser nominabatur.

Omnes hujus plantæ partes in usum medicum et culinarium veniebant. Non tantum autem succum distinguebant ratione regionum ex quibus advehebatur, sed etiam ratione partis ex qua prodibat; sic alter ex caule *καυλίας*, alter ex radice *ρίζας* dicebatur: vilior hic est. Sunt, inquit Theophrastus, veluti certæ mensuræ cædendæ radicis, quibus quantum conferre putant ad futuram cæsuras reservantes, reliquum abscindunt;

quæ quidem cædendæ radicis mensuræ adhuc observantur in Persia, ut paulo post videbimus.

Verum enimvero quæ ab illis auctoribus de illo succo ejusque planta scripta sunt, tantum abest ut illius historiam dilucidarent, ut e contra illam majori obscuritatis caligine involverint. Garcias ab Horto folia coryli ipsi tribuit. Jacobus Bontius eundem succum ex duplici planta extrahit, scilicet ex planta quadam sarmentosa, salici aquaticæ fere simili, et ex alia radicibus crassissimis raphanos referentibus et foliis tithymali. Quidam Mandesso unam esse fruticosam plantam, sarmentosam, foliis parvis orizæ similibus dicit; alteram vero rapi folio, colore viridi folia ficuum referente. Alii philyreæ speciem esse volunt. Ullusque nihil certi de hac planta pronuntiaverat, donec Engelbertus Kämpferus, dum Persiam et Indiam peragraret, indagandæ hujus herbæ cupidine motus, 40 vel 50 milliarium iter emetiretur laboriosa peregrinatione, ac tandem genuinam et accuratissimam illius historiam et descriptionem in Anænitibus exoticis promulgaverit.

Planta sicut et succus in Persia *Hingseh*, et per Indiam *Hiing* sæpe indiscriminatim nuncupantur. Usitatius tamen est vocabulo *Hingseh* plantam, *Hiing* ipsam lacrymam exprimere. Itaque *Hingseh* Persis: umbellifera, levistico affinis, foliis instar pœoniæ ramosis, caule pleno maximo, semine foliaceo, nudo, solitario, brancæ ursinæ vel pastinacæ simili, radice assam fœtidam fundente, Kämpfer. Anænit. exotic. fascicul. III, 535. Radicem habet ad plures annos restibilem, magnam, ponderosam, nudam, extus nigram, in solo limoso lævem, in sabuloso scabram et quadamtenus rugosam, ut plurimum pastinacæ instar simplicem, sæpe paulo a capite duabus vel pluribus divaricationibus brachiatam, cujus fastigium e tellure prominens fibris setarum instar surrectis, ex fusco rufis, rigidis, confertim stipatur velut in peucedano: cortex ei pinguis est, succosus, facile, dum radicem solo extrahis, abscedens, concavitate glabra et humida: substantiam obtinet ponderosam, instar rapæ solidam candidissimamque, plenam succi pinguis, albissimi, fœtidissimi, porraceo odore nares horride ferientis; qui ex ea collectus, Persis *Hingh*, Europæis *assa fœtida* appellatur. Folia sero autumno ex vertice progerminant sex, septem, et pro radicis magnitudine plura vel pauciora, quæ per brumam luxuriose vigent, adultoque vere exarescunt. Folium autem est ramosum, planum, longitudinis cubitalis, folii pœoniæ ut plurimum figuram, levistici substantiam, colorem, et lævitatem exhibens: odorem obtinet succi odore remissionem, saporem cum amaritie et aromatica acredine hircosum. Structura constat ex scapo et ramo: scapus spithamalis et amplius longitudinis est, humano digito tenuior, quadamtenus striatus, nervosus, coloris herbacei, circa basim

ex mutuo complexu canaliculatus, cætera teres. Ramus alas refert impariter adversas quinque, rarius septem, palmaris et amplius longitudinis, oblique surrectas, imas superioribus longiores: alæ utrimque in lobos dividuntur incerto numero plures, inæqualis magnitudinis, oblongos, et quadamtenus ovatos, in aliis plantis perangustos, longiores, ad costam usque et largiori intervallo distinctos, adeoque pauciores et solitarios, quasi singula folia referant; in aliis vero latiores, breviores, et ob parciolem divisionem continuos: sinibus sive incisuris plerumque ovatis vel orbiculatis, pro vario naturæ ludentis genio, qui sæpe in foliis diversarum ejusdem speciei plantarum adeo discrepat, ut ejusdem speciei folia esse vix appareat. Lobi autem oblique surrecti sunt, subtus angusto ductu per costam latera demissi, coloris ex glauco virentis, læves, exsuccii, rigidi, fragiles, prona facie subconconi, nervo donati unico tenui, qui a costa per longitudinem inæqualiter decurrit, raro lateralibus aliis sociatus: magnitudo incerta est, quam reducere ad longitudinem triunciale, latitudinem plus minus pollicarem liceat. Ante radicis interitum qui ut plurimum sera ætate evenit, una cum foliorum fasciculo emergit caulis simplex, rectus, teres, quodammodo striatus, glaber, herbaceus, in orgyæ (*brasse*), sesquiorgyæ vel majorem longitudinem luxuriose exurgens, crassitie in imo quanta manus complexum superat, ex qua paulatim factus tenuior in ramos paucos, hi vero in umbellas, ferulaceorum lege, divelluntur. Foliorum vestitur rudimentis per intervalla palmaria alternatim consitis, quorum bases latæ, membranosæ, turgidæ, canlem inæqualiter et utcumque decussatim amplexantur, dilapsæque impressis signant vestigiis genicula mentientibus. Medulla farcitur geniculis haud intercepta, copiosissima, candidissima, fungosa, paucis permixta fibris brevibus, vagis, in longum exporrectis. Umbellæ pedali, aliæ spithamali vel breviori stylo nixæ in radios explicantur plusculos 10, 15, 20 in orbem dispersos; qui singuli quasi subalternas umbellas reddituri in radiolos paucos alios 5 vel 6 biuncialis longitudinis terminant, axillis brevibus tenuissimisque sustentantes semina nuda ac surrecta. Semen est planum, foliaceum, ex fusco rufum, figuræ ovatæ, sphondylii vel pastinacæ hortensis semini non absimile, hoc tamen paulo majus et nigrius, quadamtenus pilosum sive asperum, tribus notatum striis, una per mediam longitudinem, reliquis per fimbriam arcuato ductu ad apices utrimque productis: odore donatur exiguo, porraceo, sapore gravi, acute amarescente: medullam seu verum semen in medio fovet atram, compressam, figuræ ex ovato mucronatæ. Flores Kæmpferus non vidit, sed ex aliorum relatione præparvos dicit, et in albidum pallentes: auctor pentapetalos esse non dubitat.

In Persia hæc planta nascitur; et omnis assa fætida quæ in Europam

affertur, ex sola Persia venit. Non ubique tamen reperitur, sed in duobus tantummodo hujus regni locis crescit, nempe in campis montibusque circa *Heraat*, emporium provinciarum *Chorasaan*, et in provincia *Laar*, supra montium jugum quod a flumine *Cuur* usque ad urbem *Congo*, secundam Persici sinus tractum extenditur, duabus, tribus, pluribusve parasangis (3600 pas.) a littore. Utrobique tamen succi ferax quocumque loco planta non est: sed circa *Heraatum*, ea saltem quæ campestre desertum occupat; in tractu *Laarensi*, tantum illa quæ crescit in montibus vicinis territorio et oppido *Disguun*, quæ his in regionibus ultra citraque germinat, vel succi inops est, non redditura colligenti opera pretium; vel si redditura fuerit, non colligitur. Ultra *Disguunum* herba dulcescere dicitur, et foetorem pœne exuisse; adeo ut caprarum greges foliis vescantur avide, et eorum esu mire pinguescant. Solum amat sabulosum, cum intersperso limo aridum et saxosum. Raro in solo humido aut terra pingui reperitur.

Plantæ duplicem nonnulli constituunt speciem: unam quæ lacrymam stillat parcam, macriorem, odoris et virtutis debilioris, quæ *Hus job* dicitur; alteram quæ succum uberiolem profundit, pinguiorem, foetidiorlem, ideoque præstantiorlem. Verum *Kämpferus* illas plantas non differre nisi ratione soli natalis asserit.

Longævitatlem radici miram esse narrant, et æmulam vitæ humanæ; ex quo monstrosam aliquando magnitudinem consequitur. Si loci conditio ferat, nec in ferulam (quod aliquando accidit) prima ætate effertur, longitudinem ulnæ et pære humanæ crassitiem assequi affirmant: quum mediæ ætatis est, suræ vel brachii; annum verò pollicis crassitiem exhibere, cui longitudo proportione semper respondeat. Nulla radix invenitur, quæ ante ferulæ productionem succum non fundat: si vero suo relinquatur fato, in caulem serius ocius assurgit, et semen gignit; quo producto, exhauritur radicis succus, arescit planta, atque radicatus moritur.

Omnis assa foetida nunc ex radice manat sauciata. Nulla autem ex caulibus, vel sponte fluens, vel ante expressa amplius colligitur; ac proinde nulla est amplius in scapariam et radiculariam Veterum divisio. Radix quadriennio minor parum lactescit, et nunquam secatur: quo autem vetustior et major, eo majorem impertitur lacrymæ copiam. In transversum dissecta summum discum perfundit lacteo suo succo: inspecta attentius, duplicem prodit substantiam, aliam firmiorlem et fibratam, aliam magis spongiosam, congenerem et mollem. Exsiccatæ radici evanescit omnis mollior substantia; fibrata remanet, et in stupeam quasi medullam contrahitur, dum rugosus cortex de amplitudine sua parum amittit. Succus ex utriculis suis recens emanans, candidissimus, liqui-

das et pinguis est, cremore lactis exacte similis, adeoque omnis exsors lentoris : ad aeris vero solisve contactum colorem subfuscum induit , et coalescens lentorem quoque. Fœtor virtutis index ; quo major est, eo meliorem assam testatur : at ille in recenti lacryma vehementissimus est, et cum eo quem concreta et antiquior redolet, qualem Europa recipit, nullo modo comparandus. Kæmpferus affirmat unam recens effusæ drachmam majorem spargere fœtorem quam centum libras vetustioris , quem siccum aromatarii nostrates venundant.

Theophrastus in sua Plantarum Historia refert certas esse cædendæ radicis mensuras. Et revera certus modus certæque mensuræ in cæsione radicis ad succi extractionem adhuc in Persia observantur. Ea est autem illius collectionis ratio a Kæmpfero relata, quæ absolvitur quatuor actibus seu excursionibus ex vicinis pagis ad Hingiferorum montium juga.

1° Collectores ad montes affluunt medio aprilis, quo tempore hujus plantæ folia pallescunt, et a vigore suo in marcorem declinant ; et per vasta montium spatia secedunt, procul sese dissociantes : ita ut qui ex compacto in communem censum colligere proposuerunt, seu singulæ domus, seu familiæ cognatæ, seu vicatim et a pluribus initæ societates, alium atque alium occupent montis tractum, quem ad messem inibi instituentiam sibi assignant. Solet societas quatuor vel quinque hominum sibi vindicare circiter his mille stirpes. In hoc tractu plantas unusquisque æmula alacritate adortus, primo terram quæ radicem in circuitu proxime ambit, compactam videlicet, ope ligonis quo arinatur, ad palmi spithamæve profunditatem eruit ; ita ut modica longitudine radix nudam se prodat. 2° Scapos foliorum transversa manu apprehensos intorquendo a radice avellit : ab impedimento quoque fibrarum quæ hirsutam mitram referunt, radicis fastigium repurgat, quo remoto rugosam calvariam exhibet. 3° Terram manu vel ligone rarefactam radici rursus ad verticem usque circumponit. Tum avulsa folia, et si quod aliud herbæ genus adest, in fasciculos aptata his radicibus imponunt, superaddito lapide, ne a vento hic sæpe vehementissimo longe lateque auferantur et dispergantur. Hoc opus est tegumento, quo a radiis solaribus radix nuda tuetur ; quia ab iis semel percussa intra diem putrescit. Radicibus sic præparatis (quod intra triduum fere absolvitur), collectores relictis montibus lares repetunt.

Elapso triginta vel quadraginta dierum intervallo, turba colligentium ad montes affluens specialiter secedit in loca quæque sua, ut ex radicibus priori actu præparatis liquoris tributum exigat. Instrumentis ad hoc necessariis muniri debent, scilicet cultro acutissimo pro radice rescandanda, spathula pugillari ferrea lata fronte ad abradendam lacry-

affertur, ex sola Persia venit. Non ubique tamen reperitur, sed in duobus tantummodo hujus regni locis crescit, nempe in campis montibusque circa *Heraat*, emporium provinciæ *Chorasaan*, et in provincia *Laar*, supra montium jugum quod a flumine *Cuur* usque ad urbem *Congo*, secundam Persici sinus tractum extenditur, duobus, tribus, pluribusve parasangis (3600 pas.) a littore. Utrobique tamen succi ferax quocumque loco planta non est: sed circa *Heraatum*, ea saltem quæ campestre desertum occupat; in tractu *Laarensi*, tantum illa quæ crescit in montibus vicinis territorio et oppido *Disguun*, quæ his in regionibus ultra citraque germinat, vel succi inops est, non redditura colligenti opera pretium; vel si redditura fuerit, non colligitur. Ultra *Disguunum* herba dulcescere dicitur, et foetorem pæne exuisse; adeo ut caprarum greges foliis vescantur avide, et eorum esu mire pinguescant. Solum amat sabulosum, cum intersperso limo aridum et saxosum. Raro in solo humido aut terra pingui reperitur.

Plantæ duplicem nonnulli constituunt speciem: unam quæ lacrymam stillat parcam, macriorem, odoris et virtutis debilioris, quæ *Hus jeb* dicitur; alteram quæ succum uberiorem profundit, pinguiorem, foetidiorum, ideoque præstantiorem. Verum *Kämpferus* illas plantas non differre nisi ratione soli natalis asserit.

Longævitate radici miram esse narrant, et æmulam vitæ humanæ; ex quo monstrosam aliquando magnitudinem consequitur. Si loci conditio ferat, nec in ferulam (quod aliquando accidit) prima ætate effertur, longitudinem ulnæ et peræ humanæ crassitiem assequi affirmant: quum mediæ ætatis est, suræ vel brachii; annuam vero pollicis crassitiem exhibere, cui longitudo proportionem semper respondeat. Nulla radix invenitur, quæ ante ferulæ productionem succum non fundat: si vero suo relinquatur fato, in caulem serius ocius assurgit, et semen gignit; quo producto, exhauritur radice succus, arefcit planta, atque radicitus moritur.

Omnis assa foetida nunc ex radice manat sauciata. Nulla autem ex caulibus, vel sponte fluens, vel ante expressa amplius colligitur; ac proinde nulla est amplius in scapariam et radicariam Veterum divisio. Radix quadriennio minor parum lactescit, et nunquam secatur: quo autem vetustior et major, eo majorem impertitur lacrymæ copiam. In transversum dissecta summum discum perfundit lacteo suo succo: inspecta attentius, duplicem prodit substantiam, aliam firmiorem et fibratam, aliam magis spongiosam, congenerem et mollem. Exsiccatæ radici evanescit omnis mollior substantia; fibrata remanet, et in stupeam quasi medullam contrahitur, dum rugosus cortex de amplitudine sua parum amittit. Succus ex utriculis suis recens emanans, candidissimus, liqui-

duis et pinguis est, cremore lactis exacte similis, adeoque omnis exsors lentoris: ad aeris vero solisve contactum colorem subfuscum induit, et coalescens lentorem quoque. Fœtor virtutis index; quo major est, eo meliorem assam testatur: at ille in recenti lacryma vehementissimus est, et cum eo quem concreta et antiquior redolet, qualem Europa recipit, nullo modo comparandus. Kæmpferus affirmat unam recens effusæ drachmam majorem spargere fœtorem quam centum libras vetustioris, quem siccum aromatarii nostrates venundant.

Theophrastus in sua Plantarum Historia refert certas esse cædendæ radicis mensuras. Et revera certus modus certæque mensuræ in cæsione radicis ad succi extractionem adhuc in Persia observantur. Ea est autem illius collectionis ratio a Kæmpfero relata, quæ absolvitur quatuor actibus seu excursionibus ex vicinis pagis ad Hingiferorum montium juga.

1° Collectores ad montes affluunt medio aprilis, quo tempore hujus plantæ folia pallescunt, et a vigore suo in marcorem declinant; et per vasta montium spatia secedunt, procul sese dissociantes: ita ut qui ex compacto in communem censum colligere proposuerunt, seu singulæ domus, seu familiæ cognatæ, seu vicatim et a pluribus initæ societates, alium atque alium occupent montis tractum, quem ad inessam inibi instituentiam sibi assignant. Solet societas quatuor vel quinque hominum sibi vindicare circiter bis mille stirpes. In hoc tractu plantas unusquisque æmula alacritate adortus, primo terram quæ radicem in circuitu proxime ambit, compactam videlicet, ope ligonis quo arinatur, ad palmi spithamæve profunditatem eruit; ita ut modica longitudine radix nudam se prodatur. 2° Scapos foliorum transversa manu apprehensos intorquendo a radice avellit: ab impedimento quoque fibrarum quæ hirsutam mitram referunt, radicis fastigium repurgat, quo remoto rugosam calvariam exhibet. 3° Terram manu vel ligone rærefactam radici rursus ad verticem usque circumponit. Tum avulsa folia, et si quod aliud herbæ genus adest, in fasciculos aptata his radicibus imponunt, superaddito lapide, ne a vento hic sæpe vehementissimo longe lateque auferantur et dispergantur. Hoc opus est tegumento, quo a radiis solaribus radix nuda tueatur; quia ab iis semel percussa intra diem putrescit. Radicibus sic præparatis (quod intra triduum fere absolvitur), collectores relictis montibus lares repetunt.

Elapso triginta vel quadraginta dierum intervallo, turba colligentium ad montes affluens specialiter secedit in loca quæque sua, ut ex radicibus priori actu præparatis liquoris tributum exigat. Instrumentis ad hoc necessariis muniri debent, scilicet cultro acutissimo pro radice rescanda, spathula pugillari ferrea lata fronte ad abradendam lacry-

nam, patella seu calyculo femori affixo in quo succi ablatam portionem subinde recondant, et gemina corbe ex humero bajulanda pro reponenda et reportanda collecti succi annona. Notandum est societatem unamquamque loci illius tractum quem messi suæ deligit, atque ideo omnem in eo radicum copiam in duas classes dividere, circa quas, missa alterutra, alternis diebus occupetur; quandoquidem, ablato succo, radix unius diei integri intervallum requirit, tum pro recuperando quem transmittat liquore novo, tum pro effusi necessaria quadam inspissatione.

Collectores statim atque ad hunc locum pervenerunt, singuli singulas accurrunt ad radices; remotisque umbraculis, egerunt manu aliquam terræ ambientis portionem, quanta operationi obstat. Quo facto, radices verticem, quousque hirsutus fuerat, per transversum abscindunt; ita ut truncus discum exhibeat planum, in quo exsudans liquor post biduum excipiendus, sine defluvii periculo subsistere possit.

Tum ut in priore actu sauciatam radicem a sole rursus defendunt ea cautione, ne fasciculus herbaceus impositus discum attingat, hoc fine in arcum quodammodo cogendus, emanantem succum alioquin discussurus.

Postero die in alterum locum migrant, atque eodem modo radix truncatur, omnique studio rursus operitur. Tertio die in priorem locum regressi, remotis umbraculis, liquorem in superficie depositum spatha extergunt, et subinde deponunt in receptaculum quod femori inhaeret. Tunc remota terræ accumbentis portione quanta sectioni obest, areascentem disci superficiem resecant, ablato tantum orbiculo tenuissimo vix culmum avenaceum crasso. Satis enim est, si vel extima, quæ poros clauderat, superficies auferatur, qua non possint præ siccitate occlusi ductus succum dimittere. Collectores subinde patellas deplent, et in receptacula majora, vel in folia humi strata gummosum succum deponunt, ut soli expositus magis indurescat. Sic diversum a nativo candore colorem induit pro partium mollitie, et situ diverso qui torrentes radios inæqualiter admittit: radice cooperta, labor finitus est. Quarto die ad alterius loci radices redeunt. Gummosus succus colligitur; remoto terræ obstaculo, radices rescinduntur, rursusque conteguntur. Sicque secundus actus peragitur, singulas radices alternis diebus ter secando et succum bis colligendo. Tunc radices per octo vel decem dies intactæ relinquuntur; et annona omnis in corbes congesta, humeris incumbente pertica, domum transportatur, singulis quatuor vel quinque hominum societatibus spoliū librarum circiter quinquaginta referentibus. Hujus primæ collectionis lacryma non habetur pro assa optima, sed inferioris notæ.

3° Postquam radicibus mora octo vel decem dierum pro recuperando uoco indulta est, ad novam messem iterum auspicandam accedunt, ad radices primæ classis; remotisque umbraculis et impedimentis terræ, uova colligitur lacryma; abscissoque summo orbiculo, vulnerata radix uerbis operitur. Postero die secundam classem adent; et sic alternis diebus eadem operatio per tres uices in eadem radice instruitur, ac tandem radices denuo coopertæ relinquuntur.

4° Exacto domi triduo, collectores ad radices redeunt; et ambæ ralicum classes ter alternis diebus resecantur. Denique sectione intermissa, radicum reliquis non opertæ relinquuntur, libero aeri et radiis solaribus expositæ, et breui intermorituræ: sic Hingifera messis ut plurimum absolvitur. Nam si radices grandiores, id est, uicenariis maiores reperiantur, non tam cito dimittuntur, nisi postquam fere exhaustæ uerint.

Prisci medici multas et præclaras uirtutes laseri tribuerunt: narrant illud intus sumptum paralyti et nervorum uitis mederi, menses et uiriam ciere, concoctioni ciborum plurimum conferre, mentem ab ægritudine recreare, uenena telorum et serpentum exstinguere, corpora inguefacere, pesti et malignis morbis mederi, hydropi, ictero, pleuritidi, contractionibus spasmodicis, asthmatis, respirationi difficili, tussis et raucedini conferre; externe admodum lienes tumidos resolvere, adnotum uulvæ menses mouere, pedum clauos ferro circumscarificatos mistum ceruæ extrahere, uenenatis uulneribus, animalium uenenatorum cicibus, hulceribus non maturescentibus, carbunculis excrescentibus circa sedem, podagricis doloribus et rheumaticis plurimum conducere.

Garcias ab Horto et alii asserunt nullum medicamentum simplex per totam Indiam maiore in usu esse quam fetidam assam, tum in medicina, tum in condiendis cibis. Eam enim solent Indi fere omnes et uersertim Baneanis suis jusculis et oleribus commiscere, confricato uinum ex ea lebetæ; nec alio condimento utuntur omnibus in cibis. Sumunt quoque assam tamquam medicamentum ad dejecti appetitus astidia tollenda, stomachum roborandum, flatus discutiendos et uenem excitandam.

Galenus tamen, lib. VIII de Simpl. omnes silphii partes flatulentæ essentis esse pronuntiat, ac proinde coctu difficiles; foris tamen immixtis corpori efficaciores esse et potissimum succum, cui admodum attractantem facultatem tribuit, et præterea uim excrescentias emolliendi et liquandi.

Plinius quoque laser cum cibis mistum difficilis coctionis accusat: inflationes et ructus producere, et urinæ noxium esse dicit. Insuper illius usum in odontalgia timet, magno experimento hominis qui se ea

de causa præcipitavit ex alto. Addit etiam laser tauros inflammare n~~on~~ ribus illitis. Unde nec temere externe admovendum est.

In Europa assa fetida non solum ex condimentis procul rejicitur, sed etiam in medicamentis propter odoris gravitatem rarius usurpatur: utiliter tamen in colicis flatulentis, in hystericis affectionibus, quum externe, tum interne præscribitur. Convenit quoque pro pellendis mensibus, lochiis et secundinis: diaphoresim et sudores potenter movet: humores malignos a centro ad circumferentiam pellit, unde plurimum confert in febribus malignis, variolis et morbillis: nervorum quoque affectionibus sicut et paralysi medetur. Præscribitur a granis xij ad 3j, vel etiam ad 3ij usque. In asthmate cum ovo sorbili sumpta commendatur, et tamquam efficacissima prædicatur contra vim opii et cæterorum narcoticorum: odore mulieres a suffocatione hystERICA liberat: externe admota potenter emollit et resolvit; unde ad lienis tumores resolvendos commendatur.

Conf. *Tractatus de Materia medica*, auctore GROFFROY, tom. II, pag. 606, seqq. et Garcias ab Horto apud Clusium, *Exotic.*

Laserpitium, Græcis dictam silphion, expressum est in multis Cyrenaicæ provinciæ nummis; hodieque frequens est in agris circa portum Cyrenarum, nunc *Derne*. Anno 1706 illud vidit observavitque Cl. LE MAIRE; diciturque *selphione*, vel *serpissione*; Arabibus *cefit*, aut alio nomine *zerra*.

Quod ad laser pertinet, in Perside, Media Armeniaque nascens, nobis dicitur *assa fetida*; et illa tantis in deliciis adhuc est in Oriente, ut regi Bisnagariæ regionis diceretur cibus deorum, quod in Germania dicitur *stercus diaboli*. Vide P. Angelum *de S. Joseph*, in *Pharmacopœa Persica*. BRON. in notis ad hunc locum.

Post Cl. GROFFROY, nihil fere est quod de *lasere* Antiquorum, aut adjici nobis debeat, aut necessarium omnino videatur: est tamen quod ad Sprengelianam opinionem nos inclinare valeat virorum rei herbariæ peritissimorum auctoritas, qui nempe *laserpitium Cyrenaicum* ad *Ferulam Tingitanam* referunt, *laserpitium vero Persicum* ad *Ferulam Assam fetidam* (*Pentand. digyn. gen. 539 Wild. Umbellif. Juss.*) consentiente Sprengelio. Hic autem *Ferulam Persicam* esse dicit, ex qua forte *sagapenum* eliciebatur, ὅπως πῶς καρθακιδῶς, γενομένης ἐν Μυδίᾳ, κ. τ. λ. Diosc. III, 95.

Laser tantopere apud Antiquos celebratum, Recentiorum investiga-

tionem sefellisse videbatur, nisi tandem peregrinatoris cujusque in veterum plantarum historia versatissimi, cura accessisset. Plantam olim, quæ in Libya tantum nascebatur, decreto publico ex solo patrio evehi vetabatur. Postea Cyrensi libere hanc ad peregrinos tractus migrare siverunt; sed quum difficile alio sub cælo viveret, fieretque deterior, *laseri Cyrenaisico*, nihil pretii sui detractum est, quanquam olim pari argenti pondere rependebatur. Hic reponere placet, nec sine quadam jucunditate, nostra quidem sententia, lectores adierint, quæ de *lasere* scripsit noster BERNARDINUS DE SAINT-PIERRE, quum *laserpitii* aliarumque plantarum, quas hodie nomine solo novimus, jacturam deploraret :

« Indépendamment, dit-il, des plantes propres à chaque site, et qui y sont sédentaires, il y en a qui voyagent et qui ne font que parcourir la terre. Ces pérégrinations se conçoivent aisément, si l'on suppose, comme c'est la vérité, que plusieurs d'entre elles ne donnent leurs semences que quand certains vents réguliers soufflent, ou à certaines révolutions des courants de l'Océan. Quoi qu'il en soit, je pense qu'il faut mettre dans ce nombre plusieurs plantes connues des Anciens, et que nous ne trouvons plus aujourd'hui. Tel est entre autres le fameux *laserpitium* des Romains, qui achetaient son jus, appelé *laser*, au poids de l'argent. Cette plante, suivant Pline, croissait aux environs de la ville de Cyrène, en Afrique; mais elle était si rare de son temps, qu'on n'y en voyait presque plus. Il dit qu'on en trouva encore une sous le règne de Néron, et qu'elle fut envoyée à ce prince comme une grande rareté. Nos botanistes modernes croient que le *laserpitium* est la même plante que le *silphium* de nos jardins. Mais il est évident qu'ils se trompent, d'après les descriptions que les Anciens, entre autres Pline et Dioscoride, nous en ont laissées. Pour moi, je ne doute pas que le *laserpitium* ne soit du nombre des végétaux destinés à parcourir la terre, d'orient en occident, et d'occident en orient. Il est peut-être à présent sur le rivage occidental de l'Afrique, où les vents d'est auront porté ses semences; peut-être aussi, par les révolutions du vent d'ouest, sera-t-il revenu au même lieu où il était du temps d'Auguste, ou qu'il aura été porté dans les campagnes d'Éthiopie, chez des peuples qui n'en connaissent pas les propriétés prétendues admirables. Pline cite encore plusieurs autres végétaux qui nous sont également inconnus aujourd'hui. Nous observerons que ces apparitions végétales ont été temporaires de plusieurs espèces d'oiseaux voyageurs, qui ont pareillement disparu. On sait qu'il y a plusieurs classes d'oiseaux et de poissons qui ne font que parcourir la terre et les mers; les uns, dans une certaine révolution de jours; les autres, au bout d'un certain période d'an-

nées. Plusieurs plantes peuvent être soumises aux mêmes destins. Cette loi s'étend même jusque dans les cieux, où il nous apparaît de temps en temps quelque astre nouveau. La nature, ce semble, a disposé ses ouvrages de manière qu'elle a toujours en réserve quelque nouveauté pour tenir l'homme en haleine. Elle a établi, dans la durée et l'existence des différents êtres de chaque règne, des concerts d'un moment, d'une heure, d'un jour, d'une lune, d'une année, de la vie d'un homme, de la durée d'un cèdre, et peut-être de celle d'un globe : mais celui-là n'est sans doute connu que de l'Être suprême ».

Confer. quoque nost. CASTEL, *Poème des Plantes*, lib. IV, pag. 140. Ed.

EXCURSUS IV

DE LACTUCIS VETERUM.

Ad ea Plinii verba, lib. XIX, cap. 38, pag. 427 :

Lactucæ Græci tria fecere genera : unum lati caulis, adeo ut ostiola olitoria ex his factitari prodiderint. Folium hīs paulo majus herbaceo et angustissimum, ut alibi consumpto incremento. Alterum rotundi caulis : tertium sessile, quod Laconicon vocant.

Voici comme le traducteur, РОТШИНЪТ ДЪ СИЛУХЪ, a rendu ce passage :

« Quant aux laitues, les Grecs en ont distingué trois sortes. La première a la tige si large, qu'on en faisait, à ce qu'ils disent, des portes de jardin. Ses feuilles sont plus longues que celles de la laitue commune, mais fort étroites, parce que la nourriture de la plante a été employée ailleurs. La seconde sorte a sa tige ronde. La troisième est basse, et de forme ronde, ce qui la fait ressembler à un siège. On la nomme laitue de Laconie. »

Les dénominations grecques données à trois sortes de laitues ne devaient pas concerner la forme de leurs tiges, quoique le terme de *caulos* eût été employé comme devant être le sujet des différences qui les caractérisaient. Ce n'est ni par la largeur, ni par la rotondité d'une tige, qu'on a dû distinguer les laitues. Ces distinctions auraient été d'autant plus extraordinaires, qu'elles n'ont jamais existé : car les tiges de toutes ces variétés de laitues ne présentent rien qui leur soit particulièrement affecté, et à quoi on eût pu donner une sorte de préférence. Mais quand même ces variétés n'eussent eu d'autres caractères que ceux de la tige, et que cette partie de la plante eût seule constitué ces différences, il ne serait pas naturel que ces différences provenant de la tige eussent servi de règle à des divisions; parce qu'autrefois, comme aujourd'hui, la tige d'une laitue, considérée comme plante potagère, ou ce qui revient

au même, une laitue qui monte est mise au rebut, et ne peut plus servir que pour la graine.

Je dis donc qu'il est invraisemblable que les Grecs aient choisi le montant de leurs laitues pour marquer les différences qu'on y observait. Dès-lors ces prétendues différences n'ont pas plus existé autrefois qu'à présent ; et, en effet, où trouverait-on cette sorte de laitue *platycaulis*, à tige large, c'est-à-dire, aplatie. Oserait-on soutenir que les Grecs en ont cultivé de pareille, et que c'était avec des tiges de cette largeur qu'ils construisaient ces petites portes de leurs jardins. S'il y avait eu effectivement une semblable variété à tige aplatie, pourquoi ne s'est-elle pas conservée jusqu'à nos jours ? pourquoi n'en voit-on plus nulle part de pareille ? et pourquoi la cause qui l'a produite ne se renouvelle-t-elle plus ? c'est que cette variété, comme je l'ai déjà dit, n'a jamais existé ; parce qu'elle n'est point dans la nature, et qu'il répugne qu'une espèce produise des variétés qui conservent entre elles des oppositions constantes, fondées sur des caractères invariables. Mais, avant d'entrer dans un plus grand détail, je vais éclaircir un fait qu'on pourrait m'objecter : cet éclaircissement servira de réponse à l'objection que je suppose.

Les botanistes se sont servis du mot *fasciatus* pour désigner un accident que des plantes ont quelquefois donné lieu d'observer sur leur tige, qui, quoique naturellement arrondie, s'aplatit au point qu'elle ne présente que deux surfaces. La buglosse, la vipérine, quelques tithymales, et autres plantes, offrent des exemples de cet accident. Sous cet aspect elles ont la forme d'un long éventail, ou d'une large bande dans laquelle se confondent les rameaux de la plante, et dont la surface est parsemée de feuilles et de fleurs qui lui sont adhérentes. Mais ce changement, ou plutôt cette dégénération, qui est l'origine d'un nouveau type, naît d'un accident particulier occasionné par un moule. Qu'on se figure un passage à travers lequel une plante naissante, dont la tige sera herbacée, ne pénétrera que difficilement ; si l'espace formé par ce passage est étroit et long, la tige se moulera sur ce vide, et de rond ou de carrée qu'elle eût dû être, elle sera plate. Mais cet accident se borne à elle seule, et une telle monstruosité cessera pour ne se reproduire que par la même cause.

Cette objection ne servirait de rien, si on la faisait pour réaliser l'aplatissement de la laitue, lequel peut avoir lieu comme celui des plantes dont je viens de parler ; mais qui, dans ce cas, ne serait opéré que par le même accident, sans qu'il en résultât une variété propre à se perpétuer par la voie de la génération. Il pourrait donc se faire qu'un individu de laitue acquit une tige large, si cette tige lors de son

premier développement était obligée d'enfiler une ouverture étroite et longue, capable de résister à la force de la plante naissante. Mais une telle laitue ne transmettrait point aux graines qu'elle produirait cette forme aplatie, effet de la gêne qu'elle a éprouvée à mesure qu'elle sortait de terre.

Je vais au devant d'une objection qu'on pourrait encore m'opposer. Par exemple, cette variété de la poirée à large côte qui se perpétue, et qui offre une sorte de mets dont on ne fait usage qu'en pareil cas.

Cet exemple est bien différent de celui de la laitue. Dans celle-ci il s'agirait de la tige, et dans la poirée il est question de la côte, qui est naturellement aplatie : ainsi toute la différence consiste dans le plus ou le moins. Quand cette côte devient si large, elle ne fait qu'empiéter sur la feuille, aux dépens de laquelle elle acquiert cette largeur ; mais elle ne change rien à sa forme ordinaire ; et, sans se dénaturer en aucune sorte, elle obtient une plus grande dimension.

Il n'y a donc rien là qui justifie la prétendue variété de la laitue, d'autant moins vraisemblable, qu'elle répugnerait à tous les principes.

M'alléguera-t-on que cette laitue à tige plate était une espèce et non une variété, je demanderais d'où vient qu'elle ne se trouve plus nulle part, et d'où vient qu'elle n'a d'autre représentant parmi nous que la laitue longue, comme la laitue ronde et la laitue pommée sont les représentants de celles qu'on appelait *rotundicaulis* et *sessilis*.

La laitue considérée comme plante potagère n'est guère recommandable que par sa feuille, encore faut-il qu'elle parte du collet de la racine, et qu'elle soit jeune et tendre, sans quoi elle perd tout son prix. Aucune autre partie de la plante n'a donc pu mériter l'attention de ceux qui ont distingué les variétés dont elle pouvait être susceptible. Autrefois, comme à présent, on a dû être frappé de toutes ces différences. Mais qui s'aviserait aujourd'hui de les rechercher dans la forme d'une tige, au préjudice des marques sensibles qu'offre le feuillage, qui, au premier aspect, se décèle, tandis que la tige ne présente aucun trait remarquable.

S'il était vrai que cette partie, chez les Grecs, eût été le signe distinct de ces laitues pour les reconnaître, il aurait fallu attendre qu'elles eussent poussé leurs tiges, et, ce qui revient au même, qu'elles n'eussent plus été bonnes à manger : or, je demande s'il est vraisemblable qu'une dénomination ait été choisie de préférence sur la tige d'une plante plutôt que sur ses feuilles, tandis que les caractères dérivés de la tige doivent être regardés comme nuls, tandis que l'apparition de cette tige met la plante même au rebut, tandis enfin que nous voyons aujourd'hui

d'hui l'application de ces caractères, faussement tirés de la tige, se produire sur la feuille.

Mais, en tout ceci, il ne s'agit que d'une erreur de mots. Les Grecs, par ceux de *platycanlos*, de *sphaerocanlos*, n'ont pas prétendu distinguer leurs laitues par la forme de leurs tiges. J'ai fait voir assez sensiblement que cette distinction ne pouvait avoir eu pour objet une partie si peu sujette à des changements remarquables ; et, en effet, je le répète encore, quel cas fait-on d'une laitue montante ! quelle sorte de mérite peut-on lui accorder, si on en excepte celui de la propagation !

Il est donc hors de doute que les Anciens n'avaient envisagé en tout ceci que la forme du feuillage de la laitue, et nullement celle de sa tige qui ne se montrait pas encore, quand cette herbe passagère réunissait ses meilleures qualités.

Le mot *canlos* n'était pas uniquement approprié à la tige d'une plante, il désignait le chou par excellence. Chez les Latins (1) ce même terme était synonyme de *thyrsus*, et n'était par conséquent point borné comme le mot français *tige* à exprimer une seule partie de la plante : il avait une signification bien plus étendue, et s'appliquait, comme nous l'avons déjà remarqué, à la totalité d'une herbe, ou à quelqu'une de ses parties, telles que les feuilles et les côtes de ces mêmes feuilles.

Pline me fournit une preuve de ce que j'avance :

Inventum omnes thyrsos vel folia lactucarum prorogare urceis conditos.

Il résulte, de ce passage, que le thyrsus n'était pas seulement une sorte de tige, mais quelquefois un feuillage. Or, si le *canlos* des Grecs est aussi le *caulis* et le *thyrsus* des Latins, ces thyrses dont parle Pline, et qui ne sont autre chose, selon lui, que des feuilles, n'ont rien qui doive les faire différer de ces laitues qu'il appelle *laticanlis* et *rotundicaulis*, puisque nous venons de dire que ces trois termes de *caulis*, de *thyrsus* ou de *folium* expriment chez Pline la même chose.

Sur cet article le traducteur est en défaut, parce qu'il distingue les thyrses des feuilles, malgré la particule *vel*, qui ne peut être rendue que par celle de *ou*. Voici comment il a traduit cette phrase :

« On a imaginé de conserver dans des pots de terre les tiges et les feuilles de laitue ».

Mais je demande s'il y a apparence qu'on se soit jamais avisé de conserver des tiges de laitue, puisque, comme tout le monde le sait, une laitue montante est une laitue de rebut ; n'est-il pas visible que

(1) *Olus caulesque quibus nunc principatus hortorum apud Græcos, in honore fuisse non reperio.* Plin. lib. XIX, cap. 8.

thyrsus et *folia* signifient ici la même chose, et avec d'autant plus de raison, que la laitue ne poussant ordinairement qu'une tige garnie de plusieurs feuilles, Pline n'aurait pas employé le terme de *omnes* à l'égard de la tige, comme il s'en est servi à l'égard des feuilles qui sont nombreuses dans le sens de cet auteur. *Omnes thyrsos* signifie la plante en entier, qui, dans cet état, n'était composée que d'un assemblage de feuilles.

Par tout ce que je viens de dire, je crois avoir assez établi qu'il n'a pas été question chez les Grecs ni les Romains de la tige de la laitue, par rapport aux différences dont cette plante était susceptible. Mais quelles sont ces parties qui ont dû alors comme aujourd'hui être choisies de préférence ? Ce sont celles sur lesquelles s'impriment principalement ces marques qui les distinguent, marques faciles à reconnaître. Leur simple indication me paraît expliquer un texte jusqu'à présent mal entendu.

La laitue grecque, appelée en latin *laticaulis*, se rapporte à une des laitues longues. Sa feuille, selon Pline, est fort étroite, mais, en revanche, sa côte est très-large, et semble s'être accrue aux dépens de la partie restante, *ut alibi consumpto incremento*. Le traducteur de Pline, qui a cru que ce mot *laticaulis* signifiait *tige large*, s'est imaginé que les feuilles de cette laitue n'étaient étroites, que parce que la nourriture de la plante avait été employée ailleurs, c'est-à-dire, à la tige : mais s'il était vrai que ces feuilles n'eussent été étroites, que parce que la tige absorbait la plus grande partie de la nourriture de la plante, celles de ces feuilles qui ont précédé la tige, ne devraient pas être étroites, puisque cette cause ne subsistait pas encore : quelle pouvait donc être cette partie de la plante qui, selon Pline, rendait la feuille étroite, *consumpto incremento*. N'est-il pas visible que c'était la côte de la feuille toujours existante, plutôt que la tige, qui, comme nous l'avons si souvent répété, ne pouvait servir absolument qu'à la fructification ; qu'autrefois, comme de nos jours, on ne laissait croître que pour en recueillir la semence.

Cette laitue, que nous appelons longue, est la même que celle des Grecs à large côte. La variété s'en est conservée avec ce principal caractère, qui consiste à avoir une grosse et large côte. *Longioris hujus (græcas) folii, caulisque lati*, dit Pline quelques lignes plus bas. Sur quoi je remarquerai encore que le mot *caulis*, au lieu de se rapporter à la tige de la plante, se réfère visiblement à la feuille, et que cette prétendue tige de la feuille n'est autre chose que sa côte.

La laitue ronde, *rotundicaulis*, a ses tiges plus arrondies, et ses côtes beaucoup plus étroites que la précédente. Si on traduisait *rotundicaulis*

par *tige ronde*, cette expression ne présenterait aucune idée applicable à la forme de cette laitue, qui n'a reçu cette dénomination qu'à raison du port général de son feuillage, auquel a trait le mot *caulis*, qui, chez les Grecs, avait une acception beaucoup plus générale que chez les Latins, quoique ceux-ci en l'adoptant ne l'aient pas restreinte à la tige, et s'en soient servi pour désigner tantôt le chou en entier, ou d'autres herbes potagères. Quoi qu'il en soit, il est bien certain que la tige de cette laitue ne peut avoir contribué en rien à l'appellation qu'elle avait reçue.

La laitue de Laconie, qui est plus basse que les autres, et que Pline caractérise assez par le mot *sessilis*, n'est pas de forme plate, comme le prétend son traducteur, qui veut encore qu'elle ressemble à un siège. C'est faute d'avoir compris cette signification, qu'on lui en donne une aussi ridicule qu'étrange : car c'est tout comme si l'on disait d'une personne assise qu'elle ressemble à une chaise. Cette laitue de Laconie n'avait été appelée du nom de *sessilis*, que parce qu'elle s'élevait moins que les autres, ce qui la rapprochait de la terre, et l'y faisait paraître comme assise.

Je ne suis entré dans ce long détail, que parce qu'il m'a paru que personne ne s'était occupé jusqu'à présent de fixer l'opinion que les Grecs et les Latins avaient eue au sujet de cette plante potagère, sur laquelle la culture a tant de prise. Mais je ne puis terminer cet article, sans citer un passage qui ne trouvera point de contradicteurs :

« Nam ut vel omnibus coquis notum est, quo vetustior fuerit lactuca, eo amarior evadit, qui fit, ut, quam excaulescere cœperit, epulis non amplius sit idonea, quare tum culinibus abdicatur. » Tragi Hist. Plant. pag. 258.

Il ne resterait donc d'autre ressource pour justifier le sentiment qu'on a embrassé, et contre lequel je me suis élevé, que de prouver qu'autrefois les laitues étaient meilleures quand elles avaient développé leurs tiges, à moins qu'on ne prétendit, au défaut de cette preuve, que le goût des Anciens fût différent du nôtre, et que ce qu'ils estimaient alors est aujourd'hui déchu de son mérite.

Plinius, lib. XIX, cap. 39, pag. 430 :

Neque ex eodem genere possunt dici, neque ex alio intubi, hiemis patientiores, virusque præferentes, sed caule non minus grati.

« Sans qu'on puisse dire que les chicorées sont du genre des laitues.

on ne saurait dire non plus qu'elles soient d'un autre genre. Elles supportent mieux l'hiver. Leurs feuilles ont un goût fâcheux ; mais leurs tiges ne sont pas moins bonnes que celles de la laitue ».

(Conf. *POINSIGNET DE SIVRY*, *ibid.* cap. 8, pag. 117.)

Ce que nous venons de dire de la laitue, s'applique encore mieux à la chicorée, dont la tige dure et coriace n'a pas été autrefois plus recherchée qu'elle ne l'est de nos jours. Pour peu qu'on réfléchisse, on jugera qu'il s'agissait de toute autre chose que de la tige, et que cette partie de la plante en était exclue toutes les fois que la chicorée était bonne à manger.

Plinius, lib. XIX, cap. 40, pag. 432:

Species summa (betæ) in latitudine.

« Ce sont les plus larges poirées qu'on estime les plus belles ».

(Conf. *POINSIGNET DE SIVRY*, *ibid.* cap. 8, pag. 118.)

Quoique Pline ne se soit pas expliqué touchant la partie qui, en s'élargissant, donnait lieu à cette préférence, j'estimerais qu'il s'agissait de la poirée à large côte qu'on mange en friture, et qui a cet avantage sur celle dont la côte est étroite.

Ex notis ineditis Cl. Gerardi.

EXCURSUS V

DE LAPSANA, SIVE CHARA.

Ad ea Plinii verba, lib. XIX, cap. 41, fin.

Nec non olus silvestre est trium foliorum, divi Julii carminibus præcipue jocisque militaribus celebratum: alternis quippe versibus exprobravere lapsana se vixisse apud Dyrrachium, præmiorum parsimoniam cavillantes: est autem id cyma silvestris.

Locus Cæsaris est, de Bello Civili, III, 48: « Est etiam genus radicis inventum ab iis qui fuerant cum Valesio, quod appellatur chara, etc. » (Conf. Cæsar. t. II, p. 253 edit. nostræ.)

Multa et varia de hoc genere plantarum conjectavere D. Vossius, et Oberlinus, in Mantissa observationum, pag. 828 editionis suæ. Optime, quidquid difficultatis supererat, extricavit Vir Cl. CUVIER, cujus auctoritas, quæ tanti momenti est in his omnibus quæ ad naturalem historiam pertinent, nulli sane hic detrectabitur: « Le *Chara* dont parle César était une racine qui se mangeait cuite dans du lait: et d'après un passage de Pline (liv. XIX, ch. 41), la plante dont les soldats de César se nourrissent près de Dyrrachium, et que Pline nomme *lapsana*, était une espèce de chou sauvage. Or il existe, à l'état sauvage, dans toute la Hongrie, une plante de la famille des choux, dont les racines, longues quelquefois de quatre pieds, et grosses comme le bras, se maugent cuites dans du lait, et servent d'aliment dans les temps de disette. Clusius l'a décrite imparfaitement sous le nom de *Tagaria Ungarica* (Caroli Clusii rariori Plantarum Hist. lib. VI, pag. 191, cap. 14). M. Jacquin en a donné une meilleure description sous celui de *Crambe Tutaria* (Nic. Jos. JACQUIN, Miscellanea Austriaca, vol. II, pag. 274). M. Thiébaud de Bernaud a lu en 1814, à l'Académie des Sciences, un Mémoire pour prouver, ainsi que Clusius l'avait soupçonné, que cette plante est le *Chara* de César, et la chose me paraît incontestable. Pour bien entendre le passage de Pline, il faut substituer aux mots *trium foliorum* qui sont dans l'édition de Hardouin, le mot *triumphatis* tiré de quelques manuscrits et approuvé par Daléchamp. Il donne seul un sens raisonnable. Le *Chara* des botanistes modernes, ainsi nommé depuis Vaillant, est une petite herbe aquatique qui n'a rien de commun avec celle de César ». G. CUVIER.

EXCURSUS VI

DE ASPARAGO ET CORRUDA.

Ad ea Plinii verba, lib. XIX, cap. 42, pag. 437 :

*Est et aliud genus incultius asparago, mitius corruda,
passim etiam montibus nascens, etc.*

POINSINET DE STURVY a rendu ainsi ce passage :

« Il y a une autre sorte d'asperge qui ne tient pas tant du cultivé que celle des jardins, mais qui est plus douce que l'asperge sauvage : elle croît communément sur les montagnes ».

Pline parle visiblement ici de l'espèce naturelle des asperges qui ne diffère de celle des jardins que par le défaut de culture, et qui croît sur les montagnes. Cette espèce, ajoute-t-il, ne se cultive point, et n'est point piquante comme le *corruda*. Le vrai sens d'*incultius* se trouve déterminé par le lieu natal de cette asperge, qui vient communément sur les montagnes. Il faut, par conséquent, le rendre par le mot *inculte*. Mais cette asperge, quoique inculte, a les feuilles molles, en quoi elle diffère du *corruda*, qui est une autre sorte d'asperge dont les feuilles sont très-roides : il ne faut donc pas traduire *mitius* par *plus douces*, parce que les feuilles du *corruda*, au lieu d'être douces, sont piquantes. Ainsi ces deux termes d'*incultius* et de *mitius*, bien loin d'exprimer un rapport, marquent une différence, et quoiqu'ils soient au comparatif, ils ne doivent cependant avoir qu'une acception positive.

Le *corruda*, comme j'ai dit, est une espèce d'asperge différente de celle qui croît sur les montagnes. Celle-ci est appelée par les botanistes *asparagus silvestris tenuissimo folio*, et ne diffère de celle des jardins que parce qu'elle n'est pas cultivée. L'autre asperge, appelée *corruda*, est l'*asparagus foliis acutis*, auquel on peut joindre quelques autres espèces d'asperge qui croissent dans les pays chauds, dont les feuilles ressemblent à des épines, et sont tout aussi piquantes.

On voit par là combien est défectueuse cette version, dans laquelle on suppose 1° que cette asperge de montagne ne tient pas tant de la cultivée que celle des jardins, tandis que son lieu natal exclut toute apparence de culture; 2° qu'elle est plus douce que l'asperge sauvage.

sans qu'on spécifie si cette douceur vient du goût qu'elle a, ou de la nature de la feuille, qui doit être douce au toucher; 3° où l'on traduit *corruda* par asperge sauvage, tandis que l'asperge qu'on oppose à ce *corruda*, bien loin d'être domestique, est à coup sûr sauvage, puisqu'elle croît sur les montagnes.

Voici comme il me paraît que ceci devrait être rendu :

« Il y a une autre sorte d'asperge qui vient sans culture, et qui croît sur les montagnes : elle n'est point piquante comme le *corruda* ».

Cet article a donné lieu à une note, dont voici un extrait :

« L'asperge a à peu près le même nom dans toutes les langues, si ce n'est que les Latins l'appellent aussi *corruda* ».

Le mot *asparagus* est générique et collectif. Il est générique, en ce qu'il désigne toutes les espèces d'asperges dont l'ensemble constitue le genre. Il est collectif, parce que sous ce nom les Anciens comprenaient les pousses, les bourgeons, les tiges tendres de plusieurs plantes cultivées, et de celles surtout qui ont de l'analogie avec l'asperge, et dont le développement est le même.

Le nom de *corruda* a été donné à quelques asperges, mais non à celle des jardins, ni à celle des montagnes, de laquelle celle des jardins dérive. Celle-ci a conservé le nom d'*asparagus*, et on a donné celui de *corruda* à d'autres espèces qui croissent dans les pays chauds, dont les unes ont leurs feuilles roides, et les autres leurs tiges garnies de piquants ou de feuilles piquantes. C'est donc par défaut d'attention qu'on a prétendu que les Latins appelaient *corruda* toute sorte d'asperges. On aurait dû préalablement distinguer les espèces, assigner le nom de *corruda* à celles qui avaient été ainsi nommées, et ne point donner une signification aussi étendue à un mot inapplicable à l'espèce, et aux variétés qui ont toujours conservé le nom d'*asparagus*.

Ex notis ineditis Cl. Gerardi.

EXCURSUS VII

DE CAREO.

Ad ea Plinii verba, lib. XIX, cap. 49, pag. 446:

Peregrinum et Careum, gentis suæ nomine appellatum, culinis principale. In quacumque terra serivult, ratione eadem, qua olusatrum. Laudatissimum tamen in Caria, proximum Phrygia.

Dans la supposition que le *careum* de Pline était notre *carvi*, on a jugé à propos de donner la description de cette plante d'après l'auteur d'un dictionnaire d'histoire naturelle. (Conf. POISSINET DE SÈVRES, c. 8, pag. 142.) Mais comme cette description n'est pas des plus fidèles, j'ai cru devoir relever les inexactitudes qui s'y rencontrent.

« C'est une plante qui pousse plusieurs tiges hautes d'un pied et demi, rondes, rameuses, nouées, carrées et vides ».

Le *carvi* n'a qu'une tige rameuse; ses branches, qui ne sont point des tiges, ne peuvent être en même temps rondes et carrées : elles sont cylindriques et cannelées.

« Ses feuilles naissent comme par paires le long d'une côte, et découpées menu ».

Les feuilles du *carvi* sont alternativement comme celles des plantes ombellifères, dont il a tous les caractères. Les divisions de ces feuilles sont d'abord opposées, mais les sous-divisions sont alternes.

« Les fleurs qui sont blanches, disposées en lis, naissent sur des ombelles soutenues aux sommets de la plante ».

Les fleurs du *carvi* n'ont aucun rapport avec celles du lis, sous quelque aspect qu'on les envisage; et, de toutes les plantes liliacées, il n'y en a aucune qu'on puisse comparer, je ne dirai pas seulement au *carvi*, mais encore à quelque ombellifère que ce soit.

Qu'entend-on par des ombelles soutenues au sommet de la plante? Est-ce que les ombelles ne font pas partie de la plante, et n'en constituent-elles pas la sommité?

« A ces fleurs de peu de durée succèdent des graines longuettes ».

convexes d'un côté, concaves de l'autre, ornées de trois cannelures d'un verd obscur, d'une odeur de fenouil, etc. »

Les graines du carvi ne sont point concaves ; elles sont aplaties du côté où elles se touchent. *Hinc gibba, inde plana*, dit Tournefort, et c'est à peu près ainsi que s'exprime Linnée : *inde convexa, inde plana*.

En voilà plus qu'il n'en faut pour juger du mérite de cette description, qui a été calquée sur celle qu'on peut lire dans le traité des drogues de Lemery, passable pour son temps, et qu'on aurait pu absolument parlant faire figurer encore dans ces notes sur Plinc. L'auteur de ce dictionnaire n'a pas voulu paraître entièrement copiste de Lemery, et il a eu tort ; partout où il a mis du sien ses bévues sont lourdes, nous allons voir.

1° Lemery ne dit point que les tiges du carvi soient rondes et carrées ; il les fait seulement carrées.

2° Le même auteur ajoute que ses fleurs sont disposées en fleur de lis ; mais cette comparaison n'a point la fleur du lis pour objet, c'est la fleur de lis des armoiries que Lemery désigne, dont tout le monde connaît la forme, qui a des traits assez marqués avec les fleurs de la plupart des ombellifères, dont les pétales sont inégaux, et qu'à raison de cette inégalité on appelle fleurdelisées.

Au lieu de copier exactement Lemery, on a retranché du mot *fleur de lis* celui de *fleur*, et on a dit que les fleurs du carvi étaient disposées en lis, sans même faire attention à la particule *de*, qui indiquait le rapport évident avec la fleur de lis des armoiries.

3° En parlant des sommets qui soutiennent les ombelles, Lemery rapporte ces sommets aux tiges ; mais il se garde bien de dire que les ombelles sont soutenues aux sommets de la plante.

4° Et finalement le même auteur n'assure pas que la graine soit concave ; mais ce qu'il ne sait point, quoiqu'on n'en dise mot dans cette description que nous venons d'analyser, c'est que la racine du carvi est longue, charnue, assez grosse.

Ex notis incditis Cl. Gerardi.

EXCURSUS VIII

DE RAPHANO, BRASSICA, NAPO, etc.

Quum in Clar. Gerardi notis ineditis, multa notatu digna nobis viderentur, de raphano, brassica, etc. quæ in notulis nostris locum non obtinerent, operæ pretium fore duximus, omnia hæc uno sub titulo comprehendere, capitibus paginisque accurate notatis.

Plinius, lib. XIX, cap. 36, pag. 425 :

*Raphanus utique jucundior detractis foliis antequam
decaulescat.*

- Du moins il est certain que les raiforts sont meilleurs quand on les effeuille, avant qu'ils ne perdent d'eux-mêmes leurs tiges. »

(Conf. POINSINET DE SIVRY, *ibid.* cap. 7, pag. 106.)

Rien de plus déplacé que cette remarque, s'il faut lire *decaulescat* ; mais en substituant *caulescat*, elle présente un sens raisonnable. On sait que le raifort, ou pour mieux dire sa racine, n'est plus mangeable quand sa tige est formée, que cette racine devient spongieuse, et perd de sa bonté en proportion de l'accroissement de la tige. Quel avantage retirerait-on de cette pratique, qui consisterait à effeuiller les raiforts avant qu'ils perdissent leur tige, puisqu'il suffit qu'ils commencent à la pousser pour cesser d'être bons à manger. Il paraît donc que Pline doit avoir conseillé d'effeuiller les raiforts avant qu'ils soient montés. Cette manœuvre, en retardant la pousse, tourne au profit de la racine, qui s'accroît davantage; ainsi tout porte à croire que ce passage a été altéré. Selon l'expression du texte adoptée ici, on ne pourrait se défendre de juger qu'autrefois, pour avoir de meilleurs raiforts, on attendait pour les effeuiller, non seulement que leur tige eût acquis une parfaite maturité, mais qu'elle fût même à la veille de se dessécher, ce qui bien loin d'être la marque de leur bonté, n'est qu'un signe de réprobation.

Plinius, lib. XIX, cap. 41, pag. 433 :

Genera ejus (brassicæ, Cato) facit tria : unam extensis foliis, caule magno.

« Et quant à leurs différentes espèces (de choux, Caton) il en établit trois : les uns ont la feuille grande et la tige longue. »

(Conf. POINSINET DE SIVRY, *ibid.* cap. 8, pag. 120.)

Ce chou, selon Caton, a une grosse tige, *caule magno*. Cette tige peut même être raccourcie, sans cesser d'être grosse ; ce qui est bien différent d'une longue tige, qui devient souvent d'autant plus grêle, qu'elle s'allonge davantage.

Plinius, lib. XIX, cap. 41, pag. 433 :

Tertiam (brassicam) minutis caulibus, lenem, teneram, minimeque probat.

« Les derniers (choux) dont il fait le moins de cas sont doux et tendres, et ont la tige menue. »

(Conf. POINSINET DE SIVRY, *ibid.* cap. 8, pag. 120.)

Si ces choux étaient doux, c'eût été une marque de leur bonté, qui n'aurait pas dû les faire mettre au dernier rang, puisque d'ailleurs ils avaient la qualité d'être tendres. Mais il s'en fallait de beaucoup qu'ils eussent cette douceur dont on les gratifie d'après l'épithète de *lenis*, laquelle ne concerne uniquement que la surface de la feuille, qui était lisse et douce au toucher. Un passage de Caton plus étendu, et qu'on ose citer, décide la question. Le voici :

« Item est tertia, quæ lenis vocatur, minutis caulibus, tenera tenuioribus foliis, et acerrima omnium est istarum, tenui sulco vehementissima ».

On voit donc bien positivement, par ce que dit Caton, que cette troisième sorte de chou ne pouvait pas être douce, puisqu'elle était *acerrima omnium* ; ce qui n'empêchait pas qu'elle ne fût lisse et tendre : ces deux qualités ne sont pas incompatibles avec l'âcreté qui peut dominer dans une plante.

Plinius, lib. XIX, cap. 41, pag. 433 :

Cymas a prima sectione præstat (brassica) proximo vere. Hic est quidam ipsorum caulium delicatior teneriorque cauliculus.

« Après avoir été coupés une fois, ils poussent (les choux) des tendrons au printemps suivant. Ces tendrons viennent à l'extrémité de la tige, et sont très-déliçats. »

(Conf. POISSINET DE SIVRY, *ibid.* cap. 8, pag. 122.)

Si les choux poussent des tendrons après qu'on les a coupés, ces tendrons, qui ne sont que de jeunes tiges selon Pline, ne peuvent point sortir de l'extrémité de la tige du chou, puisqu'on ne les obtient qu'en rasant ce chou. Or, ces tendrons ou tiges naissantes qui remplacent celle qui a été coupée, bien loin de venir de l'extrémité d'une tige, ne peuvent partir que de la racine, ce qui est bien différent.

Plinius, lib. XIX, cap. 41, pag. 434 :

Præcipuus fit caulis sapore ac magnitudine, primum omnium si in repastinato seras : dein si terram fugientes cauliculos secas.

« Celui qui veut avoir des choux bien gros, et d'un bon goût, doit d'abord les semer dans un terroir qui ait eu deux façons; ensuite il doit leur couper les premières tiges qui sortiront. »

(Conf. POISSINET DE SIVRY, *ibid.* cap. 8, pag. 122.)

Pline ne dit point qu'il faille couper les premières tiges qui sortent, mais celles qui fuient la terre, c'est-à-dire celles qui n'y tiennent presque point, dont les racines sont superficielles, et hors d'état de renforcer une plante naissante. Au surplus, on ne trouve rien dans le latin qui soit applicable à cette pratique, laquelle consisterait à couper les premières tiges des choux, et on ne peut guère comprendre quelle sorte d'avantage elle procurerait.

Plinius, lib. XIX, cap. 41, pag. 434 :

Cætera genera (brassicæ) complura sunt. Cumanum sessili folio, capite patulum.

« Au reste, il y a plusieurs sortes de choux : ceux de Cumes jettent leurs feuilles sans pédicules, et ont la tête grosse. »

(Conf. POINSINET DE SIVRY, *ibid.* cap. 8, pag. 122.)

Le mot *patulus* doit être pris dans un sens différent de celui qu'on a adopté. Pour ne point s'écarter de la signification qu'il eût fallu lui donner, on aurait dû dire que les feuilles qui forment la tête de ce chou sont évasées.

Plinius, lib. XIX, cap. 58, pag. 454 :

Naporum medicina est, siliquas una seri, sicut oleum cicer : arcet enim erucas.

« On garantit les navets de vermine, en les semant avec des caroubes, et les choux, en les semant avec des pois chiches qui éloignent les chenilles. »

(Conf. POINSINET DE SIVRY, *ibid.* cap. 10, pag. 154.)

Cette précaution est indiquée par Théophraste, mais avec la différence qu'au lieu de semer des caroubes pour garantir les navets de la vermine, il veut qu'on sème des ers, autrement dits orobes. Plinius, sans avoir fait attention au mot ὀροβός, qui n'était susceptible d'aucune difficulté, crut qu'il fallait lire λοβός, qu'il traduit par *siliquas*. De méprise en méprise, son traducteur s'est figuré que ces siliques devaient être des caroubes.

Ex notis ineditis Cl. Gerardi.

C. PLINII SECUNDI
TURALIS HISTORIÆ
LIBER XX.

PRIMUM hinc opus naturæ ordiemur, et cibos suos
narrabimus, faterique cogemus ignota esse, per
at. Nemo id parvum ac modicum existimaverit,
m vilitate deceptus. Pax simul in his aut bellum
dicetur, odia, amicitiaque rerum surdarum ac
rentium : et, quo magis miremur, omnia ea ho-
causa, quod Græci sympathiam appellavere : quibus
constant¹, ignes aquis restinguentibus, aquas sole
te, luna pariente, altero alterius injuria deficiente
ltque ut a sublimioribus recedamus, ferrum ad se²
: magnete lapide, et alio rursus abigente³ a sese :

ibus cuncta constant. Mira
t, rerum etiam sensu ca-
nsensio et conspiratio ad
utilitates procurandas :
pirationem ac veluti con-
et commiserationem Græ-
tav vocant ; etsi ignes et
us cuncta constant, sol
quibus cuncta gignuntur,
a sibi bellum indixisse
Hunc locum Pintianus
intelligeret, mutilum
atum falso existimavit : et
v addi hic oportere. H.
lio rursus abigente. Nempe
lapide, de quo XXXVI,
lio nempe lapide, ut di-
igente ferrum. Ita MSS.

omnes, ipsaque loci sententia ita
legi postulat. Frustra sunt Mathiol.
Cæsius, aliique, qui *alio* hic scrip-
ptum a Plinio autumant, quo ejus
viri auctoritate magnetis et alii dis-
sensionem et antipathiam stabiliant :
quasi magnes alio confricatus ac
perunctus ferrum non trahat. Al-
bertum tamen Magnum scimus ita
sensisse, *Mineral. lib. II, tract. 2,*
cap. 11, et ante eum Zoroastrem
in *Geop. lib. XV, cap. 1,* et Joh.
Tzetzen, *Chiliad. 4, Hist. 140,*
v. 407. Sed illud haud dubie nunc
Plinius spectat, quod alibi planius
expressit, nempe *lib. XXXVI, cap.*
25 : - Alius rursus, inquit, in ea-
dem Æthiopia non procul mons gi-

adamantem opum gaudium, infragilem omni cætera vi et invictum, sanguine hircino rumpente, quæque alia in suis dicemus locis, paria, vel majora mira. Tantum venia sit, a minimis, sed a salutaribus ordienti, primumque ab hortensiis.

II. (1.) Cucumim¹ silvestrem esse diximus, multo infra magnitudinem sativi. Ex eo fit medicamentum, quod vocatur elaterium², succo expresso e semine³. Cujus causa nisi maturius⁴ incidatur semen, exsilit, oculorum etiam periculo⁵. Servatur autem⁶ decerptus una nocte: postero die inciditur arundine. Semen quoque⁷ cinere conspergitur,

gnit lapidem theameden, qui ferum omne abigit, respuitque. De utraque natura sæpius diximus, etc. » et quidem nunc primum de utraque dicit. HARD.

II. 1. *Cucumim... diximus.* Superiore libro, cap. 24. Dioscorides, lib. IV, cap. 154: Σίκως ἄγριος τῷ καρπῷ μόνῳ διαφέρει τοῦ ἡμέρου σίκως· ἐλάσσονα πολλῶ ἔχων, etc. H.

2. *Elaterium.* Ita vocatur a Celso, lib. V, cap. 12. Galen. in expl. voc. Hippocrat. tom. II, pag. 84: Ἐλαττήριον, οὐ μόνον τὸ ἀπὸ τοῦ ἀγρίου σικύου γιγνόμενον, ἀλλὰ καὶ πᾶν τὸ τὴν κάτω κοιλίαν καθαίρον. « Elaterium non solum ex silvestri cucumere factum, sed etiam omne quod alvum purgat per infernas partes. » Hesychius: ἐλαττήριον, φάρμακον καθαρτικόν. Scribonius Largus, Comp. 70: « Elaterium, qui succus cucumeris silvatici. » Ἀπὸ τοῦ ἑλᾶν, pelere, quasi depulsorium, quod vim purgandi habet acrem. HARD.

3. *E semine.* Hoc est, e fructu. Theophrastum consule, ita statuentem, Hist. lib. IX, cap. 10: Τὸ δὲ σπέρμα χυλισθὲν ποιεῖ τὸ ἐλαττήριον.

« Succus expressus e semine facit elaterium. » At Dioscorid. lib. IV, cap. 155: Τὸ δὲ λαγόμενον ἐλαττήριον ἐκ τοῦ καρποῦ τῶν σικύων σκευάζεται, etc. ubi parandem idem artificium fusc edocet, quod a Plinio paulo contractius. HARD.

4. *Nisi maturius.* Ante nimirum quam maturitatem sit assequutus. Nam si maturitas expectetur, tum tactu vel impulsu tenuissimo pediculus cucumim destituit, facto ostiolo statim internus humor summo cum impetu, una cum semine ejaculatur. Cucumim asininum vocant: ut recte Anguillara, part. 14, pag. 291. Vidimus in Horto Regio: est et in Eystetensi: a Dodonæo pingitur, p. 652. HARD.

5. *Oculorum etiam periculo.* Nam quum exsilit a pediculo, acrem succum emittit, qui oculos contactu lædit. DAL.

6. *Servatur autem.* Diosc. l. c. H.

7. *Semen quoque.* etc. Ad hauriendam protinus succi abundantiam, quidam, ait Dioscorides, cribratos cineres humi inspergunt, et medium cavantes triplicatum lin-

nam succi abundantiam : qui expressus susci-
 a caelesti⁸, atque subsidit : deinde sole cogitur in
 ad magnos mortalium usus. Obscuritates⁹ et
 lorum sanat, genarumque hulcera. Tradunt hoc
 ctis radicibus vitium, non attingi uvas ab avi-
 ix autem¹⁰ ex aceto cocta podagris illinitur,
 dentium dolori medetur. Arida¹¹ cum resina
 em et scabiem, quæ psoram¹² et lichenas vo-
 otidas¹³ et panos sanat¹⁴, et cicatricibus colorem

idunt, per quod elate-
 umore suo diffunditur.
 catum in pila conterunt.
 r hæc Plinius. DAL. —
 us. Semen iterum pro-
 pat. Nunc Dioscorides
 o discedit. HARD.

caelesti. Dioscorides se-
 ro jam illisa, aqua dulci
 et rursus exprimit, to-
 ea lavat, quoad innatans
 maneat. DALMG.

virates. Diosc. l. c. H.

is autem. Diosc. lib. IV,
 Marcell. Emp. c. xxxvi,
 in. Val. lib. III, c. 14.
 cap. cxiii, tit. 1 : « Ad
 dolorem et podagram.
 silvatici radices in olei
 do tribus decoques ad
 exinde perunges, sana-
 Et tit. 4 : « Cum aceto
 dix valet contra poda-
 ceperè isti a Celso, IV,
 re oportet spongia, quæ
 calidam demittatur, in
 aeris silvestris radix de-
 HARD.

da cum resina. Dioscorid.
 Μετά ῥητίνης τεραιβυθίνης.
 item radicem intellige :
 : λεία ἀλφούς, λέπρας, και

λειχῆνας σμήξι. Adde et Theophr.
 Hist. lib. IX, cap. 10. HARD.

12. Quæ psoram. Ψώρα scabiei
 genus est, corporis summam cutem
 varia erosionè depascens, furfuro-
 saque magis quam squamosa ex se
 remittens. Vulgo, *le mal Saint-Mein*.
 At λειχῆν impetiginosi morbi ge-
 nus, quod mentagram Latinos vo-
 casse Plinius auctor est, l. XXVI,
 cap. 2, sædo pariter cutis furfure
 totos primum vultus, deinde vero
 et colla, pectusque et manus occu-
 pante, oculis tantum immunibus.
 Martial. lib. XI, cap. 99 : « Nec
 triste mentum, sordidique liche-
 nes. » Gallis, *dartre farineuse*. H.

13. Parotidas. Παρωτίς. « Tumo-
 res repentinos sub auribus innatos,
 parotidas vocamus, » inquit Theod-
 Priscian. lib. I, cap. 8, de paroti-
 dibus. Galli, *parotide*. HARD.

14. Panos sanat. Τὰ φύματα, τὰ
 πολυπειδῆ, tumores pani similes,
 sub faucibus et auribus, ac inguini-
 bus. Nonius in Optione : « Qui me
 miserum miseriorem reddidit, quam
 panus puerum. » DAL. — *Et panos*.
 Diosc. φύματα ῥήττει. Φύμα tumor
 est præter naturam obortus in qua-
 cumque corporis parte, cum inflam-
 matione : et hos appellant aliqui

reddit. Et foliorum¹⁵ succus auribus surdis cum aceto instillatur.

III. Elaterio¹ tempestivus est autumnos²; nec ullum³ ex medicamentis longiore ævo durat. Incipit a trimatu⁴. Si quis recentiore uti velit, pastillos in novo fictili igne lento in aceto domet. Melius, quo vetustius: fuitque jam ducentis annis servatum, ut auctor est Theophrastus⁵. Et usque⁶ ad quinquagesimum lucernarum lumina⁷ exstinguit. Hoc enim veri experimentum est, si admotum prius quam exstinguat, scintillare sursum ac deorsum cogat. Pallidum ac⁸ læve herbaceo ac scabro melius, ac leniter amarum.

panos. Celso, lib. V, cap. 25, panus dicitur tumor non altus, latus, in quo quiddam pustulæ simile est. Sunt qui φύγεθλον dici græce velint, et a phymate differre. Vide Goræum in Def. med. Apuleius, cap. cxxiii, tit. 3, pro panis tumores dixit. HARD.

15. *Et foliorum.* Diosc. loc. cit. Ἀρμόζει δὲ ὁ τῶν φύλλων χυλὸς ἐνσταζόμενος ὡταγαίαις. Sic et radicis succum ad sonitum aurium emendandum prodesse Celsus monet, VI, 7. HARD.

III. 1. *Elaterio.* Theophr. Hist. lib. IX, cap. 10: Τὸ λείπει δὲ τοῦ φθινοπώρου (τὸ σπέρμα), τότε γὰρ βέλτιστον. « Legitur autumnos fructus: tunc enim optimus » ad elaterium continuandum. H. — Sic ex MSS. emendav. Harduin. cons. Chifflet. *elaterium tempestivum* Gronovius et Al. Ed.

2. *Autumno.* Nam planta Augusto floret, fructus autem septembri perficitur. DAL.

3. *Nec ullum ex medicamentis longiore ævo durat.* Theophr. Hist. lib. IX, cap. 14. DAL.

4. *A trimatu.* Dioscorides in prologo præter veratrum nigrum et album, alia medicamenta scribit inutilia esse a trimatu: elaterium vero a bimatu ad decennium utile esse dejectionibus. DALRC.

5. *Theophrastus.* Nunc est in Hist. lib. IX, cap. 14. HARD.

6. *Et usque.* Humorem servat ad illud usque tempus: quare etiam tum lucernis admotum, lucem exstinguit, ob humoris copiam: ἄλλ' ἄχρι πενήκοντα ἐτῶν σβέννυσι προσ-αγόμενον τοὺς λύγγους· αἰτία δὲ τῆς χρονιότητος ἡ ὑγρότης. Theophrast. loc. cit. HARD.

7. *Lucernarum lumina exstinguit.* Dioscoridi lucernarum luminibus objectum facile flagrat, et ardescit. DALRC.

8. *Pallidum ac,* etc. Cum candore nonnihil humidum. DAL. — *Pallidum.* Sic Dioscorides, lib. IV, cap. 154, caudidum ac læve, gustuque amarum; λευκὸν, λεῖον, πικρότατον τῆ γέυσει· antepōnit alteri quod scabrum est, et porracei herbivive coloris: Τὸ μέντοι πρασιζον, καὶ τραχὺ, φαῦλον. HARD.

Putant⁹ conceptus adalligato semine adjuvari, si terram non attigerit. Partus vero, si in arietis lana alligatum inscientis lumbis fuerit, ita ut protinus ab enixu rapiatur extra domum. Ipsum cucumim qui magnificent, nasci¹⁰ præcipuum in Arabia, mox in Arcadia, Cyrenis, alii tradunt, similem heliotropio¹⁰, cujus inter folia et ramos provenire magnitudine nucis juglandis. Semen¹¹ autem esse ad speciem scorpionum cauda repleta, sed candida. Aliqui etiam ab eo scorpionium cucumim vocant, efficacissimum contra scorpionum ictus et semine et elaterio, et ad purgandum uterum alvosque. Modus portione virium ab dimidio obolo ad solidum¹². Copiosius necat. Sic et contra phthiriasin¹³ bibitur, et hydropises¹⁴. Illitum¹⁵

9. *Putant conceptus adalligato semine adjuvari, si terram non attigerit.* Et id quidem superstitiosum. ED.

10. *Similem heliotropio.* Tricocco nimirum, sive scorpiuro heliotropio, de quo lib. XXII, cap. 29. Hæc vero non de cucumere quovis, sed de Arabico, Arcadico, Cyrenaicoque accipienda sunt. H.

11. *Semen.* Semen cucumere illo peregrino inclusum intelligit. H.

12. *Ad solidum.* Ad integrum obolum. Dioscorides, loc. citat. ἢ δὲ ταλεια δόσις, ὀβολός· ἢ δὲ ἐλαχίστη, ἡμισθόλιον. . . πλείον γὰρ ποθὲν κίνδυνον ἐπιφέρει. HARD.

13. *Phthiriasin.* Φθειρίασις, pedicularis morbus est, in quo pediculi acervatim per cutim erumpunt. Gignuntur vero ii non in superficie cutis, ut surfures: sed in ejus profundo, inquit Gorræus in Defens. med. HARD.

14. *Et hydropises.* MSS. omnes, *hydropicis.* Sed *hydropises* legi stru-

ctura orationis jubet. Est autem hydrops morbus, quem Latini aquam intercutem vocant: ejus tres species Celsus definit, III, 21. H.

15. *Illitum.* Dioscorid. loc. citat. Συναγχμοῖς δὲ διάκρισμα πρακτικὸν μετ' αἰαίου παλαιοῦ, ἢ μάλιτος, ἢ χολῆς ταυραίας. De angina Celsus, lib. IV, c. 4: - Pestiferum acutumque morbum in faucibus nostri anginam vocant: apud Græcos nomen, prout species est. Interdum enim neque rubor, neque tumor ullus apparet, sed corpus aridum est, vix spiritus trahitur, membra solvuntur, id συναγχμὴν vocant. Interdum lingua faucesque cum rubore intumescunt, vox nihil significat, oculi vertuntur, facies pallet, singultusque est, id ὡς συναγχμὴ vocatur. Illa communia sunt: æger non cibum devorare, non potionem potest: spiritus ejus includitur. Levius est, ubi tumor tantummodo et rubor est, cætera non sequuntur, id παρασυναγχμὴν appellant. » HARD.

anginas¹⁶ et arterias¹⁷ cum melle et oleo vetere sanat.

IV. (II.) Multi hunc esse apud nos qui anguinus¹ vocetur, ab aliis erraticus, arbitrantur. Quo decocto sparsa mures non attingunt. Iidem podagris cum articuli morbis decoctum in aceto illinunt, præsentaneo remedio. Lumborum vero dolori semine sole siccato, dein trito, triginta denariorum² pondere in hemina dato aquæ. Sanat et tumores subitos illitum cum lacte mulierum. Purgat eas elaterium: sed gravidis³ abortum facit. Suspiriosis prodest. Morbo vero⁴ regio in nares conjectum. Lentigines⁵ ac maculas e facie tollit in sole illitum.

V. Multi eadem omnia sativis attribuant. Magnum etiam in eis momentum: namque et eorum semen, quantum tres digiti apprehenderint, cum cumino tritum, potunque in vino, tussientibus auxiliatur. Sed et phreniticis¹ in lacte mulieris; et dysentericis² acetabuli mensura. Purulenta

16. *Anginas.* Morbum faucium gravissimum. Plautus in *Mostellar.* « In anginam ego nunc me velim verti, ut venificæ illi Faucesprehendam, atque enecem scelestam stimulatricem. » Lucilius apud Nonium, « In sperato abiit, quem una angina abstulit hora. » DALRC.

17. *Et arterias.* Hoc est, fauces, angina scilicet et suffocatione spiritus laborantes. In faucibus enim aspera arteria est, quæ spiritus conceptaculum, quo vox editur. H.

IV. 1. *Qui anguinus.* Cucumis flexuosus Lobelio, a quo pingitur in *Observat.* pag. 363, ita dictus a figura fructus, qualem in Horto Regio vidimus. HARD.

2. BROTIER legit 20 pro 30. ED.

3. *Sed gravidis.* Dioscor. lib. IV, cap. 154: Κινῆ δὲ τὸ ἐλαττίριον καὶ ἔμπυνα, καὶ ἔμπερα κτείναι ἐν προσθί-

τῳ. « Menses ciet, et partus necat elaterium in peso subditum. » H.

4. *Morbo vero.* Dioscor. loc. cit. Ἐγγυθὶν δὲ μετὰ γάλακτος εἰς τοὺς ῥιθῶνας, ἵκτερον ἀποκαθαίρει, etc. « Cum lacte naribus infusum, regium morbum pellit, etc. » Quis sit regius morbus dicemus cap. 34. HARD.

5. *Lentigines.* Sic etiam Marcell. *Empiric.* cap. XIX. HARD.

V. 1. *Phreniticis.* Vet. apud *Dal. nephriticis.* ED.

2. *Et dysentericis.* « Inter intestinorum mala, inquit Celsus, lib. IV, c. 15, tormina esse consueverunt, δυσεντερία græce vocatur. Intus intestina exhulcerantur: ex his cror manat; isque modo cum stercore aliquo, semper liquido, modo cum quibusdam quasi mucosis excernitur: interdum simul quædam carnososa descendunt. Frequens dejection-

respuentibus, cum cumino pari pondere, et jocineris in aqua mulsa. Urinam movet³ ex vino dulci, et in dolore clysteribus simul cum cumino infunditur.

Pepones¹ qui vocantur, refrigerant maxime in cibus: emolliunt alvum. Caro eorum² epiphoris oculorum doloribus imponitur. Radix sanat³ huculcera concreta dum favi, quæ ceria⁴ vocant. Eadem contrahit vomitum⁵: siccatur, et in farinam tusa datur quatuordecim in aqua mulsa, ita ut qui biberit, quingentos postea siccus ambulet. Hæc farina et in smegmata⁶ adjicitur.

iditas, dolorque in ano est, Plin. Valer. lib. IV, cap. 15: in cucumeris dysentericis ex nullebri acetabuli mensura prodest. » HARD. — *Purpurina*. Plin. Val. loc. cit. ad verbum HARD.

Urinam movet. Plin. Val. loc. cit. item Carystius, de tuentudine, lib. I apud Athen. p. 68, cucumim elixum ad urinam laudat in primis.

1. *Pepones*. Ad verbum hæc Valer. lib. IV, cap. 14. H. *Caro eorum*. Plin. Val. loc. cit. corides, lib. II, cap. 164: ὁ πίππωνος σάρξ ὀφθαλμοῦ φλεγογράφου. HARD.

Radix sanat. Iisdem verbis Emp. cap. 14, et Plin. Val. cap. 22. Dioscor. quoque: Ἰγιάζει δὲ καὶ κηρία καταστα μετὰ τοῦ μέλιτος. HARD. *Quæ ceria*. Κηρία et μελικηρίς, nellisque similitudine, pro ramina, et mellei coloris emana humorem, ut testis Aetius, VIII, cap. 15. « Tubercula, μελικηρία, id est, favi, » in-

quit Celsus, lib. V, cap. 18. HARD.

5. *Eadem contrahit vomitiones*. Contraria plane sententia prius legebatur: « Eadem contra vomitiones siccatur. » Quid igitur illa sibi volunt, quæ proxime sequuntur, « Cortex quoque vomitionem movet? » An non ea aperte significant eadem modo cortici assignari vim, quæ radici fuerat prius attributa? Adde Dioscorid. lib. II, cap. 164, ubi de peponis facultatibus: Ἡ δὲ ῥίζα ζηρά, inquit, ποδαῖσα σὺν ὕδρομέλιτι < ὀλεῖ, ἐμύτου κινεῖ. « Sicca radix ex mulsa drachmæ hibita, vomitum ciet. » HARD.

6. *Hæc farina et in smegmata*. Etiam et smegmatis vicem obtinet, et faciei nitorem conciliat, succus cum semine, auctore Dioscoride, lib. II, cap. 164: Ὁ δὲ χυλὸς σὺν τῷ σπέρματι μιγνύει ἀλεύρω καὶ ξηρανθείς ἐν ἡλίῳ, συμπῆγμα γίνεται ῥυπτικὸν καὶ λαμπρυντικὸν προσώπου. De radice vero in farinam tusa consentit Plinius cum Galeno, de simpl. med. Fac. lib. VIII, p. 426. Est autem συμπῆγμα medicamentum ad tergendum. Unde et dentificia tergendis dentibus sic appellantur. H.

2 Cortex quoque voinitionem movet, faciem purgat. Hoc et folia⁷ cujuscumque sativi illita. Eadem cum melle et epinyctidas⁸ sanant : cum vino, canis morsus⁹. Item millepeda¹⁰ : sepa Græci¹¹ vocant, oblongam, pilosis pedibus, pecori præcipue nocivam¹². Morsum tumor insequitur, et putrescit locus. Ipse cucumis¹³ odore defectum animi. Cotos deraso cortice, ex oleo, et melle, jucundiores esse certum est.

1 VII. (III.) Cucurbita quoque silvestris invenitur, spongos a Græcis¹ appellata, inanis (unde et nomen), digitali crassitudine, non nisi in saxosis nascens. Hujus commundatæ succus stomacho admodum prodest.

7. *Hoc et folia.* Hoc præstant, inquit, nempe faciem purgant et folia sativi cucumeris, trita et illita. HARD.

8. *Epinyctidas.* Corn. Cels. lib. V, cap. 28 : « Pessima pustula est, inquit, quæ ἐπινυκτίς vocatur; colore vel sublivida, vel subnigra, vel alba esse consuevit. Circa hanc autem vehemens inflammatio est : et quum adaperata est, reperitur intus exhulceratio mucosa. Color est humori suo similis, dolor ex ea supra magnitudinem ejus est : neque enim faba ea major est. Atque hæc quoque oritur in eminentibus partibus, et fere noctu : unde nomen quoque a Græcis ἡ ἐπινυκτίς impositum est. » Hactenus Celsus. Est et alia ei vocis vis, de qua dicemus cap. 21. H.

9. *Cum vino, canis morsus.* Plin. Valer. lib. IV, cap. 15. HARD.

10. *Item millepeda.* Subintellige, morsus sanat. Multipedam vocat idem cap. 20. HARD.

11. *Sepa Græci.* Σῆπα, a tabe quam infligit suo morsu, in quo vis tabifica inest, σπικτικὴ δύναμις.

De hac millepeda dicitur uberius lib. XXIX, cap. 39. Alius ab isto seps est, de quo Lucanus, lib. IX, cap. 723, et Dioscorides, lib. II, cap. 70, serpentis nimirum genus, aut lacertæ potius. HARD.

12. *Nocivam.* Sic libri omnes, etiam MSS. Usus et ea voce Phædr. Fab. I, vers. 29 : « Plerumque stultis dum captant levem, Gravi dstringunt alios contumelia, Et sibi nocivum concitant periculum. » HARD.

13. *Ipse cucumis. . . defectum animi.* Subintellige, insequitur, ex antecedentibus : hoc est, pellit. Dioscorides, lib. II, cap. 163, de cucumere sativo : Ἀνακτητικὸς λαίποδων ὀσφραυνόμενος, « olfactu defectos animo recreat. » HARD.

VII. 1. *Spongos a Græcis.* Ita MSS. omnes, a fungosa nimiram laxitate, instar spongiæ. Libri editi, *somphos*, quæ vox pariter inanem et fungosum sonat. Marcell. Empir. cap. XII : « Cucurbitæ radix quam Græci sonchon appellant : forte *spongon*, rectius. HARD.

VIII. *Colocynthis*¹ vocatur alia, ipsa plena, sed minor¹ quam sativa. Utilior pallida², quando ejus sunt medicinae. Herbacea³ arefacta⁴ per se inanit alvum. Infusa⁴ quoque clysteribus, intestinorum omnibus vitiis medetur, et renum, et lumborum, et paralysi: ejecto semine⁵, aqua mulsa in ea decoquitur ad dimidias: tutissimo⁶ infunduntur oboli quatuor. Prodest et stomacho, farinae aridae pilulis cum decocto melle sumptis. In morbo regio utiliter semina ejus sumuntur, et protinus aqua mulsa. Carnes ejus⁷ cum² absinthio et sale dentium dolorem tollunt. Succus⁸ vero cum aceto calefactus mobiles sistit. Item spinæ⁹, et lumborum, ac coxendicum dolores, cum oleo si infricetur. Præterea¹⁰, mirum dictu, semina ejus si fuerint pari numero adalligata febribus, sanare dicuntur, quas Græci periodicas¹¹ vocant. Sativæ quoque¹² rasæ succus tepe-

VIII. 1. *Colocynthis*. Sive cucurbita silvestris. Dioscorides, lib. IV, cap. 178: Κολοκυνθίς, οἱ δὲ κολόκυνθα ἄγριον, οἱ δὲ σικύαν πικράν, κ. τ. λ. HARD.

2. *Utilior pallida*. Sic eligendam cucurbitam Dioscorides, loc. citat. quum cœperit ad colorem pallidiorum vergere, ἀργόμανον μεταβάλλειν ἐπὶ τὸ ὀχρότερον. HARD.

3. *Herbacea*. Viridior, herbidi-que coloris. HARD.

4. *Infusa quoque*. Dioscorid. loc. cit. HARD.

5. *Ejecto semine*, etc. Aetius sapatam, aut vinum dulce vetus seminibus exemptis infundit, et colatum per panum vinum, calfactumque hibendum dat: Paulus passum, Dioscorides mulsum aut passum incoquit, et sub dio refrigeratum bibi præcipit. DALRC.

6. *Tutissimo*. Ita cod. Chifflet. et alii: quæ lectio ut nobis magis ar-

rideat, quam quæ recepta hactenus, -sic tussienti infunditur obolis quatuor, - facit ipsa orationis series, et medicinae ratio. HARD.

7. *Carnes ejus*. Decoqui in eum usum cum aceto, nitroque, jubet Dioscorides, lib. IV, cap. 178. H.

8. *Succus*. Plin. Valer. lib. I, cap. 66. HARD.

9. *Item spinæ*. His vero morbis non suocum prodesse, sed semen contritum, Marc. Emp. prodidit, cap. xxv. At succum Galenus quoque ischiadicis utilem fatetur, de Fac. simpl. med. lib. VII, et Diosc. loc. cit. HARD.

10. *Præterea*. Superstitiosum. H.

11. *Græci periodicas*. Περικοδικαὶ πυρετοὶ, febres circulares, febrium circuitus, febres reduces, quæ certis staturisque diebus recurrunt. H.

12. *Sativæ quoque*. Ita Dioscorid. lib. II, cap. 162; Marcell. Empir. cap. ix, et Plin. Val. lib. IV, c. 6,

factus auribus medetur. Caro ejus interior sine semine, clavis pedum, et suppurationibus, quæ Græci¹³ vocant 3 apostemata. Decoctæ autem¹⁴ universæ succus, dentium motus stabilit, et dolores inhibet. Vinum cum ea fervefactum, oculorum etiam impetus. Folia ejus cum recentibus cupressi, contusa, et imposita: ipsa quoque tosta in argilla, ac trita cum adipe anseris vulneribus medetur. Nec non ramentis¹⁵ corticis recentes podagras refrigerat, et ardores¹⁶ capitis, infantium maxime. Et ignes¹⁷ sacros,

ubi ejus rei auctorem Galenum laudat. Galeni locus est e lib. VII de alim. Fac. Scrib. Larg. comp. xxxix: « Ad auriculæ et tumorem, et dolorem siue hulcere, prodest cucurbitæ ramentorum succus tepens per strigilem in foramen auris dolentis infusus. » HARD.

13. Græci... apostemata. Diosc. loc. cit. Οιδήματα και ἀποστήματα πρᾶβναι. Ἀπόστημα, suppurationem sanat: Galen. in definitionibus ait, esse transitum corporis ab inflammatione ad pus. Gallis dicitur *une apostème*. HARD.

14. Decoctæ autem. Dioscorides, loc. cit. et Plin. Val. l. I, c. 36. H.

15. Nec non ramentis, etc. Diosc. loc. cit. et Plin. Val. lib. IV, c. 6. In MSS. *recens*. Plin. Valer. *recentis* legisse videtur, hoc est, virides. Sic enim ille, lib. IV, cap. 6, de cucurbita: « Dioscorides, inquit, ramenta corticis viridis in cucurbita laudat, earumque effectus sic tradit: phthiriasin (lege ex Dioscoride, lib. II, c. 162, siriasim) infantum cuti imposita depellunt cum polenta: podagræ æstuanti, et ignibus sacris cum pane subveniunt. » Verba sunt græci scriptoris: Τὸ δὲ ζίσμα αὐτῆς παιδίους σπιρίων ὠφέλιμος κα-

τὰ τοῦ βλίγματος καταπλάσσειται. Item Marc. Emp. cap. 1: « Cucurbitæ viridis ramenta cerebro imposita, infantibus quoque, qui ex dolore capitis nauseam patiuntur, validissime prosunt. » HARD.

16. Et ardores. Dioscorides et Plin. Valer. ll. cc. Marcell. Empir. cap. 1. Huic capitis ardorem in pueris Græci σπιρίασι vocant: hoc est, ex vehementi solis æstu capitis inflammationem. Adustionem infantium appellat idem, lib. XXX, cap. 47. HARD.

17. Et ignes sacros. Ignis sacer morbi genus ex pustulis perexiguus in quibus semper fere pus est, et sæpe rubor cum calore. Vulgo S. Antonii ignem vocant, *le feu Saint-Antoine*. Sæpius tamen ubi Dioscorides ἐρυσιπέλατα dicit, Plinius qui ex iisdem fontibus hausit, sacros ignes reddit: vix ut aliud morbi genus intellexisse eum existimandum sit. Et in glossis sane græcolatinis MSS. ἐρυσιπέλας, *sacer ignis* dicitur. Sacer autem, hoc est, *crudelis et pessimus*: quomodo Donatus ad Virgil. Æneid. VII, vocem *sacer* interpretatur: « Unde, subdit ille, et ignis sacer dicitur morbus, qui hominem perniciose persequi-

de strigmentis¹⁸, vel his impositis, vel seminibus. Succus ex strigmentis¹⁹, illitus cum rosaceo et aceto, febrium ardores refrigerat²⁰. Aridæ cinis²¹ impositus mire combusta sanat. Chrysippus medicus damnabat eas in cibis: sed omnium consensu stomacho utilissimæ judicantur, et interaneorum vesicarumque exulcerationibus.

IX. Est et rapo¹ vis medica. Perniones fervens² impositum sanat. Item frigus³ pellit e pedibus. Aqua decocti ejus⁴ fervens podagris etiam frigidis medetur: et crudum tusum cum sale, cuicumque vitio pedum⁵. Semen⁶ illitum

tur. » Virgil. Georgic. III: « nec longa moranti Tempore, contractos artus sacer ignis edebat. » Liber miraculorum S. Theodos. Abb. Remensis: « Fa tempestate sacer ignis, quem Græci erysipelam dicunt, etc. » Qui eo morbo correpti *ardentes* dicebantur olim: in Gallias sæpe pervasit hæc lues: cui D. Genovefæ patrociniū remedium fuit: quare Latetia Parisiorum exstructa ei ædes, *Ardentium* cognomine. Qui ex hoc argumento scripserint auctores, vide apud Du-Cangium in Gloss. voce *ardentes*. HARD.

18. *De strigmentis*. Hoc est, de ramentis. HARD.

19. *Succus ex strigmentis*. Diosc. loc. cit. Ὁ δὲ χυλὸς τῶν ξυσμάτων, κ. τ. λ. Hæc iisdem verbis Plin. Valer. lib. IV, cap. 6. HARD.

20. *Febrium ardores refrigerat*. Adustionem cutis in ardenti febre Ruell. apud Dioscoridem. Ego vero ambustam igni summam cutem, πρὸς καυσουμένην ἐπιφάνειαν. Strigmenta vocat τὰ ζύσματα, ramenta. DALZC.

21. *Aridæ cinis impositus*, etc. Ad verbum hæc quoque idem Plin. Valer. III, 36. HARD.

IX. 1. *Est et rapo*. Plin. Val. iisdem verbis, IV, 34. HARD.

2. *Perniones fervens*. Perniones Moreti auctor eleganter describit hoc versu: « Continuis rimis calcanea scissa rigebant. » DALEC. — *Perniones*. Plin. Val. l. c. Marcell. cap. xxxiv, et Diosc. II, 134. Est autem pernio χιμῆλον, morbus pedum ex nimio frigore proveniens, et calcaneum maxime infestans hieme: unde et nomen græcum χιμῆλα, perniones, et ambusta frigore. Vulgo, *engelures*. HARD.

3. *Item frigus*, etc. Sic ex MSS. emend. Hard. post Pintian. « Item frigus pellit e pedibus aqua decoctum. Et jus fervens » Gronov. et vulgg. ED.

4. *Aqua decocti ejus*. Iisdem verbis Plin. Val. l. c. « Aqua in qua discocta sunt, frigidis podagris salubre fomentum est. » Dioscorid. quoque l. c. τὸ δὲ ἀφέψημα αὐτῆς, ποδάγρας καὶ χιμῆλων ἐστὶ κατάντημα. HARD.

5. *Cuicumque vitio pedum*. Clavis, pernionibus, tumoribus frigore excitatis, et aliis hoc genus.

6. *Semen illitum*. Dioscor. et Plin. Val. II. cc. HARD.

et potum in vino, contra serpentes et toxica salutare esse proditur. A multis⁷ vero antidoti vim habere in vino et oleo. Democritus⁸ in totum ea abdicavit in cibis, propter inflationes. Diocles magnis laudibus tulit, etiam⁹ Venerem stimulari ab eis professus: item Dionysius: magisque, si eruca condirentur¹⁰. Tosta quoque¹¹ articulorum dolori cum adipe prodesse.

- 1 X. Silvestre¹ rapum in arvis maxime nascitur, fruticosum, semine candido², duplo majore, quam papaveris. Hoc ad lævigandam³ cutem in facie, totoque corpore, utuntur, mixtaque⁴ farina, pari mensura, ervi, hordei, tritici, et lupini. Radix ad omnia inutilis.

7. *A multis vero antidoti vim habere, etc.* A Diocle et Dionysio, ut refert Plin. Val. l. c. Adde Galenum de Antid. II, 1. HARD.

8. *Democritus in totum ea abdicavit in cibis, etc.* Ad verbum hæc quoque Plin. Val. IV, 44. Democrito Galenus subscribit de Fac. simp. med. VI, pag. 168. Hinc carmen illud in ore vulgi: « Ventum sæpe rapis, si tu vis vivere rapis. » Et Schola Salernitana: « Rapa juvat stomachum, novit producere ventum, etc. » HARD.

9. *Etiam Venerem.* Dioscorid. et Galen. II. cc. HARD.

10. *Si eruca condirentur.* Si eruca admisceretur, quæ herba concitatrix Veneris est, ut dictum est superiore libro, cap. 44. Ita Plin. Valer. l. c. Audaculus nescio quis emendabat, « si muria condirentur. » HARD.

11. *Tosta quoque.* Plin. Val. l. c. — Rapa videlicet. Prius *costa* legebatur: ab aliis *cocta*: a Salmas. *Cato quoque.* Nos *tosta*, tum ex MSS. Reg. Colb. etc. tum ex Plin.

Val. IV, 34, hæc totidem verbis ac syllabis describente, defendimus. HARD.

X. 1. *Silvestre rapum.* Eisdem verbis Dioscorid. describitur, lib. II, 135, γογγύλη ἀγρία. A Dodonæo pingitur, pag. 163. HARD.

2. *Semine candido.* Foris nigro, intus candido. Dioscor. loc. cit. H.

3. *Ad lævigandam.* Dioscorid. ad detergendam. Q. Serenus, c. XII, de cutis et faciei vitiiis propellendis: « Crudaque dulcacido miscibus rapa liquori. » Dulcacidum liquorem acetum vocat. HARD.

4. *Mixtaque.* Naporum videlicet silvestrium radix inutilis. Insigniter corruptus hic locus ad hunc diem fuit: sic quippe legebatur: « mixta urina pari mensura. Ervi, hordei, tritici, et lupini radix ad omnia inutilis. » Quid causæ est, amabo, cur de ervi, hordei, cæterorumque radice agat, ubi tota in rapis oratio habitat? Et lupini radicem, ut cætera omittam, commendat in primis ad pellendam urinam, lib. XXII, cap. 74. Detexit

(IV.) Naporum duas differentias¹ et in medicina¹ servant. Angulosis² foliorum caulibus florentis, quod² vocant, purgationibus³ feminarum, et vesicæ, et⁴ utile decoctum, potum ex aqua mulsa, vel succina. Semen dysentericis⁵ tostum, tritumque in aqua, e cyathis quatuor. Sed urinam⁶ inhibet, si non lini una bibatur. Alterum genus buniada⁷ appellant, et

Dioscorides. Sic enim ille, cap. 135, de rapo silvestri: ἡ δὲ σμύγμασι προσώπου καὶ οὐ χρωτὸς, ὅσα δι' ἀλιύρων κερμίνων, ἢ πυρίων, ἢ αἰρί-δροβίνων. « Admiscetur in ta, quibus ad detergendam in facie, reliquoque conantur; quæ quidem ex lurtici, lolii, aut ervi farina Et de ervo sane diserte, XXII, 73: « Farina ejus toto corpore emendat. » norum et ervi farina, ad usus Hippocr. de Morb., 67. HARD. . *Nap. duas differentias.* Buniadias, quæ negligentius it Plinius. DAL.—*Naporum.* dem fere verbis Plin. Val.: « Non unam eandemque in omnibus napis experta icina. Id enim quod anguliorum caulibus ad anethi multitudinem, vesicæ laboitemque cessantibus meninarum decoctum ac aqua tile existimant, etc. » Has differentias, quas in napis ignoscunt, Plinius quidem medium, nec tamen promte videlicet, nam quod ocant, diversa longe planta est: efficit enim, præter

cætera, similitudo cum anetho, apioque, quam in bunio. Dioscor. IV, 124, et Plin. Valer. proxime laudatus, agnoscunt, ut non aliam esse existimem, quam saxifragam Dodonæi, Pempt. II, lib. V, 21, quæ ob radicis affinitatem napi quoque appellatione venire forte potuerit apud medicos græcos. H.

2. *Angulosis.* Utile, inquit, decoctum foliorum ejus generis, quod est angulosis caulibus: bunion Græci vocant: utile, inquam, purgationibus feminarum, et Dioscor. quoque l. c. caule esse quadrangulo animadvertit, καὶ δὲν ἀνίσκει τετράγωνον. HARD.

3. *Purgationibus.* Galen. de Fac. simpl. med. pag. 164, et Plin. Val. loc. cit. HARD.

4. *Et vesica, et urina.* Forte, « et vesicæ, et reni », cum Diosc. loc. cit. Σπληνὶ τε, καὶ νεφροῖς, καὶ κύστιι ἐπιτίθειον. Verum et per se urinas ciere, οὐρατικῶν εἶναι, idem prodit. HARD.

5. *Semen dysentericis.* Plin. Val. IV, 33, ad verbum. HARD.

6. *Sed urinam.* Plin. Valer. l. c. totidem verbis. HARD.

7. *Alterum genus buniada.* Diosc. II, 126. Hæc Græcorum βουνιάς Latinorum napsus est, eadem quæ γογγυλίς. Galen. de alim. Fac. II,

raphano et rapo simile : seminis præclari contra venena : ob id⁸ et in antidotis utuntur illo.

1 XII. Raphanum¹ et silvestrem esse diximus. Laudatissimus in Arcadia : quanquam et alibi nascitur, utilior urinæ dumtaxat ciendæ. Cætero² æstivo usus in Italia, et armoraciam vocant.

1 XIII. Et sativi vero præter ea¹, quæ circa eos dicta sunt, stomachum purgant, pituitam extenuant, urinam concitant, bilem detrahunt. Præterea cortices in vino decocti, mane poti ad ternos cyathos, comminuunt et eiciunt calculos. Idem in posca decocti contra serpentium

62 : Ἐστὶ γογγυλίδα καλὴν, εἴτε βουριάδα τὸ φύττον τοῦτο λαχανώδες. De napiis egimus lib. XVIII, 35, et XIX, 26. Transcripsit et hunc locum Plin. Val. IV, 33. HARR.

8. Ob id. Plin. Val. I. c. Andromachus junior, Andromachi senioris F. ejus qui Neronis ἀρχίατρος exstitit, apud Galen. de Antid. I, 7, βουριάδος σπερμάτος, e semine buniadis certum adhibet modum, theriacæ e viperis concinnandæ. H.

XII. 1. Raphanum. Lib. XIX, c. 26. HARR.

2. Cætero. Æstivo nempe raphano. De armoracia diximus lib. XIX, cap. 26.—Æstivo usus. Hunc locum ita restitimus ex fide Reg. 2 cod. quum omnia mire perturbata prius, depravataque sic legerentur : « Cætero bilem detrahit. Præterea cortices in vino. Præterea, quæ circa eos dicta sunt stomachum purgant, pituitam extenuant, urinam concitant. Est et sativi usus in Italia, et armoraciam vocant. Et sativi vero decocti, mane poti ad ternos cyathos, etc. » Proh superi ! Tantumne in

bonos auctores aut criticis, aut librariis licuit, ut miscerent omnia ac pessum darent ? Ineamus, si fieri potest, mendorum quæ scitent, numerum. Cætero bilem detrahit. Oratiosis structura detrahit legi postulabat : antecedit enim : « laudatissimus in Arcadia : quanquam et alibi nascitur... utilior urinæ. » Mox, « præterea quæ circa eos, etc. » Geminata tam repente ea vox præterea, Pliniæ stylum et ingenium sapit ? « est et sativi usus in Italia, et armoraciam vocant. » At armoraciam constat esse silvestris generis, quod ipse Plinius diserte confirmavit superiore libro, cap. 26. Deinde, quam frigida rursus repetitio earundem vocum, « Est et sativi usus », statimque, « Et sativi vero. » In MSS. « Cætero æstivosus. » Pincianus legi volebat, « Cætero æstivosus ipse. » Nos, uti speramus, paulo feliciter, « Cætero æstivo usus in Italia, etc. » HARR.

XIII. 1. Præter ea. Præter ea remedia, quæ circa raphanos jam dicta sunt. HARR.

ne illinuntur. Ad tussim² etiam mane jejunis raphanus est cum melle : semen eorum tostum, ipsumque com-lucatum, ad lagonoponon³ : aquam foliis ejus decoctis e, vel succum ipsius cyathis binis contra phthiriasis : moni ipsos illinere tusos, livori vero⁴ recenti corti-cum melle : veternosis⁵ autem quam acerrimos man- : semenque⁶ tostum, dein contritum cum melle, riosis. Idem⁷ et contra venena prosunt. Cerastis⁸ et ionibus adversatur : vel ipso⁹, vel semine infectis bus impune tractabis : impositoque¹⁰ raphano scor-s moriuntur. Salutares et contra fungorum aut hyo-ai venena æque, ut Nicander¹¹ tradit. Et contra

Ad tussim. Sic Florentinus in XII, 22. Nec multum dioscor. II, 137 : Ἐφθὴ δὲ μεθανομήνη βήσσοισι χρονίως, ἔς πάχος γεννώσιν ἐν θώρακι. vero si sumatur, valet ad i diuturna tussi infestantur, crassiores succos in pectore int. » HARD.

Ad lagonoponon. Δαγόνων πό- rum dolorem. HARD. ipori vero. Plin. Valer. III, urc. Emp. cap. XIX : « Radi-quit, quæ manducatur, id rphani cortex tritus diligen- cum melle permixtus, illi- , sugillationes atque livores, ietibus eveniunt, celeriter get. » HARD.

Veternosis, etc. Veternum, imi, sive corporis stupidi- st ignaviam vocant : « stoli- Catullus, « grave ac fune- Horat. appellat. Catullus, eum volo de tuo ponte pronum, Si potes stolidum : excitare veternum. » Vi- lib. XIII, cap. 11. DAL.—

Veternosis. Veternosus est, qui somno gravi premitur, inquit Fe- stus. HARD.

6. *Semenque.* Plin. Val. IV, 1.

7. *Idem.* Dioscor. II, 137, et Florent. loc. cit. HARD.

8. *Cerastis.* Legebatur ante, « Cætero et scorpionibus. » In MSS. Reg. 1, 2, etc. *Ceterascis.* At emendatione locum egere Dio- scorides (et Pint. ex Dioscoride) admonuit II, 137, de raphano : ubi contra cerastæ morsum ex vino potum auxiliari tradit : Καὶ πρὸς κεράστου δῆγμα σὺν ἐνω πινί- μενον βοηθαί. Haud penitus tamen improbanda prior scriptura. H.

9. *Vel ipso.* Ita etiam MSS. om- nes, sic et Florent. XII, 22 : Εἰ δὲ τις χυλῶ ραφανίδος ἐπιμαλῶς τὰς χεῖρας ἑαυτοῦ χρίσει καὶ τρίψει, ἀφό- βως καὶ ἀκινδύνως ἱρπετῶν ἐπιλή- ψεται. Habet eadem Diophanes, XIII, 9. HARD.

10. *Impositoque.* Florentinus et Diophanes ll. cc. HARD.

11. *Nicander.* Contra hyoscy- amum prodesse scribit Nicander in

viscum quoque dari Apollodori duo¹² jubent : sed Citieus semen ex aqua tritum, Tarentinus succum. Lienem¹³ item extenuant : jocineri prosunt, et lumborum doloribus. Hydropicis¹⁴ quoque ex aceto aut sinapi sumpti, et lethargicis. Praxagoras et iliosis dandos censet : Plistonicus et cœliacis¹⁵. Intestinorum hulcera sanant : ac purulenta præcordiorum, si cum melle edantur. Quidam ad hæc coquere eos in luto illitos malunt : sic et feminas purgari. Ex¹⁶ aceto

Alexiph. p. 159; adversus fungos, pag. 267. De fungis quoque Diosc. II, 137. Et Scrib. Larg. comp. cxcviii, ad fungos venenosos : - Adjuvantur autem radice ea quam nos edimus, acri, quamplurima, per se, vel cum sale manducata : ejusque semine, si ipsa non fuerit pota ex vino. - HARD.

12. *Apollodori duo*. De his in Auctorum Indice. HARD.

13. *Lienem item*. Diosc. l. c. semini raphani hanc vim adjudicat, quod ex aceto bibatur. Florentinus quoque l. c. HARD.

14. *Hydropicis quoque ex aceto aut sinapi sumpti, et lethargicis*. Confer Dioscorid. et Florent. locis citatis. HARD.

15. *Et cœliacis*. Cœliacus dicitur, qui morbo ventriculi cœliaco laborat. De quo Celsus, IV, 12 : - In ipsius ventriculi porta consistit is, qui et longus esse consuevit, *κοιλιακός* a Græcis nominatur. Sub hoc, venter indurescit, dolorque ejus est. Alvus nihil reddit, ac ne spiritum quidem transmittit : extremae partes frigescent : difficulter spiritus redditur. - Aliter et brevius Scrib. Larg. comp. cxcv : - Cœliacus, qui subito universa dejicit. - Marcell. Emp. similiter, cap. xxvii :

- Ad cœliacos, inquit, qui subito et multa defundant. - HARD.

16. *Ex aceto*. Num locus hic mutilus sit, considerandum amplius. Nam Plin. Val. qui totum fere opus suum ex Plinii nostri verbis contexit, IV, 1, de raphani virtutibus ita habet : - Semine raphani cum melle trito et sumpto, suspirium mitigatur. Solus cum sale sumptus ventris animalia extinguit. - Nihil tamen sine vade movere ausim. Quod vero ad periodum proxime insequentem attinet, quæ hactenus ita legebatur perpetua serie : - Item ad tertias decocto eorum potio cum vino enterocelis prosunt : - in duas distrahendam esse partes ex Plinio Val. et Marcello Emp. constat : ut prior illa, - ad tertias decocto eorum potio, cum vino, - ad superiorem morbum spectet, nempe ad intestinorum animalia detrahenda : posterior, nova ibi instituta periodo, ad enterocelas. Marcelli hæc verba sunt, c. xxviii : - Raphanus ex aqua ad tertias decoquitur, eaque vino mixta, ad extirpandas tineas utiliter bibitur. - Plinii vero Val. II, 21, tineis purgandis : - Raphani decoquuntur ex aqua ad tertias, et ea aqua vino miscetur. - HARD.

Ille sumpti, intestinorum animalia detrahunt. Item¹⁷ ad decocto eorum potio cum vino. Enterocelis¹⁸ pro sanguinem¹⁹ quoque inutilem²⁰ sic extrahunt. Merperis²¹ ad lactis copiam augendam. Hippocrates²² is mulierum defluvia fricari raphanis : et super²⁴ unum imponi contra tormenta vulvæ. Reducunt²⁵ et cinem ad colorem. Semen²⁶ quoque ex aqua impositum, hulcera, quæ phagedænas²⁷ vocant. Democritus²⁸ Ve-

Idem ad. Marc. Emp. cap. , et Plin. Val. II , 21 , ad ejiciendas. HARD.

Enterocelis. Ἐντεροκῆλη, gastrinorum, descensus intestinum alterum naturæ locum. VII, 18, de scroto loquens: rduum vel ex morbo primum matur, deinde postea ponderumpitur : vel ex ictu aliotinus rumpitur tunica, quæ re ab inferioribus partibus na debuit : tum pondere ea ritur ad omentum, aut etiam num . . . ἑντεροκῆλην et ἐπιδαν Græci vocant, apud nos num, sed commune his hermen est. » HARD.

Sanguinem. E pectore. H. *Inutilem.* In vesica concretum stinis : ex mariscis, et utero.

Medius. De eo in Auctorum Suffragatur ei quoque II, 137; Marcellus, cap. et Florent. in Geop. XII, HARD.

Et puerperis. Plin. Val. IV, AD.

Hippocrates. Lib. II de mul. cap. 67 : Ἦν δὲ ῥεώσειν ες . . . καὶ ἦν μαδίση, κύμινον

ἐμπλασαι ἢ ῥάφανον τριπτήν, κ. τ. λ. ῥάφανον Hippocrati ubique raphanus est : brassica, κράμβη. Alopecias raphani affrictu sanari scribit et Florent. l. c. HARD.

24. *Et super.* De Morb. mul. II, 78. HARD.

25. *Reducunt.* Sic Florent. l. c. Et ad sugillata tollenda Galenus raphanum commendat, de simpl. med. Fac. VIII, pag. 224. H.

26. *Semen.* Iisdem verbis hæc Marc. cap. IV, et Plin. Val. III, 22 ; sed apud hunc *faradines* corrupte legitur in libris editis, pro *phagedænas*. HARD.

27. *Phagedænas.* Φαγίδαίνα, hulceris nomen ab exedendo. Est autem hulcus, quod huc atque illuc serpendo, cutem ac subjectam illi carnem, sed extimam tantum, et in superficie constitutam, depascitur ac rodit. Celsus, VI, 18, caput inscripsit, de phagedænis in cole nascentis curatione, atque esse cancri genus. Vide Pallad. in Hist. Lausiaca, cap. 30, de Stephano abbate. Alia præter istam, phagedæna est, stomachi affectus, de quo alibi dicturi sumus. H.

28. *Democritus.* Et Plin. Val. IV, 1. HARD.

nerem hoc cibo stimulari putat : ob id²⁹ fortassis voci nocere aliqui tradiderunt. Folia quæ in oblongis dumtaxat nascuntur, excitare oculorum aciem dicuntur. Ubi vero acrior raphani medicina admota sit, hyssopum dari protinus imperant. Hæc antipathia³⁰ est. At aurium³¹ gravitati succum raphani instillant : nam vomituris³² summo cibo esse eos, utilissimum est.

1. XIV. Pastinacæ¹ simile hibiscum, quod molochen agriam vocant, et aliqui pistolochiam, hulceribus cartilaginis et ossibus fractis medetur. Folia ejus ex aqua pota alvum solvunt, serpentes abigunt. Apum, vesparum, crabronum ictibus illita medentur. Radicem ejus ante solis ortum erutam involvunt lana coloris, quem² nativum vocant, præterea ovis quæ feninam peperit, strumisque vel suppuratis alligant. Quidam ad hunc usum auro effodiendam

29. *Ob id fortassis voci nocere al. tradiderunt.* Hoc ipsum auctoritate Florentini tradit auctor Geop. XII, 22. Ex quo intelligis ea quæ libidinem incitant, vocem quoque lædere : uti e diverso, quæ Venerem inhibent, vocem juvare. Nam Plinius, XXVI, 61, auctor est, radicem nymphææ inhibere Venerem, et affluentiam genituræ, ob idque corpus ac vocem alere. H.

30. *Hæc antipathia.* Raphanum humectare, hyssopum vero calidum natura esse, docet Hippocr. de Diæta, II, 25 et 26. HÆRD.

31. *At aurium.* Marc. Emp. lib. de med. cap. IX : « Raphani quoque, inquit, id est, radicis quæ manducatur, succus infusus auriculæ dolenti, infinitum prodest. » H.

32. *Nam vomituris.* Hoc est, primo cibo, et a jejunio. Diosc. II, 137 : Ἀρμύζει δὲ καὶ τοῖς μαιῖν μέλλουσι προσισημένῃ. Atque ipse qui-

dem Plinius, libro sup. cap. 26, de raphanis : « Medici suadent, inquit, dandos cum sale jejunis esse, atque ita vomitionibus præparant meatum. » Ita etiam Cels. I, 3 : « Qui vomere post cibum volet, si ex facili facit, aquam tantum tepidam ante debet assumere : si difficilius, aquæ, vel salis, vel mellis paulum adjicere. At qui mane vomiturus est, ante bibere mulsum, vel hyssopum, aut esse radiculam debet. » Quando præterea juvet ex raphano ciere vomitum vide ap. Galen. κατὰ τόπους, II. H.

XIV. 1. *Pastinacæ.* Illud ipsam, de quo egimus lib. sup. cap. 27. Id vero a nonnullis perperam appellari *μολόχην* sive *μαλάχην* ἀγριαν, hoc est, malam agrestem, et *πιρρολογίαν* obiter admonet. H.

2. *Quem*, etc. Is pullus sc. colos est. De natis coloribus egimus VIII, 73. HÆRD.

nt; cavendumque ne terram attingat. Celsus³ et potus quæ sine tumore sint, radicem ejus ex vino decoimponi jubet.

7. (v.) Alterum genus est staphylinos¹, quod pastinacæ vocant². Ejus semen³ contritum et in vino potum, item alvum, et suffocationes mulierum, doloresque renn tantum, ut vulvas corrigat: illitum quoque e passoe earum prosit: viris vero prodest, cum panis poræqua tritum, ex vino potum contra ventris dolores. et urinam⁴: et phagedænas⁵ hulcerum sistit recens nelle impositum, vel aridum farina inspersum. Radicis⁶ ejus Dieuches contra jocineris, ac lienis, ilium, rennum, et renum vitia, ex aqua mulsa dari jubet. hantus et dysentericis⁷ veteribus. Philistion⁸ in lacte; et ad stranguriam⁹ dat radicis uncias quatuor: ex hydropicis¹⁰, similiter et opisthotonicis¹¹, et pleuri-

elsus. Lib. IV, 24, de articulis doloribus in manibus, que: "Ubi dolor, inquit, non urget, interest sine tumore, an tumor cum calore. tumor nullus est, caliditas opus est . . . ac deinde ita plasmata calefacientia immaximeque hibisci radicem coctam." HARD.

1. *Staphylinos.* Pastinacæ gestate intelligit, de quo lib. 7. Dioscoridi, III, 59, est ἄγριος. HARD.

stinacam vocant. Sic ex MSS. d. cons. MSS. *pastinacam* vocant Gr. et Al. Ed. *us semen.* Plin. Val. IV, 32.

llit et urinam. Ita Diocles de tuenda Valetudine, I, ren. IX, p. 371; Galen. de pl. med. VIII, p. 231. H.

5. *Et phagedænas.* Galenus l. c. Plin. Val. IV, 32; Diosc. l. c. H.

6. *Radicem ejus.* Plin. Valer. l. c. HARD.

7. *Et dysentericis.* Sic etiam Plinius idem Valer. *dysentericis vestustis.* HARD.

8. *Philistion.* Nempe ad dysenteriam et præterea ad stranguriam: uti ex Plin. Val. intelligimus. H.

9. *Ad stranguriam.* Στραγγουρίαν Græci dixerunt, urinæ stillicidium, dum scilicet urina non nisi per intervalla stillis fluit. HARD.

10. *Ex aqua hydropicis.* Plin. Val. l. c. et Dioscor. III, 59. H.

11. *Opisthotonicis.* ὀπισθοτονικός dicitur, cui cervix in posteriorem partem ita contractis nervis dirigitur, ut flecti non possit. Plin. XXVIII, 52, *dolorem inflexibilem ὀπισθοτόνον* definit. Vide et quæ dicturi sumus XXIII, 24. H.

ticis, et comitialibus. Habentes¹² eam ferri a serpentibus negantur: aut qui¹³ ante gustaverint, non lædi. Percussis imponitur cum axungia. Folia contra cruditates manduntur. Orpheus amatorium inesse staphylino dixit, fortassis quoniam Venerem stimulari¹⁴ hoc cibo certum est: ideo conceptus¹⁵ adjuvari aliqui prodiderunt. Ad reliqua¹⁶ et sativa pollet. Efficacior tamen silvestris, magisque in petrosis nata. Semen¹⁷ sativæ quoque contra scorpionum ictus, ex vino aut posca, salutare est. Radice¹⁸ ejus circumscalpti dentes, dolore liberantur.

XVI. Syria in hortis operosissima est; indeque proverbium Græcis: multa Syrorum¹ olera. Simillimam staphylino herbam serit, quam alii gingidion vocant², tenuius tantum et amarius, ejusdemque effectus. Estur³ coctum

12. *Habentes*. Sic quoque Plin. Val. l. c. HARD.

13. *Aut qui*. Dioscor. loc. citat. item Plin. Val. HARD.

14. *Venerem stimulari*. Diphilus Siphnius apud Athen. IX, p. 371, qui et idcirco ait φίλτρον id a nonnullis appellari. Sic iterum Plin. Val. l. c. HARD.

15. *Ideo conceptus*. Diosc. l. c. Συμπεραϊ δὲ καὶ σὺλλήψι. HARD.

16. *Ad reliqua*. Diosc. l. c. H.

17. *Semen sativæ*, etc. Plin. Val. IV, 32. HARD.

18. *Radice*. Plin. Val. l. c. H.

XVI. 1. *Multa Syrorum*. Πολλὰ Σύρων λάχανα: quo de proverbio, vide Cæl. Rhodig. XXV, 25, et Erasmus, Chil. I, cent. 8, Adag. 56. Id ad Syrorum ignaviam Cælius refert. HARD.

2. *Gingidion vocant*. Vulgo *bisnaga*. DAL. — *Gingidion*. Galenus de alim. Fac. I, 55, p. 364, t. VI: Ἰδαίων ἐν Συρίᾳ τὸ γιγγίδιον φέεται.

Simillimum pestinacæ silvestri pariter Dioscor. facit, II, 167, sed tenuius, amariusque. Græci scriptoris verba sic legenda esse ex Crateva suo prodit Anguillara, part. 7, p. 107: Φέεται κλειόν ἐν Κιλικίᾳ τε καὶ Συρίᾳ, βετάνη σαφολίνῳ μὲν ἰουαῖα ἀγρίῳ, λεπτοτέρα δὲ καὶ πυκνότερα, καὶ πυρὰ πρὸς τῆ γύσσι. Vulgo *Visnagha* et *Bisnagha* vocant. A Mathiolo pingitur in Diosc. II, p. 525, quale in horto Regio vidimus. Glossæ Pilozeni: *Cerepulium*, γιγγίδιον: ubi eruditi, *Cerefolium* legi monent oportere: idque adeo esse gingidion censent, quod Galli *cerfeuil* vocitant: falso imperiti Glossarum concinnatoris errore delusi: neque enim cerefolium γιγγίδιον est. HARD.

3. *Estur coctum*. Iisdem verbis Diosc. l. c. Δαχανύεται δὲ ὁμῶν καὶ ἐφθὼν, καὶ ταριχευθὼν ἐσθίεται. Ἐστὶ δὲ σύςμαχον. Vide et Gal. de simpl. med. Fac. VI, p. 166. H.

crudumque stomachi magna utilitate. Siccat⁴ enim ex alto omnes ejus humores.

XVII. Siser erraticum¹ sativo simile est, et effectus: ¹ stomachum excitat², fastidium absterget, ex aceto laserpitato³ sumptum, aut ex pipere et mulso, vel ex garo. Urinam ciet, ut Opion⁴ credit, et Venerem. In eadem sententia est et Diocles. Præterea cordi convenire convalescentium, aut post multas vomitiones perquam utile. Heraclides contra argentum vivum dedit, et Veneri⁵ subinde offensanti, ægrisque se recolligentibus. Hicesius ideo stomacho⁶ utile videri dixit, quoniam nemo tres siseres edendo continuaret⁷: esse tamen utile convalescentibus ad vinum transeuntibus. Sativi privatim succus cum lacte caprino potus sistit alvum.

XVIII. Et quoniam plerosque similitudo nominum ¹

4. *Siccat.* Ita libri omnes. Fuit quum *ex alvo* malle. Sed *ex alto* idem valet atque ex imo ac profundo stomachi recessu, sinuve. H.

XVII. 1. *Siser erraticum.* De sativo dictum est sup. lib. c. 28. H.

2. *Stomachum excitat.* Diosc. II, 139: Stomacho prodest, urinam ciet, appetentiam invitat: *συσόμαχος, σίρηπτική, όρέξεως προκλητική.* Præpostera interpunctione hic locus ante laborabat, in hunc modum:

• Stomachum excitat, fastidium absterget. Ex aceto . . . vel garo urinam ciet. • Ut sic restitueremus, auriculam vellit Galenus, et admonuit de alim. Fac. II, 55, de gigidio: Προσφέρονται δ' αὐτό τινες δι' εἰλαίου, καὶ γάρου τινές δὲ καὶ αἶνον ἢ ἕξος ἐμβάλλοντες, καὶ πολὺ γὰρ μᾶλλον σὺσόμεαχόν τ' ἐστὶ, καὶ τοὺς ἀποσίτους προτρέπει μὲν ἕξους ἐσθιόμενον. • Sunt qui ipsum cum oleo et garo mandant: alii autem vinum

etiam, vel acetum injiciunt, multoque magis ita stomachum juvat, collapsamque cibi appetentiam, si cum aceto sumatur, excitat. • H.— *Stomachum excitat*, etc. De vulgari et sativo hæc omnia Diosc. DAL.

3. *Laserpitato.* Quod fuerit prius laserpitii succo dilutum. H.

4. *Opion.* In MSS. *Opinion.* Nos *Ophelion*, ut in Indice diximus, sincerius arbitramur. HARD.

5. *Et Veneri . . . offensanti.* Deficienti. HARD.

6. *Ideo stomacho.* Ita libri omnes. Sunt qui velint *inutile* legi. Frustra: idcirco utile Hicesius stomacho credit, quod periculi nihil sit, ne largius sumatur: neminem enim esse, qui siseres tres edere continuo possit: modice porro sumptos, prodesse: nocere, si copiosius edantur. HARD.

7. *Continuaret.* Sic Horat. Serm. II, 6: • Continuataque dapes. • H.

græcorum confundit, conteximus et de sili¹: sed hoc est vulgatæ notitiæ. Optimum Massiliense²: lato enim grano et fulvo est. Secundum Æthiopicum, nigrius. Creticum odoratissimum omnium. Radix jucundi³ odoris est. Semen esse et vultures dicuntur. Prodest⁴ homini ad tussim veterem, rupta⁵, convulsa, in vino albo potum. Item⁶ opisthotonicis, et jocinerum vitiiis, et torminibus, et stranguriæ, duarum aut trium ligularum⁷ mensura. Sunt⁸ et folia utilia, ut quæ partus adjuvent etiam quadrupedum. Hoc⁹ maxime pasci dicuntur cervæ paritura. Illinuntur et igni sacro; multumque¹⁰ in summo cibo concoctionibus confert, vel folio, vel semine. Quadrupedum quoque alvum sistit, sive tritum potui infusum, sive mandendo

XVIII. 1. *Et de sili.* Veteribus Græcis σίλι, sive σίλι, idem fuit quod recentioribus deinde σίσυλι. Herodotó in Euterpe σιλικώπριον, quod Diosc. IV, 64, σίσυλι Κύπριον. Nec Græcis modo, sed et latinis scriptoribus. Festus: - Silatum antiqui, pro eo quod nunc jentaculum dicimus, appellabant: quia jejuni vinum sili conditum ante meridiem absorbent. - H.

2. *Massiliense.* Tria hæc genera in horto Regio vidimus. Massiliense a Lobelio pingitur in Obs. p. 437. Creticum, sive tordylion, ab eodem, pag. 425. Æthiopicum seseli frutex a Dodonæo, pag. 310. H.

3. *Radix jucundi.* In triplici nempe genere proxime laudato. Diosc. quoque III, 60, de Massiliensi, ῥίζα μακρὰ, εὐώδης. H.

4. *Prodest.* Diosc. l. c. HARD.

5. *Rupta, convulsa.* ῥήγματα καὶ σπάσματα Græci dicunt, ut Diosc. Εὐπέρ. II, 34. ῥήγμα nervorum tendinumque fractura est (alii ar-

teriarum et venarum esse volunt), σπάσμα eorumdem nervorum convulsio, retractio, et quasi quædam complicatio. HARD.

6. *Item.* Orthopnoicis et stranguriæ mederi prodidit similiter Galen. de Fac. simpl. med. VIII, pag. 227. HARD.

7. *Trium ligularum.* In MSS. trium linguarum. Lingua, seu ligula, mensuræ genus est, quæ et ochlear dicitur: est autem pars quarta cyathi, de quo lib. XXI, 109. H.

8. *Sunt.* Et semen quoque capris, cæterisque pecudibus ad partum juvandum dari, scribit Diosc. III, 60: Δίδοται δὲ καὶ αἰξί, καὶ τοῖς λοιποῖς κτήνεσι πρὸς αὐτοκίαν ποτόν.

9. *Hoc.* Vide quæ diximus VIII, 50. HARD. — Mox illinuntur; Gr. et al. illinuntur. ED.

10. *Multumque.* Primo cibo, ut supra, cap. 13. Semen quidem e vino potum, conferre concoctioni plurimum, suctor est Diosc. l. c. Et vinum silatum idcirco ante me-

manducatum e sale. Boum¹¹ morbis tritum infunditur.
 IX. Inula quoque¹ a jejunis commanducata, dentes
 irmat, si ut eruta est, terram non attingat: condita
 m² emendat. Radicis³ vero decoctæ succus tineas pel-
 siccatæ autem in umbra farina tussi, et convulsis, et
 tionibus, et arteriis medetur. Venenatorum morsus
 it. Folia ex vino⁵ lumborum dolori illinuntur.
 X. Cæpæ silvestres non sunt. Sativæ olfactu ipso et
 crymatione¹ caligini medentur, magis vero succi² in-

n bibere solitos Veteres fuisse
 ante ex Festo diximus. H.

. *Boum morbis*, etc. *Faucibus*
 r. HARD.

X. 1. *Inula quoque*. Ad ver-
 bœc Plin. Val. I, 36, et Apu-
 cap. 95, t. 2. HARD.

Condita. Nempe condita melle.
 Val. I, 58: « Inulæ pulvere,
 ; ligula plena melle mixto,
 to, unam mane, et alteram
 accipies: hoc tussi medetur,
 rias lenit. » HARD.

Radicis. In vino videlicet. Nam
 Emp. cap. xxviii: « Radix
 , inquit, in vino decoquitur,
 succus ejus exprimitur, po-
 : datur ad tineas enecandas.
 : radix posteaquam eruta est,
 1 non debet attingere. » Ea-
 habet pœne totidem verbis
 Val. II, 21. De foliis Apu-
 cap. 95, t. 3, ad lum-
 : « Herbæ inulæ folia ex vino
 mirifice quum bibuntur, ne-
 umbricos. » HARD.

Tineas pellit. Sive tæniæ.
 1 vocantur lati longissimique
 s, qui totiꝝ intestini longitu-
 interdum adæquant. Veteres
 et tineas indiscrete dixerunt.
 to de Re R. cap. cxxvi: « Si

tineæ et lumbrici molesti erunt. »
 Scrib. Larg. comp. cxl: « Ad tineas
 et lumbricos necandos. » Apuleius
 item, cap. 35, t. 4: « Ad lum-
 bricos et tineas. » Plin. Val. II, 21:
 « Tineæ quoddam vitium ventris
 est, etc. » Q. Seren. cap. xxxi, de
 lumbricis et tineis purgandis:
 « Quid non adversum miseris mor-
 talibus addit Natura, interno cum
 viscere tinea serpens, Et lumbricus
 edax, etc. » Alias etiam Plinio no-
 stro tineæ, lib. XI, cap. 41; eæ
 sunt fere, quas idem blattas ap-
 pellant, XXIX, 39; quas simul,
 ceu diversas, appellat Horatius,
 Sat. II, 3: « Stragula vestis, Blat-
 tarum ac tinearum epulæ. » H.

5. *Folia ex vino*. Plin. Val. II,
 36: « Lumbis dolentibus curandis:
 Inulæ foliorum, sive radicis pul-
 veris denarii duo ex vini cyatho
 uno hibito, emendant. » H.

XX. 1. *Et delaerymatione cali-
 gini*, etc. » Significat delacryma-
 tionem acrimonia cæparum excitam
 oculorum caligini prodesse. GELSEN.

2. *Succi inunctione*. Sic Diosc. II,
 181, et Galen. de Fac. simpl.
 med. VII, pag. 198. E Latinis
 Plin. Val. I, 18, Hippocratem
 sequutus: cujus illud effatum est,

unctione. Somnum³ etiam facere traduntur, et hulcera oris sanare, commanducatæ cum pane. Et canis⁴ morsus, virides ex aceto illitæ, aut siccæ cum melle et vino, ita ut post diem tertium solvantur. Sic et attrita⁵ sanant. Coctam in cinere et epiphoris multi imposuere cum farina hordeacea, et genitalium hulceribus. Succo⁶ et cicatrices oculorum, et albugines, et argema inunxere: et serpentium morsus, et omnia vulnera cum melle. Item auricularum cum lacte mulierum: et in⁷ iisdem sonitum ac gravitatem emendantes, cum adipe anserino, aut cum melle stillavere: et ex⁸ aqua bibendum dedere repente obmutescentibus. In dolore⁹ quoque ad dentes colluendos instillavere, et plagis bestiarum omnium, privatim scorpionum. Alopecias¹⁰ fricuere, et psoras, tuis cæpis. Coctas dysente-

lib. de Diæta, κρόμμυον τῆ ὄψει ἀγαθόν. HARD.

3. *Somnum*. Plin. Val. IV, 26. H.

4. *Et canis*. Diosc. et Plin. Val. II. cc. HARD.

5. *Sic et attrita*. Attritus nempe calceamentorum. Prius legebatur, sic et trita sanant. In MSS. trita. Emendandi Dioscorides auctor fuit, qui lib. II, 181, contra calceamentorum attritus utiles cæpas esse prodidit: Πρὸς ἐκτρίμματα ὑποδημάτων χρῆσιμος. HARD.

6. *Succo*. Diosc. loc. cit. Cicatrix porro νεφελιον est, vitium scilicet oculorum, quod nubeculam vocant. Paul. Ægin. III, albugines et cicatrices ita distinguit, ut has in superficie consistere dicat, et non solum εὐλάς, sed et νεφέλια appellari: illas vero λευκώματα dictas, altius progressas cicatrices esse. Ἄργεμα vero tum dicitur, quoties circa orbem iridis, propinquasque ei partes sic exulceratio fit, ut ex-

timæ iridis partes rubere, interiores vero albescere videantur. Ἄργεμον vocat Hippocrates de Morb. mul. lib. II. HARD.

7. *Et in*. Diosc. II, 181. Marc. Emp. de med. c. VII: « Cæpæ succus cum melle permixtus et auriculæ instillatus, graviter audientes emendat, dolorem sedat, purulenta expurgat, vermes enecat: aquam etiam quæ ingressa fuerit, et omnem humorem educit. » Plin. Val. I, 11: « Cæpæ succum cum melle, quod in carbonibus calefacies, et auriculæ infundis, mire sanat. » Theod. Prisc. I, 7, de aurium causatione: « Sed et cæparum succum, cum anserinis adipibus mixtum similiter injicito, et ovi alborem cum lacte mulieris. » H.

8. *Et ex*. Plin. Val. IV, 26. H.

9. *In dolore*. Plin. Val. loc. cit. H.

10. *Alopecias*. Plin. Val. II. cc. Marc. Emp. cap. VI, pag. 45. Schola Salernitana: « Contritis cæpis loca

ricis¹¹ vescendas dedere, et contra lumborum dolores: purgamenta quoque earum cremata in cinerem illinentes ex aceto serpentium morsibus, sepiusque¹² multipedæ ex aceto. Reliqua inter¹³ medicos mira diversitas. Proximi¹⁴ utiles esse præcordiis et concoctioni, inflationemque et sitim facere dixerunt. Asclepiadis schola, ad colorem¹⁵ quoque validum profici hoc cibo. Et si jejuni¹⁶ quotidie edant, firmitatem valetudinis custodiri: stomacho utiles esse, spiritus agitatione¹⁷: ventrem mollire, hæmorrhoidas pellere¹⁸, subditas pro balanis¹⁹: succum cum succo feniculi contra incipientes hydropises mire proficere. Item contra anginas²⁰, cum ruta et melle. Excitari²¹ eisdem lethargicos. Varro, quæ sale, et aceto pista est arefactaque, vermiculis non infestari, auctor est.

XXI. (VI.) Porrum¹ sectivum profluvia sanguinis sistit

denudata capillis sæpe fricans, capitis poteris reparare decorem. • E Græcis Dioscor. et Galen. locc. citt. HARD.

11. *Coctas dysentericis.* Plin. Val. loc. cit. HARD.

12. *Sepisque.* Subintellige, morsibus. De sepe multipeda, sive millepeda, superius, c. 6. HARD.

13. *Reliqua inter.* Hæc totidem verbis Plin. Val. IV, 26. H.

14. *Proximi.* Inter medicos novissimi, quos etiam Plin. Val. sequutus est, cap. cit. de cæpis: • Dioscorides, inquit, putat ex cibo earum sitim accendi, inflationes fieri, caput prægravari. • Dioscoridis verba referenda ex lib. II, 181. HARD. — Sic ex MSS. emend. Hard. *inutiles V. inutilia Gr. et Al. Ed.*

15. *Ad colorem.* Plin. Val. loc. cit. Schola Salernitana de cæpis: • Non modicum sanas Asclepius aasserit illas, Præsertim stomacho,

pulcrumque creare colorem. • H.

16. *Et si jejuni.* Plin. Val. loc. cit. HARD.

17. *Spiritus agitatione.* Concitato ructu; nam ructus ventris exercitatio est. DALEC. — *Spiritus.* E ratione quod spiritus agit, inquit Plin. Val. loc. cit. HARD.

18. *Hæmorrh. pellere.* Galen. de Fac. simpl. med. VII, pag. 198. H.

19. *Pro balanis.* Balani sunt glandes, et id quod per glandis formam ad subducendam alvum in podicem manu inditur. Suppositorium vulgus officinarum vocat. HARD.

20. *Anginas.* Diosc. II, 181. H.

21. *Excitari eisdem.* Cæpis scilicet, si largius edantur. Vide Celsum, III, 20, et Diosc. loc. cit. H.

XXI. 1. *Porrum.* Marc. Emp. c. x: • De porro sectivo trito nares fluentes recte obturantur. • Et Plin. Val. de Re med. I, 26: • Ad profluvium narium: In hoc casu, in-

in naribus contrito eo obturatis, vel gallæ mixto, aut mentæ: item ex abortu profluvia, potio succo cum lacte mulierum. Tussi² etiam veteri, ac pectoris et pulmonis vitis medetur. Illitis foliis sanantur et ambusta, et epinyctides: ita vocatur³ hulcus, quæ et syce, in angulo oculi perpetuo humore manans. Quidam⁴ eodem nomine appellant pusulas liventes, ac noctibus inquietantes. Et alia⁵ hulcera cum melle trito: vel bestiarum morsus ex aceto: item⁶ serpentium. Aurium⁷ vero vitia cum felle caprino, vel pari mensura mulsi: stridores cum lacte mulieris: capitis dolores, si in nares fundatur; dormiturisve⁸,

quit, porro sectivo trito nares obturantur. » De galla in hunc usum admiscenda meminit idem Marcellus. Addi mannæ vel thuris micam jubet Diosc. II, 179. HARD.

2. *Tussi.* Plin. Val. I, 63, cui titulus: « Ad sanguinem exscreantes, et phthisicos affectus: Porri sectivi succum cum lacte mulieris, cyathos duos jejuno dabis tepefactum. » Adde et Diosc. II, 179. H.

3. *Ita vocatur.* Alia ἰπινυκτιδός acceptio hæc est, præter eam, quam c. 6, attulimus. Est porro συχή, hulcus in capite, superciliis, mento, ac podice, cui a fici similitudine nomen est: tuberculum videlicet hulcerosum, rotundum, subdurum, rubicundum, cum dolore, in partibus præcipue, quæ pilo vestiuntur: capite, palpebris, mento, etc. Σύκωσις Celso dicitur, VI, 3. Et Scrib. Larg. comp. xxxviii: « Excrescentem carnem, σύκωσιν quam vocant. » Lusit in hoc morbi genus Martialis, lib. I, ep. 66: « Quum dixi ficus, rides quasi barbara verba, Et dici ficos, Cæciliane, jubes... Dicemus ficos, Cæciliane,

tuos. » Et *ficos* Plinius non semel de arborum fetu dixit: at femineo, ut vocant, genere, non virili. H.

4. *Quidam.* Quos inter Celsus a nobis laudatus c. 6. H. — *Pusulas.* Gron. et alii, *pustulas.* Eo.

5. *Et alia.* Theod. Prisc. I, 17.

6. *Item.* Theod. Prisc. I, 22, de apum percussibus, vel scorpionum, cæterorumque serpentium. « Et porrum tritum impositum, statim curat. » HARD.

7. *Aurium.* Plin. Val. I, 10, et IV, 20, de porro. « Aurium quoque dolores, inquit, cum felle caprino, vel pari mensura usi (lege *mulsi*), compeauerunt. » Plinius ipse noster, XXVIII, 48, taurinum fel ad aurium dolores et vitia commendat cum porri succo. Diosc. quoque his adjungendus, II, 179, et Marc. Emp. c. ix. HARD.

8. *Dormiturisve.* Plin. Val. IV, 20, et Marc. Emp. cap. 1: « Porri sectivi succum cochlearia duo, et unum mellis, permixta, ituro dormitum, vel in nares, vel in auriculam tepidum infunde, statim proderit. » HARD.

in aurem duobus succi cochlearibus, uno mellis. Succus⁹ et ad serpentium scorpionumque ictus bibitur cum mero, et ad¹⁰ lumborum dolores cum vini hemina potus. Sanguinem¹¹ vero exscreantibus et phthisicis, distillationibus longis, vel succus, vel ex ipso cibus prodest: item¹² morbo³ regio, vel hydropticis: et ad renum dolores, cum ptisanæ succo acetabuli mensura. Idem modus cum melle, vulvas purgat. Estur vero et contra fungorum venena: imponitur et vulneribus. Venerem¹³ stimulat, sitim sedat¹⁴, ebrietates discutit; sed oculorum¹⁵ aciem hebetare traditur: inflationem quoque facere, quæ tamen stomacho non noceat, ventremque molliat. Voci¹⁶ splendorem affert.

XXII. Capitato¹ major est ad eadem effectus. Sanguinem² rejicientibus succus ejus cum gallæ aut thuris farina, vel acacia, datur. Hippocrates³ et sine alia mixtura dari jubet; vulvasque contractas aperire putat: fecunditatem etiam feminarum hoc cibo augeri. Contritum⁴ ex melle hulcera purgat. Tussim⁵ et distillationes thoracis,

9. *Succus*. Diosc. II, 179; Sotio in Geop. XII, 29; Theod. Prisc. loc. cit. HARD.

10. *Et ad*. Marc. Emp. c. xxv, et Plin. Val. II, 36, et IV, 20. H.

11. *Sanguinem*. Marc. Emp. cap. xvi, et Plin. Val. IV, 20. H.

12. *Item*. Plin. Val. II, 59. H.

13. *Venerem*. Diosc. loc. cit. H.

14. *Sitim sedat*, etc. Hoc parum credibile, quoniam calidum et siccum est. DALZG.

15. *Sed ocul.* Diosc. loc. cit. H.

16. *Voci*. Diosc. loc. cit. καθαίρει δὲ καὶ τὴν ἀρτηρίαν. Aristot. sect. 11, probl. 39: Διὰ τί τὰ πράσα συμπίπτει πρὸς εὐφροσύνην, ἴσται καὶ τοῖς πέρδιξιν. «Cur porrum voci confert? Nam et perdisci in ea re conferre scimus.» Sotio quoque in Geop. loc. cit.

Vide quæ de Nerone dicta, XIX, 33.—*Voci*. Chiff. *vocis*. ED.

XXII. 1. *Capitato*. Hæc Plin. Val. a nostro plane ad verbatim, IV, 20. HARD.

2. *Sanguinem*. Plin. Val. l. c. H. — *Gallæ*. Vet. ap. Dal. *galla*. ED.

3. *Hippocrates*. De Morb. mul. II, text. 89, pag. 612, ac lib. de Steril. text. 13, pag. 630. Item Plin. l. l. In vulvæ præclusionione ac duritie, πρὸς μύσιν καὶ σκληρίαν ἑξίρας, porri capitati comam in aceto coctam dari Diosc. jubet, II, 179. H.

4. *Contritum*. Marc. Emp. c. iv, p. 42, et Plin. Val. III, 22, et IV, 20. HARD.

5. *Tussim*. Ad verbum hæc Plin. Val. IV, 20. Marc. Emp. c. xvi: «Porri contusi succus expressus,

pulmonis et arteriæ vitia sanat, datum in sorbitione⁶ ptisanæ : vel crudum, præter⁷ capita, sine pane, ita ut alternis diebus sumatur : vel si⁸ pura exscreentur. Sic⁹ et voci, vel Veneri, somnoque multum confert. Capita¹⁰ bis aqua mutata cocta, alvum sistunt, et fluxiones veteres. Cortex decoctus illitusque inficit¹¹ canos.

1. XXIII. Allio¹ magna vis, magnæ utilitates contra² aquarum et locorum mutationes. Serpentes³ abigit, et scorpiones odore : atque⁴, ut aliqui tradidere, et bestiarum omnium ictibus medetur, potu, vel cibo, vel illitu. Privatim⁵ contra hæmorrhoidas prodest, cum vino redditum

cum oleo decoctus, et epotus, plurimum tussionibus prodest. » H. — Arteriæ. Pint. arteriarum. ED.

6. Sorbitione. Sive ptisanæ dicatur, de qua lib. XVIII, 15, sive alicæ de qua lib. eodem, c. 29, nihil interest. Marc. Emp. cap. xv : « Pulticulam ex alica facies, in quam capita porrorum contusa mites, et simul decoques, et deinde colabis, et sorbitione ea contra faucium molestias, quum volueris, uteris. » Et c. xvii : « Utiles sunt inter initia quamvis molesta, suspiciosi sorbitiones de porro capitato factæ, et ex urtica, et nasturtii semine. » Hausere isti a Celso, IV, 4, qui ad tussim sorbitiones commendat, « in quibus porrum incoctum tabuerit : cibumque mollem, ut malvam, et urticam. » H.

7. Præter. Dempitis capitibus, folia uti cruda edantur. Sic in morbo haud multum absimili, Plin. Val. I, 28 : « Ad stillationem narium ex humore : Porri capitati folia cruda sine pane eduntur. » Idem de sectivo Marc. c. xiv : « Uvæ distillationi ... prosunt porri sectivi folia

non cocta, sine pane, assidue manducata. » HARD.

8. Vel si. Etiam si e thorace pus exscreetur. Diosc. II, 179 : Ἀνάγει τὰ ἐκ θώρακος. H. — Pura. Gron. et al. ante Hard. *purulenta*. ED.

9. Sic et. Hæc totidem verbis Plin. Val. IV, 20. HARD.

10. Capita. Plin. Val. loc. cit.

11. Inficit. Canitiem pellit, capillosque denigrat. HARD.

XXIII. 1. Allio. Ad verbum hæc Plinius Val. IV, 17. HARD.

2. Contra. Plin. Val. loc. citat. « Peregrinantibus esui datum, minime patitur eos aquarum ac locorum mutatione permutari. » H.

3. Serpentes. Plin. Val. loc. cit. et Simeon Sethi, lib. de Alim. tit. de allio : Φεύγεται δὲ τούτο καὶ οἱ ὄφεις, ὡσπερ καὶ τὰ πύγωνα, etc. H.

4. Atque. Plin. Val. loc. cit. et auct. Geop. XII, 30. HARD.

5. Privatim. Διμορφοῦς non morbi hoc loco, sed serpentis quoddam genus est, ex eo dictum, quod morsu sanguinem eliciat, et dissolutis venarum commerciis, quidquid animæ est, evocet per cruo-

tu. Ac ne⁶ contra araneorum murium venenatum
um valere miremur, aconitum, quod alio nomine
lianches vocatur, debellat: item hyoscyamum: ca-
' morsus, in quæ vulnera cum melle imponitur. Ad
ntium⁸ quidem ictus potum cum restibus⁹ suis ef-
ssime ex oleo illinitur; attritisque corporum parti-
vel si¹⁰ in vesicas intumuerint. Quin¹¹ et suffitu eo
idas partus evocari existimavit Hippocrates, cinere
n¹² cum oleo, capitis hulcera manantia sanitati resti-
.. Suspiriosis¹³ coctum, aliqui crudum id tritum dedere.
les¹⁴ hydropicis cum centauryo, aut in¹⁵ fico duplici

at refert Solinus, cap. xxvii.

Lucanus, IX, 708: « At
tare suum miseris passura
m, Squamiferos ingens hæ-
ois explicat orbes. » Vide
eni notas in Diosc. II, 182.
rpente porro hic agi, non
rbo venarum ani, qui hæ-
ois quoque appellatur, vel ex
nis serie ipsa constat. HARD.
lc ne. Diosc. II, p. 182. H.
anum. Diosc. loc. cit. et Plin.
II, 51; IV, 17. HARD.

Id serp. Hæc ad verbum Plin.
V, 17. HARD.

um restibus. Cum foliis. H.

Vel si. Etiam si partes eæ
, in vesicæ morem intume-
Plin. Val. loc. cit. « Quæ-
vesica (lege, in vesicas) tu-
nt, lenit impositum. » H.

Quin et. Et esu quoque allii,
as evocari auctor est idem
r. de Morb. mul. I, 74.

vero Plin. Val. loc. cit. ex
Hippocrate, et Diosc. II,
ecundas porro ὑστέρων, Latini
ac Græci membranam eam
, qua partus obvolutus utero

prodit, quæ et secundina dicitur.

Vulgo ab anatomicis, l'arrière-faix.

H. — Secundas partus. Vet. apud
Dalec. cod. secundas, et partus. Hic
autem Gron. ut infra, c. 44, legit
secundos partus, sed frustra, quum
refragentur omnes libri. Ed.

12. Cinere eorum. Plin. Val. IV,
17, et Marc. Emp. cap. IV: « Allium
cum sua veste comburitur, cinisque
ejus ex oleo capiti hulceroso impo-
nitur. » HARD.

13. Suspiriosis. Vocem hanc tri-
tum adjecimus, tum ex MSS. exem-
plarum fide, tum ex vetustis scri-
ptoribus geminis, quorum alter a
Plinio nostro, ab altero Plinius ipse
hausisse videtur. Nam Plin. Val. IV,
17, de allio: « Suspiriosis quidem,
inquit, per se crudum, aliqui et
cum lacte tritum dedere. » Cels. IV,
4, de difficultate spirandi: « Datur
etiam utiliter frictum allium, dein
contritum, et cum melle mixtum. »
HARD.

14. Diocles. Ad verbum hæc
Plin. Val. loc. cit. HARD.

15. Aut in. Plin. Val. III, c. de
hydropisi: « Allium viride, inquit,

ad evacuandam alvum : quod efficacius præstat viride cum
 3 coriandro in mero potum. Suspiriosis¹⁶ aliqui et tritum
 in lacte dederunt. Praxagoras¹⁷ et contra morbum regium
 vino miscuit ; et contra ileum in oleo et pulve : sic illinens
 strumis quoque. Antiqui et insanientibus dabant crudum.
 Diocles¹⁸ phreneticis elixum. Contra anginas tritum im-
 poni, et gargarizare prodest. Dentium¹⁹ dolorem tribus
 4 capitibus in aceto tritis imminuit, vel si decocti aqua col-
 lantur, addaturque ipsum in cava dentium. Auribus²⁰ etiam
 instillatur succus cum adipe anserino : phthiriasis²¹ et por-
 rignes²² potum, tusum item cum aceto et nitro compescit :

cum fico duplici malum evocat. •
 Et lib. II, de allio : « Viride cum
 coriandro et ficu datum, alvum
 mollire perhibetur. » Ficus duplex
 ea est quæ reliquis major amplio-
 risque formæ, quæ et marisca ap-
 pellata est, lib. XV, 19. Vegetius,
 Art. vet. I : « Addisne novem dup-
 lices ficus. » Idem alio loco :
 « Ficus duplices viginti, rutæ fasci-
 culum. » Horat. Sat. II, 2, vs. 122 :
 « At nux ornabat mensas, cum du-
 plice ficu. » HARD.

16. *Suspiriosis.* Plin. Val. IV, 17.
 HARD.

17. *Praxagoras.* Plin. Val. hæc
 iisdem verbis loc. cit. et lib. II,
 59. Q. Serenus, cap. LIX, de regio
 morbo pellendo : « Allia trita dabis
 vino madefacta calenti. » H.

18. *Diocles phreneticis elixum.* Et
 Plin. Val. III, 9. HARD.

19. *Dentium.* Plin. Val. I, 36,
 et Diosc. II, 182. HARD. — *Immi-
 nuit.* Chiff. cod. *minuit.* Ed.

20. *Auribus.* Plin. Val. IV, 17.
 Rursum hoc medicamentum pro-
 ponitur ad aurium vitia, XXIX,
 39. HARD.

21. *Phthiriasis.* Q. Serenus,
 cap. VI, de phthiriasi arcenda,
 pag. 128 : « Sæpius ergo decet mor-
 dax haurire sinapi, Vel nitro ac
 sale permixtis, acidove liquore
 laxatis, ut sint simul allia, tangere
 corpus. » HARD.

22. *Et porrigines.* Porriigo, græce
 πρῦραισις, est ubi inter pilos qua-
 dam quasi squamulæ assurgunt,
 eoque acutæ resolvuntur, in mo-
 dum furfuris, et interdum madent,
 multo sæpius siccæ sunt. Fere in
 capillo fit, rarius in barba, ali-
 quando in supercilio. Celsus, VI, 2.
 Describitur satis eleganter a Q. Se-
 reno, cujus carmen recitabimus
 c. 34. Prius et *pruriginis* legebatur.
 At erroris admonuit Marc. Emp.
 cap. IV : « Ad pityriasin, inquit, et
 porrigines capitis, prodest ungere
 caput allio trito ex aceto et nitro. »
 Nec non Diosc. qui lib. II, 82, τὰ
 πῦρα allio quoque eximi prodide-
 rit. Adde consensum exemplarium
 MSS. R. Colb. Chiff. etc. in quibus
porrigines, non *pruriginis* scribuntur.
 H. — Gronov. et al. ante Hard.
furfures, pruriginis, etc. Ed.

lationes cum lacte, vel tritum permixtumve caseo : quo genere et raucitatem extenuat; vel phthisin, bæ sorbitione. In totum²³ autem coctum utilius est, elixumque tosto : sic et voci confert. Tineas²⁴ et animalia interaneorum pellit, in aceto mulso coctum. Tenesmo in pulve medetur²⁵. Temporibus²⁶ doloribus in elixum : et pusulis coctum cum melle, deinde tritum. Tussi²⁷ cum adipe vetusto decoctum, vel cum lacte : si sanguis etiam exscreetur²⁸, vel pura, sub pruna sumptum, et cum mellis pari modo sumptum : convulsis, cum sale et oleo. Nam cum adipe tumores²⁹ sutos sanat. Extrahit³⁰ fistulis vitia cum sulphure et re-

In totum autem coctum utilius. Val. IV, 17. HARD.

Tineas et reliqua animalia interaneorum. Marc. Emp. c. xxviii; Val. II, 21, et IV, 17. Scrib. comp. cxl : « Ad tineas necan-
ficiendas, per triduum allium cum edat, etc. » HARD.

Tenesmo in pulve medetur. Sic alii. Scribo *tenesmo*, non *tenesmo*, tam ex archetypo nostro, tiam ex Galeno in Diffinitionibus legitima est fetura, et Isaacus Item ex Paulo tertio, et Dio-
scoride sæpe, omnibusque gregatim is, ne citando tunc dandam. Dici potest et *tenesmos* et *tinesmos*, a græco τίνεσθαι, hoc est, in Paulus libro citato, elegantius omnia, hunc morbum definiens verbis : « Tenesmus est morbus et implacabilis desidendi ita, qua nihil præter modice ita vel mucosa egeritar. » PRINZ.
Tenesmo. Plin. Val. IV, 17. H.
Temporibus doloribus illitum, et *pusulis coctum cum melle,*

deinde tritum. Conf. Plin. Val. loc. cit. HARD.

27. *Tussi.* Crudum coctumve allium in cibo sumptum tussim lenire ait Diosc. II, 182. Q. Serenus cap. xviii : « Interdum fauces tussi quantuntur acerba : Allia tum sumes decocta, et melle peruncta. » Cels. IV, 4, ubi de tussientibus : « Utilis est, inquit, cibus interdum mollis, ut malva, ut urtica : interdum acer, ut lac cum allio coctum. » HARD.

28. *Aut si sanguis etiam exscreetur, vel purulenta.* Non *purulenta* (sic Gron. et al. ante Hard. Ed.), sed *pura*, in nostro apographo, ut supra etiam notandum est., PRINZ.

29. *Cum adipe tumores suspectos sanat.* Quos esse pestilenciales jure suspiceris. HARD.

30. *Extrahit.* Ad verbum hæc Plin. Valer. III, 22. Et Marc. Emp. iv : « Allium contritum cum sulphure et resina, hælcerum et fistularum quælibet vitia extrahit. » HARD.

5 sina, etiam³¹ arundines cum pice. Lepras³², lichenas, lentiginis exulcerat, sanatque cum origano, vel cinis³³ ejus ex oleo et garo illitus: sic³⁴ et sacros ignes. Suggillata³⁵ aut liventia ad colorem reducit, combustum ex melle. Credunt³⁶ et comitiale morbum sanari, si quis eo in cibo utatur ac potione. Quartanas³⁷ quoque excutere potum caput unum cum laserpitii obolo in vino austero. Tussim et alio modo³⁸, ac pectorum suppurationes quantaslibet sanat, fractæ³⁹ incoctum fabæ, atque ita in cibo sumptum, donec sanitatem restituat. Facit et somnos, atque in totum rubicundiora corpora. Venerem quoque stimulat cum coriandro viridi tritum, potumque e mero. Vitia⁴⁰ ejus

31. *Etiam*. Arundinum infixas corpori assulas. Subintelligo, allium extrahit. Ita libri omnes, etiam MSS. Plane ut suspecta sit fides antiqui exemplaris, ex quo Pintianus *hirudines*, hoc est, sanguisugas, reponere conatus est. Præsertim Marcello Empirico, Plinioque Valeriano, huic lectioni mire suffragantibus: scriptoribus quidem non eruditissimis, sed quibus tamen concedendum in hac parte plurimum, quum opus ambo suum ex Plinii fere sententiis verbisque concinnarint. Et ille quidem, c. xxxiv: « Allium elixum, inquit, cum pice impositum, arundines extrahit corpori adfixas. Filix radix trita arundinem extrahit: rursus arundinis radix, etc. » Iste lib. III, 49: « Ad extrahenda ea quæ corpori infixæ sunt: Allium elixum cum pice, arundines extrahit, etc. » H.

32. *Lepras*. Diosc. II, 182. H.

33. *Vel cinis*. Plin. Val. iterum lib. III, cap. 34. HARD.

34. *Sic*. Plin. Val. loc. cit. H.

35. *Suggillata*. Diosc. loc. cit. et

Plin. Val. III, 47, iisdem verbis. Suggillata Græcia, τὰ ὑπόπια, partes sunt circa oculos percussionibus contusæ et lividæ; sed et de omni contusione corporis, et livore, in qualibet parte, ea vox tum latina, tum græca effertur. Glossarium: Suggillare, κλέσσειν, ὑποπιάζειν. H.

36. *Credunt et comitiale morbum sanari*, etc. Plin. Val. II, 58. HARD. — *Sanari*. Gronov. et vet. ante Hard. edd. *sanare*. EN.

37. *Quartanas*. Plin. Val. ad verbum, lib. III, 6. HARD.

38. *Tussim et alio modo*. Sensus est: Tussim et hoc modo sanari, et illo altero remedio, jam contra quartanas dicto. GELEN. — *Tussim*. Præter allatum proxime his verbis: « Tussi cum adipe vetusto decoctum, vel cum lacte. » Hic Gelenus cespitavit. HARD.

39. *Fractæ*. Plin. Val. IV, 17, ubi hæc transcriptis, *in faba coctum* dixit. HARD.

40. *Vitia*. Hæc pariter Diosc. II, 182. Oculos hebetare prodidit etiam Hipp. de Diæta, II, text. 24. H.

, quod oculos hebetat, inflationes facit, stomachum : copiosius sumptum, sitim gignit. Cætero⁴ contra tam, et gallinis et gallinaceis prodest mixtum farre bo. Jumenta urinam reddere, atque non torqueri trita, si trito natura⁴ tangatur.

XIV. (VII.) Lactucae¹ sponte nascentis primum est is ejus, quam² caprinam vocant, qua pisces in mare ta protinus necantur, qui sunt in proximo. Hujus spissatum, mox in aceto pondere obolorum duum, ceto aquæ uno cyatho, hydropicis datur. Caule et foliis usis, asperso sale, nervi⁴ incisi sanantur. Eadem⁵ trita ceto, colluta matutinis bis mense, dentium dolorem libent.

XV. Alterum est genus quod Græci cæsapon vocant. Hujus folia trita, et cum polenta illita, huculceribus

. Cætero. Vide quæ diximus supra, cap. 78. HARD.

. Natura. Naturæ nomen pro libus usurpat, verecundiæ. Vide inferius XXII, 15; et argum ad hoc vocab. ubi ret illos, qui eo utuntur. EN.

IV. 1. Lactucae sponte nascentis. Hoc est, silvestris, quæ a distat. HARD.

Quam. Hanc eo nomine jam ius indicavit, XIX, 39. Martius vocat Cels. II, 12 : « Lactucae marinæ lac, inquit, cujus pani adjecta abunde purgat. » I, 21, de aqua inter cutem : « lest etiam lactucae marinæ, grandis juxta nascitur, semen aqua potui datum. » Eadem locis est, uti dicitur XXVI, 1 testis quoque Celsus, V, 7 : « tuca marina, inquit, quæ a his τιβύμαδος nominatur. » Igitur est tithymali genus, quod

paralium vocant, purgationibus aptum, de quo lib. XXVI. Plinius ipse ejusdem lib. XVI, 39 : « Tithymalum nostri herbarum lactariam vocant, alii lactucam caprinam, etc. » H. — De ea sup. lib. dictum. ED.

3. Hujus lac. Diosc. II, p. 166, hanc vim eandem lactucae silvestris lacti adscribit, eundemque fere dandi modum imperat : lactucae marinæ semini, Cels. III, 21. H.

4. Nervi. Ad hos usus adhibitum a se tithymali succum Galenus ipse prodidit κατά γέννη, III, 2. H. — Caule et foliis contusis... nervi, etc. Vet. ap. Dal. caule vero et. ED.

5. Eadem. Idem fere de tithymalo Diosc. IV, 166. HARD.

XXV. 1. Quod Græci cæsapon vocant. Quod Græci cæsapon, αἴσπων vocant. Nimirum succo turgentem, ἀπὸ τοῦ αἴσων τὸν ὀπὸν. Alii, ἀπὸ τῆς αἴσως, id est, τῆς λύπης, καὶ ὀπὸν, αἴσπων dictam volunt, quod succo

medentur. Hæc in arvis nascitur. Tertium² genus est in silvis nascens; isatin vocant. Hujus³ folia trita cum polenta vulneribus prosunt. Quarto⁴ infectores lanarum utuntur: simile erat lapatho silvestri foliis, nisi plura haberet et nigriora. Sanguinem⁵ sistit. Phagedænas et putrescentia hulcera, quæ serpunt, sanat: item tumores ante suppurationem. Contra ignem sacrum radice vel foliis prodest; vel⁶ ad lienes pota. Hæc propria singulis.

XXVI. Communia¹ autem sponte nascentibus, candor, caulis interdum cubitali longitudine, et ipsi², et foliis sca-

sit ob amarorem ingrato: id quod mihi placet. Alii a verbo ἰσαῖ implere, asopon, quasi succa lacteo plenam, dictam malunt. Lactuca ἰσπερος, id est, ἑπώδης, sive ἑπὸς μεσῆ, endivia silvestris officinarum, quæ folia habet profundissime laciuiata et incisa. Pro lactuca silvestri pingit Dodonæus. DALESC. — Græci *cæsapon*. Sic libri omnes etiam MSS. tum hoc loco, tum hujus loci indice. Dalecampius *asopon* legit: sed in ea voce nugari eum recte Salmasius admonuit, nott. in Solin. pag. 258. HARD. — *Cæsapon*. Sic Chiffi. Vet. ap. Dal. *sesapon*. Gron. et al. ante Hard. *esopon*. ED.

2. *Tertium*. Lactucæ videlicet: quo nomine nunc comprehenduntur genera herbarum omnia, quæ lacteum succum fundunt. Hanc porro isatin, quam in silvis nasci Plinius admonet, silvestrem intelligi ab eo perspicuum est, atque adeo diversam ab ea qua infectores uti consueverunt: hæc enim sativa est, uti mox ex Oribasio docebimus: quod Salmasius fugit, loc. cit. H.

3. *Hujus folia trita*, etc. Sic Diosc. II, 216, nec paulo etiam expressius Galenus de simpl. med.

Facult. lib. VI, pag. 179. HARD.

4. *Quarto*. Isati nimirum sativa. Oribas. lib. XI, fol. 199, post Diosc. II, 215, et Galen. de Fac. simpl. med. VI, pag. 179: « Isati sativa herba est, qua tingendis lanis infectores utuntur: folia plantaginis habet, pinguiora tamen, et nigriora. Silvestris vero isatis est sativæ similis: folia tantum habet majora ad lactucæ foliorum similitudinem, etc. » De isati plura dicemus XXII, 2. Silvestris iconem exhibet Dodonæus, p. 79. Sativæ idem, et Lobelius in Obs. p. 189. H. — *Quarto*, etc. Sic ex MSS. emend. Hard. consent. Chiffi. « quarto inf. utuntur, quod glastum vocant; s. erat... nisi quod plura haberet » Gron. et al. ED.

5. *Sanguinem*. Hæc totidem verbis Diosc. II, 215, de sativa isati; et Galenus loc. cit. Uterque post Hippocratem lib. de Hulcer. text. 7.

6. *Vel*. Et isati quoque silvestri hanc vim attribuit Diosc. loc. cit.

XXVI. 1. *Communia*. Hoc est, silvestribus, superius explicatis. De sativis inferius. HARD.

2. *Et ipsi*. Et in ipso caule, et in foliis quædam scabrities inest. H.

x his rotunda folia et brevia habentem sunt qui n³ vocent, quoniam accipitres scalpendo eam, : oculos tingendo, obscuritatem, quum sensere, it. Succus omnibus candidus, viribus quoque pamilis : carpitur per messes inciso caule, conditur novo, ad multa præclarus. Sanat⁴ omnia oculorum n lacte mulierum : argema, nubeculas, cicatrices, æque omnes⁵, præcipue caligines. Imponitur etiam a lana contra epiphoras⁶. Idem⁷ succus alvum purposca potus ad duos obolos. Serpentium⁸ ictibus in vino potus. Et folia, thyrsi que triti, ex aceto

eraciam. Apuleius, c. 30 : uridax agria dicitur, aliis . Italis lactuca silvaticã. » *ad oculorum caliginem* : quilam, quum in altum lerit, prospicere rerum ietucæ silvaticæ folium t succo ejus sibi oculos : maximam inde claritate. Herbæ igitur lactucæ iecum cum vino optimo nelle acapno, quod sine : tum est, mixtum in ameam condito, et eo utaris : medicinam experieris. » refert de accipitre Ælii II, 43. HARD. : Apul. loc. cit. et Diosc. ἱποκαθαίρει δὲ καὶ ἀργεμα ἰ καὶ πρὸς ἐπιχάσεις ἐγυναικίῳ γάλακτι. Hoc : sicut oculorum est sordipurum, crustosumque ED. — *Sanat... argema*, sic em. ex MSS. HARD. *ilas* Gron. et al. ED. *ionesque omnes.* Ἐπιχάσεις, ἐπιχάματα Æginetæ, lera sordida, crusta te-

cta, qua exempta, oculi hamer sæpe effluit. DALEC. — *Adustionesque.* Hulcera oculorum exusta putat hic Dalecampius intelligi : nos ambusta (nisi de iis paulo post sermo foret), hoc est, adustiones a fervente aqua vel igni factas. De his enim Theod. Priscian. I, 17 : « De ustione calidæ, vel ignis... Et lactucæ tritæ cum salibus, pro cataplasmate impositæ, continuo curant... Alumine scisso cum oleo contrito omnea ustiones ungo. » HARD.

6. *Contra epiphoras.* Ἐπιφορὰ, oculi præcipue morbus est, qui fit ab humorum influxu atque impressione. Is quum cætera membra obsidet, partis in quam fit impetus ingruentis humoris semper nomen adjicere consuevit Noster, ventris scilicet, aut uteri, aut testium epiphoras appellando. HARD.

7. *Idem succus alvum purgat, in posea potus.* Diosc. loc. cit. Καθαίρει δὲ μετ' ὀξυκράτου πύθεις ὁ ἐπὶς δυοῖν ὀβολοῖν ὀλη, ὕδατάδη κατὰ κοιλίαν. HARD.

8. *Serpentium.* Diosc. loc. cit. *Scorpionum.* HARD.

bibuntur. Vulneri illinuntur maxime contra scorpionum ictus. Verum contra phalangia commixto vino ex aceto. Aliis quoque venenis resistunt, exceptis quæ strangulando necant, aut iis quæ vesicæ nocent: item psimmythio excepto. Imponuntur et ventri ex melle atque aceto, ad detrahenda vitia alvi. Urinæ difficultates, succus emendat. Cratevas eum et hydropicis obolis duobus in aceto et cyatho vini dari jubet. Quidam⁹ et e sativis colligunt succum minus efficacem. Peculiares¹⁰ earum vires partim jam dictæ sunt, somnum faciendi, Veneremque inhibendi, æstum refrigerandi, stomachum purgandi¹¹, sanguinem augendi. Non paucæ restant: quoniam et inflationes discutunt, ructusque lenes faciunt. Nec ulla¹² res in cibis aviditatem incitat inhibetque eadem: in causa¹³ alterutraque modus est. Sic et alvum copiosiores solvunt, modicæ sistunt. Lentitiam pituitæ digerunt, atque ut aliqui tradiderunt, sensus¹⁴ purgant. Stomachi dissoluti utilissime adjuvantur: in eo usu et oxypori¹⁵ obolis asperitatem addito dulci ad intinctum aceti temperantes: si crassior pituita sit, scillite

9. *Quidam.* Diosc. loc. cit. iisdem verbis. HARD.

10. *Peculiares.* Lib. XIX, 38. Has quoque lactucæ dotes complexus est Diosc. II, 165 et 166. H.

11. *Purgandi.* Immo, *roborandi.* Stomachicis sativam lactucam crudam prodesse tradidit Dioscorides. DALEC.

12. *Nec ulla.* Forte, *nec alia res.* HARD. — Sic ex MSS. emend. Hard. Gronov. et al. « ructusque lenes faciunt, concoctiones adjuvant. Cruditates ipsæ nequaquam faciunt. Nec ulla, etc. » ED.

13. *In causa.* Utrumque præstat, pro diverso sumendi modo. H.

14. *Sensus.* Sic paulo inf. c. 34,

brassicæ esu sensus purgari dicit.

15. *Oxypori.* Lactucis, inquit, stomachi adjuvantur, cum oxyporo, quod oboli mensura capiat, cujus asperitatem addito passo (γλαυαί, dulci) mitigant ad intinctum aceti. Si crassior pituita in stomacho videbitur, non oxyporo dulcibus edomito, sed scillite aceto, aut absinthite vino utendum cum lactucis. Ὄξυπορα dicebantur, quæ aceto condita ad intinctus servabantur. Apud Colum. XII, c. postremum inscribitur: *Moretum oxyporum*, vel ut alii, *oxygarum*, quemadmodum componas. Muria condiri lactucas auctor est Diosc. II, 165; oxymelite Plin. XIX, 38. HARD.

aut vino absinthite : et si tussis sentiatur, hyssopite admixto. Dantur coeliacis cum intubo erratico, et ad duritiam præcordiorum¹⁶. Dantur et melancholicis candidæ copiosiores, et ad vesicæ vitia. Praxagoras et dysentericis dedit. Ambustis quoque prosunt recentibus, priusquam pustulæ fiant, cum sale illitæ. Hulcera etiam, quæ serpunt, 5 coercent, initio cum aphronitro, mox in vino. Tritæ igni sacro illinuntur. Convulsa et luxata caulibus tritis cum polenta ex aqua frigida leniunt. Eruptiones¹⁷ papularum, ex vino et polenta. In cholera quoque coctas patinis dederunt : ad quod utilissimæ quam maximi caulis et amaræ. Quidam¹⁸ lacte infundunt. Defervefacti hi caules et stomacho utilissimi traduntur : sicut somno æstiva¹⁹ maxime lactuca, et amara lactensque, quam meconidem²⁰ vocavimus. Hoc lac²¹ et oculorum claritati cum muliebri lacte utilissimum esse præcipitur, dum tempestive capiti inunguntur. Oculorum²² quoque vitiis, quæ frigore in iis facta 6 sunt. Miras et alias invenio laudes : thoracis etiam vitiis prodesse, non secus quam abrotonum, cum melle attico.

16. *Præcordiorum*. Hypochondriorum, lienis, et hepatis. DALÆC.

17. *Eruptiones*. Quæ Græci ἰξανθήματα. Plinius nunc papulas, nunc eruptiones pituitæ vocat : tubercula videlicet, quæ jejunæ salivæ defricatione curantur. Papulis cutis exasperatur, et rubet, leviterque roditur. Celsum vide, V, c. postremo, tit. de *Papulis*. HARD.

18. *Quidam*. Quidam cum lacte infundunt clysteribus. H. — *Lacte*. Vet. apud Dal. et Ch. *lacti*. ED.

19. *Somno æstiva*. Sic ex MSS. emend. Hard. cons. MSS. et Chiffli. *somno sativa* Gr. et Al. ED.

20. *Quam meconidem*, etc. Μηκωνίς vero Solvestris est et descripta a me in Botanico. Amaro gustu, et

papaveri viribus esse prorsus similem Dioscorides ait, ideoque nonnullos succum ejus lacteum meconino permiscere. Inde meconis cognominata est. Vide supra lib. XIX, c. 8. DALÆC. — *Meconidem vocavimus*. Lib. IX, 37. Μηκωνίς atræ lactucæ et amaræ genus, cui nomen est a lactis soporiferi copia. Laudat eam Galenus κατὰ τόπους, VIII, 4, p. 577. HARD.

21. *Hoc lac et oculor. claritati*, etc. Diosc. II, p. 166. HARD.

22. *Oculorum*. Adustionibus forte ex frigore, quas ἰκκηάσεις eo loco appellat Dioscorides. H. — *Dum tempestive... Oculorum*, etc. Vet. ap. Dal. et quum tempora capitis inunguntur, oculorum quoque, etc. ED.

Purgari et feminas hoc cibo. Semen sativarum contra scorpiones dari. Semine trito ex vino potio et libidinum imaginationes in somno compesci. Tentantes³ aquas non nocere lactucam edentibus. Quidam tamen frequentiores in cibo officere claritati oculorum tradiderunt.

1 XXVII. (VIII.) Nec beta sine remedio est utraque. Sive candidæ, sive nigræ radix recens, et madefacta, suspensa funiculo, contra serpentium morsus efficax esse dicitur. Candida¹ beta cocta, et cum allio crudo sumpta contra tineas: nigræ radices ita in aqua coctæ, porriginem² tollunt; atque in totum efficacior esse traditur nigra. Succus ejus capitis dolores veteres, et vertigines: item³ sonitum
2 aurium sedat, infusus iis: ciet urinam. Medetur dysentericis injecta, et morbo⁴ regio. Dolores quoque dentium sedat illitus succus; et contra serpentium ictus valet, sed hujus radici dumtaxat expressus. Ipsa⁵ vero decocta, pernionibus occurrit. Albæ succus⁶ epiphoras sedat, fronte

3. *Tentantes*. Aquas quæ sensum cerebrumque tentent, quales memorantur XXXI, 11, 12, etc. H.

XXVII. 1. *Candida*. Hæc totidem verbis Plin. Val. II, 21. HARD.

2. *Porriginem*, etc. Furfures et lendes, *πιτυρά και κονίδα*. Diosc. DALEC. — *Porriginem*. Marc. Emp. cap. IV: «Betæ viridis contusæ expressæque succo porriginosum caput frequenter in balneo lotum, omni tabe purgatur.» Diosc. II, 149: *Τὸ δὲ τῶν ῥιζῶν και τῶν φύλλων ἀρέψημα, πιτύρων και κονιδῶν σμηκτικόν, κ. τ. λ.* HARD.

3. *Item*. Plin. Val. I, 10: «Gummi ederæ, inquit, cum betæ nigræ succo tritum et tepefactum auribus infundis: ita tamen ut et rubi teneri succum misceas... ventositatem et dolorem tollit.» HARD.

4. *Et morbo*. Cels. III, 42: «Potui dat ictericis cum aqua betam albam contritam.» H. — *Mox hujus radici*; Vet. apud Dal. *is radice*. ED.

5. *Ipsa*. Plin. Val. IV, 10, de beta: «Pernionibus in fomento adhibita prodest.» Theod. Prisc. I, cap. de Pernionibus: «Prosant et decoctiones betarum, quibus alumen scissum infuderis.» Diosc. l. c. *Τὸ δὲ τῶν ῥιζῶν και τῶν φύλλων ἀρέψημα χυμῆτης πραυντικῶν καταπλούμανον.* «Decoctum radicum et foliorum perniones fotu mitigat.» HARD.

6. *Albæ succus*, etc. De utraque id Diosc. DALEC. — *Albæ*. Plin. Val. I, 14: «Ad oculorum dolorem: Beta alba trita fronti imponitur.» H. — Paulo post *alaminis paucio admisto non ita frequenti*

luminis pauco admixto, ignis⁷ sacrum. Sine⁸ oleo et, adustis⁹ medetur. Et contra¹⁰ eruptiones papulae, coctaque eadem contra hulcera quæ serpunt, : et alopecii¹¹ cruda, et hulceribus quæ in capite. Succus¹² ejus cum melle naribus inditus caput. Coquitur¹³ et cum lenticula addito aceto, ut venolliat¹⁴. Validius¹⁵ cocta fluxiones stomachi sistit et

III. Est et¹ beta silvestris, quam limonion vo-

orma. Vet. apud Dalec. uco admixto. Ed.

m. Huic medendi facultasque betæ radici Dioscodicat, II, 149. HARD.

oleo. Forte rectius, sine elixave. Nam Theodor. 17 : « De ustione calidæ, : Betæ elixæ contritæ im- » HARD.

istis. Sive ambustis, πυρ- Diosc. loc. cit. de radice æ. HARD.

contra eruptiones papula- c. loc. cit. HARD.

alopecii¹¹ cruda. Scalpello icatis. DALEC. — Et alopec. l. c. et Plin. Val. IV, ».

uccus. Diosc. loc. citat. et ap. c. v. HARD.

coquitur, etc. Cibum eum ευτλοφάκην dixerunt. DAL. t ventrem molliat. Ut venat. Diosc. Hic Plinius in præceptis parum exercilic. — Ut. Alba nimirum mollit alvum : ut dos est intraria, sistendi : Diosc. Γαυτλον δισσαν έστιν, ών τὸ ν ζαλιώτερον κοιλίας σὺν θέν· και μᾶλλον ἢ ρίζα· τὸ

δὲ λευκὸν, εὐκοιλιον. Mart. lib. III, ep. XLVII : « Pigoque ventri non inutiles betas. » Injusta accusatione hoc loco Dalecampius Plinii famæ notam inurit, quem rei medicæ fuisse rudem ait : quod convicium quidem quam ingerit, suam magis inscitiam prodit. HARD.

15. Validius. Ut brassicam constat inter auctores, quemadmodum dicitur c. 34, non percoctam alvum solvere, bis coctam sistere : idem et in beta fieri indicat : ut non percocta ventrem molliat, validius cocta sistat. Quare sic et Celsus accipiendus est, qui II, 30, inter ea quæ ventrem adstringunt, lenticulam adfert, cui beta adjecta est, brassicamque bis coctam. HARD.

XXVIII. 1. Est et. Hæc iisdem verbis Oribas. lib. XI, cap. 204. Oribasio Dioscorides prævit, IV, 16. Pingitur a Matthiolo λεμώνιον, seu νυροειδές in Diosc. IV, p. 980, quale in horto Regio observavimus. Λεμώνιον porro scito vocitari, quod in pratis nascitur, ut Diosc. ait, εν λεμῶσιν. Libri hactenus editi, undecim saepe caulium. Repugnat ipsa plantæ natura, quam nos in horto Regio vidimus : ipseque Dioscorides, qui ex nescio quibus fonti-

cant, alii neuroides, multum minoribus tenuioribusque ac densioribus foliis, undecim, sæpe caule lili. Hujus folia ambustis utilia, gustantium² os adstringunt. Semen³ acetabuli mensura dysentericis prodest. Aqua et e radice coctæ maculas vestium elui dicunt, itemque⁴ membranarum.

1. XXIX. Intubi¹ quoque non extra remedia sunt. Succus² eorum cum rosaceo et aceto capitis dolores lenit: idemque³ cum vino potus, jocineris, et vesicæ; et epiphoris imponitur. Erraticum apud nos quidam ambulam appellavere. In Ægypto⁴ cichorium vocant, quod silvestre sit. Sativum autem serin⁵, quod est minus et venosius.

bus commentatus est, et ea quæ de limonio prodidit, mutuatus, librorum hac in parte vitium regegit. Sic enim ille, IV, 16: Δειμώνιον, οἱ δὲ νευροειδές, τὰ μὲν φύλλα ἔχει ὁμοία σούτλων, λεπτότερα δὲ καὶ μικρότερα, δέκα ἢ πλείω. Καυλὸν λεπτὸν ὄρθιον, ἴσον, ὡσπερ κρίνου. « Limonium, aliis neuroides dictum, folia habet betæ, verum tenuiora et minora, decem aut plura. Caulem tenuem, rectum, liliaceo æqualem, etc. » HARD.

2. *Gustantium.* Prius legebatur, *guttantia adstringunt*, nulla plane sententia. In R. 1, et Colb. 1, 2, *gustantia musati stringant.* In R. 2, *gustantium os adstringant.* Diosc. IV, 16, rem decidit, quum semen limonii prodit gustu adstringere, ζύφοντα καρπὸν τὴν γιῦσιν. HARD.

3. *Semen,* etc. Diosc. loc. cit. et Galen. de Fac. simpl. med. lib. VII, pag. 201. HARD.

4. *Itemque.* Pergamenarum membranarum elui sordes ait aqua ea, in qua cum sua radice cocta beta sit. HARD.

XXIX. 1. *Intubi.* Intubus vel intubum Latinis, genera duo com-

plectitur: sativum, sive serin: et cichorium, quod silvestre, sive erraticum. HARD.

2. *Succus.* Plin. Val. ad verhum, IV, 11, de intubo. HARD.

3. *Idemque.* Plin. Val. loc. cit. « Jecoris et vesicæ vitia intubus cum vino haustusemendat. » Theod. Prisc. II, part. 2, c. 13: « Intuba frequenter comesta semper hepaticos juvant. » H. — *Ambulam.* Ita MSS. omnes, quos vidimus, quasi indita appellatione ab ambulando, qua satis apte convenit cum altera erratici intubi nomenclatione. Iidem tamen libri in Indice, *Ambubaia.* Cels. II, 30, *vel intubus, vel ambubeia,* non semel. Est cichorium silvestre, sive picris Dodonæi, p. 624. HARD.

4. *In Ægypto.* Erraticum scilicet illud genus, de quo dictum proxime. Ita Galenus de Fac. simpl. med. VIII, p. 227, *περιδία καὶ κικώρον* vocat silvestre genus, *σίρην* sativum. Quanquam et ipsum silvestre cichorium Aetius *σίρην* vocat. H.

5. *Sativum autem serin.* Hoc loco Ægyptiorum consuetudine *seris*

X. Cichorium¹ refrigerat. In cibo sumptum et il-
 collectiones, succusque decocti ventrem solvit. Joci-
 t renibus, et stomacho prodest. Item si in aceto de-
 ur, urinæ tormina discutit. Item morbum regium
 o, si sine febre sit. Vesicam adjuvat. Mulierum
 i purgationibus decoctum in aqua adeo prodest, ut
 ios partus trahat. Adjiciunt Magi, succo totius cum
 æructos favorabiliores fieri, et quæ velint, facilius
 are. Quod quidem propter singularem salubritatem
 chreston² appellant, alii pancration.

XI. Et silvestre¹ genus, alii hedypnoida vocant,¹
 folii. Stomachum dissolutum adstringit cocta; cru-
 sistit alvum; et dysentericis prodest, magis cum
 Rupta et convulsa utroque genere juvantur. Item
 genitura² valetudinis morbo effluat.

XII. Seris¹ et ipsa lactucæ simillima, duorum ge-¹
 est: silvestris melior. Nigra ista, et æstiva; de-
 hiberna, et candidior: utraque amara, stomacho

sativa est: paulo post por-
 ativa, et silvestris, quam
 cichorium, et picrida vocari
 cribit. DALEG.

. 1. *Cichorium*. Erraticum
 : intubum, sive *πικρίς*. H.
liqui chreston. *Χρησθὸν* a βο-
πικράτιον ab eximia *π*,
 iaque omnimoda. H.

I. 1. *Et silvestre genus, alii*
da vocant. Scribo: « Est et
 genus alterum: hedypnoi-
 int », ex vet. cod. Nam
 m est alterum genus betæ
 : quam limonion dicunt, et
 paulo infra: « Rupta et
 a utroque genere levantur. »
 - Cichorium latioris folii,
 don. p. 623. Quod in cibo

sumptum jucundiorē animam,
 suavioremque faciat, id apud Græ-
 cos nomen invenit, *ἡδυπνοῦς*. H.

2. *Genitura*. Genitale semen. H.
 XXXII. 1. *Seris*. Colum. VIII,
 14: « Genus intubi, quod Græci
σέρην appellant. » Sativum videlicet,
 sive hortense. Hæc duum generum,
 Dioscoride etiam auctore est, II,
 160, quanquam is diversas discrimi-
 nis notas affert. De vocis hujus
seris intellectu vide Galen. de alim.
 Fac. II, 41. HARD.

2. *Deterior*. Quæ a similitudine
 lactucæ, alba lactuca a Plinio Va-
 leriano dicitur, eo quem mox affer-
 renus loco. Silvestris eadem appel-
 latur, quod est, ut ait Diosc. angu-
 stiore folio, et amariore. HARD.

utilissima, præcipue quem³ humor vexat. Cum aceto⁴ in cibo refrigerant vel illitæ; discutiuntque⁵ et alios, quam stomachi. Cum polenta⁶ silvestrium radices stomachi causa sorbentur: et cardiacis⁷ illinuntur super sinistram mammam ex aceto. Omnes hæ et podagricis utiles, et sanguinem rejicientibus: item quibus genitura fluat, alterno⁸ dierum potu. Petronius Diodotus, qui Anthologoumena scripsit⁹, in totum damnavit serin multis modis arguens. Sed aliorum omnium opinio resistit.

XXXIII. (IX.) Brassicæ laudes longum est exsequi, quum¹ et Chrysippus medicus privatim volumen ei dicaverit, per singula membra hominis digestum, et² Dieuches: ante omnes autem Pythagoras et Cato non parcius celebrarint. Cujus sententiam vel eo diligentius persequi par est, ut noscatur qua medicina usus sit annis DC³ rom.

3. *Quem.* Ita MSS. R. Colb. etc. In Chiff. *quem uror vexat.* Diosc. loc. cit. prodesse ait dissoluto et æstuanti stomacho, ἀτονούντα ζύμαχον παρηγοροῦσι, καὶ κλυσόμενον. H.
4. *Cum aceto in cibo refrigerant.* Diosc. loc. cit. HARD.

5. *Discutiuntque.* Humores videlicet, quæ vox ex antecedentibus subintelligi hoc loco debet. H.

6. *Cum polenta.* Cum farina hordeacea, σὺν ἀφίτω. HARD.

7. *Et cardiacis.* Diosc. loc. cit. et totidem fere verbis Didymus in Geop. XX, 28. Plin. Val. III, 11: «Cardiacis sanandis: Lactucæ albæ nomen est seris: quæ trita et imposita mammæ sinistræ, magnifice sudorem minuit.» Cardiacus dicitur, qui morbo laborat cardiaco. Ait autem Cels. III, 19, cardiacum morbum aliud nihil esse, quam nimiam imbecillitatem corporis, quod, stomacho languente, immodico su-

dore digeritur. Καρδίαν Veteres stomachum appellabant, id est, os ventriculi. HARD.

8. *Alterno.* Si alternis diebus sumatur. Didymus in Geop. loc. cit. Αἰμοποτόχοις ὁ χυλὸς ἀφελιμώταται, εἰ παρὰ μίαν πίνοισιν. HARD.

9. *Petronius Diodotus, qui Anthologoumena scripsit.* Ἀνθολογούμενα (sic enim MSS. R. Colb. et Chiff. non, ut libri editi, *antilegomena*), hoc est, florilegia. H. — Præerat emendationi Pintianus. ED.

XXXIII. 1. *Quum et Chrysippus medicus privatim volumen, etc.* Transcripsit hæc Plin. Val. de Re med. IV, 29. HARD.

2. *Et Dieuches.* Antiqua lectio, et *Diocles.* Potest autem utroque modo legi, ut patet ex elencho. PINT.

3. *Annis DC.* Quot ab Urbe condita anni fluxere ad Catonis ævum. Elegans est Plinii Valeriani

populus. In tres⁴ species divisere eam Græci antiquissimi. Crispam, quam selinoidea vocaverunt, a similitudine apii foliorum, stomacho utilem, alvum modice mollientem. Alteram leam, latis foliis e caule exeuntibus. Unde caulodem quidam vocavere, nullius in medicina momenti. Tertia est proprie appellata crambe⁵, tenuioribus foliis, et simplicibus, densissimisque: amarior, sed efficacissima. Cato crispam⁶ maxime probat, dein lævem grandibus foliis, caule magno. Prodesse tradit capitis doloribus⁷, oculorum caligini scintillationique, lieni, stomacho, præcordiis, crudam ex aceto et melle, coriandro, ruta, menta, læseris radícula, sumptam acetabulis duobus matutino; tantamque esse vim, ut qui terat hæc, validiorem fieri se sentiat. Ergo vel cum his tritam, sorbendam, vel ex 3 hoc intinctu sumendam. Podagræ⁸ autem morbisque arti-

paraphrasis in hunc locum, cap. cit. « Cato tradit populum romanum, inquit, sexcentis fere annis medicina brassicæ usum: nondum enim in Urbem commeaverant medici, qui in artem redegerunt, quemadmodum magno sanitas constet, et peregrina secum pigmenta attulerunt, ut illis imponerent pretia, quas vellent. Cæterum militares viri gloriosas cicatrices gratuito olere curabant: eodem horto cura usi ad salutem, dum illos pascit, et sanat. » HARD.

4. In tres species divisere eam Græci, etc. De his actum est lib. sup. cap. 41. Græci vocant αλινοειδέα, λειάν, sive καυλώδη, κράμβην. HARD.

5. Crambe. Vulgatum est Græcis adagium, δις κράμβη θάνατος. Sic Juven. VII, 154: « Occidit miseros crambe repetita magistros. » Vide

Polit. Miscellan. cap. xxxiii. DAL.

6. Cato crispam. de Re Rust. cap. clvii. HARD.

7. Prodesse tradit capitis doloribus. Athenis puerperis in cibum dabant, veluti τῶν ὀδόντων antipharmacum. Nicander brassicam veluti sacram, μάντιν vocavit. Apud Ananiam, Teleclidem, Epicharmum, Eupolin in Baptis, jusjurandum per brassicam concipitur, quo modo Zeno per capparina jurabat. Rhodigin. XXVII, cap. ult. DALEG.— Prodesse. Hæc ad verbum Plin. alter Valerianus, IV, 29, ubi hoc Catonis antidotum vocat. H.

8. Podagræ. Idem Cato, « Verum morbum articularium nulla res tantum purgat, quantum brassica cruda, si eam edes cum ruta, et coriandro concisam. » Ita etiam Paxamus in Geop. XII, 17, et Plin. Val. l. c. HARD.

culariis⁹ illini cum rutæ, coriandri, et salis mica, hordei farina. Aqua¹⁰ quoque ejus decocta, nervos articulosque mire juvari, si foveantur¹¹ vulnera, et recentia, et vetera, etiam carcinomata, quæ nullis aliis medicamentis sanari possint. Foveri prius aqua calida jubet, ac bis die tritam imponi. Sic etiam¹² fistulas, et luxata, et humores evocari, quæque discuti opus sit. Insomnia¹³ etiam, vigiliisque tollere decoctam, si jejuni edant quamplurimam ex oleo, et sale. Tormina¹⁴, si decocta iterum decoquatur, addito oleo, sale, cumino, polenta. Si ita sumatur sine pane, magis profuturam. Inter reliqua¹⁵ bilem detrahi per vinum nigrum pota. Quin et¹⁶ urinam ejus qui brassicam esitaverit, asservari, calefactamque¹⁷ nervis remedio esse. Verba ipsius subjiciam, ad exprimendam sententiam :

9. *Articulariis*. Ita MSS. omnes. Plin. Val. *articularibus*. Quædam Catonis exemplaria *articularem* morbum habent. HARD.

10. *Aqua*. Plin. Val. IV, 29. H.

11. *Si foveantur*. Cato, cap. CLVII; Plin. Val. III, 22; Paxamus in Geop. l. c. HARD.

12. *Sic etiam*. Recepta hactenus lectio ejusmodi, « sic etiam fistulas eluxatas, et tumores evocari. » At quæ fistulæ eluxatæ auditæ umquam fuerint, aut vero esse possint, quive tumores evocandi, non satis intelligo. Locum sanavimus ex auctore gemino. Ille enim qui Plinius Valer. dictus est, IV, 29, de brassica: « Fistulas, inquit, atque luxata discutit, humores aut evocat, aut spargit imposita, insomnia atque vigiliis compescit, etc. » Cato vero, cap. CLVII: « Si cancer ater est, is olet, et saniem spurcam mittit; si albus, purulentus est. Sed si fistulosus, subtus

suppurat sub carne. In ea vulnera hujusmodi tere brassicam, sanum faciet . . . Et luxatum si quod est, bis die calida foveo, brassicam tritam sponnito: cito sanum faciet. » HARD.

13. *Insomnia etiam vigiliisque tollere*. Cato l. c. HARD.

14. *Tormina*. Cato, capp. CLVI et CLVII. HARD.

15. *Inter reliqua bilem detrahi per vinum nigrum pota*, etc. In torminibus, citra febrem, post sumptam brassicam vinum strum statim Cato dat, et ægrum ita cito sanum fieri asserit. Negligenter hæc Plinius. DAL. — *Inter*. Hæc paulo enucleatius Cato, cap. CLVI. H.

16. *Quin et*. Cato, cap. CLVII. H.

17. *Calefactamque*, etc. Locus hic monstrat legendum apud Catonem: « Et hoc, si quando usu venerit, qui nervis debilis erat, hæc res sanum facere potest, etc. » DALEC.

Pueros¹⁸ pusillos si laves ea urina, numquam debiles fieri. Auribus¹⁹ quoque ex vino succum brassicæ tepidum instillari suadet; idque etiam tarditati audientium prodesse asseverat: et impetigines²⁰ eadem sanari sine hulcere.

XXXIV. Græcorum quoque opiniones jam et Catonis¹ causa poni convenit, in iis dumtaxat, quæ ille prætermiserit. Biles detrahere non percoctam putant. Item² alvum solvere, eandemque bis coctam sistere. Vino³ adversari, ut inimicam vitibus. Antecedente³ in cibis caveri ebrie-

18. *Pueros pusillos, si laves ea urina, etc.* Cato, loc. cit. et Plin. Val. IV, 29. HARD.

19. *Auribus.* Verba hæc sunt Catonis, cap. CLVII, fere extremo: « Auribus si parum audies, terito cum vino brassicam, succum exprimito, in aurem intro tepidum instillato: cito intelliges te plus audire. » Habet hoc ipsum Plin. Val. I, 12, et Paxamus in Geop. XII, 17. HARD.

20. *Et impetigines.* Cato, l. c. « Deinde impetigini parce brassicam apponito, sanam faciet, et hulcus non faciet. » Paxamus in Geop. l. c. Διχθῖνα δὲ ἔξαιραι τὰ φύλλα προστριβόμενα. Impetigo, fœdatio cutis est, serpens cum pruritu, quam alii scabiem siccam, asperam et prominentem intelligunt: alii morbum similem scabiei squamosum. Plerique λιχθῖνα Græcis dici existimant, de quo jam cap. 2 egimus. Delicias Turnebus facit, dum *porcæ petigines* hoc loco legit. H.

XXXIV. 1. *Item alvum solvere, eandemque bis coctam, etc.* Hæc quoque tradit Galen. de simp. med. Fac. III, 15, p. 70, et Diosc. II, 145, 146: « Brassicam bis decoctam alvum adstringere. » Celsus

pariter admonet, II, 30; « movere, si subcruda est, cap. 20. H.

2. *Vino adversari.* Si quis dum coquitur brassica, vini paululum instillet, minime percoctam iri, ait Geop. auct. V, 11. De hac antipathia rursum cap. 36. H.

3. *Antecedente in cibis caveri ebrietatem, postea... discuti, etc.* Ab eo effectu Græci ἀραιπάλον vocant, ut amygdalas amaras. In Georgicis Cassiani traditur Lycurgi lacrymis, quem Liber Pater vitibus alligaverat, natam brassicam, eamque propterea vino adversari. Galen. lib. I, κατὰ τόπους, ex Apollonio, succum brassicæ laudat cum rosaceo, et folium ejusdem aqua calida maceratum, et capiti circumpositum, in capitis dolore ex temulentia. DALZC. — *Antecedente.* Hoc pariter auctor Geop. l. c. Theophrastus, Eubulus, Apollodorus, Carystius, Timæus, Nicochares, aliique apud Athen. I, pag. 34. Aristoteles quoque, cap. 3, probl. 27: Διὰ τὴν κράμην παύει τὴν κραίπλην; E Latinis etiam Cato, cap. CLVI: « Si voles in convivio multum bibere, cœnareque libenter, ante cœnam esto crudam brassicam, quantum voles ex aceto: et item, ubi cœ-

tatem, postea sumpta crapulam discuti. Hunc⁴ cibum et oculorum claritati conferre multum : succum⁵ vero cruda vel angulis tantum tactis cum attico melle, plurimum. Facillime concoqui, ciboque eo sensus purgari. Erasistrati schola clamat, nihil esse utilius stomacho nervisque, ideo et paralyticis, et tremulis⁶ dari jubet, et sanguinem exscreantibus. Hippocrates⁷ cœliacis et dysentericis bis coctam cum sale. Item ad tenesmon, et renum causa : lactis⁸ quoque ubertatem puerperis hoc cibo fieri judicans, et purgationem⁹ feminis. Crudus¹⁰ quidem caulis si mandatur, partus quoque emortuos¹¹ pellit. Apollodorus¹² adversus fungorum venena semen aut succum bibendum censet. Philistion opisthotonicis succum ex lacte caprino cum sale et melle. Invenio et a podagra liberatos edendo eam, decoctæque jus bibendo. Hoc et cardiacis datum et comitialibus morbis addito sale. Item¹³ splenicis in vino albo per dies XL. Ictericis¹⁴, nec non et phreneticis radicis

naveris, comesto aliqua quinque folia : reddent te quasi nihil ederis, biberisque : bibesque quantum voles. • HARD.

4. *Hunc.* Ita etiam Paxamus in Geop. XII, 17; Diosc. quoque, II, 146. HARD.

5. *Succum.* Marc. Emp. cap. VIII : « Brassica cruda, inquit, trita, cum pane candido madefacto subacta, ac fronti illita, dolorem oculorum plurimum relevat. » H.

6. *Et tremulis.* Diosc. II, 146, Τρομάδιαι, quibus sunt artus tremuli. HARD.

7. *Hippocrates.* De Morb. mul. II. HARD.

8. *Lactis quoque ubertatem puerperis,* etc. Hippocrat. de Morb. mul. I, text. 73. HARD.

9. *Purgationem feminis.* Decoctum

potu menses et alvum ciet. Succus cum lolii farina inditus menses trahit. Diosc. — *Et purgationem feminis.* Hippocrat. de Nat. mul. text. 29 et 31. Item de Morb. mul. I, text. 74. HARD.

10. *Crudus.* Hippocrates l. c. proxime, commanducatum brassicam menses trahere prodidit: affricatam, partum ejicere, p. 377. H.

11. *Partus quoque emortuos,* etc. Flos in pessu subditus abortum facit. DAL.

12. *Apollodorus adversus fungorum venena semen,* etc. Paxamus quoque in Geop. l. c. HARD.

13. *Item.* Hæc pariter Paxamus l. c. et Diosc. σπληνικὸς ὄφθαλμ, l. c. H. — Vet. apud Dal. *idem.* ED.

14. *Ictericis.* Et his quoque in vino albo dari per dies XL, Paxa-

crudæ succum gargarizandum bibendumque demonstrat. Contra vero singultus cum coriandro et anetho, melle ac pipere, ex aceto. Illitam quoque prodesse inflationibus stomachi¹⁵. Item serpentium ictibus, et sordidis hulceribus, ac vetustis, vel ipsam aquam cum hordeacea farina : succum ex aceto, vel cum¹⁶ feno græco. Sic aliqui et articulis, podagrisque imponunt. Epinyctidas¹⁷, ac quidquid aliud serpit in corpore, imposita levat. Item¹⁸ repentinas caligines : has et si manditur ex aceto. Suggillata vero et alios livores pura illita. Lepras¹⁹ et psoras cum alumine rotundo ex aceto. Sic et²⁰ fluentes capillos retinet. Epicharmus testium et genitalium malis hanc utilissime imponi asserit. Efficacius eamdem cum faba trita. Item convulsis cum ruta. Contra ardorem febrium et stomachi vitia cum rutæ semine : et ad²¹ secundas. Et muris aranei morsus, foliorum aridorum farina alterutra²² parte exinanit.

XXXV. Ex omnibus brassicæ generibus suavissima est cyma¹, etsi inutilis habetur, difficilis in coquendo, et

mus præcipit l. c. Sunt autem icterici, qui ictero morbo laborant, quem Varro vocat regium morbum, ut dicemus XXII, 53. Vulgus in Gallia a colore flavo, la jaunisse. H.

15. *Illitam quoque prodesse inflationibus stomachi.* Ita libri omnes, etiam MSS. non, ut quidam voluere, inflammationibus. Sunt enim diversæ eæ affectiones stomachi, ut Celsus docet, IV, 5, de Morbis stomachi : « Modo ingens calor, inquit, modo inflammatio, modo exhulceratio afficit. » HARD.

16. *Vel cum.* Cum aceto et feni græci farina, podagricis articulo quoque morbo prodesse, hulceribus quoque sordidis ac vetustis, auctor est Diosc. II, 146. HARD.

17. *Epinyctidas, ac quidquid aliud serpit, etc.* Diosc. l. c. HARD.

18. *Item.* Diosc. l. c. brassicam ait auxiliari plurimum iis, quibus est obtusior oculorum acies : ἄμβλωποῦσι δὲ βεβητῆ ἰσθιομένη. H.

19. *Lepras et psoras cum alumine rotundo, etc.* Paxamus l. c. iisdem fere verbis. HARD.

20. *Sic et fluentes capillos retinet.* Diosc. l. c. ἴσχυι δὲ καὶ ῥύσιν τῶν ἐν κεφαλῇ τριχῶν. HARD.

21. *Et ad.* Subintellige, ejiciendas : ἐκβαλεῖν χορῆα, dixit Hipp. de Morb. mul. I, 122. HARD.

22. *Alterutra.* Sive superne vomitum, sive inferne alvum ciendo. HARD.

XXXV. 1. *Cyma.* Dioscoridi,

renibus contraria. Illud quoque non est omitendum, aquam decoctæ, ad tot usus laudatam, foetere humi effusam. Stirpium brassicæ aridorum cinis, inter² caustica intelligitur. Ad coxendicum dolores cum adipe vetusta. At cum lasere et aceto in vicem³ psilothri evulsis illitus pilis, nasci alios prohibet. Bibitur et cum oleo subfervefactus, vel per se elixus, ad convulsa et rupta intus, lapsusque ex alto. Nulla ergo sunt crimina brassicæ? Immo vero apud eosdem animæ gravitatem facere, dentibus et gingivis nocere: et in⁴ Ægypto propter amaritudinem non estur.

- XXXVI. Silvestris, sive erraticæ, immenso plus effectus laudat¹ Cato: adeo² ut aridæ quoque farinam in olfactorio³ collectam, vel odore tantum naribus raptò, vitia earum graveolentiamque sanare affirmet. Hanc alii pe-

lib. II, cap. 156: τὸ κράμβης κίσμα αὐτομαχώτατον μὲν, ὀρμηώτατον δὲ, καὶ σφραγιστότατον. • Cyma utilior stomacho, sed acrior, et ad urinam ciendam efficacior. • Κύμα Græci dicunt, quasi κίσμα. In feminino tamen genere Plinius utitur. Cymas etiam κρωττήματα καλεῖς vocant. Decoctum prototomi caulis ἀντιπαθῶς nephriticis sanare ex Antiocho Galenus testatur, lib. X, κατὰ τίτιος. DALEC. — Cyma. In omni, inquit, brassicæ genere, cyma quidem suavissima est, ut agnoscent omnes subtilioris gule magistri: est enim, ut dictum est libro superiore, cap. 41, ipsorum caulium tenerior delicatiorque cauliculus: sed idem tamen est medicina inutilis: quippe difficilis in coquendo, etc. Cave credas brassicæ genus cymam appellari. HARD.

1. *Inter caustica.* ΑΙΣΧΥΛΑ medi-

camenta sunt, quæ adurendi vim habent. HARD.

3. *In vicem.* Ψιλοθρον, φάρμακον πρὸς ψάσσειν τῶν τριχῶν, medicamentum ad evellendos pilos, quasi depilatorium. HARD.

4. *Et in Ægypto propter amaritudinem.* Dioscor. II, 145. HARD.

XXXVI. 1. *Laudat.* Cato, cap. CLVII. HARD.

2. *Adeo ut aridæ quoque farinam, etc.* Cato, l. c. • Si polypus in naso introierit, brassicam erraticam aridam tritam in malum conjicito, et ad nasam admoveto: ita subducito sursam animam quam plurimum poteris: in triduo polypus excidet, etc. • HARD.

3. *In olfactorio.* • Olfactorium, inquit Johannes de Janua, vas est unguentarium, in quo odoraumenta gestantur, • nempe ex Isidoro, XIX, 31. HARD.

1⁴ vocant, inimicissimam⁵ vino, quam præcipue vitis : aut si non possit fugere, moriatur. Folia⁶ habet una, , rotunda, lævia, plantis oleris⁷ similior, candidior, et hirsutior. Hanc inflationibus mederi, melan-
 2 is quoque, ac vulneribus recentibus, cum melle, ita
 lvantur ante diem septimum : strumis, fistulis, in
 contritam, Chrysippus auctor est. Et alii vero com-
 re mala corporis quæ serpant : nomas vocant⁸. Item
 scentia absumere. Cicatrices ad planum redigere.
 ulcera et tonsillas, manducata et coctam, succo
 rizato cum melle tollere. Item psoras et lepras vete-
 3 psius tribus partibus cum duabus aluminis in aceto
 litis. Epicharmus satis esse eam contra canis rabiosi
 im imponi. Melius si cum lasere, et aceto acri. Necari
 re canes ea, si detur, ex carne. Semen ejus tostum
 atur contra serpentes, fungos, tauri⁹ sanguinem.
 cocta splenicis in cibo data, et cruda illita cum sul-
 et nitro prosunt. Item mammarum duritiæ. Radi- 4

⁵ *etræam*. Quod in locis pe-
 præruptisque nascitur, ἐν
 ἴσσι τόποις, ut ait Diosc. II,
 quo hæc ἀγρία κράμνη voca-
 me eadem illa est, inquit
 5, II, 132, quæ tot exercuit,
 ero occidit Grammaticos, illo
 isenariolo vaticinante, quan-
 uocem nostris criticis olim
 t, « Occidit miseros crambe
 magistros. » HARD.

⁶ *imicissimam vino, quam præ-*
itis fugiat. Quippe cui si
 seratur, a brassica recedat
 n possit longissime, ut qui-
 odit auctor Geop. V, 11.
 is apud eundem auctorem,
 7, pag. 339, ait aut tabe
 assicam, aut vitem interitu-
 e. De hac inimicitia iterum

Plin. lib. XXIV, cap. 1. HARD.

⁶ *Folia*. Ita Reg. 1 cod. Alii
 bina legunt : sed falso. Una vero
 idem est, atque unius generis, ac
 modi. HARD.

⁷ *Oleris*. Hoc est, brassicæ sa-
 tivæ. HARD.

⁸ *Et alii vero compescere mala*
corporis quæ serpant, nomas vocant.
 Aliis multis locis sic reddidit ἐρ-
 πηταξ Dioscoridis. DAL. — *Nomas*.
 Νομαί sunt τὰ νεμόμενα τῶν ἰλιχῶν,
 ulcera serpentis, quæ depascunt.
 HARD.

⁹ *Tauri*. Sic ex MSS. emend.
 Hard. cons. Ch. *fungorum venena*,
tauri Gr. et Al. Ed. — *Tauri*. Et
 adversus taurini sanguinis epoti ve-
 nenum auxiliari brassicæ semen,
 auctor est Diosc. in Alex. c. 25. H.

cum cinis uvæ in faucibus tumentis tactu medetur : et parotidas cum melle illitus reprimit : serpentium morsus sanat. Virium brassicæ unum et magnum argumentum addemus, et mirabile. Crustæ si occupent intus vasa omnia, in quibus aquæ fervent in tantum, ut non sit eas avellere, si brassica in iis decoquatur, abscedunt.

1 XXXVII. Inter¹ silvestres brassicas et lapsana² est, pedalis altitudinis, hirsutis foliis, napi simillimis, nisi candidior esset flore. Coquitur³ in cibo. Alvum lenit⁴ et mollit.

1 XXXVIII. Marina¹ brassica vehementissime ex omnibus alvum ciet. Coquitur² propter acrimoniam cum pingui carne, stomacho inimicissima.

1 XXXIX. Scillarum¹ in medicina alba est quæ masculus, femina nigra. Quæ candidissima fuerit, utilissima² erit. Huic³ aridis tunicis direptis quod⁴ reliquum e vivo est, consectum suspenditur lino, modicis⁵ intervallis. Postea⁶

XXXVII. 1. *Inter silvestres*, etc. Lampsanam, sive ceram, brassicam quoque silvestrem ab Arcadibus vocatam fuisse scribit Theophrast. Hist. lib. IX, cap. 15. DAL.

2. *Lapsana*. De qua sup. libro, cap. 41. HARD.

3. *Coquitur*. Et caulis, et folia, inquit Dioscor. II, 142. H.

4. *Lenit et*. Sic et Ch. *leniter emollit* Gr. et Alii. ED.

XXXVIII. 1. *Marina brassica vehementissime ex omnibus alvum ciet*. Hæc totidem verbis Diosc. lib. II, cap. 148; Galenus item de Fac. simpl. med. VII, pag. 196. A Lobelio pingitur id brassicæ genus in Observ. pag. 329, quale in horto Regio vidimus. HARD.

2. *Coquitur propter acrimoniam*. Iisdem verbis Dioscor. l. c. HARD.

XXXIX. 1. *Scillar. in medicina, alba est quæ masculus*. Delibata hæc jam superiore libro, cap. 30. H.

2. *Utilissima erit*. Ad parandum acetum scillinum. DAL.

3. *Huic*. Hanc ipsam acetum scillini concinnandi rationem vide apud Colum. XII, 33; Marc. Emp. cap. xx, et apud Diosc. V, 25. H.

4. *Quod*. E medio, quod tenerius, interiusque est. Marc. Emp. cap. xxxiv: « Scillæ bulbi, inquit, quod interius est. » Το μισαίταρον, quod intimum est medullitium, inquit Dioscor. lib. II, 202. H.

5. *Modicis intervallis*. XL diebus. Diosc. HARD.

6. *Postea arida frustra in cadum acetum*, etc. In umbra siccata. Hæc totidem verbis Diosc. l. c. Sectas taleolas vocat Colum. XII, 33. H.

arida frusta in cadum aceti quam asperitini pendentia immerguntur, ita ne ulla parte vas contingant. Hoc⁷ fit ante solstitium diebus XLVIII. Gypso deinde oblitus cadus ponitur sub tegulis, totius diei solem accipientibus. Post eum numerum dierum tollitur vas, scilla eximitur, acetum transfunditur. Hoc⁸ clariorem oculorum aciem facit. Salutare⁹ est stomachi laterumque doloribus, parum sumptum binis diebus. Sed tanta vis est, ut avidius haustum extinctæ animæ momento aliquo speciem præbeat. Prodest et gingivis, et dentibus, vel per se commanducata. Tineas et reliqua ventris animalia pellit ex aceto et melle sumpta. Linguae¹⁰ quoque recens subjecta præstat, ne hydropici sitiant¹¹. Coquitur¹² plurimis modis: in olla, quæ conjiciatur in clibanum aut furnum, vel adipe aut luto illita¹³, aut frustatim in patinis. Et cruda¹⁴ siccatur, deinde 3

7. Hoc. Discrepat Columella, qui diebus ante vindemiam XL id fieri præcipit. HARD.

8. Hoc clariorem oculorum aciem. Diosc. V, 25. HARD.

9. Salutare. Stomachicis, et iis qui cibum ægre concoquunt. Diosc. loco proxime cit. HARD.

10. Linguae. Plin. Val. III, 12, plane ad verbum; Apuleius quoque, cap. 42, tit. 4. HARD.

11. Hydropici sitiant. Sic ex MSS. em. Hard. cons. Ch. *sitim sentiant* Gr. et Al. ED.

12. Coquitur plurimis modis. Ita Diosc. II, 202. HARD.

13. Adipe aut luto illita. Apud Dioscorid. est, τῷ σατι, quod eo loco significat, non τὴν πιμῆλην, nempe aut sebum, aut adipem; sed farinæ aqua subactæ massam paratam ad panificium. Hesychius ζύμην, quasi fermentum dicas. DAL. — *Vel adipe.* Diosc. l. c. Σατι δι

ἡ πηλῶ περιπλάσσειται, καὶ δίδεται εἰς κλίβανον, ἢ ἀθραξίν ἐγκρόπτεται, μέχρις ἂν ὀπτῆθῃ ἰκανῶς τὸ περιχαιμένον σαίς. • Farina subacta, lutove oblinitur, et in clibanum conjicitur, aut prunis obruitur, donec ambiens crusta sufficienter tosta sit. • Ex aliis haud dubie fontibus Plinius hæc hausit. Nam vocem ambiguum σαίτος, quæ et adipem, et farinam subactam fermentumve significat, de la pâte, cur adipem potius redderet quam farinam, non liquet. Hesychius, pag. 862: Στάτα, ἄλευρα, ζύμη. Στάτος, λίπους. Nisi forte numero solum multitudinis, ut Hesychius innuit, fermentum significet, et farinam: numero singulari, adipem. At adipe involvi, incoquique scillam, minus commodum videtur, quam si id farina fiat subacta. HARD.

14. Et cruda siccatur, deinde conciditur, etc. Hæc quoque Dioscor.

conciditur, coquiturque in aceto, tum serpentium ictibus imponitur. Tosta¹⁵ quoque purgatur, et medium ejus iterum in aqua coquitur. Usus¹⁶ sic coctæ ad hydropicos, ad urinam ciendam tribus obolis cum melle et aceto potæ. Item¹⁷ ad splenicos, et stomachicos (si non¹⁸ sentiant hulus), quibus innatet cibus. Ad¹⁹ tormina, regios morbos, tussim veterem cum suspirio. Discutit²⁰ et foliis strumas,

II, 202. Theod. Prisc. I, 22, de apum percussibus, vel scorpionum, caterorumque serpentium: « Scilla cruda trita imponitur, et statim curat. » HARD.

15. Tosta. Plin. Val. III, 12, ad verbum, et Scrib. Larg. comp. LXXVI. HARD.

16. Usus. Diosc. l. c. Apuleius quoque, cap. 42, tit. 1, et ante hos Celsus, III, 21. Plin. Val. l. c. « Scillæ bulbus torretur, deinde purgatur, et medium ejus in aqua coquitur: quum madidum est, ex eo tres oboli dantur potui ex melle et aceto: evacuat per urinam. » Theod. Prisc. IV: « Ad hydropem: Squilla, id est, bulbus sub prunis furno assatur: deinde circumpurgatur, et medietas ejusdem bulbi in aqua coquitur: posteaquam coquendo colorem mutaverit, tollitur. Ex quo bulbo scrupulus unus et dimidius teritur cum oxymelle: tribus cyathis calefactum, bibendum datur: omnem calamitatem per urinam evacuat. » HARD.

17. Item. Diosc. l. c. Καὶ σωματικῶν οἷς ἐπιπόλᾳζει τὰ στήθια. « Stomachicis quibus innatet cibus. » Cels. IV, 9, in lienis morbo: « acetum acre sorbere per se, et magis etiam quod scilla conditum sit, expedire » ait. Σπληνικός est lienosus, sive qui lienis indurationem

patitur. Vide Galen. κατὰ τόκωσ, IX, 2, pag. 598. Στομαχικός, qui stomacho, hoc est, ventriculi orificio laborat, et cibum continere nequit. Vocis hujus alias acceptiones vide apud eundem Galen. κατὰ ἄπ. VIII, 2. HARD.

18. Si non. Cavendus enimvero scillæ usus iis, quibus interna quæpiam exulceratio est, inquit Diosc. II, 202: Φυλάττισθαι δὲ αὐτῆς τὴν δόσιν δει, ἐφ' ὧν διακρίσις τίς ἐστιν ἐντός. HARD.

19. Ad tormina, regios morbos, tussim veterem. Diosc. l. c. Καὶ ἐπὶ ἰκτέρου, εροφουμένων, βηπτόντων χρονίως ἀσθματικῶν, ἀναφρετικῶν. Cels. IV, 4, ad tussim pariter veterem « delingere scillam » jubet. Scrib. Larg. comp. LXXVI: « Ad suspirium faciunt bene inter simplicia quidem acetum squillites, quod vocant, cochleario ter quaterve sumptum in die. Prodest et ipsa scilla, argilla circumdata, et furno cocta, purgatis exterioribus putaminibus, et quod tenerrimum est ejus mellis duabus partibus Attici admixtum et tritum, cochleario semel in die bisve sumptum profuit multis. » HARD.

20. Discutit. Theod. Prisc. lib. I, c. 9, ubi de furunculis et strumis: « Scilla quoque, inquit, si contrita in vicem cataplasmatibus imponatur,

quadrinis diebus soluta. Furfures²¹ capitis, et hulcera manantia illita, ex oleo cocta. Coquitur²² et in melle cibi gratia, maxime uti coctionem facias. Sic et²³ interiora purgat. Rimas²⁴ pedum sanat in oleo cocta, et mixta resinæ. Semen ejus lumborum dolori ex melle imponitur. Pythagoras scillam in limine quoque januæ suspensam malorum medicamentorum introitum pellere tradit²⁵.

quatuor diebus permanens continuis, duritiâ solvit. » HARD.

21. *Furfures.* Hanc vim bulbis adscribit Dioscor. lib. II, cap. 20, cum nitro cocto. HARD.

22. *Coquitur.* Dioscorid. totidem verbis, lib. II, cap. 202. HARD.

23. *Sic et.* Quoniam sic sumpta, viscida excrementa alvo detrahit, inquit Dioscorides, loc. citat. H.

24. *Rimas.* Diosc. l. c. et Marc. Emp. c. xxxiv, totidem verbis. H.

25. *Pythagoras scillam in limine quoque januæ suspensam, malorum medicamentorum introitum pellere tradit.* Aliter antiquo codice, etsi eodem sensu: « Pythagoras scillam quoque in limine januæ suspensam contra malorum, etc. » Hæc lectio si recipitur, scribendum erit in fine clausulæ non *pellere*, sed *pollere*. Nihilominus existimo locum esse corrosum truncatumque, omissis aliquot verbis, atque adeo aliis inversis. Apponam verba Theophrasti, unde hausit Plinius, deinde aperiam sententiam meam. Is igitur auctor, lib. VII, cap. 12, ita scribit: « Omnia igitur capitata radice vivacia majore in modum sentiuntur, sed præcipue scilla, utpote quæ suspensa vivere possit, et quidem plurimum temporis. Potest etiam fructus recondeudo servare, ut poma punica detracto pediculo: et satorum

nonnulla celerius apud eam germinant. Traditur et ante portas satam remedio esse contra veneficorum noxam. » Ex his Theophrasti verbis apparet aliquot in Plinio verba deesse. Lacunosum igitur locum ad hunc modum fortasse restituemus: « Pythagoras scillam suspensam diu vivere: in limine quoque januæ satam, contra malorum medicamentorum introitum pollere tradit. » Nec me movet citari a Plinio Pythagoram, non Theophrastum: potuit enim idem ab utroque prodi. ΠΥΘ. — *Pythagoras scillam*, etc. Veneficia solitos arcere, expiareque noxios, priscos homines scilla, ostendunt hi versus Hipponactis, Βάλλοντες ἐν χειμῶνι, καὶ βαπίζοντες Κράδῃσι καὶ σκύλλαισιν, ὡς φαρμάκους. Projectas etiam statusas, et simulacra, per contemptum insultantes scilla impetebant. Theocritus in Thalys. v. 105: Κῆν μὲν ταῦθ' ἔρδεις, ὃ Πᾶν φίλε, μήτι τὸ παῖδες Ἀρκαδικοὶ σκύλλαισιν, ὑπὸ πλευράς τε καὶ ὤμους Τανίκα μακίσθοιεν, ὅτι κρέα τυτθὰ παρῆιν. Scillas prope sepulchra etiam olim serebant. Unde proverbium, *Scillas sepulchro swellere*, de amente et furioso. Theocritus, Χαίλλας ἰὼν γραίας ἀπὸ σάματος αὐτίκα τίλλεις. DALEC. — *Pythagoras.* Et Dioscor. quoque loc. cit. Ἔστι δὲ καὶ ἀλεξιφάρμακον ἐπὶ τῶν θυρῶν κρεμαμμένη.

XL. Cæterum bulbi ex aceto et sulphure vulneribus in facie medentur. Per se vero triti nervorum contractioni, et ex vino porrigini¹: cum melle, canum² morsibus: Erasistrato placet cum pice. Sanguinem idem eos sistere tradit illitos cum melle. Alii, si e naribus fluat, coriandrum et farinam adjiciunt. Theodorus³ et lichenas ex aceto bulbis curat: et erumpentia⁴ in capite, cum vino austero, aut ovo: et bulbos epiphoris idem illinit, et sic lippitudini medetur. Æque vitia quæ sunt in facie, eorum rubentes⁵ maxime, in sole illiti cum melle et nitro, emendant: lentiginem⁶ cum vino, aut cucumi cocto. Vulneribus⁷ quoque mire prosunt⁸ per se: aut ut Damion, ex mulso, si quinto die

Sic etiam Zoroastres in Geoponicis, lib. XV, cap. 1, pag. 406. Quin et vulpes quoque, gnara lupo et scillam adversari, pro speluncæ foribus scillam suspendit, quæ lupum ab ingressu arceat, teste Habdarrhmano Ægyptio, cap. xxiii, p. 96. Scilla vim expiandi habere credita olim: quare apud Theophrastum in Charact. superstitiosus subinde se scillæ circumlamine purificat. Vide Casauboni Not. in eum locum. H.

XL. 1. *Porrigini.* Furfuribus, πύρρονες, Dioscorides, lib. II, c. 200, et Marc. Emp. lib. IV, cap. 40. H.

2. *Canum.* Dioscorides, loc. cit. cum melle, ac pipere trito. H.

3. *Theodorus.* Proximum certe licheni et affine malum elephantiasin, hoc medicamento sanari auctor est Plinius Valer. lib. II, cap. 57, et Q. Serenus, cap. xi, huic propellendo malo, inquit, « Non frustra bulbos et sulphura jungis aceto. » HARD.

4. *Et erumpentia.* Subintellige ulcera: ἀχρόραξ dixit Diosc. loc. cit. H.

5. *Rubentes maxime.* Silvestres,

quibus radices cortex rubet. Infra lib. XXV, cap. 10, hoc genus *pericarpum* vocat. DALRG. — *Eorum.* E bulbis ii maxime, quorum cortex radices rubet. Dioscorides, lib. II, cap. 200, βάλδος πυρρός. HARD.

6. *Lentiginem.* Cum melle maluit Q. Serenus, cap. xii: « Proderit et bulbus mellis dulcedine victus. » H. — *Aut cucumi cocto.* Vet. ap. Dal. aut *cymino cocti.* ED.

7. *Vulneribus.* Hæc Plin. Val. ad verbum, lib. III, cap. 20. HARD.

8. *Prosunt.* Plinium Valerianum mīdor, qui et medicus haberi, et dici voluit, dum hunc scriptoris nostri locum exscriberet, tam fædo errore prolapsus, ut pro mulso muscum legerit, et suum nobis deinde errorem intrepide obruserit: sic enim ille de Re Med. lib. III, c. 20: « Efficaces, inquit, sunt et bulbi triti per se, ad vulnera glutinanda: adiciebat tamen illis Damon medicus muscum qui in aqua gignitur, et die quinto solvebat. » At multo cautius ex mulso legit Marcell. Emp. cap. xxliii. HARD.

solvantur. Iisdem⁹ et aurículas fractas curat, et¹⁰ testium pituitas : in articulorum doloribus miscent farinam. In vino¹¹ cocti illiti ventri, duritiám præcordiorum emolliunt. Dysentericis¹² in vino ex aqua cælesti temperato dantur. Ad convulsa intus, cum silphio pilulis fabæ magnitudine. Ad sudorem¹³ tusi illinuntur. Nervis¹⁴ utiles : ideo et paralyticis dantur. Luxata¹⁵ in pedibus, qui sunt rufi ex 3 his, citissime sanant cum melle et sale. Venerem¹⁶ maxime Megarici stimulant : hortensii¹⁷, partum cum sapa aut passo sumpti : silvestres, interaneorum plagas et vitia, cum silphio pilulis devoratis sedant. Et sativorum semen contra phalangia bibitur in vino. Ipsi ex aceto illinuntur contra serpentium ictus. Semen antiqui bibendum insanientibus dabant. Flos bulborum tritus crurum maculas varietatesque igne factas emendat. Diocles¹⁸ oculos hebe-

9. *Iisdem et aurículas, etc.* Diosc. lib. II, c. 200. HARD.

10. *Et testium.* Sic, opinor, aquosos testium tumores vocat. Dolorem testium simpliciter Marcell. Emp. appellat, c. xxxiii : « Bulbi ex mulso triti atque illiti, dolentibus testiculis medentur. » H.—*Testium pituitas.* Nempe œdematosos, et flatuosos, serososve tumores. DAL.

11. *In vino.* Plin. Val. lib. II, cap. 15 : « Bulbi triti, inquit, illiti ventri, bene molliunt, et præcordiorum tumorem curant. » H.

12. *Dysentericis.* Plinius Valer. lib. II, cap. 28 : « Dysentericæ compescendæ : per se bulbi triti dantur, et in vino austero potio miscetur. » HARD.

13. *Ad sudorem.* Compescendum. Dioscorid. lib. II, cap. 200. H.

14. *Nervis.* Largiore tamen cibo sumptos nervis nocere bulbos ait Dioscorides, lib. II, cap. 200. H.

15. *Luxata.* Dioscorides, lib. II, cap. 200. Græci *ερίσματα* luxata, seu artus luxatos vocant, quum suo loco mota ossa legitimos naturæ in ea parte motus cum dolore remorantur. HARD.

16. *Venerem.* Hoc de bulbis satis universe prodidit Galenus, de Fac. simpl. med. lib. VI, pag. 264, et Dioscorides, loc. cit. De Megaricis in primis Ovidius a nobis laudatus, lib. XIX, cap. 30. De Regiis appellatis Athenæus, lib. II, p. 64. Referri huc forte potest vulgata illa apud eundem Athenæum, loc. cit. *παρæmia* : ἢ δὲ παρæμία φησὶν, Οὐδὲν σ' ὀνήσει βολβός, ἀν μὴ νεῦρ' ἔχῃ. « Nervis carentem juverit bulbus nihil. » De qua Erasmum consule, Chiliad. 4, cent. 2, Ad. 42. H.

17. *Hortensii.* Idemque sativi, esculentique appellati. HARD.

18. *Diocles.* Diphilus quoque Siphnius apud Athen. II, 64. H.

tari ab iis putat. Elixos assis minus utiles esse adjicit, et difficile concoqui ex vi uniuscujusque naturæ.

1. **XXI.** Bulbinem¹ Græci vocant herbam porraceis foliis, rubicundo bulbo. Hæc traditur vulneribus mire utilis dumtaxat recentibus. Bulbus² quem vomitorium vocant ab effectu, folia habet nigra, cæteris longiora.
1. **XXII.** (x.) Utilissimus³ stomacho cibus asparagi traduntur. Cumino⁴ quidem addito inflationes stomachi colique discutunt: iidem⁵ oculis claritatem afferunt. Ventrem⁶ leniter molliunt. Pectoris et spinæ doloribus, intestinorumque vitiis prosunt, vino quum coquuntur addito. Ad lumborum⁷ et renum dolores, semen trium obolorum pondere, pari cumini bibitur. Venerem⁸ stimulant. Urinam⁹ cient utilissime, præterquam vesicam⁸ exulcerant.
2. Radix⁹ quoque, plurimorum prædicatione, trita, et ex

XXI. 1. Bulbinem. Βολβίνη dicitur Theophrasto, Hist. lib. VII, c. 13, et Matroni apud Athenæum, l. II, p. 64. HARD.

2. *Bulbus.* Oribasii interpres, lib. XI, pag. 193, post Diosc. lib. II, p. 201: « Bulbus qui ad ciendum vomitum accommodatus dicitur, folia habet... multo longiora, quam is qui edendo est, etc. » Dioscoridi, βολβός ἰατρικὸς, etc. A similitudine, quam folio cum juncis habet, Hispani jonquillas nuncupant: a quibus et Galli, *jonquille*; *jonquille d'Espagne*; *grande jonquille*; *petite jonquille*. Pingitur a Dodonæo, pag. 226. Sed et quisquis bulbus vomitum ciet, vomitorius dici potest. Vide Anguill. part. 7, p. 119. H.

XXII. 1. Utilissimus. Hæc Plin. Valer. ad verbum, lib. IV, cap. 30. H. — Vet. Chiffetii cod. *Inter utilissimos stomachi cibus asparagi traduntur.* ED.

2. *Cumino.* Plin. Val. loc. cit. H.

3. *Idem.* Plin. Val. loc. cit. H.

4. *Ventrem.* Plin. Valer. loc. cit. Dioscorides, lib. II, cap. 152, et Diocles apud Athenæum, lib. III, pag. 120. HARD.

5. *Ad lumborum.* Plin. Val. lib. II, cap. 36: « Asparagi semen et cumini, inquit, pari pondere tritum, et ex vino vel aqua calida potui datum, emendat lumborum et renum vitia. » Et Q. Seren. c. xxvi de lumbis et renibus sanandis: « Aut caput asparagi cum vino sume vultu, seu mavis, appone: modus conducit uterque. » HARD.

6. *Venerem.* Plin. Valer. lib. IV, cap. 30. HARD.

7. *Urinam.* Plin. Val. loc. cit. H.

8. *Vesicam exulcerant.* Præsertim corrudæ. DAL.

9. *Radix.* Dioscorides, lib. II, cap. 152; Plin. Val. lib. II, cap. 36, l. IV, c. 30, 176, 179; Marc.

albo pota, calculos quoque exturbat, lumborum¹⁰ et n dolores sedat. Quidam¹¹ et ad vulvæ dolorem rari cum vino dulci propinant. Eadem¹² in aceto decoctum contra elephantiasin proficit. Asparago trito ex oleo ictum pungi ab apibus negant.

LIII. Silvestrem asparagum aliqui Libyicum¹ vocant. ² hormenum. Hujus³ ad supra dicta omnia efficacior et candidiori⁴ major. Regium⁵ morbum extenuat. Vea causa aquam eorum decoctam bibi jubent ad hemi. Ad idem et semen valet cum anetho, ternis utriusque s. Datur et ad serpentium ictus succus decoctus. Rari scetur radici marathri inter efficacissima auxilia. Si is per urinam reddatur, semen asparagi, et apii, et ni ternis obolis in vini cyathis duobus, quin diebus, sippus dari jubet. Sic et hydropicis contrarium esse,

. cap. xxv, et cap. xxvi. H. Lumborum. Dioscor. loc. cit. Emp. cap. xxv; Plin. Valer. cap. 36, lib. IV, cap. 30; us, cap. LXXXIV, tit. 4. H. Quidam. Plin. Val. lib. IV, s. HARD.

Eadem in aceto decocta contra tiasin. Plin. Valer. loc. cit. a elephantiasim efficax cre- Marcell. Empir. cap. xix: x asparagi decocta in aceto, hantiacis rationabiliter im- r. • Apuleius, cap. LXXXIV, l elephantiacos: • Herbæ aspadi cocta contrita imponaphantiaco, liberabitur. • H. II. 1. Silvestrem asparagum Libyicum vocant. Apuleius, xxiv: • Græci myacanthan, aragon agrion, Latini cor-, alii asparagum agrestem, aragum rusticum, alii aspa-

ragum nostrum. • Nostrum quum dicit, Libyicum, opinor, intelligit. Fuit enim is ex Africa, oppido Madaura. HARD.

2. Attici. Vide quæ diximus sup. lib. c. 42. H.—Hormenum. Hormenum ὁρμηνίου, ἀπὸ τοῦ ὁρμῆν, quia Venerem excitat, ἀφροδισιακῶς ἰστί. Vide supra l. XIX, c. 8, et Athen. lib. II apud quem scribitur perpetuo cum s, ὁρμηνός et ὁρμίνιον. Porro apud Juvenal. Sat. 7, Afrorum hormenia legendum est, ubi vulgo epimenia, vel epimendia legitur. Hormenium Avenionenses hodie vocant Romioconin, vocabulo ad græcum nomen alludente. DALRG.

3. Hujus ad supra dicta, etc. Athen. lib. II, p. 62. HARD.

4. Et candidiori major. Candidiores nascuntur locis aridioribus. DAL.

5. Regium. Dioscor. lib. II, cap. 152. HARD.

quamvis urinam moveat, docet : item Veneri⁶ : vesicæ quoque, nisi decoctum : quæ aqua⁷ si canibus detur, occidi eos⁸. In vino⁹ decoctæ radicis succum, si ore contineatur, dentibus mederi.

- 1 XLIV. (XI.) Apio¹ gratia in vulgo² est. Namque rami largis portionibus per jura innatant, et in condimentis peculiarem gratiam habent. Præterea³ oculis illitum cum melle, ita ut subinde foveantur ferventi succo decocti, aliisque membrorum epiphoris : per se tritum, aut cum pane, vel polenta impositum, mire auxiliatur. Pisces quoque si ægrotent in piscinis, apio viridi recreantur. Verum apud eruditos non aliud erutum terra in majore⁴ sententiarum varietate est. Distinguitur sexu. Chrysippus femi-

6. *Item Veneri.* Chrysippum sequutus Dioscorid. loc. citat. docet decoctum radicis asparagi haustum, ποιειν ἀπόκτιον καὶ ἀγονον, partum impedire ac sterilitatem inducere. H.

7. *Quæ aqua.* Et hoc ex aliorum sententia refert Diosc. loc. cit. H.

8. *Occidi eos.* Dioscorides id tantum fama hominumque sermonibus vulgatum ait. DALÉC.

9. *In vino.* Marc. Emp. cap. XII. Apuleius, cap. LXXXIV, tit. 2 *ad dentium dolorem* : « Herbæ asparagi succum in ore oportet continere. » Plin. Val. lib. I, c. 36 : « Asparagi silvatici radicem in vino decoques : ex hoc in ore contineas : dolorem sedat : succusque ejus similiter facit. » Adde his Dioscorid. loc. cit. et Galeu. de Fac. simpl. med. VI, p. 160. HARD.

XLIV. 1. *Apio.* Sativum intelligit, sive hortense : vulgo *Persilum* dicitur (*Apium petroselinum*) : etsi aliter sentire intelligo Aloisium Anguillara, part. 7, p. 121. HARD.

2. *Gratia in vulgo.* Sic ex MSS. emend. Hard. *gratia vulgo est* Gron. et Al. ED.

3. *Præterea.* Oculorum inflammationibus, πρὸς ὀφθαλμῶν φλεγμονὰς, inquit Dioscorides, lib. III, cap. 74. Oculorum epiphoris (quæ Plinii hoc loco mens est, quum sequatur statim, « aliisque membrorum epiphoris »), Apul. c. CXXVIII, tit. 1 *ad epiphoras oculorum* : « Herba apio trita bene cum pane molli, oculi tegantur : mirifice sanat. » Eadem habet Plin. Val. l. I, c. 14. Oculis tumentibus, vel dolentibus, apium imponi cum lacte mulieris Marcell. Emp. jubet, cap. IX. Th. Prisc. lib. I, cap. 10 *de oculorum causis* : « Et caseus recens, inquit, cum apiorum foliis contritis impositus, sæpe oculos liberavit : et panis mundus vino infusus, et cum oleo roseo tritus, par beneficium præstitit. » HARD.

4. *In majore,* etc. Noxium sit, an innoxium. DAL.

esse dicit crispioribus foliis et duris, crasso caule, re acri et fervido. Dionysius nigriorem, brevioris ramis, vermiculos gignentem : ambo neutrum ad cibum aptum, immo omnino nefas : nam id⁵ defunctorum sicut feralibus dicatum esse : visus quoque claritati inimicus. Caule feminae vermiculos⁶ gigni : ideoque⁷ eos qui in cibum aptum, sterilesce, mares feminasque. In puerperis vero in cibum comitiales⁸ fieri qui ubera hauriunt. Innocentium tamen esse marem ; eaque causa est, ne inter nefarias frutices damnetur. Mammarum⁹ duritiam impositis emollit. Suaviores¹⁰ aquas potui incoctum praestat.

Vam id defunctorum, etc. Apud Plinium Timoleonis milites ad castra educti, mulis apium in cibum obvium infaustum auguratum, quoniam apii corupulchris imponerentur, unde rbiu specie apio egere dicitur, ericulosis aegrotat. Magius, cap. 17. Vide quod notatum XIX, cap. 8, et Alexand. ab lib. II, cap. 7, explicantem in dictum, = praetextam sibi apio, = ubi quidam legunt aptum lib. V, cap. 26. DALBEC. — etc. In feralibus epulis usi rae corona ex apio. Suidas : ο στέρανος. Πένθιμος · τὸ γὰρ πένθιμοι προστίθει, ὡς φησὶ καὶ ἐν τῷ Περὶ ἀγώνων. Idem, II, 2, verbo : Τοῦ σελίνου δαίτη, ἢ ἀσφαλῶς νοσεύοντων. Καὶ γὰρ ἐν τὰ μνήματα στεφανῶν σελίνος φησὶ Πλούταρχος. Arnobius in Gent. lib. V, p. 169 : = Oblitiam Corybantia sacra dormit, in quibus sanctum illud myrmis traditur, frater trucidatus in cibum, interempti ex sanguine a natum, prohibitum mensis

olus illud apponi, ne a manibus mortui inexpressibilis contraheretur offensio. = HARD.

6. *Vermiculos.* Quum e terra eructus soli exponitur. HARD.

7. *Ideoque.* Dissentire a Chrysippo videtur auctor Geop. lib. XII, cap. 13 : Βρωθὸν δὲ τὸ σέλινον καταφραστήρας εἰς τὰ ἀφροδίσια ποιεῖ τὰς γυναῖκας, etc. Habet eadem Simeon Sethi, lib. de Alim. tit. Σελίνου. H.

8. *Comitiales.* Comitiales fieri, qui apio in cibis utantur, auctor est Simeon Sethi, loc. cit. Galenus tamen in Consilio, pro puero epileptico, tom. X, c. 4, apium staryniumque, quod genus apii est, degustari ab ejusmodi aegrotis utilissime admonet. Πράξου δὲ καὶ σελίνου, καὶ σμυρνίου προσάψασθαι ποτὲ συνοῖσει, κ. τ. λ. HARD.

9. *Mammarum duritiam impositis foliis emollit.* Dioscorid. lib. II, cap. 74. Mammās, inquit, γονδριῶντας, grumoso lacte turgentes reprimat. HARD.

10. *Suaviores.* Hinc agris, quibus vino interdictum est, vel hydromeli, vel apiatam aquam pra-

Succo maxime radicis cum vino lumborum dolores mitigat. Eodem jure instillato gravitatem aurium. Semine¹¹ urinam ciet, mēstrua, ac secundas¹² partus. Et, si foveantur semine decocto, suggillata reddit color. Cum¹³ ovi albo illitum, aut ex¹⁴ aqua coctum potumque renibus medetur: in frigida tritum oris hulceribus. Semen cum vino, vel radix cum veteri vino vesicæ calculos frangunt. Semen datur et arquat ex vino albo.

XLV. Apiastrum¹ Hyginus quidem melissophyllon appellat. Sed et² in confessa damnatione est venenatum in

scribit Theod. Prisc. lib. II, cap. 2 et 6, p. 2. HARD.

11. *Semina*. Dioscorides, loc. cit. Plin. Val. lib. IV, cap. 2 *de facultate apii*: « Nulla res fortius vel urinæ difficultates resolvit, vel feminarum menstruis imperat. » HARD.

12. *Ac secundas*. Ita MSS. Reg. et Colb. 1, ut cap. 23, hoc est, *secundas a partu*. Prius legebatur, *ac secundos partus*, aliens a Plinii mente sententia. HARD.

13. *Cum ovi*. Vel sic suggillatis sanandis, de quibus dictum est proxime, adhiberi jubet Marcell. Emp. cap. XIX: « Apium viride, inquit, subtiliter tritum, cum ovi albo illitum, livoribus prodest. » H.

14. *Aut ex*. Hoc vero Marcellus ad verbum exscripsit, c. XXVI. H.

XLV. 1. *Apiastrum*. Μελισσόφυλλον, ab apibus, quæ ea herba plurimum lætantur. Illud est, quod in coronamenta venire dicitur, lib. XXI, cap. 29. Alii citraginem aut melitænam, Galli meliasam vocant, *mélisse ou citronelle*. Apiastrum ab Hygino vocari cœpit, eruditissimo alioqui viro, sed quem omnes hac in parte damnant, et quod magis mirare, sequantur tamen. Nam M.

Varro ita appellat de Re Rust. lib. III, cap. 16, et Dioscor. in Nothis, p. 457: Μελισσόφυλλον, οἱ δὲ μελίταιον, οἱ δὲ μελίφυλλον..... Ῥωμαῖοι ἀπίαστρον, οἱ δὲ κισσάγω, etc. A Mathiolo pingitur in Dioscor. lib. III, pag. 826. In Horto Regio septem melissæ genera diversa vidimus. H.

2. *Sed et*. Damnatur id vero, inquit, quod affinitatem habet nonnisi cum apiastro seu melissophyllo, quoniam et ipsum apiastrum vocatur: non eo sane, quod sit apibus gratum, ut melissophyllum, de quo proxime diximus: sed quod apium æmuletur: nam quæ ita desinunt, imitationem quamdam, ut grammaticis placet, inportant. Illud enim ipsum est, quod batrachion, et ranunculum appellant. Agemus de eo iterum lib. XXV, cap. 109. Apuleius, cap. VIII de scelerata: « Græci, inquit, batrachion dicunt... alii rhuselinon... alii selinon agrion... Latini apium rusticum, iidem apium risus, iidem apiastellum, etc. » Hæc Sardonis herba, de qua historici multa, et Dioscorid. in Alexandr. cap. 14. Ruellium vide de Natur. stirp. lib. II, cap. 116, pag. 426. Agresti apio, hoc est, apiastro si-

Sardinia. Contexenda³ enim sunt omnia, ex eodem nomine apud Græcos pendentia.

XLVI. Olusatrum¹, quod hipposelinum vocant, adversatur scorpionibus. Poto semine torminibus, et interaneis medetur: itemque² difficultatibus urinæ semen ejus decoctum ex mulso potum. Radix³ ejus in vino decocta calculos pellit, et lumborum ac lateris dolores. Canis rabiosi⁴ morsibus potum et illitum medetur. Succus⁵ ejus algentes calefacit potus. Quartum⁶ genus ex eodem faciunt aliqui oreoselinon, palmum alto frutice ac recto semine, cumino simili⁶, urinæ⁷ et menstruis efficax. Heleoselino vis privata contra araneos. Sed et oreoselino⁸ feminæ purgantur e vino.

milem herbam eam Sallustius facit. Adversus id venenum remedia plura Sennertus affert, Pract. lib. VI, p. 1055. HARD.

3. *Contexenda*. Etiam ea, inquit, interdum connectimus, quorum tractatio et natura dissimilis, sed nominis affinitas maxima. Sic lib. XXIII, cap. 65, cum erineo, hoc est, caprifico arbore, erinei quoque herbæ vires explicat, *propter gentilitatem*, inquit, hoc est, propter similitudinem nominis. Eacautione admonet se melissophyllon ab apiastro Sardo discernere: nec alterius fieri mentionem alterius admonitione, nisi propter quamdam cognationem nominis. HARD.

XLVI. 1. *Olusatrum*. De quo lib. XIX, cap. 48. Hæc traduntur similiter a Nicandro in Theriac. p. 60. HARD.

2. *Itemque*. Dioscorides, lib. III, cap. 78, totidem verbis. Apuleius, cap. CVI, tit. I *ad vesicæ dolorem*: «Herba olusatrum trita ex passo in potu sumpta, stranguriam potenter emendat.» E Græcis quoque, unus

instar omnium Theophrast. Histor. lib. VII, cap. 6. HARD.

3. *Radix*. Et petroselino has vires adsignat Dioscorides, lib. III, cap. 77. At hipposelino, sive olusatro, Theophrast. loc. cit. HARD.

4. *Succus*. Hipposelino suo eadem vires attribuit Dioscorid. III, 78: Θερμαίνει τοὺς βρογχίτας, πινόμενος καὶ ἰγχερίομενος. HARD.

5. *Quartum*. Primum enim genus apii hortensis, seu sativi, statuitur. Alterum apiastri. Tertium, hipposelini. HARD.

6. *Cumino simili*. Non, ut prius editum erat, *simile*: ad ipsum enim semen vox ea refertur, cujus similitudo notatur cum cumini semine. Dioscorides, lib. III, p. 76: Ὀρεοσελίνον, καυλὸς ἐστὶ σπιθαμαίως εἰς ἑξ ῥίζης λεπτής... ὁ καρπὸς ἐπιμήκης, δριμύς, λεπτός, εὐώδης, ἰσικῶς κωμίω. HARD.

7. *Urinæ*. Urinæ ciendæ, menstruisque pellendis. Dioscorid. III, 76. HARD.

8. *Sed et oreoselino*. Totidem verbis hoc Dioscorides, loc. cit. H.

XLVII. (XII.) Alio genere petroselinon quidam appellant in saxis natum, præcipuum ad vomicas, cochlearibus binis succi additis in cyathum marrubii succi, atque ita aquæ calidæ tribus cyathis. Addidere quidam buselinon¹, differens brevitate caulis a sativo et radicis colore rufo, ejusdem effectus. Prævalere² contra serpentes potu et linitu.

XLVIII. Ocimum¹ quoque Chrysippus graviter increpuit, inutile stomacho, urinæ, oculorum² quoque claritati. Præterea³ insaniam facere, et lethargos, et jocineris vitia: ideoque capras id aspernari, hominibus quoque fugiendum censet. Addunt⁴ quidam, tritum si operiatur lapide, scorpionem gignere: commanducatum, et in sole positum, vermes afferre. Afri⁵ vero, si eo die feriatu quispiam a scorpione, quo ederit ocimum, servari non posse. Quin immo tradunt aliqui manipulo ocimi cum cancris decem niarinis vel fluviatilibus trito, convenire ad id scorpiones

XLVII. 1. *Buselinon.* Βουσίλινον, quasi majus apium: ut ab hortensi apio, cui brevitatis caulis palmum non excedit, magnitudine dirimatur. Nam particula βού in compositione dictiones auget: a bovis magnitudine, qui βούς dicitur. Sic enim auctore Festo, « et bulimum Græci magnam famem dicunt, assueti magnis et amplis rebus præponere βού, a magnitudine scilicet bovis. Hinc est, quod grandes pueros bupædas appellant, et mariscum ficum, bussycon. » HARD.

2. *Prævalere.* Alii peculiare legunt. H. — Et mox potum et litum. ED.

XLVIII. 1. *Ocimum.* Hæc Plin. Val. ad verbum, l. IV, c. 21. H.

2. *Oculorum.* Plin. Val. loc. cit. Copiosiore cibo si sumatur scilicet, oculis nocere prodidit Dioscorides, lib. II, cap. 171. HARD.

3. *Præterea insaniam facere, etc.* Plin. Val. l. c. HARD.

4. *Addunt quidam, tritum si operiatur lapide.* Plin. Val. loc. cit. « Ocimum, inquit, edere nonnulli reformidant, quod commanducatum, et in sole positum vermiculos gignit. » Φυλάσσουνται δὲ τινες αὐτῶ, καὶ οὐκ ἰσθίουσι, διὰ τὸ μασσηθῆναι καὶ τὴν ἐν ἡλίῳ σκαλίτια γενεῖν. Quod vero scorpionem gignat, falsum esse Galenus admonet, de alim. Fac. tom. VI, lib. II, cap. 55, p. 365. Vide quæ diximus l. IX, c. 51. H.

5. *Afri.* Plin. Valer. loc. citat. Dioscorides contra loc. citat. Afros ait esse in ea hæresi, ut existiment, si scorpione quis feriatu, qui eo die ocimum ederit, incolumem eum fore. HARD. — *Servari non posse.* MS. in margine Varior. *quo ederit ocimum, sanari. Quin immo, etc.* ED.

ex proximo. Diodotus in empiricis, etiam⁶ pediculos facere ocimi cibum. Sequuta⁷ ætas acriter defendit : nam id esse capras. Nec cuiquam mentem motam : et⁸ scorpionum terrestrium ictibus, marinorumque venenis mederi ex vino, addito aceto exiguo. Usu quoque compertum deficientibus ex aceto odoratum salutare esse. Item lethargicis, et inflammatis refrigerationi. Illitum⁹ capitis doloribus cum rosaceo, aut myrteo, aut aceto : item¹⁰ oculorum epiphoris impositum ex vino. Stomacho¹¹ quoque utile, inflationes¹² et ructum ex aceto dissolvere sumptum. Alvum¹³ sistere impositum, urinam¹⁴ ciere. Sic et morbo regio et hydro-picis prodesse. Choleras¹⁵ eo et distillationes stomachi inhiberi. Ergo etiam cœliacis Philistion dedit : et coctum dysentericis, et colicis¹⁶ Plistonicus. Aliqui et in tenesmo, et sanguinem exscreantibus, in vino : duritia quoque præcordiorum. Illinitur mammis, exstinguitque¹⁷ lactis pro-

6. *Etiam*. Pediculis infestari eos, qui ocimum adhibeant in cibis. H.

7. *Sequuta*. Posteriores medici, inquit, innocuum esse ocimi esum defenderunt, contra Chrysippum : neque officere oculorum claritati, quandoquidem illud capræ edunt, quibus est visus acutissimus, ut dictum est lib. VIII, cap. 76; neque insaniam facere, quum nemini compertum sit motam ex eo cibo mentem esse, etc. HARD.

8. *Et scorp.* Diosc. loc. cit. H.

9. *Illitum*. Apuleius, cap. cxvii, tit. 1, *Capitis dolori medendo* : « Herbam ocimum tritam cum oleo rosaceo, aut myrtino, vel aceto, fronti imponas : mirabiliter capitis dolorem sanat. » HARD.

10. *Item*. Plin. Val. I, 14, ad verbum. Et Apul. cap. cxvii, tit. 2, *Ad epiphoras oculorum* : « Ocimum ex vino optimo tritum, oculis

illinitur. » Vide et Diosc. II, 171. H.

11. *Stomacho quoque utile*. Plin. Val. IV, 15. HARD.

12. *Inflationes*. Plin. Val. IV, 20, et Diosc. l. c. HARD.

13. *Alvum*. Plin. Val. I. c. et II, 27. HARD.

14. *Urinam*. Hoc de ocimi semine Diosc. l. c. HARD.

15. *Choleras*. Χολερά stomachi, intestinorumque pariter vitium est : nam et dejectio et vomitus est, intestina torquentur, bilis supra infraque erumpit : *débordement de bile*. HARD.

16. *Et colicis*. In MSS. « Et contra Plistonicum aliqui : » ut adhuc varietatem et contrarietatem opinionum de ocimo tractet. H.

17. *Exstinguitque*. Quin immo Diosc. auctore, l. c. lactis proventum facit : tanta fuit olim sententiarum de ocimo varietas, ut Plinius

ventum. Auribus utilissimum infantium, præcipue cum
 4 adipe anserino. Semen¹⁸ tritum et haustum naribus ster-
 nutamenta movet, et distillationes¹⁹ quoque capiti illitum:
 vulvas purgat in cibo, ex aceto. Verrucas²⁰ mixto atra-
 mento sutorio tollit. Venerem stimulat. Ideo etiam equis
 5 asinisque admissuræ tempore ingeritur²¹. (XIII.) Silvestri
 ocimo²² vis efficacior ad eadem omnia: peculiaris ad²³ vitia,
 quæ vomitionibus crebris contrahuntur: vomiticque vulvæ,
 contraque bestiarum morsus e vino radice efficacissima.

1. XLIX. Erucae¹ semen scorpionum venenis et muris
 aranei medetur. Bestiolas² omnes innascentes corpori ar-
 cet: vitia³ cutis in facie cum melle illitum. Lentigines⁴ ex
 aceto. Cicatrices⁵ nigras reducit ad candorem cum felle

animadvertit, inter vetustos scri-
 ptores, ut de ejus viribus discrepan-
 tia pugnantiaque prodiderint. H.

18. *Semen*. Plin. Val. IV, 20,
 iisdem verbis; Diosc. quoque, II,
 171. HARD.

19. *Et distill.* Diosc. l. c. ocimi
 succo fluxiones capitis siccati quo-
 que prodidit. HARD.

20. *Verrucas*. Plin. Val. totidem
 syllabis, l. c. HARD.

21. *Admissuræ tempore ingeritur*.
 Præter hæc Plinii, Plutarcho oci-
 mum ab electro non trahitur, ut
 nec quæ oleo sunt illita. In Sym-
 posiac. DALEC.

22. *Silvestri ocimo*. Sic Plinius
 appellare videtur ocimoides Dio-
 scoridis: quanquam facultates a
 Plinio memoratas Dioscorides mul-
 tas taceat. DALEC. — *Silvestri*. Præ-
 ter sativum ocimum, de quo suo
 loco egimus, plura alia in horto
 Regio a nobis sunt diligenter obser-
 vata: ex quibus quodnam sit illud,
 quod silvestre Plinius nunc appel-
 lat, incertum. Cave interim Dale-

campio credas, aienti *ὀκίμοειδής* a
 Plinio intelligi, de quo Diosc. IV,
 28, quum silvestris ocimi radicem
 Plinius laudet, *ὀκίμοειδῶς* super-
 vacuam esse Dioscorides haud ob-
 scure testetur. HARD.

23. *Ad vitia*. Ventriculi imbecil-
 litatem. DAL.

XLIX. 1. *Eruca*. Plin. Val. IV,
 13, et Florent. Geop. XII, 26,
 p. 349. HARD.

2. *Bestiolas*. Pediculos, credo,
 pulicesque intelligit. Forte et lum-
 bricos: nam Florent. l. c. de eru-
 ca, *ἐλμινθας ἐξάγει*, inquit, *lum-
 bricos educit*. Sed hos numquam
 Plinius bestiolas vocat. HARD.

3. *Vitia*. Plin. Val. l. c. H.

4. *Lentigines*. Plin. Val. l. c. et
 Q. Serenus, cap. XII, pag. 131:
 « Invida si maculat faciem lentigo
 decoram, Nec prodesse valent nat-
 uræ dona benignæ, Erucam, atque
 acidum laticem simul illine ma-
 lis. » HARD.

5. *Cicatrices*. Plin. Val. et III,
 46, et Florent. l. c. HARD.

3. Aiunt⁶ verbera subituris potum ex vino duritiam lam contra sensum inducere. In condiendis⁷ obsoniis est suavitas, ut Græci euzomon⁸ appellaverint. Pubtrita eruca si foveantur oculi, claritatem restitui:⁹ infantium sedari. Radix¹⁰ ejus in aqua decocta ossa extrahit. Nam de¹¹ Venere stimulanda diximus: lia¹² silvestris erucæ sinistra manu decerpta, et trita a mulsa si bibantur.

E contrario¹³ nasturtium Venerem inhibet¹, animum

unt. Plin. Val. IV, 13, et l. c. HARD.

condiendis. Plin. Val. l. c. H. izomon. Εζωμον, παρά τὸ εὖ, propter suavitatem, quam præbet, quasi juribus lard.

usim. Plin. Val. IV, 13. H.

radix. Plin. Val. l. c. H.

Vam de. Lih. XIX, 44. H.

tria folia. Non ad stimu-

Venerem, sed ad regium

pellendum Florentinus

dicamento utitur in Geop.

3: Ἀγρίου δὲ εὐζώμου φύλλα

λὸν γ', τῇ ἀριστερᾷ χειρὶ λη-

κτικτὸν ἰάται. Quin et Pli-

er Valerianus, qui suum

Plinii nostri verbis sen-

æ concinnavit, lib. II,

morbum regium sanandum

fert: capitis lemma est,

morbo pellendo: atque

medicamenta accensentur,

silvestris tria folia sinistra

ecerpta ex aqua mulsa bi-

atque Nihil hic porro manu-

odices juvant: nihil conje-

quancum aut mutilatione

verborum, aut traiectione

laborare hunc locum non

prospicio est. Ad Venerem non

folia, sed semen ipsum erucæ adhibet auctor libri qui falso Kiranus inscribitur, pag. 24. HARD.

L. 1. Nasturtium Venerem inhibet.

Dioscoridi nasturtii semen συνου-

σίαν παρορμᾶ. Cassianus in Geopon-

icis, lib. XII, cap. 27, κάρδαμον

ρησι ἀφροδισίων ἐφεκτικώτερον εἶναι,

sicut et Plinius. Κάρδαμον Græci

vocant ἀπὸ τῆς καρδίας, quod cor-

datos et prudentes faciat. Aiunt

enim τοὺς ἰσθιοντας κάρδαμον ὀξυτί-

ρους τὴν διάνοιαν γίνεσθαι. Sputum

et urinam inhibere iidem tradunt,

ob validam siccandi vim: ideoque

Persis in usu frequenti esse, qui

meiere, spuere, emungi coram aliis

turpissimum putant. Rhodiginus,

lib. XXVI, cap. 24. Vide supra

lib. XIX, cap. 8. Itaque Ammianus

Marcellinus scribit, Persarum

cadavera ob victus parsimoniam

durescere stipitum more, nec in

saniam liquari, nostra vero mox

cæsa tabescere, ac putrescere, ut

mortui nullius facies post quadri-

dum agnoscat. DALHC. — Vene-

rem. Plin. Val. IV, 12; auctor

Geop. XII, 27. At dissentit ab

utroque Diosc. II, 185. Conciliare

ambos inter se Pseudo-Macer vi-

detur, quum eam vim inhibendi

exacuit, ut diximus²: duo ejus genera. *Album*³ purgat, detrahit bilem potum in aqua x pondere⁴. Cum⁵ lomento strumis illitum, opertumque brassica, præclare medetur. Alterum est nigrius, quod capitis⁶ vitia purgat. *Visum*⁷ compurgat. Commotas mentes sedat ex aceto sumptum. *Lienem*⁸ ex vino potum vel cum fico. *Tussim*⁹ ex melle, si quotidie jejuni sumant. *Semen*¹⁰ ex vino omnia intestinorum animalia pellit: efficacius addito mentastro. Prodest et contra suspiria et tussim, cum origano et vino dulci. *Pectoris*¹¹ doloribus decoctum in lacte ca-

Venerem nasturtio tum solum adscribit, quum usu frequenti adhibetur. « Dicunt ferventes quod habent nasturtia vires, Et siccas: hac re Venerem ceu ruta coercent, Siccando semen, fuerint si sumpta frequenter. » HARD.

2. *Ut diximus*. Lib. XIX, 44. H.

3. *Album*. Illud nimirum, quod minus nigrum est. Nam alterum genus, ut mox dicitur, est nigrius. De hoc igitur Marcellum Emp. intellige, cap. xxx, cujus lemma est: « Ad ventrem resolvendum, etc. » Sic enim ille, pag. 215: « Prodest et ad hoc nasturtium potum ex vino: nam et calefacit, et mollit viscera, et urinam movet. Prodest et intestinorum doloribus, et inflationibus, etc. » *Album pro album* legi hoc loco, etsi ita contendente Barbaro, plane nolim, libris invitis. HARD.

4. *X pondere*. Hoc est, denarii argentei pondere. HARD.

5. *Cum lomento*. Hoc est, cum farina fabacea. Florent. in Geop. XII, 27: Καρδάμου σπέρμα μίχθην ἀλεύροισ κυαμίνοις, προσλαβὼν σακτῆς μέτρος, ἰᾶται χειράδας . . . χρῆσιόν δι' ἀντι ὀδόνης φύλλοις κράμῆς. Plin.

Val. III, 29. Cum alumine contritum, inlitum, vel impositum, strumis opitulari ait Marc. Emp. cap. xv. Cum lomento, idem pag. 109, et Apuleius, cap. xx, t. 4. H.

6. *Capitis*. Ope sternutationis, quam provocat. Apul. cap. xx, de nasturtio, tit. 1: « Ad caput deplendum: Herbæ nasturtii succum naribus injicis, caput deplet, et de phlegmate purgat. Hoc nasturtium non seritur, sed per se nascitur. » Ita MSS. HARD.

7. *Visum*. Ita MSS. omnes. H. — Vet. apud Dalec. *visum quoque*. *Commotas*; omisso sc. τῷ *compurgat*, quod redundare h. l. videtur. Ed.

8. *Lienem*. Ad verbum hæc Plin. Val. IV, 9. Cels. IV, 9: « Nasturtium lienem extenuat. » Diosc. II, 185, ex melle, non ex vino adhibet. HARD.

9. *Tussim*. Plin. Val. loc. c. Florent. in Geop. l. c. HARD.

10. *Semen*. Plin. Val. et Florent. II. cc. et Diosc. II, 185; sed hic minus distincte, quam cæteri. H.

11. *Pectoris*. Totidem verbis Plin. Val. I, 57, et Florent. in Geop. l. c. Dat Theod. Prisc. II, cap. 17, p. 2, ipsum nasturtium

prino. Panos¹² discutit cum pice, extrahitque¹³ corpori aculeos. Et maculas illitum ex aceto. Contra carcinomata adjicitur ovorum album. Et lienibus illinitur ex aceto. Infantibus vero e melle utilissime. Sextius¹⁴ adjicit, ustum serpentes fugare, scorpionibus resistere. Capitis dolores contrito, et alopecias¹⁵ emendari addito sinapi: gravitatem aurium¹⁶ trito imposito auribus cum fico. Dentium¹⁷ dolores infuso in aures succo. Porriginem¹⁸ et hulcera capitis cum adipe anserino. Furunculos¹⁹ concoquit cum fermento²⁰. Carbunculos²¹ ad suppurationem perducit, et

ex melle coctum: ac mentis viridis pariter decoctum laudat. H.

12. *Panos*. Marcell. Emp. cap. xxxii. HARD.

13. *Extrahitque*. Plin. Val. III, 49. HARD.

14. *Sextius*. Et Florent. l. c. et Diosc. II, 185, et Plin. Val. IV, 12. Colum. denique, X, pag. 353: « Spargantur cæcis nasturtia dira colubria. » HARD.

15. *Et alopecias*. Marc. Emp. iisdem verbis, cap. vi, et Plin. Val. I, 6. E Græcis Florent. et Diosc. II. cc. HARD.

16. *Grav. aurium*. Marc. Emp. c. ix: « Nasturtium tritum cum fico, atque auriculæ inditum, his qui gravius audiunt, prodesse fertur. » Eadem habet Plin. Val. I, 12. H.

17. *Dentium dolores infuso*, etc. Florent. l. c. et Plin. Val. ad verbum, IV, 12. HARD.

18. *Porriginem et hulcera capitis cum adipe anserino*. Iisdem verbis Plin. Val. l. c. Marc. Emp. cap. iv: « Nasturtii semen mixtum adipi anserino, tritumque, surfures capitis assidua levatione depellit. » Apuleius, cap. xx, tit. 2: « Ad capitis vitia, porrigines, vel surfu-

res: Herbae nasturtii semen, etc. » Florent. item l. c. Στίαρ δι χίνισιον προσλαβών, τὰ ψύματα ἐν κεφαλῇ ἰκλύδρια, καὶ πιτυρίασιν θεραπεύει. Hulcera capitis Plinius intelligit oes, quæ favi dicuntur, κηρία, de quibus cap. 6. HARD.

19. *Furunculos*. Florent. l. c. Δοθῆνας μετὰ ζύμης πίπτειν. Sic et Plin. Val. III, 32, et Apul. l. c. tit. 5. Diosc. l. c. pro fermento muriam adsciscit. Porro furunculus, ut Celsus ait, V, 28, « Tuberculum est acutum cum inflatione (legi malim, cum inflammatione) et dolore: maximeque ubi jam in pus vertit. Qui ubi adaperatus est, et exit, super apparet pars carnis in pus versa, pars corrupta, subalbida, subrubra, quem ventriculum quidam furunculum nominant. » HARD.

20. *Cum fermento*. Illitum cum muria. Dioscor. DALERC.

21. *Carbunculos*. Diosc. II, 185. Et Plin. Val. III, 30: « Carbunculo medeudo: Nasturtium fermento mixtum utiliter. » Et IV, 12 de nasturtio: « Fermentum mixtum et appositum furunculos provocat, ac suppurata dirumpit. » HARD.

rumpit. Phagedænas hulcerum expurgat cum melle. Coxendicibus²² et lumbis cum polenta ex aceto illinitur: item licheni²³: item unguibus scabris: quippe natura ejus caustica est. Optimum²⁴ autem Babylonium. Silvestri vero ad omnia ea effectus major.

LI. In præcipuis autem medicaminibus ruta est. Latiora sativæ folia, rami fruticosiores. Silvestris¹ horrida ad effectum est, et ad omnia acrior. Succus exprimitur, tusa et aspersa modice, et in pyxide Cypria asservatur. Hic copiosior datus veneni noxiam obtinet, in Macedonia² maxime juxta flumen Aliacmonem: mirumque, cicutæ succo exstinguitur: adeo etiam venenorum venena sunt, quando cicutæ succus prodest manibus³ colligentium rutam. Cætero⁴ inter prima miscetur antidotis, præcipueque Galatica. Quæcumque⁵ autem ruta et per se pro antidoto valet, foliis tritis⁶, et ex vino sumptis. Contra⁷ aconitum

22. *Coxendicibus et lumbis cum polenta ex aceto.* Dioscorid. l. c. Marcell. xxv; Plin. Val. II, 36, IV, 12. HARD.

23. *Item licheni.* Dioscorid. loc. citat. HARD.

24. *Optimum.* Diosc. l. c. Κάλλι-
σον μὲν εἶναι δοκᾷ τὸ ἐν τῇ Βαβυλωνίᾳ
κάρδαμον. Nicander, τὸ ἀπὸ Μήδων
κάρδαμον laudat in primis. H.

LI. 1. *Silvestris.* Vehemens, acris. Diosc. III, 52: Πήγανον ὄρεινόν καὶ ἀγρίον τοῦ ἡμέτερου καὶ κηπευτοῦ ὀριμότερον, ἄθιτον πρὸς βρώσιν. « Ruta montana et silvestris acrior est quam sativa et hortensis, et in cibis damnata. » Apul. c. LXXXIX de ruta: « Altera est usualis, altera agrestis ac virtutis acrioris: sed utræque ferventissimæ comprobantur. » H.

2. *In Macedonia maxime juxta flumen Aliacmonem.* Diosc. l. c. Τὸ δὲ ἐν Μακεδονίᾳ φερόμενον παρὰ τὸν

Διὰκμονα ποταμὸν, ἀναστῆν φασι βρωθίν. HARD.

3. *Manibus.* Alioqui enim, ut Columella est auctor, XI, 3, debet ruta velata manu runcari, quam nisi contexeris, perniciose nascuntur hulcera, prurigo atque tumor incesset, etc. HARD.

4. *Cætero inter prima miscetur.* Diosc. l. c. Galenus de Antidotis, lib. II, cap. 1. HARD.

5. *Quæcumque autem ruta.* Sive sativa, sive silvestris. Dioscor. II, 52. HARD.

6. *Foliis tritis.* De rutæ semine id Dioscorides, non de herba. DALBEC.

7. *Contra.* Scribonius Largus, Comp. CLXXXVIII, ad aconitum: « sed adjuvantur facile qui id sumserint ruta, quam plurima pota cum vino. » Sic etiam Theopompus Chius, apud Athen. III, p. 85. H.

maxime, et viscum⁸. Item⁹ fungos, sive in potu detur, sive in cibo. Simili¹⁰ modo contra serpentium ictus, utpote quum mustelæ¹¹ dimicaturæ cum his, rutam prius edendo se muniant. Valent¹² et contra scorpionum, et contra araneorum, apum, crabronum, vesparum aculeos, et cantharidas¹³, ac salamandras, canisve¹⁴ rabiosi morsus: acetabuli¹⁵ mensura succus e vino bibitur, et folia trita vel commanducata imponuntur cum melle et sale, vel cum aceto et pice decocta. Succo vero perunctos aut eam habentes, negant feriri ab his maleficiis; serpentesque¹⁶, si uratur ruta, nidorem fugere. Efficacissima tamen est silvestris radix cum vino sumpta. Eamdem adjiciunt efficaciorum esse sub dio potam. Pythagoras et in hac marem minoribus herbaceique coloris foliis a femina discrevit: eam lætioribus foliis et colore. Idem oculis noxiam putavit: 4 falsum, quoniam scalptores et pictores¹⁷ hoc cibo utuntur

8. *Et viscum.* Hoc est, adversus chamæleonis herbæ venenatum succum, quem ἰζία Græci vocant, a visco, quod ad ejus radices quandoque invenitur. Idem de ruta ad ixiam Scrib. Largus prodit, Comp. cxcii. HARD.

9. *Item.* Scribon. Comp. cxcviii, ad fungos: « Item ruta ex aceto trita et pota proficit. » HARD.

10. *Simili.* Hæc Plin. Val. ad verbum, IV, 3; item Diosc. l. c. H.

11. *Mustelæ.* Vide quæ dicta sunt VIII, 41. HARD.

12. *Valent.* Apul. cxv, tit. 7: « Ad eos, quos scorpio percusserit, rutæ silvaticæ semen contritum ex vino dabis potui: dolorem sedat. » H. — Sic ex MSS. emend. Hard. *scorpionum ictus et araneorum Gron.* et Al. ED.

13. *Et cantharidas.* Scrib. Comp.

CLXXXIX, « Ad cantharidas: item oleum irinum ex ruta tritum, et potum. » HARD.

14. *Canisve.* Apul. cap. LXXXIX, tit. 7: « Ad morsum canis rabidi: Herbæ rutæ pondus denariorum sex ex vino bibatur: plagæ vero imponantur rutæ folia trita cum melle, sale et pice: liberabitur. » H.

15. *Acetabuli.* Dioscor. l. c. H.

16. *Serpentesque.* Odorem rutæ odisse viperam, et alia venenata ait Albert. M. de Animal. VIII, cap. 1, tr. 2. HARD.

17. *Et pictores.* Simeon Sethi, pag. 97, post Aetium, I, 327: Δίγεται δὲ καὶ ὡς δευδαριὰς ἐστὶν ἰσθίμανον, καὶ διὰ τοῦτο οἱ πρὶν ζωγράφοι συνεχῶς αὐτοῦ ἀπαιγύοντο. « Dicitur etiam visum comesta acuire: atque idcirco pictores olim eam assidue degustabant. » H.

oculorum causa, cum pane vel nasturtio : capræ¹⁸ quoque silvestres propter¹⁹ visum, ut aiunt. Multi²⁰ succo ejus cum melle Attico inuncti discusserunt caligines, vel²¹ cum lacte mulieris puerum enixæ, vel puro succo angulis oculorum tactis. Epiphoras²² cum polenta imposita lenit.

18. *Capræ*. In libris hactenus editis sic legebatur : « Idem oculis noxiam putavit falso, quoniam . . . oculorum causa. Cum pane quoque vel nasturtio sativæ atque silvestris propter visum. Ut aiunt, multi succo ejus, etc. » Quo in loco mire grassata interpolatorum audacia est : nam, ut omittam *falso* pro *falsum*, quod levissimum est, primum voculam *quoque* suo loco movere : adjecere deinde alteram *sativæ*, quæ nusquam in libris conditivis apparet : ac de sativa silvestrique ruta locum hunc accipere : quem errorem Ruellius, Dalecampius, et alii qui Plinium exscripsere, sequuti sunt. Denique et inepta constructione verborum, cui nulla legitima sententia subest, et præpostera interpunctione omnia corrumpere. In MSS. omnibus sic plane legitur : « Falsum . . . cum pane vel nasturtio, atque quoque silvestres propter visum, ut aiunt. Multi, etc. » Unde nos ex conjectura, quam esse certissimam fidenter asseveramus, « capræ quoque silvestres, » legi oportere pronuntiamus, quod uti nunc de ruta Pythagoram, sic ipse Plinius, cap. 47, Chrysippum in ocimo coarguit, quod iste oculorum claritati inimicum aiebat, sequuta deinde ætas cum Plinio falsum esse deprehendit, « nam id esse capras. » Mox paulo eodem cap. ubi prius legebatur, « Epiphoro-

ras cum polenta imposito. Lenit autem capitis dolores, » ex MSS. fide rescripsimus, « Epiphoras cum polenta imposita lenit. Item capitis dolores. » HARD.

19. *Propter visum*. Idcirco Ovidius, Remed. Am. « acnentes lumina ruras » appellat. HARD.

20. *Multi*. Sic Florent. in Geop. XII, 25. Diosc. III, 52, cum feniculi succo et melle rutæ succo adhibet. Simeon Sethi, l. c. Τινὲς δὲ καὶ τὸν πηγάνου χυλὸν μάλιστι μισγόντες, ἔξυωπῆς ποιοῦσι φάρμακον. Plin. Val. I, 16 : « Ad lacrymosos oculos : Ruta sicca et melle Attico æquis ponderibus mixta, oculos inunges : certum est. » Apul. c. LXXXIX, tit. 9 : « Ad caliginem oculorum : Herbæ rutæ rorem matutinum, aut matutino madentis succos collectos in vasculo habeto, et ex eo inunges. » HARD.

21. *Vel cum lacte mulieris, etc.* Florent. l. c. HARD.

22. *Epiphoras*. Oculorum videlicet. Plin. Val. I, 4 : « Ad epiphoras oculorum, et tumores. Ruta in polenta contrita et imposita, lenit dolorem. » Apul. c. LXXXIX, tit. 5 : « Ad epiphoras oculorum : Herba ruta cum polenta bene trita et imposita lenit epiphoras : nam et radix ejus contusa et inlita eas emendat. » Diosc. III, 52 : Τὰς ἐν ὀφθαλμοῖς περιωδυνίας σὺν ἀλείφῃ καταπλασθὲν πράθειν. HARD.

Item²³ capitis dolores pota cum vino, aut cum aceto et rosaceo illita. Si vero sit cephalæa²⁴, cum farina hordeacea, et aceto. Eadem cruditates discutit, mox²⁵ inflationes, dolores²⁶ stomachi veteres. Vulvas²⁷ aperit, corrigitque²⁸ 5 conversas, illita in melle, toto ventre et pectore. Hydropticis²⁹ cum fico, et decocta ad dimidias partes, potaque ex vino. Sic bibitur³⁰ et ad pectoris dolores, laterumque, et lumborum, tusses, suspiria: pulmonum, jocinerum, renum vitia, horrores³¹ frigidos. Ad crapulæ³² gravedines decoquantur folia poturis. Et in cibo vel cruda, vel decocta conditave prodest. Item³³ torminibus in hyssopo

23. *Item.* Dioscor. l. c. Apul. c. LXXXIX, tit. 13: « Ad capitis dolorem: Herbaruta ex vino potuidetur, et trita capiti instilletur cum aceto et rosaceo oleo. » Q. Seren. c. VIII de capite purgando: « Aut mixtum rutæ cerebro instillatur acetum. » HARD.

24. *Cephalæa.* Κεφαλαία, capitis dolor est inveteratus, atque ægre cedens, in quo differt ἀπὸ τῆς κεφαλαγίας. Vide Cels. IV, 2, et Galen. κατὰ τόπον. II, 2, p. 377. H.

25. *Mox.* Marc. Emp. cap. xx: « Rutæ hortensis paululum cibo sumptum, vel in potionem dilutum atque epotum, inflationes stomachi compescit. » Sic etiam Apulei. c. LXXXIX, tit. 2. HARD.

26. *Dolores.* Marc. Emp. l. c. Apul. cap. LXXXIX, tit. 9: « Ad stomachi dolorem: Herbæ rutæ semen cum sulphure vivo, et aceto jejunos gustato: prodesse dicimus. » HARD.

27. *Vulvas.* In eo nempe morbi genere, quod suppressionem mensium medici vocant: cujus morbi causas, signa, curationesque varias

Sennertus affert, lib. IV Pract. part. 2, s. 2, cap. 3. Hoc illud est, quod Seren. Sam. cecinit, cap. xxxv, pag. 148: « Sed si forte cruor clausa remorabitur alvo, Aut molles nepetæ, aut rutæ quæcumque bibantur. » HARD.

28. *Corrigitque.* Mutat enim situm interdum uterus, cum suffocatione. Vide Hippocr. II, 16 et 33, Vulvæ strangulatui mederi rutam, auctor est Diosc. lib. III, cap. 52; κατὰ τοῦ αἰδοίου ἀκρι δακτυλίου ἐπιτεθέν. HARD.

29. *Hydropticis.* Diosc. l. c. totidem verbis. HARD.

30. *Sic bibitur.* Diosc. l. c. Plin. Val. I, 57; Marc. Emp. c. xxii. H.

31. *Horrores.* Rigores febrium circuitu repetentes. Πίγνη περιοδικά, inquit Diosc. l. c. HARD.

32. *Ad crapulæ.* Apuleius, cap. cxv, tit. 6: « Ad sterpetes vino: Rutæ silvaticæ semen cum vino potum mire facit. » HARD. — *Ad crapulæ grav.* Vet. apud Dal. *ad crapulam et gravedines.* ED.

33. *Item.* Marc. Emp. cap. xxvii, ad verbum, et Plin. Val. II, 22. H.

- decocta, et cum vino. Sic³⁴ et sanguinem sistit interiorem, et narium³⁵ indita: sic et collutis dentibus prodest.
- 6 Auribus³⁶ quoque in dolore succus infunditur, custodito, ut diximus³⁷, modo, in silvestri. Contra tarditatem vero sonitumque, cum rosaceo, vel cum laureo oleo, aut cum mino et melle. Succus³⁸ et phreneticis ex aceto tritæ instillatur in tempora et cerebrum. Adjecerunt aliqui et serpyllum, et laurum, illinentes capita, et colla. Dederunt³⁹ et lethargicis ex aceto olfaciendum. Dederunt⁴⁰ et comitialibus bibendum decoctæ succum in cyathis quatuor ante accessiones, quarum frigus intolerabile est; alsiosisque⁴¹ crudam in cibo. Urinam⁴² quoque vel cruentam pellit.
- 7 Feminarum⁴³ etiam purgationes, secundasque, etiam emor-

34. *Sic et.* Hoc est, quem ex pectore hæmoptoici rejiciunt: item sanguinem narium, iisdem indita ruta sistit. — Ita libri omnes, etiam manu exarati. Mirum est laborasse nonnullos uti hanc vocem *interiorem*, vel omnino expungerent, vel in deterius immutarent. Alii « sanguinem interioribus indita, » alii « trita et naribus indita, » legi voluerunt. At « interiorem sanguinem » Plinii sedulus imitator Marcellus Emp. cap. xvii, eruptionem sanguinis ex interioribus partibus vocat. Et Plin. Valer. I, 64, cui titulum fecit: « Sanguinem rejicientium curatio: Aqua, sit, in qua rosa et ruta, et hyssopum decocta sunt, vino miscetur, et ita potui propinatur. » HARD.

35. *Et narium.* Marc. Emp. cap. x: « Ruta sæpius olfacta, vel trita, inlita, sanguinem ex naribus nimis fluentem retundit. » Sicitiam Apul. cap. lxxxix, tit. 1. HARD.

36. *Auribus.* Dioscor. III, pag. 52; Plin. Val. I, 10, et IV, 3. H.

37. *Ut diximus.* Paulo ante; nam copiosior scilicet datus, veneni noxiam obtinet. HARD.

38. *Succus et phreneticis,* etc. Plin. Val. III, 9. HARD.

39. *Dederunt.* Plin. Val. totidem verbis, III, 7. Apul. cap. lxxxix; tit. 9: « Ad lethargicos excitandos: Herba ruta trita ex aceto infundatur fronti. » Item Q. Serenus, cap. cxvii, lethargiæ expellendæ, pag. 160. HARD.

40. *Dederunt.* Dioscor. l. c. H.

41. *Alsiosisque.* Alsiosi dicuntur qui naturæ sunt plus nimio frigescentis, quippe facile læduntur a frigore. HARD.

42. *Urinam quoque... pellit.* Apul. cap. cxv, tit. 4. HARD.

43. *Feminarum.* Apul. c. cxv, tit. 5: « Si mulier intrinsecus aliquid mali habuerit (hoc est, si menstruorum vel secundæ retentione laborat): Herbæ rutæ silvaticæ semen contritum ex vino austero da bibat, præter partum (hoc est, quando non est gravida)

tuos partus, ut Hippocrati⁴⁴ videtur, ex vino dulci nigro pota. Itaque illitam et vulvarum causa etiam suffire jubet. Diocles⁴⁵ et cardiacis imponit ex aceto et melle cum farina hordeacea. Et contra ileum decocta farina in oleo, et vel-
 liberibus collecta. Multi vero et contra purulentas excrea-
 tiones siccae drachmas duas, sulphuris unam et dimidiam
 sumi censent: et contra cruentas, ramos tres in vino de-
 coctos. Datur et dysentericis cum caseo in vino contrita. 8
 Dederunt⁴⁶ et cum bitumine infriatam potioni propter
 anhelitum. Ex alto lapsis seminis tres uncias. Olei libra
 vinique sextario illinitur cum oleo coctis foliis partibus
 quas frigus adusserit. Si urinam⁴⁷ movet, ut Hippocrati
 videtur, mirum⁴⁸ est quosdam dare velut inhibentem po-
 tui, contra incontinentiam urinæ. Psoras et lepras cum
 melle et alumine illita emendat. Item⁴⁹ vitiligines, ver-
 rucas, strumas, et similia, cum strichno et adipe suillo
 ac taurino sevo. Item ignem⁵⁰ sacrum ex aceto et oleo, 9

liberabitur. » Adde et Dioscor. lib. III, cap. 52. HARD.

44. *Ut Hippocrati.* De Morb. mul. I, 128. Alia expulsoria idem affert, cap. 110. Hippocratem sequitur Diosc. l. c. HARD. — *Illitam et... suffire.* Vet. apud Dalec. *illini et... suffiri jubet.* ED.

45. *Diocles.* Iisdem verbis Plin. Val. III, 11. Apul. quoque cap. LXXXIX, tit. 8: « Ad cardiacos: Herbæ rutæ fasciculus cum rosaceo decoquatur: adjecta aloes uncia et olei: perunctio dolorem sistit. » H.

46. *Dederunt.* Hoc medicamentum phthisicis, et iis qui pura excreant, præcipit Marcellus Emp. cap. XVI: « Rutæ teneræ contritæ, inquit, cum ramusculis suis, et expressæ succus, cum aliquantulo bitumine, ex vino vetere calido,

phthisicis celeriter, similiter et empyricis in potu medetur. » H.

47. *Si urinam.* Hippocr. de diæta, II, 26. H.—Gron. *si urina.* ED.

48. *Mirum.* Quos Diosc. III, 52 sequitur, HARD.

49. *Item.* Dioscor. l. c. H.

50. *Item ignem.* Marc. Emp. cap. IV, sed pro psimmythio sive cerussa, argenti spumam adhibet. Psimmythium prætermisit Apul. c. LXXXIX, tit. 9 de ruta: « Eadem ignem sacrum ex aceto et oleo illinita sanat. » Plin. Val. similiter, III, 34. At idem, IV, 3, de ruta: « Ignes sacros, inquit, cum aceto et oleo rosaceo, et cerussa temperata, illico exstinguit. » Ad erysipelata quoque rutam cum aceto et psimmythio rosaceoq. inungi jubet Diosc. l. c. HARD.

vel psimmythio : carbunculum⁵² ex aceto. Nonnulli laserpitium una illini jubent, sine quo epinyctidas pustulas curant. Imponunt et mammis turgentibus decoctam, et pituitæ⁵³ eruptionibus⁵³ cum cera. Testium⁵⁴ vero epiphoris cum ramis laureæ teneris, adeo peculiari in visceribus his effectu, ut silvestri ruta cum axungia veteri illitos ramices⁵⁵ sanari prodant. Fracta quoque membra semine trito cum cera imposito. Radix rutæ sanguinem oculis suffusum, et toto corpore cicatrices aut maculas
 10 illita emendat. Ex reliquis quæ traduntur, mirum est, quum ferventem rutæ naturam esse conveniat, fasciculum⁵⁶ ejus in rosaceo decoctum addita uncia aloes, perunctis sudorem reprimere : itemque generationes⁵⁷ impediri hoc cibo : ideo⁵⁸ in profluvio genitali datur, et Venerem

52. *Carbunculum*. Ita Plin. Val. III, 30; Apul. cap. LXXXIX. tit. 6, et Theod. Priscian. I, 18 : « Rutæ viridis folia cum aceto. » HARD.

53. *Et pituitæ*. His papularum eruptionibus cum cerato myrteo prodesse rutam sativam auctor est Diosc. l. c. De papulis diximus cap. 26. HARD.

53. *Eruptionibus*, etc. Τοῖς ἐξανθήμασιν, eruptionibus papularum, cum myrto et cerato. Diosc. DAL.

54. *Testium vero epiphoris cum ramis laureæ*. Diosc. III, 52 : Τὰς δὲ τῶν διδύμων φλεγμονὰς σὺν δάφνης φύλλοις καταπλασθὲν ὠφελῆ. « Testium inflammationibus cum lauri foliis imposita medetur. » H.

55. *Ramices*, etc. Sic herniam carnosam testium τὴν σαρκοκλήην vocat. Herniam autem, pulmonis venas Plautus vocat in Mercatore : « . . . Tua causa rupi ramices : jam dudum sputo sanguinem. CHAR. Resinam ex melle Ægyptiam vora-

to : salvum feceris. » In Pœnulo : « Tua causa nemo nostrum est rupturus ramices. » Herniam ἀπὸ τοῦ ἴρνους, et ramicem a ramo, per lasciviam appellarunt, quod intestinum, quum in scrotum descendit, rāimhūm facere videatur. SCALIGER.
 56. *Fasciculum ejus in rosaceo decoctum*, etc. Hæc Plin. Valer. ad verbum, III, 11. HARD.

57. *Generations impediri*. Inde πήγανεν ea dicitur, ὅτι πηγνύει τὴν γονὴν, quoniam genituram densat et spissat. DAL. — *Itemque*. Plin. Val. l. c. Diosc. III, 52 : Γεντὴν τε σθένυσιν ἰσθιόμενον, καὶ πινώμενον. « Seu esitata ruta, seu bibita, genituram extinguit. » Siuneon Sethi, pag. 97 de ruta : τὴν πρὸς τὰ ἀφροδίσια προθυμίαν ἐπέχει, καὶ ἑπράννει γενναίως. HARD.

58. *Ideo in profluvio genitali datur*, etc. Apul. c. LXXXIX, tit. 12 : « Si fluit semen : Herba rutæ manducetur ex vino cum liquamine. » H.

o per somnia imaginantibus. Præcavendum⁵⁹ est gra-
abstineant hoc cibo : necari⁶⁰ enim partus invenio.
m ex omnibus satis quadrupedum quoque morbis
ximo usu est, sive difficile spirantibus, sive⁶¹ contra
ficorum animalium ictus, infusa per nares ex vino:
i sanguisugam exhauserint, ex aceto; et quocumque in
i morborum genere, ut in homine, temperata⁶².

II. (xiv.) Mentastrum silvestris menta est, differens
e foliorum quæ sunt figura ocimi, pulegii¹ colore.
ter² quod quidam silvestre pulegium vocant. Iis com-
lucatis³ et impositis sanari elephantiasin, Magni

Præcavendum. Occurrit huic
cautioni Plinius alter medi-
V, 3 : « Stultissime quidam
, rutæ vitia dixere, quod ven-
nhibeat, genitale semen ex-
at, infantes in utero necet.
nium hæc non ipsa, sed qui
s ejus obliiti, nec modum,
mpus aspiciunt : ideo temper-
udentis est, ut de auxilio
at venenum. » HARD.

Necari. Florent. in Geop.
25, pag. 349 : Ὁ καὶ καρπὸς
ρίου πηγάνου πινόμενος ἡμέρας
ἑρῶα φθείρει. « Semen silve-
ucæ potatum per dies quin-
, fetus necat, etc. » H.

Sive. Florent. l. c. Καὶ τὰς
ἰῶν βλάβας μετὰ οἴνου πινό-
HARD.

Temperata.-Sic ex MSS. em.
temperato Gr. et Al. ED.

1. *Pul. colore. Dictamni.* Roud.
lictamno, ut mentastro folia
tosa, cana, alba : pulegio
ainime talia. At quum Dio-
es hæc de secundo calamin-
more ad verbum scripserit,
rium calaminthes specierum
ite in universum tradiderit,

quæ Plinius de mentastri viribus
prodit, rerum ignoratione menta-
strum cum primo calaminthes ge-
nere, quod foliis est ocimi, et
cum secundo, quod foliis est pule-
gii, confudisse arbitror Plinium, vo-
cibus μίνθος et καλαμίνθος deceptum.
DALEC. — *Pulegii.* Quia nigriora
paulo, minusque incana folia, cu-
jusmodi mentastrum est campense
et Zwolense Lobelii in Obs. pag.
273; Dalecampii Hist. plant. V,
pag. 573. Nos in horto Regio vidi-
mus. Nullum est e tribus calamin-
thæ generibus, quæ a Dioscoride
describuntur, III, 43, etsi vires
utrobique vix dispares. Sed menta
silvestris, ab eodem delibata, cap.
42, ut diximus lib. XIX, 47.
Quare frustra hoc loco Dalecam-
pius censoriam notationem distrin-
git in Plinium. Est tamen Galeni
καλαμίνθη, de Fac. simpl. med. VII,
10, p. 176 et 182. HARD.

2. *Propter.* Scholiastes Nicandri.
pag. 8, de calamintha : Τινὲς δὲ
ἀγρίαν γλήχωνα αὐτὴν καλοῦσιν. Apu-
leius item, cap. xc. HARD.

3. *Iis commanducatis,* etc. Diosco-
ridi calamintha esitata prodest ele-

Pompeii ætate, fortuito cujusdam experimento propter pudorem facie illita compertum est. Eadem⁴ illinuntur bibunturque adversus scolopendras, et serpentium ictus, drachmis duabus in vini cyathis duobus. Adversus scorpi-
 2. pionum ictus cum sale, oleo, et aceto. Item adversus scolopendras jus decocti : adversus omnia venena servantur folia arida, ad farinæ modum. Substratum⁵ vel accensum fugat etiam scorpiones⁶. Potum⁷ feminas purgat a partu : sed partus necat. Ruptis⁸, convulsis, sed parcius : orthopnoicis⁹, torminibus, cholericis¹⁰, efficacissimum : item¹¹ lumbis, podagris impositum. Succus¹² auribus verminosis

phantiacis, si lactis serum postea bibatur. *DALZC.* — *Iis.* Galenus et Schol. Nicandri ll. cc. Apuleius, cap. xc, tit. 3, ad elephantiosos : « Herbæ mentastri folia frequenter commanducato. Sanare certum est. » Quintus Serenus, cap. xi, de elephantiasi propellenda : « Mentastri folium potu, apposituque salubre est. » Item Marc. Emp. cap. xix : Mentastri folia commanducata, vel contrita adposita, elephantiosis medentur. » Plinius Val. similiter, II, 57. Hoc ipsum de calamintha refert Diosc. III, 43 : Ωφελεί και διαφαντιώντας βρωθείσα, έπιπινομένω όρρού γάλακτος. « Esitata juvat elephantiacos, si serum lactis superbiberint. » *HARD.*

4. *Eadem.* Galen. l. c. p. 182. *H.*

5. *Substratum.* Nicander in Ther. pag. 4, et de calamintha Diosc. III, 43. *HARD.*

6. *Fugat etiam scorpiones.* Sic ex MSS. em. *Hard.* cons. *Ch. fugat scorp.* *Gr.* et *Al. Ed.*

7. *Potum feminas purgat.* Galen. l. c. et de sua calamintha idem refert Diosc. III, 43. *HARD.*

8. *Ruptis.* Prioribus verbis prætermisiss recepta hactenus lectio id solum exhibuit, « orthopnoicis, torminibus cholericis ; » lacunam intrepide supplevimus, tum ex fide codicum MSS. *Reg. Colb.* et *vet. Dal.* tum ex *Diosc.* qui easdem calaminthæ suæ vires adscribit, quas mentastro Plinius. Sic enim ille, lib. III, 43 : Βονθεί δέ και ρήγμασι, σπάσμασιν, όρθοπνοίαις, χολήραις, και ρίγει. *HARD.*

9. *Orthopnoicis.* Όρθοπνοία morbi genus est, quum quis spirare non valet, nisi recta cervice spiritus trahatur. Asthmaticis prodesse calamintham scribit quoque Galenus, l. c. *HARD.*

10. *Cholericis.* Sic ex MSS. em. *Hard.* cons. *Chiffi. cholericis Gron.* et *Al. Ed.*

11. *Item.* Ischiadicis pariter calamintham suam prodesse Dioscorides tradidit l. c. *HARD.*

12. *Succus,* etc. *Plin.* Val. I, 10. *Apuleius,* cap. xc, 1, « Ad aurium vermes : Herbæ mentastri succus cum vino austero mixtus, et in auriculam coniectus, vermes natos

tur. In regio morbo¹³ bibitur. Strumis¹⁴ illinitur. a Veneris inhibet. Tineas¹⁵ pellit ex aceto potum. i porriginem ex aceto infunditur capiti in sole.

I. Mentæ¹ ipsius odor animum excitat, et sapor avin in cibis, ideo² embammatum mixturæ familiaris. acescere, aut coire⁴, denserique lac non⁵ patitur. lactis potionibus additur, ne hujus coagulati potu ulentur. Datur in aqua aut mulso: eadem vi resistere tioni creditur⁶, cohibendo genitalia⁷ denseri. Æque

raditur. » Q. Serenus, cap. g. 132 : « De aurium vitis iudis : Mentastri liquor exconducere fertur. » Adde et s Galenum, l. c. pag. 183.

minutos, quales in cascis ridis inveniuntur, ex auri- odire, etiam et majores, s compluribus confirmat ius, Obs. med. I, 192. H. Morbo. Galen. l. c. et Diosc. ; Schol. Nicandri, p. 8. H. trumis. Marc. Emp. cap. xv, cum vino idcirco gargari- et. HARD.

Tineas. Gal. et Diosc. ll. cc. ipse superius, cap. 50, ubi artio : « Intestinorum an- ellit : efficacius mentastro » HARD.

1. Mentæ ipsius odor. Plin. , 20. HARD.

eo embam. ἔμβαμμα, juru- est, quod ad intinctus pa- liquidum illud quo panem ilis obsoniive aliquid intin- HARD.

sa. Ita Diosc. III, 41. Coire uit, denserique in caseum itur, si folia ei immergan- rentinus item in Geop. XII, ἢ καὶ εἰς γάλα ἐμβληθῆ, καὶ

μετὰ ταῦτα ἢ πιτύα ἐπιβληθῆ, οὐ πα- γήσεται τὸ γάλα. « In lac si injicia- tur, et coagulum postea immittatur, lac non coagulabitur. » HARD.

4. Aut coire, etc. Cassianus quo- que, lib. XII, cap. 24 Geoponicon, injecta menta lacti spissari prohibet, etiamsi coagulum immittatur. Idem rebus Veneris incommodam esse tradit, quemadmodum et Hippocra- tes, lib. II τῆς διαίτης, et Aristotel. Problem. II, s. 20, contra quam Dioscorides scripsit τὰ ἀρροδίσια ἐπιβίβαιν. DALEC.

5. Denserique lac non. Ita MSS. R. Colb. etc. non densare, vel densari. Sic Lucretius, lib. I, vs. 647 : « Nil prodesset enim calidum den- serier ignem. » Et vs. 656 : « Den- seri poterunt ignes. » HARD.

6. Resistere et generationi creditur. Vulvæ ante coitum admota concep- tum impedit. Diosc. Idipsum scrip- sit et Hippocrates, lib. II, de diæta. DALEC.

7. Genitalia. Hoc est, vel τὰ αἰ- δῖα ἐνταίνειν, vel densari potius et velut coagulari genitale semen : nam et c. 84, genitale pro genitura seu semine genitali accipit. Sic Hippocr. de diæta, lib. II, c. 26 : Μίθηθι θερμαίνει... καὶ τὴν πολλὰς

maribus ac feminis sistit sanguinem : et purgationes feminarum inhibet : cum⁸ amylo ex aqua pota, coeliacorum impetus. Syriation⁹ et vomicas vulvæ curavit illa. Jocinerum vitia ternis obolis ex mulso datis. Item¹⁰ sanguinem exscreantibus in sorbitionem. Hulcera¹¹ in capite infantium mire sanat. Arterias¹² humidas siccatur, siccatur adstringit. Pituitas corruptas purgat in mulso et aqua. Voci¹³ succus sub certamine utilis dumtaxat, qui et gargarizatur uva tumente, adjecta ruta et coriandro ex lacte. Utilis et contra tonsillas cum alumine : linguæ¹⁴ asperæ cum melle.

3 Ad convulsa intus per se, vitiisque pulmonis. Singultus¹⁵ et vomitiones sistit cum succo granati¹⁶, ut Democritus monstrat. Recentis succus narium vitia spiritu subductus emendat. Ipsa trita choleras, in aceto quidem pota. Sanguinis fluxiones intus. Ileum etiam imposita cum polenta : et si¹⁷ mammæ tendantur. Illinitur¹⁸ et temporibus in capitis dolore. Sumitur et contra scolopendras, et scorpiones

ἰσθίη τις, τὴν σπόρον αὐτοῦ τήκει, ὥστε βίαν καὶ ἐντρέιειν κωλύει, καὶ τὸ σῶμα ἀσθενὲς ποιεῖ. «Menta calfacit... et si quis sæpe comedat, semen genitale colliquefacit, ut diffluat, et arrigere prohibet, et corpus debile facit.» HARD. — *Densari*. Sic ex MSS. emendavit Hard. *densari* Gr. et Al. Ed.

8. *Cum amylo*. Ita fere Q. Sere-nus, cap. xxvii, pag. 143. HARD.

9. *Syriation*. In MSS. R. et Colb. *Siratione* . . . *curavit illa*. Medici nomen, vel obstetricis priore vocabulo contineri, haud dubium est : quodnam sit illud, adhuc obscurum. An *Serapion*, de quo nos in Auctorum Indice, tomo priore? Antiochensis medicus scilicet. Inepte nescio quis *Satyrasin* legi hic censuit oportere : voce nec latina, nec Pliniani proinde

ingenii. Adde quod si morbi nomen hic latet, quis est, qui *curavit*? H.

10. *Item*. Plin. Valer. IV, 23; Diosc. III, 41. HARD.

11. *Hulcera*. Apuleius, c. cxx, tit. 2. HARD.

12. *Arterias*. Fauces. HARD.

13. *Voci succus*, etc. Musicorum et φωνάστων. Juvat autem, quia fluxionem sistit in fauces euntem, et raucedines efficientem. DALEC.

14. *Lingue*. Diosc. loc. cit. H.

15. *Singultus*. Diosc. III, 41. H.

16. *Cum succo granati*. Ternis ramulis potis cum succo granati acidi. Diosc. DALEC.

17. *Et si*. Distentas mammas, et nimio lacte turgentes compe-scit. Diosc. loc. cit. HARD.

18. *Illinitur*. Plin. Val. IV, 23; Diosc. loc. cit. HARD.

marinos, et ad serpentes. Epiphoris illinitur, et omnibus in capite eruptionibus: item¹⁹ sedis vitii. Intertrigines²⁰ quoque, vel si teneatur tantum, prohibet. Auribus²¹ cum mulso instillatur. Aiunt et lieni mederi eam in horto gustatam, ita ne vellatur: si is qui mordeat, dicat se lieni mederi, per dies IX. Aridæ²² quoque farinam tribus digitis apprehensam, et stomachi dolorem sedare in aqua: et similiter aspersam in potionem, ventris²³ animalia expellere.

LIV. Magna societas cum hac ad recreandos¹ defectos animo pulegio, cum surculis suis in ampullas vitreas aceti utrisque² dejectis. Qua de causa dignior³ e pulegio corona Varroni, quam e rosis, cubiculis⁴ nostris pronuntiata est:

19. *Item.* Sedes a medicis pro natibus accipitur, totaque ea parte corporis, super qua sedentes innituntur. HARD.

20. *Intertrigines.* Intertrigo malum est, quo femina equitatu, aliave simili de causa atteruntur, aduruntur. Alias attrita dicuntur. *Intertrigo*, inquit Varro, de Lingua Latina: « Ab eo quod duo inter se trita. » HARD.

21. *Auribus.* Diosc. III, 41, cum mulsa: Ὠταλγίας δὲ ὁ χυλὸς σὺν μαλικράτῳ ἀρήγι. Plin. Valer. similiter, IV, 3. At MSS. *mulso*. H.

22. *Aridæ.* Hæc iisdem verbis Plin. Val. IV, 23. HARD.

23. *Ventris.* Hoc est, lumbricos. Plin. Val. et Diosc. II. cc. Theod. Prisc. II, P. 2, c, 17, mentæ viridis decoctam in hoc laudat in primis. HARD.

LIV. 1. *Ad recreandos defectos animo pulegio*, etc. Vel solum pulegium naribus admotum cum aceto, defectos animo recreare, auctor est Diosc. III, 36. HARD.

2. *Utrisque.* Mentæ, pulegiique surculis. HARD.

3. *Dignior e pulegio corona Varroni, quam*, etc. Sincera hæc lectio est R. 2 cod. et Chiff. In aliis, *contra vartini*. In editis, *corona vertigini*, legitur satis insulse. Et certe *dignior corona cubiculis* quum dicitur, ad cubiculorum magis ornatum, quam ad remedium vertiginis suggerendum spectat haud dubie hæc loquendi formula. Deinde, ne quis temere Varronem a nobis huc insertum putet, in ipso hujus libri Indice, inter primos appellatur. Et justum hoc loco ac verum fuit, auctorem eum qui digniorem e pulegio coronam, quam e rosa pronuntiasset, appellasse. Id vero obiter quoque animadvertendam, non pulegium Veteres, sed extrita littera *g*, *pulegium* ubique scripsisse. Mart. XII, ep. xxxiii: « Quadrima nigri nec corona puleii. » HARD.

4. *Cubiculis.* In quibus, ut nunc quoque fit, clavis alligabantur acervi florum et herbarum odoratarum

nam et⁵ capitis dolores imposita dicitur levare. Quin⁶ et olfactu capita tueri contra frigorum æstusque injuriam, et ab siti traditur; neque æstuarere eos, qui duos e pulegio surculos impositos auribus in sole habeant. Illinitur etiam in doloribus cum polenta et aceto. Femina efficacior⁷. Est autem hæc flore purpureo: mas candidum habet. Nauseas⁸ cum sale et polenta in frigida aqua pota inhibet. Sic et pectoris ac ventris dolorem. Stomachi⁹ autem ex aqua item rosiones sistit, et vomitiones cum aceto et polenta. Intestinorum vitia melle decocta et nitro sanat. Urinam¹⁰ pellit ex vino: et si ammineum sit, et calculos¹¹, et interiores omnes dolores. Ex melle¹² et aceto sedat menstrua, et secundas. Vulvas¹³ conversas corrigit. Defun-

ad medicos usus. Petron. in Satyr. « mitia sorba Inter odoratas pendebant texta coronas, Et thymbræ veteres, et passis uva racemis. » H.

5. Nam et capitis dolores imposita dicitur levare. Q. Serenus, cap. II, inter remedia capiti medendo: « vel corno ex arbore sertum, Pulegiumque potens una super aure levabis: Aut illud mixto coctum clementer aceto Cauta nare trahes. » Sic etiam Apul. c. XCII, tit. 6. H.

6. Quin et olfactu capita tueri contra frigorum æstusque injuriam, etc. Apul. cap. XCII, tit. I: « Capiti ne noceat æstus aut frigus: Herbam pulegium tecum, aut super aurem, aut sub anulo portato: hoc et hieme tota facies: nec gradinam senties, nec perfrictionem. » HARD.

7. Femina efficacior. De hæc maris et feminæ distinctione nihil Dioscorides. DALEC. — Femina. Apul. c. XCII: « Duo genera ejus sunt, masculus et femina. Masculus florem

album habet, femina rubrum, sive purpureum: utrumque utile est et mirabile. » HARD.

8. Nauseas cum sale et polenta... pota inhibet. Marc. Emp. cap. XX. Apuleius, c. XCII, t. 3: « Contra nauseam stomachi: Pulegium tritum, vel in aqua maceratum cum aceto potui dabis: nauseam sedas. » Diosc. III, 36, ad nauseam: « μίτ' ὀξύκράτου ex posca pulegium bibi præcipit. » HARD.

9. Stomachi. Sive morsus. Diosc. δηγμὸς στομάχου. HARD.

10. Urinam. Marc. Emp. c. XXVI. Id vero vini genus pulciatum a Lampridio appellatur in Elagabalo. Græcis οἶνος γληχωνίτης. HARD.

11. Et calculos, et interiores, etc. Apul. c. XCII, t. II. HARD.

12. Ex melle. Bitumem eijcere menstrua et secundas, scribit pariter Diosc. loc. cit. HARD.

13. Vulvas conv. corrigit. Diosc. lib. III, 36: « Πρὸς ὑποστροφᾶς ὑστέραις ἀρμόζει. » HARD.

ctos¹⁴ partus ejicit. Semen¹⁵ obmutescentibus olfactu ad-
movetur. Comitialibus in aceto cyathi mensura datur. Si
aquæ¹⁶ insalubres bibendæ sint, tritum aspergitur. Salsi-
tudines¹⁷ corporis, si cum vino tradatur, minuit. Nervor-
um¹⁸ causa, et in contractione, cum sale et aceto, et
melle confricatur in opisthotono. Bibitur¹⁹ ad serpentium
ictus decoctum : ad scorpionum et in vino tritum, maxime
quod in siccis nascitur. Ad oris exulcerationes, ad tussim
efficax habetur²⁰. Flos recentis incensus, pulices²¹ necat
odore. Xenocrates²² pulegii raram lana involutum, in
tertianis ante accessionem olfactandum dari, aut stragulis
subjici, et ita collocari ægrum, inter remedia tradit.

L.V. Silvestri ad eadem vis efficacior est, quod simile
est origano, minoribus foliis, quam sativum : et a qui-
busdam dictamnus vocatur. Gustatum a pecore capris-

14. *Defunctos*. Diosc. loc. cit. Apuleius, c. XCII, tit. 7 : « Si infans in utero mulieris mortuus fuerit : pulegii cauliculos tres recentes, qui adolent suaviter, tritos in vino veteri optimo, sextarii quartario da bibat, liberabitur. » HARD.

15. *Semen*. Illud nimirum est quod Apuleius aliquando planius, c. XCII, t. 14 : « Si mulier obticuerit (nempe in partu) : Pulegium contritum et in pulverem redactum lana convolutum subjiciatur ab obstetrice. » HARD.

16. *Si aquæ*, etc. Præsertim si pigræ et stagnantes. DALEC.

17. *Salsitudines*. Forsan lassitudines, rectius. Idcirco enim et tueri capita dicitur, contra æstus frigorumque injuriam, quæ causæ sunt lassitudinum : et idem nervorum confricationi prodesse, quod lassitudinem pariter respicit. HARD.

18. *Nervorum*. Apul. c. XCII, t. 13 :

« Contra spasmus : Pulegium in aceti cyathis duobus jejunos bibat, si spasmus molestus fuerit. » Spasmus nervorum distentio est atque convulsio. Tetanus, eorundem rigor, auctore Celso, II, 1. Opisthotonum spasmus Plinius dixit, XXII, 9. De opisthotono diximus c. 15. Est enim opisthotonos unum e tribus spasmi generibus quæ fusius explanari sumus, lib. XXIII, c. 24. H. — *Confricatur in. Gr. confricatur opist. omisso scil. τῶ in. ED.*

19. *Bibitur*. Diosc. III, 36. H.

20. *Ad tussim efficax habetur*. *Habentis, non habetur*, in vet. cod. Scribo, *habenti*, h. e. si dumtaxat habetur, ut sæpe alias Plinius. PIET.

21. *Pulices*. Atque inde fortassis pulegii nomen. HARD.

22. *Xenocrates*. Apuleius quoque, c. XCII, t. 6 : « Ad tertianas : Pulegii ramulos tres lana involutos odoret ante accessionem. » HARD.

que, balatum¹ concitat. Unde quidam Græci littera mutata² blechona vocaverunt³. Natura tam fervens est, ut illitas partes exhulceret. Tussi⁴ in perfrictione fricari ante balnea convenit: et ante accessionum horrorem, convulsis⁵, et torminibus. Podagris⁶ mire prodest. Hepaticis cum melle et sale bibendum datur: pulmonum⁷ vitia exscreabilia

LV. 1. *Balatum*. Diosc. III, 36, iisdem verbis: Καλεῦσι δὲ τινες αὐτὴν βλήχωνα, ἐπειδὴ τὰ γυυσάμεινα κατὰ τὴν ἀθήσιν τῶν ποιμνίων, βλήχῃς ὑποπίμπλονται. HARD.

2. *Mutata*. Sic ex MSS. emend. Hard. *mutantes* Gr. et Al. Ed.

3. *Unde quidam Græci literas mutantes, blechon vocaverunt*. Scribo, «Unde quidam Græci littera mutata blechonen vocaverunt,» ex vetusto codice rectius, una enim tantum littera est, quæ mutatur, *g* in *b*: *glechon* enim vulgo dicta, ab aliis *blechon* vocata. Est autem locus ex Dioscoride sumptus: cujus interpretes Hermolaus et Marcellus verba Plinii depravata verbis Dioscoridis immiscentes, quum in græcis exemplaribus non habeantur, haud sane recte fecerunt. Neque enim fidus interpres hujusmodi licentiam sibi assumere debet, perniciosam litteris, et mali exempli, quo nomine a Marcello Hermolaus, et Marcellus ab aliis, nec injuria, reprehensi sunt. Illud vero notandum, in codicibus Dioscoridis impressis primæ et secundæ editionis: item in Aetio, lib. I, et Galeo, lib. VI de simplicium Facultate, mendose *glichen* cum *i* in prima syllaba scriptum esse, quum scribi debeat cum *e* *glechon*, sicque habeat Paulus Ægineta pergamena charta scriptus et vetus, lib. VII,

et Oribasius, lib. II, etiam scriptus, quo utroque utor domesticis. Theophrast. item *glechon* nominat cum *e*, in lib. VII, quam dictionem cur Theodorus intactam reliquerit nescio, quum in aliis vertendis sit plus nimio audax; denique et Marcellus, et Hermolaus tam in Dioscoride, quam in Corollario, et docti omnes non aliter proferunt. PIER. — *Unde*. Hesychius: Βλήχων, γλήχων, καὶ οὕτως λέγεται. Apuleius quoque, c. xcii, ἀπὸ τῆς βλήχης, quæ vox balatum sonat. HARD.

4. *Tussi*. Eos, inquit, qui tussi laborant, quam ex perfrictione collegerint, ut Marcellus Emp. loquitur, c. xvi, p. 115, silvestri pulegio fricari ante balnea convenit. Perfrictio Græcis περιψυξις vehemens frigus est (*a perfrigesco*), qualis affectio illa est febre laborantium, quæ præcedit horrorem, id est, φρίκην. Hoc frigore pars aliqua una tantum corporis laborat, quo et rigescit, torpescitque: unde καταψυγμένη καὶ παράφορος γλώσσα *rigens* et balbutiens lingua dicitur. H.

5. *Convulsis*. Convulsis, τοῖς σπασμένοις, cum melle et sale auxiliari ait Diosc. III, 36. HARD.

6. *Podagris*. Diosc. loc. cit. H.

7. *Pulmonum*. Cum melle item et sale, Diosc. loc. citat. Vide et Galen. de Fac. simpl. med. VI, p. 167. HARD.

Ad lienem⁸ cum sale utile est, et vesicæ, et suspiriis, ationibus⁹: decoctum¹⁰ succo æqualiter, et vulvas¹¹ it: et contra scolopendram terrestrem vel marinam: corpiones: privatimque valet contra hominis mor- Radix contra increscentia hulcera¹² recens potentis- Arida vero cicatricibus decorem affert.

I. Item pulegio est nepetæque societas. Decocta in aqua ad tertias discutiunt¹ frigora², mulierumque ruis³ prosunt. Et æstate sedant calores. Nepeta⁴ quiores contra serpentes habet. Fumum ex ea nidorem- igitur, quam et substernere in metu⁵ obdormituris est. Tusa⁶ ægilopiis imponitur, et capitis doloribus: cum tertia parte panis temperata aceto illinitur.

d lienem. Diosc. loc. cit. Ex ropinat Apuleius ad splenis 1, cap. xcii, tit. 17. HARD. *inflationibus.* Apul. c. xcii, ad inflationem stomachi, ætinorum: « Pulegium ex lida contritum, vel ex vino, se dato: rem miraberis il- HARD.

Decoctum. Decoctum æqua- odest succo, et simul vul- rigit. H. — *Inflationibus:* s, etc. Dalec. *inflationibus* s. *Succus*, etc. ED.

Vulvas. Conversas scilicet, im est cap. 51. Ad inflatio- eterea duritiamque vulvæ facere scribit Diosc. loc. ID.

Increscentia hulcera. In qui- licet caro supra modum t. DALEC.

1. *Discutiunt.* Quæ februm m antevertant. HARD.

Frigora. Quæ accessionum m principiiis invadunt. DAL.

3. *Menstruis*, etc. Eam vim pu- legio vel soli Q. Serenus vindicat, cap. xxxv: « Pulegii calido pur- gatur femina potu. » HARD.

4. *Nepeta.* Apuleius, cap. xciv: « Morsibus serpentum curandis: Herbæ nepitæ montanæ ex vino tritæ succus expressus cum vino potui datur: cujus etiam folia con- trita plagæ utiliter imponuntur. » Est hæc fortassis Dioscoridis καλα- µίνθη. HARD.

5. *In metu.* In eo loco obdor- mituris, in quo serpentes metuendæ. H.—Chiffi. *in metu eo dorm.* ED.

6. *Tusa.* Αἰγίλωψ oculi vitium est, quod in angulo oculi, qui est ad nares, fieri omnes testantur: esseque tumentem abcessum, qui in ea parte suppuret, et fistulæ mo- do distillet. Nostri *Fistule lacrymale* ex ea re vocant: Græci αἰγίλωψαξ et τὰ αἰγίλωπια, quæ vox oculum caprinum sonat, a vitio scilicet et labe, quæ capris fere propria est et continua. Vide Cels. VII, 7. H.

Succus⁷ ejus instillatus naribus supinis, profluvium sanguinis sistit. Item radix, quæ cum myrti semine in passo tepido gargarizata anginis medetur.

LVII. Cuminum¹ silvestre est prætenue, quaternis aut quinis foliis veluti serratis. Sed et sativo magnus usus, in stomachi² præcipue remediis. Discutit³ pituitas⁴, et inflationes⁵, tritum et cum pane sumptum, vel potum ex aqua vinoque: tormina⁶ quoque et intestinorum dolores. Verumtamen omne pallorem⁷ bibentibus gignit. Ita certe ferunt Porcii⁸ Latronis clari inter magistros dicendi, adsectatores, similitudinem coloris studii contracti imitatos: et paulo ante Julium⁹ Vindicem adsertorem illum¹⁰ a Ne-

7. *Succus.* Qui et narium morbis medetur, si Theod. Priscianum audimus. « Naribus vero specialiter sic medeberis », inquit ille, I, 111, de narium morbis: « succum nepitæ, quam Græci calaminthen vocant, frequenter infunde: aut ejusdem siccatae et contusæ pulverem per canalem exsufflato. » H.

LVII. 1. *Cuminum.* Hæc totidem verbis interpres Oribasii, XI, fol. 102, post Diosc. III, 69. H.

2. *In stom.* Marc. Emp. c. xx: « Cuminum teres, et vino mixtum dabis bibendum jejuno, si non febricitabit: si febricitabit, ex aqua tritum dabis: continuo emendabis stomachi dolorem. » Apud Diosc. III, 68, σῦσσομον hodie legitur, hoc est, origratum, forte pro σῦσσομαχον. Nam silvestre cuminum, cap. 69, ad stomachi imbecillitatem levandam in primis laudatur. HARD.

3. *Discutit.* Crassiores humores ac pituitosos, per alvum et urinas educit: eosdem a capite evocat. H.

4. *Pituitas.* Vaporosos et crassos spiritus e pituita genitos. PRÆT.

5. *Et inflationes.* Hæc deinceps iisdem verbis Diosc. tum de cumino sativo, tum de silvestri, III, 68 et 69. HARD.

6. *Tormina.* Dioscorid. loc. citat. Q. Serenus, cap. xxvii, de ventris dolore nitigando: « Quin etiam ex lymphis, tritum potare cumino conveniet, quod jam nobis documenta probarunt. » HARD.

7. *Pallorem.* Unde cuminum pallens Q. Sereno, cap. xiv. et Persio, Sat. V. Exsangue cuminum, Horatio, I, ep. 20. Et hoc pariter notat Diosc. loc. cit. HARD.

8. *Porcii.* M. Porcius Latro, genere Hispanus, primus clari nominis professor, ut auctor est Quintilianus, X, 5. Hunc Seneca pater in Præf. Contr. tam egregie commendat, ut egregiis declamatoribus, qui Augusti sæculum illustrarunt, præripuisse gloriam videatur. H.

9. *Julium.* Qui primus adversus Neronem conspiravit: natione Gallus, stirpe regia, ordinis senatorii. Vide Dion. lib. LXIII, p. 724. H.

10. *Adsertorem illum.* Is quum

libertatis, captatione testamenti¹¹ sic lenocinatum. um¹² sanguinem pastillis inditum vel ex aceto recens¹³ : et oculorum¹³ epiphoris per se impositum, tumen-¹⁴ : cum melle prodest. Infantibus imponi in ventre est. Morbo¹⁵ regio in vino albo a balineis datur. (xv.) iopicum¹⁶ maxime in posca, et in ligmate¹⁷ cum melle. ano paulatim urinæ incontinentiam¹⁸ cohiberi putant. um datur ad jocineris vitia tostum, tritum in aceto : ad vertiginem. Iis vero quos acrior urina mordeat, alci¹⁹ tritum vino. Ad vulvarum vitia in vino²⁰ : præ-

as pro prætoris reget, a Nerimum omnium, qui exercitiæ rant, defecit. Suetonius in DAL.

. *Captatione testamenti.* In cane testamenti (quum ejus tentum, ac hereditatem Nero et) sic lenocinatum fuisse, is cupiditati et voluptati obtum, ut ejus amicitia et beneficia summos honorum gradus queretur, dum pallido colore iret adversa valetudine se præbre brevi periret. DALEC.

Narium sanguinem, etc. Diosc. 8. HARD.

. *Et oculorum.* Ex Dioscoride, lorum epiphoris, hoc est, in- tionibus reponere Dalecam- omni ope nititur : vocemque tibus, quæ mox sequitur, de- nescio qua flatuosa accipit : a re vereor magnopere, ut gators habeat medicæ rei ma- . Nos qui nihil astutius me- ur, pertinacem omnium co- consensionem sequuti de- rum epiphoris, ac tumore ac- us : quum præsertim de te- tumore mox ex ipso cumino ina præscribatur, quam pro- VI.

inde hoc loco ante delibare, non fuit operæ pretium. HARD.

14. *Tumentibus.* Oculis. Quem morbum ita Serenus expressit, cap. xiv : « Si tumor infestat, rufos et gliscit in orbes : » vel ut alii libri habent : « Si tumor insolitus typho se tollat inani, Turgentis oculis vili circumline cæno. » HARD.

15. *Morbo.* Plin. Valer. lib. II, cap. 59, ad verbum. HARD.

16. *Æthiopicum maxime in posca illinitur.* Aliter in nostro exemplari : « His Æthiopicum maxime in posca et in ligmate, etc. » Scribo : « et in ecligmate. » PINT.

17. *In ligmate.* Vel, ut alii, in ecligmate. Ἐκλιγμα arteriaca compositio est, quæ linctu absumitur, non vorando, ut catapotia. Vulgo electuaria vocant. τὰ ἐκλιγματα, quæ ori apposita sensim liquefiunt, ac deinde deglutiuntur ; a λείγειν, hoc est, lingendo. HARD.

18. *Incontinentiam.* ἀκράτεια. Nec de hac facultate Dioscorides quidquam prodidit, nec de cumino africano. DALEC.

19. *In dulci primum vino.* τῷ γλυκῷ, vino passo. DAL.

20. *In vino.* Ore sumptum. DAL.

terque, impositis vellere foliis : testium²¹ tumoribus, tostum, tritumque cum melle, aut cum rosaceo et cera.

- 3 Silvestre ad omnia eadem efficacius. Præterea ad serpentes cum oleo, ad scorpiones, ad scolopendras. Sistit et vomitionem²² nauseasque ex vino, quantum apprehenderit tres digiti. Propter colum quoque bibitur illiniturque, vel penicillis fervens²³ adprimitur fasciis. Strangulationes vulvæ potum in vino aperit, tribus drachmis in tribus cyathis vini. Auribus²⁴ instillatur ad sonitus atque tinnitus cum sebo vitulino, vel melle. Suggillatis²⁵ illinitur cum melle, et uva passa, et aceto. Lentigini²⁶ nigræ ex aceto.

- 1 LVIII. Est cumino simillimum¹, quod Græci vocant ammi. Quidam² vero Æthiopicum cuminum id esse existimant. Hippocrates³ regium appellat⁴, videlicet, quia efficacius⁵

21. *Testium.* Testium inflammationibus auxiliari Dioscorides ait, cum uva passa et fabarum lomento, vel cum cerato impositum : Διδύμων δὲ φλεγμοναῖς ἀρήγει σὺν σαφίδι, καὶ ἐρεγμίνω ἀλιύρω ἢ κρωτῆ ἐπιτεθέν. Th. Prisc. lib. I, cap. 24 : « Fervores testium, vel indignationes, cuminum cum melle et oleo tritum, et appositum curat. » HARD.

22. *Sistit et vomitionem*, etc. Singultui et stomacho fluctuantis humoris copia exsoluto confert. Diosc.

23. *Penicillis fervens*, etc. Hoc est, linteolis conceptis fervens cuminum imponitur, deinde fasciarum ope ventri adprimitur. H.

24. *Auribus.* Marcell. Empiric. cap. IX : « Cuminum silvestre contritum, et succo rutæ immixtum, instillatumque auriculæ, dolorem lenit : ventos quoque interius sonantes removet, atque omne vitium potenter emendat. » HARD.

25. *Suggillatis.* Dioscor. lib. III, c. 9 : Ἀραι δὲ καὶ ὑπόπια μασσθέν,

καὶ καταπλασθέν σὺν μέλιτι καὶ σαφίδι. HARD.

26. *Lentigini.* Th. Prisc. lib. I, cap. 32 : « Sunt quibus certis ex accidentibus maculæ in corporibus frequentius inhæserunt. Sunt nigræ, sunt albæ, velut elephantiasim adnunciantes... Cuminum cum aceto tritum sæpe profuit. » HARD.

LVIII. 1. *Est cumino simillimum.* Hæc totidem verbis interpretor Orbasii, lib. XI, p. 189, post Diosc. lib. III, cap. 70. Ammi vulgare a Dodonæo pingitur, pag. 299, quo officinæ passim utuntur. HARD.

2. *Quidam.* Diosc. loc. cit. Ἀμμι ἐνισι καὶ τοῦτο Αἰθιοπικόν, etc. H.

3. *Hippocrates.* Κύμινον Αἰθιοπικόν Ἰπποκράτης βασιλικὸν ἰκάλεσε. Dioscorides, lib. III, cap. 68. H.

4. *Regium appellat.* Quæ regum imperio caret. Probabilis est sic dictum per ἀντινομασίαν, quod regia mensa dignum esset. DAL.

5. *Efficacius.* In libris hactenus editis, « quia efficacius in Ægypto

Ægyptio judicavit. Plerique⁶ alterius naturæ in totum putant, quoniam sit exilius et candidius. Similis autem et huic usus: namque et panibus Alexandrinis subjicitur, et condimentis interponitur. Inflationes et tormina⁷ discutit. Urinas⁸ et menstrua ciet. Suggillata⁹ et oculorum epiphoras² mitigat. Cum lini semine scorpionum¹⁰ ictus in vino potum drachmis duabus, privatimque cerastarum, cum pari portione myrrhæ. Colorem¹¹ quoque bibentium similiter mutat in pallorem. Suffitum cum uva passa et resina, vulvam purgat. Tradunt facilius concipere eas, quæ odorentur id per coitum.

LIX. De capparibus¹ satis diximus inter peregrinos fructus. Non utendum² transmarino: innocentius Italicum est. Ferunt, eos qui quotidie id edunt, paralyti non periclitari, nec lienis doloribus. Radix³ ejus vitiligines albas tollit, si trita in sole fricentur. Splenicis⁴ prodest in vino

judicavit. » Quid porro istud rei est? Idcirco cuminum Æthiopicum Hippocrates regium appellaverit, quoniam illud in Ægypto efficacius judicavit? An cohærent ista inter se satis apte? In MSS. Reg. Colb. etc. « quia efficacius Ægypto judicavit: » nos ex indubitata (Pintiani) conjectura Ægyptio reponimus: cui post Æthiopicum Dioscorides pariter III, 68, secundas partes ac vires adsignat: Κύμινον τὸ ἡμέρον εὐφομον· καὶ τοῦτου μᾶλλον τὸ Αἰθιοπικόν ἔπερ Ἰπποκράτης βασιλικὸν ἐκάλεσε· δεύτερον τὸ Αἰγύπτιον, etc. H.

6. *Plerique*. Diosc. loc. cit. H.

7. *Tormina*. Diosc. loc. cit. H.

8. *Urinas*. Diosc. loc. cit. H.

9. *Suggillata*. Diosc. loc. citat. Καὶ ὑπόπια καταπλασθὲν σὺν μέλιτι αἰρεῖ. HARD.

10. *Scorpionum*. Omnium venenatorum morsibus opitulatur ex

vino, scribit Diosc. loc. cit. HARD.

11. *Colorem*. Et potu, et illitu similiter colorem pallidiorem efficere, ut cuminum, Dioscor. etiam auctor est loc. cit. HARD.

LIX. 1. *De capparibus*. Lib. XIII, cap. 44. HARD.

2. *Non utendum*. Africano scilicet eo præsertim quod apud Marmaridas nascitur, vel quod ex Arabia et rubro mari defertur: nam id in ore pustulas excitat, et gingivas osse tenus exedit, etc. Vide Dioscorid. lib. II, cap. 204; Galenum de Fac. simpl. med. lib. VII, p. 185. H.

3. *Radix*. Dioscorid. loc. citat. Ἀφρούς τε λευκούς ἀποσμήχει: σὺν ὄξει λεῖα, « cum aceto trita lentigines albas tollit. » Sic etiam Galen. de Fac. simpl. med. l. VII, p. 184. H.

4. *Splenicis*. Marcell. Empiricus, cap. xxiii. Plin. Val. lib. II, c. 18: « Corticis ex radice capparum co-

potus radices cortex duabus drachmis, dempto balnearum usu⁵: feruntque⁶ xxxv diebus⁷ per urinam et alvum totum lienem emitti. Bibitur⁸ in lumborum doloribus, ac paralyisi. Dentium⁹ dolores sedat tritum ex aceto semen decoctum, vel manducata radix. Infunditur¹⁰ et aurium dolori decoctum oleo. Hulcera¹¹ quæ phagedænas vocant, folia et radix recens cum melle sanant. Sic et¹² strumas discutit radix: parotidas¹³, vermiculosque¹⁴ cocta in aqua. Jocineris quoque malis medetur. Dant et ad tæniâs in aceto et melle. Oris exulcerationes in aceto decocta tollit: stomacho¹⁵ inutile esse inter auctores convenit.

chlear plenum teres, et dabis bibere cum aqua calida, addens, si volueris, permodicum acetum: hocque per triduum facies, et sanus eris. • Aliter Celsus, lib. IV, c. 9, de lienis morbo: «Multis modis huic rei cappari aptum est. Nam et ipsum cum cibo assumere, et muriam ejus cum aceto sorbere commodum est. Quin etiam extrinsecus radicem contritam, vel corticem ejus cum furfuribus, aut ipsum cappari cum melle contritum imponere expedit.» HARD. — *Spleneticis*. Hic, ut alias semper, Gron. et al. *spleneticis*. ED.

5. *Dempto balnearum usu*. Ne spleneticis medicamenti vim ab interioribus visceribus ad externas partes evocent, et sic prorsus impediunt. DALEC.

6. *Ferunt*. Dioscorid. loc. citat. post dies xl. Galen. loc. cit. spatium dierum nullum assignat. H.

7. *XXXV diebus*. Quadraginta diebus lienem absumi, cruentasque urinas reddi, et alvi purgamenta docet Diosc. DAL.

8. *Bibitur*. Dioscorid. loc. cit. H.

9. *Dentium dol. sedat tritum*, etc.

Dioscorid. et Galen. ll. cc. HARD.

10. *Infunditur*. Dioscorides, loc. cit. Σκώληκας τα τοῦς ἐν ὠσίν ὁ χυλῆς ἰχθυοματιοθαῖς κτρίνα. «Aurium vermiculos infusus succus enecat.» Sic etiam Galen. loc. cit. p. 185. H.

11. *Hulcera*. Dioscor. et Galen. ll. cc. HARD.

12. *Sic et strumas*. Galenus, xxi χυρῶδας διαρροῖσι, loc. cit. p. 184. Sic et Dioscorid. loc. cit. Struma, inquit Celsus, lib. V, c. 28, tumor est, in quosubter concreta quædam ex pure et sanguine, quasi glandulæ oriuntur. Latini etiam scrofulas appellant, vulgo *les écrouelles*. Celsus eas maxime in cervice ait oriri, sed in aliis etiam partibus, inguinibus, lateribusque et mammis feminarum. HARD.

13. *Parotidas*. Th. Prisc. lib. I, cap. 8 de parotidibus: «Capparis corticem in aqua elixa: et cum vino commisces, et cataplasma facies.» HARD.

14. *Vermiculosque*. Aurium scilicet, de quibus dictum est proxime. HARD.—*Vet. auriumque verm.* ED.

15. *Stomacho*. Κακοσίμαχον et

LX. Ligusticum (aliqui panacem vocant¹) stomacho², utile est. Item convulsionibus et inflationibus³. Sunt et qui⁴ cunilam bubulam appellaverint, ut diximus⁵, falso.

LXI. (xvi.) Cunilæ¹ præter sativam plura sunt in medicina genera. Quæ² bubula appellatur, semen pulegii habet, utile ad vulnera commanducatum impositumque, ut quinto post die solvatur. Et contra serpentes³ in vino bibitur, ac tritum plagæ imponitur. Vulnera ab iis facta

caulem et fructum perinde esse, auctor est Dioscorid. loc. cit. H.

LX. 1. *Panacem vocant.* Nec abs re, quia panaci Heracleotico, radice, caule, viribus, simile est. Dioscorid. DAL. — *Aliqui.* Ut dictum est lib. XIX, cap. 50. HARD.

2. *Stomacho.* Ita MSS. omnes et Parmensis editio. Diosc. lib. III, c. 58, de ligustico: Ἰκανῶς δὲ εὐρύμαχόν ἐστιν, etc. In libris editis perperam ad hunc diem, *inutile*, uti et ex sequentibus liquet. HARD.

3. *Et inflationibus.* Subintellige, utile est. Dioscorides, loc. cit. Δύναμις καὶ τοῦ σπέρματος καὶ τῆς ῥίζης, ἀρμόζουσα πρὸς ἐμπνευματώσεις, καὶ μάστιγας τὰς περὶ τὸν εὐρύμαχόν, etc. Sic etiam Galenus de Fac. simpl. med. lib. VII, p. 203, ἀφυσὸν αὐτὸν esse, hoc est, flatus extinguere. H.

4. *Sunt et qui*, etc. Cratevas ligusticum nomine cunilæ bubulæ vocandum censuit, et falso, quoniam cunila bubula origanum silvestre est. DALC.

5. *Ut diximus.* Lib. scil. super. cap. 50. HARD.

LXI. 1. *Cunilæ præter*, etc. Cunila sativa, satureia hortensis. Cunila montana, satureia silvestris. Cunila gallicana, origanum Heracleoticum. Cunila bubula, origa-

num silvestre. Cunilago, conyza. Cratevas ligusticum, quod et panacem dicunt, falso cunilam bubulam vocavit supra lib. XIX, c. 8, circa finem. Hæc sic distinguendæ sunt appellationes. Cum historia cunilæ bubulæ polycnemij descriptionem auctor confundit, quam fusius deinde repetit, lib. XXVI, cap. 14. Cunila capitata, XXXII, 10. Polycnemum, Sereno cephalote. Diosc. DAL.

2. *Quæ.* Cunila hæc bubula, uti indicavimus, lib. VIII, cap. 41, origanum silvestre est, quod ab aliis Heraclei panacis, ab aliis, quos inter Nicander est, teste Dioscoride, lib. III, cap. 34, cunilæ nomen accepit. Exstat adhuc certe Nicandri carmen in Ther. p. 44: Πανάκτειόν τε κονόβην, ἢν τε καὶ Ἡράκλειον ὑρείγανον ἀμφινέπουσι. « Nam panactea conila, Quam quidam Heracleon origanon indigitarunt. » Vulgo *origan*. Accurate a Lobelio pingitur, in Obas. p. 263, a quo agrioriganon sive onitis major vocatur. Vidimus in Horto Regio. Est origanon vulgare Matthioli in Dioscoridem, lib. III, p. 701. H.

3. *Et contra serpentes.* Contra venenatorum morsus. Dioscorid. loc. cit. HARD.

perfricantur. Item testudines cum serpentibus⁴ pugnaturæ hac se muniunt; quidamque in hoc usu panaceam vocant. Sedat et tumores, et virilium mala, sicca, vel foliis tritis; in omni usu mire congruens ex vino.

1 LXII. Est alia cunila¹, gallinacea appellata nostris, Græcis origanum Heracleoticum. Prodest oculis trita addito sale. Tussim² quoque emendat, et jocinerum vitia. Laterum dolores cum farina, oleo et aceto in sorbitionem temperata. Præcipue³ vero serpentium morsus.

1 LXIII. Tertium¹ genus est ejus, quæ a Græcis mascula, a nostris cunilago vocatur, odoris² fœdi, radices lignosæ, folio aspero. Vires ejus vehementissimas in omnibus³ generibus earum tradunt. Manipulo⁴ quoque ejus abjecto, omnes e tota domo blattas⁵ convenire ad eam. Privatim adversus scorpiones ex posca pollere. Tribus⁶ foliis ex oleo peruncto homine, fugari serpentes.

4. *Testudines cum serpentibus.* Plutarchus, lib. de solertia Animal. Aristot. Hist. Anim. lib. IX. DAL. — *Item.* Id jam antea indicatum lib. VIII, cap. 41. H. — *In hoc usu.* Vet. apud Dal. ob hunc usum. Gron. et al. in hunc usum. ED.

LXII. 1. *Est alia cunila.* Apul. cap. cxxii : « Origanum a Græcis Heracleoticum. . . . Latini cunilam Gallam (lege ex Plinio, *gallinaceam*, sic enim MSS. omnes) et origanum nominant. » Dioscorides, lib. III, cap. 32 : ὀρίγανος Ἡρακλειωτικὴ, εἰ δὲ κονίλην καλοῦσι, φύλλον ἔχει ἐν φερῆς ὑσσώπω, etc. Delineatum accurate a Matthiolo in Dioscorid. lib. III, p. 699, quale nos vidimus. De eo rursum Plinius, l. XXV, c. 12. H.

2. *Tussim quoque emendat.* Diosc. lib. III, cap. 82, cum melle delin-
gi ad tussim jubet. Apuleius, loc. cit. « Tussi medendo: Herbam ori-

ganum commanducet, etc. » HARD.

3. *Præcipue.* Diosc. loc. cit. H.

LXIII. 1. *Tertium.* Hæc conyza mascula est, de qua rursum dicitur lib. XXI, cap. 32. Eadem conyza major Dioscorid. lib. III, cap. 136, cujus iconem Lobelius exhibet in Advv. c. 146; qualem nos in Horto Regio vidimus. HARD.

2. *Odoris.* Βαρύσμος. Dioscorid. loc. cit. HARD.

3. *In omnibus.* Sive mascula sit, sive femina; sive silvestris, sive sativa. HARD.

4. *Manipulo.* Substratu, suffituque venenatas fugare bestias, abigere culices, pulices necare, tradit Dioscorid. lib. III, cap. 136. H.

5. *Blattas.* Culices abigit, pulices necat. Diosc. DALRC.

6. *Tribus.* Folia serpentium moribus imponuntur utiliter, inquit Diosc. loc. cit. HARD.

LXIV. E contrario¹ quæ mollis vocatur, pilosioribus foliis ac ramis aculeatis, trita mellis odorem habet, digitis tactu ejus cohærescentibus. Altera² thuris, quam libanotidem appellamus³. Medetur⁴ utraque contra serpentes ex vino vel aceto. Pulices⁵ etiam contritæ cum aqua sparsæ necant.

LXV. Sativa¹ quoque suos usus habet. Succus ejus cum rosaceo auriculas juvat. Ipsa ad ictus bibitur. Fit ex ea montana², serpyllo similis, efficax contra serpentes. Urinam³ movet: purgat et a partu mulieres. Concoctionem mire adjuvat, et ad cibos aviditatem utraque, vel in cruditate jejunis in potione aspersa. Luxatis quoque utilis. Contra vesparum et similes ictus, ex farina hordeacea et posca, utilissima. Libanotidis⁴ alia genera suis dicentur locis.

LXIV. 1. *E contrario*. Eadem conyza femina Theophrast. Hist. lib. VI, cap. 2. Conyza minor, Diosc. loc. cit. a Lobelio picta accurate in Advv. p. 146. Visa a nobis in Horto Regio. HARD.

2. *Alter*. Altera conyza, inquit, hoc est, mascula, thuris odorem habet: quapropter et ipsa libanotis appellatur, quanquam id nomen et aliæ plantæ verius sortiuntur. Plinius ipse, lib. XXI, cap. 32: «Folia feminæ mellis odorem habent. Masculæ radix a quibusdam libanotis appellatur, de qua diximus, » hoc nimirum loco. HARD.

3. *Quam libanotidem appellavimus*. Nihil horum Dioscorides in historia tertiæ conyzæ. Plinius inscienter miscet hæc omnia. DAL.

4. *Medetur*. Diosc. loc. cit. H.

5. *Pulices*. Dioscorid. loc. cit. ut paulo antea diximus. Democritus in Geop. lib. XIII, cap. 11, p. 380,

ubi de culicibus necandis, περι κονωπών. Φεύγονται δὲ, εἰ κόνωσαν ἰψήσους, καὶ τῷ ζέματι βανεῖς τὴν οἰκίαν. «Fugient, si conyzam decoxeris, decoctoque domum resperseris. » Et cap. 15 de pulicibus, πρὸς ψύλλας, pag. 374, necari hos ait, κονώζης ἰψηθείσης, τοῦ ζέματος ἐπιέρανόμενον. HARD.

LXV. 1. *Sativa*. Nempe cunila: nam, ut dictum est initio cap. 611, cætera genera hactenus, præter sativam, descripta sunt. Hæc est quam θύμβραν aliqui, rectius alii cunilam nostram et satureiam vocarunt, ut diximus lib. XIX, cap. 50. HARD.

2. *Fit et ex ea montana*. De Heracleotico id Dioscorides. DAL. — *Fit ex ea montana*. Satureia montana, quæ thymbra Dodonæi, p. 287, visa a nobis in Horto Regio. H.

3. *Urinam*. Diosc. loc. cit. H.

4. *Libanotidis*. Aliarum herbarum quibus est libanotidis nomen pari-

1. LXVI. (xvii.) Piperitis, quam et siliquastrum appellavimus¹, contra morbos comitiales bibitur. Castor et aliter demonstrabat², caule rubro et longo, densis³ geniculis, foliis lauri, semine albo, tenui, gustu piperis, utilem gingivis, dentibus, oris suavitati, et ructibus.
1. LXVII. Origanum¹ quod in sapore cunilam æmulatur, ut diximus², plura genera in medicina habet: onitin³ vel prasion appellant, non dissimile hyssopo. Privatim⁴ ejus usus contra rosiones stomachi in tepida aqua, et contra⁵

ter inditum, genera viresque suis locis dicentur: nempe lib. XXIV, cap. 59, ubi rosmarinum tractabitur, quod alio nomine libanotidem appellari dictum est superiore lib. cap. ultim. ac genera quidem illius duo afferentur. HARD. — *Suis dicentur locis.* De libanotide jam tractavit lib. XIX, cap. 12 et ultim. DALZG.

LXVI. 1. *Appellavimus.* L. XIX, cap. 62. Illud est quod piper Indicum appellatur vulgo, quod quidem quadrigemino genere a Dodonæo pingitur, sub nomine Capsici, p. 704, 705, nempe oblongioribus, recurvis, latis, minimisque siliquis. Nostris, *poivre d'Inde.* HARD.

2. *Castor et aliter demonstrabat.* Ut intelligamus alterum piperitidis genus. GELEN. — *Castor.* Alterum intelligi vult piperitidis genus a Castore descriptum. HARD.

3. *Densis geniculis.* Hæc est lepidium. DALZG.

LXVII. 1. *Origanum.* Origanum, ut diximus, plura genera in medicina habet: onitin, quod sapore cunilam æmulatur, non dissimile hyssopo, et quod prasion appellant. Privatim, etc. Ex Dioscoride Plinius prasion, quod est secundum tra-

gorigani genus, confandit cum origani speciebus. DAL. — *Origanum, sive satureiam.* HARD. — *Quod in sapore.* Vet. apud Dal. *quod sapore, omisso τῷ in.* ED.

2. *Ut diximus.* Lib. XIX, cap. 50. HARD.

3. *Onitina.* Diosc. lib. III, c. 33: Ἡ δὲ ὄνιτις καλουμένη, λευκοτέρα τοῖς φύλλοις ἐστὶ, καὶ μᾶλλον ἰσχυρὰ βρασμῶ, etc. Sic etiam interpres Oribasi, lib. XII, fol. 209. Galeno de Fac. simpl. med. lib. VII, p. 215, ὄνιτις scribitur. Marcell. Empiric. cap. xxx, p. 212, «Cunila, quam Græci onitum vocant.» Id ei nomen inditum, quod ab asinis præcipue expetatur: Schol. Nicand. ὄνιτιδα λέγου, ὅπερ εἰ ὄνει ἐσθίουσι. Πράσιον a viridi foliorum colore. Vidimus in Horto Regio. HARD.

4. *Privatim.* Plin. Val. lib. IV, p. 36, de origano: «Ex vino albo tritum, et in potione sumptum, scorpionum et araneorum venenis resistit: cruditates discutit: morsus stomachi ex aqua calida datum lenit.» HARD.

5. *Contra araneas scorpionesque in vino albo.* Dele dictionem *contra* ex apographo nostro, ne repetatur inutiliter. PRW.

cruditates : contra araneos scorpionesque in vino albo : luxata⁶ et incussa in aceto, et oleo, et lana.

LXVIII. Tragoriganum¹ similis est serpyllo silvestri. Urinam² ciet, tumores discutit, contra³ viscum potum, viperæque ictum efficacissimum, stomachoque⁴ acida ructanti, et præcordiis⁵. Tussientibus⁶ quoque cum melle datur, et pleuriticis, et peripneumonicis⁷.

LXIX. Heraclium¹ quoque tria genera habet : nigrius, i latioribus foliis, glutinosum. Alterum² exilioribus, mollius, sampsucho³ non dissimile, quod aliqui prasion⁴ vocare malunt. Tertium est inter hæc medium⁵, minus quam cætera efficax. Optimum⁶ autem Creticum : nam et jucunde

6. *Luxata et incussa*, etc. Plin. Val. loc. cit. HARD.

LXVIII. 1. *Tragoriganum similis est serpyllo silvestri*. Dioscorid. lib. III, cap. 35 : Τραγορίγανος θαμνίσκος ἐστὶν ὀρεγάνῳ ἢ ἐρπύλλῳ ἀγρίῳ τὰ φύλλα καὶ τὰ κλωνία. Ab hircis, quibus gratum illud pabulum est, nomen habere, ut ab asinis onitum, auctor scholiastes Nicandri. Est thymbra legitima Clusii, quam ille pinxit, Hist. rar. Plant. l. III, p. 358; nos in Horto Regio observavimus. HARD.

2. *Urinam ciet, tumores discutit*. Diosc. loc. cit. HARD.

3. *Contra*. Hoc est, contra ἰξίαν, ut diximus cap. 51. Dioscorid. loc. cit. Nicander in Alexiph. p. 151, tragoriganum valere ait contra ἰξίαν εὐλοφόνον. HARD.

4. *Stomachoque*. Dioscorid. loc. cit. Τοῖς κακωσόμενοις, καὶ ἐξυρεγμισσοῖσι δίδεται, καὶ ἐφ' ὧν ἄλυσμός, καὶ ναυτία, καὶ θέρμη ὑποχονδρίων παρακολουθεῖ. • Stomacho male affectis, et acida ructantibus exhibetur, et iis quos qualis ex maris agitatione

anxietas, nausea, et præcordiorum æstus comitantur. • HARD.

5. *Præcordiis*. Æstuantibus a marina jactatione. Diosc. DAL.

6. *Tussientibus quoque cum melle*. Dioscorid. loc. cit. HARD.

7. *Et peripneumonicis*. Dioscorid. Βησί τε καὶ περιπνευμονίαις σὺν μδίῃ ἐν ἐκλεικτῷ δίδεται, in ecligmat. H.

LXIX. 1. *Heraclium*. Sic in Indice hujus loci : • De origano Heraclio : Genera tria. • Illud ipsum quod Heraclioticum appellatum est c. 62, hoc tragorigani genus quoddam lætius Dioscorides appellat lib. III, cap. 35. HARD.

2. *Alterum*. Alterum tragorigani genus apud Dioscoridem, loc. cit. Ἡ δὲ τις τραγορίγανος λεπτόκαρπος, καὶ λεπτόφυλλος, ἣν καὶ πράσιον ἔνιοι καλοῦσιν. HARD.

3. *Sampsucho*. Hyssopo. Diosc.

4. *Prasion*. Sive oniten. Diosc.

5. *Tertium est inter hæc medium*, etc. Silvestre. Diosc.

6. *Optimum*. Dioscorid. loc. cit. Ἀρίστη δὲ ἢ Κλίκιος, καὶ ἢ ἐν Κῶ, καὶ Χίῳ, καὶ Σμύρνῃ, καὶ Κρήτῃ. HARD.

olet. Proximum Smyrnæum⁷, odorius. Heracleoticum⁸, ad
 2 potum utilius, quod onitin⁹ vocant. Communis autem
 usus¹⁰ serpentes fugare, percussis esui dare decoctum,
 potu urinam ciere, ruptis, convulsis mederi cum panacis
 radice, hydropicis cum fico, aut cum hyssopo, acetabuli
 mensuris decoctum ad sextam. Item ad scabiem, pru-
 riginem, psoras, in descensione¹¹ balnearum. Succus
 auribus infunditur cum lacte. Tonsillis¹² quoque et uvis
 3 medetur, et capitis hulceribus. Venena opii et gypsi
 exstinguit decoctum¹³, si cum cinere in vino¹⁴ bibatur.

7. *Proximum Smyrnæum. Deinde Heracleoticum ad potum utilius.* In vet. cod. • Proxim. Zmyrnium odorius. Heracleoticum ad potum utilius. • Legend. videtur odoratius, non odorius. ΠΡΩΤ. — *Smyrnæum.* Ita MSS. Reg. 2, Colbert. 2, Chifflet. etc. ut sit sententia, jucundius Smyrnæum origanum olere, quam Creticum. Sunt qui *Smyrnium* legant, falso: quanquam esse percommode hic possit videri *σμύρνιον*, sive *σμυρνείον* a *σμύρρα*, hoc est, a myrrha. Est autem odorius ab *odorus*, quæ vox quum sæpius in absoluto gradu apud idoneos latinitatis auctores occurrat, tum vero est in comparativo infrequens. HARD. — *Proximum*, etc. Gron. et al. ante Hard. *prox. Smyrnæum. Deinde Herac.* Ed.

8. *Heracleoticum.* Ex Heraclea Cretæ. DALC.

9. *Quod onitin.* Hoc est, eo quod onitin vocant. Sincerius, credo, legas, eo quod onitin vocant: vel quam quod onitin vocant. Discrepat enim onitis, de quo cap. 67, ab Heracleotico, de quo cap. 62. Galenum adde, cujus eadem fere sententia est, de Fac. simpl. med. lib. VII, pag. 215: Ὀρίτανος ἢ μὲν Ἰβρακ. εἰωτική δ'ρα-

σικωτέρα τῆς ὀνιτίδος, *efficacior est onitide.* Subscribit et Diosc. lib. III, c. 33. Atque hanc esse Plinii mentem, vel ex verbis, quæ proxime subsequuntur, perspicuum est: subjicitur enim statim. *Communis autem usus*, utriusque scilicet origani, Heracleotici, onitidisque: quorum forma dispar, ad potum dissimilis usus, eadem in medicina vires. HARD.

10. *Communis autem usus.* Hæc omnia de Heracleotico Dioscorides. DAL. — *Communis.* Communes Heracleotici et onitidis vires. Sic Dioscorid. lib. III, cap. 32, 33. HARD.

11. *In descensione.* Diosc. l. III. cap. 32: Κνησμῶς δὲ καὶ ψώρας, καὶ ἕκτερον τὸ ἀρέψημα αὐτῆς ἐν λευτέρῳ ὠφελεῖ. • Pruriginis, psoræ ac morbo regio decoctum ipsius in balneo prodest. • HARD.

12. *Tonsillis.* Dioscorides, loc. cit. Παρίσθμια, καὶ κιονίδας, καὶ ἀφθας, θεραπεύει. HARD.

13. *Venena opii et gypsi exstinguit decoctum.* Datur iis qui cicutam aut opium biberunt, ex passo: qui gypsum aut ephemerum, ex oxymelite. Diosc.

14. *Cum cinere in vino bibatur.* Cinerem hic lixivium appellat. Sic

Alvum¹⁵ mollit acetabuli mensura. Suggillatis¹⁶ illinitur : item dentium dolori, quibus etiam et candorem facit, cum melle et nitro. Sanguinem narium sistit. Ad parotidas decoquitur cum hordeacea farina. Ad arterias asperas cum galla et melle teritur : ad lienem folia cum melle et sale. Crassiores¹⁷ pituitas et nigras extenuat coctum cum aceto et sale, sumptum paulatim. Regio morbo tritum cum oleo¹⁸ in nares infunditur. Lassi perunguntur ex eo, ita ut ne venter attingatur. Epinyctidas cum pice sanat. Furunculos aperit cum fico trito : strumas cum oleo et aceto et farina hordeacea. Lateris dolores cum fico illitum. Fluxiones sanguinis in genitalibus tusum, et aceto illitum. Reliquias purgationum a partu.

LXX. Lepidium¹ inter urentia intelligitur. Sic et² in facie cutem emendat exhulcerando, ut tamen cera et rosaceo facile sanetur. Sic et lepras³, et psoras tollit semper facile, et cicatricum hulcera. Tradunt⁴ in dolore dentium adalligatum brachio qua doleat, convertere dolorem⁵.

Columella, lib. XII, cap. 22 : « Cinis autem odorem picis aufert, et eluit spurcitiā. » DALMAC.

15. *Alvum*. Dioscorid. loc. citat. Ἐπρά δι ποθείσα ὄξυζάφου πλῆθος σὺν μελικράτῳ, μέλινα κατὰ κοιλίαν ἄγει. « Aridum acetabuli mensura cum aqua mulsa epotum, atros humores per alvum extrahit. » HARD.

16. *Suggillatis*. Marcell. Empir. cap. XIX. HARD.

17. *Crassiores*. Has per alvum extrahit, inquit Diosc. l. c. HARD.

18. *Oleo*. Cum oleo irino in nares infusum caput purgare, scribit Diosc. l. c. HARD.

LXX. 1. *Lepidium*. Diosc. II, p. 205 : Λεπίδιον. Δύναμις διέ ἐστι τῶν φύλλων δριμύτια ἰλαστική, etc. « Vis foliorum acris et exhulcerans, etc. »

2. *Sic et in facie*. Inde nomen habet, quod faciei nempe maculas, τὰ λεπίδας delet. Servi compuncti notas tollebant lepidio : quare, id ubi animadversum est, candenti ferro inuri eos invecta consuetudo est. HARD.

3. *Sic et lepras*. Dioscor. l. c. H. — *Cicatricum hulcera*. Vet. ap. Dal. hulcerum cicatrices. ED.

4. *Tradunt*. Totidem verbis hæc Diosc. sed collo lepidium jubet appendi. HARD.

5. *Compescere dolorem*. Excitata pustula, quæ humoris impetum dentem vexantis ad brachium revocet. Sic quidam in eo morbo aurium radici medicamenta, quæ pustulas gignunt, admovent. DAL. — *Compescere*. Ch. convertere. ED.

cyami¹³: similiterque¹⁴ largior, venenum est, quod mi-
remur; quum¹⁵ semen gratissime panes etiam condiat.
Oculos quoque purgat: urinam¹⁶ et menses ciet. Quin immo
linteolo deligatis¹⁷ tantum granis xxx secundas trahi re-
perio. Aiunt et clavis in pedibus mederi¹⁸ tritum in urina:
culices suffitu necare: item inuscas.

LXXII. Et anisum¹ adversus scorpiones ex vino bi-
bitur, Pythagoræ inter pauca laudatum, sive crudum, sive
decoctum. Item viride aridumve, omnibus quæ condiuntur,
quæque intinguntur, desideratum. Panis² etiam crustis in-
ferioribus subditum. Saccis³ quoque additur: cum amaris
nucibus vina commendat. Quin⁴ ipsum oris halitum ju-
cundiosem facit, fœtoremque tollit manducatum matu-
tinis cum smyrnio, et melle exiguo, mox vino collutum.
Vultum juniorem præstat. Insomnia levat suspensum in
pulvino, ut dormientes olfaciant. Appetentiam ciborum

13. *Ut hyoscyami.* De quo dicitur
lib. XXV, 17. HARD.

14. *Similiterque.* Ut in hyoscyamo
evenit, cujus foliis constat
mentem corrumpi, ut suo loco
dicitur proxime appellato, si plura
quam quatuor bibantur. De melanthio
Dioscor. l. c. *Φασὶ δὲ καὶ ἀναί-
ρειν αὐτὸ πλεῖον ποθέν.* HARD.

15. *Quum.* Lib. sup. cap. 52. H.

16. *Urinam.* Si nempe pluribus
diebus continuis sumatur, ut dicit
Dioscor. l. c. Vide etiam Galen. de
Fac. simpl. med. VII, p. 206. H.

17. *Deligatis.* Et in pessa sub-
ditis. DAL. — Gronov. et al. ante
Hard. *alligatis.* ED.

18. *Clavis in pedibus mederi.* Cir-
cumscarificatis, mederi tritum in
urina vetere. Dioscorid. DALEC. —
Aiunt. Diosc. l. c. *Καὶ ἥλους περι-
χαρχθίντας ἰκτινάσσει σὺν οὐρῶ πα-*

λαίφ. = Clavos circumscarificatos
excudit cum urina vetere imposi-
tum. = Vulgati codices habent *σὺν
οἴνω.* At Serapio, ut Plinius, *σὺν
οὐρῶ* habet. HARD.

LXXII. 1. *Et anisum.* Ita Nican-
der in Ther. pag. 44, ubi *ἀνισσον*
scribitur: quod Atticæ consuetu-
dinis esse geminato v Scholiastes
admonet p. 31. Sic etiam Dioscor.
III, 65, apud quem *ἀνισσον* vulgari
more de *l'anis.* Iconem apud Dodo-
næum vide, pag. 297. In MSS. om-
nibus, Reg. Colb. etc. *anesum* le-
gitur. HARD.

2. *Panis etiam crustis.* Ut ammi
et melanthium, feniculum. DAL.

3. *Saccis.* Quibus vina saccantur,
sive percolantur, ut dictum est
XIV, 28; XVIII, 17. Vide Hier.
Mercurial. Varr. Lect. II, 27. H.

4. *Quin.* Dioscor. III, 65. H.

præstat, quando id quoque inter artificia deliciæ fecere, ex quo labor desiit cibos poscere. Ob has causas quidam anicetum⁵ id vocavere.

- 1 LXXIII. Laudatissimum¹ est Creticum, proximum Ægyptium. Hoc ligustici² vicem præstat in condimentis. Dolores³ capitis levat suffitum naribus. Epiphoris oculorum Evenor⁴ radicem ejus tusam imponit: Iollas ipsum cum croco pari modo et vino, et per se tritum cum polenta ad magnas fluxiones, extrahendisque, si qua in oculos inciderint. Narium quoque carcinodes⁵ consumit illitum ex aqua. Sedat anginas cum melle et hyssopo ex aceto gargarizatum. Auribus⁶ infunditur cum rosaceo. Thoracis pituitas purgat tostum⁷: cum melle sumptum, melius. Cum acetabulo anisi nuces amaras L purgatas tere in melle ad tussim. Facillime⁸ vero anisi drachmæ tres, papaveris duæ miscentur melle ad fabæ magnitudinem, et ternis diebus

5. *Anicetum*. Omnibus aliis medicamentis præcellens. DALRG. — *Anicetum*. Ἀνικητόν, invictum, quod omnibus medicamentis antecellat. Non aniso id nomen, sed anetho in Nothis, p. 455, Pseudo-Dioscorides attribuit. HARD.

LXXIII. 1. *Laudatissimum*. Sic Dioscor. l. I. Auctor libri de Simpl. med. ad Paternianum, qui Galeno adscribitur, tom. XIII, pag. 985: "Anisum optimum est Creticum, deinde Ægyptium: Gallicum inertissimum, etc." HARD.

2. *Ligustici*. Sativi, de quo cap. 8 ultim. lib. XIX. DAL.

3. *Dolores capitis levat*. Totidem verbis Diosc. l. c. HARD.

4. *Evenor*. Ita eruimus e vestigiis codicum Reg. Colb. etc. in quibus *Evenenor* legitur. In editis, *in vino* perperam. De *Evenore* et

Iolla in auctorum Indice. HARD. — *Evenor*. Jampridem ex vet. codice locum hunc Pintianus refinxerat, quo nunc exhibetur modo. ED.

5. *Narium quoque carcinodes*. Cancerosum ulcus, aut polypum. DALRG. — *Narium*. Exstat ea vox apud Cels. VI, de polypo. Καρκινώδης ὄγκος hoc loco intelligitur a Plinio, tumor cancro similis, qui absque exesione est. In MSS. Reg. et Colb. *narium cardines*. H.

6. *Auribus*. Cum rosaceo tritum, inquit Dioscor. III, 65, et instillatum fractis auribus medetur. Καὶ ῥήχεις διὰ τῶν ὠτῶν λίον ἐν ῥοδίῳ ἰσχυρόμενον ἰάται. HARD.

7. *Pituitas purgat tostum*. Crassos et pituitosos succos pulmonibus infarctos, et thoraci. DAL.

8. *Facillime*. Jucundissimo et utilissimo remedio. DAL.

ntur. Præcipuum⁹ autem est ad ructus¹⁰: ideo¹¹ inflatus stomachi, et intestinorum torminibus, et¹² comedetur. Singultus et olfactum decoctum, potum inhibet. Foliis¹³ decoctis digerit cruditates. Succus¹⁴ cum apio olfactus sternumenta inhibet¹⁴. Potum

Præcipuum. Ad ructum monendum. Vide quæ de anetho la sunt cap. 74, statim inibid.

Ad ructus. Quæ sequuntur ex variis auctoribus Plinius vat, iisdem facultatibus sætiam repetitis. Horum nihil Diosc. DAL.

Ideo. Diosc. l. c. et Galen. : simpl. med. cap. 48, pag. inibid.

Et. Alvum enim sistere scriosc. l. c. HARD.

Foliis. Ita fere Galen. et ll. cc. quum aniso vim parigerendi attribuant, δύναιεν ητιχόν. HARD.

Olfactus sternumenta (sic inhibet. Quanquam omnis cœpti fiducia secundum τὸν κ τῶν nobis sit archetypa ma : non sprevimus tamen re, quas potuimus, et seloci membranas, velut Vossianas (distinguendi ergo ab iis, quos antehac alter in fine, in principio habuisse sese tur, Andegavenses et Menappellavimus), quartas aceduntas eruditissimi Marquardii nostri : non illas quidem ejusdem et fidei, interim quippe quæ neque repente stissima scriptura omni, sed mtim et per gradus cumque pudore abscessum, et si non

plano testimonio, vestigiis quibusdam, veritatem aut ejus revocandæ propiores vias, demonstrarent. Hic igitur et Voss. Academicus, *sternumenta*. Neque hic modo, sed etiam lib. XXI, cap. 13 : « odor alienus sternumenta protinus movens, » et cap. 22, « movet et aridum sternumenta. » Lib. XXIII, 1, « singultus cohibet, sternumenta olfactu. » Lib. XXIV, 7, « distillationibus et sternumentis e pituita. » Acad. noster : « sternumenta pituitas. » Plato in Timæo : φλέγμα ἔξῃ καὶ ἀλμυρὸν πηγὴ πάντων νοσημάτων, ὅσα γίνονται καταρροϊκά. Lib. XXV, 5 : « Farina eorum per se et mista radiculæ, qua lanas diximus lavari, sternumentum facit. » Ibidem, « quod celerrime movet sternumenta : et, singultus infinitos aut sternumenta. » Hic adponunt et e Chiffletiano, cap. 11 : « Fit et ex callitriche sternumentum; » cap. 13 : « Eadem sicca concisa sternumentum est. » Hic et e Chifflet. annotant, XXVII, 13, « sternumenta quoque gustatu movet; » XXVIII, 6, « sternumenta pinna gravedinem emendant. » Lib. XXXII, 3, « sternumenta olfactu movent. » Sic omnibus his locis Vossianus : nonnumquam et alii. Idem in suis observasse Cl. Salmasium apparet ex illis, quæ scribit ad Solinum, pag. 29. GRON. — *Sternumenta.* Ita MSS. fere ubique : infrequentius,

somnum concitat¹⁵; calculos pellit; vomitiones cohibet, et
 3 præcordiorum tumores¹⁶: et pectorum vitiiis, nervis quo-
 que¹⁷, quibus succinctum est corpus, utilissimum. Prodest
 et capitis¹⁸ doloribus instillari succum cum oleo decocti.
 Non aliud utilius ventri et intestinis putant: ideo dysente-
 ricis et in tenesmo datur tostum. Aliqui addunt et opium,
 pilulis in die ternis lupini magnitudine in vini cyatho di-
 lutis. Dieuches et ad lumborum dolores succo usus est.
 Semen¹⁹ hydropicis et cœliacis dedit tritum cum menta:
 Evenor radicem ad renes²⁰. Dalion herbarius parturien-

sternutamenta. Aetius quoque, VI, 99, pag. 249, anisum cohibere sternutationem scribit. HARD.

15. *Concitat*. Vet. apud Dalec. *conciliat*. EN.

16. *Præcordiorum tumores*. Potissimum e flatu natos. DALEC.

17. *Nervis quoque*. Membranis flatu crasso distentis, vel acri lancinatis, quæ viscera et corporis musculos ambiunt. DAL. — *Nervis*. Hoc verborum ambitu septum transversum signat, quod alii præcordia, hoc est *πριξάρδια*, plures *διάφραγμα* appellant. Id enim membranis constat, quibus cor et pulmo a jocinere et liene dispescuntur. H.

18. *Prodest ejus* (sic olim) *et capitis*. Tò *ejus* non est in optimo: et sine injuria sententiæ tollatur. GA.

19. *Semen*. Potum semen, inquit Dioscor. III, 65, hydropicis sitim sedat. HARD.

20. *Tritum cum menta e vino, radicem ad renes*. Sigism. Gelenius est auctor τῶ *e vino*: nam vett. edd. « cum menta verum et radicem ad renes. » MS. bibliothecæ publicæ, Gudianus, Menapius: « cum menta verum radicem et ad renes. » Vossianus Andeg. « cum mente

venor radicem et ad: » sed potior, « quum mentæ venor radicem et ad renes. » Nimirum scribendum est: « Semen hydropicis et cœliacis dedit tritum cum menta Evenor, radicem et ad renes. » Habes nomen idem et lib. XXI, 31, « laudatum vero a Diocle et Evenore, a Timaristo etiam carmine. » Et reposcit id Plinius paullo superius hoc ipso, capite 16: « Epiphoris oculorum e vino radicem ejus tusam imponit Iollas; ipsum cum croco. » Hic quoque Gelenius addidit *e vino*, quo carebant priores editiones. Margo monet in MS. fuisse, *evenor radicem*. Vossiani tres et Academicus, « oculorum evenenor radicem. » Gudianus, *eveneor radicem*. Et manus quidem secunda in meliore tentavit, *et venena*: sed vera lectio est: « Epiphoris oculorum Evenor radicem ejus tusam imponit; Iollas ipsum cum croco, pari modo, et vino, etc. » Hæc scripseram confisus Dalecampianæ, et ratus, quidquid esset in superioribus boni, id eum, ut decebat, adoptasse. Dein didici Jacobum Cadomensem nimio minus quam diligenter usum observationibus

tibus ex eo cataplasma imposuit cum apio : item vulvarum dolori ; deditque bibendum cum anetho parturientibus. Phreneticis quoque illinivit recens cum polenta. Sic et infantibus comitiale vitium , aut contractiones²¹ sentientibus. Pythagoras quidem negat corripit vitio comitali in manu 4 habentes ; ideoque quamplurimum domi serendum. Parere quoque facilius olfactantes : et statim a partu dandum potui polenta aspersa. Sosimenes contra omnes duritias ex aceto usus est eo , et contra lassitudines , in oleo decoquens addito nitro. Semine ejus poto , lassitudinis auxilium viatoribus sponndit. Heraclides ad inflationes stomachi semen tribus digitis cum castorei obolis duobus ex mulso dedit. Similiter ad ventris aut intestinorum inflationes. Et ortho- pnoicis , quod ternis digitis prehenderit seminis , tantumdem hyoscyami cum lacte asinino. Multi vomituris²² ace- 5 tabula ejus , et folia lauri decem trita in aqua , bibenda inter cœnam suadent. Strangulatus²³ vulvæ , si manducetur et linatur calidum , vel si bibatur cum castoreo in aceto et

magni Pintiani : in quibus complura inveniebam præflorata , quæ nunc primum me proditurum speraveram. Jamque adversus ea omnia spongiam parabam : ueque enim solemus actum agere : dein præstare visum relinqui , ut erant , nostra ; ita tamen , ut quæ ille præceperat , auctori suo redderentur , adjuta codicis hujus auctoritate , quando illius , quæ debuerat , ratio habita non erat. Accedit , quum fere verbo tantum jaceat , sic legendum , aut melius esse , ut non sit obvium , nedum cuivis , quid viderit , quid sequutus sit , quam ob rem aliud atque aliud præferat , divinare , atque explicatius eadem tradi hæudquaquam sit sperandum. Ex unionibus igitur illis , quos Pin-

tianus ante sæculum , et quod excurrit , quasi avibus cortis objecit , est utroque loco medici nomen.

GRON. — *Evenor*. Ita rursus MSS. omnes : non , ut libri editi , *e vino*. H. 21. *Contractiones*, etc. Nervorum *σπασμύς*. DALEC. — *Aut*. Ad verbum hæc. HARD.

22. *Multi vomituris*. Ut robustior sit ad vomitionem perficiendam ventriculus. DALEC.

23. *Strangulatus*. Ita MSS. non *strangulationes* (ut Gronov. et alii ante Hard.). Uterina suffocatio , quæ Dioscoridi *ὑστερικὴ πνιξ* , Plinio sæpenumero vulvæ conversio , et vulva convulsa dicitur. Est uteri ad superna decursus , quo fit ut strangulari et suffocari feminæ videantur. HARD.

melle, sedat. Vertigines a partu cum semine cucumeris et lini pari mensura ternum digitorum, vini albi tribus cyathis discutit. Tlepolemus²⁴ ad quartanas ternis digitis seminis anisi et feniculi usus est in aceto et mellis cyatho uno. Lenit articulares morbos, cum amaris nucibus illitum.

6 Sunt²⁵ qui et aspidum venenis adversari naturam ejus putent: urinam²⁶ ciet: sitim cohibet: venerem²⁷ stimulat: cum vino sudorem leniter præstat: vestes quoque a tineis defendit: efficacius²⁸ semper recens, et quo nigrius: stomacho tamen inutile est, præterquam²⁹ inflato.

LXXIV. (XVIII.) Anethum¹ quoque ructus movet, et tormina sedat: alvum sistit: epiphoris² radices illinuntur ex aqua vel vino: singultus³ cohibet semen fervens, ol-

24. *Tlepolemus*. Hoc medicamentum dum Q. Serenus a Tlepolemo, Pliniove, transcriberet, pro aniso, anethum reposuit. Sic enim ille, cap. de quartana medicanda: « Sume tribus digitis appressum semen anethi, Tantumdem marathri, mulsam nec deat aceti: In cuius cyatho prædicta salubriter hauris. » Nisi forte amanuensium id incuria factum est, qui pro *anisi*, ut vestustiores libri omnes manu exarati habent, *anethi* de suo perperam inseruerint. HARD.

25. *Sunt*. Virulentorum animalium venenis adversari ait Dioscor. III, 65 HARD.

26. *Urinam*. Dioscor. I. c. H.

27. *Venerem*. Dioscor. I. c. H.

28. *Efficacius*. Commendat in primis Dioscor. I. c. quod recens, quod odore vehementi, quod plenum, ac minime furfurosum. H.

29. *Præterquam*. Nam prodest ad inflationes, πρὸς ἐμπνευματώσεις, Dioscor. I. c. et Plinius ipse supra.

LXXIV. 1. Nempè, ut anisum,

de quo dictum est paulo ante. Plin. Val. id paulo uberius, IV, 27, de anetho: « Stomachi querelas, inquit, coctum in aqua cyathis, tribus potum, miro modo relevat: indicio est ructus, per quem intelligere datur aperta omnia quæ clausa torquebant; digestiones adjuvat: ventrem videtur inhibere. » Diosc. III, 67: Ἀνίδου ξηροῦ τῆς κόμης καὶ τῷ παρκοῦ τὸ ἀρίφτημα κινόμενον ... στροφοῦς τε καὶ ἐμπνευματώσεις παύει. Aquam anethinam cum melle commendat ad sedanda tormina Marc. Emp. c. xxvii, et c. xxviii. Nostris, *aneth*. Pingitur a Dodonæo, p. 296. HARD. — *Anethum Feniculum* sup. et nunc *græceolens* (*Pentand. digyn.* gen. 560 Willd. *Ombellif.* Juss.). ED.

2. *Epiphoris*. Plinius Valerius, I, 14: « Ad epiphoras oculorum et tumores ... anethi radix ex vino trita illinitur. » Et IV, 27, de anetho: « Tritæ radices et impositæ fervoribus medentur oculorum. »

3. *Singultus*. Diosc. III, 67. H.

factum : sumptum ex aqua, sedat⁴ cruditates : cinis⁵ ejus uvam in faucibus levat⁶ : oculos⁷ et genituram hebetat.

LXXV. Sacopenium¹, quod apud nos gignitur, in totum transmarino² alienatur : illud³ enim Hammoniæ lacrymæ simile, sagapenon vocatur : prodest⁴ laterum et pectoris doloribus, convulsis, tussibus vetustis, exscreationibusque⁵, præcordiorum tumoribus : sanat⁶ et vertigines, tremulos, opisthotonicos, lienes, lumbos, perfrictiones⁷ : datur⁸ et olfactandum ex aceto in strangulatu vulvæ : cæteris et potui datur, et cum oleo infricatur : prodest et contra mala medicamenta.

4. *Sedat.* Plin. Val. IV, 27. Q. Serenus, cap. XIX, p. 137 : « At male digestis si crapula sæviet escis, Aut cubitum pergens succum cape tristis anethi, etc. » HARD.

5. *Cinis.* Plin. Val. IV, 27, de anetho : « Cinis ejus suspendit uvam faucibus ingravescentem. » Q. Serenus, cap. XVI : « Si vero afflictam languor dejecerit uvam Tunc horas aliquot pronus recubare memento : Aut illam pulvis tosti relevabit anethi, Aut cinis ex cochlea, vel torrida brassica flammis. » H.

6. *Uvam in faucibus levat.* Condytomata, Dioscoridi ; Plinius legisse videtur κινιδάς. DALEC.

7. *Oculos.* Diosc. totidem verbis, III, 57 : Ἀμβλύνει τὰς ὄψεις, καὶ γοῆν σβέννυσι συνεχῶς πινόμενον. Leontius in Geop. XII, 34, p. 355 : Τὸ ἀνηθὸν ἰσθιόμενον ἀμβλύνει τὴν ὄψιν. HARD.

LXXV. I. *Sacopenium.* Sagapenum nostras, quod sacopenium Plinius vocat, ut nomine a transmarino dividatur, succus est ferulæ nostratis, qui caule ad radicem vulnerato fluit. Diosc. vide supra lib. XLX, cap. 8. DALEC. — *Ferula Persica?*

largitur σαγαπνὸν, ὁπὸς πύας νερθηκοιδῶς, κ. τ. λ. Dioscor. III, 95. SPRENGEL.

2. *Transmarino.* Longe discrepat a transmarino. HARD.

3. *Illud.* Transmarinum videlicet, de quo Diosc. III, 95 : Σαγαπνὸν ὁπὸς ἐστὶ πύας νερθηκοιδῶς, γενομένης ἐν Μηδίᾳ. « Sagapenum ferulacæ herbæ liquor est, quæ quidem in Media nascitur. » Id et frutici, et liquoris, qui manat ex frutice, nomen esse Galenus ait, de Fac. simpl. med. VIII, p. 226. In officinis Sagapenum et Serapinum appellatur, quoniam odore pinum refert. Describitur a Charasio in Pharmac. p. 298. HARD.

4. *Prodest.* Hæc totidem verbis Diosc. III, 95. HARD.

5. *Exscreationibusque.* Quoniam crassos humores pulmone molestos expurgat, inquit Diosc. loc. cit. H.

6. *Sanat.* Dioscorid. loc. cit. H.

7. *Perfrictiones.* Διδόται κατεψυγμένοις, inquit Dioscor. *Datur perfrigeratis,* frigidis, quorum vel pars aliqua corporis, vel totum pariter perfrigescit. HARD.

8. *Datur.* Dioscorid. loc. cit. H.

LXXVI. Papaveris¹ sativi tria diximus genera : et sponte nascentis alia promisimus. E sativis albi, calyx ipse teritur, et e vino² bibitur somni causa. Semen elephantiasi medetur. E nigro papavere sopor gignitur³ scapo inciso, ut Diagoras suadet, quum turgescit⁴ : ut Iollas, quum deflorescit, hora⁵ sereni diei, hoc est, quum ros in eo ex-

LXXVI. 1. *Papaveris*. Lib. XIX, 53. HARD. — *Papaver Rhæas, somniferum, dubium?* (*Polyand. monog. gen.* 881 Linn. *Papaverac.* Juss.). ED.

2. *Sed sativi albi calyx ipse teritur et e vino*. Rursum τὸ e vino, interposuit Gelenius. Vossiani duo teritur et vino bibitur. Idque sufficere censeo. Sed præstantior etiam, et sativis, ut et sativi ita diximus, quod e Chiffletiano quoque notatum. Emenda : « Papaveris sativi tria diximus genera, et sponte nascentis alia promisimus. E sativis albi calyx ipse teritur et vino bibitur somni causa. » Locus quem respicit est lib. XIX, 8 : « Papaveris sativi tria genera : candidum, cujus semen, etc. » Et mox : « De reliquis generibus papaveris sponte nascentis dicemus in medicinæ loco. » Similiter peccatum l. XXI, 6. Partem horum, nempe utrobique legendum. *E sativis*, odoratus est et Pintianus. GRON. — *E sativis*. Hæc pariter Diosc. IV, 65. HARD.

3. *Sapor gignitur scapo*. Saporis vocabulo τὸν γλῶσσαν Græcorum Plinius voluit exprimere, duplici errore : altero quod liquor is ἐπὶ sit, id est, manans sponte lacryma, non autem χυλός, id est, succus herba trita expressus : quod ad id papaveris albi, non nigri, scapus inciditur. DALEC. — *Sapor*. Ita MSS.

omnes R. 1, 2, Colb. 1, 2, 3, etc. tum hoc loco, tum in hujus libri indice : non *sapor*. Soporem poetice usurpavit, quem opium vocant, ut mox dicitur. HARD. — *Sapor* Gr. Elzev. et Al. ante Hard. ED.

4. *Turgescit*. Grandescit, et ad florem properat. DALEC.

5. *Hora diei sereni*. Pintianus e veteri exenplari : *hora sereni diei*, quod etsi leve est, non fastidendum tamen, quia et sic duo Vossiani. Sed alter horum etiam utilior. Quæ namque illa *hora sereni diei?* circa meridiem, inquit Dalecampius. Immo multo citius. Sic enim membranæ egregiæ : « Hora sereni diei tertia, hoc est, quum ros exaruerit. » Nimirum quum fere πλῆθυστα est ἄγρᾶ, et ut canit Martialis, *Exeret raucos tertia caudicos*. Sextam autem meridiem intelligimus. Columella, XI, 2 : « Pruinis et gelicidiis nocturnis adhuc rigentes materiæ ferrum reformidant : itaque dum hæc regelare sinuntur usque in horam secundam vel tertiam, poterunt vepres attenuari. » Et ibidem : « Quascunive vineas culturi sumus, ne per æstum, sed mane usque in tertiam, et a decima usque in crepusculum fodiamus. » GRON. — *Hora*. Sic libri omnes, etiam conditivi, quos vidimus : R. Colb. Th. etc. Rectius forsân, ut in suis membranis vidisse Grono-

ruerit. Incidi jubent sub capite⁶ et calyce: nec in alio genere ipsum inciditur caput. Succus et hic, et herbæ, cujuscumque lana excipitur: aut si exiguus est, ungue pollicis, ut⁷ lactucis, et postero die magis quod inaruit. Papaveris⁸ vero largus densatur, et in pastillos tritus in umbra siccatur, non vi soporifera modo⁹, verum si copiosior hauriatur, etiam mortifera¹⁰ per somnos: opion¹¹ vocant. Sic scimus interemptum P. Licinii Cæcinæ Prætorii¹² viri patrem in Hispania Bavili¹³, quum valetudo impati-

vius contestatur, *hora sereni diei tertia*: si probatæ admodum fidei forent. Certe hora diei tertia, hoc est, medio inter solia exortum et meridiem intervallo, ros inarescere solet, æstusque incipere: quare Columella, XI, 2, in Augusto monet, « Quasquam vineas, etc. » (vid. sup.). Sextam horam, meridiem intelligi oportet. HARD.

6. *Sub capite*. Dioscor. loc. citat. Ὀπίζοντας δὲ δεῖ μετὰ τὸ τὰς δρόσους ἀνικμασθῆναι, περιγράψαι μαχαίρῳ τὸν ἀσπίσκον, ὡς μὴ σὺς τὰ ἐντὸς διατρῆσαι· καὶ ἐκ πλαγίων δὲ τῆς κωδίας ἐπ' εὐθείας ἐκτέμνειν ἐξ επιπολῆς, etc. « At opii faciendi ratio hæc est: Quum ros exaruerit, stellulam quæ in summo papaveris capite visitur, cultello ita scarificare oportet, ut ne penitus intro adigatur: et a capitis lateribus per directum summam cutem incidere, » et erumpentem lacrymam digito excipere, etc. HARD.

7. *Ut lactucis, et postero die magis quod inaruit*. Perinde, inquit, ut in lactucis fieri mos est, quum ex iis incisis succus lacteus excipitur. Sic Diosc. IV, 65, δακτύλῳ, digito hunc succum excipi jubet, et in conchulam deinde abstergi. Hunc idem ad-

jjicit succo silvestris lactucæ sæpe adulterari. HARD.

8. *Papaveris*. Hæc pariter Diosc. loc. cit. HARD.

9. *Visoporifera modo*. Virgilius IV Æneidos: « Hesperidum templi custos, epulasque draconi Quæ dabat, et sacros servabat in arbore ramos, Spargens humida mella soporiferumque papaver. » Idem VI, quum ait, « Melle soporatam et medicatis frugibus offam, » medicatas fruges papavere conditas intellexisse videtur. Victorius, IV, c. 3. DAL.

10. *Mortifera per somnum opion vocant*. Voss. duo et Gud. *per somnum sopion vocant*: ut et Acad. nisi quod *sopio*. Scribendum ex optimo: « mortifera per somnos: opium vocant. » GRON.

11. *Opion*. Ὀπίον, succus lacteus, qui papaveris scapo inciso manat. Ὀπὸς succum lacteum sonat, qui non sponte, ut lacryma, id est, τὸ δάκρυον emanat, sed castratione, scarificatione, terebratione, vel alio quovis vulnere effluit. HARD. — De opio vide Excursum ad calcem hujus libri. EN.

12. *In Hispania Bavili*. Vel *Bajuli* potius: ut nomen id magistratus fuerit, quem nos *baillif* vocamus.

bilis odium vitæ¹³ fecisset : item plerosque alios. Qua de

— *P. Licinii*. In MSS. R. 1, 2, etc. *Postlicini*. Forte pro *Postumii Licinii*. Sed quod ad vocem *Bavili* attinet, quam libri omnes pertinaciter retinent, ea si mutari debet, non in *Bilbili*, quod nomen oppidi quidem in Hispania est, sed quod a veteris scripturæ vestigiis recedit sane longius, quanquam ea fuit *Dalecampii* conjectura, quam *Salmasius* avidè arripuit, in *Solin.* p. 876; sed in *Bajuli* potius, quod multo affinius est, quam totidem plane vox ea constet apicibus, converti crediderim oportere. Fuisse enim jam tum videtur in Hispania, ut modo in Gallia, id prætoris nomen : nam quos *Ballivos* dicimus, a voce *Bajulos* dictos ompino constat, ut egregie observavit V. C. D. Du - Cange in *Gloss.* p. 436, apud quem et *Bajuli* vocem pro *Ballivo* usurpari sæpe, et pro mercatorum Præto, et pro aliis magistratibus, videre licet. Stabilis egregie conjecturam nostram, quod is ipse qui nunc in Hispania *Bajulus* appellatur, idem paulo mox, c. 81, Hispaniæ princeps vocatur. HARD.

13. *Quum valetudo impetibilis od. vitæ*. Omnes *impetibilis*. Neque hic modo, sed etiam cap. 20 : « propter impetibiles uvæ morbos. » Et lib. XXV, 5 : « Ne nubilo die deatur, impetibiles quippe cruciatus existunt. » Notavit et in suis *Ferdinandus Nonius Pintianus*, ab *impetu* videlicet (inquit), non a *patior*. A quo haud scio an acceperit, sed tamen quem *Apuleius* in *Apologia* dixisset, « sceleri adversus parentem nefando, immani, impetibili, » miram hac notione vocem eam pro-

nuntiavit *Is. Casaubonus*, quam legerent plures intelligentibus : proprie enim *impetibile* esse id, quod petitioni obnoxium est, quod facile potest impeti : sic *Solinum* de *chamaeleonte* : « *Impetibilis* est coraci, a quo quum interfectus est, victorem suum perimit. » Nec, nisi fallat memoria, esse antiquiorem *Solino*, qui eam vocem usurparit. Postea cœpisse accipi de re turpi et reprehensioni obnoxia, ut apud *Apuleium* et *Symmachum*, lib. IX, epist. 103. In alia omnia ire *Glossarium* : *Impetibile*, ἀπειθήντων, ἀναπειθήντων : quasi præpositio haberet vim negandi, neque absurde : sed non ita se usurpatum legisse. Sic ille : nec potuit vir tantus labi, quin multis lubricum relinqueret. Neque ego *Fr. Juretum* moror, qui quod *Glossæ*, *Impetibile*, *improbum*, *scævum*, habent, reddit *scævum* : non *Scip. Gentilem*, cui *impetibile* ab impetendo, quasi petitioni et reprehensioni obnoxium : non *Gev. Elmenhorstium*, cui *impetibilis* imparus : non *Job. Pricæum*, qui, ut aliquid novi addat, pro impetuoso dictum censet, translatione, ut ait, nimis obvia, quæ sceleribus violentiam tribuat. Ipse *Salmasius*, p. 876 *Solinianum*, *impetibilis est coraci*, in eodem ludo edoctus explicat, a corace impeti solet, obnoxius est impetitioni corvi. Tum, « *Alias impetibile*, inquit, Latini usurpant etiam agentis significatione, pro eo, quod impetere solet, non quod impetitur : » huc *Plinii* duo refert et *Apuleii* loca. Deinde, Sane recentiores Latini pro re mala et inhonesta factu,

causa magna concertatio exstitit. Diagoras¹⁴ et Erasistratus in totum damnare, ut mortiferum, infundi vetantes: præterea, quoniam visui noceret. Addidit¹⁵ Andreas, ideo non protinus excæcari eo, quoniam adulteraretur Alexandriæ. Sed postea¹⁶ usus ejus non improbatum est medicamento nobili, quod¹⁷ diacodion vocant. Semine¹⁸ quoque ejus trito in pastillos, e lacte utuntur ad somnum¹⁹: item ad capitis dolores cum rosaceo: cum hoc²⁰ et aurium dolori instillatur. Podagris²¹ illinitur cum lacte mulierum.

et nefanda eam vocem posuerunt: id probat ex Symmacho. Tandem, quidquid malum esset et odiosum et intolerabile (βάλλ' οδύρας) sic vocarunt: nam *impetibile*, quod impetit, vel cum impetu venit; non tantum quod impetitur. Qui labor? quantus æstus? et tamen aliud agebat, quum hæc scriberet, ut et cæteri. *Impetibile*, o principes studiorum, nihil est aliud quam *impatibile*, et pro hoc illud receptum est, ut *compacto* et *depectus a pacto*, *imperco* et *compercut* a *parco*, *confessus* a *fassus*, *conspargo* a *spargo*, *dispessis manibus a passis*, *defetiscor* a *fatisco*. Una autem ejus significatio antiquissimis, mediis, recentissimis, non ferendum, nimium, intolerandum, sive ob dolorem, sive ob inimicitiam aut dissidentiam, sive ob turpitudinem, crudelitatem, et similia. Jam autem M. Tullius de Finibus, l. II, 17: «Dolorem, quem vos, quum improbis pœnam proponitis, impetibilem facitis; quum sapientem semper boni plus habere vultis, tolerabilem.» Sic est apud me in bonæ fidei membranis, etsi vulgo *impatibilem*. ΓΑΘΟΝ. — *Valetudo impatibilis odium vita fecisset*. In MSS. omnibus *impatibilis*, quod idem va-

let: hoc est, non ferenda, nimia, intoleranda. HARD.

14. *Diagoras*. Ex *Diagora* quoque et *Erasistrato*, opii usum damnat Diosc. IV, 65, tum in aurium doloribus, tum in lippitudine oculorum: quoniam et visus aciem hebetet, et somnum inducat. H.

15. *Addidit*. Dioscor. loc. citat. Ἀνδρέας δὲ φησιν, ὅτι εἰ μὴ ἐδόλοῦτο, ἐτυρλοῦντο ἂν οἱ ἐγγυρίοιμοι ὑπ' αὐτοῦ. «Addidit Andreas, protinus excæcatum iri, quo illinirentur, nisi adulteraretur.» HARD.

16. *Sed postea*. Mnesidemus usum damntaxat olfactandi probavit conciliando somno, Dioscor. DALIC.

17. *Quod*. Διὰ καθέστων, ut dicitur c. 79. HARD.

18. *Semine*. Dioscorid. loc. cit.

19. *Ad somnum*. Illito ex aqua fronti et temporibus. DALIC.

20. *Cum hoc*. Hoc est, cum rosaceo, quod et rosam Veteres appellaverunt, ut ceram pro oerato dixerunt. Marc. c. IX, p. 87: «Virentis papaveris succus cum rosa, vel amygdalino . . . infusus dolentibus auribus prodest.» Adhibet Diosc. loc. cit. amygdalinum, myrrham et crocum. HARD.

21. *Podagris*. Diosc. loc. cit. H.

Sic et foliis ipsis utuntur. Item ²² ad sacros ignes et vulnera ex aceto. Ego ²³ tamen damnaverim collyriis addi; multoque magis ²⁴ quas vocant lexipyretos ²⁵, quasque pepticas et cœliacas. Nigrum tamen cœliacis in vino datur. Sativum ²⁶ omne majus: rotunda ei capita: at ²⁷ silvestri longa, ac pusilla, et ad omnes effectus valentiora. Decoquitur ²⁸ et bibitur contra vigilias, eademque aqua fovent ora. Optimum in siccis, et ubi raro pluatur. Quum ²⁹ capita ipsa et folia decoquantur, succus meconium vocatur, multum
5 opio ignavior. Experimentum opii est primum in odore: sincerum enim perpeti ³⁰ non est; mox in lucernis, ut

22. *Item.* Diosc. loc. cit. Καὶ πρὸς ἰρυσίπδατα δὲ, καὶ τραύματα σὺν ἔξει. HARD.

23. *Ego.* Ita Galenus κατὰ τόπους, III, 1, p. 369, collyria ex opio multis fuisse detrimento ait, ut etiam ἀμβλυοπίαν καὶ βαρῆκοίαν visus hebetudinem et aurium gravitatem induxerint. Sunt autem collyria et medicamenta oculorum, et glandulæ quæ ano, et pessi qui vulvæ subduntur, et quæ induntur nari- bus. HARD.

24. *Multoque magis, quas, etc.* Subintellige, damnaverim, addi iis, quas, etc. H. — *Magis quas vocant.* Vet. apud Dal. *magis confectioibus quas vocant.* ED.

25. *Quas vocant lexipyretos.* Voss. *lexipyretius.* Voluit, quod vidit Pintianus, *lexipyretus*, græca terminatione. Nimirum ληξίπυρέτους. Male autem provectus ulterius Pintianus facit, ἀληξίπυρέτους; nam ἀπὸ τοῦ λήγειν dicitur. Marcel. de Medicam. c. XVI: « Prodest et iis, qui sine horrore circuitu februm vexantur: quamobrem lexipyretos hæc compositio dicitur. » GRON. — *Lexipyretos.* Ἀληξίπυρέτους medicinæ sunt,

quæ febres fugant (vide supra). Alex. Iatros. III, 66: « Lyxoperrita epithimata febrientibus: » lege « Lexipyreta epithemata. » Interpre eo loci in margine, *fervores apta lenire reddit.* Πιπτικαὶ sunt quæ abscessuum collectiones maturant, et quæ stomachi concoctionem adjuvant. Κοιλιακαὶ quæ cœliacis medentur. Succum papaveris nigri, concoctionem eam juvare, et cœliacorum affectibus auxiliari, scribit Diosc. IV, 65. HARD.

26. *Sativum, etc.* Sic ex MSS. em. Hard. *Sativum omne magis rotundat capita. At silvestri longum et pusillum in valentiora Gr. et Al. Fd.*

27. *At silvestri longa, etc.* Diosc. loc. cit. HARD.

28. *Decoquitur et bibitur.* Diosc. loc. cit. HARD.

29. *Quum.* Μηκώνιον, sive μηκόνιον parari, tuis papaverum capitibus, prelo expressis, tritis in mortario digestisque demum in pastillos, docet Dioscor. loc. cit. Sed, priusquam torculari exprimantur, excoqui folia et capita juvat. H.

30. *Perpeti.* Quoniam vel solo odore soporem inducit: ἐν τῇ ὀσμῇ

pura luceat flamma³¹, et ut exstinctum demum oleat : quæ in fucato non eveniunt. Accenditur quoque difficilium, et crebro exstinguitur. Est sinceri experimentum et in aqua, quoniam³² in nubila innatat : fictum in pustulas coit. Sed maxime mirum, æstivo sole deprehendi. Sincerum enim sudat, et se diluit, donec succo recenti simile fiat. Mnesides optime servari putat hyoscyami semine adjecto : alii in faba.

LXXVII. (XIX.) Inter sativa et silvestria medium genus, quoniam in arvis¹, sed sponte nasceretur, rhœam vocavimus² et erraticum. Quidam id decerptum protinus cum toto calyce mandunt. Alvim³ exinaniunt capita quinque decocta in vini tribus heminis pota, et somnum faciunt.

LXXVIII. Silvestrium¹ unum genus, ceratitin vocant, r

καρωτικὸς, inquit Diosc. loc. citat.

31. *Mox.* Hæc omnia pariter Diosc. loc. cit. HARD.

32. *Quoniam.* Quoniam in nubium morem sparsum diluitur, et in aqua innatat : adulteratum contra in grumos coit, instar pustularum. Diosc. loc. cit. « Præstantissimus est ... qui facile aqua diluitur. . . neque asper, neque grumosus : Κράτιστος δὲ ἔστιν ὀπὸς . . . εὐχερῶς διειμμένος ὕδατι ... οὐ τραχὺς, οὔτε θρομβοειδῆς, etc. Ita porro MSS. omnes : aliis magis placet, *quoniam in nubecula* : qua forma dictum est ab eodem Plinio, XXVIII, 19, de urina : « Mala, et in qua veluti furfures et nubeculæ apparent. » HARD.

LXXVII. 1. *Quoniam in arvis.* Ratio illa est, quod medium genus censeatur, non quod rhœas vocetur. Vide lib. XIX, cap. 8. DAL. — *Quoniam.* Theophrast. Hist. IX, 13 : Ἐν ταῖς ἀρούραις, μάλισα ἐν ταῖς

κριθαῖς, maxime inter hordea quæ cibaria sunt et sativa : sed ipsum tamen inter illa sponte, non satu provenit : idcirco mediî generis censetur. HARD.

2. *Rhœam vocavimus,* etc. Rhœadem : ῥοιὰ malum Punicum est, ῥοιὰς papaver. DAL. — *Rhœam.* Lib. XIX, 53, not. 9, sup. 449. HARD. — *Papaver Rhœas.* ED.

3. *Alvim.* Paulo aliter Diosc. IV, 64. Ait enim capita papaverum quina vel sena, in vini cyssthis tribus decocta, dum ad duos redeant, somnum pota inducere : semen autem acetabuli mensura ex aqua mulsa potum, alvim leniter emollire. Theophrast. Hist. lib. IX, cap. 13, hoc tantum, κατὰ τὴν δὲ κάτω. HARD.

LXXVIII. 1. *Silvestrium.* Hæc totidem verbis Theophr. l. c. Μήκωνας δ' εἰσὶν ἄγριαι πλείους : ἡ μὲν καρπιτικὴ καλουμένη, ἡ δὲ μέλαινα, lego, ἡ καὶ μέλαινα. Papaver, ut remur,

nigrum, cubitali altitudine, radice crassa et corticosa, calyculo² inflexo, ut cornicula. Folia minora, et tenuiora quam cæteris silvestribus. Semen³ exile, tempestivum⁴ est messibus: alvum⁵ purgat dimidio acetabulo in mulso. Folia⁶ trita cum oleo, argema jumentorum sanant. Radix⁷ acetabuli mensura cocta in duobus sextariis ad dimidias, datur ad lumborum vitia et jocineris. Carbunculis⁸ medentur ex melle folia. Quidam hoc genus glaucion⁹ vocant, alii¹⁰ paralion: nascitur enim in afflatu maris, aut nitroso¹¹ loco.

- corniculatum violaceum est, quod in horto Regio vidimus, quale depictum est a Clusio, Histor. rar. Plant. V, 6, p. 92. Aliud præterea corniculatum vidimus luteo, aliud phœniceo flore. H. — *Glaucium phœniceum* (*Papaverac.* Juss. *Polyand.* Linn.). Ed.

2. *Calyculo.* Siliqua longa, in corniculi modum inflexa, unde et nomen accepit, inquit Diosc. IV, 66: Καρπὸν δὲ μακρὸν, καμπύλον ὡς περ κίρας... θέν καὶ ἰκωνόμασαι. HARD.

3. *Semen.* Diosc. IV, 66: Σπέρμα δὲ μικρὸν, μέλαν, etc. H.

4. *Tempestivum.* Theophr. l. c. Συλλέγεται δὲ περὶ πυροτομίας, *per messem legitur.* HARD.

5. *Alvum.* Theophr. δύναται δὲ καθαίρειν κοιλίαν. Dioscorid. IV, 66: Τὸ δὲ σπέρμα πλῆθος ὄξυδάρου ποθὲν ἐν μελιεράτω, κοιλίαν ἐπιεικῶς καθαίρει. HARD.

6. *Folia trita cum oleo, argema jumentorum.* Theophrast. et Diosc. H. cc. Hujus verba sunt: Τὰ δὲ φύλλα καὶ τὰ ἄνθη... ἐγγρισθέντα, τὰ ἐπὶ κτηνῶν ἀργεμα καὶ νεφίλια ἀποκαθαίρει. HARD.

7. *Radix.* Dioscorid. l. c. HARD.

8. *Carbunculis.* Diosc. l. c. Τὰ δὲ φύλλα... ἰσχάρας περιβήηται καταπλασθέντα ἐν διαίᾳ. Illita ex oleo folia crustas emarginant, crustulas hulcerum erodunt, carbunculos rumpunt. HARD.

9. *Glaucion.* Atque idcirco, ut ait Diosc. l. c. Glaucion ex eo factitari (qui succus herbæ est in Syria nascentis, foliis similibus corniculato papaveri, ut idem ait, III, 100) falso existimant, decepti quædam foliorum similitudine. H.

10. *Alii.* Diosc. l. c. Μήκων κεραιτίτις, οἱ δὲ παραλίον, οἱ δὲ ἀγρίαν μήκωνα, οἱ δὲ θαλάσιον, quod nempe in maritimis præsertim sponte nascitur: nunc ubique satum provenit. Galen. de Fac. simpl. med. VII, 208: Καλεῖται δ' ὑπὸ τινῶν παραλία μήκων, ἐπειδὴν τὰ πολλὰ κλησίον τῆς θαλάττης φέεται. H.

11. *Nitroso.* Quoniam nitri natura haud multum a sale, marinique afflatus virtute distat. Ita MSS. Theophrastus, Histor. VI, 13, addit etiam petroso loco provenire: φέεται δὲ παρὰ τὴν θαλάτταν, ἐν ἂν ἢ πετρώδη χωρία. HARD. — *Nascitur enim,* etc. Ubique sponte provenit. DAL.

LXXIX. Alterum¹ e silvestribus genus heraclion vocatur, ab aliis aphron, foliis (si procul intuearis) speciem² passerum præbentibus, radice³ in summa terræ cute,

LXXIX. 1. *Alterum*. Theophr. l. c. Μηκων Ηράκλεια. Diosc. IV, 67: Μηκων ἀφρώδης, ὑπὸ δὲ τινῶν Ηράκλεια κληθεῖσα, etc. = Papaver spumeum: ab aliquibus Heracleum vocatum, etc. = Nisi latino ritu ac sono græca sæpius pronuntiaret Plinius, rectius sane *aphrodes*, ut XXVII, 93, quam *aphron* diceret. Spumeum porro appellatum est a colore: nam spumam candore refert, inquit Galen. l. c. Peplos est, sive esula rotunda picta a Job. Bauhino, t. III, p. 669, et a Dodonæo, p. 371. Visa a nobis in horto Regio. Nostris vulgo dicitur *ré-ouille-matin des vignes*. Sic etiam Ruellius, pag. 654, et Dalecamp. XVI, pag. 1658. HARD.

2. *Speciem*. Sicuti *ερωθιον*, hoc est, herba lanaria, sive radícula, de qua XIX, 18, cui id nomen quoque inditum a similitudine aliqua cum ea ave. — *Foliis*. Quoniam Theophrastus, Hist. IX, 31, de papavere Heraclio ita prodidit: τὸ μὲν φύλλον ἔχουσα ὄλον ερωθός, καὶ τὰ ὀνόματα λευκαίνουσι. Hoc est, = folium habet simile struthio, quo lintea dealbantur. = Idcirco geminum errorem a Plinio nunc admissum clamat Salmasius in libello quem inscripsit, Præf. in Plinium, pag. 110. Primum, quod vocis *ερωθός* ambiguitate deceptus, de passeribus interpretatus est, quod de struthio herba dicere debuit, qua de egimus, XIX, 18. Alterum, quod virtutem eam dealbandi lina, quia ad passerem non poterat, ad heraclium papaver transtulit, quod

struthii herbæ propriam ac peculiare est. Sed ne hoc primum a Salmasio animadversum putes, id antea Herm. Barbarus, et Leonicens Pliniomastix, id deinde Matthiolus in Diosc. IV, pag. 1061, id Dalecampius in Nott. auctori nostro jam pridem objecerant. Sed frustra omnes. Est enim ille tum Plinii mos, tum herbariorum omnium, ut non herbas modo, sed et animalia, resque surdas interdum, ac diversissimas in exemplum afferant. Quod si, ut nominis, ita et formæ similitudinem aliquam cum passere *ερωθιον* herba habet, quid causæ demum esse potest, cur non et cum eadem ave affinitatem habeat papaver heraclium, quod ei herbæ simillimum ultro agnoscitur, quæ cum ea ave quamdam cognitionem formæ ac nominis habeat? Sic enim in silvestris quoque papaveris genere, corniculatum unum dici Theophrastus ipse scribit, quod fructus inflexi, ut cornicula figurantur. Sic quum psyllium describunt herbarii, flores caninis capitibus similes pingunt: quum echion, vipereis: quum antirrhini fructum, vitulinis naribus: quum alectorolophon, cristis gallinaceis. Plura apud Collinutium vide, in defensione Plinii adversus Leonicensem, unde hæc fere decerpimus. Sunt et apud nos quæ ab hujusmodi affinitate nomen vernaculum habent, *pied d'aloette*, *gueule de loup*, etc. HARD.

3. *Radice*. Theophr. Histor. IX, 13: Ρίζαν δὲ λευκὴν ἐπιπόλαιον.

semine spumeo. Ex hoc lina splendorem⁴ trahunt æstate. Tunditur⁵ in pila comitalibus⁶ morbis, acetabuli mensura in vino albo; vomitionem enim facit. Medicamento, quod diacodion⁷ et arteriace⁸ vocatur, utilissimum. Fit⁹ autem hujus papaveris aut cujuscumque silvestris capitibus¹⁰ cxx in aquæ cælestis sextariis tribus biduo maceratis, in ea-

Diosc. IV, 67 : ῥίζαν δὲ λεπτὴν ἐπιπλίον, lege ex Theophr. ἐπιπλόλιον. Sic ipse Diosc. IV, 66, radicem papaveris corniculati tradidit ἰξ ἐπιπλόλης φουμίνην, per summa cespitum nasci. HARD.

4. *Ex hoc lina splendorem*, etc. Suspicio Plinium, quum apud auctorem, unde hæc sumpsit, legisset papaver hoc foliis parvulis esse, similibus struthio, quo æstate lanæ purgantur ab erioplytis, et candorem trahunt, nec assequutus τοῦ τρυβίου significatum esset, incogitanter vim purgandi lina tribuisse huic plantæ. Dioscorides ejus facultatis nusquam meminit. DALEC. — *Ex hoc*. Supra XIX, 4: « Est inter papavera genus quoddam, quo candorem lintea præcipuum trahunt. » HARD.

5. *Tunditur*. Hoc est, in mortario, ut alibi monuimus. HARD.

6. *Comitalibus*. Acetabuli mensura, inquit Diosc. l. c. in aqua mulsa sumptum, vomitione purgat: privatimque hujuscemodi purgatio comitalibus prodest. Theophr. hoc tantum : Καθαίρει ἀνω ταύτης ἡ ῥίζα. Χρῶνται δὲ τινες πρὸς τοὺς ἐπιπλότους ἐν μελικράτῳ, ex mulso. HARD.

7. *Diacodion*. Λιὰ κωδειῶν, hoc est, ex capitibus papaveris, est enim κωδεία papaveris caput. Compositionis hujus concinnandæ modos multiplices vide apud Galenum κατὰ τόπους, cap. II, pag. 535. II.

8. *Arteriace*. Est arteriace, omne medicamentum ad arteriæ asperæ vitia faciens, ut auctor est Aetius, serm. VIII, cap. 51, p. 38. H.

9. *Fit*. Hic falli Plinium Dalecampius iterum asseverat : quod Dioscorides ex sativo tantum papavere diacodion concinnari dicat. Bene se res habet. Exhaustis naturam omnem, viresque singularum rerum attigisse, Dioscoridem unum putat. Quid igitur fiet Critoni medico, et qui Critonem sequitur, Galeno, qui lib. κατὰ τόπ. VII, 7, p. 535, ad arteriacem parandam κωδείας ἀγρίας desiderat? Quid Damocrati, cujus hæc carmina apud eundem exstant, pag. sq. Μήκωνος ἦν λέγουσιν οἱ γεηπόνοι Μήκωνα ἀγρίαν οὐδὲ γὰρ πῶ σπείρεται. Κεφαλὰς ἐτι χλωρὰς, ἀς λέγομεν καὶ κωδύας. Quid denique Scribonio Largo, ut et Latinos afferam, qui Comp. med. XVIII: « Ad tumorem et raucitatem arteriæ, et vocis abscissionem, » n. LXXIII. « Ad tumorem arteriæ, inquit, papaveris silvatici jam maturi, viridis tamen adhuc, capita quam plurima vase fictili conjiciuntur, aquaque superfunduntur, etc. Hoc medicamentum ad arteriæ tumorem et ad tussim facit. » HARD.

10. *Capitibus*. Sequitur fere in arteriace paranda Heræ medici placitum apud Galenum l. c. HARD.

que discoctis : deinde " saccatis, iterumque cum melle
ctis ad dimidias partes vapore tenui. Addidere postea
mas" senas croci, hypocisthidis, thuris, acaciæ,
ssi Cretici sextarium. Hæc ostentatione : simplex qui-
et antiqua illa salubritas papavere et melle constat.
XXX. Tertium¹ genus est tithymalon, mecona vo-
, alii paralion, folio² lini, albo, capite magnitudinis
³. Colligitur⁴ uva florente. Siccatur in umbra. Se-
⁵ potum purgat alvum, dimidio acetabulo in mulso.
scumque autem papaveris caput viride, vel siccum, il-
epiphoras oculorum lenit. Opium ex vino meraculo
otinus detur, scorpionum ictibus resistit. Aliqui hoc
m nigro tribuunt, si capita ejus vel folia terantur.
XXXI. (xx.) Est¹ et porcilaca, quam peplin² vocant, r

Deinde. Id est, colatis. Sic
medicus apud Galen. l. c. p.
Καὶ διτθήςσας, κ. τ. λ. HARD.
Drachmas. Non singulorum,
nium simul generum. Sic
Damocrates, Soranus apud
im, l. c. HARD.

XX. 1. *Tertium.* De quo
IV, 165 : Ὁ δὲ παράλιος τι-
ς, ὃν ἐνίοι τιθυμαλίδα ἢ μήκω-
λισσαν. Dicitur de eo rur-
lib. XXVI, 41. In Indice
e Reg. 1, etc. paralium vo-
HARD. — *Euphorbia Para-*
lodec. trigyn. Linn. *Euphorb.*
ED.

Folio. Prius legebatur, *folio*
n MSS. Reg. Colb. etc. *folio*
de intrepide *lini* rescribimus,
coride admoniti, cujus hæc
est, in describendo tithymalo
, lib. IV, 165, φύλλα ἰσικότα
IARD.

Capite magnitudinis fabæ. Ca-
caulis summo rotundo, in

quo fructus ervi magnitudine, co-
lore varius : flos albus. DALEC. —
Magnitudinis. Capite inquit Diosc.
l. c. in cacumine orbiculato, in
quo semen ervi simile continetur ;
Κεφαλὴν δὲ ἐπ' ἄκρου περιφερῆ, ἐν ᾧ
ὁ καρπὸς ὡς ἕρεβος. Est autem faba,
quemadmodum ervum, plane ro-
tunda, ut diximus, XVIII, 30. H.

4. *Colligitur uva florente.* Theo-
phr. Hist. IX, 12. HARD.

5. *Semen.* Dioscor. l. c. πλῆθος
ἡμίσους ὀρυζάφου ποτιζόμενα. H.

LXXXI. 1. *Est.* Ita MSS. omnes,
tum hoc loco, tum in Indice hujus
libri. Editi, = est et portulaca,
quam peplion. Hippocrates tamen
peplion vocat, inquit Oribas. XII,
pag. 211. HARD.

2. *Quam peplin vocant.* Temere
Plinius silvestrem portulacam ejus-
dem generis ac naturæ cum sativa,
nisi quod sponte provenit, con-
fundit cum peplio herba diversis-
sima, ideo tantum, quod peplion

non multum sativa efficacior³; cujus memorabiles usus traduntur. Sagittarum venena, et serpentium hæmorrhoidum et presterum restingui: pro cibo sumpta, et⁴ plagis imposita, extrahi. Item hyoscyami, pota e passo expresso succo. Quum ipsa non est, semen ejus simili effectu prodest. Resistit et aquarum vitii⁵, capitis⁶ dolori, hulceribusque, in vino tusa et imposita. Reliqua hulcera commanducata cum melle sanat. Sic et infantium cerebro imponitur⁷, umbilicoque prociديو. In epiphoris vero omnium, fronti temporibusque cum polenta. Sed ipsis oculis, e lacte et melle. Eadem, si procidant oculi⁸, foliis tritis cum corticibus fabæ. Pustulis cum polenta et sale et aceto⁹. Hulcera oris tumoremque

agrestem portulacam nonnulli voverunt. Quidam legunt *telephion*, quoniam sedum tertium acre et hulcerans Dioscorides, et agrestem portulacam nominari scribat, et *telephium*. DALZC.—*Euphorbia Peplis*. ED.

3. *Non multum sativa efficacior.* Quod sane mirum: quoniam in reliquis fere herbarum generibus, vis efficacior silvestribus est. Sativa certe, sive hortensis, ac domestica, quæ ἀνδράχνη Dioscoridi, II, 150, ut diximus lib. XIII, 40, vulgatissima est, *le pourpier, le pourpier doré*. Silvestris angustifolia, visa a nobis in horto Regio, a Dodonæo pingitur, pag. 650. De ea Diosc. in Nothis: Ἀνδράχνη ἀγρία ... εἰ δὲ πλείον, Ῥωμαῖοι πορτευλάκαμ, etc.

4. *Et. Ad hæmorrhoids, dipsadisque morsus, portulacam pariter commendat Diosc. in Theriac. cap. 30. Est autem prester serpentis genus non ab simile, de quo Lucanus, lib. IX, vers. 722: « Oraque distendens avidus spumantia Prester. » HARD.*

5. *Resistit et aquarum vitii.* Prohibet ne aquæ potæ noceant. H.

6. *Capitis.* Impositam cum polenta capitis dolori Dioscor. mederi dixit, II, 150: Κατακλασθεμένη μετὰ ἀλείτων κεφαλῆς ἀλγίμασι καὶ ὀφθαλμῶν φλεγμοναῖς, καὶ ταῖς ἄλλαις, καὶ στομάχου πύρωσιν, etc. HARD.

7. *Sic et infantium cerebro imponitur.* Inflammato videlicet sciriasi morbo. DALZC.

8. *Procidant oculi, etc.* Sic ex MSS. Hard. cons. Ch. *prociident, prodest fol.* Gr. et Al. ED. — Si Subintellige, *tunc imponitur*, ex antecedentibus. Oculorum prociidentia, morbus est uvæ tunice prociidæ, ab erosione aut ruptura cornæ. Celsus, VI, 6: « Nonnumquam, inquit, ingens inflammatio erumpit tanto impetu, ut oculos sua sede propellat: πρόπτωσιν id, quoniam oculi procidant, Græci appellant. » Scrib. Larg. Comp. xxvii: « Vastus tumor, quem quia a loco interdum videtur propellere oculum, πρόπτωσιν vocant. » H.

9. *Cum polenta et sale, et aceto.*

gingivarum¹⁰ commanducata cruda sedat : item¹¹ dentium dolores. Tonsillarum hucera, succus decoctæ. Quidam adjecere paulum myrrhæ : nam et mobiles dentes stabilit commanducata¹². Cruditates sedat, vocemque firmat, et sitim¹³ arcet. Cervicis dolores, cum galla, et lini semine,³ et melle, pari mensura sedat. Mammarum vitia, cum melle, aut Cinolia creta. Salutaris est suspiriosis, semine cum melle hausto. Stomachum¹⁴ in acetariis sumpta corroborat. Ardentibus¹⁵ febribus imponitur cum polenta¹⁶. Et¹⁷ alias manducata refrigerat etiam intestina. Vomitiones sistit. Dysenterix¹⁸ et vomicis estur ex aceto, vel bibitur cum cumino. Tenesmis autem cocta, et comitialibus cibo vel potu prodest. Purgationibus¹⁹ mulierum, acetabuli mensura in sapa. Podagris calidis, cum sale illita, et sacro igni. Succus ejus potus renes juvat, ac vesicas. Ventris²⁰

Eruptionibus popularum in capite, cum vino. Diosc. Dalec.

10. *Gingivarum.* Quin « si ex gingivis sanguis exit », inquit Celsus, IV, 4, portulacam manducasse satis est. HARD.

11. *Dentium.* Stuporem, inquit Diosc. l. c. αἰμαδίαν, et Galen. de Fac. simpl. med. IV, 43, post Arist. sect. 4, probl. 38. Maro. Emp. cap. XII: « Portulaca assidue commanducata, stridorem dentium tollit. » HARD.

12. *Commanducata. Cruditates.* Chiff. *manducata. Cruda.* ED.

13. *Et sitim.* Auctor Geopon. XII, 42: Τὸ δὲ φύλλον ὑποτιθέμενον τῇ γλώττῃ ἀψοφίρους ποιεῖ. « Folium ejus linguae subditum, sitim arcet. » HARD.

14. *Stomachum.* Marcell. xx, « Portulaca, inquit, coquitur diligentissime : et coctum bene edetur ex aceto, ab eo qui stomachum

dolebit, vel vitiosum habebit: cito proderit. » HARD.

15. *Ardentibus.* In febribus etiam potu prodesse scribit Diosc. l. c. Impositam ventri et hypochondriis, æstuantes juvare plurimum in febribus hecticis, Galen. de Fac. simpl. med. VI, 156. HARD.

16. *Imponitur cum polenta.* Ventri et hypochondriis. Diosc.

17. *Et alias.* Sic etiam Diosc. II, 150. HARD.

18. *Dysenterix.* Hoc est, cruentis exscreationibus : πρὸς αἱματὸς τε πύσιν, καὶ δυσεντερίας. Dioscorid. II, 150. Cels. IV, 15, inter dysenterix remedia, affert et illud : « Portulacam vel coctam, vel ex dura muria edisse. » HARD.

19. *Purgationibus.* Profluvio mulierum sistendo, commendat Galenus, l. c. HARD.

20. *Ventris.* Diosc. l. c. ἄμυνθας τρογγύλας, τρωτες λυμβρικούς. H.

animalia pellit. Ad vulnerum dolores ex oleo cum polenta imponitur. Nervorum duritias emollit. Metrodorus, qui ἐπιτομήν τῶν ῥιζοτομουμένων scripsit, purgationibus a partu dandam censuit. Venerem inhibet, Venerisque somnia. Prætorii²¹ viri pater est, Hispaniæ princeps, quem scio propter impatientes uvæ morbos, radicem ejus filo suspensam e collo gerere, præterquam in balineis: ita liberatum incommodo omni. Quin etiam inveni apud auctores, caput illitum ea distillationem anno toto non sentire. Oculos tamen hebetare putatur..

LXXXII. Coriandrum¹ inter silvestria non² invenitur. Præcipuum tamen esse constat. Ægyptium. Valet contra serpentium genus unum, quod amphibænas vocant, potum impositumque: sanat et alia vulnera. Epinyctidas³, pustulas, tritum. Sic⁴ et omnes tumores collectionesque cum melle, aut uva passa. Panos⁵ vero ex aceto tritum. Seminis⁶ grana tria in tertianis devorari jubent aliqui ante accessionem: vel plura illini fronti. Sunt⁷ qui et ante solis ortum cervicalibus subijci efficaciter putent. Vis⁸ magna

21. *Prætorii*. Licinii Cæcinæ, de quo superius, cap. 76. HARD.

LXXXII. 1. *Coriandrum*. Non est, inquit, silvestris coriandri forma dispar a sativo, nec sunt vires diversæ. Alias enim et sponte sua provenit in pratis, campestribusque locis. Et Nicander in Ther. pag. 63, adversus serpentes et scorpiones, laudat imprimis καρπὸν ὀργυγέος κορίανου, montani coriandri semen. Nicandri Schol. sativum a silvestri quibusdam notis secernit: sed nemine ipsi, quod quidem sciam, suffragante. Nostris æque, ac Latinis, *coriandre*. Pingitur a Dodonæo, p. 500. HARD. — *Coriandrum sativum* (*Pentand. digyn.*

gen. 552 W. *Ombellif. Juss.*). ED.

2. *Inter silvestria non invenitur*. Satu tantum, non sponte, nascitur. Nuper tamen silvestre repertum in Hispania. DAL.

3. *Epinyctidas*. Diosc. III, 71, sanari has ait, coriandro, cum melle et uva passa, imposito. H.

4. *Sic*. Plin. Val. iisdem verbis, VI, 4, de testium privatim tumoribus, Th. Prisc. I, 24. HARD.

5. *Panos*. Dioscor. l. c. panos ait et strumas discutere cum faba fresa, μετὰ ἐρεγγυῶ. HARD.

6. *Semis*. Plin. Val. l. c. H.

7. *Sunt*. Plin. Valer. l. c. H.

8. *Vis magna*. Diosc. III, 71: ἄνευ μιν ἔχει ψυχτικὴν. HARD.

ad refrigerandos ardores viridi. Hulcera⁹. quoque, quæ serpunt¹⁰, sanat cum melle vel uva passa : item¹¹ testes, ambusta¹², carbunculos, aures : cum¹³ lacte mulieris epiphoras oculorum : ventris¹⁴ et intestinorum fluxiones semen ex aqua potum. Bibitur et in cholericis cum ruta. Pellit¹⁵ animalia interaneorum, cum mali punici succo et oleo semen potum. Xenocrates¹⁶ tradit rem miram, si vera est : menstrua contineri uno die, si unum granum biberint feminæ : biduo, si duo : et totidem diebus, quot grana sumpserint. Marcus Varro, coriandro subtrito cum aceto, carnem incorruptam æstate servari putat.

LXXXIII. Atriplex¹ et silvestre, et sativum est. Pythagoras, tamquam faceret hydropicos, morbosque regios, et pallorem, concoqueretur difficillime : ac ne in hortis quidem juxta id nasci quidquam, nisi languidum, culpavit. Addidere Dionysius et Diocles, plurimos gigni ex eo mor-

9. *Hulcera*. Plin. Val. l. c. ad verbum. Addit (vid. infra) Dalecampius ex Dioscoride, etiam ignes sacros coriandro sanari, cum pane aut polenta. At eo nomine reprehendi Dioscoridem a Galeno de Fac. simpl. med. VII, pag. 174, bonus medicus nescivit. Id igitur a Plinio caute prætermissum. H.

10. *Quæ serpunt*. Herpetas et ignes sacros sanat cum pane aut polenta : item testes inflammatos. Dioscor. DALSC.

11. *Item*. Plin. Valer. l. c. H.

12. *Ambusta*. Igneas videlicet summæ cutis inflammationes. Dioscor. περιόδεις φλεγμονάς κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν. DALSC.

13. *Cum*. Plin. Val. l. c. et I, 14 : « Coriandrum viride tritum, et mixtum lacte mulieris, super tumorem oculorum inunges : et

statim sanat. » Habet eadem Marc. Emp. cap. VIII. HARD.

14. *Ventris*. Plin. Val. ad verbum, IV, 4. HARD.

15. *Pellit*. Lumbricos videlicet. Ita Diosc. III, 71, et Plin. Valer. l. c. Apul. cap. CIII, tit. 1, infandi clysteribus jubet. HARD.

16. *Xenocrates*. Hæc Plin. Val. iisdem verbis, l. c. H. — *Miram*. Hanc vocem omittunt Gr. et al. Ed.

LXXXIII. 1. *Atriplex*. Diosc. II, 145 : Ἀτρίπλεξ, οἱ δὲ χρυσολάχανον. Cæl. Aurel. Chron. V, 111 : « Atriplex, quam Græci ἀνδράφαξιν vocant. » Genera sedecim diversa in horto Regio observata a nobis. Sativam Galli vocant *arroche* et *bonne-dame*. Iconem sativæ apud Lobelium videbis in Obs. p. 127; silvestriam apud Matthiolum, p. 460, 461, 462. HARD.

ficax vis, præcipue scorpionum, vesparum, similibumque, et muris aranei. Quin¹² et trita cum oleo qualibet¹³ earum peruncti ante, vel habentes eas, non feriuntur. Folium impositum scorpionibus torporem affert. Valent¹⁴ et contra 3. venena: aculeos omnes extrahunt illitæ crudæ cum nitro: potæ¹⁵ vero decoctæ cum radice sua, leporis marini venena restinguunt, et, ut¹⁶ quidam dicunt, si vomatur. De eisdem mira et alia traduntur. Sed maxime, si quotidie quis succi ex qualibet earum sorbeat cyathum dimidium, omnibus morbis cariturum. Hulcera¹⁷ manantia in capite sanant in urina putrefactæ, lichenas et hulcera oris cum melle. Radix¹⁸ decocta, furfures capitis et dentium mo-

Prisc. I, 22, de apum percussibus, vel scorpionum, etc. H. — *Efficax.* Sic Vet. et Chiff. *efficacior* Gron. et al. ante Hard. En.

12. *Quin.* Habet eadem Nicander in Ther. pag. 7. Descripsit ab eodem etiam Diosc. II, 144. H.

13. *Qualibet earum,* etc. Nempe silvestrium. HARD.

14. *Valent.* Sic libri omnes editi. In MSS. Reg. 1, Colb. 1, 2: «Valent et contra phystim venena.» In Reg. 2: «et contra psitum venena.» Ut legi videatur oportere: «Valent et contra presterum venena.» Est enim prester e serpentium genere, quarum de venenis in præsentia agitur. Vel certe: «Valent et contra psimithii venena.» hoc est, cerussæ: nam contra cerussam epotam, valere malvæ cum radicibus decoctum, auctor est Diosc. II, Eûper. cap. 163, pag. 125: Ψιμίθιου δὲ ποθέντος... μολόχης ἀρίφτημα σὺν ταῖς ῥίζαις. HARD.

15. *Potæ.* Plin. Val. III, 54. Avicenna, tit. II, lib. IV, p. 201, semen althææ laudat, contra vene-

num leporis marini. Alibi juvare ait et malvæ cauliculos, et althææ folia recens elixata. Caudes cum radice, Diosc. Eûp. II, 156, p. 123. HARD.

16. *Et ut.* Hos sequuntur Aetius, serm. XIII, cap. 53, de iis qui leporis marini venena sentiunt: «His, inquit, lac asininum recens mulctum cum passo assidue præbeat: aut si hoc non adsit, bulbulum, aut malvæ decoctum: indeque confestim vomant, etc.» Dioscor. quoque, II, 144. H.

17. *Hulcera.* Diosc. II, 144, et Marc. Emp. cap. IV: «Malva erratica cum urina humana, id est, puerili, trita et imposita, valde siccatur capitis humores.» De capitis hulceribus ibi sermo. HARD.

18. *Radix.* Diosc. loc. cit. Q. Seren. cap. IV: «Porrigini depellendæ. Est insensibilis morbus, sed noxia forma, Quam caput immensa pexum porrigine ningit, Copia faris uti frendentibus edita saxis: Hinc poterit malvæ radix decocta levare.» HARD.

bilitates. Ejus¹⁹, quæ unum caulem habet radice circa dentem qui doleat pungunt, donec desinat dolor. Eadem strumas et parotidas panosque, addita hominis saliva, purgat citra vulnus. Semen in vino nigro potum a pituita et nauseis liberat. Radix²⁰ mammarum vitiis occurrit, adalligata in lana nigra. Tussim²¹ in lacte cocta, et sorbitionis modo sumpta, quinis diebus emendat. Stomacho inutiles Sextius²² Niger dicit. Olympias Thebana, abortivas esse cum adipe anseris: aliqui purgari feminas, foliis earum manus plenæ mensura in oleo et vino sumptis. Utique constat parturientes foliis substratis celerius solvi: protinus²³ a partu revocandum, ne vulva sequatur. Dant et succum bibendum parturientibus jejunis, in vino decoctæ hemina. Quin et semen adalligant brachio, genitale²⁴ non continentium: adeoque eæ Veneri nascuntur, ut semen²⁵ unicaulis aspersum genitali, feminarum aviditates augere ad infinitum Xenocrates tradat: itemque tres radices juxta adalligatas, tenesmo et dysentericis utilissime infundi: item²⁶ sedis vitiis, vel si foveantur. Melancholicis quoque 5 succus datur cyathis ternis tepidus: et insanientibus, quaternis. Decoctæ comitialibus heminæ succi. His et calcu-

19. *Ejus.* Plin. Val. IV, 5: - Radix unius caulis, inquit, admota denti, pellit dolorem. - Hæc malva major unicaulis Matthioli, de qua superius dictum est. H.

20. *Radix.* Plin. Val. IV, 5. H.

21. *Tussim.* Malvam in cibo commendat pariter ad tussim Celsus, IV, 4. HALL.

22. *Sextius.* Et qui Sextium transcribit, etsi eundem in præfatione vituperat, Dioscor. II, 144: Καροσμάχος δι καὶ εὐκοδίου, etc. Plin. Val. IV, 5: - Olympias Thebana abortivas esse putat malvas cum adipe anserino genitali parti sub-

jectas. Sextius Niger et Dioscorides stomacho inutiles arbitrantur. - H.

23. *Protinus a partu.* Removeudum a partu medicamentum. H. - *Solvi, protinus a partu revocandum.* Vet. apud Dalec. *solvi, sed protinus a partu revocanda.* ED.

24. *Genitale.* Seminis profluvio laborantium. Genitale pro semine accipi monuimus c. 53. HALL.

25. *Semen.* Malvæ majoris unicaulis, de qua dictum est superius. Plin. Val. IV, 5, de radice malvæ unius caulis: - Eadem femori alligata stimulat Venerem. HALL.

26. *Item.* Diosc. II, 144. H

losis, et inflatione, et torminibus, aut opisthotonico laborantibus, tepidus illinitur. Et²⁷ sacris ignibus, et ambustis²⁸, decocta in oleum folia imponuntur : et ad vulnerum impetus cruda cum pane. Succus²⁹ decoctæ nervis prodest, et vesicæ, et intestinorum rosionibus. Vulvas et cibo et infusione³⁰ emollit in oleo : succus decoctæ pori³¹ meatus 6 suaves facit. Althææ³² in omnibus supra dictis efficacior radix : præcipue convulsis ruptisque. Cocta in aqua alvum sistit. Ex vino³³ albo strumas, et parotidas, et mammaram inflammationes³⁴, et panos³⁵ in vino folia decocta et illita tollunt. Eadem arida in lacte decocta, quamlibet

27. *Et. Althææ hanc vim Diosc.* attribuit, III, 163; quam et ad hæc morborum genera efficaciorē esse reliquis, Plinius ipse mox tradit. Erysipelatis sanandis malvam idem commendat, II, 144. H.

28. *Et ambustis.* Plin. Val. III, 36 : « Ambustis sanandis : Malvæ folia ex aqua decoquantur, et ex ea aqua foventur combusta. » Diosc. item, II, 144. Theodor. Prisc. I, 17 : « De ustione calidæ, vel ignis... Malvarum folia elixa, et cum oleo superintrita impones. » HARD.

29. *Succus decoctæ.* Dioscor. II, 144; Apul. cap. XL, tit. 1, ad vesicæ dolorem; et tit. 2, ad nervorum dolorem. HARD.

30. *Et infusione.* Clysteribus. Alii in sessione legunt, invitis MSS. Diosc. loc. cit. Τὸ δὲ ἀρέψιμα αὐτῆς μαλακτικὸν ἐγκάθισμα ὑστέρως εἰς τὰ ἐντέριμα πρὸς δηγμὸς ἐντέρων καὶ μήτρας, καὶ δακτυλίου ἀρμόδιον. « Ejus decoctum in sessione vulvas emollit : quin et ad intestinorum, vulvæ, sedisque rosiones, commode infunditur. » HARD.

31. *Pori.* Ita libri editi cum

Colb. I. At Reg. 1 et Colb. 1, cum Chiffi. *Permeatus.* Urinæ credo meatum intelligit : nam vesicæ utiles malvæ caules esse prodidit Diosc. loc. cit. οἱ καυλοὶ κύριε ὀφθαλμοί. H.

32. *Althææ..... efficacior.* Plin. Valer. IV, 5. HARD.

33. *Ex vino.* Dioscorid. III, 163: Ἐψηθεῖσα γὰρ ἐν μαλικράτῳ ἢ οἴνῳ... ποιεῖ πρὸς τραύματα, παρωτίδας, χοιράδας, ἀποστήματα, μαστοὺς φλεγμαίνοντας, etc. HARD.

34. *Inflammat.* MSS. *inflationes*, quod fere idem valet : quum ex inflatione inflammatio fere consequi solet. Th. Prisc. in Gynæciis. sive lib. III, 1 : « Mamillas cum tensione tumentes vel dolentes, quod post partum mulieribus quam maxime evenire consuevit, quas ex eo etiam gravis dolor inquietat, etc. » Et mox : « Si indignatio illa his minime potuerit prohiberi, et lactis aggregatio maximum fervorem locis incusserit, etc. » H.

35. *Et panos.* Ita Galen. de Fac. simpl. med. VI, p. 170 : Παικτικὰ φαρμάκων δυσπέπτων, panos difficiles concoquit, sive discutit. HARD.

perniciosæ tussi citissime incedunt. Hippocrates vulneratis, sitientibusque defectu sanguinis³⁶, radicis decoctæ succum bibendum dedit : et ipsam vulneribus cum melle et resina : item contusis, luxatis, tumentibus, et musculis, nervis³⁷, articulis imposuit : et asthmaticis³⁸ ac dysentericis in vino bibendum dedit. Mirum³⁹, aquam radice ea addita addensari sub dio⁴⁰, atque lactescere. Efficacior⁴¹ autem, quo recentior.

LXXXV. Nec lapathum dissimiles effectus habet. Est² autem et silvestre, quod alii oxalidem appellant, sapore³ proximum, foliis acutis, colore betæ candidæ, radice minima : nostri⁴ vero rumicem⁵, alii lapathum⁶ cantheri-

36. *Defectu sanguinis.* Atrophia videlicet. DALEC.

37. *Nervis.* Ad nervos articulosque vulneratos althææ radicem Galenus commendat, κατὰ γένη, ΠΙ, 7. HARD.

38. *Et asthmaticis.* MSS. Reg. et Colb. • Imposuit, ut supra : spasticis, dysentericis, etc. • De dysentericis subscribunt Dioscor. III, 163, et Galenus de Fac. simpl. med. VI, 5, p. 179. HARD.

39. *Mirum.* Diosc. III, 163 : Πήγνυσι δὲ ἢ ῥίζα καὶ ὕδωρ, μίγξις αἰῶν, καὶ συναθροισθῆσα. Accepit a Theophr. ex Hist. IX, 19. H.

40. *Sub dio.* MSS. omnes, sub dio. HARD. — *Lactescere.* Vet. ap. Dalec. *lentescere.* ED.

41. *Efficacior autem,* etc. Nam peptica et malactica vis spatio temporis elanguescit. DALEC.

LXXXVI. 1. *Nec lapathum,* etc. Non hoc dicit, lapathum herbam esse silvestrem, sed præter sativum esse etiam aliud lapathi genus silvestre. Quare melius legitur adjecto, et : • Est autem et silvestre. •

ΓΕΛΕΝ. — *Nec Hortense* videlicet, Dodonæi lapathum sativum, p. 637. Gallis, *la patience.* HARD.

2. *Est.* Id esse quod gallicum vulgus oxalim adhuc imitatione græca nuncupat, aliqui *ozellam*, *l'oseille* : alii *vinetam* : e recentioribus herbariis plerique asseverant : quibus ut assentiar, vehementer laboro : quum absit ab ozellæ foliis color betæ candidæ : sunt enim e nigro viridia. De hoc genere Diosc. II, 140 : ἔστι δὲ καὶ τέταρτον εἶδος, δ' ἐνιοὶ ὀξάλιδα, ἢ ἀναξυρίδα, ἢ λάπαθον καλοῦσι. H.

3. *Sapore.* Sic ex MSS. Harduin. cons. Chiff. *sativo proximum* Gronov. et Al. ED.

4. *Nostri.* Quum in hortis seritur. Sed et alii rumicem silvestre lapathum nominarunt : ut Plin. Val. lib. I, cap. 38. HARD.

5. *Rumicem.* Supra lib. XIX, cap. 12. Lapathum sativum rumex dicitur, non silvestre. DALEC.

6. *Lapathum.* Forte quod cantheriis, hoc est, jumentis pabulo datur. Sic hordeum cantherinum

num, ad strumas⁷ cum axungia efficacissimum. Est⁸ et alterum genus fere, oxylapathon⁹ vocant, sativo idem similius, et acutiora habet folia ac rubriora, non nisi in palustribus nascens. Sunt¹⁰ qui hydrolapathon tradunt in aqua natum. Est et aliud¹¹ hippolapathon majus sativo, candidiusque, ac spissius. Silvestria¹² scorpionum ictibus medentur, et ferire prohibent habentes. Radix¹³ aceto

vocat Columella, lib. II, cap. 9, p. 55, quod et animalia quæ ruri sunt melius quam triticum, et hominem salubrius quam malum triticum pascit. HARD.

7. *Ad strumas.* Nam mutata interpunctione legi in hunc modum oporteat, « lapathum cantherinum. Ad strumas cum axungia efficacissimum est et alterum genus fere, etc. » scrupulum Apuleius injicit. Is enim, tom. I, cap. 33 : « Si qua duritia in corpore : Herba oxylapathon, inquit, cum axungia veterē pisata, et cum pane domestico facta quasi malagma, et imposita mirifice sanat. » Sed oxylapathum is pro oxalide accepit haud dubie, quam et oxylapalin appellari prodidit Scholiastes Nicandri in Theriac. p. 39 : ὄξαλις, καὶ ὀξυλάπαλις, καὶ ἀναξυρίς καλεῖται. HARD.

8. *Est et.* Ita libri omnes : nequidquam *feri*, hoc est, silvestris, reponere tentante Pintiano. Fere hoc genus alterum recte a Plinio dicitur, quod sit nempe sativo, etiam quam illud quod est proxime antea memoratum, similius, affiniusque : vix ut diversi generis esse putes. H.

9. *Oxylapathon.* Id ei nomen ob acutiora folia datum : ob id officinæ nostrates *lapathum acutum* nominant. *Grandem oxillam* officinæ dicunt : vulgus *parellam*, *parelle*. Lapathum

silvestre seu oxylapathum Dodonæi est, p. 637. HARD.

10. *Sunt.* Hanc hippolapatho congenerem herbam esse nemo diffitebitur, quum aquarum vernacula et ea sit, ambæque paludibus exsiliant : sed oleribus repudiatur. Galen. de Fac. simpl. med. lib. VII, p. 201 : Ἰππολάπαθον ἐν ἴσασσι γινώσται. H.

11. *Est et aliud.* A folii amplitudine id nomen sortitur : ἴστος enim in compositione amplitudinem supra modum designat. Hoc genus plerique Rhabarbarum Monachorum nominant, quod ejus radice rhabarbari loco nonnulli utuntur. Sic Anguillara, part. 7, pag. 110. Pingitur a Dodonæo, p. 637. H.

12. *Silvestria.* Seu semen, seu radix decocta bibatur. Diosc. lib. II, cap. 140. HARD.

13. *Radix.* Si per vas aliquod aut linteolum pauillatim stillatimque exprimatur. — *Si colluatur*, aliqui legi malunt, ad differentiam hibiti. Sequitur enim, *si vero bibatur, morbo regio.* Favere ei conjecturæ Marcell. Empir. videtur cap. XII : « Lapathi radix, inquit, in aceto acerrimo coquitur, atque eo aceto dentes colluuntur, vel foverentur. » Plinius Valer. lib. I, c. 38 : « Agrestis lapathi, quod alii rumicem dicunt, radix... cum aceti cyathis quinque cocta, in ore aceto tento ; dolorem

si coletur, succus dentibus auxiliatur : si vero bi-
 orbo¹⁴ regio. Semen¹⁵ stomachi inextricabilia vitia
 ippolapathi¹⁶ radices privatim ungues scabros de-
 Dysentericos¹⁷ semen duabus drachmis in vino
 berat. Oxylapathi semen lotum in aqua cælesti,
 in rejicientibus adjecta acacia lentis magnitudine
 Præstantissimos pastillos¹⁸ faciunt ex foliis et ra-
 lito nitro et thure exiguo. In usu aceto diluunt.
 XVI. Sed sativum in epiphoris oculorum illinunt
 Radice¹ lichenas et lepras curant. In vino

llit. • Dioscorid. quoque
 . 140: Παρηγοροῦσι δὲ...
 ἑψηθεῖσαι ἐν οἴνῳ, καὶ
 α. Nihilominus omnium
 un, quæ videre licuit,
 utus, nihil muto. Colari
 is succum oportere Pli-
 utrumque medicamen-
 ad dentium dolorem le-
 quos eo collui necesse
 d potum, regio morbo
 Plin. Val. lib. II, c. 59 :
 radices conteres ex vino
 labisque, et potui dabis:
 finem tollit. • HARD.
 bo. Plin. Valer. lib. II,
 t Dioscor. loc. cit. Item
 in Geop. lib. XII, cap.

en. Stomachi tantum fa-
 ν ζομάχου, semine potio
 oscorides prodidit loc.

polapathi. Plin. Val. IV,
 apatho : • Scabros ungues
 detrahit. • Theod. Prisc.
 30 : • Scabiosos, veluti
 os, si quis forte ungues
 ... lapathi agrestis radix
 cta et contrita curat. •

Et Dioscorides, lib. II, cap. 140,
 λαιχῆνας, ὄνυχας λαπρούς. HARD.

17. *Dysentericos*. Plin. Valer. loc.
 cit. et Dioscorid. Πίνεται ὠφελίμως
 μεθ' ὕδατος ἢ οἴνου πρὸς δυσεντηρίας.
 Galen. quoque de Fac. simpl. med.
 lib. VII, p. 201. HARD.

18. *Pastillos*. Τροχίσκους Græci
 vocant ab orbiculari forma. Pastilli
 medicis arida sunt medicamenta,
 contrita humore non pingui, aut
 vino vel aceto incocta, quæ a co-
 ctione rursus inaruerunt : quæ,
 quum utendum sit, subinde ejus-
 dem generis humore diluuntur, de-
 inde vulneribus illinuntur : non
 autem imponuntur, ut emplastra.
 Ita Budæus. HARD.

LXXXVI. 1. *Radice meliceridas*
 et lepras curant. Agnosco meliceridas,
 lib. XXI, cap. 20 extremo. Psellus
 περι καινῶν ὀνομάτων τῶν ἐν νοσήμα-
 σιν • Μελικηρίς, ἀπόστημα σώματι χλια-
 ρῶ ἰουός. Sed hic quatuor scripti
 radice cherias, ut erat vulgo ante
 Hermolaum Barbarum. Princeps li-
 ber : • Radici licherias et lepras cu-
 rant. • Forte lichenas. Sic lib. XXI,
 cap. 19 : • Lichenas et lepras, et fur-
 fures in facie emendant. • Lib. XXII,

vero³ decocta, strumas, et parotidas, et calculos. Pota³ vino et lienes illita, cœliacos æque, et dysentericos, et tenesmos: ad eademque⁴ omnia efficacius jus lapathi: et ructus facit, et urinam ciet, et caliginem oculorum discutit: item pruritus⁵ corporis, in solia balinearum additum, aut prius ipsum illitum sine oleo. Firmat⁶ et commanducata radix dentes. Eadem decocta cum vino, sistit alvum: folia⁷ solvunt. Adjecit Solon (ne quid omittamus) bulapathon⁸, radicis tantum altitudine differens, et erga dysentericos effectum, potæ ex vino.

LXXXVII. (XXII.) Sinapi¹, cujus in sativis tria genera

c. 22: « Urinam ciere præcipue traditur, sanare lichenas et lepras ex aceto: ibidem Xenocrates et lichenas, et psoras radice in aceto decocta tolli dicit. » Ubi Vossianus: « Xenocrates et lichenas, psoras, lepras radice, etc. » Vide lib. XXVI, cap. 1. Monuerat et Pintianus. ΓΑΡΟΝ. — Radix. In MSS. Reg. 1, 2, etc. *licherias* male. Sed unde *lichenas* erui sincerius a nobis intelligas, quam ab Hermolao, cæterisque, qui sunt deinde subsequuti, *meliceridas*. Impetigines sive lichenas radice lapathi cum aceto decocta ad tertias, sanari ait Marc. Emp. cap. XIX. H.

2. *In vino*. Plin. Valer. lib. IV, cap. 8, et Dioscorides, lib. II, cap. 140. HARD.

3. *Pota*. Ita Colbert. 1, recte: non *poto*. Marc. Empir. cap. XXVII: « Herba oxylapathos cum semine suo arida, contrita et ex vino arido pota, magnum incontinentiæ ventris præstat remedium. » Plin. Valer. loc. citat. « Radices ex aceto coctæ et positæ, duritiem lienis confringunt. » Idcirco scilicet, et potari Plinius et illini voluit. HARD. —

Pota vino et lienes illita. Postremam vocem Gron. omittit. ED.

4. *Ad eademque*. Plin. Valer. ad verbum, lib. IV, cap. 8. HARD.

5. *Item pruritus*. Ita Dioscorid. loc. cit. Πράβναι δὲ καὶ κνησμὸς τὸ ἀρίψημα αὐτῶν ἰπαντλούμενον, ἢ λώτρῳ μιγνόμενον. Radicum decoctum pruritus corporis sedat, vice fotus affusum, aut in solia balinearum additum. HARD.

6. *Firmat*. Ita fere Marc. Empir. cap. XII. HARD.

7. *Folia*. Lapathi folia pariter alvum solvere, semen vero sistere, scribit Galen. de Theriac. ad Pis. 4, p. 935. HARD.

8. *Bulapathon*. Quod idem cum hippolapatho videtur, aut affine certe: nam βούς et ἴππος apud Græcos in compositione solam magnitudinem indicant: non similitudinem ullam cum bove: nisi ea forte utraque compositæ vocis parte designetur: ut in βούγλωσσον, et βούκίρωσ, linguæ cornuque bubuli notatur effigies. HARD.

LXXXVII. 1. *Sinapi*. Lib. XIX, cap. 54. HARD.

diximus, Pythagoras principatum habere ex his, quorum sublime vis feratur, iudicavit, quoniam non aliud magis in nares et cerebrum penetret. Ad serpentium² ictus et scorpionum tritum cum aceto illinitur. Fungorum³ venena discutit. Contra pituitam tenetur in ore⁴, donec liquescat, aut gargarizatur cum aqua mulsa. Ad dentium dolorem manditur: ad uvam⁵ gargarizatur cum aceto et melle. Stomacho⁶ utilissimum contra omnia vitia, pulmonibusque. Exscreationes faciles facit in cibo sumptum: datur et suspiriosis: item comitialibus⁷ tepidum cum succo cucumerum. Sensus⁸, atque sternutamentis caput purgat, alvum mollit, menstrua et urinam ciet. Hydropicis⁹ imponitur cum fico et cumino tusum ternis partibus. Co-

2. *Ad serpentium ictus, etc.* Hæc Plin. Val. ad verbum, lib. IV, cap. 28. HARD.

3. *Fungorum.* Plin. Val. loc. cit. et Dioscorid. Εἰπ. II, cap. 160, et in Alex. cap. 23. HARD.

4. *Contra pituitam tenetur in ore.* Mansum capitis pituitam elicit. Ἀποφλεγματίζει. Dioscorides. ΔΑΛΕΚ. — *Contra.* Marcell. Empiric. cap. v: « Mellis et sinapis triti æqualiter mixtæ partes tepesciunt: et humor multus e capite post longam gargarizationem deducitur. » Sic Diosc. lib. II, c. 184: Ἀποφλεγματίζει διαμασσηθὲν, « commanducatum ad pituitam capitis eliciendam valet. » HARD.

5. *Ad uvam.* Plin. Valer. lib. I, cap. 43. HARD.

6. *Stomacho.* Marcell. Empiric. cap. xx, p. 150. HARD.

7. *Item comitialibus.* Dioscorides, lib. II, cap. 184. In MSS. non tepidum, sed comitialibus tedis legitur: unde tedis forsán legendum, ut Pellicerius in Not. MSS. monet. H.

8. *Sensus.* Plin. Valer. lib. IV, cap. 28. HARD.

9. *Hydropicis.* Celsus quoque, lib. III, cap. 21, et ad hydropises crebrius imponi ventri sinapi iubet, donec cutem erodat. Præpostera interpunctione perturbata hactenus omnia hoc loco fuere, et quæ hydropicis adhibita remedia, eadem epilepticis attributa. Sic enim legebatur: « Hydropicis imponitur cum fico et cumino tusum ternis partibus comitali morbo: vulvarum conversione suffocatas excitat odore, aceto mixto. » Erroris admonuere scriptores duo: alter qui de hydropicis, alter qui de epilepticis, et vulvarum conversione suffocatis eadem prodidit. Plin. Val. lib. III, cap. 12 de hydropisi: « Sinapi, inquit, et ficus, et cuminum, æquis partibus tusa, ventri imponuntur. » Cæl. Aurel. Chron. lib. I, cap. 4 de epilepsia: « Articulos quoque omnes, inquit, ligatione constringentes, sternutamento commoto ex aceto, naribus interius flato,

initiali¹⁰ morbo, et vulvarum conversione¹¹ suffocatas excitat odore, aceto mixto: item¹² lethargicos. Adjicitur¹³ tordylion. Est autem id semen ex seseli¹⁴. Et si vehementior somnus¹⁵ lethargicos premat, cruribus aut etiam
 3 capiti illinitur cum fico ex aceto. Veteres¹⁶ dolores thoracis, lumborum, coxendicum, humerorum, et in quamcumque parte corporis ex alto¹⁷ vitia extrahenda sunt, illitum caustica vi emendat, pustulas faciendo. At in magna

cum sinapi. . . vel iis quæ ad matricis præfocaciones incendenda posuerunt. » HARD.

10. *Comitiali.* Dioscorid. lib. II, c. 184: Ἐπιληπτικῶς τε βοηθεῖ, καὶ ὑσσερικῶς πνιγομένης διαγίρει. H.

11. *Conversione.* Strangulatu. Dioscorid. DALIC.

12. *Item lethargicos.* Cels. lib. III, cap. 20: « Præcipueque proficit, et ad excitandum hominem, naribus admotum, et ad morbum ipsum depellendum, capiti frontive impositum sinapi. » Quin et in sopore qui ex vulvæ conversione oritur, sinapi jubet idem, lib. IV, c. 20: « Super imum ventrem tertio quoque aut quarto die imponi, donec corpus rubeat. » HARD.

13. *Adjicitur.* Dioscor. lib. III, cap. 63: Τορδύλιον, ἴνιοι δὲ σίσυλι Κρητικὸν κλοῦσι. Ejusdem nominis fuerit, cum ipsa herba, semen id quod ex ea prodit. De Cretico seseli, sive tordylion, dictum est superius, cap. 19. Ὀρδύλιον a Nicandro dicitur in Theriac. p. 60. Additum a Dioscoride articulum ut τὸρδύλιον diceret, a Nicandro neglectum, ait Anguillara, part. 5, p. 91. HARD.

14. *Est autem id semen ex seseli.* Tordylium quidam Creticum seseli vocant. Diosc. DALIC.

15. *Et si vehementior somnus.* Dioscorid. lib. II, cap. 184: Καὶ ἐπὶ ληθαργικῶν καταπλάττεται ξυρηθείσας τῆς κεφαλῆς. « Quin et lethargicorum capiti deraso illinitur. » Plin. Val. lib. IV, c. 28: « Aiunt et lethargos excitari, si pedes eorum simul tritis sinapi et ficu arida perfricentur. » HARD.

16. *Veteres.* Et hic quoque ficis admisceri vult Dioscorid. loc. citat. Μίγνεν δὲ σύκοις, καὶ ἐπιτεθὲν ἀχρι ξυρνήσεως, ἀρμύζει ἰσχυράδας, σπλῆνας, καὶ καθέλου εἰς πᾶν χρόνιον ἀγχυμα. Plinius quoque tacite ficam subintelligit hic adhibendam: quum proxime sequatur, « At in magna duritia, sine fico. » MSS. omnes paulo post *ustio*, non, ut editi, *arigo* exhibent. HARD.

17. *Ex alto.* Quum ex alto in summam cutem evocare humores animus est, translato scilicet in extimam partem morbo interior latente: Ὅπου μετὰ γιν τι ἐκ τοῦ βάθους εἰς τὴν ἐπιφάνειαν βουλόμεθα, τῷ τῆς ἑτεροπαθείας λόγῳ. Diosc. lib. II, cap. 184. Hanc curationem medici sinapismum vocant: cuius vis hujusmodi est, ut quemadmodum Cælius Aurelianus loquitur II, 1, corpus valeat papulare *lucessendo*, hoc est, pustulas facere. HARD.

sine fico impositum : vel si vehementior ustio ti-
 per duplices pannos¹⁸. Utuntur¹⁹ ad alopecias
 ibrica, psoras, lepras, phthirias²⁰, lithanicos²¹,
 tonicos. Inungunt²² quoque scabras genas, aut ca-
 oculos cum melle : succusque²³ tribus modis ex-
 ir in fictili, calescitque in eo sole modice. Exit²⁴ et
 ulo succus lacteus, qui ita quum induruit, dentium
 nedetur. Semen²⁵ ac radix, quum immaduere musto, 4
 untur, manusque plenæ mensura sorbentur ad fir-
 fauces, stomachum, oculos, caput, sensusque
 mulierum etiam lassitudines, saluberrimæ²⁶ genere
 næ. Calculos quoque discutit potum in aceto. Illi-
 et livoribus suggillatisque cum melle et adipe an-
 aut cera Cypria. Fit²⁸ et oleum ex eo semine
 cto in oleo expressoque, quo utuntur ad nervorum
 , lumborumque et coxendicum perfrictiones.
 XXVIII. Sinapis naturam effectusque eosdem ha-
 aditur adarca¹, inter silvas tacta, in cortice cala-
 sub ipsa coma nascente.

er duplices pannos. Supra,
 duplicatum pannum. » H.
 Ituntur ad alopecias. Diosc.

HARD.

hthirias. Q. Seren. cap. VI
 iriasi arcenda, pag. 128 :
 ergo decet mordax hau-
 pi. » HARD.

lithanicos. Ita libri omnes.
vicos : ego lichenas malim. H.
nungunt. Dioscorid. lib. II,
 §. HARD.

uccusque. E semine, radice,
 o. De succo eo, qui debet
 a sole calescere, Dioscor.
 HARD.

Exit. Plin. Val. ad verbum,
 cap. 28 : » Est et alius suc-
 caule colligitur : hic quum

expressus fuerit, lacteam facit gut-
 tam, utilem dentibus, si in dolore
 illiniatur. » HARD.

25. *Semen.* Plin. Valer. loc. cit.
 totidem verbis. HARD.

26. *Saluberrimæ.* Sic MSS. om-
 nes. H. — *Saluberrimæ.* Gronov. et
 al. ante Hard. *saluberrimo.* ED.

27. *Illinitur.* Iisdem verbis Plin.
 Val. lib. III, cap. 47. HARD.

28. *Fit et oleum ex eo semine,* etc.
 Plin. Valer. ad verbum, lib. IV,
 cap. 28. HARD.

LXXXVIII. 1. *Adarca.* Hoc est,
 lib. XVI, quo silvestrium arborum
 naturæ pertractantur, obiter indi-
 cata ibi, cap. 66, in arundinum
 tractatione, circa quas adarca na-
 scitur. HARD.

- 1 LXXXIX. Marrubium¹ plerique inter primas herbas commendavere, quod Græci prasion vocant, alii linostrophon, nonnulli philopæda, aut philochares, notius quam ut indicandum sit. Hujus folia semenque contrita prosunt contra serpentes², pectorum et lateris³ dolores, tussim veterem: et iis⁴ qui sanguinem rejecerint⁵, eximie utile, scopis⁶ ejus cum panico aqua decoctis, ut asperitas succi mitigetur. Imponitur⁷ strumis cum adipe. Sunt qui viridis semen quantum duobus digitis capiant, cum farris pugillo decoctum, addito exiguo olei et salis, sorbere jejunos ad tussim jubeant. Alii⁸ nihil comparant in eadem causa marrubii et feniculi succis ad sextarios ternos expressis, decoctisque ad sextarios duos, tum addito mellis sextario, rursus decocta ad sextarios duos, si cochlearii mensura in die sorbeatur in aquæ cyatho. Et virilium vitis⁹ tusum

LXXXIX. 1. *Marrubium*. Diosc. in Noth. pag. 457: Πράσιον, οἱ δὲ εὐπατάριον, οἱ δὲ φιλοχαρὲς... Ῥωμαῖοι μαρροῦβιον. Nostris, *du marrube*. H.

2. *Contra serpentes*. Et sane in theriacæ compositionem adsciscitur marrubium virens, ab Andromacho apud Galenum, de Ther. ad Pison. lib. I, cap. 7, p. 939. HARD.

3. *Lateris*. Sic Dioscor. lib. III, cap. 119. Apul. cap. XLV, tit. 1, ad tussim graven: «Herbam marrubium decoques ex aqua, et dabis bibere eis qui graviter tussiunt: mire sanat.» Et Q. Seren. cap. xxxv. Prævit omnibus Cels. lib. IV, cap. 4, qui ad tussim veterem jubet *porri vel marrubii succum assumi*. HARD.

4. *Et iis*. Plinius Valer. lib. I, cap. 64 *ad exscreationem cruentam*, etc. «Marrubii quoque scopæ cum pane (ex Plinio nostro scribe, cum panico) decoquantur: æque ex aqua bibuntur.» Marc. Emp. cap. xvi:

«Marrubii viridis fasciculum, et ambrosiæ fasciculum... postea decoque ad crassitudinem mellis: ex eo uteris jejunos... ad sanguinis rejectionem sedandam, et stomachum confirmandum.» HARD.

5. *Qui sanguinem rejecerint*. Tabidis. Diosc. DAL. — Alii, *qui sanguinem rejiciunt*. ED.

6. *Scopis ejus cum panico*. Consentit cum Dalec. HARD.

7. *Imponitur*. Marcell. Empiric. cap. xv. Apul. cap. XLV, tit. 8, *ad omnem duritiam*: «Herba marrubium tusa cum axungia, et imposita, mire sanat.» HARD.

8. *Alii*. Ita fere Marc. Empiric. cap. xvi. HARD.

9. *Et virilium vitis*, etc. Folia cum melle illita, sordida hulcera purgant, nomas sistunt. Dioscor. DALEC. — *Et virilium*. Hulceribus sordidis genitalium. Diosc. lib. III, cap. 119. HARD.

cum melle mire prodest. Lichenas purgat ex aceto. Ruptis, convulsis, spasticis¹⁰ nervis salutare. Potum alvum solvit cum sale et aceto: item menstrua¹¹ et secundas mulierum. Arida¹² farina cum melle ad tussim siccam efficacissima est¹³: item ad gangrænas, et pterygia¹⁴. Succus¹⁵ vero auriculis, et naribus, et morbo regio¹⁶, minuendæque bili cum melle prodest. Item contra venena¹⁷ inter pauca potens. Ipsa¹⁸ herba stomachum et excreationes pectoris purgat, cum iride et melle. Urinam ciet: cavenda¹⁹ tamen exulceratæ vesicæ, et renum vitii. Dicitur²⁰ succus et cla-

10. *Spasticis*. Contractis, ac rigentibus. Apuleius, cap. XLV, tit. 9: « Si quis ab opere lassus inciderit in languorem, et nervorum habuerit dolorem et spasmus: herbæ marrubii succo cum oleo rosaceo permixto perunges eum: sine mora sanabitur. » HARD.

11. *Item menstrua*. Diosc. loc. cit. et Q. Seren. cap. XXXV, pag. 148, ex ed. Pithoi. HARD.

12. *Arida*. Diosc. loc. cit. H.

13. *Ad tussim siccam efficacissima est*. Ob humoris crassitiem. DAL.

14. *Gangrænas et pterygia*. Cels. lib. VI, cap. 19: « In digitis recedere ab ungue caruncula cum magno dolore consuevit: πτερύγιον Græci appellant. » Sunt ab his diversa πτερύγια τὰ ἐν ὀφθαλμοῖς ungue in oculis orientes: de quibus idem Cels. lib. VII, cap. 7: « Unguis vero, quod πτερύγιον Græci vocant, est membranula nervosa, oriens ab angulo, quæ nonnumquam ad pupillam quoque pervenit, eique officit. Sæpius a narium, interdum etiam a temporum parte nascitur, etc. » De priore πτερύγιου genere, τὸ ἐν δακτύλοις hic locus accipiendus est. Concinit Plinio

Dioscor. lib. III, cap. 119. HARD.

15. *Succus*. Dioscorid. loc. citat. Galen. quoque de Fac. simpl. med. lib. VIII, p. 221. HARD.

16. *Morbo regio*. Naribus morbum regium purgat. Diosc. DAL.

17. *Item contra venena*. Contra aconita, Nicander in Alex. p. 130; Dioscorid. Εἰπ. lib. II, cap. 137, p. 120. Apul. cap. XLV, tit. 1, contra venenum, si quis sumpsit: « Herbæ marrubii succum dabis ex vino veteri, etc. » HARD.

18. *Ipsa*. Apuleius adi, c. XLV, tit. 2, ad stomachi dolorem: « Herbæ marrubii succus potus, etc. » Prius legebatur, « pectoris purgat. Cum iride et melle urinam ciet. » Vitiosam hanc interpunctionem esse Dioscorides admonuit, cujus hæc verba lib. III, cap. 119, de marrubio agentis: Ἀνάγει καὶ πάχος ἐκ θώρακος, ἱριδος ξηρῆς μίγξις. « Crassam quoque pituitam pectore contentam, admixta iride sicca, excreatione purgat. » HARD.

19. *Cavenda*. Dioscor. lib. III, cap. 119: Κύσει μὲν τοῖς καὶ νεφροῖς ἀθεταῖ. HARD.

20. *Dicitur*. Cum vino et melle inunctus. Diosc. loc. cit. et Galen.

ritatem oculorum adjuvare. Castor²¹ marrubii duo genera tradit: nigrum, et quod magis probat, candidum. In ovum²² inane succum addit is, ipsum quum infundit melle æquis portionibus, tepefactum; vomicas rumpere²³, purgare, persanare promittens: illitis²⁴ etiam vulneribus a cane factis tuso cum axungia veteri.

1. XC. Serpyllum¹ a serpendo putant dictum²: quod in silvestri evenit³, in petris maxime. Sativum⁴ non serpit,

de Fac. simpl. med. lib. VIII, pag. 221. Oleo quoque in quo marrubii folia maduerint. Theod. Prisc. lib. I, cap. 10, de oculorum causis. H.

21. Castor. Hoc etiam Dioscorid. loc. cit. hoc et Theophrast. Histor. lib. VI, cap. 2, hoc alii faciunt. Πράσιον candidans a Diosc. describitur, lib. III, cap. 119. Μέλαν πρᾶσιον, quod nigrum est Castoris marrubium, βαλλώτη etiam græce dicebatur: de qua Diosc. idem lib. cit. c. 117: Βαλλώτη, οἱ δὲ μέλαν πρᾶσιον καλοῦσι. Nigri marrubii formam ac vires persequitur uberius paulo Plinius, lib. XXVII, cap. 30. Hujus iconem Dodonæus exhibet pag. 90. Candidi Matth. in Diosc. lib. III, p. 828. Utrumque in Horto Regio vidimus. HARD.

22. In ovum. Marcell. Empir. hoc medicamentum ita digerit, c. xvii: «Ovum incoctum in calycem defunditur, et testa ejus succo marrubii impletur, et in ipsum calycem defunditur, et mellis optimi desputati tantundem: omnia hæc in se permiscetur, ac tepefacta hauriuntur: miro modo vomicas rumpunt, et ad sanitatem laborantem stomachum perducunt.» HARD.

23. Vomicas rumpere. Internos abscessus. DALEC.

24. Illitis etiam vulneribus. Ad verbum hæc Plin. Valer. lib. III, cap. 51. HARD.

XC. 1. Serpyllum. Et græce ἑρπυλλος ἀπὸ τοῦ ἑρπαιν, inquit Diosc. lib. III, cap. 46, quoniam radicatur, quacumque sui parte terram attingit. HARD.

2. A serpendo putat dictum. A serpendo putant dictum, quod in ætivo evenit in petris maxime (a maceris demissum prolixius crescit): silvestre ac voluntarium non serpit, sed ad palmi altitudinem increscit. Sativum origano simile foliis ramisque, sed candidioribus. Diosc. DALEC.

3. Quod in silvestri evenit. Est illud serpyllum vulgare repens, quod a Clusio pingitur Hist. rarior. Plant. lib. III, p. 359, visum a nobis in Horto Regio. HARD.

4. Sativum. Ut Theophrast. Hist. lib. VI, cap. 7, sic etiam Plinii sativum serpyllum; sive hortense, non aliud est quam silvestre Dioscoridis in hortis satum, uti ante nos Matthiolus, etsi paulo obscurius animadvertit in Dioscoride, l. III, p. 725. Ut intelligas temere Dalecampium censoriam animadversionem hoc loco in Plinium distrixisse, perinde ac si sativi sil-

d palmæ altitudinem increscit⁵. Pinguius⁶ voluntarium, idioribus foliis ramisque, adversus⁷ serpentes efficacis, me cenchrin⁸, et scolopendras terrestres ac marinas, rptiones, decoctis ex vino ramis foliisque. Fugat⁹ et omnes, si uratur. Et contra¹⁰ marinorum venena pue valet. Capitis¹¹ doloribus decoctum in aceto illr temporibus¹² ac fronti cum rosaceo. Item¹³ phrenelethargicis : contra¹⁴ tormina, et urinæ difficultates, as, vomitiones, drachmis quatuor datur. Ex aqua ur et ad¹⁵ jocinerum desideria. Folia¹⁶ obolis quatuor ur ad lienem ex aceto. Ad cruentas exscreationes¹⁷ tein cyathis duobus aceti et mellis.

que serpylli formam imprumiscuerit. HARD.

ad ad palmæ altitudinem incre-
rvi : nimirum ad quatuor
um, sive trium pollicum al-
em. DALRC. — Sed ad palmæ.
te Colbert. 2, non palmi, ut
vel palmum, ut alii MSS. H.
inguius. Illud ipsum, quod
is seritur, quum sponte pro-
quamobrem silvestre, ut di-
a Diosc. appellatur. HARD.
dversus. Dioscorid. lib. III,
i : Καὶ πρὸς ἑρπετὰ πινόμενός
ιαταπλασσόμενος. HARD.
azime cenchrin. Genus id ser-
st, quod et κρυφίδιον Diosc.
r. nominat, c. 22. Pluribus
aculis variatam tingere al-
ucanus docet lib. IX, vs.
iæ quoniam milii seminibus
sunt, quas fruges Græci
vocant, nomen hoc serpenti
t. HARD.

ugat. Plin. Val. IV, 38. H.
Et contra. Leporis marini,
s, pastinacæ. DAL.
Capitis. Dioscorid. III, 46.

Plin. Val. l. c. et Apuleius, cap.
xcix, tit. 1, ambo iisdem verbis.
Scribon. Larg. Composit. med. 1,
ad capitis dolorem. HARD.

12. Illinitur temporibus. Καταβρί-
χεται Dioscor. affunditur. DALRC.

13. Item. Dioscor. l. c. H.

14. Contra. Diosc. et Plin. Val.
II. cc. Marcell. Emp. cap. xxvii :
« Serpyllum ad pondus victoriati
argentei tritum bene valenti ex vi-
no, febriculentis ex aqua potui da-
tum, omnes ventris dolores sedat.»

15. Ad. Ad ea omnia, quæ jecur
desiderat, quæ opus habet. Sic oris
desideria dicit idem, XXII, 50.

Thoracis præcordiorumque desi-
deria, XXVII, 109. Corporum
desideria, superius, XI, 111. Ad
jocineris inflammationes prodesse
serpyllum scribit Diosc. l. c. H.—

Desideria. Vet. ap. Dal. dolores. ED.

16. Folia. Plin. Val. IV, 38. H.

17. Ad cruentas exscreationes, etc.
Dioscoridi cruentos vomitus sedat
ejus succus, ad drachmas quatuor
potus ex aceto. DALRC.—Ad, etc.
Plin. Val. l. c. HARD.

- 1 XCI. *Sisymbrium*¹ silvestre a quibusdam *thymbræum* appellatum, pedali non amplius altitudine. Quod² in riguis nascitur, simile³ nasturtio est. Utrumque⁴ efficax adversus aculeata animalia, ut crabrones, et similia. Quod⁵ in sicco ortum, odoratum est, et inseritur coronis, angustiore⁶ folio. Sedant⁷ utraque capitis dolorem: item epiphoras, ut Philinus tradit. Alii panem addunt: alii per se decoquunt in vino. Sanat⁸ et epinyctidas, cutisque vitia in facie mulierum intra quartum diem noctibus impositum, diebus⁹ que detractum. Vomitiones⁹, singultus, tormina, stomachi dissolutiones cohibet, sive in cibo sumptum, sive succo potum. Non edendum gravidis, nisi mortuo conceptu;

XCI. 1. *Sisymbrium*. A quibusdam serpyllum silvestre appellatum, inquit Dioscorid. II, 155: Σισύμβριον, οὗ δὲ ἔρπωλλον ἀργίον καλεῖσιν. Theophrastum, credo, indicat, qui Hist. VI, 7, ἔρπωλλον ἀργίον in montibus ait θυμβρώδη nasci, thymbræ similem: atque inde thymbræi appellatio sisymbrio indita. *Sisymbrium* est hortense Matthioli, in Diosc. lib. II, pag. 485. HARD.

2. *Quod*. Hoc *sisymbrium* Dioscoridis alterum, II, 156: Σισύμβριον ἕτερον . . . ἐνὸς ἐστὶ πόα. Prius enim in culto solo oritur, ἐν χέρσοις φύεται. Aquaticum a Dodonæo pingitur, pag. 97; idem *sisymbrium* silvestre Matthioli in Dioscorid. II, pag. 486. *Menthe sauvage*, quoniam silvestris mentæ genus est. H.

3. *Simile*. *Nasturtium* gustu representat, atque idcirco cardaminen vocat, inquit Dioscor. II, 156: Καρδαμίνην ἔναι λέγουσι, διὰ τὸ ἰοικῆναι καρδάμω τὴν γεῦσιν. H.

4. *Utrumque efficax adversus aculeata animalia*. Hoc de solo priore

quod in sicco nascitur, Dioscorides prodidit, qui concisæ nimium brevitati studens, multa prætermisit. HARD.

5. *Quod*, etc. Hortense Matthioli *sisymbrium*, ut diximus: quod, quemadmodum Dioscorid. ait. l. c. foliis latioribus est, quam menta hortensis, odoratus idem, et coronis inseritur. H. — *Odoratum est*. Gron. et alii. Franz. *odorum est*. Ed.

6. *Angustiore*. Quam quod in riguis nascitur. HARD.

7. *Sedant*. Hoc de solo priore rursus Dioscorid. II, 155, sed negligentius, ut opinor: τὰ δὲ φύλλα ἐπιπλάσσεται πρὸς κεφαλαγίαν κατὰ τῶν κροτάφων καὶ τοῦ μετώπου.

8. *Sanat*. Hoc vero de solo posteriore sive aquatico, Diosc. II, 156: Ἀποκαθαίρει δὲ καὶ φακῆς, καὶ ἔφηλιν καταπλασθέντα δι' ἑλκῆς τῆς υκτὸς, ἔωθεν δὲ ἀποκαλυθέν. H.

9. *Vomitiones, singultus, tormina, stom. dissolut.* etc. Hæc de priore pariter, quod in sicco oritur, Diosc. II, 155. Galen. de Fac. simpl. med. VIII, pag. 229. HARD.

etiam impositum ejicit. Movet¹⁰ urinam cum vino
1; silvestre¹¹ et calculos. Quos vigilare opus¹² sit,
t infusum capiti cum aceto.

II. Lini semen cum aliis quidem in usu est: et¹ per
lierum cutis² vitia emendat in facie. Oculorum aciem
adjuvat. Epiphoras cum thure³, et aqua, aut cum
a ac vino sedat: parotidas⁴ cum melle, adipe, aut
stomachi solutiones inspersum polentæ modo: an-
in aqua et oleo decoctum, et cum aniso illitum.
tur, ut alvum sistat; cœliacis⁶ et dysentericis impo-
ex aceto. Ad jocineris dolores estur cum uva passa:
thisin⁷ utilissime e semine fiunt ecligmata. Muscu-

Movet. Hoc de utroque etiam
prodit, II, pag. 155, 156;
tem Empir. cap. xxvi, et
ap. cv, tit. 1: « Ad vesicæ
a, et stranguriam: Herbæ
ii contriti exceptos succos
luabos ... ex vino potui
tc. » HARD.

Silvestre. Illud silvestre,
1 sicco oritur, Dioscor. lib.
. 155. HARD.

Quos vigilare opus sit. So-
tos nimirum, veteranos,
cos. HARD.

I 1. *Et per se,* etc. Sine ulla
ione rei cujuscumque: quo
er se usurpatur a Scribonio
Comp. II, x, xix, xxiii,
; etiam et Comp. cviii, vo-
r se factus, id est, sponte. H.
utis. Ἐφῆλεις etiam, hoc est,
tis in facie ab insolatione,
. II, 125. HARD.

Epiphoras cum thure. Omnem
ationem cum aqua, melle,
oleo, aut cum melle cocto.
. DAL.

Parotidas. Iisdem verbis Plin.

Val. I, 13. At pro melle lixivium
Dioscorides adhibet, l. c. οὐν κοινῶ.
— *Solutiones.* Dal. ut paulo ante,
dissolutiones. ED.

5. *Anginas.* In MSS. ubique,
uti monuimus, hoc loco *aneso* pro
aniso scribitur. Sed anethum lege-
runt, Marcell. Emp. cap. xv, pag.
106: « Lini semen, inquit, et ane-
thum, cum sale, et oleo, et aceto
decoctum, bene contra faucium
dolores gargarizabitur. » Et pag.
108, ad fauces curandas rursum
anethum adhibet. Et Plin. Val. I,
52, cui lemma inscriptum, *Anginae
medendo*: « Lini semen, inquit, et
anethum in oleo et aqua decoctum
ad tertias, imponitur: acetum item
et sal gargarizatur. » Et cap. 45,
de tonsillarum vitio: « Lini semen,
inquit, et anethum in oleo et aqua
decoctum imponitur, et acetum
gargarizatur. » HARD.

6. *Cœliacis.* Diosc. II, 125. H.

7. *Ad phthisin.* Plin. Val. I, pag.
63. Quid sit phthisis ex Celsodisce,
III, 22: « Tertia est, inquit, lon-
geque periculosissima species tabis,

lorum, nervorum, articularum, cervicum⁸ duritias, cerebri⁹ membranas mitigat farina seminis, nitro, aut sale, aut cinere additis. Eadem cum fico idem concoquit ac maturat. Cum radice¹⁰ vero cucumeris silvestris extrahit quæcumque¹¹ corpori inhæreant. Sic et¹² fracta ossa. Serpere¹³ hulsus in vino decocta prohibet, eruptiones¹⁴ pituitæ cum melle. Emendat ungues scabros cum pari¹⁵ modo nasturtii: testium¹⁶ vitia et ramices cum resina et myrrha: et gangrænas ex aqua. Stomachi¹⁷ dolores cum feno græco sextariis utriusque decoctis in aqua mulsa. Intestinorum et thoracis pernicioosa vitia, clystere in oleo, aut melle.

quam Græci φθίον nominaverunt. Oritur fere a capite: inde in pulmonem destillat; huic exulceratio accidit: ex hac febricula levis fit quæ etiam quum quievit, tamen et repetit. Frequens tussis est, pus exscreatur, interdum cruentum aliquid. Quidquid exscreatum est, si in ignem impositum est, mali odoris est. • Educi ea quæ pectori intus hærent, eo ecligmate etiam Diosc. affirmat, l. c. Et Theodor. Prisc. II, part. 2, cap. 10, de empyicis: • Eclegmate utor, quod ex lini semine frixo, cum nucleis et melle despumato conficitur. • H.

8. *Cervicum.* Rigorem. Marcell. Emp. cap. XVIII, pag. 127: • Farina lini seminis addito nitro ex vino calido, in modum malagmatis temperatur, et imponitur: cervicum dolori statim medetur. • H. *Cervicum.* Vet. ap. Dal. *cervicis.* Ed.

9. *Cerebri.* Inflammatas. Inde est quod ad dolores capitis puerorum lini semen tritum ex aqua commendat Marc. Emp. cap. 1, pag. 88. Et phreneticorum, quibus • jugis insomnietas est ex meningis

tensione, succo lini seminis irrigari articulos • præcipit Theodor. Prisc. II, p. 2. cap. 2, HARD.

10. *Cum radice.* Ad verbum hæc Marc. Emp. cap. XXXIV, et Plin. Val. III, 49. HARD.

11. *Quæcumque.* Aculeos, spicula. HARD.

12. *Sic et,* etc. MSS. Reg. Colb. Ch. *sic effracta.* HARD.

13. *Serpere.* Plin. Val. III, 22, pariter *in vino decocta.* Marc. Emp. cap. IV, *ex melle adposita.* HARD.

14. *Eruptiones.* Marc. Emp. et Plin. Val. II. cc. HARD.

15. *Cum pari.* Adjicit Dioscorid. II, 125, et parem etiam mellis mensuram. HARD.

16. *Testium.* Marc. Emp. cap. XXXIII: • Farina lini seminis, cum resina et myrrha pari pondere permixta, et imposita testiculis, dolori ac tumori eorum subvenit. • Sic etiam Plin. Val. II, 42. Adde et Theodor. Prisc. I, 25, *ad veretri dolores.* HARD.

17. *Stomachi.* Plin. Valer. *iisdem* verhis, II, 15. HARD.—*Mox oleo, aut melle.* Gron. *oleo et melle.* ED.

XCIII. Blitum¹ iners videtur ac sine sapore, aut acrimonia ulla. Unde² convicium feminis apud Menandrum faciunt mariti. Stomacho³ inutile est. Ventrem adeo turbat⁴, ut choleram faciat aliquibus. Dicitur⁵ tamen adversus scorpiones potum e vino prodesse, et clavis pedum illini: item lienibus, et temporum⁶ dolori, ex oleo. Hippocrates menstrua sisti eo cibo putat⁷.

XCIV. (XXIII.) Meum¹ in Italia non nisi a medicis se-

XCIII. 1. *Blitum*. Ad verbum hæc Plin. Val. IV, 9. Gallis *blettes*, ou *bettes*. Iconem apud Lobelium vide in Obs. pag. 125. In Narbonensi Gallia *turgou* vocant, inquit Ruellius, II, pag. 356. HARD.

2. *Unde*. Plautus in Trucul. act. IV, sc. 4: « Blitea et lutea est meretrix, nisi quæ sapit in vino ad rem suam. » Viles, abjectas, fatuasque mulieres βλιτάδας antiqui vocabant. Suidas, Βλιτάδας οἱ καλαιοὶ τὰς σύταλεις γυναῖκας ὀλεγον. Quod nomen adhuc in nostrum vulgus manavit, socordes ignavosque homines *beliteros* græca imitatione nominans, inquit Ruellius, I, p. 75. Festus: « Blitum, genus oleris a saporis stupore appellatum esse e græco putatur, quod ab his βλάξ dicatur stupidus. » At Græcis quoque βλίτον est. Hesych. Βλίτον, λαχάνου εἶδος. Schol. Arist. Βλίτον μωρὸν εἶναι δοκεῖ λαχάνον. « Blitum videtur esse olus inspidum. » H.

3. *Stomacho*. Tamen bonam alvum facere Dioscorid. vere dixit, II, 143. HARD.

4. *Ventrem adeo turbat*. Theopompus comicus apud Athen. XIV, παῦσαι κυβεῦσεν, μειράκιον, καὶ τοῖς βλίτοις διαχρῆ τὸ λοιπὸν, κοιλίαν σκληρὰν ἔχεις, τὰ πετραῖα τῶν ἰχθυ-

δίων ἀπίσθη. Victorius, lib. III, cap. 13. DALSC. — *Ventrem*. Hæc totidem verbis Plin. Val. IV, 9. H.

5. *Dicitur*. Plin. Val. l. c. H.

6. *Temporum*. Sic Apollonius apud Galen. κατὰ τόπ. I, p. 368: Βλίτον τρίψας σὺν λαίω διαις, χρῶ.

7. *Hippocrates*. Ita libri omnes, et Plinius quoque Val. IV, 9: « Hippocrate, inquit, præcipiente ad sistenda omnia menstrua feminarum in cibo dandum. » Hippocrates sane de Diæta, lib. II, cap. 26: Βλίτον θερμὸν, οὐ διαχωρητικόν. « Blitum calidum est, non movens alvum. » HARD.

XCIV. 1. *Meum*. Gron. et al. ante Hard. *meu*. ED.—Diosc. I, 3: Μῆρον τὸ καλούμενον Ἀδαμαντικόν, γιννᾶται πλείρον ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Ἰσπανίᾳ. Galeno de Antid. I, 7, p. 878: Μεῖον Ἀδαμαντικόν. Vidimus in horto Regio, quale depingitur a Dodoneo, pag. 320. Meum in Italia reperiri, et in Calabria quidem ab incolis *Imperatrice* appellari, in montibus Nursinis *spicula*, alibi aliter, scribit Anguillara, lib. de Simpl. part. I, pag. 20; etiam et in Gallia obvium. Describitur a Charasio in Pharm. pag. 134. Nostris officinis, inquit, Ruellius, II, pag. 284, anethum sil-

ritur, et iis admodum paucis. Duo genera³ ejus. Nobilissimum Athamanticum vocant, illi tamquam ab Athamante inventum, hi quoniam laudatissimum in Athamante³ reperiatur; foliis aniso⁴ simile, et caule aliquando bicubitali⁵, radicibus multis et obnigris⁶, quibusdam altissimis: minus rufum, quam⁷ illud alterum. Ciet⁸ urinam in aqua potum, radice trita vel decocta⁹. Inflationes¹⁰ stomachi mire discutit: item tormina, et vesicæ vitia¹¹; vulvarumque¹² articulis cum melle, infantibus¹³ cum apio illitum imo ventri urinas movet.

XCV. Feniculum¹ nobilitavere serpentes gustatu, ut diximus², senectam exuendo, oculorumque aciem succo

vestre hodie vocatur, quod anethum plane videatur imitari foliis, et umbella, et caule: unde quidam herbarii tortuosum anethum appellavere. HARD.

2. Duo genera ejus. Macedonicum scilicet et Hispanicum. Non quidem ea duo diversa genera sunt: cæterum iis in locis plurimum gignitur. DALEC.

3. In Athamante reperiatur. Monte Phthiotidis Thessaliæ, supra lib. IV, cap. 8. DAL.

4. Aniso. Et hic rursum in MSS. omnibus Reg. Colb. etc. ut proxime ante monuimus, aneso legitur. Verum haud dubie anetho legendum, res ipsa et similitudo mei anethique foliorum admonet. Adde Diosc. I, 3: Μῆρον . . . ὁμοίον καυλῶ καὶ τῆς φύλλοις ἀνήθω· παχύτερον δὲ τοῦ ἀνήθου. Habet eadem quoque interpres Oribasii, lib. XI, cap. 206. H.—Vet. ἡρ. Dal. anetho. ED.

5. Bicubitali. Sic Dioscor. I, 3, Δίπηχ' ἢ πὺ που ἀναβαίνον. Sic Oribasii interpres, l. XI, c. 206. Sic rerum ipsa natura postulare videtur. Ta-

men MSS. omnes Reg. Coll. Ch. bipedali. HARD.

6. Et obnigris. In MSS. Reg. Colb. etc. obolis, nigris. Forte oblongis, nigris. Dioscor. μακραις. Oribasii interpres, longis. HARD.

7. Quam illud alterum. Quam Athamanticum. HARD.

8. Ciet. Dioscor. l. c. Galen. de Fac. simpl. med. VII, p. 209. H.

9. Radice trita vel decocta. Citra coctionem. Dioscor. DAL.

10. Inflationes. Dioscorid. l. c. Galenus quoque l. c. sed hanc exceptionem iste adjicit, quod simul caput lædat: si tamen largius bibatur, inquit Dioscorid. HARD.

11. Vesicæ vitia. Farcæ ac præclusæ. Diosc. DALEC.

12. Vulvarumque articulis. Subintellige ex sequentibus, illitum urinas movet. HARD.

13. Infantibus. Dioscor. I, 3, apium prætermisit. HARD.

XCV. 1. Feniculum. Hæc iisdem verbis Plin. Val. IV, 24. HARD.

2. Ut diximus. Lib. VIII, 41. Habet et istud Diosc. III, 81. H.

ejus reficiendo : unde intellectum est³, hominum quoque caliginem præcipue eo levare. Colligitur hic caule⁴ turgescente. In sole siccatur, inungiturque ex melle. Ubique hoc est. Laudatissimus⁵ in Iberia⁶ e lacrymis⁷ fit, et ex semine recenti. Fit⁸ etiam et e radicibus, prima germinatione incisis.

XCVI. Est et in hoc genere silvestre, quod alii hippomarathron, alii¹ myrsineum vocant, foliis majoribus, gustu acriore, procerius, brachiali crassitudine, radice candida. Nascitur in calidis, sed saxosis. Diocles² et aliud hippomarathri genus tradit, longo et angusto folio, semine coriandri. Medicinæ³ in sativo, ad scorpionum ictus et

3. *Unde intellectum est*, etc. Nicander in Theriacis : . . . μαράθρου αὐχέντος ὀρθῆς βοσκηθεὶς ὡκὼν τε καὶ αὐγῆντα τίθησι. DALEC. — *Unde int.* Plin. Val. l. c. Q. Seren. cap. xrv, pag. 133 : « Si tenebras oculis obducit pigra senectus, Expressæ marathro guttæ cum melle liquenti Detergere malum poterunt : vel vulturis atrî Fella, chelidonis fuerint queis gramina mixta. » Adde Galen. de Facult. simpl. med. lib. VII, pag. 206. HARD.

4. *Caulis*. Quod fit, quum primo germinat, κατὰ τὴν πρώτην ἐκλάσησιν, inquit Dioscor. III, 81. H. — *Caulis*. Non solum scapo colligitur, sed etiam foliis ramulisque, ut et recenti semine et radicibus. Dioscorid. DAL.

5. *Laudatissimus*. Dioscorid. l. c. HARD. — Vet. apud Dalec. *laudatissimus tamen*, etc. ED.

6. *In Iberia*. In Iberia caulem medium, dum floret, demetunt, et igni admovent. Calfactus is succum lacteum (ἐπὸν) exsudat gummi similem, altero succo efficacior

ad oxydercica et ocularia medicamenta. Dioscor. DAL.

7. *E lacrymis*, etc. Gummoso liquore, quem, igne admoto, caulis veluti lacrymatur. DALEC.

8. *Fit etiam et*. Dioscor. l. c. H. — Gron. τὸ et omittit. ED.

XCVI. 1. *Alii*. Malleum trajecta litterula *smyrneum* legi. Nam Anacreon in lib. Rei herbariæ, seu παρὶ ριζοτομικῆς, σμυρνείον vocari scribit, teste Nicandri Schol. Ther. pag. 28. Smyrniium porro dici potuit, quod, uti de altero smyrnio Plinius refert, XIX, 62, myrrham radice respicit. Vidimus in horto Regio quale describitur a Lobelio in Advv. p. 347. HARD.

2. *Diocles*. Hæc Dioscorid. III, 82, totidem verbis, tacito modo Dioclis nomine; Galen. item de Fac. simpl. med. VII, p. 206. Sed id feniculi genus a nemine adhuc cognitum ait Matthioli. in Dioscor. III, pag. 377. HARD.

3. *Medicinæ*. Iisdem verbis hæc Plin. Val. IV, 24, quæ de feniculo scilicet accipiendi sunt. H.

serpentium, semine in vino potō. Succus⁴ et auribus instillatur, vermiculosque in his necat. Ipsum condimentis prope omnibus inseritur: oxyporis etiam aptissime. Quin et panis crustis subditur⁵. Semen stomachum dissolutum adstringit⁶, vel in febribus sumptum. Nauseam⁷ ex aqua tritum sedat. Pulmonibus⁸ et jocineribus laudatissimum. **Ventrem sistit⁹, quum modice sumitur, urinam¹⁰ exciet, et tormina mitigat decoctum, lactisque¹¹ defectu potūm mammas replet¹². Radix¹³ cum ptisana sumpta renes purgat¹⁴, sive decocto succo, sive semine sumpto. Prodest et hydropicis¹⁵ radix ex vino cocta: item convulsis. Illinuntur¹⁶ folia tumoribus ardentibus ex aceto¹⁷: calculos vesicæ**

4. *Succus*. Plin. Val. I. c. HARD.

5. *Quin et panis crustis subditur*. Nempe ut ammi, melanthium et anisum. DALEC.

6. *Stomach. dissolutum adstringit*. Stomachi fervorem exstinguit. DAL. — *Semen*. Iisdem hæc iterum verbis Plin. Val. I. c. Q. Seren. cap. XIX, de digestionē et stomacho medendo, pag. 136. HARD.

7. *Nauseam*. Plin. Val. I. c. has vires semini pariter Diosc. III, 82, foliorum decocto attribuit. HARD.

8. *Pulmonibus et jocineribus*. Plin. Val. I. c. HARD.

9. *Ventrem sistit*. Hippomarathron scil. radice aut semine potō. Diosc. DAL. — *Ventrem*. Plin. Val. quoque I. c. HARD.

10. *Urinam*. Dioscor. III, 81. Apul. cap. cxxiv: «Urinam movet cibo datum, lac provocat, etc.» Galenus item de Fac. simpl. med. VII, pag. 206. H. — *Exciet*. Vet. apud Dal. *excitat*. ED.

11. *Lactisque*. Id vero de hippomarathro Dioscor. III, 82. De marathro sativo, seu feniculo, Apul.

I. c. et Galen. de Fac. simpl. med. VII, p. 226. Et de semine quidem feniculi, Plin. Val. IV, 24, cum Hippocr. de nat. Mul. text. 88, p. 405, qui parem hippomarathro quoque vim ac dotem asserit. H.

12. *Mammas replet*. Si sativi coma, vel semen cum ptisana sumatur, aut si hippomarathri foliorum decoctum hauriatur. Dioscor. DALEC.

13. *Radix*. Plin. Val. IV, 24, et II, 37: «Radix feniculi cum ptisana decocta, et in cibo data, renem densitates relaxat: et ejusdem radice succus ad cyathos duos in vino potui datus mirabiliter vitia sanat.» HARD.

14. *Renes purgat*. Renum doloribus prodest. DAL.

15. *Prodest et hydropicis*. Plin. Val. IV, 24. HARD.

16. *Illinuntur*. Plin. Valer. I. c. «Tumores, et quæ ictu vel repentina indignatione commota sunt, folia ex aceto trita dissolvunt.» H.

17. *Ardentibus ex aceto*. Ex incendio factis, vel carbunculis. DAL.

pellunt¹⁸. Genituræ abundantiam quoquo modo haustum facit. Verendis amicissimum¹⁹, sive ad fovendum radice cum vino cocta, sive contrita in oleo illitum. Multi tumoribus et suggillatis cum cera illinunt. Et²⁰ radice in succo vel cum melle contra canis morsum utuntur, et contra multipedam ex vino. Hippomarathron ad omnia vehementius. Calculos²¹ præcipue pellit: prodest vesicæ cum vino leni²², et feminarum menstruis hærentibus. Efficacius in eo semen, quam radix: modus in utroque, quod duobus digitis tritum additur in potionem. Petrichus, qui Ophiaca scripsit, et Micton²³, qui rhizotomumena, adversus serpentes nihil hippomarathro efficacius putavere. Sane²⁴ et Nicander non in novissimis posuit.

XCVII. Cannabis in silvis¹ primum nata est, nigrior¹ foliis, et asperior. Semen² ejus exstinguere genituram virorum dicitur. Succus³ ex eo vermiculos aurium, et quodcumque animal intraverit, ejicit, sed cum dolore capitis:

18. *Calculos vesicæ pellunt.* De hippomarathro id Diosc. DAL.

19. *Verendis amicissimum.* Tumentibus videlicet, hulceratis, pruriginosis. DALEC.

20. *Et.* Plin. Val. l. c. hoc ipsum refert de semine; de radice Diosc. II, 81. HARD. — *Radice in succo.* Vet. ap. Dal. *radicis succo.* ED.

21. *Calculos.* Diosc. II, 82; Galenus l. c. HARD.

22. *Vesicæ cum vino leni.* Diosc. l. c. Στραγγουρίας ἰάται. HARD.

23. *Micton.* In MSS. Reg. Colb. et Ch. *Myccon*: male. Vide auctorum Indicem. Mictoni interim Diosc. suffragatur l. c. HARD. — Gron. et al. *Miction*, et paulo ante, *Petridius.* ED.

24. *Sane.* Nunc legitur in Ther. p. 43, adversus serpentes: ἥτι καὶ

ἰππείου μαράθρου πολυαυξία ῥίζαν. — Aut magnas grandis radices hippomarathri. — HARD.

XCVII. 1. *Cannabis.* Diosc. III, 166: Κάνναβις ἀγρία . . . τὰ φύλλα ἔχει ὁμοία τῇ ἡμέρῳ, τραχύτερα δὲ καὶ μελάντερα. H. — *Nigrior*, etc. Gron. *nigriore folio et asperiore.* ED.

2. *Semen.* Diosc. III, 165, de sativa cannabi: Galenus quoque de Fac. simpl. med. VII, p. 184. H.

3. *Succus.* Ex recenti semine, inquit Diosc. et post eum Galen. ll. cc. sunt qui succum expriment, ad aurium dolores, ex obstructione, ut mihi quidem videtur, ὡς ἔμοι δοκᾷ, natos, accommodatum maxime. At Plin. Valer. I, 10, et Marc. Emp. cap. LXXVI, LXXX, hunc Plinii locum summa fide transcribunt, et suo defendunt calculo. H.

tantaque⁴ vis ei est, ut aquæ infusa, coagulare eam dicatur. Et⁵ ideo jumentorum alvo succurrit pota in aqua. Radix⁶ contractos articulos emollit in aqua cocta : item podagras, et similes⁷ impetus. Ambustis cruda⁸ illinitur, sed sæpius mutatur priusquam arescat.

XCVIII. Ferula semen anetho simile habet. Quæ ab uno caule dividitur in cacumine, femina putatur. Caules¹ eduntur decocti, commendanturque musto ac melle, stomacho utiles. Sin² plures sumpti, capitis dolorem faciunt. Radix³ denarii pondere in vini cyathis duobus, bibitur adversus serpentes : et ipsa radix imponitur : sic⁴ et torminibus medetur : ex oleo autem et aceto⁵, contra sudores immodicos, vel in febribus proficit. Succus⁶ ferulæ alvum solvit fabæ magnitudine devoratus. E viridi⁷ medulla vulvis utilis,

4. *Tantaque vis ei est.* Quum Plin. legisset cannabissilvestris virgas esse althææ similes, oscitanter et incogitanter cannabi tribuit, quod althææ proprium est, ut aquam spisset, quod antea traditum est, c. 21. DALEC. — *Tantaque.* Quam ipse vim experimento non didicit, timide profert, nec audet asseverare. Cautè id quidem HARD.

5. *Et ideo jum. alvo.* Alvum sistit jumentorum, quum est concitator : quoniam vim spissandi habeat, et desiccandi. HARD.

6. *Radix.* Diosc. III, 166. H.

7. *Similes.* Ἐπιφραῖς, inflammationes et tumores. HARD.

8. *Ambustis cruda illinitur.* Inflammationes mulcet illita, et tumores discutit. Diosc. DALEC.

XCVIII. 1. *Caules.* Vide quæ dicta sunt, XLIX, 56. HARD.

2. *Sin.* Sic pariter Dioscorid. lib. III, cap. 91. HARD.

3. *Radix. Q.* Sereuus c. de ser-

pentium moribus : « Ant ferulæ radix potatur in imbre Lyæi. » Diosc. loc. cit. non radicem adversus serpentes, sed medullam commendat. Nicand. quoque in Ther. p. 43. HARD.

4. *Sic.* Hoc de poto semine ait Diosc. loc. cit. HARD.

5. *Ex oleo autem et aceto.* Sudores ciet, cum oleo peruncto corpore. Dioscorid. DALEC. — *Ex, etc.* Plin. Val. III, 9 : « Radix item ferulæ ex oleo et aceto perunctione sudorem minuit. » HARD.

6. *Succus.* Sistere congruentius forsàn diceret : nam cœliacis medullam epotam prodesse scribit Diosc. loc. cit. nisi succus expressus e ferula, medullaque ipsa, dispares habent facultates. HARD.

7. *E viridi ferula ramusculus, etc.* (sic olim). Barbarus, *E viridi ferula musculus* subjicit, tanquam ex Diosc. apud quem est ἐντροπὸν · insuper esse codices notat, in quibus medul-

et ad omnia ea vitia. Ad sanguinem sistendum⁸ decem grana seminis bibuntur, in vino trita, vel medulla. Sunt qui comitialibus morbis dandum putant luna quarta, sexta, septima, ligulæ⁹ mensura. Natura ferularum murænis infestissima est : tactæ siquidem ea moriuntur. Castor radicis succum et oculorum claritati conferre multum putavit.

XCIX. Et de¹ carduorum satu inter hortensia diximus : quapropter et medicinam ex iis non differamus. Silvestrium genera sunt duo, unum² fruticosius a terra statim : alterum³ unicaule crassius. Utrique folia pauca, spinosa, muricatis cacuminibus. Sed alter florem purpureum mittit inter medios aculeos, celeriter canescentem⁴, et abeuntem

*la scribatur, non musculus, neque ramusculus. Vere ille quidem utrumque: quamvis Diosc. alium effectum ei medullæ tribuat, quam hic Plinius. Verba l. III, 91: Τούτου χλωροῦ ὄντος ἐντερρώνη πινεμένη αἰμοπτοικὸς καὶ καλιακὸς ὀφέλει. At Plinii in membranis, Chiffletianus: « Et viride merulla vultuis utile est. » Quatuor nostri, ut fere ex alio notant: « E viridi medulla vultui utile est, et ad omnia ejus vitia. » Vossianus antiquior: « E viridi medulla vultuis utile est ad omnia ea vitia. » Scribendum censeo: « E viridi medulla vulvis utilis est ad omnia earum vitia. » Nisi etiam utile malis retinere, ut *Triste lupus stabulis*. GRON. — *E viridi*. Libri hactenus editi: « Et viridi ferula ramusculus utilis est ad omnia ea vitia. » Reg. 1, 2, Colb. 1, 2: « Et viride medulla vultui utile est ad omnia ea vitia. » In Ch. *vultuis*: unde nos (post Gronovium tamen) satis feliciter, ut remur, *vulvis* effinximus. Vocibus deinde istis,*

omnia ea vitia, quæ MSS. omnes editique conspirante consensu exhibent, ante dicta morborum genera signari intelligimus. HARD.

8. *Ad sanguinem sistendum*. Hæmoptoicis medullam epotam prodesset scribit Diosc. III, 91. Galeus similiter de Fac. simpl. med. VIII, p. 213. HARD.

9. *Ligulæ*. MSS. Reg. Colb. Ch. *lingulæ*. Sed utrumvis dixeris, nihil interest. HARD.

XCIX. 1. *Et de carduorum*. Lib. XIX, cap. 43. HARD.

2. *Unum*. Scolymos est Theophrasti, de quo XXII, 43. Eryngium item luteum Monspeliensium, visum a nobis in horto Regio, quale a Lobelio delineatur in Obs. p. 478. HARD.

3. *Alterum*. Cinara hæc hortensis aculeata, Dioscoridis σκόλυμος, III, 16. Forte Theophrasti κάκτος, VI, 4, *l'artichaut*. Adstipulatur etiam Anguillara, part 8, p. 136. H.

4. *Celeriter canescentem*. Marcore candicantem, ob id γήρια, γηράμους,

cum aura : scolymon Græci vocant. Hic⁵ antequam floreat contusus atque expressus, illito succo alopecias replet. Radix cujuscumque ex aqua decocta poteribus⁶ sitim facere narratur. Stomachum⁷ corroborat : et vulvis⁸ (si credimus) etiam conferre aliquid traditur, ut mares gignantur⁹. Ita enim Chæreas Atheniensis scripsit, et Glaucias, qui circa carduos diligentissimus videtur. Mastiche¹⁰ cardui odorem commendat oris¹¹.

C. (XXIV.) Sed discessuri ab hortensii, unam compositionem ex his clarissimam subtexemus, adversus venenata animalia, incisam lapide versibus¹ in² limine ædis Æsculapii. Serpylli³ duum denariorum pondus : opopanax,

et γράματα Græci, ut pappos Latini vocant. Conf. Rhodig. lib. VI, cap. 7. DALC.

5. *Hic*. Plin. Valer. IV, 16, et Marc. Emp. c. VI, iisdem verbis : « Herbam cardui agrestis in mortario usque ad levitatem terito : succoque ejus expresso locum alopecias novem diebus oblinito : sed bis per dies singulos perunctione renovata. » HARD.

6. *Poteribus*. Plin. Val. IV, 16, de carduo : « Radix ex aqua cocta, cupiditatem bibendi poteribus subministrat. » Columella, lib. de cultu Hortorum, qui decimus operis est, p. 353 : « Hispida ponatur cinara, quæ dulcis laccho Potanti veniat, nec Phœbo grata canenti. » H.

7. *Stomachum corroborat*. Si non avidius sumatur, inquit Plin. Val. IV, 16. HARD.

8. *Et vulvis*. Transcripsit et istud Plin. Val. loc. citat. ubi Glauciam pariter laudat auctorem. HARD.

9. *Ut mares gignantur*. Medicorum vulgus chamaeleontæ, id est, silvestris cardui florem, ad conce-

ptus efficacissimum esse putat. DALC.

10. *Mastiche*. Mastiche cardui, tenuior ille est, et quodam modo lacteus succus, quem cinara radix, ubi defloruit ac durest, scarificata emittit, ut et experientia docet, et Theophr. conceptis verbis admonuit Hist. VI, 4. Interpolatores sic prius ediderant, *Manducatus carduus*. At in MSS. Reg. 1, 2, Colb. 1, 2, etc. *Mastethe carduis*. Errorem auctore Plinio altero Val. corrigimus, ita scribente, IV, 16 : « Mastiche carduorum odorem oris commendabilem reddit. » HARD.

11. *Odorem commendat oris*. Radix illita, et decocta, in vinoque pota, totius corporis et alarum graveolentiam emendat. DALC.

C. 1. *Versibus*. Quos recitat Galen. de Antid. II, 14, p. 922, ex Eudemo medico. Sunt omnino sedecim. HARD.

2. *In*. Apud insulam Coum, in templo Æsculapii, inquit Plin. Val. III, 57. HARD.

3. *Serpylli*. Galenus loc. cit. recitatis Eudemi versibus, medica-

rei⁴, tantumdem singulorum, trifolii pondus denarii : i, et feniculi seminis, et ammii, et apii, denariorum unum singulis generibus, ervi farinae duodecim. Hæc tusa rataque vino quam possit excellenti, digeruntur in passis, victoriati pondere. Ex his singuli dantur ex vini tertiis cyathis ternis. Hac theriaca magnus⁵ Antiochus rex usus omnia venena usus traditur.

a quæ iis continentur, ita ter colligit : Μηίου ρίζης, ἑρπύλλου ποπύνακος, ἀνά α' β'. Τριφύλλι τέρματος. α' α'. Ἀνίσου, μαράθμικως, σελίνου σπέρματος, ἰσάβαρον. Ἀλεύρου ὀροβίνου λεπτοῦ, ἐξύθαφα β'. Οἴνου παλαιῦ εἰς ἡψιν ὅσον ἕξαρκαι. Ἀνάπλασσα πικρῶς, καὶ ζήρανα ἐν σκιᾷ, καὶ τριώβολον μετ' οἴνου κωθῶν γ'. totidem ferme verbis Plinius ; modo tantum medicamentum paululum discrepante. H.

Et mei. Ita ex Galeno modo rescripsimus : quum prius

mili perperam legeretur. Plin. Val. III, 57, insulse mel pro meo desiderat : et pro ammi amyllum, lib. IV, 38. HARD.

5. Magnus. Eo nomine secundus, Syriæ regum quintus, Antiochi Θεοῦ sive Epiphanis pater. Hunc Philometora Eudemus vocat iis versibus, quibus hæc theriacæ compositio continetur : Ἰησὺν μάθι τίνδε πρὸς ἑρπετὰ, ἦν φιλομήτωρ Νικίτας παῖρα κίρκιν Αντίοχος. • Hoc cape præsidium ad serpentina, quod Philometor Usu præcipuum repperit Antiochus. • HARD.

EXCURSUS

DE OPIO.

Ad ea Plin. verba. lib. XX. cap. 6. pagg. 596 et 597.

F. sativis papaveribus, albi calyx ipse teritur, et e vino bibitur somni causa.... E nigro papavere sopor gignitur scapo inciso, ut Diagoras suadet, quum turgescit; ut Iollas, quum deflorescit.... Incidi jubent sub capite et calyce: nec in alio genere ipsum inciditur caput... Succus et hic, et herbe cujuscumque lana excipitur... Papaveris vero largus densatur, et in pastillos tritus in umbra siccatur, non vi soporifera modo, verum si copiosior haeriat, etiam mortifera per somnos: opion vocant.

Opium et meconium Off. *ἰνδὸν* et *ἁρῶν* Graecorum. *ἰστίον* et *Amson* Arabum. Succus est concretus, resinosis simul et gummosus, ponderosus, densus, lentus, inflammabilis, ex fuido nigricans, odoris virosi, soporiferi, saporis amari acris, in placentas compactas subrotundas, depressas, unctam circiter crassas, semilibram vel libram ponderantes, et papaverinis foliis involutas. Ex Asia, Aegypti et India auferuntur.

Aribes et officinae Thebaicum, seu quod in Aegypto circa Thebas colligebatur, opium praeter ceteris commendarunt. At vero haec non amplius distinguitur. Ex quocumque loco veniat opium, probatur sincerum, mollescens, sub digitis lentescens, inflammabile, colore fusco aut nigricante, odore vehemente et viroso stupesciente. Reperitur aridum et fragile, aut combustum, terra aut arenulis permixtum, aut aliis sordibus inquinatum.

Apud Veteres duplex succi papaverum genus distinguebatur. Unum erat lacteosum ex unctis papaveris sativi capitibus diffuens, et *ἁρῶν*:

ὄπιός, vel apud medicos per antonomasiam ὄπιον dicta fuit. Alterum, μακρόντιον vel μακρόνιον dictum, succus erat ex tota planta contusa extractus et inspissatus. Meconium opio longe ignavius dicebant. Hodie vero unum tantum genus nobis affertur sub opii nomine, succus nempe ex vulneratis papaveris albi capitibus stillans; neque ulla alia species apud Turcas et Constantinopoli reperitur præter illud idem quod in placetas nobis affertur. Apud Persas tamen lacrymas ex vulneratis capitibus promanantes distinguunt, et primo prodeuntes sedulo excipiunt, et tanquam viribus præstantiores plurimi faciunt, ut infra dicemus.

Planta ex qua succus ille extrahitur, dicitur papaver hortense semine albo, sativum Dioscoridi, album Plinio, *C. B. P.* 170. Radice est digito circiter crassa, amaro lacte sicut et tota planta turgente, caule bicubitali, in alas diviso, lævi plurimum, nonnunquam modice hirsuto; cui folia adnascuntur lactucæ æmula, oblonga, laciniata, crispa, colore glauco, flore rosaceo, quatuor plerumque petalis candidis brevi deciduis, in orbem positis constante: ex cujus calyce bifolio surgit pistillum seu capitellum statim ab initio multis staminibus stipatum, quod deinde abit in fructum unicapsularem seu testam ovatam, capitello ornatam radiato seu stellato, variis per longitudinem intus munitam lamellis parieti pericarpium adnatis, quibus tanquam placentis adherent numerosa semina minutissima, subrotunda, candida, et sapore oleoso dulci. In diversis Asiæ Minoris provinciis agri conseruntur papavere albo, ut apud nos tritico. Ubi capita producit, leviter inciduntur; et effluunt aliquæ guttæ humoris lactei, quas concrecere sinunt, et colligunt. Clariss. Tournefortius refert majorem opii quantitatem extrahi ex contusione et expressione eorundem capitum. At Bellonius de illa capitum contusione et expressione nihil profert, neque Kæmpferus de opio quod in Perside colligitur, disserens. His triplex est opium, sed incisione tantummodo extractum, ut mox dicemus.

In Perside opii collectio celebratur ineunte æstate, propinqua maturitati capita decussatim sauciando per superficiem. Culter huic negotio inserviens quintuplici acie instructus, una sectione quinque infligit vulnera longa, parallela. Ex vulnusculis promanans succus postridie scalpro abstergitur, et in vasculum abdomini præligatum reconditur. Tum altera capitum facies eodem modo vulneratur, ad liquorem pariter proliciendum. Primæ collectionis lacryma *Gobuar* dicta præstantior censetur, et majori pollet cerebrum demulcendi virtute, colore exhibens albidum vel ex luteo pallentem, sed qui ex longiori insolatione et ariditate infuscari solet. Altera collectio succum promit priori ut virtute, ita et pretio inferiorem, coloris plerumque obscuri vel ex rufo nigricantis. Sunt qui et tertiam instituunt, qua obtinetur lacryma nigerrima et exiguæ virtutis.

Opium scalpro abstersum et asservatum præparant, illud aquæ pauçillo humectando vel melle, spatha crassa lignea continuo et fortiter tractando in patina lignea et plana, donec elaboratissimæ picis consistentiam, tenacitatem et nitorem induat. Ita diu multumque subactum, ultimo manu nonnihil tractatur nuda, et demum in cylindros breves rotatum venale exponitur, forcipe dividendum, quum particulas emptores petunt.

Hæc serie pertractatum a Persis nominatur *Theriaack malidek*, id est, theriaca molendo præparata, vel *Theriaack afiun*, id est, theriaca opiata ad differentiam theriacæ Andromachi, quam *Theriaack faruk* vocant. Nam his populis opium est poetarum illa γαλήνη, διαφότης, et εὐδία, id est, medicina animo tranquillitatem, hilaritatem et serenitatem conferens, quo olim tergemino elogio theriacale antidotum Andromachi appellatum legimus.

Hic opii præparandi labor perpetuus est propolarum quorundam, qui in foris et quadriuis sedentes in eo brachia sua strenue exercent.

Nec una est illius succi præparandi ratio. Sæpenumero non aqua, sed melle opium subigitur ea copia admissa, quæ non siccitatem modo, sed etiam amaritatem temperet. Et hæc specialiter *Bachs* appellatur.

Insignior præparatio est quæ ex nuçe myristica, cardamomo, cinnamomo, maci subtilissime præparatis, et cum opiõ accurate mixtis conficitur, quæ cordi et cerebro insigniter prodesse creditur: *Polonia*, vel ut alii pronuntiant, *Pholonia* dicitur, puta *Philonium Persicum* seu *Mesue*. Alii, omisis aromatibus, croco et ambra tantummodo massam infarciunt. Multi suam præparationem ipsi pro libitu in usum proprium domi faciunt.

Præter has præparationes quæ sola pilularum forma deglutuntur, de liquore quodam apud Persas celebri *Coconar* dicto Kæmpferus mentionem facit, qui affatim et per intervalla propinatur.

Parant hunc liquorem alii ex papaveris foliis aqua simplici per brevem moram coquendis; alii ex capitibus contusis et aqua macerandis, aut ex iisdem supra colatorium repositis, aquam eandem septies octiesve superfundendo, admistis pro cuiusque placito quæ saporis gratiam concilient.

Tertium opiati genus Kæmpferus addit, quod electuarium lætificans et lætificando inebrians nominat. Illud electuarium cuius basim idem opium etiam constituit, a seplasiariis et medicis varie elaboratur, ac diversis medicaminibus ad roborandos et exhilarandos spiritus dirigitur. Unde diversæ ejus exstant descriptiones, quarum primaria et celeberrima est quæ debetur *Hasjem-begi*; quandoquidem comedentis animum miris perfundere gaudiis, et magicis cerebrum demulcere ideis et voluptatibus dicitur.

Capita papaveris teneriora aceto condita a nonnullis in mensa secunda appetuntur.

De opii qualitatibus non unus est omnium consensus. Alii considerantes opium paucorum granorum dosi exhibitum caput gravare, somnum conciliare, doloris sensum obtundere, respirationem intercludere, hominemque dormientem vita privare, illud non modo frigidum, sed quarto recessu esse tale pronuntiaverunt. Alii ad ejus saporem amarum, acrem et causticum attendentes, illud calidum esse constituerunt; nec magis de illius virtute inter se conveniunt. Alii illud virulentiae et narcoseos accusantes, culparunt et rejecerunt. Alii illud magni faciunt, et pluribus titulis et elogiis cumulant. Veterum Graecorum plurimi, narrante Dioscoride, illius usum vel etiam externum reformidarunt. « Raro cogimur, inquit Galenus, lib. II de Compos. medic. $\kappa\alpha\tau\alpha$ $\tau\acute{o}\nu\tau\omicron\upsilon\varsigma$ (de dolore capitis agens), pharmacis ex opio uti; quum videlicet praedoloris vehementia, homo de vita periclitatur: quanquam et tunc solidas partes ex ejus usu offendantur, adeo ut posthac correctione opus habeant. Sic ex opio collyria multis detrimento fuerunt, ita ut debilem oculum reddiderint, et visus hebetudinem induxerint: velut etiam auditus gravitatem inducunt quaecumque ad vehementem aurium dolorem ex papaveris succo sunt composita. Pharmaca enim ex papaveris succo omnia sensum stupefaciunt: et ob id sane cogimur ipsis uti, ubi nullum aliud mitigativum opem tulit. » Galenum sequuti sunt plurimi Veterum et Neotericorum; Fernelius, Matthiolus, Ruellius, Tabernaemontanus, Rhodius, Renodæus, Zacutus Lusitanus, Quercetanus, Schroderus, etc. Dioscorides tamen illius usum non adeo reformidavit. « Opium inquit, sumptum ervi magnitudine dolorem finit: concoquit, et somnum allicit: tussi atque coeliacorum valetudini auxiliatur. Verum si copiosius hauriatur, nocet, quum lethargicos efficiens interimat. Ad dolores capitis cum rosaceo oleo perfusum efficax est: aurium dolori cum amygdalino, myrrha et croco instillatur. Inflammationibus eculorum cum torrefacto ovi luteo proficit; igni sacro et vulneribus cum aceto; podagris cum lacte mulieris et croco. Somnum accersit subditum sedi pro balano. » Inter recentiores felix Platerus diu neglectum opium et, ut ait, sub scamno rejectum, in usum revocavit; quem sequutus est Franciscus Sylvius Batavus, seu DE LE BOË, qui dixit se nolle medicinam exercere, si careret opio: unde doctor Opiatus dictus est. Sed ut opii natura et vires melius innotescant, considerandum est quinam sint illius effectus modica dosi exhibiti, quomodo aegri a nimia dosi afficiantur, ac tandem quæ symptomata diuturniorem illius usum sequantur.

Opium vel interne usurpatur, vel externe. Externe admotum tumores

incidit, resolvit et discutit; emollit et relaxat; maturat et suppurationem promovet. Diu cuti admotum illam pilis nudat; pruritus in ea excitat, eamdem nonnunquam exulcerat et in vesiculas attollit, si recens sit, et tenerioris sit texturæ caro. Perinæo applicatum ad venerem quandoque proritat; nonnunquam exstinguit, harumce partium sensus stupefaciendo. Sæpe externe admotum soporem inducit, et dolores sedat, licet hi effectus admodum incerti sint. Capitis suturis applicatum nonnunquam interimit: nervos relaxat, stuporem et paralysem inducit.

Opium intus sumitur, vel justa dosi, vel nimia. Justa dosis grana duo vel tria raro superat, licet nonnunquam ad drachmam unam et ultra extendatur. Substantia sub pilularum forma exhibetur, vel quovis liquore dissolutum. Intra breve spatium, postquam assumptum fuit, operationem suam exserit; semihoræ circiter, si dissolutum; et sesquihoræ plus minusve, si sub forma solida in ventriculum injectum fuerit.

Debita dosi exhibitum quamdã circa præcordia gratam sensationem excitat: animum ad hilaritatem promovet, sicut fit ex modica vini potatione: curas et mœstitiam removet, sæpe animum ad sua munia obœunda alacriorem ac vegetiorem reddit; unde audacia, sui fiducia, fortitudo, magnanimitas et periculorum contemptus ut plurimum sequuntur. Eam ob rem Turcæ ampla ejus dosi sese ad prælium accingunt. Sanguinis et spirituum motus efferos compescit, dolores demulcet, corpus laboribus gravatum sublevat, hæmorrhagias ab æstuante sanguine oriundas sistit: cæteras evacuationes saltem per tempus cohibet, exceptis sudoribus et insensibili transpiratione; late enim promovet: arteriarum pulsus magnum, elatum et tardum efficit, oris siccitatem affert: in cute ruborem et levem pruritus excitat: semen auget, et venereum appetitum stimulat, præsertim si larga dosi hauriatur. Majorem effectum sortitur in calida et humida tempestate, et in corporibus laxioris texturæ, ut in mulieribus et infantibus.

Alii quidem sunt effectus, qui opium justa dosi sumptum frequentissime sequuntur, licet non constanter. Sic soporem sæpius inducit, sed non semper; quidam enim ab assumpto opio minus dormiunt. Somnia grata ac jucunda ut plurimum provocat: vomitum et singultum sedat, quandoque excitat, sicut et spasmos, et convulsivos motus: tardiores efficit in ventriculo ciborum concoctionem: ciborum appetentiam minuit: sudores excitat: muliebrium menstruum, et post partum suppressarum a fibrarum erethismo et convulsione purgationum fluxum nonnunquam promovet: placentæ evacuationem aliquando juvat: arenularum et calculorum expulsionem sæpe conducit: hæmorrhagias quasdam cohibet: lac nutricum auget: mammarum intumescitiam,

penis erectionem, somnia venerea, et in somno seminis emissionem, cutis ruborem et pruritus, urinæ profluvium, et nonnumquam suppressionem inducit; licet illi effectus non constanter subsequantur

Quidam vero sunt alii effectus minus frequentes; videlicet fugaces paralysis, præsertim vesicæ, balbuties, maxillæ inferioris relaxatio, sudorum suppressio, alvi solutio, aquarum hydropicorum evacuatio, ut Willis observavit, stuporis artuum a frigore externo concitati curatio, suffocationes, anxietates circa præcordia, singultus, vomitus, spasmodici motus, syncopes et lipothymia, et quandoque mors, quæ tamen rarissime, nec nisi in corporibus summe plethoricis, aut in corporibus summe debilitatis, et jam a longo tempore attenuatis accidit: unde illius usus post enormes hæmorrhagias aut quascumque vacationes nimias metuendus est. E contra mira quandoque virium et vitæ recreatio in quibusdam semimortuis, ut ita dicam, et ad extrema redactis percipitur. Nonnumquam etiam opium diutius in ventriculo moratur absque effectu, humoribus nempe spissis et viscidis involutum.

Cessante narcotici operatione, hæc, ut plurimum, subsequuntur: regressus affectionum et dolorum quæ sedaverat, et sæpe graviorum quam antea, nisi beneficio sudoris aut alio modo eorum causa ab opio expulsa aut deleta fuerit; sudor, licet non semper superveniat; mictio frequens, nonnumquam alvi solutio, tristitia, et spirituum defectus, pulsus languidus ac depressus, cutis pruritus.

Nimiam opii dosim sequuntur fere iidem affectus, qui a vini ingurgitatione produci solent, scilicet animi hilaritas, risus immoderatus, artuum relaxatio et debilitas, mentis alienatio, memoriæ defectus, vertigines, oculorum caligines, cornæ laxitas, pupillæ dilatatio, balbuties, sopor, pulsus magnus et tardus, faciei rubor, maxillæ relaxatio, labiorum intumescencia, spirandi difficultas, furor, ventriculi ardor, et nonnumquam gravitas, æstus venereus, priapismus, cutis calor et pruritus, nausea, singultus, vomitus, pulsus inæqualis, modo depressus, modo elatus, convulsiones, sudores frigidi, syncopes, lipothymia, mors. Quæ quidem symptomata non omnes omnia aggrediuntur, neque æquali vehementia, sed alios alia plus minusve pro varia corporis constitutione, opii dosi diversa, et aliis circumstantiis.

Qui non pereunt, liberantur ut plurimum uberrimo alvi profluvio, vel sudoribus copiosis, qui opii odorem referunt, magno cutis pruritu stipatis. Equidem observandum est alvi profluvium tutius ab opii dosi nimia affectos liberare; periculosius illos ægrotare, quorum cutis laxioris est texturæ et ventriculus debilis: et ut illorum alii furiosi sunt, alii vero stupidi, ita furiosos mortem facilius declinare quam stupidos et comatosos.

Immoderatus et diuturnus opii usus procreat partium omnium relaxationem et debilitatem, incuriam, languorem, desidiam, laboris inertiam, corpus torpidum, animum stolidum et hebetem, sicut in ebriosis observare licet, illo tempore excepto quo recens injectum in ventriculum opium digerunt. Deinde ciborum inappetentiam, difficilem et tardam concoctionem, hydropem, motuum et sensuum imminutionem, corporis incurvationem, artuum tremorem, præmaturam senectutem, sanguinis acrimoniam et depravationem, frequentem mictionem, in venerem propensionem, priapismum, atque frequentes inter dormiendum seminis emissiones.

Qui vero opio assuefacti, post diuturnum et immoderatum illius usum, illud derepente relinquunt, his afficiuntur symptomatis gravioribus vel levioribus pro diversa hominis constitutione, et plus vel minus pro longo et immoderato ejus usu; scilicet summa et intolerabili mœstitia, anxietate, languore, et spirituum defectu, quibus ægrotans dire cruciatus ad extrema ducitur, et nonnunquam ad mortem usque ipsa vita magis illi exoptatam, nisi ad opii usum redeat vel vini, cujus vis opii virtuti non est comparanda. Sæpius quoque cum illis affectionibus pristina mala ab opio palliolata et coercita, majori cum vehementia regrediuntur.

Præcipuis opii operationibus recensitis, nunc nobis liceat de ejus operandi ratione aliquid conjicere. Supra recensiti opii effectus ab insigni illius actione in sanguinem proficisci videntur. Opium autem sanguineum laticem mirum in modum dissolvit, expandit, et rariorem efficit. Inde tot phænomena diversa vel sæpe etiam contraria oriuntur. Sanguinis dissolutionem et rarefactionem arguunt pulsus magnus, elatus, mollis tamen et infrequens, facies tumidior cum rubore, calor per totum corpus diffusus, fluiditas sanguinis eorum qui opio assidue utuntur: vix enim refrigeratus concrescit. Et observarunt cruorem ex Turcarum et Indorum in præliis occisorum cadaveribus post unum aut alterum diem æque fluidum dimanare, ac si novissime fuissent enecati.

Sanguine sic expanso, arteriæ per totum corpus distenduntur; et pro diversis visceribus in quibus hæc subita fit sanguinis rarefactio, scenæ diversæ, effectus varii apparent. Statim atque sanguis per arterias cerebri permeans rarescit, arteriolæ distensæ et majus spatium occupantes nervosos canales intertextos comprimunt, plus minusve pro majori vel minori sua dilatatione. Nervos compressos minor succi nervosi e glandulis effusi copia subit, et ad partes pervenit; unde corporis functiones minus belle se habent, arteriæ tardius vibrant, licet a rarefacto sanguine plus solito distendantur: unde pulsus magnus elatus, sed minus frequens. Calor præternaturalis per totum corpus

accenditur, ex eo quod imminuto sanguinis motu circulari seu progressivo, et aucta fluiditate, motus ejus intestinalis seu fermentativus augeatur, a quo calor pendet. Ab imminuto succi nervosi ad partes affluxu, et ejusdem refluxu a partibus ad cerebrum, artuum torpor, motus et sensus imminutio subsequuntur. Somnus quoque excitatur plus minusve profundus, quo plus vel minus nervi, seu nervorum principia functionibus animalibus dicata, ab arteriis comprimuntur. Mors denique nonnunquam evenit, si ex nimia et subita arteriarum intumescencia nervosarum fibrarum cerebri major pars adeo coarctetur, ut illas postea succus nervosus permeare nequeat. Eadem prorsus ratione dolores sublevantur ab opio aut sedantur, non quod doloris causa tollatur, sed quod nervosi succi in nervos influxum inhibendo, impediatur quominus irritationis sensatio a parte læsa ad nervorum principium seu animam usque perveniat.

Defectu succi nervosi seu spirituum animalium, secretiones et excretiones imminuuntur aut prorsus deficiunt: quod potissimum observare est in hepate et renibus. Idem insuper illis in visceribus accidit et in cerebro. Arteriis scilicet præter modum distensis, excretoria bilis aut urinæ vasa comprimuntur, et horum humorum excretio sistitur. Sola post assumptum opium per cutis membranarumque poros perspiratio viget, imo vires acquirit ab eo; quandoquidem nulla sunt vasa secerentia perspirationi dicata: sed perspirationis materia per vasorum quorumlibet poros membranarum extensione dilatatos exitum sibi quaerit. Sudor quoque nonnunquam supervenit ex eo quod sudoriferi meatus in extimis vasis et cute collocati, nullis sint impliciti arterioli vasive aliis dilatatis, quorum compressio huic evacuationi obstare queat.

Revera quædam evacuationes suppressæ nonnunquam restituuntur ab opio; si nempe illa suppressio oriatur a vehementiori nervosarum membranarum irritatione, ita ut assiduo et uberiori spirituum animalium ad partes affluxu fibræ continuo et vehementer crispentur, et convellantur. Hoc spirituum animalium affluxu ab opio cohibito vel imminuto, fibræ nervosæ relaxantur, et suppressæ evacuationes saltem per aliquod tempus restituuntur. Sic nonnunquam ab assumpto opio catharsis, diuresis, mensium et lochiorum fluxus, secundinarum ejectio, necnon calculi renalis excretio, aut aliæ promoventur evacuationes: nec dispari ratione motus spasmodici hystericorum aut hypocondriacorum ab eodem medicamento sedari solent.

Qui per longum tempus opiatis remediis utuntur, sæpe experiuntur eandem illam dosim, quæ ad soporem inducendum initio sufficiens erat, post aliquod tempus inutilem et irritam fieri; majorem requiri, vel etiam ad somnum conciliandum quotidie ampliandam esse. Illud

autem evenit ex eo quod ex primis opii dosibus assumptis sanguis certum quemdam fluiditatis gradum adipiscatur, quem eadem dosis augere nequit. Superfluis enim sanguinis recrementis per sudores vel per transpirationem exhalatis, sanguinea moles imminuta, non amplius arterias adeo distendit, ut nervos comprimere valeat ad somnum inducendum. Nec eadem opii portio sufficit ad arterias ad æqualem amplitudinem attollendas; major opii quantitas requiritur ad sanguineam molem ulterius solvendam et rarefaciendam, et quidem magis ac magis, donec omnem fluiditatem possibilem acquisiverit: tunc enim ampliores opii doses magis ac magis crescentes non amplius somnum arcessunt.

Opio nimia dosi assumpto, et mortem gravioribus symptomatibus minitanti medentur, primo venæ sectione et emetico medicamento. Hoc non solum opii reliquæ in ventriculo superstites rejiciuntur, sed etiam vomitus conatibus nervosæ succutiuntur membranæ, et illis succussibus spirituum ad partes affluxus inhibitus restituitur: illa vero vasa sanguinea a sanguine rariore facto ultra modum distensa vacuantur, et ad solitum diametrum reducuntur. De utroque id in primis cavendum, ut vires naturæ adhuc constant; alias pejus fortasse foret malo remedium. Deinde potionibus acidis, ex succis citri, mali aurantii, granorum ribesiorum, aceto, spiritibus vitrioli aut sulphuris: sulphurum enim expansioni obstant, illorum vim coercent, et rariorem factam sanguinem cogunt. Clysteres acriores injiciuntur, pyrethri aut euphorbii pulvisculus naribus insufflatur, sales volatiles intus sumuntur: vesicatoria, sinapismi, et epispastica medicamenta plantis pedum aut imæ cervici imposita, item cucurbitulæ, scarificationes, ustiones, punctiones et frictiones dolorificæ, feliciter adhibentur. His enim remediis membranas nervosas fortiter stimulantibus villi concutiuntur, spiritus ad partes majori copia allabuntur, partium tonus restituitur, fluida canalium renum fortius pressa, qua data porta ruunt, secretiones et excretiones restituantur.

Veteres qui opium frigidissimum esse arbitrabantur, illud corrigere tentarunt calidis medicamentis et coagulatum sanguinem solventibus. Hinc theriaca, Mithridatium, Philonium, et aliæ opiatæ compositiones. Recentiorum vero unusquisque, prout de opio diverse sentiebat, diversas illius temperandi rationes instituit. Alii castoreo et croco ejus vim narcoticam emendant: alii aceto, succo citri, spiritu vitrioli vel sulphuris, aut similibus acidis liquoribus: alii salibus alcalicis, tum fixis, tum volatilibus: alii spiritu vini, aqua vitæ, vino, aut aliis fermentatis liquoribus: alii ipsa fermentatione: alii igne et torrefactione. Verum, quandoquidem opium non præscribitur nisi ad somnum con-

liandum et dolores demulcendos, frustra illam vim anodinam et somniferam corrigere vel minuere tentant. Sibimetipsi contrarii somniferum expetunt, somniferum timent; somniferum ingerunt, et illud, possent, ejus virtute soporifera spoliarent. Nihil equidem in opio veni reconditur præter hanc virtutem; non igitur correctione opus est. Mala purgatio a sordibus, terra, arena aut aliis inquinamentis, quibus inspurcatum ad nos solet pervenire, requiritur; nihilque ab eo reformidandum, modo justa dosi et rite exhibeatur.

Purgatur autem a sordibus, vel, ut aiunt, præparatur solutione in quore quovis idoneo et transcolatione. Sæpe colatura servatur et exhibetur per guttas sub nomine tincturarum opii vel laudani liquidi: nonnumquam etiam liquor ad extracti solidi consistentiam exsiccatur, et sub forma pilularum vel pulveris exhibetur.

Opium vero cum aqua præparatum omnium tutissimum et efficacissimum censemus cum ductissimo Wedelio, et peritissimo chymico et medico Jacobo LE MOYNE. Nihil enim ex hoc menstruo pertimescendum est; et opium sic præparatum non solum heterogeneis partibus purgatur, sed etiam sua resina nonnullis medicis reformidanda spoliatur; ita t apud Joannem JONES medicum Londinensem, Tractatu Anglico de relectis opii mysteriis, hæc tinctura Panacæ titulo insigniatur. Revera quandoquidem constat opium non esse frigidum, nec sanguinem coagulare, ut putabant Veteres, quid opus est tot calidis aut aromaticis substantiis quibuscum consociari solet? An ad juvandam opii virtutem? Sed quæso, quid opium adjumenti recipere potest a croco, castoreo aut cæteris aromatibus quibus longe præstat, tum ad soporem inducendum, tum ad sudores movendos. Aliis quoque de causis hæc aromata in præparationibus usitatis a nonnullis admittuntur, scilicet ad virosam opii odorem emendandum, vel etiam ad illud magis extendendum, ut facilius in parvas doses distribuatur. Eandem ob causam quoque СЫРЕННАМ opium liquidum extracto sicco anteponit, quod granum unum opii solutum facilius in quindecim vel viginti guttulas lividatur, quam extractum siccum in viginti partes grani unius.

Recensitis opii præparationibus frequentius usitatis, nunc quædam monita circa illius usum exponamus.

1° Tinctura aut extractum opii cum aqueis menstruis præparata, cæteris præparationibus præstant.

2° Opii tincturæ et extracta resinosa cum spiritu vini præparata rejiciuntur. Intensiore enim vi narcotica donantur, caput gravant, sanguinem et spiritus inflammant, nonnumquam etiam ventriculi membranis inhærent; ibique gravitates, nauseas, singultus et vomitiones excitant.

3° Rejiciuntur opii præparationes cum acidis quæ ipsius vim retundunt et destruunt; neque utiliores censentur cum salibus volatilibus, quorum acrimonia somnus removetur, nisi sudores promovendi sunt; tunc enim opio opem ferunt: neque cum salibus alcali-fixis, qui urinas promovent, sed somniferam opii virtutem admodum minuunt.

4° Opium sub pilularum forma minus conducit, incertæ enim est operationis. Satius est illud sub forma boli debite cum aliis pulveribus permixtum et sufficienter extensum exhibere, vel quovis liquore saporis non ingrati dilutum: citius enim actionem suam exerit, et minus frequentes nauseas excitat.

5° Numquam in ventriculum cibus repletum ingeratur. Quapropter quatuor horarum intervallum a pastu, si solidi fuerint cibi, requiritur; et saltem duarum horarum post jusculum, ad illud propinandum. Neque etiam alimenta solida exhibeantur, nisi absoluta opii operatione; nec juscula propinanda sunt, nisi urgente necessitate, et tribus tantum horis post narcoticum exhibitum.

6° Non exhibeatur, dum fluunt menstræ mulierum purgationes, puerperarum purgamenta, periodicæ hæmorrhagiæ, aut criticæ evacuationes: nec nisi caute post enormes evacuationes quascumque, ne spirituum defectu ægrotantes ad somnum jam proclives, in somnum diuturniorem et fortasse sempiternum inducantur, aut paralyti afficiantur.

7° Summa cum cautela exhibendum hominibus debilioris constitutionis, laxioris texturæ, longo morbo debilitatis, infantibus, mulieribus prægnantibus et senibus, illis quorum ventriculus debilior cibos difficillime concoquit, illis quoque qui summam patiuntur sanguinis plethoram, ne, a subita sanguinis expansione, vel somnus lethalis, vel hæmorrhagia superveniat; rarissime in morbis acutis et inflammatoriis præsertim, ne, simulata morbi sedatione, et medicus, et æger simul decipiantur.

8° Illius usus identidem intermittatur, ne assiduo usu prorsus irritum aut noxium evadat.

9° Tres sunt potissimum opii exhibendi indicationes, scilicet, vigiliæ nimis, dolores acerbi et diuturni, enormes vomitiones vel dejectiones.

10° Addit quoque Thomas SYDENHAM insigniores spirituum animalium ataxias: unde nonnumquam in spasmodicis nervorum affectibus et passionibus hystericis plurimum juvat.

11° Ab ea potissimum virtute pendet illa quæ in opio apprehenditur facultas quasdam evacuationes provocandi a convulsivis nervorum crispaturis suppressas. Sic idem SYDENHAM, Epistola ad Cole, pag. 488,

ad suppressa hac ratione puerperarum purgamenta restituenda, aliis remediis frustra tentatis, proponit laudanum una saltem viæ tentandum. «Hic, inquit, laudanum quantumlibet sua indole astringat, quum tamen spirituum perturbationem, a qua solemnis lochiorum evacuatio fuerat interrupta, compescat, quandoque plurimum juvare, et, emmenagogis nihil proficientibus, lochiorum fluxum revocare potest. Sedulo interim animadvertendum est (pergit idem auctor) quod si telo hoc semel misso scopum non attingamus, nec sequantur lochia, opium nullo modo est repetendum.»

12° Opium in quibuscumque morbis, tum chronicis, tum acutis non solum ut soporiferum, sed ut insigne alterans medicamentum a plurimis medicis prædicatur, et hoc nomine multis laudibus cumulat. Verum quam infida sit et illusoria hæc praxis brevi experientur illi qui naturæ motus in morbis per aliquod tempus attente perpenderit. Opium enim non modo fugitivum levamen affert, symptomata tantum sedando brevi regressura, intacta morbi causa, sed etiam signa ex quibus medicus et morbum dignoscere, et indicationes suas depromere debet, spissa caligine obnubilat, aliæ et morbi prorsus aliena symptomata suscitatur, naturæ conamina ad crism perniciendam infirmitat vel potius exstinguit, et diurno usu morbos periculo vacuos in gravissimos et sæpe exitiales convertit. Sic soporifer ille succus fallacibus induciis ægrotanti et medico imponere solet; quandoquidem morbus est sæpe naturæ conatus ad peccantem causam superandam, et ipse dolor est nonnumquam illius conaminis sensatio, sed sæpius partis affectus stimulatio ab humore peccante, qua natura ad hanc causam expellendam vehementer concitatur. Sane ille succus remedii nomen non meretur, qui hoc naturam orbat incitamento. Sic ex, gr. in nephriticis doloribus a calculo ureteres obstruente oriundis non inutiles censendi sunt dolores quibus æger divexatur. Renes enim, ureteres et musculi abdominis his irritationibus sollicitati modo convelluntur, modo laxantur: sic quandoque calculus conteritur, comminuitur, vel vehementer protruditur, ac tandem iteratis illis conaminibus, et medicina obstetricante, tandem in vesicam expellitur. Idem dicendum de arthriticis doloribus: humor enim in peculiaribus articularum vasæ concretus et herens ab irritata et inflammata parte paulatim conteritur et resolvitur; ita ut tandem ex minoribus in majora vasa transvehatur, vel a calore partis per dolorem accenso blandam concipiat effervecentiam qua tenuior fit et per cutis poros perspirandi capax. Si in his opii usus noxius, quid in alijs? Frustræ felicem opiatricorum medicorum praxim nobis opponunt. Attendamus aliquantisper ad eorum methodum medendi tot scribis medicamentis, spirituosis, stimulantibus, salibus

nempe volatilibus, oleis essentialibus, odoratis, et aromatibus innixam: nec difficile erit judicare vel hanc methodum ad pravos opii effectus emendandos, soporosas nempe affectiones discutiendas et torpescentem ab opio naturam excitandam, excogitatam fuisse, vel opium utiliter ab his adhibitum fuisse ad tumultus ab illegitima et ad hoc usque tempus inaudita methodo excitatos inhibendos quodammodo et refrœnandos.

13° Opium cum clysteribus in intestina injectum eosdem producit effectus ac per os sumptum, imo sæpe majores; et graviora nonnumquam inducit symptomata. Quare raro in clysteribus dissolvitur: sed potius infusa vel decocta ex papaveris albi capitibus exhibentur, nec nisi cum summa cautela usurpanda sunt, et solummodo ad immoderatos et acerrimos alvi fluxus sistendos, aut in atrocissimis colicis doloribus.

14° Externe admotum dubiæ et incertæ est virtutis: quapropter rarissime ad soporem inducendum applicatur; quod quidem nec temere fieri debet. Sæpius ad odontalgiam sedandam opii granum unum aut alterum temporum arteriis applicatur, nec absque levamine. Verum Galenus monet opiata pharmaca auribus et oculis admota admodum noxia esse: visus enim hebetudinem et auris gravitatem inducunt. In vulnera quoque gangrœnam sæpius inferunt.

15° Idem ferendum est judicium de papaverinis ac de opio, licet eorum vis soporifera longe remissior sit.

Ex papaveris albi partibus capita fere sola hic in usum veniunt. Matura colliguntur et exsiccata servantur. Ex his disruptis et laceratis, rejecto semine tanquam inutili, infusa et decocta præparantur sicut et syrupus, diacodium vulgo dictus. Semina vero somnifera non sunt, sed oleosa et nutrientia: ex illis olim, teste Dioscoride, panem conficiebant. Nec solum papaveris albi, sed etiam nigri semen esculentum est; siquidem scribit Matthiolus eos qui Tridentinas valles, Stiriam et superiorem Austriam incolunt, placentulis vesci cum utriusque papaveris seminibus et farina paratis, oleoque expresso in cibus continuo uti, non tamen veteranosos fieri aut diuturniori somno capi. Nuperrime quoque, quum oleum olivarum, necatis perfrigida anni 1710 hieme oleis, nobis fere deficeret, oleo ex seminibus utriusque papaveris expresso iu olei olivarum vicem nostrates in cibus innoxie usi fuerunt. Præterea Cl. TOURNEFORT Genuæ observavit nobilissimas matronas et puellas semina papaveris albi saccharo obducta affatim vorare, neque in veterum incurrare. Quapropter in emulsionibus præparandis ad humorum acrimoniam demulcendam aut æstum compescendum, cum quatuor seminibus frigidis frequenter papaveris albi semen usurpatur: ex eo quoque oleum extrahitur ad usum externum in linimentis et unguentis adhibendum.

GROFFROY, *Tract. de Mater. Medic. tom. II, pag. 687 seqq.*

1

LEDOX LIBRARY

Bancroft Collection.
Purchased in 1893.

